

Наукові перспективи
Видавнича група

ISSN (print) 2708-7530
DOI: 10.52058/2708-7530-2024-1(43)

НАУКОВІ ПЕРСПЕКТИВИ

СЕРІЯ: "ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ", СЕРІЯ: "ПРАВО",
СЕРІЯ: "ЕКОНОМІКА", СЕРІЯ: "ПЕДАГОГІКА",
СЕРІЯ: "ПСИХОЛОГІЯ", СЕРІЯ: "МЕДИЦИНА"

Миру нашої *Україні*

Випуск 1(43)
2024

*Громадська наукова організація «Всеукраїнська
Асамблея докторів наук з державного управління»*

Громадська організація «Асоціація науковців України»

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

Наукові перспективи

*(Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія»)*

Випуск № 1(43)2024

Київ – 2024

*Public Scientific Organization "Ukrainian Assembly of
Doctors of Sciences in Public Administration"*

Public Organization "Association of Scientists of Ukraine"

within the work of the Publishing Group "Scientific Perspectives"

Scientific Perspectives

*(Series "Public Administration", Series "Law", Series "Economics",
Series "Medicine", Series "Pedagogy", Series "Psychology")*

Issue № 1(43) 2024

Kiev—2024

ISSN (print) 2708-7530

DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43))

Наукові перспективи: журнал. 2024. № 1(43) 2024. С.971

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 24.09.2020 р. № 1188 журналу присвоєно категорію "Б" із галузей науки: державне управління, право та економіка

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 27.09.2021 № 1017 журналу присвоєно категорію "Б" із психології

Рекомендовано до друку Президією громадської наукової організації «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління» (Рішення від 26.01.2024, № 7/1-2)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 24436-14376Р від 09.06.2020 р.

Журнал видається за підтримки Міжнародного економічного інституту (Есеніце, Чехія) та КНП "Клінічна лікарня No15 Подільського району м.Києва"

Журнал заснований з метою розвитку вітчизняного наукового потенціалу та реалізації кращих традицій науки в Україні та за кордоном. Журнал висвітлює історію, теорію, механізми формування та функціонування, а, також, інноваційні питання розвитку державного управління, права, економіки, психології, педагогіки та медицини. Видання розраховано на дослідників, викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів, магістрів, фахівців-практиків.

Наукове видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible.

Головний редактор:

Жукова Ірина Віталіївна

кандидат наук з державного управління, доцент, директор Видавничої групи «Наукові перспективи», директор Всеукраїнської асамблеї докторів наук з державного управління, Лауреат премії Президента України для молодих вчених, Лауреат премії Верховної Ради України молодим ученим, Лауреат премії імені Івана Франка у галузі інформаційної діяльності, Лауреат Всеукраїнської премії «Інновація в освіті — 2018», м. Київ, Україна

Заступники Головного редактора:

Янчук Артем Олександрович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, Заступник керівника Апарата Верховної Ради України (Київ, Україна);

Непомнящий Олександр Михайлович — доктор наук з державного управління, кандидат економічних наук, професор, Дійсний член Академії будівництва України, професор кафедри архітектури і просторового планування Національного авіаційного університету (Київ, Україна). Заслужений будівельник України, Почесний працівник будівництва та архітектури, державний службовець 3 рангу (Київ, Україна);

Дацій Олександр Іванович — доктор економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна);

Помиткіна Любов Віталіївна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Сіданіч Ірина Леонідівна — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» (Київ, Україна);

Макаренко Олександр Миколайович — доктор медичних наук, професор, академік Міжнародної академії освіти та науки, професор кафедри загальномедичних дисциплін Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна).

Редакційна колегія:

Романенко Євген Олександрович — доктор наук з державного управління, професор, Заслужений юрист України, полковник Генерального штабу Збройних сил України, президент громадської наукової організації «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління» (Київ, Україна);

Арошидзе Паата — доктор економічних наук, професор, Асоційований професор Державного університету імені Шота Руставелі (Грузія);

Ахметова Лайла Сейсембековна — доктор історичних наук, професор політології, професор кафедри ЮНЕСКО, міжнародної журналістики і медіа в суспільстві факультету журналістики Казахського Національного університету (КазНУ) ім. аль-Фарабі (Казахстан);

Бахов Іван Степанович — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Балахтар Катерина Сергіївна — здобувач ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 053. Психологія, старший викладач кафедри іноземних мов в Національному університеті ім. О. О. Богомольця (Київ, Україна);

Бурик Зоряна Михайлівна — доктор наук з державного управління, старший викладач кафедри регіонального управління та місцевого самоврядування Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна);

Вашека Тетяна Володимирівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Вовк Вікторія Миколаївна - кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки Державного університету ім. Станіслава Сташці в Пілі (м. Піла, Польща);

Вдовіна Олена Олександрівна — кандидат наук з соціальних комунікацій, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (Полтава, Україна);

Гбур Зоряна Володимирівна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна);

Долгова Олена Миколаївна — кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Гвоздьжев Сильвія — кандидат наук, кафедра адміністрації та національної безпеки Державної професійної вищої школи ім. Якуба з Парадизу в Гожуві-Великопольському (Польща);

Головач Наталія Василівна — кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Гудзенко Ганна Володимирівна — кандидат медичних наук, асистент кафедри неврології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (Київ, Україна);

Гуменикова Тамара Рудольфівна — доктор педагогічних наук, професор, директор Придунайської філії Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Гечбаія Бадрі Нодаровіч — доктор економічних наук, професор, Асоційований професор Батумського державного університету ім. Шота Руставелі (Грузія);

Дегтяр Андрій Олегович — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та підприємництва Національного аерокосмічного університету імені М.С. Жуковського, Заслужений діяч науки і техніки України (Харків, Україна);

Дегтяр Олег Андрійович — доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна);

Журавльова Лариса Петрівна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Поліського національного університету (Житомир, Україна);

Ічанська Олена Михайлівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Кайдашев Роман Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна);

Кобець Дмитро Леонтійович - кандидат економічних наук (доктор філософії), доцент Хмельницького національного університету, доцент кафедри обліку, аудиту та оподаткування (м. Хмельницький, Україна);

Коляденко Ніна Володимирівна — доктор медичних наук, доцент, завідувач кафедри медичної психології Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна);

Кошова Світлана Петрівна — кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління охорони здоров'я Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупика (Київ, Україна);

Лігоцький Анатолій Олексійович — доктор педагогічних наук, професор (Київ, Україна);

Лич (Назарук) Оксана Миколаївна — доктор психологічних наук, доцент, член-кореспондент української академії акмеології, член громадської спілки «Національна психологічна асоціація», доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Мальцев Дмитро Валерійович — кандидат медичних наук, завідувач лабораторії імунології і молекулярної біології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (Київ, Україна);

Мельник Володимир Степанович — доктор медичних наук, професор кафедри неврології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, декан медичного факультету №1 (Київ, Україна);

Мідельський Сергій Людвигович — професор, Академік, Президент Регіональної Академії Менеджменту (Казахстан);

Міхальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща);

Мовмига Наталія Євгенівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри безпеки праці та навколишнього середовища Національного Технічного Університету «Харківський Політехнічний Інститут» (Харків, Україна);

Мотренко Тимофій Валентинович — доктор філософських наук, професор, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом, Академік Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна);

Нікульчев Микола Олександрович — доктор богословських наук, кандидат філософських наук, професор, доцент кафедри історії та права ДВНЗ «Донецький національний технічний університет» (Покровськ, Донецька область, Україна);

Недбалек Карел — доктор філософії (PhD) в галузі права, доцент, професор Європейського професійного докторату, MBA, адвокат (Чехія);

Новак-Каляєва Лариса Миколаївна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна);

Носирєв Олександр Олександрович — кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри туризму і готельно-ресторанного бізнесу Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (Харків, Україна);

Орел Марія Григорівна — доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Павлов Костянтин Володимирович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри аналітичної економіки та природокористування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Київ, Україна);

Пархоменко-Кучевіл Оксана Ігорівна — доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Перестюк Інга Миколаївна — кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Помиткін Едуард Олександрович — доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (Київ, Україна);

П'янківська Людмила Володимирівна – кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення, Державний науково-дослідний інститут МВС України (Київ, Україна);

Радзіховська Наталія Станіславівна — кандидат медичних наук, лікар вищої категорії, завідувач відділенням неврології КНП "Клінічна лікарня №15 Подільського району м. Києва", асистент кафедри неврології НМУ імені О.О. Богомольця (Київ, Україна);

Савенко Олена Анатоліївна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і права Дніпровського державного аграрно-економічного університету, членкиня громадської наукової організації "Фінансово-економічна наукова рада" (Київ, Україна);

Ситник Григорій Петрович — доктор наук з державного управління, кандидат технічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри державного управління Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна);

Стовба Тетяна Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та морського права Херсонської державної морської академії (Херсон, Україна);

Тимошенко Наталія Юріївна — кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна);

Титко Анна Василівна — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна);

Турчинова Ганна Володимирівна — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна);

Хохліна Олена Петрівна — доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Цимбалюк Руслан Степанович — кандидат медичних наук, доцент кафедри загальної хірургії № 1 Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, декан медичного факультету №2 (Київ, Україна);

Чернуха Надія Миколаївна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна);

Шапалова Алла Миколаївна - кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та історії Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського (Київ, Україна);

Якимчук Аліна Юріївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна);

Яковицька Лада Савелівна — доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна).

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

© автори статей, 2024

© Громадська наукова організація «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління», 2024

© Громадська організація «Асоціація науковців України», 2024

© Видавнича група «Наукові перспективи», 2024

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Державне управління»

Akimov R.I., Pashov R.I. <i>THE ROLE OF GOVERNMENT POLICIES AND REGULATORY MECHANISMS IN PROMOTING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AUTOMOTIVE INDUSTRY</i>	15
Zubchuk O.A., Legkyi S.V., Tkachenko I.V. <i>INSTITUTIONAL CAPACITY, SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AND NEW PUBLIC ADMINISTRATION: A COMPARATIVE ANALYSIS OF PUBLIC SERVICE DELIVERY IN DIFFERENT COUNTRIES AND REGIONS</i>	25
Акімов А.В. <i>ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ В ОРГАНАХ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ У СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ РЕАЛІЯХ</i>	43
Базенко Г.А. <i>ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД УПРАВЛІННЯ РИБНИМ ГОСПОДАРСТВОМ В АСПЕКТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ</i>	55
Березовський Р.С. <i>ТИПОЛОГІЯ ПРАВОЗАХИСНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА НАПРЯМИ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ</i>	69
Білоконь М.В., Мирна Н.В. <i>ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ГІБРИДНИХ ЗАГРОЗ ТА ЗОВНІШНЬОЇ АГРЕСІЇ</i>	81
Бугай О.В. <i>КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПРОЦЕСАХ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ НА ОСНОВІ УПРАВЛІННЯ ДАНИМИ</i>	101
Дрозд Т.М. <i>ГРА В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ: НАВЧАННЯ УЧНІВСЬКОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ СИМУЛЯЦІЙНОЇ ГРИ</i>	120

- Єманов В.В., Споришев К.О.** 132
ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИЛОВИХ СТРУКТУР ПРОВІДНИХ КРАЇН СВІТУ
- Качан Я.В., Міщенко К.С., Бовт І.В.** 143
ДО ПИТАННЯ ПРО РЕАЛІЗАЦІЮ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ
- Косач І.А.** 157
ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ НАДАННЯМ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ НА ЗАСАДАХ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ІНІЦІАТИВ
- Криштанович М.Ф.** 168
ЗАСТОСУВАННЯ CROWD-ТЕХНОЛОГІЇ В МЕХАНІЗМІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
- Мейко О.В., Торічний В.О., Мельничук Ю.П.** 178
АНАЛІЗ СВІТОВОГО ДОСВІДУ РЕАГУВАННЯ НА ЗАГРОЗИ У СФЕРІ ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ
- Немеш Б.В.** 187
СТИМУЛЮЮЧІ АСПЕКТИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПАРКІВ В УКРАЇНІ
- Обіход М.М., Козак М.Я.** 200
СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ СІМЕЙ ТА ДІТЕЙ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ. МЕТОДИКО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ
- Паркулаб Т.І., Шикеринець В.В.** 212
МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ
- Петринська В.В.** 221
ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ В УКРАЇНІ

- Писаренко Н.В., Кашина Г.С., Бараник З.П., Громоздова Л.В., Ткаченко Я.С., Рвач А.М., Косицька В.Ю.** 237
ЕКОНОМЕТРИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЯК СКЛАДОВА МОДЕРНІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ПІДВИЩЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА З ЄС
- Слободянюк Н.В.** 263
СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА МОЖЛИВОСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ
- Торічний В.О., Райко В.В., Шинкарук А.В.** 276
УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ У ВИРІШЕННІ ПРОБЛЕМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОПЕРАТИВНО-СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
- Філіппова В.Д.** 288
ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ: МЕДІАЦІЯ vs ЛІДЕРСТВО
- Чумакова Г.В., Квашенко В.П.** 297
ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: РЕАЛІЇ ТА ВИКЛИКИ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ
- Чурсінов О.А.** 316
КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ МОТИВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖСЛУЖБОВЦІВ ШВЕЦІЇ ТА УКРАЇНИ
- Шандрик В.І.** 326
ПОЛІТИКА ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОГО БУДІВНИЦТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПРИКЛАД ПОЛЬЩІ ДЛЯ УКРАЇНИ

СЕРІЯ «Економіка»

- Алексєнко В.Ю., Чубарь О.Г.** 340
КРИПТОВАЛЮТИ: ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ, ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТА РОЛЬ НА СВІТОВОМУ ФІНАНСОВОМУ РИНКУ
- Атаманюк Р.Ф.** 359
РЕКОНФІГУРАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО РИНКУ ПРАЦІ В КОНТЕКСТІ ПАРАДИГМИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Безсмертнюк Т.П. <i>СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНИЙ АНАЛІЗ ТУРИСТИЧНИХ ПОТОКІВ РЕСПУБЛІКИ МАЛЬТА</i>	373
Блинда Ю.О., Лукашевська У.Т. <i>ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЕФЕКТИВНОГО ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ</i>	386
Буяк Л.М., Семененко Ю.С. <i>ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ КОМПАНІЇ НА ОСНОВІ ДОСВІДУ РОБОТИ З НЕЗАДОВОЛЕНИМИ КЛІЄНТАМИ</i>	394
Герасименко О.О., Степанюк Т.В. <i>ЦИФРОВІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ В ОРГАНІЗАЦІЯХ: ПРОЦЕС, ІНСТРУМЕНТИ, МОДЕЛЬ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ У ПРАКТИКУ</i>	405
Гогунська О.А., Антипенко Я.Д. <i>СУЧАСНІ СТРАТЕГІЇ ТА МОДЕЛІ РОЗВИТКУ МОРСЬКИХ КУРОРТІВ ТА ЇХ АНАЛІЗ, ПРИКЛАДИ ЗАСТОСУВАННЯ НА ПРАКТИЦІ</i>	418
Кіш Г.В. <i>СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОМУ ГОСПОДАРСТВІ</i>	428
Коломієць С.В., Оліхненко К.О. <i>АНАЛІЗ ФРАКТАЛЬНОСТІ ЧАСОВИХ РЯДІВ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ</i>	440
Кувік В.М. <i>ШЛЯХИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ РОЗРОБКИ СТРАТЕГІЙ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ</i>	456
Лавров Р.В., Райко Д.В., Еатон Г.В. <i>СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ БІЗНЕСУ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ: АДАПТАЦІЯ ДО НОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ</i>	469
Маліков В.В., Плекан М.В., Йолтуховська О.Ю. <i>СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ У СФЕРІ ОБЛІКУ І ОПОДАТКУВАННЯ НА МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВАХ</i>	484
Мосієнко О.В., Плотнікова М.Ф. <i>ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ НА ОСНОВІ РЕФЛЕКСІЇ</i>	496

- Мосійчук Д.О., Шашина М.В.** 503
ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІК
- Новаковська І.О., Береза О.В., Новаковський Д.Л.** 514
ОЦІНКА РИЗИКІВ ДЛЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УМОВАХ УРБАНІЗАЦІЇ
- Проць Р.Р.** 526
ПРОЦЕС АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ СУЧАСНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМСТВА: ВИКЛИКИ ВОЄННОГО ЧАСУ
- Різник Д.В., Чернецька Т.Ю., Просеков А.Д.** 534
РОЛЬ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СТИМУЛЮВАННІ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ
- Савко Ю.О., Корогодова О.О., Войтко С.В.** 551
ЗАСАДИ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ
- Токар К.С.** 564
КОМПЛЕКСНА ДІАГНОСТИКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ
- СЕРІЯ «Право»**
- Бєлкін М.Л., Юринець Ю.Л., Бєлкін Л.М.** 581
ЗАСТОСУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ПРИНЦИПУ НЕПРИПУСТИМОСТІ ВИСНОВУВАТИ СУДОВЕ РІШЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ НА ПРИПУЩЕННЯХ
- Вінгловська О.І.** 590
ПРИВАТНІ ДЕТЕКТИВНІ ЗАХОДИ ЯК ОДИН З ДІЄВИХ ЗАСОБІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ
- Гаран О.В.** 604
ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА
- Губарєв С.В.** 617
ПРАВОВІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕТЕКТИВА НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ

- Дзядевич В.Р.** 631
ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ СУДДІВ У ВІДСТАВЦІ
- Кравченко О.М., Петренко С.В.** 641
ПРАВОВІ АСПЕКТИ КІБЕРГІГІЄНИ: ЗАХИСТ ВІД ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ ТА ОНЛАЙН-ЗЛОВЖИВАНЬ
- Криворучко Л.С.** 654
ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕТЕКТИВА НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ
- Кузьменко О.В., Чорна В.Г., Кожура Л.О.** 668
ФІНАНСОВА ВІДПОВІДАЛНІСТЬ ОГАНІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ, ЩО ДІЮТЬ ЗА ПРИНЦИПОМ СУСИДІАРНОСТІ
- Налуцишин В.В., Налуцишин В.В.** 678
СПРОЩЕНИЙ ПОРЯДОК ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ (ДОСВІД ДЕРЖАВ РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї)
- Ноняк М.В.** 691
БЕЗПЕКА ЯК ПЕРЕДУМОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ НА МИР
- Оніщенко Н.М., Сунєгін С.О., Клещенко Н.О.** 700
ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ НА МИР: ЗМІСТОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ
- Остапович В.П.** 719
ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПРАЦІВНИКАМ ПОЛІЦІЇ В КРИЗОВИХ СТАНАХ
- Петрова І.А., Петров С.О.** 731
НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ХАРЧОВИХ, КОСМЕТИЧНИХ І ФАРМАЦЕВТИЧНИХ ПРОДУКТІВ У БАЗОВОМУ ЗАКОНІ УКРАЇНИ
- Цебенко С.Б.** 742
ПРАВО КОЖНОГО НА СВОБОДУ ДУМКИ, СОВІСТІ І РЕЛІГІЇ ТА МОЖЛИВІСТЬ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ
- Шевчук О.Р., Кузь Т.В.** 753
ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ АКТИВ ЦИВІЛЬНОГО СТАНУ: АДМІНІСТРАТИВНО – ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

- Шумак І.О.** 761
ЗАХИСТ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН ЗА УМОВ НАДЗВИЧАЙНОГО АБО ВОЄННОГО СТАНУ: БАЛАНС МІЖ БЕЗПЕКОЮ ТА СВОБОДОЮ

СЕРІЯ «Психологія»

- Вишник О.О., Жданова А.А., Дьоміна Г.А.** 771
АДАПТАЦІЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ ДО НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ: ВИКЛИКИ ТА СТРАТЕГІЇ ПІДТРИМКИ

- Засєкін А.А.** 782
РОЗВИТОК ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНОСТІ СТУДЕНТІВ В КОНТЕКСТІ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТЕОРІЙ І КОНЦЕПЦІЙ

- Інжиєвська Л.А., Павленко М.С.** 792
ФЕНОМЕН РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ДО ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

- Кондратьєва І.П., Вдовіченко О.В.** 806
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ЩО НАВЧАЮТЬСЯ НА ПЕРШОМУ КУРСІ

- Кухар Т.В., Борець Ю.В., Шарапова Ю.В.** 816
ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

- Лівандовська І.А., Голярдик Н.А., Клімушева Г.С.** 829
ЕФЕКТИВНІ МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ: НАВЧАЛЬНІ ПРИКЛАДИ ТА КРАЩІ ПРАКТИКИ

- Лукашенко Ю.І.** 841
КЛІНІКО-ПСИХОЛОГІЧНА ДІАГНОСТИКА ТА ДОМЕДИЧНА ДОПОМОГА ПОТЕРПІЛИМ ІЗ УШКОДЖЕННЯМ ХРЕБТА

- Меліков Є.С.** 849
ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАЦІЇ З ПІДОЗРЮВАНИМИ, ЯКІ ОБВИНУВАЧУЮТЬСЯ У ВЧИНЕННІ НАВМИСНИХ ВБИВСТВ

- Музиченко І.В., Бурак А.Д.** 858
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

- Небитова Н.Ю., Небитов А.А., Охріменко І.М.** 869
РОЛЬ ПСИХОЛОГА В ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЗА УЧАСТЮ ДІТЕЙ
- Парасей-Гочер А.О., Федоренко Л.П.** 882
САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ У МОЛОДІЖНИХ ОБ'ЄДНАННЯХ МІГРАНТІВ: ВПЛИВ ГРОМАДСЬКОЇ АКТИВНОСТІ НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ
- Пелех І.В., Гринишин Н.О.** 892
НАПІВСТРУКТУРОВАНЕ ІНТЕРВ'Ю ЯК СПОСІБ ОТРИМАННЯ ЕМОЦІЙНОГО ВІДГУКУ ПРО ПЕРЕЖИВАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ В СНОВИДІННІ В ПАЦІЄНТІВ, ЯКІ ПРОХОДЯТЬ ЛІКУВАННЯ В УМОВАХ ПСИХОНЕВРОЛОГІЧНОГО СТАЦІОНАРУ
- Розвад А.С.** 903
ЯВИЩЕ ІНКЛЮЗІЇ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ
- Чуйко Г.В., Чаплак Я.В., Комісарик М.І.** 914
ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ФЕНОМЕНА ІМПОСТЕРА У СТУДЕНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ
- Чумаєва Ю.В., Малиш В.Є., Коваленко Н.В.** 930
КОРОТКОСТРОКОВА КОРЕКЦІЯ ПСИХІЧНИХ ТРАВМ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ EMDR ТРАВМОТЕРАПІЇ
- Шиманова О.С., Колодяжна А.В., Власенко Ю.К.** 940
АНАЛІЗ НАСЛІДКІВ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТРАВМ, ПЕРЕДАНИХ ЧЕРЕЗ ПОКОЛІННЯ, НА ЕМОЦІЙНЕ І ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ ТА ОНУКІВ
- Шпортун О.М., Савчук З.С.** 951
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ З ПРОЯВАМИ ПТСР

ISSN (print) 2708-7530
Наукові перспективи № 1(43) 2024

Шановні колеги!

Вийшов № 1(43) 2024 фахового журналу категорії Б із державного управління, права, економіки та психології «Наукові перспективи».

Видавнича група «Наукові перспективи» пишається, що продовжує спільно з авторитетною науковою спільнотою працювати над здійсненням безпосередньої наукової, освітньої та методичної співпраці, спрямованої на об'єднання науково-практичного, освітнього, методичного та організаційного потенціалів у межах реалізації діяльності.

Нехай наш освітянський фронт наблизить Перемогу над ворогом, а невтомна праця примножить та сприятиме економічному розквіту нашої неньки України!

Нехай в серці у кожного з нас живе віра, надія, любов, а добро, мир, здоров'я та щастя супроводжують все життя!

З повагою,

**головний редактор,
директор Видавничої групи «Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління, доцент**

Ірина Жукова

СЕРІЯ «Державне управління»

UDC 338.242:338.45

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-15-24](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-15-24)

Akimov Ruslan Ivanovych phd-student of the Department of Theory and Practice of Management, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Prospect Beresteyskyi 37, (former Peremohy), Kyiv, 03056, tel.: (044) 204-92-18, <https://orcid.org/0009-0007-2134-8451>

Pashov Rostyslav Ivanovych Phd of Philosophical Sciences, senior lecturer of the Department of Theory and Practice of Management, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Prospect Beresteyskyi 37, (former Peremohy), Kyiv, 03056, tel.: (044) 204-92-18, <https://orcid.org/0000-0001-5824-2641>

THE ROLE OF GOVERNMENT POLICIES AND REGULATORY MECHANISMS IN PROMOTING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AUTOMOTIVE INDUSTRY

Abstract. This scientific article examines the integral role of government policy and regulatory mechanisms in stimulating sustainable development within the automotive industry. Tracing the historical trajectory of government involvement, the study scrutinizes the evolution of policies aimed at balancing economic growth with environmental, social and economic sustainability goals. The article assesses the success of various policy frameworks, offering insights into strategies that have positively impacted sustainable practices in the automotive sector.

In addition, the study delves into the intricacies of implementing sustainable development policies, exploring the potential challenges and conflicts associated with striking a balance between environmental preservation, economic growth, and social justice. For this, the automotive industry must work hard for sustainable development, and government policies and regulatory frameworks must adapt to achieve these goals. And the very unevenness of the growth of the automotive sector, taking into account state incentives, can be used to build a system of promoting the achievement of sustainable development goals and mitigating the environmental footprint of industry. Regulatory mechanisms should include enforcement strategies, monitoring systems and joint initiatives, with the aim of verifying and evaluating

their effectiveness in aligning industry innovation practices with sustainable development goals.

In conclusion, the article emphasizes the need for the active participation of the government in directing the automotive industry to the path of sustainable development. It advocates for collaborative and adaptive policies that encourage innovation, encourage environmentally conscious practices and ensure the long-term viability of the automotive sector. By understanding the specific nuances of the causal relationship between government policy and sustainable automotive development, this study contributes to the discourse around a sustainable and responsible industry that meets both current and future societal needs.

Keywords: state policy, sustainable development, automobile industry, economic growth, social justice, social responsibility of business.

Акімов Руслан Іванович аспірант кафедри теорії та практики управління, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», проспект Берестейський, 37, (колишній Перемоги), м. Київ, 03056, тел.: (044) 204-92-18, <https://orcid.org/0009-0007-2134-8451>

Пашов Ростислав Іванович кандидат філософських наук, старший викладач кафедри теорії та практики управління, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», проспект Берестейський, 37, (колишній Перемоги), м. Київ, 03056, тел.: (044) 204-92-18, <https://orcid.org/0000-0001-5824-2641>

РОЛЬ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ТА РЕГУЛЯТОРНИХ МЕХАНІЗМІВ У СПРИЯННІ СТАЛОМУ РОЗВИТКУ АВТОМОБІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Анотація. У цій науковій статті досліджується невід'ємна роль державної політики та регуляторних механізмів у стимулюванні сталого розвитку в автомобільній промисловості. Простежуючи історичну траєкторію участі уряду, дослідження ретельно розглядає еволюцію політики, спрямованої на збалансування економічного зростання з екологічними, соціальними та економічними цілями стійкості. У статті оцінюється успішність різноманітних політичних рамок, пропонується уявлення про стратегії, які позитивно вплинули на сталу практику в автомобільному секторі.

Крім того, дослідження заглиблюється в тонкощі реалізації політики, орієнтованої на сталий розвиток, досліджуючи потенційні проблеми та конфлікти, пов'язані з досягненням балансу між збереженням навколишнього середовища, економічним зростанням і соціальною справедливістю. Задля

цього, автомобільний сектор промисловості має наполегливо працювати над сталим розвитком, а державна політика та нормативно-правова база мають адаптуватися для досягнення даних цілей. А саму нерівномірність зростання автомобільного сектору з урахуванням державних стимулів можна використати для побудови системи сприяння досягненню цілей сталому розвитку та пом'якшення екологічного сліду промисловості. Регуляторні механізми, повинні включаючи стратегії забезпечення дотримання, системи моніторингу та спільних ініціатив, з метою перевірки та оцінки їх ефективності в узгодженні галузевої практики впровадження інновацій з цілями сталого розвитку.

На завершення стаття наголошує на необхідності активної участі уряду в спрямуванні автомобільної промисловості на шлях сталого розвитку. Він виступає за спільну та адаптивну політику, яка заохочує інновації, стимулює екологічно свідомі практики та забезпечує тривалу життєздатність автомобільного сектору. Розуміючи особливості причинно-наслідкового зв'язку між урядовою політикою та сталим автомобільним розвитком, це дослідження робить внесок у дискурс навколо стійкої та відповідальної галузі, яка відповідає як поточним, так і майбутнім потребам суспільства.

Ключові слова: державна політика, сталий розвиток, автомобільна промисловість, економічне зростання, соціальна справедливість, соціальна відповідальність бізнесу.

Formulation of the problem. The relevance of researching the role of government policies and regulatory mechanisms in promoting sustainable development of the automotive industry is driven by various factors. Firstly, it is emphasized by the overall context of sustainable development. As modern society increasingly focuses on achieving sustainable development, which entails the harmonious combination of economic growth, social justice, and environmental preservation. The automotive industry has a significant impact on these aspects and requires regulation to achieve the goals defined by the government. It is also crucial to consider different environmental challenges. The rise in air pollution, climate change, and environmental issues associated with the use of traditional fuels in transportation necessitate the implementation of effective measures to reduce the negative impact of the automotive industry on the environment. Government policies and regulatory mechanisms can facilitate the transition to clean, so-called “green” and sustainable technologies in the automotive sector. We should also mention the economic aspect of this problem, as transition to sustainable development mode of governance in the automotive industry can create new opportunities for economic growth, new job creation, and enhanced competitiveness. Government policies can foster a favourable investment climate,

support research and development, and stimulate innovation in the automotive industry. As social aspect of this problem one can find less relevant, we should consider that major sustainability expectations are based on proper behaviour model of social groups. That is why societal demand for sustainability and social responsibility accumulates hidden power to make policies real and expectations come true. Moreover, consumers are increasingly demanding sustainable practices from industries, including the automotive sector. Government policies that promote sustainable development in the automotive industry can align with societal expectations and enhance public trust and engagement.

Regulatory mechanisms are essential to ensure compliance with sustainable practices in the automotive industry. Governments monitor and enforce emission standards and regulations to ensure that automakers comply with the set standards. Certification and labeling programs for sustainable vehicles have also been established to provide consumers with information on the environmental impact of their vehicles. Furthermore, environmental impact assessments are carried out for new automotive projects to evaluate their potential impact on the environment. These mechanisms ensure that sustainable practices are adhered to, and the industry operates within the set regulations.

Analysis of recent research and publications. The automotive industry is at a crossroad, balancing economic growth with social justice and environmental sustainability. Government policies like emission regulations and electric vehicles subsidies drive the industry towards greener practices, creating new jobs in renewable energy and public transportation while ensuring equitable access through smart infrastructure planning. Businesses have a responsibility to invest in sustainable technologies and ethical sourcing, while consumers can be at the same time the drivers of demand. This web, supplied by research on low-carbon technologies adoption and car-sharing programs, leads the way to the future with cleaner technologies, responsible practices which are working together for a sustainable future. All this is reflected in the researches of the following scientists: Gillingham, K., Yan, S., Zimm, C., Kagawa, S., Nansai, K., Kondo, Y., Hubacek, K., Suh, S., Minx, J., Kudoh, Y., Tasaki, T., Nakamura, S., Masoumi, S. M., Kazemi, N., Abdul-Rashid, S. H., Cao, J., Chen, X., Qiu, R., Hou, S., Lukin, E., Krajnović, A., & Bosna, J. and others.

The purpose of the article. By investigating the role of government policies and regulatory mechanisms in promoting sustainable development in the automotive industry, this research aims to contribute to the understanding of how public interventions can effectively shape the trajectory of the automotive sector towards a more sustainable future.

Presenting main material. The role of the state in market regulation is crucial for ensuring efficiency, stability, and fairness in the economy. The government acts

as a regulator and supervisor, establishing rules of the game and implementing control mechanisms that help ensure economic discipline and protect the interests of society.

Some modern researchers (Munonyedi, 2018) critically examine the concept of market economy and government regulations, focusing on the disparities between the free-market economy and the government regulated market economy. They explore the role of the "invisible hand," a phrase coined by Adam Smith, in describing the forces that facilitate equilibrium between the demand and supply sides of a free market. Studies like that highlight the pros and cons associated with both market economies, particularly in the context of sustainable development, to enable economists to suggest suitable trade-offs.

Government regulation in the automotive industry, in particular, directly affects the way cars look, how their components are designed, the safety features that are included, and the overall performance of any given vehicle (Investopedia Team, 2021). Automotive regulations are designed to benefit the consumer and protect the environment, and automakers can face stiff fines and other penalties if they are not followed. In more recent years, government regulations have sought to shape what level of fuel efficiency automobiles must achieve.

One paper that assesses environmental regulation in automobile markets is "Assessing Environmental Regulation in Automobile Markets" by Kenneth Gillingham (Gillingham, 2022). This paper studies the economic effects of automobile market regulation and how it is governed by complex interactions between consumer behaviour and firm decisions in the markets for both new and used vehicles. This research demonstrates that interplay between sustainability and business has emerged as a prominent topic of discussion at both national and international levels, spanning across industrialized and emerging countries. Many existing business models have been found to lack crucial elements necessary for achieving sustainability objectives. Particularly, the automotive industry, which significantly impacts economic development, necessitates a reevaluation of its business models to mitigate environmental impact.

In recent years, there has been a growing focus on understanding the impact of large companies on society. The existing literature on sustainable business practices has predominantly centered around large companies, particularly multinational corporations, given their significant individual impacts. As a result of market regulations and procedural requirements, large manufacturing companies have begun reporting their efforts and engagement in sustainable development, aligning with internationally established standards.

Government regulation addresses externalities by imposing limitations on specific activities or implementing taxes/subsidies, aiming to ensure that companies consider the social costs or benefits of their actions more comprehensively.

However, it is widely recognized that these regulatory instruments can have their imperfections and limitations in practice.

Ronald Coase's influential work (Coase, 1960) introduced the idea of a private alternative to government regulation. The Coase theorem suggests that parties involved in creating and experiencing externalities can negotiate private agreements that are mutually acceptable and Pareto-efficient in resolving the problem. If the transaction costs of reaching and implementing such agreements are reasonably low, government intervention becomes unnecessary. From this perspective, CSR can be seen as a potential implementation of Coase's idea, resolving conflicts between companies (represented by their owners and management) and various stakeholders.

CSR provides a framework for companies to voluntarily consider and address the interests of stakeholders beyond their immediate shareholders. By engaging in responsible business practices, companies can take into account the social and environmental impacts of their operations and seek mutually beneficial solutions with their stakeholders. CSR initiatives often involve actions such as reducing environmental footprints, supporting local communities, promoting ethical business practices, and ensuring fair treatment of employees.

While CSR offers a private-sector approach to addressing externalities, it is important to recognize that it has its own limitations. CSR initiatives rely on the willingness and commitment of individual companies, and their effectiveness can vary widely. Furthermore, there are concerns about greenwashing or superficial implementation of CSR without genuine impact. Effective implementation of CSR requires transparency, accountability, and ongoing dialogue between companies and stakeholders to ensure meaningful engagement and positive outcomes.

Government regulations are commonly used to address externalities, but they have inherent limitations. CSR represents a private alternative to regulation, where companies voluntarily consider and address the interests of stakeholders. By implementing CSR initiatives, companies can strive for mutually beneficial solutions and contribute to sustainable development. However, it is crucial to ensure genuine commitment, transparency, and accountability in CSR practices to achieve meaningful outcomes and avoid the pitfalls of tokenism or superficial engagement. Both government regulation and CSR can play complementary roles in promoting responsible business practices and addressing externalities.

Government policies play a crucial role in promoting sustainable development in the automotive industry. One such policy is the incentives for electric and hybrid vehicles. Governments around the world are offering various incentives such as purchase subsidies, tax credits, and free parking to encourage the adoption of electric and hybrid vehicles [5]. These policies not only promote the use of sustainable transportation but also contribute to reducing air pollution and greenhouse gas emissions [6]. For instance, several states in the US are exploring policies to support

hybrid and plug-in electric car adoption to increase energy security and reduce greenhouse gas emissions.

Another such successful example of market regulation by the government in the automotive sector is Norway and its effective policy to promote the use of electric vehicles. Norway has implemented a range of incentives that have helped make it one of the leading countries in electric vehicle adoption. The government has provided significant incentives to electric vehicle owners. For instance, electric vehicles were exempt from purchase tax, registration tax, and value-added tax (VAT). The government has also invested in the development of electric vehicle charging infrastructure, ensuring the installation of charging stations across the country. This has helped alleviate the issue of charging point scarcity and made electric vehicle usage more convenient and accessible. Another important role of the government was to subsidise electric vehicle purchases, reducing the cost of acquisition. This has made electric vehicles more affordable for the general public and stimulated their popularity.

As a result of these measures, Norway has achieved a significant increase in electric vehicle market share, with electric vehicles accounting for a substantial portion of new vehicle registrations. The successful regulation of the automotive market by the Norwegian government serves as a model for other countries looking to promote sustainable transportation and reduce carbon emissions.

The other policy that promotes sustainable development in the automotive industry is fuel efficiency standards. Governments around the world are implementing fuel efficiency standards to reduce the consumption of fossil fuels and promote the use of sustainable transportation. These standards require automakers to produce vehicles that meet certain fuel efficiency requirements, which in turn, reduces carbon emissions and air pollution [7]. Moreover, these policies encourage automakers to invest in research and development of new technologies to improve fuel efficiency, which ultimately contributes to sustainable development.

The other research (Sorte Junior, Waldemiro, 2011) investigates important direction of government policy – impact on the dynamics of supply chains and automotive market within another example - Brazilian automobile industry. The study focuses on how government interventions shape the structure and performance of supply chains in this particular industry context.

The research underscores the crucial role of government policies in shaping the competitiveness and structure of supply chains in the Brazilian automobile industry. These policies encompass regulations, tax incentives, and investment initiatives aimed at promoting local production, technology transfer, and job creation.

The authors analyse how these policies influence different stages of the supply chain, including the relationships between automakers, suppliers, and other stakeholders. They examine the mechanisms through which government interventions impact supply chain coordination, innovation, and efficiency.

The article underlines the role of collaboration, knowledge sharing, and skill development in building resilient and robust supply chains. It also emphasizes the importance of aligning government policies with industry needs and global market trends to ensure long-term competitiveness.

Sustainable development is crucial for the automotive industry to ensure a better future for the environment and society. At the same time the automotive industry faces a number of challenges in achieving sustainable development, including economic and political pressures, technological limitations, and resistance from industry stakeholders [9]. Government policies and regulatory mechanisms can play a crucial role in addressing these challenges and promoting sustainable development in the industry. However, progress in promoting sustainable development in the automotive industry is often hindered by economic, political, and regulatory obstacles, as well as a lack of national and global coordination.

Despite these challenges, government policies can have a significant impact on the industry's ability to transition to more sustainable practices. For example, policies promoting the adoption of electric vehicles (EVs) have been shown to be effective in increasing their market share [6]. Additionally, sustainable supply chain practices have been implemented in the automotive industry, which can help reduce environmental impact and promote social responsibility [10]. Governments can also play a role in promoting sustainable practices by incorporating environmental and social considerations into their procurement processes.

In order to achieve sustainable development in the automotive industry, it is crucial for governments to take a holistic approach that incorporates technology, environment, and social factors. This may involve institutional and policy changes, as well as a shift in resources among economic sectors and political constituencies. Furthermore, education and awareness-raising initiatives can help to promote sustainable development in the industry by encouraging individuals and organizations to adopt more sustainable practices. Ultimately, government policies and regulatory mechanisms can play a critical role in promoting sustainable development in the automotive industry, but they must be supported by coordinated efforts from all stakeholders.

One of the significant challenges is resistance from the industry, as sustainable practices may lead to increased costs and reduced profits. Additionally, there is limited public awareness and demand for sustainable vehicles, which may hinder the adoption of sustainable practices. Finally, global competition and trade agreements may limit the ability of governments to implement sustainable policies, as some countries may not have the same regulations or may have different priorities.

However, there is a need for increased government involvement to ensure that the automotive industry continues to make progress towards sustainability. Governments must lead the way in promoting sustainable practices, but progress is

currently being held back by economic, political, and regulatory obstacles. A stakeholder engagement system for industry sustainable development can be established, which pushes government actions and increases public awareness [11]. Many governments have set ambitious targets for achieving a zero-emissions national government fleet, and it is essential that these targets are met to promote sustainable transportation.

Looking to the future, the automotive industry must continue to work towards sustainable development, and government policies and regulatory mechanisms must evolve to keep pace with this progress. The development of new energy vehicle markets supported by the government can be an essential step towards sustainable transportation. Moreover, the elaboration of business models of sustainability in the automotive industry can contribute to the framework for sustainable development [12]. The unbalanced development of automobile structure from the perspective of government incentives can be analyzed to provide a logical framework for promoting sustainable development. Therefore, continued collaboration between the automotive industry and government agencies is necessary to promote sustainable development and reduce the environmental impact of the industry.

Conclusions. It is essential for governments to increase their involvement and implement more policies and regulations to overcome these challenges and ensure a sustainable future for the automotive industry. The future outlook for sustainable development in the industry is promising, and with continued efforts, we can achieve a greener and more sustainable future.

References:

1. Egbo, Munonyedi. (2018). "The Market and Government Regulation: The Need for Appropriate Balance for Sustainability." DOI: 10.4172/2375-4389.1000324.
2. Investopedia Team. (2021, October 19). "What Regulations Affect the Automotive Sector?" Investopedia. URL: <https://www.investopedia.com/ask/answers/042015/how-much-impact-does-government-regulation-have-automotive-sector.asp>
3. Gillingham, K. (n.d.). "Assessing Environmental Regulation in Automobile Markets." National Bureau of Economic Research. URL: <https://www.nber.org/reporter/2022number1/assessing-environmental-regulation-automobile-markets>.
4. Coase, R. H. (1960). "The Problem of Social Cost." *Journal of Law and Economics*, Vol. 3 (Oct., 1960), pp. 1-44.
5. Yan, S. (2018). "The economic and environmental impacts of tax incentives for battery electric vehicles in Europe." In *Energy Policy* (Vol. 123, pp. 53–63). Elsevier BV. DOI: 10.1016/j.enpol.2018.08.032.
6. Zimm, C. (2021). "Improving the understanding of electric vehicle technology and policy diffusion across countries." In *Transport Policy* (Vol. 105, pp. 54–66). Elsevier BV. DOI: 10.1016/j.tranpol.2020.12.012.
7. Kagawa, S., Nansai, K., Kondo, Y., Hubacek, K., Suh, S., Minx, J., Kudoh, Y., Tasaki, T., & Nakamura, S. (2011). "Role of Motor Vehicle Lifetime Extension in Climate Change Policy." In *Environmental Science & Technology* (Vol. 45, Issue 4, pp. 1184–1191). American Chemical Society (ACS). DOI: 10.1021/es1034552.

8. Sorte Junior, Waldemiro. (2011). "Supply Chain Management in The Brazilian Automobile Industry: Bottlenecks."
9. Masoumi, S. M., Kazemi, N., & Abdul-Rashid, S. H. (2019). "Sustainable Supply Chain Management in the Automotive Industry: A Process-Oriented Review." In Sustainability (Vol. 11, Issue 14). MDPI AG. DOI: 10.3390/su11143945.
10. Masoumi, S. M., Kazemi, N., & Abdul-Rashid, S. H. (2019). "Sustainable Supply Chain Management in the Automotive Industry: A Process-Oriented Review." In Sustainability (Vol. 11, Issue 14). MDPI AG. DOI: 10.3390/su11143945.
11. Cao, J., Chen, X., Qiu, R., & Hou, S. (2021). "Electric vehicle industry sustainable development with a stakeholder engagement system." In Technology in Society (Vol. 67). Elsevier BV. DOI: 10.1016/j.techsoc.2021.101771.
12. Lukin, E., Krajnović, A., & Bosna, J. (2022). "Sustainability Strategies and Achieving SDGs: A Comparative Analysis of Leading Companies in the Automotive Industry." In Sustainability (Vol. 14, Issue 7, p. 4000). MDPI AG. DOI: 10.3390/su14074000.

Література:

1. Egbo, Munonyedi. (2018). The Market and Government Regulation: The Need for Appropriate Balance for Sustainability. 10.4172/2375-4389.1000324.
2. Investopedia Team. (2021, October 19). What Regulations Affect the Automotive Sector? Investopedia. <https://www.investopedia.com/ask/answers/042015/how-much-impact-does-government-regulation-have-automotive-sector.asp>
3. Gillingham, K. (n.d.). Assessing Environmental Regulation in Automobile Markets. National Bureau of Economic Research. <https://www.nber.org/reporter/2022number1/assessing-environmental-regulation-automobile-markets>.
4. The Problem of Social Cost. R. H. Coase. / Journal of Law and Economics, Vol. 3 (Oct., 1960), pp. 1-44.
5. Yan, S. (2018). The economic and environmental impacts of tax incentives for battery electric vehicles in Europe. In Energy Policy (Vol. 123, pp. 53–63). Elsevier BV. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2018.08.032>.
6. Zimm, C. (2021). Improving the understanding of electric vehicle technology and policy diffusion across countries. In Transport Policy (Vol. 105, pp. 54–66). Elsevier BV. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2020.12.012>.
7. Kagawa, S., Nansai, K., Kondo, Y., Hubacek, K., Suh, S., Minx, J., Kudoh, Y., Tasaki, T., & Nakamura, S. (2011). Role of Motor Vehicle Lifetime Extension in Climate Change Policy. In Environmental Science & Technology (Vol. 45, Issue 4, pp. 1184–1191). American Chemical Society (ACS). <https://doi.org/10.1021/es1034552>.
8. Sorte Junior, Waldemiro. (2011). Supply Chain Management in The Brazilian Automobile Industry: Bottlenecks.
9. Masoumi, S. M., Kazemi, N., & Abdul-Rashid, S. H. (2019). Sustainable Supply Chain Management in the Automotive Industry: A Process-Oriented Review. In Sustainability (Vol. 11, Issue 14). MDPI AG. <https://doi.org/10.3390/su11143945>.
10. Masoumi, S. M., Kazemi, N., & Abdul-Rashid, S. H. (2019). Sustainable Supply Chain Management in the Automotive Industry: A Process-Oriented Review. In Sustainability (Vol. 11, Issue 14). MDPI AG. <https://doi.org/10.3390/su11143945>.
11. Cao, J., Chen, X., Qiu, R., & Hou, S. (2021). Electric vehicle industry sustainable development with a stakeholder engagement system. In Technology in Society (Vol. 67). Elsevier BV. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2021.101771>.
12. Lukin, E., Krajnović, A., & Bosna, J. (2022). Sustainability Strategies and Achieving SDGs: A Comparative Analysis of Leading Companies in the Automotive Industry. In Sustainability (Vol. 14, Issue 7, p. 4000). MDPI AG. <https://doi.org/10.3390/su14074000>.

UDK 35.07:351.74(100)(047.3)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-25-42](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-25-42)

Zubchik Oleh Anatoliiovych Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Public Administration, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 60, Volodymyrska St., Kyiv, 01033, <https://orcid.org/0000-0001-6480-409X>

Legkyi Serhii Volodymyrovych Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public Administration, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 60, Volodymyrska St., Kyiv, 01033, <https://orcid.org/0009-0003-5204-2464>

Tkachenko Ihor Valentinovych Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the Department of Public Administration, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 60, Volodymyrska St., Kyiv, 01033, <https://orcid.org/0000-0001-6480-409X>

INSTITUTIONAL CAPACITY, SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AND NEW PUBLIC ADMINISTRATION: A COMPARATIVE ANALYSIS OF PUBLIC SERVICE DELIVERY IN DIFFERENT COUNTRIES AND REGIONS

Abstract. This research aims to develop and test a framework that can help the actors involved in public service delivery balance efficiency, effectiveness and equity, and create and distribute public value. Public service delivery involves the state, social entrepreneurs and public managers, who have different and sometimes conflicting goals, values and incentives. The balance of efficiency, effectiveness and equity depends on various factors, such as the institutional capacity of the state, the social entrepreneurship of the non-state actors, the new public management of the public managers, the public choice of the citizens, the transaction costs of the service provision, the public value of the service outcomes, and the context of the service delivery. The research compares public service delivery in the USA, China, the European Union and Ukraine, and addresses questions such as: What are the characteristics and challenges of public service delivery in these countries or regions? How do the actors collaborate or compete in public service delivery? How do the citizens participate or influence public service delivery? What are the costs

and benefits of different modes and methods of public service delivery? The delivery of public services is a complex and multifaceted task that requires the collaboration of various actors, such as the state, social entrepreneurs and public managers. However, these actors often face different and sometimes conflicting goals, values and incentives, which pose a challenge for achieving optimal outcomes in terms of efficiency, effectiveness and equity. Efficiency refers to the optimal use of resources to produce the desired outputs; effectiveness refers to the extent to which the outputs meet the needs and expectations of the beneficiaries; and equity refers to the fair and impartial distribution of the benefits and costs of the public services among the stakeholders. This paper aims to explore how the institutional capacity of the state, social entrepreneurship and new public management can contribute to or hinder the balance of these three dimensions in the delivery of public services. It also proposes a conceptual framework that integrates the perspectives of these three actors and identifies the key factors that influence their interactions and performance. The paper concludes with some implications and recommendations for policy and practice. The research concludes that public service delivery is a complex and dynamic phenomenon that can be conceptualized, modeled, measured, tested, improved and enhanced using various frameworks, models, methods, tools, strategies and approaches.

Keywords: public service delivery, institutional capacity, social entrepreneurship, new public management, comparative analysis, public value, efficiency, effectiveness and equity.

Зубчик Олег Анатолійович доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, <https://orcid.org/0000-0001-6480-409X>

Легкий Сергій Володимирович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри державного управління, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, <https://orcid.org/0009-0003-5204-2464>

Ткаченко Ігор Валентинович кандидат політичних наук, доцент кафедри державного управління, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, <https://orcid.org/0000-0001-6480-409X>

ІНСТИТУЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ, СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА НОВИЙ ПУБЛІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ НАДАННЯ ДЕРЖАВНИХ ПОСЛУГ У РІЗНИХ КРАЇНАХ ТА РЕГІОНАХ

Анотація. Це дослідження має на меті розробити та перевірити структуру, яка може допомогти суб'єктам, залученим до надання державних послуг, збалансувати ефективність, результативність та справедливість, а також створювати та розподіляти суспільні цінності. У наданні державних послуг беруть участь держава, соціальні підприємці та державні менеджери, які мають різні, а часом і суперечливі цілі, цінності та стимули. Баланс ефективності, результативності та справедливості залежить від різних чинників, таких як інституційна спроможність держави, соціальне підприємництво недержавних суб'єктів, новий публічний менеджмент публічних менеджерів, публічний вибір громадян, витрати на надання послуг, суспільна цінність результатів послуг і контекст надання послуг.

Дослідження порівнює надання державних послуг у США, Китаї, Європейському Союзі та Україні та розглядає такі питання, як: які характеристики та проблеми надання державних послуг у цих країнах або регіонах, які актори співпрацюють або конкурують у наданні державних послуг, як громадяни беруть участь або впливають на надання державних послуг, які недоліки та переваги різних способів і методів надання державних послуг. Надання державних послуг є складним і багатогранним завданням, яке вимагає співпраці різних суб'єктів, таких як держава, соціальні підприємці та державні менеджери. Однак ці суб'єкти часто стикаються з різними, іноді суперечливими цілями, цінностями та стимулами, що створює труднощі для досягнення оптимальних результатів з точки зору ефективності, результативності та справедливості. Ефективність означає оптимальне використання ресурсів для отримання бажаних результатів; ефективність означає ступінь відповідності результатів потребам і очікуванням бенефіціарів; а справедливість означає справедливий і неупереджений розподіл вигод і витрат від державних послуг між зацікавленими сторонами. Цей документ має на меті дослідити, як інституційна спроможність держави, соціальне підприємництво та новий публічний менеджмент можуть сприяти або перешкоджати балансу цих трьох вимірів у наданні державних послуг. Він також пропонує концептуальну основу, яка об'єднує точки зору цих трьох учасників і визначає ключові чинники, які впливають на їхню взаємодію та продуктивність. Документ завершується деякими висновками та рекомендаціями щодо політики та практики. Зокрема, дослідження робить висновок, що надання державних послуг є складним і динамічним явищем, яке

можна концептуалізувати, моделювати, вимірювати, перевіряти, покращувати та вдосконалювати за допомогою різних структур, моделей, методів, інструментів, стратегій і підходів.

Ключові слова: надання державних послуг, інституційна спроможність, соціальне підприємництво, нове державне управління, порівняльний аналіз, суспільна цінність, ефективність, результативність та справедливість.

Problem statement. The delivery of public services involves the interaction of various actors, such as the state, social entrepreneurs and public managers, who have different and sometimes conflicting goals, values and incentives. These actors need to balance three key dimensions of public service delivery: efficiency, effectiveness and equity. However, there is a lack of a comprehensive and integrative framework that can help them understand and address the challenges and trade-offs that may emerge among these dimensions, and that can guide them towards creating and distributing public value in an optimal way. The hypothesis of this study is that the balance of efficiency, effectiveness and equity in public service delivery depends on the interaction of various factors, such as the institutional capacity of the state, the social entrepreneurship of the non-state actors, the new public management of the public managers, the public choice of the citizens, the transaction costs of the service provision, the public value of the service outcomes, and the context of the service delivery. We have chosen countries and regions that represent different state systems, different economic systems, and different ways of interaction between government and society. Some of the questions that we need to answer in order to achieve the goal of this study are: What are the main characteristics and challenges of public service delivery in the USA, China, the European Union and Ukraine? How do the state, social entrepreneurs and public managers collaborate or compete in the delivery of public services in these countries or regions? How do the citizens participate or influence the delivery of public services in these countries or regions? What are the costs and benefits of different modes and methods of public service delivery in these countries or regions? We are not aware of studies with such tasks.

Analysis of recent research and publications. As a result of the analysis of publications and research on the problems of Institutional Capacity, Social Entrepreneurship and New Public Administration in the context of countries and regions, it was found that the following three areas of research are important for our research.

1. Definition and scope of public service delivery [1-3]. This direction of research focuses on the conceptualization and measurement of public service delivery, its dimensions, determinants, and outcomes. It also examines the challenges and opportunities of public service delivery in different contexts and sectors.

2. Comparative analysis of public service delivery [4-6]. This direction of research aims to compare and contrast the characteristics, performance, and dynamics of public service delivery across different countries, regions, or sectors. It also seeks to identify the factors and mechanisms that explain the similarities and differences, and to draw lessons and implications for policy and practice.

3. Innovation and transformation of public service delivery [7; 8]. This direction of research explores the drivers, processes, and outcomes of innovation and transformation of public service delivery, in response to the changing needs, expectations, and challenges of the society. It also examines the role of technology, participation, collaboration, and integration in enhancing and enabling public service delivery.

The main purpose of this article. The purpose of this research is to develop and test a comprehensive and integrative framework that can help the actors involved in public service delivery understand and address the challenges and trade-offs that may emerge among the three key dimensions of public service delivery: efficiency, effectiveness and equity, and that can guide them towards creating and distributing public value in an optimal way.

Research methods. A literature review helped to investigate the research topic by providing a comprehensive overview of the existing knowledge and debates on the concepts, theories, and models of institutional capacity, social entrepreneurship, and new public administration, and how they relate to public service delivery. A case study helped to investigate a research topic by providing an in-depth and detailed examination of a specific case or phenomenon of public service delivery within its real-world context. It helped to explore the complexity, diversity, and uniqueness of the case, and to generate rich and contextualized insights and explanations. A comparative analysis helped to investigate a research topic by providing a systematic and rigorous comparison of two or more cases or phenomena of public service delivery across different dimensions or variables. It helped to identify the similarities and differences, the patterns and variations, the causes and effects, and the strengths and weaknesses of the cases or phenomena. Furthermore, it also helped to answer the research questions and objectives that guided research, and to develop and test your theoretical and conceptual framework. An evaluation helped to investigate a research topic by providing a systematic and objective assessment of the value, merit, quality, impact, or effectiveness of a program, policy, project, or intervention related to public service delivery. It helped to answer the questions of what works, how, why, for whom, under what conditions, and at what cost. It also helped to measure and evaluate the efficiency, effectiveness, and equity of public service delivery, and to create and distribute public value.

Presentation of the main material. We address a common challenge in managing the delivery of public services: how to balance efficiency, effectiveness

and equity. We see efficiency as the optimal use of resources, effectiveness as meeting the needs of consumers and stakeholders, and equity as honesty and fairness in public services [9]. Furthermore, we analyze how three concepts influence these goals: institutional capacity of the state, social entrepreneurship, and new public management. The institutional capacity of the state is the quality of the factors that form the system of providing public services. Social entrepreneurship is about providing innovative and sustainable solutions to social problems and engaging customers and stakeholders in the creation and delivery of social value. New public management is the introduction of reforms and innovations that improve public sector productivity, accountability and responsiveness, using private sector management principles and practices. Our research recognizes the trade-offs and contradictions between the three goals, as the three concepts may have different priorities, values, and assumptions. We seek a holistic and systemic approach to balancing the three goals and resolving conflicts and dilemmas, taking into account the multiple dimensions, perspectives and interests in the provision of public services, and seeking to optimize the creation and distribution of public values. The delivery of public services involves the interaction of various actors, such as the state, social entrepreneurs and public managers, who have different and sometimes conflicting goals, values and incentives [10]. These actors need to balance three key dimensions of public service delivery: efficiency, effectiveness and equity. However, there is a lack of a comprehensive and integrative framework that can help them understand and address the challenges and trade-offs that may emerge among these dimensions, and that can guide them towards creating and distributing public value in an optimal way. The hypothesis of this study is that the balance of efficiency, effectiveness and equity in public service delivery depends on the interaction of various factors, such as the institutional capacity of the state, the social entrepreneurship of the non-state actors, the new public management of the public managers, the public choice of the citizens, the transaction costs of the service provision, the public value of the service outcomes, and the context of the service delivery. We have chosen countries and regions that represent different state systems, different economic systems, and different ways of interaction between government and society. Some of the questions that we need to answer in order to achieve the goal of this study are: What are the main characteristics and challenges of public service delivery in the USA, China, the European Union and Ukraine? How do the state, social entrepreneurs and public managers collaborate or compete in the delivery of public services in these countries or regions? How do the citizens participate or influence the delivery of public services in these countries or regions? What are the costs and benefits of different modes and methods of public service delivery in these countries or regions?

The main characteristics and challenges of public service delivery in the USA. The USA has a federal system of government, where the powers and responsibilities of public service delivery are divided among the national, state and local levels. The USA has a market-oriented approach to public service delivery, where the private sector plays a significant role in providing and financing public services, such as health care, education, transportation, etc. The government often relies on contracting, vouchers, tax incentives and regulation to influence the quality and accessibility of public services [11]. The USA faces several challenges in public service delivery, such as inequality, fragmentation, accountability, innovation and coordination. For example, there are large disparities in the availability and affordability of public services across different regions, income groups, racial and ethnic groups, etc. There are also multiple and sometimes overlapping jurisdictions and agencies involved in public service delivery, which may create confusion, duplication and inefficiency. The government also faces difficulties in ensuring the transparency, responsiveness and performance of the private providers and contractors of public services. Moreover, the government needs to foster a culture of innovation and learning to cope with the changing needs and expectations of the citizens and the society. Finally, the government needs to enhance the collaboration and communication among different levels and sectors of public service delivery to achieve coherent and integrated outcomes.

In the USA, the state, social entrepreneurs and public managers collaborate and compete in the delivery of public services in various ways. For example, the state may contract or partner with social entrepreneurs to provide public services that the state cannot or does not want to provide directly, such as homeless shelters, drug rehabilitation, et [12]. The state may also support or regulate social entrepreneurs through tax incentives, grants, loans, certifications, etc. to encourage or ensure the quality and accountability of their public service delivery. However, the state and social entrepreneurs may also compete for the same resources, markets or beneficiaries, especially when the state views social entrepreneurs as a threat to its authority or legitimacy, or when social entrepreneurs challenge the state's policies or practices. Public managers, who are the agents of the state, may facilitate or hinder the collaboration or competition between the state and social entrepreneurs, depending on their incentives, values and capacities[13].

In the USA, the citizens participate or influence the delivery of public services in various ways, such as voting, lobbying, protesting, suing, volunteering, donating, advocating, monitoring, evaluating, complaining, suggesting, etc. The citizens can express their preferences and opinions, hold the politicians and public officials accountable, demand better quality and accessibility of public services, contribute their resources and skills, and collaborate with other stakeholders in public service delivery.

The costs and benefits of different modes and methods of public service delivery in the USA.

The benefits. The market-oriented approach can foster competition, innovation, choice and efficiency in public service delivery, as the private sector can offer more diverse, flexible and responsive services to the citizens. The contracting, vouchers, tax incentives and regulation mechanisms can enable the state to leverage the resources, expertise and networks of the private sector and the civil society, and to incentivize and monitor their performance and quality. The voting, lobbying, protesting, suing, volunteering, donating, advocating, monitoring, evaluating, complaining and suggesting mechanisms can enhance the participation, voice, accountability and trust of the citizens in public service delivery, and to demand and contribute to better public services.

The costs. The market-oriented approach can create inequality, fragmentation, exclusion and instability in public service delivery, as the private sector may prioritize profit over public interest, and may exclude or exploit the poor and the marginalized. The contracting, vouchers, tax incentives and regulation mechanisms can entail high transaction costs, information asymmetry, moral hazard, adverse selection and principal-agent problems in public service delivery, as the state may face difficulties in contracting, coordinating, supervising and enforcing the private providers and contractors. The voting, lobbying, protesting, suing, volunteering, donating, advocating, monitoring, evaluating, complaining and suggesting mechanisms can generate conflict, polarization, capture, distortion and dissatisfaction in public service delivery, as the citizens may have diverse and sometimes conflicting preferences and opinions, and may be influenced or manipulated by interest groups or media.

The main characteristics and challenges of public service delivery in China.

China has a unitary system of government, where the central government has the ultimate authority and control over public service delivery. However, the central government delegates some powers and responsibilities to the lower levels of government, such as the provinces, municipalities, counties and townships, to implement and deliver public services according to the local conditions and needs [14].

China has a socialist market economy approach to public service delivery, where the state plays a dominant role in providing and financing public services, such as social security, health care, education, etc. However, the state also encourages and supports the participation and contribution of the non-state actors, such as the private sector, the social organizations and the citizens, to supplement and complement the public service delivery. The state uses various mechanisms, such as planning, budgeting, subsidizing, purchasing, monitoring and evaluating, to regulate and guide the public service delivery [15].

China faces several challenges in public service delivery, such as equity, quality, efficiency, innovation and participation. For example, there are significant gaps in the coverage and quality of public services between the urban and rural areas, the coastal and inland regions, the rich and poor households, etc. There are also issues of low quality, high cost and low satisfaction of public services, especially in the areas of health care, education and social security. The state also faces difficulties in improving the efficiency and effectiveness of public service delivery, as there are problems of over-centralization, bureaucracy, corruption and waste. Moreover, the state needs to promote a culture of innovation and learning to adapt to the rapid social and economic changes and the increasing demands and expectations of the citizens and the society. Finally, the state needs to enhance the participation and empowerment of the non-state actors and the citizens in the public service delivery, as they are the main beneficiaries and stakeholders of the public services.

In China, the state, social entrepreneurs and public managers collaborate and compete in the delivery of public services in different ways. For example, the state may delegate or purchase public services from social entrepreneurs, such as environmental protection, elderly care, disability services, etc [16]. The state may also subsidize or monitor social entrepreneurs through funding, training, evaluation, etc. to support or control their public service delivery. However, the state and social entrepreneurs may also compete for the same resources, markets or beneficiaries, especially when the state perceives social entrepreneurs as a challenge to its power or stability, or when social entrepreneurs criticize the state's policies or practices. Public managers, who are the representatives of the state, may enable or constrain the collaboration or competition between the state and social entrepreneurs, depending on their interests, norms and capabilities.

In China, the citizens participate or influence the delivery of public services in different ways, such as consulting, petitioning, reporting, rating, commenting, sharing, learning, innovating, cooperating, organizing, etc. The citizens can provide feedback and information, seek redress and justice, voice their needs and expectations, disseminate their experiences and knowledge, create and adopt new solutions, and form and join social organizations in public service delivery.

The costs and benefits of different modes and methods of public service delivery in China.

The benefits. The socialist market economy approach can achieve rapid growth, large scale, high coverage and low cost in public service delivery, as the state can mobilize and allocate massive resources and capacities to provide public services, such as social security, health care and education. The delegation or purchase mechanisms can improve the diversity, flexibility, responsiveness and innovation in public service delivery, as the state can delegate or purchase some public services from social entrepreneurs, who can offer more tailored, adaptive and

creative services to the citizens, especially in the areas of environmental protection, elderly care, disability services, etc. The consulting, petitioning, reporting, rating, commenting, sharing, learning, innovating, cooperating and organizing mechanisms can increase the feedback, information, redress, voice, expectation, experience, knowledge, solution, collaboration and empowerment of the citizens in public service delivery, and to provide and inform the public services.

The costs. The socialist market economy approach can create inequity, low quality, high dissatisfaction and low sustainability in public service delivery, as the state may neglect or discriminate the rural and remote areas, the poor and the vulnerable, and may provide low quality, high cost and low satisfaction public services, especially in the areas of health care, education and social security. The delegation or purchase mechanisms can entail high risks, low accountability, low transparency and low regulation in public service delivery, as the state may face challenges in selecting, contracting, monitoring and evaluating the social entrepreneurs, and may have limited oversight and control over their activities and outcomes. The consulting, petitioning, reporting, rating, commenting, sharing, learning, innovating, cooperating and organizing mechanisms can generate tension, conflict, resistance, criticism and challenge in public service delivery, as the citizens may have higher and more diverse needs and expectations, and may question or oppose the state's policies or practices.

The main characteristics and challenges of public service delivery in the European Union. The European Union (EU) is a supranational organization of 27 member states, which cooperate and coordinate in various areas of public service delivery, such as the single market, the monetary union, the environmental policy, the social policy, etc. The EU has its own institutions, such as the European Commission, the European Parliament, the European Council, the Court of Justice, etc., which have the power and responsibility to initiate, implement and enforce the EU laws and policies that affect the public service delivery in the member states [17].

The EU has a social market economy approach to public service delivery, where the public services are considered as services of general interest (SGI) that are essential for the economic and social cohesion and integration of the EU. The EU recognizes the diversity and subsidiarity of the public service delivery in the member states, and respects their autonomy and competence to define, organize and finance the public services according to their national and local preferences and traditions. However, the EU also sets some common principles and rules for the public service delivery in the member states, such as the four freedoms (free movement of goods, services, capital and people), the competition policy, the state aid control, the public procurement and the internal market. The EU also provides some financial and technical support and guidance for the public service delivery in

the member states, such as the structural funds, the cohesion fund, the European social fund, the European regional development fund, etc [18].

The EU faces several challenges in public service delivery, such as diversity, convergence, quality, efficiency, innovation and legitimacy. For example, there are significant differences in the definition, organization and performance of public services among the member states, which may create barriers and distortions for the functioning and integration of the EU. There are also pressures and expectations for the convergence and harmonization of the public service delivery in the member states, especially in the areas of economic and monetary union, social policy, environmental policy, etc. The EU also faces difficulties in ensuring the quality, accessibility and affordability of public services in the member states, as there are challenges of aging population, fiscal austerity, technological change, etc. The EU also needs to improve the efficiency and effectiveness of public service delivery in the member states, as there are issues of duplication, fragmentation, complexity and inconsistency of the EU laws and policies. Moreover, the EU needs to foster a culture of innovation and learning to cope with the changing needs and expectations of the citizens and the society, and to enhance the competitiveness and sustainability of the EU. Finally, the EU needs to enhance the legitimacy and accountability of the public service delivery in the member states, as there are problems of democratic deficit, transparency, participation and trust of the EU institutions and policies [19].

In the European Union, the state, social entrepreneurs and public managers collaborate and compete in the delivery of public services in diverse ways. For example, the state may recognize or promote public services provided by social entrepreneurs, such as social housing, renewable energy, fair trade, etc [20]. The state may also protect or integrate social entrepreneurs through legal frameworks, social policies, public procurement, etc. to safeguard or enhance their public service delivery. However, the state and social entrepreneurs may also compete for the same resources, markets or beneficiaries, especially when the state considers social entrepreneurs as a substitute or a competitor to its role or function, or when social entrepreneurs contest the state's policies or practices. Public managers, who are the intermediaries of the state, may encourage or discourage the collaboration or competition between the state and social entrepreneurs, depending on their motivations, cultures and competencies [21].

In the European Union, the citizens participate or influence the delivery of public services in diverse ways, such as electing, debating, deliberating, participating, co-creating, co-producing, co-financing, co-regulating, co-evaluating, co-governing, etc. The citizens can choose and influence their representatives and policies, engage in public discourse and decision-making, collaborate and co-design public services, share and co-deliver public services, contribute and co-fund public services, monitor and co-enforce public services, assess and co-improve public services, and co-lead and co-manage public services [22].

The costs and benefits of different modes and methods of public service delivery in the European Union.

The benefits. The social market economy approach can ensure high quality, high accessibility, high affordability and high solidarity in public service delivery, as the public services are considered as services of general interest (SGI) that are essential for the economic and social cohesion and integration of the EU. The legal frameworks, social policies, public procurement and financial and technical support mechanisms can protect, promote, integrate and enhance the public service delivery by social entrepreneurs, who can provide more innovative, inclusive and sustainable public services, such as social housing, renewable energy, fair trade, etc. The electing, debating, deliberating, participating, co-creating, co-producing, co-financing, co-regulating, co-evaluating and co-governing mechanisms can foster the democracy, pluralism, diversity, engagement, collaboration and co-responsibility of the citizens in public service delivery, and to choose, influence, collaborate and co-lead the public services.

The costs. The social market economy approach can create high cost, low efficiency, low competitiveness and low adaptability in public service delivery, as the public services may require high public spending, taxation and regulation, and may face difficulties in coping with the changing market conditions and customer demands. The legal frameworks, social policies, public procurement and financial and technical support mechanisms can entail high complexity, low consistency, low compatibility and low compliance in public service delivery, as the public services may be subject to different and sometimes conflicting laws and policies at the national and EU levels, and may face challenges in meeting the EU standards and requirements. The electing, debating, deliberating, participating, co-creating, co-producing, co-financing, co-regulating, co-evaluating and co-governing mechanisms can generate high diversity, low convergence, low legitimacy and low trust in public service delivery, as the citizens may have different and sometimes incompatible preferences and opinions, and may lack confidence and support for the EU institutions and policies.

The main characteristics and challenges of public service delivery in Ukraine. Ukraine is a unitary state with a semi-presidential system of government, where the president, the parliament and the government share the power and responsibility of public service delivery. However, Ukraine also has some elements of decentralization and local self-government, where the regions, districts and municipalities have some autonomy and competence to provide and finance some public services, such as health care, education, social protection, etc.

Ukraine has a transition economy approach to public service delivery, where the public services are undergoing a process of reform and modernization from the legacy of the Soviet era. Ukraine aims to transform its public service delivery from

a centralized, bureaucratic and paternalistic model to a decentralized, democratic and market-oriented model. Ukraine also seeks to align its public service delivery with the European standards and best practices, as it is an associate member of the EU and a signatory of the Association Agreement and the Deep and Comprehensive Free Trade Area. Ukraine uses various mechanisms, such as legislation, regulation, budgeting, monitoring and evaluation, to implement and improve its public service delivery.

Ukraine faces several challenges in public service delivery, such as quality, equity, efficiency, innovation and governance. For example, there are issues of low quality, high cost and low satisfaction of public services, especially in the areas of health care, education, social protection, etc. There are also gaps and inequalities in the access and affordability of public services across different regions, income groups, gender groups, etc. The state also faces difficulties in improving the efficiency and effectiveness of public service delivery, as there are problems of under-funding, under-staffing, under-investment and under-performance of the public sector. Moreover, the state needs to promote a culture of innovation and learning to adapt to the rapid social and economic changes and the increasing demands and expectations of the citizens and the society. Finally, the state needs to enhance the governance and accountability of public service delivery, as there are challenges of corruption, politicization, instability and conflict of the public institutions and policies.

In Ukraine, the state, social entrepreneurs and public managers collaborate and compete in the delivery of public services in various ways. For example, the state may consult or involve social entrepreneurs in the design and delivery of public services, such as anti-corruption, civic education, social integration, etc. The state may also empower or cooperate with social entrepreneurs through decentralization, participation, co-production, etc. to strengthen or improve their public service delivery. However, the state and social entrepreneurs may also compete for the same resources, markets or beneficiaries, especially when the state sees social entrepreneurs as a rival or a threat to its influence or reputation, or when social entrepreneurs oppose the state's policies or practices. Public managers, who are the implementers of the state, may support or resist the collaboration or competition between the state and social entrepreneurs, depending on their attitudes, beliefs and skills.

In Ukraine, the citizens participate or influence the delivery of public services in various ways, such as demanding, resisting, reforming, empowering, educating, mobilizing, networking, partnering, supporting, transforming, etc. The citizens can challenge and change the status quo, demand and defend their rights and interests, reform and modernize the public sector, empower and enable themselves and others, educate and inform the public and the officials, mobilize and activate the civil

society, network and connect with other actors, partner and cooperate with the state and the market, support and assist the vulnerable and the marginalized, and transform and improve the public service delivery.

The costs and benefits of different modes and methods of public service delivery in Ukraine.

The benefits. The transition economy approach can enable reform, modernization, alignment and transformation in public service delivery, as the public services can undergo a process of change and improvement from the legacy of the Soviet era, and can align with the European standards and best practices, as Ukraine is an associate member of the EU and a signatory of the Association Agreement and the Deep and Comprehensive Free Trade Area. The decentralization, participation, co-production and empowerment mechanisms can improve the diversity, flexibility, responsiveness and accountability in public service delivery, as the regions, districts and municipalities can have more autonomy and competence to provide and finance some public services, such as health care, education, social protection, etc., and can involve and empower the citizens and the civil society in the design and delivery of public services.

The demanding, resisting, reforming, empowering, educating, mobilizing, networking, partnering, supporting and transforming mechanisms can increase the challenge, change, demand, defend, inform, activate, connect, cooperate, assist and improve of the citizens in public service delivery, and to challenge and change the status quo, demand and defend their rights and interests, inform and educate the public and the officials, activate and mobilize the civil society, connect and network with other.

The costs. The transition economy approach can create instability, uncertainty, inefficiency and ineffectiveness in public service delivery, as the public services may face difficulties in adapting to the new market conditions and customer demands, and may suffer from low quality, high cost and low satisfaction. The decentralization, participation, co-production and empowerment mechanisms can entail high complexity, low coordination, low capacity and low regulation in public service delivery, as the regions, districts and municipalities may have different and sometimes conflicting goals, values and incentives, and may lack the resources, skills and oversight to provide and finance public services.

The demanding, resisting, reforming, empowering, educating, mobilizing, networking, partnering, supporting and transforming mechanisms can generate high conflict, low trust, low legitimacy and low sustainability in public service delivery, as the citizens may have diverse and sometimes incompatible needs and expectations, and may distrust or oppose the state's policies or practices, and as the civil society may lack the stability and continuity to provide and support public services.

Conclusions. Public service delivery is a complex and dynamic phenomenon that involves multiple actors, dimensions, mechanisms, processes, outcomes and impacts in different contexts and situations. Public service delivery can be conceptualized and modeled using various frameworks and models that capture the key aspects and relationships of public service delivery, and that can be used for different purposes and objectives, such as analysis, comparison, prediction, evaluation, innovation, etc. Public service delivery can be measured and tested using various methods and tools that assess the validity and reliability of the conceptual models and the research findings, and that can provide empirical evidence and insights for policy and practice. Public service delivery can be improved and enhanced using various strategies and approaches that cope with or resolve the trade-offs and challenges that may emerge among the three dimensions of public service delivery (efficiency, effectiveness and equity), and that can create and distribute public value for the citizens and the society.

The suggestions that can be made to governments are:

To adopt a customer-centric, performance-based, co-creation and co-governance, and reform and modernization approach to public service delivery, depending on the context and situation, and to balance the interests and needs of different stakeholders and users. To adapt and innovate the public service delivery in response to the changing and complex needs and expectations of the citizens, the society and the environment, and to leverage the opportunities and challenges of the digital technologies and the global trends. To support and regulate the participation and contribution of the private sector and the civil society in public service delivery, and to ensure the quality, accountability and transparency of the service providers and the service delivery. To engage and collaborate with the citizens and the civil society in public service delivery, and to respond to their feedback and complaints, and to improve their satisfaction and trust in public service delivery.

References:

1. Bovaird, T., Löffler, E. Public Service and Service Delivery. In: Farazmand, A. (ed.) Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance [electronic resource]. Cham : Springer International Publishing, 2018. [https://doi.org/10.1007/978-3-319-31816-5_4005-1]
2. OECD. Good Practice Principles for Public Service Design and Delivery in the Digital Age [electronic resource]. Paris : OECD Publishing, 2020. 28 p. [<https://doi.org/10.1787/2ade500b-en>].
3. Paul, S. Public Services Delivery [electronic resource]. Washington, DC : World Bank, 2006. 264 p. [<https://doi.org/10.1596/978-0-8213-6140-6>].
4. Kuhlmann, S., Wollmann, H. Introduction to Comparative Public Administration: Administrative Systems and Reforms in Europe. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2014. 288 p.
5. Önder, M., Nyadera, I. N., Islam, M. N. A Framework for Comparative Analysis: Public Administration Across the Globe. In: Önder, M., Nyadera, I. N., Islam, M. N. (eds) The Palgrave Handbook of Comparative Public Administration [electronic resource]. Singapore: Palgrave Macmillan, 2022. P. 19–353. [https://doi.org/10.1007/978-981-19-1208-5_2].

6. Thijs, N., Hammerschmid, G., Palaric, E. A Comparative Overview of Public Administration Characteristics and Performance in EU28. Brussels : European Commission, 2017. 101 p.
7. Deloitte. New models of public service delivery [electronic resource]. New York : Deloitte, 2018. [<https://www2.deloitte.com/us/en/insights/industry/public-sector/new-technology-new-model-public-service-delivery.html>].
8. Howcroft, D., & Wilson, M. (2003). Paradoxes of participatory practices: The Janus role of the systems developer. *Information and Organization*, 13(1), 1–24.
9. Bovaird, T., Löffler, E. Public Service and Service Delivery. In: Farazmand, A. (ed.) *Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance* [electronic resource]. Cham : Springer International Publishing, 2018. [https://doi.org/10.1007/978-3-319-31816-5_4005-1].
10. Deloitte. New models of public service delivery [electronic resource]. New York : Deloitte, 2018. [<https://www2.deloitte.com/us/en/insights/industry/public-sector/new-technology-new-model-public-service-delivery.html>].
11. Howcroft, D., & Wilson, M. (2003). Paradoxes of participatory practices: The Janus role of the systems developer. *Information and Organization*, 13(1), 1–24.
12. Kuhlmann, S., Wollmann, H. *Introduction to Comparative Public Administration: Administrative Systems and Reforms in Europe*. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2014. 288 p.
13. Nyadera, I. N., Islam, M. N. Link between Administration, Politics and Bureaucracy. In: Farazmand, A. (ed.) *Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance* [electronic resource]. Cham : Springer International Publishing, 2020. [https://doi.org/10.1007/978-3-319-31816-5_3903-1].
14. OECD. *Good Practice Principles for Public Service Design and Delivery in the Digital Age* [electronic resource]. Paris : OECD Publishing, 2020. 28 p. [<https://doi.org/10.1787/2ade500b-en>].
15. Önder M., Nyadera I. N., Islam M. N. A Framework for Comparative Analysis: Public Administration Across the Globe. In: *The Palgrave Handbook of Comparative Public Administration*. Singapore : Palgrave Macmillan, 2022. P. 19–353
16. Önder M., Nyadera I. N., Islam M. N. Introduction: Comparative Public Administration. In: *The Palgrave Handbook of Comparative Public Administration*. Singapore : Palgrave Macmillan, 2022. P. 1–182.
17. Onder, M., Nyadera, I. N. Comparative Administrative Cultures between Developed and Developing Countries. In: Farazmand, A. (ed.) *Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance* [electronic resource]. Cham : Springer International Publishing, 2020. [https://doi.org/10.1007/978-3-319-31816-5_3902-1].
18. Önder, M., Nyadera, I. N., Islam, M. N. A Framework for Comparative Analysis: Public Administration Across the Globe. In: Önder, M., Nyadera, I. N., Islam, M. N. (eds) *The Palgrave Handbook of Comparative Public Administration* [electronic resource]. Singapore : Palgrave Macmillan, 2022. P. 19–353. [https://doi.org/10.1007/978-981-19-1208-5_2].
19. Önder, M., Nyadera, I. N., Islam, M. N. Introduction: Comparative Public Administration. In: Önder, M., Nyadera, I. N., Islam, M. N. (eds) *The Palgrave Handbook of Comparative Public Administration* [electronic resource]. Singapore : Palgrave Macmillan, 2022. P. 1–18. [https://doi.org/10.1007/978-981-19-1208-5_1].
20. Önder, M., Zengin, Ü. N. A Framework for Comparative Analysis: Public Administration Across the Globe. In: Önder, M., Nyadera, I. N., Islam, M. N. (eds) *The Palgrave Handbook of Comparative Public Administration* [electronic resource]. Singapore : Palgrave Macmillan, 2022. P. 355–382. [https://doi.org/10.1007/978-981-19-1208-5_3].
21. Paul, S. *Public Services Delivery* [electronic resource]. Washington, DC : World Bank, 2006. 264 p. [<https://doi.org/10.1596/978-0-8213-6140-6>].

22. Thijs, N., Hammerschmid, G., Palaric, E. A Comparative Overview of Public Administration Characteristics and Performance in EU28. Brussels : European Commission, 2017. 101 p.

Література:

1. Bovaird, T., Löffler, E. Public Service and Service Delivery. In: Farazmand, A. (ed.) Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance [electronic resource]. Cham : Springer International Publishing, 2018. [https://doi.org/10.1007/978-3-319-31816-5_4005-1]
2. OECD. Good Practice Principles for Public Service Design and Delivery in the Digital Age [electronic resource]. Paris : OECD Publishing, 2020. 28 p. [<https://doi.org/10.1787/2ade500b-en>].
3. Paul, S. Public Services Delivery [electronic resource]. Washington, DC : World Bank, 2006. 264 p. [<https://doi.org/10.1596/978-0-8213-6140-6>].
4. Kuhlmann, S., Wollmann, H. Introduction to Comparative Public Administration: Administrative Systems and Reforms in Europe. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2014. 288 p.
5. Önder, M., Nyadera, I. N., Islam, M. N. A Framework for Comparative Analysis: Public Administration Across the Globe. In: Önder, M., Nyadera, I. N., Islam, M. N. (eds) The Palgrave Handbook of Comparative Public Administration [electronic resource]. Singapore: Palgrave Macmillan, 2022. P. 19–353. [https://doi.org/10.1007/978-981-19-1208-5_2].
6. Thijs, N., Hammerschmid, G., Palaric, E. A Comparative Overview of Public Administration Characteristics and Performance in EU28. Brussels : European Commission, 2017. 101 p.
7. Deloitte. New models of public service delivery [electronic resource]. New York : Deloitte, 2018. [<https://www2.deloitte.com/us/en/insights/industry/public-sector/new-technology-new-model-public-service-delivery.html>].
8. Howcroft, D., & Wilson, M. (2003). Paradoxes of participatory practices: The Janus role of the systems developer. Information and Organization, 13(1), 1–24.
9. Bovaird, T., Löffler, E. Public Service and Service Delivery. In: Farazmand, A. (ed.) Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance [electronic resource]. Cham : Springer International Publishing, 2018. [https://doi.org/10.1007/978-3-319-31816-5_4005-1].
10. Deloitte. New models of public service delivery [electronic resource]. New York : Deloitte, 2018. [<https://www2.deloitte.com/us/en/insights/industry/public-sector/new-technology-new-model-public-service-delivery.html>].
11. Howcroft, D., & Wilson, M. (2003). Paradoxes of participatory practices: The Janus role of the systems developer. Information and Organization, 13(1), 1–24.
12. Kuhlmann, S., Wollmann, H. Introduction to Comparative Public Administration: Administrative Systems and Reforms in Europe. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2014. 288 p.
13. Nyadera, I. N., Islam, M. N. Link between Administration, Politics and Bureaucracy. In: Farazmand, A. (ed.) Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance [electronic resource]. Cham : Springer International Publishing, 2020. [https://doi.org/10.1007/978-3-319-31816-5_3903-1].
14. OECD. Good Practice Principles for Public Service Design and Delivery in the Digital Age [electronic resource]. Paris : OECD Publishing, 2020. 28 p. [<https://doi.org/10.1787/2ade500b-en>].
15. Önder M., Nyadera I. N., Islam M. N. A Framework for Comparative Analysis: Public Administration Across the Globe. In: The Palgrave Handbook of Comparative Public Administration. Singapore : Palgrave Macmillan, 2022. P. 19–353
16. Önder M., Nyadera I. N., Islam M. N. Introduction: Comparative Public Administration. In: The Palgrave Handbook of Comparative Public Administration. Singapore : Palgrave Macmillan, 2022. P. 1–182.

17. Onder, M., Nyadera, I. N. Comparative Administrative Cultures between Developed and Developing Countries. In: Farazmand, A. (ed.) Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance [electronic resource]. Cham : Springer International Publishing, 2020. [https://doi.org/10.1007/978-3-319-31816-5_3902-1].

12. Önder, M., Nyadera, I. N., Islam, M. N. A Framework for Comparative Analysis: Public Administration Across the Globe. In: Önder, M., Nyadera, I. N., Islam, M. N. (eds) The Palgrave Handbook of Comparative Public Administration [electronic resource]. Singapore : Palgrave Macmillan, 2022. P. 19–353. [https://doi.org/10.1007/978-981-19-1208-5_2].

19. Önder, M., Nyadera, I. N., Islam, M. N. Introduction: Comparative Public Administration. In: Önder, M., Nyadera, I. N., Islam, M. N. (eds) The Palgrave Handbook of Comparative Public Administration [electronic resource]. Singapore : Palgrave Macmillan, 2022. P. 1–18. [https://doi.org/10.1007/978-981-19-1208-5_1].

20. Önder, M., Zengin, Ü. N. A Framework for Comparative Analysis: Public Administration Across the Globe. In: Önder, M., Nyadera, I. N., Islam, M. N. (eds) The Palgrave Handbook of Comparative Public Administration [electronic resource]. Singapore : Palgrave Macmillan, 2022. P. 355–382. [https://doi.org/10.1007/978-981-19-1208-5_3].

21. Paul, S. Public Services Delivery [electronic resource]. Washington, DC : World Bank, 2006. 264 p. [<https://doi.org/10.1596/978-0-8213-6140-6>].

22. Thijs, N., Hammerschmid, G., Palaric, E. A Comparative Overview of Public Administration Characteristics and Performance in EU28. Brussels : European Commission, 2017. 101 p.

УДК: 354

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-43-54](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-43-54)

Акімов Андрій Володимирович доктор філософії, викладач кафедри бізнес-адміністрування і менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, <https://orcid.org/0009-0000-0445-7452>,

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ В ОРГАНАХ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ У СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ РЕАЛІЯХ

Анотація. Організація та процес формування кадрової політики в органах державної влади України залишається одним із головних аспектів ефективної діяльності всього державно-владного механізму. З моменту повномасштабного вторгнення РФ на територію України, кадрова політика зазнала серйозних змін та глобальних трансформацій, особливо у секторі безпеки та оборони. У статті досліджено процес внесення змін до кадрової політики держави з 2014 року. Соціально-економічні та політичні процеси в Україні зумовили державне управління активно адаптуватись до нових реалій, оскільки стало зрозумілим, що саме від ефективності здійснення кадрової політики залежить діяльність всього державно-владного механізму. У статті проаналізовано вплив соціально-економічних та політичних чинників на формування державної політики у зазначеній сфері. Унаслідок проведення антитерористичної операції на сході України, стало зрозуміло, що від ефективної проукраїнської кадрової політики залежить стабільність функціонування всього державно-владного механізму, що безпосередньо впливає на захист територіальної цілісності та суверенітету нашої держави. У статті досліджено вплив військових дій на кадрову політику в державі. У процесі реалізації кадрової політики в органах державної влади України варто виділити декілька етапів, що пов'язані між собою. У статті звернено увагу на всі етапи формування та здійснення державної політики у сфері кадрового забезпечення органів публічної адміністрації. У статті проаналізовано вплив корупційних факторів на державну кадрову політику. Сучасна кадрова політика в органах державної влади формується за принципами законності, збалансованості між національними інтересами держави та інтересами відповідних соціальних груп та громадян, справедливості, взаємоузгодженої діяльності між публічними органами влади, передбачуваності, послідовності, комплексності, кваліфікованості, збалансованості між досвідченими та молодими

фахівцями, гендерної рівності та безперервності. У статті запропоновано впровадження нових принципів, завдань та механізмів реалізації у кадровій політиці держави.

Ключові слова: державна політика, кадрова політика, державне управління, публічна адміністрація, державний орган, збройна агресія, геополітичні реалії.

Akimov Andrii Volodymyrovych Department of business administration and management of foreign economic activity, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, <https://orcid.org/0009-0000-0445-7452>

PRINCIPLES OF PERSONNEL POLICY FORMATION IN PUBLIC GOVERNMENT BODIES OF UKRAINE IN CONTEMPORARY GEOPOLITICAL REALITIES

Abstract. The organization and process of personnel policy formation in the state authorities of Ukraine remains one of the main aspects of the effective operation of the entire state-authority mechanism. Since the full-scale invasion of the territory of Ukraine by the Russian Federation, personnel policy has undergone serious changes and global transformations, especially in the security and defense sector. The article examines the process of making changes to the personnel policy of the state since 2014. Socio-economic and political processes in Ukraine forced the public administration to actively adapt to new realities, as it becomes clear that the activity of the entire state-authority mechanism depends on the effectiveness of the personnel policy. The article analyzes the impact of socio-economic and political factors on the formation of state policy in the specified area. During the anti-terrorist operation in the east of Ukraine, it became clear that the stability of the functioning of the entire state-power mechanism depends on an effective pro-Ukrainian personnel policy, which directly affects the protection of the territorial integrity and sovereignty of our state. The article examines the impact of military actions on personnel policy in the state. In the process of implementing personnel policy in the state authorities of Ukraine, it is worth highlighting several interrelated stages. The article draws attention to all stages of the formation and implementation of state policy in the field of staffing of public administration bodies. The article analyzes the influence of corruption factors on state personnel policy. Modern personnel policy in state authorities is formed according to the principles of legality, balance between the national interests of the state and the interests of relevant social groups and citizens, justice, mutually coordinated activities between public authorities, predictability, consistency, complexity, qualification, balance between experienced and young specialists, gender equality and continuity. The article proposes the

introduction of new principles, tasks and implementation mechanisms in the personnel policy of the state.

Keywords: state policy, personnel policy, state administration, public administration, state body, armed aggression, geopolitical realities.

Постановка проблеми. Формування кадрової політики в органах державної влади України залишається головною передумовою ефективної діяльності всього державно-владного механізму. В умовах повномасштабної військової агресії зі сторони рф проти нашої держави та активних геополітичних змін у світі, саме сектор кадрової політики держави є гарантом сталого розвитку всієї діяльності публічної адміністрації. На жаль, через певні причини сфера кадрової політики залишається слабким місцем у державному управлінні України. Застарілість поглядів на формування кадрових ресурсів, недосконале законодавство, прояви сепаратизму та інші причини негативно впливають на всю систему.

З 2022 року Україна активно впроваджує нові механізми щодо підвищення загального рівня кадрової політики в державі, зокрема й шляхом впровадження нових запобіжників (запобіжних засобів) у недопущенні поширення наслідків військової агресії. Держава, як ключовий суб'єкт регулювання суспільних відносин, через профільні органи формує й кадрову політику, тому надзвичайно важливо здійснювати ефективні заходи оперативної й ефективно у будь-яких ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню формування кадрової політики в органах публічної влади присвячено багато наукових праць. Проте, такі дослідження проводились доволі обмежено й не торкалися активного геополітичного впливу на Україну. До того ж, не проводились дослідження щодо формування кадрової політики держави в умовах воєнного стану, що значною мірою впливає на методи й мету дослідження. Варто відзначити науковців, які досліджували подібні чи суміжні аспекти формування державної кадрової політики, а саме: Ю. П. Битяк, І. А. Бутенко, О. А. Дороніна, Т. П. Авраменко, М. Д. Виноградський, Н. Т. Гончарук, С. І. Ванько, М. Д. Виноградський, Ю. В. Ковбасюк, Н. М. Мельтюхова, О. М. Шканова, Ю. В. Яшина тощо.

Мета статті полягає у дослідженні принципів формування державної кадрової політики в органах державної влади України в сучасних геополітичних реаліях. Для досягнення зазначеної мети були поставлені такі завдання: - дослідити сучасний стан кадрової державної політики; - визначити головні принципи формування такої політики; - проаналізувати вектор розвитку державної політики у визначеній сфері.

Виклад основного матеріалу. В умовах збройного конфлікту між рф та Україною, активних геополітичних процесів у світі, більш актуальним стає

питання щодо формування кадрової політики України в органах публічної влади. З початку повномасштабного вторгнення на території України кадрова політика зазнала чималих змін та глобальних трансформацій, особливо у секторі безпеки та оборони. Соціально-економічні та політичні процеси в державі зумовили публічну адміністрацію активно адаптуватись до нових реалій, оскільки стає зрозумілим, що саме від ефективності здійснення кадрової політики залежить діяльність всього державно-владного механізму. Аналізуючи принципи формування кадрової політики в органах державної влади України, стає зрозумілим, що з погляду перебування України в складних економічних, політичних та геополітичних реаліях, кадрова політика в органах державної влади та місцевого самоврядування до 2022 року була застарілою.

Однією із головних причин неефективної кадрової політики стала її хронічна застарілість та ідентичність до радянського підходу у формуванні кадрового резерву. На жаль, чинне законодавство не містить ґрунтовних підходів до визначення та розуміння категорії кадрової політики, тому надати влучну дефініцію визначеному питанню можливо лише з доктринальної сторони. Проаналізувавши наукову літературу можна знайти чимало обґрунтованих визначень, проте найбільш повним й актуальним видається таке: державне управління кадрової політики в органах публічної влади України – це складна система з доктринально-теоретичних підходів, ідей, знань, поглядів, а також соціально-публічних суспільних відносин, що виражається у формі організаційно-практичних заходів задля формування, обслуговування кваліфікованими кадрами у всьому секторі державного управління.

Варто зауважити, що існування кадрової політики можливе лише за допомогою синтезу теоретичних підходів та організаційно-практичних заходів, оскільки саме ці дві форми знань та навичок дають можливість визначити та застосувати найважливіші аспекти у роботі всього державного механізму. За допомогою заздалегідь продуманої кадрової політики знижуються ризики виникнення соціально-економічних, політичних та інших загроз, зокрема й у сфері оборонного вектору [1].

Крім того, до початку повномасштабного вторгнення українська система кадрової політики будувалася лише за принципом вже звичайних практичних підходів, що формувалися багато років, починаючи з часів СРСР. Такий підхід видавався доволі раціональним на той час, оскільки повністю узгоджувався з обраним вектором розвитку державного управління у цій сфері. Вже згодом, починаючи з 2014 року, під час гібридної війни з боку РФ проти України, питання кадрової політики починає активізуватися у напрямку недопущення проявів сепаратизму в органах державної влади. Така зміна у підході до формування кадрів стала надважливою у той час та змогла забезпечити

державний сектор управління від поширення проросійських настроїв, що направлялися зі сторони профільних органів рф.

В умовах проведення антитерористичної операції на сході України, стало зрозуміло, що саме від ефективної проукраїнської кадрової політики залежить стабільність функціонування всього державно-владного механізму, що безпосередньо впливає на захист територіальної цілісності та суверенітету нашої держави. До того ж, саме зміна у кадровій політиці держави, що отримала назву «люстрація» дає можливість стверджувати, що вже у 2014 році Україна повністю зрозуміла складність міжнародно-політичного становища та нових геополітичних процесів навколо себе. На жаль, цього виявилось недостатньо, оскільки вже у 2022 році часто виникали випадки проявів сепаратизму та державної зради в органах публічної влади, а у деяких випадках й прояви колабораційної діяльності колишніх державних службовців та посадових осіб.

Не менш важливим залишається питання недопущення корупційних факторів в органах державної влади. Починаючи з 2015 року, Україна активно почала впроваджувати нові заходи у кадровій політиці в органах публічної влади. Були запроваджені нові запобіжні заходи в цій сфері, зокрема й створення нових профільних органів, як-от ДБР, НАБУ, а згодом й ВАКС. Це видається важливим моментом у діяльності всього державно-владного механізму, оскільки саме корупційні фактори часто стають причиною загрози територіальній цілісності та суверенітету України. В умовах швидких геополітичних змін антикорупційна політика є надважливою у питанні забезпечення публічної адміністрації кваліфікованими кадрами [2].

У процесі реалізації кадрової політики в органах державної влади України варто виділити декілька етапів, що пов'язані між собою. По-перше, це законодавче визначення профільних суб'єктів, що відповідає за формування кадрової політики. Ідеться про визначення самих органів державної влади, що мають відповідні повноваження, щодо формування, реалізації та контролю за всією кадровою політикою в державі. Варто зазначити, що у цьому випадку, Україна має порівняно визначене законодавство, що детально регламентує порядок, обсяг повноважень та строки у кадрових питаннях в органах публічної адміністрації. Навіть більше, профільні закони, зокрема Закон України «Про державну службу», має багато положень, що детально вказують на процедуру вступу на державну службу та всі наступні кроки потенційного державного службовця. Однак, в умовах воєнного стану частина положень не діє, що ускладнює прозорість та передбачуваність кадрової політики у цій сфері.

По-друге, це співвідношення та взаємозв'язок між покладеними функціями серед органів публічної влади у горизонтальному та вертикальному

розумінні, тобто у питанні підпорядкованості та взаємозв'язку між собою. На сьогодні, чітка регламентація цього аспекту є важливою, оскільки зрозумілість між можливими діями суб'єктів владних повноважень прямо впливає на оперативність та ефективність здійснення кадрової політики в органах публічної влади [3]. Часто виникає питання оскарження відповідного кадрового рішення в адміністративному порядку, тобто звернення до вищого органу у короткі терміни. До того ж, вертикальна взаємодія між органами державної влади позитивно впливає на трансфери співробітників між собою за принципом профільної спеціалізації та фаховістю.

По-третє, це визначення завдань та пріоритетів. На жаль, і сьогодні кадрова політика України не має єдиного підходу до загальної мети такої діяльності. Більшість кадрів в органах публічної влади не отримують свої індивідуальні завдання з погляду зацікавлення в національних інтересах держави та діяльності самого органу. Саме від визначення завдань та пріоритетів всієї кадрової політики залежить ефективність всього державно-владного механізму.

Чинне законодавство не містить жодних положень щодо мети кадрової політики в органах державної влади, а в самих органах більшість подібних питань залежить від дискреційного бачення керівника, що розгалужує загальну мету та пріоритети кадрової політики в державі. Пропонується така дефініція поняття "мети кадрової політики": організація та забезпечення ефективної реалізації покладених завдань на відповідний орган публічної влади, а також, підготовка, зміна, адаптація і раціональне використання кадрових ресурсів різних сфер державного управління з метою формування та належного обслуговування державно-владного механізму [4].

По-четверте, це вибір належних засобів, форм та технологій у роботі з кадровими ресурсами. Цей аспект також залишається проблемним для нашої держави, оскільки система кадрового впливу є застарілою, так як не містить відповідних засобів впливу на суб'єктів владних повноважень у достатньому обсязі. До того ж, система впливу на кадрові ресурси зі сторони публічної адміністрації здійснюється з акцентом на владно-каральний характер, нівелюючи сучасними підходами до заохочення державних службовців та посадових осіб у підвищенні ефективності роботи. Варто констатувати, що винагорода профільних суб'єктів іноді сягає нижче ринкової вартості, що неминуче впливає на зниження ефективності кадрової політики. Пропонується трансформувати всю кадрову державну політику до сучасних реалій, надаючи заохочення до фінансового забезпечення профільних суб'єктів, знижуючи фінансове забезпечення в органах, що мають низькі показники ефективності. А також, для реалізації пропонованого заходу необхідно провести додаткові дії: визначення контролюючого суб'єкта; визначення показників ефективності

та їх інтеграцію між різними сферами державної політики. До того ж, чинна кадрова політика практично не використовує сучасні технології щодо підвищення ефективності роботи службовців, зокрема не зрівнюється форма роботи органу [5]. На сьогодні, велика частина працівників має можливість виконувати свої функції дистанційно, що дає можливість підвищити ефективність їх роботи, а також зменшити державне утримання на суміжні витрати. Варто й проводити додаткові науково-практичні заходи для суб'єктів владних повноважень, надаючи відповідні знання та навички у відповідній сфері державного управління. Саме сучасні заходи зможуть надати реальну можливість трансформувати особисту діяльність кожного працівника, що згодом вплине на роботу всього державно-владного механізму. Отже, радянські підходи до організації кадрової політики вже давно неактуальні та мають бути змінені.

Під час формування чи внесення змін до кадрової політики держави, важливо розуміти її об'єкти регулювання. У державній кадровій політиці об'єктами є людський ресурс, а також профільний штат органів публічної влади [6]. Зокрема, до таких об'єктів належать: профільні кадри органів публічної адміністрації, що мають відповідний статус та адміністративно-правовий ресурс, діяльність яких регулюється державною кадровою політикою у сфері державного управління; - людські ресурси інших сфер державного управління, що прямо чи опосередковано мають відповідні компетенції, на кадровий баланс працівників яких є відповідний запит зі сторони профільного органу; - кадровий резерв, тобто сукупність потенційних державних службовців, які прямо не здійснюють покладені на них функції та мають бажання працювати у певному органі публічної адміністрації. За регулювання зазначеного питання головною залишається людина, а отже й кадрова політика держави має забезпечувати баланс між інтересами держави та певних соціальних груп, зокрема й звичайних громадян, що можуть формувати кадровий резерв для системи державного управління.

Чинна кадрова політика в органах державної влади формується за принципами законності, збалансованості між національними інтересами держави та інтересами відповідних соціальних груп і громадян, справедливості, взаємоузгодженої діяльності між публічними органами влади, передбачуваності, послідовності, комплексності, кваліфікованості, збалансованості між досвідченими та молодими фахівцями, гендерної рівності та безперервності [7]. Варто зауважити, що такий перелік не є виключним і доволі широко обґрунтовує діяльність державної влади у цій сфері. Однак, з погляду нових геополітичних змін, варто додавати ці принципи у векторі національних інтересів та міжнародної взаємодії з іншими державами у захисті територіальної цілісності та суверенітету України. До того ж, варто

змінити підхід від обслуговуючого владно-державного механізму на визначену державну стратегію, відповідний геополітичний курс всієї держави у роботі з кадровими ресурсами в публічних органах влади. Слід підвищувати рівень кваліфікованості відповідних суб'єктів, їх фаховість та звужити спеціалізацію всього апарату публічної адміністрації.

У сучасних реаліях варто визначити такі головні завдання всієї кадрової політики держави: - організація єдиного підходу до здійснення кадрової політики у всіх сферах державного управління; - формування та визначення доктринально-наукового бачення кадрової політики держави, з огляду на сучасні підходи до такої діяльності; - організація єдиного підходу до системи формування кадрових ресурсів в органах публічної влади; - організація єдиного підходу до розробки системи підвищення кваліфікації та навичок працівників органів державної влади, зокрема з можливістю зміни спеціалізації та підвищення рівня знань у відповідній сфері державного управління; - розробка та прийняття відповідного законодавства на всіх рівнях щодо регламентації основних положень державної кадрової політики [8].

До того ж, варто визначити й нові принципи формування державної кадрової політики в обраній сфері, а саме: - демократичний підхід до формування кадрових ресурсів в органах державної влади; - просування по службі в органах публічної влади винятково за принципом фаховості та професіоналізму; - безперервне проведення науково-практичних заходів та навчання для всіх працівників органів публічної адміністрації; - заохочувальна система у фінансовому забезпеченні працівників органів публічної влади; - систематична ревізія ефективності діяльності органів державної влади та їх працівників; - періодичне відновлення кадрів за принципом кваліфікованості та прозорості; - здійснення заходів контролю щодо своїх працівників зі сторони відповідного органу публічної влади; - настання неминучої юридичної відповідальності за порушення трудового розпорядку та законодавства в цілому.

Вбачається, що саме ці завдання та висхідні принципи допоможуть актуалізувати державну кадрову політику до сучасних реалій. До того ж, саме це дозволить ефективно використовувати кадровий потенціал в органах публічної влади в умовах повномасштабної війни рф проти України, оскільки ці положення мають застосовуватись не лише в органах публічної влади з цивільним направленням, але й у секторі оборонно-безпекового застосування. Проте, зазначені заходи мають здійснюватись за відповідними механізмами, що дають можливість отримати результат на практиці [9].

Механізми формування державної кадрової політики повинні бути підтримані єдиним стратегічним документом на кшталт Національної стратегії державної кадрової політики. Даний документ має містити систему визначе-

них базових стратегічних положень єдиної державної кадрової політики в нашій державі. Даною Стратегією має бути врегульовано що вся діяльність державної кадрової політики в органах публічної влади спрямована на пошук, організацію, формування, підтримку, розвиток та раціональну організацію всього людського ресурсу для забезпечення реалізації державних інтересів, прав та свобод громадянина та суспільства у всіх сферах державного управління, здійснення яких гарантує належну роботу органів державної влади в контексті захисту Україною територіальної цілісності та суверенітету.

Що стосується інституціонального механізму формування державної кадрової політики в органах державної влади, то він передбачає реалізацію таких стратегічних завдань, зокрема:

- організація професійної, публічної, фахової, політично нейтральної кадрової політики в органах державної влади на основі досвіду розвинутих демократичних держав;

- нормативно-правове закріплення ключових напрямів та пріоритетних завдань щодо організації та побудови державної кадрової політики в органах державної влади, що передбачають отримання абсолютно нового рівня кадрового забезпечення;

- організація, формування та узгодження серед профільних органів державної влади профільної нормативно-правової бази, що має передбачати всі необхідні процеси, що пов'язані із раціональним використанням людських ресурсів держави;

- визначення умов, показників та якісних характеристик, що пов'язані із процесом роботи кадрів в органах державної влади, тобто їх ефективність;

- узгодженість національного законодавства з міжнародно-правовим в аспекті удосконалення державної кадрової політики в органах державної влади шляхом імплементації відповідних світових стандартів у секторі державного управління;

- формування єдиної системи державного та громадського контролю за дотриманням профільного кадрового законодавства в органах державної влади, що стосується порядку імплементації державної кадрової політики.

Великого значення набуває й регуляторний механізм державної кадрової політики в публічних органах влади, зокрема він передбачає реалізацію певних стратегічних завдань, а саме формування єдиної системи функціонального управління державною кадровою політикою, зокрема шляхом:

- розділення політичних та адміністративних посад в органах державної влади;

- удосконалення та трансформація посад державних службовців, особливо у сфері оборони та безпеки;

- стабілізація системи управління людським ресурсом в органах державної влади, у тому числі й удосконалення самої методологій щодо формування та виконання покладених посадових обов'язків в публічній адміністрації;
- формування якісно нової системи визначення потреб у кадровому забезпеченні, у тому числі й у кадрових резервах в центральних та регіональних публічних органах;
- окреслення сфер відповідальності та диференціація обсягу компетенції профільних органів, що здійснюють свою діяльність у секторі імплементації завдань та функцій державної кадрової політики з міжнародно-правовими стандартами;
- підвищення рівня організації роботи людських ресурсів в органах державної влади, у тому числі й переорієнтація її до потреб національної безпеки України;
- створення всіх необхідних умов для організації та формування необхідного рівня кадрового потенціалу на основі фаховості та компетенції у різних секторах державного управління;
- забезпечення відповідного рівня конкурентоспроможності на ринку праці в нашій державі, з точки зору підтримання балансу між обсягом завдань та винагородою для публічних службовців [10].

До вже існуючого механізму реалізації кадрової політики держави пропонується додати такі: - систематичне здійснення кадрового планування та прогнозування в органах публічної влади; - формування та постійне накопичення професійного кадрового резерву для кожного органу у відповідній сфері державного управління; - безперервне підвищення професійних компетентностей працівників органів, і навіть можливість зміни спеціалізації та галузевої направленості фахівців; - організація належної системи перевірки всієї державної кадрової політики; - організація єдиної системи оцінювання ефективності кожного працівника та інтеграція такої системи серед різних сфер державного управління; - надання практичних рекомендацій працівникам у разі виникнення потреби; - здійснення інформаційного забезпечення у відповідних випадках з метою належного виконання покладених завдань на співробітника.

У разі застосування пропонованих методів, Україна отримає можливість швидко адаптувати кадрову політику до сучасних реалій, передусім в контексті соціально-економічного фактору, що впливає на діяльність всієї системи державного управління, особливо в період воєнного стану.

Висновки. Питання формування державної кадрової політики в органах публічної влади залишається вкрай актуальним для України. Внаслідок повномасштабного вторгнення рф до нашої держави, активних соціально-

економічних та політичних змін в державній кадровій політиці, виникло чимало недоліків, що знижують ефективність здійснення такої політики та діяльності всього державного механізму.

Важливість формування нової кадрової політики держави зумовлюється поточними завданнями органів публічної влади. Державна політика має повністю узгоджуватися з вектором розвитку держави та нівелювати будь-які загрози, зокрема в оборонному векторі. Варто змінити підхід від обслуговуючого владно-державного механізму на визначену державну стратегію, відповідний геополітичний курс всієї держави у роботі з кадровими ресурсами в публічних органах влади.

На жаль, сучасна система кадрової політики є застарілою, а тому необхідні нові підходи до підвищення ефективності діяльності працівників органів. Мають активно впроваджуватись нові заходи щодо підвищення рівня фаховості кожного працівника, зокрема й шляхом систематичного проведення науково-практичних заходів. За регулювання зазначеного питання головною є людина, а отже й кадрова політика держави має забезпечувати баланс між інтересами держави та певних соціальних груп, зокрема й звичайних громадян, що можуть формувати кадровий резерв для системи державного управління. Однак, Україна тримає курс на пристосування кадрової політики до сучасних реалій, а отже є всі підстави очікувати швидкі та ефективні зміни у цій сфері державного управління.

Література:

1. Білинська М., Попченко Т. Розвиток інтелектуального та кадрового менеджменту в державному управлінні охороною здоров'я. *Главный врач*. 2017. № 11 (79). С. 69-73.
2. Бригілевич І., Ванько С., Загайний В. Центри надання адміністративних послуг: створення та організація діяльності : практичний посібник. Київ : СПД Москаленко О. М., 2019. 432 с.
3. Дубенко С. Ефективна кадрова політика – ключове завдання посилення дієздатності держави. Зб. наук. пр. УАДУ. Київ : Вид-во УАДУ, 2019. Вип. 2. Ч. 3. С. 50-57.
4. Жовнірчик Я. Сучасна кадрова політика в органах державної влади та органах місцевого самоврядування. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 12. С. 102-107
5. Кагановська Т. Кадрове забезпечення державного управління в Україні: моног. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020. 330 с.
6. Ковбасюк Ю., Семенченко А. Інституційне забезпечення кадрової політики у державному управлінні: становлення та розвиток. Київ : НАДУ, 2015. 404 с.
7. Мельтюхова Н. Зарубіжний досвід публічного адміністрування. Київ : НАДУ, 2016. 28 с.
8. Оболенський О. Державне управління, державна служба і місцеве самоврядування. Хмельницький : Поділля, 2016. 570 с.
9. Падалко Г. Теорія служби в органах місцевого самоврядування в Україні: муніципально-правове дослідження: монографія. Харків : Право, 2019. 288 с.

10. Яшина Ю. Адаптація зарубіжного досвіду управління професійним розвитком кадрів державної служби. Держ. упр. та місц. самоврядування : зб. наук. пр / редкол. : С. М. Серьогін (голов. ред). Д.: ДРІДУ НАДУ, 2021. № 1 (4). С. 236-245.

References:

1. Bilynska, M., & Popchenko, T. (2017). *Rozvytok intelektualnogo ta kadrovogo menegmenty v derzhavnomy upravliny ohoronoyu zdorovya* [Development of intellectual and personnel management in the state health care administration]. Kyiv : Golovniy vrach [in Ukrainian].
2. Brygilevich, I., & Vanko. S., & Zagayniy, V., (2019). *Centry nadanya administratyvnyh poslug: stvorenya ta organizaciya diualnosti* [Centers for the provision of administrative services: creation and organization of activities:]. Kyiv: Praktuchniy posibnyk [in Ukrainian].
3. Dubenko, S. (2019). *Efektivna kadrova polityka – kluchove zavdanya posuleny diezdatnostb derzhavy* [An effective personnel policy is a key task of the state's promise of disability]. Kyiv: UADU [in Ukrainian].
4. Jovnirchik, Ya. (2017). *Sychasnya kadrova polityka v organah derzhavnoy vlady ta organah miscevogo samovradyvanya* [Current personnel policy in state authorities and local self-government bodies]. Kharkiv : Invesitcii [in Ukrainian].
5. Kaganovska, T. (2020). *Kadrove zabespechenya derzhavnoho upravlinya v Ukraini* [Staff support of state administration in Ukraine]. Kharkiv: HNU Karazina [in Ukrainian].
6. Kovbacyuk, Yu., & Semenchenko, A. (2015). *Instutyciynе zabecpechenya kadrovou polituky u derzhavnomy upravlinni* [Institutional support of personnel policy in public administration]. Kyiv : NADU [in Ukrainian].
7. Meltyuhova, N. (2016). *Zarubizhnuy dosvid publichnogo administruvanya* [Foreign experience of public administration]. Kyiv : NADU [in Ukrainian].
8. Obolenskiy, O. (2016). *Derzhavne upravlinya, derzhavna sluzhba I misceve samovryadyvanya* [Public administration, public service and local self-government]. Khmelniitskiy: Podillya [in Ukrainian].
9. Padalko, G. (2019). *Teoriya sluzhbu v organah miscevogo samovryadyvanya v Ukraini* [Theory of service in local self-government bodies in Ukraine]. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].
10. Yashina, Yu. (2021). *Adaptaciya zarubizhnogo dosvidy upravlinya profesiynym rozvutkov kadriv derzhavnoi sluzhby*. Dnipro: NADU [in Ukrainian].

УДК 352/354:639.2

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-55-68](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-55-68)

Базенко Григорій Анатолійович аспірант кафедри соціально-гуманітарних наук Інституту публічної служби та управління, Національний університет «Одеська політехніка», вул. Генуезька, 22, м. Одеса, 65062, тел. (095) 829-73-44, <https://orcid.org/0009-0000-5523-0688>

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД УПРАВЛІННЯ РИБНИМ ГОСПОДАРСТВОМ В АСПЕКТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Анотація. У статті акцентується увага на управлінні сталим розвитком рибного господарства як важливого компоненту публічного адміністрування з позицій збереження біорізноманіття та водних ресурсів. Наголос зроблено на науково-прикладних підходах в публічному адмініструванні та діяльності публічних адміністраторів, неурядових організацій і окремих комерційних організацій щодо сталих підходів в управлінні, а саме: ефективне прийняття рішень; стале управління рибним господарством; відповідальне управління ресурсами; постійне відновлення морських і річкових ресурсів; публічне адміністрування у сфері рибного господарства.

Увага зосереджена на застосуванні Цілей сталого розвитку 2030 в практиці управління рибним господарством. Зарубіжні держави протягом останніх років продемонстрували перехід на стале управління рибним господарством, зокрема: виробляються відповідні індикатори; розробляються плани, ініціативи, проєкти та ін.; формуються відповідні рамки; створюється низка регуляторних документів; визначаються основні стандарти сталого розвитку; запроваджуються нові інноваційні партнерські форми управління рибним господарством. У цьому аспекті поєднуються екологічні, економічні та соціальні потреби.

У статті увага зосереджена на досвіді декількох держав з питань: співпраці з усіма секторами в галузі рибного господарства; відповідальності кожної зі сторін сфери рибного господарства; створення екологічно керованого рибного господарства; створити систему ефективного управління; запровадження сталого використання рибних ресурсів від імені громад; формування стійкого рибальства; розробки програм та ініціатив сталого управління рибним господарством; створення міжсекторального управління сталим розвитком рибного господарства.

В Україні, в науковому контексті проблеми сталого розвитку рибного господарства в тих аспектах, які зазначаються в зарубіжних публікаціях

розроблені недостатньо. В декількох правових актах відсутні чіткі визначення сталого управління розвитком рибного господарства. У статті запропоновано запровадити науковий підхід до вироблення позицій зі сталого розвитку рибного господарства та сталого і відповідального управління ним. Це стосується вироблення нового концептуального підходу до сталого розвитку рибного господарства в Україні.

Ключові слова: публічне адміністрування, сталий розвиток, рибне господарство, стале управління рибним господарством.

Bazenko Hryhoriy Anatoliyovych Graduate student of the Department of Social and Humanitarian Sciences of the Institute of Public Service and Management of the National University "Odesa Polytechnic", St. Genuevka, 22, Odesa, 65062, tel.: (095) 829-73-44, <https://orcid.org/0009-0000-5523-0688>

FOREIGN EXPERIENCE OF FISHERIES MANAGEMENT IN THE ASPECT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract. The article emphasizes the management of the sustainable development of fisheries as an important component of public administration from the point of view of biodiversity and water resources conservation. Emphasis is placed on scientific and applied approaches in public administration and the activities of public administrators, non-governmental organizations and individual commercial organizations regarding sustainable approaches in management, namely: effective decision-making; sustainable management of fisheries; responsible management of resources; permanent restoration of marine and river resources; public administration in the field of fisheries.

Attention is focused on the application of the 2030 Sustainable Development Goals in the practice of fisheries management.

Foreign countries have demonstrated the transition to sustainable fisheries management in recent years, in particular: corresponding indicators are produced; plans, initiatives, projects, etc. are being developed; appropriate frameworks are formed; a number of regulatory documents are created; basic standards of sustainable development are defined; new innovative partnership forms of fisheries management are introduced. Environmental, economic and social needs are combined in this aspect.

Attention is focused in the article on the experience of several states on the following issues: cooperation with all sectors in the field of fisheries; responsibility of each of the parties in the field of fisheries; creation of ecologically managed fisheries; create an effective management system; introduction of sustainable use of fish resources on behalf of communities; formation of sustainable fisheries;

development of programs and initiatives of sustainable fisheries management; creation of intersectoral management of sustainable development of fisheries.

The problems of sustainable development of fisheries in those aspects that are mentioned in foreign publications in Ukraine are insufficiently developed in the scientific context. Clear definitions of sustainable management of fisheries development are absent in several legal acts. A scientific approach to developing positions on the sustainable development of fisheries and sustainable and responsible management is proposed to be implemented. This concerns the development of a new conceptual approach to the sustainable development of fisheries in Ukraine.

Keywords: public administration, sustainable development, fisheries, sustainable fisheries management.

Постановка проблеми. Рибні ресурси в морських і внутрішніх водах разом з аквакультурою забезпечують їжу, харчування та вважаються важливим джерелом доходу до 820 000 000 людей у всьому світі від збору, обробки, маркетингу та розповсюдження. Для багатьох прибережних громад це є частиною їх традиційної етнічної ідентичності. Багато загроз стикаються з стійкістю глобальних рибних ресурсів, таких як надмірний вилов риби, забруднення, незаконне, незареєстроване та нерегульоване рибальство, а також останні зміни клімату [1]. Управління сталим розвитком рибного господарства важливим є з позицій збереження біорізноманіття та водних ресурсів. В усьому світі публічні адміністратори, неурядові організації та окремі комерційні організації прагнуть до ефективного прийняття рішень, які підтримують стале відновлення морських та річкових ресурсів. Мова все частіше йде про відповідальне використання природних ресурсів та їх постійне відновлення. Особлива роль відводиться питанням запровадження підходів Цілей сталого розвитку 2030 в практику управлінської діяльності щодо рибного господарства. Зарубіжні держави протягом останніх років продемонстрували перехід на стале управління рибним господарством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В зарубіжних публікаціях акценти на сучасному етапі робляться на екологічності управління рибним господарством. Мова йде про те, що стійке рибальство гарантує існування популяцій океанської та прісноводної дикої природи в майбутньому [1].

Актуальним є питання сталого управління рибальством і використання водних ресурсів, інвестиції в блакитну економіку та впровадження екосистемних підходів. Це, у свою чергу, може посилити економічний розвиток, підвищити продовольчу безпеку, покращити харчування та зменшити бідність [1].

В інших публікаціях йдеться про надійне та стале управління рибальством, яке має брати до уваги взаємодію видів, а також різноманітні

екологічні, економічні та соціальні потреби. Увага акцентується на поєднанні еколого-економічної моделі рибальства. Вважається, що використання такої моделі дасть можливість позбавитись проблем нерівного розподілу прибутків між державами-членами Європейського Союзу. Оптимізація справедливості може запропонувати прийнятний баланс між загальним прибутком, збереженням видів і соціальною справедливістю. Для цього дослідники вважають доречним використання знань з різних галузей науки (економіки, соціальних наук та ін.). Це допоможе побудувати нове надійне та загальноновизнане управління рибальством [3].

Є дослідження, в яких акценти робляться на залежності сталого рибальства від кліматичних змін. Відповідно, і управління рибним господарством має бути іншим. Наголошується на тому, що стійке рибальство вимагає постійної та життєздатної популяції в дикій природі. Рівень рибальства, який можна підтримувати, залежить від продуктивності популяції, яка є функцією швидкості росту, відтворення та природної смертності. Це також популяційні фактори, на які впливає клімат, тому рівень сталого рибальства зміниться зі зміною клімату. Спричинені кліматичними змінами географічні ареали виловлюваних видів також створюють нові проблеми для регіонального та міжнародного управління рибальством. Отже, фактом вважається те, що управління рибальством – це управління людьми, а не рибою. Забезпечення сталого рибальства вимагає прозорих та інклюзивних інституцій, які можуть встановлювати обмеження на видобуток, залучати зацікавлених сторін і розробляти стимули, які поєднують суспільні та приватні вигоди [3].

Фахівці зазначають, що у традиційному управлінні рибальством клімат рідко враховується, але це має змінитись, щоб інституції та механізми для коригування управління рибальством могли бути створені до наслідків зміни клімату. Навіть якщо наслідки неможливо передбачити завчасно, управління рибальством може бути готове до виявлення змін, спричинених кліматом. Відповідно, це дасть можливість управлінню відреагувати за допомогою нового управління рибальством, коли цього вимагатимуть нові умови [3].

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у галузі рибальства спрямована на те, щоб забезпечити форум серед країн-членів ОЕСР для вирішення проблем, з якими стикаються політики та рибна промисловість у роботі з рибальством як унікальним природним відновлюваним ресурсом. Моніторинг розвитку політики у рибальстві передбачає огляд подій у секторі рибальства, а результати публікуються кожні два роки в Огляді рибальства. Країни ОЕСР звітують про регуляторні ініціативи та пов'язані з ними розробки політики, а опитування спрямоване на оцінку впливу політики на рибні ресурси та ринки. Огляд рибальства

доповнюється ключовими статистичними даними щодо вивантажень, торгівлі, розподілу квот, фінансових переказів, рибальського флоту та зайнятості в ОЕСР та окремих країнах, що не входять до ОЕСР [4].

ОЕСР визначає індикатори сталого розвитку рибного господарства. Під індикаторами розуміють дані або комбінацію даних, зібраних і оброблених для чітко визначеної аналітичної чи політичної мети. Ця мета має бути чітко визначена та врахована під час інтерпретації значення індикатора. Індикатори рибальства повинні забезпечувати практичні та економічно ефективні засоби для оцінки стану та розвитку систем рибальства і впливу змін політики на ці системи. Розглядаючи концепцію індикаторів сталого розвитку, необхідним першим кроком є визначення того, що маєтсья на увазі під сталим розвитком у контексті рибальства. Сталий розвиток зазвичай визначається як розвиток, який задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди здатності майбутніх поколінь задовольняти власні потреби. З точки зору ОЕСР, для того, щоб індикатори були ефективними та придатними для оцінки економічної та соціальної ефективності рибальства, вони повинні мати чітку політичну актуальність і, зокрема: забезпечувати збалансоване охоплення деяких ключових питань, що становлять спільний інтерес для країни ОЕСР та відображають зміни з часом; бути простим для інтерпретації (тобто зміни кожного показника повинні мати чіткий зв'язок із загальною стійкістю); дозволяти проводити порівняння між країнами; піддаватись адаптації до різних національних контекстів, аналізу на різних рівнях агрегування та пов'язування з більш детальними наборами показників; бути аналітично обґрунтованим з технічної та наукової точки зору; базуватися на міжнародно прийнятих стандартах і широко прийнятих зацікавленими сторонами; базуватися на даних, які є доступними, якісними та регулярно оновлюваними [4].

В Україні, в науковому контексті проблеми сталого розвитку рибного господарства в тих аспектах, які зазначаються в зарубіжних публікаціях розроблені недостатньо. Стосовно практики управління, то в Законі України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» (документ 3677-VI, чинний, поточна редакція; редакція від 31.12.2023) [5] не йдеться про сталий розвиток рибного господарства в термінології законодавства у статті 1. Є тільки Стратегія розвитку галузі рибного господарства України на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 травня 2023 року № 402-р. [6], в якій визначення сталого розвитку співпадає з документами ООН щодо сталого розвитку рибного господарства. Мова йде про міжнародні зобов'язання України. В контексті управління, в даній Стратегії йдеться про недосконалі: управління галуззю; державне управління та регулювання галуззю; ефективність управління; повноважень щодо управління галуззю.

Отже, актуальною є проблематика наукового обґрунтування сталого управління рибним господарством та вироблення нових шляхів публічного адміністрування сталого розвитку рибного господарства з урахуванням зарубіжного досвіду.

Мета статті полягає у висвітленні зарубіжного досвіду управління рибним господарством для вироблення основних напрямків публічного адміністрування у сфері забезпечення сталого розвитку рибного господарства в Україні.

Виклад основного матеріалу. Рибне господарство США – це великий бізнес, який забезпечує робочі місця та відпочинок, а також підтримує життя прибережних громад. Сполучені Штати є світовим лідером у відповідальному управлінні рибальством і екологічно чистими морепродуктами. Тісно співпрацюючи з комерційними, рекреаційними та дрібними племінними рибалками, відновлюються численні рибні запаси та було створено одні з найбільш екологічно керованих рибних господарств у світі [7].

Рибальство США контролюється науковим шляхом, регіонально управляється та забезпечується законом відповідно до 10 національних стандартів сталого розвитку. Управління сталим рибальством є динамічним процесом, який вимагає постійної й регулярної уваги до нової наукової інформації, яка може скеровувати дії управління [7].

Управління рибальством – це інтегрований процес збору інформації, аналізу, планування, консультацій, прийняття рішень, розподілу ресурсів, а також формулювання та впровадження, з примусовим виконанням у разі потреби, нормативних актів або правил, які регулюють рибальську діяльність з метою забезпечення постійної продуктивності ресурси та досягнення інших цілей рибальства. Відбувається адміністрування та обробка аспектів рибної промисловості, включаючи вилов, обробку та продаж риби [8].

Австралійське управління рибного господарства відповідає за ефективне управління та стале використання рибних ресурсів Співдружності від імені австралійської громади і стосується промислових рибалок, комерційної діяльності [9].

В Австралії проводяться щорічні перевірки стану всіх рибних ресурсів. Ці оцінки разом із тенденціями вилову та рибальської діяльності використовуються для визначення стану ключових рибальських промислів з точки зору стійкості. Під «рибальством» мається на увазі діяльність, пов'язана із виловом певного виду риби чи моллюсків або групи видів, які мають одне середовище проживання. Стійкість означає забезпечення належного стану середовища існування та екосистеми, що підтримує рибальство [10].

Стійке рибальство має достатню кількість нерестової риби для виробництва наступного покоління, водночас дозволяючи рибальство. Це

гарантує, що можна зберегти рибу та ресурси водної риби на майбутнє. Австралія досягла міжнародно визнаних показників сталого розвитку, будучи однією з перших агенцій з управління рибальством у світі, яка запровадила екосистемне управління рибальством (EBFM) для всіх рибних і водних ресурсів. EBFM – це комплексний підхід, що враховує всі екологічні ресурси, від риби до дельфінів і коралових рифів, а також економічні та соціальні чинники при прийнятті рішення про те, як управляти рибальством. Цей тип підходу визнає, що рибальська діяльність неминуче впливає на екосистеми. Однак, за умови оцінки ризиків і управління цим впливом, рибальство також може призвести до значних економічних і соціальних вигод для спільноти [10].

В Канаді управління рибним господарством ґрунтується на програмах та ініціативах, правозастосуванні, планах управління, політиці та рамках. Контроль рибного господарства відбувається відповідно до Закону про рибальство, моніторинг відкритого моря, найм і міжнародні положення [11].

Управління рибним господарством Шотландії є представницьким органом Шотландських районних радах з рибальства лосося, комісії річки Твід і благодійних фондів Rivers and Fisheries Trust. Вони працюють над збереженням цінного та знакового дикого лосося Шотландії та прісноводної риби, рибальства та водного середовища, від якого вони залежать. Fisheries Management Scotland було засновано в 2016 році та стало компанією з обмеженою відповідальністю в січні 2018 року. Невелика команда з п'яти співробітників займаються збереженням лосося та прісноводної риби, а також захистом і покращенням рибальства [12].

Уряд Сполученого Королівства несе відповідальність згідно з міжнародним правом і зобов'язаний керувати рибним промислом у сталий спосіб. Виконання обов'язків сприятиме розвитку енергійної, прибуткової та сталої рибної промисловості разом із здоровим та продуктивним морським середовищем. Закон про рибальство 2020 року забезпечує основу для управління рибальством як незалежною прибережною державою за межами Спільної рибальської політики ЄС. Закон вимагає від органів влади Великобританії, що займаються політикою в галузі рибальства (Defra та децентралізовані адміністрації в Північній Ірландії, Шотландії та Уельсі), опублікувати плани управління рибальством (FMP), щоб допомогти реалізувати амбіції щодо сталого рибальства [13].

У Спільній заяві про рибальство перелічено 43 запропонованих FMP. Деякі FMP розроблятимуться спільно двома або більше органами управління рибальською політикою, тоді як інші розроблятимуться одним органом для власних вод. FMP – це плани дій, засновані на фактичних даних, розроблений у співпраці з рибним сектором та іншими зацікавленими сторонами. Їхня мета – забезпечити стале рибальство для нинішнього та майбутніх поколінь. Кожен

FMP визначає запаси, тип промислу та охоплену географічну територію, а також відповідальний орган або органи та показники, які будуть використовуватися для моніторингу ефективності плану. Після публікації FMP інформуватимуть про широкий спектр відповідних дій з управління рибальством. Всі FMP будуть розроблені відповідно до конкретних потреб рибальства. FMP будуть відрізнятися за своїм змістом і форматом, оскільки види рибальства варіюються від запасів та управління. Кожен FMP встановлює цілі та дії, необхідні для їх досягнення. Точні необхідні механізми залежатимуть від цілей, викладених у плані [13].

Defra (та інші національні рибальські органи) координуватимуть реалізацію плану. Defra відповідає за підготовку та публікацію планів. Вони співпрацюють з партнерами з доставки та рибним сектором над FMP. Під час підготовки FMP беруться до уваги думки фахівців інших галузей морської промисловості, політиків, науковців та екологічних груп. Після розробки FMP повинні пройти громадські консультації, надаючи всім зацікавленим сторонам можливість висловити свою думку [13].

Всі зарубіжні підходи гуртуються на основних концепціях управління рибним господарством. Це досягнення певних цілей шляхом прямого чи опосередкованого контролю ефективного промислового зусилля або деяких його компонентів. Розвиток рибальства, з іншого боку, є розширенням ефективних зусиль через набір програм допомоги з метою досягнення певних цілей. Розвиток рибного господарства може бути визначений ширше, щоб охоплювати удосконалення технології післявилову, маркетингу та транспортування рибних продуктів, а також забезпечення інфраструктури та інших пов'язаних об'єктів [14].

Через свою функцію контролю управління рибальством є необхідним, коли рибальство стає надмірним, тоді як вважається, що розвиток рибальства застосовується, поки рибальство все ще недостатньо експлуатується. Зарубіжні фахівці зазначають, що краще уникати надмірного вилову за допомогою розумних заходів управління, вжитих разом із розвитком. Подібним чином потреба в розвитку не обмежується недостатньо освоєними рибними промислами. Оскільки управління надлишковим рибним промислом рано чи пізно передбачає регулювання риболовного процесу, для поглинання надлишкової праці та капіталу потрібен розвиток, пов'язаний з рибальством. Втім, подальший розвиток уже надмірно експлуатованого рибного промислу може бути не таким невиправданим, якщо метою є тимчасове вирішення інших нерозв'язних соціальних проблем [14].

Зарубіжні фахівці вважають, що пріоритетом у надмірно експлуатованих рибальствах є управління, а в недостатньо експлуатованих рибальствах – розвиток. Відповідно, загальною метою як управління, так і розвитку є

досягнення оптимального темпу експлуатації промислу. Те, як визначається цей оптимум, залежить від конкретних цілей тих, хто розробляє політику. Якщо метою політики є максимальне виробництво риби, тоді оптимальний рівень експлуатації визначається максимальним стійким виловом (MSY), тобто максимальним виловом, який можна отримати на постійній основі. Якщо фактичний улов менший за MSY через недостатнє зусилля, рибальство вважається біологічно недовикористаним і можливий подальший розвиток, тоді як якщо вилов менший за MSY через надмірне зусилля, промисел є біологічно надмірним. Отже, як зазначають дослідники, недостатньо знати MSY і порівнювати його з фактичним виловом. Потрібно знати риболовне зусилля, необхідне для отримання MSY і порівняти його з фактичним зусиллям [14].

Якщо метою політики є максимізація економічної вигоди для національної економіки від рибальства, оптимальний рівень експлуатації визначається максимальним економічним прибутком (MEY), тобто максимальним стійким надлишком доходів над витрати на риболовлю. Крім того, MEY фахівці розглядають як модифікацію MSY для врахування вартості виловленої риби та вартості її вилову. Вважається, що рибний промисел недостатньо використовується в економічному сенсі та потребує подальшого розвитку, якщо фактичний улов не досягне MEY через недостатні зусилля. Аналогічно, рибальство вважається надмірно експлуатованим в економічному сенсі та потребує управління, якщо фактичний вилов не досягає MEY через надмірне рибальське зусилля [14].

У випадках, коли мають значення соціальні міркування, такі як покращення соціально-економічних умов дрібних рибалок, створення можливостей для працевлаштування та покращення розподілу доходу, оптимальна норма експлуатації визначається третьою концепцією, максимальним суспільним прибутком (MScY). Це той рівень улову та відповідних зусиль, який забезпечує найкраще можливе вирішення соціальних проблем з урахуванням цілей політики та всіх можливих альтернатив. Крім того, MScY фахівці розглядають як модифікацію MEY для врахування аспектів, не пов'язаних виключно з ефективністю, таких як бідність і розподіл. Запровадження соціальних міркувань може обмежити швидкість, з якою впроваджуються заходи управління, або може виправдати більш інтенсивний рівень рибальства, ніж це виправдано з суто економічних причин. Таким чином, рівень зусиль, нижчий від відповідного MScY, називають соціально-економічною недостатньою експлуатацією, тоді як рівень зусиль вище – соціально-економічною надмірною експлуатацією. Ця остання концепція (MScY) є найбільш застосовною до випадку дрібного рибальства, в якому соціально-економічні міркування часто переважають як біологічні, так і суто економічні проблеми [14].

Однак, як зауважують фахівці, оцінку MScY не можна зробити незалежно від MSY та MEY. Оскільки біологічні аспекти входять до економічної моделі, яку більш доцільно називають «біоекономічною», так і біологічні та економічні параметри входять до визначення MScY, яку називають «біосоціально-економічною» моделлю. Отже, перш ніж спробувати побудувати таку модель для визначення MScY, необхідно переглянути основні біологічні та економічні аспекти управління рибальством [14].

Управління рибальством в ЄС відбувається в рамках спільної рибальської політики (CFP) та базується на необхідності забезпечення екологічно стійкої експлуатації морських біологічних ресурсів і довгострокової життєздатності сектора. З метою досягнення цієї мети Європейський Союз прийняв законодавство про доступ до вод ЄС, розподіл і використання ресурсів, загальний допустимий вилов, обмеження риболовного зусилля та технічні заходи [15].

Основна мета полягає в тому, щоб забезпечити довгострокову життєздатність сектору шляхом сталого використання ресурсів. Досягненнями в даному аспекті вважається наступне:

1). Правила, що регулюють доступ до вод і ресурсів. Як правило, усі зареєстровані рибальські судна ЄС мають рівний доступ до вод і ресурсів у всьому ЄС. Є кілька тимчасових винятків із цього правила, але вони діятимуть до кінця 2032 року, зокрема:

- обмеження доступу в межах 12-мильної зони; у межах прибережної зони максимум 12 миль держави-члени можуть обмежити доступ до наступних трьох груп суден і рибальства: судна, які традиційно ведуть риболовлю в цих водах із суміжних портів; судна, ідентифіковані за існуючими відносинами сусідства; судна, пов'язані з рибальством, перелічені в додатку до Основного регламенту CFP);

- обмеження доступу в межах 100-мильної зони найвіддаленіших регіонів; у водах на відстані до 100 миль від базової лінії узбережжя найвіддаленіших регіонів ЄС доступ може бути обмежено для таких груп суден як: судна, зареєстровані в портах цих територій; судна, які традиційно займаються рибальством у цих водах [15].

2). Мета максимального стійкого відновлення ресурсів. Збереження ресурсів шляхом адаптації риболовецьких можливостей до можливостей риболовлі є одним із пріоритетів CFP. Для досягнення сталої експлуатації рибними запасами необхідно керувати відповідно до принципу максимально сталого вилову (MSY). З цією метою рішення CFP ґрунтуються на найкращих доступних наукових порадах і застосовують запобіжний підхід, відповідно до якого відсутність достатньої наукової інформації не може використовуватися як причина для відкладення або невжиття заходів для збереження видів. Стала

експлуатація також вимагає поступового впровадження екосистемного підходу до управління рибальством [15].

3). Можливості риболовлі. Щороку ЄС розподіляє можливості для вилову більшості своїх промислових видів, виражені як загальний допустимий улов (ТАС). На основі наукових оцінок Міжнародної ради з вивчення моря (ICES) і Науково-технічного та економічного комітету з рибальства (STECF) Комісія подає свої пропозиції щодо Раді до кінця кожного року. В останні роки, відповідно до домовленостей щодо багаторічних планів управління, обмеження на вилов були більш стабільними, що дозволяє рибалкам краще планувати свою діяльність [15].

4). Принцип відносної стабільності. Рибальські можливості розподіляються між державами-членами таким чином, щоб забезпечити відносну стабільність рибальської діяльності кожної держави-члена для кожного відповідного запасу. Цей принцип відносної стабільності, який базується на історичних рівнях вилову, вимагає підтримки фіксованого відсотка дозволеного риболовного зусилля для основних комерційних видів для кожної держави-члена. Риболовецьке зусилля має бути загалом стабільним у довгостроковій перспективі з огляду на важливість забезпечення того, щоб рибальство могло продовжуватися, особливо в регіонах, які протягом тривалого часу сильно залежали від рибальства [15].

5). Краще регулювання можливостей риболовлі. Відповідно до мети СФР щодо сталої експлуатації, покращується відповідність між можливостями риболовлі та можливостями управління нею. Це результат покращення стану важливих запасів риби зі збільшенням кількості запасів із максимальним стійким виловом (MSY), але також через зменшення потужності рибальського флоту ЄС [15].

6). Багаторічні плани управління, які спрямовані на збереження обсягу запасів у безпечних біологічних межах для різних морських басейнів ЄС. Ці плани встановлюють максимальний улов і низку технічних заходів, враховуючи характеристики кожного запасу та промислу, в якому він знайдений (цільові види, снасті, що використовуються, статус цільових запасів), а також економічний вплив заходів. щодо відповідного рибальства [15].

7). Багаторічні плани відновлення запасів впроваджуються для рибних запасів, які знаходяться під загрозою. Вони ґрунтуються на наукових рекомендаціях і передбачають обмеження риболовного зусилля (як приклад - обмеження на кількість днів перебування суден у морі). Вони гарантують, що вплив рибальської діяльності на морські екосистеми підтримується на стабільному рівні [15].

Висновки. Враховуючи зарубіжний досвід варто зазначити, що в українській практиці не визначено основних показників та індикаторів сталою

розвитку рибного господарства та управління ним. Проблематика сталого управління рибним господарством потребує подальшого дослідження. З зарубіжного досвіду для української практики було б корисним:

- запровадити співпрацю з усіма секторами в галузі рибного господарства з чіткою відповідальністю кожної зі сторін, а також створити екологічно кероване рибне господарство (досвід США);
- створити систему ефективного управління та сталого використання рибних ресурсів від імені громад та сформувати стійке рибальство (досвід Австралії);
- розробляти програми та ініціативи, правозастосування, плани управління, політики та рамки (досвід Канади);
- створити міжсекторальне управління сталим розвитком рибного господарства (досвід Шотландії);
- започаткувати керування рибним промислом у сталий спосіб (досвід Сполученого Королівства).

Враховуючи, що стале управління рибним господарством в зарубіжних державах відбувається на науковій основі і за основу взято концепції сталого розвитку та сучасні Цілі сталого розвитку до 2030 року, то доцільною є розробка концептуальних основ забезпечення сталого розвитку рибного господарства з урахуванням особливостей публічного адміністрування.

Література:

1. Egyptian Marine Fisheries and Its Sustainability/ Sahar Fahmy Mehanna. *Sustainable Fish Production and Processing*. 2022. P. 111-140. URL: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-824296-4.00010-4> ; <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/B9780128242964000104> (дата звернення 20.12.2023).
2. Social–Ecological Trade-Offs in Baltic Sea Fisheries Management / Voss R., Quaas M. F., Hoffmann J., Schmidt J. O. *Conservation for the Anthropocene Ocean. Interdisciplinary Science in Support of Nature and People*. 2017. P. 359-377. URL: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-805375-1.00017-9> (дата звернення 20.12.2023).
3. Scheiner S. M. Marine Systems, Conservation and Climate Change. *Encyclopedia of Biodiversity (Third Edition). Reference Module in Life Sciences*. 2023. Vol. 4. P. 774-787. URL: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-822562-2.00117-1> (дата звернення 20.12.2023).
4. Fisheries Sustainability Indicators: The OECD experience. URL: <https://www.oecd.org/greengrowth/fisheries/2507611.pdf> (дата звернення 20.12.2023).
5. Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів : Закон України від 31 груд. 2023 р. № 3677-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3677-17#Text> (дата звернення 20.12.2023).
6. Стратегія розвитку галузі рибного господарства України на період до 2030 року : Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 трав. 2023 р. № 402-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/402-2023-%D1%80#Text> (дата звернення 20.12.2023).
7. Sustainable Fisheries. URL: <https://www.fisheries.noaa.gov/topic/sustainable-fisheries> (дата звернення 20.12.2023).

8. Fisheries management. URL: <https://leap.unep.org/en/knowledge/glossary/fisheries-management> (дата звернення 20.12.2023).
9. Securing Australia's fishing future. URL: <https://www.afma.gov.au/> (дата звернення 20.12.2023).
10. Sustainable fisheries management. URL: <https://www.fish.wa.gov.au/Sustainability-and-Environment/Sustainable-Fisheries/Pages/Sustainable-Fisheries-Management.aspx> (дата звернення 20.12.2023).
11. Fisheries management. URL: <https://www.dfo-mpo.gc.ca/fisheries-peches/commercial-commercial/management-gestion-eng.html> (дата звернення 20.12.2023).
12. Fisheries Management Scotland. URL: <https://fms.scot/> (дата звернення 20.12.2023).
13. Policy paper. Fisheries management plans: policy information. 14 December 2023. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/fisheries-management-plans/fisheries-management-plans> (дата звернення 20.12.2023).
14. BRIEF REVIEW OF THE BASIC CONCEPTS OF FISHERY MANAGEMENT. URL: <https://www.fao.org/3/X6844E/X6844E02.HTM> (дата звернення 20.12.2023).
15. EU fisheries management. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/115/eu-fisheries-management> (дата звернення 20.12.2023).

References:

1. Egyptian Marine Fisheries and Its Sustainability/ Sahar Fahmy Mehanna. *Sustainable Fish Production and Processing*. 2022. P. 111-140. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-824296-4.00010-4> ; <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/B9780128242964000104>.
2. Social–Ecological Trade-Offs in Baltic Sea Fisheries Management / Voss R., Quaas M. F., Hoffmann J., Schmidt J. O. *Conservation for the Anthropocene Ocean. Interdisciplinary Science in Support of Nature and People*. 2017. P. 359-377. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-805375-1.00017-9>.
3. Scheiner S. M. Marine Systems, Conservation and Climate Change. *Encyclopedia of Biodiversity (Third Edition). Reference Module in Life Sciences*. 2023. Vol. 4. P. 774-787. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-822562-2.00117-1>.
4. Fisheries Sustainability Indicators: The OECD experience. Retrieved from <https://www.oecd.org/greengrowth/fisheries/2507611.pdf>.
5. Закон України Про rybne господарstvo, promyslove rybalstvo ta okhoronu vodnykh bioresursiv : pryiniaty 31 hrud. 2023 r. № 3677-VI. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3677-17#Text> [in Ukrainian].
6. Stratehiia rozvytku haluzi rybnoho gospodarstva Ukrainy na period do 2030 roku : Skhvalena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 trav. 2023 r. № 402-r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/402-2023-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
7. Sustainable Fisheries. Retrieved from <https://www.fisheries.noaa.gov/topic/sustainable-fisheries>.
8. Fisheries management. Retrieved from <https://leap.unep.org/en/knowledge/glossary/fisheries-management>
9. Securing Australia's fishing future. Retrieved from <https://www.afma.gov.au/>
10. Sustainable fisheries management. Retrieved from <https://www.fish.wa.gov.au/Sustainability-and-Environment/Sustainable-Fisheries/Pages/Sustainable-Fisheries-Management.aspx>
11. Fisheries management. Retrieved from <https://www.dfo-mpo.gc.ca/fisheries-peches/commercial-commercial/management-gestion-eng.html>.

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 1(43) 2024

12. Fisheries Management Scotland. Retrieved from <https://fms.scot/>

13. Policy paper. Fisheries management plans: policy information. 14 December 2023. Retrieved from <https://www.gov.uk/government/publications/fisheries-management-plans/fisheries-management-plans>

14. BRIEF REVIEW OF THE BASIC CONCEPTS OF FISHERY MANAGEMENT. Retrieved from <https://www.fao.org/3/X6844E/X6844E02.HTM>

15. EU fisheries management. Retrieved from <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/115/eu-fisheries-management>

УДК 354:341.1:327.7

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-69-80](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-69-80)

Березовський Руслан Сергійович аспірант кафедри місцевого самоврядування та розвитку територій Інституту публічної служби та управління, Національний університет «Одеська політехніка», вул. Генуезька, 22, м. Одеса, 65062, тел.: (048) 705 97 95, <https://orcid.org/0000-0003-0906-8661>

ТИПОЛОГІЯ ПРАВОЗАХИСНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА НАПРЯМИ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Анотація. Стаття висвітлює типологію правозахисних громадських організацій в контексті реалізації Цілей сталого розвитку. Наголошено, що верховенство права визнано невід'ємною складовою належного врядування та сталого розвитку. Зроблено наголос, дотримання прав людини відображено в цілях і завданнях щодо досягнення сталого розвитку. Встановлено, що видами діяльності правозахисних організацій є припинення порушень права, недопущення зловживання правом, притягнення винних до юридичної відповідальності, відновлення порушеного права, відшкодування збитків завданих порушенням права, надання особі правової допомоги тощо. Відзначено, що громадські організації можуть беруть участь у захисті прав людини на різних етапах або рівнях. Зроблено наголос на відмінностях стратегії, які вони використовують в своїй діяльності, що залежить від характеру їх цілей та класифікуються за: конкретністю і загальністю; тривалістю у часі; масштабом впливу (місцевий, національний, регіональний або міжнародний) тощо. Представлено широку типологію правозахисних громадських організацій, а саме: міжнародні, міжурядові, громадські, гібридні, академічні та професійні, масові (низові). Відзначено, що загальною характеристикою неурядових правоохоронних організацій, які працюють у сфері соціальних та економічних прав, є надання певної форми прямої допомоги людям, чії права порушені. Встановлено, що за принципом прямої допомоги послуги правозахисних громадських організацій можуть включати: адвокацію, форми гуманітарної допомоги; захисту; навчання для розвитку нових навичок; юридичну підтримку або поради щодо того, як подавати позови; навчання новій професії, консультації, розробку і впровадження проєктів тощо. Визначено правове спрямування діяльності правозахисних громадських організацій: зорієнтоване на громадські інтереси та громадську думку; мають правовий характер діяльності; використовують громадську

ініціативу; існують заради інтересів суспільства та вирішення суспільних проблем у конкретних регіонах.

Ключові слова: правозахисні громадські організації, правозахисна діяльність, національні правозахисні інституції, типологія правозахисних громадських організацій, сталий розвиток, права людини, публічно-управлінські впливи, публічне управління та адміністрування.

Berezovsky Ruslan Serhiyovych Graduate student of the Department of Local Self-Government and Territorial Development of the Institute of Public Service and Management of the National University "Odesa Polytechnic", St. Genuezka, 22, Odesa, 65062, tel.: (048) 705-97-95, <https://orcid.org/0000-0003-0906-8661>

TYPOLOGY OF HUMAN RIGHTS PROTECTION PUBLIC ORGANIZATIONS AND DIRECTIONS OF THEIR ACTIVITIES IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTING THE GOALS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract. The article highlights the typology of human rights non-governmental organizations in the context of the implementation of the Sustainable Development Goals. It was emphasized that the rule of law is recognized as an integral component of proper governance and sustainable development. It is emphasized that the observance of human rights is reflected in the goals and objectives for achieving sustainable development. It has been established that the types of activities of human rights organizations are to stop violations of the law, prevent abuse of the law, bring the guilty to legal responsibility, restore the violated right, compensate for damages caused by the violation of the law, provide a person with legal assistance, etc. It was noted that public organizations can participate in the protection of human rights at different stages or levels. Emphasis is placed on the differences in strategy that they use in their activities, which depends on the nature of their goals and are classified by: specificity and generality; duration in time; scale of influence (local, national, regional or international), etc. A wide typology of human rights public organizations is presented, namely: international, intergovernmental, public, hybrid, academic and professional, mass (grassroots). It was noted that a general characteristic of non-governmental law enforcement organizations working in the field of social and economic rights is the provision of a certain form of direct assistance to people whose rights have been violated. It was established that according to the principle of direct assistance, the services of human rights public organizations may include: advocacy, forms of humanitarian assistance; protection; training to develop new skills; legal support or advice on how to bring claims; training in a new profession, consultations, development and

implementation of projects, etc. The legal direction of the activities of human rights public organizations is determined: oriented to public interests and public opinion; have a legal nature of activity; use public initiative; exist for the sake of public interests and solving social problems in specific regions.

Keywords: human rights non-governmental organizations, human rights activities, national human rights institutions, typology of human rights non-governmental organizations, sustainable development, human rights, public management influences, public management and administration.

Постановка проблеми. Правозахисні громадські організації в Україні та державах світу утворюються з метою здійснення особливого виду діяльності, яка спрямована на підтримку та захист прав і свобод людини, здійснення контролю порушень з боку держави, місцевого самоврядування, недержавних об'єднань, суспільства та окремих осіб, з урахуванням публічно-управлінських впливів. У наукових джерелах відзначається, що діяльність державних і недержавних правозахисних громадських організацій характеризується рядом ознак та системністю. Цей вид діяльності спрямований на припинення порушень права, недопущення зловживання правом, притягнення винних до юридичної відповідальності, відновлення порушеного права, відшкодування збитків завданих порушенням права, надання особі правової допомоги тощо [1-10].

Більшість організацій, які проголосили себе правозахисними, у своїй роботі займаються захистом громадянських і політичних прав. У глобалізованому світі діє велика кількість правозахисних громадських організацій, які мають власну структуру, повноваження, форми і методи захисту прав і свобод людини та громадянина. Це обумовлює необхідність проведення наукових досліджень щодо з'ясування типології правозахисних громадських організацій, визначення напрямів їх діяльності в контексті публічно-управлінських впливів з урахуванням реалізації Цілей сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі, яка присвячена питанням дотримання прав людини, організації громадянського суспільства виступають основним ресурсом правозахисного руху. Представники громадянського суспільства та неурядові організації (громадські організації) дедалі частіше співпрацюють Радою ООН з прав людини та договірними органами, які опікуються даною проблематикою. Ключовим елементом забезпечення сталого захисту прав людини, майже в усіх країнах світу виступає динамічне та незалежне громадянське суспільство [1].

В документах ООН закріплюються стандарти базової рівності та людської гідності, а також проводяться систематичні міжсесійні засідання

Ради з прав людини та Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року. Зокрема, увага зосереджується на вивченні того, як використання рамок прав людини може позиціонувати міжнародну фінансову, боргову та податкову архітектуру не перешкоджаючи реалізації прав людини та реалізації Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року [6].

В окремих публікаціях, зроблено наголос на доцільності застосування підходу скоординованих зусиль з просування верховенства права, яке виступає невід'ємним аспектом побудови взаємовідносин у міжнародному вимірі щодо дотримання прав людини [4].

Є публікації, що зосереджують увагу визначенні типології правозахисних громадських організацій, які активно просувають та здійснюють моніторинг ефективної імплементації міжнародних стандартів прав людини на міжнаціональному, національному та регіональному рівні [4].

Аналіз наукових досліджень свідчить, що визначається різноманітність видів та типів правоохоронних громадських організацій, що відіграють основну роль у захисті прав людини, втім, вони мають різну структуру, форму та методи захисту прав і свобод людини та громадянина в контексті реалізації Цілей сталого розвитку [2].

Все вище зазначене, обумовило формулювання мети даної статті.

Мета статті – полягає у висвітленні результатів дослідження щодо типології правозахисних громадських організацій та визначенні напрямів їх діяльності в контексті реалізації Цілей сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. За останні десятиліття зріс інтерес та обізнаність про права людини, що знаходить своє відображення у наукових та прикладних дослідженнях. У 1948 році Організація Об'єднаних Націй оприлюднила Загальну декларацію прав людини, яка стала найважливішим документом того, що слід вважати стандартом базової рівності та людської гідності [3].

Сучасна міжнародна зарубіжна доктрина відзначає, що права людини повинні бути максимально деполітизовані та розглядатися через призму соціальної стабільності, розбудови потенціалу для управління на основі правил та перспективного планування сталого соціального та економічного добробуту в усіх суспільствах. Цілі сталого розвитку та Порядок денний ООН до 2030 року, які були прийняті урядами країн світу, встановлюють основний діапазон завдань, що пов'язані з широкими цілями політики та процесами управління в цілому. Слід відзначити, що дотримання прав людини відображено в цілях і завданнях щодо досягнення сталого розвитку. Так, Ціль 4 «Забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх» відображає зміст статті 13 Міжнародної конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Ціль 5 «Забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок і дівчат», безумовно, підтримує основний принцип, що підтверджується Загальною декларацією прав людини, Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та інших документів. Ціль 16 «Сприяння побудові миролюбного і відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях» містить цілі, пов'язані з боротьбою з торгівлею людьми, насильством та жорстоким поведінням з дітьми, серед низки інших проблем, що відображають пріоритетні питання на сучасній міжнародній правозахисній арені [3].

Зарубіжний фахівець Д. Мішель стверджує, що верховенство права визнано невід'ємною складовою належного врядування та сталого розвитку. Головною ідеєю у сучасному глобалізованому світі є визначення основних тенденцій в політиці та практиці, які впливають на міжнародну підтримку верховенства права та встановлюють основні чинники посилення його внеску у сталий розвиток, середовище миру та стабільності, а також захист прав людини, благополуччя та гідності. Велика кількість міжнародних програм та проєктів спрямовані на досягнення суспільних змін. У зарубіжних джерелах, наголошується, що скоординоване впровадження міжнародної підтримки через довгострокові стратегії, спрямовано на формування спільного розуміння подолання проблеми між всіма зацікавленими сторонами, що передбачає розробку низки інструментів публічно-управлінських впливів, заохочення та підтримки. Підхід скоординованих зусиль з просування верховенства права виступає невід'ємним аспектом побудови взаємовідносин у міжнародному вимірі щодо дотримання прав людини [4].

Одну із головних ролей в цьому відіграють національні правозахисні інституції (далі - НПІ), які активно просувають та здійснюють моніторинг ефективної імплементації міжнародних стандартів прав людини на національному рівні. Зокрема, це проявляється у наступних напрямках їх діяльності:

- виконують основні функції захисту, такі як запобігання катуванням та поведінню, що принижує гідність людини;
- відіграють важливу роль у просуванні всіх аспектів верховенства права;
- чинять вплив та тиск на уряди, сприяють функціонуванню ефективних парламентів, динамічних організацій громадянського суспільства, а також встановлюють ефективну взаємодію із засобам масової інформації;
- впроваджують у шкільну систему освітні програми з прав людини;
- сприяють розвитку суспільства, яке засноване на повазі до універсальних прав людини [8].

Для підвищення ефективності своєї діяльності, національні правозахисні інституції повинні дотримуватися стандартів, викладених у Паризьких принципах, що схвалені Генеральною Асамблеєю ООН у 1993 році. Так, Глобальний альянс національних правозахисних організацій (GANHRI) у співпраці з Управлінням ООН з прав людини виступають основними спостерігачами щодо дотримання цих принципів. На сьогодні створено близько 120 національних правозахисних інституцій, які формують правозахисну мережу у світі. Міжнародний координаційний комітет з питань національних правозахисних інституцій створив чотири основні регіональні мережі, що розташовані в Європі, Північній та Південній Америці, Африці та Азії, а також мають окремі міжрегіональні форуми [7].

Так, Європейська група національних правозахисних організацій очолюється Шотландською комісією з прав людини з 2012 року. Голова групи відповідає за співпрацю з Міжнародним координаційним комітетом та регіональними структурами, зокрема такими як Європейський Союз та Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), з метою надання технічної допомоги у створенні та зміцненні національних правозахисних громадських організацій в Європі [5].

Азіатсько-Тихоокеанська група налічує 15 дійсних та трьох асоційованих членів, які отримують доступ до повного спектру програм, заходів та послуг щодо дотримання прав людини. Діяльність цієї групи спрямована на підвищення обізнаності установ та правозахисних громадських організацій щодо просування прав людини, а також надає підтримку безпосередньо через можливості навчання, такі як обмін персоналом, проведення систематичних консультацій щодо дотримання Паризьких принципів, через регіональні семінари та просування спеціальних керівних принципів [5].

Мережа африканських правозахисних організацій налічує близько 40 членів. Її діяльність спрямована на підтримку національного, субрегіонального, регіонального та міжнародного співробітництва, створення, зміцнення та розвиток національних правозахисних інституцій та організацій для того, щоб вони могли більш ефективно здійснювати моніторинг, заохочення, захист та адвокацію прав людини. Африканська мережа має п'ять основних органів управління: Генеральну Асамблею, Керівний комітет, Комітет з акредитації, Бюро та Секретаріат, які постійно проводять спільні комунікативні заходи задля обміну досвідом та знаннями [5].

Мережа національних інституцій з заохочення та захисту прав людини в Америці налічує 14 членів, кожен з яких має рівні права та можливості робити певний внесок щодо дотримання прав людини. Мережа збирає щорічні звіти від усіх членів та надає узагальнені рекомендації [5].

У міжнародному просторі створюються додаткові міжрегіональні форуми, що належать до міжрегіональних мереж, наприклад Форум Співдружності національних правозахисних організацій, до складу якого входять Великобританія, Канада та Австралія. Метою діяльності такого Форуму є сприяння налагодження зв'язків, обмін інформацією, досвідом та найкращими практиками. Міжрегіональні утворення заохочують країни створювати правозахисні громадські організації, які у своїй діяльності керуються встановленими міжнародними принципами щодо дотримання прав людини. Відзначається необхідність встановлення партнерських взаємовідносин між парламентами, урядами, національними правозахисними інституціями та організаціями. Такий вид взаємовідносин здійснюється на основі підзвітності, проведення регулярних консультацій з парламентами щодо дотримання законодавства у сфері прав людини, організації відповідних тренінгів та заходів відповідного спрямування тощо [5].

В умовах сьогодення набуває своєї актуальності встановлення арабсько-європейського діалогу з прав людини, який спільно забезпечують національні правозахисні організації арабських та європейських країн. Метою діалогу є сприяння взаєморозуміння між Європою та арабським світом щодо дотримання прав людини, проведення загальних заходів щодо боротьби з тероризмом, запобігання дискримінації прав людини, а також приділяється значна увага таким проблемам як міграція [5].

У міжнародному просторі національні правозахисні інституції мають різні форми та типи організації. Це комісії з прав людини або омбудсмени, гібридні установи, консультативно-дорадчі органи та інші форми інститутів і центрів з прав людини. Втім, всі вони утворюються для заохочення та захисту прав людини, стежать за ситуацією за дотриманням прав людини у відповідній країні, розглядають скарги про певні правопорушення, а також систематично інформують громадськість про права людини. Зазначені інституції залучаються до міжнародних та регіональних систем захисту прав людини [8].

Діяльність Управління Організації Об'єднаних Націй з прав людини підтримує створення та зміцнення національних правозахисних організацій в країнах світу, що знаходить своє відображення у:

- підтримці зусиль, які спрямовані на створення та зміцнення національних правозахисних інституцій у всьому світу, за участю співробітників відділів ООН з прав людини та його представництва на місцях, інших агенцій ООН, фондів та програм, а також регіональних мереж національних правозахисних інституцій, в тому числі через технічне співробітництво та проєкти;
- розгляді законопроектів, що стосуються національних правозахисних інституцій та надання систематичних консультацій з питань дотримання Паризьких принципів;

- наданні методичних вказівок, методичних інструментів, найкращих практик, що пов'язані з діяльністю національних правозахисних інституцій та організацій;
- залученні національних правозахисних інституцій до роботи Ради з прав людини та інших правозахисних органів ООН;
- наданні підтримки секретаріату Глобальному альянсу національних правозахисних організацій;
- налагодженні партнерських відносин між національними правозахисними інституціями та представниками ООН в країнах світу;
- підтримці взаємодії національних правозахисних інституцій з міжнародною системою прав людини, включаючи договірні органи, механізми спеціальних процедур тощо [8].

У сучасній зарубіжних публікаціях правозахисні громадські організації можуть визначатися як неурядові організації та громадські організації. Термін «неурядові» або «некомерційні», як правило, використовується для визначення кола організацій, які входять до складу громадянського суспільства. Такі організації характеризуються тим, що вони не ставлять за мету отримання фінансового прибутку. Діяльність неурядових організацій варіюються від невеликих груп тиску, наприклад, щодо вирішення реальних екологічних проблем або конкретних порушень прав людини, через освітні благодійні організації, культурні асоціації, релігійні організації, правові фонди, програми гуманітарної допомоги тощо [2].

Втім, у зарубіжних дослідженнях відзначається, що правоохоронні громадські організації відіграють основну роль у захисті прав людини в усьому світі та докладають суттєвих зусиль щодо збереження гідності окремих громадян, що виражається в:

- боротьбі з окремими порушеннями прав людини безпосередньо або шляхом супроводу конкретних випадків через відповідні суди;
- надання прямої допомоги тим, чиї права порушені;
- лобіювання змін у національному, регіональному чи міжнародному законодавстві;
- вдосконаленні законодавчої бази щодо захисту прав людини;
- поширенні знань про права людини та їх дотримання, як серед органів влади, так і серед населення [2].

Правозахисні громадські організації беруть участь у захисті прав людини на різних рівнях. У зарубіжній практиці діяльність таких організацій заснована на відповідних стратегіях, які вони використовують у своїй діяльності. Втім, ці стратегії відрізняються в залежності від змісту та цілей діяльності самої правозахисної громадської організації. Стратегії характеризуються: конкретністю та загальністю; тривалістю у часі; масштабом впливу (місцевий, національний, регіональний або міжнародний рівні) тощо [2].

У зарубіжних публікаціях йдеться про те, що більшість організацій, які проголошують себе «правозахисними», займаються захистом громадянських і політичних прав. Провідними організаціями на міжнародній арені є правозахисні організації Amnesty International, Human Rights Watch, Міжнародна федерація прав людини, Human Rights First та InterRights та ряд інших. Втім, громадянські та політичні права є лише однією з багатьох категорій різноманітних прав людини, визнаних міжнародним співтовариством. Крім того, нові права продовжують з'являтися сьогодні, які потребують захисту. Це обумовлює виникнення нових правоохоронних громадських організацій, які виступають проти бідності, насильства, расизму, вирішення проблем зі здоров'ям, безпритульності, охорони природи тощо [10].

У наукових джерелах виокремлюються різні типи правозахисних громадських організацій та визначаються особливості їх структурної будови, рівня впливу, форм та методів захисту прав і свобод людини та громадянина.

Міжнародні правозахисні організації мають на меті захищати та просувати ці права різними способами, такими як адвокація, дослідження, моніторинг, освіта, гуманітарна допомога тощо. Втім, міжнародні організації, які працюють у сфері прав людини мають різну структуру, повноваження, цілі та методи, що призводить до певних труднощів їх діяльності і у практичному вимірі [9].

Міжурядові правозахисні організації - це організації, які складаються та фінансуються двома або більше урядами. Вони мають офіційний статус і повноваження приймати рішення та угоди від імені своїх держав-членів. Прикладами міжурядових правоохоронних організацій є Організація Об'єднаних Націй (ООН), Європейський Союз (ЄС), Африканський Союз (АС) та Організація американських держав (ОАД). Ці міжурядові правозахисні організації мають різні органи, агентства та механізми, які займаються питаннями прав людини, наприклад, такі як Рада ООН з прав людини, Агентство ЄС з основних прав, Комісія Африканського Союзу з прав людини та народів, Міжамериканська комісія з прав людини. Зазначені організації можуть ухвалювати договори, стандарти та резолюції з прав людини, здійснювати моніторинг та розслідування порушень прав людини, надавати технічну допомогу та сприяти розбудові потенціалу, а також брати участь у діалозі та співпраці з іншими суб'єктами [9].

Неурядові правозахисні організації (громадські організації) – це організації, які є незалежними від будь-якого уряду і зазвичай фінансуються за рахунок пожертвувань, грантів або членських внесків. Вони не мають офіційного статусу чи повноважень, але можуть впливати на громадську думку та політику своєю діяльністю. Прикладами неурядових організацій, які працюють у сфері прав людини, є Amnesty International, Human Rights Watch,

Міжнародна федерація за права людини, Oxfam та інші. Ці неурядові організації проводять власні дослідження щодо дотримання прав людини, публікують звіти та рекомендації, проводять кампанії та виступають ініціаторами лобювання змін, надають юридичну та гуманітарну допомогу, а також мобілізують та розширюють можливості низових рухів [9].

Гібридні правозахисні організації - це організації, які поєднують у собі елементи як міжурядових організацій, а також неурядових правоохоронних організацій. Вони, як правило, створюються та регулюється угодою між міжурядовими організаціями та однією або декількома неурядовими організаціями, або коаліцією неурядових організацій, які мають офіційні відносини з міжурядовими правозахисними організаціями. Для них притаманний певний ступінь офіційного статусу та авторитету, автономії та гнучкості. Прикладами гібридних організацій, які працюють у сфері прав людини, є Міжнародний комітет Червоного Хреста, Міжнародний кримінальний суд, Глобальний фонд для боротьби зі СНІДом, туберкульозом та малярією тощо. Ці гібридні організації можуть надавати гуманітарну та медичну допомогу, переслідувати та виносити рішення щодо злочинів проти прав людини, а також мобілізувати та розподіляти ресурси для охорони здоров'я та розвитку [9].

Академічні та професійні правозахисні організації - це організації, які складаються та фінансуються вченими, експертами або практиками в певній галузі. Вони не мають офіційного статусу чи повноважень, але своєю діяльністю сприяють розвитку знань і практики. Прикладами академічних та професійних правозахисних організацій, які працюють у сфері прав людини, є Міжнародна асоціація конституційного права, Міжнародна асоціація юристів, Міжнародне товариство з прав людини та Всесвітня організація охорони здоров'я та інші. Ці академічні та професійні організації можуть проводити дослідження та аналіз, займатися видавничою діяльністю просвітницького характеру, організовувати та проводити науково-комунікативні заходи, забезпечувати освіту та навчання, а також встановлювати стандарти та керівні принципи [9].

Низові правозахисні громадські організації – це організації ініційовані звичайними людьми, які безпосередньо торкнулися або стурбовані проблемою прав людини. Ці організації не мають офіційного статусу чи повноважень, але своєю діяльністю можуть допомагати захищати права людини. Так, низові правозахисні громадські організації підвищують обізнаність, мобілізують дії, орієнтовані на досягнення справедливості, надають підтримку, а також створювати альтернативні моделі та рішення щодо утвердження й захисту прав і свобод людини [9].

Стверджується, що загальною характеристикою неурядових правоохоронних організацій, які працюють у сфері соціальних та економічних прав, є

надання певної форми прямої допомоги людям, чий права порушені. Це може бути гуманітарна допомога, захист, навчання новій професії, юридична допомога або консультація, як правильно подати позов тощо [10].

Висновки. Отже, верховенство права визнано невід'ємною складовою належного врядування та сталого розвитку. Основними видами діяльності правозахисних організацій є припинення порушень права, недопущення зловживання правом, притягнення винних до юридичної відповідальності, відновлення порушеного права, відшкодування збитків завданих порушенням права, надання особі правової допомоги тощо. Громадські правозахисні організації класифікуються за: рівнем допомоги (пряма – непряма); збором інформації (точна – додаткова); агітацією; лобіюванням; діяльністю щодо освіти та обізнаністю з прав людини. Виокремлено широку типологію правозахисних громадських організацій, а саме: міжнародні, міжурядові, громадські, гібридні, академічні та професійні, масові (низові). Більшість правозахисних організацій займаються захистом громадянських, політичних та економічних прав, беруть участь у захисті прав людини на різних етапах або рівнях, і стратегії, які вони використовують, відрізняються залежно від характеру їхніх цілей. Правовим спрямування діяльності правозахисних громадських організацій є зорієнтованість на громадські інтереси та громадську думку; утвердження й захист прав і свобод людини; вирішення суспільних проблем у конкретних регіонах та країнах.

Література:

1. Civil Society. United Nations. URL: <https://www.ohchr.org/en/resources/civil-society> (дата звернення 30.12.2023).
2. Human Rights Activism and the Role of NGOs. Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/compass/human-rights-activism-and-the-role-of-ngos> (дата звернення 25.12.2023).
3. Lopez-Claros A., Dahl A., Groff M. 11 - Human Rights for the Twenty-first Century. Part II - Reforming the Central Institutions of the United Nations Cambridge University Press. 18 January 2020. P. 236-263. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/global-governance-and-the-emergence-of-global-institutions-for-the-21st-century/human-rights-for-the-twentyfirst-century/195E4D85A4BF590BFE407FC881139E0D> (дата звернення 28.12.2023).
4. Michel J. The Rule of Law and Sustainable Development. Center for Strategic International Studies. July 1, 2020. URL: <https://www.csis.org/analysis/rule-law-and-sustainable-development> (дата звернення 02.01.2024).
5. Regional NHRI networks and forums. International Justice Resource Center. URL: <https://ijrcenter.org/national-human-rights-institutions/regional-nhri-networks-and-forums> (дата звернення 26.12.2023).
6. Sixth Intersessional Meeting on human rights and the 2030 Agenda – 18 January 2024. United Nations. URL: <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/sixth-intersessional-meeting-human-rights-and-the-2030-agenda> (дата звернення 10.01.2024).
7. The Global Alliance of National Human Rights Institutions (GANHRI). United Nations. URL: <https://www.ohchr.org/en/countries/nhri/global-alliance-national-human-rights-institutions-ganhri> (дата звернення 23.12.2023).

8. UN Human Rights and NHRIs. United Nations. URL: <https://www.ohchr.org/en/countries/nhri> (дата звернення 28.12.2023).

9. What are the different types of international organizations that work in human rights? LinkedIn. January 2, 2024. URL: <https://www.linkedin.com/advice/0/what-different-types-international-organizations-ri0fc> (дата звернення 05.01.2024).

10. Young W. Type of Human Rights NGOs. NGOReach. 2021. URL: <https://www.ong-ngo.org/type-of-human-rights-ngos/> (дата звернення 26.12.2023).

References:

1. Civil Society. United Nations. Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/resources/civil-society>

2. Human Rights Activism and the Role of NGOs. Council of Europe. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/compass/human-rights-activism-and-the-role-of-ngos>

3. Lopez-Claros A., Dahl A., & Groff M. (2020). 11 - Human Rights for the Twenty-first Century. *Part II - Reforming the Central Institutions of the United Nations Cambridge University Press*, 236-263. Retrieved from <https://www.cambridge.org/core/books/global-governance-and-the-emergence-of-global-institutions-for-the-21st-century/human-rights-for-the-twentyfirst-century/195E4D85A4BF590BFE407FC881139E0D>

4. Michel J. (2020). The Rule of Law and Sustainable Development. *Center for Strategic International Studies*. Retrieved from <https://www.csis.org/analysis/rule-law-and-sustainable-development>

5. Regional NHRI networks and forums. International Justice Resource Center. Retrieved from <https://ijrcenter.org/national-human-rights-institutions/regional-nhri-networks-and-forums>

6. Sixth Intersessional Meeting on human rights and the 2030 Agenda – 18 January 2024. United Nations. Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/sixth-intersessional-meeting-human-rights-and-the-2030-agenda>

7. The Global Alliance of National Human Rights Institutions (GANHRI). United Nations. Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/countries/nhri/global-alliance-national-human-rights-institutions-ganhri>

8. UN Human Rights and NHRIs. United Nations. Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/countries/nhri>

9. What are the different types of international organizations that work in human rights? (2024). LinkedIn. Retrieved from <https://www.linkedin.com/advice/0/what-different-types-international-organizations-ri0fc>

10. Young W. (2021). Type of Human Rights NGOs. NGOReach. Retrieved from <https://www.ong-ngo.org/type-of-human-rights-ngos/>

УДК 351::504

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-81-100](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-81-100)

Білоконь Михайло Вячеславович кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри права, національної безпеки та європейської інтеграції ННІ «Інститут державного управління» ХНУ ім. В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, <https://orcid.org/0000-0002-5389-7013>.

Мирна Надія Володимирівна кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри права, національної безпеки та європейської інтеграції ННІ «Інститут державного управління» ХНУ ім. В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, <https://orcid.org/0000-0003-3351-5572>.

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ГІБРИДНИХ ЗАГРОЗ ТА ЗОВНІШНЬОЇ АГРЕСІЇ

Анотація. Наукова стаття «Екологічна безпека в умовах гібридних загроз та зовнішньої агресії» аналізує такі проблеми: сутність, форми та методи гібридного впливу на екологічну безпеку України; сучасний стан та наслідки гібридної та повномасштабної війни для екології України; сильні та слабкі сторони, можливості та загрози екологічної безпеки; основні проблеми, виклики та ризики, які стоять перед Україною в сфері екологічної безпеки. Стаття розкриває зміст та напрями державної політики з охорони довкілля, адаптації до зміни клімату, запобігання та ліквідації наслідків екологічних та техногенних катастроф – в умовах цілеспрямованої деструктивної ворожої діяльності.

Стаття відзначає, що екологічна безпека є важливою складовою національної безпеки України, яка потребує комплексного та системного підходу, активної державної політики, громадської участі та міжнародної підтримки. У статті підкреслюється, що РФ використовує комплекс гібридних інструментів впливу на екологічну безпеку України.

У статті окрему увагу приділено аналізу ситуації в зоні бойових дій, де екологічна ситуація є надзвичайно складною та небезпечною, внаслідок знищення інфраструктури, шкоди екосистемам, природним ресурсам, здоров'ю населення, економіки та соціальної стабільності. У статті розглянуто основні екологічні проблеми та ризики, які виникли в зоні бойових дій.

У підсумку, стаття «Екологічна безпека в умовах гібридних загроз та зовнішньої агресії» робить акцент на необхідності застосування ряду заходів щодо підвищення стійкості України до гібридних загроз, зокрема розробки,

оновлення та реалізації ефективної державної політики з охорони довкілля, сталого розвитку, енергетичної безпеки, адаптації до зміни клімату, запобігання та ліквідації наслідків екологічних та техногенних катастроф; зміцнення законодавчої та інституційної бази екологічної безпеки, зокрема створення спеціалізованого органу виконавчої влади, для координації дій різних міністерств, відомств, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, наукових установ, приватного сектору та міжнародних партнерів – й у сфері протидії цілеспрямованому гібридному впливу, й контексті та наслідкам війни для екології; підвищення рівня екологічної освіти, свідомості та культури населення, формування екологічної етики, відповідальності та патріотизму, залучення громадян до участі в екологічному моніторингу, контролі, захисті та відновленні довкілля; посилення міжнародної співпраці з питань екологічної безпеки, зокрема з ЄС, та його країнами членами.

Ключові слова: екологічна безпека; національна безпека; війна; зовнішня агресія; гібридні загрози; державна політика; охорона довкілля; сталий розвиток; Європейський Зелений Курс.

Bilokon Mykhailo Vyacheslavovych PhD in Public Administration, Associate Professor of Law, National Security and European Integration chair, Institute of Public Administration of V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, <https://orcid.org/0000-0002-5389-7013>.

Myrna Nadiya Volodymyrivna PhD in Public Administration, Associate Professor of Law, National Security and European Integration chair, Institute of Public Administration of V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, <https://orcid.org/0000-0003-3351-5572>.

ENVIRONMENTAL SECURITY IN THE CONTEXT OF HYBRID THREATS AND EXTERNAL AGGRESSION

Abstract. The scientific article «Environmental Security in the Context of Hybrid Threats and External Aggression» analyzes the following issues: the essence, forms and methods of hybrid influence on the environmental security of Ukraine; the current state and consequences of hybrid and full-scale war for the ecology of Ukraine; the strengths and weaknesses, opportunities and threats of environmental security; the main problems, challenges and risks facing Ukraine in the field of environmental security. The article reveals the content and directions of state policy on environmental protection, adaptation to climate change, prevention and elimination of the consequences of environmental and man-made disasters – in the conditions of purposeful destructive hostile activity.

The article notes that environmental security is an important component of national security of Ukraine, which requires a comprehensive and systematic approach, active state policy, public participation and international support. The article emphasizes that the Russian Federation uses a complex of hybrid tools to influence the environmental security of Ukraine.

The article pays special attention to the analysis of the situation in the zone of hostilities, where the environmental situation is extremely complex and dangerous, due to the destruction of infrastructure, damage to ecosystems, natural resources, health of the population, economy and social stability. The article considers the main environmental problems and risks that arose in the zone of hostilities.

In conclusion, the article «Environmental Security in the Context of Hybrid Threats and External Aggression» focuses on the need to apply a number of measures to increase the resilience of Ukraine to hybrid threats, in particular the development, updating and implementation of effective state policy on environmental protection, sustainable development, energy security, adaptation to climate change, prevention and elimination of the consequences of environmental and man-made disasters; strengthening the legislative and institutional basis of environmental security, in particular the creation of a specialized executive body, to coordinate the actions of different ministries, departments, local authorities, public organizations, scientific institutions, private sector and international partners – both in the field of counteracting the targeted hybrid influence, and in the context and consequences of the war for the ecology; increasing the level of environmental education, awareness and culture of the population, forming environmental ethics, responsibility and patriotism, involving citizens in environmental monitoring, control, protection and restoration; enhancing international cooperation on environmental security issues, in particular with the EU and its member states.

Keywords: environmental security; national security; war; external aggression; hybrid threats; state policy; environmental protection; sustainable development; European Green Deal.

Постановка проблеми. Актуальність теми статті обумовлена серйозною загрозою екологічній безпеці внаслідок агресії рф проти України (спочатку гібридної, а згодом – повномасштабної). Гібридна війна створює нові виклики та проблеми для охорони довкілля, природних ресурсів, здоров'я населення, сталого розвитку суспільства. У зв'язку з цим, необхідно розробити та реалізувати ефективні заходи щодо протидії гібридним загрозам в сфері екології, зміцнення стійкості України до такого впливу.

Екологічна безпека – це стан захищеності природного середовища, природних ресурсів, здоров'я та життя людей від негативного впливу антропогенної діяльності, техногенних та природних катастроф, а також

забезпечення сталого розвитку суспільства. Екологічна безпека є невід’ємною частиною національної безпеки кожної держави, а також глобальної безпеки всього людства. Однак, в умовах сучасного світу, екологічна безпека зазнає нових викликів та загроз, пов’язаних у тому числі й із гібридними загрозами.

Гібридна війна – це комплексна стратегія ведення військового конфлікту, яка поєднує традиційні та нетрадиційні засоби впливу. Така стратегія має на меті досягнення цілей шляхом дестабілізації, деморалізації та руйнування суспільства, держави та її інститутів. Екологічна безпека є одним з ключових напрямків, в межах якого РФ намагається знищити українську державність, використовуючи комплекс гібридних інструментів:

У зв’язку з цим, важливим є дослідження сутності, характеру, форм та методів гібридного впливу на екологічну безпеку України, а також розробка заходів щодо протидії та запобігання такому впливу, зміцнення стійкості України до гібридних загроз в сфері екології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У ході роботи над науковою статтею були проаналізовані офіційні документи та ресурси України та ЄС, а також деякі аналітичні публікації [3; 4; 10; 14; 16; 18; 20; 22; 23].

Серед наукових досліджень варто виділити «Публічно-правові та приватноправові аспекти визначення дефініції «екоцид» під час військової агресії» [1], де розглядається питання, які стали актуальними під час військової агресії росії в Україні, а саме екоциду. Також важливою є стаття «Проблеми реалізації окремих організаційно-правових форм забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану та перспективи їх удосконалення» [5], де висвітлюються шляхи вдосконалення національного законодавства, що визначає правові засади реалізації цих організаційно-правових форм гарантування екологічної безпеки з урахуванням Європейського зеленого курсу.

В публікації «Гібридні загрози: комплексна екосистема стійкості» [19] Європейський центр з протидії гібридним загрозам та Об’єднаний дослідницький центр Європейської комісії розробили модель, яка пропонує основу для всебічного перегляду стійкості гібридним загрозам.

Мета статті – аналіз сучасного стану та перспектив розвитку екологічної безпеки України в умовах гібридних загроз та зовнішньої агресії, виявлення основних проблем та викликів, а також пропозиції щодо підвищення ефективності державної політики у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. В Україні основи екологічної безпеки закріплені у Конституції. Екологічна безпека включає збереження екосистем, раціональне використання ресурсів та захист довкілля.

В цілому, безпеку можна визначити спрощено як ситуацію, захищену від небезпеки, але стан захищеності не усуває потреби захисту, а захищеність сама

по собі не усуває потребу в безпеці. Безпека інтегрованої системи визначається не тільки її суб'єктом захисту або зовнішніми факторами захисту, а й її внутрішніми властивостями – стабільністю, надійністю, здатністю до саморегулювання [15]. Розглядаючи вже екологічну безпеку, важливо акцентувати на тому що це не лише завдання охорони природи від загроз. Внутрішні властивості системи, такі як стабільність, надійність та здатність до саморегулювання, також грають важливу роль – інтегрована система безпеки повинна бути здатною оптимально функціонувати, адаптуватися до змін навколишнього середовища та ефективно реагувати на зовнішні чинники, що можуть впливати на неї.

Об'єктом екологічної безпеки є біосфера, а суб'єктами – людина, суспільство, держава та міжнародне співтовариство. Природна та техногенна безпека розглядаються як частини екологічної безпеки, а також як самостійні складові національної безпеки [7]. Дослідження екологічної безпеки спирається не стільки на вивчення стану природи, але навіть більшою мірою на розуміння глибокого взаємозв'язку між природним середовищем та суспільством. Визнання впливу людини на екосистеми, її поведінкові звички та виробничі практики – підкреслює соціальний характер цієї проблематики. Екологічна безпека враховує не лише природні аспекти, а й соціально-економічні та етичні виміри, об'єднуючи різні галузі науки та діяльності у міждисциплінарному підході. Цей підхід визнає потребу в комплексному вирішенні проблеми та акцентує важливість відповідального відношення до природи для забезпечення сталого розвитку та перспективи для майбутніх поколінь.

Тож, дослідження екологічної безпеки є міждисциплінарними та об'єднують географію, екологію та соціальну економіку [21], а також інші домени суспільної діяльності.

Екологічна безпека стає важливим фактором для розвитку держави в умовах зовнішніх загроз національній безпеці, бо вона спрямована не лише на захист здоров'я нації і забезпечення економічної стійкості, але й має ключовий вплив на продовольчу безпеку та міжнародні відносини. Зміни в екосистемі можуть спричинити екологічну міграцію та викликати загрози національній безпеці через соціально-політичну напругу. Комплексний підхід до розуміння екологічної безпеки має сприяти не лише протидії зовнішнім та внутрішнім загрозам, але й забезпечить стійкість соціально-економічного розвитку держави.

Відповідно, екологічна безпека полягає у здатності підтримувати гармонію та рівновагу між екологією, економікою та соціумом. Це створює потенційні можливості для протидії зовнішнім та внутрішнім загрозам і викликам, а також забезпечує стійкість соціально-економічного розвитку [11]. Іншою мовою, рівновага між людиною та природою й визначає екологічну

безпеку, яка є основою для сталого розвитку та забезпечення національної безпеки. Ця рівновага обумовлює гармонійну взаємозалежність екології, економіки та суспільства, враховуючи важливість збереження природи для економічної стійкості та створення безпечного середовища для людей. Відновлення та охорона природних ресурсів є необхідними для соціальної безпеки, а також захисту від зовнішніх та внутрішніх загроз. Збереження екологічної рівноваги є ключовим елементом системи національної безпеки, оскільки нездатність докідля забезпечувати життя та діяльність людини підриває будь-який інший аспект національної безпеки.

Таким чином, у випадку нездатності докідля забезпечувати життя та діяльність людини, будь-який аспект національної безпеки, будь то економічний, технологічний або оборонний, втрачає свою значимість. Отже, екологічний компонент кожного з цих видів безпеки може стати інтегратором, що об'єднує їх у систему національної безпеки [8].

Концепція екологічної безпеки формувалася протягом ХХ століття, а особливу актуальність отримала в контексті зміни клімату. Римський клуб, заснований в 1968 році, вніс вагомий внесок у розробку концепцій екологічної безпеки, пропонуючи шляхи запобігання екологічній кризі. Найбільш популярними є концепції обмеженого росту, глобального управління природним докідлям, екологічної революції та охорони і розвитку [13].

Відповідно, екологічна безпека базуючись на теоретичних концепціях та наукових дослідженнях – знаходить своє втілення в практиці через впровадження екологічної політики, спрямованої на збереження біорізноманіття, раціональне використання природних ресурсів, зменшення викидів та інші стратегії для забезпечення екологічної стійкості. Це включає в себе прийняття законодавства, спрямованого на заборону або обмеження діяльності, що може завдати шкоди докідлю. Крім того, реалізація екологічної політики включає в себе розвиток технологій для очищення води та повітря, вдосконалення систем управління відходами та стимулювання використання відновлювальних джерел енергії. Міжнародне співтовариство активно діє для вирішення глобальних екологічних проблем. Створення та підтримка міжнародних угод і конвенцій, спрямованих на збереження клімату, лісів та інших природних ресурсів, є важливою складовою практичної реалізації екологічної політики. Важливою частиною екологічної політики є інформаційна робота та освіта громадськості щодо екологічних питань. Сприяння формуванню екологічно свідомого суспільства допомагає забезпечити активну підтримку громадянами заходів, спрямованих на збереження навколишнього середовища.

Тож, екологічна політика націлена на вирішення наявних екологічних проблем та запобігання їх можливим негативним екологічним, соціальним та

економічним наслідкам [8]. Більше того, успішне забезпечення екологічної безпеки має значний вплив на демократизацію суспільства та розвиток європейських структур.

Законодавче регулювання охорони навколишнього середовища заслуговує на особливу увагу як один з ключових інструментів управління цим процесом. Кожна складова системи має власні функції та вирішує конкретний набір завдань [6].

Демократія, яка сприяє громадській участі та відкритості в управлінні, є важливим каталізатором для забезпечення екологічної безпеки. Цей процес включає формування ефективної законодавчої бази для охорони довкілля, незалежність громадських організацій та підвищення екологічної свідомості громадян. У свою чергу, забезпечення екологічної безпеки є важливим фактором для досягнення сталого розвитку. Такий взаємозв'язок сприяє гармонійному розвитку суспільства, де увага до екології є не лише окремою складовою, але і важливим фактором у формуванні економічного та соціального простору.

Всі аспекти сталого розвитку повинні розглядатися одночасно й з однаковою важливістю. Ці аспекти включають економічне процвітання, соціальну рівновагу, збереження здорового довкілля, а також культурні та оздоровчі аспекти [7; 20]. У сучасному світі глобальне потепління стало не лише екологічною проблемою, а й ключовим фактором, який визначає соціальний та економічний порядок денний. Зміни клімату створюють загрозу для екосистем, але водночас ставлять питання перед виживанням людини та безпекою держав. Екологічні проблеми стають об'єктом уваги як громадськості, так і урядів. Проте, важливо розуміти, що екологічний ризик не є єдиним та виключним для життєдіяльності людини. Поряд із ним існують інші соціальні ризики. Важливо враховувати, що національна безпека залежать від комплексного підходу до ризиків. Збалансована політика повинна охоплювати не лише екологічні аспекти, а й враховувати інші фактори.

Якщо екологічний ризик не є єдиним та основним ризиком для життєдіяльності, здоров'я та добробуту людей, то він має бути рівним іншим соціальним ризикам. Проте, подекуди виникає феномен екофобії [15] – страху людей постраждати від небезпечних факторів навколишнього середовища. Після Хіросіми та Чорнобиля у свідомості багатьох людей залишається те, що вони частіше помирають і хворіють від радіації, ніж від промислових і транспортних аварій, бійки, пияцтва, ураження електричним струмом та інші причини смерті. Проте, очевидно що це не так.

Концепція сталого розвитку ґрунтується на ідеї забезпечення інтересів сучасного суспільства, з урахуванням інтересів майбутніх поколінь. Ключовим аспектом її реалізації є увага до екологічної безпеки, що виявляється у

відповідальному ставленні до природних ресурсів та середовища. В такому контексті, сталий розвиток визначається раціоналізацією використання природних ресурсів, збереженням біорізноманіття та обмеженням забруднення. Важливою є також перехід до екологічно чистих технологій, зменшення викидів газів та збереження природних середовищ.

Дослідження сталого розвитку зосереджуються на концепціях вразливості та її зменшення, в той час як дослідження екологічної безпеки зосереджені на вивченні загроз та зменшенні їх впливу. Сталість розвитку спрямована на забезпечення економічного зростання та ефективного використання ресурсів. З іншого боку, екологічна безпека спрямована на збереження соціальних і політичних інститутів та підтримку сталого розвитку. У цьому контексті, занадто великий акцент на сталий розвиток може негативно вплинути на економічний розвиток, коли інтереси сучасних поколінь не беруться до уваги в контексті майбутніх [17]. Це може бути контроверсійною, але ймовірною ситуацією.

Безперечно, забезпечення інтересів майбутніх поколінь обов'язково передбачає протидію глобальному потеплінню, що є важливим напрямком забезпечення екологічної безпеки. Проте, скорочення викидів має сповільнити нагрівання Землі протягом кількох десятиліть, можливо навіть зупинити до кінця століття – але це жодним чином не забезпечить охолодження Землі. Можливо, тільки сонячна геоінженерія є єдиним, що може це забезпечити.

Сонячна геоінженерія [16] – це ідея впливу на клімат за допомогою технологій, щоб уповільнити глобальне потепління шляхом зниження кількості сонячної енергії, яка потрапляє на поверхню Землі, наприклад, за допомогою розпилення діоксиду сірки в стратосфері. Це досить контроверсійна концепція, дослідження якої відійшли на другий план, а її можлива роль у кліматичній політиці майже не обговорюється. Усі, хто бере участь у таких дискусіях, наголошують на тому, що сонячну геоінженерію слід у кращому випадку розглядати як доповнення до декарбонізації, уникаючи надзвичайних ризиків, поки світ рухається до економіки без використання викопних палив.

Державна політика у сферах національної безпеки спрямовується, серед інших аспектів, на забезпечення екологічної безпеки [9]. Відповідно, державна політика у сфері забезпечення екологічної безпеки спрямована на захист природного довкілля і формування сприятливого середовища людського проживання. Це важливе завдання, яке вимагає негайного ухвалення термінових рішень. Тим більше, що загальним наративом стало те що погіршення стану природного довкілля поставило під питання існування усїєї людської цивілізації [13].

Уряд України, знаходячись в умовах повномасштабної війни та цілеспрямованих атак на екологічну безпеку в країні, повинен вжити ефективних

заходів для збереження та відновлення природних ресурсів, а також забезпечити безпеку населення.

Державна і регіональна політика у сфері охорони довкілля є діями, спрямованими на реалізацію концепції екологічної безпеки. Концепція включає нормативно-правові акти, відображає стан екологічної безпеки, формує позицію держави та реалізується через програмні документи. Основною метою є забезпечення безпечного існування суспільства та держави, збереження довкілля і захист екосистем. Для цього необхідна єдина цілісна державна політика і відповідні заходи для збереження об'єктів безпеки [13]. Проте, окремі положення концепції екологічної безпеки містяться в різних розрізних нормативних правових актах, що ускладнює її реалізацію [13].

Зовнішня агресія росії проти України очевидно деструктивно впливає на концепцію екологічної безпеки та реалізацію політики охорони довкілля. Війна призводить до серйозних наслідків для природного середовища та екосистем, що може погіршити стан екологічної безпеки в країні. Наслідком воєнних дій є значне забруднення повітря, води та ґрунту через вибухи, пожежі та використання військової техніки. Крім того, наслідком є руйнування інфраструктури, яка відповідає за контроль за забрудненням та екологічною безпекою.

Очевидно, екологічна складова видається не найбільшою проблемою, але у перспективі буде мати суттєвий негативний вплив як на здоров'я людей та й на майбутнє всієї країни. Враховуючи ці виклики, важливо, щоб держава розробила та впроваджувала ефективні стратегії в умовах повномасштабної війни, спрямовані на мінімізацію впливу наслідків воєнних дій на природне середовище та забезпечення швидкої реакції на екологічні надзвичайні ситуації. Також важливо враховувати екологічні аспекти при плануванні відновлення після завершення активних бойових дій, щоб забезпечити сталість та стійкість природного середовища на довгострокову перспективу для розвитку України.

Для ефективного управління охороною довкілля та природокористування важливими є проекти та заходи, спрямовані на реформу державного управління в цій сфері. Вдосконалення інструментів реалізації державної екологічної політики, зміцнення екологічного контролю та юридичної відповідальності, моніторинг довкілля, доступ громадськості до екологічної інформації та їх участь у прийнятті рішень – все це складові ефективного державного управління у цій сфері. Варто відзначити, що ця робота розпочалася ще до повномасштабного вторгнення та досягнуто певний прогрес, зокрема в узгодженні законодавства з Європейським Союзом щодо оцінки впливу на довкілля, стратегічної екологічної оцінки та моніторингу водних ресурсів і атмосферного повітря [5]. Проте, війна та незавершеність реформ загальмували цей процес.

Введення воєнного стану в Україні суттєво змінило підходи до забезпечення національної безпеки, включаючи й її екологічну складову. Ресурси держави спрямовані на інші гостріші напрямки, такі як оборона, енергетика, транспорт, зовнішня політика тощо. Екологічна безпека втратила пріоритетність і отримала менше фінансування та уваги.

Крім того, введення воєнного стану в Україні призвело до встановлення обмежень окремих конституційних прав і свобод людини та громадянина, включаючи обмеження в процедурі Оцінки впливу на довкілля. Проте, зміни, що внесені до режиму доступу до документації з оцінки впливу на довкілля в умовах воєнного стану, значно обмежують права та можливості громадськості, порушуючи при цьому ряд міжнародних зобов'язань і положень національного законодавства [5].

Ще одним наслідком війни в Україні стане значне зменшення сільського населення та збільшення міського. Велика частина тимчасово переселених осіб (через військові дії) не зможе повернутись додому, через значні руйнування. Це може призвести до концентрації населення у великих містах і значного зменшення не тільки сільського населення, але й населення невеликих міст.

За даними міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, до початку лютого 2022 року в Україні було зареєстровано 1,4 млн внутрішніх переселенців. Але станом на 16 лютого 2023 року, ВПО вже налічується 4 855 344 особи [14]. Більшість з них проживають у великих містах, зокрема у Києві, Харкові, Дніпрі, Одесі, Запоріжжі та інших. Й очевидно що значна частина не зможе повернутись додому через руйнування, відсутність інфраструктури, небезпеку та нестабільність. Багато з них втратили свої документи, майно, роботу, соціальні зв'язки та перспективи. Деякі з них стикаються з дискримінацією, бюрократією, бідністю та ізоляцією у місцях свого перебування.

Таке поєднання природньої тенденції до урбанізації із інтенсифікацією цього процесу викликаною війною може мати різні наслідки для суспільства та довкілля.

З одного боку, урбанізація може сприяти економічному розвитку, соціальній мобільності, культурній різноманітності, інноваційності, демократизації та іншим позитивним змінам. Міста є центрами промисловості, торгівлі, освіти, науки, медицини, культури, розваг тощо. Вони пропонують більше можливостей для заробітку, навчання, самореалізації та покращення якості життя. Вони також стимулюють творчість, співпрацю, толерантність, громадянську активність та інші цінності сучасного суспільства.

З іншого боку, урбанізація може призводити до екологічних, соціальних, культурних, політичних та інших проблем. Міста споживають багато ресурсів,

виробляють багато відходів, забруднюють повітря, воду, ґрунт, впливають на клімат тощо. Вони також створюють умови для перенаселення, бідності, безробіття, злочинності, корупції, дискримінації, сегрегації, стресу, депресії та інших негативних явищ. Вони також можуть втрачати свою ідентичність, різноманітність, традиції, спільноту та інші характеристики міської культури. Право урбоекологічної безпеки [7] – це сукупність правових норм, які встановлюють порядок урбоекологічних відносин між суб'єктами щодо забезпечення безпеки міського середовища, а також захисту життя та здоров'я мешканців міста, природи та ресурсів міста від небезпечних впливів, загроз та їх наслідків, запобігання, попередження та усунення екологічних ризиків, задоволення та забезпечення урбоекологічних прав, інтересів та свобод відповідних суб'єктів, а також підтримання сталого розвитку та екологічної рівноваги в місті.

Ще очевиднішими наслідками повномасштабної війни стало руйнування промисловості, транспорту та сховищ відходів, що спричинило забруднення атмосфери, водойм та ґрунтів. Також було знищено багато природних ландшафтів, таких як ліси та степи [2]. Однією з найбільших екологічних загроз стала можливість катастрофи на Запорізькій АЕС. Окупанти часто порушували роботу станції, а їх подальші дії могли призвести до незворотних наслідків. Іншою важкою екологічною проблемою стало забруднення ґрунтів і води. Вугільні шахти, які зупинили свою діяльність ще з початку війни на Донбасі, забруднювали довкілля. Також забруднення виникало через обстріли промислових об'єктів, сховищ відходів та транспортної інфраструктури.

Тим не менш, брак відповідальності за наслідки агресії проявляється навіть у тому, що МАГАТЕ продовжує підтримувати позицію, згідно з якою Україна повинна забезпечувати безпеку всіх ядерних об'єктів і матеріалів на своїй території відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 68/262, що визнала суверенітет і територіальну цілісність України [12]. Таким чином, Україна несе відповідальність перед МАГАТЕ навіть за ядерні об'єкти, які знаходяться на незаконно анексованих і окупованих територіях, незважаючи на те, що українські спеціалісти не мають доступу до цих об'єктів.

Екологічні проблеми спричинені російським вторгненням матимуть довгострокові наслідки для України та світу. Вартість екологічних збитків від війни в Україні оцінюється в трильйони гривень [2]. Війна спричинила зникнення багатьох видів фауни та флори, погіршила здоров'я людей в Україні. Тому, війна стала великою екологічною проблемою, яка матиме довготривалі наслідки як для України так й для всього світу.

Сучасні часи принесли значні зміни у методах і засобах ведення війни. Особливо варто відзначити, що військові дії тепер спрямовані на нанесення шкоди навколишньому середовищу. З'явилися нові терміни для опису таких

явищ, як «екологічна агресія», «екоцид» і «біоцид» [12]. Вплив воєнних дій на природні екосистеми з довготривалими наслідками, різноманітність форм цього впливу, а також значний масштаб та ступінь ураження довкілля свідчать про факт екоциду, який вчинено окупантами в Україні [5].

Проте, на сьогодні відсутня правова база для боротьби з екоцидом на міжнародному рівні. Це означає, що не існує механізму притягнення до відповідальності корпоративних і державних суб'єктів, які здійснюють злочинні дії проти навколишнього середовища, такі як розливи нафти, вирубка лісів, забруднення світового океану та інші. Включення екоциду в міжнародне право дозволить судове переслідування екологічних злочинців, навіть на рівні держав-агресорів [1].

На даний момент, згідно з Римським Статутом, Міжнародний кримінальний суд може розглядати питання, пов'язані лише з чотирма категоріями злочинів: геноцидом, військовими злочинами, злочинами проти людяності та злочинами агресії. Ці категорії стосуються виключно добробуту людей, але не враховують негативний вплив на навколишнє середовище. Екоцид завдає шкоди не тільки людству, але й природному середовищу. Визнання його п'ятим найтяжчим злочином, могло б відобразити новий, не людино-центричний підхід, де увагу було б переведено на збереження природи і поставленню довкілля у центр міжнародного права. Такий крок дозволив би боротися з екологічними порушеннями на більш широкому і глобальному рівні [1], в тому числі у контексті протидії гібридним загрозам спрямованим на шкоду навколишньому середовищу.

Забезпечення екологічної безпеки в умовах гібридних загроз та зовнішньої агресії потребує посилення міжнародної співпраці зокрема з ЄС, та його країнами-членами. Оскільки сьогодні екологічні загрози та виклики пов'язані зі зміною клімату та втратою біорізноманіття є глобальними і не обмежені національними кордонами, ЄС намагається використовувати свій вплив, досвід і фінансові ресурси, щоб будувати альянси з однодумцями, мобілізувати дії своїх сусідів і партнерів.

Екологічна політика Європейського Союзу, заснована на статті 191 Договору про функціонування ЄС акцентує увагу на розумному використанні природних ресурсів і сприяє реалізації міжнародних заходів, спрямованих на вирішення регіональних і глобальних екологічних проблем, таких як зміна клімату та втрата біорізноманіття.

Діяльність у сферах екологічної політики, таких як боротьба з забрудненням повітря та води, охорона та відновлення природи, управління відходами та адаптація до зміни клімату регулюється законодавством ЄС на наднаціональному рівні. Принцип субсидіарності, однак, визначає межі впливу ЄС у сферах, пов'язаних із податками, просторовим плануванням і землекористуванням, а також щодо управління водними ресурсами [18].

У грудні 2019 року Європейська комісія прийняла Європейський зелений курс (European Green Deal), дорожню карту для боротьби зі зміною клімату та погіршенням навколишнього середовища. Зелений курс був офіційно представлений Президентом ЄК Урсулою фон дер Леєн в Європарламенті 11 грудня 2019 року.

Європейський зелений курс (ЄЗК) є невід'ємною частиною стратегії ЄС щодо реалізації Порядку денного ООН на період до 2030 року та цілей сталого розвитку [23]. Він повинен зробити стійкість та добробут громадян головними пріоритетами у сфері економічної політики, а цілі сталого розвитку повинні бути центральним елементом формування політики та реалізації стратегій Європейського Союзу.

Дорожня карта в рамках ЄЗК спрямована на перетворення ЄС на сучасну, ресурсоефективну та конкурентоспроможну економіку шляхом підвищення ефективності використання ресурсів; переходу до чистої циркулярної економіки; відновлення біорізноманіття і зменшення забруднення [22].

14 червня 2021 року набув чинності Європейський кліматичний закон (European Climate Law), а рівно через місяць Європейська Комісія ухвалила пакет законодавчих ініціатив під назвою «Fit for 55 package», спрямований на приведення політик ЄС у царинах клімату, енергії, транспорту, землекористування та оподаткування у відповідність до вимог цього Закону для досягнення скорочення викидів парникових газів на 55% до 2030 року (у порівнянні з рівнем 1990 року). Крім цього, за неповних два роки від старту ЄЗК, були прийняті та/або розроблені Стратегія ЄС щодо біорізноманіття до 2030 року, Лісова стратегія ЄС, Нова стратегія ЄС щодо адаптації до зміни клімату, стратегії стосовно ґрунтів, пластику, хімічних речовин, Плани дій щодо нульового забруднення, циркулярної економіки, виробництва органічної продукції. Також сформовано систему ЄС щодо торгівлі викидами енергетики, авіації, суден та наземного транспорту, Механізм коригування вуглецю та Кліматичний соціальний фонд [4].

Україна, яка є країною-кандидатом на членство в ЄС активно працює над гармонізацією своїх законодавчих актів та стандартів з європейськими наднаціональними правовими нормами у сферах охорони навколишнього середовища, енергетики, транспорту та інших галузях.

13 серпня 2020 року Україна передала Єврокомісії позиційний документ щодо участі України у ЄЗК. В ньому пропонувалося встановити регулярний діалог з ЄС щодо залучення України до розробки та реалізації політик у рамках ЄЗК і розробити спільну Дорожню карту участі України у наднаціональній екологічній політиці ЄС.

6 жовтня 2020 року на саміті Україна-ЄС було підписано угоду “Кліматичний пакет для стабільної економіки в Україні” (CASE) на суму

10 млн євро, що мала сприяти фінансуванню проектів з переходу до чистої і кліматично нейтральної економіки.

Діалог ЄС-Україна щодо Європейського зеленого курсу та довгострокової стратегії кліматичної нейтральності було розпочато у лютому 2021 року. Керуючись відповідними положеннями Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, Україною було розроблено та представлено до розгляду Національну концепцію «зеленого переходу» до 2050 року, яка за структурою і духом дуже близька до Європейського зеленого курсу [4].

Угодою про асоціацію (ст. 293 «Торгівля на користь сталого розвитку») передбачено сприяння і заохочення торгівлі та прямих іноземних інвестицій в екологічно чисті товари, послуги й технології, використання збалансованих джерел відновлюваної енергії та енергозберігаючих продуктів і послуг, а також екологічне маркування товарів, у тому числі шляхом усунення пов'язаних із цим нетарифних бар'єрів. Крім цього Угода про асоціацію (ст. 360, глава 6 «Навколишнє середовище») передбачає розвиток та зміцнення співробітництва з питань охорони навколишнього середовища й сприяння реалізації довгострокових цілей сталого розвитку і зеленої економіки.

Згідно з Додатком ХХХ до Угоди про Україна має адаптувати своє законодавство до 26 директив та 3 регламентів ЄС у таких секторах як: управління довкіллям та інтеграція екологічної політики у інші галузеві політики, якість атмосферного повітря, управління відходами та ресурсами, якість води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище, охорона природи, промислове забруднення та техногенні загрози, зміна клімату та захист озонового шару, генетично модифіковані організми [10].

Станом на 2022 рік загальний прогрес виконання Угоди про асоціацію за напрямом «Навколишнє природне середовище та цивільний захист» передбачені Главою 6 «Навколишнє середовище» Розділу V «Економічне та галузеве співробітництво» Угоди про асоціацію складає 77% від загального обсягу зобов'язань.

На виконання Директиви Європейського Парламенту та Ради від 19.11.2008 № 2008/98/ЄС про відходи було ухвалено Закон України «Про управління відходами» від 20.06.2022 № 2320-ІХ, який набрав чинності 9 липня 2023 року.

Прийняття Закону України «Про хімічну безпеку та управління хімічною продукцією» від 01.12.2022 № 2804-ІХ дозволило створити законодавче підґрунтя для імплементації в національне законодавство вимог Регламенту (ЄС) № 1907/2006 Європейського Парламенту і Ради від 18 грудня 2006 р. стосовно реєстрації, оцінки, авторизації та реєстрації хімічних речовин (REACH) та Регламенту (ЄС) № 1272/2008 Європейського Парламенту та Ради від 16 грудня 2008 року про класифікацію, маркування та пакування речовин і сумішей, внесення змін та скасування Директив 67/548/ЄЕС та 1999/45/ЄС, а також поправки до Регламенту (ЄС) № 1907/2006.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства у сфері користування надрами» від 01.12.2022 №2805- IX має сприяти створенню прозорої та зрозумілої системи користування надрами, зменшенню надмірного державного впливу на галузь, підвищенню конкуренції та легалізація відносин у сфері користування надрами.

Наступним кроком на шляху гармонізації законодавства було Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Водної стратегії України на період до 2050 року» від 09.12.2022 № 1134. Стратегія мала розв'язати основні водні проблеми країни, серед яких забезпечення рівного доступу до якісної та безпечної для здоров'я людини питної води; досягнення «доброго» екологічного стану вод; запобігання посухам, паводкам та іншим шкідливим діям вод; стале управління водними ресурсами за басейновим принципом.

Впродовж 2022 року розроблено:

- проект Закону України «Про водовідведення стічних вод населених пунктів» реєстр. № 6478, який 01 липня 2022 року прийнято Верховною Радою України за основу в першому читанні;
- проекти Законів України «Про упаковку та відходи упаковки», «Про відходи видобувної промисловості», з метою подальшого розвитку законодавчого регулювання сфери поводження з відходами;
- проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля» (реєстр. № 7327 від 28.04.2022) [3].

Європейська інтеграція та Європейський зелений курс є важливими для України, оскільки вони сприяють підвищенню екологічної безпеки в умовах гібридних загроз та зовнішньої агресії. Окрім отримання фінансової та технічної допомоги від ЄС для реалізації проектів з екологічної модернізації, адаптації до зміни клімату, відновлення екосистем, підвищення енергоефективності та використання відновлюваних джерел енергії, актуальним є й зближення з європейськими нормами та стандартами у сфері охорони довкілля, енергетики, сільського господарства, транспорту сприятиме зменшенню викидів парникових газів, забрудненню ґрунтів та води та іншим екологічним проблемам.

Європейська інтеграція та долучення до Європейського зеленого курсу надасть Україні значний поштовх до формування власної екологічної стійкості, що є важливо в умовах гібридних загроз.

В цілому, стійкість означає здатність суб'єкта долати труднощі, причому в основі розуміння стійкості лежать дві основні перспективи: реактивна та проактивна. Реактивне розуміння стійкості розглядає її як внутрішню

властивість системи яка дозволяє їй відновлюватися після отриманої шкоди. Проактивне розуміння стійкості розглядає її як здатність системи передбачати отримання шкоди та можливість уникнення шкоди або зменшення її наслідків [19]. Європейський досвід та тенденції формування «Зеленого курсу» вимагають забезпечити формування «стійкості» в умовному екологічному домені, який потерпає від деструктивних впливів як в умовах повномасштабної війни, так й в умовах гібридного впливу.

Висновки. Екологічна безпека є важливою складовою національної безпеки України, яка потребує комплексного та системного підходу, активної державної політики, громадської участі та міжнародної підтримки.

Очевидні негативні наслідки повномасштабної війни для екології, такі як знищення інфраструктури, шкода екосистемам, природним ресурсам, здоров'ю населення, економіки та соціальної стабільності – це лише частина загальної проблеми яка постала перед Україною в цьому контексті. Навіть після завершення активних бойових дій, РФ буде намагатись нанести в тому числі й екологічну шкоду Україні ще багато років (якщо не десятиріч), використовуючи гібридні інструменти впливу.

Для підвищення стійкості України до гібридних загроз в сфері екології, необхідно застосувати ряд заходів:

- розробка, оновлення та реалізація ефективної державної політики з охорони довкілля, сталого розвитку, енергетичної безпеки, адаптації до зміни клімату, запобігання та ліквідації наслідків екологічних та техногенних катастроф – в умовах цілеспрямованої деструктивної ворожої діяльності;
- зміцнення законодавчої та інституційної бази екологічної безпеки, зокрема створення спеціалізованого органу виконавчої влади, для координації дій різних міністерств, відомств, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, наукових установ, приватного сектору та міжнародних партнерів – й у сфері протидії цілеспрямованому гібридному впливу, й контексті наслідків війни для екології;
- підвищення рівня екологічної освіти, свідомості та культури населення, формування екологічної етики, відповідальності та патріотизму, залучення громадян до участі в екологічному моніторингу, контролі, захисті та відновленні довкілля;
- посилення міжнародної співпраці з питань екологічної безпеки, зокрема з ЄС, та його країнами членами.

Література:

1. Борщевська О.М. Публічно-правові та приватноправові аспекти визначення дефініції «екоцид» під час військової агресії. *Екологічне право*. № 49, 2023. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/276017>.

2. Диха М.В. Екологічна безпека під призвоєю війни в Україні. *Глобальні та національні тенденції у галузі наук про життя* : зб. наук. пр. за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф. (6 квітня 2023 р.). Ніжин : ВП НУБіП «Ніжинський агротехнічний інститут», 2023. С. 145-147. URL: <https://elar.khmnu.edu.ua/handle/123456789/13751>.
3. Звіт про виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2022 рік. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/zvit_pro_vykonannya_ugody_pro_asociaciyu_za_2022_rik.pdf.
4. Зелена угода / Представництво ЄС в Україні. URL: <https://eu4ukraine.eu/greengeal-ua>.
5. Ільків Н.В. Проблеми реалізації окремих організаційно-правових форм забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану та перспективи їх удосконалення. *Науковий вісник*. №2. 2023. Львівського державного університету внутрішніх справ. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5648/1/6.pdf>.
6. Качурінер В.Л. Співпраця України та ЄС у сфері екологічної безпеки регіону. *Безпековий сектор держави: вітчизняний досвід та краці міжнародні практики* : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 5 грудня – 15 січня 2023 року. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. 152 с. URL: <http://dspace.op.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/13696/1/%D0%9C%D0%BE%D1%96%D1%81%D0%B5%D1%94%D0%B2%D0%B0%20%D0%A2.%20%D0%91%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0%20%D0%91%D0%B0%D0%BB%D1%82%D0%BE-%D0%A7%D0%BE%D1%80%D0%BD.%20%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf#page=44>.
7. Кірін Р.С. Правові інструменти реалізації стратегічних напрямів розвитку системи екологічної безпеки міста: міжнародний та європейський рівні. *Економіка та право*. 2022, № 2. С. 39-55. URL: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2022.02.039>.
8. Кобець Ю. Екологічна безпека в системі національної безпеки. *Збірник тез II Міжнародної наукової конференції «Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки»*, С. 78-80. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/37892/2/MCTD_2022_Kobets_Yu-Ecological_safety_in_the_78-80.pdf.
9. Мельник В., Єременко С., Пруський А., Скоробагатько Т. До питання забезпечення екологічної безпеки як частини загальної державної безпеки. *XVIII Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених, курсантів та студентів*, 2023. URL: <https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/11806/1/382%20-%2020386.pdf#page=503>.
10. Навколишнє середовище / Євроінтеграційний портал. URL: <https://eu-ua.org/yevrointehratsiia/navkolyshnie-seredovyshche>.
11. Терехух А.А., Паньків Н.С., Роїк О.Р. Актуальні питання екологічної безпеки в умовах ескалації російсько-української війни. *Сталий розвиток: захист навколишнього середовища. Енергоощадність. Збалансоване природокористування* : колективна монографія / [авт. кол. : Мадані М. М., Крутоголова І. О., Андреева Н. М. та ін.] / за ред. проф. Мальованого М. С. Київ : Ярочé нко Я. В., 2022 – 566 с. : рис., таблиці / Online-видання. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/attachments/2022/dec/29428/staliyrozvitokzahistnavkolishnogoseredovishchaenergooshchadnistzbalansovaneprirodokoristuvannyakolek.pdf#page=482>.
12. Тищенко В., Пруський А., Васильєв І., Скоробагатько Т. (2023). Екологічна безпека–поняття та проблемні аспекти. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том XIV: Виміри сталого розвитку в теорії та практиці* / Ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон: Посвіт, 2023. 182 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/51920/1/54.%D0%92%D0%B8%D0%B4%D0%B8%20%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97.pdf#page=162/>

13. Форсюк В.О. Проблеми і перспективи формування державної політики екологічної безпеки в Україні. 2023. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/17785/1/Forsyuk.pdf>.
14. 4,8 млн українців стали внутрішніми переселенцями у 2022 році. Фокус, 2023. URL: <https://focus.ua/uk/ukraine/550391-4-8-mln-ukraincev-stali-vnutrennimi-pereselencami-v-2022-godu-minreintegracii>.
15. Allamuratov M., Tlepbergenova P. Problems of maintaining and ensuring environmental safety. *Scientific Approach To The Modern Education System*. Vol. 1 No. 12, 2023. URL: <https://interonconf.org/index.php/fra/article/view/1905>.
16. Are heatwaves evidence that climate change is speeding up? *The Economist*, 2023. URL: <https://www.economist.com/science-and-technology/2023/07/19/are-the-current-heatwaves-evidence-that-climate-change-is-speeding-up>.
17. Bulba V.H., Rudenko O.M., Ivanova T.V., Sokolova I. O., Stankevych S. European public administration and Ukrainian ecological safety. *Journal of Ecology*, 2021, 11(9), P. 95-98. URL: <https://www.ujecology.com/articles/european-public-administration-and-ukrainian-ecological-safety-88009.html>.
18. EU environmental policy / Publications Office of the European Union. 2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=LEGISSUM:environment>.
19. Hybrid threats: A comprehensive resilience ecosystem / by Aho A., Alonso Villota M., Giannopoulos G., Jungwirth R., Lebrun M., Savolainen J., Smith H., Willkomm E. *Hybrid CoE*, 2023. URL: <https://www.hybridcoe.fi/publications/hybrid-threats-a-comprehensive-resilience-ecosystem>.
20. Leipzig Charter on Sustainable European Cities. 2007. URL: https://territorialagenda.eu/wp-content/uploads/leipzig_charter_2007.pdf.
21. Liu C., Li W., Xu J., Zhou H., Li C., Wang W. Global trends and characteristics of ecological security research in the early 21st century: A literature review and bibliometric analysis. *Ecological Indicators*, №137, 2022. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1470160X22002059>.
22. The European Green Deal / Communication From The Commission To The European Parliament, The European Council, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions. 2019. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52019DC0640>.
23. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development / United Nations. URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda>.

References:

1. Borshchevska, O.M. (2023) Publichno-pravovi ta pryvatnopravovi aspekty vyznachennya definitsiyi «ekotsyd» pid chas viys'kovoyi ahresiy [Public-law and private-law aspects of defining the definition of «ecocide» during military aggression]. *Ekolohichne pravo – Environmental law*, 49. Retrieved from: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/276017> [in Ukrainian].
2. Dykha, M.V. (2023) Ekolohichna bezpeka pid pryzmoiu viiny v Ukraini [Environmental security under the prism of war in Ukraine]. *Hlobalni ta natsionalni tendentsii u haluzi nauk pro zhyttia – Global and national trends in the field of life sciences*: collection. of science pr. according to the materials of the International science and practice conf. (pp. 145-147). Retrieved from: <https://elar.khmnu.edu.ua/handle/123456789/13751> [in Ukrainian].
3. *Zvit pro vykonannya uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom za 2022 rik [Report on the implementation of the association agreement between Ukraine and the European Union for 2022]*. Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/zvit_pro_vykonannya_ugody_pro_asociaciyu_za_2022_rik.pdf [in Ukrainian].

4. *Zelena uhoda [Green deal]*. Representation of the EU in Ukraine. Retrieved from: <https://eu4ukraine.eu/greengeal-ua> [in Ukrainian].

5. Ilkiv, N.V. (2023) Problemy realizatsii okremykh orhanizatsiino-pravovykh form zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky v umovakh voiennoho stanu ta perspektyvy yikh udoskonalennia [Problems of implementation of separate organizational and legal forms of ensuring environmental safety in the conditions of martial law and prospects for their improvement]. *Naukovyi visnyk – Scientific Bulletin*, 2. Retrieved from: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5648/1/6.pdf> [in Ukrainian].

6. Kachuriner, V.L. (2023) Spivpratsia Ukrainy ta YeS u sferi ekolohichnoi bezpeky rehionu [Cooperation between Ukraine and the EU in the field of environmental security of the region]. *Bezpekovi sektor derzhavy: vitchyzniani dosvid ta krashchi mizhnarodni praktyky – The security sector of the state: domestic experience and best international practices: materials of the All-Ukrainian scientific and pedagogical training*. Retrieved from: <http://dspace.op.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/13696/1/%D0%9C%D0%BE%D1%96%D1%81%D0%B5%D1%94%D0%B2%D0%B0%20%D0%A2.%20%D0%91%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0%20%D0%91%D0%B0%D0%BB%D1%82%D0%BE-%D0%A7%D0%BE%D1%80%D0%BD.%20%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf#page=44> [in Ukrainian].

7. Kirin, R.S. (2022) Pravovi instrumenty realizatsii stratehichnykh napriamiv rozvytku systemy ekolohichnoi bezpeky mista: mizhnarodnyi ta yevropeyskyi rivni [Legal instruments for the implementation of strategic directions for the development of the city's ecological security system: international and European levels]. *Ekonomika ta pravo – Economics and Law*, 2, 39-55. DOI: 10.15407/econlaw.2022.02.039 [in Ukrainian].

8. Kobets, Yu. (2022) Ekolohichna bezpeka v systemi natsionalnoi bezpeky [Environmental security in the national security system]. *Zbirnyk tez II Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Voienni konflikty ta tekhnohenni katastrofy: istorychni ta psykholohichni naslidky» – Collection of abstracts of the II International scientific conference «Military conflicts and man-made disasters: historical and psychological consequences»* (pp. 78-80). Retrieved from: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/37892/2/MCTD_2022_Kobets_Yu-Ecological_safety_in_the_78-80.pdf [in Ukrainian].

9. Melnyk, V., Eremenko, S., Pruskyi, A., & Skorobagatko, T. (2023) Do pytannia zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky yak chastyny zahalnoi derzhavnoi bezpeky [On the question of ensuring environmental security as part of general state security]. *XVIII Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia molodykh vchenykh, kursantiv ta studentiv – XVIII International scientific and practical conference of young scientists, cadets and students*. Retrieved from: <https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/11806/1/382%20-%20%20386.pdf#page=503> [in Ukrainian].

10. *Navkolyshnie seredovyshche [Environment]*. European integration portal. Retrieved from: <https://eu-ua.org/yevrointehratsiia/navkolyshnie-seredovyshche> [in Ukrainian].

11. Terebukh, A.A., Pankiv, N.E., & Roik, O.R. (2022) Aktualni pytannia ekolohichnoi bezpeky v umovakh eskalatsii rosiisko-ukrainskoi viiny [Current issues of environmental security in the context of the escalation of the Russian-Ukrainian war]. *Stalyi rozvytok: zakhyst navkolyshnoho seredovyshcha. Enerhooshchadnist. Zbalansovane pryrodokorystuvannia – Sustainable development: environmental protection. Energy saving. Balanced nature management: collective monograph*. Retrieved from: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/attachments/2022/dec/29428/staliyrozvitokzahistnavkolishnogoseredovishchaenergooshchadnistzbalansovaneprirodokoristuvannyakolek.pdf#page=482> [in Ukrainian].

12. Tyshchenko, V., Pruskyi, A., Vasiliev, I., & Skorobagatko, T. (2023). Ekolohichna bezpeka–poniattia ta problemni aspekty [Environmental safety – concepts and problematic aspects]. *Rozvytok suchasnoi osvity i nauky: rezultaty, problemy, perspektyvy. Tom KhIV: Vymiry staloho rozvytku v teorii ta praktytsi – Development of modern education and science: results, problems, prospects. Volume XIV: Dimensions of sustainable development in theory and practice*. Retrieved from: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/51920/1/54.%D0%92%D0%B8%D0%B4%D0%B8%20%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97.pdf#page=162/> [in Ukrainian].
13. Forsyuk, V.O. (2023) Problemy i perspektyvy formuvannia derzhavnoi polityky ekolohichnoi bezpeky v Ukraini [Problems and prospects of the formation of the state policy of environmental security in Ukraine]. Retrieved from: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/17785/1/Forsyuk.pdf> [in Ukrainian].
14. 4,8 mln ukrainsiv staly vnutrishnimy pereselentsiamy u 2022 rotsi [4.8 million Ukrainians became internal migrants in 2022] (2023). Focus. Retrieved from: <https://focus.ua/uk/ukraine/550391-4-8-mln-ukraincev-stali-vnutrennimi-pereselencami-v-2022-godu-minreintegracii> [in Ukrainian].
15. Allamuratov, M., & Tlepbergenova, P. (2023) Problems of maintaining and ensuring environmental safety. *Scientific Approach To The Modern Education System*, 1(12). Retrieved from: <https://interonconf.org/index.php/fra/article/view/1905>.
16. *Are heatwaves evidence that climate change is speeding up?* The Economist, 2023. Retrieved from: <https://www.economist.com/science-and-technology/2023/07/19/are-the-current-heatwaves-evidence-that-climate-change-is-speeding-up>.
17. Bulba, V.H., Rudenko, O.M., Ivanova, T.V., Sokolova, I.O., & Stankevych, S. (2021) European public administration and Ukrainian ecological safety. *Journal of Ecology*, 11(9), 95-98. Retrieved from: <https://www.ujecology.com/articles/european-public-administration-and-ukrainian-ecological-safety-88009.html>.
18. *EU environmental policy* (2022). Publications Office of the European Union. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=LEGISSUM:environment>.
19. Aho, A., Alonso Villota M., Giannopoulos G., & et al. (2023). *Hybrid threats: A comprehensive resilience ecosystem*. Hybrid CoE. Retrieved from: <https://www.hybridcoe.fi/publications/hybrid-threats-a-comprehensive-resilience-ecosystem>.
20. *Leipzig Charter on Sustainable European Cities* (2007). Retrieved from: https://territorialagenda.eu/wp-content/uploads/leipzig_charter_2007.pdf.
21. Liu, C., Li, W., Xu, J., Zhou, H., Li, C., & Wang, W. (2022) Global trends and characteristics of ecological security research in the early 21st century: A literature review and bibliometric analysis. *Ecological Indicators*, 137. Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1470160X22002059>.
22. *The European Green Deal* (2019). Communication From The Commission To The European Parliament, The European Council, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52019DC0640>.
23. *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. United Nations. Retrieved from: <https://sdgs.un.org/2030agenda>.

УДК 35.077.6:004]-027.21

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-101-119](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-101-119)

Бугай Ольга Вікторівна аспірантка кафедри регіональної політики Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, <https://orcid.org/0000-0002-9223-7851>

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПРОЦЕСАХ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ НА ОСНОВІ УПРАВЛІННЯ ДАНИМИ

Анотація. У статті вивчено зарубіжні літературні джерела та проаналізовано погляди дослідників щодо процесів прийняття управлінських рішень, заснованих на даних, у публічному управлінні; обґрунтовано доцільність моделювання управління даними із застосуванням штучного інтелекту в контексті територіального відновлення та розвитку, характеризуючи ключові позиції у межах сфери публічного управління, а саме: цілі даніфікації у публічному управлінні; можливості використання даних у публічному управлінні; роль «перекладача» в управлінні даними в публічному управлінні; прозорість та участь громадськості; проблеми у використанні даних в процесі прийняття рішень у публічному управлінні; можливості та обмеження візуалізації даних.

Зазначено, що сучасні проблеми часто мають глобальний характер. Система управління даними може служити платформами для спільної роботи, обміну даними та прийняття спільних рішень між різними рівнями врядування.

Представлено спільні та відмінні характеристики підходів у таблиці Матриця характеристик «Управління даними», «Управління знаннями» та «Управління штучним інтелектом». Обґрунтовано, що управління штучним інтелектом доповнює та поглиблює аналітичні можливості на основі управління даними та управління знаннями.

Зазначено, що ключові переваги у е-врядуванні, а саме: підвищення компетентності уряду, підвищення якості публічних послуг залежать від реалізації сучасної тенденції управління знаннями, фундаментом якої є управління даними та процесів цифровізації. Зауважено, що однією із найбільш актуальних проблем використання даних у публічному управлінні є відсутність значного рівня професійних компетенцій у тих, хто приймає

рішення, щоб максимально використовувати ті можливості, які зараз надає для публічного управління наука про дані.

Запропоновано та розроблено концептуальну модель застосування штучного інтелекту в процесах прийняття управлінських рішень на основі управління даними на рівні місцевого самоврядування щодо територіального відновлення та розвитку.

Ключові слова: публічне управління, місцеве самоврядування; е-врядування, управління даними, управління знаннями, інструменти штучного інтелекту, територіальне відновлення; розвиток територій; професійна компетенція, цифровізація, процес; прийняття управлінських рішень.

Buhai Olga Victorivna Postgraduate student, Department of Regional Policy, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko University of Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-9223-7851>

CONCEPTUAL MODEL OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE APPLICATION IN DATA MANAGEMENT DECISION-MAKING PROCESSES

Abstract. The article examines foreign literary sources and analyzes the views of researchers on data-based decision-making processes in public administration; feasibility of modeling data management with the use of artificial intelligence in the context of territorial recovery and development, characterizing key positions within the scope of public administration, namely: the goals of digitalization in public administration; the possibility of using data in public administration; the role of the "translator" in data management in public administration; transparency and public participation; problems in the data used in the decision-making process in public administration; data visualization capabilities and limitations.

It is noted that modern problems are often global in nature. A data management system can serve as platforms for collaboration, data exchange, and shared decision-making between different levels of governance.

The general and distinctive characteristics of the approaches are presented in the Matrix of characteristics "Data management," "Knowledge management" and "Artificial intelligence management." It is substantiated that management of artificial intelligence complements and deepens analytical capabilities based on data management and knowledge management.

It is specified that the key advantages in e-governance, namely: increasing the competence of the government, improving the quality of public services depend on

the implementation of the modern trend of knowledge management, the foundation of which is data management. It is noted that one of the most urgent problems of using data in public administration is the lack of a significant level of competence among decision-makers in order to maximize the opportunities that data science now provides for public administration.

A conceptual model for the use of artificial intelligence in the processes of managerial decision-making on the basis of data management at the level of local self-government on territorial recovery and development has been proposed and developed.

Keywords: public administration, local government; e-governance, data management, knowledge management, artificial intelligence tools, territorial recovery; development of territories; professional competence, digitalization, process; making management decisions.

Постановка проблеми. В умовах зовнішньої загрози, нестабільності економічних, соціальних та політичних процесів, технологічних можливостей, цифровізації, глобальної залежності від світового порядку актуалізується пошук нових концептуальних підходів, інструментів. Одним з таких підходів є обґрунтування та розробка концептуальної моделі прийняття рішень на основі технології «даніфікації». Термін «даніфікація» у 2013 у публічний обіг ввели Cukier і Mayer-Schoenberger [1], описуючи технологічну тенденцію оцифрування всіх галузей життя та перетворення їх в обчислювані дані, які трансформуються в інформацію як нову форму цінності. Новітні технологічні підходи до прийняття рішень із застосуванням штучного інтелекту (далі – ШІ) на основі управління даними із застосуванням інструментів штучного інтелекту уможливають оптимізацію процесів територіального відновлення та розвитку, зменшуючи час і зусилля, необхідні для відновлення інфраструктури. Управління територіальним відновленням не повинно бути тільки реактивним, а більш скоординованим між усіма рівнями врядування, спрямованим на стійкість територій та згуртованість громади. Саме тому прийняття ефективних публічно-управлінських рішень є важливе та водночас складне завдання для осіб, що приймають рішення. Зокрема, «розумне» управління даними суб'єктами прийняття рішень в реальному часі сприятиме адаптації стратегії відновлення та розвитку до нових умов. Розробка та імплементація концептуальної моделі прийняття рішень із застосуванням штучного інтелекту, яка враховує специфіку територіального відновлення сприяла б позитивним результатам в управлінському середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематиці штучного інтелекту присвячені роботи таких зарубіжних дослідників, як N. Reid, M. Arnaboldi, G. Azzone. Наукові доробки щодо ефективності прийняття рішень органами влади заснованих на даних висвітлює M. Currie, W. Espeland, M. Maciejewski. Водночас особливо активно розглядається зарубіжною науковою спільнотою проблематика управління даними K. Cukier, X. Meng, J. Shi, X. Wang, G. Wilson, L. Sharples. Серед науковців, що описують цифрову політику можна назвати N. Rose, A. Townsend, K. Desouza. На зв'язок між управління даними і управління знаннями у своїх роботах вказують Z. Zhou, F. Gao, T. Lauriault, R. Kitchin та ін. Однак, зважаючи на сучасні події, пошук нових концептуальних моделей застосування штучного інтелекту у процесах прийняття рішень, заснованих на даних, у сфері публічного управління (далі – ПУ) щодо територіального відновлення, залишаються одними з найважливіших.

Мета статті – розробка Концептуальної моделі застосування штучного інтелекту у процесах прийняття рішень на основі управління даними, адаптованої до непередбачуваних викликів та наявних можливостей задля територіального відновлення та подальшого розвитку.

Досягнення мети можливе при виконанні наступних завдань: вивчення зарубіжних літературних джерел та аналіз поглядів дослідників щодо процесів прийняття рішень, заснованих на даних, у ПУ; обґрунтування доцільності моделювання застосування інструментарію ШІ у процесах прийняття публічно-управлінських рішень на основі управління даними в контексті територіального відновлення та розвитку; обґрунтування похідного взаємозв'язку між трьома підходами: управління даними, управління знаннями, управління ШІ; авторська розробка моделі.

Виклад основного матеріалу. Актуальним із теоретичної та прикладної точки зору є розробка Концептуальної моделі застосування штучного інтелекту у процесах прийняття рішень на основі даних у публічному управлінні. При цьому моделювання, як метод наукових досліджень, дає змогу виробити необхідні конфігурації на певному «аналогу» дійсності, не зачіпаючи реальні процеси. Вочевидь, перед здійсненням математичного чи будь-якого іншого виду конкретного моделювання досліджуваних нами процесів, необхідно здійснити обґрунтування концептуальної моделі, яка би дала змогу виявити глибинні, сутнісні взаємовпливи між фазами циклу прийняття управлінських рішень; ключовими суб'єктами, роль яких для кожного кроку алгоритму є визначальною; потенційними можливостями, обмеженнями та загрозами, притаманним впливам зовнішніх та внутрішніх середовищ на стійкий розвиток територій.

Найбільш актуальним у сучасних дослідженнях є такий погляд на науку про дані як сукупність математичного та статистичного моделювання, масштабні обчислення, візуалізації даних у тісній співпраці із сферами їх застосування та підкресленням важливості глибокого залучення до теми фахівців із тих галузей, де мають бути прийняті та впроваджені рішення [2], [3]. У рамках науки про дані окремо виділяють такі підходи до роботи з даними як машинне навчання (Machine Learning, ML), глибинне навчання (Deep Learning, DL) та штучний інтелект (Artificial Intelligence, AI). Машинне навчання можна визначити як підгалузь інформатики з чіткою програмою досліджень та відносно довгою історією [4]. Глибинне навчання стосується як обчислювальних, так і моделюючих аспектів нейронних мереж зі складною архітектурою. Власне, глибинне навчання стало проривом, який призвів до швидкого вдосконалення розпізнавання голосу, обробки природної мови та аналізу зображень. Штучний інтелект, у принципі, є більш широким, але нечітким поняттям, яке зазвичай використовується для опису обчислювальних методів, які черпають натхнення з вивчення людського інтелекту та може вміщувати в себе технології машинного та глибинного навчання [4]. «І якщо раніше найбільш «інтелектуальними» були засоби аналітики із вбудованими технологіями ШІ, то сучасні тенденції вимагають застосування систем ШІ у корпоративних додатках – систем ERP, CRM, кадрового менеджменту, офісних пакетів тощо» [5].

Підтримуємо думку сучасних дослідників про те, що актуальним є питання складності структури даних, проблеми їх збирання та управління, а також використання у прийнятті рішень та прогнозування у ПУ, бізнесі, охороні здоров'я, транспорті, логістиці тощо [6].

Ще у 1991 році Н. Роуз [7] описував «цифровізацію політики», коли числа набувають влади в сучасному політичному житті, і «політику чисел», оскільки саме числові значення представляються найбільш об'єктивними для формування публічної політики та управління ресурсами. У даному контексті доречно назвати приклад про вплив даних з міських цифрових систем на формування політики, з екологічних датчиків, вуличних камер, даних з веб-сторінок органів місцевої влади, соціальних мереж, даних з машинного зчитування карток з пільгами, посвідчень особи, даних зворотнього зв'язку містян через онлайн-форми. У наукових дослідженнях є свідчення про те, що адміністрації міст використовують дані для більш ефективного, інтегрованого та сталого урбанізму, використовуючи алгоритми для вирішення складних інфраструктурних та соціальних проблем, починаючи від управління трафіком та відходами, закінчуючи скороченням використання водних ресурсів та вирішенням проблем з безпритульністю та злочинністю [8].

Дослідники з різних галузей науки акцентують свою увагу не лише на можливостях і перспективах, які виникають внаслідок зростання кількості даних та способів їх обробки, але й на викликах, які постають водночас. Зокрема, мова йде про відтворюваність досліджень у науці про дані [9]; комунікаційні підходи щодо роботи з даними та результатами їх обробки включно з візуалізацією. Особливо це стосується відповідальності дослідників у тому, що стосується інформування осіб та інституцій, які приймають рішення та напручують й впроваджують політики [10], [11]; конфіденційність та право на приватність, що стосується усіх етапів роботи з даними: від збирання та обробки до оприлюднення результатів та повторного використання. Серед науковців, які мають інший погляд на проблему даніфікацію є Р. Кітчин, який вважає, що надмірне захоплення управлінням на основі даних є, швидше, «наївністю інструментальної раціональності» [12]. І хоча введення кількісних індикаторів або використання дашбордів у реалізації політик, зокрема місцевих, має на меті покращити продуктивність, прозорість публічної політики, але, разом із тим, такий підхід залишається відкритим для маніпулювання громадською думкою у власних інтересах, а його якість може страждати через невизначені методології роботи з даними та технічні обмеження.

Важливим у контексті досліджуваної теми є зв'язок між управлінням даними і управлінням знаннями. Дослідники підкреслюють, що ключовими перевагами у е-урядуванні є: підвищення компетентності уряду, підвищення якості публічних послуг, розвиваючи ідею про те, що успіх у визначених напрямках залежить від управління знаннями, які утворюються внаслідок управління даними [13]. Разом із тим, слід зазначити, що критичне розуміння даних визнає, що дані не існують незалежно від ідей, інструментів, практики, контекстів, знань та систем, що використовуються для їх створення, обробки та аналізу, незалежно від того, як вони часто подаються у такий спосіб [14]. Дані генеруються як продукт багатьох умів, що працюють у різних ситуаціях, оформляються та формуються в контекстах та структурах. Дані та взаємодія з ними утворюють складні соціально-технічні системи, які не просто відображають світ, а активно його виробляють [12]. На основі проведеного наукового пошуку залежностей між підходами представимо отримані результати у вигляді таблиці. Управління даними, управління знаннями та управління штучним інтелектом є важливими аспектами в інформаційних технологіях. Однак підходи відрізняються за своїм призначенням та функціональністю.

Таблиця 1.

Матриця характеристик «Управління даними», «Управління знаннями» та «Управління штучним інтелектом»

Управління даними	Управління знаннями	Управління штучним інтелектом
Основні цілі		
Ефективне зберігання, обробка, аналіз та забезпечення доступу до даних.	Збір, організація, аналіз та поширення знань в організації, продукування нових знань.	Використання алгоритмів, моделей та інтелектуальних систем для автоматизації завдань, ПР та розв'язання складних проблем.
Основні функції		
Збір, зберігання, обробка, аналіз структурованих і неструктурованих даних.	Ідентифікація, створення, зберігання, розповсюдження та використання знань.	Розробка та тренування моделей машинного навчання, обробка природної мови та інші аспекти ШІ.
Основні напрями використання підходів		
Орієнтований на оптимізацію процесів зберігання та обробки інформації для ефективного використання даних у різних аспектах діяльності організації	Спрямований на те, щоб сприяти процесам створення, обміну та використання знань серед колективу організації для підтримки прийняття рішень та інновацій	Зосереджений на автоматизацію процесів, вирішення завдань та роботі з великими обсягами даних для отримання нових ідей та можливостей.
Спільні характерні підходи		
<p>- Управління даними надає аналітичні дані, в той же час, управління знаннями забезпечує вірне інтерпретування цих даних, враховуючи контекст та досвід користувачів. З впровадженням управління штучним інтелектом аналіз даних стає більш інтелектуальним та динамічним.</p> <p>- Управління даними надає основу для зберігання та обробки різноманітних даних, в той час як управління знаннями допомагає трансформувати ці дані в знання, доступне для прийняття рішень. Водночас, управління штучним інтелектом впроваджує алгоритми та моделі, щоб аналізувати великі обсяги даних, розробляти прогнози та виділяти складні взаємозв'язки, сприяючи прийняттю інтелектуальних рішень.</p> <p>- Управління штучним інтелектом вносить елемент автоматизації та розуміння контексту в управління даними та знаннями. Алгоритми машинного навчання можуть виявити патерни в даних, надаючи додаткові можливості для прогнозування та оптимізації рішень.</p> <p>- Представлені аспекти сприяють розвитку культури, в якій інформація та знання, штучний інтелект цінуються, сприяють інноваціям та допомагають організації адаптуватися до змінного, непередбачуваного середовища.</p>		

Джерело: авторська розробка.

Таким чином, можна стверджувати, що управління штучним інтелектом доповнює та поглиблює аналітичні можливості, що надаються управлінням даними та управлінням знаннями.

Теодор Портер стверджує, що поширення технологій кількісного аналізу даних ґрунтується на чіткому дотриманні правил (алгоритмів), і цей тип раціональності та об'єктивності є найціннішим, оскільки рішення можуть враховувати розрізненість, різноманітність групи; бути публічним, деполітизованими, а отже, легше досягати і політичного консенсусу та формувати довіру громадян [15]. Використання даних у прийнятті рішень у ПУ нерозривно пов'язане з е-урядуванням і як зі способом генерування даних, так і зі способом використання даних у прийнятті рішень. При цьому цифровий ландшафт, постійно та швидко змінюється, а дослідники прагнуть осмислити, як інноваційні цифрові рішення впливають на трансформацію соціальної, політичної та економічної сфер [16].

На наше глибоке переконання, характеристика п'яти ключових позицій у межах сфери ПУ, а саме: 1) цілі даніфікації у ПУ; 2) можливості використання даних у ПУ; 3) роль «перекладача» в управлінні даними в ПУ; 4) візуалізація даних: можливості та обмеження; 5) проблеми у використанні даних в процесі прийняття рішень у ПУ уможливить побудову релевантної концептуальної моделі.

I. Цілі даніфікації у публічному управлінні. Найчастіше у ПУ збирання та аналіз даних використовуються для:

- діагностики та напрацювання механізмів її подолання із множини варіантів вибору – розробки політики [17];
- моніторингу для планування публічної політики на національному та локальному рівнях [18];
- прогнозування (появи нових викликів та можливостей) [19].

Однією із найбільш актуальних проблем використання даних у ПУ є відсутність значного рівня компетенцій у тих, хто приймає рішення, щоб максимально використовувати ті можливості, які зараз надає для публічного управління наука про дані [20]. Це стосується і, так званих, «м'яких навичок», включаючи лідерство та комунікативні компетенції, так і «жорстких навичок», зокрема, розуміння алгоритмічних підходів та інших технічних особливостей.

До нетехнічних проблем використання даних у публічному управлінні відносимо недовіру до даних. Варто зауважити, що вимоги політиків та покращення якості аналітичних даних, що лежать в основі прийняття рішень, є надзвичайно важливими для перетворення потенційних переваг науки про дані, що застосовуються до державної політики, у реальні активи.

II. Можливості використання даних у публічному управлінні. У дослідженні [21] визначені ті можливості, які отримує Пу внаслідок впровадження

до процесів прийняття управлінських рішень роботи з даними шляхом використання різних інструментів. Вчені виділили 3 ключових напрямки, у яких робота з даними у ПУ із застосуванням ШІ може бути найбільш результативною: ефективність, прозорість та інновації.

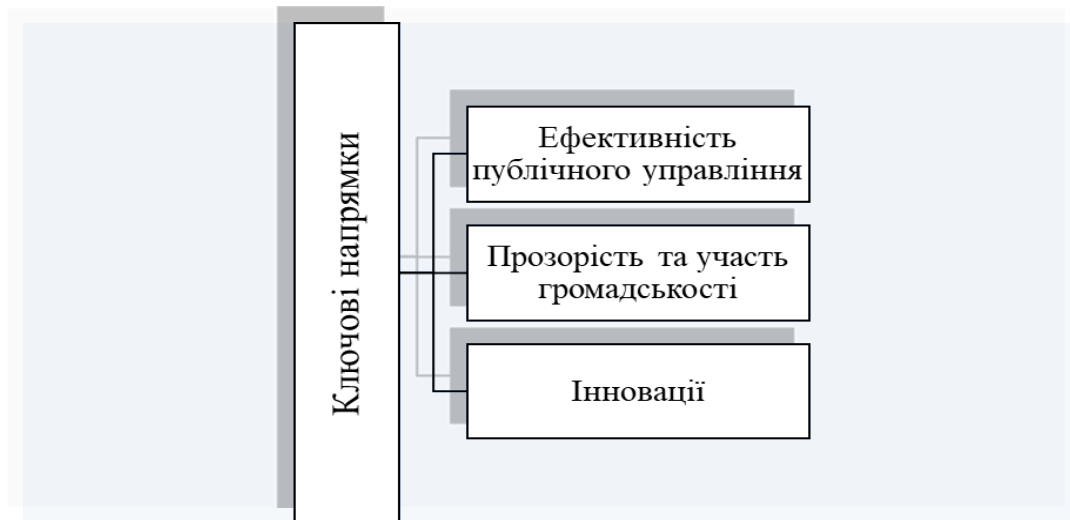

Рис.1 Ключові напрямки роботи з даними у сфері публічного управління із застосуванням інструментарію ШІ [21]

1. Ефективність публічного управління може досягатись та зростати за рахунок впровадження аналітики даних для вдосконалення практики управління та прийняття рішень через формування політик та контроль над витратами публічних коштів [22]. Наприклад, в Індонезії дані з однієї з соціальних мереж використовувались для прогнозування рівня інфляції шляхом аналізу повідомлень у реальному часі цін на рис [23]. У США визначали незаконні перепланування приміщень за допомогою аналізу опосередкованих показників, що вказували на перевищення прогнозованої кількості мешканців у приміщенні [18].

Крім цього, перехресне поєднання даних з різних джерел може бути використане для визначення неочевидних закономірностей та виділення значущої інформації, яка може бути трансформована у знання [24]. Кластеризація та класифікація великих даних може дозволити державним органам швидше визначати проблемні питання у законодавчому забезпеченні своїх процесів або їх інструментальному втіленні й швидше та на упередження керувати запитами громадян. Такий підхід міг би дозволити сформувати уявлення про е-урядування як багатокomпонентну та динамічну систему, у якій аналітичні інструменти, описова та прогнозна аналітика стали би частиною процесу ПУ. Також існують дослідження, які вказують на те, що використання технологій, які узагальнено називають штучним інтелектом, сприяє підвищенню ефективності ПУ [25].

2. Прозорість та участь громадськості. Прийняття рішень на основі даних у ПУ, може сприяти не лише підвищенню якості надання публічних послуг, але й за рахунок відкритості різноманітних наборів даних стати забезпечити вищий рівень прозорості прийняття рішень та вищий рівень підзвітності влади громадянам [26].

Крім цього, муніципалітети, оприлюднюючи проекти публічних дашбордів з візуалізацією даних, представляють їх як демократичні та зорієнтовані на залучення громадян до участі у певних заходах. Як наприклад, карта чистих вулиць у Лос-Анджелесі, коли мешканці могли повідомляти про стан чистоти та вивезення сміття у своїх кварталах, що свідчить про зворотній зв'язок між адміністрацією міста та громадянами [27].

Незважаючи на це, В. Еспеланд вважає, що технології раціонального прийняття рішень у цілому змінили спосіб, у який громадяни можуть бути допущені до прийняття рішень у ПУ [28]. У своїй роботі дослідник протиставляє прийняття рішень на основі даних як сучасний і раціональний підхід традиційному – за участю експертів, які зацікавлені, у першу чергу, в збереженні своєї монополії на експертизу, якій можуть перешкоджати демократичні процедури врахування інтересів широкого кола громадян.

3. Інновації. Прийняття рішень, заснованих на даних, у ПУ потребують різних технологічних можливостей, які можуть бути у розпорядженні різних стейкхолдерів, кожен із яких може мати переважаючу експертизу на різних рівнях: політичному, стратегічному, організаційному, технічному, управлінському [29]. Важливим кроком у інноваціях на рівні місцевого самоврядування можуть бути «розумні міста» (смайт-місто, smart city) [30]. Міста стають складнішими завдяки трансформаційному впливу електронних інструментів, що водночас могло би бути використане для вирішення проблем міст, наприклад, організації транспортних мереж або енергоефективності та енергоменеджменту. Підхід Smart Cities сильно корелює з технологіями великих даних [22]. Деякі приклади таких застосунків, як «Розумна освіта», «Розумні світлофори» та «Розумна мережа» [31]. Також оприлюднення даних у форматі відкритих даних сприяють розвитку підприємництва, інновацій та послуг, орієнтованих на громадян, але розроблених незалежними від влади вендорами [32].

III. Роль «перекладача» в управлінні даними в публічному управлінні. У дослідженні Арнаболді та Аззоне виділені дві найпоширеніші практики, які застосовуються аналітиками даних – фільтрування та обрамлення. Процес фільтрації полягає в тому, після збору даних до них застосовуються певні прийоми відбору, які опрацьовують атрибути та властивості даних. Внаслідок таких перетворень дані трансформуються в інформацію, а згодом – у знання, і стають доступними для опрацювання суб'єктами прийняття рішень. Процес

обрамлення відбувається шляхом введення даних у контекст і після цього, у формі, доступній для сприйняття, надається для прийняття рішень [33]. Роль «перекладача» у використанні науки про дані у прийнятті рішень у ПУ найчастіше реалізовується у таких випадках: коли політична потреба є невизначеною, коли для збору та аналізу даних необхідна більш тісна та продуктивна взаємодія між різними стейкхолдерами. Крім того, функція «перекладача» полягає у забезпеченні безперервного та повного постачання необхідних даних, сприянні взаємодії між розпорядниками даних та замовниками розробки політик щодо узгодження доступу до даних, дотримання законодавчих, збереження даних із врахування кібербезпеки [34].

IV. Візуалізація даних: можливості та обмеження. Окремо варто зупинитись на неочевидній функції візуалізації даних – впливу на сприйняття. Внаслідок поширення підходів «розумного міста» вчені критично подивились на те, як такі міста, як Лондон, Нью-Йорк і Сан-Франциско, перейшли на динамічні інформаційні панелі та міські показники, відображені як карти та графіки, з метою допомоги у прийнятті рішень щодо обслуговування та політики [35]. Неочевидним впливом такої візуалізації Е. Рупперт [36] назвав оприлюднення недостовірних даних, що може ставати причиною і поштовхом до динамічної зміни суспільних процесів. Водночас, С. Перкінз вказує на те, що візуалізація аналітичних даних – це «інструмент влади», який демонструє обґрунтованість своєї політики [37]. Усі візуалізації даних є абстракціями та певними спрощеннями. Розуміння того, що візуалізація даних має свої обмеження і ненавмисно «приховує» всю багатоаспектність та складність території, може дозволити більше зосередитись на інструментальній функції залежно від цілі політики, аніж на перформативній.

V. Проблеми у використанні даних у прийнятті рішень у публічному управлінні. Прийняття рішень, заснованих на даних, у ПУ стикається з кількома типами проблем, включаючи безпеку та конфіденційність даних, інтероперабельність, захист персональних даних тощо. Найбільш поширені проблеми, які стоять перед ПУ можна згрупувати за 4 напрямками: культурні та політичні, технічні, захист і безпека приватності та персональних даних, ефективний менеджмент даних [21].

1. Культурні та політичні проблеми. Незважаючи на зростання ролі технологій у повсякденному житті, ПУ стикається із проблемами у впровадженні нових підходів в усталені процеси. Наприклад, використання даних у державному органі може бути спрямоване для посилення контролю за внутрішніми процесами в органі [18]. Крім цього, перешкодами у відриті даних можуть бути непевність публічних службовців у якості, точності та відсутності помилок у даних, що мають бути оприлюднені [38], [21], [18]. Варто зазначити, що культурні перешкоди впливають на управління

персоналом у публічній сфері. Навчання публічних службовців аналізу даних може не входити до пріоритетів уряду [39]. Крім того, дані не можуть бути перетворені на знання в руках недосвідчених людей. Помилкові уявлення та неправильне тлумачення результатів аналізу даних можуть негативно вплинути на прийняття політичних рішень [40]. До того ж, одним із чинників, що може стояти на заваді більш широкому використанню даних у прийнятті рішень у ПУ є рівень залученості громадян до інноваційних ініціатив у публічній сфері, оскільки значна їх частина все ще не є залученою до цифрових продуктів та сервісів [41], до процесів цифровізації.

2. Технічні проблеми. Однією із найбільш поширених технічних проблем для широкого впровадження аналізу даних у ПУ є різноманіття джерел їх генерування та форматів, у яких збираються та зберігаються дані, у тому числі з різних мобільних пристроїв та датчиків. Поки що існуючі інструменти не є універсальними для обробки різних типів згенерованих даних, а уніфікація та стандартизація даних вимагає додаткових ресурсів: технічних і часових [22].

3. Захист персональних даних – питання конфіденційності та безпеки знаходяться не лише у технологічній площині, але й у політичній. І більшість норм національних законодавств, і регуляторні норми на рівні ЄС прямо вказують на необхідність захисту персональних даних та визначають, що до них належить [42].

4. Ефективний менеджмент даних. Проблема ефективного менеджменту даних полягає в тому, що більшість даних є неструктурованими та можуть бути представленими у вигляді фото, відео, аудіофайлів, які необхідно додатково перетворювати для відповідного аналізу та використання [31]. Незважаючи на те, що сучасні ІКТ можуть бути доступними для використання публічними службовцями, проблемою для них може залишатись визначення сфери потенційного застосування та імплементація аналізу даних до рутинних процедур.

На основі проведеного аналізу побудовано та представлено «Концептуальну модель прийняття рішень із застосуванням штучного інтелекту на основі управління даними».

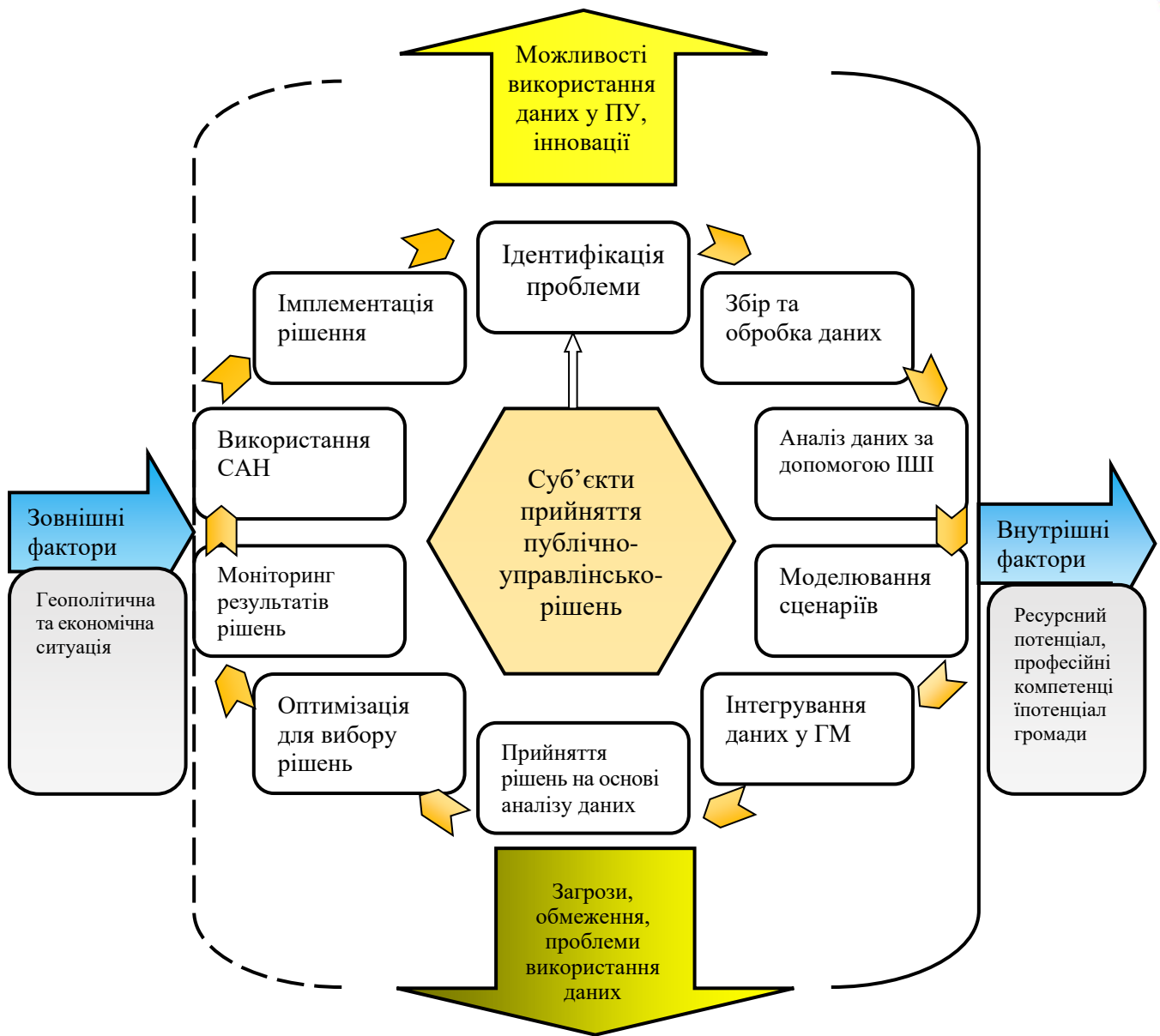

Рис.1 Концептуальна модель застосування штучного інтелекту у процесах прийняття рішень на основі управління даними

Умовні позначення моделі:

ГМ – глобальна мережа

ІШІ – інструменти штучного інтелекту

ПУ – публічне управління

САН – система автоматичного навчання

Дана модель характеризується логічною послідовністю здійснюваних етапів прийняття рішення, де першим етапом є ідентифікація проблеми, а кінцевим – імплементация публічно-управлінського рішення. Варто зазначити,

що дана модель є циклічною. На прикладі представленої моделі можна помітити вплив зовнішніх та внутрішніх факторів. Акцентовано увагу на можливостях використання інструментів штучного інтелекту на основі даних у сфері публічного управління, інноваційний технологічний підхід, виокремлено загрози, обмеження, проблеми використання даних у окрему позицію. Слід наголосити, що від наявного ресурсного потенціалу, професійних компетенцій органів влади, потенціалу громади, залежатиме результативність і ефективність процесу відновлення та подальшого розвитку територій на рівні місцевого самоврядування.

Висновки. Вивчено зарубіжні літературні джерела та проаналізовано погляди дослідників щодо застосування штучного інтелекту у процесах прийняття рішень, заснованих на даних, у публічному управлінні; обґрунтовано доцільність моделювання управління даними в публічному управлінні в контексті територіального відновлення та розвитку; обґрунтовано похідний зв'язок між підходами: управління даними, управління знаннями та управління штучним інтелектом; представлено авторську розробку «Концептуальної моделі застосування штучного інтелекту в процесах прийняття рішень на основі управління даними».

Узагальнюючи, можна стверджувати, що актуальність застосування штучного інтелекту в процесах прийняття рішень з метою територіального відновлення та розвитку полягає в потенціалі оптимізації процесів прийняття рішень, зменшенні ризиків, врахуванні економічних, екологічних та соціокультурних факторів, та сприянні стійкому розвитку територій, що є критично необхідним в умовах сьогодення. Розв'язання цих наукових та практичних завдань в подальшому відкриє шлях до інноваційного та адаптивного управління територіальним відновленням, сприяючи стійкому розвитку територій.

Література:

1. Cukier, K., & Mayer-Schoenberger, V. (2013). The Rise of Big Data. In (pp. 28-40). Foreign Affairs.
2. Shi, J. Q. (2018). How do statisticians analyse big data - Our story [Article; Proceedings Paper]. *Statistics & Probability Letters*, 136, 130-133. <https://doi.org/10.1016/j.spl.2018.02.043>
3. Meng, X. L. (2018). Conducting highly principled data science: A statistician's job and joy [Article; Proceedings Paper]. *Statistics & Probability Letters*, 136, 51-57. <https://doi.org/10.1016/j.spl.2018.02.053>
4. Reid, N. (2018). Statistical science in the world of big data. In (Vol. 136, pp. 42-45). *Statistics & Probability Letters*.
5. Artificial intelligence technologies. URL: <https://cit-program.com/artificial-intelligence-technologies/>
6. Wang, H., Xu, Z., & Liu, S. Towards Felicitous Decision Making: An Overview on Challenges and Trends of Big Data. In (Vol. 367): *Information Sciences*.

7. Rose, N. (1991). Governing by numbers: Figuring out democracy. In (Vol. 16 (7), pp. 673-692). *Accounting, Organizations and Society*.
8. Townsend, A. (2014). *Smart Cities: Big Data, Civic Hackers, and the Quest for a New Utopia*. W. W. Norton Company.
9. Wilson, G., Bryan, J., Cranston, K., Kitzes, J., Nederbragt, L., & Teal, T. K. (2017). Good enough practices in scientific computing [Article]. *Plos Computational Biology*, 13(6), 20, Article e1005510. <https://doi.org/10.1371/journal.pcbi.1005510>
10. Azzone, G. (2018). Big data and public policies: Opportunities and challenges [Article; Proceedings Paper]. *Statistics & Probability Letters*, 136, 116-120. <https://doi.org/10.1016/j.spl.2018.02.022>
11. Sharples, L. D. (2018). The role of statistics in the era of big data: Electronic health records for healthcare research [Article; Proceedings Paper]. *Statistics & Probability Letters*, 136, 105-110. <https://doi.org/10.1016/j.spl.2018.02.044>
12. Kitchin, R., Lauriault, T. P., & McArdle, G. (2015). Knowing and governing cities through urban indicators, city benchmarking and real-time dashboards [Article]. *Regional Studies Regional Science*, 2(1), 6-28. <https://doi.org/10.1080/21681376.2014.983149>
13. Zhou, Z., & Gao, F. (2007). E-government and Knowledge Management. In (Vol. 7 (6), pp. 285-289). *International Journal of Computer Science and Network Security*.
14. Lauriault, T. (2012). *Data, Infrastructures and Geographical Imaginations* Carleton University]. Ottawa, Ontario. <https://curve.carleton.ca/7eb756c8-3ceb-4929-8220-3b20cf3242cb>
15. Porter, R. (1997). Trust in numbers. The pursuit of objectivity in science and public life - Porter, TM [Book Review]. *English Historical Review*, 112(447), 822-822.
16. Alvarenga, A., Matos, F., Godina, R., & Matias, J. C. O. (2020). Digital Transformation and Knowledge Management in the Public Sector [Article]. *Sustainability*, 12(14), 24, Article 5824. <https://doi.org/10.3390/su12145824>
17. Maciejewski, M. (2017). To do more, better, faster and more cheaply: using big data in public administration [Article]. *International Review of Administrative Sciences*, 83, 120-135. <https://doi.org/10.1177/0020852316640058>
18. Desouza, K. C., & Jacob, B. (2017). Big Data in the Public Sector: Lessons for Practitioners and Scholars [Article]. *Administration & Society*, 49(7), 1043-1064. <https://doi.org/10.1177/0095399714555751>
19. Janssen, M., van der Voort, H., & Wahyudi, A. (2017). Factors influencing big data decision-making quality [Article]. *Journal of Business Research*, 70, 338-345. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2016.08.007>
20. Amayah, A. T. (2013). Determinants of knowledge sharing in a public sector organization. *Journal of Knowledge Management*, 17(3), 454-471. <https://doi.org/10.1108/jkm-11-2012-0369>
21. Christodoulou, P., Decker, S., Douka, A.V., Komopoulou, C., Peristeras, V., Sgagia, S., . . . Vardouniotis, D. (2018). Data Makes the Public Sector Go Round [Proceedings Paper]. *Electronic Government (Egov 2018)*, 11020, 221-232. https://doi.org/10.1007/978-3-319-98690-6_19
22. Joseph, R. C., & Johnson, N. A. (2013). Big Data and Transformational Government [Article]. *It Professional*, 15(6), 43-48. <https://doi.org/10.1109/mitp.2013.61>
23. Gamage, P. (2016). New development: Leveraging "big data" analytics in the public sector [Article]. *Public Money & Management*, 36(5), 385-390. <https://doi.org/10.1080/09540962.2016.1194087>
24. Shi, J., Ai, X. Y., & Cao, Z. Y. (2017). Can big data improve public policy analysis? [Proceedings Paper]. *Dg.O 2017: the Proceedings of the 18th Annual International Conference on Digital Government Research: Innovations and Transformations in Government*, 552-561. <https://doi.org/10.1145/3085228.3085319>

25. Kim, P. S., & Hong, K. P. (2017). Debate: Humanized robotic agents in government the emergence of the "Hubogent" [Editorial Material]. *Public Money & Management*, 37(2), 131-132. <https://doi.org/10.1080/09540962.2016.1266172>
26. Long, C. K., Agrawal, R., Trung, H. Q., & Pham, H. V. (2021). A big data framework for E-Government in Industry 4.0 [Article]. *Open Computer Science*, 11(1), 461-479. <https://doi.org/10.1515/comp-2020-0191>
27. Currie, M. (2020). Data as performance - Showcasing cities through open data maps [Article]. *Big Data & Society*, 7(1), 14, Article 2053951720907953. <https://doi.org/10.1177/2053951720907953>
28. Espeland, W. N. (2000). Bureaucratizing democracy, democratizing bureaucracy [Article]. *Law and Social Inquiry-Journal of the American Bar Foundation*, 25(4), 1077-1109. <https://doi.org/10.1111/j.1747-4469.2000.tb00317.x>
29. Janssen, M., & Helbig, N. (2018). Innovating and changing the policy-cycle: Policy-makers be prepared [Article]. *Government Information Quarterly*, 35(4), S99-S105. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2015.11.009>
30. Batty, M., Axhausen, K. W., Giannotti, F., Pozdnoukhov, A., Bazzani, A., Wachowicz, M., . . . Portugali, Y. (2012). Smart cities of the future [Article]. *European Physical Journal-Special Topics*, 214(1), 481-518. <https://doi.org/10.1140/epjst/e2012-01703-3>
31. Al Nuaimi, E., Al Neyadi, H., Mohamed, N., & Al-Jaroodi, J. (2015). Applications of big data to smart cities [Article]. *Journal of Internet Services and Applications*, 6, 15, Article 25. <https://doi.org/10.1186/s13174-015-0041-5>
32. O'Toole, G. Why public sector organizations must 'Brake the Boundaries' in 2018.
33. Arnaboldi, M., & Azzone, G. (2020). Data science in the design of public policies: dispelling the obscurity in matching policy demand and data offer [Article]. *Heliyon*, 6(6), 13, Article e04300. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e04300>
34. Frankel, F., & Reid, R. (2008). Big data: Distilling meaning from data [Editorial Material]. *Nature*, 455(7209), 30-30. <https://doi.org/10.1038/455030a>
35. Mattern, S. (2015). Mission Control: A History of the Urban Dashboard. In *Places Journal*.
36. Ruppert, E., & Scheel, S. (2019). The Politics of Method: Taming the New, Making Data Official [Article]. *International Political Sociology*, 13(3), 233-252. <https://doi.org/10.1093/ips/olz009>
37. Perkins, C. (2006). A history of spaces: cartographic reason, mapping and the geo-coded [Book Review]. *Progress in Human Geography*, 30(2), 277-280. <https://doi.org/10.1177/030913250603000218>
38. Hardy, K., & Maurushat, A. (2017). Opening up government data for Big Data analysis and public benefit [Article]. *Computer Law & Security Review*, 33(1), 30-37. <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2016.11.003>
39. Mouzakitis, S., Papaspyros, D., Petychakis, M., Koussouris, S., Zafeiropoulos, A., Fotopoulou, E., . . . Psarras, J. (2017). Challenges and opportunities in renovating public sector information by enabling linked data and analytics [Article]. *Information Systems Frontiers*, 19(2), 321-336. <https://doi.org/10.1007/s10796-016-9687-1>
40. Lavertu, S. (2016). We All Need Help: "Big Data" and the Mismeasure of Public Administration [Article; Proceedings Paper]. *Public Administration Review*, 76(6), 864-872. <https://doi.org/10.1111/puar.12436>
41. Puri, A. (2018). Application and Uses of Big Data Predictive Analysis in Public Sectors: A Systematic Review [Proceedings Paper]. *Proceedings of the 2018 International Conference on Computational Techniques, Electronics and Mechanical Systems (Ctems)*, 539-543.

42. Gati, M., & Simay, A. E. (2020, Sep 16-19). Perception of Privacy in the light of GDPR. Proceedings of the European Marketing Academy [11th emac regional conference - challenging the status quo in marketing research]. 11th EMAC Regional Conference on Challenging the Status Quo in Marketing Research, Electr Network.

References:

1. Cukier, K., & Mayer-Schoenberger, V. (2013). The Rise of Big Data. In (pp. 28-40). Foreign Affairs.
2. Shi, J. Q. (2018). How do statisticians analyse big data - Our story [Article; Proceedings Paper]. *Statistics & Probability Letters*, 136, 130-133. <https://doi.org/10.1016/j.spl.2018.02.043>
3. Meng, X. L. (2018). Conducting highly principled data science: A statistician's job and joy [Article; Proceedings Paper]. *Statistics & Probability Letters*, 136, 51-57. <https://doi.org/10.1016/j.spl.2018.02.053>
4. Reid, N. (2018). Statistical science in the world of big data. In (Vol. 136, pp. 42-45). *Statistics & Probability Letters*.
5. Artificial intelligence technologies. URL: <https://cit-program.com/artificial-intelligence-technologies/>
6. Wang, H., Xu, Z., & Liu, S. Towards Felicitous Decision Making: An Overview on Challenges and Trends of Big Data. In (Vol. 367): *Information Sciences*.
7. Rose, N. (1991). Governing by numbers: Figuring out democracy. In (Vol. 16 (7), pp. 673-692). *Accounting, Organizations and Society*.
8. Townsend, A. (2014). *Smart Cities: Big Data, Civic Hackers, and the Quest for a New Utopia*. W. W. Norton Company.
9. Wilson, G., Bryan, J., Cranston, K., Kitzes, J., Nederbragt, L., & Teal, T. K. (2017). Good enough practices in scientific computing [Article]. *Plos Computational Biology*, 13(6), 20, Article e1005510. <https://doi.org/10.1371/journal.pcbi.1005510>
10. Azzone, G. (2018). Big data and public policies: Opportunities and challenges [Article; Proceedings Paper]. *Statistics & Probability Letters*, 136, 116-120. <https://doi.org/10.1016/j.spl.2018.02.022>
11. Sharples, L. D. (2018). The role of statistics in the era of big data: Electronic health records for healthcare research [Article; Proceedings Paper]. *Statistics & Probability Letters*, 136, 105-110. <https://doi.org/10.1016/j.spl.2018.02.044>
12. Kitchin, R., Lauriault, T. P., & McArdle, G. (2015). Knowing and governing cities through urban indicators, city benchmarking and real-time dashboards [Article]. *Regional Studies Regional Science*, 2(1), 6-28. <https://doi.org/10.1080/21681376.2014.983149>
13. Zhou, Z., & Gao, F. (2007). E-government and Knowledge Management. In (Vol. 7 (6), pp. 285-289). *International Journal of Computer Science and Network Security*.
14. Lauriault, T. (2012). *Data, Infrastructures and Geographical Imaginations* Carleton University]. Ottawa, Ontario. <https://curve.carleton.ca/7eb756c8-3ceb-4929-8220-3b20cf3242cb>
15. Porter, R. (1997). Trust in numbers. The pursuit of objectivity in science and public life - Porter, TM [Book Review]. *English Historical Review*, 112(447), 822-822.
16. Alvarenga, A., Matos, F., Godina, R., & Matias, J. C. O. (2020). Digital Transformation and Knowledge Management in the Public Sector [Article]. *Sustainability*, 12(14), 24, Article 5824. <https://doi.org/10.3390/su12145824>
17. Maciejewski, M. (2017). To do more, better, faster and more cheaply: using big data in public administration [Article]. *International Review of Administrative Sciences*, 83, 120-135. <https://doi.org/10.1177/0020852316640058>

18. Desouza, K. C., & Jacob, B. (2017). Big Data in the Public Sector: Lessons for Practitioners and Scholars [Article]. *Administration & Society*, 49(7), 1043-1064. <https://doi.org/10.1177/0095399714555751>
19. Janssen, M., van der Voort, H., & Wahyudi, A. (2017). Factors influencing big data decision-making quality [Article]. *Journal of Business Research*, 70, 338-345. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2016.08.007>
20. Amayah, A. T. (2013). Determinants of knowledge sharing in a public sector organization. *Journal of Knowledge Management*, 17(3), 454-471. <https://doi.org/10.1108/jkm-11-2012-0369>
21. Christodoulou, P., Decker, S., Douka, A.V., Komopoulou, C., Peristeras, V., Sgagia, S., . . . Vardouniotis, D. (2018). Data Makes the Public Sector Go Round [Proceedings Paper]. *Electronic Government (Egov 2018)*, 11020, 221-232. https://doi.org/10.1007/978-3-319-98690-6_19
22. Joseph, R. C., & Johnson, N. A. (2013). Big Data and Transformational Government [Article]. *It Professional*, 15(6), 43-48. <https://doi.org/10.1109/mitp.2013.61>
23. Gamage, P. (2016). New development: Leveraging "big data" analytics in the public sector [Article]. *Public Money & Management*, 36(5), 385-390. <https://doi.org/10.1080/09540962.2016.1194087>
24. Shi, J., Ai, X. Y., & Cao, Z. Y. (2017). Can big data improve public policy analysis? [Proceedings Paper]. *Dg.O 2017: the Proceedings of the 18th Annual International Conference on Digital Government Research: Innovations and Transformations in Government*, 552-561. <https://doi.org/10.1145/3085228.3085319>
25. Kim, P. S., & Hong, K. P. (2017). Debate: Humanized robotic agents in government: the emergence of the "Hubogent" [Editorial Material]. *Public Money & Management*, 37(2), 131-132. <https://doi.org/10.1080/09540962.2016.1266172>
26. Long, C. K., Agrawal, R., Trung, H. Q., & Pham, H. V. (2021). A big data framework for E-Government in Industry 4.0 [Article]. *Open Computer Science*, 11(1), 461-479. <https://doi.org/10.1515/comp-2020-0191>
27. Currie, M. (2020). Data as performance - Showcasing cities through open data maps [Article]. *Big Data & Society*, 7(1), 14, Article 2053951720907953. <https://doi.org/10.1177/2053951720907953>
28. Espeland, W. N. (2000). Bureaucratizing democracy, democratizing bureaucracy [Article]. *Law and Social Inquiry-Journal of the American Bar Foundation*, 25(4), 1077-1109. <https://doi.org/10.1111/j.1747-4469.2000.tb00317.x>
29. Janssen, M., & Helbig, N. (2018). Innovating and changing the policy-cycle: Policy-makers be prepared [Article]. *Government Information Quarterly*, 35(4), S99-S105. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2015.11.009>
30. Batty, M., Axhausen, K. W., Giannotti, F., Pozdnoukhov, A., Bazzani, A., Wachowicz, M., . . . Portugali, Y. (2012). Smart cities of the future [Article]. *European Physical Journal-Special Topics*, 214(1), 481-518. <https://doi.org/10.1140/epjst/e2012-01703-3>
31. Al Nuaimi, E., Al Neyadi, H., Mohamed, N., & Al-Jaroodi, J. (2015). Applications of big data to smart cities [Article]. *Journal of Internet Services and Applications*, 6, 15, Article 25. <https://doi.org/10.1186/s13174-015-0041-5>
32. O'Toole, G. Why public sector organizations must 'Brake the Boundaries' in 2018.
33. Arnaboldi, M., & Azzone, G. (2020). Data science in the design of public policies: dispelling the obscurity in matching policy demand and data offer [Article]. *Heliyon*, 6(6), 13, Article e04300. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e04300>
34. Frankel, F., & Reid, R. (2008). Big data: Distilling meaning from data [Editorial Material]. *Nature*, 455(7209), 30-30. <https://doi.org/10.1038/455030a>

35. Mattern, S. (2015). Mission Control: A History of the Urban Dashboard. In. Places Journal.
36. Ruppert, E., & Scheel, S. (2019). The Politics of Method: Taming the New, Making Data Official [Article]. International Political Sociology, 13(3), 233-252. <https://doi.org/10.1093/ips/olz009>
37. Perkins, C. (2006). A history of spaces: cartographic reason, mapping and the geo-coded [Book Review]. Progress in Human Geography, 30(2), 277-280. <https://doi.org/10.1177/030913250603000218>
38. Hardy, K., & Maurushat, A. (2017). Opening up government data for Big Data analysis and public benefit [Article]. Computer Law & Security Review, 33(1), 30-37. <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2016.11.003>
39. Mouzakis, S., Papaspyros, D., Petychakis, M., Koussouris, S., Zafeiropoulos, A., Fotopoulou, E., . . . Psarras, J. (2017). Challenges and opportunities in renovating public sector information by enabling linked data and analytics [Article]. Information Systems Frontiers, 19(2), 321-336. <https://doi.org/10.1007/s10796-016-9687-1>
40. Lavertu, S. (2016). We All Need Help: "Big Data" and the Mismeasure of Public Administration [Article; Proceedings Paper]. Public Administration Review, 76(6), 864-872. <https://doi.org/10.1111/puar.12436>
41. Puri, A. (2018). Application and Uses of Big Data Predictive Analysis in Public Sectors: A Systematic Review [Proceedings Paper]. Proceedings of the 2018 International Conference on Computational Techniques, Electronics and Mechanical Systems (Ctems), 539-543.
42. Gati, M., & Simay, A. E. (2020, Sep 16-19). Perception of Privacy in the light of GDPR. Proceedings of the European Marketing Academy [11th emac regional conference - challenging the status quo in marketing research]. 11th EMAC Regional Conference on Challenging the Status Quo in Marketing Research, Electr Network.

УДК 37.091.33-027.22:796

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-120-131](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-120-131)

Дрозд Тетяна Михайлівна кандидат педагогічних наук, декан факультету публічного управління, соціальних та природничих наук, Комунальний заклад вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти», вул. Грушевського, 13, м. Вінниця, 21050, тел.: (0432)556-562, <https://orcid.org/0000-0001-9054-771X>

ГРА В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ: НАВЧАННЯ УЧНІВСЬКОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ СИМУЛЯЦІЙНОЇ ГРИ

Анотація. Розглянуто феномен гри як соціокультурного явища, що є засобом спілкування, навчання та накопичення життєвого досвіду. Наголошено на особливостях освітніх ігор, провідними ознаками яких є чітко поставлена мета навчання й відповідні їй очікувані педагогічні результати, які можуть бути обґрунтовані, наочно зафіксовані й характеризуються навчально-пізнавальною спрямованістю. Підкреслено важливість використання навчальних ігор в освітньому процесі закладів вищої, загальної середньої та позашкільної освіти. Визначено термінологічний апарат, запропоновано класифікації освітніх ігор та їхні види.

Привернуто увагу до симуляційних ігор як сучасного, ефективного виду освітньої гри. Запропоновано визначення симуляційних ігор як моделювання реальності, відтворення певної проблемної ситуації, у процесі розв'язання якої учасники та учасниці мають можливість експериментувати з рішеннями в безпечному середовищі.

Обґрунтовано доцільність систематичного використання симуляційних ігор у роботі з учнівською та студентською молоддю на прикладі настільної коопераційної гри «Світ Громад». Проаналізовано практичний досвід діяльності, приділено увагу принципам організації ігрових сесії, важливості поступового ускладнення ігрового процесу.

Зауважено, що з огляду на складність в організації та проведенні, симуляційні ігри використовуються переважно у середовищі неформальної освіти. Разом із тим розглянуто можливості проведення зазначеного виду ігор у закладах вищої, загальної середньої та позашкільної освіти у процесі навчальних занять, гурткової роботи, позакласних заходів, окремих івентів або їх циклів, проектної діяльності.

Акцентовано увагу на доцільності використання можливостей гри для особистісного зростання, формування загальних компетентностей, зокрема соціальної й громадянської компетентностей.

Підкреслено особливе значення запропонованої симуляційної гри як засобу профорієнтації старшокласників та професійного розвитку здобувачів вищої освіти, а саме спеціальності «Публічне управління та адміністрування».

Ключові слова: освітні ігри, симуляційна гра, заклади освіти, неформальна освіта, загальні компетентності, професійні компетентності, студентська й учнівська молодь, спеціальність «Публічне управління та адміністрування».

Drozd Tetiana Mykhaylivna Candidate of Pedagogical Sciences, Dean of the Faculty of Public Administration, Social and Natural Sciences Public Higher Educational Establishment "Vinnytsia Academy of Continuing Education", Hrushevskoho St., 13, Vinnytsia, 21050, tel.: (0432)556-562, <https://orcid.org/0000-0001-9054-771X>

THE GAME IN THE EDUCATIONAL PROCESS: TEACHING OF STUDENTS AND STUDENT YOUTH BY MEANS OF A SIMULATION GAME

Abstract. The article examines the phenomenon of the game as a sociocultural phenomenon that acts as a means of communication, learning, and accumulation of life experience. The purpose of the scientific article is to focus attention on the features of educational games, the leading characteristics of which are a clearly formulated educational goal and the corresponding expected pedagogical results, which can be substantiated, visually recorded and characterized by educational and cognitive orientation. The article emphasizes the importance of using educational games in the educational process of institutions of higher, secondary and extracurricular education.

This study delves into the terminology and classifications of educational games, with a particular focus on the genre of simulation games as a contemporary and effective educational tool. Simulation games defined as instruments for modeling reality and replicating specific problematic situations, providing participants with a safe environment for experimenting with solutions.

The paper justifies the systematic use of simulation games in working with students and youth, exemplifying the concept through the analysis of the board cooperative game "World of Communities." It considers practical experience, shedding light on the principles of organizing game sessions and emphasizing the importance of gradually increasing the complexity of the game process. This research contributes to a comprehensive understanding of the educational potential of simulation games in fostering experiential learning and problem-solving skills in a secure and engaging setting.

This paper highlights that while simulation games are predominantly utilize in informal education settings due to their organizational complexity, there exists

potential for their implementation in higher, secondary, and extracurricular education institutions. The scope includes educational sessions, club activities, extracurricular events, individual events, or their cycles, and project activities.

The focus of the article is on advocating for the strategic use of gaming opportunities to facilitate personal growth and the development of general competencies, particularly social and civic competences. The research underscores the special significance of a proposed simulation game as a tool for career guidance for high school students and the professional development of students specializing in "Public Administration and Administration."

Keywords: educational games, simulation game, educational institutions, informal education, general competencies, professional competencies, student and school youth, "Public Administration and Administration" specialty.

Постановка проблеми. Гра як феномен розвитку людини, її взаємодії зі світом здавна привертала увагу філософів, педагогів, психологів, соціологів тощо. Використання ігрових методів у педагогіці, класифікація освітніх ігор, принципи їх створення й методика використання стали предметом численних наукових праць. Найбільш дослідженими є ці питання в контексті роботи з дітьми дошкільного, молодшого та середнього шкільного віку. Різноманітною є практика використання освітніх ігор у закладах вищої освіти. Проте, аналізуючи приклади застосування симуляційних ігор, констатуємо, що теоретичне обґрунтування особливостей зазначеного виду гри в роботі з учнівською та студентською молоддю потребує подальшої уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання ігрових методів у педагогіці обґрунтовано в працях В. Сухомлинського, К. Ушинського, І. Зязюна, Н. Анікеєвої, Л. Коваль, Л. Федорової. Науковці підкреслюють значення освітніх ігор як одного з методів активного навчання. Дослідженню проблеми використання ігрових технологій у закладах вищої освіти присвячені праці Н. Головка [1], Н. Мачинської [2], Н. Онищенко [3], Д. Терещук [4], Г. Топчій [5], зарубіжний досвід і вітчизняні особливості використання ігрових технологій у ЗВО проаналізовано Т. Савельєвою [6], історія та перспективи застосування ігрових технологій в освіті стали предметом розгляду П. Щербаня [7]. Попри постійний інтерес до зазначеної теми, сучасні можливості й практичні здобутки щодо ігрофікації найрізноманітніших процесів і галузей життя відкривають подальші перспективи впровадження навчальних ігор в освітній процес та необхідність відповідного науково-методичного обґрунтування.

Мета статті – привернути увагу до симуляційних ігор як сучасного, ефективного виду освітньої гри й довести доцільність систематичного використання їх у роботі з учнівською та студентською молоддю, зокрема зі

здобувачами освіти спеціальності «Публічне управління та адміністрування», на прикладі коопераційної гри «Світ Громад».

Виклад основного матеріалу.

У «Великому тлумачному словнику української мови» поняття «гра» потрактоване таким чином: «1. Підпорядковане сукупності правил, прийомів або основане на певних умовах заняття, що є розвагою або розвагою та спортом одночасно. 2. Набір предметів для такого заняття». Також зазначено, що гра, окрім форми «вільного самовиявлення людини, котра передбачає реальну відкритість світові можливого й розгортається – як імпровізація, змагання або як вистава, репрезентація певних ситуацій, смислів, стану речей», численними напрямками сучасної думки розглядається як самостійна галузь вивчення, адже «широко використовуються ігрові методи навчання (мовам тощо) та ігрові моделі дослідження соціальної та культурної динаміки» [8].

У термінологічному словнику «Педагогічна інноватика» гра визначається як вид креативної діяльності людини, у процесі якої в уявній формі відтворюються способи дій із предметами, стосунки між людьми, норми соціального життя та культурні надбання людства, які характеризують історично досягнутий рівень розвитку суспільства [9].

Погоджуємося з думкою Н. Онищенко, що гра – це певний вид колективної чи індивідуальної діяльності, яка носить творчий характер з метою відтворення і засвоєння суспільного досвіду [3].

Отож, гра як засіб спілкування, навчання та накопичення життєвого досвіду є складним соціокультурним явищем. У тому її феномен і безперечна цінність, що, на перший погляд, виконуючи функцію розваги, відпочинку, вона здатна перерости у навчання, творчість, терапію, у модель типу людських взаємин і проявів у праці. Серед найбільш важливих функцій гри науковці виділяють її соціокультурне призначення (як засіб соціалізації дитини, цілеспрямованого впливу на становлення особистості, засвоєння знань, духовних цінностей і норм, властивих суспільству), функцію міжособистісної та групової комунікації та самореалізації людини у грі.

На відміну від суто розважальних ігор, освітня гра має істотну ознаку – чітко поставлену мету навчання й відповідні їй очікувані педагогічні результати, які можуть бути обґрунтовані, наочно зафіксовані й характеризуються навчально-пізнавальною спрямованістю. Саме тому освітні ігри посідають вагоме місце в організації освітнього процесу. Ігрова форма створюється на заняттях за допомогою ігрових прийомів і ситуацій, що виступають як засіб спонукання, стимулювання до навчальної діяльності. У науковій літературі використовується також поняття «ігрові педагогічні технології», що включає досить велику групу методів і прийомів організації педагогічного процесу у формі різних освітніх ігор.

Науковцями запропоновано різні класифікації ігор.

До прикладу, Н. Онищенко зазначає, що:

- за видом діяльності ігри поділяють на фізичні (рухові); інтелектуальні (розумові); трудові; соціальні; психологічні;
- за характером педагогічного процесу – навчальні, контролюючі, тренувальні та узагальнюючі; пізнавальні, виховні, розвивальні; репродуктивні, продуктивні і творчі; комунікативні, діагностичні, профорієнтаційні, психотехнічні;
- за ігровою методикою – предметні, сюжетні, рольові, ділові, імітаційні та ігри-драматизації [3, с. 262-263].

Отож, запропонована кваліфікація базується на особливостях характеру педагогічного процесу, організації педагогічної діяльності, інтерпретації ігор згідно з поставленою метою.

Наведемо іншу класифікацію педагогічних ігор (за Г. Селевком), де ключовими є такі ознаки:

- за галуззю діяльності: фізичні, інтелектуальні, трудові, соціальні, психологічні;
- за характером педагогічного процесу: навчальні, тренінгові, узагальнюючі, контролюючі; пізнавальні, виховні, розвиваючі; репродуктивні, продуктивні, творчі; комунікативні, діагностичні, профорієнтаційні, психотехнічні;
- за ігровою методикою: предметні, сюжетні, рольові, ділові, імітаційні, драматизаційні;
- за предметною областю: математичні, хімічні, фізичні, біологічні, економічні; музичні, театральні, літературні; трудові, технічні, виробничі; фізкультурні, спортивні, народні; суспільнознавчі, економічні, комерційні, військово-управлінські, прикладні;
- за видом ігрового середовища: без предметів, з предметами, засобами; настільні, кімнатні, вуличні, пересування; технічні, комп'ютерні, ТЗН тощо.

Якщо ж до безпосередньо освітніх ігор додати й ігрові технології, то варто зазначити ділові й рольові ігри, «ток-шоу», ігрові дискусії, ігрові виховні ситуації, розв'язання професійних дилем, ігри-вправи (ребуси, вікторини); ігри-змагання між командами, бліц-ігри, квести (ігри-мандрівки, уявні подорожі). Оволодіння ігровими технологіями в студентській аудиторії відкриває нові можливості для застосування цих технологій у практиці професійної діяльності [3].

На жаль, можемо констатувати той факт, що симуляційні ігри як самостійний вид діяльності на поточний момент не є достатньо вивченим, натомість використання цього виду ігор набуває все більшої популярності. Переглядаючи відкриті інтернет-джерела, наводимо приклади: симуляційна гра-тренінг з фінансової грамотності «Життєвий капітал» (проводилась у

Чернівецькому торговельно-економічному інституті Державного торговельно-економічного університету), симуляційна гра «Я та моя громада» (проводилася серед закладів вищої освіти міста Суми), симуляційна гра-тренінг «Країна змін» (Фундація регіональних ініціатив, Львів), симуляційна гра «Комунікація в громаді для молодіжних лідерів» (Донецький національний технічний університет), симуляційна історична гра «Leopolis 1527: відродження з попелу» (присвячена історії та відродженню Львова), симуляційна гра «Де брати енергію на самовідновлення?» (Київ), «ДемоГРАТія» (симуляційна комп'ютерна гра про безпеку в часи війни).

У Великому академічному тлумачному словнику термін «симуляційна гра» не знайдено. На основі власного досвіду проведення симуляційних ігор можемо узагальнити, що це модель реальності, яка відтворює певну складну ситуацію й дає змогу учасникам і учасницям експериментувати з рішеннями в безпечному середовищі. У центрі гри – проблема/ситуація, яку потрібно розв'язати спільними зусиллями. Кожен і кожна з учасників та учасниць має змогу на час гри перевтілитися на іншу особу, діяти й думати, як інша людина, доводити свою думку на основі іншого світосприйняття, дискутувати з іншими.

З огляду на складність в організації та проведенні, симуляційні ігри використовуються задля імітації реальних кейсів та процесів переважно у середовищі неформальної освіти. Але учнівська і студентська молодь є активними учасниками таких заходів. Тому все більшої актуальності набуває питання впровадження симуляційних ігор у діяльність закладів вищої, загальної середньої та позашкільної освіти, використання їх елементів у процесі навчальних занять, організація гурткової роботи, позакласних заходів, окремих івентів або їх циклів, проєктної діяльності тощо.

Розглянемо позитивний досвід такої роботи з учнівським гуртком та студентською громадою.

Упродовж 2020-2023 років вихованці гуртка «Лабораторія зростання» Вінницького міського палацу дітей та юнацтва, учні закладів загальної середньої освіти м. Вінниця, студенти спеціальності «Публічне управління та адміністрування» Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського та КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти» неодноразово брали участь у проведенні ігрових сесій «Світу Громад». Ця настільна симуляційна коопераційна гра створена українськими авторами Тарасом Тимчуком і Михайлом Войтовичем і спрямована на навчання в сфері громадянської освіти, формування актуальних ціннісних установок, поведінкових моделей і навичок людини 21 століття, зокрема таких, як:

- міжособистісна й групова взаємодія, кооперація і конкуперація,
- комунікативні навички, ініціативність, розвиток лідерських якостей,

- емпатійність, гнучкість і толерантність,
- вміння уважно опрацьовувати нову інформацію, ставити запитання, нешаблонно й критично мислити, розставляти пріоритети, брати відповідальність за прийняття рішень,
- унаочнення причинно-наслідкових зв'язків, розвиток стратегічного мислення,
- математична і фінансова компетентності, розуміння основ формування бюджету (як особистого, так і громади), підприємливість, податкова культура,
- важливість соціального капіталу, узгодження власних інтересів із загальними, прийняття колективних рішень.

Реіграбельність, тобто можливість зіграти один і той самий сценарій, ускладнюючи й використовуючи різний ігровий інструментарій, з різними рішеннями та результатами, дозволила провести понад 100 ігрових сесій, долучаючи нових гравців та організовуючи активне взаємонавчання під час ігрових сесій.

Під час післяігрової рефлексії учасники дійшли висновків, що гра «Світ Громад» може спрямовуватися на виконання таких завдань:

- діагностує учасників та командні взаємини,
- допомагає виявити неформальних лідерів,
- розвиває навички командної роботи,
- розвиває комунікативні навички,
- знайомить з інструментами розвитку громади,
- моделює можливі сценарії розвитку громади,
- сприяє залученню та інтеграції мешканців громади.

Щодо завершального твердження, уточнимо, що студентська спільнота долучилася до інтеграційних сесій, під час проведення яких за ігровим столом зустрічалися як мешканці Вінниці й Вінницької області, так і внутрішньо переміщені особи, які переїхали до міста після початку повномасштабного вторгнення до України окупаційних військ. Відтак, майбутні управлінці (учасниками зазначених ігрових сесій стали студенти спеціальності «Публічне управління та адміністрування») замислились над необхідністю уважного ставлення громади до прийняття нових мешканців, врахування їхніх потреб у діяльності соціальних інститутів та органів влади.

Також молодь зазначила, що сучасні ігрові технології, зокрема симуляційні ігри, що використовуються в освітньому процесі, можуть бути спрямовані на реалізацію потреб:

- у самовдосконаленні й усвідомленні особливостей майбутньої професійної діяльності,
- у розвитку молоді та її організаційної спроможності,

- у дієвому, сучасному, інтерактивному інструменті для навчальної діяльності,
- у знайомстві й спілкуванні з цікавими людьми, зокрема й неформальному спілкуванні з викладацьким складом,
- у проведенні профорієнтаційної роботи, адже спільні ігрові сесії для студентів та учнів закладів загальної середньої освіти стали прикладом змістовної, цікавої профорієнтації та знайомства з потенційними абітурієнтами.

Важливо, що ігрова практика сприяла розвитку особистісних якостей, соціальної та громадянської свідомості, загальних і навіть фахових компетентностей, якщо говорити про здобувачів освіти спеціальності «Публічне управління та адміністрування». Підкріпимо цю тезу відповідями студентів на запитання, чи можуть вони назвати позитивні зміни (результати, усвідомлення) після участі в низці ігрових сесій.

«Так, з'явилося розуміння, що таке місцевий бюджет і як він формується».

«Стала більш зрозумілою важливість сплати податків та контролю за використанням цих коштів».

«Зрозумів нарешті, що таке децентралізація і наскільки вона важлива для розвитку громади, регіону».

«Покращилась фінансова грамотність, з'явилася звичка відкладати кошти, робити фінансову подушку, краще планувати особисті фінансові ресурси».

«З'явилося бажання змінювати/покращувати життя в громаді й розуміння, що саме від тебе щось залежить».

«Навчилась комунікувати та домовлятися».

«Стало легше спілкуватися з іншими. Зокрема, й уміння переконати, довести свою думку».

«Покращилась звичка планувати й моделювати ситуацію, стратегічне бачення, вміння розбивати велику задачу на дрібні».

«Переконалась у важливості командної роботи. Не тягнути все на собі, виявляти інтерес та формувати команду. Вміння делегувати».

«Не здаватись перед проблемами, шукати шляхи їх вирішення».

«Уважно читати інструкції, документи. Дочитувати до завершальної крапки».

«Покращились лідерські навички».

«Став більш організованим у підготовці заходів у роботі та подій у власному житті».

«Покращила впевненість у собі. З'явився усвідомлений досвід не боятися брати на себе відповідальність за прийняття рішення».

«Постійно прокачуєш критичне мислення, вміння розглянути варіанти, обрати оптимальний».

«Виникають взаємини довіри і підтримки, вміння поставити себе на місце людини з особливими потребами, з іншим соціальним статусом, а відтак розуміти і враховувати інтереси інших».

«Людина і громада взаємопов'язані. Хочете, щоб розвивалась людина – розвивайте громаду».

«Формується стратегічне мислення, розуміння важливості розбудови стратегії розвитку і громади, і власного життя».

Отож, відгуки учасників переконливо доводять важливість використання симуляційних ігор. Найбільш результативною буде така діяльність у форматі гурткової роботи або ж низки заходів зі сталим складом учасників. На що варто звернути увагу, започатковуючи такий напрям ігрової взаємодії?

По-перше, варто, щоб кожен грав роль одноосібно. Рівень зацікавленості, залученості й відповідальності за прийняті рішення тоді, зрозуміло, суттєво підвищується.

По-друге, крім проведення окремих ігрових сесій, варто використовувати інші формати: батли команд, міні-турнір, турнір. Маючи однакові стартові можливості, граючи за одним сценарієм, різні команди приходять до різних результатів. Це змагання стратегій і завжди дуже жваве обговорення результатів гри.

По-третє, систематичність роботи – вагома перевага, але така діяльність потребує постійного ускладнення завдань. Зазначимо, які аспекти були враховані нами для ускладнення ігрового процесу:

- поступове збільшення кількості раундів;
- проведення ігор за різними сценаріями;
- використання різних ігрових ролей;
- використання, окрім базового комплекту гри, додатків «Молодіжна рада» та «Інклюзивний»;
- використання англійського варіанту гри (відповідно спілкування під час ігрової сесії винятково англійською мовою);
- ведення обліку ігрових досягнень. Це таблиця, де зазначається дата, сценарій, за яким відбувається гра, назва громади, кількість персонажів, результати, з якими завершилась сесія;
- використання, окрім умов перемоги за загальним сценарієм, індивідуальних цілей гравців, наявних у базовому комплекті гри;
- використання індивідуальних цілей, запропонованих досвідченими гравцями (тобто модифікація окремих елементів базового комплекту гри);
- використання індивідуальних цілей, які суперечать одна одній (теж запропоновані досвідченими гравцями з метою ввести у гру можливість потенційного конфлікту, а відтак і потребу його конструктивного розв'язання);

- тестування нового сценарію, запропонованого авторами гри, і визначення його слабких місць.

Підсумуємо: розпочинаючи роботу зі сталою групою учасників ігрових сесій, важливо розуміти, що, крім варіативності гри (яка передбачена в самій механіці), слід особливу увагу звертати на те, щоб відбувалось постійне, поступове її ускладнення. Саме це є підґрунтям інтересу до ігрової діяльності впродовж тривалого часу.

Безсумнівною перевагою такої роботи є те, що постійно збільшується коло охочих взяти участь у подальших ігрових сесіях. Досвідчені учасники залучають інших, проводять ігри в закладах освіти, де формуються нові команди. Це переконливо доводить зацікавленість молоді таким видом роботи. Також вагомим результатом стало утворення неформального молодіжного об'єднання «Ліга молодих майстрів», до складу якого увійшли учні старших класів закладів загальної середньої освіти й студенти закладів вищої освіти, які стали сертифікованими майстрами гри «Світ Громад» і мають практику проведення самостійних ігрових сесій.

Висновки.

Використання освітніх ігор у процесі навчання учнівської та студентської молоді є сучасним та ефективним методом, що забезпечує підвищення рівня засвоєння знань з окремих навчальних предметів (відповідно до тематики гри) та формування ключових компетентностей особистості.

Перспективним у роботі закладів освіти є використання симуляційних ігор, які створюють умови для повторення, закріплення й узагальнення вивченого теоретичного матеріалу й використання його при вирішенні практичних завдань, змодельованих реальних життєвих ситуацій. Такі ігри містять у собі значний потенціал щодо профорієнтаційної роботи з учнями старших класів.

Особливості застосування симуляційних ігор дозволяють гнучко поєднувати як різні цільові аудиторії (учнівська і студентська молодь), так і різні формати ігрової взаємодії (ігрова сесія, міні-турнір, турнір за участю кількох команд), використовуючи принцип поступового ускладнення ігрової діяльності. Також специфіка симуляційних ігор дозволяє використовувати можливості формального освітнього процесу й неформальної освіти, що сприяє розвитку сталої позитивної мотивації до навчальної діяльності й соціально активного, позитивного дозвілля, формування свідомої громадянської позиції. Якщо ж говорити безпосередньо про гру «Світ Громад», то її використання сприяє розвитку як загальних, так і професійних компетентностей майбутніх публічних управлінців.

Література:

1. Головка Н. Ігрові технології як засіб активізації пізнавальної діяльності студентів / Н.Головка // Вісник Київського національного університету ім. Т.Шевченка. Серія: Педагогіка. – 2015. – № 1. – С. 17-20.
2. Мачинська Н. І. Впровадження ігрових технологій навчання у практику підготовки майбутніх магістрів / Н. Мачинська // Наукові праці. Серія: Педагогіка. – 2011. – Вип. 146. Т. 158. – С. 18-22.
3. Онищенко Н. Застосування ігрових технологій під час викладання педагогічних дисциплін у вищій школі [Електронний ресурс] / Н. Онищенко // Актуальні питання гуманітарних наук. – 2021 – Вип 35, том 4 – С. 260-267. Режим доступу: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/35_2021/part_4/41.pdf
4. Терещук Д. Організація мовленнєвих симуляційних ігор у процесі розвитку стратегічної компетенції майбутніх вчителів іноземних мов [Електронний ресурс] / Д. Терещук // Актуальні проблеми викладання іноземних мов для професійного спілкування: матеріали всеукр. науково-практичної конференції. – 2012. – Вип. 2, с. 70-72. Режим доступу: http://confcontact.com/2012edu/tom2/25_Tereshchuk.htm
5. Топчій Г. С. Ігрові педагогічні технології як умова професійного саморозвитку майбутнього вчителя : автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Г. С. Топчій. – Харків: Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2011. – 20 с.
6. Савельєва Т. О. Сучасні підходи та інноваційні методи навчання у закладах вищої освіти: зарубіжний досвід та вітчизняні особливості використання ігрових технологій / Т. Савельєва // Науковий журнал «ЛОГОС. Мистецтво наукової думки». – 2019. – №2. – С. 40-41.
7. Щербань П. Застосування ігрових технологій в освіті: історія і перспективи / П. Щербань // Витоки педагогічної майстерності. – 2014. – Випуск 13. – С. 286-291.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://1531.slovaronline.com/33430-%D0%B3%D1%80%D0%B0>
9. Педагогічна інноватика : термінологічний словник / авт. кол. за заг. ред. О. І. Шапран. Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.). – 2019. – С. 384.

References:

1. Golovko, N. (2015). Ihrovi tekhnolohii yak zasib aktyvizatsii piznavalnoi diialnosti studentiv [Game technologies as a means of activating cognitive activity students]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka - Bulletin of Kyiv National University named after T. Shevchenko, Pedagogy series, 1, 17-20 [in Ukrainian].
2. Machynska N. I. (2011). Vprovadzhenia ihrovykh tekhnolohii navchannia u praktyku pidhotovky maibutnikh mahistriv [Implementation of game learning technologies in practice preparation of future masters]. Naukovi pratsi. Seria: Pedagogika – Scientific works. Series: Pedagogy, 146 / 158, 18-22 [in Ukrainian].
3. Onishchenko N. (2021). Zastosuvannia ihrovykh tekhnolohii pid chas vykladannia pedahohichnykh dystsyplin u vyshchii shkoli [Application of game technologies during teaching pedagogical disciplines in higher education]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues humanities. 4 (35), 260-267. Retrieved from http://www.aphn-journal.in.ua/archive/35_2021/part_4/41.pdf [in Ukrainian].
4. Tereshchuk D. (2012). Orhanizatsiia movlennievykh symuliatsiinykh ihor u protsesi rozvytku stratehichnoi kompetentsii maibutnikh vchyteliv inozemnykh mov [Organization of speech simulation games in the process development of strategic competence of future teachers of foreign languages]. Aktualni problemy vykladannia inozemnykh mov dlia profesiinoho spilkuvannia: materialy vseukr. naukovo-praktychnoi konferentsii – Actual problems of teaching foreign languages for professional communication: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference, 2, 70-72. Retrieved from: http://confcontact.com/2012edu/tom2/25_Tereshchuk.htm [in Ukrainian].

5. Topchii G. S. (2011). Ihrovi pedahohichni tekhnolohii yak umova profesiinoho samorozvytku maibutnoho vchytelia [Game pedagogical technologies as a condition of professional self-development of the future teacher]. Extended abstract of candidate's thesis Kharkiv: Kharkiv. national ped. University named after H. S. Skovorody [in Ukrainian].

6. Savelieva T. O. (2019). Suchasni pidkhody ta innovatsiini metody navchannia u zakladakh vyshchoi osvity: zarubizhnyi dosvid ta vitchyzniani osoblyvosti vykorystannia ihrovykh tekhnolohii [Modern approaches and innovative methods of teaching in institutions of higher education: foreign experience and domestic features use of game technologies]. *Naukovyi zhurnal «ΛΟΓΟΣ. Mystetstvo naukovoï dumky»*. – *Scientific journal "ΛΟΓΟΣ. The art of scientific thought"*. 2, 40-41 [in Ukrainian].

7. Shcherban P. (2014). Zastosuvannia ihrovykh tekhnolohii v osviti: istoriia i perspektyvy [Application of game technologies in education: history and prospects]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti – Origins of pedagogical skills*, 13, 286-291 [in Ukrainian].

8. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Retrieved from: <https://1531.slovaronline.com/33430-%D0%B3%D1%80%D0%B0> [in Ukrainian].

9. Shapran, O. I. (Eds.). (2019). *Pedahohichna innovatyka : terminolohichni slovnyk [Pedagogical innovation: terminological dictionary]* Pereyaslav-Khmelnyskyi (Kyiv region) [in Ukrainian].

УДК 355.421:528.91

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-132-142](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-132-142)

Єманов Владислав Вікторович доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник, перший заступник начальника Національної академії Національної гвардії України, майдан Захисників України, 3, м. Харків, 61001, тел.: (099) 776-36-61, <https://orcid.org/0000-0001-5055-8852>

Споришев Костянтин Олександрович кандидат технічних наук, доцент, докторант ад'юнктури та докторантури, Національна академія Національної гвардії України, майдан Захисників України, 3, м. Харків, 61001, тел.: (050) 982-78-97, <https://orcid.org/0000-0003-4737-9698>

ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИЛОВИХ СТРУКТУР ПРОВІДНИХ КРАЇН СВІТУ

Анотація. Інформаційно-аналітична система призначена в першу чергу для забезпечення якісного управління силами та озброєнням. У силах безпеки інформаційно-аналітична система представлена розрізненими інформаційно-аналітичними системами суб'єктів сил безпеки України. В деяких суб'єктах сил безпеки інформаційно-аналітичне забезпечення розвинуто на достатньому рівні, в деяких воно представлено як елементи системи управління підрозділами. Під час виконання сумісних службово-бойових дій інформаційна взаємодія між суб'єктами сил безпеки потребує удосконалення. Цей тезис підтверджується прикладами взаємодії як під час проведення АТО так і під час збройної агресії РФ.

Також потребує уваги питання розвитку теорії управління силами безпеки та оборони України. На сьогоднішній день проходить імплементація стандартів НАТО до службово-бойової діяльності сил безпеки України. Теорія управління військами (силами) в провідних країнах світу відрізняється від прийнятої в силах безпеки України. Тому питання переходу на стандарти НАТО силами безпеки України є актуальним.

Популярність петлі OODA у збройних силах США є відображенням визнання ними циклічного процесу управління військами. Для циклічного централізованого управління військами характерне уявлення про центральну роль командуючого, якого обслуговує підлеглий управлінський персонал.

Для перспективного децентралізованого управління уявлення змінюється з точністю до навпаки – не штат персоналу обслуговує командувача, а

командувач створює умови для творчої роботи персоналу, який забезпечує командувачу управління. Теорія централізованого управління ґрунтувалася на таких системних принципах індустріальної епохи, як декомпозиція, спеціалізація, ієрархія, оптимізація, координація, централізоване планування й децентралізоване виконання.

Централізоване планування й децентралізоване виконання є логічним наслідком як принципів індустріальної епохи, так і технічних обмежень на інформаційні й комунікаційні можливості. Централізоване планування з установкою на пошук оптимального рішення припиняє працювати в динамічних і складних ситуаціях з високим ступенем невизначеності.

Ключові слова: процеси планування й вироблення рішень, інформаційно-аналітичне забезпечення, концептуальні засади державного управління, службово-бойова діяльність, сили безпеки.

Yemanov Vladyslav Victorovych Doctor of sciences in public administration, Senior Research, first deputy head of the of the National Academy of the National Guard of Ukraine, Maidan Zahisnykyv Ukraine, 3, Kharkiv, 61001, tel.: (099) 776-36-61, <https://orcid.org/0000-0001-5055-8852>

Sporyshev Kostyantyn Oleksandrovych Candidate of technical sciences, assistant professor, doctoral student of adjunct and doctoral studies, National Academy of the National Guard of Ukraine, Maidan Zahisnykyv Ukraine, 3, Kharkiv, 61001, tel.: (050) 982-78-97, <https://orcid.org/0000-0003-4737-9698>

EXPERIENCE OF FUNCTIONING OF THE SYSTEM OF INFORMATION AND ANALYTICAL SUPPLY OF THE FORCE STRUCTURES OF THE LEADING COUNTRIES OF THE WORLD

Abstract. The information and analytical system is primarily intended to ensure quality management of forces and weapons. In the security forces, the information and analytical system is represented by different information and analytical systems of the subjects of the security forces of Ukraine. In some subjects of the security forces, information and analytical support is developed at a sufficient level, in some it is presented as elements of the unit management system. During the performance of joint service-combat operations, the information interaction between the entities of the security forces needs to be improved. This thesis is confirmed by examples of interaction both during the anti-terrorist operation and during the armed aggression of the Russian Federation.

The issue of the development of the theory of management of security and defense forces of Ukraine also needs attention. To date, NATO standards are being

implemented for the service and combat activities of the security forces of Ukraine. The theory of managing troops (forces) in the leading countries of the world differs from that adopted by the security forces of Ukraine. Therefore, the question of transition to NATO standards by the security forces of Ukraine is urgent.

The popularity of the OODA loop in the US military is a reflection of their recognition of the cyclical process of managing troops. Cyclical centralized management of troops is characterized by the central role of the commander, who is served by subordinate management personnel.

For prospective decentralized management, the perception changes to the exact opposite – it is not the staff that serves the commander, but the commander creates conditions for the creative work of the personnel who provide the commander with control. The theory of centralized management was based on such systemic principles of the industrial age as decomposition, specialization, hierarchy, optimization, coordination, centralized planning, and decentralized execution.

Centralized planning and decentralized execution is a logical consequence of both the principles of the industrial age and the technical limitations of information and communication capabilities. Centralized planning with a focus on finding the optimal solution stops working in dynamic and complex situations with a high degree of uncertainty.

Keywords: planning and decision-making processes, information and analytical support, conceptual principles of state administration, service and combat activity, security forces.

Постановка проблеми. Інформаційно-аналітична система (ІАС) призначена в першу чергу для забезпечення якісного управління силами та озброєнням. У силах безпеки ІАС представлена розрізненими ІАС суб'єктів сил безпеки України. В деяких суб'єктах сил безпеки інформаційно-аналітичне забезпечення (ІАЗ) розвинуто на достатньому рівні, в деяких воно представлено як елементи системи управління підрозділами. Під час виконання сумісних службово-бойових дій інформаційна взаємодія між суб'єктами сил безпеки потребує удосконалення. Цей тезис підтверджується прикладами взаємодії як під час проведення АТО так і під час збройної агресії рф.

Також потребує уваги питання розвитку теорії управління силами безпеки та оборони України. На сьогоднішній день проходить імплементація стандартів НАТО до службово-бойової діяльності сил безпеки України. Теорія управління військами (силами) в провідних країнах світу відрізняється від прийнятої в силах безпеки України. Тому питання переходу на стандарти НАТО силами безпеки України є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження проблемних питань інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки та

оборони України зробили такі вчені як: Мацько О. Й., Микусь С. А., Солонніков В. Г., Дробаха Г.А., Єрмошин М.О., Смірнов Є.Б., Шемчук В.В., Жарков Я.М., Дзюба М.Т., Замаруєва І.В., Горелишев С. А. та ін.

Мета. Проведення аналізу функціонування системи інформаційно-аналітичного забезпечення силових структур провідних країн світу.

Виклад основного матеріалу. На розвиток теорії управління військами в США після другої світової війни значно вплинули створені ще в минулому столітті нові наукові дисципліни, такі, як кібернетика Н. Вінера й системний аналіз, у дослідженні якого брала участь така відома фірма, як RAND-corporation [1, 2].

У теоретичних і нормативних розробках з управління військами найбільшого поширення набула теорія управління Дж. Бойди, відома як петля OODA (observation, orientation, decision, and action) [3, 4]. Концепція управління Дж. Бойди використовувалася протягом багатьох років як основа наукового аналізу й навчання на тактичному, оперативному й стратегічному рівнях. Теорія Дж. Бойди стала однією з трьох базових концепцій побудови теорії застосування Сил США поряд з теорією паралельної війни й теорією (моделлю) п'яти кілець Дж. Вордена [3, 4].

У значній мірі концепція петлі OODA набула поширення завдяки своїй інтуїтивній простоті й інтуїтивному сприйняттю. Для наочності Дж. Бойди порівнює раціональну поведінку індивідуума або організації із процесом вирішення чотирьох різних завдань – спостереження, орієнтації, рішення і дії. Цей цикл прийняття рішень названий петлею OODA (observation, orientation, decision, and action).

Згодом він узагальнив її до рівня загальної теорії конфлікту як для оперативного, так і для тактичного рівнів управління. Дж. Бойда розглядає маневрену або швидкоплинну форму війни.

Відповідно до цієї теорії воєнна мета полягає в тому, щоб зломити дух противника, створити для нього умови раптовості, розгубленості, небезпечних оперативних й стратегічних ситуацій. Щоб досягти цього, потрібно самому працювати в більш швидкому темпі або ритмі, ніж противник. Інакше кажучи, мета маневреної війни полягає в тому, щоб не залишити ворогу часу на осмислення невизначеної й мінливої обстановки та на наступне розгортання. Службово-бойові дії спрямовані на створення й утримання на високому ступені невизначеного й загрозливого для противника стану справ; на порушення його організаційних структур або виведення їх з ладу; на зниження його можливостей, що не дозволить протиборствующій стороні пристосуватися до такої обстановки.

На основі аналізу минулої й сучасної військової історії Дж. Бойда виділяє чотири ключові якості успішних дій: ініціатива, злагодженість,

розмаїтість дій та їх швидкість. Щоб досягти найбільшого успіху, потрібно планувати різноманітні способи нападу на ворога, які можуть бути виконані з найбільшою швидкістю.

На оперативному рівні в замислі ведення службово-бойових дій йдеться про порушення здатності противника виконувати початкові й наступні плани операцій і бойових дій. Оперативна мета повинна полягати в тому, щоб порушувати здатність протиборствующий стороні обробляти інформацію, приймати рішення й проводити відповідні дії. З часом протиборствующа сторона буде не в змозі визначати і оцінювати те, що робиться проти неї, та визначати, як вона й повинна діяти у відповідь. В остаточному підсумку, положення протиборствующий сторони буде погіршуватися й призведе до втрати її здатності й/або готовності припинити опір [1].

На думку авторів [5], для ефективної реалізації функцій петлі OODA потрібне об'єднання й розвиток п'яти галузей технології:

- технології збору інформації, яка повинна дозволяти людині, що приймає рішення, одержувати інформацію від різних засобів для створення повної картини ситуації що складається. Це відповідає функції спостереження у петлі OODA;

- технології системи зв'язку, які мають забезпечувати в реальному масштабі часу доступ до будь-якої бази даних і створювати необхідну множину інформаційних потоків для реалізації циклу (петлі) управління;

- технології комп'ютерної обробки інформації;

- технології створення інтелектуального програмного забезпечення, що здатне використовувати непорівнянні типи й джерела інформації для надання допомоги особі що приймає рішення (ОПР) при розробці й прийнятті ними рішень, сприяючи виконанню функцій орієнтації й вироблення рішень у циклі управління;

- технології, що забезпечують повний зв'язок людини з комп'ютером.

У недалекому минулому для прийняття рішень істотно не вистачало інформації, тому існуючі у подальшому інформаційні технології зводилися до того, щоб для забезпечення якості бойового управління створювати більші обсяги інформації [6]. Однак без певної інтелектуальної допомоги, без сучасних комп'ютерних технологій управління (командиру) загрожує інформаційне перевантаження й, як наслідок, прийняття помилкових рішень.

Час циклу OODA все більше й більше залежить від зростаючих обсягів інформації, значна частина якої виявляється малозначущою для вирішення поставлених завдань. У зв'язку з цим виникають труднощі у фільтрації необхідної інформації. У ході службово-бойових дій більшість командувачів (командирів) мають обмежений час для вирішення певних завдань. На

зростання обсягів інформації, що надходить до людини, її природні механізми інформаційного захисту відповідають включенням функцій обмеження (відсікання) надлишкових обсягів інформації, що сприймається [7]. Одна з небезпек прояву цього механізму полягає у тому, що командувач (командир) може при цьому пропустити важливу інформацію. Інша небезпека полягає в неготовності командирів при надходженні нових даних вчасно усвідомити хибність раніше отриманої інформації для переорієнтації своїх колишніх уявлень і намірів.

Критичним напрямком для створення умов ефективної роботи командувача (командира) є пошук шляхів розвитку технології інтелектуального програмного забезпечення.

Створене людиною інтелектуальне програмне забезпечення в широкому сенсі є таким, яке здатне забезпечити проведення аналізу і інтерпретацію отриманої інформації, моделювання потенційних дій сторін, формування оцінки альтернатив і видачу пропозицій.

Поняття інтелектуального програмного забезпечення стає все більш розповсюдженим, але поки що практика відстає від сучасних вимог до кібернетичної війни. На сьогодні вимоги до розробки інтелектуальних програм сформульовані ще недостатньо [1].

Для розуміння діапазону можливих пропозицій у використанні інтелектуального програмного забезпечення варто розглянути парадигму «поведінки» інтелектуальних систем або систем, що наділені інтелектом та здатні формувати управляючі впливи.

Інтелектуальним системам, як біологічним, так і технічним, властиві п'ять видів дій [8]:

- сприймання навколишнього середовища;
- інтерпретація свого сприйняття у світлі наявних знань про навколишнє середовище;
- формування плану на основі своєї внутрішньої моделі навколишнього середовища;
- діяльність у межах навколишнього середовища для досягнення цілей;
- підтримання зв'язку з іншими агентами для поширення сприйняття середовища й організації взаємодії щодо досягнення об'єднаних цілей.

Можна відзначити схожість перелічених дій з елементами петлі OODA.

З орієнтиром на наведену інтерпретацію дій інтелектуальних систем, створення так званого інтелектуального програмного забезпечення можна звести до завдання розвитку чотирьох основних технологій [8].

Розуміння зображення або ІУ-технологія (Image Understanding) пов'язане з розробкою механізмів опису зовнішнього середовища на основі інформації від сенсорних пристроїв при наявності викривлень і неповноти

інформації. Довгострокова мета для ІТ-технології полягає в розробці теорії й методів використання в штучних системах зору (машинного зору), що перевищує можливості людини у зчитуванні інформації по всій ширині електромагнітного спектра у всіх середовищах.

Інтелектуальна інтеграція інформації вимагає нової технології обробки й узагальнення необхідних даних і знань, отриманих від численних джерел з різним поданням інформації, мовами опису, різною структурою й семантикою.

Інструментальні засоби підтримки процесів планування й вироблення рішень містять у собі методи міркувань для генерації змісту планів і розкладів. Ці інструментальні засоби необхідні для надання допомоги користувачеві (користувачам) для здійснення коректувань і розробки своєчасних рішень, звільняючи їх від інформаційного перевантаження.

Інструментальні засоби зменшують проблему дефіциту часу, що відводиться на вироблення рішення, і, у той же час, дозволяють збільшити кількість альтернативних варіантів рішень, що заслуговують уваги.

Багаторівнева ієрархічна організаційно-технічна система угруповань сил безпеки вимагає більш складного описового (вербально-кількісного) інструмента для організації процесів управління в них.

OODA петлі Дж. Бойди є занадто грубим спрощенням, у якому військова організація ототожнюється з деяким єдиним замислом і єдиним скоординованим рішенням, що проходить через всі функції й рівні військової організації.

На думку авторів петля OODA є застарілою конструкцією, що не дозволяє формалізувати необхідний аналіз процесів у автоматизованих системах управління (command, control, communications, computers, intelligence, surveillance and reconnaissance – C⁴ISR), без яких немислиме управління військами у сучасних умовах [1].

На відміну від логіки в більш простій петлі OODA, у якій вихід розумових (пізнавальних) процесів бачиться як рішення або вибір альтернатив, процеси в C⁴ISR (АСУ) мають більш складну характеристику й передбачають більш складний результат – замисел командувача (командира).

Замисел командувача, що працює сьогодні в АСУ, на відміну від традиційного, є результатом діалогу між командувачем (командиром) і підлеглими на двох і більше рівнях управління.

Коли замисел командувача (командира) визначений, його втілюють у рішення, а потім у плани реалізації останнього. Військові плани мають множинну форм (від усних директив до об'ємних письмових документів зі складними додатками). Однак завжди в їх основі лежать п'ять істотних складових:

- загальна мета й цілі, що стоять перед підпорядкованими силами безпеки;
- сили й засоби, які використовуються, з вказівкою конкретних підрозділів і їх підпорядкованості;

- послідовність і тимчасові графіки ведення службово-бойових дій підрозділів і частин військ (сил);
- межі відповідальності в географічних і функціональних областях;
- непередбачені обставини (ситуації), у яких буде необхідно внести відповідні зміни до одного або більше пунктів, зазначених вище.

Щоб бути ефективним, замисел (рішення) командувача повинен бути вчасно розповсюджений в C⁴ISR системі (АСУ). Усі зацікавлені особи, які працюють в C⁴ISR системі, повинні розуміти основу вирішення загального завдання.

Це дозволяє підлеглим командирам більш глибоко зрозуміти свої завдання й завдання взаємодії.

Розробка замислу (sensemaking) відноситься до складних неформалізованих рішень і залишається сферою суцільно людської діяльності. Формальний напрям аналізу можливих дій і підходів, які викладаються у військових школах США, призначений для того, щоб допомогти майбутнім командувачам (командирам) справлятися з прийняттям складних рішень. C⁴ISR системи поки що не можуть зробити чогось більшого, ніж забезпечити підтримку прийняття складних рішень.

Подальший розвиток теорії управління військами (command and control) пов'язується із триваючою революцією в області безпеки (Revolutions in Security Affairs) і революцією у військовій справі (Revolutions in Military Affairs) [9, 10].

Популярність петлі OODA у збройних силах США є відображенням визнання ними циклічного процесу управління військами. Для циклічного централізованого управління військами характерне уявлення про центральну роль командуючого, якого обслуговує підлеглий управлінський персонал.

Для перспективного (з погляду фахівців США) децентралізованого управління уявлення змінюється з точністю до навпаки – не штат персоналу обслуговує командувача, а командувач створює умови для творчої роботи персоналу, який забезпечує командувачу управління. Теорія централізованого управління ґрунтувалася на таких системних принципах індустріальної епохи, як декомпозиція, спеціалізація, ієрархія, оптимізація, координація, централізоване планування й децентралізоване виконання.

Централізоване планування й децентралізоване виконання є логічним наслідком як принципів індустріальної епохи, так і технічних обмежень на інформаційні й комунікаційні можливості. Централізоване планування з установкою на пошук оптимального рішення припиняє працювати в динамічних і складних ситуаціях з високим ступенем невизначеності.

Централізоване планування в таких умовах робить організацію неповороткою й неефективною.

Такий характерний для США «художній» підхід в описі процесів розвитку збройних сил означає лише загострення проблем у галузі теорії управління, але не означає перехід управління їх збройними силами на децентралізований спосіб. Саме функціональне сполучення централізованого і децентралізованого способів управління, коли це за умовами обстановки є необхідним за декількома критеріями (ефективності і/або оперативності), є одним з основних принципів побудови системи військового управління. Функціональне поєднання цих способів управління означає необхідність розділу сфер відповідальності між рівнями управління: стратегічним, оперативним і тактичним. На кожному рівні існує власна функціональна петля OODA, кожна з яких забезпечує відслідковування притаманних саме їй умов обстановки, поведінки і стану військ та прийняття рішення згідно з відповідними рівню управління критеріями ефективності, оперативності тощо.

Таким чином, розуміючи, що пік розвитку науки управління перебуває в межах інтересів США, можна стверджувати таке [1]:

- питання підготовки й прийняття рішень (формування його основи – замислу) відноситься до вищої форми інтелектуальної діяльності людини, що слабо піддається формалізації й поки що не має практичної реалізації в області комп'ютерних технологій;
- вчені США, а отже, і їхні партнери по НАТО, ведуть активну наукову роботу щодо впровадження в практику військового управління технологій створення інтелектуального програмного забезпечення (систем C⁴ISR);
- неможливість формалізації процесів формування замислу рішення спонукає до висновку про необхідність створення інтелектуальних комп'ютерних технологій з підтримки процесів розумової діяльності людини через фільтрацію інформації за якісними і кількісними показниками, через створення відповідних образів сприйняття інформації, через проведення множини тривких для людини математичних розрахунків, для підготовки формалізованих висновків і пропозицій та ін.;
- в основу процесів підготовки й прийняття рішень входить концепція цілеутворення, що визначає суть технології у роботі органів управління з прийняття рішень на бойові дії;
- теорія прийняття рішень є не тільки теорією вибору альтернатив, а являє собою методологію розробки варіантів замислу рішення (як альтернатив), їх обґрунтування, оптимізації розроблених пропозицій та прийняття самого рішення й подальшого планування практичної діяльності підпорядкованих військ.

Висновки. Інформаційно-аналітичне забезпечення силових структур проїдних країнах світу постійно вдосконалюється під впливом новітніх викликів та розвитку інформаційно-комунікативних технологій. Фахівці

аналітики США вважають неможливим проведення сучасних операцій без засобів інтелектуальної підтримки прийняття рішень. Таки системи вже входять до сучасних бойових систем управління.

Сучасні збройні сили США й інших держав НАТО перебувають (у різному ступені) у стані переходу від збройних сил індустріальної епохи до збройних сил інформаційної епохи.

Застосування країнами партнерами таких систем понукає вдосконалювання систем підтримки прийняття рішень і в Україні. Для сил безпеки, особливо під час проведення сумісних службово-бойових дій, інформаційний обмін та взаємодія, на думку авторів, є одним з найважливіших завдань.

Виклики сучасності з якими зіткнулась наша держава потребують негайного вдосконалення системи інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України.

Література:

1. Теорія прийняття рішень органами військового управління: монографія / В.І. Ткаченко, Є.Б. Смірнов та ін.; За ред. В.І. Ткаченка, Є.Б. Смірнова. Х.: ХУ ПС, 2008. 542 с.
2. Ткаченко В.І. Аналіз принципів побудови інтелектуальних систем управління ВПС збройних сил іноземних країн / В.І. Ткаченко, В.І. Карпенко, Є.Б. Смірнов, В.О. Нерубацький // Системи управління, навігації та зв'язку. – К.: ЦНДІ навігації і управління, 2008. – Вип. 2 (6). – С. 79 – 83.
3. David S. Fadok. John Boyd and John Warrden: Air power's quest for strategic paralysis. MAXWELL AIR FORCE BASE, ALABAMA, JUNE 1994.
4. David S. Alberts, John J. Garstka, Richard E. Hayes, David A. Signori. Understanding Information Age Warfare // Library of Congress Cataloging-in-Publication Data. – August 2001.
5. Information Operations: A New War-Fighting Capability. A Research Paper Presented To Air Force 2025. – August 1996.
6. Dr Sheila E. Widnall, Gen Ronald R. Fogelman, Air Force Executive Guidance (Washington, D.C.: December 1995), 2.
7. Jeffrey McKittrick et al., The Revolution in Military Affairs, Air War College Studies in National Security: Battlefield of the Future. – № 3. – P. 65 – 97. – (Maxwell AFB, Ala.: Air University Press, September 1995).
8. Advanced Research Program Agency. – Intelligent Systems. – 23 July 1995.
9. Hundley, Richard O. Past Revolutions, Future Transformations: What Can the History of Revolutions in Military Affairs Tell Us About Transforming the U.S. Military? – Santa Monica, CA: RAND. – 1999.
10. Power to the Edge: Command and Control in the Information Age / David S. Alberts, Richard E. Hayes // Information Age Transformation Series. cm. ISBN 1-893723-13-5. – April 2005.

References:

1. Tkachenko V.I., Smirnov E.B., Drobakha G.A., Bilchuk V.M., & Tristan A.V. (2008). *Teoriia pryiniattia rishen orhanamy viiskovoho upravlinnia [The theory of decision-making by military administration bodies]*. Kharkiv: KhVU [in Ukrainian].

2. Tkachenko V.I., & Karpenko V.I., Smirnov Ye.B., Nerubatskyi V.O. (2008). Analiz pryntsyviv pobudovy intelektualnykh system upravlinnia VPS zbroinykh syl inozemnykh krain [Analysis of the principles of building intelligent control systems of the Air Force of the armed forces of foreign countries]. *Systemy upravlinnia, navihatsii ta zviazku – Management, navigation and communication systems*, 2(6), 79 – 83[in Ukrainian].
3. David S. Fadok. John Boyd and John Warnden (1994) *Air power's quest for strategic paralysis. MAXWELL AIR FORCE BASE, ALABAMA.*
4. David S. Alberts, John J. Garstka, Richard E. Hayes, David A. Signori. (2001). *Understanding Information Age Warfare // Library of Congress Cataloging–in–Publication.*
5. *Information Operations: A New War–Fighting Capability. A Research Paper Presented To Air Force 2025. – August 1996.*
6. Dr Sheila E. Widnall, Gen Ronald R. Fogelman. (1995). *Air Force Executive Guidance 2. Washington, D.C.*
7. Jeffrey McKittrick et al. (1995). *The Revolution in Military Affairs, Air War College Studies in National Security: Battlefield of the Future. – № 3. – P. 65 – 97 Maxwell AFB, Ala.: Air University Press.*
8. Advanced Research Program Agency. (1995). *Intelligent Systems.*
9. Hundley, Richard O. Past Revolutions. (1999). *Future Transformations: What Can the History of Revolutions in Military Affairs Tell Us About Transforming the U.S. Military? – Santa Monica, CA: RAND.*
10. *Power to the Edge: Command and Control in the Information Age / David S. Alberts, Richard E. Hayes // Information Age Transformation Seriesp. cm. ISBN 1–893723–13–5. – April 2005.*

УДК: 342.5

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-143-156](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-143-156)

Качан Яна Віталіївна кандидат наук з державного управління, завідувач кафедри публічного управління та публічної служби, Академія праці, соціальних відносин та туризму, <https://orcid.org/0000-0002-4078-7747>

Міщенко Катерина Семенівна кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного управління та публічної служби, Академія праці, соціальних відносин та туризму, <https://orcid.org/0000-0003-0669-208X>

Бовт Ірина Валеріївна студентка 2 курсу магістратури кафедри публічного управління та публічної служби, Академія праці, соціальних відносин та туризму, начальник відділу управління персоналом, Управління соціального захисту населення Шевченківської районної в місті Києві державної адміністрації, <https://orcid.org/0009-0006-3017-0408>

ДО ПИТАННЯ ПРО РЕАЛІЗАЦІЮ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Анотація: У даній статті зосереджено увагу на специфіці реалізації кадрової політики в публічному управлінні під час воєнного стану в Україні. Проаналізовано виклики та особливості кадрової політики в умовах військового конфлікту шляхом зіставлення їх із звичайними умовами функціонування публічної служби. У статті висвітлено, як воєнний стан впливає на реалізацію кадрової політики та прийняття рішень у сфері кадрового менеджменту, надано рекомендації щодо адаптації кадрових стратегій для забезпечення ефективної роботи державного апарату в кризових умовах.

У статті наголошується на спрощенні процедур добору кадрів на державну службу та гнучкості законодавства про державну службу.

Автори аналізують погляди науковців на можливість створення кадрового резерву та складання переліку актуальних професій кандидатів на державну службу з урахуванням професійної освіти фахівців, їхнього попереднього досвіду роботи і, звичайно, місця останньої роботи. Ми висловлюємо занепокоєння, що спрощення умов призначення державних службовців певним чином порушує основоположні принципи державної служби, а саме стабільність та професіоналізм. Також наголошуємо на нагальності відновлення резерву державної служби.

Описуємо особливий адміністративно-правовий статус місцевих військових адміністрацій. Це пов'язано з тим, що, крім специфіки їх утворення та припинення діяльності, місцеві військові адміністрації наділяються додатковими повноваженнями щодо запровадження заходів правового характеру та забезпечення їх реалізації, а також перебувають у подвійному підпорядкуванні залежно від повноважень, які вони здійснюють.

Органи місцевого самоврядування (сільські, селищні, міські ради, їх виконавчі органи та голови) можуть продовжувати здійснювати повноваження, надані Законом України "Про місцеве самоврядування в Україні". Ці повноваження не обмежуються навіть в умовах воєнного стану. Органи місцевого самоврядування мають право приймати рішення на місцевому рівні, за винятком випадків, коли за це відповідає військово-селищна адміністрація.

Ключові слова: кадрова політика, публічне управління, воєнний стан, Україна, кризовий менеджмент, адаптація стратегій.

Kachan Yana Vitaliivna Ph.D. in Public Administration, Head of the Department of Public Administration and Public Service, Academy of Labour, Social Relations and Tourism, <https://orcid.org/0000-0002-4078-7747>

Mishchenko Kateryna Semenivna Ph.D. in Public Administration, Associate Professor of the Department of Public Administration and Public Service, Academy of Labour, Social Relations and Tourism, <https://orcid.org/0000-0003-0669-208X>

Bovt Iryna Valeriivna 2nd year master student, Department of Public Administration and Public Service, Academy of Labour, Social Relations and Tourism, The head of the personnel management department of the Department of Social Protection of the Population of the Shevchenko District State Administration in the city of Kyiv, <https://orcid.org/0009-0006-3017-0408>

DUE TO THE QUESTION OUT IMPLEMENTATION OF THE PERSONNEL OF THE POLICE IN THE PUBLIC SERVICE DURING THE MARTIAL STATE IN UKRAINE

Abstract. This article focuses on the specifics of the implementation of personnel policy in public administration during martial law in Ukraine. The challenges and features of personnel policy in the conditions of a military conflict were analyzed by comparing them with the usual conditions of the functioning of the public service. The article highlights how the state of war affects the implementation of personnel policy and decision-making in the field of personnel management, provides recommendations on the adaptation of personnel strategies to ensure the effective operation of the state apparatus in crisis conditions.

The article emphasizes the simplification of civil service recruitment procedures and the flexibility of civil service legislation.

The authors analyze the views of scientists on the possibility of creating a personnel reserve and compiling a list of relevant professions of candidates for public service, taking into account the professional education of specialists, their previous work experience and, of course, the place of their last job. We express concern that the simplification of the conditions for the appointment of civil servants in some way violates the fundamental principles of the civil service, namely stability and professionalism. We also emphasize the urgency of restoring the civil service reserve.

We describe the special administrative and legal status of local military administrations. This is due to the fact that, in addition to the specifics of their formation and termination of activity, local military administrations are given additional powers to introduce measures of a legal nature and ensure their implementation, and are also subject to dual subordination depending on the powers they exercise.

Local self-government bodies (village, settlement, city councils, their executive bodies and heads) may continue to exercise the powers granted by the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine". These powers are not limited even under martial law. Local self-government bodies have the right to make decisions at the local level, with the exception of cases where the military-settlement administration is responsible for this.

Keywords: personnel policy, public administration, martial law, Ukraine, crisis management, adaptation of strategies.

Постановка проблеми. Реалізація кадрової політики в публічному управлінні під час воєнного стану є надзвичайно важливим аспектом забезпечення національної безпеки та стабільності суспільства. Воєнний стан вимагає оперативних та адекватних дій влади щодо формування та мобілізації кадрів у сферах оборони, медицини, соціального обслуговування, а також забезпечення їхньої ефективної роботи на користь держави та громадян. Однак, на сьогоднішній день існують певні проблеми та виклики у сфері кадрової політики під час воєнного стану, які потребують детального дослідження та пошуку шляхів їх розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації в цій галузі свідчать про актуальність проблеми й розкривають деякі аспекти кадрової політики в умовах воєнного стану в Україні. У дослідженні І.Ю. Кушніренка "Державна кадрова політика в Україні: проблеми та перспективи розвитку" знайшли відображення основні проблеми та перспективи кадрової політики в Україні. Хоча стаття й не зосереджена на аналізі кадрової

політики в умовах воєнного стану, у ній наведено загальний контекст, важливий для розуміння кадрових викликів та можливостей в сучасній Україні.

У авторефераті дисертації Н.С. Калашник "Самоосвіта державних службовців в Україні в умовах суспільних змін" розглядаються питання самоосвіти державних службовців. Автор цього дослідження підкреслює, що важливою складовою кадрової політики в умовах воєнного стану є підготовка та підвищення кваліфікації кадрів, а також акцентує увагу на важливості ролі самоосвіти в цьому процесі. Висновки, наведені в авторефераті дисертації Н.М. Богданової "Система мотивації молоді до державної служби" свідчать про значущість мотивації для привертання молоді до державної служби. У воєнний період ефективна система мотивації може виявитися вирішальною для залучення та утримання кваліфікованих фахівців у сферах оборони та безпеки.

Зазначені дослідження можуть бути основою для подальшого аналізу та пошуку можливих шляхів розв'язання проблем, пов'язаних із реалізацією кадрової політики в публічному управлінні під час воєнного стану в Україні.

Мета статті – дослідити теорію і практичні аспекти ефективної реалізації кадрової політики в публічному управлінні під час воєнного стану з метою забезпечення національної безпеки та стабільності.

Дослідження фокусується на таких основних завданнях:

- оцінка впливу воєнного стану на кадрову політику в публічному секторі.
- аналіз стратегій адаптації кадрових процесів в умовах кризи.

Виклад основного матеріалу. Публічна служба - це фундаментальна складова сучасної системи державного управління. Це поняття охоплює широкий спектр функцій і його роль у державному управлінні є надзвичайно важливою.

Публічна служба може бути визначена як система, в якій професійно підготовлені та кваліфіковані співробітники працюють на благо держави та її громадян. Ці співробітники мають за завдання виконувати різні функції, пов'язані з управлінням державними ресурсами, забезпеченням законності та ефективної роботи урядових органів. Публічна служба базується на принципах професіоналізму, безпартійності, відкритості та відповідальності перед суспільством [1, с. 167–172].

Однією з ключових ролей публічної служби є забезпечення функціонування державного апарату. Публічні службовці відповідають за виконання завдань, що стосуються розробки та реалізації політики, законодавчої ініціативи та виконавчої влади. Вони забезпечують стабільність та ефективність роботи

уряду та інших органів державного управління. Публічні службовці виконують функції виконавця, що забезпечує виконання законів та регулювань, прийнятих владними органами.

Крім того, публічна служба відіграє важливу роль у становленні демократії та розвитку правової держави. Вона забезпечує дотримання законності та гарантує, що дії влади відповідають вимогам конституції та законів. Публічні службовці мають обов'язок служити інтересам громадян і дотримуватися принципів правової держави, що сприяє створенню справедливого та рівноправного суспільства.

Значущою роллю публічної служби є також забезпечення стабільності та ефективності урядового апарату. Публічні службовці мають розвивати та вдосконалювати систему управління, забезпечуючи оптимальне використання ресурсів, прозорість і відкритість процесів урядової діяльності. Вони сприяють запровадженню інновацій та сучасних методів управління, що позитивно впливає на діяльність державних органів, підвищуючи їх ефективність.

Публічна служба відіграє важливу роль у забезпеченні соціального розвитку та благополуччя громадян. Її функції передбачають розробку й реалізацію соціальних програм, охорону прав та інтересів менш захищених верств населення, спрямовані на забезпечення якісної медичної допомоги та освітніх послуг. Реалізація функцій публічної служби сприяє створенню сприятливих умов для розвитку підприємництва та інноваційного потенціалу.

Завдяки публічній службі здійснюється координація міжнародної співпраці та інтеграції України у світове співтовариство. Публічні службовці ведуть переговори, укладають міжнародні угоди та сприяють реалізації зовнішньополітичних ініціатив країни. Вони представляють Україну на міжнародних форумах і дипломатичних місіях, допомагаючи зміцнювати міжнародний статус країни та сприяючи залученню інвестицій та технологій.

Важливим завданням публічної служби є підтримка громадянського суспільства та залучення громадян до їх участі у державному управлінні. Публічні службовці покликані створювати умови для взаємодії з громадськими організаціями, забезпечувати доступ до інформації та участь громадян у процесі прийняття рішень. Це сприяє відкритості та демократії в управлінні, а також дозволяє громадянам бути більш активними учасниками суспільного життя.

Сучасний період розвитку публічної служби визначається процесами глобалізації, технологічними інноваціями та посиленням ролі держави у суспільстві. Технологічний прогрес, глобальний обмін інформацією та ідеями вимагають від публічних службовців більш якісного рівня експертизи, спроможності швидко адаптуватися до змін, оптимізувати процеси управління, забезпечуючи максимально можливий доступ до інформації.

Однак, попри всі трансформації та розвиток, деякі основні принципи публічної служби залишаються незмінними. Серед них можна виділити прозорість, об'єктивність, відповідальність перед громадянами, відданість виконанню завдань та забезпечення громадської довіри до державного апарату [2, с. 352].

Війна в Україні значно вплинула на всі сфери суспільного життя, включаючи публічний сектор. В умовах війни одним з основних напрямків, який зазнав суттєвого впливу, став процес набору персоналу. Під час воєнного конфлікту виявилися декілька ключових тенденцій, які варто розглянути.

Набір персоналу в публічному секторі в умовах війни відрізняється від набору в мирний період. Однією зі значущих змін є зменшення кількості заявок на вакансії. Це пояснюється тим, що багато громадян України виїхали з країни або були мобілізовані до Збройних Сил України для захисту національної безпеки. Така ситуація призводить до нестачі кваліфікованих кандидатів, особливо на вакансіях, що пов'язані із сферою безпеки та оборони.

Крім того, в умовах війни підвищуються вимоги до кандидатів на посади в публічному секторі. Організації починають звертати особливу увагу на професійну компетентність кандидатів, їхній досвід роботи та мотивацію. Найважливішим є вміння адаптуватися до мінливого середовища та працювати під впливом стресу та високого ризику.

Для відбору кандидатів стають дедалі популярнішими онлайн-навчання та співбесіди. Умови війни обмежують можливості проведення особистих зустрічей, тому доцільно використовувати інтернет-технології для відбору та співбесіди з потенційними кандидатами. Це дозволяє зекономити час та ресурси, зменшити ризик виникнення проблем із здоров'ям співробітників, а також швидше забезпечити потреби організації у персоналі.

Процес навчання персоналу також відчуває вплив воєнного стану. Зміна змісту навчання стає актуальною, оскільки специфіка конфлікту створює нові виклики для публічних службовців. Працівники повинні бути готові до взаємодії зі сферами безпеки, володіти навичками надання психологічної допомоги як співробітникам, так і громадянам, а також уміти вести переговори в умовах кризи. Також важливо засвоїти діловий етикет та вміння спілкуватися з громадськістю в умовах війни.

Стає необхідною зміна форм навчання, оскільки обмежена можливість особистих зустрічей ставить під сумнів ефективність традиційних навчальних підходів. Онлайн-навчання та дистанційне навчання стають домінуючими формами, які дозволяють забезпечити безпеку працівників та ефективно надавати необхідні знання та навички.

В умовах війни особливої уваги потребує процес ротації персоналу. Зменшення кількості ротацій стає суттєвим чинником, оскільки важливо

забезпечити стабільність роботи організацій у важких умовах. Ключовим питанням стає зміна напрямків ротацій, оскільки організація повинна зміщувати персонал на посади, які є критичними для забезпечення функціонування в умовах воєнного конфлікту.

В умовах воєнного стану кадрова політика в публічному управлінні зазнала великого впливу. У цьому контексті вона стикається з численними складнощами та вимогами, вимагаючи гнучкості та оперативності у її реалізації.

Першим викликом для кадрової політики в умовах воєнного стану є зростання обсягу завдань, покладених на публічні органи. Зокрема, публічні органи тепер мають брати на себе додаткові функції, пов'язані з обороною країни, забезпеченням безпеки громадян та наданням гуманітарної допомоги. Це призводить до підвищеної продуктивності праці публічних службовців та необхідності залучення додаткових ресурсів. Відомо, що в умовах кризової ситуації реалізація цих завдань вимагає від публічних службовців особливої ефективності та оперативності у прийнятті рішень.

Другим значущим аспектом є зменшення чисельності публічних службовців через бойові дії та евакуацію. Унаслідок конфлікту значна кількість публічних службовців була вимушено залишена без робочих місць, що призвело до скорочення чисельності публічної служби та необхідності перерозподілу завдань між тими, хто залишився працювати. Це створює надзвичайну складність у плануванні та управлінні персоналом.

Третім аспектом є зміна пріоритетів кадрової політики. В умовах військового конфлікту пріоритетними завданнями кадрової політики є забезпечення обороноздатності країни, захист громадян та надання гуманітарної допомоги. Це передбачає переорієнтацію кадрової політики на формування нових компетенцій у публічних службовців та їхню адаптацію до нових умов роботи. Наприклад, співробітники публічних органів повинні мати глибокі знання у сферах безпеки, оборони, гуманітарної допомоги та управління кризовими ситуаціями [3, с. 97–100].

Для забезпечення оперативної реакції на ці виклики кадрова політика публічного управління має бути спрямована на впровадження гнучких методів управління персоналом. Зазначене передбачає використання дистанційної роботи, що дозволяє публічним службовцям продовжувати працювати в умовах евакуації або перебування в зоні бойових дій. Також важливим є запровадження ротації кадрів, що дозволяє ефективно розподілити ресурси та забезпечити безперервність виконання завдань. Крім того, необхідно змінювати форми та методи професійного розвитку публічних службовців, спрямовуючи їх на формування нових компетенцій, необхідних для роботи в умовах воєнного стану.

Загалом, сучасна ситуація в Україні вимагає від публічного управління не лише реакції на термінові виклики, але й стратегічного планування та розробки відповідних кадрових стратегій. Гнучка кадрова політика є ключовим фактором у забезпеченні ефективності та успішності державного управління під час воєнного конфлікту. Реалізація цієї політики вимагає спільних зусиль державних органів, громадських організацій та академічних установ, а також постійного моніторингу та аналізу ситуації для вдосконалення підходів та методів управління персоналом. Тільки таким чином можна досягти ефективності та успіху в умовах військового конфлікту та зберегти стабільність і безпеку країни.

Впровадження гнучких методів управління персоналом та внесення тимчасових змін у законодавчу і нормативну базу, що регулює кадрову політику, є важливими та необхідними кроками для сучасного управління публічною службою в умовах зміни соціально-економічних та політичних умов. Дані зміни спрямовані на забезпечення оптимального використання ресурсів та підвищення ефективності діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування.

Важливою передумовою для впровадження гнучких методів управління персоналом є внесення змін до Закону України "Про державну службу". Цей закон визначає загальні принципи та структуру державної служби в Україні. Для забезпечення гнучкості управління персоналом необхідно додати до нього пункти, що передбачають можливість віддаленого управління персоналом, проектного управління та впровадження гнучкого режиму робочого часу. Це дозволить державним органам та місцевим органам самоврядування ефективніше використовувати свій персонал та адаптуватися до змін в умовах негативного впливу внутрішніх та зовнішніх факторів.

Одним із ключових аспектів реформування кадрової політики є впровадження нових форм оплати праці. Нинішня система оплати праці державних службовців не завжди відповідає реаліям ринку праці та не сприяє залученню та утриманню кваліфікованих кадрів. Основною ідеєю нової системи оплати праці має бути прозорість, справедливість та стимулювання високих результатів. Для цього слід розглянути можливість введення системи преміювання за досягнення певних цілей та показників ефективності.

Додатковою складовою реформи кадрової політики є положення про порядок проведення конкурсів на зайняття вакантних посад державних службовців. Важливою альтернативою традиційним методам проведення конкурсів може стати можливість проводити їх дистанційно, використовуючи сучасні інформаційні технології та інструменти. Це дозволить залучати кандидатів з різних регіонів країни та забезпечить більшу конкуренцію на посади, що сприятиме відбору найкращих фахівців.

Порядок заміщення вакантних посад державних службовців, які виникли внаслідок призову на військову службу, мобілізації або в разі смерті чи інвалідності, пов'язаної з виконанням обов'язків військової служби або службових обов'язків, також потребує перегляду. З метою забезпечення ефективного функціонування державних органів у часи війни важливо розглянути можливість заміщення таких посад без проведення конкурсу, з урахуванням необхідних кваліфікаційних вимог та виконання процедур відповідно до законодавства [4, с. 36].

Впровадження тимчасових змін у законодавчу та нормативну базу, що регулює кадрову політику, має на меті забезпечити оперативну адаптацію кадрового потенціалу до нових умов та забезпечити ефективність виконання завдань у період воєнного стану. Слід пам'ятати, що в такий період особливо важливо мати належну кількість та якість кваліфікованих державних службовців, здатних вести відповідну роботу для забезпечення безпеки та стабільності країни.

Україна переживає важкий період у своїй історії, перебуваючи у стані війни, який суттєво впливає на всі аспекти життя суспільства, включаючи економіку та сферу праці. Однією з ключових проблем, які виникають в цих умовах, є збереження та мотивація ключових кадрів на підприємствах. Це завдання необхідно вирішувати з особливою увагою і обачністю, оскільки втрата таких працівників може призвести до серйозних проблем для підприємств та внаслідок цього для всього суспільства.

Термін "ключові кадри" визначає працівників, які мають високий рівень кваліфікації, значний досвід і знання, необхідні для успішної діяльності підприємства. Вони є критично важливими для забезпечення стабільності і розвитку організації, а їхня втрата може призвести до серйозних наслідків.

Першим і одним з найважливіших аспектів розробки стратегій збереження та мотивації ключових кадрів є урахування психологічного стану працівників. В умовах військового конфлікту працівники можуть почувати стрес, тривогу і страх. Це може вплинути на їхню продуктивність і загрожувати їхньому фізичному та психічному здоров'ю. Тому важливо забезпечити їм психологічну підтримку та допомогу, щоб вони могли ефективно впоратися з цими труднощами.

Другим аспектом є фінансові умови працівників. У воєнний час підприємства повинні забезпечити ключовим кадрам гідну заробітну плату та соціальні гарантії. Це важливо для того, щоб працівники відчували себе фінансово захищеними та могли зосередитися на виконанні своїх обов'язків без додаткових турбот про своє матеріальне благополуччя.

Організаційні умови також мають велике значення. Підприємства повинні створити безпечні умови праці та забезпечити ключових кадрів

необхідним обладнанням і ресурсами. Це не тільки гарантуватиме їхню безпеку, але і допоможе зберегти ефективність виробничого процесу.

Для реалізації стратегій збереження та мотивації ключових кадрів підприємства можуть використовувати різні тактики. Першою тактикою є індивідуальний підхід до кожного працівника. Це означає вивчення потреб і інтересів кожного ключового працівника і розробку персоналізованих заходів для їхнього збереження та мотивації. Наприклад, можливість гнучкого графіку роботи або надання можливостей для професійного розвитку можуть бути важливими мотиваційними факторами для окремих працівників.

Другою тактикою є створення атмосфери командного духу на підприємстві. Важливо, щоб працівники відчували себе частиною колективу та були готові підтримувати один одного. Це сприятиме зміцненню внутрішньої згуртованості та підвищуватиме прихильність працівників до підприємства.

Третьою тактикою є розвиток кар'єри працівників. Підприємства повинні надавати ключовим кадрам можливості для професійного росту і просування по службі. Це може бути досягнуто через надання навчальних курсів, тренінгів, а також створення внутрішньої системи підвищення кваліфікації. Такі можливості допоможуть працівникам відчувати себе цінними й затребуваними, що сприятиме їхній мотивації та лояльності до підприємства.

Загалом, збереження та мотивація ключових кадрів під час воєнного стану в Україні є надзвичайно важливим завданням. Для досягнення цієї мети підприємства повинні розробити комплексні стратегії, які враховують психологічний стан працівників, фінансові та організаційні умови роботи. Використовуючи індивідуальний підхід, командний дух та розвиток кар'єри, підприємства можуть досягти збереження та мотивації ключових кадрів, що є критично важливим для їхнього успіху і виживання в умовах військового конфлікту.

Під час воєнного стану в Україні працівники публічного сектору стикаються зі значними викликами і труднощами. Вони виставлені на передову фронті подолання кризових ситуацій, забезпечення життєдіяльності держави і надання допомоги постраждалим громадянам. Психологічна підтримка працівників в цей час виявляється надзвичайно важливою, оскільки вони можуть стикатися зі специфічними психологічними труднощами. Доцільно розглянути різні аспекти психологічної підтримки працівників публічного сектору в умовах воєнного конфлікту. Зокрема, важливим аспектом є розуміння психологічних проблем, з якими можуть стикатися працівники публічного сектору під час війни. Однією з основних проблем є травматичний стрес. Цей стан може виникнути через досвід подій, які є

травматичними, такими як обстріли, вибухи або втрата близької людини. У цьому випадку, працівники можуть відчувати тривогу, депресію, кошмарні сни та інші симптоми, які можуть впливати на їхню емоційну стабільність та продуктивність на роботі [5, с. 20].

Другою значущою проблемою є загальний стрес, що може виникати внаслідок невизначеності та надзвичайних обставин. Процеси, які супроводжують воєнний стан, можуть бути непередбачуваними та надзвичайно вимогливими. Це може призвести до підвищеної тривожності, дратівливості, проблем із сном та концентрацією уваги.

Третьою проблемою є вигорання, яке може виникнути через тривалий стрес, пов'язаний з роботою. Продовжена експозиція до стресу може призвести до втрати інтересу до роботи, зниження продуктивності та навіть проблем із самооцінкою та самоповагою. Це може суттєво вплинути на якість роботи та загальне психічне здоров'я працівника.

Для розв'язання цих проблем важливо створити систему психологічної підтримки працівників публічного сектору. Така підтримка може допомогти знизити рівень стресу та тривоги, зрозуміти та ефективно регулювати свої емоції. Вона також сприяє розвитку стресостійкості, що є важливою навичкою в умовах воєнного конфлікту. Однак психологічна підтримка не обмежується лише вирішенням конкретних проблем, вона також спрямована на покращення загального психічного стану та якості життя працівників.

Розробка програм психологічної допомоги та стресостійкості для співробітників публічної служби в умовах воєнного стану в Україні є критично важливою. Ці програми повинні бути спеціалізованими та адаптованими до умов конфлікту. Нижче розглянуті ключові компоненти таких програм:

1. Інформація та освіта: працівники повинні бути належно проінформовані про психологічні наслідки війни та навчені методам самопомоги. Це може включати у себе освітні семінари, лекції, публікації та доступ до інформаційних ресурсів, які допоможуть зрозуміти та управляти своїми емоціями та стресом.

2. Психологічна підтримка: професійна психологічна підтримка є необхідною для працівників, які можуть відчувати найвищий рівень стресу та травматичних подій. Ця підтримка може включати індивідуальну психотерапію, групові терапевтичні сесії, консультації та підтримку у формі групових роздумів.

3. Соціальний захист: програми психологічної допомоги повинні включати соціальний захист для працівників, які можуть потребувати додаткової допомоги. Це може включати фінансову допомогу для тих, хто зазнав фінансових втрат у зв'язку з конфліктом, допомогу в отриманні житла

для тих, хто втратив своє житло через війну, а також медичну допомогу для тих, хто отримав поранення або інші фізичні травми.

Програми психологічної допомоги та стресостійкості повинні бути доступними для всіх працівників публічного сектору, незалежно від їхнього рівня освіти, стажу роботи або посади. Вони повинні бути безкоштовними або доступними за пільговою ціною, щоб забезпечити рівний доступ до психологічної підтримки для всіх.

Загальна мета таких програм - забезпечити працівникам публічного сектору необхідні інструменти та ресурси для збереження їхнього психічного здоров'я, підвищення стресостійкості та покращення якості їхнього життя в умовах воєнного конфлікту. Правильна психологічна підтримка може визначити успіх і ефективність працівників публічного сектору в цей важливий період для України.

Реформування публічної служби в Україні є актуальним завданням, яке спрямоване на створення ефективної, професійної та довіреної системи управління державними справами.

Одним з головних напрямків реформування публічної служби є зміцнення професійності та компетентності державних службовців. Ця мета досягається шляхом вдосконалення системи набору, підготовки та підвищення кваліфікації працівників державного апарату. Публічна служба має бути відкритою для талановитих та компетентних фахівців, а також забезпечувати їхній постійний розвиток через навчання та тренінги.

Ще важливим напрямком є забезпечення прозорості та відкритості у роботі державного апарату. Це включає в себе публічні консультації, доступ до інформації про роботу державних органів, а також зменшення бюрократичних бар'єрів для громадян та бізнесу. Такий підхід сприяє підвищенню довіри громадян до влади та покращенню управління країною. Зокрема, однією з цілей є впровадження електронного урядування (e-government) для спрощення взаємодії між владою та громадянами, а також для забезпечення швидкого доступу до послуг та інформації. Ця ініціатива сприяє підвищенню ефективності та доступності державних служб.

Важливим завданням публічної служби є боротьба з корупцією та підвищення етичних стандартів роботи. В Україні вже здійснено ряд заходів, спрямованих на попередження корупції та покарання осіб, які порушують етичні норми. Реформи також передбачають зміцнення механізмів контролю та нагляду за діяльністю державних службовців.

Важливим елементом реформи є розробка та впровадження стратегічних планів та програм розвитку публічної служби. Це допомагає визначити пріоритети та завдання на майбутнє, а також забезпечує системність у впровадженні реформ.

Для підтримки реформи публічної служби в Україні важливо залучення міжнародних партнерів та експертів. Міжнародний досвід та практика можуть бути корисними для вдосконалення внутрішнього управління та впровадження кращих практик. Крім того, однією з важливих цілей є поліпшення умов праці та соціального захисту державних службовців. Забезпечення конкурентоспроможних умов заробітної плати, медичного обслуговування та пенсійних виплат є важливими чинниками для збереження та привертання висококваліфікованих фахівців до публічної служби.

Реформування публічної служби в Україні є складним та багатогранним завданням, яке вимагає великих зусиль та ресурсів. Однак воно є важливим для забезпечення ефективного управління країною, покращення рівня життя громадян та забезпечення правової державності. Для досягнення цих цілей необхідно продовжувати реформувати та модернізувати публічну службу, дотримуючись високих стандартів її професійності, прозорості та етичності.

Висновки. Дослідження реалізації кадрової політики в публічному управлінні під час воєнного стану в Україні виявило, що адаптація кадрової політики до умов конфлікту та забезпечення психологічної підтримки і соціального захисту працівників є важливими аспектами управління в таких надзвичайних умовах. Дотримання принципів ефективності, справедливості та гнучкості у кадровій політиці сприяє забезпеченню стабільності та ефективної роботи публічного сектору під час воєнного стану.

Література:

1. Волик, В.С. Державна кадрова політика в Україні: теоретичні засади та перспективні напрями удосконалення. Теорія та практика державного управління. 2015. Вип. 3. С. 167–172.
2. Серьогін, С.М., за заг. ред. Кадрова політика і державна служба: навчальний посібник. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2011. 352 с.
3. Кушніренко, І.Ю. Державна кадрова політика в Україні: проблеми та перспективи розвитку. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2018. Вип. 15. С. 97–100.
4. Калашник, Н.С. Самоосвіта державних службовців в Україні в умовах суспільних змін. Автореф. дис. д-ра наук з держ. упр. Київ, 2014. 36 с.
5. Богданова, Н.М. Система мотивації молоді до державної служби. Автореф. дис. канд. наук з держ. упр. Київ, 2012. 20 с.

References:

1. Volik, V.S. (2015). Derzhavna kadrova politika v Ukraini: teoretichni zasadi ta perspektivni naprjami udoskonalennja [State personnel policy in Ukraine: theoretical foundations and prospective areas of improvement.]. *Teorija ta praktika derzhavnogo upravlinnja - Theory and practice of public administration*, 3, 167–172 [in Ukrainian].
2. Ser'ogin, S.M (2011). *Kadrova politika i derzhavna sluzhba [Personnel policy and civil service]*. Dnipro: DRIDU NADU [in Ukrainian].

3. Kushnirenko, I.Ju. (2018). Derzhavna kadrova politika v Ukraïni: problemi ta perspektivi rozvitku [State personnel policy in Ukraine: problems and prospects for development]. *Naukovij visnik Mizhnarodnogo gumanitarnogo universitetu - Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 15, 97–100 [in Ukrainian].

4. Kalashnik, N.S. (2014). Samoosvita derzhavnih sluzhbovciv v Ukraïni v umovah suspil'nih zmin [Self-education of civil servants in Ukraine in the conditions of social changes]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kiïv [in Ukrainian].

5. Bogdanova, N.M. (2012). Sistema motivacii molodi do derzhavnoi sluzhbi [The system of motivating youth for public service]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kiïv [in Ukrainian].

УДК 351:364

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-157-167](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-157-167)

Косач Ірина Анатоліївна доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту та адміністрування, Національний університет «Чернігівська політехніка», вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14000, тел.: (066) 654-27-79, <https://orcid.org/0000-0003-1730-7140>

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ НАДАННЯМ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ НА ЗАСАДАХ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ІНІЦІАТИВ

Анотація. В статті розглянуто теоретичні аспекти державного управління наданням соціальних послуг на засадах підприємницьких ініціатив. Мета статті – розробка теоретичних засад удосконалення системи надання соціальних послуг на засадах підприємницьких ініціатив. Визначено основні принципи функціонування системи надання соціальних послуг на сучасному етапі соціально-економічних процесів. Зазначається, що реалізація принципів взаємодії компонентів системи надання соціальних послуг відбувається на засадах конвергенції приватних та публічних ініціатив. Обґрунтовано важливість формування інституту соціального підприємництва в контексті реформування державного управління соціальними процесами. Визначено переваги розвитку соціального підприємництва. Розглянуто об'єктно- суб'єктну складову процесу надання соціальних послуг. Обґрунтовано, що важливою умовою при впровадженні соціального підприємництва є вдосконалення муніципального управління та організація функціонування органів місцевої влади в напрямку своєчасного та якісного надання соціальних послуг та забезпечення обслуговування повсякденної життєдіяльності населення. Запропоновано комплекс адаптивних важелів та механізмів, що здатні вирішити проблеми впровадження соціального підприємництва в умовах сучасної системи публічного управління. Зазначено, що впровадження зазначених дій обумовлює доцільність формування системи публічного управління соціальним підприємництвом на місцевому та регіональному рівні, запропоновано структурний склад зазначеної системи. На основі системного підходу визначено структуру системи надання соціальних послуг як комплекс взаємозв'язків, що визначаються особливостями соціальних відносин між особами та соціальними групами, які потребують соціального захисту, а також органами державної влади, місцевого самоврядування та громадськими і волонтерськими організаціями.

Ключові слова: державне управління, публічне управління, соціальна послуга, соціальне підприємництво, система надання соціальних послуг, соціальний захист.

Kosach Irina Anatoliivna Doctor of Science (Economics), Professor, Professor of Management and Administration Department, National university "Chernigiv polytechnics", Shevchenko St, 95, Chernigiv, 14000, tel.: (066) 654-27-79, <https://orcid.org/0000-0003-1730-7140>

THE GOVERNANCE OF THE SOCIAL SERVICES PROVISION ON THE BASIS OF ENTREPRENEURIAL INITIATIVES

Abstract. The article examines the theoretical aspects of public management of the provision of social services on the basis of entrepreneurial initiatives. The purpose of the article is to develop the theoretical foundations of improving the system of social services providing on the basis of entrepreneurial initiatives. The main principles of the functioning of the system of providing social services at the current stage of socio-economic processes have been determined. It has been noted that the implementation of the principles of providing social services system takes place on the basis of the convergence of private and public initiatives. The importance of the formation of the social entrepreneurship institute in the context of reforming the state management of social processes has been substantiated. The advantages of the development of social entrepreneurship have been determined. The object-subject component of the process of providing social services has been considered. It has been substantiated that an important condition for the implementation of social entrepreneurship is the improvement of municipal management and the organization of the functioning of local authorities in the direction of timely and high-quality provision of social services and ensuring maintenance of everyday life activities of the population. A complex of adaptive levers and mechanisms capable of solving the problems of implementing social entrepreneurship in the conditions of the modern public administration system has been proposed. It has been noted that the implementation of the mentioned actions determines the expediency of forming a system of public management of social entrepreneurship at the local and regional level. It has been proposed the structural composition of the mentioned system. On the basis of a systemic approach, the structure of the system of providing social services has been determined as a complex of interrelationships determined by the features of social relations between individuals and social groups that need social protection, as well as state authorities, local governments, and public and volunteer organizations.

Keywords: governance, public administration, social service, social entrepreneurship, system of providing social services, social protection.

Постановка проблеми. На сьогодні система надання соціальних послуг пройшла процес інституціоналізації із формуванням всіх необхідних складових та може розглядатись як соціальний інститут, що функціонує з метою забезпечення потреб суспільного розвитку. При цьому соціальні послуги виступають основним елементом зазначеної системи, що характеризується взаємодією між фізичними особами як споживачами та юридичними особами як надавачами щодо задоволення їх соціальних потреб та інтересів на основі права та встановлених норм у законодавстві. В широкому спектрі надання соціальних послуг забезпечується закладами освіти та охорони здоров'я, установами громадського транспорту, підприємствами житлово-комунального господарства і т.ін. Проте під впливом пандемічних процесів, недосконалості реформування системи публічної влади, військової агресії РФ в Україні ситуація у соціальній сфері характеризується загостренням протиріч між функціонуванням та розвитком установ та підприємств соціальної сфери, зростанням рівня незадоволеності якістю послуг населенням, що дозволяє зробити висновок про знаходження системи надання соціальних послуг у кризовому стані та створює передумови для розробки відповідних антикризових заходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток системи надання соціальних послуг знаходиться у фокусі уваги таких вітчизняних вчених, як Я. Белєвцова [1], О. Іляш [2], Т. Миськевич [3], Л. Савчук [4], В. Роледерс, Г. Кукель [5], Л. Сідельнік [6] та ін. Пріоритетними напрямками досліджень у цій сфері є підвищення якості надання послуг та реформування системи державного управління, а також розробка відповідних механізмів державного регулювання.

Проте сучасні соціально-економічні процеси розвитку суспільства вимагають нових підходів та механізмів формування та розвитку системи надання соціальних послуг, що потребує додаткових досліджень у цьому напрямку.

Мета статті – розробка теоретичних засад удосконалення системи надання соціальних послуг на засадах підприємницьких ініціатив.

Виклад основного матеріалу. Функціонування системи надання соціальних послуг на сучасному етапі соціально-економічних процесів в Україні відбувається на основі наступних принципів:

- принципу адресності, що реалізується шляхом персоналізації при наданні соціальної послуги конкретному споживачу у терміни, що дозволяють максимально знизити соціальні проблеми;

- принципу доступності, що передбачає надання соціальної послуги на умовах своєчасності, безкоштовності або часткової оплати, що забезпечується відповідними нормативними актами та напрямками державної соціальної політики;

- принципу добровільності отримання соціальної послуги в залежності від потреби конкретної соціальної групи;

- принципу гуманності, що забезпечує рівність в отриманні соціальних послуг всіма громадянами та верствами населення, що їх потребують, незалежно від соціального статусу, віку, статі, інвалідності і т.ін.)

- принципу конфіденційності, що передбачає недопущення розповсюдження відомостей особистого характеру організаціями, що мають право їх отримання та зберігання, а також спеціалізованим фахівцям, що залучаються до професійного надання соціальних послуг та пов'язаних з ними інформаційних та юридичних послуг.

Реалізація принципів взаємодії компонентів системи надання соціальних послуг відбувається на засадах конвергенції приватних та публічних ініціатив. Пріоритет при цьому останніми роками отримало соціальне підприємництво, що поступово отримує відповідну інституційну підтримку. Виникнення соціального підприємництва як інституту обумовлено відповідними напрямками державної політики щодо залучення до процесу управління соціальною сферою, крім державних та муніципальних органів, комерційних структур та передачі їм частини функцій щодо надання послуг соціального характеру, що повністю відповідає вимогам громадянського суспільства.

Дослідження напрацювань вчених [7-9] дозволяє зробити висновок про те, що:

- соціальне підприємництво не слід розглядати як одну із форм корпоративної соціальної відповідальності;

- соціальне підприємництво не є новим інструментом надання соціальних послуг населенню з використанням бізнес-технологій.

Як доводить міжнародна практика використання соціального підприємництва, воно може розвиватися всередині будь-якої із зазначених форм діяльності бізнесу, некомерційних організацій чи державних та міжнародних агенцій. Найбільш активно соціальне підприємництво розвивається у США, також країни Африки та Латинської Америки останнім часом характеризуються значною позитивною динамікою розвитку соціального підприємництва, випереджаючи в цьому країни Західної та Східної Європи [10]. Загальна світова тенденція свідчить про різноманітність сфер діяльності, що є властивими соціальному підприємництву в умовах інвестиційної обмеженості державного сектора. Насамперед поява проєктів соціального підприємництва в тій чи іншій сфері свідчить про її значущість для економіки та суспільства країни або окремого регіону.

Виокремлюють наступні підходи до трактування прикладної складової соціального підприємництва:

- соціальне підприємництво виступає засобом соціальної підтримки окремих категорій населення як споживачів соціальних послуг;
- соціальне підприємництво слід розглядати як один із чинників економічного розвитку;
- соціальне підприємництво є ефективним альтернативним механізмом розв'язання частини соціальних проблем за допомогою бізнесу [11].

Реалізація послуг на засадах соціального підприємництва має відбуватись в рамках нормативно-правового регулювання та розробки відповідних організаційних механізмів. Основними міжнародними документами, що формують організаційно-правові засади забезпечення соціальних прав громадян, є Європейська соціальна хартія, що була прийнята у 1961 р. із відповідними змінами у 1996 р., та Конвенція Міжнародної організації праці. Ці документи є взаємодоповнюючими, оскільки Хартія визначає базові засади надання соціальних послуг, а положення Конвенції її деталізує. В Україні на сьогодні ще не сформовано досконалої нормативно-правової бази у сфері регулювання соціального підприємництва, оскільки проект Закону «Про соціальні підприємства» не був прийнятий Верховною Радою. Отже, основні положення участі комерційних та некомерційних підприємств в процесі надання соціальних послуг визначаються згідно Закону України «Про соціальні послуги» [12].

Система соціального підприємництва має сприяти активному залученню комерційних установ для надання соціальних послуг населенню в якості рівноправних постачальників з державними організаціями. Задіяння підприємців до часткового виконання соціальної функції держави формує нові умови взаємодії сектору бізнесу та публічного управління. Розглядаючи правові засади надання соціальних послуг суб'єктами підприємництва шляхом визначення їх суб'єктного складу та структури, слід звернути увагу на об'єкт та зміст зазначеної взаємодії.

Вважаємо, що в якості об'єкта соціального підприємництва доцільно виокремити конкретну послугу, специфіка якої визначається соціальною спрямованістю. Формування цільової орієнтації знаходить свій прояв в тому, що визначений суб'єкт підприємництва, а здійснює прийняття управлінських рішень, що мають задовольнити соціальні потреби конкретного споживача, який не здатен самостійно вирішити певні проблеми, та забезпечити доступними методами умови для отримання послуг потрібної якості.

Важливою умовою при випровадженні соціального підприємництва є вдосконалення муніципального управління та організація функціонування органів місцевої влади в напрямку своєчасного та якісного надання соціальних

послуг та забезпечення обслуговування повсякденної життєдіяльності населення. Зазначене виступає запорукою особистісного та громадського розвитку. Фінансовою складовою надання соціальних послуг виступає державна та муніципальна бюджетна підтримка. Проте в контексті соціального підприємництва доцільно врахувати той факт, що соціальні послуги можуть надаватися підприємствами та установами незалежно від форми власності, проте лише на основі попередньо розробленої органами державної влади соціальної політики та відповідних напрямків і завдань та під впливом контролюючих заходів з боку органів публічного управління. Тобто суб'єкт підприємництва, що є надавачем соціальної послуги, обирається споживачем на конкурентних засадах залежно від ринкової оцінки його діяльності.

Водночас виникає потреба в розробці адаптивних важелів та механізмів, що здатні вирішити проблеми впровадження соціального підприємництва. До основних із них пропонується віднести наступні:

- інвестування у розвиток соціальної сфери за умови отримання прибутку;
- перехід підприємств комунальної форми власності на ринковий механізм господарювання та конкурентні відносини;
- переформатування мислення населення стосовно принципів надання соціальних послуг в ринкових умовах.

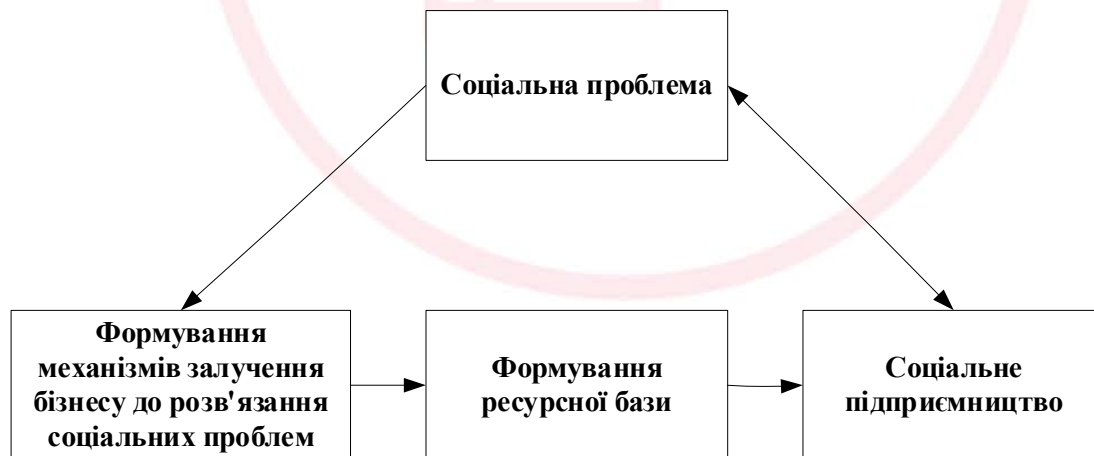

Рис.1. Модель функціонування соціального підприємництва
Джерело: сформовано за [10]

Таким чином, розвиток та залучення бізнесу, спрямованого на вирішення соціальних проблем, призведе до збільшення ресурсів, що, у свою чергу, збільшить кількість соціальних підприємств, які підвищують у товариства відповідають і ведуть до утворення громадянського суспільства.

Впровадження зазначених дій обумовлює доцільність формування системи публічного управління соціальним підприємництвом на місцевому та регіональному рівні. Розглядаючи структурний склад зазначеної системи, виокремимо наступні компоненти:

- об'єкти соціальних послуг, які визначаються, по-перше, як окремі соціальні послуги, а по-друге - як окремі індивідууми, соціальні групи, що мають потреби, наміри та інтереси у виявленні та вирішенні наявних у них сутнісних проблем;

- суб'єкти сфери соціальних послуг, які визначаються як окремі індивідууми, спеціалізовані соціальні організації, що мають право здійснювати професійну діяльність у сфері надання певного спектру соціальних послуг, а також особи, які здійснюють волонтерську діяльність, а також споживачі послуг (клієнти), які мають соціальну суб'єктність;

- сформовані стандарти надання соціальних послуг, розроблені методики та підходи їх надання;

- наявні ресурси фінансового забезпечення надання послуг;

- кваліфікований персонал установ, що надають соціальні послуги;

- сформовані соціальні зв'язки в процесі надання послуг;

- сформоване культурне середовище;

- підходи до оцінки надання соціальних послуг.

Ключовим компонентом виступають споживачі послуг, що мають свої індивідуальні потреби та інтереси. Ефективне надання соціальних послуг передбачає індивідуальний підхід з урахуванням оцінки потреби життєзабезпечення клієнта.

Суб'єктний компонент системи соціального підприємництва надання соціальних послуг включає комерційні, державні та муніципальні установи, волонтерські організації. обов'язковою характеристикою діяльності зазначених установ є наявність професійних знань, вмінь та навичок у цій сфері.

Третій компонент структури – середовище, що виступає конкретним соціумом, що забезпечує процес розвитку соціальних послуг.

Необхідно порівнювати та враховувати рівень адаптації соціуму до послуг, що надаються, його ставлення та довіру до соціальних служб. Також важливо створення досить високого рівня доступності вибору їх широкого спектру соціальних послуг, вплив їх надання на соціальне благополуччя суспільства, а також такий фактор, як рівень затребуваності соціальних послуг [10].

Наступним компонентом доцільно виокремити змістовний компонент, що включає в себе нормативи надання соціальних послуг, впроваджені методи та технології, методики оцінки ефективності надання, контрольні та моніторингові заходи.

Таким чином, системний підхід дозволяє визначити структуру системи надання соціальних послуг як комплекс взаємозв'язків, що визначаються особливостями соціальних відносин між особами та соціальними групами, що потребують соціального захисту, та органами державної влади, місцевого самоврядування та громадськими і волонтерськими організаціями.

Рис. 1. Характеристика компонентів системи публічного управління соціальним підприємництвом

Джерело: розробка автора

Формування системи публічного управління соціальним підприємництвом створює умови для консолідації суб'єктів господарювання з метою забезпечення населення території якісними соціальними послугами. При цьому важливості для розвитку міжкорпоративних регіональних відносин набувають інтеграційні процеси із залученням органів місцевого самоврядування як керуючого центру, до основної функції якого відноситься визначення стратегічних напрямків діяльності для підприємницьких одиниць. Процес розвитку форм соціального підприємництва динамічний і немає чітко визначених територіальних кордонів у рамках реалізації підприємцями своєї соціальної місії. Саме поняття реалізації соціальної місії для будь-якого учасника цього процесу набуває досить конкретизованої форми залежно від суспільного усвідомлення інституційних змін, що відбуваються в економіці [9].

Соціальне підприємництво використовує широкий спектр організаційних механізмів, при цьому відбувається поєднання та трансформація цих механізмів у різних співвідношеннях, завдяки чому забезпечується досягнення соціальних цілей публічного управління. Ключовим аспектом є зменшення соціального навантаження за допомогою інноваційних методів та комбінації соціальних та економічних ресурсів для створення самовідтворюваного механізму надання цільових соціальних благ.

Таким чином, слід визначити, що соціальне підприємництво функціонує на засадах наступних орієнтирів: соціального, ринкового та інноваційного. Зазначені орієнтири знаходять відображення у наступних характеристиках соціального підприємництва:

- стає можливим вирішення соціальних проблем, які протягом тривалого часу залишаються невирішеними внаслідок неспроможності відповідальних державних та муніципальних установ та недостатнього бюджетного фінансування;
- поширюється використання інноваційних підходів до надання соціальних послуг в рамках задіяння конкурентних механізмів;
- в ринкових відносинах формується новий, сталий баланс, що вивільняє ресурси та має сприятливий вплив на суспільні відносини.

Висновки. Інституційне становлення соціального підприємництва є важливим для сучасного суспільства, оскільки, з одного боку, соціальне підприємництво здатне змінити концепцію державної соціальної політики, сприяти соціальній консолідації, вирішенню проблем безробіття та бідності, інноваційному розвитку суспільства, а з іншого - впливати на підвищення соціальної відповідальності бізнесу та органів влади. Отже, розвиток системи публічного управління соціальним підприємництвом спроможний стати прогресивним інструментом публічного управління в рамках існуючої господарської системи на засадах стратегічного управління, фінансової та інформаційної доступності, соціального захисту громадян, взаємодії організацій та підприємств, що надають соціальні послуги.

Література:

1. Белєвцова Я. С. Механізм підвищення якості соціальних послуг на рівні місцевих органів влади : автореф. дис. канд. наук з держ. упр. : [спец.] 25.00.02. Харків. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Х., [б. в.], 2011, 20 с.
2. Ляш О. Щодо перспективних напрямів підвищення якості соціальних послуг в Україні. Аналітична доповідь. Нац. ін-т стратег. досліджень : веб-сайт, 2014, Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/763>.
3. Миськевич Т. Реформування системи надання соціальних послуг в Україні. *Громадська думка про правотворення*. 2019. Вип.4. С.12–16. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/dumka/2019/4.pdf>
4. Савчук Л. Реформування системи надання соціальних послуг в Україні в рамках децентралізації влади. *Актуальні проблеми державного управління*. 2019. Вип. 78. С. 78–80.
5. Роледерс В. В., Кукель Г. С. Проблеми фінансування сфери соціального захисту населення в Україні та шляхи їх подолання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. Вип.10. С. 49–54.
6. Сідельник Л.Л. Стандарти соціальних послуг : зб. документів. К. : ТОВ «ЛДЛ», 2007. 232 с.
7. Шеленко Д.І., Баланюк І.Ф., Баланюк В.С. Соціальний капітал у розвитку соціального підприємництва. *Економіка АПК*. 2021. № 11. С.44–53. –URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111044>
8. Долуда Л., Назарук В., Кірсанова Ю. Соціальне підприємство. Бізнес-модель. Реєстрація. Оподаткування. К.: ТОВ «Агентство «Україна», 2017, 92 с.
9. Кокоть В., Регелюк С., Бочарнікова А. Розвиток соціального підприємництва в Україні. Біла книга. К., 2020, 98 с.
10. Lindh, A. (2015). Public Opinion against Markets? Attitudes towards Market Distribution of Social Services - A Comparison of 17 Countries. *Social Policy & Administration*. 49 (7), 887-910. doi10.1111/spol.12105. DOI: <https://doi.org/10.1111/spol.12105>
11. Powell, M., & Osborne, S. (2020). Social enterprises, marketing, and sustainable public service provision. *International review of administrative sciences*, 86 (1), 62-79. Doi: 10.1177/0020852317751244. DOI: <https://doi.org/10.1177/0020852317751244>
12. Про соціальні послуги : [Закон України від 19 черв. 2003 р. № 966-IV (із змінами, внесен. згідно із 8 Законами в 2004-2012 рр.)] // Офіц. вісн. України. – 2003. – 1 серп. (№ 29). – С. 52. – Ст. 1435.

References:

1. Bielievtsova, Ia. S. (2011). Mekhanizm pidvyshchennia yakosti sotsialnykh posluh na rivni mistsevykh orhaniv vlady [The mechanism of improving the quality of social services at the local government level], Ph.D. Thesis, Public administration, Kharkiv. region. in-t derzh. upr. Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy, Kharkiv, Ukraine.
2. Iiash, O. (2012). Shchodo perspektyvnykh napriamiv pidvyshchennia yakosti sotsialnykh posluh v Ukraini. Analitychna dopovid [As to promising areas of improving the quality of social services in Ukraine. Analytical Report], available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/763> (Accessed 10 Feb 2015).
3. Myskevych T. (2019). Reformuvannia systemy nadannia sotsialnykh posluh v Ukraini [Reforming the system of providing social services in Ukraine]. *Public opinion on lawmaking*, 4(169), 12-16. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/dumka/2019/4.pdf> (last accessed: 14.09.2020) [in Ukrainian].

4. Savchuk, L. (2019). Reformuvannya systemy nadання sotsialnykh posluh v Ukraini v ramkakh detsentralizatsii vlady [Reforming the system of social services in Ukraine in the framework of decentralization of power]. *Actual problems of public administration*, 78(2), 78-80.
5. Roleders, V.V., & Kukel, H.S. (2019). Problemy fi nansuvannya sfery sotsialnoho zakhystu naseleння v Ukraini ta shliakhy yikh podolannya [Problems of fi nancing the sphere of social protection of the population in Ukraine and ways to overcome them]. *Investments: practice and experience*, 10, 49-54.
6. Sidelnik, L. L. (2007), Standarty stsialnyh poslug [Social service standards], vol. 2, LDL, Kyiv, Ukraine.
7. Shelenko D.I., Balaniuk I.F., Balaniuk V.S. (2021). Sotsialnyi kapital u rozvytku sotsialnoho pidpriemnytstva [Social capital in the development of social entrepreneurship]. *Ekonomika APK*. No 11. S. 44–53. URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111044>.
8. Doluda, L., Nazaruk, V., & Kirsanova, Yu. (2017). Sotsialne pidpriemnytstvo. Biznes-model. Reiestratsiia. Opodatkuvannia [Social entrepreneurship. Business model. Registration. Taxation]. TOV «Ahentstvo «Ukraina»
9. Kokot, V. (Ed.), Reheliuk, S., Bocharnikova, A. (2020). Rozvytok sotsialnoho pidpriemnytstva v Ukraini. Bila knyha [Development of social entrepreneurship in Ukraine. White book]
10. Lindh, A. (2015). Public Opinion against Markets? Attitudes towards Market Distribution of Social Services - A Comparison of 17 Countries. *Social Policy & Administration*. 49 (7), 887-910. doi10.1111/spol.12105. DOI: <https://doi.org/10.1111/spol.12105>
11. Powell, M., & Osborne, S. (2020). Social enterprises, marketing, and sustainable public service provision. *International review of administrative sciences*, 86 (1), 62-79. Doi: 10.1177/0020852317751244. DOI: <https://doi.org/10.1177/0020852317751244>
12. Zakon Ukrainy «Pro sotsialni posluhy» vid 17.01.2019 № 2671-VIII [Law of Ukraine «On Social Services» of January 17, 2019 № 2671-VIII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (last accessed: 14.09.2020) [in Ukrainian]

УДК 352:004.056

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-168-177](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-168-177)

Криштанович Мирослав Франкович доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри педагогіки та інноваційної освіти, Інститут права, психології та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79013, <https://orcid.org/0000-0003-1750-6385>

ЗАСТОСУВАННЯ CROWD-ТЕХНОЛОГІЙ В МЕХАНІЗМІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Метою дослідження є характеристика особливостей застосування crowd-технологій в механізмі функціонування місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. Доведено, що застосування crowd-технологій у місцевому самоврядуванні доцільне, оскільки воно демократизує процес прийняття рішень, покращує надання послуг та зміцнює зв'язки між спільнотами. Визначено, що застосування crowd-технологій у місцевому самоврядуванні є значною і перетворюючою концепцією. Воно відіграє вирішальну роль у розширенні демократичної участі, покращенні надання послуг та зміцненні почуття причетності спільноти. Виділено ключові ознаки сучасного місцевого самоврядування в Україні. Встановлено, що місцеве самоврядування в Україні отримує більше фінансових повноважень та можливостей для самостійного формування бюджету. Виокремлено, що місцевим органам влади довелося швидко адаптуватися, щоб підтримати зусилля національної оборони, управляти комендантською годиною та контрольно-пропускними пунктами, а також забезпечувати безпеку та захист своїх громадян. Подано ключові зміни в функціонуванні місцевого самоврядування в Україні внаслідок впровадження воєнного стану. Охарактеризовано, що одним із ключових впливів crowd-технологій на місцеве самоврядування є підвищення прозорості та підзвітності. Такі платформи, як онлайн-форуми, соціальні мережі та спеціальні програми, дозволяють громадянам висловлювати стурбованість, пропонувати пропозиції та відстежувати хід реалізації місцевих проектів у режимі реального часу. Виділено crowd-технології в механізмі функціонування місцевого самоврядування. Зазначено, що це можуть бути спеціалізовані веб-сайти або додатки, де жителі можуть висловлювати свої думки, обговорювати місцеві проблеми, вносити пропозиції та голосувати за них. Визначено, що за допомогою таких інструментів, як мобільні програми та онлайн-опитування, місцева влада може збирати величезні обсяги даних безпосередньо від

громадян, починаючи від моделей дорожнього руху та закінчуючи громадською думкою з різних питань.

Ключові слова: crowd-технології, управлінські технології, місцеве самоврядування, публічне управління, воєнний стан, функціонування місцевої влади, сучасні платформи

Kryshchanovych Myroslav Frankovych Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Pedagogy and Innovative Education, Institute of Law, Psychology and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University, Stepana Bandera St., 12, Lviv, 79013, <https://orcid.org/0000-0003-1750-6385>

APPLICATION OF CROWD TECHNOLOGY IN THE FUNCTIONING MECHANISM OF LOCAL SELF-GOVERNMENT UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

Abstract. The purpose of the study is to characterize the features of the use of crowd technology in the functioning of local government. It has been proven that the use of crowd technologies in local government is advisable because it democratizes the decision-making process, improves service delivery and strengthens connections between communities. It has been determined that the use of crowd technologies in local government is a significant and transformative concept. It plays a critical role in enhancing democratic participation, improving services and strengthening the sense of community ownership. The key features of modern local government in Ukraine are highlighted. It has been established that local government in Ukraine receives more financial powers and opportunities for independent budget formation. Notably, local governments have had to adapt quickly to support national defense efforts, manage curfews and checkpoints, and ensure the safety and security of their citizens. The key changes in the functioning of local self-government in Ukraine as a result of the introduction of martial law are presented. It is characterized that one of the key impacts of crowd technologies on local government is increased transparency and accountability. Platforms such as online forums, social networks and special programs allow citizens to express concerns, offer suggestions and track the progress of local projects in real time. Crowd technologies in the functioning mechanism of local self-government are highlighted. It is noted that these could be specialized websites or applications where residents can express their opinions, discuss local problems, make proposals and vote for them. It has been determined that with the help of tools such as mobile programs and online surveys, local authorities can collect huge amounts of data directly from citizens, ranging from traffic patterns to public opinion on various issues.

Keywords: crowd technologies, management technologies, local government, public administration, martial law, functioning of local authorities, modern platforms

Постановка проблеми. Застосування crowd-технологій у місцевому самоврядуванні є значною і перетворюючою концепцією. Воно відіграє вирішальну роль у розширенні демократичної участі, покращенні надання послуг та зміцненні почуття причетності спільноти. Crowd-технології сприяють демократичній участі, дозволяючи ширшому колу громадян висловлювати свої ідеї та думки. Такі інструменти, як онлайн-форуми, опитування та платформи соціальних мереж, дозволяють місцевим органам влади збирати відгуки та пропозиції від різних верств суспільства, а не тільки від тих, хто може бути присутнім на зборах особисто. Такий інклюзивний підхід веде до більш представницького ухвалення рішень, оскільки голоси менш гучних груп також будуть почуті. По-друге, crowd-технології допомагають покращити надання послуг. Використовуючи краудсорсингові дані, місцеві органи влади можуть краще зрозуміти потреби та пріоритети своїх виборців. Наприклад, жителі можуть використовувати програми, щоб повідомляти про такі проблеми, як вибоїни або зламані вуличні ліхтарі безпосередньо у відповідні органи. Така звітність у режимі реального часу призводить до швидшого реагування та ефективнішого розподілу ресурсів. Крім того, аналізуючи дані, зібрані від спільноти, місцеві органи влади можуть виявляти тенденції та закономірності, що дозволяє активно планувати та вирішувати проблеми.

Окрім цього, crowd-технології сприяють залученню спільноти. Коли громадяни беруть активну участь у процесі управління, вони з більшою ймовірністю будуть відчувати почуття причетності та відповідальності стосовно свого місцевого регіону. Така підвищена залученість може призвести до зростання громадянської гордості та зміцнення почуття спільноти. Це також заохочує волонтерство та співпрацю між жителями, що може покращити соціальну структуру населеного пункту.

Можна стверджувати, що застосування crowd-технологій у місцевому самоврядуванні доцільне, оскільки воно демократизує процес прийняття рішень, покращує надання послуг та зміцнює зв'язки між спільнотами. Використовуючи колективний розум та енергію населення, місцеві органи влади можуть стати більш чуйними, ефективними та відповідними потребам своїх громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти вирішення проблем функціонування місцевого самоврядування розкривалися в роботах таких вчених, як О. Дайнеко, А. Данилов-Данильян, Я. Жаліло, Є. Назарчук, Є. Рудніченко, М. Цап, С. Шевцов, В. Геєць, І. Мойсеєнко, А. Мокій, К. Пазікіна, С. Пазікіна, Я. Пушак, О. Силкін, А. Штангрет та ін. Однак низка теорій і концепцій в контексті застосування crowd-технологій, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність.

Метою дослідження є характеристика особливостей застосування crowd-технологій в механізмі функціонування місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Місцеве самоврядування відноситься до системи, за якої населені пункти, такі як міста, селища та села, керують своїми справами незалежно від центрального уряду [1-3]. Ця система має важливе значення для демократії, оскільки вона наближає управління до народу, дозволяючи більш прямо та негайно реагувати на потреби та проблеми місцевого співтовариства [4-5]. Сутність місцевого самоврядування полягає у його здатності наділяти місцеві освіти автономією приймати рішення, керувати ресурсами та проводити політику, яка безпосередньо впливає на їх виборців. Мета місцевого самоврядування багатогранна: воно спрямоване на забезпечення ефективного надання послуг, сприяння місцевому економічному розвитку, захист інтересів суспільства та заохочення участі громадян у демократичному процесі [6-10].

Характеризуючі ознаки сучасного місцевого самоврядування в Україні подано на табл. 1.

Таблиця 1

Характеризуючі ознаки сучасного місцевого самоврядування в Україні

№	Ознаки	Сутність
1	Децентралізація влади	Основною характеристикою є процес децентралізації, який передбачає передачу повноважень від центрального уряду до місцевих органів. Це забезпечує більшу самостійність місцевим громадам у прийнятті рішень, що стосуються місцевого розвитку, освіти, охорони здоров'я, культури тощо
2	Фінансова самостійність	Місцеве самоврядування в Україні отримує більше фінансових повноважень та можливостей для самостійного формування бюджету. Це дозволяє більш ефективно розподіляти ресурси залежно від місцевих потреб
3	Громадська участь	Посилення ролі громадянського суспільства та залучення громадськості до процесу прийняття рішень на місцевому рівні є важливою частиною місцевого самоврядування. Це включає різні форми громадських слухань, референдумів та інших механізмів прямої демократії
4	Інновації та цифровізація	Українські місцеві органи самоврядування активно впроваджують цифрові технології для підвищення ефективності своєї роботи та поліпшення комунікації з громадянами. Це включає в себе використання електронних систем для подання заяв, онлайн-сервісів для надання адміністративних послуг, а також розробку мобільних додатків для зручного доступу до муніципальних послуг
5	Відповідність до європейських стандартів	Україна, прагнучи інтегруватися в Європейський Союз, адаптує своє місцеве самоврядування до європейських стандартів. Це включає в себе підвищення прозорості, підзвітності, та ефективності місцевого управління

Джерело: сформовано автором

Під впливом воєнного стану в Україні динаміка місцевого самоврядування зазнала суттєвих змін. Воєнний стан, передбачає тимчасову заміну цивільної влади військовою владою, що часто тягне за собою набір правил, які можуть вплинути на нормальне функціонування місцевих органів влади. В Україні це призвело до усунення пріоритетів та відповідальності органів місцевого самоврядування.

Однією з найглибших змін стало посилення уваги до безпеки та реагування на надзвичайні ситуації. Місцевим органам влади довелося швидко адаптуватися, щоб підтримати зусилля національної оборони, управляти комендантською годиною та контрольно-пропускними пунктами, а також забезпечувати безпеку та захист своїх громадян. Ця ситуація зажадала більш тісної співпраці між місцевою владою та військовими, переформулювавши традиційні ролі та функції місцевого самоврядування. Окрім того, першочерговим завданням стала необхідність вирішення гуманітарної кризи, яка виникла внаслідок війни. Місцеві органи влади були в авангарді координації зусиль щодо надання допомоги, надання допомоги переміщеним особам та управління розподілом предметів першої необхідності. Це потребувало значного перерозподілу ресурсів та реорганізації адміністративних структур для ефективного задоволення цих нагальних потреб.

Ключові зміни в функціонуванні місцевого самоврядування в Україні внаслідок впровадження воєнного стану, подано на табл.2.

Таблиця 2

Ключові зміни в функціонуванні місцевого самоврядування в Україні внаслідок впровадження воєнного стану

№	Зміни	Сутність змін
1	Централізація влади	Воєнний стан часто вимагає більш централізованого підходу до управління, що може обмежувати повноваження місцевих органів. Це може включати перехід деяких функцій місцевого самоврядування під контроль центрального уряду або військових структур
2	Посилення безпекових заходів	Міське самоврядування має зосередитись на забезпеченні безпеки громадян, що включає організацію оборонних та евакуаційних заходів, а також підтримку військових і правоохоронних органів
3	Розподіл ресурсів	Умови воєнного стану можуть вимагати перерозподілу ресурсів, зокрема для забезпечення оборони, підтримки військових потреб, допомоги переміщеним особам, та відновлення інфраструктури
4	Підтримка внутрішньо переміщених осіб	Організація допомоги та підтримки для внутрішньо переміщених осіб, включаючи забезпечення житла, медичного обслуговування, та соціальної підтримки

Джерело: сформовано автором

Впровадження воєнного стану в Україні також вплинуло на регулярні адміністративні та демократичні процеси місцевого самоврядування. Певні громадянські свободи та політична діяльність можуть бути обмежені в цей період, що вплине на звичайні механізми участі та процеси прийняття рішень. Незважаючи на ці проблеми, органи місцевого самоврядування продовжують відігравати вирішальну роль у підтримці соціального порядку, наданні основних послуг та підтримці стійкості спільнот у ці неспокійні часи. Місцевому самоврядуванню в Україні під впливом воєнного стану довелося швидко адаптуватися та розвиватися, балансуючи свої традиційні ролі з новими обов'язками, викликаними безпековими проблемами та гуманітарними проблемами, що виникли внаслідок війни. Цей період став перевіркою стійкості та адаптивності місцевого управління, наголосивши на його вирішальній ролі за часів кризи.

Crowd-технології, що включають ряд цифрових платформ і інструментів, що забезпечують масову участь і співпрацю, суттєво вплинули на функціонування місцевого самоврядування. Сприяючи більш прямій взаємодії між громадянами та місцевими органами влади, ці технології відкрили нові можливості для участі громадськості, прийняття рішень та вирішення проблем. Одним із ключових впливів crowd-технологій на місцеве самоврядування є підвищення прозорості та підзвітності. Такі платформи, як онлайн-форуми, соціальні мережі та спеціальні програми, дозволяють громадянам висловлювати стурбованість, пропонувати пропозиції та відстежувати хід реалізації місцевих проектів у режимі реального часу. Ця пряма лінія зв'язку між урядом та керованими формує у громадян почуття причетності та відповідальності, що призводить до більшої кількості ініціатив та політик, які ініціює співтовариство. Більше того, crowd-технології зробили революцію у тому, як місцеві органи влади збирають та аналізують дані. За допомогою таких інструментів, як мобільні програми та онлайн-опитування, місцева влада може збирати величезні обсяги даних безпосередньо від громадян, починаючи від моделей дорожнього руху та закінчуючи громадською думкою з різних питань. Такий підхід, що базується на даних, дозволяє приймати більш обґрунтовані рішення, гарантуючи, що політика та ініціативи тісно пов'язані з потребами та перевагами спільноти.

Щодо вирішення проблем, crowd-технології дозволили реалізувати концепцію «краудсорсингу», коли місцеві органи влади можуть використати колективні знання та навички спільноти. Цей підхід особливо ефективний при вирішенні складних або ресурсомістких проблем, оскільки він допускає широкий спектр ідей та рішень, які невелика група державних чиновників може не в змозі вигадати. Крім того, crowd-технології сприяють більш ефективному управлінню ресурсами. Залучаючи спільноту до звітності та

моніторингу місцевих проблем, таких як проблеми інфраструктури або неефективність державних послуг, місцеві органи влади можуть більш ефективно розставляти пріоритети та розподіляти ресурси. Це не тільки призводить до швидшого вирішення проблем, але також гарантує, що розподіл коштів та зусиль відображає реальні потреби спільноти. Нарешті ці технології демократизували процес управління, зробивши його більш інклюзивним і представницьким. Знижуючи бар'єри для участі, ширший сегмент спільноти, включаючи традиційно недостатньо представлені групи, може мати право голосу у місцевому управлінні. Така інклюзивність збагачує процес прийняття рішень, що призводить до результатів, які більшою мірою відображають різноманітні потреби та сподівання спільноти.

Визначимо crowd-технології в механізмі функціонування місцевого самоврядування, подано на табл.3.

Таблиця 3

Ключові crowd-технології в механізмі функціонування місцевого самоврядування

№	Технологія	Сутність й значення технології
1	Електронні платформи для громадського обговорення	Це можуть бути спеціалізовані веб-сайти або додатки, де жителі можуть висловлювати свої думки, обговорювати місцеві проблеми, вносити пропозиції та голосувати за них. Наприклад, платформи типу "Your Voice" або "e-Consultation"
2	Системи електронних петицій	Платформи, які дозволяють громадянам створювати та підписувати петиції з місцевих питань, зобов'язуючи місцеві органи розглядати популярні ініціативи
3	Краудфандингові платформи для місцевих проектів	Ці платформи дозволяють жителям фінансово підтримувати конкретні місцеві ініціативи або проекти, такі як впровадження зелених зон, реставрація публічних просторів тощо
4	Мобільні додатки для повідомлень про місцеві проблеми	Додатки, які дозволяють громадянам швидко повідомляти місцеву владу про проблеми, наприклад, щодо дорожнього покриття, освітлення, незаконного звалища відходів тощо. Прикладами можуть бути додатки типу "FixMyStreet"
5	Інструменти для спільного картографування	Платформи, такі як OpenStreetMap, дозволяють жителям доповнювати та оновлювати мапи своїх міст, додавати важливі місця, об'єкти інфраструктури, тощо.

Джерело: сформовано автором

Слід зазначити, що crowd-технології істотно підвищили ефективність функціонування механізму місцевого самоврядування. Підвищуючи прозорість,

полегшуючи ухвалення рішень на основі даних, дозволяючи вирішувати проблеми силами спільноти, покращуючи управління ресурсами та демократизуючи процес управління, ці технології змінили способи роботи місцевих органів влади та взаємодії зі своїми громадянами.

Висновки. Активне використання crowd-технологій суттєво змінило функціонування місцевого самоврядування в Україні, створивши більш чуйну, партисипативну та ефективну модель управління. Ці зміни очевидні у кількох ключових областях. По-перше, підвищується залученість та участь громадян. Такі платформи, як онлайн-форуми та соціальні мережі, надали українським громадянам можливість грати активнішу роль у місцевому самоврядуванні. Люди можуть легко поділитися своїми проблемами, ідеями та відгуками з місцевими чиновниками, які, у свою чергу, можуть використовувати цю інформацію для ухвалення більш обґрунтованих рішень. Такий двосторонній зв'язок сприяє створенню прозорішого та підзвітнього місцевого уряду.

Помітним результатом стало покращення надання послуг. З появою мобільних додатків та систем онлайн-звітності українці можуть безпосередньо повідомляти про місцеві проблеми, від проблем інфраструктури до екологічних проблем. Ця пряма лінія зв'язку призвела до більш швидкого реагування з боку місцевої влади та більш ефективного розподілу ресурсів для задоволення потреб спільноти. По-третє, crowd-технології сприяли більш ефективному реагуванню на стихійні лиха та управлінню кризами, особливо за часів політичних чи соціальних потрясінь. Краудсорсингове картування та обмін інформацією в режимі реального часу дозволили місцевим органам влади більш ефективно реагувати на надзвичайні ситуації, координувати зусилля щодо надання допомоги та своєчасно надавати мешканцям оновлену інформацію.

Забігаючи наперед, перспективи подальших наукових досліджень у галузі crowd-технологій та місцевого самоврядування в Україні величезні. Майбутні дослідження можуть бути зосереджені на: аналізі даних та прийнятті рішень: дослідження того, як дані, зібрані за допомогою crowd-технологій, можна краще проаналізувати та інтегрувати у процес прийняття рішень. Це може включати розробку складних алгоритмів та систем штучного інтелекту, які прогнозують міські проблеми та реагують на них; вивчення способів забезпечення рівного доступу до масових технологій для різних соціальних та економічних груп, вирішення проблеми цифрової нерівності.

У підсумку, зазначимо, що інтеграція crowd-технологій до місцевого самоврядування в Україні призвела до створення більш динамічної, інклюзивної та ефективної моделі управління. Ця еволюція відкриває численні можливості для подальших досліджень, що обіцяють постійну зміну та покращення роботи місцевого управління в епоху цифрових технологій.

Література:

1. Kostrubiec, J. The role of public order regulations as acts of local law in the performance of tasks in the field of public security by local self-government in Poland. *Lex Localis*, 19(1), 2021, 111-129.
2. Kryshchanovych, M., Dragan, I., Grytsyshen, D., Sergiienko, L., & Baranovska, T. The public and environmental aspect of restoring sustainable regional development in the face of the negative impact of military actions on the territory of the country. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, 17(5), 2022, 1645-1651.
3. Saleh, A.J., Alazzam, F.A.F., K.K.A.R., & Zavalna, Zh. Legal aspects of the management of cryptocurrency assets in the national security system. *Journal of Security and Sustainability*, 10(1), 2020, 235-247.
4. Ramskyi, A., Gontar, Z., Kazak, O., Podzihun, S., & Naumchuk, K. Formation of the security environment through minimization of the negative impact of threats in the socio-economic system. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 3(50), 2023, 256–264.
5. Vasconcelos, V. Social justice and sustainable regional development: Reflections on discourse and practice in public policies and public budget. *Insights into Regional Development*, 3(1), 2021: 10-28.
6. Cuadrado-Ballesteros, B., Santis, S., Bisogno, M. Public-sector financial management and e-government: the role played by accounting systems. *International Journal of Public Administration*, 45(8), 2022: 605-619.
7. Kryshchanovych, M., Filippova, V., Huba, M., Kartashova, O., & Molnar, O. Evaluation of the implementation of the circular economy in EU countries in the context of sustainable development. *Business: Theory and Practice*, 21(2), 2020, 704-712.
8. Dunlop, C., Ongaro, E., Baker, K. Researching COVID-19: A research agenda for public policy and administration scholars. *Public Policy and Administration*, 35(4), 2020: 365-383.
9. Kuznyetsova, A., Tiutiunyk, I., Panimash, Y., Zsolt, Z., & Zsolt, P. Management of Innovations in Public Administration: Strategies to Prevent the Participation of Financial Intermediaries in Shadow Operations. *Marketing and Management of Innovations*, 3, 2022, 125-138.
10. Budnikevych, I., & Gavrysh, I. Modern marketing concepts as the basis for formation and increase of the attractiveness of cities and territories. *Baltic Journal of Economic Studies*, 3(1), 2017, 12-18.

References:

1. Kostrubiec, J. (2021). The role of public order regulations as acts of local law in the performance of tasks in the field of public security by local self-government in Poland. *Lex Localis*, 19(1), 111-129. [in English]
2. Kryshchanovych, M., Dragan, I., Grytsyshen, D., Sergiienko, L., & Baranovska, T. (2022). The public and environmental aspect of restoring sustainable regional development in the face of the negative impact of military actions on the territory of the country. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, 17(5), 1645-1651. [in English]
3. Saleh, A.J., Alazzam, F.A.F., K.K.A.R., & Zavalna, Zh. (2020). Legal aspects of the management of cryptocurrency assets in the national security system. *Journal of Security and Sustainability*, 10(1), 235-247. [in English]
4. Ramskyi, A., Gontar, Z., Kazak, O., Podzihun, S., & Naumchuk, K. (2023). Formation of the security environment through minimization of the negative impact of threats in the socio-economic system. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 3(50), 256–264. [in English]

5. Vasconcelos, V. (2021). Social justice and sustainable regional development: Reflections on discourse and practice in public policies and public budget. *Insights into Regional Development*, 3(1): 10-28. [in English]

6. Cuadrado-Ballesteros, B., Santis, S., Bisogno, M. (2022) Public-sector financial management and e-government: the role played by accounting systems. *International Journal of Public Administration*, 45(8): 605-619. [in English]

7. Kryshtanovych, M., Filippova, V., Huba, M., Kartashova, O., & Molnar, O. (2020). Evaluation of the implementation of the circular economy in EU countries in the context of sustainable development. *Business: Theory and Practice*, 21(2), 704-712. [in English]

8. Dunlop, C., Ongaro, E., Baker, K. (2020). Researching COVID-19: A research agenda for public policy and administration scholars. *Public Policy and Administration*, 35(4): 365-383. [in English]

9 Kuznyetsova, A., Tiutiunyk, I., Panimash, Y., Zsolt, Z., & Zsolt, P. (2022). Management of Innovations in Public Administration: Strategies to Prevent the Participation of Financial Intermediaries in Shadow Operations. *Marketing and Management of Innovations*, 3, 125-138. [in English]

10. Budnikevych, I., & Gavrysh, I. (2017). Modern marketing concepts as the basis for formation and increase of the attractiveness of cities and territories. *Baltic Journal of Economic Studies*, 3(1), 12-18. [in English]

УДК 351:354:658.3:35:007

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-178-186](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-178-186)

Мейко Олександр Васильович доктор наук з державного управління, перший заступник ректора, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, тел.: (063) 471-71-47, <https://orcid.org/0000-0002-8774-7806>

Торічний Вадим Олександрович доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри національної безпеки та управління Факультету підготовки керівних кадрів, Національна академія Державної прикордонної служби України, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, <https://orcid.org/0000-0003-3336-6386>.

Мельничук Юрій Петрович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри національної безпеки та управління Факультету підготовки керівних кадрів, Національна академія Державної прикордонної служби України, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, <https://orcid.org/0000-0003-4968-0740>.

АНАЛІЗ СВІТОВОГО ДОСВІДУ РЕАГУВАННЯ НА ЗАГРОЗИ У СФЕРІ ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. Досвід, що здобуває сучасна Україна є неоціненим, оскільки це і є масштабна загроза після Ялтинської угоди, після побудови світової архітектури безпеки. Проте Україна із несформованими інституціями, потребує вивчення досвіду країн, що долали загрози у сфері воєнної безпеки, а отже національної. Адже приналежність до спільноти Заходу – це тільки декларування його ідей і їх закріплення в документах, а першою чергою – мислення саме західними категоріями. Особливості дій воєнного характеру, що визначає статус і роль суб'єктів полягає у такому: просторовій розрізненості напрямків дій підрозділів; розрізненому характеру збройних зіткнень із супротивником; максимально можливою взаємодією військових і правоохоронних формувань; обмеженні щодо застосування різновидів важкого озброєння і бойової техніки; використанні зведених тактичних груп та загонів за цільовим призначенням та з відповідною тактикою ведення бойових дій; глибині дій під час виконання бойових завдань тощо. Питання дослідження діяльності прикордонного відомства у складі сил оборони та безпеки пов'язана з чималою кількістю елементів, що регулюються різними правовими нормами, і яким притаманні зміни, а отже – безперервний розвиток.

Відповідна їх оцінка вимагає врахування умов, специфіки обстановки, ендогенних та екзогенних факторів, алгоритмів діяльності, що співвіднесені із функціями, завданнями суб'єктів та міжвідомчими зв'язками. Розподіл сил між елементами встановлюється на основі врахування обсягів їх завдань та можливостей. Зазначені елементи бойового порядку в різних формуваннях та відомствах формуються у залежності від форм дій.

Проаналізовано досвід реагування та оцінки загроз у сфері воєнної безпеки країн високого рівня розвитку: Ізраїля, Великої Британії, Нідерландів. Приділено увагу досвіду розроблення у країнах документів, дотичних до означеної проблеми: стратегій, звітів, профілів. Автори звернули увагу на рівень консультативного супроводу окремих процедур, залученості фахівців широкого кола. Сформульовано висновки дослідження.

Ключові слова: прикордонна служба, загрози, органи управління, стратегія, країни високого рівня розвитку, методика, планування, реагування воєнна безпека.

Meiko Olexandr Vasyliovych Doctor of Sciences in Public Administration, First Deputy Rector of the National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bogdan Khmelnytsky, 46 Shevchenko St., Khmelnytsky, 29000, tel.: (063) 471-71-47, <https://orcid.org/0000-0002-8774-7806>

Torichny Vadym Olexandrovykh Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of National Security and Management of the Faculty of Management Training, National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, St. Shevchenko, 46, Khmelnytsky, 29000, <https://orcid.org/0000-0003-3336-6386>.

Melnychuk Yuriy Petrovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of National Security and Management of the Faculty of Leadership Training, National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, St. Shevchenko, 46, Khmelnytsky, 29000, <https://orcid.org/0000-0003-4968-0740>.

ANALYSIS OF THE WORLD EXPERIENCE OF RESPONDING TO THREATS IN THE SPHERE OF MILITARY SECURITY

Abstract. The experience that modern Ukraine is gaining is invaluable, since this is a large-scale threat after the Yalta Agreement, after the construction of the world security architecture. However, Ukraine with unformed institutions needs to study the experience of countries that have overcome threats in the field of military security, and therefore national. After all, belonging to the Western community is

only a declaration of his ideas and their consolidation in documents, and the first turn is thinking in Western categories. Features of military actions that determine the status and role of subjects is as follows: spatial fragmentation of the directions of action of units; the scattered nature of armed clashes with the enemy; the maximum possible interaction of military and law enforcement forces; restrictions on the use of varieties of heavy weapons and military equipment; the use of combined tactical groups and detachments for their intended purpose and with the appropriate tactics of warfare; depth of action during combat missions, etc. The issue of studying the activities of the border department as part of the defense and security forces is associated with a considerable number of elements regulated by various legal norms, and which are characterized by changes, and therefore – continuous development. Their corresponding assessment requires taking into account the conditions, the specifics of the situation, endogenous and exogenous factors, activity algorithms that are correlated with the functions, tasks of subjects and interdepartmental connections. The distribution of forces between elements is established on the basis of taking into account the volume of their tasks and capabilities. These elements of combat order in different formations and departments are formed depending on the forms of action.

The experience of response and assessment of threats in the sphere of military security of high-level development countries: Israel, Great Britain, the Netherlands is analyzed. Attention is paid to the experience of developing documents in countries related to the problem: strategies, reports, profiles. The authors drew attention to the level of advisory support for certain procedures, the involvement of a wide range of specialists. The conclusions of the study are formulated.

Keywords: border service, threats, management bodies, strategy, countries of high level of development, methodology, planning, response to military security.

Постановка проблеми. Сучасна соціальна спільнота ідентифікує ризик або певну загрозу як небажане явище або процес. Небажаність полягає у завданні шкоди різним об'єктам, від людей до організацій, суспільству або біолого-екологічній сфері. Погоджуємось із дослідниками цього питання і вважаємо, що загрозою у воєнній сфері можуть бути ті дії або процеси, що спрямовуються проти територіальної цілісності країни, державного суверенітету, людей, їх здоров'я та життя, мають незворотний вплив на здійснення фундаментальних державних функцій тощо. Не тільки сучасна росія є прикладом держави, що спричиняє нині загрози для України, оскільки варто позбутись взаємозалежності із цим сусідом, аналізуючи тільки його дії. Проте ця війна росії проти України є саме прикладом існування потужного джерела загроз від однієї країни, з її величезним населенням. Досвід, що здобуває сучасна Україна є неоцінним, оскільки це і є масштабна загроза

після Ялтинської угоди, після побудови світової архітектури безпеки. Проте Україна із несформованими інституціями, потребує вивчення досвіду країн, що долали загрози у сфері воєнної безпеки, а отже національної. Адже приналежність до спільноти Заходу – це тільки декларування його ідей і їх закріплення в документах, а першою чергою – мислення саме західними категоріями.

Зважаючи на це, авторський колектив здійснює спробу аналізу світового досвіду на загрози у сфері воєнної безпеки.

Метою статті – узагальнення результатів аналізу світового досвіду на загрози у сфері воєнної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорію та практику застосування військ (сил) у локальних війнах і збройних конфліктах досліджені чималою кількістю відомих вчених: І. Романченко [7], В. Шуєнкін [7] (методологічні аспекти обґрунтування бойового складу військ в операціях за критерієм запобіжного збитку); В. Палій [8], А. Седляр [9], В. Фролов [9] (методика оцінки ефективності розподілу зусиль військ за завданнями реагування на загрози у сфері воєнної безпеки України); С. Полторак (математична модель застосування резервів для реагування на воєнні загрози) [4]; В. Телелим [10] (дослідження особливості планування сил для виконання бойових завдань у сучасних війнах); Ю. Пунда [10] (дослідження проблеми організації підготовки території України до оборони, в основу якої покладено методи стратегічного аналізу).

У роботах згаданих вчених концептуально представлено підхід щодо визначення та розподілу функцій в структурах безпеки та оборони, який полягає в необхідності розподілу завдання, ресурсу задля забезпечення національної безпеки, розроблено методику обґрунтування завдань для суб'єктів системи забезпечення національної безпеки з метою ліквідації або нейтралізації встановленого зростання рівня загрози воєнного характеру. За такого підходу існує можливість системного підходу до визначення завдань елементів системи.

Виклад основного матеріалу. Важливим завданням України, на наш погляд, є залучення компетентних експертів для вирішення проблем воєнної безпеки. Можна сміливо стверджувати, що українці сформували інтелектуальну свідому громадянську страту суспільства, що здатна запропонувати вихід із кризи, а отже озброїти знаннями, ідеями. І найважливіше – масштабувати ці ідеї на користь зміцнення воєнної безпеки.

Уразливість української сфери воєнної безпеки спричинена наявністю проблем, відсутністю системного підходу, непрофесійністю управлінців, а також пріоритетністю, тривалий час, радянських наративів.

На українські сили безпеки та оборони покладено не лише завдання захисту держави, а й руйнування абсурдного старого радянського, що є

нелогічним, ідеалістичним та позбавленим опори на факти та аргументи. За такого підходу армія не демонструє успіхів та ефективності, а вона вперше за історію існування незалежної України отримала і політичний статус.

Зважаючи на силу аргументів та фактів, вивчення досвіду є саме різновидом такого врахування аргументів. Досвід не створюється теорією, а лише практикою. Саме це надає йому цінності.

Аналіз досвіду вирішено розпочати з країни Ізраїль, що відновила своє існування буквально 80 років тому. Варто звернути увагу на те, що сучасний Ізраїль зміг досягти довіри країн світу, в першу чергу, європейських і стати більш проєвропейським, ніж Україна, розташована у східній частині Європи. Ізраїль у формуванні держави звертався у кадровій політиці до управлінців лише з бойовим досвідом. Такий підхід оцінюють як превентивний, оскільки особа, обізнана з військовою справою, здатна визначати загрози безпеці, і воєнній, і національній в цілому. Наступним важливим фактом є навчання та стажування військовослужбовців Ізраїлю в країнах високого рівня розвитку, і в результаті – формування власної моделі армії, а не шаблону армії певної країни.

У спогадах Б. Гуріона, першого прем'єр-міністра Ізраїля є інформація щодо сприйняття керівництвом держави та суспільством людських втрат у війнах із ворогами країни. Україна, яка втрачає тисячі захисників, оперує великими цифрами, Ізраїль на будь які цифри реагував надзвичайно бурхливо. Особливо на втрати в офіцерському складі армії, адже на них покладено відповідальність за якість та зміст прийнятих рішень. Будь які втрати в армії Ізраїля сприймалися як фактор неймовірної загрози рівню воєнної безпеки.

З-поміж світових практик реагування на загрози у сфері воєнної безпеки на особливу увагу заслуговує Велика Британія, яка з 19 століття створила модель функціонування держави, яку за основу використовує нині чимало країн високого рівня розвитку. Основа реагування на загрози в Об'єднаному Королівстві – це взаємодія фахівців широкого експертного кола, що здійснюється на різних рівнях, від місцевого до загальнодержавного і як за горизонтальними, так і за вертикальними зв'язками. За кожним рівнем реагування передбачено комплексну оцінку ризиків та загроз, що реалізується послідовно. Тобто, можна констатувати, що британцям в оцінці загроз характерний прагматичний та зважений підхід. Простежити прояви такого державного підходу можна у розроблених стратегіях країни. Україна не має такого досвіду, а Захід активно звертається до стратегічного планування, вносячи залежно від ситуації корективи. Тому стратегічні документи Британії передбачають формування щорічного аналітичного звіту щодо можливих загроз у сфері воєнної безпеки. Для здійснення такої аналітики необхідними є створення відповідних інституцій із фахівцями. Можна стверджувати, що

західний підхід, і до прикладу, британський, вимагає превентивної діяльності – заздалегідь визначити можливі загрози, щоб бути готовими до їх ліквідації або попередження. З 2008 року Британія веде Національний реєстр ризиків цивільної сфери життєдіяльності, з 2010 – ризики у сфері національної безпеки. Документ «Оцінка ризиків у національній безпеці» містить аналіз загроз у сфері воєнної безпеки з їх градацією на короткострокові та довгострокові прояви у перспективі. Ці процеси стали можливими завдяки змістовній системі організаційного забезпечення аналізу загроз та ризиків: наявність робочих груп, міжвідомчих взаємодій, окремих інституцій, співпраця державних та наукових інституцій тощо [6].

Отже, Британія втілює у практику багатоплановість та поліфункціональність у вирішенні проблеми оцінки та реагування на загрози у сфері воєнної безпеки.

Наступною країною в представленому аналізі є Нідерланди. Ця країна характеризується досвідом проведення перших в Європі революцій, авторством північного гуманізму, першими реформами в економіці та кризами соціального розвитку. Нідерланди є прикладом реалізації системної політики, а отже проблеми реагування на загрози у сфері воєнної безпеки є пріоритетною. Як і в Британії, Нідерланди формують свою Стратегію національної безпеки, з регулярними циклами планування та оновлення документу. У 2014 році було вперше розроблено Національний профіль ризиків, пізніше - Сканування горизонту національної безпеки. Характерними ознаками документів є аналіз, моделювання та надання усіх можливих сценаріїв розвитку подій. Для України бажаними до врахування є не лише потреба у розробленні відповідних документів, а й підготовка широкого експертного кола. Фаховість, компетентність та професіоналізм – це ключові вимоги до аналітиків загроз у сфері воєнної безпеки [6].

Країни високого рівня розвитку, до яких прийнято відносити умовно Захід, не були готовими до таких масштабів війни, яку росія розпочала проти України. Україна, своєю чергою, перебуваючи у стані трансформації та нефективного функціонування державних інституцій стала надзвичайно вразливою до загроз у безпековому воєнному середовищі.

Важливим завданням України є формування власної архітектури безпеки, адже як вище зазначалось, нинішня, навіть на глобальному рівні – не результативна. Українська система реагування на загрози у сфері воєнної безпеки буде унікальною, оскільки поєднає і західну і східну моделі. Така модель створить можливості для своєчасного визначення наявних очевидних загроз та прихованих прогнозованих; ліквідує вразливі сторони та посилить переваги української держави та суспільства як єдиного організму.

На нашу думку, необхідно також звернутись до проблеми інструментарію, алгоритмів та механізмів оцінки загроз у сфері воєнної безпеки. Зокрема, мова йде про методи оцінки ризиків, що сьогодні є еkleктичними, оскільки науки розвивають їх на межі декількох, а не однієї. За такого підходу, українці фахівців завдяки інтелектуальному та творчому потенціалу беруть на озброєння кращі зразки західних методик: аналогії, SWOT-аналіз, PMESII-PT-аналіз, ASCOPE-аналіз, PMESII-ASCOPE-аналіз та багато інших.

Можна провести аналогію: критеріями рівня розвитку держави та суспільства є освіта та технології, відповідно у воєнній сфері – фахівців та інструментарій, алгоритми, механізми, структура. Україна потребує змін, не декларативних, а дієвих. Питання загроз у сфері воєнної безпеки – це частково, і питання суб'єктності української держави [11].

Висновки. Обґрунтування процесу планування дій для реагування на загрози та виклики воєнного характеру залежить від таких умов: рівень визначеності стану обстановки та її змін; ступінь визначеності взаємозалежності мети, функцій та завдань реагування на загрози та виклики у сфері воєнної безпеки; визначеність компонентів, структури, завдань та функції реагування на загрози, її окремих суб'єктів, їх взаємодії; стан функціонування інформаційного, аналітичного, наукового, методичного, організаційного, технічного, ресурсного та правового забезпечення тощо. Виокремлені умови не є взаємозв'язаними між собою, комплексно та неоднозначно мають вплив на планування реагування на загрози та виклики у сфері воєнної безпеки.

Література:

1. Бабков Ю. П. Система принципів створення угруповань військ (сил) Національної гвардії України. *Честь і закон*. 2015. № 1 (52). С. 12–14.
2. Дузь-Крятченко О. П. Методичні підходи до оцінки ефективності системи територіальної оборони. *Труди академії*. Вид-во НАОУ. 2006. №68. С. 25–30.
3. Кириченко І. О. Визначення форм і способів застосування військ у локальних конфліктах. Методичний аспект. *Честь і закон*. 2005. № 4. С. 17–21.
4. Мисик А. Б. Модель спільних дій підрозділів військових формувань та правоохоронних органів під час виконання завдань територіальної оборони. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: військові та технічні науки* / голов. ред. Олексієнко Б. М. Хмельницький : Вид-во НАДПС України, 2017. № 1 (71). С. 87–107.
5. Мисик А. Б. Місце і роль частин та підрозділів Державної прикордонної служби в територіальній обороні. *Труди академії*. К., 2017. С. 43–48.
6. Національні системи оцінювання ризиків і загроз: кращі світові практики, нові можливості для України : аналіт. доп. / [Резнікова О. О., Войтовський К. Є. Лепіхов А. В.] ; за заг. ред. О. О. Резнікової. Київ : НІСД, 2020. 84 с.
7. Романченко І. С., Шуєнкін В. О. Методичні аспекти обґрунтування бойового складу військ у операції з позицій запобіжного збитку цих військ. *Труди університету*. 2015. 4(131). С. 43–49.

8. Романченко І. С., Фролов В. С., Палій В. В. Шляхи підвищення ефективності системи управління територіальною обороною України. *Наука і оборона*. 2009. №4. С. 6–14.
9. Романченко І. С., Фролов В. С., Седляр А. А. Оцінка ефективності розподілу зусиль військ за завданнями територіальної оборони для забезпечення застосування військ (сил) у зоні воєнного конфлікту. *Труди університету*. 2011. 4(103). С. 5–11.
10. Телелим В. М., Музиченко Д. П., Пунда Ю. В. Модульний принцип створення міжвидових угруповань військ : проблеми запровадження та шляхи їх розв'язання. *Наука і оборона*. 2014. № 2. С. 20–26.
11. Шмаков О. М. Службово-бойова діяльність сил охорони правопорядку як інструмент забезпечення національної безпеки України. *Честь і закон*. 2010. № 2. С. 4–12.

References:

1. Babkov Yu. P. (2015) Systema pryntsyviv stvorennya uhrupovan' viys'k (syl) Natsional'noyi hvardiyi Ukrayiny [System of principles of creation of groups of troops (forces) of the National guard of Ukraine]. *Honor and law*. № 1 (52). S. 12-14. [in Ukrainian]
2. Duz-Kryatchenko O. P. (2006) Metodychni pidkhody do otsinky efektyvnosti systemy terytorial'noyi oborony. [Methodological approaches to assessing the effectiveness of the territorial defense system]. *Works of the Academy. Publishing house of NAOU*. №68. P. 25-30. [in Ukrainian]
3. Kirichenko I. O. (2005) Vyznachennya form i sposobiv zastosuvannya viys'k u lokal'nykh konfliktakh. Metodychnyy aspekt. [Definition of forms and methods of use of troops in local conflicts. Methodical aspect]. *Honor and law*. № 4. S. 17-21. [in Ukrainian]
4. Mysyk A. B. (2017) Model' spil'nykh diy pidrozdiliv viys'kovykh formuvan' ta pravookhoronnykh orhaniv pid chas vykonannya zavdan' terytorial'noyi oborony. [Model of joint actions of units of military formations and law enforcement agencies during the execution of territorial defense tasks]. *Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: Military and Technical Sciences/main*. Ed. Alekseenko B. M. Khmel'nitsky: Publishing House of NADPS of Ukraine. № 1 (71). P. 87-107. [in Ukrainian]
5. Mysyk A. B. (2017) Mistse i rol' chastyn ta pidrozdiliv Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby v terytorial'niy oboroni. [The place and role of units of the State Border Guard Service in territorial defense]. *Works of the Academy*. K. P. 43-48. [in Ukrainian]
6. Natsional'ni systemy otsinyuvannya ryzykiv i zahroz: krashchi svitovi praktyky, novi mozhlyvosti dlya Ukrayiny : analit. dop. [National risk and threat assessment systems: world best practices, new opportunities for Ukraine: analyst. add.] / [Reznikova O. O., Voitovsky K. E. Lepikhov A. V.] ; in general ed. O. O. Reznikova. Kyiv: NISD, 2020. 84 p. [in Ukrainian]
7. Romanchenko I. S., Shuenkin V.A. (2015) Metodychni aspekty obgruntuvannya boyovoho skladu viys'k u operatsiyi z pozytsiy zapobizhnoho zbytku tsykh viys'k. [Methodological aspects of the justification of the combat composition of the troops in the operation from the positions of preventive damage of these troops]. *Works of the university*. 4(131) . S. 43-49. [in Ukrainian]
8. Romanchenko I. S., Frolov V. S., Paliy V. V. (2009) Shlyakhy pidvyshchennya efektyvnosti systemy upravlinnya terytorial'noyu oboronoyu Ukrayiny. [Ways to increase the efficiency of the territorial defense management system of Ukraine]. *Science and defense*. №4. S. 6-14. [in Ukrainian]
9. Romanchenko I. S., Frolov V. S., Sedlyar A. A. (2011) Otsinka efektyvnosti rozpodilu zusyl' viys'k za zavdannamy terytorial'noyi oborony dlya zabezpechennya zastosuvannya viys'k (syl) u zoni voyennoho konfliktu. [Assessment of the effectiveness of the distribution of forces on the tasks of territorial defense to ensure the use of troops (forces) in the zone of military conflict]. *Works of the university*. 4(103). S. 5-11. [in Ukrainian]

10. Telelym V. M., Muzychenko D. P., Punda Yu. V. (2014) Modul'nyy pryntsyp stvorennya mizhvydovykh uhrupovan' viys'k : problemy zaprovadzhennya ta shlyakhy yikh rozv'yazannya. [Modular principle of creation of interspecific groups of troops: problems of introduction and ways of their solution]. *Science and defense*. № 2. P. 20-26. [in Ukrainian]

11. Shmakov O. M. (2010) Sluzhbovo-boyova diyal'nist' syl okhorony pravoporyadku yak instrument zabezpechennya natsional'noyi bezpeky Ukrayiny. [Service and combat activities of law enforcement forces as a tool for ensuring the national security of Ukraine]. *Honor and law*. № 2. S. 4-12. [in Ukrainian]

УДК 338.242.2-332.133

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-187-199](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-187-199)

Немеш Богдан Васильович аспірант спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування», Ужгородський національний університет, вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, 88000, тел.: (098) 916-60-27, <https://orcid.org/0009-0003-9710-8412>

СТИМУЛЮЮЧІ АСПЕКТИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПАРКІВ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті акцентується увага на проблемі налагодження і підтримки безпечної та безперервної практики для промислового розвитку й потреб держави. У даному контексті важливим є синергетичний підхід державних і недержавних суб'єктів, тісний контакт із органами місцевого самоврядування та неурядовими організаціями щодо організації та концентрації необхідного виробництва в певному територіально визначеному, оптимально вигідному й безпечному середовищі. Ініціатори створення такого середовища мають хороші можливості для реалізації цілей і завдань розвитку завдяки використанню форми індустриального парку, що залишається привабливим інструментарієм для сталого розвитку й ресурсного потенціалу на місцях. Проте, в таких складних обставинах розвитку України, в умовах відстоювання її державної незалежності, надважливим є знаходження оптимізованих організаційно-управлінських інновацій в контексті ефективного управління індустриальними парками.

Пропонована стаття акцентує увагу на ключових стимулюючих аспектах, які вказують на актуальності подальшого розвитку системи індустриальних парків для повоєнної відбудови України. Тема розкривається в розрізі двох ключових частин. Перша – це сучасний стан і обставини, в яких індустриальні парки перебувають у даний час. І друге – реальні умови, значення та перспективи їх розбудови для України під час та по завершенню війни. Отже, відправною точкою актуалізації даної проблеми є значення функціонування індустриальних парків для перспективного розвитку України та їх допоміжний ефект в умовах повоєнної відбудови.

Зазначено, що індустриальні парки можуть мати важливе значення для повоєнної відбудови України тому, що вони сприяють ефективному використанню ресурсів, оскільки забезпечують концентрацію підприємств та інфраструктури в одному місці, можуть привести до створення значної кількості нових робочих місць, що допоможе зменшити безробіття та підтримати соціально-економічний розвиток регіонів, можуть стимулювати

інвестиції в нові технології та виробництва, відповідно підживлять обмін інноваціями та технологічними рішеннями між підприємствами, що стимулює технологічний розвиток регіону.

Ключові слова: публічне управління, індустріальний парк, управлінські інновації, інфраструктура, ресурси, відбудова України.

Nemesh Bohdan Vasyliovych Graduate student of specialty 281 «Public management and administration» of Uzhhorod National University, 88000, Uzhhorod, Pidhirna St., 46, tel.: (098) 916-60-27, <https://orcid.org/0009-0003-9710-8412>

STIMULATING ASPECTS OF THE FURTHER DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF INDUSTRIAL PARKS IN UKRAINE

Abstract. The article focuses on the problem of establishing and maintaining a safe and uninterrupted practice for industrial development and the needs of the state. In this context, a synergistic approach of state and non-state actors, close contact with local self-government bodies and non-governmental organizations regarding the organization and concentration of the necessary production in a certain territorially defined, optimally profitable and safe environment is important. The initiators of the creation of such an environment have good opportunities for the realization of development goals and tasks thanks to the use of the form of an industrial park, which remains an attractive toolkit for sustainable development and resource potential on the ground. However, in such difficult circumstances of the development of Ukraine, in the conditions of defending its state independence, it is extremely important to find optimized organizational and management innovations in the context of effective management of industrial parks.

The proposed article focuses on the key stimulating aspects that indicate the relevance of the further development of the system of industrial parks for the post-war reconstruction of Ukraine. The topic is revealed in two key parts. The first is the current state and circumstances in which industrial parks are currently located. And the second is the real conditions, significance and prospects of their development for Ukraine during and after the end of the war. Therefore, the starting point of the actualization of this problem is the importance of the functioning of industrial parks for the perspective development of Ukraine and their auxiliary effect in the conditions of post-war reconstruction.

It is noted that industrial parks can be important for the post-war reconstruction of Ukraine because they contribute to the efficient use of resources, as they ensure the concentration of enterprises and infrastructure in one place, can lead to the creation of a significant number of new jobs, which will help reduce unemployment and support social economic development of the regions, can

stimulate investments in new technologies and production, respectively, fuel the exchange of innovations and technological solutions between enterprises, which stimulates the technological development of the region.

Keywords: public administration, industrial park, management innovations, infrastructure, resources, reconstruction of Ukraine.

Постановка проблеми. У сучасних умовах концентрованого виробництва та господарювання в Україні, пов'язаного передусім із умовами правового режиму воєнного стану та непередбачуваним ходом російсько-української війни, постає проблема налагодження і підтримки безпечної та безперебійної практики для промислового розвитку й потреб держави. У даному контексті важливим є синергетичний підхід державних і недержавних суб'єктів, тісний контакт із органами місцевого самоврядування та неурядовими організаціями щодо організації та концентрації необхідного виробництва в певному територіально визначеному, оптимально вигідному й безпечному середовищі. Ініціатори створення такого середовища мають хороші можливості для реалізації цілей і завдань розвитку завдяки використанню форми індустріального парку, що залишається привабливим інструментарієм для сталого розвитку й ресурсного потенціалу на місцях. Проте, в таких складних обставинах розвитку України, в умовах відстоювання її державної незалежності, надважливим є знаходження оптимізованих організаційно-управлінських інновацій в контексті ефективного управління новітніми формами господарювання й виробництва – індустріальними парками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри те, що дана проблема є доволі актуальною для перспектив розвитку України, в науково-експертному середовищі немає достатньо напрацювань щодо управлінських аспектів функціонального супроводу індустріальних парків. Серед тих, на які варто звернути увагу, назвемо праці В. Галасюка [2] та дуету дослідників Ю. Чичиренко й О. Котко про світовий досвід у створенні таких майданчиків [20], колективну монографію про процес створення індустріальних парків авторів І. Єгорова, О. Бойко та В. Григи [3] та про регіональний потенціал у цьому напрямку Л. Федулової [19], ін. Важливу інформацію несуть й інші довідково-аналітичні матеріали [4-7].

Можемо позначити й інші дві групи джерел – законодавчу та експертно-публіцистичну. Так, зокрема, актуалізована увага до питань створення і функціонування індустріальних парків має підтвердження в законодавчій базі сучасної України [9-11;]. За останні декілька років парламентарями та урядовцями розроблено й уведено в дію цілу низку документів, які свідчать про хороші перспективи розвитку системи індустріальних парків в умовах воєнного стану [12-16; 18]. Особливої важливості набувають стратегічні

підходи української влади до майбутнього розвитку індустріальних парків на період 2023 – 2030 років [17].

Щодо другої групи, то переважно, інформація про індустріальні парки з'являється в періодиці, де можна прослідкувати поточний стан справ у цій сфері, а також експертні оцінки та передбачення щодо перспектив їх функціонування та розвитку [1; 8; 21].

Мета статті. Пропонована стаття акцентує увагу на ключових стимулюючих організаційно-управлінських аспектах, які вказують на актуальність подальшого розвитку системи індустріальних парків для повоєнної відбудови України.

Виклад основного матеріалу. Побудуємо розкриття теми в розрізі двох ключових частин. Перша – це сучасний стан і обставини, в яких індустріальні парки перебувають у даний час. І друге – реальні умови, значення та перспективи їх розбудови для України під час та по завершенню війни. Отже, відправною точкою актуалізації даної проблеми є значення функціонування індустріальних парків для перспективного розвитку України та їх допоміжний ефект в умовах повоєнної відбудови.

Сучасне розуміння індустріального парку – це його сприйняття як спеціально організованого майданчика на певній локальній території, з метою концентрації та сталого розвитку відповідного виробництва. Їхнє функціонування регулюється Законом України «Про індустріальні парки» [9]. Досить часто мова йде про об'єднання зусиль промислових та інших підприємств, незалежно від ресурсного потенціалу, але із реальним капіталом. Державна політика, як аграрно-промислова, так й інноваційно-інвестиційна, крізь призму функціонування індустріальних парків залишається однією з пріоритетних в напрямку вдосконалення інфраструктури та її сталого розвитку. Звичайно, умови російсько-української війни, а особливо повномасштабної агресії росії проти України з лютого 2022 року, нанесли значної шкоди перспективним інноваційним планам розбудови системи індустріальних парків.

Так чи інакше, саме зараз виникає важливе запитання щодо здатності держави проявити свою організаційно-управлінську антикризову політику в напрямку ефективного управління соціально-економічними відносинами, створивши при цьому конкурентні й правові умови для підтримки приватного бізнесу та підприємництва [17]. Беремо до уваги і той факт, що під час війни залишаються території, що знаходяться у відносній безпечній зоні (наприклад, у Закарпатській області). З одного боку, такий індустріальний консорціум може виконувати й стратегічні замовлення у відносно безпечних умовах. Тут також є сприятливі умови для залучення партнерів з європейських країн. Тому, цілком слушною є думка, що під час війни індустріальні парки можуть

врятувати економіку України, а також можуть запропонувати інноваційні підходи до сталого розвитку промисловості та різноманітних галузей, в тому числі й військово-оборонного призначення.

Який же ж стан зараз? Станом на початок 2024 року до реєстру індустріальних (промислових) парків внесено 68 одиниць [4]. Однак, це лише кількісний показник. Щодо їхньої якості, то слід констатувати, що в Україні практично половина з них не працюють й мають негативну тенденцію щодо перспектив старту роботи.

Що ж вплинуло на таку ситуацію, крім зовнішньополітичного чинника? Так, індустріальні парки, які були зареєстровані впродовж 2013 – 2019 років практично призупинили свою активність ще на початковому етапі, тобто на стадії розбудови. Вони не скористалися державно-пільговими умовами та іншими сприятливими обставинами, які надавали урядові розпорядження й сформований інвестиційний клімат. Очевидно не обійшлося і без корупційних ризиків. Відтак, є високий рівень загрози бути ліквідованими і виключеними із реєстру й бути визнаними такими, що втратили час та інвестиційну привабливість [8]. Ті ж субвенції, які мали бути вкладені в їх подальшу розбудову мають бути розподілені між іншими подібними майданчиками, які мають більш активну та впевнену позицію щодо перспектив власного функціонування (а мова йде про майже 1 млрд грн, які заплановані в держбюджеті на 2024 р.) [8].

Але й у тих індустріальних парків, яким не загрожує ліквідація та виключення з реєстру справи не йдуть легко. Учасники діючих майданчиків вважають, що компенсація від держави та пільги на ПДВ щодо ввезеного обладнання є досить низькими і це є тією проблемою, яка відлякує потенційних партнерів: «держава пропонує компенсацію до 60 млн грн. Для індустріального парку у 35 га» [8]. Третьою важливою проблемою для організаційно-управлінської складової є наявність комунікацій, підведення яких у нинішніх умовах може лягти значним тягарем для інвестиційного пулу (за деякими оцінками від 10 до 40 млн. грн і постійно зростає) [8].

Ще одна проблема полягає у самій управлінській конфігурації, де має бути окреме місце надане для рекламно-промоутерської кампанії, яка б активно і постійно велася в просторі потенційних інвесторів та інших партнерів, на що також необхідно в бюджеті парку знайти відповідні кошти.

У цілому, загальний стан підготовки індустріальних парків до сталої роботи залишається на досить низькому рівні. У переважній більшості з них практично відсутня належна зовнішня інфраструктура, низькими є показники облаштування території та підведення комунікацій. А для цього необхідні основне матеріально-фінансове та ресурсне навантаження, а також час, який обмежується законодавчими вимогами. Усе це разом нівелює очікувані ефективні показники й перспективи отримання прибутків та переваг.

Разом із тим, попри російську повномасштабну агресію, саме 2022 рік став найактивнішим періодом для створення індустріальних парків. Їх у цей час було створено аж 14 [6]. Вочевидь, такі події стали стимулюючим аспектом для допомоги державі в її скрутному становищі. Цілком передбачувано значна більшість із парків розташувалася в західних регіонах України. У таких умовах стратегічні цілі новостворюваних індустріальних парків будуть спрямовані передусім на економічні, соціальні та екологічні сфери. Визначимо пріоритетні з них, які можуть покращити ефективність управління індустріальним парком:

1) *ефективне використання ресурсів та покращення інфраструктури* (можливості ефективного використання природних ресурсів та поліпшення місцевої інфраструктури (доступність шляхів, транспортних мереж), спільне вирішення питань комунікаційного блоку (системи енергозабезпечення, водопостачання, транспортні мережі, інші комунікаційні засоби тощо), ефективна безпечна і безперебійна робота інфраструктури);

2) *стимулювання інновацій* (збільшення конкурентоспроможності та стимулювання інновацій, створення сприятливого бізнес-середовища, сприятливих умов для підприємств, включаючи заохочення інновацій, надання послуг, вирішення конфліктів та інші аспекти, що підвищують конкурентоспроможність підприємств, запровадження програм акселераторів та інноваційних конкурсів, які сприяють розвитку нових ідей та технологій в індустріальному парку);

3) *діджиталізація (цифровізація) та цифрові технології* (використання цифрових технологій, інтернет-ресурсів, штучний інтелект, аналітика даних та автоматизація процесів, впровадження системи моніторингу, прогнозування технічних збоїв, вдосконалені системи енергозабезпечення та інші цифрові рішення, моніторинг та оцінка ефективності, відстежування ефективності управління, своєчасне виявлення проблем та прийняття відповідних заходів для їх вирішення);

4) *економічний розвиток* (ефективне фінансове управління, раціональне використання ресурсів, бюджетування, контроль над витратами та ведення обліку, сприяння створенню нових робочих місць та привернення інвестицій для економічного розвитку регіону);

5) *контрольований вплив на навколишнє середовище* (забезпечення безпеки та екологічних стандартів, в тому числі безпеки праці, охорони навколишнього середовища та інших соціальних аспектів, зменшення негативного впливу промисловості на навколишнє середовище, врахування екологічних та соціальних аспектів у процесах управління, сприяння реалізації сталого розвитку та зменшення впливу промисловості на навколишнє середовище, впровадження сучасних технологій для зменшення викидів та

оптимізації використання енергії, стимулювання громадського контролю, створення груп контролерів – представників державних і недержавних організацій);

б) *взаємодія, партнерство і співпраця* (ефективна комунікація та взаємодія з владою та регулюючими органами для вирішення організаційно-управлінських, правових, податкових та інших питань, формування кластерів і співтовариства, створення сприятливих умов для партнерства, обміну досвідом та співпраці між різними компаніями, експертно-кадрова взаємодія, сприяння розвитку кластерів індустрій, що сприяє співпраці та обміну досвідом між зацікавленими суб'єктами, в тому числі з академічними установами та іншими інституціями, впровадження практик, що сприяють активному залученню та участі місцевої спільноти в управлінні парком, громадські консультації, програми соціальної відповідальності підприємств та інші ініціативи).

Таким чином, управління індустріальними парками включає в себе низку аспектів, які орієнтовані на забезпечення ефективності, сталого розвитку та підтримання позитивного впливу на підприємства та регіони в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови. А з урахуванням антикризових обставин управління індустріальним парком повинно включати в себе розробку цілеспрямованих заходів у напрямку вдосконалення місцевої інфраструктури. Тільки в такому випадку можна розраховувати на виконання «Стратегії розвитку індустріальних парків на 2023 – 2030 роки» [17].

Слід врахувати ще один інструмент для покращення роботи індустріального парку. Варто створити спільні *науково-дослідницькі та лабораторно-розробницькі центри*, які сприятимуть стимулюючому розвитку нових технологій, активному рекрутингу, рекламуванню та привабленню бізнесу, проведенню активних рекламних кампаній, залученню нових підприємств та інвестицій, участі у виставках та інших промоційних заходах, застосуванню систем «розумного» управління інфраструктурою, впровадженню систем управління будівлями, енергетичними мережами та іншою інфраструктурою з метою зменшення витрат, підвищення безпеки та оптимізації використання ресурсів, моделюванню та аналізу даних, використанню аналітичних інструментів для прогнозування та оптимізації різних аспектів управління, таких як використання ресурсів, супроводу виробничих процесів та вивченню попиту на послуги. Такі центри експертів і дослідників можуть стимулювати безперервні дослідження і розробки програм підтримки для досліджень в індустріальних галузях, сприяти створенню інноваційних стартапів у межах індустріального парку тощо.

Разом із тим, такі центри й кваліфіковані кадри можуть створювати спільні платформи для обміну послугами, ресурсами та інформацією між

підприємствами в індустріальному парку та поза ним. Це може сприяти ефективнішому використанню ресурсів та розвитку співпраці. А різні методології управління можуть допомогти швидше адаптуватися до змін, ефективніше вирішувати завдання та підтримувати інноваційний підхід у роботі. Управлінські інновації можуть сприяти покращенню ефективності, конкурентоспроможності та сталого розвитку індустріальних парків. А названі аспекти дозволяють ефективно вирішувати організаційно-управлінські проблеми, забезпечуючи стійке функціонування та позитивний вплив індустріального парку на підприємства та місцеву спільноту.

Урешті-решт, розвиток індустріальних парків в Україні може бути ключовим чинником для підтримки соціально-економічного зростання та залучення так необхідних інвестицій під час повоєнної відбудови України. Найперше, мають бути отримані переваги в створенні інфраструктури (забезпечення ефективної транспортної інфраструктури, розробка модерних комунікаційних систем), для забезпечення енергоефективності (впровадження новітніх технологій для забезпечення енергоефективності виробництва, сприяння використанню відновлюваних джерел енергії, таких як сонячні панелі чи вітрові установки), для технологічної інтеграції (залучення технологічних інновацій та цифрових рішень для підвищення ефективності виробничих процесів, проведення тренінгів та семінарів для робітників із використання новітніх технологій), для підтримання ініціатив екологічних стандартів і «зеленого» виробництва, створення механізмів моніторингу та звітності щодо впливу виробництва на навколишнє середовище, залучення різноманітних галузей та компаній для створення диверсифікованої бізнес-екосистеми тощо.

Також вважаємо, що в контексті європеїзації системи публічного управління необхідно формувати середовище партнерських відносин між компаніями у межах парку для сприяння інноваціям та обміну ресурсами, взаємодіяти з місцевою громадою та враховувати їхні потреби й думки при розвитку індустріального парку, реалізовувати соціальні проекти для підвищення якості життя місцевих жителів, підтримувати програми навчання кадрових резервів для забезпечення висококваліфікованого персоналу, при цьому співпрацюючи з вищими навчальними закладами для створення відповідних умов для профільної підготовки, надання фінансову підтримку для нових ідей, проектів та інвестицій в індустріальному парку.

Ці та інші пропозиції можуть служити основою для створення подальших стратегій розвитку індустріальних парків із урахуванням конкретних умов та потреб місцевості й запитів держави.

Висновки. У підсумку констатуємо, що індустріальні парки можуть мати важливе значення для повоєнної відбудови України з декількох причин.

Вони сприяють ефективному використанню ресурсів, оскільки забезпечують концентрацію підприємств та інфраструктури в одному місці. Вони можуть привести до створення значної кількості нових робочих місць, що допоможе зменшити безробіття та підтримати соціально-економічний розвиток регіонів, стимулюватимуть інвестиції в нові технології й виробництва, відповідно підживлять обмін інноваціями та технологічними рішеннями між підприємствами, що позитивно вплине на загальний технологічний розвиток регіону. Також їхня розбудова позитивно вплине на вирішення питань щодо землекористування та розвитку підприємницького середовища, забезпечить підтримку для малих і середніх підприємств, активізує людський та інтелектуальний ресурс.

Враховуючи ці аспекти, індустриальні парки повинні стати важливим інструментом для стимулювання соціально-економічного зростання та повоєнної відбудови України.

Література:

1. Бондаренко О. Що не так з індустриальними парками в Україні // Економічна правда. 2023. 10 квітня. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/04/10/698973/>
2. Галасюк В. В. Індустриальні парки: світовий досвід та перспективи створення в Україні. Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2018. Том 28. № 1. С. 40-50.
3. Єгоров І. Ю., Бойко О. М., Грига В.Ю. Індустриальні парки в Україні: проблеми становлення та перспективи розвитку: монографія; НАН України, ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України», М-во екон. розвитку і торгівлі України, Н.-д. екон. ін-т. К., 2015. 139 с.
4. Індустриальні парки: до Реєстру внесуть три нових, а от непрацюючі обіцяють вилучити з нього // Децентралізація. 2023. 11 жовтня. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/17296>
5. Індустриальні парки в Україні: удосконалення політики стимулювання у контексті світового досвіду: аналіт. доп. / [А. П. Павлюк та ін.]; Нац. ін-т стратег. дослідж. К.: НІСД, 2014. 49 с.
6. Індустриальні парки в Україні – 2022 рік. Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=47454ed4-b60a-4f37-bb77-b7f3127742f8&title=IndustrialniParkiVUkraini2022-Rik>
7. Інформація про індустриальні парки, включені до реєстру індустриальних (промислових) парків та виключені з нього. Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=336993e7-8713-43da-8de6-ce4c5d003bfa&title=InformatsiiaProIndustrialniParki-VkliucheniDoRestruIndustrialnikh-promislovikh-ParkivTaVikliucheniZNogo>
8. Маранчак М. У ВР хочуть ліквідувати понад 30 індустриальних парків, між тими, що залишаться, розділять 1 млрд грн // Forbes Ukraine. 2023. 29 вересня. URL: <https://forbes.ua/news/u-vr-khochut-likviduvati-ponad-30-industrialnikh-parkiv-mizh-timi-shcho-zalishatsya-rozdilyat-1-mlrd-grn-29092023-16362>

9. Про індустріальні парки: Закон України. Документ 5018-VI, чинний, поточна редакція від 17.09.2023, підстава – 3311-IX. Верховна рада України: Законодавство України. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2013. № 22, ст. 212. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5018-17#Text>

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо усунення регуляторних бар'єрів для розвитку мережі індустріальних парків в Україні: Закон України. Документ № 818-VIII, чинний, поточна редакція від 24.11.2015. Законодавство України. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2016. № 2, ст.16. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/818-19#n11>

11. Про внесення змін до Закону України «Про індустріальні парки» та деяких інших законодавчих актів України щодо залучення інвестицій у промисловий сектор економіки шляхом стимулювання створення індустріальних парків: Закон України. Документ № 1710-IX, чинний, поточна редакція від 07.09.2021. *Законодавство України. Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2021. № 49, ст.390. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1710-20#n5>

12. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо створення сприятливих умов для залучення масштабних інвестицій у промислове виробництво: Закон України. Документ № 2330-IX, чинний, поточна редакція від 21.06.2022. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2330-20#n55>

13. Про затвердження Порядку розгляду документів про включення індустріального (промислового) парку до Реєстру індустріальних (промислових) парків: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.01.2022 № 25. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/25-2022-%D0%BF#Text>

14. Про затвердження Порядку ведення Реєстру індустріальних (промислових) парків: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.01.2022 № 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/27-2022-%D0%BF#Text>

15. Про затвердження Порядку використання учасником індустріального (промислового) парку вивільнених від оподаткування коштів на розвиток його діяльності в межах індустріального (промислового) парку: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2022 № 1095. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1095-2022-%D0%BF#Text>

16. Про затвердження Порядку надання компенсації витрат ініціаторам створення індустріальних (промислових) парків – суб'єктам господарювання, керуючим компаніям та учасникам індустріальних (промислових) парків на підключення та приєднання до інженерно-транспортних мереж: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.01.2023 № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/10-2023-%D0%BF#Text>

17. Про схвалення Стратегії розвитку індустріальних парків на 2023 – 2030 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.02.2023 № 176-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176-2023-%D1%80#Text>

18. Про затвердження форми та Порядку подання звіту про функціонування індустріального (промислового) парку та його оприлюднення: Наказ Мінекономіки від 26.07.2022 № 2285 (zareestrovаний у Міністерстві юстиції України 08.09.2022 за № 1026/38362). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0954-22#Text>

19. Федулова Л. І. Напрями розвитку індустріальних парків щодо реалізації інноваційного потенціалу регіонів України // *Економічні інновації*. 2013. Вип. 53. С. 296-305.

20. Чичиренко Ю. В., Котко О. К. Проблеми створення та функціонування індустріальних парків: аналіз та імплементація світового досвіду // *Вісник Академії митної служби України*. Сер.: Економіка. 2014. № 1. С. 74-82.

21. Що таке індустріальний парк? Навіщо вони потрібні? // *NewFood*. 2023. 5 вересня. URL: <https://newfood.media/2023/09/05/shcho-take-industrialnyu-park-navishcho-vony-potribni/>

References:

1. Bondarenko, O. (2023). *Shcho ne tak z industrialnymi parkamy v Ukraini* [What is wrong with industrial parks in Ukraine]. *Ekonomichna Pravda*, 10 kvitnia. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/04/10/698973/> [in Ukrainian].
2. Halasiuk, V. (2018). *Industrialni parky: svitovi dosvid ta perspektyvy stvorennia v Ukraini* [Industrial parks: world experience and prospects for creation in Ukraine]. Ternopil: «Ekonomichna dumka». 28, (Vols. 1), (pp. 40-50) [in Ukrainian].
3. Yehorov, I., Boiko, O. & Hryha, V. (2015). *Industrialni parky v Ukraini: problem stanovlennia ta perspektyvy rozvytku* [Industrial parks in Ukraine: development problems and development prospects]: monohrafiia [in Ukrainian].
4. *Industrialni parky: do Reiestru vnesut try novykh, a ot nepratsiuiuchi obitsiaut vyluchyty z nioho* (2023). [Industrial parks: three new ones will be added to the Register, but inactive ones promise to be removed from it]. *Decentralizatsiia*, 11 zhovtnia. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/news/17296> [in Ukrainian].
5. *Industrialni parky v Ukraini: udoskonalennia polityky stymuliuvannia u konteksti svitovoho dosvidu* (2014). [Industrial parks in Ukraine: improvement of incentive policy in the context of world experience] [in Ukrainian].
6. *Industrialni parky v Ukraini – 2022*. [Industrial parks in Ukraine – 2022]. *Ministerstvo ekonomiky Ukrainy*. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=47454ed4-b60a-4f37-bb77-b7f3127742f8&title=IndustrialniParkiVUkraini2022-Rik> [in Ukrainian].
7. *Informatsiia pro Industrialni parky, vklucheni do reiestru industrialnykh (promyslovykh) parkiv ta vykliucheni z nioho* [Information on industrial parks included in the register of industrial (industrial) parks and excluded from it]. *Ministerstvo ekonomiky Ukrainy*. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=336993e7-8713-43da-8de6-ce4c5d003bfa&title=InformatsiiaProIndustrialniParki-VkliucheniDoRestruIndustrialnykh-promislovikh-ParkivTaVikliucheniZNogo> [in Ukrainian].
8. Maranchak, M. (2023). *U VR khochut likviduvaty ponad 30 industrialnykh parkiv, mizh tymy, shcho zalishatsia, rozdiliat 1 mlrd hrn* [VR wants to liquidate more than 30 industrial parks, 1 billion UAH will be divided between those that will remain]. *Forbes Ukraine*, 29 veresnia. Retrieved from <https://forbes.ua/news/u-vr-khochut-likviduvati-ponad-30-industrialnykh-parkiv-mizh-timi-shcho-zalishatsya-rozdilyat-1-mlrd-grn-29092023-16362> [in Ukrainian].
9. *Pro Industrialni parky: Zakon Ukrainy* [About industrial parks: Law of Ukraine]. Dokument 5018-VI, 17.09.2023, *Verkhovna rada Ukrainy: Zakonodavstvo Ukrainy*. (Vols. 22), (p. 212). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5018-17#Text> [in Ukrainian].
10. *Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo usunennia rehuliatornykh barrieriv dlia rozvytku merezhi industrialnykh parkiv v Ukraini: Zakon Ukrainy* [On the introduction of amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the elimination of regulatory barriers for the development of the network of industrial parks in Ukraine: Law of Ukraine]. Dokument № 818-VIII, 24.11.2015. *Verkhovna rada Ukrainy: Zakonodavstvo Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoii Rady*. (Vols. 2), (p. 16). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/818-19#n11> [in Ukrainian].
11. *Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro Industrialni parky» ta deiakykh inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zaluchennia investysij u promyslovyj sektor ekonomiky shliakhom stymuliuvannia stvorennia industrialnykh parkiv: Zakon Ukrainy* [On the introduction of amendments to the Law of Ukraine «On Industrial Parks» and some other legislative acts of Ukraine regarding the attraction of investments in the industrial sector of the economy by stimulating the creation of industrial parks: Law of Ukraine]. Dokument № 1710-IX, 07.09.2021. *Verkhovna rada Ukrainy: Zakonodavstvo Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoii Rady*. (Vols. 49), (p. 390). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1710-20#n5> [in Ukrainian].

12. *Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo stvorennia spriyatlyvykh umov dlia zaluchennia masshtabnykh investytsij u promyslove vyrobnytstvo: Zakon Ukrainy [On amendments to the Tax Code of Ukraine regarding the creation of favorable conditions for attracting large-scale investments in industrial production: Law of Ukraine]. Dokument № 2330-IX vid 21.06.2022. Verkhovna rada Ukrainy: Zakonodavstvo Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2330-20#n55> [in Ukrainian].*

13. *Pro zatverdzhennia Poriadku rozhliadu dokumentiv pro vkluchennia industrialnogo (promyslovoho) parku do Reiestru industrialnykh (promyslovykh) parkiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19.01.2022 [On the approval of the procedure for considering documents on the inclusion of an industrial (industrial) park in the Register of industrial (industrial) parks: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/25-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].*

14. *Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia Reiestru industrialnykh (promyslovykh) parkiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19.01.2022 [On the approval of the Procedure for maintaining the Register of Industrial (Industrial) Parks: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/27-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].*

15. *Pro zatverdzhennia Poriadku vykorystannia uchasykom industrialnogo (promyslovoho) parku vyvilnenykh vid opodatkuvannia koshtiv na rozvytok ioho diialnosti v mezhakh industrialnogo (promyslovoho) parku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1095 vid 30.09.2022 [On the approval of the Procedure for the use by a participant of an industrial (industrial) park of tax-exempt funds for the development of its activities within the boundaries of the industrial (industrial) park: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1095-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].*

16. *Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia kompensatsii vytrat initsiatoram stvorennia industrialnykh (promyslovykh) parkiv – subiektam hospodariuvannia, keruiuchym kompaniiam ta uchasykam industrialnykh (promyslovykh) parkiv na pidkliuchennia ta pryiednannia do inzhenerno-transportnykh merezh: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 10 vid 03.01.2023 [On the approval of the Procedure for providing compensation for costs to the initiators of the creation of industrial (industrial) parks – business entities, management companies and participants of industrial (industrial) parks for connection and joining to engineering and transport networks: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/10-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].*

17. *Pro skhvalennia Stratehii rozvytku industrialnykh parkiv na 2023 – 2030 roky: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 176-p vid 24.02.2023 [On the approval of the Industrial Parks Development Strategy for 2023 – 2030: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176-2023-%D1%80#Text> [in Ukrainian].*

18. *Pro zatverdzhennia formy ta Poriadku podannia zvitu pro funktsionuvannia industrialnogo (promyslovoho) parku ta ioho oprylyudnennia: Nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy № 2285 vid 26.07.2022 [On the approval of the form and the Procedure for submitting a report on the functioning of the industrial (industrial) park and its publication]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0954-22#Text> [in Ukrainian].*

19. Fedulova, L. (2013). *Napriamy rozvytku industrialnykh parkiv shchodo realizatsii innovatsijnoho potentsialu regioniv Ukrainy [Directions for the development of industrial parks in relation to the implementation of the innovative potential of the regions of Ukraine]. Ekonomichni innovatsii. (Vols. 53), (pp. 296-305) [in Ukrainian].*

20. Chychyrenko, Yu., Kotko, O. (2014). *Problemy stvorennia ta funktsionuvannia industrialnykh parkiv: analiz ta implementatsiia svitovoho dosvidu* [Problems of creation and functioning of industrial parks: analysis and implementation of world experience]. *Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy: Ekonomika*. (Vols. 1), (pp. 74-82) [in Ukrainian].

21. Shcho take industrialnyi park? Navishcho vony potribni? (2023). [What is an industrial park? Why are they needed?]. *NewFood*, 5 veresnia. Retrieved from <https://newfood.media/2023/09/05/shcho-take-industrialnyy-park-navishcho-vony-potribni/> [in Ukrainian].

УДК 351.84

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-200-211](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-200-211)

Обіход Михайло Михайлович кандидат наук з державного управління, працівник ЗСУ, старший викладач кафедри військової історії, Національна академія сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного, за сумісництвом старший викладач кафедри соціології та соціальної роботи Інституту гуманітарних та соціальних наук НУ «Львівська політехніка», вул. Академіка Лазаренка, 48/175, м. Львів, 79026, тел.: (067)275-20-69, <https://orcid.org/0000-0002-5381-808X>

Козак Марта Ярославівна кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та соціальної роботи Інституту гуманітарних та соціальних наук НУ «Львівська політехніка», вул. Тракт Глинянський, 32, м. Львів, 79014, тел.: (098)573-83-50, <https://orcid.org/0000-0002-8204-110X>

СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ СІМЕЙ ТА ДІТЕЙ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ. МЕТОДИКО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ

Анотація. Сьогодні у зв'язку з широкомасштабною агресією російської федерації питання організації соціального супроводу сімей з дітьми в територіальних громадах отримало нові проблемні питання через збільшення кількості тимчасово переселених (евакуйованих) осіб з територій де йдуть бойові дії. В нашій розвідці ми розглянемо теоретико-методологічні засади сутності соціальної функції держави в контексті реформування існуючих соціальних послуг для дітей та сімей із дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, що в свою чергу привертає значну увагу в наукових колах та структурах публічного управління усіх рівнів, які працюють із сім'ями та дітьми. Зазначено, що для формування та надання більш ефективних соціальних послуг уразливим категоріям населення України, необхідно в першу чергу сформувати та забезпечити реалізацію нового комплексного концепту реформування системи публічного управління у сфері соціального захисту населення України та соціального захисту дітей в рамках процесу децентралізації влади та явно не завершеної реформи місцевого самоврядування, яка полягає у необхідності проведення структурно-функціональних змін щодо розподілу (перерозподілу) повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади. Проведений аналіз теоретико-методологічних особливостей сутності соціальної функції діяльності

держави в контексті соціального супроводу сімей та дітей, які перебувають у СЖО, у створенні державою необхідних умов, що забезпечують гідне життя людини незалежно від її соціального стану, належного правового механізму її соціальної захищеності відповідно до міжнародних стандартів та державного регулювання здійснення соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у СЖО. Ці особливості свідчать про наявність нагальної потреби в інтеграції зусиль дослідників в різних галузях науки, психологів, педагогів, управлінців, соціальних працівників, громадських діячів у напрямі активного пошуку нових ідей, прийняття державно-управлінських рішень органами державної влади та органами місцевого самоврядування в контексті осмислення сучасних поглядів на сутність, напрями, шляхи, засоби, способи, інструменти й методи забезпечення організації та надання соціальних послуг найуразливішим категоріям населення на основі науково обґрунтованих засадничих принципів публічного управління сферою соціального захисту населення України загалом та способом здійснення соціального супроводу сімей та дітей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах.

Ключові слова: соціальна функція держави, соціальна політика, складні життєві обставини, сім'я, діти, соціальні послуги, державне управління, соціальна робота.

Obikhod Mykhailo Mykhailovych Candidate of sciences in public administration, employee of the Armed Forces of Ukraine, senior lecturer of the Department of Military History of the National Academy of Land Forces named after Hetman Petr Sagaydachny, part-time senior lecturer of the Department of Sociology and Social Work of the Institute of the Humanities and Social Sciences of the Lviv Polytechnic National University, St. Akademika Lazarenko, 48/175, Lviv, 79026, tel.: (067) 275-20-69, <https://orcid.org/0000-0002-5381-808X>

Kozak Marta Yaroslavivna Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Sociology and Social Work of the Institute of the Humanities and Social Sciences at the Lviv Polytechnic National University, St. Trakt Glynyanskyi, 32, Lviv, 79014, tel.: (098) 573-83-50, <https://orcid.org/0000-0002-8204-110X>

THE ESSENCE OF THE SOCIAL FUNCTION OF THE STATE IN THE CONTEXT OF THE ORGANIZATION OF SOCIAL ASSISTANCE FOR FAMILIES AND CHILDREN WHO ARE IN DIFFICULT LIFE CIRCUMSTANCES. METHODOLOGICAL AND THEORETICAL FUNDAMENTALS

Abstract. Today, in connection with the large-scale aggression of the Russian Federation, the issue of organizing social support for families with children in

territorial communities has acquired new problematic issues due to the increase in the number of temporarily resettled (evacuated) persons from the territories where hostilities are taking place. In our investigation, we will consider the theoretical and methodological foundations of the essence of the social function of the state in the context of reforming existing social services for children and families with children who are in difficult life circumstances, which in turn also attracts considerable attention in scientific circles and public administration structures of all levels, who work with families and children.

It is noted that in order to form and provide more effective social services to vulnerable categories of the population of Ukraine, it is necessary to first of all form and ensure the implementation of a new concept of reforming the system of public administration in the field of social protection of the population of Ukraine and social protection of children within the framework of the process of decentralization of power and clearly incomplete reform of local self-government, which consists in the need for structural and functional changes regarding the distribution (redistribution) of powers between local self-government bodies and executive power bodies. An analysis of the theoretical and methodological features of the essence of the social function of the state in the context of social support of families and children who are in social housing, in the creation by the state of the necessary conditions that ensure a dignified life of a person regardless of his social status, the appropriate legal mechanism of his social security in accordance with international standards and state regulation of social support for families (individuals) staying in residential care. These features indicate the existence of an urgent need to integrate the efforts of researchers in various fields of science, psychologists, teachers, managers, social workers, public figures in the direction of actively searching for new ideas, making public management decisions by state authorities and local self-government bodies in the context of understanding modern views on the essence, directions, ways, means, ways and methods of ensuring the organization and provision of social services to the most vulnerable categories of the population on the basis of scientifically based principles of public management of the sphere of social protection of the population of Ukraine in general and the method of providing social support to families and children (persons) who are, in particular, in SZHO.

Keywords: social function of the state, social policy, difficult life circumstances, family, children, social services, public administration, social work.

Постановка проблеми. Нині соціальний розвиток держави, призупинено у зв'язку з воєнним станом, до лютого 2022 року він відбувався в умовах інших глобальних соціальних та медичних проблем, а саме світової економічної кризи, причини якої в першу чергу пов'язані з розповсюдженням епідемії COVID-19, що в свій час змусило органи виконавчої влади в цих нових умовах

шукати оптимальні механізми фінансування соціальних програм та шляхів оптимізації соціальних видатків, впроваджуючи сучасні підходи надання соціальних послуг імплементуючи таким чином одну із соціальних функцій держави, як важливого та впливового фактору соціального захисту населення. Під час широкомасштабної агресії росії проти нашої Держави всі соціальні проблеми загострились ще більше, особливо через відсутність чіткої та зрозумілої програми реформування соціальної сфери, реалізації соціальної політики, зрозумілих підходів, механізмів та інструментів її виконання, сьогодні призводить до повної поляризації суспільства, особливо тих верств населення які є отримувачами соціальних послуг. Зважаючи на сьогоднішній воєнний стан та стан ледь функціонуючої економіки, стан реалізації і впровадження реформ у функціонуванні системи надання соціальних послуг, постає питання щодо науково-теоретичного обґрунтування трансформації державного управління системою надання соціальних послуг, що в свою чергу набуває особливого значення та актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спектр соціальних-економічних проблем, теоретичні аспекти і практичні питання розроблення й реалізації соціальної політики в Україні розкрито в роботах таких дослідників С. Кудлаєнко, В. Голубя, О. Іванової, Л. Ільчук, О. Палія, О. Петроє, Т. Семигіної, П. Ситника, В. Скуратівського, В. Троцинського, Л. Четверікової, К. Дубич та ін. Соціальна держава та її функції є предметом дослідження в працях О. Сидорчука, В. Гошовської, Л. Ільчука, Л. Четверікова, а соціальна робота П. Бересфорд, Л. Домінеллі, С. Крофт, І. Мигович, М. Панасик, В. Пічі та ін. Також важливе значення мали наукові положення, висновки та пропозиції Н. Кабаченко, Т. Кічі, Е. Лібанової, О. Савченко у наукових публікаціях яких висвітлюється вказана вище тематика, а також конструктивні ідеї щодо вдосконалення системи надання соціальних послуг. Практичні і науково-прикладні аспекти системи соціального захисту, сфери соціального забезпечення населення розглянуто в наукових працях таких українських учених, як І. Арістова, О. Афенкіна, Н. Болотіна, М. Кравченко, К. Міщенко та ін. Ідеї щодо використання соціального замовлення як державно-управлінського інструменту для формування, надання та фінансування соціальних послуг висували сучасні дослідники, зокрема С. Горбунова-Рубан, Н. Гілберт, К. Кордері, А. Крупник та ін.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак слід констатувати, що сучасний стан теоретико-методологічної розробки положень та сутності соціальної функції держави в контексті соціального супроводу сімей і дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах в Україні є недостатнім, адже на сьогодні ця галузь перебуває у процесі реформування. Опрацьовані джерела проведених наукових досліджень

стосувалися здебільшого окремих аспектів та механізмів функціонування публічного управління та системи соціального забезпечення населення, частково роботи з дітьми та сім'ями, а тому є потреба у комплексному дослідженні вищенаведеної проблематики. Певні пропозиції з вищенаведеної проблематики подані в цій статті.

Мета статті - дослідження процесу змін в теоретико-методологічних засадах сутності соціальної функції держави в контексті реформування існуючих соціальних послуг для дітей та сімей із дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Виклад основного матеріалу.

В умовах сьогодення проведення реформи децентралізації системи державного управління, соціального захисту населення, зміни парадигми у питаннях соціальної функції держави, особливої уваги набуває питання організації соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, які перебувають у СЖО. Соціальна робота проводиться через мережу соціальних служб та соціальних установ, основним завданням яких є впровадження в життя державної соціальної політики, сприяння нормальному функціонуванню соціального середовища та підтримка соціальної стабільності у суспільстві шляхом оптимізації життєдіяльності людини. Цей соціальний інститут об'єднує державні установи, суспільні та приватні організації, які складають цілісну систему соціального захисту населення, навчальні заклади, що готують фахівців для цієї сфери, науково-дослідні установи [1].

Проведемо науковий аналіз щодо визначення категорій соціальної функції держави та соціальної політики, які є основою у сфері соціального захисту населення, де особливої уваги набуває питання організації соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, які перебувають у СЖО.

Соціальна функція держави належить до її внутрішніх функцій. Об'єктом соціальної функції держави є людина, її життя та здоров'я. Соціальна функція держави Україна прописана у ст.1 її Конституції України [2], відповідно до якої Україна є суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Сутність соціальної функції держави стисло виражена у ст.3 Основного Закону. Згідно з цією статтею людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [3]. Як бачимо, зміст соціальної функції має широкий спектр напрямків.

Соціальна політика – це суспільний феномен, що поєднує різноманітні багатофакторні складові: конституційно-правові, інституціональні, управлінські регулятивні та саморегулятивні, глобальні, національні, державні, наддержавні,

громадські, гуманістичні, ціннісні, комунікативні та ін. Зазначене зумовлює багатоаспектність засад соціальної політики, як суспільного явища [4].

Розрізняють вузьке та широке розуміння соціальної політики.

У вузькому розумінні соціальна політика – це цілеспрямована діяльність суб'єктів управління з метою забезпечення соціального захисту і створення умов для формування безпечного соціального середовища людини [4].

У широкому розумінні соціальна політика – це система цілеспрямованої діяльності державних органів, що сформувалася в суспільстві на певному етапі його розвитку і здійснюється на основі певних принципів і засад з метою забезпечення оптимального функціонування й розвитку соціальних відносин. Саме у такому аспекті соціальна політика є системою управлінських, соціальних відносин, що втілюються в соціальних програмах і соціальній практиці з метою задоволення соціальних потреб, збалансування соціальних інтересів людини, соціальних груп суспільства, досягнення соціальних цілей, розв'язання соціальних завдань, формування соціальних цінностей [4].

Проте поняття соціальної політики у вузькому та широкому розумінні є умовним та відносним, оскільки відображається у цілісній системі, що позначається на його змісті. Соціальний захист, соціальні відносини, соціальний розвиток разом створюють цілісний процес забезпечення стабільної, динамічної соціальної безпеки людини та суспільства. Налагоджена соціальна система забезпечує зрілість процесів соціального і суспільного розвитку [5].

Таким чином, соціальна політика – це одна зі складових державної політики, що передбачає комплекс заходів спрямованих на виявлення, задоволення потреб та інтересів громадян шляхом реалізації соціальних програм на практиці [5].

Основним із завдань у соціальній політиці є діяльність держави, яка спрямована на регулювання та розвиток соціальних відносин у суспільстві з метою задоволення конституційних прав та соціальних потреб людини. Пріоритетним завданням соціальної політики є забезпечення злагодженої, цілеспрямованої, чіткої, функціональної системи соціальних інститутів – суб'єктів соціальної політики, формування дієвих форм, методів, засобів, важелів і впливів оптимального їх співвідношення з метою координації та регулювання механізмів та елементів цієї системи [5].

Своє трактування щодо бачення соціальної політики подають у науковому доробку “Основи соціальної політики” вітчизняні дослідники Скуратівський В.А., Палій О.М. та Лібанова Є.М. Вони визначають її як систему управлінських, регулятивних, саморегулятивних способів та форм діяльності суб'єктів, сукупність принципів, рішень, дій, що знаходять втілення в соціальних програмах і соціальній практиці [5].

По іншому наповнюють значення науковці з ЄС, зокрема Філіп Манов (англ. Philip Manow) та Бруно Палієр (англ. Bruno Palier) вважають, що

“соціальна політика” – це система правових, організаційних та інших заходів державних і недержавних установ та організацій, що враховують економічний потенціал країни і спрямовані на підтримання соціальної стабільності в суспільстві, створення умов для зростання добробуту працездатних осіб та забезпечення належного рівня життя тих, хто через непрацездатність чи інші складні життєві обставини не має достатніх засобів до існування [5].

Науковці Ахінова Г.А. та Калашнікова С.В. визначають соціальну політику як діяльність держави та інших суспільних інститутів, спрямовану на прогресивний розвиток соціальної сфери, удосконалення умов, способу життя та якості життя людей, забезпечення певної частини їх життєвих потреб, надання громадянам необхідної соціальної підтримки, допомоги і захисту [5].

Соціальна політика має ґрунтуватися на пізнанні законів суспільного розвитку, зокрема соціальних відносин, виявляти глибинні тенденції розвитку в усіх сферах суспільного життя, що зумовлюють процес самореалізації людиною власного соціального потенціалу, її соціальної безпеки і здійснення цілеспрямованого впливу на них суб'єктів регулятивної діяльності. Соціальна політика спрямована на зміцнення і закріплення найпрогресивніших моментів, тенденцій у процесах та явищах матеріальної та духовної сфер життєдіяльності суспільства, що сприяють збагаченню його соціального розвитку, соціального буття, формуванню цінностей [4]. Соціальна політика виявляється в управлінні, регулюванні соціальних процесів. Соціальне управління та регулювання є основним механізмом соціальної політики [4].

Оскільки соціальна політика направлена на вирішення соціальних проблем, основним напрямом якої є забезпечення членів суспільства прийнятним рівнем СП, відповідно здійснення соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у СЖО, потребує визначених механізмів її реалізації. В такому випадку до способу реалізації надання СП вразливим категоріям належать процеси державного управління та регулювання соціальної сфери.

Державне регулювання й державне управління спрямовані на досягнення однієї мети: впорядкування соціальних об'єктів та соціальних процесів, переведення їх з одного стану в інший. Проте державне регулювання й державне управління мають відмінності, пов'язані з використанням засобів та методів управлінського впливу.

Публічне управління і державне регулювання є, перш за все, діяльністю, тому порівняння цих понять буде полягати у співставленні змісту діяльностей, що становлять сутність державного управління і державного регулювання [6].

Публічне управління в широкому розумінні – це сукупність різноманітних видів діяльності усіх органів держави, тобто означає фактично всі форми реалізації державної влади в цілому [7].

Стаття 6 Конституції України встановлює, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України. Іншою мовою, державне управління в широкому розумінні характеризує всю діяльність держави за організуючим впливом зі сторони спеціальних суб'єктів права на суспільні відносини [7].

Публічне управління у вузькому розумінні – це сукупність державних органів, між якими певним чином розподілені різні види діяльності держави. Відтак категорія державного управління у вузькому значенні відображає відносно самостійний вид діяльності держави, що його здійснює певна частина державних органів [7].

Публічне управління – це вид соціального управління, вид специфічної діяльності держави, що дістає вияв у функціонуванні її органів, які впливають на суспільні відносини з метою її урегулювання відповідно до державних інтересів [7].

Згідно В.Б.Авер'янова, державне управління, слід розглядати як певний вид діяльності органів держави, яка має владний характер і передбачає насамперед організуючий і розпорядчий вплив на об'єкти управління шляхом використання певних повноважень [8].

Функціонування виконавчої влади, поряд з використанням методів державного управління, передбачає і державне регулювання. Останнє, виходячи з аналізу правових актів, застосовується не тільки в межах виконавчої влади і передбачає не тільки вплив на об'єкти управління, а й вплив на суспільне середовище цих об'єктів. Таке середовище означає соціальні процеси та явища, які безпосередньо впливають на стан певного об'єкта управління [8].

Отже, державне регулювання – це сукупність інструментів, важелів, впливів, за допомогою яких держава встановлює вимоги до установ, організацій та громадян. Зокрема, включає закони, формальні і неформальні розпорядження і допоміжні правила, що встановлюються державою, а також недержавними організаціями або організаціями саморегулювання, яким держава делегувала регуляторні повноваження; – це набір здійснюваних державними структурами заходів, направлених на контроль за поведінкою індивідів або груп, які потрапляють під контроль цих структур. Таким чином, державне регулювання забезпечує соціальну функцію держави і створює умови для діяльності суб'єктів та об'єктів управління в напрямі, який є бажаним для держави і за яким відбуватиметься розвиток системи управління в цілому. Причому державне регулювання передбачає декілька варіантів майбутньої діяльності керованих об'єктів, створюючи можливість діяти найбільш ефективно [7].

Одним із ключових завдань сфери соціального захисту є нормативно-правове регульоване здійснення організації та надання соціального забезпечення, що передбачено державою, де держава бере на себе виконання соціально-захисної функції, для цього утворює структури законодавчої та виконавчої влади.

Загалом роль соціальної роботи як у формуванні, так і впливі на покращення соціального життя населення визначається двома аспектами:

- по-перше, сучасні технології соціальної роботи, відповідно до тенденцій формування активного характеру соціальної політики держави, спрямовані на превентивні заходи – попередження соціальних загроз і ризиків;
- по-друге, професійна соціальна робота покликана сприяти вирішенню соціальних проблем окремої особистості, сім'ї або соціальної групи, застосовуючи соціальний супровід, профілактику, реабілітацію тощо і найбільш ефективно здійснюється соціальними службами.

Сьогодні технічне забезпечення державного регулювання здійснення соціальної роботи формує низка чинників, зокрема комплексність її проблем, складність об'єктів та суб'єктів соціальних перетворень, необхідність при обмеженому обсязі соціальних ресурсів досягти максимально значущого й ефективного результату, а специфіка соціальної роботи визначає характер тих технологій, якими вона оперує [1].

Основними напрямками, які водночас вважаються головними технологіями соціальної роботи, є соціальний супровід, соціальний контроль, соціальна профілактика, соціальна терапія, соціальна реабілітація, соціальна допомога і захист, соціальне посередництво тощо. Усі ці напрями тісно пов'язані між собою, проте вони специфічні за цільовим призначенням і функціональним змістом [10].

Завданням державного регулювання здійснення соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у СЖО є створення умов для системного використання названих технологій, оскільки результативність соціальної роботи, а як наслідок – позитивна динаміка подолання СЖО сімей (осіб) у цілому залежить від успішної реалізації кожної з них [10].

На нашу думку, державне регулювання здійснення соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах – це система обґрунтованих заходів та ухвалення конкретних управлінських рішень органами державної влади та органами місцевого самоврядування з метою реалізації державної соціальної політики в Україні, спрямованої на організацію та здійснення соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у СЖО і не можуть самостійно подолати або мінімізувати негативний вплив цих обставин.

Оскільки соціальний захист передбачає цілісну систему державних заходів та видатків бюджету, пов'язаних з наданням соціальної, фінансової допомоги окремим верствам населення, які перебувають у СЖО і не можуть самостійно їх подолати, то органи державної влади насамперед забезпечують та регулюють здійснення цих заходів з метою покращення роботи соціальних інститутів та забезпечення конституційних прав та свобод громадян.

До органів державної влади, які забезпечують соціальний розвиток, розроблення найважливіших законопроектів щодо визначення стратегії та основних параметрів соціальної політики, спрямованих на розвиток соціальної сфери; реалізацію соціальних програм збереження та відтворення фізичного, інтелектуального, духовного й трудового потенціалу; створення інституційних та соціально-економічних передумов для задоволення різних соціальних верств громадян, їхніх потреб та інтересів, вияву активності, а також здійснення соціального супроводу сімей (осіб) та дітей які перебувають у СЖО, належать: Верховна Рада України (ВРУ), Уповноважений ВРУ з прав людини; Уповноважений Президента України з прав дітей, Кабінет Міністрів України (КМУ); Міністерство соціальної політики України (Мінсоцполітики) та відповідно Комітет з питань соціальної політики та праці ВРУ, Пенсійний фонд України, Фонд соціального захисту інвалідів, Фонд соціального страхування України; обласні державні адміністрації, зокрема, департаменти соціального захисту населення та центри, що надають СП, служби у справах дітей облдержадміністрацій; місцеве самоврядування, а саме управління праці та соціального захисту населення, служби у справах дітей райдержадміністрацій і виконкомів міст обласного значення, об'єднаних територіальних громад та підпорядковані йому ЦСССДМ. Також до суб'єктів, що здійснюють заходи у цій сфері відносяться: департамент освіти і науки, департамент охорони здоров'я, органи патрульної поліції, ювенальної превенції (ЮП), органи пробації, громадські організації та інші установи, які надають відповідні СП [10;11].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Таким чином, проаналізовано, понятійно-категоріальний апарат означеної сфери дослідження, зокрема: сформульовано визначення галузевих термінів: «сім'я (особа), яка перебуває у складних життєвих обставинах» – це громадяни України, які не здатні самостійно розв'язувати соціальні, психологічні, економічні, комунікативні, родинні та інші проблеми і потребують сторонньої допомоги спеціалістів у наданні соціальних послуг, щоб подолати або мінімізувати негативний вплив таких обставин; «державне регулювання здійснення соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах» – це система обґрунтованих заходів та ухвалення конкретних управлінських рішень органами державної влади та органами місцевого

самоврядування з метою реалізації державної соціальної політики в Україні, спрямованої на організацію та здійснення соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно подолати або мінімізувати негативний вплив цих обставин. Щодо реалізації та надання більш ефективних соціальних послуг уразливим категоріям населення України, необхідно забезпечити: завершити нормативно-правовий, структурний та кадровий процес реформування системи управління у сфері соціального захисту населення України в рамках впровадження механізму децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування, які полягають у необхідності проведення структурно-функціональних змін щодо розподілу (перерозподілу) повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади.

Література:

1. Горбатюк С.Є. *Соціальна робота як засіб впливу на формування соціального самопочуття населення України*. Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. – 2009. – № 1. – С. 229-237. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2009_1_31.
2. Стаття 1 Конституції України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Стаття 3 Конституції України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
4. Скуратівський В.А., Палій О.М. *Основи соціальної політики: навч. посіб.* Київ: МАУП. – 2002. – С. 1-30. – Режим доступу: http://maup.com.ua/assets/files/lib/book/up_32.pdf.
5. Сімкіна О.В. Змістовне наповнення поняття «соціальна політика»: державно-управлінський аспект. *Економіка та держава*. Київ, – 2012. – № 11. – С. 122–125. – Режим доступу: <http://www.economy.in.ua/>.
6. Ткач М.П. Державне регулювання і державне управління: співвідношення понять. *Підприємництво, господарство і право*. – 2012. – № 8. – С. 110–113. – Режим доступу: <http://pgp-journal.kiev.ua/index.php/arkhiv>.
7. Галуцько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. *Адміністративне право України. Повний курс: підручник*. Херсон. «Олді Плюс». – 2018. – С. 144-160. – Режим доступу: https://vo.uu.edu.ua/pluginfile.php/420120/mod_resource/content/1/Адміністративне-право-України-2018.pdf.
8. Актуальні проблеми теорії та практики соціальної роботи на межі тисячоліть: *монографія. Кн. I. Соціальна робота*. Київ: УДЦССМ, – 2001. – С. 344. – Режим доступу: <https://sociology.knu.ua/uk/library/aktualni-problemi-teoriyi-ta-praktiki-socialnoyi-roboti-na-mezhi-tisyacholit-monografiya>.
9. Соціальна робота в Україні: основні напрями, проблеми та перспективи розвитку: *матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 28 квіт. 2016 р.* / за ред. проф. О.О. Осетрової. Дніпро: ДНУ, – 2016. – С. 147. – Режим доступу: <http://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/confdocs/2016/9.pdf>.
10. *Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 р. № 2671-VIII*. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.
11. Кудлаєнко, С.В. Структурні елементи механізмів реалізації соціальної політики. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. – 2019. – №1. – С. 169-173. – Режим доступу: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/7718>.

References:

1. Gorbatyuk, S.Ye. (2009). Socialna robota yak zasib vplyvu na formuvannya socialnogo samopochuttya naselelnya Ukrainy [Social work as a means of influencing the formation of the social well-being of the population of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*, 1, 229-237. Retrieved from <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2009-1-31.pdf>. [in Ukrainian].
2. Stattia 1 Konstytuciyi Ukrainy [Article 1 of the Constitution of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
3. Stattia 3 Konstytuciyi Ukrainy. [Article 3 of the Constitution of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
4. Skurativskyj, V.A. & Palij, O.M. (2002). *Osnovy socialnoyi polityky: navch. posib.* [Basics of social policy: study guide]. Ky`yiv: MAUP, 1-30. Retrieved from http://maup.com.ua/assets/files/lib/book/up_32.pdf [in Ukrainian].
5. Simkina, O.V. (2012). Zmistovne napovnennya ponyattya "socialna polityka": derzhavno- upravlinskyj aspekt [Meaningful filling of the concept of "social policy": state and administrative aspect]. *Ekonomika ta derzhava*, 11, 122-125. Retrieved from <http://www.economy.in.ua/> [in Ukrainian].
6. Tkach, M.P. (2012). Derzhavne reguluvannya i derzhavne upravlinnya: spivvidnoshennya ponyat [State regulation and state management: correlation of concepts]. *Pidpryyemnytstvo, gospodarstvo i pravo*, 8, 110-113. Retrieved from <http://pgp-journal.kiev.ua/index.php/arkhiv> [in Ukrainian].
7. Galunko, V., Dixtiyevskyj, P., Kuzmenko, O. & Stecenko, S. (2018). *Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyi kurs: pidruchnyk* [Administrative law of Ukraine. Complete course: textbook]. Herson: «Oldi Plyus», 144-160. Retrieved from https://vo.uu.edu.ua/pluginfile.php/420120/mod_resource/content/1/Адміністративне-право-України-2018.pdf [in Ukrainian].
8. *Aktualni problemy teorii ta praktyky socialnoyi roboty na mezhi tysyacholit: monografiya. Kn. I. Socialna robota* [Actual problems of the theory and practice of social work at the turn of the millennium: monograph. Book I. Social work.]. (2001). Kyiv: UDCSSM, 344. Retrieved from <https://sociology.knu.ua/uk/library/aktualni-problemi-teorii-ta-praktiki-socialnoyi-roboti-na-mezhi-tisyacholit-monografiya> [in Ukrainian].
9. *Socialna robota v Ukraini: osnovni napryamy, problemy ta perspektyvy rozvytku: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf., 28 kvit. 2016 r.* [Social work in Ukraine: main directions, problems and prospects for development: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference, April 28, 2016] / prof. O.O. Osetrova (Eds.). (2016). Dnipro: DNU, 147. Retrieved from <http://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/confdocs/2016/9.pdf> [in Ukrainian].
10. *Pro socialni poslugy: Zakon Ukrainy vid 17 sichnya 2019 r. # 2671-VIII* [On social services: Law of Ukraine dated January 17, 2019 No. 2671-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> [in Ukrainian].
11. Kudlayenko, S.V. (2019). Strukturni elementy mexanizmiv realizaciyi socialnoyi polityky [Structural elements of social policy implementation mechanisms]. *Visnyk Xmel'ny`cz`kogo nacionalnogo universytetu. Ekonomichni nauky*, 1, 169-173. Retrieved from <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/7718> [in Ukrainian].

УДК 351:656

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-212-220](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-212-220)

Паркулаб Тарас Ігорович аспірант, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка 57. тел.: (095) 050-86-85, <https://orcid.org/0009-0004-2690-4566>;

Шикеринець Василь Васильович кандидат наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри управління соціокультурною діяльністю, шоу-бізнесу та івентменеджменту, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, вул. Галицька 201Б, <https://orcid.org/0000-0002-6845-1639>

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ

Анотація. Основа дослідження становить вплив повномасштабної війни в Україні, у статті зазначається, що введення воєнного стану створило надзвичайні загрози та виклики для всіх сфер господарської діяльності, визначаючи ефективність публічного управління як ключовий фактор для національної безпеки. Автором проаналізовано агресивні дії росії, спрямовані на руйнування транспортної інфраструктури, яка є важливим компонентом економіки та визначається як ключова для життєзабезпечення суспільства.

Стаття також звертає увагу на виклики, які виникають в умовах війни, і важливість забезпечення своєчасного постачання Збройних Сил України ресурсами для успішного ведення боротьби за територіальну цілісність та незалежність країни. Автором визначено, що у мирний період розвиток та функціонування транспортної інфраструктури сприяють економічному зростанню, розвитку торгівлі, інвестиційному клімату та соціально-економічним вигодам.

У статті розглянуто вплив війни на ланцюг поставок та транспортну інфраструктуру. Зазначається, що конфлікт призвів до значних трансформацій у забезпеченні евакуації, переміщення населення, руху військової техніки та гуманітарних вантажів. Виділяється критична важливість дорожньої та залізничної інфраструктури в умовах воєнного стану.

Стаття обговорює необхідність збільшення пропускну здатності західних прикордонних переходів та розвитку транспортної інфраструктури, включаючи мультимодальні термінали.

Стаття звертає увагу на включення українських логістичних маршрутів до індикативних карт проекту TEN-T Єврокомісії, що призвело до реконструкції пунктів пропуску та адаптації залізниці до європейського стандарту. Автором також вказано на необхідність оцінки ефективності управління транспортом та інфраструктурою, зокрема шляхом удосконалення правового механізму державно-приватного партнерства.

Важливим аспектом є агрегація принципів регулювання транспортної галузі, де розглядаються ключові функції публічного управління, такі як формування цілісності транспортної системи, забезпечення балансу інтересів та установа «правил гри».

Ключові слова: транспортна інфраструктура, публічне управління, публічне адміністрування, державне регулювання, державна політика, правове регулювання, воєнний стан, повномасштабна війна.

Parkulab Taras Ihorovych postgraduate student, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57 Shevchenko Str., Ivano-Frankivsk, tel.: (095) 050-86-85, <https://orcid.org/0009-0004-2690-4566>

Shykerynets Vasyl Vasylovych Phd in public administration, Associate Professor, Head of the Department of Sociocultural Activities Management, Show Business and Event Management, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57, Shevchenko St., Ivano-Frankivsk, 76018, tel.: (095)42-39-468, <https://orcid.org/0000-0002-6845-1639>

MECHANISMS OF PUBLIC MANAGEMENT OF TRANSPORT INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT IN UKRAINE

Abstract. The research is focused on the impact of the full-scale war in Ukraine, emphasizing that the declaration of martial law has created extraordinary threats and challenges for all sectors of economic activity, identifying the effectiveness of public management as a key factor for national security. The author analyzes Russia's aggressive actions aimed at the destruction of the transportation infrastructure, a crucial component of the economy, essential for societal well-being.

The article highlights the challenges arising from the war and the importance of ensuring timely supply of resources to the Armed Forces of Ukraine for the successful defense of territorial integrity and independence. The author asserts that in peacetime, the development and operation of the transportation infrastructure contribute to economic growth, trade development, an investment-friendly climate, and socio-economic benefits.

The impact of the war on supply chains and transportation infrastructure is thoroughly examined, noting significant transformations in evacuation, population

movement, military equipment and humanitarian cargo transport. The critical importance of road and rail infrastructure during wartime is emphasized.

The article discusses the necessity to increase the capacity of western border crossings and develop transportation infrastructure, including the construction of multimodal terminals. It also highlights the inclusion of Ukrainian logistic routes in the indicative maps of the TEN-T project by the European Commission, leading to the reconstruction of crossing points and adaptation of railways to European standards. The author points out the need for an evaluation of the effectiveness of transportation and infrastructure management, particularly by improving the legal mechanism of public-private partnerships.

A crucial aspect is the aggregation of regulatory principles in the transportation sector, examining key functions of public management such as the formation of the integrity of the transportation system, balancing interests, and establishing rules of the game.

Keywords: transportation infrastructure, public management, public administration, state regulation, state policy, legal regulation, martial law, full-scale war.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України 24 лютого 2022 року раптово змінило наше щоденне життя. Цього ж дня на всій території країни було оголошено воєнний стан, що було схвалено указом Президента України Володимира Зеленського. Ця ситуація створила надзвичайні загрози та непередбачені виклики в усіх сферах господарської діяльності, зокрема у публічному управлінні та адмініструванні, яке повинно забезпечувати неперервне функціонування управлінського механізму держави, знаходячись у стані війни. Відданість органів публічної влади виконанню своїх функцій та ефективність їхньої діяльності визначатиме національну безпеку.

Країна реалізує економічну, фінансово-бюджетну та грошово-кредитну політику, яка сприяє макроекономічній динаміці та розширеному відтворенню суспільного виробництва. На сьогоднішній день в Україні у сфері публічного управління ключовим залишається рівень державного управління, головною проблемою якого є дисбаланс у діяльності його основних компонентів.

Агресивні вчинки росії періодично призводять до нападів на об'єкти транспортної інфраструктури України, наслідки чого ставлять під загрозу не лише функціонування транспортного сектору, але й загальну економіку, а також логістичне забезпечення Збройних Сил України у їхній боротьбі за відновлення територіальної цілісності та незалежності країни. Агресор спрямовує свої зусилля на руйнування галузі, яка визначається як ключова для життєзабезпечення суспільства, оскільки транспортна інфраструктура є

важливою передумовою ефективного соціально-економічного розвитку будь-якої країни. Це визначається як фундаментальний компонент економіки України, сприяючи соціально-економічним вигодам, що визначають майбутнє країни та добробут громадян [1].

Під час воєнного стану важливо, щоб розвиток та ефективне функціонування транспортної інфраструктури в Україні забезпечували своєчасне постачання Збройних Сил України боеприпасами та іншими необхідними ресурсами для досягнення перемоги. У мирний період це сприяє створенню умов для зростання ВВП, розширення обсягів внутрішньої та зовнішньої торгівлі, поліпшення інвестиційного клімату, створення нових робочих місць і розвитку суміжних галузей економіки. Крім того, це сприяє повному та якісному задоволенню потреб суб'єктів господарювання та населення в перевезеннях, а також сприяє прискоренню процесів євроінтеграції в українському суспільстві [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сфері обговорення питань публічного адміністрування та функціонування транспортної галузі виділяються вчені, такі як І. Г. Брітченко та Т. А. Чернявська, В. А. Грабельников, С. М. Домбровська, О. М. Вольська, Н. Є. Каличева, Ю. О. Крихтіна, Л. Л. Носач та В. В. Коломієць, Л. Л. Приходченко та В. П. Голинський, О. В. Радченко та С. О. Климович, Н. В. Шандова, О. А. Шиба, які відзначаються продуктивною активністю в обговоренні цих питань в науковому співтоваристві.

Мета дослідження – проаналізувати механізми публічного управління розвитком транспортної інфраструктури України.

Об'єкт дослідження – транспортна інфраструктура України.

Предмет дослідження – публічне управління розвитком транспортної інфраструктури України.

Виклад основного матеріалу. У 2022–2023 роках Україна продовжує стикатися із викликами у сфері публічного управління та економіки через російську військову агресію, яка почалася ще у 2014 році. Однією з ключових проблем є руйнування встановлених механізмів управління державою в зоні конфлікту, що призводить до неефективного використання ресурсів і фінансів [3, с. 60]. Російська військова агресія проти України спричинила зниження рівня господарської діяльності та інвестиційної привабливості країни. У результаті цього зменшилися доходи бюджету, зросло боргове навантаження, і загострилися соціальні проблеми [4].

Війна створює серйозні виклики, на які система публічного управління повинна ефективно реагувати, щоб утримати країну внутрішньо стійкою перед зовнішньою загрозою. В Україні в умовах війни система публічного управління опиняється в ускладнених обставинах, оскільки країна стикається

з прямою загрозою для своєї національної безпеки. У зв'язку з цим публічне управління та адміністрування в умовах воєнного стану виявляють свої особливі риси та вимагають розробки системних управлінських рішень та стратегічних планів на рівнях загальнодержавному та регіональному. Введення воєнного стану завжди супроводжується шокним впливом на різні сфери державного життя і суспільства. Це викликає як інституційно-правові зміни, що виникають у цьому контексті, так і наслідком основної причини введення такого стану – зовнішньою військовою агресією, що веде до різкого перетворення численних неформальних інститутів [11].

Війна між росією та Україною викликала значні трансформації у ланцюжку поставок, зокрема у забезпеченні евакуації та переміщення населення, руху військової техніки та гуманітарних вантажів під час воєнного стану. Важливість дорожньої та залізничної інфраструктури стала критичною.

У липні 2022 року Єврокомісія включила українські логістичні маршрути до індикативних карт проекту (автомобільних, залізничних, повітряних та водних) за програмою TEN-T. Це призвело до реконструкції існуючих пунктів пропуску та відкриття нових на кордоні з європейськими державами, а також до адаптації залізниці до європейського стандарту. У світі стандартна ширина залізничної колії становить 1435 мм, але на українській залізниці, переважно в прикордонних районах, використовується ширина 1520 мм [5].

Оцінку ефективності управління транспортом та транспортною інфраструктурою України можна провести на основі загальнодержавних програм. Транспортна стратегія України до 2030 року [6] визначає потребу в удосконаленні правового механізму державно-приватного партнерства та зміцненні взаємодії між державним та приватним сектором як ключовий стратегічний напрямок для підвищення ефективності та конкурентоспроможності транспортної галузі. Варто відзначити, що ці стратегічні документи необхідно уточнити після завершення воєнних дій та затвердження плану відновлення України [8, с. 155].

Агрегація принципів і причин необхідності регулювання транспортної галузі під час формування та впровадження науково обґрунтованої державної транспортної політики дозволяє виділити кілька ключових функцій, які виконує забезпечує публічне управління в цій області [9]:

1. Формування та забезпечення цілісності транспортної системи країни, включаючи встановлення державного кордону та його захист за допомогою адміністративних (військових сил і т.д.) та економічних інструментів (митні збори, квоти і т.д.).

2. Забезпечення балансу національних інтересів в цілому та інтересів різних соціальних груп, включаючи тих членів суспільства, інтереси яких у

ринкових механізмах можуть бути ускладнені або неможливо реалізувати через певні причини.

3. Установлення «правил гри» у сфері транспортних відносин за допомогою законодавчих норм.

4. Інституційна функція, яка включає створення інститутів, які сприяють координації та полегшують співпрацю в господарській діяльності на транспорті, а також здійснюють нагляд і контроль за дотриманням «правил гри» та взаємних зобов'язань учасників соціально-економічних відносин у транспортній сфері.

5. Раціоналізація управлінської діяльності для мінімізації трансакційних витрат на формування та утримання транспортної інфраструктури та організацію транспортних перевезень.

Необхідність визначення якості реалізації вказаних принципів та функцій передбачає встановлення відповідних критеріїв ефективності транспортної системи. За такими критеріями, що визнають Л. Л. Приходченко та В. В. Голинський, можна виділити [12, с. 208]:

Забезпечення динамічного розвитку галузі та подолання перешкод на шляху її прогресу.

Установлення балансу між інтересами виробників і споживачів, що відповідає потребам розвитку суспільства.

Досягнення економічної ефективності, що передбачає прибуткову діяльність підприємств галузі, мінімізацію марнотратства у використанні ресурсів транспортного господарства та його послуг.

Задоволення потреб держави в транспортних послугах при виконанні ними функцій щодо забезпечення суспільної безпеки [7, с. 7].

Механізми публічного управління розвитком транспортної інфраструктури України включають комплекс заходів та стратегій, спрямованих на покращення та ефективне функціонування транспортних мереж. Деякі з ключових аспектів цього механізму включають:

1. Стратегічне планування: розробка довгострокових стратегій розвитку транспортної інфраструктури, які враховують соціально-економічні потреби та інноваційні технології.

2. Фінансування та інвестиції: забезпечення ефективного фінансування на рівні держави та привласнення інвестицій для реалізації інфраструктурних проектів.

3. Нормативно-правове регулювання: розробка та вдосконалення законодавства, яке стосується будівництва, управління та експлуатації транспортної інфраструктури.

4. Громадська участь: залучення громадськості до процесу прийняття рішень, забезпечення прозорості та врахування громадської думки при реалізації проектів.

5. Технічна модернізація: впровадження інноваційних технологій та сучасних методів управління для підвищення ефективності транспортної системи.

6. Співпраця з приватним сектором: розвиток партнерських відносин з приватним сектором для спільної реалізації проектів та забезпечення сталого розвитку.

7. Моніторинг і оцінка: впровадження систем моніторингу та оцінки результативності проектів для вчасного виявлення та вирішення проблем.

8. Екологічна узгодженість: врахування екологічних аспектів та впровадження зелених технологій для зменшення негативного впливу транспортної інфраструктури на навколишнє середовище.

Ці механізми утворюють інтегрований підхід до управління розвитком транспортної інфраструктури, спрямований на досягнення стратегічних цілей забезпечення ефективної та сталої транспортної системи в Україні [10, с. 67].

Висновки. Отже, у 2022–2023 роках Україна продовжує стикатися з викликами у сфері публічного управління та економіки через російську військову агресію, що призвела до руйнування управлінських механізмів та неефективного використання ресурсів. Війна створює труднощі для публічного управління, яке потребує системного реагування на внутрішні й зовнішні виклики. Дорожня та залізнична інфраструктури в Україні стали життєво важливими під час війни, забезпечуючи евакуацію, переміщення та інші важливі функції. Крім того, реконструкція та адаптація інфраструктури до європейських стандартів відбувається у співпраці з західними партнерами.

Україна зазнає викликів у сфері транспортного управління та інфраструктури, оцінка ефективності яких можлива через загальнодержавні програми та стратегії. Транспортна стратегія до 2030 року визначає необхідність підвищення ефективності галузі шляхом удосконалення правового механізму державно-приватного партнерства та зміцнення взаємодії між секторами. Проте, важливо уточнити стратегічні документи після завершення воєнних дій.

Агрегація принципів управління транспортом визначає ключові функції публічного управління, такі як формування цілісності транспортної системи, баланс інтересів та встановлення «правил гри». Оцінка якості реалізації цих принципів потребує визначення критеріїв ефективності, таких як динаміка розвитку, економічна ефективність та задоволення потреб держави.

Механізми управління розвитком транспортної інфраструктури включають стратегічне планування, фінансування, нормативно-правове регулювання, громадську участь, технічну модернізацію, співпрацю з приватним сектором, моніторинг і оцінку, екологічну узгодженість. Цей інтегрований підхід спрямований на досягнення стратегічних цілей та забезпечення сталого розвитку транспортної системи в Україні.

Література:

1. Крихтіна Ю. О. Механізми формування та реалізації державної політики розвитку транспортної інфраструктури. 2022. URL: <http://reposit.sc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/15416/1/Krykhtina.pdf>. (дата звернення 20.12.2023).
2. Зварич А. А., Климчук О. В. Проблемні аспекти публічного управління та адміністрування України в умовах війни. *Менеджмент в умовах війни*. 2023. С. 103-107.
3. Яковенко Р. В., Педь І. В., Алексеєва Л. М., Олійник І. В., Тертиця О. О. Теоретико-економічне підґрунтя реалізації завдань управління економікою України в умовах російської агресії. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 2. С. 58–66.
4. Супруненко С. А., Которобай С. В., Роева О. С. Аналіз сучасних проблем публічного управління економікою крізь призму російської військової агресії проти України. *Академічні візії*, 2023. (17).
5. Infrastructure – TEN-T – Connecting Europe. Maps. URL: https://ec.europa.eu/transport/themes/infrastructure/ten-t-guidelines/maps_en.
6. Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року: розпорядження КМУ від 30 травня 2018 р. № 430-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#Text>.
7. Приходченко Л., Голинський В. Державне регулювання морської транспортної інфраструктури України: полісуб'єктність системи, принципи та інституційні джерела розвитку. *Актуальні проблеми державного управління*. 2018. Вип. 4. С. 75–80.
8. Грабенко О. О., Ситник Н. І. Проблеми інтеграції української транспортної інфраструктури до ЄС. *Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи*, 2023. с. 155–156.
9. Рудакевич І. Руйнування транспортної інфраструктури великих міст України внаслідок російсько-української війни: географічний аспект. URL: https://www.researchgate.net/profile/Eugene-Ivanov-3/publication/371215709_Geograficna_osvita_i_nauka_vikliki_i_postup_materiali_miznarodnoi_naukovo-practicnoi_konferencii_Tom_2/links/6478d17fb3dfd73b7758caf6/Geograficna-osvita-i-nauka-vikliki-i-postup-materiali-miznarodnoi-naukovo-practicnoi-konferencii-Tom-2.pdf#page=236.
10. Стоянович Д. Д. Організаційний механізм публічного управління в умовах надзвичайних обставин у сучасній Україні. *Публічне урядування*, (4 (32)), 2022. С. 66–72.
11. Бублій М., Кокорєв В. Система державного регулювання та організаційно-економічні аспекти розвитку транспорту в Україні. *Наукові інновації та передові технології*, 2023. (2 (16)).
12. Жебелев І. Державне регулювання транспортної галузі: сучасні підходи. *Вісник Херсонського національного технічного університету*, (1 (84)), 2023. С. 206–212.

References:

1. Krykhtina Yu. O. (2022). Mekhanizmy formuvannia ta realizatsii derzhavnoi polityky rozvytku transportnoi infrastruktury [Mechanisms of formation and implementation of ddate policy of transport infrastructure development]. *Visnyk natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy - Bulletin of National University of Civil Defense of Ukraine*, 2(17), 83-89 [in Ukrainian].
2. Zvarych A. A., & Klymchuk O. V. (2023). Problemni aspekty publicznego upravlinnia ta administruvannia ukrainy v umovakh viiny [Problematic aspects of public management and administration in Ukraine suring the war] (Doctoral dissertation, Vinnytsia: VDPU imeni Mykhaila Kotsiubynskoho). *Menedzhment v umovakh viiny – Management in times of war*, 2023, November 30, 103-107 [in Ukrainian].

3. Yakovenko R. V., & Ped I. V., & Alekseieva L. M., & Oliinyk I. V., & Tertytsia O. O. (2022) Teoretyko-ekonomichne pidgruntia realizatsii zavdan upravlinnia ekonomikoioi Ukrainy v umovakh rosiiskoi ahresii [Theoretical and economic basis for the implementation of the tasks of economic management of Ukraine in the conditions of russian aggression]. *Investytsii: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience*, 2, 58-66 [in Ukrainian].
4. Suprunenko S. A., & Kotorobai S. V., & Roieva O. S. (2023). Analiz suchasnykh problem publichnoho upravlinnia ekonomikoioi kriz pryizmu rosiiskoi viiskovoi ahresii proty Ukrainy [Analysis of modern problems of public management of the economy through the prism of Russian military aggression against Ukraine]. *Akademichni vizii - Academic visions*, 17, 1-7 [in Ukrainian].
5. Sait merezhi «Infrastructure – TEN-T – Connecting Europe. Maps» [Network site «Infrastructure – TEN-T – Connecting Europe. Maps»]. https://ec.europa.eu/transport/themes/infrastructure/ten-t-guidelines/maps_en. Retrieved from https://ec.europa.eu/transport/themes/infrastructure/ten-t-guidelines/maps_en.
6. Order Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy pro Natsionalnu transportnu stratehiiu Ukrainy na period do 2030 roku vid 30 travnia 2018 r. №430-p [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the National Transport Strategy of Ukraine for the period up to 2030 of May 30, 2018 y. №430-p]. [in Ukrainian].
7. Prykhodchenko L., & Holynskiy V. (2018). Derzhavne rehuliuвання morskoj transportnoi infrastruktury Ukrainy: polisubiektivist systemy, pryntsyipy ta instytutsiini dzherela rozvytku [State regulation of the sea transport infrastructure of Ukraine: multi-subjectivity of systems, principles and institutional sources of development]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia - Actual problems of public administration*, 4, 75–80 [in Ukrainian].
8. Hrabenko O. O., & Sytnyk N. I. (2023). Problemy intehtratsii ukrainskoj transportnoi infrastruktury do YeS [Problems of integration of Ukrainian transport infrastructure into the EU]. *Biznes, innovatsii, menedzhment: problemy ta perspektyvy - Business, innovation, management: problems and perspectives*, 155–156 [in Ukrainian].
9. Rudakevych I. (2023). Ruinuvannya transportnoi infrastruktury velykykh mist Ukrainy vnaslidok rosiisko-ukrainskoj viiny: heohrafichniy aspekt [Destruction of the transport infrastructure of large cities of Ukraine as a result of the Russian-Ukrainian war: geographical aspect]. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Vols. 1), (pp. 236). [in Ukrainian].
10. Stoianovych D. D. (2022). Orhanizatsiinyi mekhanizm publichnoho upravlinnia v umovakh nadzvychainykh obstavyn u suchasni Ukraini [The organizational mechanism of public administration under extraordinary circumstances in modern Ukraine]. *Publichne uriaduvannya - Public administration*, 4(32), 66–72 [in Ukrainian].
11. Bublil M., & Kokoriev V. (2023). Systema derzhavnoho rehuliuвання ta orhanizatsiino-ekonomichni aspekty rozvytku transportu v Ukraini [System of state regulation and organizational and economic aspects of transport development in Ukraine]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii – Scientific innovation and advanced technologies*, 2 (16). [in Ukrainian].
12. Zhebelev I. (2023). Derzhavne rehuliuвання transportnoi haluzi: suchasni pidkhody [State regulation of the transport industry: modern approaches]. *Visnyk Khersonskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu - Bulletin of Kherson national technical university*, 1 (84), 206–212 [in Ukrainian].

УДК 35:3.08(477)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-221-236](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-221-236)

Петринська Вікторія Валеріївна аспірантка кафедри публічної політики Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Кропивницький, 25006, тел.: (050) 537-62-33, <https://orcid.org/0000-0002-8544-9848>

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті обґрунтовано особливості формування інституційно-правового забезпечення системи управління людськими ресурсами (HRM) на державній службі в Україні. Доведено необхідність вдосконалення інституційно-правового забезпечення системи HRM на державній службі в Україні на підставі ідентифікації таких проблем його реалізації як: правове поле у сфері управління людськими ресурсами на державній службі залишається необґрунтовано громіздким або ж у деяких випадках – колізійним, що штучно ускладнює взаємовідносини в системі HRM; має місце відставання реальної законодавчо-нормативної бази від сучасних вимог Євроасоціації та запитів громадянського суспільства; не врегульованими залишаються особливості здійснення державної служби в умовах воєнного стану диференційовано до різних ситуацій, які виникають під час війни на різних територіях (тилові, прифронтові, фронтові, окуповані, деокуповані тощо); великі ризики для формування професійного “ядра/пулу” державних службовців закладені в спрощеній процедурі призначення на посади державної служби в умовах воєнного стану; законодавчо закріплені принципи, які стимулюють розвиток професійного потенціалу державних службовців, носять більш декларативний характер; не вирішеним залишається питання формування кадрового резерву; відсутність у базовому Законі “Про державну службу” будь-яких положень, які розкривають зміст правил етичної поведінки державних службовців; суттєвого доопрацювання потребує система оплати праці державних службовців; та ін. На цій підставі зроблено висновок, що, незважаючи на існування сформованого інституційно-правового забезпечення системи HRM на державній службі, інституційна структура такого забезпечення та його правова компонента ще не забезпечують ефективного, орієнтованого на результати розвитку системи управління людськими ресурсами на державній службі в Україні в умовах сучасних суспільних викликів та загроз.

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 1(43) 2024

Ключові слова: державна служба, людські ресурси, управління людськими ресурсами, система управління людськими ресурсами, модернізація.

Petrynska Viktoriia Valeriivna Graduate student of the Department of Public Policy, Institute of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kropyvnytskyi, 25006, tel.: (050)537-62-33, <https://orcid.org/0000-0002-8544-9848>

FEATURES OF THE INSTITUTIONAL AND LEGAL PROVISION OF THE HUMAN RESOURCE MANAGEMENT SYSTEM IN THE PUBLIC SERVICE IN UKRAINE

Abstract. The article substantiates the peculiarities of the formation of institutional and legal support of the human resources management (HRM) system in the civil service in Ukraine. The need to improve the institutional and legal provision of the HRM system in the civil service in Ukraine has been proven on the basis of the identification of such problems of its implementation as: the legal field in the field of human resources management in the civil service remains unreasonably cumbersome or, in some cases, conflicting, which artificially complicates relationships in the system HRM; there is a lag behind the real legislative and regulatory framework from the modern requirements of the European Association and the requests of civil society; the specifics of the implementation of public service under martial law remain unsettled, differentiated to different situations that arise during the war in different territories (rear, near-front, front, occupied, de-occupied, etc.); great risks for the formation of a professional “core/pool” of civil servants are inherent in the simplified procedure for appointment to civil service positions under martial law; the legally established principles that stimulate the development of the professional potential of civil servants are of a more declarative nature; the question of forming a personnel reserve remains unresolved; the absence of any provisions in the basic Law “On Civil Service” that reveal the content of the rules of ethical behavior of civil servants; the system of payment of civil servants needs significant revision; etc. On this basis, it was concluded that, despite the existence of the formed institutional and legal support of the HRM system in the civil service, the institutional structure of such support and its legal component do not yet ensure the effective, results-oriented development of the human resources management system in the civil service in Ukraine in the conditions modern social challenges and threats.

Keywords: civil service, human resources, human resources management, human resources management system, modernization.

Постановка проблеми.

У період повоєнної відбудови систему державного управління України очікує період кардинальних реформ, успіх реалізації яких, у першу чергу, критично залежатиме від можливості “створення спроможної, стійкої, професійної та незалежної вітчизняної державної служби, сучасних процедур для ухвалення й виконання ефективних рішень, іміджу державної служби як конкурентного роботодавця, привабливого для мотивованих і компетентних фахівців...[1, с. 24]”. І це є логічним, адже нові вимоги до державного управління висувають відповідні вимоги до державної служби та її головного ресурсу – державних службовців, здатних надавати якісні послуги та працювати на досягнення результатів в інтересах суспільства, застосовувати європейські стандарти державного управління та виробляти державну політику в умовах змін. З огляду на викладене, особливої науково-практичної значущості набуває обґрунтування інноваційних механізмів управління людськими ресурсами (Human Resources (HR)) на державній службі, що, у свою чергу, актуалізує дослідження проблематики формування ефективного інституційно-правового забезпечення системи управління людськими ресурсами (HRM) на державній службі в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковому середовищі загальні теоретичні та прикладні аспекти проблематики HRM досить часто привертала увагу вітчизняних та зарубіжних вчених із різних наукових сфер (державне управління, економіка, соціологія, психологія, політологія, право). Зокрема, ґрунтовно ця проблематика розроблена в працях таких зарубіжних учених, як: А. Армстронга, Г. Беккера, Л. Гурвіца, П. Друкера, М. Мескона, А. Файоля, Х. Шульца, та ін. Водночас студіюванню особливостей управління людськими ресурсами на державній службі присвячені праці багатьох вітчизняних науковців, а саме: Н. Алюшиної, В. Бакуменка, Т. Василевської, Н. Гончарук, С. Зелінського, Н. Обушної, О. Пархоменко-Куцевіл, Л. Прудіус, О. Руденко, С. Селіванова, С. Серьогіна, та ін.

Незважаючи на досить вагомий напрацювання науковців у контексті вищезначеної проблематики, в епіцентрі серйозних наукових дискусій до цього часу перебувають питання формування інституційно-правового забезпечення модернізаційних процесів у системі HRM на державній службі в Україні.

Формулювання мети статті. З огляду на зазначене, головна ідея статті полягає в обґрунтуванні особливостей формування та реалізації інституційно-правового забезпечення системи HRM на державній службі в Україні.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, державна служба є не лише складним державно-управлінським інститутом суспільства, а й організаційно-правовим, що виконує основоположні функції державного регулювання.

Відповідно дослідження особливостей HRM на державній службі в Україні, доцільно розпочати з його інституційно-правового забезпечення, оскільки результативне й ефективне функціонування системи HRM на державній службі повинно мати відповідно вибудовану інституційно-правову основу. З огляду на це, подальший аналіз ми проведемо в контексті двох його компонент: інституційної та правової.

Інституційне забезпечення HRM на державній службі в Україні має чітко виражену організаційну основу, що формується через “суб’єктний склад державних органів та їх посадових осіб, визначаючи при цьому вертикальні та горизонтальні зв’язки між суб’єктами кадрового забезпечення державної служби, конкретний рівень та обсяг їх повноважень, можливості професійного навчання, управління кар’єрою та адаптацією державно-управлінських кадрів та ін.” [2]. Тобто інституційне забезпечення системи HRM на державній службі представлено на різних рівнях управлінської вертикалі, а саме до нього входять:

I. Верховна Рада України та Президент України. Згідно положень Розділу IV ст. 85 Конституції України [3] за ВРУ закріплюються окремі повноваження, згідно з якими до її відання належить низка питань, пов’язаних з певними аспектами кадрового забезпечення на державній службі. Серед них найбільш важливими є такі: прийняття відповідних законів, які стосуються кадрового забезпечення державної служби; діяльність, пов’язана з призначенням на посади та звільненням з посад осіб, на яких не поширюється дія чинного Закону України “Про державну службу”, проте, які є основними реалізаторами державної політики.

До повноважень Президента України у сфері управління людськими ресурсами на державній службі, як зазначено у Конституції України [3, ст. 106], також належать питання, пов’язані з рядом аспектів кадрового забезпечення. Серед них відзначимо такі: Президент України призначає на посаду та звільняє з посади за згодою ВРУ Генерального прокурора, половину складу Ради НБУ, призначає на посади третину складу Конституційного Суду України, призначає та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань, та ін.

II. Кабінет Міністрів України. КМУ очолює систему управління державною службою і безпосередньо впливає на процес HRM в державних органах. У свою чергу регулятивна, установча/організаційна та кадрова функції КМУ, окрім Закону України “Про державну службу”, визначені Конституцією України, законами України “Про Кабінет Міністрів України”, “Про центральні органи виконавчої влади” та іншими законодавчими актами.

Разом із цим, в контексті здійснення установчої/організаційної функції КМУ утворює Комісію з питань вищого корпусу державної служби та затверджує її склад згідно розпорядження КСУ від 28.10.2019 року № 1006-р

“Про утворення Комісії з питань вищого корпусу державної служби та затвердження її персонального складу” та ін.

Як спеціальну функцію КМУ, що характерна виключно цій інституції в системі управління державною службою загалом та HRM на державній службі в т.ч., доцільно розглядати повноваження Уряду щодо проведення єдиної державної політики у сфері державної служби.

III. Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби – Національне агентство України з питань державної служби (НАДС), діяльність якого спрямовується й координується КМУ. На сьогодні у відповідності до ст. 13 Закону України “Про державну службу” [4] саме НАДС є головним ЦОВВ в нашій державі, що забезпечує формування й реалізує державну політику у сфері державної служби.

Місія НАДС – розвиток професійної, ефективної, стабільної, політично неупередженої державної служби, що відповідає принципам належного врядування та стандартам і кращим практикам держав-членів ЄС [5].

Головні завдання НАДС [5]: формування та реалізація державної політики у сфері державної служби; функціональне управління державною службою в державних органах; консультативне та методичне забезпечення служби в органах місцевого самоврядування.

У грудні 2017 року при НАДС з метою забезпечення ефективного впровадження реформи державної служби, обговорення проблем і викликів у її реалізації, поширення кращих практик управління персоналом в органах державної влади та вироблення практичних рекомендацій утворено Раду управління людськими ресурсами державної служби [6]. На сьогодні Рада управління людськими ресурсами при НАДС – постійний консультативно-дорадчий орган, до складу якого входять представники HR-департаментів усіх центральних органів виконавчої влади. У сучасних умовах така Рада виступає важливим органом координації політики, що стосується управління людськими ресурсами в державних органах та органах місцевого самоврядування загалом.

Важливо зауважити, що до сфери управління НАДС також належить Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, який є важливим суб’єктом управління публічною службою в умовах євроінтеграції та інших міжнародно-політичних тенденцій.

Окрім того, у жовтні 2022 року в Україні створено Вищу школу публічного управління (ВШПУ (High School of Public Governance)) – новий заклад післядипломної освіти, що належить до сфери управління НАДС. Основною метою Вищої школи є забезпечення професійного розвитку та підвищення кваліфікації публічних службовців – осіб, які займають політичні посади, державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх

перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування, депутатів місцевих рад.

ВШПУ була трансформована з Української школи урядування. Однак, як зазначила Голова НАДС Н. Алюшина: "...це не про зміну назви та структури, а про зміну підходів, інструментів та якості. Новостворена ВШПУ має іншу візію. Ідеться про нову філософію навчання публічних службовців. Про унікальність, неповторність та місійність. Про цінності, які є в кожному із нас, публічних службовців. Про усвідомлення себе, своїх потреб у професійному розвитку та важливості своєї місії для країни" [7].

Водночас, проведене дослідження дозволяє констатувати, що серед функцій як КМУ, так і НАДС, на сьогодні відсутньою залишається така важлива управлінська функція як планування. Проте, саме вона мала би в діяльності цих органів набувати характеру здійснення стратегічного бачення розвитку системи управління людськими ресурсами на державній службі.

IV. Комісія з питань вищого корпусу державної служби (далі – Комісія) та інші конкурсні комісії. Основною метою діяльності Комісії є виключення корупційних ризиків, політичного впливу і суб'єктивізму при прийнятті рішення суб'єктом призначення, сприяння формуванню професійного і кваліфікованого вищого корпусу державної служби, а також гарантування реалізації громадянами України права рівного доступу до державної служби, захисту їх законних прав у сфері державної служби [5].

Більш детально функції Комісії з питань вищого корпусу державної служби та її повноваження визначені в ст.ст. 14-16 Закону України "Про державну службу" [4] та деталізовані в Положенні про неї.

На відміну від Комісії з питань вищого корпусу державної служби, функції та повноваження якої визначаються Законом, функції конкурсних комісій визначені в Постанові КМУ № 246 "Про затвердження Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби" [8]. Відповідні конкурсні комісії, що утворені суб'єктом призначення у державному органі, "реалізують спеціальну допоміжну функцію для суб'єкта призначення або керівника державної служби – проведення конкурсу відповідно до визначених в установленому законом порядку вимог до професійної компетентності кандидата на зайняття вакантної посади державної служби за результатами оцінювання його особистих досягнень, знань, умінь і навичок, моральних і ділових якостей для належного виконання посадових обов'язків, та внесення пропозиції щодо визначених кандидатур або інформації про відсутність таких кандидатур" [9].

V. Керівник державної служби в державному органі та служби управління персоналом (СУП) в державному органі. Запровадження інституту

керівника державної служби є одним з найважливіших елементів структурних реформ у сфері державного управління та державної служби.

Згідно чинного законодавства “керівник державної служби в державному органі – посадова особа, яка займає вищу посаду державної служби в державному органі, до посадових обов’язків якої належить здійснення повноважень з питань державної служби та організації роботи інших працівників у цьому органі” [4; ст. 2]. Проте, на сьогодні поряд із дефініцією “керівник державної служби” в положеннях Закону та інших актах законодавства з питань державної служби містяться близькі за змістом дефініції “суб’єкт призначення” та “керівник державного органу”, співвідношення яких залишається невирішеним у науковій літературі.

У свою чергу, базовим елементом системи HRM на державній службі виступає служба управління персоналом – структурний підрозділ у складі апарату державного органу (сектор, відділ, управління, чи департамент з питань управління персоналом чи з питань персоналу тощо) або окрема посада спеціаліста з питань персоналу [5]. Нагадаємо, що Закон України “Про державну службу” [4] визначає особливу роль служб управління персоналом, які згідно принципів і стандартів ЄС створюються на базі кадрових служб органів державного управління.

Так, згідно ст.18 Закону України “Про державну службу” СУП (підрозділ чи окрема посада) забезпечує здійснення керівником державної служби своїх повноважень, відповідає за реалізацію державної політики з питань управління персоналом у державному органі, добір персоналу, планування та організацію заходів з питань підвищення рівня професійної компетентності державних службовців, документальне оформлення вступу на державну службу, її проходження та припинення, а також виконує інші функції, передбачені законодавством [4]. Основні завдання, функції та права СУП визначені Типовим положенням про службу управління персоналом державного органу, затверджене наказом НАДС від 03.03.2016 року № 47.

Таким чином, можемо стверджувати, що інституційне забезпечення системи HRM на державній службі в Україні (у контексті його суб’єктності) є багаторівневим та характеризується досить розгалуженою структурою з досить широким функціоналом (рис. 1).

Така структура має велику кількість різних суб’єктів, які є неоднорідними (як самостійними органами державного управління – юридичними особами публічного права так і допоміжними органами чи структурними підрозділами або ж окремими посадовими особами органу державного управління) та вирізняються підходами до формування системи HRM на державній службі, визначаються різною чисельністю кваліфікованих фахівців та персоналу, а також мають різне підпорядкування – ВРУ, Президент, КМУ,

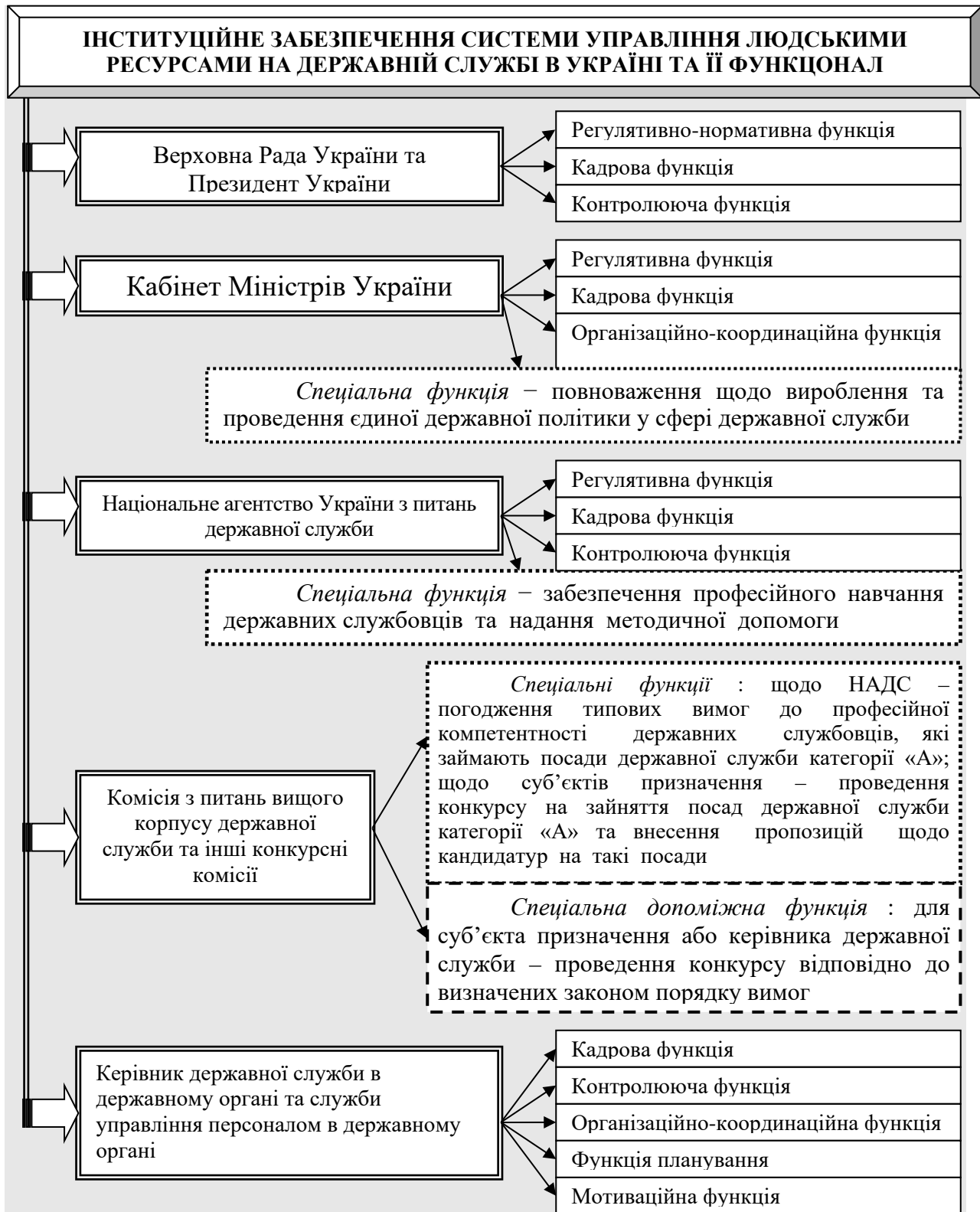

Рис. 1. Склад інституційного забезпечення системи HR-менеджменту на державній службі в Україні та її функціонал [обґрунтовано автором з використанням [9]]

НАДС, Комісія з питань вищого корпусу державної служби та відповідні конкурсні комісії, керівники державної служби в державному органі та СУП в державному органі. У свою чергу, організаційний статус обумовлює сутність та зміст функцій, що покладаються на означені вище суб'єкти інституційного забезпечення системи HRM на державній службі в Україні, а також на об'єкт (HR), щодо якого ці функції здійснюються.

Всі вищезгадані суб'єкти інституційного забезпечення системи HRM на державній службі здійснюють свою діяльність відповідно до нормативно-правових засад публічного управління. Тому надалі важливим є вивчення правової компоненти досліджуваного інституційно-правового забезпечення.

Відповідно до ст. 5 Закону України “Про державну службу” “правове регулювання державної служби здійснюється Конституцією Україною, цим та іншими законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, постановами Верховної Ради України, указами Президента України, актами КМУ та НАДС” [4].

Важливо відзначити, що наразі пріоритетне значення для управління людськими ресурсами на державній службі має ідеологія людиноцентризму, основою якої виступає конституційна засада (ст. 3), що визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю в Україні [3]. При цьому як норми вищої юридичної сили та прямої дії, що стосуються й HRM на державній службі, можна розглядати різні чинні положення Конституції України [3; ст.ст. 15, 19, 24, 38 та ін.].

Окрім того, за роки незалежності в Україні розроблено низку нормативно-правових документів, які стосуються різних аспектів кадрової політики у сфері державного управління. У зв'язку з цим слід наголосити, що саме Україна стала першою з країн колишнього СРСР, яка інституціоналізувала засади державної служби, прийнявши в 1993 р. Закон України “Про державну службу” (від 16.12.1993 р. № 3723–XII). Даним Законом здійснено спробу закріпити комплекс основних політико-правових засад функціонування державної служби.

Проте пострадянська модель модернізації інституту державної служби, легітимізована Законом України “Про державну службу” у 1993 році, дуже швидко себе вичерпала й потребувала зміни філософії діяльності основних суб'єктів державного управління. Відповідно, з того моменту, як був прийнятий зазначений закон, нормативно-правова база державної служби отримала розвиток у шести законах України та понад 750 актах (у т.ч. й стратегічного спрямування), зокрема указах і розпорядженнях Президента України, постановах КМУ, наказах центрального органу з питань державної служби та ін.

Основні закономірності становлення, розвитку, організації та реалізації кадрової політики в подальшому було визначено Указом Президента України “Про Стратегію державної кадрової політики на 2012-2020 роки” [10], яка вважається методологічною основою сучасної кадрової політики.

Головні новації в сфері управління персоналом на державній службі, що були зазначені в чинних нормативно-правових актах, пов’язані з процесами інтеграції законодавства України до норм ЄС. Саме тому основним нормативно-правовим актом, який визначив організаційні, правові та інституційні засади економічної співпраці України та ЄС і його держав, стала Угода про асоціацію між Україною та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і її державами-членами, ратифікована Законом України № 1678-VII від 16.09.2014 року. Без перебільшення можна констатувати, що цей правовий документ започаткував новий етап у модернізації інституту державної служби України, який би відповідав стандартам ЄС.

У березні 2015 року КМУ затвердив нову Стратегію реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в Україні на період до 2017 року.

Прийняті надалі владою стратегії реформування державного управління України зумовили серйозні законодавчі зміни в системі кадрового забезпечення державної служби. Саме тому, НАДСом за сприяння ЄС та активної участі громадськості було розроблено новий законопроект “Про державну службу” [4], який був ухвалений ВРУ 10.12.2015 року та зберіг свою чинність до сьогодні. Новий Закон України “Про Державну службу” [4], передбачає модернізацію державної служби в Україні та встановлює інституційну й правову основу для професійної державної служби та ін.

Кожен із наступних етапів трансформації правових засад державної служби та персоналом, започаткований у стратегіях та концепціях Президента та КМУ (наприклад, Стратегія сталого розвитку “Україна-2020” (від 12.01.2015); Концепція реформування системи оплати праці державних службовців та план заходів з її реалізації (від 27.05.2020 № 622-р.); Концепція реформування системи професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, ПОМС та депутатів місцевих рад (від 01.12.2017 р. № 974-р.); Стратегія реформування державного управління на 2016-2021 роки (від 24.06.2016 р. № 474-р); Стратегія реформування державного управління України на 2022-2025 роки (від 21.07.2021 р. № 831-р); та ін.), збагачував методологічними і практичними напрацюваннями наступний етап та розкривав нові можливості подальшого розвитку правового регулювання системи державної служби.

Пандемія COVID-19, спричинена коронавірусом SARSCoV-2, також виступила тим фактором, що змусив дуже швидко переосмислити підходи до

організації та функціонування майже всіх сфер суспільного життя, не оминувши також і сферу HR-менеджменту на державній службі. Адже, введені обмежувальні протиепідемічні заходи вплинули на процес державного управління та організацію роботи державних органів, які були змушені змінити режим роботи, внутрішній розпорядок та дотримуватись окремого порядку призначення на посади державної служби на період дії карантину [11; та ін.]. Саме в умовах карантину гостро постало питання щодо антикризового управління й необхідності застосування антикризових інструментів управління й нових практик HR-менеджменту.

Хоча, як справедливо констатують М. Іжа та В. Мельник, “завдяки кризовій ситуації, яка спричинена COVID-19 та карантинними обмеженнями, були введені нові форми організації робочого процесу, які посприяли позитивній динаміці в посиленні розвитку IT-технологій та прискоренню діджиталізації робочих процесів в системі державної служби” [12, с. 122].

Загалом, серед найбільш вагомих результатів цього періоду, які вже мають позитивний ефект в системі державного управління, відзначимо такі: запровадження посад фахівців з питань реформ та оновлення конкурсних процедур; оптимізація системи ЦОВВ; введення в роботу декількох модулів інформаційної системи управління людськими ресурсами в державних органах (HRMIS); оновлення Регламенту КМУ відповідно до рекомендацій Програми SIGMA; прийняття Закону України “Про адміністративну процедуру”; автоматичний обмін даними між державними реєстрами у системі “Трембіта”; початок реформування системи оплати праці державних службовців; цифровізація багатьох публічних послуг та ін.

Відповідно нова Стратегія реформування державного управління на 2022-2025 роки (ухвалена КМУ у липні 2021 року) [13] стала логічним продовженням попереднього етапу впровадження реформи державного управління та базується на Принципах державного управління, розроблених Програмою SIGMA. Водночас 29 грудня 2021 року КМУ також схвалив нову Стратегію реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки та план заходів з її реалізації. І це є важливим, адже система управління державними фінансами виступає невід’ємною складовою державного управління за визначенням Програми ОЕСР/SIGMA.

Війна в Україні переформатувала роботу всіх сфер суспільного життя, включаючи і сферу публічного управління загалом та сферу державної служби в тому числі. Так, через початок збройної агресії російської федерації в Україні відповідно до Указу Президента України від 24.02.2022 року № 64/2022 “Про введення воєнного стану в Україні” [14] на всій території України введено воєнний стан. У даному контексті важливо нагадати, що з моменту набуття чинності указу Президента України № 64/2022 [14], проведення конкурсу, як

однієї з процедур, що відбуваються на стадії вступу на державну службу, втратило свою актуальність.

Зокрема законодавчі зміни щодо умов вступу на державну службу, а саме спрощеної процедури призначення на посади, були запроваджені 12.05.2022 року в результаті прийняття Закону України “Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану” № 2259-IX (далі – Закон № 2259-IX), який набув чинності 20.05.2022 [185]. Метою змін, що вносилися Законом № 2259-IX, було забезпечення безперервності функціонування органів публічної влади. Адже кадрові виклики (як то мобілізація службовців до лав ЗСУ, масовий виїзд працівників за кордон та ін.), зумовлені протиправним вторгненням росії на територію України, могли б негативно вплинути на життєдіяльність органу публічної влади та можливість належного здійснення ним своїх повноважень.

Надалі доцільно також звернути увагу й на Закон України “Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану” від 15.03.2022 року № 2136-IX [16], який після введення на території України воєнного стану став для державної служби спеціальним і одним із визначальних, так як вивів державних службовців за рамки профільних законів про держслужбу та про службу в органах місцевого самоврядування. Зокрема, приписами ч. 3 ст. 1 даного законодавчого акту прямо передбачено, що норми законодавства про працю, законів України “Про державну службу”, “Про службу в органах місцевого самоврядування”, інших законодавчих актів, що регулюють діяльність державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування не застосовуються у частині відносин, врегульованих цим Законом [16]. Даним законом наші законодавці намагалися подолати кадровий дефіцит у сфері державної служби, щоб швидко заповнювати вакантні посади. Водночас Закон № 2136-IX підлаштовує норми про тривалість робочого часу та часу відпочинку до умов воєнного стану, а також врегульовує питання неможливості своєчасно виплатити заробітну плату публічним службовцям унаслідок ведення бойових дій.

Умови воєнного стану зумовили гнучкість антикорупційного законодавства. Зокрема, були відтерміновані подання декларації передбаченої Законом України “Про запобігання корупції” особами, призначеними у період дії воєнного стану на політичні посади, на посади державної служби, посади в органах місцевого самоврядування, посади керівників суб’єктів господарювання державного сектору економіки, посади керівників комунальних підприємств, установ, організацій, на 3 місяці з дня припинення чи скасування воєнного стану. А також для суб’єктів декларування якщо, кінцевий строк подання декларації припадає на період дії воєнного стану відтермінування діє

протягом дев'яноста календарних днів з дня його припинення чи скасування. Під час дії воєнного стану відтерміновано їй проведення Спеціальної перевірки, передбаченої Законами України “Про запобігання корупції” та “Про очищення влади”, на три місяці з дня припинення чи скасування воєнного стану.

Проте, вже у жовтні 2023 року, з огляду на надані рекомендації Єврокомісії, Верховна Рада України ухвалила за основу законопроект № 9269-д про посилення фінансового моніторингу PER (Politically Exposed Person, політично значущих осіб) [17]. Йдеться про фізичних осіб, які обіймали/обіймають важливі посади на державній службі і їхня позиція може створювати ризики для корупції. Відповідно, щоб попередити корупцію, PER проходять через посилений фінансовий моніторинг. Статус PER присвоюють як державним службовцям, так і членам їхніх сімей, які потенційно також можуть брати участь у корупції. Проте, в середовищі експертів та державних службовців цей Закон був сприйнятий досить неоднозначно, оскільки існують ризики того, що активні професійні люди з бізнесу більше не підуть працювати на державну службу.

Висновки. Резюмуючи викладене вище, можемо відзначити, що необхідність вдосконалення інституційно-правового забезпечення системи HRM на державній службі в Україні потребує рішучих швидких змін у контексті розв'язання, насамперед, таких проблем як:

- 1) правове поле у сфері HRM на державній службі залишається необґрунтовано громіздким або ж у деяких випадках – колізійним і архаїчним, що штучно ускладнює взаємовідносини в системі HRM;
- 2) має місце відставання реальної законодавчо-нормативної бази від сучасних вимог Євроасоціації та запитів громадянського суспільства;
- 3) не врегульованими залишаються особливості здійснення державної служби в умовах воєнного стану диференційовано до різних ситуацій, які виникають під час війни на різних територіях (тилові, прифронтові, фронтові, окуповані, деокуповані тощо);
- 4) великі ризики для формування професійного “ядра/пулу” державних службовців закладені в спрощеній процедурі призначення на посади державної служби в умовах воєнного стану;
- 5) законодавчо закріплені принципи, які стимулюють розвиток професійного потенціалу державних службовців, носять більш декларативний характер;
- 6) не вирішеним і водночас актуальним залишається питання формування кадрового резерву;
- 7) у жодній із базових державних стратегій немає послідовної інформації про фінансове забезпечення заходів у сфері розвитку КПДС;

8) відсутність у Законі України “Про державну службу” будь-яких положень, що розкривають зміст правил етичної поведінки державних службовців;

9) суттєвого доопрацювання потребує система оплати праці державних службовців, яка закладена в Законі [195] та підзаконних актах; та ін.

Таким чином, незважаючи на існування певним чином сформованого інституційно-правового забезпечення системи HRM на державній службі, його інституційна структура та правова компонента ще не створюють можливостей для ефективного, орієнтованого на результати розвитку системи HRM на державній службі в Україні в умовах сучасних суспільних викликів та загроз, що й визначає перспективи наших подальших наукових досліджень.

Література:

1. Дослідження експертної думки (#PARoverview) щодо реалізації однієї з найважливіших для України реформ – реформи державного управління. 2021. URL:<http://constructive.institute/projects/paroverview?fbclid=IwAR2LI2Bbu7Thlu6L9jmhc5g-yGpY6lQGXhJQKfuuMehj6YKxxdGdDkINfZQ> (дата звернення: 12.01.2024).

2. Селіванов С.В., Н.І. Обушна, С.К. Хаджирадєва. Розвиток кадрового потенціалу державної служби в Україні в умовах реформ : проблеми теорії та практики : монографія. Київ: Вид-во “Каравелла”, 2019. 293.

3. Конституція України : закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 12.01.2024).

4. Про державну службу : Закон України № 889-19 від 10.12.2015. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/go/889-19> (дата звернення: 12.01.2024).

5. Офіційний сайт Національного агентства України з питань державної служби. URL : <https://nads.gov.ua/> (дата звернення: 12.01.2024).

6. Рішення про утворення Ради управління людськими ресурсами при НАДС: наказ НАДС № 248 від 07.2017. URL : <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/human%20resources/5.pdf> (дата звернення: 12.01.2024).

7. В Україні створено Вищу школу публічного управління (High School of Public Governance). URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukraini-stvoreno-vyshchu-shkolu-publichnoho-upravlinnia-high-school-of-public-governance> (дата звернення: 12.01.2024).

8. Про затвердження Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби: Постанова КМУ від 25.03.2016 р. № 246. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/246-2016-%D0%BF> (дата звернення: 12.01.2024).

9. Студенецька А. Система управління державною службою в Україні: правове закріплення та практика функціонування. *Актуальні проблеми державного управління*. 2021. № 2(83). С. 227–235.

10. Про Стратегію державної кадрової політики на 2012–2020 роки: Указ Президента України № 45/2012 від 01.02.2012. URL : zakon.rada.gov.ua/go/45/2012 (дата звернення: 12.01.2024).

11. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Постанова КМУ № 211 від 11.03.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.01.2024).

12. Іжа М., Мельник В. Особливості управління людськими ресурсами державної служби в умовах кризи. *Актуальні проблеми державного управління*. 2021. №2 (83). С. 118–125. URL : <http://uran.oridu.odessa.ua/article/view/237282> (дата звернення: 12.01.2024).

13. Стратегія реформування державного управління України на 2022-2025 роки: Розпорядження КМУ № 831-р від 21 лип. 2021 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/831-2021-%D1%80> (дата звернення: 12.01.2024).

14. Про затвердження Указу Президента України “Про введення воєнного стану в Україні”: Закон України від 24.02.2022 р. № 2102-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/2102-20> (дата звернення: 12.01.2024).

15. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану: Закон України від 12.05.2022 № 2259-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/2259-20> (дата звернення: 12.01.2024).

16. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/2136-20> (дата звернення: 12.01.2024).

17. Про внесення змін до Закону України про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення щодо політично значущих осіб: Закон України від 17.10.2023 №.3419-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/3419-20> (дата звернення: 12.01.2024).

References:

1. Doslidzhennia ekspertnoi dumky (#PARoverview) schodo realizatsii odniiei z najvazhlyvishykh dlia Ukrainy reform – reformy derzhavnoho upravlinnia [Research of expert opinion (#PARoverview) regarding the implementation of one of the most important reforms for Ukraine - public administration reform] (2021). Retrieved from <http://constructive.institute/projects/paroverview?fbclid=IwAR2LI2Bbu7Thlu6L9jmhc5g-yGpY6lQGxhJQKfuuMexj6YKxxdGdDkINfZQ> [in Ukrainian].

2. Selivanov, S.V., Obushna, N.I., & Khadzhyradieva, S.K. (2019). Rozvytok kadrovoho potentsialu derzhavnoi sluzhby v umovakh reform: problemy teorii ta praktyky [Development of personnel potential of the civil service under the conditions of reforms: problems of theory and practice]. Kyiv : Vyd-vo “Karavella” [in Ukrainian].

3. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. (1996, June 28). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> [in Ukrainian].

4. Zakon Ukrainy Pro derzhavnu sluzhbu vid 10 hrud. 2015 roku № 889-19 [Law of Ukraine On Civil Service of December 10. 2015 № 889-19]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/go/889-19> [in Ukrainian].

5. Ofitsiynyi sait Natsionalnoho ahentstva Ukrainy z pytan derzhavnoi sluzhby [Official site of the National Agency of Ukraine for Civil Service Affairs]. Retrieved from <https://nads.gov.ua/> <https://nads.gov.ua/> [in Ukrainian].

6. Rishennia pro utvorennia Rady upravlinnia liuds'kymy resursamy pry NADS: nakaz NADS vid 07.07.2017 № 248 [Decision on the formation of the Human Resources Management Council at the NADS: order of the NADS No 248 dated 07.07.2017]. Retrieved from <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/human%20resources/5.pdf>

7. V Ukraini stvoreno Vyschu shkolu publicnoho upravlinnia (High School of Public Governance) [The High School of Public Governance has been established in Ukraine]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukraini-stvoreno-vyshchu-shkolu-publicnoho-upravlinnia-high-school-of-public-governance> [in Ukrainian].

8. Postanova KMU Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia konkursu na zajniattia posad derzhavnoi sluzhby vid 25.03.2016 r. № 246 [Resolution of the CMU on approval of the Procedure for holding a competition for civil service positions dated March 25, 2016 No 246]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/246-2016-%D0%BF> [in Ukrainian].

9. Studenets'ka, A. (2021). Systema upravlinnia derzhavnoiu sluzhboiu v Ukraini: pravove zakriplennia ta praktyka funktsionuvannia [The system of public service management in Ukraine: legal consolidation and practice of operation]. *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia – Actual problems of public administration*, 2(83), 227–235.

10. Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro Stratehiiu derzhavnoi kadrovoi polityky na 2012–2020 roky vid 01.02.2012 r. № 45/2012 [Decree of the President of Ukraine On the State Personnel Policy Strategy for 2012–2020 dated February 1, 2012 No 45/2012]. Retrieved from zakon.rada.gov.ua/go/45/2012 [in Ukrainian].

11. Postanova KMU Pro zapobihannia poshyrenniu na terytorii Ukrainy hostroho respiratornoi khvoroby COVID-19, sprychynenoi koronavirusom SARS-CoV-2 vid 11.03.2020 № 211 [Resolution of the CMU On preventing the spread of acute respiratory disease COVID-19 caused by the SARS-CoV-2 coronavirus on the territory of Ukraine dated March 11, 2020 No 211]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

12. Izha, M., & Mel'nyk, V. (2021). Osoblyvosti upravlinnia liud's'kymy resursamy derzhavnoi sluzhby v umovakh kryzy [Peculiarities of public service human resources management in crisis conditions]. *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia – Actual problems of public administration*, 2(83), 118–125.

13. Stratehiia reformuvannia derzhavnoho upravlinnia Ukrainy na 2022-2025 roky: Rozporiadzhennia KMU № 831-r vid 21 lyp. 2021 r. [Strategy for reforming the state administration of Ukraine for 2022-2025: Decree of the CMU No. 831-r dated July 21, 2021]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/831-2021-%D1%80> [in Ukrainian].

14. Zakon Ukrainy “Pro zatverdzhennia Ukazu Prezydenta Ukrainy “Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini”” vid 24.02.2022 r. № 2102-IX [Law of Ukraine “On Approval of the Decree of the President of Ukraine “On the Introduction of Martial Law in Ukraine”” from February 24 2022 № 2102-IX]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/2102-20> [in Ukrainian].

15. Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy schodo funktsionuvannia derzhavnoi sluzhby ta mistsevoho samovriaduvannia u period dii voiennoho stanu vid 12.05.2022 № 2259-IX [Law of Ukraine On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Functioning of the Civil Service and Local Self-Government during the Period of Martial Law dated May 12, 2022 No. 2259-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/2102-20> [in Ukrainian].

16. Zakon Ukrainy Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu vid 15.03.2022 № 2136-IKh [Law of Ukraine On the Organization of Labor Relations in Martial Law dated March 15, 2022 No 2136-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/2136-20> [in Ukrainian].

17. Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy pro zapobihannia ta protydiu lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, finansuvanniu terorizmu ta finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyschennia schodo politychno znachuschykh osib vid 17.10.2023 №.3419-IKh [Law of Ukraine On Amendments to the Law of Ukraine on Prevention and Combating the Legalization (Laundering) of Criminal Proceeds, Financing of Terrorism, and Financing of the Proliferation of Weapons of Mass Destruction in Respect of Politically Significant Persons dated 10.17.2023 No3419-X]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/3419-20> [in Ukrainian].

УДК: 351.82

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-237-262](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-237-262)

Писаренко Надія Василівна кандидат економічних наук, завідувач кафедри маркетингу, Академії праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-5851-1976>

Кашина Ганна Сергіївна доктор педагогічних наук, завідувач кафедри інтелектуальних систем та цифрових технологій, Академії праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-2829-9847>

Бараник Зоя Павлівна доктор економічних наук, професор кафедри статистики, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-9753-4572>

Громоздова Лариса Василівна кандидат економічних наук, професор, професор кафедри регіоналістики і туризму Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-4077-9229>

Ткаченко Яніна Станіславівна кандидат економічних наук, завідувач кафедри фінансів, Академії праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ

Рвач Андрій Миколайович аспірант, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-7617-5734>

Косицька Вікторія Юріївна аспірантка, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0002-1530-8705>

ЕКОНОМЕТРИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЯК СКЛАДОВА МОДЕРНІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ПІДВИЩЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА З ЄС

Анотація. У статті визначено вплив форм ТКС на соціально-економічний розвиток польсько-українського транскордонного регіону, розглянуто втілені українською стороною за фінансового сприяння ЄС

проекти ТКС зі створення прикордонної інфраструктури, вирішення окремих соціальних та екологічних проблем. З'ясовано відсутність формування та реалізації ефективно діючих моделей ТКС України, котрі могли б сприяти ефективному соціально-економічному розвитку прикордонних регіонів. Зазначено, що ТКС часто здійснюється без належної підтримки системи державного адміністрування та реалізації принципів субсидіарності і децентралізації, а механізм фінансування ТКС за рахунок коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів практично не функціонує. Для проведення порівняльного дослідження соціально-економічного розвитку та ефективності ТКС в межах ЄС було вивчено співпрацю Любуського воєводства (Польща) та регіону Бранденбург (Німеччина). Визначено Польсько-німецький транскордонний регіон у європейській та вітчизняній регіоналістиці одним із найуспішніших прикладів регіональної політики та транскордонних відносин, і має одні з найдавніших традицій в інституалізації ТКС, які сягають 50-их років ХХ ст. Його територія характеризується відносно нижчим рівнем розвитку транскордонної інфраструктури порівняно з рівнем обох держав та відмінностями у доходах на душу населення між сусідніми регіонами, але у той же час у ньому наявне спільне просторове планування і програмування співпраці. Незважаючи на відносно нижчий рівень соціально-економічного розвитку східнонімецьких федеральних земель в національному порівнянні, їх економічний потенціал потужніший, ніж у західних воєводствах Польщі. Для порівняльного аналізу систем соціально-економічних взаємозв'язків в межах Львівсько-Підкарпатського та Любусько-Бранденбурзького ТКС було здійснено регресійне дослідження на основі базових показників регіонів за 2013-2022 роки. У моделі було розраховано зв'язок показників транскордонної конвергенції (регресії між значеннями ВРП, рівнів безробіття та заробітної плати межуючих регіонів) та ефективність використання ресурсів ТКС (регресії впливу залучених регіоном грантових коштів для розвитку ТКС на зовнішньоторговельний оборот із сусідньою країною і ПІІ із сусідньої країни), а також розраховано інтегральний коефіцієнт (загальне усереднене значення показників R^2) соціально-економічного розвитку ТКС досліджуваних регіонів. За даними проведеного економетричного аналізу, інтегральний коефіцієнт соціально-економічного розвитку ТКС Львівсько-Підкарпатського транскордонного регіону за показниками десятирічного періоду 2013-2022 років виявився низьким і склав 0,18 (середнє значення R^2 показників транскордонної конвергенції становить 0,12, середнє значення R^2 показників впливу грантів 0,27). У той же час, аналогічний інтегральний коефіцієнт соціально-економічного розвитку ТКС Любусько-Бранденбурзького транскордонного регіону склав 0,57 (середнє значення R^2 показників транскордонної

конвергенції 0,64, середнє значення R^2 показників впливу грантів 0,47). Дослідження доводить, що умовах ЄС може відбуватися ефективна транскордонна конвергенція показників соціально-економічного розвитку, і що втілення транскордонних проектів може мати позитивний ефект на зовнішньоторговельний оборот із сусідньою країною, у той час як в умовах ТКС України такого зв'язку не спостерігається.

Ключові слова: модель, моделювання, соціально-економічний розвиток, порівняльний аналіз, механізм, публічне управління, транскордонне співробітництво.

Pysarenko Nadiia Vasylivna Ph.D. (Economics), Associate Professor of the Department of Special Tourism Disciplines, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-5851-1976>

Kashyna Ganna Serhiivna Ph.D. (Pedagogical), Head of the Department of Intellectual Systems and Digital Technologies, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-2829-9847>

Baranyk Zoya Pavlivna Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Statistics of Vadym Hetman Kyiv National University of Economics Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-9753-4572>

Hromozdova Larysa Vasylivna Ph.D. (Economics), professor, Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-4077-9229>

Tkachenko Ianina Stanislavivna Academy of Labor, Social Relationship and Tourism, Chair of Finance, Kyiv,

Rvach Andrii Mykolayovych Graduate student, Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-7617-5734>

Kosytska Viktoriia Yuriivna Graduate student, Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0002-1530-8705>

ECONOMETRIC MODELING AS A COMPONENT MODERNIZATION OF PUBLIC ADMINISTRATION MECHANISMS AND INCREASE OF SOCIO-ECONOMIC EFFICIENCY OF CROSS- BORDER COOPERATION

Abstract. The article defines the impact of forms of TCS on the socio-economic development of the Polish-Ukrainian cross-border region, considers the

TCS projects implemented by the Ukrainian side with the financial assistance of the EU to create border infrastructure and solve individual social and environmental problems. The lack of formation and implementation of effectively operating models of the TCS of Ukraine, which could contribute to the effective socio-economic development of the border regions, was clarified. It is noted that TCS is often carried out without proper support of the state administration system and implementation of the principles of subsidiarity and decentralization, and the TCS financing mechanism at the expense of the State Budget of Ukraine and local budgets practically does not function. To conduct a comparative study of the socio-economic development and efficiency of TCS within the EU, the cooperation between the Lubusz Voivodeship (Poland) and the Brandenburg region (Germany) was studied. The Polish-German cross-border region is identified in European and domestic regional studies as one of the most successful examples of regional policy and cross-border relations, and has one of the oldest traditions in the institutionalization of the TCS, which date back to the 1950s. Its territory is characterized by a relatively lower level of cross-border infrastructure development compared to the level of both states and differences in per capita income between neighboring regions, but at the same time it has joint spatial planning and cooperation programming. Despite the relatively lower level of socio-economic development of the East German federal states in national comparison, their economic potential is stronger than in the western provinces of Poland. For a comparative analysis of the systems of socio-economic interrelationships within the Lviv-Pidkarpattia and Lubusk-Brandenburg TKS, a regression study was carried out based on the basic indicators of the regions for 2013-2022. The model calculated the relationship between indicators of cross-border convergence (regressions between the values of GRP, unemployment levels and wages of bordering regions) and the efficiency of the use of TCS resources (regressions of the impact of grant funds attracted by the region for the development of TCS on foreign trade turnover with a neighboring country and FDI from a neighboring country), and also calculated the integral coefficient (the overall average value of the R2 indicators) of the socio-economic development of the TCS of the studied regions. According to the conducted econometric analysis, the integral coefficient of socio-economic development of the TCS of the Lviv-Pidkarpattia cross-border region according to the indicators of the ten-year period 2013-2022 turned out to be low and amounted to 0.18 (the average value of R2 of indicators of cross-border convergence is 0.12, the average value of R2 of indicators of influence grants 0.27). At the same time, the similar integral coefficient of socio-economic development of TCS of Lubusko-Brandenburg cross-border region was 0.57 (average R2 value of cross-border convergence indicators 0.64, average R2 value of grant impact indicators 0.47). The study proves that effective cross-border convergence of socio-economic development indicators can occur under the

conditions of the EU, and that the implementation of cross-border projects can have a positive effect on foreign trade turnover with a neighboring country, while such a connection is not observed under the conditions of the TCS of Ukraine.

Keywords: model, simulation, socio-economic development, comparative analysis, mechanism, public administration, cross-border cooperation.

Постановка проблеми. Розвиток європейської інтеграції посилює процеси регіоналізації, підвищуючи роль та значення окремих адміністративно-територіальних одиниць у національних економіках і надаючи все більшої актуальності транскордонному співробітництву (ТКС). ТКС виступає складовою частиною міжнародних відносин на міжрегіональному і локальному рівнях, передбачаючи формування зв'язків і договірних відносин між прикордонними регіонами-учасниками співпраці та надаючи можливість об'єднаними зусиллями влади, громадськості і бізнесу спільно вирішувати існуючі соціально-економічні проблеми та створювати умови для сталого розвитку і підвищення рівня конкурентоспроможності в межах спільного транскордонного регіону.

Динаміка розвитку ТКС обумовлена спільною метою його учасників – забезпечення конвергенції регіонів та усунення диспропорцій у їх соціально-економічному розвитку. Для України ТКС є доповнюючою формою структурної моделі європейської інтеграції, яка на основі практичного застосування принципів субсидіарності та децентралізації державного управління розширює можливості українських прикордонних регіонів ініціювати та втілювати транскордонні проекти з метою підвищення рівня регіонального соціально-економічного розвитку і налагодження взаємовигідних зв'язків господарюючих суб'єктів з обох сторін кордону у використанні спільного ресурсного потенціалу та модернізації механізмів публічного управління. У сучасних умовах практична реалізація проектів ТКС в Україні часто виявляється недостатньо ефективною, що зумовлено адміністративними перешкодами та обмеженим фінансуванням, а також неефективним використанням залучених коштів. Істотним недоліком ТКС в Україні є несформованість науково обґрунтованих теоретико-методичних основ оцінки його соціально-економічної ефективності, використання яких сприятиме визначенню реального стану, проблем та пріоритетних напрямів активізації співпраці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження проблем ТКС зробили вітчизняні вчені О.Алісова, І.Артюмов, А.Балян, І.Бабець, В.Борщевський, І.Бутирська, П.Беленький, В.Бідак, Т.Васильців, О.Вишняков, С.Гакман, В.Гоблик, Є.Кіш, Н.Писаренко, В.Козуб, Н.Колінько, Л.Корольчук, Б.Короп, С.Кравченко, Л.Кузьменко, А.Лебедева, М.Лендзел, П.Луцишин, О.Лютак, Ю.Макогон, І.Осадца, А.Пересада, В.Пила,

Н.Писаренко, Х.Притула, В.Приходько, О.Рогова, С.Слава, М.Сорока, І.Студенніков, Т.Терещенко, Є.Тихомирова, А.Ткаченко, О.Урбан, М.Хмара, В.Черторижський, О.Чмир, Л.Шилік, І.Школа, М.Шуба та ін.

Дослідженню співробітництва регіонів та модернізації механізмів публічного управління присвячені праці М.Андерсена, Б.Барані, М.Беліцького, І.Блаттера, Л.Вардомського, В.Дентерса, М.Гарт, О.Гранберга, А.Кузнєцова, Е.Кулеши, К.Куцаб-Бонк, Т.Кучинської, Н.Леври, Ж.-П.Легнера, В.Мальхуса, П.Маскелла, Н.Межевича, Е.Мікули-Бончек, І.Мінакова, М.Перкманна, Р.Ратті, С.Романова, В.Сегедіна, Ч.Рік, О.Яковлевої, В.Ястшембської та ін.

Вагомий доробок провідних вітчизняних та зарубіжних вчених потребує доповнення науковим обґрунтуванням теоретико-методичних основ оцінки, визначення стратегічних пріоритетів та засобів підвищення ефективності ТКС. Актуальність вказаного напрямку дослідження значною мірою обумовлена неформованістю системи економетричного моделювання управління транскордонним співробітництвом та проблемами методології вивчення соціально-економічних процесів в умовах ТКС, особливо після введення в дію Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (ЄС). Таким чином, тема дослідження економетричного моделювання як складової модернізації механізмів публічного управління транскордонним співробітництвом в умовах європейської інтеграції постає важливою та своєчасною.

Мета статті. Метою дослідження є обґрунтування економетричного моделювання як складової модернізації механізмів публічного управління транскордонним співробітництвом з ЄС та розробка пріоритетних напрямів підвищення її рівня на сучасному етапі європейської інтеграції України.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи польсько-український транскордонний регіон на прикладі співпраці Львівської області та Підкарпатського воєводства, слід вказати, що майже за всіма показниками польська сторона перевищує українські показники в 2-4 рази (на початку 90-х років ХХ ст. показники були майже рівні). Кількість зареєстрованих підприємств на польській стороні перевищує українську майже у 10 разів. Окрім того, інтенсивно розвивається бізнес-інфраструктура (технологічні парки, система надання послуг, бізнес-інкубатори тощо), комунікаційна, соціальна та освітня інфраструктура, які покращують інвестиційну привабливість периферійного регіону, сприяють реалізації інноваційної моделі розвитку та підвищенню рівня його конкурентоспроможності.

Польща є основним торговельним партнером (на початок 2017 р. 25% експорту та 27% імпорту) та інвестором (31%) у Львівську область. ПІІ з Польщі спрямовуються насамперед в обробну промисловість, у фінансовий сектор та в оптову і роздрібну торгівлю. На теперішній час Україна має найрозвинутішу мережу ТКС і міжрегіональної співпраці з Польщею. На

регіональному та місцевому рівнях між Україною та Польщею на сьогодні підписано близько 450 угод про співробітництво. На кордонах України від 1993 року функціонує десять єврорегіонів, в тому числі два – з Польщею. Також на польсько-українському прикордонні створено три транскордонні кластери, які функціонують у соціальній, науковій та туристичній сферах.

Як показує практика ТКС Львівської області та України в цілому, використання європейських форм та механізмів його реалізації в українських умовах виявилось малоефективним. Варто привести думку Є. Кіш, яка відзначає певну ідеалізацію вітчизняними дослідниками та експертами досвіду «квазіуспішних єврорегіонів України», що, «на жаль, прослідковується у більшості публікацій, з метою презентації «кращих практик» такої транскордонної співпраці України» [2]. За оцінкою Л. Корольчук, конвергенція економік суміжних прикордонних регіонів є слабкою. ТКС України носить «більшою мірою декларативний характер» і не впливає на підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіонів [5].

Не останню роль у цьому відіграла несформованість науково обґрунтованих теоретико-методичних основ оцінки соціально-економічної ефективності ТКС, які могли б допомогти визначити реальний стан, проблемні сторони та пріоритетні напрями для його активізації. При аналізі соціально-економічної ефективності ТКС авторами враховувалась реалізація основних його стратегічних цілей за наступними показниками.

А. Транскордонна конвергенція

Приклади дослідження конвергенції на основі часових рядів даних наводяться в роботах Бернара і Дюрлауфа (Bernard and Durlauf) (1995), Карліно і Мілса (Carlino and Mills) (1993), Еванса (Evans) (1997, 1998) [4].

Зближення показників рівня життя населення та рівня розвитку економіки прикордонних регіонів, що утворюють транскордонний регіон, має великий вплив на процеси активізації ТКС. У нашому дослідженні для вивчення ефективності ТКС була здійснена оцінка транскордонної конвергенції таких основних соціально-економічних показників як ВРП, рівнів безробіття та заробітної плати. Це базові показники, які дозволяють стверджувати про вирівнювання показників соціально-економічного розвитку транскордонних регіонів та модернізації механізмів публічного управління.

1) Валовий регіональний продукт

Основою неокласичної теорії умовної конвергенції є гіпотеза Барро та Салаї Мартіна про те, що головною тенденцією довгострокового розвитку національних держав є конвергенція рівнів валового продукту до певного стаціонарного стану. Відповідно до поглядів неокласиків, конвергенція виникає як наслідок економічного зростання, коли регіональні системи досягають власного рівноважного стану або відбувається взаємна конвергенція. Цей

підхід передбачає, що регіони з нижчими початковими показниками регіонального розвитку (абсолютна β -конвергенція) або з більшим розривом від власного рівноважного стану (відносна β -конвергенція) демонструють швидші темпи зростання. Окрім того, наявність β -конвергенції є необхідною, але недостатньою умовою для σ -конвергенції, коли варіація в значеннях відповідного показника має тенденцію до зниження протягом певного періоду [11].

Е. Катцоулі та Н. Капулас емпірично дослідили, що темпи зростання ВВП у п'яти країнах-членах ЄС за останні 30 років зазнали безумовної конвергенції [16]. На регіональному рівні вирівнювання та посилення взаємозв'язків між ВВП прикордонних регіонів можна вважати одним із проявів транскордонної конвергенції. На думку Н. Мікули, обсяг регіонального валового продукту – один із показників оцінки ефективності ТКС [9].

Наша модель виглядає наступним чином (1):

$$GRP1=C(1)+C(2)*GRP2, \text{ де: } (1)$$

GRP(1; 2) – ВВП у регіонах 1 та 2 (в межах транскордонного регіону);

C(1) – теоретичне значення ВВП без взаємозв'язку з іншим регіоном;

C(2) – показує зміну значення ВВП при зміні ВВП іншого регіону на 1.

Отримані за результатом дослідження дані наведені у таблиці 1 (де y – залежна змінна GRP1, x – незалежна GRP2). На графіках тут і далі лінія регресії проходить через точку середніх значень величин x і y , тобто з координатами (M_x , M_y). Показник R^2 (коефіцієнт детермінації) показує, наскільки добре (за шкалою Чеддока від 0 до 1) отримані дані характеризують рівняння регресії, і відповідає відношенню пояснювальної похибки залежної змінної до загальної.

За даними проведеного аналізу був отриманий позитивний коефіцієнт зв'язку показників ВВП між Любуським воєводством і землею Бранденбург (0,87161). У випадку ТКС між Львівською областю і Підкарпатським воєводством зв'язку рівнів ВВП майже не відзначається ($R^2 = 0,12061 < 0,3$). Це можна пояснити «закритістю» кордону і меншою інтегрованістю економічних систем як Львівської області з Підкарпатським воєводством, так і Польщі з Україною в цілому. Слід зазначити, що наявність конвергентних (або дивергентних) тенденцій в динаміці ВВП вказує не тільки на загальний економічний стан економіки транскордонного регіону, а й на ефективність регіональної політики місцевих властей [5].

Таблиця 1

**Транскордонна конвергенція валового регіонального продукту
 (2013-2022 рр.)**

Регіон	Львівська область і Підкарпатське воєводство (Польща)	Любуське воєводство (Польща) і Бранденбург (Німеччина)
Графік регресії		
Рівняння	Рівняння лінійної регресії: $y = 1658,64295 + 0,18482 x$ $\sigma_{y/x} = 900,03704$	Рівняння лінійної регресії: $y = 0,18729 x - 2785,62311$ $\sigma_{y/x} = 307,74233$
R	0,34729	0,93360
R ²	0,12061	0,87161

2) Розмір середньої заробітної плати

Тенденція транскордонної торгівлі вирівнювати доходи факторів виробництва визначає міжрегіональне вирівнювання заробітної плати. За Маастрихтською угодою, «вирівнювання рівнів реальної заробітної плати між країнами та регіонами» вважається одним із проявів поглиблення і уніфікації спільної соціальної політики, яка передбачає скорочення соціально-економічних відмінностей між регіонами ЄС [12].

Модель виглядає таким чином (2):

$$WAGE1=C(1)+C(2)* WAGE2, \text{ де: } (2)$$

WAGE(1; 2) – середньомісячна заробітна плата у регіонах 1 та 2 (в межах транскордонного регіону);

C(1) – теоретичне значення заробітної плати без взаємозв'язку з іншим регіоном;

C(2) – показує зміну заробітної плати при її зміні у іншому регіоні на 1.

У таблиці 2 наведені отримані за результатом дослідження дані (де у – залежна змінна WAGE1, x – незалежна WAGE2). За даними аналізу був отриманий позитивний коефіцієнт зв'язку показників заробітної плати між Любуським воєводством і землею Бранденбург (0,84487), у той час як у

випадку Львівської області і Підкарпатського воєводства такого зв'язку майже не відзначається ($R^2 = 0,13033 < 0,3$). Слід відзначити, що динамікою рівня оплати праці у німецько-польському транскордонному регіоні відзначається високий рівень подібності й інтегрованості, чого немає в українсько-польському регіоні [19], де відзначається дуже низький рівень кооперації праці (що далі показано також на показниках конвергенції рівня безробіття), не здійснюється скоординоване співробітництво, уніфікація соціальних витрат і соціального страхування тощо.

Таблиця 2

Транскордонна конвергенція середньомісячної заробітної плати (2013-2022 рр.)

Регіон	Львівська область і Підкарпатське воєводство (Польща)	Любуське воєводство (Польща) і Бранденбург (Німеччина)
Графік регресії		
Рівняння	Рівняння лінійної регресії: $y = 43,75065 + 0,18858 x$ $\sigma_{y/x} = 39,38006$	Рівняння лінійної регресії: $y = 0,43562 x - 338,98307$ $\sigma_{y/x} = 29,58604$
R	0,36101	0,91917
R ²	0,13033	0,84487

3) Рівень зареєстрованого безробіття

Як стверджує статистика, протягом 10 років після підписання Маастрихтської угоди спостерігався високий темп подібності у рівні безробіття досліджуваних країн-членів ЄС [18]. Поява додаткових можливостей працевлаштування населення є найважливішим результатом ТКС у сфері зайнятості.

Конвергенційні процеси у сфері зайнятості на ринку праці значно поліпшують рух робочої сили в середині транскордонного регіону, а з другого

боку, неминуче призводять до уніфікації регулюючих заходів на ринку праці і політики зайнятості [27]. Разом з тим, визначення і порівняння рівня безробіття у транскордонному регіоні ускладнюється через відмінності у системі реєстрації і джерелах даних про професійну активність населення.

Наша модель виглядає так (3):

$$UNEMP1=C(1)+C(2)* UNEMP2, \text{ де: } (3)$$

UNEMP(1; 2) – рівень зареєстрованого безробіття у регіонах 1 та 2 (в межах транскордонного регіону);

C(1) – теоретичне значення рівня безробіття без взаємозв’язку з іншим регіоном; C(2) – показує зміну показника безробіття при його зміні у іншому регіоні на 1.

Отримані за результатом дослідження дані наведені у таблиці 2.17 (де y – залежна змінна UNEMP1, x – незалежна UNEMP2).

Таблиця 3

Транскордонна конвергенція рівнів зареєстрованого безробіття (2013-2022 рр.)

Регіон	Львівська область і Підкарпатське воєводство (Польща)	Любуське воєводство (Польща) і Бранденбург (Німеччина)
Графік регресії		
Рівняння	Рівняння лінійної регресії: $y = 9,37398 - 0,15088 x \sigma_{y/x} = 0,88694$	Рівняння лінійної регресії: $y = 5,91905 + 0,32798 x \sigma_{y/x} = 1,61226$
R	-0,31546	0,45350
R ²	0,09952	0,20566

Як видно з цієї та попередньої моделей, на німецько-польському прикордонні відзначається вищий рівень конвергенції ринку праці, ніж на

українсько-польському. Хоча коефіцієнт детермінації на прикордонні Любуського воєводства та

Бранденбургу склав 0.20566 (<0.3), кореляція у 0.45350 свідчить про наявність зв'язку ринків праці. У випадку Львівської області та Підкарпатського воєводства такого взаємозв'язку між рівнями зареєстрованого безробіття практично не відзначається ($R^2 = 0,09952 < 0,3$, кореляція -0,31546).

Коментуючи відсутність конвергенції рівнів безробіття між досліджуваними регіонами, насамперед між Львівською областю та Підкарпатським воєводством, варто зазначити, що неможливо забезпечити стабільність номінальної та реальної конвергенції доти, доки вони не супроводжуватимуться інституційною конвергенцією, тобто гармонізацією діяльності економічних інституцій та практики, а також установленням рамкових умов, які служать орієнтиром для поведінки окремих суб'єктів ринку [1].

На підставі отриманих показників можна розрахувати середнє значення R^2 показників транскордонної конвергенції у досліджуваних регіонах (формула 4):

$$СЗТК = \frac{\sum_{j=1}^n T_{ij}}{n}, \quad (4)$$

де СЗТК – середнє значення показників R^2 транскордонної конвергенції; T_{ij} – часткові показники ($i = 1 \dots j$) коефіцієнтів детермінації R^2 ; n – кількість показників.

Розраховане середнє значення R^2 показників транскордонної конвергенції Львівської області та Підкарпатського воєводства склало 0,12 (формула 5):

$$СЗТК \text{ ЛьвПодк} = \frac{\sum_{j=1}^n T_{ij}}{n} = \frac{0,12+0,13+0,09}{3} = 0,12 \quad (5)$$

У той же час, середнє значення R^2 показників транскордонної конвергенції Любуського воєводства і Бранденбургу високе і сягає 0,64 (формула 6):

$$СЗТК \text{ ЛюбБр} = \frac{\sum_{j=1}^n T_{ij}}{n} = \frac{0,87+0,84+0,21}{3} = 0,64 \quad (6)$$

Б. Структурна трансформація (ефективність використання грантів)

У контексті реалізації цілі структурної трансформації, прискорення регіонального соціально-економічного розвитку та ефективного використання ресурсів на розвиток ТКС автором пропонується для дослідження використовувати показник ефективності використання залучених грантових коштів на розвиток ТКС у регіоні.

«Обсяги фінансової підтримки з міжнародних фондів та структур, суспільні ефекти від реалізації заходів» є одним із базових методів оцінки ефективності ТКС у вітчизняній науці [17]. На думку Я. Калата, краще за все аналізувати ефективність чи вплив ТКС в розрізі грантових проектів (заходів) за проектний період і кількості коштів, що надійшли, оскільки враховується повний обсяг спів-фінансування проектів у межах певної програми, динаміка надходження коштів тощо. Специфіка залучення коштів у межах ТКС характеризується надходженням коштів частинами у визначені терміни. Оскільки програма триває кілька років, то гроші надходять протягом програмного періоду та навіть після його завершення [14].

Згідно зі Стратегічним документом «Транскордонне співробітництво» ЄІСП на 2007-2013 р., сприяння соціально-економічному розвитку зазначалося ключовою ціллю програми. У рамках цієї головної мети особливі цілі для учасників ТКС були тісно пов'язані із розвитком місцевої торгівлі та інвестиційної діяльності, сприяння роботі спільних підприємств, регіонального та місцевого планування розвитку, розвитку туризму, інвестицій, співпраці в галузі енергетики, транспорту та зв'язку, інших сфер економічного і соціального розвитку у транскордонних регіонах.

Шляхом регресійного дослідження було здійснено дослідження впливу залучених грантових коштів за двома моделями: впливу на залучення ПІІ із сусідньої країни та на зовнішньоторговельний оборот із сусідньою країною. Це статистичні дані, доступні у всіх регіональних статистичних управліннях досліджуваних транскордонних регіонів.

1) Прямі іноземні інвестиції

Першою досліджуваною моделлю є оцінка впливу грантів для розвитку ТКС на залучення ПІІ із сусідньої країни. ПІІ на територію від партнерів у транскордонному регіоні та їх динаміка – один із важливих критеріїв оцінки ефективності ТКС. За Програмою ТКС «Польща-Білорусь-Україна 2007-2013» (індикативні кошти за якою надходили на реалізацію проектів і у наступні роки після програмного періоду), вважається, що «збільшення сум грантів дозволить впроваджувати великі інвестиційні проекти» [15].

ПІІ є і можуть бути ключовим фактором розвитку транскордонного регіону, можливістю підвищення економічного розвитку прикордонних регіонів. У Державній програмі розвитку ТКС на 2011-2015 роки, затвердженій Постановою Кабінету Міністрів України від 1 грудня 2010 р. №1088, одним із основних завдань державної підтримки ТКС названо «розвиток інфраструктури прикордонних регіонів та створення умов для залучення інвестицій». З точки зору впливу ТКС на зростання ПІІ підходили вітчизняні вчені П. Беленький, В. Шевченко-Марсель, О. Другов. За експертною оцінкою НІСД, «участь прикордонних територій у [грантових] проектах міжнародної співпраці дозволяє залучити істотні обсяги інвестиційних та фінансових ресурсів» [37].

Н. Писаренко та Ю. Рожков, Є. Сазонова для аналізу транскордонних фінансово-економічних зв'язків також пропонують використовувати показник ПІІ, і виділяють їх у окремий термін – «транскордонні інвестиції» [14]. На думку вчених, це «найбільш суттєвий показник для оцінки ефективності іноземного капіталу, залученого в [транскордонний] регіон... Ці інвестиційні ресурси вкладаються у реальні виробничі активи і пов'язані із значною кількістю опосередкованих позитивних ефектів: додаткові робочі місця і податкові надходження, розвиток інфраструктури, надходження технологій і управлінських навиків» [34].

На думку автора, грантові проекти ТКС за умов ефективного менеджменту та ефективного використання коштів бенефіціарами можуть впливати на залучення в регіон ПІІ через:

- створення центрів сприяння бізнесу (зокрема інформаційних), спрощення ведення підприємницької діяльності у регіоні;
- формування транскордонних кластерів та спільних підприємств, розвиток туристичної сфери;
- розвиток соціальної сфери, підвищення рівня життя;
- покращення прикордонної інфраструктури та доступу до регіону;
- підвищення поінформованості про регіон, культурно-гуманітарне співробітництво.

Гіпотезою проведеного дослідження було те, що реалізація спільних транскордонних проектів може позитивно впливати на розвиток прямого інвестування в межах транскордонного регіону (визначаючи відсутність інших змінних у моделі, що зроблено з метою дослідження саме значимості чинника грантів).

Модель впливу залучених грантів на обсяг ПІІ виглядає наступним чином (7):

$$FDI=C(1)+C(2)*GRANTS, \text{ де: (7)}$$

FDI – ПІІ у регіон із сусідньої країни;

GRANTS – залучені регіоном гранти на розвиток ТКС (за програмами ЄІСП, TACIS, Interreg);

C(1) – надходження ПІІ без грантової підтримки розвитку ТКС;

C(2) – показує зміну ПІІ при зростанні залучених коштів на розвиток ТКС на 1.

У табл. 4 наведені отримані за результатом дослідження дані (де у – залежна змінна FDI, х – незалежна GRANTS). У випадку обох транскордонних регіонів відзначається слабкий взаємозв'язок між рівнем залучених грантових коштів на розвиток ТКС та обсягом залучених ПІІ з Польщі ($R^2 < 0.3$).

Водночас дана модель демонструє невисокий, проте позитивний кореляційний зв'язок між розміром залученої грантової допомоги на розвиток ТКС у регіоні та обсягом залучених ПІІ з Німеччини у Любуське воєводство у 2013-2022 рр., в той час як у Львівській області зв'язок між обсягом залученої грантової допомоги та обсягом залучених ПІІ з Польщі виявився оберненим. Такий ефект можна пов'язати не тільки з неефективним використанням грантових коштів, а й з корупційними проявами, проте ця гіпотеза потребує додаткових досліджень.

Таблиця 4

Вплив залучених регіоном грантів на розвиток ТКС на обсяг прямих іноземних інвестицій із сусідньої країни (2013-2022 рр.)

Регіон	Львівська область	Любуське воєводство (Польща)
Графік регресії		
Рівняння	Рівняння лінійної регресії: $y = 333,40730 - 116,27692 x$ $\sigma_{y/x} = 94,39421$	Рівняння лінійної регресії: $y = 51,84516 + 2,63946 x$ $\sigma_{y/x} = 5,53797$
R	-0,46559	0,43648
R ²	0,21677	0,19051

У випадку Любуського воєводства, абсолютне значення t-критерію виявилось не меншим критичного $t = 3,11$, $t_{кр,\alpha} = 1,86$, отже, дані із ймовірністю 0,9 (1- α) не суперечать гіпотезі про залежність випадкових величин x та y . При цьому слід зазначити, що отримання грантів на розвиток ТКС є екзогенним чинником і заздалегіть закладене у бюджеті програм ТКС на кошти ЄФРР, не залежачи від даних транскордонних ПІІ у регіоні (на які впливає використання грантових коштів). У випадку Львівської області абсолютне значення t-критерію менше критичного $1,64 < 1,86$, відповідно, залежності між випадковими величинами x та y немає.

2) Зовнішньоторговельний оборот

На думку Н. Мікули, зовнішньоторговельний оборот території з суміжними країнами та його зміна внаслідок ТКС є одним із найважливіших показників ефективності здійснення транскордонної співпраці [7]. Зовнішньоторговельний оборот є економічним показником, що характеризує обсяг зовнішньої торгівлі регіону (чи країни) за певний період часу, і дорівнює сумі імпорту та експорту. Це традиційний показник, застосовуваний в українській регіоналістиці [32].

Нами було проведено оцінку впливу залучених грантів для розвитку ТКС на обсяг зовнішньоторговельного обороту із сусідньою країною. Модель виглядає так (формула 8):

$$\text{TRADE} = C(1) + C(2) * \text{GRANTS}, \text{ де: } (8)$$

TRADE – зовнішньоторговельний оборот регіону із сусідньою країною;
GRANTS – залучені регіоном гранти на розвиток ТКС (за програмами ЄІСП, TACIS, Interreg);

C(1) – зовнішньоторговельний оборот без грантової підтримки розвитку ТКС;

C(2) – показує зміну зовнішньоторговельного обороту із сусідньою країною при зростанні залучених коштів на розвиток ТКС на 1.

Таблиця 5

Вплив залучених регіоном грантів для розвитку ТКС на зовнішньоторговельний оборот регіону із сусідньою країною (2013-2022 рр.)

Регіон	Львівська область	Любуське воєводство (Польща)
Графік регресії		
Рівняння	Рівняння лінійної регресії: $y = 835,24958 - 233.14260 x$ $\sigma_{y/x} = 141,15202$	Рівняння лінійної регресії: $y = 482,82939 x - 998,71834$ $\sigma_{y/x} = 277,23922$

У табл. 5 наведені дані, отримані за результатом дослідження (де y – залежна змінна TRADE, x – незалежна GRANTS). Таким чином, на польсько-німецькому прикордонні фінансування транскордонних проектів позитивно впливало на зовнішньоторговельний оборот. У той час, як динаміка зовнішньоторговельного обороту Львівської області з Польщею мало залежала від грантів на розвиток ТКС у регіоні ($R^2 = 0.33227 < 0.5$), зовнішньоторговельний оборот Любуського воєводства з Німеччиною був суттєво пов'язаний із грантами на розвиток ТКС ($0.75860 > 0.5$). Обернений кореляційний зв'язок у випадку українсько-польського регіону засвідчує наявність фактора неринкової взаємодії та неефективного використання грантових ресурсів, адже отримані грантові ресурси негативно впливали на зовнішньоторговельний оборот. У цьому сенсі є підстави говорити про корупційні прояви, проте вказана гіпотеза, як і у випадку ПП, потребує додаткових досліджень.

Абсолютне значення t -критерію виявилось не меншим критичного ($t = 5,89$ у випадку Любуського воєводства та $t = 2,42$ у випадку Львівської області) при $t_{кр. \alpha} = 1,86$, отже, дані із ймовірністю $0,9$ ($1-\alpha$) не суперечать гіпотезі про залежність випадкових величин x та y . Як і у попередній моделі, слід зазначити, що отримання грантів на розвиток ТКС є екзогенним і заздалегідь передбаченим у бюджеті ЄФРР чинником, не залежачи від, але певним чином впливаючи на кінцеві фактичні обсяги зовнішньоторговельного обороту в межах транскордонного регіону за конкретні роки.

Транскордонна торгівля, з одного боку, виступає віддзеркаленням загальнонаціональних тенденцій у розвитку сфер та галузей економіки, проте, з другого, – відображає рівень використання транскордонного потенціалу для підвищення ефективності торговельної співпраці між прикордонними економічними системами [23].

На підставі отриманих показників можна розрахувати середнє значення R^2 впливу грантів на розвиток ТКС у досліджуваних регіонах (формула 9):

$$СЗВГ = \frac{\sum_{j=1}^n T_{ij}}{n}, \quad (9)$$

де СЗВГ – середнє значення R^2 впливу грантів на розвиток ТКС у регіоні; T_{ij} – часткові показники ($i = 1 \dots j$) коефіцієнтів детермінації R^2 ; n – кількість показників.

Розраховане середнє значення R^2 впливу грантів на розвиток ТКС Львівської області та Підкарпатського воєводства (СЗВГ ЛьвПодк) склало $0,27$ (формула 10):

$$\text{СЗВГ ЛьвПодк} = \frac{\sum_{j=1}^n T_{ij}}{n} = \frac{0,22+0,33}{2} = 0,27 \quad (10)$$

У той же час, середнє значення R^2 впливу грантів на розвиток ТКС Любуського воєводства і Бранденбургу (ЕВГ ЛюбБр) складає 0,47 (формула 11):

$$\text{СЗВГ ЛюбБр} = \frac{\sum_{j=1}^n T_{ij}}{n} = \frac{0,19+0,76}{2} = 0,47 \quad (11)$$

На основі досліджених моделей та показників українсько-польського і польсько-німецького транскордонних регіонів відповідно до цілей ТКС було вирішено розрахувати інтегральний коефіцієнт соціально-економічного розвитку в рамках ТКС. Цей підхід до визначення соціально-економічної ефективності ТКС враховує як показники транскордонної конвергенції, так і ефективність використання грантових ресурсів ТКС для різних регіонів.

Інтегральний коефіцієнт соціально-економічного розвитку ТКС розраховується як загальне усереднене значення показників R^2 (формула 12):

$$\text{ІК ТКС} = \frac{\sum_{j=1}^n T_{ij}}{n}, \quad (12)$$

де ІК ТКС – інтегральний коефіцієнт соціально-економічного розвитку ТКС; T_{ij} – часткові показники ($i = 1 \dots j$) коефіцієнтів детермінації R^2 ; n – кількість показників.

Максимально можливе теоретичне значення інтегрального коефіцієнту досягається за абсолютної конвергенції та взаємозалежності регіональних економік в межах транскордонного регіону, і за повної ефективності реалізації транскордонних проектів та використання грантів на розвиток ТКС: $1 \times 5 : 5 = 1$.

На основі розробленої моделі було розраховано показники R^2 в рамках аналізу співпраці Львівської області із Підкарпатським воєводством, та Любуського воєводства із землею Бранденбург за 2006-2015 роки.

Розрахований інтегральний коефіцієнт соціально-економічного розвитку ТКС Львівської області та Підкарпатського воєводства (ІК ТКС ЛьвПодк) склав менше 0.3 (формула 13):

$$\text{ІК ТКС ЛьвПодк} = \frac{\sum_{j=1}^n T_{ij}}{n} = \frac{0,12+0,13+0,09+0,22+0,33}{5} = 0,18 \quad (13)$$

У той же час, інтегральний коефіцієнт розвитку ТКС Любуського воєводства і Бранденбургу (ІК ТКС ЛюбБр) високий і сягає 0,57 (формула 14):

$$IK\ TKS\ Люб\text{Бр} = \frac{\sum_{j=1}^n T_{ij}}{n} = \frac{0,87+0,84+0,21+0,19+0,76}{5} = 0,57 \quad (14)$$

У табл. 6 приводяться отримані в ході дослідження значення окремих показників та загального коефіцієнту соціально-економічного розвитку ТКС на основі реалізації його цілей – ефективності структурної трансформації (регресії впливу залучених регіоном грантових коштів для розвитку ТКС на зовнішньоторговельний оборот із сусідньою країною і ПШ із сусідньої країни) та транскордонної конвергенції (зближення рівнів розвитку регіонів, посилення зв'язків ВРП, заробітної плати та рівнів безробіття).

Таблиця 6

Взаємозв'язок показників соціально-економічного розвитку на українсько-польському та польсько-німецькому прикордонні, 2013-2022 рр.

Стратегічні цілі ТКС		Транскордонна конвергенція				Структурна трансформація			Інтегральний коефіцієнт
Показники соціально-економічного розвитку		Зв'язок обсягів ВРП**	Зв'язок рівнів заробітної плати**	Зв'язок рівнів безробіття**	Середнє значення R ²	Вплив грантів на залучення ПШ із сусідньої країни***	Вплив грантів на Зовнішньоторговельний оборот із сусідньою країною***	Середнє значення R ²	
Регіони-учасники ТКС	Львівська область – Підкарпатське воєводство (Польща)	0,12 (слабкий)	0,13 (слабкий)	0,09 (практично відсутній)	0,12 (слабкий)	0,22 (слабкий)	0,33 (помірний)	0,27 (слабкий)	0,18 (слабкий)
	Любуське воєводство (Польща) – Бранденбург (Німеччина)	0,87 (високий)	0,84 (високий)	0,21 (слабкий)	0,64 (суттєвий)	0,19 (слабкий)	0,76 (високий)	0,47 (помірний)	0,57 (суттєвий)

* розрахунки авторів

** вплив показника більш економічно сильного регіону на показник більш слабого

*** вплив грантів на показник більш економічно слабого регіону

Таким чином, хоча соціально-економічний розвиток транскордонних регіонів не є зумовленим виключно ТКС і не може бути пояснений тільки ним, проте проведені дослідження доводять, що у Любусько-Підкарпатському транскордонному регіоні, в умовах ЄС, за досліджуваний період відбувалася ефективна транскордонна конвергенція показників соціально-економічного розвитку (обсягів ВРП та рівнів заробітної плати), і що втілення транскордонних проектів мало позитивний ефект на зовнішньоторговельний оборот Любуського воєводства із Німеччиною. Імплементация грантових

проектів, розвиток інфраструктури, людських контактів, агенцій з підтримки бізнесу, ефективний менеджмент транскордонних програм та відсутність прикордонних митно-тарифних бар'єрів сприяють ефективному транскордонному руху товарів, послуг, капіталу та людей.

У той же час, у Львівсько-Підкарпатському транскордонному регіоні за всіма рядами даних опосередковано відзначалася неефективність ТКС. Незважаючи на значну фінансову допомогу європейських структур та країн-членів ЄС, ТКС не призвело до розширення економічного співробітництва із суміжними країнами. Українські транскордонні об'єднання часто не створюють у співпраці синергетичного ефекту, а використовують існування програм сприяння ТКС як формальний привід для одержання грантів як джерела свого доходу [24].

Головними економічними бар'єрами, що гальмують транскордонну конвергенцію та ефективний розвиток ТКС з боку українських регіонів, експерти називають:

- суттєві диспропорції у економічному розвитку прикордонних територій України та країн-членів ЄС;
- брак зв'язків між партнерами у транскордонному просторі;
- закритість прикордонного ринку та митно-фіскальні бар'єри [20].

Висновки. Характеризуючи вплив форм ТКС на соціально-економічний розвиток польсько-українського транскордонного регіону, слід відзначити втілені українською стороною за фінансового сприяння ЄС проекти ТКС зі створення прикордонної інфраструктури, вирішення окремих соціальних та екологічних проблем. Але це епізодичні та несистемні успіхи, які наразі не призвели до формування та реалізації ефективно діючих моделей ТКС України, котрі могли б сприяти ефективному соціально-економічному розвитку прикордонних регіонів. ТКС часто здійснюється без належної підтримки системи державного адміністрування та реалізації принципів субсидіарності і децентралізації, а механізм фінансування ТКС за рахунок коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів практично не функціонує.

Для порівняльного дослідження соціально-економічного розвитку та ефективності ТКС в межах ЄС було вивчено співпрацю Любуського воєводства (Польща) та регіону Бранденбург (Німеччина). Польсько-німецький транскордонний регіон вважається у європейській та вітчизняній регіоналістиці одним із найуспішніших прикладів регіональної політики та транскордонних відносин, і має одні з найдавніших традицій в інституалізації ТКС, які сягають 50-их років ХХ ст. Його територія характеризується відносно нижчим рівнем розвитку транскордонної інфраструктури порівняно з рівнем обох держав та відмінностями у доходах на душу населення між сусідніми регіонами, але у

той же час у ньому наявне спільне просторове планування і програмування співпраці. Незважаючи на відносно нижчий рівень соціально-економічного розвитку східнонімецьких федеральних земель в національному порівнянні, їх економічний потенціал потужніший, ніж у західних воєводствах Польщі.

Для порівняльного аналізу систем соціально-економічних взаємозв'язків в межах Львівсько-Підкарпатського та Любусько-Бранденбурзького ТКС було здійснено регресійне дослідження на основі базових показників регіонів за 2013-2022 роки. У моделі було розраховано зв'язок показників транскордонної конвергенції (регресії між значеннями ВРП, рівнів безробіття та заробітної плати межуючих регіонів) та ефективність використання ресурсів ТКС (регресії впливу залучених регіоном грантових коштів для розвитку ТКС на зовнішньоторговельний оборот із сусідньою країною і ПІІ із сусідньої країни), а також розраховано інтегральний коефіцієнт (загальне усереднене значення показників R^2) соціально-економічного розвитку ТКС досліджуваних регіонів. За даними проведеного економетричного аналізу, інтегральний коефіцієнт соціально-економічного розвитку ТКС Львівсько-Підкарпатського транскордонного регіону за показниками десятирічного періоду 2013-2022 років виявився низьким і склав 0,18 (середнє значення R^2 показників транскордонної конвергенції становить 0,12, середнє значення R^2 показників впливу грантів 0,27). У той же час, аналогічний інтегральний коефіцієнт соціально-економічного розвитку ТКС Любусько-Бранденбурзького транскордонного регіону склав 0,57 (середнє значення R^2 показників транскордонної конвергенції 0,64, середнє значення R^2 показників впливу грантів 0,47). Попри те, що соціально-економічний розвиток транскордонних регіонів не є суто феноменом ТКС і не може бути пояснений тільки ним, дослідження доводить, що умовах ЄС може відбуватися ефективна транскордонна конвергенція показників соціально-економічного розвитку, і що втілення транскордонних проектів може мати позитивний ефект на зовнішньоторговельний оборот із сусідньою країною, у той час як в умовах ТКС України такого зв'язку не спостерігається.

Можна підсумувати, що Львівська область з Підкарпатським воєводством (і в цілому Україна з Польщею) мають значні перспективи розвитку та поглиблення ТКС, однак існують певні бар'єри, що гальмують ці процеси й потребують поступового та ґрунтового усунення. Між Польщею та Україною наразі існують суттєві диспропорції, пов'язані з адміністративними, правовими та економічними розбіжностями, які, у свою чергу, обмежують можливості розвитку співпраці та сприяння соціально-економічному розвитку транскордонних регіонів. Для поглиблення та підвищення соціально-економічної ефективності українсько-польського ТКС доцільно передбачити запровадження низки інструментів, спрямованих на подолання існуючих

бар'єрів та орієнтованих на максимальне використання потенціалу, наявного у цьому сегменті міжнародного співробітництва.

Література:

1. Павліха Н.В. Активізація транскордонного співробітництва міських поселень: монографія. Луцьк. 2019. – 212 с.
2. Про транскордонне співробітництво : Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80).
3. Філософський енциклопедичний словник. Режим доступу: URL: <https://slovnuk.me/dict/fes>
4. Михальченко М. І., Горелов М. Є., Дергачов О. П. та ін. Політичні зміни в Україні в контексті трансформаційної і модернізаційної парадигм: порівняльний аналіз. *Сучасна українська політика: Аналітичні доповіді Ін-ту політич. і етнонац. дослід. ім. І. Ф. Кураса НАН України*. К. 2008. С. 7-88.
5. Зеленько Г.І. Україна і Польща: моделі політичної модернізації: автореф. дис. канд. політ. наук. Київ, 2001.
6. Городяненко В. Г. Соціологія: підручник. Київ, 2003.
7. Сурмін Ю. Необхідність, характер та зміст модернізації Української держави. *Вісник НАДУ*. 2008. № 2. С. 12.
8. Мельник А.Ф., Оболенський О.Ю., Васіна А.Ю. Державне управління. Київ : Знання. 2009. 582 с.
9. Євтушенко О.Н., Андріяш В.І. Державне управління (Основи теорії державного управління. Миколаїв. 2013. 268 с.
10. Lasswell H.D., McDougal M.S., Miller J.C. The Interpretation of international agreements and world public order: Principles of content and procedure. Dordrecht; Boston. 1994. 456 p.
11. Simon Herbert A. Administrative Behavior: a Study of Decision-Making Processes in Administrative Organizations (4th ed.). New York: Free Press, 1997.
12. March J., Richard M. Cyert. A Behavioral Theory of the Firm. Second edition. Wiley-Blackwell, 1992. 268 p.
13. Ковбасюк Ю. В., Романюк С. А., Оболенський О. Ю. Публічне управління: шляхи розвитку. *Матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 26 листоп. 2014 р.): у 2 т.* Київ. 2014. Т. 1. 150 с.
14. Писаренко Н.В. Інтернет-маркетинг як ефективний інструмент розвитку рекламного ринку та створення і просування бренду. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. 13 (27). С.536-550.
15. Хейвуд Э. Политология. Москва. 2005. 544 с.
16. Бакуменко В.Д., Князев В.М. Словник-довідник з державного управління. К. 2002. 228 с.
17. Лазор О.Д., Лазор О.Я., Лазар І.Г. Основи державного управління та місцевого самоврядування. Київ: Дакор, 2007. 312 с.
18. Мартиненко В.М. Інноваційна стратегія демократичного розвитку України: від місцевої демократії до демократичної держави: монографія. Харків: Константа, 2004. 225 с.
19. Оболенський О.Ю. Публічне управління: цивілізаційний тренд, наукова теорія і напрям освіти. *Публічне управління: шляхи розвитку : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю*. Київ, 26 листоп. 2014р. Київ: НАДУ, 2014. Т.1. 150 с. С. 3 – 10.

20. Оболенський О.Ю., С. Лукін. Публічне управління: публічна сфера, публічне право, і публічна політика – співвідношення понять. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2013. Вип 2 (17).
21. Оболенський О.Ю. Публічне управління та адміністрування як міждисциплінарні напрями науки і освіти. *Публічне управління та адміністрування: розвиток і впровадження : матеріали наук.- практ. конф. мол. учених за міжнар. участю*, Київ, 17 листопада 2016 р. Київ, 2016. 340 с.
22. Оболенський О.Ю. Провісники нового публічного управління. *Розвиток публічного адміністрування на засадах менеджменту: європейський контекст: матеріали наук.-практ. конф.*, Дніпропетровськ, 15-16 травня 2009 р. Д. 2009. С. 3-8.
23. Серьогін С.М. державний службовець у відносинах між владою і суспільством. Д. 2003. 456 с.
24. Тертичка В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні. Київ. 2002. 750 с.
25. Шаров Ю.П. Методологічні засади стратегічного планування в муніципальному менеджменті: дис. доктора наук з державного управління: 25.00.04. Д., 2002. 389 с.
26. Гусев В.О. Парадигма інституціонально-системного підходу в галузі знань «Публічне управління та адміністрування». *Інституціоналізація публічного управління в Україні в умовах євроінтеграційних та глобалізаційних викликів : матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю*, Київ, 24 трав. 2019 р. : у 5 т. Київ. 2019. Т. 4. 96 с.
27. Атаманчук Г. В. Управление в жизнедеятельности людей (очерки проблем). Москва. 2008. 400 с.
28. Ларіна Р.Р., Владзимирський А.В., Балусва О.В. Державний механізм забезпечення інформатизації системи охорони здоров'я. Донецьк. 2008. 252 с.
29. Коротич О.Б. Державне управління регіональним розвитком країни: теоретико-методологічні засади. *Державне будівництво*. 2010. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2010_1_4 (дата звернення 05.08.2023).
30. Васильєва М.В., Vasilyeva M.R. Visual research and the problem of the visual object. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*. 2019. Vol. 333. P. 656–660. URL: <https://www.atlantis-press.com/proceedings/hssnpp-19/125913476> (дата звернення 22.08.2023).
31. Авер'янов В., Андрійко О. Дискусійні питання законодавчого регулювання державної служби в Україні. *Вісник державної служби України*. 2005. № 3.
32. Авер'янов В. Ще раз про зміст і співвідношення понять «державне управління» і «виконавча влада»: полемічні нотатки. *Право України*. 2004. № 5. С. 113-116.
33. Бакуменко В.Д. Статті до базового підручника з державного управління. *Збірник вибраних наукових праць*. Ч.4. Київ. 2016. 265 с.
34. Бакуменко В.Д., Надолішній П.І. Теоретичні та організаційні засади державного управління. Київ. 2003. 210 с.
35. Бакуменко В. Д., Бондар І.С., Горник В. Г., Шпачук В. В. Особливості публічного управління та адміністрування. Київ : КНУКіМ, 2016. 167 с.
36. Рубцов В.П., Перинська Н.І. Державне управління та державні установи Київ. 2008. 439 с.
37. Сурмін Ю.П. Методологія галузі науки «Державне управління». Київ. 2012. 372 с.
38. Борщевський В. В., Засадко В. В., Матвєєв Є. Е. Західний регіон України в умовах воєнного стану: управління ендегенним потенціалом розвитку в контексті адаптації до інституційних стандартів ЄС. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр.* 2022. Вип. 2(154). С. 3-8.

References:

1. Pavlikha N. A. (2019) Transkordonnoho spivrobitnytva misjkykh poselenj: monohrafiija [Activation of cross-border cooperation of urban settlements]. Lucjk S.212
2. Pro transkordonne spivrobitnytvo [About cross-border cooperation]. Zakon Ukrainy vid 29.06.2004 r. 1906-IV.. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80).
3. Filosofsjkyj encyklopedychnyj slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]. URL: <https://slovnyk.me/dict/fes>
4. Mykhaljchenko M. I., Ghorjelov M. Je., Derghachov O. P.(2008). Politychni zminy v Ukraini v konteksti transformacijnoji i modernizacijnoji paradyghm: porivnjalnyj analiz [Political changes in Ukraine in the context of transformational and modernization paradigms: a comparative analysis]. *Suchasna ukrajinsjka polityka: Analitychni dopovidi In-tu politych. i etnonac. doslid. im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy - Modern Ukrainian politics: Analytical reports of the Institute of Politics. and ethnonational experiment. named after I. F. Kuras NAS of Ukraine.* K. S. 7-88.
5. Zelenjko Gh.I. (2001). Ukrajina i Poljszha: modeli politychnoji modernizaciji: avtofef. dys. kand. polit. nauk. [Ukraine and Poland: models of political modernization Ukraine and Poland: models of political modernization]. K.
6. Ghorodjanenko V. Gh. (2003). Sociologhija [Sociology]. K.
7. Surmin Ju. (2008). Neobkhdnistj, kharakter ta zmist modernizaciji Ukrajinsjkoji derzhavy [The necessity, nature and content of the modernization of the Ukrainian state]. Visnyk NADU - Bulletin of NADU. 2. S. 12.
8. A.F. Meljnyk, O.Ju. Obolensjkyj (2009). Derzhavne upravlinnja [Activation of cross-border cooperation of urban settlements]. K. 582 s.
9. Jevtushenko O.N., Andrijash V.I. (2013). Derzhavne upravlinnja (Osnovy teoriji derzhavnogho upravlinnja) [Public administration (Fundamentals of the theory of public administration)]. M. 268 s.
10. Lasswell H.D., McDougal M.S., Miller J.C. (1994). The Interpretation of international agreements and world public order: Principles of content and procedure. 456 s.
11. Simon Herbert A. (1997). Administrative Behavior: a Study of Decision-Making Processes in Administrative Organizations. (4th ed.). New York.
12. March J., Richard M. Cyert. ABehavioral (1992). Theory of the Firm. Second edition. 268 p.
13. Ju. V. Kovbasjuk, S. A. Romanjuk, O. Ju. Obolensjkiy. (2014). Publichne upravlinnja: shljakhy rozvytku [Public administration: ways of development]. materialy nauk.-prakt. konf. za mizhnar. Uchastjuv - Scientific and practical materials. conf. for international participation. (Kyjiv, 26 lystop. 2014 r.). T. 1. 150 s.
14. Pysarenko N.V. (2023). Internet-marketynh yak efektyvnyi instrument rozvytku reklamnoho rynku ta stvorennia i prosuvannia brendu [Internet marketing as an effective tool for the development of the advertising market and the creation and promotion of the brand]. Naukovi innovatsii taпередovi tekhnolohii - Scientific innovations and advanced technologies. 13 (27). P.536-550.
15. Khejvud Э. (2005). Polytologyja [Political science]. M. 544 s.
16. Bakumenko V.D., Knjazjev V.M. (2002). Slovnyk-dovidnyk z derzhavnogho upravlinnja [Dictionary-handbook on public administration]. Kyjiv. 228 s.
17. Lazor O.D., Lazor O.Ja., Lazar I.Gh. (2007). Osnovy derzhavnogho upravlinnja ta miscevogho samovrjaduvannja [Basics of state administration and local self-government]. Kyjiv. 312 s.

18. Martynenko V.M. (2004). Innovacijna strateghija demokratychnogho rozvytku Ukrainy: vid miscevoji demokratiji do demokratychnoji derzhavy [Innovative strategy of democratic development of Ukraine: from local democracy to a democratic state]. Kharkiv. 225 s.
19. Obolenskyj O.Ju. (2014). Publichne upravlinnja: cyvilizacijnyj trend, naukova teorija i naprjam osvity [Public administration: civilizational trend, scientific theory and direction of education]. Publichne upravlinnja: shljakhy rozvytku : materialy nauk.-prakt. konf. za mizhnar. Uchastju - Public administration: ways of development: scientific and practical materials. conf. for international Participation. Kyjiv, 26 lystop. 2014r. T.1. 150 s.
20. Obolenskyj O.Ju., S. Lukin. (2013). Publichne upravlinnja: publiczna sfera, publichne pravo, i publiczna polityka – spivvidnoshennja ponjatj [Public administration: public sphere, public law, and public policy - the relationship of concepts]. Derzhavne upravlinnja ta misceve samovrjaduvannja - State administration and local self-government. Vyp 2 (17).
21. Obolenskyj O.Ju. (2016). Publichne upravlinnja ta administruvannja jak mizhdyscyplinarni naprjamy nauky i osvity [Public management and administration as interdisciplinary areas of science and education]. Publichne upravlinnja ta administruvannja: rozvytok i vprovadzhennja : materialy nauk.- prakt. konf. mol. uchenykh za mizhnar. Uchastju - Public management and administration: development and implementation: scientific and practical materials. conf. minor scientists for international participation. Kyjiv, 17 lystopada 2016 r. Kyjiv. 340 s.
22. Obolenskyj O.Ju. (2009). Provisnyky novogho publichnogho upravlinnja [Harbingers of the new public administration]. Rozvytok publichnogho administruvannja na zasadakh menedzhmentu: jevropejskyj kontekst materialy nauk.-prakt. konf., Dnipropetrovsk, 15-16 travnja 2009 r. - Development of public administration on the basis of management: European context: materials of science and practice. conference, Dnipropetrovsk, May 15-16, 2009. D. S. 3-8.
23. Serjoghin S.M. (2003). Derzhavnyj sluzhbovecj u vidnosynakh mizh vladoju i suspiljstvom [Civil servant in relations between the government and society]. D. 456 s.
24. Tertychka V. (2002). Derzhavna polityka: analiz ta zdijsnennja v Ukraini [State policy: analysis and implementation in Ukraine]. Kyjiv. 750 s.
25. Sharov Ju.P. (2002). Metodologichni zasady strateghichnogho planuvannja v municypalnomu menedzhmenti dys. doktora nauk z derzhavnogho upravlinnja: 25.00.04. [Methodological principles of strategic planning in municipal management: thesis. doctor of sciences in public administration: 25.00.04.]. D. 389 s.
26. Ghusjev V.O. (2019). Paradyghma instytucijno-systemnogho pidkrodu v ghaluzi znanj «Publichne upravlinnja ta administruvannja» [The paradigm of the institutional and systemic approach in the field of knowledge "Public management and administration"]. Instytucionalizacija publichnogho upravlinnja v Ukraini v umovakh jevrintegracijnykh ta globalizacijnykh vyklykiv materialy shhorich. Vseukr. nauk.-prakt. konf. za mizhnar. Uchastju - Institutionalization of public administration in Ukraine under the conditions of European integration and globalization challenges: materials every year. All-Ukrainian science and practice conf. for international participation. Kyjiv. T. 4. 96 s.
27. Atamanchuk Gh. V. (2008). Upravlenye v zhyznedejateljnosti ljudej (oчерky problem). [Management of people's lives (outlines of problems)]. Moskva. 400 s.
28. Larina R.R., Vladzomyrskyj A.V., Balujeva O.V. (2008). Derzhavnyj mekhanizm zabezpechennja informatyzaciji systemy okhorony zdorov'ja [The state mechanism for ensuring the informatization of the health care system]. Donecjk. 252 s.
29. Korotych O.B. (2010). Derzhavne upravlinnja reghionalnym rozvytkom krajiny: teoretyko-metodologichni zasady. [State management of the country's regional development: theoretical and methodological principles.]. Derzhavne budivnytvo - State construction. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2010_1_4

30. Vasyljjeva M.V., Vasilyeva M.R. (2019). Visual research and the problem of the visual object. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*. Vol. 333. P. 656–660. URL: <https://www.atlantis-press.com/proceedings/hssnpp-19/>

31. Aver'janov V., Andrijko O. (2005). Dyskusijni pytannja zakonodavchogho reghuljuvannja derzhavnoji sluzhby v Ukraini. [Discussion issues of legislative regulation of civil service in Ukraine]. *Visnyk derzhavnoji sluzhby Ukrainy - Bulletin of the State Service of Ukraine*. 2005. 3.

32. Aver'janov V. (2004). Shhe raz pro zmist i spivvidnoshennja ponjatj «derzhavne upravlinnja» i «vykonavcha vlada»: polemichni notatky [Once again about the meaning and relationship of the concepts "state administration" and "executive power": polemical notes]. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*. 2004. 5. S. 113-116.

33. Bakumenko V.D. (2016). Statti do bazovogho pidruchnyka z derzhavnogho upravlinnja [Articles for a basic textbook on public administration]. *Zbirnyk vybranykh naukovykh pracj - Articles for a basic textbook on public administration*. Ch.4. Kyjiv. 265 s.

34. Bakumenko V.D., Nadolishnij P.I. (2003). Teoretychni ta orghanizacijni zasady derzhavnogho upravlinnja [Теоретичні та організаційні засади державного управління]. Kyjiv. 210 s.

35. Bakumenko V. D., Bondar I.S., Ghornyk V. Gh., Shpachuk V. V. (2016). Osoblyvosti publichnogho upravlinnja ta administruvannja [Peculiarities of public management and administration]. Kyjiv. 167 s.

36. Rubcov V.P., Perynsjka N.I. (2008). *Derzhavne upravlinnja ta derzhavni ustanovy* Kyjiv [State administration and state institutions]. 439 s.

37. Surmin Ju.P. (2012). Metodologhija ghaluzi nauky «Derzhavne upravlinnja» [Methodology of the field of science "Public administration"]. Kyjiv. 372 s.

38. Borshhevsjkyj V. V., Zasadko V. V., Matvjejev Je. E. (2022). Zakhidnyj reghion Ukrainy v umovakh vojennogho stanu: upravlinnja endoghennym potencialom rozvytku v konteksti adaptaciji do instytucijnykh standartiv JeS. [Akhed region of Ukraine under martial law: management of endogenous development potential in the context of adaptation to EU institutional standards]. *Socialjno-ekonomichni problemy suchasnogho periodu Ukrainy zb. nauk. pr. - Socio-economic problems of the modern period of Ukraine: coll. of science Ave*. Vyp. 2(154). S. 3-8.

УДК 338.242

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-263-275](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-263-275)

Слободянюк Наталія Володимирівна аспірант кафедри публічної політики, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Академіка Ромоданова, 12/2, м. Київ, 04050, тел.: (066) 435-67-60, <https://orcid.org/0000-0002-2126-7500>

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА МОЖЛИВОСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглянуто особливості соціального підприємництва зарубіжних країн при цьому дослідження було сфокусоване на країнах Європейського Союзу, враховуючи обраний курс Україною до інтеграції.

Визначено основні організаційно-правові форми діяльності соціальних підприємств, якими виявилися кооператив та некомерційне об'єднання. Доведено, що належне правове регулювання соціального підприємництва є запорукою успішної діяльності соціальних підприємств, їх суспільної та державної підтримки.

У статті виявлено, яке законодавство стало прикладом для розробки законопроектів щодо соціального підприємництва в інших європейських країнах. Встановлено: критерії британського соціального підприємства; в якій сфері діяльності зосереджено соціальних підприємств найбільше; як саме забезпечується підтримка соціальних підприємств державою, організаціями з підтримки соціального підприємства і банківськими організаціями.

Виявлено, що у Німеччині соціальні підприємства працюють у таких організаційно-правових формах, як кооперативи, фонди, асоціації, товариства із обмеженою відповідальністю.

У статті встановлено, що у Польщі важливим поштовхом для розвитку соціального підприємництва стали прийняття Сеймом нової Конституції та вступ країни до Європейського Союзу. Засновник соціального підприємства Польщі звільняється від сплати реєстраційного збору й може дістати одноразову грошову допомогу у визначених розмірах, крім цього органи місцевої влади мають право замовляти в соціальних кооперативів певні послуги без проведення тендерів. Розглянуто вимоги при наявності яких підприємство вважається соціальним кооперативом. Доведено, що створені центри підтримки соціальної економіки дійсно стимулюють розвиток соціальних підприємств у Польщі.

Виявлено, що поява соціального підприємництва у Норвегії була обумовлена активністю приватних осіб, компаній та інвесторів, основної мотивацією яких було вирішення питань, пов'язаних з появою великої кількості біженців. Встановлено якими шляхами норвезький уряд прагне сприяти посиленню конкурентоспроможності соціальних підприємців. Досліджено, що розуміючи актуальність розвитку соціального підприємництва, уряд Норвегії зосереджує свою увагу в налагодженні співпраці з іншими скандинавськими країнами у цьому напрямку.

Проаналізовано нормативно-правові акти, якими регулюється діяльність соціальних підприємців Греції, Чехії та Латвії.

Ключові слова: соціальне підприємництво, соціальний підприємець, соціальна місія, соціальне підприємство.

Slobodianiuk Natalia Volodymyrivna Graduate student of the Public Policy Department of the Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko Kyiv National University, St. Akademika Romodanova, 12/2, Kyiv, 04050, tel.: (066) 435-67-60, <https://orcid.org/0000-0002-2126-7500>

SOCIAL ENTREPRENEURSHIP: FOREIGN EXPERIENCE AND POSSIBILITIES OF IMPLEMENTATION IN UKRAINE

Abstract. The article examines the peculiarities of social entrepreneurship of foreign countries, while the study was focused on the countries of the European Union, taking into account the course chosen by Ukraine towards integration. The main organizational and legal forms of activity of social enterprises, which were a cooperative and a non-commercial association, were determined. It has been proven that proper legal regulation of social entrepreneurship is a guarantee of successful activity of social enterprises, their public and state support.

The article reveals which legislation became an example for the development of bills on social entrepreneurship in other European countries. Established: British social enterprise criteria; in which sphere of activity are the most concentrated social enterprises; how exactly the support of social enterprises is ensured by the state, organizations supporting social entrepreneurship and banking organizations.

It was found that in Germany social enterprises work in such organizational and legal forms as cooperatives, foundations, associations, and limited liability companies.

The article establishes that the adoption of the new Constitution by the Seimas and the country's accession to the European Union became an important impetus for the development of social entrepreneurship in Poland. The founder of a social

enterprise in Poland is exempted from payment of the registration fee and can receive a one-time financial aid in specified amounts, in addition, local authorities have the right to order certain services from social cooperatives without holding tenders. The requirements, in the presence of which the enterprise is considered a social cooperative, have been considered. It has been proven that the created social economy support centers really stimulate the development of social enterprises in Poland.

It was found that the emergence of social entrepreneurship in Norway was due to the activity of private individuals, companies and investors, whose main motivation was to solve issues related to the emergence of a large number of refugees. It is established in what ways the Norwegian government seeks to promote the strengthening of the competitiveness of social entrepreneurs. It has been investigated that, realizing the relevance of the development of social entrepreneurship, the Norwegian government focuses its attention on establishing cooperation with other Scandinavian countries in this direction.

The legal acts regulating the activities of social entrepreneurs in Greece, the Czech Republic and Latvia have been analyzed.

Keywords: social entrepreneurship, social entrepreneur, social mission, social enterprise.

Постановка проблеми. Активізація кооперативного руху стала основою для розвитку соціальних підприємств в Європі, які створюються переважно на засадах самоврядування, фізичними особами з метою задоволення своїх власних економічних та соціальних потреб. З часом кооперативи вже відіграють важливу роль у вирішенні соціальних проблем європейських країн, крім цього в секторах охорони здоров'я та соціального обслуговування виникають благодійні та інші види некомерційних організацій.

Прогалини у системі державного соціального забезпечення Бельгія, Франція, Німеччина та Італія ліквідували шляхом запровадження програми «вторинного ринку праці», в реалізації якої брали участь неприбуткові організації. Для скандинавських країн характерний розвинутий кооперативний рух, при цьому неприбуткові організації не брали участь у розв'язанні проблем безробіття, а переважно реалізували свою діяльність у сфері розваг.

В подальшому більшість європейських країнах прийняли нормативно-правові акти, якими регулюється діяльність соціальних підприємств.

Ситуація в Україні вимагає прийняття управлінських рішень, що сприятимуть максимальному розкритті потенціалу громад та забезпечать досягнення результатів з мінімальними витратами, одним з таких інструментів є соціальне підприємництво. Вивчення зарубіжного досвіду становлення та розвитку соціального підприємництва допоможе врахувати помилки країн Європейського Союзу та не допустити їх при імплементації в Україні [3, с.219].

З огляду на зазначене актуальним залишається питання, стосовно правового регулювання, перспектив розвитку та удосконалення політики щодо розвитку соціального підприємництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливий внесок у розвиток соціального підприємництва зробили М. Болтон, Д. Борнштейн, Г. Діз, Б. Дрейтон, М. Маретич, М. Маклін, М. Ніссенс, та інші. Серед українських науковців, які досліджують соціальне підприємництво, можна відзначити роботи З. Галушки, М. Гончарової, Н. Гусак, І. Каменко, Ю. Кірсанова, В. Колтун, А. Корнецького, В. Назарук, Н. Обушної, А. Переверзевої, О. Петрос, А. Свинчук, В. Троцинського, А. Туманової, але можливості імплементації зарубіжного досвіду впровадження соціальних підприємств в Україні розкриті не повністю.

Мета статті – вивчити досвід Європейського Союзу щодо розвитку соціального підприємництва та визначити можливості його використання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Вступ України до Європейського Союзу є на поточному порядку денному Європейського Союзу з 2022 року, з моменту подачі заявки на вступ в умовах російсько-української війни, з метою поступової інтеграції в єдиний ринок і кінцевим вступом до Європейського Союзу. Україна - одна з восьми нинішніх країн-кандидатів на вступ до Європейського Союзу разом з Албанією, Боснією і Герцеговиною, Сербією, Молдовою, Північною Македонією, Чорногорією та Туреччиною [1]. Тому враховуючи прагнення України у інтеграції, при аналізі досвіду зарубіжних країн, акцент дослідження нами був зроблений саме на країнах Європейського Союзу.

Соціальне підприємництво, як поняття ще не введено у законодавче поле України, на відміну від країн Європейського Союзу в яких воно активно розвивається через нормативне регулювання. Основними організаційно-правовими формами діяльності соціальних підприємств в них є кооператив або некомерційне об'єднання.

Більшість соціально орієнтованих нормативно-правових актів країн Європейського Союзу прийнято в рамках проекту, що стартував у жовтні 1998 року з метою розробки рекомендацій щодо сприяння розвитку соціальних підприємств (переважно за італійською кооперативною моделлю). Належне правове регулювання соціального підприємництва є запорукою успішної діяльності соціальних підприємств, їх суспільної та державної підтримки [2, с.23].

В Італії виникли перші організації взаємодопомоги для надання соціальних послуг – соціальні кооперативи, які й склали основу італійських соціальних підприємств (одним із перших таких кооперативів був споживчий

кооператив «Magazzino di previdenza», відкритий у Турині в 1854 р.). У 1991 р. було прийнято Закон № 381, що регулював механізми створення і діяльності соціальних кооперативів, які поділялися на дві групи [2, с.22]:

«А» – що надають соціальні, освітні, медичні послуги нужденним категоріям;

«В» – що створюють можливості для працевлаштування та соціальної інтеграції вразливих верств (на виробництві в них повинно працювати не менш ніж 30% їх представників).

Умовами для надання статусу соціального кооперативу є, зокрема, обмежений розподіл прибутку, розвиток власних активів.

В подальшому італійське законодавство послугувало прикладом для розробки схожих законопроектів в інших європейських країнах. Це ілюструють португальський Закон про кооперативи суспільної солідарності (1998), грецький Закон про соціальні кооперативи з обмеженою відповідальністю (1999), законодавче визначення поняття «кооперативного товариства з колективними інтересами» у Франції (2001), фінський Закон про соціальні підприємства, що визнаються ринково-орієнтованими кооперативами (2003) [2, с.22].

Для імплементації в Україні важливим, є те що італійська правова система забезпечує достатньо високий рівень контролю за діяльністю соціальних підприємств, встановлює стандарти якості надання соціальних послуг, передбачає спілкування між виробниками і споживачами соціальних послуг [3, с.218].

Єдиної організаційно-правової форми діяльності соціальних підприємств у Великобританії не існує, тому статус соціального підприємства може надаватися різним фірмам і компаніям. До критеріїв британського соціального підприємства відносяться [3, с.219]:

- бізнес-організація (переважна більшість - некомерційні організації);
- метою діяльності якої є вирішення соціальних або екологічних проблем конкретної місцевої спільноти;
- прибуток інвестується у розвиток свого підприємства або на підтримку громадських організацій та ініціатив;
- соціальний ефект виявляється через прозорість операцій і звітність організації.

Варто зазначити, що ніякого контролю за підприємствами з боку уряду на предмет того, чи підходять вони під ці характеристики, немає. Для британських соціальних підприємств характерна сильна самоідентифікація: якщо підприємство вважає себе відповідним визначенню соціального, то воно може назвати себе таким. Для різних досліджень і звітів британський уряд

використовує такі критерії: якщо підприємства не платять більше ніж 50% прибутку власникам або акціонерам, бачать свою бізнес-місію соціальною, генерують не менше 25% свого доходу від торгівлі і не отримують більше 75% доходу від грантів або пожертвувань [6, с.39].

У Великобританії у 2005 р. було прийнято Закон №1788 «Про регулювання діяльності компаній суспільного інтересу» (Community Interest Company): вони належать до некомерційних організацій і повинні працювати в інтересах конкретної місцевої спільноти. Соціальні підприємства Великобританії здійснюють свою діяльність у великому діапазоні галузей, але найбільше соціальних підприємств зосереджено у сфері послуг. Вони створюються і розвиваються за активної підтримки [4]:

– держави (при Кабінеті Міністрів створено «Департамент третього сектору», в його структурі працює відділ соціального підприємництва і фінансування, крім того в країні реалізується довгострокова програма «Соціальні підприємства: стратегія успіху»);

– організацій підтримки соціального підприємництва («Social Enterprise London», «Social Enterprise UK», «Association of social entrepreneurs»);

– підтримки банківських організацій, які кредитують соціальний бізнес, провідними є «Future builders England» (урядовий фонд кредитування, що надає підтримку організаціям, які працюють за контрактами з державними закладами), «Charity Bank», «Unity Trust Bank» та інші.

У Німеччині соціальне підприємництво як і у Великобританії не закріплено визначеною організаційно-правовою формою діяльності, тому вони працюють у формах кооперативів, фондів, асоціацій, товариств із обмеженою відповідальністю.

У Німеччині формування сучасних практичних підходів до соціального підприємництва пов'язують із відкриттям філії Фонду Шваба (1998), а також заснуванням Академії соціального підприємництва (2010). Початок державної підтримки можна пов'язати з урядовою підтримкою конкурсу соціальних підприємців у 2000 р., створенням у 2003 р. зареєстрованої асоціації. Німецьке місто Вісбаден має офіційний статус «міста соціального бізнесу», який йому надала творча лабораторія «Grameen Bank» [2, с.24].

Державна підтримка здійснюється у двох основних напрямках [2, с.23]:

1) стимулювання успішних суб'єктів;

2) розробки стратегії взаємодії між соціальними підприємцями та Міністерством у справах сім'ї, літніх громадян, жінок і молоді.

На неурядовому рівні соціальне підприємництво підтримують організації «Ashoka» та «BonVenture» (Команда BonVenture отримує фінансовий прибуток від керованого фонду лише тоді, коли досягаються визначені соціальні ефекти. Частина прибутку передається в BonVenture gGmbH (благодійність), що робить BonVenture самим соціальним підприємством) [5].

У Польщі важливим поштовхом для розвитку соціального підприємництва стали прийняття Сеймом нової Конституції (1997) та вступ країни до Європейського Союзу (2004), зокрема реалізація окремих положень Програми Європейського Союзу EQUAL, що діяла у 2000-2006 рр., а також інших соціальних програм. Законодавчу базу становили Закони «Про суспільно-корисну роботу та волонтерство» (від 24 квітня 2003), «Про соціальну зайнятість» (від 13 червня 2003), «Про сприяння працевлаштуванню та установи ринку праці» (від 20 квітня 2004), «Про соціальні кооперативи» (від 6 липня 2006). Останній із зазначених Законів передбачає три способи заснування соціального кооперативу [2, с.23]:

- 1) інституційний (через Центр суспільної інтеграції);
- 2) некомерційною організацією чи органом місцевого самоврядування;
- 3) індивідуальний.

Засновник звільняється від сплати реєстраційного збору й може дістати одноразову грошову допомогу у визначених розмірах. Органи місцевої влади мають право замовляти в соціальних кооперативів певні послуги без проведення тендерів.

Підприємство в Польщі вважається соціальним кооперативом, якщо відповідає наступним вимогам [3, с.219]:

- максимальний розмір заробітної плати працівників обмежений;
- прибуток розподіляється або на розвиток фірми або на суспільну та соціальну реінтеграцію працівників;
- неменше тридцяти відсотків працівників належать до соціально незахищених верств населення.

З метою розвитку соціальних підприємств у Польщі створені центри підтримки соціальної економіки. Ці установи інформують про можливості фінансування як з державного бюджету, так і з грантів, допомагають заповнювати заяви. Наприклад, Центр підтримки соціальної економіки TŁOK надає субсидії до 240.000 злотих на одне соціальне підприємство (до 10 новостворених робочих місць). Працевлаштовані безробітні, інваліди, малозабезпечені працівники отримують субсидії до 2250 злотих на особу на місяць [7, с.162].

Процес поширення соціального підприємництва в Польщі проходить складний шлях зміни суспільної свідомості, інституційних та правових норм, визнання і схвалення на всіх рівнях та направлений на перетворення споживача соціальних послуг на відповідального незалежного управлінця.

Норвегія знаходиться на перших позиціях у світовому рейтингу за рівнем стабільності та сприятливості бізнес-середовища, яке забезпечується належною законодавчою базою та потужною державною підтримкою (рівень

оподаткування компаній є середнім по Європі) і характеризується відкритістю та прозорістю. До прикладу, існує централізований реєстр в якому кожен громадянин має вільний доступ до корпоративної інформації і може побачити річні звіти, наявність особистої власності членів ради директорів чи генерального директора будь-якої компанії. Особливої уваги заслуговує і належний рівень бізнес-культури, як між конкурентами (бізнес-партнери працюють на взаємній довірі та Win-Win засадах) так і в середині кожної компанії (неформальне спілкування по горизонталі і по вертикалі, демократичні процеси ухвалення рішень, делегація завдань і відповідальності) [8].

Соціальне підприємництво у Норвегії розглядається на двох рівнях – урядова підтримка та діяльність великих корпорації, які фінансово чи ресурсно підтримують соціальних підприємців. У Норвегії поява соціального підприємництва в першу чергу була обумовлена активністю приватних осіб, компаній та інвесторів, основної мотивацією яких було вирішення питань, пов'язаних з появою великої кількості біженців. Втім з 2011 року починаються проявлятися політичні інтереси у цьому напрямку. Перший кроками державних структур стали розробка навчальних курсів та підготовка посібника для соціальних підприємців, які спрямовують свої зусилля на боротьбу з бідністю та соціальною ізоляцією. Згодом держава починає дотувати соціальних підприємців та фокусується на «великого інвестора» [8].

В цей час починають формуватися критерії підтримки соціального підприємництва, а саме [9, с.50]:

- соціальний вплив (спрямованість на вирішення чи пом'якшення конкретної відчутної соціальної проблеми);
- інноваційність (застосування нових підходів, нових способів розв'язання як давньої, так і новопосталої соціальної проблеми);
- самоокупність і фінансова стійкість (незалежність від зовнішнього фінансування);
- тиражованість (відтворюваність моделі соціального підприємства в інших географічних і соціальних умовах).

З 2013 року уряд Норвегії оголосив, що держава буде сприяти доступу соціальних підприємців до можливостей та схем фінансування на рівні з іншими підприємцями та визначив три пріоритетні напрямки, що представляють особливий інтерес при розгляді політики у соціальному підприємстві [8]:

о державні закупівлі - державний сектор займає ключову нішу і здебільшого є єдиним клієнтом для соціальних підприємців. Проте соціальні підприємці, які тільки виходять на ринок, не завжди обізнані належним чином стосовно процедури відкритих торгів та участі у процесі прийняття рішень. Часто в процесі проведення публічних торгів мало враховується аспект інноваційності у сфері послуг і поставок;

о компетентність - соціальні підприємці мають чітке бачення наявних проблем та способів їх вирішення, проте часто вони є недостатньо компетентними в питаннях ведення бізнесу;

о культура підприємництва - у багатьох випадках соціальні підприємці не мають досвіду ведення бізнесу і не «володіють правилами гри», що є необхідною умовою та запорукою ведення успішного бізнесу.

Враховуючи наведене вище, уряд прагне сприяти посиленню конкурентоспроможності соціальних підприємців кількома шляхами [9, с.50-51]:

– реалізація програм навчання ще на початковому рівні – на етапі зародження ідеї. Генераторами більшості ідей виступає молодь. Саме тому, в курс навчання на рівні бакалаврату включені такі курси, як соціальні інновації та соціальне підприємництво. Важливе значення в напрямку просування такого навчання має міжсекторальна співпраця, а саме співпраця урядових структур та навчальних закладів. Наприклад, Центр підприємництва в Університеті Осло пропонує навчальний курс «Соціальне підприємництво» як для магістрів, так і для бакалаврату;

– адміністрація праці та соціального забезпечення Норвегії надає грантову підтримку соціальним підприємцям. Важливим кроком у напрямку підтримки соціального підприємництва є прийняття у жовтні 2015 року Урядового Плану підтримки підприємництва «Хороші ідеї – забезпечене майбутнє», окремим розділом якого є підтримка та розвиток соціального підприємництва. Наприклад, вже запущена гаряча лінія для підприємців, які можуть звернутися та отримати консультацію фахівця з приводу будь-яких, в тому числі вузькопрофільних, питань.

Розуміючи актуальність розвитку соціального підприємництва, уряд Норвегії зосереджує свою увагу і на налагодженні співпраці у цьому напрямку з іншими скандинавськими країнами. У 2013 році Рада Міністрів Північних Країн провели дослідження стосовно потенційних можливостей співпраці у розвитку соціального підприємництва у країнах Північної Європи, що продемонструвало потенціал для покращення взаємодії між гравцями, які пропонують інструменти, спрямовані на підтримку соціальних підприємців. Важливе значення має підтримка розвитку соціального підприємництва на локальному рівні. До прикладу, у Порсгрунні функціонують пільгові дитячі кімнати для батьків, які тимчасово не працюють, але займаються пошуком роботи чи перекваліфікацією; у Бергені діє хаб – локація соціальних підприємців, на базі якого працює бізнес-інкубатор [9, с.51].

У Бельгії до терміну соціального підприємництва все частіше звертаються, щоб описати підприємницьку діяльність неурядових організацій. Поняття соціального підприємництва у Бельгії не має чітких правових меж.

У 1996 р. з'явилося законодавство про компанії із соціальною місією (social purpose company), що намітило розмаїття юридичних форм соціальних

підприємств. Федеральне законодавство не обмежує обсягів підприємницької діяльності і не передбачає розподілу прибутків між засновниками (допускаючи окремі механізми зниження їхніх витрат) [10, с.46]. За перші 10 років 400 організацій в Бельгії отримали статус неурядових організацій, і ця тенденція зберігається. Варто зазначити, що більшість бельгійських організацій, що розвивають комерційну діяльність та мають соціальну місію, оперують як неприбуткові асоціації [11]. У Бельгії на практиці соціальні підприємства найбільш активно створювалися в 1990-х рр., а з 1996 р. в країні активно працюють інституції мережі European Research Network, що займаються дослідженням феномена соціального підприємництва. Серйозним поштовхом для розвитку соціального підприємництва стала діяльність відділення нідерландського банку «Triodos Bank», який під час фінансової кризи 2007-2008 років стимулював організації, що працювали виключно в соціальних сферах. Практичну роботу бельгійських соціальних підприємств спрямовано на насичення ринку товарами й послугами, які не забезпечують звичайний бізнес і громадський сектор [2, с.24].

Цікавим до вивчення є бельгійський досвід системи соціальних ваучерів («service voucher system»), коли, прийнявши на роботу людину із відповідним вразливим статусом, роботодавець отримує з федерального бюджету компенсацію для оплати її праці. Щоб уникнути зловживань, ваучери надають людям, що мають певні обмеження до швидкого працевлаштування на ринку праці та наймаються для виконання роботи, що має очевидну соціальну додану вартість для цієї території (наприклад, садівництво, транспорт для вразливих груп тощо). Також організація-роботодавець має залучати до прийняття рішень працівників підприємства. Відповідно до цих умов акредитовані підприємства отримують державне фінансування для покриття частини їх витрат, а саме надання послуг із інтеграції праці [10, с.46].

У Греції всі питання соціального підприємництва регулюються Законом № 4019 від 2011 р. «Про соціальну економіку, соціальне підприємництво та інші положення». Закон передбачає три категорії соціальних підприємств: інтеграційні соціальні кооперативи (основа діяльності – соціальна і трудова інтеграція осіб, які опинилися у важкій життєвій ситуації); кооперативи соціальної опіки (виробляють товари й послуги для інвалідів, літніх осіб, осіб із хронічними захворюваннями тощо); кооперативні підприємства суспільного виробництва (працюють на свій регіон у сферах культури, екології, житлово-комунального господарства, підтримання місцевих традицій) [2, с.24].

У Латвії перший законопроект було розроблено наприкінці 2015 р. В 2017 року латвійський парламент ухвалив закон про соціальне підприємництво. На розробку й адвокацію законопроекту пішло три роки. У квітні 2018 року були затверджені всі необхідні підзаконні акти, і закон

запрацював. «Дуже часто саме соціальні підприємці за допомогою ефективних методів зможуть інтегрувати одержувачів допомог у ринок праці, змінюючи, таким чином, їхнє життя і створюючи з одержувачів благ платників податків», - пояснювала парламентаріям необхідність закону робоча група.

Латвія врегулювала соціальне підприємництво, і це дозволило йому стати вагомим сектором економіки. Доходи низки соціальних підприємств Латвії нині вимірюються мільйонами євро. Латвійське соціальне підприємство, яке відповідає вписаним у законі критеріям і вміє подати детальну грамотну заявку із серйозним бізнес-планом, отримує до 200 тисяч євро фінансування від Європейського Союзу [12].

Латвійський закон про соціальне підприємництво визначив, що соціальні підприємства можуть діяти виключно у формі товариства з обмеженою відповідальністю, проходити щорічну акредитацію та підтверджувати свій статус соціального підприємства у Міністерстві добробуту Латвії [10, с.54].

Висновки. Отже, підсумовуючи зазначене вище, можна зробити висновок, що більшість країн Європейського Союзу (Італія, Великобританія, Бельгія, Норвегія, Греція, Польща, Латвія тощо) прийняла основоположні законодавчі та нормативні акти, що визначають провідну організаційно-правову форму та засади діяльності соціальних підприємств, в результаті правова система забезпечує достатньо високий рівень контролю за діяльністю соціальних підприємств, встановлює стандарти якості надання соціальних послуг, передбачає спілкування між виробниками і споживачами соціальних послуг.

Законодавчо діяльність соціальних підприємств країн Європейського Союзу переважно є у формі кооперативів або формі некомерційного об'єднання. Вони створюються і розвиваються за активної підтримки: держави, організацій підтримки соціального підприємництва, підтримки банківських організацій.

Посилення конкурентоспроможності соціальних підприємств здійснюється шляхами: реалізація програм навчання (міжсекторальна співпраця, а саме співпраця урядових структур та навчальних закладів); адміністрація праці та соціального забезпечення.

Нормативне врегулювання соціального підприємництва є основою для створення механізмів стимулювання та підтримки соціальної складової бізнесу, формування соціального замовлення та мобілізації потенціалу бізнесу на вирішення соціальних проблем, що дозволяє йому стати вагомим сектором економіки.

Ключовим в даному контексті є розвиток соціального підприємництва, як однієї із форм забезпечення економічної стабільності та суспільної рівноваги, яка націлена на пом'якшення або вирішення соціальних проблем.

Подальші дослідження можуть бути зосереджені на вивченні чинників успіху соціального підприємництва та пошуку шляхів його підтримки в контексті воєнного стану.

Література:

1. Учасники проєктів Вікімедіа. Вступ України до Європейського Союзу – Вікіпедія. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вступ_України_до_Європейського_Союзу (дата звернення: 23.01.2024).
2. Соціальне підприємництво в Україні: Економіко-правовий аналіз / за ред. І. Каменко. EU4youth— Розкриття потенціалу молодих соціальних підприємців в Молдові та Україні. К., 2020. 37 с.
3. Слободянюк Н. Соціальне підприємництво зарубіжний досвід та можливості імплементації в Україні. *Шевченківська весна – 2023: публічне управління та державна служба* : матеріали Все-укр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчен., м. Київ, 29 берез. 2023 р. / ред. Л. Г. Комахи. Київ, 2023. С. 218-219.
4. Community interest company (CIC) – What is a CIC? | SumUp Invoices. *SumUp - a better way to get paid*. URL: <https://www.sumup.com/en-gb/invoices/dictionary/community-interest-company/> (дата звернення: 23.01.2024).
5. BonVenture - Your Team for High Impact Investing. *BonVenture*. URL: <https://bonventure.de/en/about-us/> (дата звернення: 23.01.2024).
6. Соціальне підприємництво: від ідеї до суспільних змін. Посібник / Свинчук А.А., Корнецький А.О., Гончарова М.А., Назарук В.Я., Гусак Н.Є., Туманова А.А. – К: ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2017 – 188 с.
7. Романова І., Товстий Т. Соціальне підприємництво в Польщі. *Проблеми та перспективи розвитку підприємництва*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 25 листоп. 2022 р. Харків, 2022. С. 161–162. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cf2b4f2d-759f-49d1-9209-6b1b6394c856/content> (дата звернення: 23.01.2024).
8. Соціальне підприємництво – запорука економічної стабільності та суспільної рівноваги. *Львівська торгово-промислова палата*. URL: <https://lcci.com.ua/socialne-pidpryemnytstvo-dosvid-norvegiji/> (дата звернення: 23.01.2024).
9. Європейські практики соціального підприємництва: стійкість, інклюзія та креативність : курс лекцій / А. В. Переверзева та ін. Запоріжжя : EUROSECRET, 2022. 151 с. URL: <https://moodle.znu.edu.ua/course/view.php?id=15067> (дата звернення: 23.01.2024).
10. Соціальне підприємництво: посібник для викладачів курсу / за наук. редакцією к.е.н. А. О. Корнецького — К. : Фамільна друкарня Huss, 2019. — 160 с.
11. Huybrechts B. The governance of fair trade social enterprises in Belgium. *Social Enterprise Journal*. 2010. Vol. 6, Issue: 2, P.110-124
12. Законодавство про соціальне підприємництво: досвід Латвії та ЄС. *Соціальне підприємництво в Україні*. URL: https://socialbusiness.in.ua/knowledge_base/zakonodavstvo-pro-sotsial-ne-pidpryemnytstvo-dosvid-latvii-ta-yes/ (дата звернення: 23.01.2024).

References:

1. Uchasnyky proektiv Wikimedia, (2022). Vstup Ukrainy do Yevropeiskoho Soiuzu — Vikipediia Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki> [in Ukrainian].
2. Kamenko, I. (2020), *Social entrepreneurship in Ukraine: Economic and legal analysis*” [Social entrepreneurship in Ukraine: Economic and legal analysis]. EU4youth - Rozkryttia potentsialu molodykh sotsial'nykh pidpryemtsiv v Moldovi ta Ukraini, Retrieved from https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2021/07/legal-report-inukraine_ukrainian_1.pdf [in Ukrainian].

3. Slobodianiuk, N. (2023). Sotsialne pidpriemnytstvo zarubizhnyi dosvid ta mozhlyvosti implementatsii v Ukraini [Social entrepreneurship: foreign experience and possibilities of implementation in Ukraine]. Proceedings from MIIM '23: Vse-ukr. nauk.-prakt. konf. studentiv, aspirantiv ta molodykh vchen. «Shevchenkivska vesna – 2023: publichne upravlinnia ta derzhavna sluzhba». (pp. 218–219). Kyiv: NNI PUDS KNU [in Ukrainian].
4. Community interest company (CIC) – What is a CIC? | SumUp Invoices. SumUp - a better way to get paid. Retrieved from <https://www.sumup.com/en-gb/invoices/dictionary/community-interest-company/>
5. BonVenture - Your Team for High Impact Investing. BonVenture. Retrieved from <https://bonventure.de/en/about-us/>
6. Svyinchuk, A.A., Kornetskyi, A.O., Honcharova, M.A., Nazaruk, V.Ia., Husak, N.Ie., & Tumanova, A.A. (2017). *Sotsialne pidpriemnytstvo: vid idei do suspilnykh zmin. [Social entrepreneurship: from idea to social change]*. Kyiv: TOV «PIDPRYEMSTVO «VI EN EI» [in Ukrainian].
7. Romanova I. A. & Tovsty T.V. (2022). Sotsialne pidpriemnytstvo v Polshchi. [Social entrepreneurship in Poland]. Proceedings from MIIM '22: Mizhnar. nauk.-prakt. konf. «Problemy ta perspektyvy rozvytku pidpriemnytstva», (pp. 161–162). Kharkiv: «Nats. avtomob.-dor. un-t.» [in Ukrainian].
8. Sotsialne pidpriemnytstvo – zaporuka ekonomichnoi stabilnosti ta suspilnoi rivnovahy. Lvivska torhovo-promyslova palata. Retrieved from <https://lcci.com.ua/socialne-pidpryemnytstvo-dosvid-norvegiji/> [in Ukrainian].
9. Pereverzieva, A. V. (Eds.). (2022). *Yevropeiski praktyky sotsialnoho pidpriemnytstva: stiikist, inkluziia ta kreatyvnist [European practices of social entrepreneurship: sustainability, inclusion and creativity]*. Zaporizhzhia: EUROSECRET. Retrieved from <https://moodle.znu.edu.ua/course/view.php?id=15067> [in Ukrainian].
10. Kornetskoho, A. O. (Eds.). (2019). Sotsialne pidpriemnytstvo [Social entrepreneurship]. Kyiv: Familna drukarnia Huss [in Ukrainian].
11. Huybrechts B. The governance of fair trade social enterprises in Belgium. Social Enterprise Journal. 2010. Vol. 6, Issue: 2, P.110-124
12. Zakonodavstvo pro sotsialne pidpriemnytstvo: dosvid Latvii ta YeS. Sotsialne pidpriemnytstvo v Ukraini. Retrieved from https://socialbusiness.in.ua/knowledge_base/-zakonodavstvo-pro-sotsial-ne-pidpriemnytstvo-dosvid-latvii-ta-yes/ [in Ukrainian].

УДК 351:354:658.3:35:007

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-276-287](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-276-287)

Торічний Вадим Олександрович доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри національної безпеки та управління Факультету підготовки керівних кадрів, Національна академія Державної прикордонної служби України, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, <https://orcid.org/0000-0003-3336-6386>.

Райко Валерій Вікторович доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри національної безпеки та управління Факультету підготовки керівних кадрів, Національна академія Державної прикордонної служби України, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, <https://orcid.org/0000-0003-2494-8472>.

Шинкарук Андрій Володимирович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри національної безпеки та управління Факультету підготовки керівних кадрів, Національна академія Державної прикордонної служби України, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, <https://orcid.org/0009-0003-3921-4348>.

УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ У ВИРІШЕННІ ПРОБЛЕМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОПЕРАТИВНО-СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Одним зі стратегічних пріоритетів є модернізація управлінської освіти, а отже – проведення санації кадрового та інституційного забезпечення у системі професійної підготовки майбутніх фахівців для державних інститутів українського суспільства.

Українцям необхідно усвідомити наступне: в основі усіх кризових процесів в суспільстві лежить управлінська криза або криза інструментів ефективної діяльності. Центральним завданням управління є пошук вирішення проблеми, з якою раніше соціальна спільнота не стикалась.

Сучасна управлінська наука розділена на два рівні знань. На першому рівні представлені теорії соціального управління, що належить до переважної більшості загальних політико-соціальних, економічних та культурно-філософських концепцій. Такі концепції пояснюють механізми функціонування соціуму на різних етапах історичного розвитку. На другому – науково-методична база для формулювання практичних рекомендацій щодо раціоналізації професійної діяльності, удосконалення управлінського процесу на основі прикладних організаційних та управлінських теорій. І перший і

другий рівні базуються на законах та закономірностях соціального розвитку та соціального управління, а також на історичному досвіді.

Багатогранність та поліаспектність соціального явища «управління» зумовлені наявністю у наукових та навчальних джерелах чималої кількості визначень згаданого поняття. Слід наголосити, що ці поняття не суперечливі, оскільки існують різні підходи у тлумаченні «управління» та різні пріоритети в основі суттєвих ознак.

Управління в професійній діяльності офіцерів сучасної Державної прикордонної служби України є її фундаментальною основою. За чинним законодавством вищий військовий навчальний заклад має можливість передбачати навчальні дисципліни управлінського змісту за усіма спеціальностями. Проте, необхідно зазначити, що в українській вищій військовій освіті поступово зникають такі дисципліни, а також компетентні науково-педагогічні працівники, здатні якісно підготувати управлінців-офіцерів. Основною причиною, яка може пояснити цю ситуацію – війна, що вимагає акцентувати увагу на військовій складовій у підготовці офіцерів.

Ключові слова: прикордонна служба, органи управління, оперативно-службова діяльність, удосконалення, управлінська діяльність, управління.

Torichny Vadim Alexandrovich Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of National Security and Management of the Faculty of Management Training, National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, St. Shevchenko, 46, Khmelnytsky, 29000, <https://orcid.org/0000-0003-3336-6386>.

Raiko Valeriy Viktorovich Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of National Security and Management of the Faculty of Leadership Training, National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, 29000, Khmelnytsky, St. Shevchenko, 46, Khmelnytsky, 29000, <https://orcid.org/0000-0003-2494-8472>.

Shynkaruk Andriy Vladimirovich Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of National Security and Management of the Faculty of Management Training, National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, St. Shevchenko, 46, Khmelnytsky, 29000, <https://orcid.org/0009-0003-3921-4348>.

MANAGEMENT ASPECTS OF TRAINING OFFICERS-BORDER GUARDS IN SOLVING THE PROBLEM OF IMPROVING THE EFFICIENCY OF OPERATIONAL AND SERVICE ACTIVITIES

Abstract. Abstract. One of the strategic priorities is the modernization of management education, and therefore - the reorganization of personnel and

institutional support in the system of professional training of future specialists for state institutions of Ukrainian society.

Ukrainians need to realize the following: at the heart of all crisis processes in society is a managerial crisis or a crisis of instruments of effective activity. The central task of management is to find a solution to a problem that the social community has not faced before.

Modern management science is divided into two levels of knowledge. At the first level, theories of social management are presented, belonging to the vast majority of general political, social, economic, cultural and philosophical concepts. Such concepts explain the mechanisms of functioning of society at different stages of historical development. On the second - the scientific and methodological basis for the formulation of practical recommendations for the rationalization of professional activity, the improvement of the management process on the basis of applied organizational and management theories. Both the first and second levels are based on the laws and patterns of social development and social management, as well as on historical experience.

The versatility and polyaspectness of the social phenomenon of "management" are due to the presence in scientific and educational sources of a considerable number of definitions of the mentioned concept. It should be emphasized that these concepts are not contradictory, since there are different approaches in the interpretation of "management" and different priorities based on essential characteristics.

Management in the professional activities of officers of the modern State Border Guard Service of Ukraine is its fundamental basis. According to the current legislation, the higher military educational institution has the opportunity to provide for educational disciplines of managerial content in all specialties. Nevertheless, it should be noted that such disciplines, as well as competent scientific and pedagogical workers capable of qualitatively training managerial officers, are gradually disappearing in Ukrainian higher military education. The main reason that can explain this situation – the war, which requires focusing on the military component in the training of officers.

Keywords: border service, management bodies, operational and service activities, improvement, management activities, management.

Постановка проблеми. Україна має нагальну потребу щодо збереження власної державної суб'єктності; завершити війну, що розв'язала росія; забезпечити національну безпеку; забезпечити духовно-культурний та суспільно-економічний розвиток. Одним зі стратегічних пріоритетів є модернізація управлінської освіти, а отже – проведення санації кадрового та інституційного забезпечення у системі професійної підготовки майбутніх фахівців для державних інститутів українського суспільства.

Українцям необхідно усвідомити наступне: в основі усіх кризових процесів в суспільстві лежить управлінська криза або криза інструментів ефективної діяльності. Центральним завданням управління є пошук вирішення проблеми, з якою раніше соціальна спільнота не стикалась.

Управління існує у фізичних, біологічних, хімічних, політичних та технологічних процесах та явищах, а також на основі взаємодії різноманітних ресурсів та сил у світі.

Метою статті – узагальнення результатів аналізу шляхів підвищення ефективності оперативно-службової діяльності за рахунок удосконалення управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основи наукового управління закладені здобутками М. Вебера [15], Ф. Тейлора [14], А. Файоля [6], Л. Берталанфі [12], Р. Майлза [13] та ін. Ці вчені є авторами робіт, що слугують вихідним концептом для численних практичних розробок у галузі управління: нові форми організації соціального управління, спеціальна управлінська функція, управління персоналом, управління людським ресурсом.

За результатами аналізу наукових праць можна стверджувати, що управління – це суспільне явище, характерне для кожної країни на будь-якому етапі людської цивілізації. За хронологією появи, управління передують появі перших держав. Основні ознаки владної та розпорядчої діяльності характерні історичним періодам первинного суспільства, в якому основою влади були родинність, вірування, звичаї та традиції. За тих часів, ключове завдання влади полягало у життєвому забезпеченні племені, а соціальна система цінностей передбачала задоволення інтересів переважної більшості спільнот в цілому. Враховуючи ці факти, розвиток управлінської діяльності в соціумі вивчається як історичне виділення специфічного різновиду діяльності з групової спільної праці.

Виклад основного матеріалу. Сучасна управлінська наука розділена на два рівні знань. На першому рівні представлені теорії соціального управління, що належить до переважної більшості загальних політико-соціальних, економічних та культурно-філософських концепцій. Такі концепції пояснюють механізми функціонування соціуму на різних етапах історичного розвитку. На другому – науково-методична база для формулювання практичних рекомендацій щодо раціоналізації професійної діяльності, удосконалення управлінського процесу на основі прикладних організаційних та управлінських теорій. І перший і другий рівні базуються на законах та закономірностях соціального розвитку та соціального управління, а також на історичному досвіді.

Багатогранність та поліаспектність соціального явища «управління» зумовлені наявністю у наукових та навчальних джерелах чималої кількості визначень згаданого поняття. Слід наголосити, що ці поняття не суперечливі,

оскільки існують різні підходи у тлумаченні «управління» та різні пріоритети в основі суттєвих ознак.

За результатами аналізу наукової літератури виокремлено основні визначення поняття «управління»:

узагальнене – тип організації діяльності згідно із вимогами об’єктивних законів; цілісна наука та практика щодо керівництва організаціями; наука та різновид мистецтва, що поєднує об’єктивність та індивідуальність; тип організації та реалізації цілеспрямованих впливів; тип організації та координації діяльності із застосуванням ресурсів задля досягнення необхідного результату; механізми, що реалізують комплекс інтересів кожного учасника у професійній діяльності (індивідуальних, колективних, суспільних);

функціональне: цілеспрямована координація у суспільному відтворенні; процедури планування, організації, мотивації праці та контролю; цілеспрямованість впливу на людські спільноти з метою забезпечення організації та координації її діяльності;

процесуальне: діяльність, прийняття та реалізація управлінського рішення; процеси та форми діяльності, за яких передбачено керівництво групами людей при орієнтації її на реалізацію мети організації; сила особистого впливу керівника на поведінку членів колективу з метою досягнення певної мети (пошук конкретних управлінських рішень, контроль їх ефективності та реалізації); цілеспрямована діяльність людини, яка здійснює впорядкування та підкорення своїх інтересів елементам зовнішнього середовища – соціуму, елементів живої та неживої природи, техніки; системна та конкретна прикладна діяльність щодо свідомої організації суспільного виробництва на кожній стадії розширеного відтворення; цілеспрямований вплив на об’єкти управління щодо змін його станів або поведінки за змінюваними обставинами;

суб’єктно-об’єктне: впорядкування, регуляція системи завдяки змінам внутрішнього середовища; цілеспрямована взаємодія між суб’єктами та об’єктами в управлінській системі, є елементом організаційного процесу у досягненні мети, вирішення завдання; усвідомлена діяльність людини, що спрямована на створення оптимальних умов функціонування; діяльність органів та осіб в управлінні з метою впливу на керовані об’єкти завдяки обраним методам у досягненні сформульованої мети.

Беручи до уваги таку дискусійність та певну неоднозначність таких окремих визначень поняття «управління», їх комплекс уможливорює систематизоване уявлення щодо цих підходів у тлумаченні та змістовній характеристиці зазначеного поняття, а також розподілу наукових позицій, що переважають у їх розгляді.

Отже, узагальнюючи проаналізовані вище підходи, можна звернутись до такого визначення: управління є діянням, що призводить до зміни стану

певного об'єкту; впливу на об'єкти, системи, процеси тощо задля збереження їх стабільності або переведення з одного стану в інший, згідно із метою, яку треба досягти.

В управлінському процесі виділяють об'єкти управління (підсистеми, над якими керують) та суб'єкти управління (підсистема управління), що у поєднанні становлять цілісну управлінську систему. Об'єкти управління сприймають діяння, а суб'єкти – повинні реалізувати управлінське діяння на основі управлінського рішення. В управлінському процесі можна виокремити управління соціальною системою, управління технічною системою, управління біологічною системою.

Визнання особливої ролі управління в суспільному розвитку наприкінці ХХ століття сприяло появі чималої кількості наукових праць, автори яких намагались визначити сутність та зміст цього непростого явища. Результатом такої діяльності стало формування окремих наукових шкіл: класичної школи управління, наукового управління, адміністративного управління, людських взаємовідносин, соціальних систем та підсистем, прикладної математичної теорії у прийнятті рішення, проблем системного, ситуативного та процесного управління. Виникнення таких наукових шкіл відбулось не одночасно, а було розподілене у часі та відображало процеси поглиблення процесів сприйняття та усвідомлення управління у соціумі.

Згідно із законами розвитку науки, основні поняття та категорії управління за своїм змістом доповнювались та розширювались суттєвими ознаками (функціями, принципами, структурами). Таку ситуацію можна пояснити широтою пізнання управлінської діяльності, упорядкуванням знань про неї.

Управління нині супроводжує усі різновиди колективної діяльності, і є присутньою в кожній галузі, а тому неодмінно віддзеркалює загальний стан суспільної культури, її специфіку та людську ментальність. У правильному веденні справ передбачено якісне управління кожним ресурсом.

Врахування виключної ролі людини в організації управлінської діяльності зумовила увагу науковців до вивчення цього феномену. До прикладу, було обґрунтовано низку універсальних ознак управління:

здатність управлінського процесу впливати на культуру соціальних дій та взаємодії, виступати рушійною силою змін (управлінська якість);

здатність управлінської діяльності утворювати та поєднувати лінійну та нелінійну, формальну та неформальну, контактну та дистанційну систему зв'язків між різновидами дій, цінностями та цілями (управлінські відносини);

здатність управління до створення персоніфікованих соціокультурних конструкцій, що виступають необхідними та достатніми для утримання проблем в межах керованості, а також володіють характеристиками самоналаштування та перетворення у змінних умовах (управлінський механізм).

Управління виступає фактор змін у культурі соціальних груп і це вже давно визначили представники цих груп. Слід наголосити на тому, що управління має прямий зв'язок із культурою суспільства, а не традицій, оскільки їх змінити складно. Науковці це усвідомили та присвятили свої праці проблемам розвитку у суспільстві нового управління, опису досвіду діяльності державних інституцій і систем управління ефективних організацій.

Останніми роками, окремими фахівцями висловлюється твердження щодо створення нової управлінської парадигми. Ця парадигма повинна базуватись на досягнення певної низки наук: економічної, політичної, соціологічної, психологічної, філософської, культурологічної.

Управління в професійній діяльності офіцерів сучасної Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ) є її фундаментальною основою. За чинним законодавством вищій військовий навчальний заклад має можливість передбачати навчальні дисципліни управлінського змісту за усіма спеціальностями. Проте, необхідно зазначити, що в українській вищій військовій освіті поступово зникають такі дисципліни, а також компетентні науково-педагогічні працівники, здатні якісно підготувати управлінців-офіцерів. Основною причиною, яка може пояснити цю ситуацію – війна, що вимагає акцентувати увагу на військовій складовій у підготовці офіцерів [1].

Запорука ефективних змін в сучасному суспільстві – знання. Важливим завданням системи вищої освіти, зокрема військової – розуміння суб'єктами освіти знань та володіння вміннями суб'єктами управління їх використовувати. Ця здатність мати вплив на соціум є універсальною характеристикою, що обумовлена наявністю управління в кожній сфері життєдіяльності людини [5].

Професійна діяльність керівників органів охорони державного кордону у ДПСУ являє собою організаційний, регулятивний та контролюючий центр і є універсальною, оскільки проникає в кожний вид форму діяльності, вникаючи у логіку відносин між особами та соціальним спільнотами, суспільством та його частинами, тобто суб'єктами, що мають свідомість та волю. Організаційні та контрольно-регулятивні функції управлінців у ДПСУ конкретизуються у професійних завданнях та цілях [3].

Зважаючи на подане вище, військова освіта повинна підготувати високоефективних управлінців для прикордонного відомства.

Процеси демократизації суспільства України та війна, що розв'язана росіянами-агресорами проти України, вимагають формування нових підходів щодо підготовки управлінця, зокрема у прикордонній службі. Зміст сучасного професійного завдання, що покладені на управлінців усіх рівнів прикордонного відомства вимагає їх комплексного вирішення та розуміння усіх можливих варіантів наслідку. Охорона та захист державного кордону є специфічною формою втілення державної політики у сфері української

національної безпеки. Вимогами до такої діяльності є захищеність особистості, спільноти та держави в цілому у прикордонному безпековому середовищі. Загалом, прикордонна безпека виконує роль фундаментального елементу державотворчого процесу, тобто після його формування можна стверджувати про факт існування суб'єктності державного інституту [2]. Сучасному поколінню в прикордонному безпековому середовищі загрожують війни, тероризм, високий рівень злочинності, наркотрафік тощо. З метою формування української системи прикордонної безпеки враховують такі впливові чинники, з-поміж яких вартими уваги є розташування держави у південно-східній європейській частині та функціонування євразійських транспортних шляхів, незаконна міграція та різного виду контрабанда. Отже, врахування геополітичної та внутрішньої обстановки в Україні уможливорює розуміння пріоритетних завдань державних інститутів: боротьбу з агресором, прогнози загроз та ризиків і своєчасне їх виявлення, попередження та нейтралізація ризиків і загроз у національній безпеці, зокрема і прикордонній [4].

Чинником розвитку прикордонного професійного середовища є прикордонник-військовослужбовець. До цієї категорії можна віднести офіцерів, прапорщиків, військовослужбовців за контрактом та солдатів. Тому, професія «прикордонника» виступає за змістом розгалуженою та масштабною.

Засадами існування прикордонної діяльності є офіцер-прикордонник – безпосередній керівник діяльності підпорядкованого йому особового складу, що зобов'язані припинити прикордонні правопорушення [8]. Прикордонне професійне середовище є багатограним, а нині є насиченим бойовими подіями, управлінським процесом, змінними умовами на кордоні. Здатність офіцера-прикордонника до прийняття рішень йти на бій, охорони кордону є цінними елементами управлінського процесу. Від навичок та умінь офіцерів-прикордонників повноцінно та раціонально враховувати специфіку охорони ділянки відповідальності на кордоні, залежить якість несення служби прикордонними нарядами [7].

Зміст професійної діяльності офіцерів-прикордонників у науковій галузі «Психологія праці» співвіднесений із конкретним соціономічним типом як «людина-людина». Цей тип характеризується подвійним характером діяльності: одна сторона – міжособистісна взаємодія, інша – прагнення володіти спеціальними знаннями та вміннями. Констатуємо, що велика частка у професійній діяльності суб'єктів такого виду професії належить до сфери обслуговування людей, керівництва їх діяльністю, їх освіти та вихованню. Отже, у змісті професійної діяльності типу «людина-людина» наголошують на умовах щодо постійного та неперервного контактування [9]. Такі особливості пояснюються реалізацією офіцерами-прикордонниками професійних завдань діяльності на засадах взаємодії з персоналом підпорядкованого підрозділу,

тісними контактами з органами місцевого самоврядування, правоохоронними та військовими формуваннями [11].

Результати вивчення наукових джерел свідчать про те, що управління в професійній діяльності аналізується декількома визначальними науковими напрямками: психологією особистості, психологією розвитку, соціологією, філософією та педагогікою. Пояснити це можна таким чином:

слід враховувати онтогенетичні закони розвитку особистості, що лежать в основі процесуального аспекту управління в прикордонній службі;

усвідомлення того, що процес професіоналізації особи – це одночасно і побудова особистої життєвої траєкторії щодо власного розвитку;

обирати напрямки особистої активності життя, що містять змістовний аспект.

Переважає більшість сучасних наук вивчають особистість як цілісне поєднання соціогенного, біогенного та психогенного елементів.

В структурі особистості майбутнього офіцера-прикордонника поєднано індивідуальний комплекс рис, що впливають на переживання, поведінку та стиль мислення. У цій структурі, як і будь якої особи, існують зв'язки та взаємодії між кожним відносно стійким компонентом. Під час формування особистості майбутнього офіцера-прикордонника здійснюється розкриття органічної системи, у якій усі елементи передбачають інші та зумовлені системою. Така структура особистості майбутнього офіцера-прикордонника прагне до гармонії не на основі пропорційного розвитку кожної складової структури, а за результатами високих темпів розвитку його здібностей, які лежать в основі домінуючої спрямованості особи в управлінській діяльності [10].

Освітня діяльність майбутніх офіцерів-прикордонників передбачає етап його початкового становлення як професіонала-управлінця. У перспективі цей процес має продовження у практичній сфері.

Майбутні офіцери-прикордонники - керівники прикордонним підрозділом є важливою складовою усієї прикордонної системи. Завдяки оволодінню та накопиченню професійних знань та умінь управлінець.

Узагальнення результатів наукової літератури у проблематиці формування управлінців-прикордонників визначено декілька груп професійно-особистісних якостей та рис:

чітко організовувати свою працю та працю підпорядкованих людей;

здійснювати прогнози та плани, координувати, регулювати, контролювати та аналізувати професійну діяльність;

проявляти ініціативу та інтерес у впровадженні інновацій у професійній діяльності;

робота над удосконаленням технологій, поліпшувати умови праці, мотивувати до професійного зростання;

управляти та виховувати професійні якості у підпорядкованих людей;
формування принципів організації професійної діяльності;
адаптуватись до нових умов, проблемних ситуацій, застосовувати адекватні підходи щодо розв'язання професійних завдань;
швидко та чітко приймати рішення;
поєднувати в управлінні особистісний, корпоративний та державний інтерес;
визнавати цінності підпорядкованого особового складу;
чітко визначати плани та перспективи;
мати оптимальний рівень працездатності, своєчасно виконувати професійні обов'язки;
підтримувати контакти з кожним учасником професійного середовища, забезпечувати атмосферу довіри та взаєморозуміння.

Висновки. Для офіцерів-прикордонників особливого значення мають знання про способи та прийоми роботи з інформаційними потоками, тобто необхідно бути готовими до здійснення інформаційно-аналітичної та інтелектуальної діяльності. За результатами володіння такими знаннями, прикордонники-управлінці створюють накази, положення, інструкції, розрахунки, рішення тощо.

У переважної більшості науковців простежується однотайність щодо змісту підготовки офіцерів-прикордонників для ефективного управління: не тільки оволодіння знаннями та уміннями, але й готовність до здійснення діяльності, зокрема до таких управлінських процедур як організація, роз'яснення, контроль. Тому особливої ваги у формуванні професійного управлінця-прикордонника набуває обізнаність у сфері педагогіки та психології особистості, основ колективної діяльності, зі стилями управлінської діяльності, щодо механізмів міжособистісної взаємодії тощо.

Література:

1. Балабанова Л. В., Сардак О. В. Управління персоналом. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 468 с.
2. Волобуєв В. В. Методичні рекомендації науково-педагогічним працівникам ВВНЗ щодо формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до проектного управління. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка».* 2022. № 10(12). С. 275–282.
3. Гармаш Т. А. Педагогічні умови формування готовності майбутніх фахівців із логістики до управлінської діяльності. *Науковий вісник Південно-українського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. Серія : Педагогіка.* Одеса, 2017. Вип. 5(118). С. 17–20.
4. Дем'янюк Ю. А. Формування військово-організаторських умінь у майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Нац. академія Держ. прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2010. 20 с.

5. Дияк В. В., Аніщенко В. О., Яремчук С. С. Підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників до управлінської діяльності: проектний підхід. *Наука і техніка сьогодні (Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Педагогіка», Серія «Техніка», Серія «Фізико-математичні науки») : електрон. журн.* 2023. № 1(15). С. 134–140. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-1\(15\)-134-140](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-1(15)-134-140).

6. Мошек Г. Є., Федоренко В. Л., Коваленко О. В. та ін. Менеджмент організації. Теорія та практика. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 808 с.

7. Козаченко Т. Публічне управління на засадах проектного менеджменту: сучасний погляд. *Держава та регіони. Серія : Державне управління.* 2018. № 2(62). С. 50–52.

8. Луговий В. І. Шляхи і засади вдосконалення підготовки керівного персоналу держслужби (аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду). Підвищення кваліфікації держслужбовців : зб. наук. пр. Київ : Вид-во УАДУ, 2019. С. 108–138.

9. Луцький О. Л. Алгоритм роботи офіцерів органів управління в підпорядкованих підрозділах охорони державного кордону. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони.* 2013. № 2. С. 87–89.

10. Радванський І. Г. Шляхи та педагогічні умови підготовки офіцерів внутрішніх військ у вищих військових навчальних закладах до управлінської діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 20.02.02 / Нац. академія Прикордонних військ України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2000. 196 с.

11. Тарнавський М. М. Формування культури управлінської діяльності у майбутніх офіцерів-прикордонників : дис. ... канд. пед. наук : 20.02.02. Хмельницький, 2001. 246 с.

12. Bertalanffy L. von. General System Theory: Foundations. Development. Application / Ludwig von Bertalanffy. Revised 17th Edition. New York: George Braziller, 2009. XXIV+296 p.

13. Miles R. Introduction to technology foresight. UNIDO. Workshop. Technology Foresight for Practitioners (Roadmapping). Prague. 2008.

14. Taylor F. W. The principles of scientific management. Harper, 1994. 145 p.

15. Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriß der Sozialökonomik. Bd. I, II. Tübingen. 1922.

References:

1. Balabanova L. V., Sardak O. V. (2019) Upravlinnya personalom. [Personnel management]. Kyiv: Center for Educational Literature,. 468 p. [in Ukrainian]

2. Volobuev V. V. (2022) Metodychni rekomendatsiyi naukovo-pedahohichnym pratsivnykam VVNZ shchodo formuvannya hotovnosti maybutnikh ofitseriv-prykordonnykiv do proektnoho upravlinnya. [Methodological recommendations for scientific and pedagogical employees of VVNIZ regarding the formation of readiness of future border officers for project management]. *Scientific innovations and advanced technologies. "Public Administration" Series, "Law" Series, "Economics" Series, "Psychology" Series, "Pedagogy" Series.* No. 10(12). P. 275–282. [in Ukrainian]

3. Garmash T. A. (2017) Pedahohichni umovy formuvannya hotovnosti maybutnikh fakhivtsiv iz lohistyky do upravlins'koyi diyal'nosti. [Pedagogical conditions for the formation of readiness of future specialists in logistics for managerial activities]. *Scientific Bulletin of the Southern Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynskiyi. Series: Pedagogy.* Odesa,. Vol. 5(118). P. 17–20. [in Ukrainian]

4. Demyaniuk Yu. A. (2010) Formuvannya viys'kovo-orhanizators'kykh umin' u maybutnikh ofitseriv Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny. [Formation of military organizational skills in future officers of the State Border Service of Ukraine]: autoref. thesis ... candidate ped. Sciences: 13.00.04 / Nat. State Academy Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi. Khmelnytskyi,. 20 p. [in Ukrainian]

5. Diyak V. V., Anishchenko V. O., Yaremchuk S. S. (2023) Pidhotovka maybutnikh ofitseriv-trykordonnykiv do upravlins'koyi diyal'nosti: proektnyy pidkhid. [Training of future border officers for managerial activities: project approach]. *Science and technology today (Series "Law", Series "Economics", Series "Pedagogy", Series "Technology", Series "Physical and mathematical sciences")*: electronic journal. No. 1(15). P. 134–140. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-1\(15\)-134-140](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-1(15)-134-140). [in Ukrainian]
6. Moshek G. E., Fedorenko V. L., Kovalenko O. V. and others. (2019) Menedzhment orhanizatsiyi. [Management of the organization]. *Theory and practice*. Kyiv: Lira-K Publishing House., 808 p. [in Ukrainian]
7. Kozachenko T. (2018) Publichne upravlinnya na zasadakh proektnoho menedzhmentu: suchasnyy pohlyad. [Public administration on the basis of project management: a modern view]. *State and regions. Series: Public administration..* No. 2(62). P. 50–52. [in Ukrainian]
8. Lugovoi V. I. (2019) Shlyakhy i zasady vdoskonalennya pidhotovky kerivnoho personalu derzhsluzhby (analiz vitchyznyanoho ta zarubizhnoho dosvidu). Pidvyshchennya kvalifikatsiyi derzhsluzhbovtziv. [Ways and principles of improving the training of managerial personnel of the civil service (analysis of domestic and foreign experience)]. *Improvement of qualifications of civil servants: coll. of science pr. Kyiv: Publishing House of the Ukrainian Academy of Sciences..* P. 108–138. [in Ukrainian]
9. Lutsky O. L. (2013) Alhorytm roboty ofitseriv orhaniv upravlinnya v pidporyadkovanykh pidrozdilakh okhorony derzhavnogo kordonu. [Algorithm of the work of officers of management bodies in subordinate units of state border protection]. *Modern information technologies in the field of security and defense..* No. 2. P. 87–89. [in Ukrainian]
10. Radvanskyi I. G. (2000) Shlyakhy ta pedahohichni umovy pidhotovky ofitseriv vnutrishnikh viys'k u vyshchyykh viys'kovyykh navchal'nykh zakladakh do upravlins'koyi diyal'nosti. [Ways and pedagogical conditions of training officers of internal forces in higher military educational institutions for managerial activities]: diss. ... candidate ped. Sciences: 20.02.02 / Nat. Academy of the Border Troops of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi. Khmelnytskyi., 196 p. [in Ukrainian]
11. Tarnavskyi M. M. (2001) Formuvannya kul'tury upravlins'koyi diyal'nosti u maybutnikh ofitseriv-trykordonnykiv. [Formation of management culture among future border officers]: dissertation. ... candidate ped. Sciences: 20.02.02. Khmelnytskyi., 246 p. [in Ukrainian]
12. Bertalanffy L. von. (2008) General System Theory: Foundations. Development. Application / Ludwig von Bertalanffy. Revised 17th Edition. New York: George Braziller, 2009. XXIV+296 p. [in English]
13. Miles R. (2007) Introduction to technology foresight. UNIDO. Workshop. Technology Foresight for Practitioners (Roadmapping). Prague. [in English]
14. Taylor F. W. (1994) The principles of scientific management. Harper., 145 p. [in English]
15. Weber M. (1922) Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriß der Sozialökonomik. Bd. I, II. Tübingen.. [in English]

УДК 35:347.965.42 (043.3)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-288-296](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-288-296)

Філіппова Вікторія Дмитрівна доктор наук з державного управління, професор, Херсонський національний технічний університет, вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, 29016, <https://orcid.org/0000-0002-8476-3341>

ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ: МЕДІАЦІЯ vs ЛІДЕРСТВО

Анотація. У статті досліджується можливість вирішення конфліктів у територіальних громадах з використанням процедури медіації і лідерства. Зазначено, що синергійні ефекти медіації та лідерства полягають у тому, що разом вони можуть забезпечити більш повний та ефективний досвід вирішення конфліктів. Медіація надає процесу вирішення конфлікту структуру та навчання, тоді як лідерство надає моральну підтримку та мотивацію. Автором наголошено, що ефективність застосування медіації та лідерства у вирішенні конфліктів у територіальних громадах може бути різною через низку факторів, що чинять вплив. Так, ефективність медіації та лідерства може залежати від відмінностей між сторонами конфлікту, такими як культурні, релігійні, етнічні чи соціальні особливості; від природи конфлікту, його тривалості та серйозності; від досвіду лідерів та медіаторів, який може впливати на ефективність і результативність; від труднощів з комунікацією та неможливістю досягнення згоди. У статті доводиться важливість проведення регулярних оцінок ефективності медіації та лідерства у вирішенні конфліктів у територіальних громадах. Типові вимірювання ефективності можуть включати опитування сторін конфлікту, аналіз результатів розв'язання конфліктів та оціночні звіти. Успішність медіації та лідерства може варіюватися в залежності від контексту та особливостей кожного конфлікту за участю територіальної громади, як однієї зі сторін конфлікту. Одним з ефективних кроків може стати створення інституції для розв'язання конфліктів за участю територіальної громади. Нею може стати медіаційна рада, утворена в територіальній громаді, що укладатиметься з кваліфікованих медіаторів та громадських лідерів, які можуть забезпечити неупереджену та ефективну медіацію в разі виникнення конфліктів.

Ключові слова: медіація, лідерство, громада, конфлікти, технології, публічне управління, місцевий рівень.

Filippova Viktoriya Dmytrivna Doctor of Public Administration, Professor, Kherson National Technical University, St. Instytutska, 11, Khmelnytskyi, 29016, <https://orcid.org/0000-0002-8476-3341>

CONFLICT RESOLUTION IN TERRITORIAL COMMUNITIES: MEDIATION VS LEADERSHIP

Abstract. The article examines the possibility of resolving conflicts in territorial communities using the mediation and leadership procedure. It is noted that the synergistic effects of mediation and leadership are that together they can provide a more complete and effective experience of conflict resolution. Mediation provides structure and learning to the conflict resolution process, while leadership provides moral support and motivation. The author emphasizes that the effectiveness of mediation and leadership in resolving conflicts in territorial communities may be different due to a number of influencing factors. Thus, the effectiveness of mediation and leadership may depend on differences between the parties to the conflict, such as cultural, religious, ethnic or social characteristics; from the nature of the conflict, its duration and seriousness; from the experience of leaders and mediators, which can affect efficiency and effectiveness; from difficulties with communication and the impossibility of reaching an agreement. The article proves the importance of conducting regular evaluations of the effectiveness of mediation and leadership in resolving conflicts in territorial communities. Typical measures of effectiveness may include surveys of conflict parties, analyzes of conflict resolution outcomes, and evaluation reports. The success of mediation and leadership may vary depending on the context and specifics of each conflict involving the territorial community as one of the parties to the conflict. One of the effective steps can be the creation of an institution for resolving conflicts with the participation of the territorial community. It can be a mediation council formed in the territorial community, which will consist of qualified mediators and public leaders who can provide impartial and effective mediation in case of conflicts.

Keywords: mediation, leadership, community, conflicts, technologies, public administration, local level.

Постановка проблеми. Територіальні громади відіграють важливу роль у зміцненні демократії та трансформації місцевих спільнот, відповідно конфлікти всередині громади можуть значно вплинути на стабільність та соціальний добробут населення. Розкриття процесів урегулювання конфліктів на рівні територіальної громади переважно є мало представленими у наукових дослідженнях. У зв'язку з цим, актуальним стає дослідження методів розв'язання конфліктних ситуацій, де медіація та лідерські навички є ключовими інструментами для досягнення довготривалого врегулювання спорів і покращення відносин у громаді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості проявів різних типів лідерства і застосування процедури медіації в процесі вирішення

конфліктів сьогодні досліджуються представниками різних наукових шкіл і різних галузей наук [1-10]. Разом із тим, незважаючи на значний науковий інтерес до окресленої проблеми, питання вирішення конфліктів в громадах залишається дискусійним та потребує дальшого дослідження.

Мета статті полягає у теоретичному аналізі ролі медіації та лідерства у вирішенні конфліктів у територіальних громадах.

Виклад основного матеріалу. Одночасне проведення в Україні значної кількості реформ і новацій на місцевому рівні продовжує провокувати в окремих територіальних громадах певний супротив та конфлікти. Причинами таких конфліктів можуть бути різні обставини.

Учені, проводячи дослідження конфліктів в територіальних громадах, зазначають, що часто використовується підхід врегулювання конфліктів. Тобто, виявивши конфлікт, часто відразу пропонується інтервенція (діалог чи медіація). Досить часто відповідальні особи органів місцевого самоврядування, громадські активісти, фасилітатори діалогів чи медіатори виїжджають на місце конфлікту і там починають працювати, паралельно проводячи зустрічі зі сторонами, медіації чи діалоги. При цьому конфліктологи користуються даними органів місцевого самоврядування, офіційними даними, через які отримують загальний опис конфліктних ситуацій чи напруги, або констатують її наявність у певних місцях чи територіях через відкриті джерела. Такий «ургентний підхід» значною мірою виправданий, оскільки зараз, в умовах воєнного стану в Україні, навіть незначні конфліктні ситуації в територіальних громадах можуть мати неочікуваний вплив [1, с.17].

У цілому, сучасна конфліктологія охоплює три головні теорії конфліктів, які закладені в основу трьох підходів до розв'язання конфліктних ситуацій [1, с.18; 2, с.47]:

Перший підхід ґрунтується на теорії влади/сили (адміністративних ресурсах), при якій рішення приймаються структурами та організаціями, що мають правові повноваження для втручання та прийняття рішень.

Другий підхід заснований на теорії прав (законі, нормах, традиціях тощо). У цьому підході основна увага зосереджується на способах реалізації прав усіх учасників конфлікту за допомогою юридичних механізмів та інституцій.

Третій підхід, також відомий як «гарвардський» або «медіаційний», ґрунтується на концепції можливості взаємовигідної реалізації інтересів/потреб учасників конфлікту.

Учені зазначають, що останнім часом з'явився ще один підхід, який трактують як «трансформаційний» підхід, що ґрунтується на поєднанні відновної та трансформаційної філософії у роботі з конфліктами, зосереджуючись на відновленні зруйнованих відносин через конфлікт та

будівництві нових форм/способів взаємодії для зниження напруги та/або насильства та поширення справедливості. Трансформаційний підхід спрямований на: усунення безпосередньої проблеми, через яку виник конфлікт (предмет конфлікту); змінення загальної ситуації та її фону (контекст), в рамках якої конфлікт утворився; виправлення структури взаємовідносин, що призвели до виникнення конфлікту [3].

Учені стверджують, що конфлікт є суперечкою або протиріччям між двома або більше сторонами, що виникає через різницю інтересів, потреб, цінностей або поглядів. Конфлікти можуть бути як нормальними, так і небезпечними для соціальної гармонії. У територіальних громадах конфлікти можуть виникати через різні причини, такі як землекористування, ресурси, інфраструктура, політичні чи релігійні розбіжності або особисті позови [4].

Виходячи з вищесказаного, можна визначити декілька типів конфліктів у територіальних громадах:

1. Конфлікти між громадянами: це суперечки між жителями громади, які можуть бути пов'язані з особистими невдачами, неповагою або нерозділеними цінностями.

2. Конфлікти між громадою та місцевими органами влади: це суперечності між громадянами та представниками державної влади або місцевого самоврядування, наприклад, через незгоду з ухваленими рішеннями чи відмову виконувати певні розпорядження.

3. Конфлікти між громадою та бізнесом: суперечки можуть виникати у зв'язку з діяльністю компаній на території громади, наприклад, через забруднення довкілля, порушення прав власності або недотримання соціальних зобов'язань.

4. Етнічні та релігійні конфлікти: це суперечки між різними етнічними або релігійними групами, які можуть призвести до насильства та високого соціального напруження.

Зрозуміло, що в разі виникнення конфлікту необхідним стає його вирішення за допомогою будь-яких позитивних практик. Медіацію можна розглядати як один з інструментів вирішення конфліктів в територіальних громадах, оскільки це неформальний процес, який намагається допомогти сторонам конфлікту вирішити суперечки без потреби в судових сперечаннях або інтервенції місцевої (державної) влади.

Медіація має багато переваг порівняно з іншими методами розв'язання конфліктів:

- медіація спрямована на покращення відносин між сторонами конфлікту, а не на визначення винних чи покарання;
- процес медіації є приватним, і інформація, розголошена під час розгляду конфлікту, не є публічною;

- медіація є доступною для широкого кола людей і процес не вимагає великих фінансових або часових внесків;
- сторони активно беруть участь у процесі медіації, що допомагає почуватися відповідальними за своє рішення та створює більш стійкі результати.
- процес медіації допомагає сторонам краще розуміти свої потреби, побачити іншу сторону та розвивати навички вирішення конфліктів у майбутньому [5].

При цьому, медіація орієнтована на досягнення компромісних рішень, що забезпечують довгострокову співпрацю та взаємну повагу як мешканців територіальної громади, так і іншої сторони конфлікту.

Лідерство також грає важливу роль у вирішенні конфліктів у територіальних громадах. Лідери можуть надихати громадян на співпрацю, забезпечувати відкриту комунікацію та створювати атмосферу довіри, що допомагає розв'язувати конфлікти та підтримувати гармонію всередині територіальної громади [6]. Ефективне лідерство може бути ключовим фактором у пом'якшенні напруги та посиленні соціальної когезії у територіальних громадах.

Ми визначаємо наступну роль лідерства у вирішенні конфліктів:

1. Роль посередника: лідери можуть виступати в ролі медіаторів, допомагаючи сторонам конфлікту знаходити спільну мову та компромісне рішення.
2. Відстоювання співпраці: лідери можуть надихати громадян на співпрацю та розвивати навички дотримання певних меж, що допомагає запобігати виникненню конфліктів та розв'язувати існуючі суперечки.
3. Забезпечення відкритої комунікації: лідери можуть створювати атмосферу довіри та відкритості, дозволяючи громадянам висловлювати свої погляди та потреби без побоювання правосуддя чи дискримінації.
4. Розвиток культури мирного вирішення конфліктів: лідери можуть сприяти розвитку культури мирного вирішення конфліктів у громаді, заохочуючи громадян до активної участі в розв'язанні суперечок.
5. Моделювання поведінки: лідери, які ефективно розв'язують конфлікти, можуть служити прикладом для наслідування для інших мешканців територіальної громади, що допомагає створити позитивні впливи [7].

Таким чином, ефективне лідерство може бути ключовим фактором у вирішенні конфліктів у територіальних громадах, оскільки лідер може надихнути громадян на співпрацю, забезпечити відкриту комунікацію та створити атмосферу довіри до місцевої влади, бізнесу тощо [8].

На нашу думку, медіація та лідерство можуть спільно працювати для ефективного розв'язання конфліктів у територіальних громадах. Синергійні

ефекти медіації та лідерства полягають у тому, що разом вони можуть забезпечити більш повний та ефективний досвід вирішення конфліктів. Медіація надає процесу вирішення конфлікту структуру та навчання, тоді як лідерство надає моральну підтримку та мотивацію.

Серед інших, можна виділити наступні синергійні ефекти медіації та лідерства:

1. Відповідальність: медіація та лідерство заохочують громадян брати участь у розв'язанні суспільних конфліктів, створюючи почуття відповідальності за спільне життя та добробут територіальної громади.

2. Навчання та розвиток: медіація та лідерство сприяють навчанню громадян навичкам вирішення конфліктів, розвиваючи у них здатність долати суперечки та конфлікти без насилля та судових практик.

3. Адаптація та зміна: медіація та лідерство допомагають мешканцям територіальної громади пристосовуватися до змін та розвиватися, заохочуючи їх до пошуку компромісів та співпраці з іншими.

4. Згуртованість: медіація та лідерство можуть посилювати ефект один одного, створюючи потужнішу базу для розв'язання конфліктів у територіальних громадах. Медіація надає структуру та навчання, а лідерство надає моральну підтримку та мотивацію, що допомагає громаді краще вирішувати суперечки та підтримувати мир.

На підтвердження цього можна навести кілька прикладів застосування медіації та лідерства у вирішенні конфліктів у територіальних громадах. Ці практики доводять, що медіація та лідерство можуть працювати разом для ефективного розв'язання конфліктів та підтримувати гармонію всередині територіальної громади.

Так, у Бразилії у 2001 році виник конфлікт між місцевим населенням, сільськими громадами та великими землевласниками, які займалися незаконним вишарюванням земель. Медіатори та лідери громади працювали разом, щоб допомогти сторонам розробити компромісні рішення та повернути зайняті землі сільським громадам. У результаті було створено нові шляхи співпраці між різними групами, що допомогло запобігти подальшим конфліктам [9].

Конфлікт у регіоні Великому Північному Лондоні (Британія) виник між мешканцями місцевих комун, жителями приміських районів та приватними підприємцями, які планували будівництво житлових комплексів на земельних ділянках. Медіатори та лідери громади працювали разом, щоб знайти компромісні рішення та забезпечити співпрацю між усіма сторонами. Цей процес допоміг запобігти серйозним суперечкам та підтримати мирне співіснування у регіоні [9].

Інший приклад Боснії і Герцеговини, де після розпаду Югославії виник конфлікт між етнічними групами – сербами, хорватами та боснійцями. Медіатори та лідери різних етнічних груп працювали разом, щоб допомогти сторонам досягти компромісів та розвинути відносини між ними. Процес включав у себе відкриті переговори, сприяння мирному розвитку та співпрацю в сфері освіти та культури. Цей приклад продемонстрував як медіація та лідерство можуть спільно працювати для розв'язання конфліктів та підтримки спокою та миру [9].

Однак, ефективність застосування медіації та лідерства у вирішенні конфліктів у територіальних громадах може бути різною через низку факторів, що чинять вплив на використання цих методів в процесі вирішення конфлікту в територіальних громадах.

По-перше, ефективність медіації та лідерства може залежати від відмінностей між сторонами конфлікту, такими як культурні, релігійні, етнічні чи соціальні особливості. У разі значних відмінностей сторони конфлікту можуть мати труднощі у досягненні компромісів та співпраці під час розв'язання конфлікту.

По-друге, ефективність медіації та лідерства також може залежати від природи конфлікту, його тривалості та серйозності. Невеликі конфлікти буде легше розв'язати за допомогою медіації та лідерства, тоді як складніші та тривалі суперечки можуть вимагати більше зусиль та часу для їх вирішення.

По-третє, досвід лідерів та медіаторів у вирішенні подібних конфліктів може впливати на ефективність і результативність, оскільки лідери та медіатори з більшим досвідом у вирішенні конфліктів можуть мати вищий рівень успішності у подоланні криз.

По-четверте, медіація та лідерство можуть бути менш ефективними у вирішенні конфліктів, коли сторони мають труднощі з комунікацією та не можуть досягти згоди. У таких випадках медіаторам та лідерам може знадобитися більше часу та зусиль, аби залучити сторони до відкритої дискусії та співпраці [10].

Враховуючи ці фактори, важливо проводити регулярні оцінки ефективності медіації та лідерства у вирішенні конфліктів у територіальних громадах. Типові вимірювання ефективності можуть включати опитування сторін конфлікту, аналіз результатів розв'язання конфліктів та оціночні звіти. Успішність медіації та лідерства може варіюватися в залежності від контексту та особливостей кожного конфлікту за участю територіальної громади, як однієї зі сторін конфлікту.

Одним з ефективних кроків може стати створення інституції для розв'язання конфліктів за участю територіальної громади. Нею може стати медіаційна рада, утворена в територіальній громаді, що укладатиметься з

кваліфікованих медіаторів та громадських лідерів, які можуть забезпечити неупереджену та ефективну медіацію в разі виникнення конфліктів.

При цьому варто також: заохочувати використання традиційних методів розв'язання конфліктів у громадах, які мають сильні традиції та культурні цінності; заохочувати медіа та інші ЗМІ до відповідального та об'єктивного повідомлення про конфлікти у територіальних громадах, а також про результати медіації та лідерства у вирішенні цих конфліктів; розвивати партнерства між урядовими органами, громадськими організаціями та міжнародними агенціями для підтримки медіаційних процесів та розвитку лідерських навичок у представників територіальних громад.

Висновки. Отже, медіація та лідерство є важливими інструментами у вирішенні конфліктів у територіальних громадах. Ефективне використання цих інструментів може значно покращити взаємовідносини між членами територіальної громади та місцевими органами влади чи бізнесом, а також забезпечити стабільність та довготривалу співпрацю. Одночасно, слід визнати, що медіація та лідерство не завжди забезпечують повне та безпосереднє вирішення конфліктів, бувають випадки, коли конфлікти залишаються невирішеними або порушуються знову через надзвичайні події, зміну місцевого керівництва або інші причини. Через це, важливою складовою стратегії вирішення конфліктів у територіальних громадах є не тільки медіація та лідерство, але й постійна підтримка цих процесів шляхом розвитку необхідних навичок, забезпечення відповідних ресурсів та створення сприятливої середовища для співпраці та поважного порядку денного.

Література:

1. Робота з конфліктами в громадах у процесі децентралізації: методичний посібник. Київ, 2020. 65 с.
2. Буш Роберт А. Берок, Фолджер Джозеф П. Що може медіація. Трансформативний підхід конфлікту. Перекл. з англ. К.: Видавець Захаренко В.А., 2007. 264 с.
3. Lederach J.P. The Little Book of Conflict Transformation. A clear exposition of key innovative principles. Intercourse, PA: Good Books. 2017. 70 с. URL: <https://professorbellreadings.files.wordpress.com/2017/10/the-little-books-of-justice-peacebuilding-john-lederach-the-little-book-of-conflict-transformation-good-books-2014-1.pdf>
4. Bulmahn E. Cornerstones of a Strategy for Peace building and Conflict Transformation. Friedrich- Ebert- Stiftung. 2013. 24 p. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/iez/09848-20140724.pdf>
5. Little David The Power of Mediation in Local Government: Engage Leadership Case Study. URL: <https://thetcmgroup.com/wp-content/uploads/2022/04/The-Power-of-Mediation-in-Local-Government-A-Case-Study-from-The-TCM-Group.pdf>
6. Koutsoulouanos Christodoulos Leadership in local government organisations: The distinction between political and administrative leadership. URL: <https://apolitical.co/solution-articles/en/leadership-in-local-government-organisations>
7. Lowder, B. Tim, Five Dimensions of Effective Leadership: A Meta-Analysis of Leadership Attributes & Behaviors (March 21, 2007). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=975559> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.975559>

8. Філіппова В.Д. Використання процедури медіації в публічному управлінні. *Наукові інновації та передові технології*, 2023. № 10 (24). С.791-799. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-10\(24\)-791-799](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-10(24)-791-799)

9. Susskind, L., & Thomas-Hall, S. (2003). Using Forward-Looking Negotiations to Solve Complex Public Problems: An Emerging Strategic Framework. *Harvard Negotiation Law Review*, 10(3), 615-636.

10. Pfeffer, J. (2007). Leadership: The power of transparent leadership. *Harvard Business Review*, 85(1), 56-61.

References:

1. Robota z konfliktamy v hromadakh u protsesi detsentralizatsiyi: metodychnyy posibnyk [Work with conflicts in communities in the process of decentralization: methodological guide]. Kyiv, 2020. 65 s. [in Ukrainian]

2. Bush Robert A. Berok, Foldzher Dzhozef P. Shcho mozhe mediatsiya. Transformatyvnyy pidkhid konfliktu [What mediation can do. A transformative approach to conflict]. Perekl. z anhli. K.: Vydavets' Zakharenko V.A., 2007. 264 s. [in Ukrainian]

3. Lederach J.P. The Little Book of Conflict Transformation. A clear exposition of key innovative principles. Intercourse, PA: Good Books. 2017. 70 s. URL: <https://professorbellreadings.files.wordpress.com/2017/10/the-little-books-of-justice-peacebuilding-john-lederach-the-little-book-of-conflict-transformation-good-books-2014-1.pdf>

4. Bulmahn E. Cornerstones of a Strategy for Peace building and Conflict Transformation. Friedrich- Ebert- Stiftung. 2013. 24 r. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/iez/09848-20140724.pdf>

5. Liddle David The Power of Mediation in Local Government: Engage Leadership Case Study. URL: <https://thetcmgroup.com/wp-content/uploads/2022/04/The-Power-of-Mediation-in-Local-Government-A-Case-Study-from-The-TCM-Group.pdf>

6. Koutsoulouanos Christodoulos Leadership in local government organisations: The distinction between political and administrative leadership. URL: <https://apolitical.co/solution-articles/en/leadership-in-local-government-organisations>

7. Lowder, B. Tim, Five Dimensions of Effective Leadership: A Meta-Analysis of Leadership Attributes & Behaviors (March 21, 2007). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=975559> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.975559>

8. Filippova V.D. Vykorystannya protsedury mediatsiyi v publichnomu upravlinni [Use of the mediation procedure in public administration]. *Naukovi innovatsiyi ta peredovi tekhnolohiyi*, 2023. № 10 (24). S.791-799. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-10\(24\)-791-799](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-10(24)-791-799) [in Ukrainian]

9. Susskind, L., & Thomas-Hall, S. (2003). Using Forward-Looking Negotiations to Solve Complex Public Problems: An Emerging Strategic Framework. *Harvard Negotiation Law Review*, 10(3), 615-636.

10. Pfeffer, J. (2007). Leadership: The power of transparent leadership. *Harvard Business Review*, 85(1), 56-61/

УДК 354:342.8

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-297-315](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-297-315)

Чумакова Ганна Володимирівна кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного управління та адміністрування, Одеський національний технологічний університет, вул. Канатна, 112, м. Одеса, 65039, тел.: (066) 718-54-26, <https://orcid.org/0000-0003-4134-8209>

Квашенко Владислава Павлівна перший заступник голови Громадської організації “Територіальні ініціативи” з міжнародної діяльності та європейської інтеграції, вул. О.Дашкевича, м.Київ, 02125, тел.: (095) 795-92-97, <https://orcid.org/0009-0005-1862-1774>

ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: РЕАЛІЇ ТА ВИКЛИКИ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. У контексті воєнного стану виникає необхідність в аналізі та оцінці правових інструментів публічного управління, спрямованих на забезпечення стабільності та легітимності виборчого процесу. Дане дослідження фокусується на вивченні реалій та викликів, що виникають у контексті воєнного стану, і визначенні ефективних стратегій регулювання виборчого процесу за таких умов.

Автори звертають увагу на те, як воєнний стан впливає на правове середовище та інституційну рамку проведення виборів. Здійснено аналіз законодавчих актів, які регулюють виборчий процес у період воєнного стану, зокрема, обмеження прав та свобод громадян, а також зміни в системі забезпечення безпеки під час виборів. Крім того, наведено бачення міжнародних організацій на проведення чи перенесення виборів в Україні. Наголошується на тому, що Рада Європи має значний потенціал для надання допомоги парламенту, уряду та народу України в організації виборів у той момент, коли це дозволить Конституція та коли країна буде готова до цього. Також надано рекомендації застосовувати перелік стандартів, розроблених Радою Європи, для забезпечення максимально чесного і вільного електронного голосування.

Визначено, що забезпечення безпеки виборів та виборчого процесу вимагає комплексного підходу і законодавчого вирішення щонайменше трьох основних напрямків проблем: національної, інформаційної та фізичної безпеки.

Наведено основні нормативні документи, які відіграють ключову роль у регулюванні та стандартизації виборчих процесів Європи, забезпечуючи

дотримання принципів демократії та встановлення високих стандартів безпеки й прозорості в електронних системах голосування.

Розглянуто практичний досвід країн, що пережили ситуації збройних воєнних конфліктів, та визначено найбільш ефективні стратегії для збереження демократичних принципів під час воєнного стану в Україні.

Автори висвітлюють важливість впровадження міжнародних стандартів та механізмів моніторингу для забезпечення справедливості та прозорості виборчого процесу.

Зауважено на тому, що перебіг виборів за умов сьогодення здійснюється, у тому числі, завдяки цифровій трансформації. Цифровізація виборів в Україні може мати численні позитивні аспекти, які сприяють покращенню виборчого процесу та забезпеченню більшої ефективності та прозорості. Водночас, важливо враховувати, що під час впровадження цифрових технологій, необхідно ретельно розробляти та дотримуватись на практиці безпекових механізмів для запобігання можливим загрозам та забезпечення цілісності виборчого процесу.

У дослідженні надаються рекомендації для законодавців та політиків щодо удосконалення правових інструментів публічного управління в умовах воєнного стану, зокрема, розвиток механізмів захисту прав та свобод громадян під час виборів у надскладних умовах сьогодення.

Ключові слова: воєнний стан, інструменти публічного управління, виборчий процес, міжнародні стандарти, механізми моніторингу.

Chumakova Hanna Volodymyrivna Ph.D. in Public Administration, Associate Professor, Odessa National Technical University, 112 Kanatna St., Odessa, 65039, tel.: (066) 718-54-26, <https://orcid.org/0000-0003-4134-8209>

Kvashenko Vladislava Pavlivna first deputy chairman of the public organization "Territorial initiatives" for international activities and european integration, 11 O.Dashkevycha St., Kyiv, 02125, tel.: (095) 795-92-97, <https://orcid.org/0009-0005-1862-1774>

LEGAL INSTRUMENTS OF PUBLIC ADMINISTRATION UNDER MARTIAL LAW: REALITIES AND CHALLENGES OF THE ELECTORAL PROCESS

Abstract. In the context of martial law, there is a need to analyze and evaluate legal instruments of public administration aimed at ensuring the stability and legitimacy of the electoral process. This study focuses on studying the realities and challenges that arise in the context of martial law, and identifying effective strategies for regulating the electoral process under such conditions.

The authors draw attention to how martial law affects the legal environment and the institutional framework for holding elections. The analysis of legislative acts regulating the electoral process during the period of martial law, in particular, restrictions on the rights and freedoms of citizens, as well as changes in the system of ensuring security during elections, is carried out. In addition, the vision of international organizations for holding or postponing elections in Ukraine is presented. The Council of Europe has significant potential to assist the parliament, government and people of Ukraine in organizing elections at the moment when the Constitution allows and when the country is ready for it. Recommendations are also made to apply the list of standards developed by the Council of Europe to ensure the most honest and free electronic voting.

It is determined that ensuring the security of elections and the electoral process requires an integrated approach and legislative solution of at least three main areas of problems: national, information and physical security.

The main regulatory documents that play a key role in the regulation and standardization of electoral processes in Europe, ensuring compliance with the principles of democracy and the establishment of high standards of security and transparency in electronic voting systems.

The practical experience of countries that have experienced situations of armed military conflicts is considered, and the most effective strategies for preserving democratic principles during martial law in Ukraine are determined.

The authors highlight the importance of implementing international standards and monitoring mechanisms to ensure the fairness and transparency of the electoral process.

It is noted that the course of elections in the present conditions is carried out, including through digital transformation. Digitalization of elections in Ukraine can have numerous positive aspects that contribute to improving the electoral process and ensuring greater efficiency and transparency. At the same time, it is important to take into account that during the introduction of digital technologies, it is necessary to carefully develop and observe in practice security mechanisms to prevent possible threats and ensure the integrity of the electoral process.

The study provides recommendations for legislators and politicians to improve the legal instruments of public administration under martial law, in particular, the development of mechanisms for protecting the rights and freedoms of citizens during elections in the difficult conditions of the present.

Keywords: martial law, public administration tools, electoral process, international standards, monitoring mechanisms.

Постановка проблеми. Україна переживає вплив військової агресії з лютого 2014 року, а повномасштабна агресія російської федерації, що

почалася 24 лютого 2022 року, поставила перед демократичними інститутами нові виклики та загрози. Спроби держави-агресора окупувати частину території та заперечити право самовизначення та державність України визначають ключові аспекти конфлікту.

За таких умов виникає необхідність адаптації функціонування демократичних інститутів до вимог військових обставин. Обмеження певних прав та свобод у період введеного воєнного стану є необхідністю, проте важливо дотримуватися конституційних меж цих обмежень.

Нові умови викликають необхідність перегляду та адаптації правових інструментів публічного управління для ефективного функціонування в умовах війни.

Сучасна ситуація вимагає ретельного розгляду прав та обов'язків держави, гарантій прав громадян, а також механізмів забезпечення безпеки під час виборчих процесів. Узгоджене і ефективне використання правових інструментів стане важливою складовою збереження демократії та правової держави в умовах воєнного стану.

У контексті нинішніх реалій виникає загострена необхідність у дослідженні та оцінці правових інструментів публічного управління, спрямованих на забезпечення стабільності та легітимності виборчого процесу. Проблема полягає у визначенні ефективних стратегій регулювання виборчого процесу в умовах воєнного конфлікту, враховуючи вплив воєнного стану на правове середовище, інституційні рамки виборів, обмеження прав та свобод громадян, а також зміни в системі забезпечення безпеки під час виборів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти щодо можливостей проведення виборів до завершення повномасштабних бойових дій широко обговорюються як українськими, так і міжнародними науковцями, експертами та політиками. Крім того, значна частка наукових робіт і проєктів присвячена вивченню виборів після війни, у тому числі з точки зору антикорупційних викликів та можливостей. Однак, на сьогодні дане питання залишається не врегульованим, дослідження не систематизовані та розроблені не в повному обсязі.

Мета статті полягає в комплексному аналізі та оцінці впливу воєнного стану на інструменти публічного управління, зокрема виборчий процес. Стаття спрямована на розкриття реальних викликів, які виникають в контексті військових конфліктів, та визначення можливих шляхів адаптації й удосконалення правових механізмів управління виборами в умовах надзвичайності.

Виклад основного матеріалу. Українським законодавством визначено обмеження проведення виборів у період воєнного стану. Згідно з Конституцією України, регулювання проведення різних типів виборів в умовах воєнного стану відбувається відповідно до конкретних положень.

Згідно з частиною 4 статті 83 “у разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України під час дії воєнного чи надзвичайного стану її повноваження продовжуються до дня першого засідання першої сесії Верховної Ради України, обраної після скасування воєнного чи надзвичайного стану” [1]. Таким чином, під час надзвичайного або воєнного стану фактично унеможливлено проведення виборів народних депутатів України.

Згідно з частиною 2 статті 157 “Конституція України не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану” [1]. Ці норми є обмеженнями, спрямованими на збереження стабільності та законності в умовах кризових ситуацій.

Щодо інших типів виборів, у тому числі, виборів Президента України, Конституція України такої заборони не встановлює. Відповідні обмеження передбачено Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [2] та Виборчим кодексом України [3].

Так, у статті 10 першого з вищезгаданих законодавчих актів встановлено неприпустимість припинення повноважень органів державної влади, інших державних органів в умовах воєнного стану: “У період дії воєнного стану не можуть бути припинені повноваження Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Національного банку України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, судів, органів прокуратури, органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, розвідувальних органів та органів, підрозділи яких здійснюють контррозвідувальну діяльність”. Одночасно, відповідно до пункту 3 статті 11 даного законодавчого акту “у разі закінчення строку повноважень Президента України під час дії воєнного стану його повноваження продовжуються до вступу на пост новообраного Президента України, обраного після скасування воєнного стану. Повноваження Президента України, передбачені Конституцією України, в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені”. Статтею 19 того ж Закону в умовах воєнного стану забороняються, поміж іншим, зміна Конституції України; проведення виборів Президента України, а також виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування.

Відповідно до статті 20 Виборчого кодексу України [3] у разі введення в Україні або в окремих її місцевостях воєнного або надзвичайного стану, виборчий процес загальнодержавних та/або місцевих виборів, що відбуваються на визначених територіях чи їхніх частинах, автоматично припиняється з моменту набрання чинності відповідним указом Президента України. Після набрання чинності вказаним указом, Центральна виборча комісія приймає рішення щодо припинення виборчого процесу на всій території України чи в окремих її місцевостях. В цьому рішенні визначається

порядок завершення виборчих процедур, розпочатих в рамках відповідного виборчого процесу.

Після припинення або скасування режиму воєнного або надзвичайного стану відповідний виборчий процес, що був припинений, розпочинається з початку. Рішення про призначення виборів, виборчий процес яких був припинений або не розпочався через введення воєнного або надзвичайного стану, приймається відповідним суб'єктом призначення протягом місяця з моменту припинення або скасування воєнного або надзвичайного стану. У випадку, якщо для проведення виборів не потрібно окремого рішення про їх призначення, Центральна виборча комісія оголошує про початок відповідного виборчого процесу не пізніше місяця з моменту припинення або скасування воєнного або надзвичайного стану.

Враховуючи зазначене, для проведення виборів Президента України або місцевих виборів в умовах воєнного стану достатньо внести зміни до вищевказаних законодавчих актів, не змінюючи Конституцію України.

На думку експертів Національного інституту стратегічних досліджень можна піддати сумнівам конституційність норм, що стосуються перенесення чергових виборів Президента України: з одного боку, стаття 64 Конституції України не конкретизує виборчі права громадян, які не підлягають обмеженням під час воєнного або надзвичайного стану, а з іншого боку, сама Конституція чітко визначає дату проведення чергових виборів Президента України та народних депутатів України - остання неділя березня та жовтня п'ятого року повноважень.

Перенесення голосування через дію правового режиму надзвичайного або воєнного стану не є чітко визначеною обставиною для виборів Президента України згідно з конституційними положеннями. На сьогоднішній момент жоден із суб'єктів подання не звертався до Конституційного Суду України для отримання роз'яснень з цього питання. Однак, існує ймовірність подання таких звернень близько до встановленої Конституцією України дати виборів [4].

Погляд міжнародних організацій на проведення чи перенесення виборів в Україні на даний час є неоднозначним. У ході ексклюзивної онлайн-розмови між Президентом Парламентської асамблеї Ради Європи Тіні Коксом та керівництвом Громадянської мережі ОПОРА висловлено думку, що уряд та парламент України мають можливість змінити Конституцію так, щоб воєнний стан був скасований на певний період або дозволити проведення виборів у зміненому форматі. За словами Тіні Кокса, очевидно, що ці вибори будуть надзвичайно складними та поставлять величезний виклик перед Україною. Тому необхідно розпочати підготовку до них якнайшвидше. Наголошується на тому, що Рада Європи має значний потенціал для надання допомоги парламенту, уряду та народу України в організації виборів у той момент, коли це дозволить Конституція та коли країна буде готова до цього. За умови

використання електронного голосування під час виборів, надано рекомендації застосовувати перелік стандартів, розроблених Радою Європи, для забезпечення максимально чесного і вільного електронного голосування. Підкреслено, що такий формат організувати вибори можливо, але і в цьому випадку це буде величезним викликом для країни, яка перебуває у стані війни або щойно закінчила війну [5].

У квітні 2023 року голова Верховної ради України Р. Стефанчук висловив сумніви про те, що вибори відбудуться до завершення воєнного стану. Для цього щонайменше доведеться змінювати законодавство, а у травні цього ж року очільниця української делегації у ПАРЄ М. Мезенцева заявила про те, що Україна готується до проведення президентських і парламентських виборів 2024 року, розраховуючи на перемогу у війні до того часу [6].

У своїй постанові від 15 серпня 2023 року № 53 Центральна виборча комісія констатує, що обсяги видатків для проведення виборів народних депутатів України, Президента України та місцевих виборів у 2024 році визначено орієнтовно, вони можуть бути переглянуті, зокрема з урахуванням остаточних наслідків збройної агресії російської федерації та особливостей проведення виборів після припинення або скасування воєнного стану. Вказаною постановою затверджено:

- обсяг видатків для включення до бюджетного запиту за бюджетною програмою 6741020 "Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на проведення виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" до проєкту Державного бюджету України на 2024 рік у сумі 7613,8 тис. Гривень;

- орієнтовний обсяг додаткових видатків за бюджетною програмою 6741020 "Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на проведення виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" на 2024 рік у сумі 653329,4 тис. Гривень;

- орієнтовний обсяг видатків, необхідних для проведення виборів народних депутатів України (бюджетна програма 6731020 "Проведення виборів народних депутатів України"), на 2024 рік у сумі 3745791,3 тис. гривень;

- орієнтовний обсяг видатків, необхідних для проведення виборів Президента України (бюджетна програма 6731040 "Проведення виборів Президента України"), на 2024 рік у сумі 5418341,6 тис. грн.[7].

За сприяння Проєкту Ради Європи «Підтримка демократичних післявоєнних виборів в Україні», який впроваджується в рамках Плану дій Ради Європи для України «Стійкість, відновлення та відбудова» на 2023-2026 роки [8], у жовтні 2023 року відбулось експертне обговорення законопроєкту щодо критеріїв можливості/неможливості проведення виборів/референдумів в Україні у післявоєнний час. Вказаним законопроєктом запропоновані підходи до:

- визначення критеріїв можливості проведення виборів на різних типах територій;
- моніторингу наявності/відсутності відповідних умов для організації та проведення післявоєнних виборів;
- визначення органу(-ів), компетентних приймати рішення щодо можливості/неможливості проведення виборів на певній території;
- процедури оскарження відповідного рішення тощо.

Новий План дій представляє ініціативу Ради Європи та української влади з метою надання комплексної підтримки Україні та її народу під час та після війни. Основні завдання заходів проєкту орієнтовані на:

- організацію та проведення післявоєнних виборів на національному та місцевому рівнях в умовах безпеки та конкурентноспроможного середовища, відповідно до європейських виборчих стандартів та належних практик;
- реінтеграцію українських виборців з деокупованих територій у політичне життя України через реалізацію їхніх виборчих прав, як у межах країни, так і за її межами;
- забезпечення участі українських виборців у виборах в Україні та за її межами відповідно до встановлених виборчих та голосувальних процедур;
- здійснення збалансованої участі жінок і чоловіків у післявоєнних політичних та виборчих процесах [9].

Основні напрями діяльності відповідно до зазначеного плану дій відображено на рис. 1

Підтримка багатостороннього діалогу для пошуку консенсусу щодо розробки необхідного законодавчого регулювання та удосконалення діючого законодавства у питаннях, пов'язаних із забезпеченням та реалізацією активного та пасивного виборчого права у післявоєнний період;

Сприяння відновленню демократичних передумов для організації й проведення післявоєнних виборів

Підтримка організації та адміністрування післявоєнних виборів на місцевому та загальнонаціональному рівнях у відповідності до європейських виборчих стандартів та належних практик

Забезпечення обміну досвідом та вивчення практики організації та проведення виборів у державах-членах Ради Європи

Підтримка виборчого правосуддя з метою підвищення ефективності механізмів захисту виборчих прав громадян

Підтримка громадського контролю та незалежного спостереження за різними стадіями та аспектами виборчого процесу, зокрема, шляхом розробки методології моніторингу та підтримки його подальшого впровадження

Сприяння гендерній рівності та посилення збалансованого представництва жінок та чоловіків у політиці, шляхом посилення спроможності жінок брати участь у післявоєнних політичних та виборчих процесах і проведення інформаційно-просвітницької діяльності серед представників органів державної влади та громадськості

Підвищення правової та політичної культури й обізнаності учасників виборчого процесу про виклики для перших післявоєнних виборів, відповідні виборчі процедури та виборчий процес задля забезпечення демократичності післявоєнних виборів та зміцнення довіри громадян до їхніх результатів

Рис. 1. Основні напрями діяльності відповідно до Плану дій Ради Європи для України «Стійкість, відновлення та відбудова» на 2023-2026 роки

Крім того, постановою Центральної виборчої комісії від 15 грудня 2023 року № 81 проголошено про організацію роботи з нагляду за реалізацією проекту міжнародної технічної допомоги "Підтримка демократичних післявоєнних виборів в Україні" та визначення його координатора [10].

На думку науковців Ключковського Ю. та Венгера В. [11] ускладнення виникають у забезпеченні чіткого нормативного закріплення на рівні закону переліку підстав для проведення позачергових місцевих виборів, навіть в екстраординарних ситуаціях співпраці виборних осіб місцевого самоврядування з державою-агресором (колабораційної діяльності). Одночасно, існує колізія щодо термінів призначення позачергових виборів після закінчення воєнного стану, яка не тільки не вирішена на рівні закону, але й не враховує складнощів післявоєнної відбудови та особливостей організації та проведення виборів, наприклад, значного зменшення чисельності населення в певній громаді.

Розгортання великого кількісного переміщення населення з територій, що опинилися в зоні воєнних дій, під окупацією чи загрозою окупації, включаючи за межі України, і значну кількість жертв, в тому числі серед мирного населення, а також мобілізаційні процеси, суттєво вплинули на демографічну ситуацію в країні. Усі ці обставини суттєво впливають на достовірність інформації в Державному реєстрі виборців: стан бази даних реєстру на 24 лютого 2022 року не відображає динамічної актуальної ситуації. Для виправлення цієї проблеми необхідно вжити комплекс заходів, які потребують законодавчого врегулювання.

Складні процеси та події, пов'язані з перебігом війни, зокрема заходи, проведені окупаційним режимом стосовно населення тимчасово окупованих територій, такі як "паспортизація", вимагають уточнення наявності у деяких осіб статусу виборця України (права голосу на виборах і референдумах), а отже, можливості реалізації активного та пасивного виборчого права.

Проблематичним є питання законодавчого вирішення обмеження можливості обирати та бути обраними особам, які вчинили злочини проти основ національної безпеки України. Існуючих механізмів, що базуються на кримінально-процесуальних особливостях недостатньо для забезпечення оперативного реагування на відповідні виклики. Також актуальним є питання коригування вимог щодо цензу проживання та території України впродовж певного часу, оскільки дискваліфікація за участь у виборах через перебування за кордоном у часи війни становитиме непропорційне обмеження виборчого права. Такий самий підхід слід застосовувати і до неприпустимості дискваліфікації через вимушений виїзд на постійне проживання за кордон під час воєнного стану.

Також з точки зору згаданих вище науковців забезпечення безпеки виборів та виборчого процесу вимагає комплексного підходу і законодавчого вирішення принаймні трьох основних напрямків проблем (рис.2):

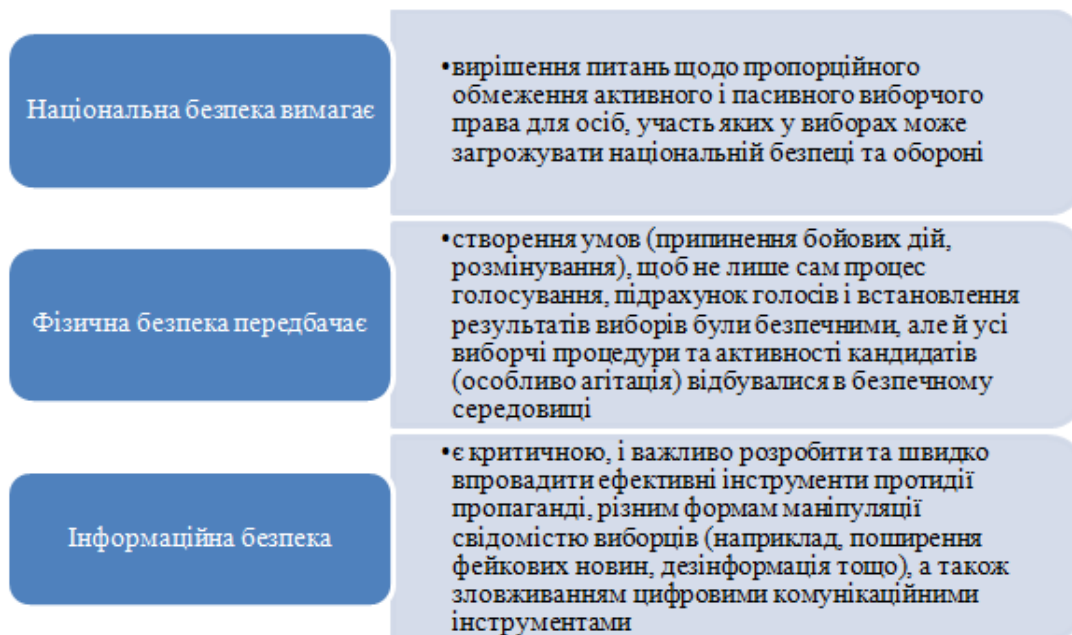

Рис. 2. Комплексний підхід для забезпечення безпеки виборів

Таким чином, без належного законодавчого реагування на визначені виклики та впровадження практичних заходів підготовчого характеру неможливо забезпечити призначення, організацію та проведення вільних і демократичних виборів в Україні відповідно до міжнародних стандартів.

Одночасно, на рівні Європи існує ґрунтовна нормативно-правова база, що відображено в Таблиці 1, яка надає можливість регулювання виборчих процесів.

Таблиця 1

Нормативні документи Європи щодо регулювання виборчих процесів

Назва нормативного документу	Дата прийняття	Зміст нормативного документу
1. ОСББ/ОСББ:2018 "Системи інформаційної безпеки. Вимоги до електронних систем голосування"	2018	Визначає стандарти безпеки для електронних систем голосування, у тому числі, вимоги до захисту від кіберзагроз.
2. ДБН В.2.5-78:2016 "Інженерне обладнання в області інформаційних технологій"	2016	Визначає вимоги до технічних та інженерних аспектів обладнання для інформаційних технологій, включаючи електронні системи виборів.
3. Стандарт управління якістю ISO 9001:2015 "Системи управління якістю. Вимоги"	2015	Визначає загальні вимоги до систем управління якістю, які можуть бути використані для забезпечення ефективності та надійності виборчих процесів.

Продовження Табл. 1

4. Міжнародні принципи здійснення виборів ООН	2005	Визначає ключові принципи демократичних виборів, зокрема, прозорість, участь та свободу вираження волі громадян.
5. Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи щодо електронного голосування	2004	Містить рекомендації та стандарти для держав-членів Ради Європи щодо впровадження та регулювання електронного голосування.
6. Всесвітня декларація про демократію ОБСЄ	1999	Забезпечує загальні принципи та стандарти щодо демократії, включаючи прозорість та справедливість виборчого процесу.

Ці та інші нормативні документи відіграють ключову роль у регулюванні та стандартизації виборчих процесів Європи, забезпечуючи дотримання принципів демократії та встановлення високих стандартів безпеки й прозорості в електронних системах голосування.

Актуальним на сьогодні також є вивчення практичного досвіду країн, які пережили ситуації збройних воєнних конфліктів, що відображено в Таблиці 2.

Таблиця 2

Практичний досвід країн, які пережили ситуації збройних воєнних конфліктів

Країна	Досвід	Стратегія
Колумбія	Період конфлікту з екстремістськими групами та героїною торгівлею	Утворення спеціальної виборчої комісії, яка бореться з корупцією та забезпечує участь громадян у виборчому процесі. Важливість включення громадянського суспільства в моніторинг виборів.
Ліван	Багаторічна війна та внутрішні конфлікти	Розробка консенсус-підтримуваного виборчого законодавства, що враховує релігійні та етнічні відмінності. Активна роль міжнародних спостерігачів та залучення громадян до моніторингу виборчого процесу.
Південний Судан	Довготривалі конфлікти, які призвели до відокремлення від Судану	Розвиток консультативних механізмів для включення різних етнічних та культурних груп у виборчий процес. Міжнародна підтримка для створення стійких інститутів та врегулювання конфліктів.
Ірак	Військові конфлікти та терористична активність	Запровадження інклюзивної системи представництва, яка враховує релігійні та етнічні різноманітності. Міжнародний контроль за дотриманням стандартів у виборчому процесі.
Україна (вибори 2019)	Окупація АР Крим та східних територій України	Активна підтримка громадянського суспільства та незалежних ЗМІ. Запровадження заходів для захисту прав та свобод громадян в окупованих територіях

Корисним є також практичний досвід Ізраїлю, що переживає конфліктні ситуації та визначає найбільш ефективні стратегії для збереження демократичних принципів під час воєнного стану. Дана країна, переживаючи постійні воєнні конфліктні ситуації та терористичні загрози, розвинула певний практичний досвід щодо збереження демократичних принципів під час воєнних загроз. Деякі ключові стратегії Ізраїлю відображені в Таблиці 3.

Таблиця 3

Практичний досвід Ізраїлю щодо збереження демократичних принципів під час воєнних загроз

Ключові напрями	Досвід	Стратегія
1. Система безпеки та антитерористичні заходи	Високий рівень безпеки та впровадження заходів для захисту громадян від терористичних загроз	Активна співпраця між різними службами безпеки, обмін інформацією та ефективна координація для запобігання та виявлення можливих загроз
2. Роль армії в обороні та громадському житті	Армія виконує роль не лише у забезпеченні оборони, але і у наданні підтримки громадянам під час кризових ситуацій	Розробка механізмів громадської участі та інформування громадян про можливості та процедури взаємодії з армією під час кризових ситуацій
3. Регулювання діяльності в рамках демократії	Забезпечення дотримання демократичних принципів та прав громадян під час воєнного стану.	Розробка ясних правових механізмів та механізмів контролю, які обмежують вжиття заходів, що можуть порушувати основні права та свободи громадян
4. Інформаційна кампанія та громадянська освіта	Залучення громадян до розуміння потреби оборони та їхньої ролі у збереженні безпеки країни	Проведення активних інформаційних кампаній та програм громадянської освіти для надання населенню знань та виховання у дусі громадянської відповідальності
5. Міжнародна співпраця та підтримка	Залучення міжнародних партнерів для підтримки безпеки та демократії	Збереження інтернаціональної легітимності через співпрацю з міжнародними організаціями та забезпечення взаємодії на рівні міжнародної дипломатії

Вказані стратегії свідчать про важливість балансу між безпекою та збереженням демократії, залученням громадян до оборонної діяльності та

використанням міжнародної підтримки для стабільності в умовах збройних конфліктів.

Ще одним важливим аспектом є впровадження міжнародних стандартів та механізмів моніторингу для забезпечення справедливості та прозорості виборчого процесу, що відображено в Таблиці 4.

Таблиця 4

Міжнародні стандарти та механізми моніторингу для забезпечення справедливості та прозорості виборчого процесу

Принципи	Стандарти	Механізми моніторингу
1. Справедливість та легітимність	Міжнародні стандарти, такі як ті, що розроблені ОБСЄ та Радою Європи, визначають принципи, які забезпечують справедливість та легітимність виборчого процесу.	Наявність міжнародних місій та спостерігачів, що моніторять вибори, забезпечує виконання цих стандартів, допомагаючи у виявленні та усуненні порушень.
2. Прозорість та відкритість	Міжнародні організації визначають стандарти щодо прозорості виборчого процесу, такі як публікація інформації про кандидатів, правила фінансування кампаній тощо.	Створення механізмів для моніторингу виборчого фінансування, а також робота з міжнародними спостерігачами для забезпечення відкритості процесу.
3. Участь та права громадян	Стандарти міжнародних організацій визначають права громадян на свободу вираження своєї волі та участь у виборчих процесах.	Міжнародні спостерігачі гарантують, що громадяни мають можливість вільно та справедливо висловлювати свої виборчі переконання.
4. Кібербезпека	Міжнародні організації формулюють стандарти щодо кібербезпеки виборчих систем.	Розробка та впровадження кібербезпечних практик, а також міжнародний моніторинг та аудит, спрямовані на захист виборчих систем від кіберзагроз.
5. Захист прав опозиції	Міжнародні організації розробляють стандарти, що гарантують права опозиції на рівноправну участь у виборах.	Міжнародні спостерігачі стежать за дотриманням прав опозиції та роблять висновки про політичний клімат під час виборів.
6. Система підрахунку голосів та аудит	Розроблені міжнародні стандарти щодо транспарентності та надійності систем підрахунку голосів.	Впровадження механізмів аудиту, перевірки та підтвердження результатів, а також участь міжнародних експертів у цьому процесі.

Всі ці стандарти та механізми моніторингу є ключовими для забезпечення справедливості, прозорості та легітимності виборчого процесу, що є фундаментальними аспектами демократії в Європейському Союзі.

Значний вплив на перебіг виборчих процесів здійснюється також завдяки цифровій трансформації. З одного боку, цифровізація виборів в Україні може мати численні позитивні аспекти, які сприяють покращенню виборчого процесу та забезпеченню більшої ефективності та прозорості. Ось деякі з них:

1. Зручність та доступність: використання цифрових технологій дозволяє громадянам голосувати за допомогою електронних пристроїв, що робить процес голосування більш зручним та доступним. Це особливо актуально для виборців з обмеженими можливостями та тим, хто перебуває віддалено від свого місця проживання.

2. Швидкість та ефективність підрахунку голосів: електронні системи дозволяють автоматизовано збирати та обробляти голоси, що сприяє значному зменшенню часу на підрахунок результатів. Це допомагає швидше отримувати офіційні результати виборів та зменшує ризик помилок у підрахунку.

3. Зменшення можливості шахрайства: використання електронних систем може зменшити ризик виборчого шахрайства та підкупу. Технології, такі як електронні підписи та блокчейн, можуть забезпечити більшу надійність та безпеку процесу голосування.

4. Прозорість та відкритість: цифрові технології дозволяють створювати системи, які забезпечують прозорість виборчого процесу. Громадськість може моніторити та перевіряти результати голосування, що сприяє відкритості та довірі до виборчої системи.

5. Забезпечення точності та надійності: електронні системи можуть допомогти у запобіганні помилок та непорозумінь, що часто виникають при ручному підрахунку голосів. Це дозволяє забезпечити більшу точність та надійність результатів виборів.

6. Можливості для залучення громадськості: використання цифрових технологій може створювати можливості для залучення громадськості до виборчого процесу. Розробка мобільних додатків та онлайн-платформ для інформування громадян та сприяння діалогу може збільшити активність та участь виборців.

Водночас, важливо враховувати, що при впровадженні цифрових технологій у виборчий процес, необхідно ретельно розробляти та впроваджувати безпекові механізми для запобігання можливим загрозам та забезпечення цілісності виборчого процесу. Окреслимо в Таблиці 5 деякі з проблем і ризиків цифровізації виборів в Україні та шляхи їх вирішення.

Таблиця 5

Основні проблеми та ризики цифровізації виборів в Україні та шляхи їх вирішення

Напрямок	Проблема	Шляхи вирішення
1. Кібербезпека	Збільшення ризиків кібератак та втручання в електронні системи виборів.	Запровадження високих стандартів кіберзахисту, періодичні аудити безпеки електронних систем, навчання виборчих комісій та інших відповідальних структур за ефективні заходи безпеки.
2. Доступність та інклюзивність	Ризик виключення деяких груп громадян через недоступність електронних технологій для всіх.	Забезпечення доступності альтернативних методів голосування для тих, хто не має доступу до цифрових технологій. Розвиток освітніх програм для громадян щодо використання електронних систем.
3. Довіра громадськості	Зростання недовіри до електронних систем голосування та можливості їх маніпуляції.	Забезпечення прозорості та відкритості у роботі електронних систем, ретельне інформування громадськості про безпекові заходи та можливості перевірки голосів.
4. Легітимність результатів	Запитання щодо легітимності та невід'ємності результатів цифрових виборів.	Впровадження систем верифікації голосів, які забезпечують можливість перевірки голосів громадськістю та незалежними експертами. Використання блокчейн-технологій для створення невід'ємних та прозорих записів голосування.
5. Забезпечення конфіденційності	Загроза порушення конфіденційності виборців при використанні електронних систем.	Розробка та використання технологій шифрування для збереження конфіденційності особистих даних виборців. Суворе дотримання норм та законів щодо захисту персональної інформації.
6. Залучення експертів та громадськості	Недостатня включеність громадськості та експертів у процес цифровізації виборів.	Залучення інформаційних технологій, кібербезпекових та правозахисних експертів у розробку та впровадження електронних систем. Посилення ролі громадськості у моніторингу та аудиті цифрових виборчих технологій.

Зважаючи на вищевказане, цифровізація виборів в Україні може стати ефективною, якщо будуть приділені велика увага кібербезпеці, легітимності та відкритості, а також якщо будуть взяті до уваги думки експертів та враховані пропозиції громадськості.

На основі вищевикладеної інформації рекомендаціями для законодавців та політиків щодо удосконалення правових інструментів публічного управління в умовах воєнного стану, зокрема, розвиток механізмів захисту прав та свобод громадян під час виборів у таких надскладних умовах можуть бути:

1. Забезпечення прозорості та доступності інформації:

- забезпечити доступ громадськості до інформації про виборчий процес, включаючи правила та процедури, які діють під час воєнного стану;
- запровадити механізми масової інформації та освіти громадськості щодо їх виборчих прав та можливостей в умовах військового конфлікту.

2. Гарантування безпеки та нейтральності виборів:

- розробити ефективні механізми забезпечення безпеки виборчого процесу, включаючи заходи для запобігання та виявлення випадків впливу на вибори з боку збройних груп чи зовнішніх сил;
- забезпечити нейтралітет виборів та виключити будь-яку форму тиску або втручання у виборчий процес.

3. Визначення та захист основних прав громадян:

- зважити можливість внесення конституційних та законодавчих змін, щоб гарантувати право громадян на участь у виборчих процесах у складних воєнних умовах;
- запровадити механізми захисту свободи слова, об'єднання та інших основних прав під час виборчого процесу.

4. Міжнародне співробітництво та моніторинг:

- активно співпрацювати з міжнародними організаціями та міжнародною спільнотою для забезпечення об'єктивного моніторингу виборчого процесу;
- залучити міжнародних експертів та спостерігачів для гарантії справедливості та легітимності виборів.

5. Участь громадян та підтримка громадянського суспільства:

- сприяти активній участі громадян та підтримці громадянського суспільства в управлінні та моніторингу виборчого процесу;
- забезпечити захист прав активістів та представників громадянського суспільства, які долучаються до виборчого процесу.

6. Розвиток адаптивних стратегій:

- вивчити досвід країн, що пережили воєнний стан, та адаптувати їх кращі практики до контексту України;
- забезпечити гнучкість та адаптивність правових інструментів до змін у ситуації воєнного стану в Україні.

Висновки. В умовах воєнного стану виникає серйозна потреба в розробці та застосуванні спеціальних правових заходів, які забезпечують безпеку та легітимність виборчого процесу. Важливим у цьому процесі є

відповідність виборчих процедур міжнародним стандартам та принципам, навіть, у непередбачуваних обставинах, для забезпечення легітимності та визнання результатів. Також є необхідним розробка спеціальних заходів щодо реінтеграції громадян, особливо тих, які перебувають на деокупованих територіях України, та забезпечення їхньої участі у виборчих процесах.

Отже, важливо адаптувати правові інструменти публічного управління до складних умов воєнного стану для забезпечення демократичного та стабільного виборчого процесу, що передбачає: забезпечення прозорості та доступності інформації; гарантування безпеки та нейтральності виборів; визначення та захист основних прав громадян; міжнародне співробітництво та моніторинг; участь громадян та підтримка громадянського суспільства; розвиток адаптивних стратегій.

Все це має на меті забезпечити сталість, легітимність та справедливість виборчого процесу в умовах воєнного стану в Україні, зберігаючи при цьому основні права та свободи громадян нашої держави.

Література:

1. Конституція України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Закон України “Про правовий режим воєнного стану”. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Виборчий кодекс України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>
4. Макаров Г. Можливість проведення загальнонаціональних виборів в умовах воєнного стану. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/mozhlyvist-provedennya-zahalnonatsionalnykh-vyboriv-v-umovakh-voeyennoho>
5. Президент ПАРЄ Тіні Кокс: Рішення про те, як і коли проводити вибори, — лише у руках Уряду, Парламенту та народу України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/pace-president-tiny-kox-it-is-up-to-the-government-parliament-and-the-people-of-ukraine-to-decide-when-and-how-to-conduct-elections>
6. Мезенцева розповіла на заході ПАРЄ, що вибори мають відбутися в 2024 році. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/05/15/7161704/>
7. Про затвердження обсягу видатків для включення до бюджетного запиту за бюджетною програмою 6741020 "Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на проведення виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" до проєкту Державного бюджету України на 2024 рік, орієнтовних обсягів видатків, необхідних для проведення виборів народних депутатів України, Президента України та додаткового обсягу видатків для проведення місцевих виборів у 2024 році. Постанова Центральної виборчої комісії України від 15 серпня 2023 року № 53. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0053359-23#Text>
8. Офіс Ради Європи в Україні. Критерії можливості/неможливості проведення виборів/референдумів в Україні у післявоєнний час. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/criteria-for-the-possibility-or-impossibility-to-conduct-elections-or-referenda-in-ukraine-in-the-post-war-period-were-discussed-by-the-major-ukrainian-stakeholders-concerned>

9. Офіс Ради Європи в Україні. Підтримка демократичних післявоєнних виборів в Україні. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/reform-of-the-electoral-practice-in-ukraine>

10. Про організацію роботи з нагляду за реалізацією проєкту міжнародної технічної допомоги "Підтримка демократичних післявоєнних виборів в Україні" та визначення його координатора. Постанова Центральної виборчої комісії. 15 грудня 2023 року № 81. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0081359-23#Text>

11. Ключковський Ю., Венгер В. Передумови та виклики для організації й проведення виборів в Україні у післявоєнний час. Дослідження з оцінки ситуації. Рада Європи, 2022. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://rm.coe.int/ua-organisation-and-holding-of-elections-in-post-war-ukraine-net-2768-/1680a8e998>

References:

1. Закон України "Konstitucija Ukraini" [The Law of Ukraine "Constitution of Ukraine"]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vi#Text> [in Ukrainian].

2. Закон України "Pro pravovij rezhim voennogo stanu" [The Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law"]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

3. Viborchij kodeks Ukraini. [Election Code of Ukraine].(n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> [in Ukrainian].

4. Makarov, G. Mozhlyvist' provedennja zagal'nonacional'nih viboriv v umovah voennogo stanu. [The possibility of holding national elections under martial law]. niss.gov.ua Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/mozhlyvist-provedennja-zahalnonatsionalnykh-viboriv-v-umovakh-voyennoho> [in Ukrainian].

5. Prezident PARC Tini Koks: Rishennja pro te, jak i koli provoditi vibori, — lishe u rukah Urjadu, Parlamentu ta narodu Ukraini. [PACE President Tini Cox: The decision on how and when to hold elections is only in the hands of the Government, the Parliament and the people of Ukraine]. www.coe.int Retrieved from <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/pace-president-tiny-kox-it-is-up-to-the-government-parliament-and-the-people-of-ukraine-to-decide-when-and-how-to-conduct-elections> [in Ukrainian].

6. Mezenceva rozpovila na zahodi PARC, shho vibori majut' vidbutisja v 2024 roci. [Mezentseva said at the PACE event that the elections should be held in 2024]. www.eurointegration.com.ua Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/05/15/7161704/> [in Ukrainian].

7. Postanova Central'noi viborchoi komisii Ukraini "Pro zatverdzhennja obsjagu vidatkiv dlja vkljuchennja do bjudzhetnogo zapitu za bjudzhetnoju programoju 6741020 "Subvencija z derzhavnogo bjudzhetu miscevim bjudzhetam na provedennja viboriv deputativ miscevih rad ta sil'skih, selishhnih, mis'kih goliv" do proektu Derzhavnogo bjudzhetu Ukraini na 2024 rik, orientovnih obsjagiv vidatkiv, neobhidnih dlja provedennja viboriv narodnih deputativ Ukraini, Prezidenta Ukraini ta dodatkovogo obsjagu vidatkiv dlja provedennja miscevih viboriv u 2024 roci" [Resolution of the Central Election Commission of Ukraine "On the approval of the volume of expenditures for inclusion in the budget request under the budget program 6741020 "Subsidy from the state budget to local budgets for the holding of elections of deputies of local councils and village, settlement, and city heads" to the project of the State Budget of Ukraine for 2024, the estimated volumes of expenditures necessary for holding elections of People's Deputies of Ukraine, the President of Ukraine and an additional amount of expenses for holding local elections in 2024"]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0053359-23#Text> [in Ukrainian].

8. Ofis Radi Ėvropi v Ukraїni. Kriteriї mozhlivosti/nemozhlivosti provedennja viboriv/referendumiv v Ukraїni u pisljavoennij chas. [Office of the Council of Europe in Ukraine. Criteria for the possibility/impossibility of holding elections/referendums in post-war Ukraine]. *www.coe.int* Retrieved from <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/criteria-for-the-possibility-or-impossibility-to-conduct-elections-or-referenda-in-ukraine-in-the-post-war-period-were-discussed-by-the-major-ukrainian-stakeholders-concerned> [in Ukrainian].

9. Ofis Radi Ėvropi v Ukraїni. Pidtrimka demokratichnih pisljavoennih viboriv v Ukraїni. [Office of the Council of Europe in Ukraine. Support for democratic post-war elections in Ukraine]. *www.coe.int* Retrieved from <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/reform-of-the-electoral-practice-in-ukraine> [in Ukrainian].

10. Postanova Central'noї viborchoї komisii "Pro organizaciju roboti z nagljadu za realizacieju proektu mizhnarodnoї tehnicnoї dopomogi "Pidtrimka demokratichnih pisljavoennih viboriv v Ukraїni" ta viznachennja jogo koordinatora" [Resolution of the Central Election Commission "About the organization of work on supervision of the implementation of the international technical assistance project "Supporting democratic post-war elections in Ukraine" and determining its coordinator"]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0081359-23#Text> [in Ukrainian].

11. Kljuchkovs'kij, Ju., Venger, V. Peredumovi ta vikliki dlja organizacii j provedennja viboriv v Ukraїni u pisljavoennij chas. Doslidzhennja z ocinki situacii. Rada Ėvropi, 2022. [Prerequisites and challenges for the organization and conduct of elections in Ukraine in the post-war period. A study on the assessment of the situation. Council of Europe, 2022]. *rm.coe.int* Retrieved from <https://rm.coe.int/ua-organisation-and-holding-of-elections-in-post-war-ukraine-net-2768-1680a8e998> [in Ukrainian].

УДК: 352.072.2 (430:477)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-316-325](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-316-325)

Чурсінов Олексій Артемійович аспірант кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79013, <https://orcid.org/0000-0001-7389-4146>

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ МОТИВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖСЛУЖБОВЦІВ ШВЕЦІЇ ТА УКРАЇНИ

Анотація. Для ефективного управління державною службою необхідно розуміти мотиваційні стимули та потреби державних службовців, правильно їх використовувати для досягнення високої працездатності. Автор виокремлює та розглядає три основні види мотивації: матеріальну, трудову і статусну. В статті окреслюються проблеми, пов'язані з мотивацією до праці персоналу сфери державної служби України. Відзначено ряд недоліків в українській мотиваційній системі держслужбовців, вона потребує подальшого вдосконалення. Зокрема, недостатня увага приділяється індивідуальності працівників, що ускладнює визначення ключових факторів організації роботи держслужбовців. Майже відсутня турбота керівників про покращення психологічного клімату в колективі. Також немає достатнього і прозорого обґрунтування залежності розміру премії від конкретних результатів роботи державних службовців.

Один із можливих напрямків удосконалення мотивації — вивчення та впровадження позитивних практик країн Європейського Союзу, зокрема Швеції. Автором статті здійснюється порівняльний аналіз мотиваційних систем держслужбовців Швеції та України, внаслідок чого виявляються відмінності між цими системами та окреслюються можливості адаптації позитивного досвіду Швеції для підвищення ефективності управління персоналом у державних структурах України. Адміністративні реформи в Швеції позитивно вплинули на ключові аспекти державної служби цієї країни. Це сприяло покращенню системи матеріального стимулювання державних службовців, зробило її більш гнучкою та результативною, а також сприяло ефективнішому функціонуванню системи кар'єрного просування за заслугами. Вдосконалення індивідуалізованої системи оплати праці державних службовців Швеції дозволило успішно досягти поліпшення формування кадрового резерву та утримання висококваліфікованих працівників на їх робочих місцях. Це позитивно впливає на мотивацію службовців цієї країни і може стати прикладом для України. Автор рекомендує

зосередитися на ключових аспектах шведського досвіду як моделях для потенційної оптимізації управління державним персоналом в Україні. Досвід цієї країни може бути доволі корисним для України.

Ключові слова: мотиваційна система, система публічного управління, мотивація працівників, державні службовці.

Chursinov Oleksii Artemiyovych Postgraduate student of Department of Administrative and Financial Management, National University «Lviv Polytechnic», S. Bandera St., 12, Lviv, 79013, <https://orcid.org/0000-0001-7389-4146>

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE MOTIVATION SYSTEM OF CIVIL SERVANTS OF SWEDEN AND UKRAINE

Abstract. For effective management of the civil service, it is necessary to understand the motivational incentives and needs of civil servants, to use them correctly to achieve high efficiency. The author singles out and examines three main types of motivation: material, labor and status. The article outlines problems related to motivation to work in the field of civil service personnel of Ukraine. A number of shortcomings in the Ukrainian motivational system of civil servants were noted, it needs further improvement. In particular, insufficient attention is paid to the individuality of employees, which makes it difficult to determine the key factors in the organization of the work of civil servants. There is almost no concern of managers about improving the psychological climate in the team. There is also no sufficient and transparent justification of the dependence of the amount of the bonus on the specific results of the work of civil servants.

One of the possible ways of improving motivation is the study and implementation of positive practices of the countries of the European Union, in particular Sweden. The author of the article conducts a comparative analysis of the motivational systems of civil servants in Sweden and Ukraine, as a result of which the differences between these systems are revealed and the possibilities of adapting the positive experience of Sweden to increase the efficiency of personnel management in the state structures of Ukraine are outlined. Administrative reforms in Sweden have had a positive impact on key aspects of the country's civil service. This contributed to the improvement of the system of material incentives for civil servants, made it more flexible and effective, and also contributed to the more efficient functioning of the merit-based career promotion system. The improvement of the individualized system of remuneration of civil servants in Sweden made it possible to successfully improve the formation of the personnel reserve and the retention of highly qualified employees at their workplaces. This has a positive effect on the motivation of employees of this country and can become an example for

Ukraine. The author recommends focusing on key aspects of the Swedish experience as models for potential optimization of public personnel management in Ukraine. The experience of this country can be quite useful for Ukraine.

Keywords: motivation system, public management system, employee motivation, government officials.

Постановка проблеми. В умовах активної трансформації сфери державного управління та державної служби питання мотивації держслужбовців є важливим завданням для забезпечення ефективності та якості роботи з надання послуг громадянам.

Сучасні тенденції у галузі державного управління свідчать про необхідність постійного вдосконалення механізмів стимулювання та мотивації державних службовців.

У контексті цієї динаміки доцільним є проведення компаративного аналізу мотиваційних систем держслужбовців двох країн – Швеції, члена Європейського Союзу, та України, яка прагне стати членом Європейського Союзу.

Мотивація постає, з одного боку, виявом зовнішнього впливу на індивіда, а з іншого боку, використанням внутрішніх «поштовхів». Крім того, мотивація є однією з функцій управління та стимулюючим фактором [5, с. 49].

Система мотивації державних службовців включає комплекс заходів, спрямованих на стимулювання та підтримку ефективної праці державних службовців. Основною метою такої системи є зацікавленість кваліфікованих та мотивованих фахівців, підтримка високої продуктивності їх праці та відданості роботі, а також стимулювання професійного зростання.

Аналізуючи діючу мотиваційну систему України, можна виявити недоліки, які породжують недостатню ефективність державної служби, та визначити основні чинники, що гальмують продуктивність та мотивацію держслужбовців.

Дослідження мотиваційної системи держслужбовців Швеції, країни Європейського Союзу, дозволяє визначити основні принципи та підходи, які формують її структуру та обумовлюють ефективність. Отримані знання можуть бути успішно адаптовані до умов України. Застосування європейських стандартів в українській державній службі сприятиме гармонізації та підвищенню її ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання мотиваційної системи держслужбовців було та залишається об'єктом досліджень багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема Н. Артеменко [1, 2], А. Жулавський, В. Гордієнко, Н. Малько [6], М. Салун [9], А. Маляренко [7], А. Головачова [4], О. Герасименко, Л. Лазорко, С. Калагурка [3], Д. Х'юстон [13],

М. Бюленс, Х. Ван ден Брок [10], Е. Каміллері [11] та інші. Однак в контексті порівняння з країнами Європейського Союзу досліджень мотиваційної системи держслужбовців України недостатньо, що визначає актуальність обраної теми.

Мета статті – провести компаративний аналіз мотиваційних систем держслужбовців Швеції та України з метою визначення ключових відмінностей між ними та можливостей адаптації позитивного досвіду Швеції для підвищення ефективності управління державним персоналом в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сучасні реалії в галузі державного управління свідчать про необхідність постійного вдосконалення механізмів стимулювання та мотивації державних службовців. Здатність ефективно мотивувати персонал є ключовим аспектом успішного управління, особливо в умовах змін та сучасних викликів. Постійне вдосконалення мотиваційної системи держслужбовців сприяє не лише підтриманню високого рівня професіоналізму та відданості своїй роботі, але й підвищує загальну ефективність функціонування державного апарату в цілому. При цьому важливо враховувати сучасні тенденції управління персоналом зарубіжних країн, особливо країн Європейського Союзу з метою адаптації цих мотиваційних стратегій до нових викликів сучасного соціально-економічного середовища України.

Для досягнення ефективного управління державною службою необхідно розуміти мотиви та потреби держслужбовців, а також правильно використовувати стимули до праці. В сучасних умовах розвитку України проблема мотивації державного службовця має важливе значення, адже вирішення завдань, що стоять перед суспільством, істотно залежить від ефективної мотиваційної основи. Вона повинна бути спроможною мобілізувати персонал державної служби для успішної діяльності за допомогою застосування відповідних форм і методів стимулювання особистості, спрямованих на досягнення високої результативності роботи. Ключовим чинником успішності діяльності державних службовців є їхня внутрішня мотивація [2, с. 39].

Створення ефективної мотиваційної системи для держслужбовців України в сфері публічного управління сприятиме оптимізації ресурсів та підвищенню продуктивності праці робітників. Для досягнення цієї мети необхідний відповідальний підхід та врахування особливостей конкретної країни.

Відповідно до основних груп потреб розрізняють три види мотивації: матеріальну, трудову і статусну.

Матеріальна мотивація державного службовця виражає бажання досягти певного рівня добробуту та матеріального стандарту життя.

Трудова мотивація виникає внаслідок різних факторів, таких як зміст роботи, умови праці, організація трудового процесу та робочий графік. Державний службовець відчуває потребу в масштабній та корисній роботі, при цьому для нього важливими є якісні умови праці. Також йому потрібно мати перспективи зростання та не втрачати самоповаги. Таким чином, його трудова мотивація пов'язана як зі змістовністю та корисністю роботи, так і з особистими самовираженням та самореалізацією.

Статусна мотивація постає внутрішнім рушієм поведінки людини, що виявляється в бажанні здобути вищий щабель у службовій ієрархії. Для державного службовця статусна мотивація є важливим фактором, що визначає його поведінку. Ця мотивація пов'язана з бажанням займати вищу посаду, виконувати більш складні та відповідальні обов'язки, а також працювати в галузі, яка вважається суспільно корисною [2, с. 40 – 41].

На сьогодні українське законодавство визначає основні інструменти та форми стимулювання державних службовців, проте діюча система державної служби України не гарантує якісного виконання держслужбовцями своїх обов'язків. Основними труднощами в цьому контексті є високий відтік кадрів, неповна реалізація соціальних гарантій, низький рівень матеріального забезпечення та лише часткове задоволення основних потреб працівників. Це призводить до зниження ефективності державного управління і має негативний вплив на імідж державної служби.

Закон України «Про державну службу», хоча і визначає законодавчу основу для сучасної державної служби, однак не повною мірою відповідає потребам державних службовців щодо мотиваційного забезпечення. У законодавчій сфері залишаються не розробленими доволі важливі питання, зокрема, стосовно несприятливої системи мотивації державних службовців [8].

Зараз в Україні існують конкретні проблеми, пов'язані із мотивацією праці персоналу в галузі державної служби. Можна виокремити такі аспекти:

- недостатня увага до індивідуальності кожної особи спричиняє труднощі для керівників у визначенні ключових факторів, які впливають на поліпшення роботи державних службовців;
- керівниками майже не приділяється увага покращенню психологічного клімату в колективі;
- відсутня пряма залежність розміру премії від конкретних результатів роботи державних службовців. Це призводить до того, що премія втрачає стимулюючу роль, стає простою надбавкою до посадового окладу.

Причини недосконалості поточної системи оплати праці певною мірою відображають кризовий стан української економіки та пов'язані з відсутністю ефективного механізму мотивації та стимулювання продуктивності праці.

Заробітна плата державних службовців України залишається недостатньою, мало залежить від результатів праці. У статті 50 Закону України «Про державну службу» визначено, що держава повинна забезпечити достатній рівень оплати праці державних службовців для професійного виконання посадових обов'язків та сприяти їхній результативній, ефективній, добросовісній та ініціативній роботі. Матеріальна мотивація державних службовців ґрунтується на матеріальному визнанні, а саме – на оплаті праці [8].

Заробітна плата державного службовця України на сьогодні складається з посадового окладу, надбавок за вислугу років, надбавок за ранг державного службовця та премій (у разі їх встановлення) [8]. У порівнянні з 2019 роком деякі надбавки були скасовані, що свідчить про зменшення матеріальної мотивації державних службовців України. У Новому Законі України «Про державну службу» не передбачено можливості винагородження за сумлінну та безперервну працю в державних органах та високоякісне виконання трудових обов'язків, як це було визначено у попередньому законодавстві. Зрозуміло, що ця винагорода могла б стимулювати державних службовців до більшої зацікавленості в якості та результативності їх роботи. Низький рівень оплати праці державних службовців України та невідповідність реальних можливостей здібностям працівників, особливо молодих, може призвести до відтоку кращих кадрів з державної служби. Н. Артеменко відзначає, що переосмислення системи оплати праці державних службовців України має сприяти забезпеченню конкурентоспроможності державної служби на ринку праці в порівнянні з іншими сферами економіки, включаючи державний сектор. Метою такої реформи є запобігання корупції та забезпечення істотного підвищення зацікавленості працівників органів влади в продуктивній, якісній, ініціативній та ефективній роботі, а також сприяння їхньому подальшому кар'єрному зростанню на основі особистих професійних досягнень [1].

Розроблений механізм ефективного втілення принципів та стратегій державної служби Швеції в сучасних умовах слугує прикладом для багатьох країн Європейського Союзу та України.

Система державної служби Швеції, що базується на відкритому підході, характеризується системою кадрового забезпечення, яка враховує професійний досвід з інших секторів, включаючи приватний. В цій системі немає залежності розміру заробітної плати від стажу роботи, а також відсутній принцип праці протягом усього життя та можливість звільнення за погану роботу. Отримати посаду в ієрархії державних службовців можна на будь-якому рівні, враховуючи кваліфікацію та результати спеціальних іспитів при високій ефективності та заслугах. У відкритій системі державної служби працівникам дозволено брати участь у політичній діяльності, що може бути істотною мотивацією для вступу на державну службу. Головними мотива-

рами в цій системі є можливість отримання посади на підставі кваліфікації, підвищення статусу на основі високих професійних показників та можливість розпочати політичну кар'єру.

Державна служба Швеції виконує функції соціальної держави, що об'єднує особисті, групові та державні інтереси та сприяє взаємодії між державою і народом. Як складне системне явище вона ґрунтується на цінностях культури управління, що становлять невід'ємну частину цінностей суспільства загалом. Так, ці цінності включають нейтральність (особисті переконання держслужбовців не впливають на їхню співпрацю з будь-яким політиком), чесність і непідкупність, професійну честь (поведінка держслужбовців ґрунтується на моральних якостях – лояльності, неупередженості та гордості за виконану роботу), постійне перебування на посаді з перспективою кар'єрного зростання.

Важливою зміною в умовах працевлаштування державних службовців після впровадження реформ у секторі державного управління Швеції стала децентралізація переговорів щодо заробітної плати. Раніше ця система була централізованою і застосовувалася для всіх державних службовців. На сьогоднішній день діє система встановлення зарплати, яка впроваджувалася паралельно з реформою бюджетної системи. Нині державні установи мають право самостійно встановлювати заробітну плату своїм працівникам, але при цьому несуть матеріальну відповідальність за витрати на оплату праці [12].

Система оплати праці для державних службовців Швеції ґрунтується на прозорості, справедливості й ефективності. Інформація про їхню заробітну плату є загальнодоступною. Рівень цієї системи визначається колективними угодами між представниками держави і профспілками; ці угоди регулюють умови праці, включаючи заробітну плату, робочий час і соціальні пільги. Умови виплати, визначені угодами, можуть включати додаткові виплати, зокрема премії чи бонуси.

Державні службовці розподіляються за різними рівнями і категоріями в залежності від кваліфікації, досвіду та відповідальності; кожна категорія має власний рівень оплати. Оплата праці може включати соціальні пільги, такі як страхування на випадок хвороби, відпустки по догляду за дітьми, пенсійні внески та інше.

Швеція акцентує увагу на створенні умов для збалансованого робочого та особистого життя держслужбовців, забезпечуючи гнучкі графіки роботи, додаткові відпустки та інші ініціативи.

У Швеції існує система соціального забезпечення для державних службовців, яка включає різні види соціальних пільг та страхувань. Основні аспекти фонду соціального забезпечення державних службовців у Швеції охоплюють:

- страхування на випадок хвороби; державні службовці мають доступ до системи медичного страхування, що покриває витрати на медичні послуги та ліки у випадку хвороби чи травми;
- страхування на випадок безробіття забезпечує державних службовців у випадку втрати роботи, включає грошові виплати та інші форми допомоги;
- пенсійні внески: державні службовці здійснюють внески у пенсійні фонди, що забезпечить їм стабільний дохід при виході на пенсію;
- страхування у ситуації нещасного випадку, компенсація в разі нещасного випадку або травми, отриманої під час виконання службових обов'язків;
- сімейна допомога: може включати виплати на дітей, відпустки по догляду за дітьми та інші види допомоги для сімей державних службовців.

Ці елементи фонду соціального забезпечення спрямовані на фінансову стабільність та соціальний захист державних службовців у різних ситуаціях.

Після реформ у секторі публічного управління Швеції для державних службовців була запроваджена індивідуальна система винагороди за результатами роботи, яка замінила бюрократичну, централізовану, однорідну та жорстку структуру попередньої системи. Ця система оплати праці швидко здобула підтримку державних службовців та їх профспілок, стала одним з ефективних мотиваторів для їхньої роботи [14].

У Швеції проводиться оцінка виконання обов'язків кожним працівником державного сектору в індивідуальному порядку не рідше одного разу на рік на підставі чітких критеріїв. Державних службовців, які відзначаються високою ефективністю роботи, можна просувати по службі, тоді як ті, хто не виконують своїх обов'язків, можуть бути понижені в посаді або навіть звільнені.

На думку дослідників Організації економічного співробітництва та розвитку, оновлена індивідуалізована система оплати праці державних службовців у Швеції на даний момент досягла однієї зі своїх основних початкових цілей, а саме: покращення набору кадрів та утримання кваліфікованих працівників, що позитивно впливає на мотивацію держслужбовців цієї країни [14].

Висновки. Мотивація державних службовців є складним процесом, спрямована на забезпечення ефективної службової діяльності, підтримку професійного росту та кар'єрного розвитку. Ключові складові мотивації включають справедливу, прозору та зрозумілу оплату праці, можливість посадового росту, високий рівень фахової підготовки, відповідність обов'язкам службової діяльності, соціальну захищеність, об'єктивну оцінку професійних досягнень, підтримку суспільного іміджу та престижу, а також створення умов для ініціативної, творчої та самостійної діяльності в межах посадових повноважень. Важливими аспектами мотивації також є матеріально-технічні та морально-психологічні умови роботи, почуття належності до професійного

колективу та команди, взаємодія кадрових служб з керівництвом організації. Забезпечення справедливих умов праці, розвиток кар'єри та створення мотиваційного середовища сприяють високій ефективності та самореалізації службовців і постають важливими завданнями для будь-якої держави, включаючи Україну.

Система мотивації державних службовців в Україні потребує подальшого вдосконалення. Один із можливих напрямків удосконалення мотивації — вивчення та впровадження позитивних практик країн Європейського Союзу, зокрема, Швеції.

Проведені адміністративні реформи в Швеції позитивно позначилися на ключових аспектах державної служби цієї країни. Це сприяло покращенню системи матеріального стимулювання державних службовців, зробило її більш гнучкою та результативною, а також сприяло ефективнішому функціонуванню системи кар'єрного просування за заслугами. Отриманий досвід може бути корисним для України.

Література:

1. Артеменко Н.Ф. Управління професіоналізацією кадрів державної служби України : форми, методи, технології: монографія / Н.Ф. Артеменко, Н.Т. Гончарук. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2012. 184 с.
2. Артеменко Н. Особливості мотивації персоналу у сфері державної служби. *Аспекти публічного управління*, № 4-5 (30-31). 2016. С. 37 – 47.
3. Герасименко О.В., Лазорко Л.П., Калагурка С.Т. Особливості мотиваційної філософії державних службовців в Україні. *Економіка і суспільство*, № 19. 2018. С. 128 – 133.
4. Головачова А. Зарубіжний досвід правового регулювання оплати праці державних службовців. *Трудове право*, № 9. 2017. С. 82 – 84.
5. Гончарук Н., Артеменко Н. Мотивація персоналу у сфері державної служби України: проблеми та перспективи. *Аспекти публічного управління*, № 2 (2). 2013. С. 48 – 54.
6. Жулавський А.Ю., Гордієнко В.П., Малько Н.О. Мотивація державної служби в Україні. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*, № 1. 2021. С. 68 – 75.
7. Маляренко А. Удосконалення систем мотивації персоналу організації *International scientific e-journal АГОГОΣ*. 2020. № 10 URL: <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.10.08.htm>
8. Про державну службу: Закон України від 24.12.2023 № 889-VIII. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/889-19>
9. Салун М. М., Майстренко О.В. Механізм соціально-економічної мотивації працівника: монографія. Харків: Вид. ХНЕУ, 2010. 184 с.
10. Buelens, M. and Van den Broeck, H. (2007) An Analysis of Differences in Work Motivation between Public and Private Sector Organizations. *Public Administration Review*, 2007. 65 – 74.
11. Camilleri, E. Antecedents affecting public service motivation, *Personnel Review*, Vol. 36, № 3, 2007. 356 – 377.
12. Dølvik, J. E. and Marginson, P. Cross-sectoral coordination and regulation of wage determination in northern Europe: divergent responses to multiple external pressures. *European Journal of Industrial Relations*, 24(4), 2018. 409 – 425.

13. Houston, D.J. Public-service motivation: a multivariate test. *Journal of Public Administration Research and Theory*, Vol. 10. № 4. 2000. 713 – 727.

14. Labrie Y. Work Organization in the Public Sector: The Swedish Example. *Economic Note*. 2012. URL: https://www.iedm.org/files/note1312_en.pdf

References:

1. Artemenko N.F. (2012). Upravlinnia profesionalizatsiieiu kadriv derzhavnoi sluzhby Ukrainy: formy, metody, tekhnolohii: monohrafiia [Management professionalization in the public service of Ukraine: forms, methods, technologies: Monograph]. D.: DRIDU NADU. 184 p.

2. Artemenko N. (2017). Osoblyvosti motyvatsii personalu u sferi derzhavnoi sluzhby. Aspekty publichnoho upravlinnia [Features of personnel motivation in the field of public service]. № 4-5 (30-31), 37 – 47.

3. Herasymenko O.V., Lazorko L.P., Kalahurka S.T. (2018). Osoblyvosti motyvatsiinoi filosofii derzhavnykh sluzhbovtziv v Ukraini [Features of the motivational philosophy of civil servants in Ukraine]. *Ekonomika i suspilstvo*, № 19, 128 – 133.

4. Holovachova A. (2017). Zarubizhnyi dosvid pravovoho rehuliuвання opłaty pratsi derzhavnykh sluzhbovtziv [Foreign experience of legal regulation of the remuneration of civil servants]. *Trudove pravo*, № 9, 82 – 84.

5. Honcharuk N., Artemenko N. (2013). Motyvatsiia personalu u sferi derzhavnoi sluzhby Ukrainy: problemy ta perspektyvy [Motivation of staff in the civil service of Ukraine: problems and prospects]. *Aspekty publichnoho upravlinnia*, № 2 (2), 48 – 54.

6. Zhulavskiyi A.Iu., Hordiienko V.P., Malko N.O. (2021). Motyvatsiia derzhavnoi sluzhby v Ukraini [Motivation of civil service in Ukraine]. *Visnyk SumDU. Seriya «Ekonomika»*, № 1, 68 – 75.

7. Maliarenko A. (2020). Udoskonalennia system motyvatsii personalu orhanizatsii [Improvement of the organization's staff motivation systems]. *International scientific e-journal AIOHOS*, № 10. URL: <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.10.08.htm>

8. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrayiny vid 24.12.2023 № 889-VIII [On Civil Service: Law of Ukraine, 10.12.2015 № 889-VIII]. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.

9. Salun M. M., Maistrenko O.V. (2010). Mekhanizm sotsialno-ekonomichnoi motyvatsii pratsivnyka: monohrafiia [The mechanism of socio-economic motivation of an employee: a monograph]. Kharkiv: Vyd. NEU. 184 s.

10. Buelens, M. and Van den Broeck, H. (2007). An Analysis of Differences in Work Motivation between Public and Private Sector Organizations, *Public Administration Review*, 65 – 74.

11. Camilleri, E. (2007). Antecedents affecting public service motivation, *Personnel Review*, Vol. 36. № 3. 356-377.

12. Dølvik, J. E. and Marginson, P. (2018). Cross-sectoral coordination and regulation of wage determination in northern Europe: divergent responses to multiple external pressures. *European Journal of Industrial Relations*. 24(4). 409 – 425.

13. Houston, D.J. (2000). Public-service motivation: a multivariate test, *Journal of Public Administration Research and Theory*, Vol. 10. №4. 713 – 727.

14. Labrie Y. Work (2012). Organization in the Public Sector: The Swedish Example. *Economic Note* URL: https://www.iedm.org/files/note1312_en.pdf

УДК 35.078.1:69:061.1ЄС

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-326-339](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-326-339)

Шандрик В'ячеслав Іванович кандидат наук з державного управління, докторант кафедри публічного управління та адміністрування, Національний авіаційний університет, м. Київ, тел.: (067) 484-77-67, <https://orcid.org/0000-0002-9188-8396>

ПОЛІТИКА ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОГО БУДІВНИЦТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПРИКЛАД ПОЛЬЩІ ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація. У статті здійснено аналіз та узагальнення характерних особливостей публічної політики енергоефективного будівництва Європейського Союзу на прикладі Польщі як перспектив їх імплементації в Україні.

З'ясовано, що будівництво є однією з галузей господарювання з найбільшим впливом на природне середовище й одночасно – з найбільшим споживанням енергії серед усіх інших галузей виробництва та послуг в світі. Тому на найвищому політичному рівні шукаються рішення, які залишаться екологічними, забезпечуючи при цьому певний рівень комфорту проживання. Прогрес у сфері охорони навколишнього середовища в поєднанні з розвитком будівництва залежить від проєкологічної свідомості як нинішніх, так і майбутніх поколінь. Усвідомлення важливості природного середовища для умов життя на землі дало поштовх до формування та розвитку європейської політики "Зеленого переходу" – нової екологічної енергетики й екологічного будівництва, покликаних суттєво знизити рівень енергоспоживання на душу населення.

Визначено, що сучасна Європейська політика переходу до енергоефективного будівництва спирається на три основні стовпи: енергетичні показники; здоров'я та благополуччя людей; збереження навколишнього середовища. Відзначено, що важливою для України є Стратегія "Реноваційна хвиля для Європи — екологізація наших будівель, створення робочих місць, поліпшення життя" в рамках Європейської "зеленої" угоди з метою стимулювання відновлення економіки та створення "зелених" будівель. Зокрема, ключовим в реалізації стратегії було визначено кардинальну зміну відсоткових частин загального споживання енергії в житлових будинках, насамперед, щодо суттєвого зниження частки витрат на опалення, що тривалий час складали й складають лівову частину загального енергоспоживання.

Зроблено висновок, що європейський вектор розвитку України також потребує створення відповідних механізмів переходу будівельної галузі на

стандарти енергоощадного будівництва, які мають корелювати з європейськими підходами та нормами, що потребує більш ефективної системи державного регулювання галузі будівництва в нашій державі.

Ключові слова: публічне управління, будівництво, державне регулювання будівництва, будівельна галузь.

Shandryk Viacheslav Ivanovich PhD in Public Administration, Doctoral candidate of the Department of Public Management and Administration, National Aviation University, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-9188-8396>

EUROPEAN UNION ENERGY-EFFICIENT BUILDING POLICY: THE EXAMPLE OF POLAND FOR UKRAINE

Abstract. The article analyzes and summarizes the characteristic features of the public policy of energy-efficient construction of the European Union on the example of Poland as a perspective for their implementation in Ukraine.

It was found that construction is one of the branches of economy with the greatest impact on the natural environment and at the same time - with the greatest energy consumption among all other branches of production and services in the world. Therefore, at the highest political level, solutions are being sought that will remain ecological while providing a certain level of living comfort. Progress in the field of environmental protection combined with the development of construction depends on the pro-environmental awareness of both current and future generations. Awareness of the importance of the natural environment for living conditions on earth gave impetus to the formation and development of the European "Green Transition" policy - new ecological energy and ecological construction, designed to significantly reduce the level of energy consumption per capita.

It was determined that the modern European policy of transition to energy-efficient construction is based on three main pillars: energy indicators; health and well-being of people; preservation of the environment. It was noted that the Strategy "Renovation wave for Europe - greening our buildings, creating jobs, improving life" is important for Ukraine within the framework of the European "green" agreement with the aim of stimulating the recovery of the economy and the creation of "green" buildings. In particular, a fundamental change in the percentage of total energy consumption in residential buildings was determined to be key in the implementation of the strategy, first of all, in relation to a significant reduction in the share of heating costs, which for a long time constituted and constitute the lion's share of total energy consumption.

It was concluded that the European development vector of Ukraine also requires the creation of appropriate mechanisms for the transition of the construction

industry to energy-saving construction standards, which should correlate with European approaches and norms, which requires a more effective system of state regulation of the construction industry in our country.

Keywords: public administration, construction, state regulation of construction, construction industry.

Постановка проблеми. Будівництво є однією з галузей господарювання з найбільшим впливом на природне середовище й одночасно – з найбільшим споживанням енергії серед усіх інших галузей виробництва та послуг в світі. Так, у державах-членах ЄС на утримання житлового й нежитлового фонду будівель в даний час припадає 40% річного споживання енергії (для порівняння – на всі види транспорту разом приходиться 32% спожитої енергії) й при цьому 75 % існуючих будівель Європейського Союзу визнаються енергонеефективними та потребують масштабної енергетичної реконструкції. Ця проблема загострюється, оскільки будівельний сектор як власне ЄС, так і усього світу стрімко зростає, що призводить до подальшого збільшення споживання енергії. Збільшення попиту на житло в глобальному масштабі є прямим результатом зростання населення, яке з 1950 року зросло втричі і зараз становить понад 7 мільярдів. Саме тому інтерес до екологічного та енергоефективного будівництва зростає [1, с. 47].

Тому на найвищому політичному рівні шукаються рішення, які залишаться екологічними, забезпечуючи при цьому певний рівень комфорту проживання. Прогрес у сфері охорони навколишнього середовища в поєднанні з розвитком будівництва залежить від проєкологічної свідомості як нинішніх, так і майбутніх поколінь. Усвідомлення важливості природного середовища для умов життя на землі дало поштовх до формування та розвитку європейської політики "Зеленого переходу" – нової екологічної енергетики й екологічного будівництва, покликаних суттєво знизити рівень енергоспоживання на душу населення.

Серед лідерів запровадження політики енергоефективного будівництва Європейського Союзу називають і нашу західну сусідку Польщу, яка є одним із найбільш послідовних підтримки України у її визвольній боротьбі з російськими агресорами. Поза всяким сумнівом в часи повоєнної відбудови української держави польський досвід "зеленого будівництва" буде нам в пригоді й надасть можливості здійснити перехід до європейських стандартів будівництва та якості життя. Зазначені тенденції актуалізують проблему аналізу та узагальнення характерних особливостей публічної політики ЄС стосовно повсюдного переходу до стандартів енергоефективного будівництва з урахуванням наближених умов і можливостей добросусідської взаємодопомоги Польщі та України в контексті вивчення можливостей їх запровадження на шляху європейської інтеграції нашої країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика досліджень публічної політики ЄС стосовно будівельної галузі активно вирує у вітчизняному та закордонному науковому дискурсі. Зокрема, в польському дискурсному просторі широко відомі такі науковці як Моніка Арчинська, що діагностує стан і перспективи енергоощадного та пасивного будівництва; Моніка Пляжак, яка обстоює неминучість повного переходу Польщі на енергоощадні будинки; Веслав Кетлінський, Єжи Віра, Ізабела Малецька та Яніна Копець-Унгер, що розглядають екологічне та енергоощадне будівництво як стандарт найближчого майбутнього. Серед українських науковців, що розкривають тематику енергоощадного будівництва можемо виокремити Марію Височанську та Валентину Білотіл, які зосереджують увагу на забезпеченні енергоефективності в будівлях як одну з переваг "зеленого" будівництва; Олександра Балана, який проводить порівняльне дослідження енергоефективного будівництва у ЄС та Україні; Ларису Іванову, що розглядає новітні енергоефективні інновації в будівництві.

Мета статті. Метою дослідження є аналіз та узагальнення характерних особливостей публічної політики енергоефективного будівництва Європейського Союзу на прикладі Польщі як перспектив їх імплементації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Широковідомим є вислів, що політик мислить категоріями наступних виборів, а справжній державний діяч – опікується наступними поколіннями та їх інтересами. Це означає, що горизонт стратегічних підходів є ширшим і єдино перспективним з огляду на перспективи суспільно-політичного розвитку держави, народу, людства в цілому. Саме такий підхід продемонстрував Європейський Союз, коли розпочав політику "зеленого переходу" попри те, що як відновлювана енергетика, так і енергоощадне будівництво є дорожчими від традиційних. Однак в ЄС вважають, що "зниження енергоємності будівель та міст як наш внесок у захист клімату – це не розкіш. Це не ставить соціальне благо вище за економічні розрахунки. Це економічна необхідність, і за її реалізацію відповідають будівельники, архітектори та містобудівники. Політика щодо зміни клімату, необхідність виконання зобов'язань у Європейському Союзі та глобальні економічні зміни вимагають від нас іншого підходу до роботи з будівництва, нашого міста чи нашого регіону. Також існує потреба у зміні стратегії енергетичної безпеки домогосподарств, муніципалітетів та громадян, що означає інший підхід у багатьох сферах" [2, с. 23].

Сучасна Європейська політика переходу до енергоефективного будівництва спирається на три основні стовпи:

1. Енергетичні показники. Зелені будинки розроблені таким чином, щоб забезпечити значну економію опалення та електроенергії: завдяки належно

продуманому плану, ефективному утепленню, використанню альтернативних поновлюваних джерел енергії, економії води тощо.

2. Здоров'я та благополуччя людей. Екологічне житло найменше шкодить здоров'ю своїх мешканців. Воно побудоване з нетоксичних матеріалів. Якість повітря в приміщенні, враховується в проекті екологічного житла (під час проектування, вибору матеріалів та обладнання).

3. Збереження навколишнього середовища. Кожна конструкція завдає шкоди навколишньому середовищу та біорізноманіттю. Вважається, що екологічне середовище зменшує цей негативний вплив під час будівництва та протягом усього життя [3, с. 50].

Фактичний початок "зеленого переходу" будівельної галузі Європи розпочався з Директиви 2010/31/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 19 травня 2010 року про енергетичну ефективність будівель, згідно з якою "Держави-члени забезпечують, щоб: (а) до 31 грудня 2020 року всі нові будівлі були будівлями з майже нульовим споживанням енергії; та (б) після 31 грудня 2018 року нові будівлі, зайняті та належать органам державної влади, були будівлями з майже нульовим споживанням енергії" [4, с. 174].

Підстави для створення вищенаведеного положення директиви мали різне походження, але найважливішими виявилися два аспекти. Перша передумова полягала в необхідності вжиття заходів щодо скорочення енергоспоживання як засобу зменшення енергетичної залежності Європейського Союзу. Зменшення споживання будівлями енергії, необхідної для їх нормального функціонування відіграє ключову роль у досягненні кліматичних та енергетичних цілей нової європейської енергетичної політики. Загалом будівельна галузь має одне з вирішальних значень у досягненні вищевказаних цілей не лише Європи, а й усього світу та України зокрема [5, с. 39].

Друга передумова – це експоненціальне погіршення стану природного середовища. Забруднення ґрунту, води та повітря щорічно спричиняє повне вимирання багатьох видів флори та фауни на великих територіях земної кулі. І будівництво, в тому числі виробництво будівельних матеріалів, є одним з основних забруднювачів навколишнього середовища. Все більше хвороб і недуг називають хворобами цивілізації і впоратися з ними все складніше. З плином часу ми пов'язуємо зростаючу ймовірність з небезпекою глобальної епідемії. Однією з причин деградації природного середовища є використання традиційних джерел енергії, включаючи вугілля, деревину, газ і рідке паливо. В таких умовах постійно зростаючого попиту на електроенергію розширення традиційної енергетики матиме прямий руйнівний вплив на збільшення забруднення навколишнього середовища, що й обумовлює необхідність так званого "зеленого переходу" до відмови від використання вуглеводневих джерел енергії на користь екологічно нейтральних відновлюваних. Таким

чином, "енерго- і ресурсозбереження в будівельній галузі є прямим наслідком техногенного та антропогенного впливу на екологічну ситуацію в світі, а також потужним стимулом інновацій на будівельному ринку" [6, с. 302].

У розвиток концепції "зеленого переходу" у 2020 році Єврокомісія представила стратегію "Реноваційна хвиля для Європи — екологізація наших будівель, створення робочих місць, поліпшення життя" в рамках Європейської "зеленої" угоди з метою стимулювання відновлення економіки та створення "зелених" будівель. Стратегія спрямована на подвоєння щорічних темпів оновлення будівель упродовж наступних 10 років [6]. Ключовим в реалізації стратегії було визначено кардинальну зміну відсоткових частин загального споживання енергії в житлових будинках, насамперед, щодо суттєвого зниження частки витрат на опалення, що тривалий час складали и складають левову частину загального енергоспоживання.

Реалізація зазначеної стратегії передбачає поступовий перехід до екологічного та енергоефективного будівництва, зокрема, розвиток екологічного будівництва на основі низькооброблених та перероблених матеріалів – нешкідливих для навколишнього середовища; зниження енергоємності будівництва; заміну традиційних джерел генерації енергії на чисту енергію, вироблену гідроелектростанціями, атомними електростанціями, сонячними електростанціями, вітровими електростанціями тощо.

Директива енергетичних показників у будівництві (Energy Performance of Buildings Directive), прийнята країнами Євросоюзу в грудні 2009 року встановила офіційну класифікацію будівель залежно від їх рівня енергоспоживання на шість категорій:

- "Старі будівлі" (зведені до 1970-х років) – будинки, які вимагають для опалення близько 300 кВтгод/м² на рік: 300 кВтh/(м²а).
- "Нові будівлі" (будувалися з 1970-х до 2000 року) – 150 кВтh/(м²а).
- "Будинок низького споживання енергії" (з 2002 року в Європі не дозволено будівництво нижчого стандарту!) – 60 кВтh/(м²а).
- "Пасивний будинок" – 15 кВтh/(м²а).
- "Будинок нульової енергії" (будівля, архітектурно має той самий стандарт, що і пасивний будинок, але інженерно оснащена так, щоб споживати тільки ту енергію, яку сама і виробляє) – 0 кВтh/(м²а).
- "Будинок самодостатній" – ("activehouse" або "активний будинок", який за допомогою встановленого інженерного обладнання – сонячних батарей, колекторів, теплових насосів, рекуператорів тощо – виробляє енергії більше, ніж споживає).

Директива встановлює, що в державах-членах ЄС після 31 грудня 2019 року дозволено буде зводити будинки тільки за стандартом не нижче пасивного [8, с. 10].

Останні чотири групи будинків вищенаведеної класифікації визначаються як "енергоєфективні" або "будинки з низьким енергоспоживанням". В контексті нашого дослідження та необхідності імплементації засад і вимог європейської житлової політики в Україні варто більш детально розглянути характерні особливості таких будинків. Так, концепцію та технологічні рішення Пасивного Будинку у 1988 р. розробив німецький фізик з Дармштадта Вольфганг Фейст, який у 1996 р. заснував Дармштадтський інститут Пасивного Будинку (ДПД). Німеччина та Австрія розвивають інноваційну політику "зеленого будівництва" на основі технології пасивних будинків ще з 1980-х років. З тих пір було побудовано близько 100 тисяч пасивних будинків в різних європейських країнах, власники яких висловлюють своє задоволення.

Відповідно до визначення ДПД Пасивним Будинком є будівля, для якої тепловий комфорт (ISO 7730) може бути досягнутий виключно шляхом використання пасивних джерел енергії, відповідної теплоізоляції і герметичності, донагрівання або доохолодження свіжої повітряної маси, що необхідно для досягнення достатніх умов якості повітря в приміщенні – без необхідності додаткової рециркуляції повітря [9]. Така будівля не потребує автономної активної системи опалення, оскільки тепловий комфорт забезпечується пасивними джерелами (мешканці, електроприладів, «сонячне» тепло, тепло, отримане від вентиляції), а також підігрівом стін вентиляційним повітрям будівлі.

Пасивні Будинки дозволяють заощаджувати до 90% енергії в порівнянні з типовими будинками для центральної Європи і більше ніж 75% порівняно з середнім новим будинком. У перерахунку на рідке паливо Пасивний Будинок використовує менше ніж 1,5 літри палива на квадратний метр житлової площі на рік, тобто набагато менше, ніж звичайні будинки з низьким споживанням енергії. Аналогічну економію енергії було продемонстровано і в умовах теплого клімату, де будівлі потребують більше енергії для охолодження, ніж для опалення. Величезна економія енергії в Пасивних Будинках досягається завдяки використанню спеціальних енергоєфективних будівельних компонентів та якісної системи вентиляції. Не відбувається ніякого погіршення комфорту; навпаки, рівень комфорту в Пасивних Будинках є значно вищим [10].

Для того, щоб досягти стандарту енергоєфективного будинку, необхідно застосувати хоча б кілька адаптаційних заходів, які, з огляду на сучасні архітектурно-будівельні знання, а також технічні та матеріальні можливості, не є проблематичними, хоча й пов'язані з кількавідсотковим збільшенням витрат на будівництво в порівнянні з витратами на будівництво традиційного будинку. Однак з часом доступність енергоєфективних будівельних застосувань, безумовно, зростатиме, а витрати на реалізацію повільно, але неухильно зменшуватимуться.

Найважливішими заходами, спрямованими на зменшення енергоспоживання майбутньої будівлі, головним чином шляхом усунення тепловтрат, є: відповідне розташування будівлі по відношенню до сонячного світла та напрямків вітру, а також рельєфу місцевості, максимально компактна форма будівлі, мінімальна кількість містків холоду.

Енергоефективні будинки покликані забезпечувати тепловий комфорт, але через герметичність вони повинні мати високоефективну вентиляційну систему. З цієї причини замість гравітаційної вентиляції часто використовують механічну вентиляцію з рекуператором, тобто рекуператором, який, забезпечуючи хороший повітрообмін, додатково сприяє зменшенню витрат на опалення будівлі – свіже повітря, що надходить ззовні, автоматично нагрівається використаним теплим повітрям, механічно видаленим з будівлі. Крім того, пасивні будинки вимагають достатнього впливу сонячної радіації, щоб максимально використовувати її для пасивної генерації тепла, а також установки геліосистем для активного сонячного опалення. Звичайно, це вимоги, які детально розглядаються локально на етапі планування будівництва пасивного будинку, щодо відповідної експозиції ділянки.

Практично всі енергоефективні будинки з метою більшої економії у використанні оснащуються сонячною установкою, що збирає енергію з сонячного випромінювання, що використовується для нагріву води, а також опалювальними системами з тепловим насосом, що дозволяє використовувати відновлювані енергетичні ресурси, що містяться в навколишньому приміщенні будівлі: в атмосферному повітрі, ґрунтових, поверхневих водах або підземних водах. У той час як у випадку з енергоефективними будинками, для досягнення належних стандартів енергоефективності, не завжди потрібно буде встановлювати такі пристрої, у випадку з пасивними будинками, які є класичним типом будинків з низьким енергоспоживанням, це виявиться неминучим.

Паралельно з концепцією Пасивного Будинку розвивалася концепція будівлі з нульовим енергоспоживанням (Zero Energy Building), в якій робиться натиск на виключне використання альтернативних відновлюваних джерел енергії – сонячних батарей, вітряних генераторів, теплових насосів "земля – повітря" тощо. Якщо Пасивний Будинок споживає на рік до 15 кВтгод./м², то "будівлею з нульовим енергоспоживанням може називатися така будівля, загальна кількість спожитої енергії якої за рік приблизно дорівнює загальній кількості відновлюваної енергії, виробленої у місці розташування будинку" [11, с. 447].

Певним технологічним поєднанням двох останніх моделей енергоощадного будівництва є концепція активного будинка (ActiveHouse). Базовим принципом активного будинку є поєднання рішень, розроблених Інститутом

пасивного будинку (Німеччина), технологій "розумного дому" та використанням альтернативної енергетики. Будинки, споруджені за цією концепцією витрачають на власні потреби мінімум енергії. Крім того, вони виробляють енергію в такій кількості, що можуть не тільки забезпечувати власні потреби, а й поставляти її до мереж центрального постачання електроенергії, отримуючи компенсації.

Варто зазначити вартість будівництва пасивного або енергоефективного будинку на 10-20% вищі вища, ніж традиційних технологій, що пояснюється низкою об'єктивних причин. Насамперед більшість базових компонентів такої будівлі вимагають доплати – від більш товстого шару утеплювача, через вікна з меншим коефіцієнтом теплопропускання, до вентиляційних систем з рекуператорами. По-друге, в силу підвищених вимог до конструктивних рішень проектні роботи та робочі креслення Пасивних Будинків коштують дорожче. По-третє, такі будівлі вимагають використання відповідним чином сертифікованих матеріалів та сертифікації самого проекту згаданим вище Інститутом пасивного будинку в Дармштадті, що ще більше збільшує вартість інвестицій. Нарешті, незважаючи на те, що готові проекти енергоефективних житлових будинків доступні, їх не можна вільно використовувати через необхідність певної орієнтації будівлі по відношенню до сонця, рельєфу місцевості, озеленення та планування функцій у будівлі – це складніше, ніж адаптація типового проекту до умов ділянки [12, с. 273].

Директива 2010/31/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 19 травня 2010 року про енергетичну ефективність будівель вимагає від держав-членів Європейської спільноти від 2020 року здійснювати житлове та комерційне будівництво виключно за стандартом "майже нульового енергоспоживання" та "надходження високої частки енергії для цих цілей з відновлюваних джерел на місці або поблизу" [13], що є цілком прийнятним для західноєвропейських та скандинавських країн з високим рівнем низькоенергетичного будівництва, особливо пасивного (Німеччина, Австрія, Франція, Швеція, Норвегія), де внаслідок широкого застосування даної технології витрати на будівництво будинків з низьким енергоспоживанням лише незначним чином вищі, ніж при традиційному будівництві, а переплата за зведення такої будівлі швидко окупається і подальше використання приносить лише помітну фінансову вигоду.

Водночас для східноєвропейських країн, де енергоощадне будівництво знаходиться на початковій стадії директивні вимоги є такими, які "майже неможливо виконати в окреслений період часу", оскільки, наприклад у відносно краще від своїх сусідів по ЄС розвиненій Польщі "пасивне будівництво" та "будівництво з нульовою енергією" в даний час значно дорожче (більш ніж на 20%), ніж традиційне будівництво, яке відповідає сучасним енергетичним потребам.

Польські експерти вважають, що "потрібно багато, навіть кілька десятиліть, щоб окупити додаткові витрати, понесені на будинок з низьким енергоспоживанням, що досягається за рахунок вимірюваних переваг, пов'язаних зі значним зниженням споживання енергії на опалення та гаряче водопостачання". Для таких країн (а відповідно – й для України) "рішення полягає у створенні національних програм реалізації низькоенергетичного будівництва, власних наукових об'єктів, установ, які випробовують та впроваджують нові, національні, а отже, дешевші, технологічні та матеріальні реалізації. При цьому для людей, які будують енергозберігаючі будинки або купують квартири в таких будинках, має бути передбачена система субсидій" [4, с. 186].

Польська державна політика стимулювання енергоощадного будівництва спрямована на максимально широке використання в якості базових будівельних матеріалів такі місцеві дешеві ресурси як глина, пісок, камінь, кам'яні породи, цегла, керамзит, газобетони, силікати, солома, сіно, лляна конопля, деревина, скло, макулатура та целюлозні волокна з неї; бавовняні, лляні та вовняні відходи та ганчір'я; пластмаси, в тому числі ПЕТ-пляшки тощо. Крім того, збірка стінових і стельових елементів все частіше використовується при будівництві невеликих житлових будинків і громадських будівель. Каркас з масиву дерева заповнюють «ящиками» з ОСП, наповненими: сіном, соломою, клаптиками целюлози, отриманими з макулатури або вовни з відходів, старими шматками тканини, невикористаним одягом з бавовни і вовни тварин.

Україна може запозичити у Польщі також технології будівництва будинків із солом'яних та глиняних блоків. Серед ентузіастів цієї технології існує думка, що будинки з соломи і глини не тільки корисні для людей і тварин, але і гарантують особливий мікроклімат, що поліпшує наше самопочуття. Ці будинки характеризуються високою тепловою інерцією, завдяки чому зберігають тепло взимку і прохолоду влітку. У Польщі все більш популярною стає технологія заповнення каркаса дерев'яної будівлі солом'яними блоками. При цьому конструкція будівлі, особливо елементи стін, перекриття і даху, часто базується на збірних елементах. Блоки можуть бути виготовлені з житньої або пшеничної соломи, тритикале і вівса. Пресована солома характеризується хорошим коефіцієнтом теплопровідності – від 0,045 до 0,035 Вт/(м К) і дуже хорошим значенням коефіцієнта теплопередачі (Uk), який при товщині стінки блоку 40 см становить від 0,14 до 0,12 Вт/(м²) [1, с. 38].

Цікавим для України виглядає досвід польських інновацій у сфері низькоенергетичного будівництва. Так, у Малопольщі відбулися перші успішні спроби реалізувати абсолютно нову технологію будівництва будинків, що полягає в інноваційному способі зведення стін – структура будівлі також

теплоізоляційна – зовнішні стіни будівлі виконані з неопору (пінополістиролу), тобто сучасного теплоізоляційного матеріалу, який є передовим етапом розвитку полістиролу. До сих пір цей матеріал використовувався тільки в якості хорошого утеплювача, але новаторство описуваного рішення пов'язане з використанням неопору в будівельних цілях шляхом формування його у відповідні великогабаритні блоки, які, надаючи форму в заводських умовах, правильно збираються (склеюються) в єдине ціле на будівельному майданчику. Будинки з неопору неодмінно зможуть зводитися як пасивні будинки, завдяки хорошій теплоізоляції матеріалу і можливості отримання високого ступеня герметичності. Якщо ця технологія використовується для будівництва пасивного будинку, необхідно буде використовувати відповідну систему вентиляції – рекуператор, який також відповідає за обігрів будівлі.

Конструкція з неопору має невелику вагу, що дає додаткові переваги – будинки в цій системі можна будувати на ділянках, де традиційні будівлі не можна було б засаджувати, навіть на торф'яних болотах. Використання неопору при будівництві будинків є дешевою технологією. Використання одного і того ж матеріалу як для будівництва, так і для утеплення одночасно додає значну економію коштів будівництву. Крім того, зведення з великих збірних блоків дає тимчасові переваги, це швидка технологія, а також виключає виконання деяких конструктивних елементів, особливо кроквяної ферми, адже моноблоки відразу утворюють склепіння. Творці системи будівництва неорог запевняють, що витрати на будівництво будинку за цією технологією набагато нижчі, ніж витрати на будівництво традиційного будинку й вони складають до 50% [14].

Важливим для українського публічного управління будівельною галуззю є досвід наших сусідів в тому, що в рамках формування та реалізації польської політики енергоощадного будівництва законодавчо встановлено норму, відповідно до якої з 1 січня 2009 року кожна існуюча будівля, яка є предметом продажу або оренди, а також новозбудована будівля повинна мати сертифікат енергоефективності. У цьому документі вказується кількість енергії, виражена в кВт/год на м² корисної площі, яка буде необхідна для задоволення потреб, пов'язаних з використанням рухомого майна протягом одного року, Цей сертифікат дійсний протягом 10 років [15].

Одним з останніх політико-правових рішень Європейського Союзу у сфері стимулювання розвитку альтернативної енергетики та енергоощадного будівництва стало ухвалення Європейською комісією у травні 2022 року REPowerEU Plan – план стрімкого зниження залежності від російського викопного палива і швидкого просування "зеленого переходу" та європейська відповідь на виклики порушення глобального енергетичного ринку, спричинені вторгненням Росії в Україну. Цей План зафіксував подвійну

термінову необхідність трансформувати енергетичну систему Європи: припинення залежності ЄС від російського викопного палива, котре використовується як економічна і політична зброя і коштувало європейським платникам податків майже 100 мільярдів євро на рік, а також подолання кліматичної кризи. REPowerEU Plan наголошує, що виступаючи як Союз, Європа може швидше припинити свою залежність від російського викопного палива. 85 % європейців вважають, що ЄС повинен якомога швидше зменшити свою залежність від російського газу і нафти, щоб підтримати Україну. Заходи з плану REPowerEU допоможуть втілити ці далекосяжні наміри шляхом економії енергії, диверсифікації енергопостачання та прискореного впровадження відновлюваних джерел енергії для заміни викопного палива в житлових будинках, у промисловості та виробництві електроенергії швидкого просування "зеленого переходу" [7].

Висновки.

На основі проведеного дослідження можна констатувати, що європейська політика розвитку альтернативної енергетики та енергоощадного будівництва ґрунтується на розумінні того, що заглядаючи в майбутнє, варто мати на увазі умови життя майбутніх поколінь. Зміни умов життя, що відбулися в ХХ столітті, вимагають від людства особливої уваги до природного середовища і швидко зникаючої флори і фауни. Зі зростанням населення світу обов'язком цивілізації Homo Sapiens стає зупинка, навіть ціною уповільнення економічного зростання в короткочасному періоді, несприятливих змін у природному середовищі. Будівництво об'єктів з низьким енергоспоживанням – це інноваційна галузь, яка стрімко розвивається та у стратегічній перспективі приносить економічний розвиток країнам і суспільству, суттєво покращує якість та умови життя громадян, гармонізує взаємодію людини й навколишнього середовища.

Таким чином, існуюча практика формування та реалізації публічної політики енергоефективного будівництва в країнах Європейського Союзу є спрямованою на сталий розвиток будівельної галузі та призводить до зростання економічних показників суспільного розвитку з одночасним забезпеченням сталого розвитку, покращення екологічності будівельного процесу та в цілому якості життя населення. Процеси повного переходу на "зелене будівництво" в Польщі та в цілому в Євросоюзі дозволяють посилити позиції держав-членів європейської співдружності у міжнародному рейтингу конкурентоспроможності держав. Європейський вектор розвитку України також потребує створення відповідних механізмів переходу будівельної галузі на стандарти енергоощадного будівництва, які мають корелювати з європейськими підходами та нормами, що потребує більш ефективної системи державного регулювання галузі будівництва в нашій державі.

Література:

1. Kietliński Wiesław. Budownictwo ekologiczne i energooszczędne budownictwem przyszłości. *Przegląd Budowlany*. 2015. R. 86, nr 2/2. s. 36-41.
2. Kopietz-Unger Janina. Energooszczędne budownictwo to wymóg czasu. *Przegląd Budowlany*. 2011. R. 82, nr 12/12. s. 23-25.
3. Wira Jerzy, Małecka Izabela. Budownictwo energooszczędne – rozwiązania przyszłościowe. *Zeszyty Naukowe. Inżynieria Lądowa i Wodna w Kształtowaniu Środowiska*. 2015. nr 12. s. 48-60.
4. Płaziak Monika. Domy energooszczędne i pasywne jako nieunikniona przyszłość budownictwa w Polsce. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie*. 2013. nr 21. s. 173–188.
5. Височанська М. Я., Білотіл В. Ю. Забезпечення енергоефективності в будівлях як одна з переваг "зеленого" будівництва. *Агросвіт*. 2023. № 15. С. 29-42.
6. Іванова Л. С. Енергоефективні інновації у будівництві. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. 2018. Вип. 52. С. 302-306.
7. A Renovation Wave for Europe – greening our buildings, creating jobs, improving lives. *An official website of the European Commission*. 2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1603122220757&uri=CELEX:52020DC0662>
8. Балан О. С. Енергоефективне будівництво в Україні та Франції. *Український журнал будівництва та архітектури*. 2021. № 2. С. 7-12.
9. What is a Passive House? *Passipedia - The Passive House Resource*. URL: https://passipedia.org/basics/what_is_a_passive_house
10. Стандарт Пасивного Будинку. *Passive House-Igua: українська ініціативна група Пасивного Будинку*. URL: <https://passivehouse-igua.com/passive-house/passive-house-standard/>
11. Уреньов В. П., Бахтін Д. С. Ключові концепції енергоефективних будівель у світовому досвіді. *Архітектурний вісник КНУБА*. 2019. Вип. 17-18. С. 447.
12. Arczyńska Monika. Energooszczędne i pasywne budownictwo mieszkaniowe w Polsce – Diagnoza. *Studia komitetu przestrzennego zagospodarowania kraju PAN*. 2018. nr 187. s. 271-283.
13. Directive 2010/31/EU of the European Parliament and of the Council. of 19 May 2010. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:153:0013:0035:EN:PDF>
14. Technologia M3 System. Firma M3 System. URL: <https://m3system.pl/technologia/>
15. Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o zmianie ustawy – Prawo budowlane oraz ustawy o gospodarce nieruchomościami, *Dziennik Ustaw*. 2009 rok, nr 161, poz. 1279.

References:

1. Kietliński Wiesław. (2015). Budownictwo ekologiczne i energooszczędne budownictwem przyszłości [Ecological and energy-saving construction is the construction of the future]. *Przegląd Budowlany – Construction Review*. R. 86, Vol. 2/2. Pp. 36-41. (in Poland)
2. Kopietz-Unger Janina. (2011). Energooszczędne budownictwo to wymóg czasu [Energy-efficient construction is the need of the hour]. *Przegląd Budowlany – Construction Review*. R. 82, Vol. 12/12. Pp. 23-25. (in Poland)
3. Wira Jerzy, Małecka Izabela. (2015). Budownictwo energooszczędne – rozwiązania przyszłościowe [Energy-efficient construction – future-proof solutions]. *Zeszyty Naukowe. Inżynieria Lądowa i Wodna w Kształtowaniu Środowiska – Science notebooks. Civil and Water Engineering in Environmental Management*. Vol. 12. Pp. 48-60. (in Poland)
4. Płaziak Monika. (2013). Domy energooszczędne i pasywne jako nieunikniona przyszłość budownictwa w Polsce [Energy-efficient and passive houses as the inevitable future of construction in Poland]. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie – Works of the Industrial Geography Committee of the Polish Geographical Society, University of the National Education Commission in Krakow*. Vol. 21. Pp. 173–188. (in Poland)

5. Vysochanska M. Ya., Bilotil V. Yu. (2023). Zabezpechennya enerhoefektyvnosti v budivlyakh yak odna z perevah "zelenoho" budivnytstva [Ensuring energy efficiency in buildings as one of the advantages of "green" construction]. *Ahrosvit – Agroworld*. Vol. 15. Pp. 29-42. (in Ukrainian)
6. Ivanova L. S. (2018). Enerhoefektyvni innovatsiyi u budivnytstvi []. Suchasni problemy arkhitektury ta mistobuduvannya [Energy-efficient innovations in construction]. *Energy-efficient innovations in construction – Modern problems of architecture and urban planning/* Vol. 52. Pp. 302-306. (in Ukrainian)
7. A Renovation Wave for Europe – greening our buildings, creating jobs, improving lives. (2020). *An official website of the European Commission*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1603122220757&uri=CELEX:52020DC0662> (in English)
8. Balan O. S. (2021). Enerhoefektyvne budivnytstvo v Ukraini ta Frantsiyi [Energy-efficient construction in Ukraine and France]. *Ukrayins'kyi zhurnal budivnytstva ta arkhitektury – Ukrainian Journal of Construction and Architecture*. Vol. 2. Pp. 7-12. (in Ukrainian)
9. What is a Passive House? *Passipedia - The Passive House Resource*. Retrieved from https://passipedia.org/basics/what_is_a_passive_house(in English)
10. Standart Pasyvnoho Budynku [Passive House standard]. *Passive House-Igua: Ukrainian Passive House initiative group*. Retrieved from <https://passivehouse-igua.com/passive-house/passive-house-standard/> (in Ukrainian)
11. Urenov V. P., Bakhtin D. S. (2019). Klyuchovi kontseptsiyi enerhoefektyvnykh budivel' u svitovomu dosvidi [Key concepts of energy-efficient buildings in world experience]. *Arkhitekturnyy visnyk KNUBA – KNUBA architectural bulletin*. Vol. 17-18. PP. 447. (in Ukrainian)
12. Arczyńska Monika. (2018). Energooszczędne i pasywne budownictwo mieszkaniowe w Polsce – Diagnoza [Energy-saving and passive housing construction in Poland – Diagnosis]. *Studia komitetu przestrzennego zagospodarowania kraju PAN – Studies of the national spatial development committee of the Polish Academy of Sciences*. Vol. 187. PP. 271-283. (in Poland)
13. Directive 2010/31/EU of the European Parliament and of the Council. of 19 May 2010. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:153:0013:0035:EN:PDF>(in English)
14. Technologia M3 System. (2023). *Firma M3 System*. Retrieved from <https://m3system.pl/technologia/>(in English)
15. Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o zmianie ustawy – Prawo budowlane oraz ustawy o gospodarce nieruchomościami [Act of August 27, 2009 amending the Act - Construction Law and the Act on Real Estate Management], *Dziennik Ustaw – Journal of Laws*. 2009 rok, nr 161, poz. 1279. (in Poland)

СЕРІЯ «Економіка»

УДК 336.744+004.6/.7:339.92

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-340-358](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-340-358)

Алексєєнко Владислав Юрійович аспірант, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», вул. Університетська, 14, м. Ужгород, тел.: (050)380-65-56, <https://orcid.org/0009-0002-5069-3805>

Чубарь Оксана Геннадіївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і банківської справи ДВНЗ «Ужгородський національний університет», вул. Університетська, 14, м. Ужгород, тел.: (050) 609-86-92, <https://orcid.org/0000-0002-5952-5034>

КРИПТОВАЛЮТИ: ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ, ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТА РОЛЬ НА СВІТОВОМУ ФІНАНСОВОМУ РИНКУ

Анотація. У статті систематизовано існуючі дефініції поняття «криптовалюта», зроблено висновок про комплексність та багатоаспектність цього поняття, а також про відсутність єдиного підходу до його трактування. Узагальнено розуміння визначення криптовалюти як нового цифрового виду грошей, захищених криптографічним кодом з неможливістю його підробки чи копіювання, якими можна вимірювати вартість товарів, послуг та інших грошових одиниць, використовувати для товарно-грошового обігу, заощаджень та інвестування. Визначено, що основними характерними рисами всіх криптовалют є: децентралізованість, анонімність, обмежена пропозиція та дефіцит, швидкість, глобальність, незворотність та безпечність транзакцій.

Сукупність елементів, що забезпечують випуск та обіг криптовалют, а також їх використання, утворює об'єкт управління – власне ринок криптовалют. Він являє собою систему, що поєднує в єдине ціле всі елементи, які забезпечують випуск (емісію) криптовалют та їх обіг за законами попиту та пропозиції між учасниками цього ринку.

За результатами проведеного ретроспективного аналізу виникнення та розвитку криптографічних грошей зроблено висновок, що історичним їх початком можна вважати 1983 р., коли американський дослідник Девід Чаум розробив систему, що давала можливість поєднувати анонімність платежів із прозорістю для всіх учасників ринку під назвою «eCash». Першою повноцінною криптовалютою став біткоїн, створений в 2008 р.

Станом на 2023 р. у світі нараховувалося більше 10 тисяч різних криптовалют, але всі вони складають три великі групи: біткоїни, альткоїни та стейблкоїни.

Зроблено висновок про значну роль криптовалют на фінансовому ринку. Попри те, що ці інструменти частіше за все використовуються як платіжний засіб та інвестиційний актив, вони можуть здійснювати вплив на пропозицію грошей, процентні ставки, грошові перекази, рівень інноваційних технологій, фінансування проектів та фінансову інклюзію.

Ключові слова: криптовалюта, цифровий актив, віртуальна валюта, біткоїн, блокчейн, майнінг.

Aliksieienko Vladyslav Yuriiovich PhD student, Uzhhorod National University, Universytets'ka St., 14, Uzhhorod, tel.: (050) 380-65-56, <https://orcid.org/0009-0002-5069-3805>

Chubar Oksana Hennadiivna PhD in economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance and Banking, Uzhhorod National University, Universytets'ka St., 14, Uzhhorod, tel.: (050)609-86-92, <https://orcid.org/0000-0002-5952-5034>.

CRYPTOCURRENCIES: ECONOMIC ESSENCE, DEVELOPMENT HISTORY AND ROLE IN THE GLOBAL FINANCIAL MARKET

Abstract. The article systematizes the existing definitions of the concept of «cryptocurrency», draws conclusions about the complexity and multi-aspect nature of this concept, and notes the lack of a unified approach to its interpretation. It summarizes the understanding of the definition of cryptocurrency as a new digital form of money, secured by a cryptographic code with impossibility of counterfeiting or copying, suitable to measure the value of goods, services and other monetary units, and can be used for commodity and money circulation, savings and investment. It is determined that the main characteristic features of all cryptocurrencies are: decentralization, anonymity, limited supply and shortage, speed, globality, irreversibility and security of transactions.

The aggregation of elements facilitating the issuance and circulation of cryptocurrencies, as well as their usage, forms the object of management - the cryptocurrency market itself. It constitutes a system that integrates all the elements responsible for the issuance (emission) of cryptocurrencies and their circulation according to the laws of supply and demand among market participants.

Based on the results of a retrospective analysis of the emergence and development of cryptographic currencies, it is concluded that their historical beginning can be considered as 1983 when American researcher David Chaum developed a system that allowed combining anonymity of payments with

transparency for all market participants called «eCash». The first fully-fledged cryptocurrency was bitcoin, created in 2008.

As of 2023, there were more than 10 thousand different cryptocurrencies worldwide, categorized into three main groups: bitcoins, altcoins, and stablecoins.

A conclusion is drawn about the significant role of cryptocurrencies in the financial market. Despite being most frequently used as a means of payment and investment assets, these instruments can have an impact on money supply, interest rates, money transfers, the level of innovative technologies, project financing, and financial inclusion.

Keywords: cryptocurrency, digital asset, virtual currency, bitcoin, blockchain, mining.

Постановка проблеми. Сучасний світ швидко і впевнено розвивається за рахунок нових інформаційних технологій та інженерних винаходів. Модернізаційні процеси охоплюють усі сфери людської діяльності та суспільства, а останніми десятиліттями вони, зокрема, призводять до оновлення економіки як такої, а також фінансових та економічних процесів. Криптовалюти – це економічні інновації, які мають потенціал до зміни наявної структури економіки та способу функціонування фінансових установ. Ці зміни можуть мати позитивні та негативні наслідки. Розуміння процесів, що відбуваються на ринку криптовалют, є важливим для формування фінансової політики держави, розвитку інфраструктури цього ринку та приватного сектору економіки, що актуалізує необхідність вивчення даної проблеми.

Сьогодні, коли глобальна економіка нестабільна, суспільні настрої змінюються, довіра до фінансових і банківських установ падає, одночасно спостерігається зростання інтересу до криптовалют чи віртуальних грошей. Дії урядів та центральних банків різних країн щодо використання цих нововведень часто дуже відрізняються. Таким чином, актуалізується необхідність вивчення, обґрунтування та формування правового поля для подальшого розвитку криптовалют як важливого інструменту фінансового ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виникає такий інноваційний фінансовий і грошовий інструмент як «криптовалюта» не в українському науковому та фінтех-середовищі, проте практичний і дослідницький інтерес до цієї новітньої категорії стрімко зростає й у вітчизняному науковому просторі.

НБУ ще у 2014 році оприлюднив Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin, потреба в якому виникла тоді у зв'язку із численними зверненнями громадян щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin [1]. Приблизно з цього часу серед українських дослідників і розпочинається сплеск зацікавленості проблематикою розвитку криптовалют, біткоїна, блокчейн-технології.

Дослідженням теоретичних і прикладних засад функціонування ринку криптовалют займалося широке коло як зарубіжних, так і вітчизняних вчених-економістів. Зокрема, вітчизняні автори Атаманчук З. та Мороз В. [2], Білик І., Погиба А. [3], Гонак І. [4], Григоревська О. [5], Орехов М., Орехова Т. [6], Рубанов П. [7], Мамуненко М., Жмай О. [8], Марченко Н. [9], Молчанова Е., Солодковський Ю. [10], Танклевська Н. [11], Яцик Т. [12] в публікаціях останніх 5-7 років висвітлюють різні аспекти розвитку криптовалют, ринку криптовалют у світовій практиці та в Україні, звертаючи увагу на переваги, недоліки та ризики, з ними пов'язані, узагальнюючи проблеми та перспективи цих інноваційних фінансових інструментів.

Прийняття Закону України «Про віртуальні активи» [13] з одного боку розширює сфери використання таких активів, в тому числі і криптовалют, в національному правовому полі, а з іншого боку додатково актуалізує та підвищує інтерес до цієї сфери і цих новітніх фінансових інструментів.

Попри велику кількість публікацій з окресленої проблематики подальших додаткових узагальнень та обґрунтувань потребують теоретико-прикладні аспекти розвитку криптовалют, форми їх впливу на фінансово-економічні відносини, позитивні та негативні наслідки розширення сфер їх застосування.

Мета статті (постановка завдання). Метою статті є узагальнення та розвиток теоретичних й еволюційно-історичних аспектів розвитку криптовалют, розкриття їх ролі та місця на світовому фінансовому ринку.

Виклад основного матеріалу. Активний розвиток інформаційних технологій і поширення глобалізаційних процесів сприяли появі нового різновиду ринку фінансових активів, відомого як ринок криптовалют.

Під ринком криптовалют слід розуміти систему, яка поєднує в одне ціле всі елементи, що забезпечують випуск (емісію) криптовалют та їх обіг за законами попиту та пропозиції між учасниками цього ринку. Цей ринок знаходиться на етапі становлення і його формування ще триває: з'являються нові елементи, трансформуються існуючі, удосконалюються правила поведінки учасників ринку.

Ринок криптовалют доцільно розглядати як відкриту, складну, стохастичну, динамічну, керовану економічну систему з багатовекторним входами і виходами. Елементи цієї системи розподілені на дві підсистеми: керуючу та керовану, межі та склад яких не мають чіткого визначення. Розвиток системи на умовах децентралізації здійснюється сукупністю елементів, що утворюють суб'єкт керування у вигляді саморегульованої організації. Сукупність елементів, що забезпечують випуск та обіг криптовалют й користування ними, утворює об'єкт керування – власне ринок криптовалют. Виникнення та існування ринку криптовалют пов'язане з потребою суспільства мати альтернативні традиційним засоби розрахунків та накопичення. Основні чинники його появи зводяться до невдоволеності учасників ринку існуючими валютами та функціонуванням традиційних фінансових організацій [14].

З наведеного випливає, що доцільно розглядати ринок криптовалют як систему, яка у зовнішньому середовищі взаємодіє з існуючими суб'єктами економіки, функціонує як складова фінансової системи та може потенційно вплинути на її подальший розвиток.

Ключовим елементом ринку криптовалют є безпосередньо криптовалюта як різновид квазігрошей. Вона отримала свою назву завдяки криптографічному методу, на якому базується створення та впровадження цифрових валют. Існує велика кількість визначень і підходів до тлумачення дефініції «криптовалюта», що зумовлено різним баченням самої сутності та функцій криптогрошей (табл. 1).

Таблиця 1

Визначення криптовалют як грошей

Автор	Дефініція поняття «криптовалюта»
FATF [15]	Децентралізовані віртуальні валюти (так звана криптовалюта) є розподіленими, заснованими на математичних принципах пірінговими віртуальними валютами з відкритим вихідним кодом, у яких немає центрального адміністратора і відсутній централізований контроль або нагляд.
Європейський центральний банк [16]	Криптовалюта - цифровий вид вартості, випущений не центральним банком, кредитною установою або установою електронних грошей, який за певних обставин може бути використаний як альтернатива грошам.
Офіційний сайт Bitcoin [17]	Криптовалюта – цифрова валюта, яка використовує криптографію для забезпечення безпеки та перевірки транзакцій у своїй мережі.
Танклевська Н., Петренко В., Карнаушенко А. [11]	Криптовалюта – це універсальна, віртуальна, децентралізована та конвертована цифрова грошова одиниця, якою можна здійснювати розрахунки за реальні товари, роботи, послуги, а також яка може бути системою накопичення, зберігання та вкладання грошових засобів, яка захищена криптографічним кодом, емісією якої може займатися кожен бажаючий, зберігаючи свою анонімність, а дані про здійснені взаєморозрахунки наявні у кожного учасника з неможливістю їх фальсифікації.
Яцик Т. [12]	Криптовалюта – вид цифрової валюти, емісія та облік якої засновані на асиметричному шифруванні і застосуванні різних криптографічних методів захисту, функціонування системи якої відбувається децентралізовано в розподіленій комп'ютерній мережі.
Сословський В., Косовський І. [14]	Криптовалюта – засіб розрахунків, який не має матеріальної форми, а існує у вигляді програмного коду, із застосуванням криптографічних методів захисту, випуск та облік якого найчастіше є децентралізованим та відомим учасникам розрахунків; а також системою платежів, яку утворюють одиниця розрахунку та операції з нею.
Молчанова Е., Солодковський Ю. [10]	Криптовалюта – фідуціарна цифрова валюта, валютний курс якої встановлюється на підставі режиму вільного плавання як результат попиту і пропозиції на валютному ринку з повною відсутністю контролю з боку Центробанків.

Узагальнюючи вищевказані визначення різних науковців, сутність криптовалюти можна сформулювати як новий цифровий вид грошей, якими можна вимірювати вартість товарів, послуг та інших грошових одиниць, використовувати для товарно-грошового обігу, заощаджень та інвестування, захищених криптографічним кодом з неможливістю підробити чи скопіювати, а емітувати їх має змогу кожен бажаючий за наявності Інтернету та необхідного обладнання при повній анонімності емітента (майнера) [4].

Концепція створення криптовалюти набула поширення під час технологічного буму 1990-х років. До появи на ринку біткоіна було проведено цілу низку наукових досліджень криптографічних грошей, які й було згодом покладено в основу створення першої криптовалюти (табл. 2).

Таблиця 2

Ретроспективний аналіз дослідження криптографічних грошей [18]

Науковий діяч, рік дослідження	Результати дослідження
Девід Чаум 1983 р.	Розробив систему, яка давала можливість поєднувати анонімність платежів із прозорістю для всіх учасників ринку під назвою «eCash».
Ерік Хьюз 1993 р.	Запропонував концепцію багатоступеневого шифрування платіжних транзакцій, щоб гарантувати їх конфіденційність і безпеку.
Тімоті Мей 1993 р.	Опублікував статтю про забезпечення безпеки платіжних транзакцій за допомогою шифрування, а також здійснення транзакцій без необхідності використання посередників.
Девід Чаум 1995 р.	Розробив систему «Digicash», яка дозволяла робити електронні платежі без посередників.
Адам Бек 1997 р.	Винайшов прообраз механізму створення криптовалюти.
Нік Сабо 1998 – 2005 рр.	Працював над грошовою системою «Bit Gold», у якій від учасника вимагалось вирішити криптографічні рівняння, і ті, хто з цим впоралися, отримували винагороду.
Вей Дай 1998 р.	Запропонував концепцію криптовалюти «В-money», але не довів ідею до практичної реалізації.

Першою реалізацією концепції криптовалюти став біткоїн. Його засновником прийнято вважати Сатоші Накамото, який 31 жовтня 2008 року виклав у мережу свою статтю «Peer-to-Peer Electronic Cash System». У роботі описується технічні аспекти функціонування майбутньої криптовалюти: система онлайн-обміну, що включає шифрування і дає змогу двом сторонам обмінюватися одиницями вартості, не розголошуючи приватну інформацію про себе і свої фінансові рахунки [19]. Ця система призначена для роботи поза традиційними банківськими структурами і дозволяє учасникам угоди пересилати цифрові гроші безпосередньо один одному – концепція

торгівлі без посередників, відома під назвою «рівний рівному». Завдяки цьому зникає необхідність у банках або компаніях, що емітують кредитні картки. В обміні не беруть участь жодні оператори платежів або інші довірені треті сторони. 12 січня 2009 року була здійснена перша транзакція, зроблена за допомогою криптовалюти: Сатоші Накамото відправив 10 біткоїнів комп'ютерному спеціалісту Хелу Фінні. Перший обмін криптовалюти на реальний товар відбувся 22 травня 2010 року у Флориді, коли програміст Ласло Ханеч обміняв 10 000 біткоїнів на 2 піци [20].

У 2011 році в журналі «Forbes» вперше була опублікована стаття про систему біткоїн, де її було названо криптовалютою. Це сприяло популяризації використання такого терміна. До цього більшість розробників (як власне і Сатоші Накамото) використовували термін «електронна готівка» [21].

Криптовалюта належить до цифрової платіжної системи, що працює на основі технології блокчейн, згідно з якою кожна транзакція повинна бути підтверджена як мінімум п'ятьма іншими клієнтами системи, після чого операція вважається завершеною. В результаті право власності на криптовалюту переходить від одного користувача до іншого. Через блокчейн можна відслідкувати всі транзакції будь-якого гаманця з іншими, тобто простежити за рухом грошей. Разом з тим побачити зв'язок власника з гаманцем досить складно, і саме це сприяє підвищеній анонімності криптовалют та операцій з ними. Така технологія забезпечує повну децентралізацію системи збереження даних, адже спільна база даних транзакцій використовується для всіх вузлів цієї системи. Така особливість дозволяє забезпечити високий захист інформації від зовнішніх впливів і певних форс-мажорних обставин і факторів.

Характерними рисами всіх криптовалют є [22]:

1) Децентралізованість. У традиційних фіатних валютах центральні органи влади та банки контролюють фінансову систему. Однак з біткоїнами та іншими криптовалютами ці транзакції можуть бути оброблені та підтверджені розподіленою та відкритою мережею, яка не належить нікому.

2) Анонімність. Оскільки центральний орган управління не потрібен, у користувачів немає необхідності ідентифікувати себе під час операцій із криптовалютою. Ні транзакції, ні рахунки не прив'язані до реальних осіб. Криптовалюти отримуються на адреси, що складаються з близько 30 символів.

3) Обмежена пропозиція та дефіцит. Фіатні валюти мають необмежену кількість, оскільки центральні банки можуть випускати та/або друкувати скільки завгодно фіатних валют, маючи можливість маніпулювати їх вартістю у рамках своєї економічної політики. З іншого боку, більшість криптовалют зберігають обмежену та заздалегідь визначену пропозицію криптовалюти, яка кодується в базовому алгоритмі під час її створення.

4) Швидкість і глобальність. Транзакції відбуваються практично миттєво в мережі і підтверджуються через кілька хвилин.

5) Незворотність. Після підтвердження транзакція є незворотною.

6) Безпечність. Фонди криптовалюти зберігаються в криптографічній системі з ключем. Лише власник приватного ключа може надіслати криптовалюту. Також їх неможливо підробити.

Зараз існують тисячі криптовалют, і щодня створюються нові. Хоча всі вони ґрунтуються на передумові, що заснована на консенсусі, децентралізованій та незмінній книзі для передачі цінностей у цифровому вигляді між ненадійними сторонами, для них притаманні певні відмінності. Наразі основними типами криптовалют є [23]:

- Bitcoin - це перша криптовалюта, яка коли-небудь була представлена і яку називають «цифровим золотом». На сучасному етапі його ринкова капіталізація становить 600 млрд дол., що є найбільшим серед усіх варіантів криптовалюти.

- Альткоїн - це будь-яка віртуальна валюта, випущена після біткоїнів, тобто альтернативна біткоїну. Альткоїни можуть мати різні цілі, окрім простої цифрової валюти. У той час як біткоїн є формою децентралізованої валюти, Ethereum — це обчислювальна мережа, яка дозволяє користувачам запускати децентралізовані програми (DApps) в блокчейні та розміщувати смарт-контракти. На даний момент існує більше тисячі альткоїнів. Серед найвідоміших альткоїнів є Ethereum, Factom, Litecoin, NEO тощо.

- Стейблкоїн – це криптовалюта, вартість якої фактично прив'язана до фізичної валюти, найчастіше до долара США або євро. Якщо стейблкоїн, прив'язаний до долара США, функціонує правильно, він завжди повинен оцінюватися в 1 долар США. Очікується, що компанія, яка керує прив'язкою, зберігатиме резерви, щоб гарантувати вартість криптовалюти. Ця стабільність, у свою чергу, приваблива для інвесторів, які можуть використовувати стейблкоїни як засіб заощаджень або як засіб обміну, що дозволяє здійснювати регулярні перекази вартості без коливань цін.

Найпопулярнішим стейблкоїном є USDT Tether - третя за величиною криптовалюта за ринковою капіталізацією після біткоїна та ефіру. USDT прив'язаний до долара США і забезпечений резервними доларовими активами. Власники можуть внести свою фіатну валюту в USDT або обміняти свої USDT безпосередньо в Tether Limited за ціною викупу 1 долар США без комісії, яку стягує Tether. Tether також надає у борг готівку компаніям, щоб заробляти гроші. Однак стейблкоїни не підпадають під будь-яке державне регулювання чи нагляд, що робить їх ризикованим і спекулятивним інструментом. Наприклад, у травні 2022 року один гучний стейблкоїн TerraUSD і його братська монета, Luna, обвалилися. TerraUSD опустився з

1 долара до 11 центів. Проблема з TerraUSD полягала в тому, що замість того, щоб інвестувати резерви в готівку чи інші безпечні активи, він був забезпечений власною валютою Luna. Під час краху в травні Luna «впала» з понад 80 доларів до частки centa. Оскільки власники TerraUSD вимагали викупити свої стейблкоїни, TerraUSD втратив прив'язку до долара, а власники криптовалюти втратили понад 40 млрд дол. [24].

Деякі дослідники криптовалюти окремо виділяють ще такі її види [25]:

- Меми-монети. Ці монети набувають популярності через меми та соціальні мережі. Оригінальною монетою-мемом, з якої все почалося, є доджкоїн (DOGE), який отримав назву завдяки мему собаки Шіба-їну «дож». Але те, що починалося як жарт, стало перевіреним культовим ресурсом, коли користувачі почали його масово купувати. У результаті почало з'являтися більше мемів. З моменту запуску Dogecoin було створено понад 200 мемів.

- Біржові токени – криптовалюти, створені криптобіржами для використання переважно на власних торгових платформах і в сервісах. Прикладами біржових токенів є: Binance Coin, Huobi Token і KuCoin.

- Цифрові валюти центрального банку (CBDC) – криптовалюти, створені або підтримані центральним банком. Наразі більшість країн розробляють свої цифрові валюти, а деякі вже проводять пілотні проекти з CBDC.

На сьогоднішній день криптовалюта на фінансовому ринку виконує різні функції, основними з яких є функції платіжного засобу та інвестиційного інструменту. Як спосіб та інструмент оплати для продавців спочатку криптовалюта мала невелику цінність. Однак з часом кілька продавців у всьому світі (ресторани, авіакомпанії, ювеліри та торговельні додатки) почали приймати її як життєздатний та ліквідний платіжний засіб. Як інвестиційний інструмент криптовалюти, особливо біткоїн, є одними з найприбутковіших варіантів інвестування, які зараз існують. Його вартість надзвичайно динамічна і може виявитися чудовим засобом для збільшення капіталу. Проте результатом таких інвестицій, особливо на коротких часових горизонтах, можуть бути і значні збитки.

Інвестувати в криптовалюту можна в такий спосіб [26]:

1. Пряма купівля: інвестори можуть безпосередньо придбати одну або кілька монет і додати їх до своїх портфелів через брокерів. Ці монети доступні на їх веб-сайтах і в додатках.

2. Компанії: якщо для інвестора повний вихід на ринок занадто ризикований, він може вибрати інвестування в компанії, які тримають значну кількість криптовалюти на своїх балансах. PayPal Holding Inc. і Micro Strategy Inc. є прикладами таких компаній.

3. Цільові фонди: як зазначено вище, цей клас активів є потенційно більш ризикованим, ніж інші, такі як капітал. Тому інвестори можуть обрати

сплачувати менеджеру фонду, який керує кошиком монет, їх купівлею та продажем. Такий підхід забезпечує хеджування певного відсотку ризику, оскільки менеджер фонду має достатній досвід роботи на ринку та може уникнути помилок початківця чи інвестора середнього рівня.

4. Майнінг: він прийнятний для інвесторів, які переконані в цій децентралізованій формі валюти та мають у своєму розпорядженні величезний капітал. Такі інвестори можуть вибрати спосіб видобування монет самостійно, щоб запровадити зовсім іншу форму інвестування.

Майнінг – це процес використання спеціалізованих комп'ютерів для генерації нових криптовалют і перевірки нових транзакцій. Він складається з децентралізованих комп'ютерів із швидким з'єднанням по всьому світу для перевірки транзакцій через децентралізовану мережу. Майнери отримують монети за виконану роботу. Наприклад, Bitcoin використовує Proof-of-Work для обробки даних. Це означає, що люди та компанії з дуже потужними комп'ютерами використовують відповідне програмне забезпечення, яке обробляє багато даних. Мотивацією цієї роботи стає отримання винагороди у біткоінах за кожен видобутий блок. Спочатку, після створення біткоіну, нагорода за блок становила 50 BTC. Але система винагороди розроблена так, що її сума поділяється навпіл через кожних 210 тис. блоків. Враховуючи, що середній час генерації блоку 10 хвилин, приблизно раз на 4 роки розмір винагороди за блок зменшується [27].

Еволюція комп'ютерних технологій призвела до появи нового фінансового інструменту - криптографічних грошей або криптовалют. Незважаючи на те, що вони виникли зовсім недавно, тема віртуальних грошей цікавить багатьох людей. Більше того, існують різні точки зору щодо їх впливу на економіку. Одні ставляться до цього позитивно, оскільки цифрові технології в значній мірі прийняті в сучасному житті. Інші, навпаки, виступають проти використання криптовалют і вважають, що віртуальні гроші досить негативно впливають на історично сформовані економічні та фінансові відносини у світі.

Криптовалюти не є конкурентами для централізованих валют чи для традиційних фондових інструментів, а є чимось, що співіснує поряд з цими традиційними ринками, так само, як золото. Деякі експерти висловлюють занепокоєння, що включення високоволатильних криптовалют у диверсифіковані портфелі наражає світові ринки на високі ризики у випадку обвалу цін на криптовалюту, як це сталося з іпотечними цінними паперами, що спричинили масштабну фінансову кризу у 2008 році. Але криптовалюти все ще становлять незначну частку світових фінансових активів (близько 0,2% світової грошової маси), і мало ймовірно, що їхній обвал матиме вагомий вплив на фінансові ринки [28].

Другий спосіб, яким криптовалюти починають проявляти себе як інструмент змін - це їхнє застосування компаніями, акції яких котируються на біржі, і той факт, що ринок винагороджує ці компанії за використання ними криптовалют. Криптовалюти починають розглядатися громадськістю як передова технологія, і ринок вимагає, щоб далекоглядні компанії прив'язували себе до криптовалют. В 2021 р. В США було проведено опитування щодо використання криптовалют транснаціональними компаніями. В результаті 58% опитаних ТНК відповіли, що вони використовували принаймні одну форму криптовалюти [29]. Цей інтерес, ймовірно, частково пояснюється зростаючим використанням криптовалют для платежів електронної комерції. Хоча ця діяльність становить невелику частку загальної світової економіки, примітно, що нова технологія використовується для платежів кожні 34 секунди.

Криптовалюти здійснюють вагомий вплив на уряди країн та регулятивні органи, змушуючи останніх переглядати законодавство щодо регулювання віртуальних активів. Різні країни світу демонструють свою позицію стосовно зростаючої важливості криптовалют - або намагаються обмежити її використання, або приймаючи її, шукають способи включити цю технологію у власні фіскальні закони.

Використання криптовалют має численні переваги над різними централізованими валютами. Операції з ними можуть бути дешеві та безперешкодні, також багато інвесторів додають ці валюти до своїх диверсифікованих портфелів. Існування альтернативного активу, такого як криптовалюта, під час економічних труднощів може протидіяти зусиллям уряду стабілізувати власну централізовану валюту або контролювати державні активи.

Значне зростання кількості та вартості криптовалют створює виклики для фінансової та банківської систем, а також для управління монетарною політикою центральних банків, спрямованою на контроль макроекономічних змінних, таких як інфляція, процентні ставки та обмінні курси.

Криптовалюти можуть впливати на пропозицію грошей на ринку. Коли загальна вартість грошей змінюється відносно загальної вартості товарів на ринку, це впливає на ціни та споживання. Зазвичай уряди вживають заходів для регулювання інфляції, зменшуючи виробництво, щоб стабілізувати ціни, або збільшуючи ціни, щоб відновити виробництво. Якщо громадяни починають використовувати криптовалюти замість національної валюти, попит на національну валюту слабшає, що призводить до її девальвації. Зростання інфляції національної валюти впливає навіть на тих, хто не приймає криптовалюту та не користується ними [2].

Криптоактиви можуть впливати на процентні ставки в країні. Зміна ціни криптовалюти може вплинути на монетарну політику країни трьома основними способами:

- впливаючи на роль центрального банку як банку банків,
- впливаючи на роль центрального банку як банкіра уряду,
- впливаючи на функції центрального банку з кредитного контролю та управління.

За сучасних умов криптовалюта здійснює вплив на всі сфери життя суспільства (табл. 3)

Таблиця 3

Вплив криптовалюти на різні сфери життя населення [30]

Галузь	Характеристика
Фінансова інклюзія	Мільйони людей у регіонах не мають доступу до традиційних банківських послуг. Криптовалюти, до яких можна отримати доступ і використовувати їх лише за допомогою смартфона та підключення до Інтернету, долають цей розрив. Вони дозволяють людям зберігати, надсилати та отримувати гроші без традиційного банківського рахунку. Ця нова фінансова доступність дає змогу більшій кількості людей брати участь у глобальній економіці.
Грошові перекази	Грошові перекази, які іноземні працівники надсилають до своїх країн, відіграють вирішальну роль у багатьох країнах із економікою, що розвивається. Однак традиційні послуги грошових переказів часто супроводжуються високими комісіями та тривалим часом обробки. Криптовалюти, такі як біткоїн, змінюють цей ландшафт, забезпечуючи швидші та дешеві міжнародні транзакції. Працівники можуть надсилати гроші своїм рідинам за зниженою оплатою, гарантуючи, що більша частина їх важко зароблених грошей досягне призначення.
Фінансування проєктів	ІСО і токенизація дозволяють стартапам і підприємцям легше отримувати доступ до фінансування. Випускаючи токени на блокчейн-платформах, вони можуть залучати глобальних інвесторів, стимулюючи тим самим економічну активність.
Інноваційні технології	Поява криптовалют спричинила сплеск розвитку технологій та освіти. Технологія блокчейн, яка лежить в основі криптовалют, досліджується для різних випадків використання, включаючи управління ланцюгом поставок, відстеження власності на землю та системи голосування.
Освіта	Прийняття криптовалюти призвело до підвищення попиту на цифрову грамотність і освіту в галузі блокчейну, що дає людям нові навички для цифрової епохи.

Загалом роль криптовалюти на світовому фінансовому ринку можна пояснити через призму основних принципів, на яких побудована криптоекономіка [31]:

- Самостійний контроль: здатність людей контролювати свої гроші, включно з тим, як і коли вони мають доступ до грошей і як їх використовують. Багато людей стикались з ситуаціями, коли їх банківський рахунок

заморожували без попередження, і вони вже не мали змоги розпоряджатись своїми грошима. Криптовалюта гарантує, що особисті кошти людини та ключі до них контролюються лише нею і ніким іншим.

- Демократизація: згідно з базою даних Global Findex, у світі 1,7 мільярда дорослих не користуються банківськими послугами. Це люди, які не мають доступу до банківського рахунку чи суміжних послуг, які інші сприймають як належне. Криптовалюта гарантує, що кожна людина в будь-якій економіці має доступ до базових фінансових послуг і може скористатися ними.

- Довіра: у криптосекторі немає зберігачів, які контролюють і маніпулюють валютою чи ринком. Немає посередників, які отримують величезні прибутки від кожної транзакції, немає централізованого контролю, ринок керується кодом, правила незмінні, кожна транзакція простежується, немає центру впливу. Натомість система стимулює людей до співпраці.

Найбільш неоднозначним питанням залишається роль криптовалюти в банківському секторі.

Рада з фінансової стабільності (FSB), глобальна фінансова організація, яка контролює фінансову діяльність у 24 країнах, застерігає, що криптовалютні ринки становлять потенційну загрозу для світової економіки. Основою занепокоєння FSB є збільшення кількості банків і фінансових установ, які бажають здійснювати діяльність із криптоактивами та отримувати доступ до них [32].

Деякі банки з настороженістю ставляться до криптовалют, вважаючи, що операції з цими активами становлять підвищений ризик і вимагають тривалої та дорогої перевірки. Згідно з дослідженням, проведеним Асоціацією сертифікованих спеціалістів з боротьби з відмиванням грошей (ACAMS) і Королівським інститутом об'єднаних служб Великобританії, майже 63% респондентів, які працюють у банківській галузі, сприймають криптовалюту як ризик, а не як можливість [33].

Криптоактиви були створені як альтернатива традиційній банківській інфраструктурі, яка не потребує посередника та не прив'язана до можливостей централізованого уряду, банку чи агентства. Замість того, щоб покладатися на централізованих посередників у транзакціях, управління покладається на код блокчейну та його розподілену природу.

Банки можуть відігравати значну роль у криптоіндустрії, додаючи необхідну гарантію та безпеку в здебільшого нерегульованому середовищі. Запровадження криптовалют і технології блокчейн в цілому може оптимізувати процеси та вивести банківську справу на новий рівень ефективності та інновацій.

Однак криптовалюти також несуть ризик сприяння незаконній діяльності. Цінність віртуальних валют в першу чергу базується на попиті на купівлю та продаж самої валюти, що створює ризики, пов'язані зі злочинами у

сфері високих технологій, відмиванням грошей, ухиленням від сплати податків, корупцією та ризиками фінансових ринків [31].

Висновки. Проведене дослідження дозволило узагальнити та систематизувати існуючі дефініції поняття «криптовалюта», на основі чого зроблено висновок про комплексність та багатоаспектність цього поняття, а також про відсутність єдиного підходу до його трактування. Уточнено визначення криптовалюти як нового цифрового виду грошей, захищених криптографічним кодом з неможливістю його підробки чи копіювання, якими можна вимірювати вартість товарів, послуг та інших грошових одиниць, використовувати для товарно-грошового обігу, заощаджень та інвестування. Основними характерними рисами всіх криптовалют є: децентралізованість, анонімність, обмежена пропозиція та дефіцит, швидкість, глобальність, незворотність та безпечність транзакцій.

За результатами проведеного ретроспективного аналізу виникнення та розвитку криптографічних грошей зроблено висновок, що історичним їх початком можна вважати 1983 р., коли американський дослідник Девід Чаум розробив систему, що давала можливість поєднувати анонімність платежів із прозорістю для всіх учасників ринку під назвою «eCash». Першою повноцінною криптовалютою став біткоїн, створений в 2008 р. Станом на 2023 р. у світі нараховувалося більше 10 тисяч різних криптовалют, але всі вони складають три великі групи: біткоїни, альткоїни та стейблкоїни.

Криптовалюти частіше за все використовуються на фінансовому ринку як платіжний засіб та інвестиційний актив, проте одночасно вони можуть здійснювати вплив на пропозицію грошей, процентні ставки, грошові перекази, рівень інноваційних технологій, фінансування проектів та фінансову інклюзію.

Загалом, роль криптовалюти на фінансовому ринку постійно змінюється, проте її вплив незаперечний. Вона має потенціал змінити економічну систему, сприяти фінансовій доступності та стимулювати держави до економічного зростання. Однак залишаються такі проблеми, як регуляторна невизначеність, нестабільність і волатильність ринку, потенційні спекулятивні ризики. Оскільки криптовалюти стають все більш інтегрованими в структуру економік, урядів, компаній і окремих людей, вкрай важливо використовувати потенціал криптовалюти з одночасним зменшенням її ризиків, що може прокласти шлях до більш інклюзивного та процвітаючого майбутнього для світового фінансового ринку.

Подальші дослідження ринку криптовалют важливі в контексті його впливу на інші сегменти фінансового ринку, на ефективність монетарної політики та стабільність національних валют, здатність держави оподатковувати доходи від операцій з криптовалютами та обмежувати волатильність і спекулятивність цього сектору ринку.

Література:

1. Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти / криптовалюти» Bitcoin / Національний банк України. 10.11.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0435500-14#Text>.
2. Атаманчук З. А., Мороз В. В. Сучасний стан криптовалют та можливості їх використання у світовій економіці. *SWorld Journal*, 2021. Issue 8 / Part 4. URL: <https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj08-04-089>. DOI: 10.30888/2663-5712.2021-08-04-089.
3. Білик І. І., Погиба А. А. Роль криптовалют в економіці: переваги та недоліки. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*, 2023. Т.2. № 19. С. 113–119. URL: <http://hdl.handle.net/123456789/17279>.
4. Гонак І. М. Теоретичне обґрунтування визначення криптовалюти як грошей. *Інноваційна економіка*, 2021, 5-6. С. 123-130. URL: DOI: <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2021.5-6.18>.
5. Григоревська О. О., Салазкін С. Л. Особливості функціонування віртуальних криптовалют: економічний аспект. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. *Глобальні та національні проблеми економіки*, 2016. Випуск 14. С. 760-765. URL: <http://global-national.in.ua/archive/14-2016/152.pdf>
6. Орехов М. О.; Орехова Т. В. Цифрові валюти у світовій фінансовій системі: переваги, недоліки, ризики, регулювання. *Економіка і організація управління*, 2020, 4 (40): 27-42. URL: DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2020.4.3>
7. Рубанов П. М. Аналіз розвитку світового ринку криптовалют. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Міжнародні економічні відносини та світове господарство*, 2019. Вип.28-2. С.82-87.
8. Мамуненко М. С., Жмай О.В. Переваги та недоліки застосування криптовалюти в умовах сучасної ринкової економіки в Україні, *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство / голов. ред. М. М. Палінчак. – Ужгород : Гельветика*, 2019. Вип. 26. №Ч. 1. С.127-130.
9. Марченко Н.А. Реалії функціонування криптовалюти на світовому та вітчизняному ринках. *Ефективна економіка*, 2018. № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/53.pdf
10. Молчанова Е., Солодковський Ю. Глобальна сервісна природа сучасних криптовалют *Міжнародна економічна політика*, 2014. № 1. С. 60-79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Мер_2014_1_6.
11. Танклевська Н.С., Петренко В.С., Карнаушенко А.С. Економічна сутність та види криптовалюти у світі. *Бізнес-навігатор*, 2021. Вип. 4–2. С. 133–138.
12. Яцик Т. Сутність криптовалюти та етапи її розвитку у фінансовому обліку. *Молодий вчений*, 2018. 3 (55): 385-390.
13. Про віртуальні активи / Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>.
14. Сословський В. Г., Косовський І. О. Ринок криптовалют як система. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*, 2016. 2. С. 236-246.
15. Керівництво FATF з ризик-орієнтованого підходу до віртуальних активів та постачальників послуг з переказу віртуальних активів 26.09.2019. Група розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF). Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=0f6aa58d-0309-4891-8bfe-a7cd7dc47eff&title=KerivnitstvoFatfZRizikorintovanogoPidkhoduDoVirtualnikhAktivivTaPostachalnikovPoslugZPerekazuVirtualnikhAktiviv>.

16. European Central Bank. «Virtual Currency Schemes». 2015. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemesen.pdf>.
17. Офіційний сайт Bitcoin. URL: <https://bitcoin.org/uk/vocabulary#address> (дата звернення 03.01.2024)
18. Jones E. A Brief History of Cryptocurrency. CryptoVantage. URL: <https://www.cryptovantage.com/guides/a-brief-history-of-cryptocurrency/>.
19. Творець біткоїну Сатоші Накамото: п'ять можливих версій / Інтернет-видання OBOZREVATEL / 1.05.2023. URL: <https://hub.obozrevatel.com/ukr/avtor-bitkoina-satoshi-nakamoto-ryat-mozhlyvih-versij.htm>
20. Тринадцять років біткоїну: хто і навіщо створив найпопулярнішу криптовалюту / 3 січня 2022. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/13-rokiv-bitkojinu-hto-i-navishcho-stvoriv-nauropulyarnishu-kriptovalyutu-811630.html>
21. Федорова Ю. В. Криптовалюти та їх місце у фінансовій системі. *Економіка і суспільство*, 2018. 15. С. 771-774.
22. Стойка І. І. Особливості, сутність та види криптоактивів. In: The 15 th International scientific and practical conference «Modern scientific research: achievements, innovations and development prospects» (August 14-16, 2022) MDPC Publishing, Berlin, Germany. 2022. 426 p. 2022. p. 348.
23. Пряміцин В. Ю., Золотарьова Є. С. Криптовалюти: сутність та перспективи правового регулювання. *Право і суспільство*, 2023. 1. С. 221-227.
24. Розуміння криптовалюти USDT: Пояснення стейблкоїна Tether / Cryptomus / 10 жовтня 2023 р. URL: <https://cryptomus.com/uk/blog/understanding-usdt-crypto-the-tether-stablecoin-explained>
25. Криптовалюта: види та їх особливості / FinAP / 18 Серпня 2022. URL: <https://finap.com.ua/kriptovalyuta-vidi-ta-yih-osoblivosti/>
26. How To Buy Cryptocurrency / Forbes Media LLC. / Sep 25 2023. URL: <https://www.forbes.com/uk/advisor/investing/cryptocurrency/how-to-buy-cryptocurrency/>
27. Волосович С. В. Віртуальна валюта: глобалізаційні виклики і перспективи розвитку. *Економіка України*, 2016. № 4. С. 68–87.
28. Семененко І. Б., Дребот Н. П. Місце і роль криптовалюти у світовій економіці. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*, 2018. 2. С. 36-39.
29. Messari. URL: <https://messari.io/> (дата звернення 15.11.2023).
30. Стефашин Д. Криптовалюти: зміст, перспективи поширення та застосування. 2022. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/123456789/23203/1/Stefashyn_Bakalavrskaya_robota%20.pdf
31. The crypto ecosystem: key elements and risks / July 2023. URL: <https://www.bis.org/publ/othp72.pdf>
32. FSB warns of emerging risks from crypto-assets to global financial stability / Financial Stability Board /16 February 2022. URL: <https://www.fsb.org/2022/02/fsb-warns-of-emerging-risks-from-crypto-assets-to-global-financial-stability/>.
33. How Cryptocurrencies May Impact the Banking Industry. URL: <https://www.wolfandco.com/resources/insights/how-cryptocurrencies-may-impact-the-banking-industry/>.

References:

1. Roziasnennia shchodo pravomirnosti vykorystannia v Ukraini «virtualnoi valiuty/kriptovaliuty» Bitcoin [Clarification on the legality of the use of virtual currency/cryptocurrency Bitcoin in Ukraine]. *Natsionalnyi bank Ukrainy – National Bank of Ukraine*. 10.11.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0435500-14#Text>. [in Ukrainian].

2. Atamanchuk Z. A., Moroz V. V. (2021). Suchasnyi stan kryptovaliut ta mozhlyvosti yikh vykorystannia u svitovii ekonomitsi [Current State of Cryptocurrencies and Possibilities of Their Using in the World Economy]. *SWorld Journal*, Issue 8 / Part 4. URL: <https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj08-04-089>. DOI: 10.30888/2663-5712.2021-08-04-089. [in Ukrainian].

3. Bilyk I. I., Pohyba A. A. (2023). Rol kryptovaliut v ekonomitsi: perevahy ta nedoliky [The role of cryptocurrencies in the economy: advantages and disadvantages]. *Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu – Current problems in development of region's economy*, T.2. № 19. 113–119. URL: <http://hdl.handle.net/123456789/17279>. [in Ukrainian].

4. Honak I. M. (2021). Teoretychne obhruntuvannia vyznachennia kryptovaliuty yak hroshei [Theoretical Substantiation of the Definition of Cryptocurrency as Money]. *Innovatsiina ekonomika – Innovative Economy*, 5-6. 123-130. URL: DOI: <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2021.5-6.18>. [in Ukrainian].

5. Hryhorevska O. O., Salazkin S.L.(2016). Jsoblyvosti funktsionuvannia virtualnykh kryptovaliut: ekonomichni aspekt [Features of Virtual Cryptocurrency Functioning: Economic Aspects]. Mykolaivskiy natsionalnyi universytet imeni V.O. Sukhomlynskoho. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and National problems of Economy*, Vypusk 14. 760-765. URL: <http://global-national.in.ua/archive/14-2016/152.pdf> [in Ukrainian].

6. Oriekhov M. O.; Oriekhova T. V. (2020). Tsyfrovii valiuty u svitovii finansovii systemi: perevahy, nedoliky, ryzyky, rehuliuвання [Digital currencies in the world financial system: advantages, disadvantages, risks, regulations]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia – Economics and Organization of Management*, 4 (40): 27-42. URL: DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2020.4.3>. [in Ukrainian].

7. Rubanov P. M. (2019). Analiz rozvytku svitovoho rynku kryptovaliut [Analysis of the development of the global cryptocurrency market]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific Journal of Uzhhorod National University. International Economic Relations and Global Economy, Series*, 28-2. 82-87. [in Ukrainian].

8. Mamunenko M. S., Zhmai O.V. (2019). Perevahy ta nedoliky zastosuvannia kryptovaliuty v umovakh suchasnoi rynkovoї ekonomiky v Ukraini [The Advantages and Disadvantages of Cryptocurrencies in the Conditions of Modern Market Economy in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo / holov. red. M. M. Palinchak - Scientific Journal of Uzhhorod National University. International Economic Relations and Global Economy, Series / editor M.M. Palinchak. – Uzhhorod : Helvetyka, Vyp. 26. № Ch. 1. 127-130. [in Ukrainian].*

9. Marchenko N.A. (2018). Realii funktsionuvannia kryptovaliuty na svitovomu ta vitchyznianomu rynkakh [Realities of the Cryptocurrency Functioning in the World and Domestic Markets]. *Efektivna ekonomika – Efficient Economy*, № 5. URL:

http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/53.pdf. [in Ukrainian].

10. Molchanova E., Solodkovskiy Yu.(2014). Hlobalna servisna pryroda suchasnykh krypto-valiut [Global Service Nature of Modern Cryptocurrencies]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka -International Economic Policy*, № 1. 60-79. URL:

http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mep_2014_1_6. [in Ukrainian]

11. Tanklevska N.S., Petrenko V.S., Karushenko A.S. (2021). Ekonomichna sutnist ta vydy kryptovaliuty u sviti [Economic essence and types of cryptocurrencies in the world]. *Biznes-navihator -Business Navigator*, 4–2. 133–138. [in Ukrainian].

12. Iatsyk T. (2018). Sutnist kryptovalyuty ta etapy yii rozvytku u finansovomu obliku [The essence of cryptocurrency and stages of its development in financial accounting]. *Molodyi vchenyi – Young Scholar*, 3 (55): 385-390. [in Ukrainian].
13. Pro virtualni aktyvy [On virtual assets] / *Zakon Ukrainy vid 17.02.2022 № 2074-IX - Law of Ukraine ated February 17, 2022 No. 2074-IX*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>. [in Ukrainian].
14. Soslovskiy V. H.; Kosovskiy I. O. (2016). Rynok kryptovalyut yak systema [Cryptocurrency Market as a System]. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky – Financing and Crediting: theoretical and practical problems*, 2. 236-246. [in Ukrainian].
15. Kerivnytstvo FATF z ryzyk-orioentovanoho pidkhodu do virtualnykh aktyviv ta postachalnykiv poslug z perekazu virtualnykh aktyviv. 26.09.2019. Hrupa rozrobky finansovykh zakhodiv borotby z vidmyvanniam hroshei (FATF) [FATF Guidance for a Risk-Based Approach to Virtual Assets and Virtual Asset Service Providers. 26.09.2019. Financial Action Task Force on Money Laundering (FATF)]. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy – Ministry of Economy of Ukraine. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=0f6aa58d-0309-4891-8bfe-a7cd7dc47eff&title=KerivnitstvoFatfZRizikorintovanogoPidkhoduDoVirtualnikhAktivivTaPostachalnikivPoslugZPerekazuVirtualnikhAktiviv>. [in Ukrainian].
16. European Central Bank. «Virtual Currency Schemes». 2015. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemesen.pdf>. [in English].
17. Ofitsiyni sait Bitcoin [Bitcoin Official Website]. URL: <https://bitcoin.org/uk/vocabulary#address> (дата звернення 03.01.2024). [in Ukrainian].
18. Jones E. A Brief History of Cryptocurrency. CryptoVantage. URL: <https://www.cryptovantage.com/guides/a-brief-history-of-cryptocurrency/>. [in English].
19. Tvorets bitcoinu Satoshi Nakamoto: piat mozhlyvykh versii [Bitcoin founder Satoshi Nakamoto: five possible theories]. *Internet-vydannia OBOZREVATEL – Online media Observer*. 1.05.2023. URL: <https://hub.obozrevatel.com/ukr/avtor-bitkoina-satoshi-nakamoto-pyat-mozhlyvih-versij.htm>. [in Ukrainian].
20. Trynadtsiat rokiv bitcoinu: khto i navishcho stvoryv naipopuliarnishu kryptovalyutu. 3 sichnia 2022 [13 years of Bitcoin: who and why created the most popular cryptocurrency. January 3, 2022]. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/13-rokiv-bitkojinu-hto-i-navishcho-stvoriv-naypopulyarnishu-kriptovalyutu-811630.html>. [in Ukrainian].
21. Fedorova Yu. V. (2018). Kryptovalyuty ta yikh mistse u finansovii systemi [Cryptocurrency and its place in financial system]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and Society*, 15. 771-774. [in Ukrainian].
22. Stoika I. I. Osoblyvosti, sutnist ta vydy kryptoaktyviv [Features, essence and types of cryptoassets]. In: The 15 th International scientific and practical conference «Modern scientific research: achievements, innovations and development prospects»(August 14-16, 2022) MDPC Publishing, Berlin, Germany. 2022. 426 p. 348. [in Ukrainian].
23. Priamitsyn V. Yu.; Zolotarova Ye. S. (2023). Kryptovalyuty: sutnist ta perspektyvy pravovoho rehuliuвання [Cryptocurrencies: essence and prospects of legal regulation]. *Pravo i suspilstvo – Law and Society*, 1. 221-227. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/1_2023/32.pdf [in Ukrainian].
24. Rozuminnia kryptovalyuty USDT: Poiasnennia steiblkoina Tether. 10 zhovtnia 2023 r. [Understanding Cryptocurrencies USDT: Explaining stablecoin Tether. October 10, 2023]. Cryptomus / URL: <https://cryptomus.com/uk/blog/understanding-usdt-crypto-the-tether-stablecoin-explained>. [in Ukrainian].

25. Kryptovaliuta: vydy ta yikh osoblyvosti. 18 Serpnia 2022. [Cryptocurrencies: types and features. August 18, 2022]. FinAP. URL: <https://finap.com.ua/kriptovalyuta-vidi-ta-yih-osoblivosti/>. [in Ukrainian].
26. How To Buy Cryptocurrency / Forbes Media LLC. / Sep 25 2023. URL: <https://www.forbes.com/uk/advisor/investing/cryptocurrency/how-to-buy-cryptocurrency/>. [in English].
27. Volosovych S. V. (2016). Virtualna valiuta: hlobalizatsiini vyklyky i perspektyvy rozvytku [Virtual Currency: Global Challenges and Development Perspectives]. *Економіка України - Economy of Ukraine*, № 4. 68–87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2016_4_8. [in Ukrainian].
28. Semehen I. B., Drebot N. P. (2018). Mistse i rol kryptovaliuty u svitovii ekonomitsi [Place and role of cryptocurrencies in the global economy]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy – Socio-economic problems in modern days Ukraine*, 2. 36-39. [in Ukrainian].
29. Messari. URL: <https://messari.io/> (дата звернення 15.11.2023). [in English].
30. Stefashyn D. Kryptovaliuty: zmist, perspektyvy poshyrennia ta zastosuvannia [Cryptocurrencies: content, prospects for expansion and application]. 2022. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/123456789/23203/1/Stefashyn_Bakalavrska_robota%20.pdf. [in Ukrainian].
31. The crypto ecosystem: key elements and risks / July 2023. URL: <https://www.bis.org/publ/othp72.pdf>. [in English].
32. FSB warns of emerging risks from crypto-assets to global financial stability / Financial Stability Board /16 February 2022. URL: <https://www.fsb.org/2022/02/fsb-warns-of-emerging-risks-from-crypto-assets-to-global-financial-stability/>. [in English].
33. How Cryptocurrencies May Impact the Banking Industry. URL: <https://www.wolfandco.com/resources/insights/how-cryptocurrencies-may-impact-the-banking-industry/>. [in English].

УДК 331.5

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-359-372](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-359-372)

Атаманюк Руслан Федорович кандидат економічних наук, доцент, докторант, Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана, просп. Берестейський (Перемоги), 54/1, м. Київ, 03057, <https://orcid.org/0009-0002-7506-6293>

РЕКОНФІГУРАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО РИНКУ ПРАЦІ В КОНТЕКСТІ ПАРАДИГМИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Анотація. Стаття зосереджується на важливості праці як ключового джерела благополуччя і доходу для працюючих осіб в умовах реконфігурації ринку праці. Вона розкриває, як праця, будучи важливим виробничим активом, є необхідною для функціонування будь-якої компанії чи держави, а також для самого процесу виробництва. Стаття детально аналізує основні функції ринку праці, які включають створення, розподіл, ефективне залучення, регулювання та використання праці. Виділяються різноманітні підфункції, зокрема, пов'язані з поділом праці, посередництвом і регулюванням на ринку праці. Аналіз показав, що в 2022 році ринок праці України зазнав значних змін унаслідок війни, що призвело до скорочення зайнятості через зниження ділової активності та припинення діяльності багатьох підприємств. Особливо це стосується регіонів, що постраждали від воєнних дій, де спостерігалось значне зменшення виробничих обсягів і переривання виробничих зв'язків. Аналізуючи зниження кількості небюджетних підприємств і скорочення числа працівників автор також розглядає регіональні різниці в зайнятості та динаміку скорочення в різних секторах економіки. Стаття висвітлює значний дисбаланс між попитом та пропозицією працівників на ринку праці, виявлений через аналіз кількості безробітних, що конкурують за одну вакансію. Так, з лютого 2022 року кількість кандидатів на одне робоче місце значно зросла, досягнувши піку у червні 2022 року, але до кінця року вона знизилася. Це свідчить про певні позитивні зміни на ринку праці, що можуть відображати поступове відновлення економіки та бізнес-активності в Україні у 2023 році. Досліджено ситуацію з зайнятістю жінок на ринку праці, яка виявилася гіршою у порівнянні з чоловіками, та аналізує падіння кількості вакансій на ринку праці в Україні протягом 2022 року, з акцентом на змінах, викликаних війною та її впливом на різні сектори економіки. Сформовано пропозиції щодо реконфігурації національного ринку праці України в контексті парадигми сталого розвитку.

Ключові слова: ринок праці України, сталий розвиток, зайнятість населення, навички і компетенції, професійні групи, національні підприємства.

Atamaniuk Ruslan Fedorovych PhD of Economic Sciences, Associate Professor, Doctoral Student of Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, prosp. Beresteysky (Prospect Peremogy), 54/1, Kyiv, 03057, <https://orcid.org/0009-0002-7506-6293>

RECONFIGURATION OF THE NATIONAL LABOR MARKET IN THE CONTEXT OF THE PARADIGM OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract. The article focuses on the importance of labor as a key source of well-being and income for working people in conditions of reconfiguration of the labor market. It reveals how labor, being an important productive asset, is necessary for the functioning of any company or state, as well as for the production process itself. The article analyzes in detail the main functions of the labor market, which include the creation, distribution, effective involvement, regulation and use of labor. Various subfunctions are distinguished, in particular, related to the division of labor, mediation and regulation in the labor market. The analysis showed that in 2022 the labor market of Ukraine underwent significant changes due to the war, which led to a reduction in employment due to a decrease in business activity and the cessation of activities of many enterprises. This is especially true of regions affected by hostilities, where there was a significant decrease in production volumes and interruption of production ties. Analyzing the decline in the number of non-budget enterprises and the reduction in the number of employees, the author also considers the regional differences in employment and the dynamics of reduction in various sectors of the economy. The article highlights a significant imbalance between the demand and supply of workers in the labor market, revealed through an analysis of the number of unemployed competing for one vacancy. So, since February 2022, the number of candidates for one job has increased significantly, peaking in June 2022, but by the end of the year it had declined. This indicates some positive changes in the labor market, which may reflect a gradual recovery of the economy and business activity in Ukraine in 2023. It studies the employment situation of women in the labor market, which turned out to be worse than men, and analyzes the fall in the number of vacancies in the labor market in Ukraine during 2022, with an emphasis on changes caused by the war and its impact on various sectors of the economy. It forms proposals for reconfiguration of the national labor market of Ukraine in the context of the paradigm of sustainable development.

Keywords: labor market of Ukraine, sustainable development, population employment, skills and competences, professional groups, national enterprises.

Постановка проблеми. Реконфігурація національного ринку праці в контексті парадигми сталого розвитку є важливою темою дослідження, оскільки вона стосується переосмислення та адаптації ринку праці до сучасних викликів сталого розвитку. Актуальність цього дослідження полягає в кількох ключових аспектах. Сучасний світ стикається з численними викликами, такими як кліматичні зміни, соціальна нерівність та економічна нестабільність. Реконфігурація ринку праці в контексті сталого розвитку пропонує стратегії адаптації до цих викликів. Перехід до більш сталої економіки вимагає змін у структурі ринку праці, включаючи створення нових робочих місць в «зелених» індустріях, перенавчання працівників, і розвиток навичок, необхідних для сталої економіки. Сталість також означає забезпечення справедливості та інклюзивності на ринку праці. Дослідження може виявити шляхи до більш справедливого розподілу можливостей та ресурсів. Швидкий технологічний прогрес і цифровізація ринку праці вимагають нових підходів до управління робочою силою та її розвитку, що є ключовими для сталого розвитку. В умовах глобалізації, підходи до реконфігурації національного ринку праці можуть впливати на міжнародну конкурентоспроможність та співпрацю. Розробка ефективних політик у сфері ринку праці, що відповідають вимогам сталого розвитку, є важливою для забезпечення довгострокового соціально-економічного прогресу. З огляду на ці аспекти, дослідження реконфігурації національного ринку праці в контексті сталого розвитку є вкрай актуальним і важливим для розуміння та формування майбутнього ринку праці, який буде ефективним, справедливим, і гармонійно вписується в концепцію сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню функціонування соціально-трудової сфери, факторів та умов розвитку ринку праці присвячені роботи вчених, таких як: Цимбал О. [6], Македон В., Ільченко Н. [8], Серьогіна Н. [11]. Поряд із цим особливий внесок у практику регулювання ринку праці та ефективного використання робочої сили внесли вчені: Лібанова Е. [5], Маршавін Ю., Кицак Т., Василенко А. [9], Судаков М., Лісогор Л. [12].

У працях ряду вчених (Васильєва О., Горошкова Л., Швидка С. [2], Громов О. [3]) розкрито теоретичні та методологічні засади, а також такі важливі питання, як реформування ринку праці, соціальних і трудових відносин, які полягають у необхідності застосування методів і засобів впливу на систему соціально-економічних та інших виробничих, трудових відносин, що змінилася в умовах переходу до нових ринкових відносин.

Мета статті. Мета дослідження полягає у вивченні та аналізі ключових тенденцій, викликів та можливостей, які виникають на національному ринку праці у зв'язку з глобальним переходом до сталого розвитку. Це включає оцінку впливу сталого розвитку на ринок праці, визначення стратегій адаптації робочої сили та розробку рекомендацій для підтримки ефективної і справедливої реорганізації ринку праці.

Завдання дослідження включають:

- вивчення існуючих умов та характеристик національного ринку праці, з акцентом на його відповідність цілям сталого розвитку.
- оцінці концепції сталого розвитку, який впливає на попит і пропозицію робочої сили, структуру зайнятості, і які нові робочі місця можуть бути створені.
- визначення ключових викликів, з якими стикається ринок праці у контексті сталого розвитку, і виявлення потенційних можливостей для зростання та інновацій.
- пропонування шляхів підготовки та адаптації робочої сили до змін, викликаних сталим розвитком, включаючи перенавчання та розвиток навичок.

Виклад основного матеріалу. Роль ринку праці в парадигмі сталого розвитку може бути окреслена через значення праці як ключового джерела благополуччя та доходу для людей, які працюють. Економічно, праця є важливим виробничим активом, без якого неможливо уявити існування будь-якої компанії або держави, а також процес виробництва. З урахуванням цього, основні функції ринку праці можуть бути визначені як створення, розподіл, ефективно залучення, регулювання та використання праці як ефективного ресурсу та ключового елементу виробництва, що веде до різноманітних підфункцій, пов'язаних із поділом, посередництвом та регулюванням ринку праці [7].

У 2022 р. ринок праці України зазнав значного скорочення зайнятості, що було спричинено зниженням бізнес-активності та припиненням роботи значної кількості підприємств, а також економічними скороченнями на діючих підприємствах. Основною причиною цього стало значне зменшення виробничих обсягів та переривання виробничих зв'язків, особливо в регіонах, де тривали воєнні дії. До кінця 2022 р. кількість небюджетних підприємств в Україні зменшилася на 22%, кількість працівників на таких підприємствах скоротилася на 16%, а кількість найманих працівників у фізичних осіб-підприємців - на 27%.

Більша частина цього скорочення зайнятості відбулася в промислово розвинених регіонах, зокрема в Харківській, Дніпропетровській, Одеській, Миколаївській, Київській областях та місті Києві, де спостерігалось 59% загального скорочення. На інші 16 областей припадає менше ніж 17% цього скорочення. Підприємства, які продовжували працювати, скоротили до 4,8% свого персоналу, причому скорочення відбулося у всіх сегментах підприємств, незалежно від їх розміру. Найбільше відчутне скорочення було серед мікропідприємств, де чисельність працівників зменшилася на 52%, в той час як на великих підприємствах скорочення не перевищило 4,2%. Середні та малі підприємства втратили відповідно 5,5 і 7,9% своїх працівників [6, 13].

Протягом 2022 р. значне скорочення робочих місць в Україні відбулося через зупинку діяльності багатьох підприємств, особливо у другому кварталі,

де спостерігалось 19% зниження порівняно з попереднім кварталом. Особливо сильно це відчувалось на територіях, що опинилися під окупацією на початку воєнних дій. У другому кварталі 2022 р. відзначалось різке падіння кількості небюджетних підприємств: у Луганській області на 76%, Донецькій – 55%, Херсонській – 59%, Харківській – 38%, Запорізькій – 29%, Миколаївській – 27%, Київській – 14%, Чернігівській – 12% та Сумській – 11,4% [4].

До кінця 2022 р. кількість небюджетних підприємств у країні знизилась на 22,1%. Це сталося в основному через продовження скорочення підприємств у Луганській, Донецькій, Запорізькій та Херсонській областях в третьому та четвертому кварталах, які склали 30,6% від усіх підприємств, що припинили роботу. На початку 2023 р. в Луганській області кількість діючих небюджетних підприємств скоротилась на 90%. У Донецькій області за весь 2022 рік показник зниження становив 72%, у Запорізькій – 41,6%, а у Херсонській – 81,5%. В інших регіонах спостерігалось невелике зниження кількості підприємств у третьому кварталі, але у четвертому кварталі відбулося відновлення роботи деяких із них (до 4,8%), особливо в регіонах, де вдалося деокупувати території [11].

Такі обставини призвели до значного зменшення зайнятості в країні. Загальна кількість працівників на небюджетних підприємствах в Україні у четвертому кварталі 2022 р. скоротилась на 16%, становлячи понад 6,5 млн осіб. Кількість найманих працівників у фізичних осіб – підприємців знизилась на 27,6%, досягнувши в четвертому кварталі 605 тис. осіб. В умовах війни характерною особливістю українського ринку праці є значний дисбаланс між запитом на працівників та їх наявністю, що можна оцінити за кількістю безробітних, які конкурують за одну вакансію. Цей показник ілюстровано на рис. 1, де видно, що з лютого 2022 р. в Україні кількість кандидатів на одне робоче місце різко зросла через спад ділової активності.

Кількість претендентів на 1 вакансію, станом на кінець місяця, осіб

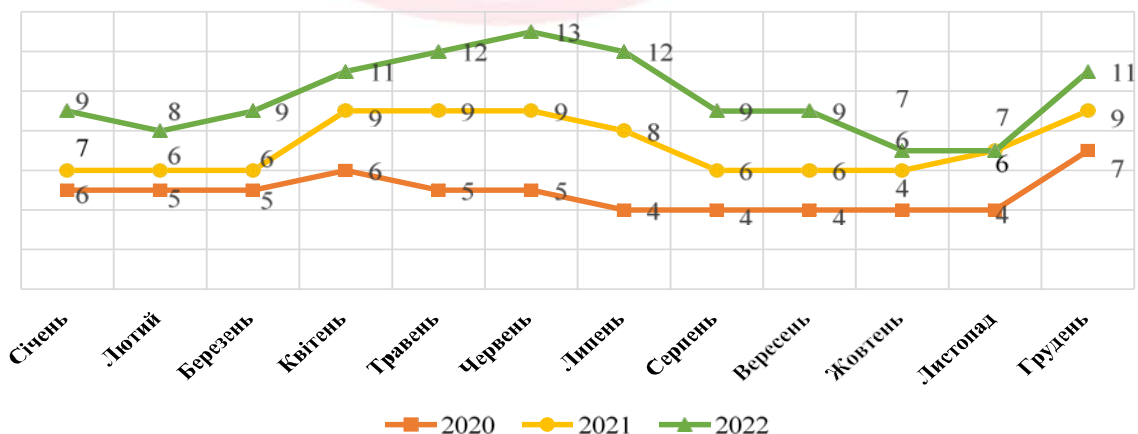

Рис. 1. Динаміка змін кількості осіб, які претендують на 1 одне робоче місце на ринку праці України, у період 2020-2022 рр. [14]

Як ми бачимо, максимальне значення цього показника було досягнуто у червні 2022 р. (13 осіб на одну вакансію), але до кінця р. він знизився до 12 осіб. На 1 січня 2023 р., в середньому по Україні, на одне робоче місце претендувало 9 безробітних (порівняно з 6 особами на 1 січня 2022 р.), а на 1 травня 2023 р. цей показник знизився до 3 безробітних, що навіть менше, ніж було у 2020 р.. Така динаміка свідчить про певні позитивні зміни, які можуть бути розглянуті як тимчасовий результат оживлення економіки та відновлення бізнес-активності в Україні у 2023 р. Це відбувається на тлі зниження зареєстрованого безробіття, яке лише частково відображає реальну ситуацію із зайнятістю населення під час воєнного стану.

Дослідження показують, що 22% зниження зайнятості мало місце переважно у чотирьох областях, найбільше постраждалих від воєнних дій. У Луганській області кількість працівників на небюджетних підприємствах зменшилась на 82%, у Донецькій – на 59%, у Запорізькій – на 37%, а в Херсонській – на 78%. В інших регіонах країни спостерігалось зниження зайнятості протягом трьох кварталів 2022 р.. Проте у четвертому кварталі у більшості регіонів було відмічено легке збільшення кількості зайнятих.

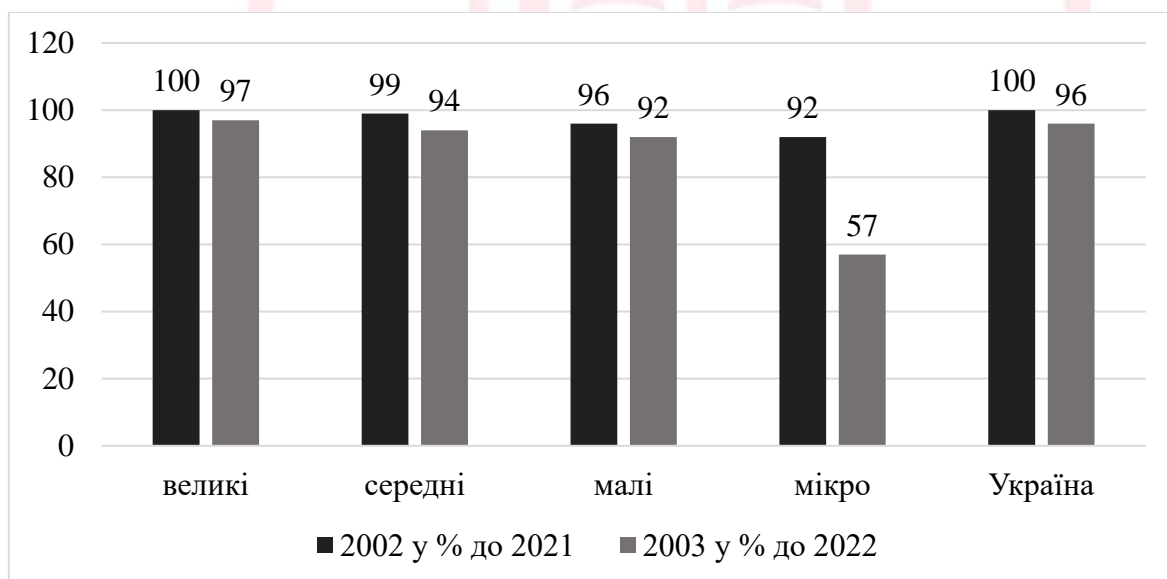

Рис. 2. Кількість працівників у відношенні до розміру підприємств, у% порівняно з минулим роком [13]

Станом на 1 січня 2021 р., підприємства чотирьох областей України, які найбільше постраждали, становили 9,6% від усіх підприємств країни. Їх наймані працівники склали 11% від усіх найманих працівників в Україні. Особливо велике скорочення зайнятості було відзначено у промислово розвинених регіонах, зокрема в Харківській, Дніпропетровській, Одеській, Миколаївській областях та Київському регіоні, де спостерігалось 59%

загального зниження [1]. За даними опитування, найбільше скорочення чисельності працівників спостерігалось на підприємствах у Харківській (–11%), Київській (–9,2%), Житомирській (–7,9%) та Закарпатській (–6,8%) областях. Підприємства Одеської та Миколаївської областей, розташованих біля Чорного моря, зменшили чисельність свого персоналу на 5,8%. У інших областях, включаючи ті, що постраждали від окупації та де проводилося опитування, рівень скорочення чисельності працівників був приблизно на рівні середнього показника по країні (рис. 2).

Як видно, у 2022 р. скорочення чисельності працівників в Україні відбувалося нерівномірно. Регіональні відмінності та різниця у впливі на різні сектори економіки були значними. Згідно з даними опитування економічно активних підприємств, для багатьох із них поступове скорочення чисельності персоналу було характерним ще до 2022 р.

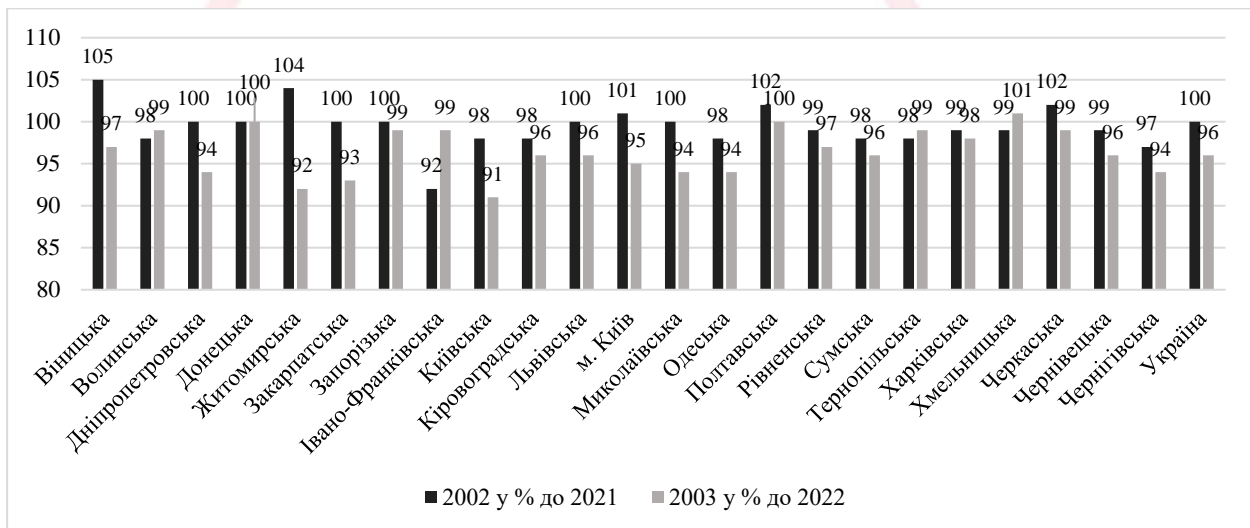

Рис. 2. Зміна чисельності працівників по регіонам, у % до попереднього року [4]

У 2021 р. спостерігалось невелике скорочення кількості найманих працівників (близько 1%) головним чином у секторах малих та мікропідприємств, а також незначне скорочення у секторі середніх підприємств. Однак невелике збільшення зайнятості на великих підприємствах компенсувало це скорочення [4].

У 2022 р. ситуація значно погіршилася. Загалом по Україні підприємства, які продовжували діяльність, зменшили кількість персоналу на 4,9%. Відбулося скорочення чисельності працівників у всіх сегментах, незалежно від розміру підприємства. Найбільше скорочення, на 52%, відбулося у секторі мікропідприємств. В сегменті великих підприємств зниження чисельності працівників становило менше – до 3,8%. Середні та малі підприємства втратили відповідно 6% та 8% працівників [12].

Зміни у сфері зайнятості та безробіття на українському ринку праці стали особливо помітними після початку російської агресії (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл респондентів опитування за станом їх зайнятості, з урахуванням вікових груп, статі та місця проживання, виражений у % від загальної кількості опитаних [4]

Категорії населення	Працюють у звичному режимі	Працюють віддалено / частково	Працюють на новій роботі	Не працюють	Інше	Важко відповісти
за статтю						
Чоловіки	41	21	10	26	–	2
Жінки	36	15	5	41	1	2
за віком						
18–35 років	33	14	11	38	1	3
36–50 років	47	21	8	23	–	1
51+ років	35	19	3	41	–	2
за місцем перебування						
Змінювали місце проживання	21	19	6	52	–	2
Не змінювали місце проживання	43	17	8	29	1	2

Згідно з результатами опитування, стан зайнятості жінок на ринку праці України є гіршим у порівнянні з чоловіками. Близько 40% жінок перебувають без роботи порівняно з 25% чоловіків [13]. Протягом 2022 р. кількість вакансій на ринку праці в Україні демонструвала позитивну тенденцію. За інформацією Державної служби зайнятості, у березні 2022 р. кількість нових вакансій скоротилася майже втричі порівняно з попереднім роком (з близько 40000 у 2021 р. до приблизно 10000 у 2022 р.) [4].

Так з початком російського вторгнення 24 лютого 2022 р. кількість робочих пропозицій в Україні знизилася більш ніж у 15 разів – з 100 000 до 6 000 вакансій. Попит на роботу зросло у п'ять разів, з більш ніж 100 претендентів на одне робоче місце, іноді досягаючи декількох сотень. Активне відновлення ринку праці розпочалося літом. У червні 2022 р. кількість вакансій зростає з близько 21 500 до майже 36000, що на 66,4% більше порівняно з травнем, і досягла максимуму у жовтні – 57 103 вакансій. Ракетні

обстріли критичної інфраструктури, які спричинили масове вимкнення електроенергії, суттєво вплинули на бізнес та уповільнили збільшення кількості вакансій до кінця 2022 р. Новий рекорд було зафіксовано у січні 2023 р. та побито у лютому – понад 60 000 вакансій, що складає 59% від довоєнного рівня (рис. 3) [5, 10].

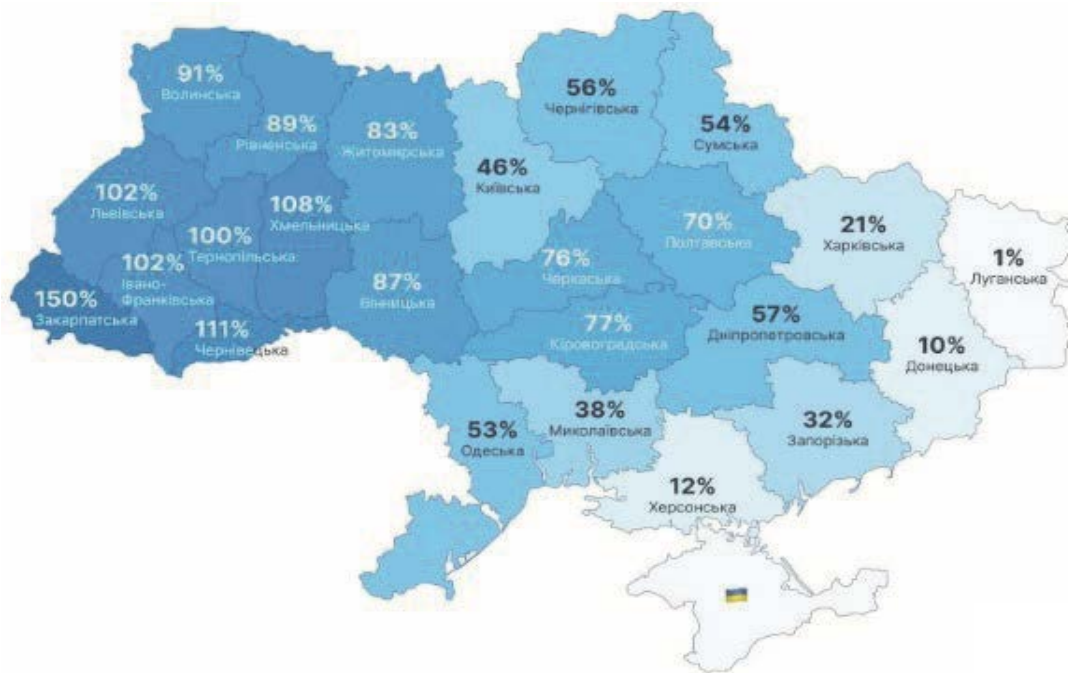

Рис. 3. Мапа динаміки відновлення ринку праці України в умовах поточної реконфігурації [10]

Аналітична оцінка реконфігурації національного ринку праці України в контексті парадигми сталого розвитку вказує на важливість універсальних якостей та навичок серед працівників усіх категорій. Результати опитувань серед роботодавців підтверджують, що універсальні навички є найбільш затребуваними на ринку праці, з особливою увагою до професійних навичок для кваліфікованих працівників. Важливість таких навичок, як відповідальне ставлення до роботи, уважність, ефективна комунікація та здатність до навчання, підкреслюється 26% роботодавців. Особливо це стосується професійних навичок, які є особливо значущими для кваліфікованих працівників, згідно з відповідями 26% роботодавців (рис. 4).

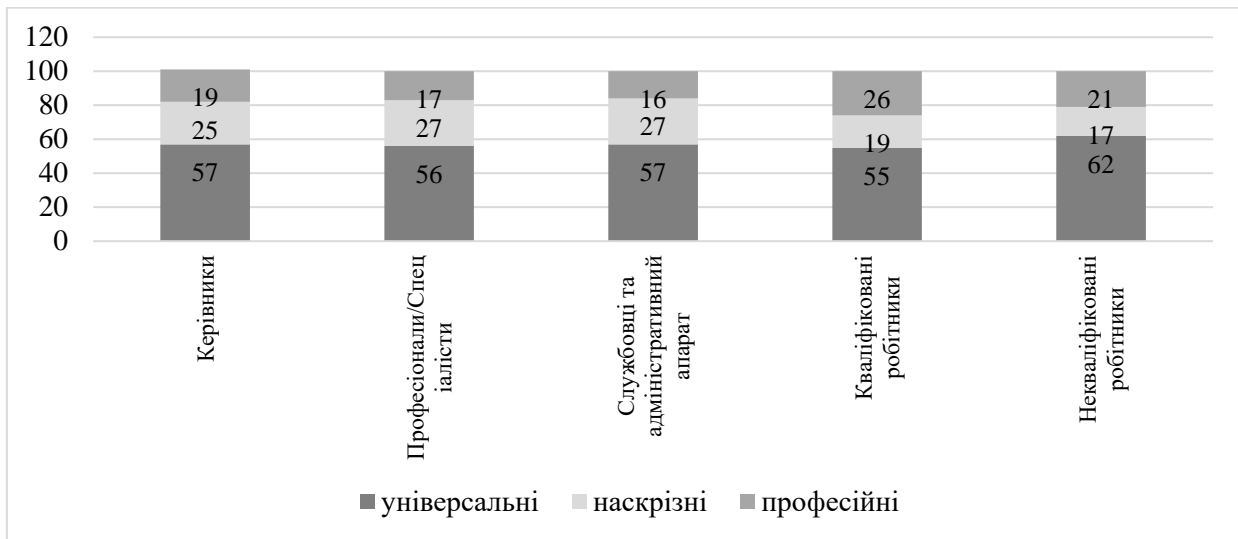

Рис. 4. Визначення попиту на навички серед працівників, розподілених за основними професійними групами, виражене у % [3]

Ми можемо відзначити високу оцінку затребуваності універсальних навичок і компетенцій серед працівників різних професійних категорій як результат поширеного переконання, що недолік професійних знань та навичок може бути ефективно врегульований за допомогою робочого досвіду. Ці компетенції займають найвищі позиції у загальній оцінці затребуваності навичок (рис. 5).

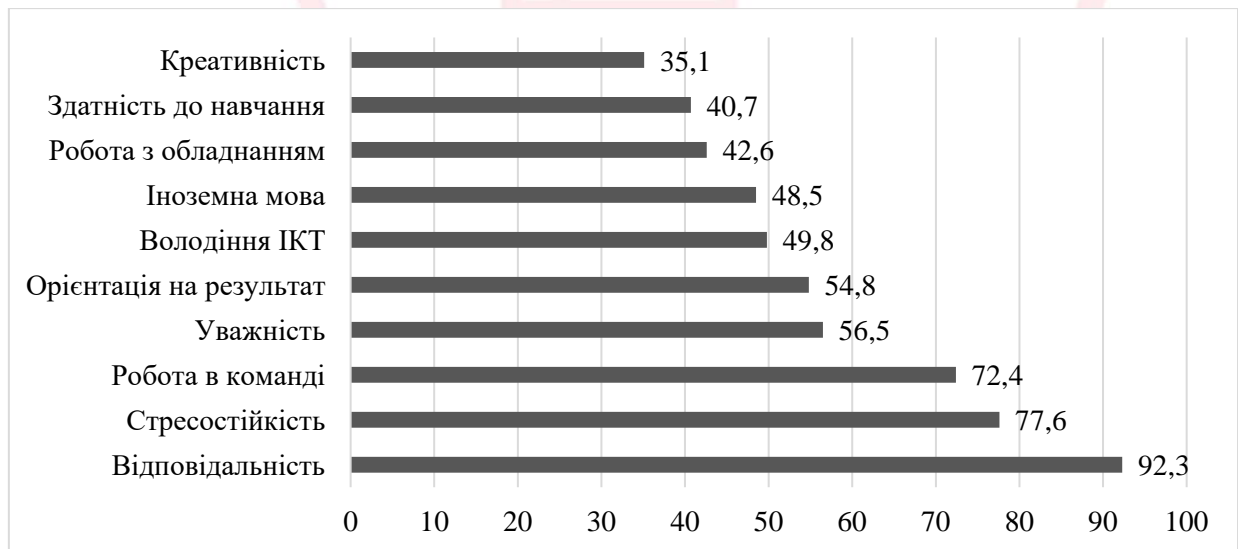

Рис. 5. Загальний рейтинг популярності та необхідності різних навичок та компетенцій, виражений у балах (сформовано авторами на основі [2, 14])

Водночас, аналіз показує, що необхідність у різних навичках може значно відрізнятися залежно від галузі та сектору економіки. Це вказує на

необхідність секторального підходу у політиці ринку праці та освіти, а також на важливість індивідуалізації навчальних програм і курсів перенавчання з урахуванням специфіки галузей [9]. У цілому, реконфігурація ринку праці в Україні повинна враховувати змінювані потреби роботодавців, особливості різних секторів економіки, а також актуальні виклики, викликані воєнними діями та необхідністю сталого розвитку. Це передбачає гнучкість у підходах до навчання та розвитку навичок, а також акцент на універсальних компетенціях, які стають все більш важливими у сучасному динамічному світі. Пропозиції для реконфігурації національного ринку праці України в контексті парадигми сталого розвитку агреговану у рис. 6.

Рис. 6. Пропозиції щодо реконфігурації національного ринку праці України в контексті парадигми сталого розвитку (розроблено авторами)

Ці пропозиції можуть сприяти створенню більш сталого, ефективного та справедливого ринку праці в Україні, що відповідає сучасним викликам та сприяє довгостроковому розвитку країни.

Висновки. В 2022 році, в умовах воєнних дій, ринок праці України зіткнувся із значним скороченням зайнятості, спричиненим падінням бізнес-активності та зупинкою роботи багатьох підприємств. Зменшення виробничих обсягів та переривання виробничих зв'язків, особливо в регіонах з воєнними діями, призвели до зниження кількості небюджетних підприємств на 22% та скорочення кількості працівників на 16%. Особливо сильно це відбилося на промислово розвинених регіонах України. Аналіз показує, що попит на робочу силу відрізняється залежно від сектору економіки, з особливим акцентом на універсальних навичках та компетенціях, які виявилися найбільш затребуваними серед роботодавців. Це включає відповідальне ставлення до роботи, уважність, комунікаційні навички та здатність до навчання. Дані свідчать, що підходи до навчання та розвитку навичок мають бути гнучкими, з огляду на сучасні виклики та потреби роботодавців. Для ефективної реконфігурації ринку праці в Україні в контексті сталого розвитку необхідно зосередитися на створенні більш сталого, ефективного та справедливого ринку праці, який відповідатиме потребам сучасного суспільства та сприятиме довгостроковому розвитку країни. Пропозиції можуть включати розвиток «зелених» професій, програми перенавчання, підтримку соціального підприємництва, гнучкість робочого місця, інтеграцію цифрових технологій, політику інклюзивності та рівності на робочому місці, економічні стимули для сталого бізнесу, законодавчу підтримку сталого розвитку, підтримку досліджень та інновацій, а також співпрацю з міжнародними організаціями.

Література:

1. Азьмук Н. А. Трансформація ринку праці в умовах війни: виклики та стратегії відтворення робочої сили. Вісник економічної науки України. 2022. № 1. С. 171-179.
2. Васильєва О. О., Горошкова Л. А., Швидка С. П. Дисбаланс ринку праці України: сучасні тенденції та орієнтири подолання диспропорцій. Економічний вісник університету. 2023. №(57). С. 99-109. <https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-57-99-109>
3. Громов О. Ринок праці: поживлення та оптимізм на майбутнє. Урядовий кур'єр. URL: [https://ukurier.gov.ua/uk/articles/rinok-praci-pozhvavlennya-ta- optimizm-na-majbutnye/](https://ukurier.gov.ua/uk/articles/rinok-praci-pozhvavlennya-ta-optimizm-na-majbutnye/) (дата звернення 16.01.2024).
4. Державна служба зайнятості. Аналітична та статистична інформація. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/69> (дата звернення 16.01.2024).
5. Лібанова Е. Як змінився ринок праці у воєнний час: сьогоднішня та перспективи. Бізнес Закарпаття. URL: <https://www.businessz.com.ua/news/events/14212> (дата звернення 12.01.2024).
6. Людський розвиток в Україні. Пріоритети національної політики мінімізації асиметрії українського ринку праці / кер. авт. кол. О.І. Цимбал; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. Київ: Академ-періодика, 2021. 210 с.

7. Македон В. В., Валіков В. П., Кошляк Є. Є. Світовий ринок праці в координатах цифрової економіки. Академічний огляд. 2020. №1 (52). С. 91-107. DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-9
8. Македон В. В., Ільченко Н. О. Кон'юнктура світового ринку ІТ-послуг в умовах економіки 4.0. Ефективна економіка. 2021. № 1. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8525> (дата звернення 17.01.2024). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.1.8
9. Маршавін Ю. М., Кицак Т. Г., Василенко А. О. Модернізація ринку праці на засадах концепту соціальної відповідальності як базова умова відновлення України. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління. 2023. (7). <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-07-02>
10. Пошук роботи: як змінився ринок праці в Україні під час війни та що буде після/ URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/1872/posuk-roboti-yak-zminivsvya-rinok-praci-v-ukraini-pid-cas-viini-ta-shho-bude-pislya>
11. Серьогіна Н. О. Вплив військових дій на продуктивну зайнятість в Україні. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2022. Том 33(72). № 6. С. 36-40. https://pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/6_2022/6.pdf (дата звернення 17.01.2024).
12. Судаков М., Лісогор Л. Ринок праці України 2022-2023: стан, тенденції та перспективи. Solidarity fund: сайт. URL: (дата звернення 17.01.2024). https://solidarityfund.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/ebrd_ukraine-lm-1.pdf
13. Ситуація на ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості у 2022 році URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/67> (дата звернення 17.01.2024).
14. Попит та пропозиція на зареєстрованому ринку праці у 2022 році. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/67> (дата звернення 17.01.2024).

References:

1. Az'muk, N. A. (2022). Transformatsiya rynku pratsi v umovakh viyny: vyklyky ta stratehiyi vidtvorennya robochoyi syly [Transformation of the labor market in the conditions of war: challenges and strategies for the reproduction of the labor force]. *Visnyk ekonomichnoyi nauky Ukrainy*, 1, 171-179. [in Ukrainian]
2. Vasylyeva, O. O., Horoshkova, L. A., Shvydka, S. P. (2023). Dysbalans rynku pratsi Ukrainy: suchasni tendentsiyi ta oriyentyry podolannya dysproportsiy [Imbalance of the labor market of Ukraine: modern trends and guidelines for overcoming disparities]. *Ekonomichnyy visnyk universytetu*, (57), 99-109. <https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-57-99-109> [in Ukrainian]
3. Hromov, O. (2023). Rynok pratsi: pozhvavlennya ta optymizm na maybutnye [Labor market: revitalization and optimism for the future.]. *Uryadovyy kur"yer*. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/rinok-praci-pozhvavlennya-ta-optimizm-na-majbutnye/> (Accessed 16 January 2024). [in Ukrainian]
4. Derzhavna sluzhba zaunyatosti. Analitychna ta statystychna informatsiya [State employment service. Analytical and statistical information]. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/69> (Accessed 16 January 2024). [in Ukrainian]
5. Libanova, E. (2023). Yak zminyvsya rynek pratsi u voyennyi chas: s'ohodennya ta perspektyvy [How the labor market changed during the war: present and prospects]. *Biznes Zakarpattya*. URL: (data zvernennya: 12.01.2024). <https://www.businessz.com.ua/news/events/14212> (Accessed 12 January 2024). [in Ukrainian]
6. Tsymbal, O. I. (2021). Liudskyi rozvytok v Ukraini. Priorityty natsionalnoi polityky minimizatsii asymetrii ukrainskoho rynku pratsi [Human development in Ukraine. Priorities of the national policy of minimizing the asymmetry of the Ukrainian labor market]. *In-t demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy*. Kyiv: Akademi-periodyka.[in Ukrainian]

7. Makedon, V., Valikov, V., Koshlyak, Y. (2020). Svitovyy rynek pratsi v koordynatakh tsyfrovoyi ekonomiky [The world labor market in the coordinates of the digital economy]. *Akademichnyy ohlyad*, no. 1(52), 91-107. DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-9 [in Ukrainian].
8. Makedon, V. and Ilchenko, N. (2021). Kon"yunktura svitovoho rynku IT-posluh v umovakh ekonomiky 4.0. [World market of it services in the languages of economy 4.0]. *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 1, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8525> (Accessed 17 January 2024). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.1.8. [in Ukrainian]
9. Marshavin, YU. M., Kytsak, T. H., & Vasylenko, A. O. (2023). Modernizatsiya rynku pratsi na zasadakh kontseptu sotsial'noyi vidpoval'dnosti yak bazova umova vidnovlennya Ukrayiny [Modernization of the labor market based on the concept of social responsibility as a basic condition for the recovery of Ukraine]. *Problemy suchasnykh transformatsiy. Seriya: ekonomika ta upravlinnya*, (7). <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-07-02>
10. Poshuk roboty: yak zminyvsia rynek pratsi v Ukraїni pid chas viy ny ta shcho bude pislia [Job search: how the labor market in Ukraine changed during the war and what will happen after]. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/1872/posuk-roboti-yak-zminivsia-rinok-praci-v-ukraini-pid-cas-viini-ta-shho-bude-pislya>
11. Serohina, N. O. (2022). Vplyv viiskovykh dii na produktyvnu zainiatist v Ukraini [The impact of military operations on productive employment in Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Publichne upravlinnia ta administruvannia*. Vol. 33(72), №6, 36-40. https://pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/6_2022/6.pdf (Accessed 17 January 2024). [in Ukrainian]
12. Sudakov, M., Lisohor, L. Rynek pratsi Ukrayiny 2022-2023: stan, tendentsiyi ta perspektyvy [Labor market of Ukraine 2022-2023: state, trends and prospects]. *Solidarity fund: sayt*. URL: https://solidarityfund.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/ebrd_ukraine-lm-1.pdf (Accessed 17 January 2024). [in Ukrainian]
13. Sytuatsiia na rynku pratsi ta diialnist Derzhavnoi sluzhby zainiatosti u 2022 rotsi [The situation on the labor market and the activities of the State Employment Service in 2022]. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/67> (Accessed 17 January 2024). [in Ukrainian]
14. Popyt ta propozytsiia na zareiestrovanomu rynku pratsi u 2022 rotsi [Demand and supply on the registered labor market in 2022.]. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/67> (Accessed 17 January 2024). [in Ukrainian]

УДК 338.483-047.44(458.2)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-373-385](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-373-385)

Безсмертнюк Тарас Петрович кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму та готельного господарства, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, 43025, <https://orcid.org/0000-0003-1580-6157>

СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНИЙ АНАЛІЗ ТУРИСТИЧНИХ ПОТОКІВ РЕСПУБЛІКИ МАЛЬТА

Анотація. Туристична галузь будь-якої країни відіграє важливу роль в розвитку національної економіки. Для Мальти туризм є одним із показників іміджу країни на міжнародній арені. Для виявлення об'єктивної картини функціонування галузі важливо проводити аналіз туристичних потоків, що дасть змогу вивчити реальний стан попиту та пропозиції туристичних послуг, дозволить виявити особливості регіонів Мальти з погляду туристичної привабливості, перспектив розвитку туристичної діяльності. Метою статті є аналіз структури та динаміки туристичних потоків Республіки Мальта. Для проведення об'єктивного та ґрунтовного дослідження використано наступні методи: аналізу та синтезу (при визначенні послідовності дослідження); дедукції та індукції (при виборі стратегії дослідження); систематизації (при формулюванні висновків дослідження); структурно-логічного узагальнення (при побудові логічної моделі процесу дослідження); статистичний (при формуванні та обробці статистичної інформаційної бази). Розглянуто основні показники розвитку сфери туризму Мальти. Досліджено загальний внесок туризму у валовий внутрішній продукт країни, показники внеску туризму у зайнятість населення держави, структуру розподілу витрат на туризм та доходи від сфери туризму на Мальті за сегментами. Виявлено вплив пандемії коронавірусу на формування туристичних потоків Мальти. Охарактеризовано статистичні показники розвитку в'їзного туризму Мальти з 2017 по 2022 роки. Розглянуто структуру в'їзного туризму в Мальту за способом подорожі, провідними ринками, кількісні особливості в'їзних туристичних потоків за віковими групами та структуру витрат в'їзних міжнародних туристів. Статистика Національного статистичного управління Мальти показує, що показники в'їзного туризму на Мальту у вересні 2022 року все ще нижчі за рівень до пандемії коронавірусу. Проаналізовано статистичні показники розвитку виїзного туризму та загальні витрати на виїзний туризм, в тому числі на напрямками. Досліджено статистичні показники розвитку внутрішнього

туризму Мальти. Незважаючи на те, що кількість внутрішніх туристів на Мальті значно зросла під час пандемії коронавірусу та продовжувала зростати після, в'їзні туристи все ще становили найбільшу кількість прибуттів у країну.

Ключові слова: туристичні потоки, структура, динаміка, туризм, Республіка Мальта.

Bezsmertniuk Taras Petrovych Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor of the Department of Tourism and Hotel Industry, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Ave., Lutsk, 43025, <https://orcid.org/0000-0003-1580-6157>

STRUCTURAL AND DYNAMIC ANALYSIS OF TOURIST FLOWS IN THE REPUBLIC OF MALTA

Abstract. The tourism industry of any country plays an important role in developing the national economy. For Malta, tourism is one of the indicators of the country's image in the international arena. To reveal an objective picture of the industry's functioning, it is important to analyze tourist flows, which will allow us to study the real state of supply and demand for tourist services and identify the peculiarities of Malta's regions in terms of tourist attractiveness and prospects for the development of tourism. The article aims to analyze the structure and dynamics of tourist flows in the Republic of Malta. To conduct an objective and thorough study, the following methods were used: analysis and synthesis (when determining the sequence of the study); deduction and induction (when choosing a research strategy); systematization (when formulating the study's conclusions); structural and logical generalization (when building a logical model of the research process); statistical (when forming and processing the statistical information base). The main indicators of the development of the tourism sector in Malta are considered. The total contribution of tourism to the country's gross domestic product, indicators of tourism's contribution to employment, the structure of distribution of tourism expenditures, and revenues from tourism in Malta by segments are studied. The influence of the coronavirus pandemic on the formation of tourist flows in Malta is revealed. The statistical indicators of the development of inbound tourism in Malta from 2017 to 2022 are characterized. The structure of inbound tourism to Malta by mode of travel, leading markets, quantitative features of inbound tourist flows by age groups, and the structure of expenditures of inbound international tourists are considered. Statistics from the National Statistical Office of Malta show that inbound tourism to Malta in September 2022 is still below the level before the coronavirus pandemic. The article analyzes the statistical indicators of outbound tourism development and total expenditures on outbound tourism, including by destination. The statistical indicators of the development of domestic tourism in

Malta are studied. Even though the number of domestic tourists in Malta increased significantly during the coronavirus pandemic and continued to grow afterward, inbound tourists still accounted for the largest number of arrivals to the country.

Keywords: tourist flows, structure, dynamics, tourism, Republic of Malta.

Постановка проблеми. Туристична галузь будь-якої країни відіграє важливу роль в розвитку національної економіки та активно сприяє її інтеграції у світовий економічний ринок, що надає поштовх до визнання сфери туризму одним із пріоритетних та перспективних напрямів соціально-економічного розвитку держав. З огляду на це, формування туристичних потоків окремих країн вимагає уваги науковців й практиків туристичної індустрії.

Для Мальти туризм є одним із показників іміджу країни на міжнародній арені. Разом з тим, для виявлення об'єктивної картини функціонування галузі важливо проводити аналіз туристичних потоків, що дасть змогу вивчити реальний стан попиту та пропозиції туристичних послуг, дозволить виявити особливості регіонів Мальти з погляду туристичної привабливості, перспектив розвитку туристичної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суспільно-географічні аспекти формування та геопросторовий розподіл міжнародних туристичних потоків висвітлено у монографії Короля О. Д. [1]. Грушка В. В., Горожанкіна Н. А., Гірман А. П., Шуляк С. В., Щолокова Г. В. дослідили туристичний потенціал Мальти [4]. Особливості розвитку туризму на Мальті визначено у публікації Матвієнко Н. М. [2]. Еволюція туристичного сектору Мальти стала предметом дослідження у праці Аттара Сільвіо [3].

Мета статті – аналіз структури та динаміки туристичних потоків Республіки Мальта. Для досягнення цілей мети були поставлені наступні завдання: розглянути основні показники розвитку туризму Мальти; охарактеризувати в'їзні туристичні потоки Мальти; проаналізувати виїзні туристичні потоки Мальти; дослідити статистичні показники розвитку внутрішнього туризму Мальти.

Виклад основного матеріалу. Стратегічне положення Мальти в Середземному морі, її багата історія та архітектурні традиції давно зробили острів привабливим туристичним напрямком. До пандемії коронавірусу загальний внесок туризму у валовий внутрішній продукт (ВВП) Мальти становив понад 2 млрд євро (15% ВВП Мальти), однак він впав приблизно до 980 млн євро у 2021 році. Незважаючи на те, що ця цифра залишається нижчою за рівень до пандемії, даний показник демонструє ознаки відновлення порівняно з першим роком кризи в галузі охорони здоров'я. Загальний економічний внесок туризму у ВВП Мальти зріс майже на 322 млн євро у 2021 році

порівняно з першим роком пандемії коронавірусу. Незважаючи на річний приріст, ця цифра становила лише близько 45% від загального внеску у 2019 році [9].

Окрім зменшення внеску у ВВП, пандемія також спричинила на острові втрату близько 6500 робочих місць у сфері туризму. Проте загальний внесок туризму в зайнятість на Мальті частково відновлено у 2021 році, що призвело до створення близько 51 тис. робочих місць. Загальний внесок туризму в зайнятість на Мальті зріс на 8% у 2021 році порівняно з першим роком пандемії коронавірусу. Незважаючи на зростання, ця цифра залишалася нижчою за рівень до пандемії [8].

Водночас варто зазначити, що незмінним залишається ключова роль, яку відіграють відвідувачі Мальти з метою відпочинку та проведення дозвілля. Зокрема, у 2021 році витрати на відпочинок становили найбільшу частку витрат у структурі туризму Мальти за метою. Того року витрати на відпочинок становили 88% загальних витрат на туризм у країні, що означає приріст на два відсоткові пункти порівняно з 2019 роком. Решта 12% у структурі розподілу витрат на туризм на Мальті у 2021 році припадає на бізнесові подорожі [6].

Розглянемо доходи від сфери туризму на Мальті за сегментами. У 2021 році туристичний ринок Мальти отримав загальний дохід приблизно у 21,1 млн дол. США. Найбільший внесок у туристичний ринок країни характерний сегменту готелів з отриманим доходом у 4,04 млн дол. США, а найменшим внеском характеризувався сегмент кемпінгів, який приніс дохід у 0,33 млн дол. США у 2021 році. Згідно з оцінками Statista Mobility Market Outlook, очікується, що в найближчі роки зростатимуть доходи всіх сегментів, за винятком сегмента кемпінгів, у якому прогнозується незначне зниження доходу у 2026 році. Щодо діяльності туристичних агентств країни, то у даному виді туристичних підприємств Мальти станом на початок 2022 року працювало майже 1 тис. осіб. Водночас варто відзначити, що у 2022 році кількість готелів на Мальті була дещо меншою, ніж кількість туристичних агентств [11].

Пандемія коронавірусу сильно вдарила по туристичній індустрії Мальти у 2020 і 2021 роках. Кількість в'їзних туристів на Мальту зросла у 2021 році порівняно з попереднім роком після різкого падіння у 2020 році через пандемію коронавірусу. У 2020 році на Мальті кількість в'їзних туристів скоротилася на 76% порівняно з попереднім роком, а потім дещо зросла у 2021 році. Загалом приблизно 968 тис. туристів відвідали Мальту у 2021 році, тоді як в перший рік кризи у сфері охорони здоров'я цей показник становив 659 тис. туристів (табл. 1). Однак обсяг в'їзних туристів у 2021 році становив лише 35% від показника, зафіксованого у 2019 році.

Таблиця 1

Статистичні показники розвитку в'їзного туризму Мальти з 2017 по 2021 роки, у тис. [6]

Показники/Країна	Роки				
	2017	2018	2019	2020	2021
Туристичні потоки, тис.					
Загальна кількість міжнародних прибуттів	2840	3153	3383	717	984
Ночівля (туристи)	2274	2599	2753	659	968
Одноденні відвідувачі	566	554	629	59	132
Ночівля у всіх типах розміщення	16509	18570	19339	5227	8390
Готелі та подібні заклади розміщення	9418	10082	10069	2362	6534
Приватне проживання	7092	8488	9270	2865	1855
Провідні ринки, тис.					
Велика Британія	561	641	650	136	–
Італія	364	391	393	94	–
Німеччина	193	227	212	72	–
Франція	176	213	239	71	–
Іспанія	76	99	116	27	–

Дивлячись на провідні ринки в'їзного туризму на острів, відзначимо, що найбільшу кількість ночей у Мальті у 2020 році провели туристи з Великої Британії, Італії, Франції та Німеччини. Ці ж чотири країни також зафіксували найвищі витрати на в'їзд туристів на Мальту. Того року Велика Британія очолила список, тоді як Франція та Німеччина посіли друге та третє місця відповідно.

Якщо розглянути структуру в'їзного туризму в Мальту за способом подорожі, то близько 944 тис. прибуттів припадало на повітряний транспорт і 24 тис. прибуттів морем у 2021 році, що означає збільшення на 47% порівняно з 2020 роком, але показники залишаються нижчими за рівень до пандемії.

Розглянемо також кількісні особливості в'їзних туристичних потоків Мальти за віковими групами. Через вплив на туризм пандемії коронавірусу кількість міжнародних туристичних прибуттів на Мальту була значно нижчою у 2020 і 2021 роках у порівнянні з попередніми роками. Загалом у період з 2019

по 2021 роки на Мальту прибуло найбільше туристів у віці від 25 до 44 років. В останньому році приблизно 409 тис. міжнародних туристів відвідали країну саме цієї вікової групи, що свідчить про збільшення порівняно з 2020 роком, але залишилося нижчим до пандемічного рівня.

Кількість ночей, проведених міжнародними туристами на Мальті, також була значно нижчою у 2020 і 2021 роках порівняно з 2019 роком через вплив пандемії коронавірусу. Загалом найбільшу кількість ночей у країні за розглянутий період провели відвідувачі зі Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії. У 2021 році кількість ночівель британських туристів сягнула близько 1,7 млн, що свідчить про зростання порівняно з 2020 роком, але залишаючись нижчим за рівень до пандемії.

Витрати в'їзних міжнародних туристів на Мальті у 2021 році зросли порівняно з попереднім роком після різкого падіння у 2020 році через пандемію коронавірусу. Загалом у 2021 році витрати на в'їзний туризм склали приблизно 871 млн євро, що зросло на понад 400 млн євро порівняно з 2020 роком, але становить лише 39% витрат, зафіксованих у 2019 році.

Через вплив пандемії коронавірусу були нижчими й витрати на міжнародний туризм на Мальті у 2020 і 2021 роках порівняно з 2019 роком. Найвищі витрати на в'їзд до Мальти за розглянутий період припадали на туристів зі Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії. У 2021 році витрати британських відвідувачів на Мальті склали приблизно 221 млн євро, що означає зростання порівняно з 2020 роком, але залишаються нижчими за рівень до пандемії.

У період між 2010 і 2019 роками витрати міжнародних туристів як частка загального експорту на Мальті були відносно стабільними, коливаючись між 8,7 і 10,7%. У 2020 році через пандемію коронавірусу внесок різко впав до 2,1%. Незважаючи на зафіксоване у 2021 році відновлення, показник все ще був нижчим за рівень до пандемії [11].

Дані, опубліковані Національним статистичним управлінням Мальти, показують, що кількість в'їзних туристів за перші сім місяців 2022 року сягнула майже 90% від доковідного року. Загальна кількість туристів, які прибули протягом липня 2022 року, оцінюється у 273 646, тоді як загальна кількість проведених ночей склала 2 274 414. Протягом липня місяця загалом 247 029 в'їзних туристів відвідали Мальту з метою відпочинку, а 11 092 туристи прибули з діловою метою. Найбільша частка в'їзних туристів була віком від 0 до 24 років (36,7%), за якою йшла вікова група 25–44 роки (36,2%).

Протягом липня 2022 року жителі Італії, Франції та Німеччини становили 37,3% від загальної кількості в'їзних туристів. Найбільша частка ночей (83,6%) була проведена в орендованих закладах розміщення. Середня тривалість перебування загальної кількості в'їзних туристів становила 8,3 ночі.

Загальні туристичні витрати досягли 275,0 млн євро. Середні витрати за ніч становили 120,9 євро.

За перші сім місяців 2022 року кількість в'їзних туристів склала 1 168 741, а загальна кількість ночей досягла майже 8,3 млн ночей. Загальні витрати туристів оцінили в 970,9 млн євро. Загальні витрати на душу населення склали 831 євро, зменшившись з 946 євро у 2021 році.

Можна порівняти дані за липень 2019 та 2022 років, щоб кількісно оцінити відновлення в'їзного туризму після наслідків пандемії. 2019 рік буде використано тут як базовий для ситуації до COVID-19. Загальна кількість в'їзних туристів за звітний місяць досягла 89,9% від зареєстрованих до COVID-19, а пов'язані з ними ночі – 94,3% від відповідного показника. Найвище відновлення можна спостерігати у віковій групі 0–24 (106,9%), а найнижче – у віковій групі 65+ (75,7%). Сегмент в'їзних туристів, які відвідують Мальту з іншою метою, зазнав кращого відновлення (95,0%), ніж сегмент туристів, які відвідують Мальту з діловою метою (90,1%) або з метою відпочинку (89,6%). Загальні витрати туристів досягли 96,5% відповідного значення до COVID-19 [7].

Дані, опубліковані Національним статистичним управлінням, показують, що у вересні 2022 року кількість туристів на Мальту досягла 249 106 прибуттів. Цифри, опубліковані вище згаданою інституцією, показують, що кількість туристів на Мальту у вересні 2022 року зросла на 42% порівняно з тим самим місяцем 2021 року (162 281), а загальна кількість прибуттів склала 249 106. Кількість туристів, які відвідали Мальту у вересні 2019 року, становила 287 461.

Статистика також показує, що 223 714 туристів відвідали Мальту з метою відпустки, тоді як 14 666 туристів прибули з діловими цілями у вересні 2022 року. Загальна кількість ночей, проведених туристами, які прибули на Мальту, перевищила 1,9 млн, що на 44% більше, ніж у 2021 році. 82% туристів, які приїхали, вирішили провести свою ніч в готелі.

Загальні витрати у 2022 році були на 51% більші, ніж у 2021 році, перевищивши 250 млн євро. При цьому середні витрати кожного туриста за ніч перевищили 128 євро. Найбільша частка туристів була у віці від 25 до 44 років (38,9%), потім йшла вікова група 45-64 (28,1%). Громадяни Італії, Франції та Німеччини становили 34,7% туристів [7].

В результаті, статистика Національного статистичного управління Мальти показує, що показники в'їзного туризму на Мальту у вересні 2022 року все ще нижчі за рівень до пандемії.

У 2021 році з Мальти вирушили понад 300 тис. туристів, щоб відвідати міжнародні напрямки (табл. 2). Хоча ця цифра свідчить про початок відновлення після першого року пандемії коронавірусу, вона залишилася нижчою за рівень до пандемії.

Таблиця 2

**Статистичні показники розвитку виїзного туризму Мальти
з 2017 по 2021 роки, у тис. [6]**

Показники/Країна	Роки				
	2017	2018	2019	2020	2021
Туристичні потоки, тис.					
Загальна кількість міжнародних відправлень	632	728	774	218	344
Ночівля (туристи)	572	667	707	197	303
Одноденні відвідувачі (екскурсанти)	60	61	67	21	41
Найпопулярніші напрямки, тис.					
Італія	181	212	214	67	119
Велика Британія	106	119	126	29	26
Іспанія	28	38	45	10	21
Франція	22	28	28	8	12
Німеччина	38	42	38	11	11

Через пандемію коронавірусу у 2020 році кількість ночей, проведених туристами з Мальти за кордоном, різко скоротилася порівняно з попереднім роком. Хоча кількість виїзних ночівель у 2021 році зросла, вона залишилася нижчою за до пандемічного рівня. Загалом провідним напрямком виїзду з Мальти протягом розглянутого періоду була Італія. Ця країна повідомила про близько 696 тис. проведених ночей туристами з Мальти у 2021 році, що означає зниження кількості ночівель на 34,5% порівняно з 2019 роком.

Щодо витрат виїзних туристів з Мальти, то вони зросли у 2021 році порівняно з попереднім роком після різкого зниження у 2020 році через пандемію коронавірусу. Загалом туристи, які подорожували з Мальти за кордон, у 2021 році витратили близько 253 млн євро. Хоча ця цифра показує збільшення на 113 млн євро порівняно з 2020 роком, вона становила лише приблизно 42% вартості, зафіксованої у 2019 році.

Розглянемо також витрати виїзних туристів з Мальти за період 2019–2021 рр. за напрямками. У 2020 році через пандемію коронавірусу витрати туристів з Мальти різко впали порівняно з попереднім роком. Хоча у 2021 році вихідні витрати щорічно збільшувалися, вони залишалися нижчими за рівень до пандемії. Загалом про найвищі туристичні витрати туристів з Мальти за розглянутий період повідомила Італія. У 2021 році мальтійські

туристи, які відвідали цю країну, витратили майже 73 млн євро, що означає зниження витрат на 47% порівняно з 2019 роком (табл. 3).

Таблиця 3
Загальні витрати на виїзний туризм на Мальті з 2019 по 2021 рік за напрямками (у млн євро) [10]

Країна	Загальні витрати на виїзний туризм (у млн євро)		
	2019 рік	2020 рік	2021 рік
Італія	136,87	36.19	72,84
Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії	103,97	21.1	23.51
Іспанія	36.31	5,95	15.03
Туреччина	11.03	4.55	12.98
Франція	23.16	5.56	9,82
Німеччина	33.3	7,68	9.06
Греція	8.58	2.6	8.25
Нідерланди	16.23	4.18	5.9
Польща	12.21	2.71	5.24
Болгарія	6.77	2.51	4.82
Бельгія	10.98	2.98	4.5
Угорщина	8.33	2.18	4.42

Важливість внутрішнього туризму на Мальті традиційно применшується. Це пояснюється рядом причин, головною з яких є невеликий розмір країни, що спонукає на припущення, що, окрім ночівель на острові Гоцо, існує дуже мало можливостей для жителів Мальти відпочивати в межах своїх національних кордонів. До недавнього часу співвідношення внутрішнього туризму до в'їзного було настільки незначним, що йому надавалося дуже мало значення з точки зору маркетингу, просування, планування та розробки туристичних продуктів.

Глобальний збій у розвитку туризму внаслідок пандемії COVID-19 у 2020 та 2021 роках звернув увагу на актуальність внутрішнього туризму як заміни відсутніх потоків приїжджих відвідувачів, а також як альтернатива для місцевого населення, яке звикло до частих закордонних подорожей. Як наслідок, його подорожчання і розуміння як окремого компонента основного туристичного попиту більше не можна ігнорувати.

Внутрішній туризм тепер став цілорічним явищем, в якому використовуються усі види розміщення, включно з колективними, і як на материковій частині Мальти, так і на острові Гоцо. Це більше не периферійна, а діяльність, яка відбувається паралельно з в'їзним туризмом. Громадяни Мальти подорожують всередині країни з метою коротких перерв у роботі, участі в заходах та вечірках, відпочинку, участі в гастрономічних турах, через особливі випадки та навіть у відповідь на спеціальні пропозиції або знижки, які періодично пропонують постачальники [5].

Кількість внутрішніх туристів на Мальті була вищою під час пандемії коронавірусу порівняно з попередніми роками (табл. 4).

Таблиця 4

**Статистичні показники розвитку внутрішнього туризму
Мальти з 2017 по 2020 роки, у тис. [6]**

Туристичні потоки, тис.	Роки			
	2017	2018	2019	2020
Ночівля (туристи)	261	245	237	360
Ночівля у всіх типах розміщення	708	650	618	1064
Готелі та подібні заклади розміщення	156	164	145	150
Приватне проживання	552	486	473	914

У 2021 році максимальна кількість внутрішніх відвідувачів досягла майже 390 тис., збільшившись з 360 тис. у 2020 році. Тим часом витрати внутрішніх туристів на Мальті у 2021 році зросли на 35%.

Більшість внутрішніх туристів на Мальті у 2021 році становили відвідувачі віком від 25 до 44 років. Того року країна зареєструвала близько 207,5 тис. внутрішніх туристів у цій віковій групі. Водночас внутрішні відвідувачі віком від 45 до 64 років у 2021 році становили приблизно 89 тис.

Розглядаючи регіональні особливості розподілу внутрішніх туристів у Мальті за напрямками, відзначимо, що у 2021 році кількість жителів Мальти, які відвідали острови Гоцо та Коміно, становила 365 тис., збільшившись з 215 тис. у 2019 році. Водночас приблизно 24 тис. жителів островів Гоцо та Коміно відвідали Мальту у 2021 році.

Загальні витрати внутрішніх мандрівників на Мальті були значно вищими під час пандемії коронавірусу порівняно з попереднім роком. У 2021 році внутрішні витрати досягли максимуму в приблизно 80 млн євро, збільшившись з понад 59 млн євро у 2020 році. Тим часом у 2021 році кількість внутрішніх туристів на Мальті зросла на 8%.

Поряд з цим, незважаючи на те, що кількість внутрішніх туристів на Мальті значно зросла під час пандемії, в'їзні туристи все ще становили найбільшу кількість прибуттів у країну [11].

Пандемія COVID-19 допомогла зміцнити вітчизняний бізнес, постійно інтегруючи внутрішній туризм в структуру мальтійської індустрії туризму. Ці події роблять актуальним початок включення внутрішнього туризму в усі плани, що стосуються туризму на Мальтійських островах. Внутрішній туризм потрібно закладати в плани, дослідження, сценарії, прогнози та дії. Його потрібно вимірювати більш цілісно та своєчасно на основі статистичних даних, а в перспективі забезпечити надійних, своєчасних кількісних і якісних наборів даних для використання планувальниками, операторами та бізнес-практиками [5].

Висновки. Аналіз туристичних потоків Республіки Мальти важливо проводити з метою виявлення об'єктивної картини функціонування сфери туризму країни. До пандемії коронавірусу загальний внесок туризму у ВВП Мальти становив понад 2 млрд євро, однак він впав приблизно до 980 млн євро у 2021 році. Незмінним залишається ключова роль, яку відіграють відвідувачі Мальти з метою відпочинку та проведення дозвілля. Зокрема, у 2021 році витрати на відпочинок становили найбільшу частку витрат у структурі туризму Мальти за метою. У 2021 році туристичний ринок Мальти отримав загальний дохід приблизно у 21,1 млн дол. США.

Значним внеском в туристичну індустрію Мальти відзначається міжнародний туризм. У 2020 і 2021 роках по туристичній індустрії Мальти сильно вдарила пандемія коронавірусу. Статистика Національного статистичного управління Мальти показує, що показники в'їзного туризму на Мальту у вересні 2022 року все ще нижчі за рівень до пандемії коронавірусу. У 2021 році з Мальти вирушили понад 300 тис. туристів, щоб відвідати міжнародні напрямки. Хоча ця цифра свідчить про початок відновлення після першого року пандемії коронавірусу, вона залишилася нижчою за рівень до пандемії.

Незважаючи на те, що кількість внутрішніх туристів на Мальті значно зросла під час пандемії коронавірусу та продовжувала зростати після, в'їзні туристи все ще становили найбільшу кількість прибуттів у країну. Таким чином, для такої невеликої острівної держави, як Мальта, внутрішній туризм не є фактором, який може компенсувати в'їзний туризм. Разом з тим, пандемія COVID-19 допомогла зміцнити вітчизняний бізнес, постійно інтегруючи внутрішній туризм в структуру мальтійської індустрії туризму.

Література:

1. Король О. Д. Міжнародні туристичні потоки: суспільно-географічні аспекти формування та геопросторовий розподіл : монографія. Чернівці : Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича., 2018. 512 с.

2. Матвієнко Н. М. Сучасний стан розвитку туризму на Мальті. Часопис картографії. 2013. Вип. 6. С. 170–178.
3. Attard Silvio. The Evolution of Malta's Tourism Sector. *Xjenza Online – Science Journal of the Malta Chamber of Scientists*, 2019, 7:37–48. DOI: 10.7423/XJENZA.2019.1.04
4. Hrushka V. V., Horozhankina N. A., Girman A. P., Shuliak S. V., Shcholokova H. V. Malta's tourism potential. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 2021, 30(4), 642–652. doi: 10.15421/112159
5. Malta National Tourism Strategy 2021–2030. URL: <https://tourism.gov.mt/wp-content/uploads/2023/04/National-Tourism-Strategy-2021-2030.pdf> (дата звернення: 22.01.2024).
6. Malta. OECD Tourism Trends and Policies 2022. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/00eaf1cb-en/index.html?itemId=/content/component/00eaf1cb-en#section-d1e126197> (дата звернення: 22.01.2024).
7. National Statistics Office. Malta. URL: <https://nso.gov.mt/en/Pages/NSO-Home.aspx> (дата звернення: 22.01.2024).
8. Total contribution of travel and tourism to employment in Malta from 2019 to 2021 (in 1,000s). URL: <https://www.statista.com/statistics/1171143/travel-and-tourism-employment-contribution-malta/> (дата звернення: 20.05.2023).
9. Total contribution of travel and tourism to GDP in Malta from 2019 to 2021 (in million euros). URL: <https://www.statista.com/statistics/1171127/travel-and-tourism-gdp-contribution-malta/> (дата звернення: 20.05.2023).
10. Total outbound tourist expenditure in Malta from 2019 to 2021, by destination (in million euros). URL: <https://www.statista.com/statistics/1170451/outbound-tourists-expenditure-by-destination-malta/> (дата звернення: 20.05.2023).
11. Travel and tourism in Malta – statistics & facts. URL: <https://www.statista.com/topics/7091/travel-and-tourism-in-malta/#topicOverview> (дата звернення: 20.05.2023).

References:

1. Korol, O. D. (2018). *Mizhnarodni turystychni potoky: suspilno-heohrafichni aspekty formuvannia ta heoprostorovy rozpodil [International tourist flows: socio-geographical aspects of formation and geospatial distribution]*. Chernivtsi: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University [In Ukrainian].
2. Matviienko, N. M. (2013). Suchasnyi stan rozvytku turyzmu na Malti [The current state of tourism development in Malta]. *Chasopys kartohrafii – Journal of Cartography*, 6, 170–178 [In Ukrainian].
3. Attard, S. (2019). The Evolution of Malta's Tourism Sector. *Xjenza Online – Science Journal of the Malta Chamber of Scientists*, 7, 37–48. DOI: 10.7423/XJENZA.2019.1.04 [In English].
4. Hrushka, V. V., Horozhankina, N. A., Girman, A. P., Shuliak, S. V., & Shcholokova, H. V. (2021). Malta's tourism potential. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 30(4), 642–652. doi: 10.15421/112159 [In English].
5. Malta National Tourism Strategy 2021–2030. URL: <https://tourism.gov.mt/wp-content/uploads/2023/04/National-Tourism-Strategy-2021-2030.pdf> (дата звернення: 22.01.2024).
6. Malta. OECD Tourism Trends and Policies 2022. www.oecd-ilibrary.org. Retrieved from <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/00eaf1cb-en/index.html?itemId=/content/component/00eaf1cb-en#section-d1e126197> [In English].
7. National Statistics Office. Malta. nso.gov.mt. Retrieved from <https://nso.gov.mt/en/Pages/NSO-Home.aspx> [In English].

8. Total contribution of travel and tourism to employment in Malta from 2019 to 2021 (in 1,000s). *www.statista.com*. Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/1171143/travel-and-tourism-employment-contribution-malta/> [In English].

9. Total contribution of travel and tourism to GDP in Malta from 2019 to 2021 (in million euros). *www.statista.com*. Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/1171127/travel-and-tourism-gdp-contribution-malta/> [In English].

10. Total outbound tourist expenditure in Malta from 2019 to 2021, by destination (in million euros). *www.statista.com*. Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/1170451/outbound-tourists-expenditure-by-destination-malta/> [In English].

11. Travel and tourism in Malta – statistics & facts. *www.statista.com*. Retrieved from <https://www.statista.com/topics/7091/travel-and-tourism-in-malta/#topicOverview> [In English].

УДК 338.336

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-386-393](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-386-393)

Блинда Юрій Орестович кандидат економічних наук, доц., доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери 12, 79013, м. Львів, тел.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0000-0002-9579-9382>

Лукашевська Уляна Тарасівна доктор філософії, доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери 28А, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0000-0003-0270-8734>

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЕФЕКТИВНОГО ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. Фінансова безпека відіграє важливу роль у забезпеченні стійкості та розвитку суспільства, а публічне управління має на меті ефективно керувати ресурсами та забезпечити виконання соціальних функцій держави. Фінансова безпека і ефективне публічне управління є двома ключовими аспектами, які мають вирішальне значення для стабільності та розвитку публічного сектору. Фінансова безпека забезпечує стійкість та захищеність фінансових ресурсів організації, в той час як ефективне публічне управління забезпечує оптимальне використання цих ресурсів для досягнення стратегічних цілей та постачання якісних послуг громадянам. Взаємозв'язок між фінансовою безпекою та ефективним публічним управлінням стає все більш актуальним у сучасному світі, де публічні організації стикаються зі складними економічними, фінансовими та соціальними викликами.

Ефективне розпорядження фінансовими ресурсами та забезпечення фінансової стійкості стають критично важливими завданнями для урядових органів та публічних установ. Дослідження взаємозв'язку фінансової безпеки та ефективного публічного управління є особливо актуальним у контексті постійних змін у глобальній економіці, зростаючих вимог до управління ресурсами та необхідності ефективного використання публічних коштів. Розуміння цього взаємозв'язку може сприяти розробці та впровадженню стратегій, які забезпечують стабільну та стійку фінансову базу публічних організацій, а також підвищують ефективність та якість публічного управління. Висвітлюючи важливі аспекти взаємозв'язку фінансової безпеки та ефективного публічного управління, ця стаття має на меті сприяти

подальшому розумінню та розвитку цієї проблематики. Шляхом забезпечення фінансової стійкості та ефективного управління ресурсами, публічні організації можуть зміцнити свою позицію, забезпечити якісні публічні послуги та сприяти сталому розвитку суспільства в цілому.

У сучасному світі виклики та загрози, пов'язані з економічною нестабільністю, непередбачуваністю фінансових ринків та глобальними кризами, вимагають системного підходу до управління економічною безпекою. Особливе значення у цьому контексті набуває розуміння взаємозв'язку між фінансовою безпекою та ефективним публічним управлінням. Відмінною рисою сучасного світу є те, що ефективне публічне управління стає ключовим фактором для забезпечення фінансової стабільності та стійкості економічного розвитку. В даній роботі буде розглянуто взаємозв'язок між фінансовою безпекою та ефективністю публічного управління, а також їхній вплив на сталість економічної системи та соціальний розвиток суспільства.

Ключові слова: фінансова безпека, ефективне публічне управління, фінансові ресурси, резерви, фінансові кризи, відповідальність, громадськість, бюджетні кошти, контроль витрат, оцінка результативності.

Blynda Yury Orestovych Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, St. Stepana Bandera 12, Lviv, 79013, tel.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0000-0002-9579-9382>

Lukashevskaya Ulyana Tarasivna Doctor of Philosophy, Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, St. Stepana Bandera 12, Lviv, 79013, tel.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0000-0003-0270-8734>

RELATIONSHIP BETWEEN FINANCIAL SECURITY AND EFFICIENT PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. Financial security plays an important role in ensuring the stability and development of society, and public administration aims to effectively manage resources and ensure the fulfillment of social functions of the state. Financial security and effective public administration are two key aspects that are crucial for the stability and development of the public sector. Financial security ensures stability and security of the organization's financial resources, while effective public management ensures the optimal use of these resources to achieve strategic goals and provide quality services to citizens. The relationship between financial security and effective public management is becoming increasingly relevant in today's world, where public organizations face complex economic, financial and social challenges.

Effective management of financial resources and ensuring financial stability are becoming critical tasks for government bodies and public institutions. Research on the relationship between financial security and effective public management is particularly relevant in the context of constant changes in the global economy, growing demands for resource management and the need for efficient use of public funds. Understanding this relationship can contribute to the development and implementation of strategies that ensure a stable and stable financial base of public organizations, as well as increase the efficiency and quality of public administration. Highlighting important aspects of the relationship between financial security and effective public administration, this article aims to contribute to further understanding and development of this issue. By ensuring financial stability and effective management of resources, public organizations can strengthen their position, provide quality public services and contribute to the sustainable development of society as a whole.

In today's world, challenges and threats associated with economic instability, unpredictability of financial markets and global crises require a systematic approach to economic security management. In this context, the understanding of the relationship between financial security and effective public administration is of particular importance. A distinctive feature of the modern world is that effective public administration becomes a key factor for ensuring financial stability and sustainability of economic development. This work will consider the relationship between financial security and the efficiency of public administration, as well as their impact on the stability of the economic system and the social development of society.

Keywords: financial security, effective public administration, financial resources, reserves, financial crises, responsibility, public, budget funds, cost control, performance evaluation.

Постановка проблеми. Взаємозв'язок фінансової безпеки та ефективного публічного управління є ключовим аспектом сучасного управління публічними організаціями. Ця проблема виникає з необхідності забезпечення стабільності, стійкості та ефективного функціонування публічних організацій у контексті непередбачуваних фінансових ризиків та складних економічних умов.

Однак, існує нестача наукових досліджень та систематичного аналізу щодо взаємозв'язку між фінансовою безпекою та ефективним публічним управлінням. Не встановлені чіткі принципи та стратегії, які б дозволили оптимально поєднати ці дві сфери та досягти синергетичного ефекту. Також не визначено ефективні механізми контролю за використанням фінансових ресурсів та оцінки результативності управлінських рішень з метою досягнення фінансової стійкості та стратегічних цілей публічних організацій.

В сучасних умовах глобалізації та швидкого технологічного розвитку виникає низка викликів і загроз, які впливають на сталість економічних систем та соціальний прогрес. Однією з ключових аспектів є питання взаємозв'язку між фінансовою безпекою та ефективністю публічного управління. Постановка проблеми полягає в необхідності розуміння та аналізу того, як ефективно публічне управління впливає на фінансову стійкість країни та, в свою чергу, як фінансова безпека може підтримувати або обмежувати ефективність управлінських процесів.

Однією із ключових проблем є нестабільність фінансових ринків та непередбачувані економічні коливання, що вимагають від урядів та органів управління високого рівня адаптації та реагування. Також актуальним є питання оптимального використання ресурсів та інструментів публічного управління для забезпечення фінансової стабільності та стійкості економічної системи. Протистояння цим викликам вимагає вивчення та розкриття механізмів взаємодії фінансової безпеки та ефективного публічного управління, щоб розробити стратегії, спрямовані на оптимізацію цього взаємозв'язку та забезпечення сталого розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці та експерти активно досліджують взаємозв'язок між фінансовою безпекою та ефективним публічним управлінням, звертаючи увагу на роль урядових інституцій, регуляторів та механізмів фінансового управління у забезпеченні сталості економічної системи. Жан-Клод Триш (Jean-Claude Trichet) - колишній президент Європейського Центрального Банку, який працював над взаємозв'язком фінансової безпеки та ефективного публічного управління в контексті європейської фінансової системи. Маріо Драгі (Mario Draghi) - колишній президент Європейського Центрального Банку, який також зосереджувався на дослідженні взаємозв'язку фінансової безпеки та ефективного публічного управління. Річард Е. Міссіліні (Richard E. Messick) - відомий експерт з галузі публічного управління та реформ, який проводить дослідження щодо ефективності управління фінансовою безпекою в публічному секторі.

Мета статті - полягає в глибокому розумінні взаємодії між фінансовою безпекою та ефективним публічним управлінням і розробці практичних рекомендацій для поліпшення цієї взаємодії. Це може сприяти підвищенню стійкості фінансової системи, ефективному використанню ресурсів, забезпеченню належного функціонування публічного сектору і досягненню стійкого розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу. Взаємозв'язок між фінансовою безпекою та ефективним публічним управлінням представляє собою важливий аспект сучасного економічного та соціального розвитку. Фінансова безпека та

ефективне публічне управління взаємодіють і взаємозалежні, впливаючи одне на одне в контексті створення стабільних та стійких умов для економічної активності та соціального благополуччя. Ефективне публічне управління визначається як здатність державних інституцій забезпечити ефективне використання ресурсів та розробку ефективних стратегій управління. У контексті фінансової безпеки, це означає впровадження ефективних механізмів фінансового контролю, боротьби з корупцією, а також прозорого та відповідального управління фінансовими ресурсами держави [1]. Однією з ключових складових є створення сприятливого інвестиційного клімату та розвиток ефективних податкових та фіскальних політик. Ефективне публічне управління включає в себе розробку та впровадження ефективних фінансових політик. Державні органи повинні ретельно планувати бюджет та фіскальні стратегії, враховуючи потреби суспільства, економічні тенденції та можливості збору податків. Рациональний розподіл і використання фінансових ресурсів сприяє забезпеченню фінансової стабільності та ефективної функціонування економіки. Публічні органи повинні вести ефективний фінансовий контроль, щоб уникнути зайвого боргового навантаження та непередбачених фінансових ризиків. Ефективне управління ризиками включає в себе аналіз економічних та фінансових тенденцій, розробку стратегій фінансового регулювання та вжиття заходів щодо запобігання можливим кризам [2]. Ефективне публічне управління передбачає створення прозорого та відповідального уряду. Боротьба з корупцією та зловживанням владою є важливим аспектом забезпечення фінансової безпеки. Транспарентність управління фінансами, аудит державних фінансів та ефективний механізм розслідування корупційних випадків є необхідними елементами, які сприяють відновленню довіри до уряду та забезпеченню економічної стабільності. Сучасні виклики, такі як глобальні кризи чи швидкі технологічні зміни, вимагають від ефективного публічного управління здатності швидко адаптуватися та реагувати. Розвинені механізми стратегічного планування та гнучкість у прийнятті управлінських рішень є важливими аспектами для забезпечення фінансової безпеки в умовах невизначеності.

В цілому, ефективне публічне управління є основною передумовою для забезпечення фінансової безпеки, яка визначається не лише ефективністю економічних стратегій, але й високою якістю управлінських рішень та взаємодією між різними галузями урядової діяльності.

Фінансова безпека визначається не тільки стійкістю фінансових інститутів, але і загальною економічною стабільністю. Стабільна економіка надає урядові можливість більш ефективно планувати та реалізовувати соціальні та економічні стратегії. Зниження фінансового тиску дозволяє управлінцям зосередитися на реформах та програмах, спрямованих на

поліпшення якості життя громадян. Фінансова безпека дозволяє урядові здійснювати інвестиції в соціальні сфери, такі як охорона здоров'я, освіта та соціальний захист [3]. Стабільні доходи і низькі ризики фінансових труднощів створюють умови для ефективного впровадження соціальних програм та підтримки вразливих верств населення. Фінансова безпека є ключовою для створення сприятливого інвестиційного клімату. Стабільність фінансового сектору, низькі ризики та прозорість управління роблять країну більш привабливою для іноземних та внутрішніх інвесторів. Ефективне публічне управління грає важливу роль у створенні таких умов та виявленні потреб інвесторів. Ефективне публічне управління включає в себе розуміння фіскальної політики та контроль над державним боргом. Здатність управлінців розуміти та ефективно управляти фінансовими зобов'язаннями дозволяє уникнути надмірної задіяності та забезпечити стабільність фінансів. Стабільні фінанси та ефективне управління ресурсами сприяють підвищенню довіри до урядових інституцій серед громадян. Довіра є важливим фактором для успішної реалізації реформ, програм та стратегій, які спрямовані на покращення умов життя населення.

Взаємодія між фінансовою безпекою та ефективним публічним управлінням становить основу для сталого економічного розвитку та соціального прогресу. Правильна балансування цих елементів допомагає забезпечувати стійкість країни в умовах змінного глобального економічного середовища.

Взаємозв'язок між фінансовою безпекою та ефективним публічним управлінням вимагає постійної уваги та гнучкості для адаптації до нових викликів. Інновації у стратегіях управління, врахування соціальних та економічних аспектів, а також активна взаємодія зі сферами громадськості та бізнесу можуть стати ключовими факторами успішної взаємодії між цими двома сферами для забезпечення стійкого розвитку суспільства. Економічні нерівності та невдачі в розподілі соціальних благ можуть порушити соціальну стабільність та вплинути на легітимність уряду. Це може виникнути через неефективне публічне управління та недостатнє врахування соціальних потреб у фінансових стратегіях [4]. Забезпечення соціальної справедливості та активна участь громадськості можуть підтримувати фінансову стабільність та підвищувати ефективність публічного управління. Розширення технологічних можливостей вимагає адаптації публічного управління та фінансових інститутів до нових реалій. Кіберзагрози та інновації в фінансових технологіях можуть ставити під загрозу якість управління та фінансову безпеку. Забезпечення кібербезпеки та впровадження технологічних інновацій в публічне управління може значно покращити ефективність управління та забезпечити безпеку фінансових операцій.

У цьому контексті взаємозв'язок між фінансовою безпекою та ефективним публічним управлінням є не лише справою внутрішньої політики, але й ключовим фактором, що визначає роль країни в міжнародному співтоваристві. Забезпечення цього взаємозв'язку вимагає не тільки професійного управлінського підходу, але й стратегічного бачення майбутнього, де стійкість і розвиток взаємодіють для досягнення спільних цілей [5].

Правильно спрямована політика у сферах фінансів та управління має на меті забезпечити не тільки стабільність економіки, але й покращення якості життя громадян, розвиток соціальних програм та збереження природних ресурсів. Забезпечення високого рівня прозорості, участі громадськості та відповідальності з боку влади є ключовими аспектами ефективного управління.

Отже, ефективне взаємодії фінансової безпеки та публічного управління передбачає системний підхід, що охоплює не лише аспекти фінансового контролю, а й управління ризиками, стратегічне планування, адаптацію до змін та залучення різних стейкхолдерів.

Висновки. Взаємозв'язок між фінансовою безпекою та ефективним публічним управлінням є невід'ємною складовою сталого розвитку сучасних суспільств. Взаємодія цих двох аспектів визначає економічну стійкість, соціальний прогрес та політичну стабільність країни.

Фінансова безпека надає державі можливість створення стабільних умов для економічного розвитку, інвестицій та соціального забезпечення. Ефективне публічне управління, у свою чергу, є важливим інструментом для реалізації фінансових стратегій та забезпечення оптимального використання ресурсів.

Однак виклики, такі як глобалізація, технологічні перетворення, соціальна та екологічна нестабільність, вимагають від урядів гнучкості, інновацій та активної реакції. Саме в умовах зміни соціально-економічного середовища стає актуальним вивчення та вдосконалення взаємодії між фінансовою безпекою та ефективним управлінням, адаптація до нових реалій та розробка стратегій, спрямованих на стале забезпечення потреб суспільства.

Здатність країни адекватно реагувати на виклики та використовувати можливості в контексті взаємодії фінансової безпеки та публічного управління визначає її конкурентоспроможність, стійкість та здатність до сталого розвитку в глобальному світі.

У світлі сучасних викликів і можливостей, важливо продовжувати дослідження та розвивати стратегії, які б дозволили країнам адаптуватися до змін, ефективно використовувати фінансові ресурси та сприяти сталому розвитку. Такий підхід впливає не тільки на внутрішні аспекти країни, але й на її міжнародну репутацію та сприяє спільному вирішенню глобальних проблем.

Література:

1. Аллен, Ф., Карлетті, Е., та Маркес, Р. (2011). "Конкуренція на кредитному ринку та регулювання капіталу". *Огляд фінансових досліджень*, 24(4), 983–1018.
2. Бардан, П., та Мукерджи, Д. (2005). "Децентралізація, корупція та відповідальність уряду: огляд". *Спостерігач світового банку з досліджень*, 20(1), 1–20.
3. Бройер, Дж. Б., Макдермотт, Дж. Б., та Вахід, Ф. (2011). "Глобалізація, електронне управління та корупція". *Журнал економічного моделювання*, 33(2), 209–227.
4. Ла Порта, Р., Лопес-де-Сіланес, Ф., Шлейфер, А., та Вішні, Р. (1998). "Право та фінанси". *Журнал політичної економії*, 106(6), 1113–1155.
5. Фісман, Р., та Гатті, Р. (2002). "Децентралізація та корупція: світовий досвід". *Журнал громадської економіки*, 83(3), 325–345.

References:

1. Allen, F., Carletti, E., & Marquez, R. (2011). Credit Market Competition and Capital Regulation. *Review of Financial Studies*, 24(4), 983–1018.
2. Bardhan, P., & Mookherjee, D. (2005). Decentralization, Corruption, and Government Accountability: An Overview. *The World Bank Research Observer*, 20(1), 1–20.
3. Breuer, J. B., McDermott, J. B., & Vahid, F. (2011). Globalization, E-government, and Corruption. *Journal of Policy Modeling*, 33(2), 209–227.
4. La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., & Vishny, R. (1998). Law and Finance. *Journal of Political Economy*, 106(6), 1113–1155.
5. Fisman, R., & Gatti, R. (2002). Decentralization and Corruption: Evidence across Countries. *Journal of Public Economics*, 83(3), 325–345.

УДК 330.1

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-394-404](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-394-404)

Буяк Леся Михайлівна доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної кібернетики та інформатики, Західноукраїнський національний університет, вул. Львівська 11, м. Тернопіль, 46000, <https://orcid.org/0000-0002-7115-6497>

Семененко Юрій Сергійович викладач кафедри економічної кібернетики та інформатики, Західноукраїнський національний університет, вул. Львівська 11, м. Тернопіль, 46000, <https://orcid.org/0009-0000-8334-9766>

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ КОМПАНІЇ НА ОСНОВІ ДОСВІДУ РОБОТИ З НЕЗАДОВОЛЕНИМИ КЛІЄНТАМИ

Анотація. Велика кількість сучасних компаній для отримання додаткової конкурентної переваги прагнуть забезпечити клієнтам високий рівень обслуговування. Проте всі компанії стикаються з незадоволеними клієнтами. Такі клієнти є не лише викликом для компанії, а й можливістю підвищити власну ефективність діяльності. Системне опрацювання негативних відгуків клієнтів може стати каталізатором для внесення змін в діяльність компанії, та у результаті привести, до підвищення ефективності діяльності компанії.

Опрацювання негативних відгуків важливо з точки зору поліпшення якості продукту чи послуги, збереження та підвищення рівня задоволеності клієнтів, а також для зміцнення репутації компанії. Негативні відгуки можуть слугувати важливими сигналами щодо можливих проблем і вказівниками на шляху удосконалення діяльності компанії.

Робота з відгуками клієнтів та їх аналіз стали активною практикою в сучасному бізнесі. Проте, особливий акцент на цей аспект бізнесу розпочався приблизно в середині 20-го століття. З того часу компанії все більше розуміють важливість отримання та аналізу відгуків як інструменту для поліпшення якості продуктів та послуг, а також для встановлення більш тісного зв'язку з клієнтами.

З розвитком Інтернету та соціальних мереж в останні роки, обмін відгуками став більш доступним і широким. Компанії активно використовують онлайн-платформи для відстеження та взаємодії з відгуками клієнтів, щоб реагувати на їхні потреби та покращувати свої продукти та сервіси.

Працюючи з відгуками клієнтів, компанії отримують цінну інформацію про якість своїх продуктів та послуг. Це дозволяє виявляти проблеми, вносити поліпшення та відповідати на потреби споживачів. Активна взаємодія з відгуками сприяє підвищенню лояльності клієнтів та створює позитивний імідж компанії. Усе це допомагає у підтримці конкурентоспроможності та стійкому розвитку бізнесу.

Крім того, активна робота з відгуками є ефективним інструментом для виявлення та вирішення проблем, які можуть виникнути на ранніх етапах, перед тим як вони суттєво вплинуть на репутацію компанії. Взаємодія з відгуками стає ключовим аспектом стратегії управління якістю та розвитку сучасного бізнесу.

Ключові слова: ефективність компанії, відгуки клієнтів, системні зміни в діяльність компанії, клієнтська лояльність, взаємодія з клієнтами.

Semenenko Yuriy Sergiyovych Lecturer at the Department of Economic Cybernetics and Informatics, West Ukrainian National University, Lvivska St., 11, Ternopil, 46000, <https://orcid.org/0009-0000-8334-9766>

Buyak Lesya Mykhailivna Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Economic Cybernetics and Informatics at Western Ukrainian National University, Lvivska St., 11, Ternopil, 46000, <https://orcid.org/0000-0002-7115-6497>

ENHANCING COMPANY PERFORMANCE BASED ON EXPERIENCE WORKING WITH DISSATISFIED CUSTOMERS

Abstract. A large number of modern companies, seeking additional competitive advantages, strive to provide customers with a high level of service. However, all companies face dissatisfied customers. Such clients are not only a challenge for the company but also an opportunity to enhance its operational efficiency. Systematic handling of negative customer feedback can serve as a catalyst for making changes in the company's operations and, as a result, lead to an improvement in overall business effectiveness.

The handling of negative reviews is crucial for improving the quality of a product or service, retaining and enhancing customer satisfaction, as well as strengthening the company's reputation. Negative reviews can serve as important signals regarding potential issues and indicators for the path of improving the company's operations.

Working with customer feedback and its analysis has been an active practice in modern business for several decades. However, a particular emphasis on this

aspect of business started around the mid-20th century. Since then, companies have increasingly recognized the importance of obtaining and analyzing feedback as a tool for improving the quality of products and services, as well as for establishing a closer connection with customers.

With the development of the Internet and social media in recent years, the exchange of reviews has become more accessible and widespread. Companies actively utilize online platforms to monitor and engage with customer reviews, responding to their needs and enhancing their products and services.

Working with customer feedback, companies obtain valuable information about the quality of their products and services. This allows them to identify issues, make improvements, and meet consumer needs. Active engagement with feedback contributes to increased customer loyalty and creates a positive company image. All of this helps to sustain competitiveness and ensure the steady development of the business.

Additionally, active engagement with feedback serves as an effective tool for identifying and resolving issues that may arise in the early stages, before they significantly impact the company's reputation. Interacting with feedback becomes a key aspect of quality management and development strategy in modern business.

Keywords: company efficiency, customer reviews, systemic changes in company operations, customer loyalty, customer interaction

Постановка проблеми. В умовах сучасного бізнесу питання взаємодії з незадоволеними клієнтами стає критично важливим для досягнення високого рівня ефективності компанії. Незважаючи на старання підвищити якість обслуговування та поліпшити продукти, конфліктні ситуації виникають достатньо часто, і вирішення їх належним чином може стати ключовим фактором для успіху.

Проблема полягає в тому, як оптимально використовувати негативні відгуки клієнтів як стимул для системних змін у діяльності компанії. Це вимагає розробки ефективної стратегії, яка не лише враховує невдоволення клієнтів, а й перетворює його у можливість вдосконалення продуктів та послуг.

Серйозним аспектом цього питання є також визначення конкретних кроків та інструментів, які дозволять компаніям не лише виправити ситуацію, але й підвищити рівень задоволеності клієнтів та покращити свій репутаційний статус.

Отже, визначення оптимального методу взаємодії з незадоволеними клієнтами та ефективного впровадження системних змін є важливим завданням для компаній, які прагнуть підвищити свою конкурентоспроможність та забезпечити стабільний розвиток у сучасному бізнес-середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти роботи з відгуками клієнтів досліджували такі українські вчені як Іванечко Н.Р., Процишин Ю.Т., Піняк І., Шаховська Н.Б., Шаховська Х.Р.. Однак підвищення ефективності діяльності компаній за рахунок системних змін, що впроваджуються на основі відгуків клієнтів є достатньо новою темою та потребує подальшого дослідження.

Мета статті – дослідження методів підвищення ефективності діяльності компанії за рахунок впровадження системних змін, які базуються на відгуках клієнтів, в тому числі негативних.

Виклад основного матеріалу. В сучасному світі, де взаємодія між підприємствами та клієнтами швидко розвивається, роль відгуків клієнтів стає важливим аспектом успішної бізнес-стратегії. Опрацювання відгуків не лише визначає рівень задоволеності клієнтів, але й виступає критичним елементом вдосконалення продуктів та послуг компанії.

Негативні відгуки, виглядаючи як виклик, насправді можуть стати ключовим джерелом інформації для вдосконалення бізнес-процесів та підвищення конкурентоспроможності. Опрацьовуючи відгуки, компанії мають можливість не лише виправити конкретні ситуації, а й створити довгостроковий вплив на свою репутацію та відносини з клієнтами.

У цьому контексті, дослідження та ретельна обробка відгуків клієнтів стає необхідністю для кожної компанії, що бажає забезпечити сталість свого розвитку, залучаючи та утримуючи задоволених клієнтів.

Історія аналізу відгуків клієнтів у сфері бізнесу відображає еволюцію підходів компаній до сприйняття та використання думок своїх споживачів. Початково виникла необхідність вивчення клієнтської думки, але з часом цей процес став важливим компонентом стратегічного управління та маркетингових практик.

На ранніх етапах розвитку бізнесу, компанії не мали чіткої системи збору та аналізу відгуків клієнтів. Зазвичай, зворотній зв'язок обмежувався особистими розмовами або листами, і більшість підприємств не вважала цю інформацією за важливу для стратегічного прийняття рішень.

Зміни почалися в середині 20-го століття, коли підприємства стали усвідомлювати, що відгуки клієнтів можуть слугувати не лише інструментом для виявлення проблем, але і цінним джерелом інсайтів для поліпшення якості продуктів та послуг.

З появою Інтернету та розвитком електронних комунікацій, компанії отримали новий канал для збору відгуків у реальному часі. Онлайн-платформи та соціальні мережі надали можливість миттєво відслідковувати відгуки клієнтів, що зробило аналіз зворотного зв'язку більш доступним та ефективним.

Сьогодні компанії використовують різноманітні інструменти для аналізу відгуків, включаючи аналітичні програми, штучний інтелект та спеціалізовані платформи для управління зворотнім зв'язком клієнтів. Аналіз відгуків не тільки допомагає вирішувати конкретні ситуації, але і служить стратегічним інструментом для розвитку компанії, визначення ключових напрямків удосконалення та взаємодії з аудиторією.

В Україні процес роботи з відгуками клієнтів пройшов цікавий етап еволюції, який відображає взаємодію бізнесу та споживачів в умовах ринкових трансформацій та розвитку цифрових технологій.

На початковому етапі незалежності, коли український бізнес формувалася та адаптувався до нових реалій ринкової економіки, відгуки клієнтів фіксувалися, переважно, за допомогою звичайних паперових анкет або облікових систем. З широким використанням Інтернету та поширенням електронної комунікації, компанії почали використовувати електронні форми для отримання відгуків в онлайн-режимі.

Проте, розгортання повноцінних стратегій роботи з відгуками в Україні активно розпочалося в 2000-х роках. Під впливом світових тенденцій, українські компанії стали використовувати спеціалізовані платформи та програми для збору та аналізу відгуків клієнтів.

У 2010-х роках із зростанням популярності соціальних мереж та інтернет-форумів, робота з відгуками стала ще більш доступною та відкритою. Багато компаній в Україні активно взаємодіють з клієнтами в онлайн-середовищі, слухаючи їхні думки та реагуючи на негативні відгуки [1].

Сучасні українські компанії використовують аналітичні інструменти, щоб не лише реагувати на конкретні проблеми, але і вдосконалювати продукти та послуги відповідно до вимог споживачів. Зростання електронної комунікації та цифрові технології роблять роботу з відгуками клієнтів більш динамічною та ефективною в Україні, що сприяє покращенню якості обслуговування та розвитку бізнесу.

Приклади платформ для збору та роботи з відгуками клієнтів:

1. Платформи для Збору та Публікації Відгуків:

- Trustpilot - це платформа, що дозволяє компаніям збирати та публікувати відгуки від споживачів. Вона створена для взаємодії з клієнтами, реагування на їхні відгуки та поліпшення репутації.

- Yelp for Business - інструмент для локальних підприємств, щоб створити свій профіль, відслідковувати відгуки та взаємодіяти з клієнтами, покращуючи свою видимість.

2. Системи Управління Відгуками та Зверненнями Клієнтів:

- Zendesk - це не лише система керування зверненнями клієнтів, але й інструмент для збору та аналізу відгуків, забезпечуючи компаніям повний огляд їхньої репутації.

- Medallia - платформа для взаємодії з клієнтами, що включає аналіз відгуків. Вона допомагає відстежувати думки клієнтів та реагувати на них в реальному часі.

3. Інструменти Аналізу та Моніторингу Онлайн-Репутації:

- Reputation.com - спеціалізується на управлінні онлайн-репутацією, допомагаючи компаніям відслідковувати та взаємодіяти зі своїми відгуками.

4. Сервіси для Створення та Проведення Опитувань:

- SurveyMonkey - ідеальний інструмент для створення опитувань та анкет, що дозволяє компаніям отримувати структуровану інформацію від своїх клієнтів.

5. Інтегровані Сервіси Google та Інших Платформ:

- Google My Business - надає компаніям можливість управляти інформацією про свій бізнес, відслідковувати та відображати відгуки, поліпшуючи свій рейтинг.

6. Аналітичні Платформи для Вдосконалення Бізнес-Процесів:

- Salesforce Analytics - аналітична платформа, що допомагає компаніям аналізувати відгуки та інші дані для покращення своїх бізнес-процесів.

Використання сучасних сервісів для збору та аналізу відгуків клієнтів стає невід'ємною частиною стратегії підвищення ефективності діяльності компанії.

Переваги використання інструментів для роботи з відгуками клієнтів:

1) Розуміння Клієнтів. Сервіси дозволяють компаніям отримати цінний внутрішній інсайт щодо того, як їхні клієнти сприймають продукти та послуги.

2) Поліпшення Продуктів та Послуг. Аналіз відгуків дозволяє виявити слабкі сторони продуктів або сервісів, що, в свою чергу, сприяє їхньому вдосконаленню.

3) Управління Репутацією. Служби дозволяють активно моніторити та управляти онлайн-репутацією, вчасно реагуючи на негативні відгуки та зміцнюючи позитивні.

4) Збільшення Лояльності. Відгуки використовуються для створення відносин з клієнтами, вражаючи їх якісним обслуговуванням та увагою до їхніх потреб.

5) Бізнес-Аналітика. Аналітичні інструменти допомагають виробляти обґрунтовані стратегічні рішення та пристосовувати бізнес-процеси.

6) Створення Конкурентної Переваги. Правильне використання цих сервісів дозволяє компаніям вирізнятися на ринку та привертати більше клієнтів.

Загалом, сучасні інструменти для роботи з відгуками клієнтів стають необхідною складовою успішного бізнесу, допомагаючи підвищити якість

обслуговування, збільшити задоволеність клієнтів та підвищити конкурентоспроможність компанії.

Робота з негативними відгуками клієнтів є важливою складовою успішної бізнес-стратегії, оскільки вона відображає прагматичний підхід до вдосконалення продуктів та послуг компанії. Отримання негативного відгуку не є просто викликом, але можливістю для подальшого розвитку та підвищення якості обслуговування.

Ключовою перевагою роботи з негативними відгуками є можливість вивчення конкретних проблем, з якими стикаються клієнти. Це створює унікальну можливість для компанії визначити слабкі сторони своєї продукції чи обслуговування і вжити конкретних заходів для їх вирішення.

Додатково, ефективна реакція на негативний відгук може значно поліпшити відносини з клієнтами. Здатність слухати, розуміти та вирішувати проблеми дозволяє побудувати довгострокові взаємовідносини та зберегти лояльність клієнтів.

Крім того, відповідальний підхід до негативних відгуків сприяє підвищенню рівня довіри до компанії. Якщо клієнти бачать, що їхні скарги або зауваження вирішуються компетентно та оперативно, це створює враження про високий рівень відповідальності та професіоналізму.

Робота з негативними відгуками вимагає не лише вирішення конкретних ситуацій, але й постійного вдосконалення продукції та сервісу. Цей процес дозволяє компаніям вести більш адаптивну політику та швидше адаптуватися до змінних потреб своїх клієнтів, що, в свою чергу, сприяє їхньому успіху та стабільному розвитку на ринку.

Розглядаючи потенційні переваги системних змін в діяльності компанії на основі негативних відгуків клієнтів, неможливо не визнати їх стратегічне значення для успішного розвитку та конкурентоспроможності. Такий підхід до аналізу та вдосконалення власної продукції чи послуг відкриває широкі можливості для компаній, які готові визнати свої помилки та навчитися на них.

Сприймаючи негативні відгуки як цінний вихідний матеріал, компанії можуть отримати глибше розуміння того, що робиться не так і як це впливає на їхніх клієнтів. Це, у свою чергу, визначає області, в яких необхідно зробити зміни та покращення. Але чому важливо саме системно підходити до цього?

Системні зміни означають не просто ліквідацію окремих проблем, але і перегляд підходів та процесів у великому масштабі. Вони представляють собою своєрідний катализатор для перетворень всередині компанії, які можуть відобразитися на всьому спектрі її діяльності.

Важливо розуміти, що негативний відгук — це не просто випадкова скарга, а сигнал, який свідчить про реальні проблеми або невдачі. Системний підхід враховує цей сигнал та намагається не тільки виправити виявлені недоліки, але й запобігти їхньому повторенню в майбутньому.

Системні зміни відкривають перед компанією можливість перетворення негативної ситуації в позитивний виклик до самовдосконалення [2].

Розробка ефективної методології для збору відгуків від клієнтів — це ключовий етап у впровадженні системи, спрямованої на збільшення якості продуктів та послуг компанії. Опишемо методологію впровадження системи збору відгуків від клієнтів компанії:

1. Аналіз потреб клієнтів. Варто розпочати з детального аналізу потреб та очікувань цільової аудиторії компанії. Розуміння того, що саме цікавить та важливе для клієнтів, допоможе правильно визначити фокус збору відгуків.

2. Визначення ключових моментів взаємодії. Важливо визначити ключові точки контакту клієнта з компанією. Це може бути покупка продукту, отримання послуги, обслуговування клієнта, тощо.

3. Обрання платформ для збору відгуків. Важливо обрати оптимальні платформи для збору відгуків. Це може бути електронна пошта, веб-сайт, мобільні додатки, соціальні мережі, чат-боти тощо.

4. Створення зручних інструментів. Потрібно розробити зручні та прості у використанні інструменти для збору відгуків. Це може бути анкета, опитувальник, форма зворотного зв'язку, відгук у соцмережах.

5. Визначення метрик та ключових показників. Важливо визначити метрики та ключові показники ефективності системи збору відгуків. Це може бути кількість отриманих відгуків, тривалість реакції на них, зміни в продукції чи обслуговуванні.

6. Впровадження автоматизації. Потрібно дослідити можливості автоматизації процесу збору та обробки відгуків. Це допоможе швидше реагувати та аналізувати отриману інформацію.

7. Навчання та підтримка персоналу. Необхідно провести навчання персоналу щодо коректної та ефективної взаємодії з клієнтами при зборі відгуків. Вони повинні бути готові надавати конструктивну відповідь та вносити пропозиції щодо вдосконалення.

8. Формування механізму зворотного зв'язку. Важливо забезпечити систему зворотнього зв'язку, щоб клієнти відчували, що їхні відгуки не лише приймаються, але і впливають на розвиток компанії.

9. Моніторинг та постійне вдосконалення. Необхідно постійно моніторити ефективність системи та вносити вдосконалення на основі зібраної інформації та змін у вимогах клієнтів.

Обробка негативних відгуків не тільки виправляє недоліки, але і визначає нові можливості. Виявлення причин, стратегічне планування та широке впровадження – основні етапи процесу, спрямовані на вдосконалення діяльності компанії. Збільшення лояльності клієнтів, покращення репутації та

збільшення конкурентоспроможності є результатами ефективної роботи з негативними відгуками.

У вічному пошуку вдосконалення та конкурентоспроможності компаній, важливим стає впровадження методології, що базується на негативних відгуках клієнтів. Розглядаючи це з позиції внесення системних змін в діяльність компанії, можна визначити кілька ключових аргументів, що підкреслюють важливість такої практики.

Впровадження системи роботи з негативними відгуками сприяє постійному контролю та вдосконаленню якості продукту чи послуги. Негативні відгуки виступають не лише як сигнал про можливі проблеми, але й як вказівник на шляху удосконалення. Це дозволяє компанії реагувати на негайні потреби ринку та підвищує загальний рівень задоволеності клієнтів.

Негативні відгуки можуть слугувати не лише сигналами про проблеми, але й джерелом інновацій. Зміни, внесені на основі негативних відгуків, стають драйверами для вдосконалення та розвитку. Компанії, що відкриті до внесення системних змін на основі негативних відгуків, стають гнучкими та адаптивними до змін ринкових умов.

Ефективне врахування та реагування на негативні відгуки сприяє підвищенню рівня лояльності клієнтів. Коли споживачі бачать, що їхні відгуки не лише чувають, але й враховуються у стратегії компанії, вони розуміють, що їхні потреби та думки важливі. Це сприяє побудові довгострокових відносин та підвищує довіру споживачів.

Врахування негативних відгуків та впровадження системних змін на основі цих відгуків дозволяє компаніям бути на крок попереду конкурентів. Підвищення якості, реагування на зміни та вдосконалення продуктів чи послуг – це ключові елементи, що формують конкурентну перевагу на ринку.

Впровадження методології роботи з негативними відгуками, що передбачає системні зміни, є не просто стратегічним вибором, але і важливим етапом у створенні успішного та конкурентоздатного бізнесу. Вона стає ключем до позитивних змін, що сприяють якості, інноваціям та довірі споживачів.

Впровадження ефективної системи обробки негативних відгуків передбачає не лише реакцію на конкретні ситуації, але й системні зміни у внутрішніх бізнес-процесах компанії. Це дозволяє підвищити ефективність діяльності та забезпечити стале покращення продуктів та обслуговування.

Система реагування на негативні відгуки повинна бути тісно інтегрована з усіма внутрішніми бізнес-процесами компанії. Це означає, що інформація, отримана з відгуків, автоматично передається відповідальним підрозділам для негайної реакції.

Отримання негативного відгуку може вказувати на неефективності внутрішніх процесів. Важливо проаналізувати ці процеси та внести оптимізації для виправлення виявлених проблем.

Ефективна робота з відгуками передбачає підготовку та розвиток персоналу. Працівники повинні мати не лише технічні навички обробки відгуків, але і вміння взаємодіяти з клієнтами та емпатію.

Після внесення системних змін важливо постійно моніторити їхню ефективність. Це дозволяє оперативно реагувати на нові ситуації та внесення коригувань у внутрішні процеси.

Система обробки відгуків повинна бути постійною, а не одноразовою. За допомогою постійного аналізу та звітності, компанія може надавати регулярні рекомендації з покращення.

Відгуки клієнтів часто вказують на тенденції ринку та зміни у споживчому попиті. Внесення коригувань у бізнес-стратегію на основі цих відгуків дозволяє компанії адаптуватися до змін у середовищі та підтримувати конкурентоспроможність.

Впровадження системи обробки негативних відгуків, що передбачає системні зміни, внутрішній культурі та процесах компанії, не тільки покращує взаємодію з клієнтами, але і забезпечує сталий розвиток та підвищення ефективності.

Впровадження системи обробки негативних відгуків на підприємстві — це складний, але важливий процес, що передбачає не лише технічні зміни, але і зміни в культурі організації. Для впровадження такої системи варто дотримуватись методології:

1. Аналіз потреби. Початковий етап передбачає аналіз внутрішніх та зовнішніх факторів, що вказують на необхідність впровадження системи. Це може бути зростання кількості негативних відгуків, втрата клієнтів або низький рівень задоволеності.

2. Формування команди. Створення команди, яка буде відповідати за впровадження системи. Це повинні бути представники різних відділів, включаючи маркетинг, обслуговування клієнтів, технічну підтримку та топ-менеджмент.

3. Навчання персоналу. Проведення навчання для персоналу з використання нової системи. Вони повинні розуміти, як працює система, і як ефективно реагувати на різні типи негативних відгуків.

4. Визначення критеріїв Відгуків. Створення чітких критеріїв для класифікації та аналізу відгуків. Важливо визначити, які відгуки потребують негайної реакції, а які можуть бути використані для стратегічного планування.

5. Впровадження технічної частини. Розгортання та налаштування програмного забезпечення для обробки відгуків. Важливо, щоб система була легко доступною та інтегрованою з іншими інструментами компанії.

6. Тестування та вдосконалення. Проведення тестувань системи на обмеженій кількості відгуків перед її повним впровадженням. виправлення помилок та вдосконалення системи на основі отриманих результатів.

7. Запуск та моніторинг. Запуск системи та регулярний моніторинг її ефективності. Це включає в себе аналіз реакцій клієнтів, визначення ключових показників ефективності та внесення змін за необхідності.

8. Навчання та розвиток команди. Постійне навчання та розвиток команди, яка відповідає за систему. Важливо тримати їх у курсі нових тенденцій та технологій у сфері обробки відгуків.

9. Стале покращення впровадження культури сталого покращення, де аналіз негативних відгуків використовується для постійного удосконалення якості продуктів та обслуговування.

Ця методологія допомагає компаніям створити ефективну систему роботи з негативними відгуками, що сприяє підвищенню їхньої ефективності та розвитку.

Висновки

Впровадження систем для збору та обробки відгуків клієнтів є важливим елементом стратегії успіху для будь-якої компанії. Це не лише можливість покращити якість продукції або послуг, але й збільшити задоволеність клієнтів та побудувати довіру до бренду.

Аналіз відгуків надає можливість дізнатись потреби та очікування клієнтів, що є ключовим для формування стратегій розвитку. Взаємодія з негативними відгуками стає можливістю не лише виправити конкретні проблеми, а й продемонструвати відкритість та готовність до вдосконалення.

Література:

1. Полторак К. АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОВЕДІНКИ СПОЖИВАЧІВ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ. Ефективна економіка. 2015. № 11.
2. Островська К., Романченко О. ПРОЕКТУВАННЯ ДОДАТКУ ДЛЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ВІДГУКІВ КОРИСТУВАЧІВ. «Сучасні комп'ютерні та інформаційні системи і технології»: Матеріали II Всеукр. науково-практ. інтернет-конф., 1 груд. 2021 р. Мелітополь, 2021. С. 149–152.

References:

1. Poltorak, K. (2015). ANALIZ OSOBLIVOSTEJ POVEDINKI SPOZHIVACHIV V MEREZHІ INTERNET [ANALYSIS OF CHARACTERISTICS OF CONSUMER BEHAVIOR ON THE INTERNET]. *Efektivna ekonomika - Efficient economy*, 11 [in Ukrainian].
2. Ostrovs'ka, K., Romanchenko, O. (2021). PROEKTUVANNJa DODATKU DLJa INTELEKTUAL"NOGO ANALIZU VIDGUKIV KORISTUVACHIV [DESIGNING AN APPLICATION FOR INTELLECTUAL ANALYSIS OF USER FEEDBACK]. *Proceedings from II Vseukr. naukovo-prakt. internet-konf.* «Suchasni komp'juterni ta informacijni sistemi i tehnologii» – *The Second II All-ukrainian scientific and practical internet conference « Modern computer and information systems and technologies »*. (pp. 149-152). Melitopol [in Ukrainian].

УДК 658:004

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-405-417](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-405-417)

Герасименко Оксана Олександрівна кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту інноваційної та інвестиційної діяльності, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Васильківська, 90-А, м. Київ, 03022, тел.: (097) 496-66-30, <https://orcid.org/0000-0002-1122-1189>

Степанюк Тетяна Володимирівна здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня, спеціальність «Менеджмент», освітньо-наукова програма «Менеджмент організацій і адміністрування», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Васильківська, 90-А, м. Київ, 03022, тел.: (063) 381-26-06, <https://orcid.org/0009-0006-5182-7106>

ЦИФРОВІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ В ОРГАНІЗАЦІЯХ: ПРОЦЕС, ІНСТРУМЕНТИ, МОДЕЛЬ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ У ПРАКТИКУ

Анотація. Стаття містить аргументацію цифровізації управління в організаціях через призму процесів та інструментів, а також розроблення моделі їх імплементації у практику менеджменту.

Квінтесенція статті – науково-прикладний сценарій цифровізації управління як передумова підвищення ефективності та посилення конкурентоспроможності організацій в координатах нової економіки.

Шляхом аналізу генези поняття «цифровізація» наведено уточнене трактування феномену цифровізації управління. Розкрито контент цифрових процесів та інструментів, які забезпечують прийняття раціональних стратегічних й оперативних управлінських рішень, що впливають на оптимізацію і підвищення ефективності діяльності організацій.

Підкреслюється, що прийняття рішення про цифровізацію є прерогативою вищого рівня менеджменту (топ-менеджменту), який визначає стратегію та напрямки розвитку організації. При цьому наголошується на доцільності залучення середньої ланки керівництва (мідл-менеджмент), експертів зі сфери ІТ та консультантів з досвідом впровадження цифрових технологій.

Розкрито зміст процесу цифровізації управління за поетапним алгоритмом. Наведено основні принципи цифровізації управління. Виокремлено управлінські процеси, які можна покращити за допомогою цифрових технологій, та висвітлено ефективні способи цифровізації.

На основі узагальнення наявного практичного досвіду розкрито сутність та визначено сильні сторони цифровізації управління в організаціях. Аргументовано можливості, які створює цифровізація управління для підвищення ефективності, продуктивності та прибутковості організацій. Обґрунтовано, що форсайт-траєкторії цифровізації операційної та управлінської діяльності визначають можливості організацій залишатися конкурентоспроможними в епоху техніко-технологічних змін.

Запропоновано структурну схему моделі впровадження цифрових технологій у сферу управління організацій та охарактеризовано контент етапів її імплементації у практику. В паралелі з цим підкреслюється інваріантність впровадження нових цифрових інструментів – розроблення нового інструменту власними силами організації або придбання готового продукту в зовнішньої компанії-розробника чи посередника – з необхідністю ідентифікації сильних та слабких сторін обох альтернатив.

Ключові слова: цифрова економіка, цифровізація управління, управлінські рішення, процеси цифровізації управління, інструменти цифровізації управління.

Herasymenko Oksana Oleksandrivna PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor Department of Innovation and Investment Management, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Vasylykivska St., 90-A, Kyiv, 03022, tel.: (097) 496-66-30, <https://orcid.org/0000-0002-1122-1189>

Stepaniuk Tetiana Volodymyrivna Master's degree student of the second (master's) level, majoring in "Management", educational and scientific program "Management of Organizations and Administration", Taras Shevchenko National University of Kyiv, 90-A Vasylykivska St., Kyiv, 03022, tel.: (063) 381-26-06, <https://orcid.org/0009-0006-5182-7106>

MANAGEMENT DIGITALIZATION IN ORGANIZATIONS: PROCESS, TOOLS, MODEL OF IMPLEMENTATION IN PRACTICE

Abstract. The article contains arguments for digitalization of management in organizations through the prism of processes and tools, as well as development of a model for their implementation in management practice.

The quintessence of the article is a scientific and applied scenario of management digitalization as a prerequisite for improving efficiency and strengthening competitiveness of organizations in the new economy coordinates.

A clarified interpretation of management digitalization phenomenon is provided through analysis of "digitalization" concept genesis. The content of digital

processes and tools that ensure adoption of rational strategic and operational managerial decisions that affect optimization and increase of organization's efficiency is disclosed.

It is emphasized that making a decision on digitalization is a prerogative of top management, which determines the strategy and directions of organization's development. At the same time, expediency of involving middle management, IT experts and consultants with experience in implementing digital technologies is emphasized.

The content of management digitalization process by a step-by-step algorithm is disclosed. Basic principles of management digitalization are presented. Managerial processes that can be improved with the help of digital technologies are singled out and effective digitalization methods are highlighted.

The essence of management digitalization in organizations is revealed and its strengths are identified based on the synthesis of existing practical experience. The opportunities created by management digitalization to improve efficiency, productivity, and profitability of organizations are substantiated. It is argued that foresight trajectories of digitalization of operational and managerial activities determine organizations' ability to remain competitive in the era of technical and technological changes.

A structural design of the model for introducing digital technologies into organization management is proposed and the content of its implementation stages is characterized. In parallel, the invariance of new digital tools implementation – development of a new tool in-house or purchase of a finished product from an external developer or intermediary – is emphasized, along with the need to identify strengths and weaknesses of both alternatives.

Keywords: digital economy, management digitalization, managerial decisions, management digitalization processes, management digitalization tools.

Постановка проблеми. Високотехнологічна, постіндустріальна доба, яка стала нинішньою реальністю, принципово відрізняється від попередніх технологічних укладів. Хмарні рішення, платформові бізнес-технології, штучний інтелект, роботизація та комп'ютеризація, аналітика даних, машинне навчання, блокчейн та інші прогресивні технології створюють передумови для переведення багатьох операційних та управлінських процесів у цифровий формат, що дозволяє оптимізувати ресурсний потенціал та підвищити результативність діяльності організацій.

Цифрові технології у плануванні ресурсів, формуванні системи управління відносинами з клієнтами (CRM) і налагодження взаємодії з клієнтами, управління фінансами, управління витратами, управління персоналом, управління логістичним ланцюгом та багатьма іншими компонентами

внутрішнього і зовнішнього середовища організацій забезпечують динамізм та якість у веденні діяльності за різними напрямками та посилення конкурентоспроможності.

Наявні техніко-технологічні можливості актуалізують дослідження науково-прикладних аспектів щодо запровадження інструментарію цифровізації в управління організаціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатовекторність та різноплановість теоретико-прикладної проблематики цифровізації управління знайшла відображення в наукових публікаціях за авторством українських та іноземних вчених. Сучасний вітчизняний науковий доробок представлено працями таких авторів як Баранов В. В., Бут-Гусаїм О. Г., Гарькава В. Ф., Зеліч В. В., Ковтуненко К. В., Мизников І. О., Матвеев М. Е., Саюн А. О., Толстова А. В., Фокіна-Мезенцева К. В., Фостолович В. А. та охоплює методологічні аспекти менеджменту в умовах трансформації національної економіки в умовах цифровізації [1], трактування цифрового менеджменту, підходи до визначення поняття цифровізації, аргументацію сильних сторін та ідентифікацію проблем цифрового менеджменту, визначення завдань в алгоритмізації програми комплексної цифровізації менеджменту [2], основні аспекти та мету цифровізації системи менеджменту, визначення нових можливостей для бізнесу на основі цифрових перетворень бізнес-процесів [3], систематизацію принципів цифровізації системи управління в контурі ключових проблем інформаційно-управлінських систем [4], аргументацію місця цифровізації в реалізації бізнес-процесів, елементи цифрової інфраструктури [5], виокремлення детермінант системи менеджменту в умовах становлення цифрової економіки, виявлення характерних рис цифрового менеджменту в порівнянні з традиційним, характеристику елементів цифрової інфраструктури, аргументацію формування нової моделі менеджменту, що базується на застосуванні програмного забезпечення з метою автоматизації управлінської діяльності [6].

Дослідницька увага зарубіжних авторів сконцентрована на логічному ланцюгу досліджень від фундаментальних положень до прикладного інструментарію цифрових технологій в бізнесі та управлінні. Так, дослідниками Краус С., Дурет С., Феррейра Ж., Вейга П., Кайлер Н., Вайнманн А. представлено карту тематичної еволюції досліджень цифрової трансформації у сферах бізнесу та управління [7]. Ловсін А. всебічно аналізує оптимізацію бізнесу на основі діджиталізації [8], Швертнер К. досліджує можливості цифрової трансформації бізнесу як зміни, пов'язані із застосуванням цифрових технологій у всіх аспектах бізнесу, виклики та ризики, зумовлені цифровими технологіями [9].

Практичні аспекти цифровізації управління відображено в дослідженнях, оцінках та прогностичних висновках, що представлені на різноманітних платформах [10-15].

Метою статті є науково-прикладна аргументація цифровізації управління в організаціях через призму процесів та інструментів, а також розроблення моделі їх імплементації у практику менеджменту.

Виклад основного матеріалу. Нинішня соціоекономічна реальність характеризується стрімким темпом інноваційних змін та техніко-технологічного поступу. Розвиток цифрових технологій здійснює різновекторний вплив на життєдіяльність людей, позначаючись на стилі та способі життя, а також кардинальним чином модифікує способи комунікацій бізнесових агентів з клієнтами, партнерами та співробітниками. Однією з головних сфер, яка зазнає масштабного впливу з боку цифровізації, є управління. Цифрові інструменти та технології, як доводить теорія та підтверджує практика, можуть суттєво спростити процес прийняття рішень та оптимізувати діяльність підприємств й організацій з метою досягнення поставлених цілей.

Розглядаючи генезис поняття «цифровізація», зазначимо, що одним з поширених трактувань є дефініція, наведена професорами Університету Північної Кароліни в публікації «Цифровізація. Міжнародна енциклопедія теорії та філософії зв'язку». «Цифровізація – це процес впровадження цифрових технологій та інструментів у всі сфери життя з метою покращення процесів, оптимізації та забезпечення ефективнішого використання ресурсів» [11].

Акцентуємо увагу, що цифровізація охоплює не тільки впровадження цифрових технологій, а й зміну культури та структури управління, зміну бізнес-моделей, впровадження нових форм комунікації та співпраці між різними стейкхолдерами. Оскільки цифровізація впливає на різні аспекти життєдіяльності людини, вона є ключовим фактором розвитку сучасного світу і відіграє важливу роль у формуванні як професійного, ділового, так і особистого майбутнього.

У розвиток попередньої тези підкреслимо, що цифровізація у сфері управління організацією є комплексним та системним процесом оптимізації та автоматизації прийняття управлінських рішень [5; 7; 10; 11]. Базуючись на дослідженнях європейських та американських науковців, пропонуємо уточнення досліджуваного феномену. Отже, цифровізація управління – це комплексний процес перетворення систем управління на основі впровадження цифрових інструментів, процесів та технологій, які дають можливість швидко та точно збирати, аналізувати та використовувати дані для прийняття стратегічних та оперативних рішень, оптимізувати бізнес-процеси та посилювати в такий спосіб конкурентоспроможність.

В координатах цифрової економіки менеджмент організацій усвідомлює, що успішність діяльності та конкурентоспроможність на національному й глобальному ринках залежить від динаміки та наслідків впровадження новітніх, проривних технологій Індустрії 4.0. Часто необхідність цифровізації

виникає у зв'язку з тим, що традиційні методи не спроможні забезпечити високий рівень ефективності та не відповідають вимогам сьогодення. В таких ситуаціях необхідно приймати рішення щодо впровадження цифрових технологій.

Прийняття рішення про цифровізацію – прерогатива вищого рівня менеджменту (топ-менеджменту), який визначає стратегію та напрямки розвитку організації. Проте, рішення може бути прийняте і на рівні середньої ланки керівництва (мідл-менеджмент), якщо воно стосується конкретного департаменту або підрозділу організації. Зауважимо, що до процесу прийняття рішення залучаються також експерти зі сфери ІТ та консультанти з досвідом впровадження цифрових технологій. Рішення приймається на основі аналізу показників ефективності роботи та визначення необхідності покращення процесів. Зазвичай таке рішення приймається з метою оптимізації бізнес-процесів, підвищення якості обслуговування та зниження витрат на управління.

Важливе значення для пояснення феномену цифровізації управління має її процес, до алгоритму якого, як визначено на теоретичному рівні та підтверджено у практичній площині, входить декілька етапів, зокрема:

1. Аналіз та оцінювання поточного стану бізнес-процесів і визначення пріоритетів для цифровізації.
2. Вибір цифрових технологій та інструментів, які найбільш підходять для вирішення конкретних завдань.
3. Розробка та впровадження нових цифрових процесів та інструментів.
4. Тестування та налаштування цифрових рішень для досягнення оптимальних результатів.
5. Навчання персоналу та забезпечення підтримки й обслуговування цифрових рішень [7].

У продовження вищезгаданого необхідним також є визначення основних принципів цифровізації управління, які включають:

- Цілеспрямованість та стратегічне планування: перед впровадженням цифрових технологій потрібно визначити чітку стратегію та цілі, які організація прагне досягти.
- Поступовість: впровадження нових технологій потрібно здійснювати поступово, етапами, щоб уникнути проблем з інтеграцією та негативним впливом на роботу бізнесу.
- Культура інновацій: цифровізація потребує зміни мислення та культури компанії, включаючи підвищення гнучкості, створення сприятливого середовища для інновацій та підтримки ідей співробітників.
- Системність та інтегрованість: впровадження нових технологій потрібно здійснювати системно та інтегровано, з метою покращення ефективності та зменшення часових затрат.

– Відкритість та співпраця: цифровізація управління потребує співпраці між різними структурними підрозділами та зовнішніми партнерами, включаючи інші компанії, що можуть допомогти із впровадженням нових технологій [9].

Опираючись на викладене вище, зазначимо, що суттєву частину управлінських процесів можна покращити за допомогою цифрових технологій. Одним із них є процес управління взаємодією з клієнтами (CRM). Цей процес можна цифровізувати за допомогою спеціальних програм, які дозволяють автоматизувати процеси продажу, маркетингу, підтримки клієнтів та аналізу даних. Застосування цифрових інструментів дозволяє збільшити ефективність процесу CRM, покращити якість обслуговування клієнтів, зменшити час відгуку на запити та збільшити продуктивність працівників [13].

Іншим управлінським процесом, який можна оцифрувати, є процес управління виробництвом. Цей процес можна цифровізувати за допомогою використання програмного забезпечення для управління виробництвом (MES), яке дозволяє автоматизувати процеси планування, контролю якості, виробництва та відстеження виробництва продукції [9]. В результаті впровадження цифрових інструментів підприємство може зменшити витрати на виробництво, підвищити якість продукції, скоротити час на розробку нових продуктів та поліпшити управління процесами виробництва.

Ефективним способом цифровізації є використання систем електронного документообігу та електронних підписів, які зазвичай використовуються разом. Вони можуть застосовуватись для управління персоналом, фінансової звітності та інших управлінських процесів, що вимагають здійснення операцій з документами та їх підписання [7]. Електронні підписи дозволяють засвідчувати документи в електронному вигляді, що спрощує та прискорює процеси підписання документів та укладання угод.

Серед управлінських процесів, що підлягають оцифруванню, – процес управління проектами. Поширеними онлайн-інструментами у цій підсистемі менеджменту, які використовуються для планування, відстеження та звітування проєктів, є такі як Asana, Trello, JIRA тощо [7]. Вони дозволяють ефективно координувати роботу та співпрацювати в команді, розподіляти завдання та поширювати дані проєкту в режимі реального часу, а також оперативно отримувати повідомлення про нові оновлення та зміни. Такі інструменти сприяють оптимізації часу, що витрачається на адміністративну роботу, покращенню комунікацій в команді, підвищенню ефективності виконання проєктів.

Підкреслимо, що спектр можливих способів цифровізації управління не є обмеженим, і розвиток в даному напрямі є надзвичайно динамічним. Вже нині численні організації застосовують як в операційній, так і в управлінській

діяльності різноманітні інструменти цифровізації, забезпечуючи конкурентоспроможність на основі оптимізації бізнес-процесів та управлінського функціоналу.

Узагальнення досвіду цифровізації управління в організаціях наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Сутність та сильні сторони цифровізації управління в організаціях

Цифровий інструмент	Сутність	Сильні сторони
Хмарні технології	Забезпечення доступу до даних та сприяння інвесторам у прийнятті ефективних рішень щодо вкладення коштів	Зниження витрат, прискорення процесу прийняття рішень
AI-аналіз відділень	Використання машинного навчання та аналітики для виявлення та вирішення проблем в роботі відділень	Зменшення часу на вирішення проблем, покращення якості обслуговування клієнтів
Системи розподіленого зберігання даних (Distributed Ledger Technology, DLT)	Можливість підтвердження операцій безпосередньо між банківськими установами, а не через посередників	Підвищення ефективності та безпеки операцій, скорочення часу на обробку операцій
Електронний документообіг	Забезпечення збереження документації в електронному вигляді та швидкого й ефективного обміну документами між різними структурними підрозділами	Зниження витрат на друк та зберігання паперових документів, підвищення швидкості обробки документів
ERP-система (Enterprise Resource Planning)	Система для автоматизації та інтеграції бізнес-процесів компанії, що дозволяє управляти ресурсним забезпеченням, включаючи фінансові, матеріальні та людські ресурси	Оптимізація бізнес-процесів, зменшення часу та зусиль на адміністрування, покращення моніторингу та аналітики
Agile	Методологія управління проектами, що дозволяє гнучко реагувати на зміни вимог та швидко впроваджувати зміни	Зменшення ризику проектних затримок та неуспішних проектів, підвищення якості продукту та задоволення клієнтів, більш ефективне використання ресурсів
BI-система (Business Intelligence)	Система для аналізу даних та отримання бізнес-інформації з різних джерел	Покращення аналітики та прийняття рішень на основі даних, зменшення часу та зусиль на збір і аналіз даних

Джерело: складено на основі [8; 12; 14; 15]

Серед зазначених можливостей виокремимо такі:

1. Автоматизація та оптимізація процесів: зменшує кількість помилок, збільшує швидкість виконання та підвищує ефективність, оптимізуючи використання ресурсів, таких як час, людські ресурси, енергія та матеріали.
2. Збільшення точності та надійності: використання цифрових інструментів дозволяє зменшити кількість помилок та покращити надійність даних.
3. Підвищення зручності: цифрові інструменти забезпечують зручний та швидкий доступ до інформації, що полегшує процес прийняття рішень та дозволяє забезпечити більш якісне обслуговування клієнтів.
4. Покращення комунікацій: цифровізація спрощує комунікацію та забезпечує її надійність між різними структурними підрозділами організацій та із зовнішніми стейкхолдерами за допомогою ефективних інструментів.
5. Розширення географії: цифрові інструменти дозволяють здійснювати бізнес на масштабних територіях, що збільшує можливості розвитку та прибутковості організації.

Важливим науково-прикладним аспектом досліджуваної проблематики є розроблення моделі впровадження цифрових технологій у практику менеджменту. Представлена на рис. 1 модель схематично узагальнює даний процес.

Першим етапом алгоритму запропонованої моделі є аналіз, оцінювання поточного стану бізнес-процесів та визначення пріоритетів для цифровізації. В даний етап входять такі кроки:

1.1. Збір та аналіз інформації: Проведення детального аналізу поточного стану процесів управління в організації. Необхідні дані можна отримати, використовуючи внутрішні ресурси організації, опитування співробітників та клієнтів, а також зовнішні джерела.

До даного кроку також входить аналіз продуктивності та результативності процесів. Потрібно виявити слабкі місця, зайві етапи, дублювання робіт або інші проблеми, які можуть бути вирішені за допомогою цифрової трансформації. Цьому сприятиме визначення ключових показників ефективності (КРІ) та метрики, що використовуються для оцінювання процесів.

1.2. Визначення пріоритетів: На основі аналізу та оцінювання можна визначити пріоритетні напрями для цифровізації управління в організації. Для цього слід виділити процеси, в яких цифрові технології можуть найбільше покращити ефективність, забезпечити швидкість, точність та клієнтоорієнтованість. Доцільно розглянути потенційні вигоди, включаючи зменшення витрат, автоматизацію, поліпшення якості обслуговування та збільшення задоволеності клієнтів і таким чином обрати процеси, які будуть оцифровані в першу чергу.

1.3. Планування дій: Розробка конкретного плану дій для впровадження цифрових рішень управління за визначеними пріоритетами. Потрібно встановити мету, завдання та терміни для кожної цифрової ініціативи. Даний план має бути в межах загальної стратегії організації.

Незважаючи на те, що рішення на даному етапі приймаються вищою ланкою керівництва, залучати потрібно різні рівні. Адже лише в даному випадку можна зібрати достатньо відповідної інформації та виявити слабкі сторони, які можна покращити в майбутньому.

Рис. 1. Структурна схема моделі впровадження цифрових технологій у сферу управління організації

Джерело: авторська розробка

Другим етапом в наведеній моделі цифровізації управління в організації є вибір цифрових технологій та інструментів. На цьому етапі звертається увага на такі аспекти:

2.1. Дослідження ринку: Важливо провести детальне дослідження ринку цифрових технологій та інструментів, які доступні та найбільш підходять для вирішення поставленої проблеми. Вивчаються приклади успішної цифрової трансформації управління у відповідній сфері діяльності та інших схожих секторах.

2.2. Визначення вимог: Встановлюються конкретні вимоги до цифрових технологій та інструментів. Залучаються заінтересовані сторони та відповідні структурні підрозділи організації для узагальнення вимог, які включають функціональність, масштабованість, безпеку даних, інтеграцію з існуючими інформаційними системами та інші фактори.

2.3. Оцінювання технологій: Здійснюється оцінювання різних цифрових технологій та інструментів згідно з визначеними вимогами. Проводиться порівняння їхніх можливостей, сильних сторін, слабких сторін та вартості. Враховуються також аспекти сумісності з існуючими інформаційними системами організації та легкість впровадження, щоб обрати найкращу альтернативу.

На основі проведеного дослідження та аналізу робиться висновок щодо того, яким чином можна максимально покращити обраний процес шляхом цифровізації. Розробляється концепція цифрового процесу, яка включає опис обраного напрямку цифровізації, технологій, які будуть використані, та очікувані результати. Акцентуємо увагу, що на даному етапі імплементації цифрових технологій в управління організацією доцільно залучати не лише внутрішніх, а й зовнішніх експертів, консультації яких сприятимуть прийняттю ефективнішого рішення.

Після вибору процесу, який буде оцифровано, та інструменту, за допомогою якого це буде здійснено, слідує етап розробки та власне впровадження нових цифрових інструментів. Підкреслимо, що даний процес можливий у двох альтернативах: розроблення нового інструменту власними силами організації або придбання готового продукту в зовнішньої компанії-розробника чи посередника. Тому доцільно проаналізувати сильні та слабкі сторони обох альтернатив та обрати варіант, який доцільніше використовувати в організації.

Переконані, що покрокове втілення наведеної моделі сприятиме результативності та ефективності імплементації цифрових технологій в управління організаціями.

Висновки. В результаті проведеного дослідження отримано достатньо аргументів на користь того, що в координатах нової економіки цифровізація управління є необхідним кроком для поліпшення результативності та підвищення ефективності організацій різних сфер діяльності. Цифрові технології дозволяють зменшити витрати, підвищити якість виробництва та послуг, оптимізувати внутрішні та зовнішні комунікації. Незважаючи на те, що процес цифровізації супроводжується значними часовими та фінансовими витратами, у довгостроковій перспективі він забезпечить суттєві зиски. Маємо підстави стверджувати, що форсайт-траєкторії цифровізації операційної та управлінської діяльності визначають можливості організацій залишатися

конкурентоздатними та конкурентоспроможними в епоху техніко-технологічних змін.

Горизонт подальших розвідок авторів визначається комплексним дослідженням галузевих особливостей цифровізації управління в організаціях різних масштабів діяльності.

Література:

1. Фокіна-Мезенцева К. В., Саюн А. О. Економіка і менеджмент в умовах цифровізації. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. 2022. № 28. С. 39-53. DOI: 10.33813/2224-1213.28.2022.4
2. Бут-Гусаїм О. Г., Ковтуненко К. В. Цифровий менеджмент: проблеми та перспективи розвитку. *Бізнес Інформ*. 2020. № 6. С. 297-304.
3. Зеліч В. В., Гарькава В. Ф., Матвеев М. Е. Цифровізація системи менеджменту підприємства в умовах глобалізаційних змін. *Ефективна економіка*. 2023. № 2. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.2.42>. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2023_2_44
4. Толстова А. В., Мизников І. О. Особливості формування системи управління підприємством в умовах цифровізації. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2022. № 78-79. С. 179-188. DOI: <https://doi.org/10.18664/btie.78-79.282637>
5. Фостолович В. А. Цифровізація в сучасній системі управління. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2019. № 7. С. 154-168. DOI: 10.37128/2411-4413-2019-7-17
6. Баранов В. В. Цифровий менеджмент як невід'ємний складник цифрової економіки. *Приазовський економічний вісник*. 2021. Вип. 1. С. 57-62. DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2021-1-9>
7. Kraus S., Durst S., Ferreira J., Veiga P., Kailer N., Weinmann A. Digital transformation in business and management research: An overview of the current status quo. *International Journal of Information Management*. 2022. Vol. 63. P. 102466. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2021.102466>
8. Lovsin A. 5 ways how digitalization can help management. *Business optimization*. 2022. URL: <https://easy.bi/blog/how-digitalization-helps-management>
9. Schwertner K. Digital transformation of business. *Trakia Journal of Science*. 2017. Vol. 15, Suppl.1. P. 388–393. URL: <https://doi.org/10.15547/tjs.2017.s.01.065>
10. Automation Anywhere. Офіційний веб-сайт. URL: <https://www.automationanywhere.com/>
11. Bowyer C. Digital transformation in banking: examples, benefits and trends. *Onfido*. 2023. URL: <https://onfido.com/blog/digital-transformation-in-banking/>
12. Business intelligence: A complete overview. *Tableau*. URL: <https://www.tableau.com/learn/articles/business-intelligence>
13. Ciklum. Офіційний веб-сайт. URL: <https://www.ciklum.com/our-expertise/robotic-process-automation/>
14. Ihnatiuk V. Digital transformation in banking - trends, examples. *Boosty Labs IT Outsourcing Company in Ukraine*. 2022. URL: <https://boostylabs.com/blog/digital-transformation-in-banking>
15. Shah A. Digital transformation: 5 real-world examples. *The Enterprisers Project*. 2023. URL: <https://enterpriseproject.com/article/2023/1/digital-transformation-real-world-examples>

References:

1. Fokina-Mezentseva, K. V., Saiun, A. O. (2022). Ekonomika i menedzhment v umovakh tsyfrovizatsii [Economy and management in the conditions of digitalization]. *Problemy innovatsijno-investytsijnogo rozvytku*, 28, 39-53. DOI: 10.33813/2224-1213.28.2022.4 [in Ukrainian].
2. But-Husaim, O. H., Kovtunencko, K. V. (2020). Tsyfrovij menedzhment: problemy ta perspektyvy rozvytku [Digital Management: The Development Problems and Prospects]. *Biznes Inform*, 6, 297-304 [in Ukrainian].
3. Zelich, V. V., Har'kava, V. F., Matveiev, M. E. (2023). Tsyfrovizatsiia systemy menedzhmentu pidpriemstva v umovakh hlobalizatsijnykh zmin [Digitalization of the management system of the enterprise in the conditions of globalization changes]. *Efektivna ekonomika*, 2. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.2.42>. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2023_2_44 [in Ukrainian]
4. Tolstova, A. V., Myznykov, I. O. (2022). Osoblyvosti formuvannia systemy upravlinnia pidpriemstvom v umovakh tsyfrovizatsii [Peculiarities of the formation of the enterprise management system in conditions of digitalization]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, 78-79, 179-188. DOI: <https://doi.org/10.18664/btie.78-79.282637> [in Ukrainian].
5. Fostolovych, V. A. (2019). Tsyfrovizatsiia v suchasnij systemi upravlinnia [Digitalization in the modern management system]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktual'ni pytannia nauky i praktyky*, 7, 154-168. DOI: 10.37128/2411-4413-2019-7-17 [in Ukrainian].
6. Baranov, V. V. (2021). Tsyfrovij menedzhment iak nevid'iemnyj skladnyk tsyfrovoi ekonomiky [Digital management as an integral component of the digital economy]. *Pryazovs'kyj ekonomichnyj visnyk*, 1, 57-62. DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2021-1-9> [in Ukrainian].
7. Kraus, S., Durst, S., Ferreira, J., Veiga, P., Kailer, N., Weinmann, A. (2022). Digital transformation in business and management research: An overview of the current status quo. *International Journal of Information Management*. Vol. 63. P. 102466. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2021.102466>
8. Lovsin, A. (2022). 5 ways how digitalization can help management. *Business optimization*. URL: <https://easy.bi/blog/how-digitalization-helps-management>
9. Schwertner, K. (2017). Digital transformation of business. *Trakia Journal of Science*. Vol. 15, Suppl.1. P. 388–393. URL: <https://doi.org/10.15547/tjs.2017.s.01.065>
10. Automation Anywhere. Офіційний веб-сайт. URL: <https://www.automationanywhere.com/>
11. Bowyer, C. (2023). Digital transformation in banking: examples, benefits and trends. Onfido. URL: <https://onfido.com/blog/digital-transformation-in-banking/>
12. Business intelligence: A complete overview. Tableau. URL: <https://www.tableau.com/learn/articles/business-intelligence>
13. Ciklum. Офіційний веб-сайт. URL: <https://www.ciklum.com/our-expertise/robotic-process-automation/>
14. Ihnatiuk, V. (2022). Digital transformation in banking - trends, examples. Boosty Labs IT Outsourcing Company in Ukraine. URL: <https://boostylabs.com/blog/digital-transformation-in-banking>
15. Shah, A. (2023). Digital transformation: 5 real-world examples. The Enterprisers Project. URL: <https://enterpriseproject.com/article/2023/1/digital-transformation-real-world-examples>

УДК 338.48

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-418-427](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-418-427)

Гогунська Олена Андріївна аспірант кафедри економіки, підприємництва та фінансів, Бердянський державний педагогічний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, 69063, <https://orcid.org/0000-0002-2433-8239>

Антипенко Ярослав Дмитрович розробник програмного забезпечення, компанія Playtika, Хмельницьке ш., 114в, м. Вінниця, 21000, <https://orcid.org/0009-0005-3466-2031>

СУЧАСНІ СТРАТЕГІЇ ТА МОДЕЛІ РОЗВИТКУ МОРСЬКИХ КУРОРТІВ ТА ЇХ АНАЛІЗ, ПРИКЛАДИ ЗАСТОСУВАННЯ НА ПРАКТИЦІ

Анотація. Глобальна індустрія туризму стає все більш конкурентоспроможною завдяки швидкому зростанню нових напрямків і постійному розвитку існуючих. Маркетинг у туризмі став важливою темою через зростання кількості мандрівників, інновації в маркетингових стратегіях і впровадження нових технологій залучення клієнтів. Індустрія туризму та гостинності значною мірою покладається на маркетинг, щоб зв'язатися зі своєю цільовою аудиторією, використовуючи різні рекламні методи для заохочення бронювань або відвідувань. Крім того, туристичний маркетинг може мати глибокий вплив на місцеву економіку, залучаючи підприємства, туристів і фінансові ресурси до різних регіонів, що робить його неймовірно вигідним.

У статті розглядаються основні сучасні стратегії та моделі розвитку морських курортів. Так, проведено характеристику сутності морських курортів як категорії економічної науки та об'єкта дослідження регіональної економіки. Виділено поняття морського курорту та чинники його розвитку. У дослідженні також звертається увага на аналіз основних моделей розвитку курортів. В дослідженні розглянуто теоретичні аспекти вивчення механізму територіального управління морським курортом. Проведено аналіз стану курортного господарства. Досліджено приклади застосування на практиці сучасних стратегій розвитку морського курорту. Окреслено суть стратегії соціально-економічного розвитку морських курортів. Виділено соціально-економічні, географічні та міжнародні аспекти і особливості, а також проблеми розвитку приморських, морських туристичних регіонів. Виділено особливості формування, просування та реалізація туристичних продуктів морських курортів. Перспективність дослідження забезпечується єдністю

теорії та методології. Стаття сприятиме подальшому визначенню особливостей вдосконалення управління морськими курортами.

Ключові слова: туристична дестинація, розвиток морських курортних територій, морський курорт.

Gogunsk Olena Andriivna Postgraduate Student of the Department of Finance and Credit, Berdyansk State Pedagogical University, St. Zhukovsky, 66, Zaporozhye, 69063, <https://orcid.org/0000-0002-2433-8239>

Antypenko Yaroslav Dmytrovych Software Developer, Company Playtika, Khmelnytsky w., 114b, Vinnitsa, 21000, <https://orcid.org/0009-0005-3466-2031>

MODERN STRATEGIES AND MODELS OF DEVELOPMENT OF SEASIDE RESORTS AND THEIR ANALYSIS, EXAMPLES OF APPLICATION IN PRACTICE

Abstract. Due to the rapid growth of new destinations and the ongoing development of existing ones, the global tourism industry is becoming increasingly competitive. The boost in travellers, the innovation of marketing strategies, and the introduction of new technologies to attract customers have made marketing in tourism a vital topic. The tourism and hospitality industries depend heavily on marketing to connect with their target audience, employing different promotional techniques to motivate bookings or visits. Furthermore, tourism marketing may profoundly impact the local economy by bringing businesses, tourists, and financial resources to different regions, making this marketing branch particularly profitable.

The article discusses the main modern strategies and models of development of seaside resorts. Thus, it defines the nature of seaside resorts as a category of economic science and a research subject of regional economics. The notion of a seaside resort and the factors of its development are identified. The study also draws attention to analysing the leading models of resort development and covers the theoretical aspects of examining a sea resort's territorial management mechanism. It gives a brief overview of an analysis of the state of the resort economy, having examined the practical application of modern sea resort development strategies. The strategy for the social and economic development of seaside resorts has been defined in its essence. The article highlights social, economic, geographical and international aspects and features, as well as problems of development of coastal and marine tourist regions. The features of formation, promotion and sale of tourist products of seaside resorts are identified. The research has the potential to be promising because of the unity of theory and methodology. The article will contribute to a better definition of the features that can improve the management of seaside resorts.

Keywords: tourist destination, development of seaside resort areas, seaside resort.

Постановка проблеми. Важливість туристичної дестинації в системі туризму зумовлена її здатністю залучати туристів, збільшувати кількість їх прибуттів і стимулювати всю галузь. «Уніфікований туристичний ландшафт» не може бути створений через відсутність диференціації між умовами призначення та звичайними умовами за допомогою правильного проектування та управління.

Включення України у світовий економічний простір і здобуття незалежності створили перешкоди для становлення вітчизняних туристичних дестинацій, що зумовило необхідність оцінки існуючої системи туристичної привабливості. Оцінка ефективності функціонування туристичних дестинацій є вирішальним фактором у створенні ефективних стратегій управління.

Актуальність даного дослідження зумовлена тим, що глобалізація, вищий рівень життя в розвинутих країнах, збільшення інвестицій у туристичні об'єкти та збільшення мобільності людей – все це сприяє динамічному розвитку глобальної курортної економіки, зокрема морських курортів. Розвиток економічних моделей, включаючи ринкову рівновагу, відносини власності та інші правила регулювання, зберігається в курортній діяльності як окремій бізнес-сфері. Загальний економічний розвиток у зазначеній сфері має свої унікальні особливості та відображається в конкретних діях суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перспективні моделі організації туристичного бізнесу досліджував у своїх наукових працях досліджував Безуглий І. В. [3]. Науковець також досліджував інструментальне забезпечення протидії кризовим явищам у туризмі, виділивши в ньому основні аспекти [2]. Моделі розвитку індустрії туризму вивчав Бартошук О. В., зокрема науковець здійснив аналіз зарубіжного досвіду в сфері туризму в тому числі і морського [1]. Джинджоян В. В., Тесленко Т. В., Горб К. М. виділили та вказали на інноваційні технології в туризмі та гостинності [4]. Стратегії розвитку регіональних туристичних дестинацій досліджувала Лужанська Т. Ю. [5]. Проблематикою типізації дестинацій займалися Любіцева О. О., Третьяков О. В. [6].

Таким чином, напрацювання науковців з нашої теми наявні у чималій кількості. Тому необхідно порівняти та узагальнити їх ідеї, міркування для якісного дослідження сучасних стратегій та моделей розвитку морських курортів.

Мета статті - висвітлення понять «морський курорт»; характеристика сучасних стратегій розвитку курортів; з'ясування та аналіз моделей розвитку морського курортного бізнесу; огляд практики застосування стратегій та моделей розвитку морських курортів.

Виклад основного матеріалу. Маркетинговий підхід до туризму спрямований на отримання конкурентної переваги представників туристичної індустрії та базується на ретельному аналізі різних якісних і кількісних

аспектів туристичних товарів. Надання туристичних послуг передбачає залучення різноманітних суб'єктів та систем туризму.

Предметом дослідження виступає морський курорт, зокрема під даним твердженням розуміють місто, село чи готель, який служить для відпочинку та розташований на узбережжі. Якщо пляж є основним напрямком для туристів, його можна назвати пляжним курортом [7].

Морські курорти існують давно. Так, за часів Римської імперії місто Байе на Тірренському морі в Італії був популярним місцем заможних людей, які шукали відпочинку. Унікальним прикладом стародавньої культури дозвілля на березі моря є Баркола, місто на півночі Італії, яке може похвалитися розкішними комплексами римських вілл. Колчестерський острів Мерсі в графстві Ессекс, Англія, був популярним приморським місцем для заможних римлян [7].

У середині 19 століття пляж став популярним туристичним напрямком, що поклало початок індустрії міжнародного туризму. У 18 столітті знать заснувала морські курорти для свого дозвілля, а пізніше переїхала до модних курортів для відпочинку та оздоровлення.

В сучасному світі сфера туризму та курортів стає однією з основних галузей, що впливає на загальний стан і тенденції світової економіки. Так було схвалено Кабінетом Міністрів України Стратегію розвитку туризму та курортів на період до 2026 року (дивитися схему 1) [8].

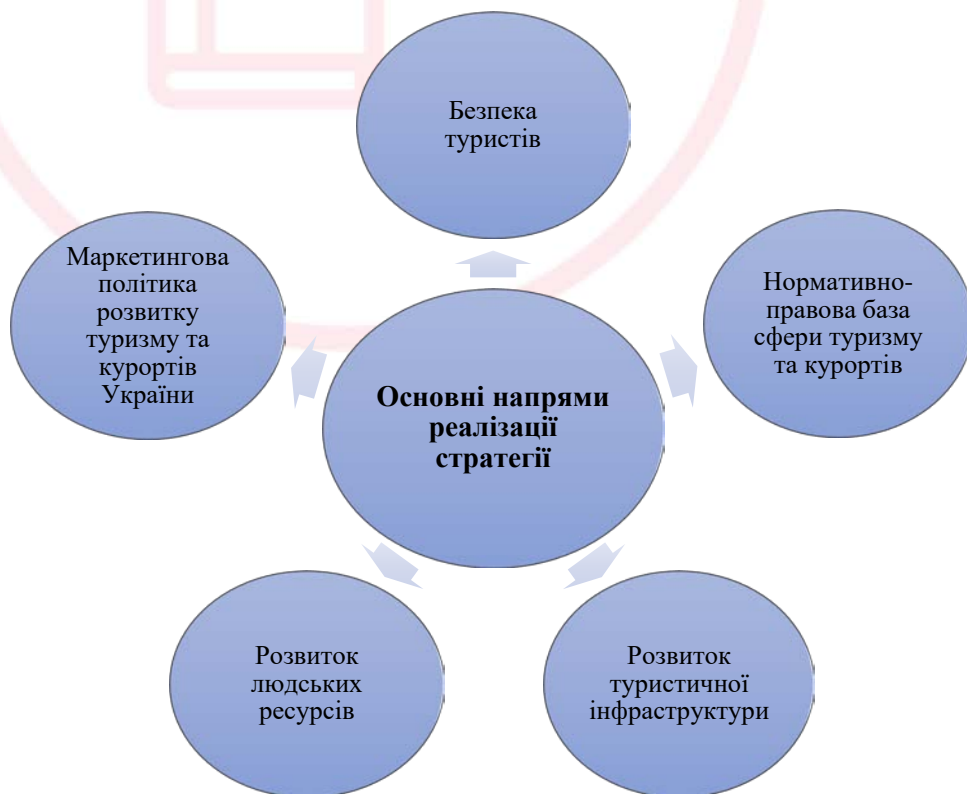

Схема 1. Основні напрями реалізації стратегії [8]

Постійний розвиток туристичних продуктів, послуг, орієнтація на різноманітні групи клієнтів є традиційним підходом, який підвищує конкурентоспроможність туристичного бізнесу. Незважаючи на зусилля із залучення інвестицій, збільшення рекламних бюджетів та вдосконалення туристичних продуктів, досвід показує, що ці методи не завжди дають бажаний результат. Туристичні компанії змушені шукати інші засоби отримання конкурентних переваг. Оптимізація моделей організації туристичного бізнесу може бути досягнута різними техніками. На думку аналітиків, оптимізація організації бізнесу веде до отримання більших прибутків, а не до підвищення чи розширення туристичних продуктів.

Інтеграція України у світовий економічний простір та її автономія зробили процес становлення туристичної дестинації у внутрішній країні складним, що зумовило необхідність оцінки поточної системи туристичних дестинацій. Таким чином, оцінка того, як працюють туристичні напрямки, є вирішальним фактором у створенні ефективних стратегій управління [6].

Дестинація має відповідати наступним критеріям:

- а) транспортна доступність та наявність певного набору послуг належної якості для обслуговування туристів (трансфер, розміщення, харчування та ін.);
- б) наявність цікавих для відвідування пам'яток природи, історії, культури, релігії і т.д.;
- в) наявність інформаційних систем (наприклад, систем комп'ютерного бронювання) задля просування продукту на туристичному ринку [5].

Еволюція сфери туризму вказує на зміну фокусу від колективного туристичного продукту до індивідуальних турів чи зображень, що сприяє розвитку цікавості до індивідуальних процесів. Проте поза увагою дослідників залишилися обґрунтування напрямів використання кастомізації в туризмі [3].

Розвиток туризму в різних країнах вимагає створення та діяльності органів регулювання. Цьому сприяють різні соціально-економічні та політичні умови в окремих державах, значення і масштаби туризму в національній економіці, ринкові відносини. Можна виділити чотири моделі розвитку індустрії туризму на державному рівні (дивитися схему 2). Роль держави у розвитку туристичного сектору добре усвідомлюється [1].

Схема 2. Моделі розвитку туристичної галузі [1]

Організація туристичної галузі України та масштаби міжнародного туризму роблять третю модель розвитку найбільш прийнятною. Розвиток туризму в Україні зосереджено на розробці комплексного плану його розвитку як на національному, так і на регіональному рівнях, який враховуватиме досвід зарубіжних країн та їх історичні, правові та культурні аспекти. Систему розвитку туризму в Україні необхідно вдосконалити шляхом створення національної туристичної адміністрації, адміністративно-маркетингових підрозділів, створення регіональних мереж туристичних офісів.

Вивчаючи досвід різних країн і сучасні моделі розвитку туризму, можна зробити висновок, що ступінь залучення держав до розвитку туризму визначається їх економічним прогресом. У той час як у розвинутих економіках ринкова економіка може незначно впливати на державні структури, у нестабільних економіках більше уваги приділяється туристичному сектору. Приватному сектору допомагає держава, яка надає кредити або субсидії на будівництво та обслуговування готелів, а також на розвиток і управління туристичною інфраструктурою. У будь-якому разі держава має виступати координатором розвитку туристичної інфраструктури.

У ряді країн розробляються спеціальні державні програми стимулювання туризму, які передбачають прямі субсидії або пільги в оподаткуванні,

створення сприятливих умов для приватних інвестицій, позики за вигідними відсотковими ставками, зниження мит, збільшення бюджетних асигнувань на розвиток інфраструктури, надання гарантій на інвестиції з метою залучення інвесторів тощо.

Модель організації туристичного бізнесу намагається концептуалізувати створення економічної або соціальної цінності для постачальників послуг у реальних економічних обставинах, а також на рівні комунікацій і фінансових операцій. Крім того, головна проблема туристичної бізнес-моделі полягає в тому, як вона організована. Сучасна економіка залежить від різноманітних економічних теорій щодо організації туризму та суміжних секторів.

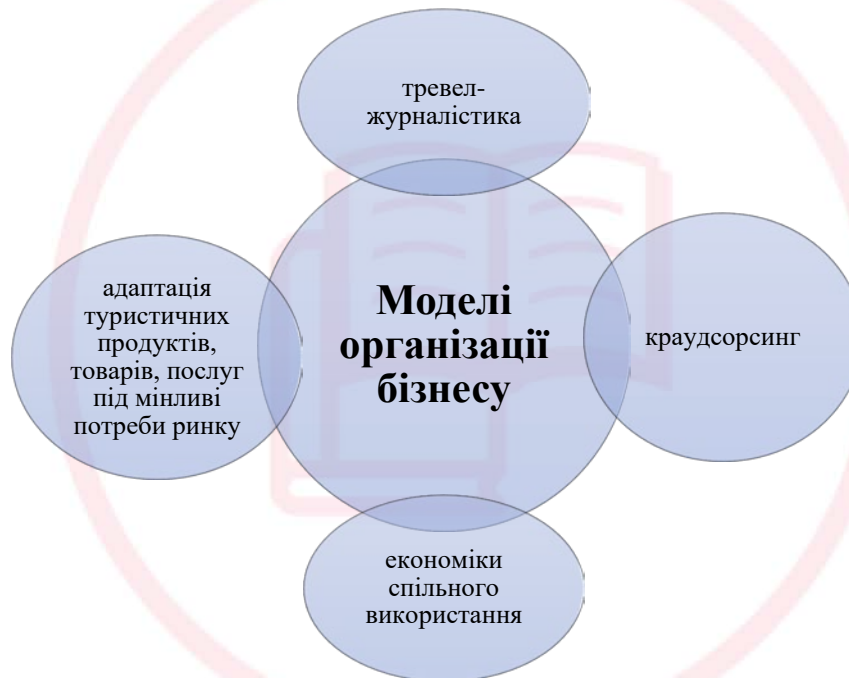

Схема 3. Основні моделі організації бізнесу [3]

У туристичній діяльності тревел-журналістику слід розглядати як один з інструментів рекламних кампаній. У рекламній діяльності спостерігається спад використання паперової реклами та впровадження електронних способів поширення інформації. Щоб зробити доступною електронну маркетингову інформацію, потрібна значна кількість енергії. Практичний підхід передбачає регулярне оновлення інформації для підтримки постійного інтересу споживачів до електронного ресурсу.

Туризм готовий перетворитися на новий тип організації бізнесу через краудсорсинг. Ще важливо усвідомити можливості його подальшого використання. «Краудсорсинг», що походить від англійської мови crowdsourcing, означає передачу певних виробничих функцій невизначеній групі осіб, які використовують інформаційні технології для координації своїх дій [4].

Економіка спільного використання, також відома як спільне споживання або «економіка спільного використання», стала популярною концепцією серед соціально активних людей. Суть цієї тенденції полягає в обміні та використанні того, що на даний момент більше не потрібно або не потрібно. У туризмі ця ідея практично втілилась у сервіси, пов'язані з автотранспортними послугами, користуванням велосипедами (sharing bike), орендою житла (сервіси Mushroom, Airbnb, Storage market), таймшером і каучсерфінгом (CouchSurfing) [3].

Сектор туризму розвивався відповідно до нових потреб споживачів і змін у туристичних продуктах, товарах і послугах. Індивідуалізовані туристичні продукти адаптовані для задоволення потреб конкретних груп споживачів шляхом налаштування. Кастомізація визначається як «процес налаштування замовлення продуктів відповідно до потреб конкретних споживачів шляхом конструктивних або дизайнерських змін [2].

Організація туристичного бізнесу може бути пов'язана з різними типами туристичних компаній. На схемі 3 представлено одну з класифікацій моделей організації туристичного бізнесу, в основі якої – рівень використання інформаційних технологій. Варто зазначити, що компанії, які поєднують функції традиційних та онлайн-агентств, насправді є більш конкурентоспроможними.

Схема 3. Класифікація основних моделей організації туристичного бізнесу [2]

Економічний розвиток, пов'язаний із туристичною сферою, визначає рівень конкурентоспроможності галузі. Інновації в організації туризму вимагають інтеграції інноваційних методів автоматизації бізнес-процесів, сучасних ідей управління людськими ресурсами, нового погляду на клієнтів, а також партнерства з постачальниками та підрядниками.

Зосереджуючись на суміжній економічній діяльності та оптимізуючи свої бізнес-моделі, індустрія туризму займає значну конкурентну позицію. Модель організації туристичного бізнесу – це концептуальний опис створення економічної чи соціальної цінності для споживачів і вибору послуг для монетизації. Тревел-журналістика вважається ефективним засобом омолодження туристичної індустрії, і її слід включати в усі рекламні кампанії. Досвід розвинених туристичних дестинацій свідчить про значний рівень використання таких бізнес-інструментів, як краудсорсинг, кастомізація, сегменти шерінгової економіки, широке залучення до бізнесу компаній-партнерів [4].

Завдяки своїм масштабам і важливості туризм вважається однією зі стратегічних галузей національної економіки та привабливою економічною діяльністю для інвестицій. Важливо мати комплексну систему управління, яка задовольняє сучасні та перспективні вимоги динамічного зростання та виконується на різних рівнях, включаючи державний, регіональний та індивідуальний.

Висновки. Туристичний напрямок охоплює територію з конкурентоспроможними туристичними ресурсами та бізнес-інфраструктурою, де туристичний продукт, який приваблює туристів, може бути створений без негативного впливу на туристичний ресурс або навколишнє середовище. Через наявність підсистем, залучених до туристичних потоків, стратегічне управління туристичними дестинаціями має базуватися на таких функціональних стратегіях, як управління логістикою та механізми конкурентоспроможності.

Література:

1. Бартошук О. В. Моделі розвитку індустрії туризму (зарубіжний досвід). Держава і регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2011. № 2. С. 62–68. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/bartoshuk.htm
2. Безуглий І. В. Інструментальне забезпечення протидії кризовим явищам у туризмі. Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. № 21. С. 117-121.
3. Безуглий І. В. Перспективні моделі організації туристичного бізнесу. Економіка та управління національним господарством. 2021. № 3 (149). С. 3–8. URL: [https://ird.gov.ua/sep/sep20213\(149\)/sep20213\(149\)_003_BezuhlyyI.pdf](https://ird.gov.ua/sep/sep20213(149)/sep20213(149)_003_BezuhlyyI.pdf)
4. Джинджоян В.В., Тесленко Т.В., Горб К.М. Інноваційні технології в туризмі та гостинності : навчальний посібник. Київ: Видавництво «Каравела». 2022. 340 с.
5. Лужанська Т. Ю. Стратегії розвитку регіональних туристичних дестинацій. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка. 2014. № 2. С. 175–180
6. Любіцева О. О., Третьяков О. В. Типізація дестинацій. Географія та туризм: зб. наук. пр. К., 2012. Вип. 17. С. 3-9.

7. Морський курорт. hmn.wiki. URL: https://hmn.wiki/uk/Seaside_town
8. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року: Розпорядж. Каб. Міністрів України від 16.03.2017 р. № 168-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-p#Text>
9. Кучер С. Ф., Шарик А. С. Стратегії аналізу регіональних економічних систем приморського регіону. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. 2017. № 23. С. 140-143. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_23/2/34.pdf

References:

1. Bartoshuk O. V. (2011) Modeli rozvytku industrii turyzmu (zarubizhnyi dosvid). [Tourism industry development models (foreign experience)]. Derzhava i rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpriemnytstvo. 2 (62–68). Retrieved from: https://tourlib.net/statti_ukr/bartoshuk.htm [in Ukrainian]
2. Bezuhlyi I. V. (2018) Instrumentalne zabezpechennia protydii kryzovym yavyscham u turyzmi. [Instrumental support to counteract the crisis in tourism]. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. 21 (117-121). [in Ukrainian]
3. Bezuhlyi I. V. (2021). Perspektyvni modeli orhanizatsii turystychnoho biznesu. [Perspective models of organizing tourism business]. Ekonomika ta upravlinnia natsionalnym hospodarstvom. 3 (149), 3–8. Retrieved from: [https://ird.gov.ua/sep/sep20213\(149\)/sep20213\(149\)_003_BezuhlyiI.pdf](https://ird.gov.ua/sep/sep20213(149)/sep20213(149)_003_BezuhlyiI.pdf) [in Ukrainian]
4. Dzhyndzhoian V.V., Teslenko T.V., Horb K.M. (2022) Innovatsiini tekhnolohii v turyzmi ta hostynnosti: navchalnyi posibnyk. [Innovative technologies in tourism and hospitality]. Kyiv: Vydavnytstvo «Karavela». 340 [in Ukrainian]
5. Luzhanska T. Yu. (2014) Stratehii rozvytku rehionalnykh turystychnykh destynatsii. [Development strategies for regional tourist destinations.] Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnogo universytetu. Seriya Ekonomika. 2 (175–180) [in Ukrainian]
6. Liubitseva O. O., Tretiakov O. V. (2012). Typizatsiia destynatsii. [Typing destinations]. Heohrafiia ta turyzm: zb. nauk. pr. K., 17 (3-9). [in Ukrainian]
7. Morskyi kurort. [Seaside resort]. Retrieved from: https://hmn.wiki/uk/Seaside_town [in Ukrainian]
8. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku turyzmu ta kurortiv na period do 2026 roku : Rozporiadzh. [On approval of the Strategy for the development of tourism and resorts for the period up to 2026]. Kab. Ministriv Ukrainy vid 16.03.2017 r. № 168-r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-r#Text> [in Ukrainian]
9. Kucher S. F., Sharyk A. S. (2017). Stratehii analizu rehionalnykh ekonomichnykh system prymorskoho rehionu. [Strategies for analyzing regional economic systems of the coastal region]. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky. 23 (140-143). Retrieved from: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_23/2/34.pdf

УДК 316.061:338.48

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-428-439](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-428-439)

Кіш Галина Вікторівна кандидат економічних наук, доцент кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», пл. Народна, 3, 88000, <https://orcid.org/0000-0002-6201-9589>

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Анотація. В статті розглянуто підходи до визначення терміну «соціальне підприємництво». Поведено порівняльний аналіз класичного, соціального підприємства та благодійної організації. Конкретизовано соціальний вплив від діяльності соціальних підприємств. Наведено приклади успішних соціальних підприємств в сфері гостинності. Виокремлено деякі проблеми та шляхи активізації розвитку соціального підприємництва в Україні. Соціальне підприємництво в готельно-ресторанному господарстві спрямоване на досягнення соціальних цілей, паралельно надаючи готельно-ресторанні послуги. Цей підхід включає в себе вирішення соціальних проблем, таких як працевлаштування людей з обмеженими можливостями, безробітних або представників груп ризику. Тема соціального підприємництва в готельно-ресторанному бізнесі залишається дуже актуальною і важливою з кількох причин. В першу чергу в сучасному суспільстві зростає увага до соціальної відповідальності бізнесу. Клієнти та споживачі більш уважно відносяться до того, як підприємства впливають на спільноту та оточуюче середовище. По-друге, відбувається сприяння працевлаштуванню осіб з обмеженими можливостями та підтримка різних груп населення допомагає у створенні інклюзивного суспільства та рівноправного доступу до можливостей. Також цей напрям надає економічну вигоду підприємствам. Адже здійснення соціальних ініціатив може сприяти створенню позитивного іміджу для бізнесу, привертати нових клієнтів та сприяти лояльності. Крім того, реалізація соціальних ініціатив може спонукати до інновацій у готельно-ресторанному бізнесі, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності. Не менш важливим фактором є зростання екологічної свідомості споживачів, яка змушує бізнеси в галузі гостинності шукати способи мінімізації впливу на довкілля та використання екологічно чистих практик. Активна участь підприємств гостинності у вирішенні соціальних проблем сприяє підтримці місцевих громад та покращенню життя їхніх членів.

Ключові слова: підприємництво, соціальне підприємництво, підприємство, гостинність, готельно-ресторанний бізнес, розвиток, підприємницька діяльність.

Kish Galyna Viktorivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Tourism Infrastructure and Hotel and Restaurant Management, Uzhhorod National University, Narodna Square, 3, 88000, <https://orcid.org/0000-0002-6201-9589>

SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN THE HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS

Abstract. The article discusses approaches to defining the term "social entrepreneurship". A comparative analysis of classical, social enterprise and charitable organization is conducted. The social impact from the activities of social enterprises is specified. Examples of successful social enterprises in the field of hospitality are given. Some problems and ways of activating the development of social entrepreneurship in Ukraine are highlighted. Social entrepreneurship in the hotel and restaurant business is aimed at achieving social goals while simultaneously providing hotel and restaurant services. This approach includes solving social problems, such as the employment of people with disabilities, the unemployed or representatives of risk groups. The topic of social entrepreneurship in the hotel and restaurant business remains very relevant and important for several reasons. First of all, attention to the social responsibility of business is growing in modern society. Customers and consumers are paying more attention to how businesses impact the community and the environment. Secondly, the promotion of employment of persons with disabilities and the support of various population groups help in creating an inclusive society and equal access to opportunities. Also, this direction provides economic benefits to enterprises. After all, the implementation of social initiatives can contribute to the creation of a positive image for a business, attract new customers and promote loyalty. In addition, the implementation of social initiatives can encourage innovation in the hotel and restaurant business, which contributes to increased competitiveness. In addition, the implementation of social initiatives can encourage innovation in the hotel and restaurant business, which contributes to increased competitiveness. An equally important factor is the growing environmental awareness of consumers, which forces hospitality businesses to look for ways to minimize their impact on the environment and use environmentally friendly practices. The active participation of hospitality enterprises in solving social problems helps to support local communities and improve the lives of their members.

Keywords: entrepreneurship, social entrepreneurship, enterprise, hospitality, hotel and restaurant business, development, entrepreneurial activity.

Постановки проблеми. Успіх кожної держави залежить від економічного рівня її розвитку та стабільності. Важливу роль у цих процесах відіграють люди і їх ідеї в дії. У той час, коли сучасні підприємства збільшують свої потужності і росте конкурентність на ринку праці, залишаються осторонь вразливі соціальні групи, чії потреби, інтереси та бажання ігноруються.

Таким чином на допомогу таким суспільним групам прийшло соціальне підприємництво, як специфічний вид бізнесу, який в першу чергу несе у собі певні цінності та ставить за мету вирішення соціальних проблем.

Згідно зі звітом The Social Business Initiative of the European Commission, кожне четверте нове підприємство, яке створюється в ЄС, є соціальним, а у таких країнах як Фінляндія, Франція, Бельгія – кожне третє.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці становлення активізації розвитку соціального підприємництва присвячували свої роботи зарубіжні та вітчизняні вчені-економісти: Безугла, Л., Белобородова, М., Герасименко, Т., Доценко В. Ф., Косова Т. Д., Ярошевська О. В., Ратинський В., Синькевич Н. присвятили свої роботи дослідженню соціальних питань в сфері гостинності, О.І. Гриник та І.М. Сисоева розглядають соціалізацію підприємництва як важіль інноваційного розвитку, Л. Долуда, В. Назарук, Ю. Кірсанова досліджують питання реєстрації та оподаткування соціальних підприємств, Тимчак М. В. аналізує діяльність жіночого підприємництва та інші.

Мета статті. Визначити особливості, проблеми та шляхи активізації соціального підприємництва в готельно-ресторанному бізнесі в Україні.

Виклад основного матеріалу. Соціальне підприємництво - це форма бізнесу, спрямована на вирішення соціальних або екологічних проблем. Головна мета соціальних підприємств - не лише отримання прибутку, а й покращення якості життя людей та навколишнього середовища. Тобто пріоритетність віддається соціальним складовим через використання соціальних інновацій, тобто вирішення нагальних суспільних потреб у ринковий спосіб.

Соціальне підприємництво в сучасному суспільстві передбачає альтруїстичну манеру ведення бізнесу, зосереджену на громадських вигодах[3]. Дослідники відзначають, що соціальне підприємництво стимулює соціальні зміни, навіть якщо його організаційні форми є невеликими і нежиттєздатними з точки зору економічної доцільності [1].

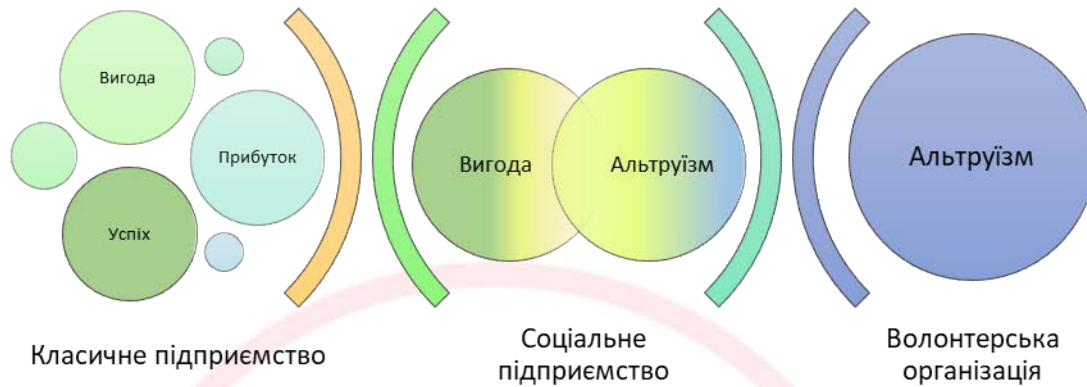

Рис. 1. Формування соціального підприємства на межі класичного підприємства та благодійної організації (власна розробка)

Спільнота соціального підприємництва у світі посилюється завдяки ефективному інституційному підґрунтя та позитивному ставленню громадськості до продуктів, послуг та робіт, які надають ці економічні одиниці. Це підтримується психологічними та часто культурними особливостями споживачів, які більше схильні витратити кошти на товари чи послуги, що приносять суспільну користь. Цей підхід визначається тим, що споживачі легше вкладають свої ресурси у справи, спрямовані на загальний добробут, отримуючи при цьому необхідний продукт.

Ця взаємозалежність стає важливою маркетинговою перевагою соціального підприємства порівняно з іншими суб'єктами підприємницького сектору. Отже, підтримка соціальних підприємств забезпечується не лише економічними чинниками, але й психологічними та соціокультурними факторами, які визнають важливість сприяння громадському благу через підтримку цих підприємств.

Концепція соціального підприємництва помітно відрізняється від основ підприємництва класичного, проте між цими типами ділової активності є ряд спільних рис. Так само, як традиційний підприємець (наприклад, Генрі Форд, Стів Джобс) підвищує продуктивність традиційних економічних ресурсів, соціальний підприємець, підвищує продуктивність всього суспільства.

Для чіткого розуміння сутності соціального підприємства варто провести порівняльний аналіз класичного, соціального підприємств та благодійних організацій. Результати представлені в таблиці 1:

Таблиця 1

Порівняння класичного, соціального підприємства та благодійної організації (власна розробка)

	Класичне підприємство	Соціальне підприємство	Благодійна організація
Ціль	Основна мета полягає в отриманні прибутку для власників чи акціонерів, забезпеченні конкурентоспроможності на ринку і максимізації вартості для підприємців.	Головна мета соціальних підприємств полягає в тому, щоб розв'язувати соціальні або екологічні проблеми через підприємницьку діяльність. Вони працюють над створенням позитивного соціального впливу, комбінуючи підприємницькі підходи з розв'язанням соціальних проблем.	Основна мета благодійних організацій полягає в зборі коштів або інших ресурсів для допомоги особам чи групам, які потребують матеріальної або іншої підтримки. Благодійність в основному базується на добровільних внесках та пожертвах.
Фінансування	Фінансується власним капіталом, позиками та прибутками від комерційної діяльності.	Здебільшого фінансується через прибуткову діяльність, хоча існують моделі, де частково використовується соціальне фінансування	Зазвичай отримує фінансову підтримку через пожертвування, гранти, філантропічні ініціативи тощо.
Структура та модель діяльності	Має прибуткову модель, і його діяльність спрямована на задоволення потреб ринку.	Має підприємницьку структуру, певну бізнес модель, де комерційна діяльність є необхідною для досягнення соціальних цілей. Поєднує соціальний вплив із створенням прибуткового бізнесу, і його структура може бути різноманітною, включаючи різні правові форми.	Зазвичай це неприбуткові організації, часто засновані на добровольцях, які здійснюють різноманітні види благодійної діяльності.
Способи впливу	Головний акцент на виробництві та комерційному успіху.	Спрямоване на зміну суспільства через підприємницькі методи, поєднуючи соціальний вплив із створенням стійкого бізнесу.	Зосереджена на наданні конкретних послуг чи підтримки тих, хто цього потребує, без прямого залучення до бізнес-процесів.

Соціальний вплив від діяльності соціального підприємства виявляється через наступні аспекти:

- Залучення цільових груп до виробництва та надання послуг, адже соціальні підприємства активно включають представників цільових груп у виробничий процес, сприяючи їхній ресоціалізації, адаптації та працевлаштуванню.
- Соціальні підприємства забезпечують якісні товари та послуги цільовим групам за сприятливими умовами, сприяючи їхньому благополуччю.
- Отримані прибутки від підприємницької діяльності направляються на підтримку конкретної соціальної місії організації.
- Соціальні підприємства використовують новаторські методи та підходи для розв'язання соціальних викликів.
- Сприяючи волонтерським ініціативам та об'єднуючи громади, соціальні підприємства залучають суспільство до спільної участі у вирішенні соціальних питань.
- Соціальні підприємства сприяють більш ефективному використанню наявних ресурсів регіону для вирішення соціальних проблем.
- Діяльність соціальних підприємств допомагає зменшити фінансовий тиск на місцеві бюджети, особливо в умовах постійного дефіциту коштів.

Зрозуміло, що в умовах соціально-орієнтованої ринкової економіки держава, як важлива інституція, повинна демонструвати інтерес до створення та розвитку соціального підприємництва. Такі підприємства не лише виконують соціальні місії, але й приносять додану вартість на макроекономічному рівні. Оскільки державі покладено обов'язок вирішувати значну частину соціальних проблем і забезпечувати економічне зростання, це підкреслює важливість створення високоякісної інституційної бази для розвитку соціального підприємництва.

Досвід соціального підприємництва підтверджує, що вирішення соціальних проблем за допомогою підприємницьких підходів часто є ефективнішим, ніж використання традиційних механізмів держави або неприбуткових організацій. Зокрема у сучасній європейській практиці соціального підприємництва визначаються такі актуальні напрямки:

- допомога та підтримка громадян, які опинилися у важкій життєвій ситуації (одиноких, малозабезпечених осіб, осіб, які заборгували банкам, які втратили роботу, пенсіонерам і т. д.);
- екологічний бізнес. Діяльність, спрямована на поліпшення екологічної компоненти суспільного розвитку;
- організація зайнятості для осіб з обмеженими фізичними можливостями;

- організація дитячого розвитку і дозвілля (організація дитячих заходів, створення навчальних груп, гуртків і т. д.);
- організація здорового і корисного дозвілля (прибирання та озеленення територій, обладнання дитячих та спортивних майданчиків, організація свят, культурно-масових заходів);
- реабілітація громадян після психотравмуючих ситуацій (допомога людям, що побували в гарячих точках, військові події, втратили рідних).

Цікавим і в той же час парадоксальним моментом стає розуміння того, що будь-яка організація, яка сумлінно проводить свою діяльність, вже може вважатися соціальною підприємницькою структурою, так як її діяльність за визначенням спрямована на задоволення потреб суспільства, які, систематично будучи незадоволеними, перетворюються на соціальні проблеми. Тому критерієм може бути сумлінність підприємця, його відмови від використання протизаконних схем, експлуатації тощо, що загалом відповідає визначенню соціально відповідального підприємництва [7].

Крім того, важливою характеристикою підприємницької діяльності є його орієнтація на систематичне отримання прибутку. Критерій фінансової стійкості соціального підприємництва передбачає, що організація вирішує соціальні проблеми, користуючись власними засобами, і не залежить від інвесторів, благодійників чи грантового фінансування. Однак залишається відкритим питання про чистий прибуток організації, на який, за визначенням, повинно бути спрямовано підприємництво в загальному розумінні.

Незважаючи на це, соціальна підприємницька структура, яка, як правило, не має отримання прибутку в якості основної мети своєї діяльності, автоматично відноситься до категорії неприбуткових комерційних організацій. Однак це не виключає можливості здійснювати підприємницьку діяльність, якщо організація не розподіляє прибуток між своїми керівниками. Цей висновок призводить до поширеного в роботах з соціального підприємництва варіанту, де організація визначає отримання прибутку як одну зі своїх цілей, проте повністю реінвестує прибуток у власний виробничий процес, розширюючи свою діяльність [8].

Однак цей підхід, з економічної точки зору, не завжди забезпечує "соціальність" підприємництва. Відмовляючись від чисто монетизованого прибутку та відмовляючись від задоволення власних особистих потреб на користь розширення виробництва, підприємець не відкидає прибуток взагалі. Оскільки підприємство, яке належить йому, розширюється, зростає його капітал. Проте соціальні ініціативи залишаються сильно залежними від людського фактора. Якщо при зміні власника "соціальної" підприємницької організації з'явиться "антисоціальний", немає гарантії, що він не використає немонетизований капітал на задоволення власних потреб.

Навіть на етапі свого становлення та розвитку в Україні вже існує значна кількість соціальних підприємств в сфері готельно-ресторанного бізнесу, розташованих у різних містах, що стало особливо актуальним під час військової агресії, коли підприємці не думали про прибутки. Вони спрямували свою діяльність на підтримку населення України. Ці підприємства представлені різними формами діяльності та вирізняються різним соціальним ефектом. Галузь ресторанного бізнесу швидко адаптувала свою діяльність до умов воєнного стану, переорієнтувавши свої зусилля на приготування їжі для військових та внутрішньо переміщених осіб. Це стало можливим завдяки успішній співпраці з орендодавцями, які надали вигідні умови оренди, постачальниками продуктів, які забезпечили сировину та продукти практично за собівартістю, волонтерами, які допомагали з поставками та передачею їжі військовим, а також місцевими жителями, які внесли свій вклад у безоплатне приготування їжі.

Зокрема цікавими та успішними прикладами можуть бути:

- Urban Spase100 - громадський ресторан м. Івано-Франківськ, який фінансує освітні, культурні проекти, харчування малозабезпечених громадян. Ідея полягає в тому, щоб створити громадський ресторан, який стане успішним прикладом об'єднання громади навколо єдиної ідеї — розвитку міста. Громадська цінність ресторану проявляється в кількох аспектах і пов'язана із цілями закладу: створення прозорого цільового фонду, призначеного для фінансування соціальних проектів та стартапів, спрямованих на розвиток міста; створення фізичного майданчика для активізації проактивного кластера міста, що дає імпульс ініціативам та зберігає динаміку їх розвитку; об'єднання 100 соціально активних людей, готових інвестувати у проект та розподіляти кошти на фінансування інших ініціатив

- Urban Space 500 — громадський ресторан, створений за принципом соціального підприємництва. 500 осіб інвестували у проект гривневий еквівалент \$1000, ставши засновниками та засновницями громадської організації, яка визначає суспільний фокус діяльності проекту. Проект засновано влітку 2017 року.

- Veterano Group - це соціальне підприємництво створене ветеранами російсько-української війни, де працівниками є також ветерани. До Veterano Group входять Veterano Pizza, Veterano Brownie та Veterano Coffee. Перший такий заклад відкрився у Києві в 2016 році. В закладах можна «підвісити» піцу, якою згодом пригостять донорів крові. Є співпраця з військовими госпіталями. Також діють знижки для ветеранів та патрульних поліцейських. Приклад, коли бізнес починається саме із вирішення власних проблем або проблем своєї цільової аудиторії.

- Кав'ярня «Джонатан Лівінгстон» - виробництво безглютенових харчових продуктів. Заснована мамами дітей, які хворіють на цукровий діабет, целиакію та харчову алергію.
- «Маленькими кроками» — допомога сім'ям дітей з інвалідністю шляхом виготовлення солодоців з натуральної сировини, придбаної у людей похилого віку. Майстерня солодоців, де виробляється «Добре варення», сиропи і «Добра пастила». Це крафтовий продукт, який створюється за авторськими рецептами. Сировину підприємство купує у приватних господарствах, які вирощують невеликі обсяги фруктів і ягід "як для себе" - без хімічних підживлювачів і обробок. Частина сировини закуповується у літніх людей. Таким чином їм не доводиться долати довгий шлях і витратити залишки здоров'я у фізично некомфортних і психологічно принизливих умовах стихійних ринків. 30% прибутку спрямовується на реабілітацію дітям із ДЦП. "Маленькими кроками" залучає до виробництва матерів цих діток, адже вони прив'язані до дитини і не можуть працювати повний день у "звичайних" роботодавців. Соціальна місія - давати шанс пройти повний курс реабілітації дітям із ДЦП.
- «Розумний хліб» — сільська міні-пекарня з сучасними хлібобулочними продуктами, частина прибутку якої йде на культурний розвиток дітей.
- «Кав'ярня 4.5.0» - кав'ярня-кондитерська та майданчик для проведення різноманітних майстер-класів для дружин та дітей учасників бойових дій.
- «БаБулочка» — робочі місця для людей похилого віку, майстер класи для них. Пошук старовинних рецептів і їх втілення їх у реальність у своїй продукції.

Проблема в здійсненні соціального підприємства в Україні полягає в тому, що для нього не існує окремої організаційно-правової форми. Значить, створити соціальне підприємство можна через будь-яку зручну форму, таку як організації громадянського суспільства або суб'єкти підприємницької діяльності, і обрати відповідний режим оподаткування з різноманітних доступних варіантів [4].

Для активізації розвитку соціального підприємництва в Україні актуальним є прийняття Закону України "Про соціальне підприємство", який нормативно регулюватиме відповідні організаційно-правові форми та оподаткування для соціальних підприємств. При визначенні вітчизняної інституційної бази для соціального підприємництва слід пам'ятати, що створення соціальних підприємств має відбуватися не тільки для отримання пільг, але й з метою покращення якості життя територіальної громади та соціально вразливих груп населення.

Потенційною ресурсною базою для запуску соціальних підприємств можуть слугувати об'єкти нерухомості, які знаходяться у власності окремих територіальних громад. В Україні існує значна кількість споруд та будівель, які зараз не використовуються, знаходяться у поганому стані, і належать громаді. Такі об'єкти можуть стати основою для створення соціальних підприємств, які, у свою чергу, надаватимуть працевлаштування представникам соціально незахищених категорій населення і спрямовуватимуть отриманий прибуток на розв'язання актуальних місцевих проблем. Такими об'єкти інфраструктури можуть бути комунальні чи спільні комунальні підприємства, що функціонують на основі договірних зобов'язань та спільного фінансування від відповідних територіальних громад.

Ще однією можливістю для соціальних підприємств є роботу в сегменті аутсорсингу, оскільки все більше вітчизняних компаній звертаються за такими послугами, як транспортні перевезення, консалтинг, створення реклами та PR, прибирання, освітні послуги, організація заходів, обслуговування комп'ютерних мереж і оргтехніки, кур'єрська доставка, бухгалтерський облік та інші.

Можемо сказати, що дана модель бізнесу стає все популярнішою через свою здатність забезпечувати інноваційні рішення для соціальних проблем і сприяти сталому розвитку.

Висновки. Соціальне підприємництво в Україні, перш за все, є формою бізнесу, але відрізняється від традиційного тим, що його створення спрямоване також на вирішення суспільних проблем. Українська ринкова економіка має чимало недоліків, і, навіть при бажанні, держава не може вирішити всі соціальні питання. Традиційне підприємництво, зазвичай, не має зацікавленості в розв'язанні цих проблем і орієнтується на великі масштаби та мільйонні прибутки.

Соціальне підприємництво в Україні відіграє роль у заповненні цієї порожнечі в економіці та суспільстві. Воно спрямоване, принаймні частково, на вирішення проблем невеликих груп, таких як соціальна ізоляція, працевлаштування людей з обмеженими можливостями, безробітних і представників уразливих груп. Соціальне підприємництво також сприяє реформуванню державних соціальних послуг, впроваджує нові види сервісів, які не цікавлять звичайний бізнес через їхню малоприбутковість та потребу у спеціалізованій підготовці. Це також полегшує фінансовий тиск на місцеві бюджети, спрямований на розв'язання суспільних проблем.

Література:

1. Sarah H. Alvord, David L. Brown, Christine W. Letts. Social Entrepreneurship and Societal Transformation: An Exploratory Study . The Journal of Applied Behavioral Science[en]. 2004. № 3. С. 260-282

2. Безугла, Л., Белобородова, М., Герасименко, Т. Формування інклюзивно-реабілітаційного туризму в Україні. Інновації та технології в сфері послуг і харчування. 2022. №2(6). С. 20-25. DOI: [https://doi.org/10.32782/2708-4949.2\(6.2022.4](https://doi.org/10.32782/2708-4949.2(6.2022.4)
3. Гриник О.І., Сисоєва І.М. Соціалізація підприємства як важіль інноваційного розвитку. Держава та регіони. 2020. № 5. DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-5-7>
4. Долуда Л., Назарук В., Кірсанова Ю. Соціальне підприємництво. Бізнес-модель. Реєстрація. Оподаткування. К.: ТОВ Агентство «Україна», 2017. 92 с.
5. Доценко В. Ф., Косова Т. Д., Ярошевська О. В. Готельно-ресторанна справа як середовище розвитку приватної підприємницької ініціативи. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент. 2020. Вип. 43. С. 114-119. DOI: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2020-43-18>
6. Кіш Г. Інноваційні технології в діяльності готельно-ресторанних підприємств. Актуальні питання у сучасній науці. 2023. Випуск № 6(12). С. 65-77 [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-65-77](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-65-77)
7. Ратинський В., Синькевич Н. Соціальне підприємництво в рамках концепції сталого розвитку сервісних підприємств. Галицький економічний вісник. 2022. № 4 (77). С. 129-137. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2022.04.129
8. Табенська О.І. Тенденції розвитку соціального підприємництва. Держава та регіони. 2021. № 1 (118). С. 79-85. DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2021-1-13>
9. Тимчак М. В. Загальні аспекти розвитку жіночого підприємництва в Україні. Агросвіт. 2021. № 5-6. С. 75–81. DOI: [10.32702/2306-6792.2021.5-6.75](https://doi.org/10.32702/2306-6792.2021.5-6.75)

References:

1. Sarah H. Alvord, David L. Brown, Christine W. Letts. Social (2004) Entrepreneurship and Societal Transformation: An Exploratory Study. *The Journal of Applied Behavioral Science*. № 3. p. 260-282
2. Bezuhla, L., Bieloborodova, M., Herasymenko, T. (2022) Formuvannia inkluzyvno-reabilitatsiinoho turyzmu v Ukraini [Formation of inclusive rehabilitation tourism in Ukraine]. *Innovatsii ta tekhnolohii v sferi posluh i kharchuvannia*, vol. 2(6), pp. 20-25. DOI: [https://doi.org/10.32782/2708-4949.2\(6.2022.4](https://doi.org/10.32782/2708-4949.2(6.2022.4) (in Ukrainian)
3. Hrynyk O.I., Sysoieva I.M. (2020) Sotsializatsiia pidpriemstva yak vazhil innovatsiinoho rozvytku [Socialization of the enterprise as a lever of innovative development]. *Derzhava ta rehiony*, no. 5, pp. 40–44. DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-5-7> (in Ukrainian)
4. Doluda L., Nazaruk V., Kirsanova Yu. (2017) *Sotsialne pidpriemnitstvo. Biznes- model. Reestratsiya. Opodatkovannya* [Social entrepreneurship. Business model. Registration. Taxation]. Kyiv: TOV «Agentstvo «Ukrayina», 92p. (in Ukrainian)
5. Docenko V.F., Kosova T.D., Jaroshevska O.V. (2020) Gotelno-restoranna sprava jak sereдовище rozvytku privatnoi padpriemnickoi iniciativy [Hotel and restaurant business as an environment for the development of private entrepreneurial initiative]. *Naukovij visnyk Mizhnarodnogo humanitarnogo universitetu. Seria: Ekonomika i Menedzhment*. Vol. 43. pp. 114-119. DOI: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2020-43-18> (in Ukrainian)
6. Kish G. (2023) Innovacijni tehnologii v dialnomy hotelno-restorannih pidpriemstv [Innovative technologies in the operation of hotel and restaurant enterprises] *Aktualny pitannia u suchasnyy nauci*. Vol. № 6(12). pp. 65-77 [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-65-77](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-65-77) (in Ukrainian)

7. Ratynskiy V., Synkevych N. (2022) Sotsialne pidpriemnytstvo v ramkakh kontseptsii staloho rozvytku servisnykh pidpriemstv [Social entrepreneurship within the framework of the concept of sustainable development of service enterprises]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, vol. 4(77) pp. 129-137. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2022.04.129 (in Ukrainian)

8. Tabenska O. I. (2021) Tendentsii rozvytku sotsialnoho pidpriemnytstva [Trends in the development of social entrepreneurship]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpriemnytstvo*, vol. 1(118) pp. 79-85. DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2021-1-13> (in Ukrainian)

9. Tymchak M. (2021) Zagalnu aspekty rozvitku zhinochogo pidpriemnictva v Ukraini [General aspects of the development of women's entrepreneurship in Ukraine], *Agrosvit*, vol. 5-6, pp. 75–81. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2021.5-6.75> (in Ukrainian)

УДК 330.43

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-440-455](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-440-455)

Коломієць Світлана Володимирівна кандидат фізико-математичних наук, доцент, старший викладач кафедри економічної кібернетики, Сумський державний університет, вул. Харківська, 116, м. Суми, 40007, тел.: (0542) 33-40-58, <https://orcid.org/0000-0002-7832-8415>

Оліхненко Катерина Олександрівна магістр, Сумський державний університет, вул. Харківська, 116, м. Суми, 40007, тел.: (0542) 33-40-58, <https://orcid.org/0009-0000-0756-777X>

АНАЛІЗ ФРАКТАЛЬНОСТІ ЧАСОВИХ РЯДІВ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. Об'єктивні цивілізаційні зміни функціонування багатьох сучасних соціально-економічних систем, зокрема фінансових ринків, обумовлюють зміну методів їхнього дослідження та моделювання. Одним з перспективних методів дослідження складних соціально-економічних систем є фрактальний аналіз, який дозволяє досліджувати закономірності, що можуть бути приховані у хаотичних нелінійних системах. Ідея фрактального аналізу – застосування математичної концепції теорії фракталів до дослідження складних систем. Фрактал – геометрична фігура, що складається з кількох частин, кожна з яких подібна до усієї фігури у цілому. Універсальність методів фрактального аналізу дозволяє використовувати їх для дослідження систем будь-якої природи – від фізичних до економічних та соціальних. Фрактальні властивості та довгострокова пам'ять властиві багатьом часовим рядам, які описують динаміку еволюційних процесів у соціально-економічній сфері.

Суть фрактального аналізу часових рядів полягає у тому, щоб з'ясувати, наскільки ряди є близькими до фрактальних, що дозволить зробити певні прогнози щодо тенденцій розвитку відповідного соціально-економічного процесу. Індикатором поведінки часового ряду та можливості його прогнозування є значення фрактальної розмірності, яке може бути обчислене через значення показника Херста. Показник Херста допомагає виявити ступінь самоподібності в часових рядах, що дозволяє розуміти їхню структуру та динаміку.

Найбільш популярним методом оцінювання показника Херста є R/S-аналіз. До переваг R/S-аналізу відносять його універсальність для різних типів даних, простоту реалізації та розуміння, можливість інтерпретації результатів,

ефективність, особливо у випадку аналізу часових рядів з довготривалими кореляціями. До недоліків – залежність результатів оцінювання показника Херста від довжини часового ряду та обраної методики оцінювання.

В роботі досліджено теоретичні аспекти фрактального аналізу часових рядів, проведено аналіз методик оцінювання показника Херста, вказано переваги та недоліки проведення передпрогнозного фрактального аналізу часових рядів на основі реалізації R/S аналізу,

Ключові слова: соціально-економічні системи, часові ряди, фрактальний аналіз, показник Херста, R/S-аналіз.

Kolomiets Svitlana Volodymyrivna Phd, associate professor, senior lecturer of the Department of Economic Cybernetics, Sumy State University, Kharkivska, 116, Sumy, 40007, tel.: (0542) 33-40-58, <https://orcid.org/0000-0002-7832-8415>

Olihenko Kateryna Oleksandrivna, master's degree, Sumy State University, Kharkivska, 116, Sumy, 40007, tel.: (0542) 33-40-58, <https://orcid.org/0009-0000-0756-777X>

ANALYSIS OF FRACTALITY OF TIME SERIES: THEORETICAL ASPECTS OF RESEARCH

Abstract. Objective civilizational changes in the functioning of many modern socio-economic systems, in particular financial markets, cause a change in the methods of their research and modeling.

Fractal analysis is one of the promising methods of studying complex socio-economic systems. Fractal analysis allows you to explore patterns that may be hidden in chaotic nonlinear systems. The idea of fractal analysis is the application of the mathematical concept of fractal theory to the study of complex systems. A fractal is a geometric figure consisting of several parts, each of which is similar to the whole figure as a whole. Fractal analysis is a universal method that can be used to study physical, biological, socio-economic and other systems. The essence of fractal analysis of time series is to find out how close the series are to fractal. Fractal analysis provides an opportunity to make certain forecasts regarding the development trends of the corresponding socio-economic process. An indicator of the behavior of the time series and the possibility of its forecasting is the value of the fractal dimension. The value of the fractal dimension can be calculated through the value of the Hurst index. The Hurst index is used to determine the degree of self-similarity of a time series and the interaction between the levels of this series.

The most popular method of estimating the Hurst index according to statistical data is the R/S analysis. The advantages of R/S analysis include its versatility for various types of data, ease of implementation and understanding, the possibility of

interpreting results, efficiency, especially in the case of time series analysis with long-term correlations. The disadvantages include the dependence of the Hurst index evaluation results on the length of the time series and the chosen evaluation method.

Theoretical aspects of fractal analysis of time series, methods of estimating the Hurst index, advantages and disadvantages of predictive analysis are studied in the work.

Keywords: socio-economic systems, time series, fractal analysis, Hurst index, R/S analysis.

Постановка проблеми. Сучасні соціально-економічні процеси, які є нестійкими та нестационарними, відбуваються в принципово новій технологічній реальності. Досвід останніх років свідчить, що соціально-економічні системи все частіше демонструють непрогнозовану поведінку та непередбачувані властивості. За таких умов виникає нагальна потреба глибокого осмислення законів розвитку складного нелінійного світу, пошуку нових методів дослідження соціально-економічних систем, що базуються на іншій парадигмі – парадигмі нелінійності. Найбільш затребуваними методами дослідження складних соціально-економічних систем є методи нелінійної динаміки, зокрема метод фрактального аналізу.

Основна ідея фрактального аналізу полягає в тому, що багато природних та соціальних явищ мають фрактальні властивості, тобто мають подібні структури на різних масштабах. Часові ряди, які характеризують ці процеси, є комплексом різних компонент – трендової складової, циклічної складової з різними періодами, флуктації тощо. Як правило, такі ряди є фракталами, тобто характер їхньої поведінки залишається незмінним для різних масштабів, незважаючи на нерегулярність.

Ефективність фрактального аналізу у періоди нестабільного функціонування соціально-економічних систем зумовлює його популярність для аналізу динаміки сучасних складних систем.

Використання методів фрактального аналізу до дослідження складних соціально-економічних систем є вельми актуальним завданням, оскільки надає можливість знайти конструктивний підхід до вирішення проблем, які постали перед сучасною економічною наукою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фрактальний аналіз часових рядів привертає значну увагу науковців. Пояснюється це як новою науковою парадигмою, так і постійними змінами та кризами у функціонуванні складних соціально-економічних систем. На практиці динаміка соціально-економічних систем може бути представлена часовими рядами, які є деякою проєкцією внутрішніх та зовнішніх зв'язків відповідної динамічної системи. Все більше науковців погоджуються з висновком про фрактальну структуру динамічних систем та фрактальні властивості відповідних часових рядів. Фрактальний аналіз все частіше застосовують для практичного прогнозування динаміки

часових рядів. Дослідження підтверджують, що фрактальні властивості та довгострокова пам'ять властиві багатьом часовим рядам, які описують динаміку еволюційних процесів у соціально-економічній сфері.

Ідея використання теорії фракталів з метою дослідження фінансових ринків знайшла висвітлення у роботах багатьох вчених, зокрема [1–11]. Сучасні дослідження продовжують розвиток інструментів фрактального аналізу, адаптують їх до дослідження часових рядів.

У роботі [12] досліджено теоретичні та практичні аспекти використання фрактального аналізу як одного з основних методів аналізу фінансових ринків у періоди інтенсивних коливань ринку. Алгоритм реалізації клітинкового методу для визначення фрактальної розмірності за допомогою табличного процесора MS Excel розроблений у роботі [13]. Питання застосування фрактального аналізу часових рядів на основі показника Херста, як альтернативи гіпотезі ефективного ринку, досліджується в роботі [14]. У роботі [15] запропонована методика передпрогнозного фрактального аналізу часових рядів, сформульовано критерії для визначення середньої довжини періодичного і неперіодичного циклів та інших фрактальних характеристик. Аналіз фрактальності валютного ринку України проведено у роботі [16], фрактальний аналіз рівня інноваційної активності промислових підприємств проведено у роботах [17],[18].

Завдяки своїй універсальності методи фрактального аналізу застосовують для проведення передпрогнозного аналізу різних соціально-економічних систем. Застосування фрактального аналізу для дослідження складних систем у часи постійних змін та криз є вельми актуальним та підтверджує необхідність подальших досліджень у напрямку передпрогнозного аналізу, зокрема систематизації методик оцінювання показника Херста.

Мета статті – дослідження теоретичних аспектів фрактального аналізу часових рядів, систематизація методик проведення передпрогнозного фрактального аналізу часових рядів на основі реалізації R/S аналізу.

Виклад основного матеріалу Довгий час вважалося, що поведінка більшості реальних соціально-економічних систем описується нормальним законом – законом Гаусса. В 60-70 роках ХХ століття в якості основних моделей фінансових ринків використовували модель оптимального інвестиційного портфеля Г. Марковица, модель САМР Шарпа, модель ціноутворення опціонів Блека-Шоулза, які базувались на припущенні, що динаміка фінансових ринків описується законом нормального розподілу. Динаміка фінансового ринку досліджувалась в рамках гіпотези ефективного ринку.

Відповідно до гіпотези ефективного ринку, рівні часових рядів, які описують динаміку фондового ринку, є незалежними або мають короткострокову пам'ять – поточні зміни цін не залежать від попередніх змін.

Ймовірнісні моделі адекватно моделювали динаміку фінансового ринку до обвалу 1987 року, коли індекс Доу-Джонса впав майже на 29% за один

день. В рамках ймовірнісного підходу цей обвал – рідкісна подія, яка може повторитися через кілька мільйонів років. Однак фінансові кризи 1992, 1995, 1998, 2008 років спростували це твердження. Виникла потреба переосмислення законів розвитку фінансових ринків, пошуку нових методів дослідження соціально-економічних систем, що базуються на іншій парадигмі – парадигмі нелінійності.

Відповідно до лінійної парадигми, реакція системи на вплив пропорційна величині цього впливу, еволюційні процеси не мають пам'яті про минуле або мають короткострокову пам'ять, що не відповідає суті реальних економічних процесів.

Засновник теорії фракталів Бенуа Мальденброт припустив, що крива розподілу ймовірностей зміни ринкових котирувань відрізняється від нормальної кривої, динаміка фондових ринків описується не кривою Гаусса, а деякою степеневою функцією. Водночас було виявлено, що ризик появи великого відхилення прибутковості фактично значно вищий, ніж за умови нормального розподілу, тобто рідкісні події на ринках відбуваються частіше, ніж вважали. Мандельброт, спостерігаючи симетрію як короткочасних, так і тривалих коливань ціни, показав, що саме методи фрактальної геометрії дозволяють створювати цінові діаграми, які відповідають реальності [19].

Ідея фрактального аналізу – застосування математичної концепції теорії фракталів до дослідження складних систем. Фрактал – геометрична фігура, що складається з кількох частин, кожна з яких подібна до усієї фігури у цілому. Це означає, що ціле має таку саму форму, як і одна чи більше його частин.

Фрактальний аналіз спрямований на виявлення рекурсивних (фрактальних) моделей. Під рекурсією розуміють спосіб задання функції, коли значення шуканої функції в даній точці визначають через її значення в попередніх точках.

Фрактальний аналіз сформувався на базі теорії фрактальних ринків, яка стверджує, що розвиток ринкових процесів у майбутньому, зокрема майбутні значення часових рядів, залежать від ретроспективних змін. Відповідно до теорії фрактального ринку, процес ціноутворення загалом глобально детермінований і залежить від початкових умов, локально він є випадковим.

Окремим випадком фрактальних об'єктів є фрактальні часові ряди, які породжуються складними нелінійними системами. Моделювання цих систем за допомогою нелінійних систем диференціальних рівнянь пов'язане з певними труднощами. Інший підхід – моделювання динаміки складних соціально-економічних систем через аналіз часових рядів. Відповідні часові ряди є фракталами – характер їхньої динаміки не змінюється на різних масштабах, не зважаючи на нерегулярність.

Як зазначено в [1, С. 362], довгострокова пам'ять, хаотичність, мала довжина властива багатьом часовим рядам, що описують динаміку еволюційних процесів у соціально-економічній сфері. Класичні (статистичні)

методи аналізу не дозволяють отримати якісні моделі динаміки цих рядів. Для дослідження необхідно використовувати методи нелінійної динаміки, зокрема методи фрактального аналізу.

Важливою характеристикою динаміки часових рядів є тривалість реакції на зовнішні впливи. Математично цю властивість описують за допомогою автокореляційної функції. Чим швидше спадає автокореляційна функція, тим менший час присутності в часовому ряді наслідків зовнішнього впливу. Явище «довгої пам'яті» було виявлено британським гідрологом Г. Херстом, який вивчав історичну статистику розливів Нілу. Він помітив, що за розливами вище середнього в наступному періоді йшли розливи ще більші; під час посушливого періоду за ним слідували більш посушливі. Отже, персистентний часовий ряд має здатність підтримувати тенденцію зміни. На переконання Мандельброта, цей ефект є характерним і для фінансових ринків. Більш того, сильна залежність між попередніми та наступними значеннями з часом зменшується дуже повільно (автокореляційна функція такого процесу зменшується гіперболічно).

Мета фрактального аналізу часового ряду – виявлення в ньому наявності довгострокової пам'яті та оцінка її глибини, виявлення трендостійкості або «повернення до середнього» частіше, ніж за умови випадкового часового ряду, виявлення періодичних циклів. Знання фрактальних характеристик часового дозволяє отримати передпрогнозну інформацію і оцінити перспективність прогнозування досліджуваного ряду [1, С .99].

Процес прогнозування динаміки часових рядів складається з двох етапів – передпрогнозний аналіз (оцінювання фрактальних характеристик) і побудова прогнозу. Класифікація методів передпрогнозного аналізу представлена на рисунку 1.

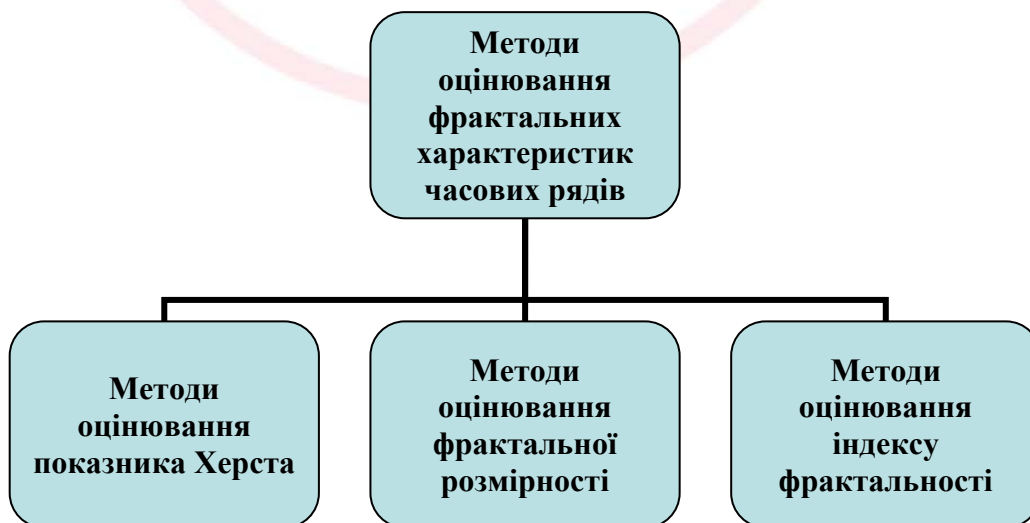

Рис. 1 Класифікація методів передпрогнозного аналізу

Основним показником, який характеризує фрактальні часові ряди, є фрактальна розмірність, що пов'язана з наявністю у часових рядах так званої «довгої пам'яті» (властивість персистентності).

Суть фрактального аналізу часових рядів полягає у тому, щоб з'ясувати, наскільки досліджувані ряди є близькими до фрактальних, та визначити характер зв'язку між лінією тренда та фрактальною розмірністю D . Методами математичного аналізу доведено, що фрактальна розмірність задовольняє нерівність $1 < D < 2$. Значення фрактальної розмірності може бути індикатором подальшої поведінки часового ряду та можливості його прогнозування.

Якщо $D \in (1; 1,5)$ – часові ряди мають довготривалу кореляцію («довгу пам'ять»), виникає персистентний стан ринку. Водночас близьке до одиниці значення фрактальної розмірності вказує на швидке закінчення чинного тренду. Для опису динаміки таких рядів застосовуються моделі з довгою пам'яттю, зокрема ARFIMA.

Якщо $D = 1,5 \pm 0,05$ – поведінка системи стохастична, для опису динаміки використовують ARIMA-моделі.

Якщо $D \in (1,5; 2)$ – часовий ряд стає більш нелінійним. Якщо $D \rightarrow 2$, виникає антиперсистентний стан, потрібно використовувати аналіз фундаментальних факторів стану економіки або взагалі відмовитися від прогнозування.

На практиці фрактальну розмірність замінюють показником Херста, які пов'язані співвідношенням [1, С. 40]

$$D = 2 - H, \quad (1)$$

де D – фрактальна розмірність; H – показник Херста.

Класифікація методів оцінювання показника Херста представлена на рисунку 2.

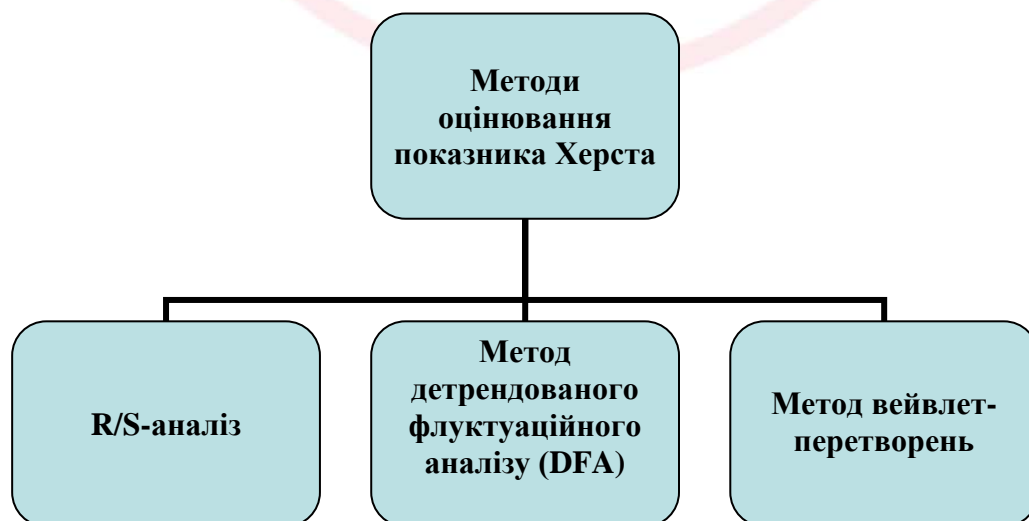

Рис.2 Методи оцінювання показника Херста

Серед різних методів фрактального аналізу найбільший інтерес викликає R/S-аналіз (метод Херста), що може бути застосований для вивчення часових рядів як в економіці, так і на ринках капіталу. Показник Херста пов'язують із коефіцієнтом нормованого розмаху $\frac{R}{S}$, де R – розмах часового ряду, S – середньоквадратичне відхилення. Херст експериментально виявив, що для багатьох часових рядів виконується рівність

$$\frac{R}{S} = (\alpha n)^H, \quad (2)$$

де H – показник Херста;
 S – середньоквадратичне відхилення ряду спостережень;
 R – розмах накопиченого відхилення;
 n – число періодів спостереження;
 α – додатне число.

З формули (2) отримаємо

$$H = \frac{\ln(R/S)}{\ln(\alpha n)}. \quad (3)$$

Показник Херста – це число, що набуває значення з відрізка $[0;1]$, характеризує відношення складової функції тренда до білого шуму. Показник Херста дозволяє визначити характер часового ряду – персистентний (антиперсистентний) та характер динаміки відповідного процесу – описується детермінованим нелінійним законом чи є випадковим. Значення показника Херста надає можливість класифікувати часові ряди та розрізняти випадкові (гаусові) та не випадкові ряди.

Існує три різні класифікації часових рядів залежно від значення показника Херста (фрактальної розмірності):

- $0 \leq H < 0,5$ ($1,5 < D \leq 2$) – часовий ряд є антиперсистентним або ергодичним рядом («рожевий шум»). Спостерігається схильність економічної системи до постійної зміни тенденції. Якщо система демонструє зростання у попередній період, то, скоріш за все, у наступному періоді почнеться спад. І навпаки, якщо був спад, то ймовірний близький підйом. Стійкість такої антиперсистентної поведінки залежить від того, наскільки показник Херста наближається до нуля. Чим ближче значення показника Херста до нуля, тим

ряд більш мінливий або волатильний. Такий тип системи називають «поверненням до середнього».

- $H = 0,5$ ($D = 1,5$) – часовий ряд є випадковим («білий шум»), події випадкові та некорельовані, теперішній стан процесу не впливає на майбутній, не буде жодної кореляції між ретроспективними даними і прогнозними даними (випадкова поведінка економічного показника);

- $0,5 < H \leq 1$ ($1 < D < 1,5$) – часовий ряд є персистентним або трендо-стійким («чорний шум»). Припускається, що події не є випадковими, спостерігається тренд, збереження тенденції до зростання чи спадання показника як у минулому, так і майбутньому. Чим ближче значення показника Херста наближаються до 0,5, тим менш виражений тренд ряду. Чим ближче значення показника до 1, тим частіше за підйомом слідує підйом, а за спадом – спад.

Слід зазначити, що відхилення значення показника Херста від 0,5 є певним проявом фрактальних властивостей процесів, які породжують часові ряди.

Для оцінювання показника Херста використовують різні емпіричні методи. Найбільш поширеними є алгоритми запропоновані в роботах [19,20].

Нехай задано часовий ряд $y(t) = \{y_1(t), y_2(t), \dots, y_n(t)\}$, де n – кількість рівнів. Для проведення R/S-аналізу необхідно:

1. Обчислити середнє значення $\bar{y}(t)$ та середньоквадратичне відхилення S .
2. Для кожного рівня ряду обчислити відхилення від середнього значення за формулою $y_i(t) - \bar{y}(t)$.
3. З послідовності отриманих відхилень, за допомогою послідовного накопичення суми, утворити кумулятивний ряд за формулою

$$Z = \sum_{i=1}^n (y_i(t) - \bar{y}(t)). \quad (4)$$

4. Для кумулятивного ряду (4) визначити розмах варіації

$$R = \max Z - \min Z. \quad (5)$$

5. Визначити показник Херста за допомогою логарифмування емпіричної формули $\frac{R}{S} = \left(\frac{N}{2}\right)^H$:

$$H = \frac{\ln(R/S)}{\ln(n/2)}. \quad (6)$$

6. Залежно від значення показника Херста зробити висновок щодо персистентності або антиперсистентності часового ряду.

У роботі [21] перевірено гіпотезу правильності застосування показника Херста, розрахованого за формулою (6), та показано, що застосування емпіричного відношення (6) для деяких вибірок електроспоживання призводить до великих похибок у визначенні показника Херста.

Цілком логічно, що різні емпіричні способи не можуть однозначно визначати показник Херста через різні припущення та попередні перетворення початкових даних. Оскільки для визначення показника Херста використовують емпіричні формули, то алгоритми обчислення, результати оцінювання показника Херста можуть відрізнитись у різних дослідників.

Для проведення R/S-аналізу найбільш часто використовують інші методи обчислення показника Херста. Загальний алгоритм оцінювання показника Херста [14]:

1. Часовий ряд $Y(t)$ розбивають на A суміжних періодів довжини n .
2. Визначають середнє значення нормованого розмаху

$$\left(\frac{R}{S}\right)_n = \frac{1}{A} \sum_{i=1}^A \left(\frac{R_i}{S_i}\right)_n, \quad (7)$$

де R_i – максимальний розмах i -го періоду;
 S_i – вибіркве відхилення для i -го періоду.

3. Визначають $\ln\left(\frac{R}{S}\right)_n$ та $\ln n$.

4. Будуєть лінійну регресію $\ln\left(\frac{R}{S}\right)_n = f(\ln n)$, у якій оцінка кутового коефіцієнту буде дорівнювати показнику Херста.

Аналіз різних підходів до обчислення показника Херста, показав що у випадку великої кількості статистичних даних, більш доцільно використовувати алгоритм, запропонований в роботі [22].

1. Знайти логарифмічні відношення наступного значення до поточного, тобто утворити новий ряд $Z = \{z_1, z_2, \dots, z_{n-1}\}$, де

$$z_i = \ln\left(\frac{y_{i+1}(t)}{y_i(t)}\right), i = 1, 2, \dots, n-1. \quad (8)$$

2. Розбити ряд (8) на k суміжних інтервалів довжиною m_1, m_2, \dots, m_k , де $m_{k+1} = m_k + \Delta$, де Δ – величина інтервалу, $\max m_k \leq \left\lfloor \frac{n}{2} \right\rfloor$. Максимальна величина інтервалу m_k має забезпечити поділ часового ряду $Z = \{z_1, z_2, \dots, z_{n-1}\}$ на два інтервали з однаковою кількістю рівнів. Е. Петерс [23] емпірично визначив, що $m_k \geq 10$, $k \geq 5$ та запропонував обирати лише значення m_k , які є дільниками числа $n-1$, тобто кількість рівнів у інтервалі m_k має бути кратна $(n-1)$.

3. Для кожного інтервалу визначити середнє значення \bar{z}_k та стандартне відхилення S_k .

4. Для кожного інтервалу $z^k(m_k)$ утворюють ряд накопичених відхилень

$$z_k^* = \sum_{j=1}^{m_k} (z_j^k - \bar{z}_k), \quad (9)$$

де $j = 1, 2, \dots, m_k$.

Отже, від кожного рівня z_j^k в інтервалі $z^k(m_k)$ віднімається середнє значення \bar{z}_k , і це відхилення додається до суми попередніх відхилень, тобто будується послідовність сум, які є елементами кумулятивного ряду z_k^* для даного інтервалу $z^k(m_k)$.

5. Визначити розмах елементів кумулятивного ряду z_k^* за формулою

$$R_k = \max z_{jk}^* - \min z_{jk}^*. \quad (10)$$

6. Нормувати значення розмаху (10) діленням на стандартне відхилення, обчислити середнє всіх k нормованих розмахів

$$\frac{R}{S} = \frac{1}{k} \sum_{i=1}^k \left(\frac{R_k}{S_k} \right). \quad (11)$$

7. Для кожного k обчислюють логарифм довжини інтервалу m_k , який є абсцисою точки $\ln(m_k)$, і логарифм нормованого розмаху $\ln(R/S)$, який є ординатою точки для побудови графіка регресії $\ln(R/S) = f(\ln(m_k))$ в подвійних логарифмічних координатах.

8. Розбити початковий ряд $Z = \{z_1, z_2, \dots, z_{n-1}\}$ на декілька інтервалів з іншою кількістю даних m та повторити процедуру.

9. Параметри рівняння регресії $\ln(R/S)_n = \ln c + H \ln n$ знаходять методом найменших квадратів.

10. Для перевірки значущості рівняння в цілому використовують критерій Фішера, для перевірки значущості показника Херста H використовують критерій Стюдента.

Вказаний алгоритм оцінювання показника Херста також є емпіричним, оскільки математично не обґрунтовано вибір кількості інтервалів, але досвід його використання підтверджує правильність запропонованого алгоритму.

Аналіз фундаментальних публікацій з питань фрактального аналізу, аналіз публікацій останніх років, підтверджує, що метод R/S-аналізу часового ряду (метод нормованого розмаху Херста) є одним з найбільш популярних методів дослідження фрактальних властивостей часових рядів. Незважаючи на те, що він був запропонований Херстом у 50-ті роки ХХ століття, застосування R/S-аналізу для визначення фрактальних характеристик часового ряду залишається актуальним. Серед найбільш вагомих причин популярності R/S-аналізу – нескладні алгоритми його застосування, достатня точність за умови великого об'єму вибірки. Недоліки – похибки обчислень за умови малого об'єму вибірки, необхідність перетворення вхідного часового ряду за умови його нестационарності.

Висновки. Постійні зміни та кризи, які є характерними рисами сучасного нестабільного світу, висувають нові вимоги до моделювання динаміки соціально-економічних систем. Одним з перспективних методів моделювання соціально-економічних процесів є фрактальний аналіз. Головна ідея фрактального аналізу – застосування математичної концепції теорії фракталів до дослідження складних систем. Фрактальний аналіз дозволяє досліджувати складні закономірності, які можуть бути приховані у хаотичних нелінійних системах. Суть фрактального аналізу часових рядів полягає у тому, щоб з'ясувати, наскільки ряди є близькими до фрактальних, що дозволить робити певні прогнози щодо тенденцій розвитку відповідного соціально-економічного процесу.

Індикатором поведінки часового ряду та можливості його прогнозування є значення фрактальної розмірності, яке може бути обчислене через значення показника Херста. Існують різні методи оцінювання показника Херста, найбільш популярним серед яких є R/S-аналіз. До переваг R/S-аналізу можна віднести його універсальність для різних типів даних, простоту реалізації та розуміння, можливість інтерпретації результатів, ефективність, особливо у випадку аналізу часових рядів з довготривалими кореляціями. До

недоліків – залежність результатів оцінювання показника Херста від довжини часового ряду та обраної методики оцінювання. Незважаючи на переваги R/S-аналізу, необхідно враховувати, що жоден з методів оцінювання показника Херста не є універсальним, вибір алгоритму буде залежати від мети дослідження та особливостей даних.

Відмінність у емпіричних методах оцінювання показника Херста спонукає дослідників удосконалювати методики розрахунку показника на основі процедури R/S аналізу. Пропонуються інші підходи до обчислення показника Херста, зокрема через визначення фрактальної розмірності. Актуальність використання фрактального аналізу до часових рядів будь-якої природи відкриває широкі перспективи подальших наукових досліджень.

Література:

1. Максишко Н.К. Моделювання економіки методами дискретної нелінійної динаміки: Монографія. Запоріжжя, 2009. 416 с.
2. Aslam F., Ferreira P., Ali H., Kauser, S. Herding behavior during the Covid-19 pandemic: a comparison between Asian and European stock markets based on intraday multifractality. *Eurasian Economic Review*. 2021. Vol. 12. P. 333–359. <https://doi.org/10.1007/s40822-021-00191-4>.
3. Aslam F., Mohti W., Ferreira P. Evidence of Intraday Multifractality in European Stock Markets during the recent Coronavirus (COVID-19) Outbreak. *International Journal of Financial Studies*. 2020. Vol. 8(2). P. 1–13.
4. Васильєва, О. В., Максишко Н.К.. Порівняльний аналіз динаміки інвестиційних інструментів у контексті гіпотези ефективного ринку. *Наукові записки Національного університету Острозька академія. Серія: Економіка*. 2019. № 12. С. 200 –206.
5. Chen C., Wang Y. Understanding the multifractality in portfolio excess returns. *Physica A*. 2017. Vol. 466. P. 346–355.
6. Даценко Т.В. Система моделей оцінювання та прогнозування інноваційних фінансових інструментів (на прикладі криптовалют) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.11. Київ, 2019. 24 с.
7. Кравець Т. В., Гапоненко Т. О. Фрактальний аналіз валютного ринку за допомогою моніторингу показника Херста. *БІЗНЕСІНФОРМ*. 2015. № 11. С. 125–131.
8. Kuchansky A., Biloshchytskyi A., Andrashko Y., Biloshchytska S., Honcharenko T., Nikolenko V. Fractal time series analysis in non-stationary environment. *International Scientific-Practical Conference Problems of Infocommunications, Science and Technology (PIC S&T)*. October 2019. IEEE, 2019. P. 236–240.
9. Tebyaniyana H., Jahanshad A., Heidarpoor F. Analysis of Weak Performance Hypothesis, Multi-Fractality Feature and long-Term Memory of Stock Price in Tehran Stock Exchange. *Int. J. Nonlinear Anal. App.*. 2020. Vol. 11, No. 2. P. 161–174.
10. Wang, H.Y., Wang T.T. Multifractal analysis of the Chinese stock, bond and fund markets. *Physica-Statistical mechanics and its applications*. 2018. Vol. 152. P. 280 –292.
11. Yeliz Karaca, Baleanu Dumitru. A novel R/S fractal analysis and wavelet entropy characterization approach for robust forecasting based on self-similar time series modeling. *Fractals*. 2020. doi: 10.1142/s0218348x20400320.

12. Барташевська Ю.М., Яворський А.О.. Фрактальний аналіз фінансових ринків: теоретичні та практичні аспекти застосування. *Європейський вектор економічного розвитку. Економічні науки*. 2015. № 1(18). С. 7–14.
13. Нич Л. Я., Камінський Р. М. Визначення показника Герста за допомогою фрактальної розмірності, обчисленої клітинковим методом на прикладі коротких часових рядів. *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Серія: Інформаційні системи та мережі*. 2015. № 814. С.100–111.
14. Гардер С.Є., Корніль Т.Л. Фрактальний аналіз та прогнозування тенденції фінансового часового ряду. *Вісник національного технічного університету «ХПИ». Серія: математичне моделювання в техніці та технологіях*. 2018. № 3 (1279). С. 37–40.
15. Човнюк, Ю. В., Броварець, О.О. Використання методів фрактального аналізу довгострокових часових рядів для дослідження параметрів електропровідності ґрунтів сільськогосподарського призначення. *Вісник Херсонського національного технічного університету*, 2018. № 3-2 (66). С. 112–119.
16. Макаренко, Ю. П., Василькович, О.О. Аналіз фрактальності валютного ринку України. *Економіка та держава*, 2020 . № 1. С. 16–22.
17. Ястремська О. М., Демченко Г.В. Фрактальний аналіз рівня інноваційної активності промислових підприємств Харківської області та тенденції розвитку. *Причорноморські економічні студії*. 2016. № 11. С. 186–190.
18. Чайковська І.І. Фрактальний аналіз та тенденції розвитку інноваційних процесів на промислових підприємствах. *Економічний часопис-XXI*. 2014. № 7-8(2). С. 65–68.
19. Mandelbrot B.B., Hudson R. L The (mis)behavior of markets. A fractal view of risk ruin and reward. New York : Basic Books, 2004. 328 p.
20. Peters, E.E. Fractal Market Analysis: Applying Chaos Theory to Investment & Economics. John Wiley & Sons, Inc, 1994. 336 p.
21. Волошко А.В., Бедерак Я.С., Джеря Т.Е. Визначення показника Херста при фрактальному аналізі електричних навантажень. *Енергетика: економіка, технології, екологія: науковий журнал*. 2020. № 3. С. 22–28.
22. Peters, E.E. Chaos and Order in the Capital Markets: A New View of Cycles, Prices, and Market Volatility. Wiley; 2nd edition. 1996. 228 p.

References:

1. Maksishko, N. K. (2009). Modelyuvannya ekonomiki metodami diskretnoyi nelinejnoyi dinamiki: monografiya [Modeling of the economy using methods of discrete nonlinear dynamics: Monograph]. Zaporizhzhya. 416 p [in Ukrainian].
2. Aslam, F., Ferreira, P., Ali, H., & Kauser, S. (2021). Herding behavior during the COVID-19 pandemic: A comparison between Asian and European stock markets based on intraday multifractality. *Eurasian Economic Review*, 1–27.
3. Aslam, F., Mohti, W., & Ferreira, P. (2020). Evidence of intraday multifractality in European stock markets during the recent coronavirus (COVID-19) outbreak. *International Journal of Financial Studies*, 8(2), 31.
4. Vasilyeva, O. V., & Maksishko, N. K. (2019). Porivnyalnij analiz dinamiki investicijnih instrumentiv u konteksti gipotezi efektnogo rinku [Comparative analysis of the dynamics of investment instruments in the context of the efficient market hypothesis]. *Naukovi zapiski*

Nacionalnogo universitetu Ostrozka akademiya. Seriya: Ekonomika [Scientific notes of the National University Ostroh Academy. Series: Economy], (12), 200–206 [in Ukrainian].

5. Chen, C., & Wang, Y. (2017). Understanding the multifractality in portfolio excess returns. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 466, 346–355.

6. Dacenko T.V. Sistema modelej ocynyuvannya ta prognozuvannya innovacijnih finansovih instrumentiv (na priklyadi kryptovalyut) [A system of models for evaluating and forecasting innovative financial instruments (on the example of cryptocurrencies)]: avtoref. dis. ... kand. ekon. nauk [PhD thesis] : 08.00.11. Kiyiv, 2019. 24 p [in Ukrainian].

7. Kravec, T. V., & Gaponenko, T. O. (2015). Fraktalnij analiz valyutnogo rinku za dopomogoyu monitoringu pokaznika Hersta [Fractal analysis of the currency market by monitoring the Hurst indicator]. *Biznes Inform [Business information]*, (11), 125–131 [in Ukrainian].

8. Kuchansky, A., Biloshchytskyi, A., Andrashko, Y., Biloshchytska, S., Honcharenko, T., & Nikolenko, V. (2019, October). Fractal time series analysis in non-stationary environment. In *2019 IEEE International Scientific-Practical Conference Problems of Infocommunications, Science and Technology (PIC S&T)* (pp. 236–240). IEEE.

9. Tebyaniyana H., Jahanshad A., Heidarpour F. Analysis of Weak Performance Hypothesis, Multi-Fractality Feature and long-Term Memory of Stock Price in Tehran Stock Exchange. *Int. J. Nonlinear Anal. App.*. 2020. Vol. 11, No. 2. P. 161–174.

10. Wang, H. Y., & Wang, T. T. (2018). Multifractal analysis of the Chinese stock, bond and fund markets. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 512, 280–292.

11. Karaca, Y., & Baleanu, D. (2020). A novel R/S fractal analysis and wavelet entropy characterization approach for robust forecasting based on self-similar time series modeling. *Fractals*, 28(08), 2040032.

12. Bartashevska, Yu. M., & Yavorskij, A. O. (2015). Fraktalnij analiz finansovih rinkiv: teoretichni ta praktichni aspekty zastosuvannya [Fractal analysis of financial markets: theoretical and practical aspects of application]. *Yevropejskij vektor ekonomichnogo rozvitku. Ekonomichni nauki [European vector of economic development. Economic sciences]*, (1), 7–14 [in Ukrainian].

13. Nich, L. Ya., & Kaminskij, R. M. (2015). Vyznachennya pokaznika Gersta za dopomogoyu fraktalnoyi rozmirnosti, obchislenoyi klitinkovim metodom na priklyadi korotkih chasovih ryadiv [Determination of the Hurst index using the fractal dimension calculated by the cellular method on the example of short time series]. *Visnik Nacionalnogo universitetu Lvivska politehnika. Seriya: Informacijni sistemi ta merezhi [Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: Information systems and networks]*, (814), 100–111 [in Ukrainian].

14. Garder S.Ye., Kornil T.L. (2018)/ Fraktalnij analiz ta prognozuvannya tendenciyi finansovogo chasovogo ryadu [Fractal analysis and trend forecasting of financial time series]. *Visnik nacionalnogo tehničnogo universitetu «HPI». Seriya: matematichne modelyuvannya v tehniči ta tehnologiyah [Bulletin of the National Technical University "KhPI". Series: mathematical modeling in engineering and technology]*, (3 (1279)), 37–40 [in Ukrainian].

15. Chovnyuk, Yu. V., & Brovarec, O. O. (2018). Viktoristannya metodiv fraktalnogo analizu dovgostrokovih chasovih ryadiv dlya doslidzhennya parametriv elektroprovodnosti gruntiv silskogospodarskogo pryznachennya [The use of fractal analysis methods of long-term time series for the study of electrical conductivity parameters of agricultural soils]. *Vestnik Hersonskogo nacionalnogo tehničeskogo universiteta [Bulletin of Kherson National Technical University]*, (3-2 (66)), 112-119 [in Ukrainian].

16. Makarenko, Yu. P., & Vasilkovich, O. O. (2020). Analiz fraktalnosti valyutnogo rinku Ukrayini [Analysis of the fractality of the currency market of Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava [Economy and the State]*, (1), 16–22 [in Ukrainian].

17. Yastremska, O. M., & Demchenko, G. V. (2016). Fraktalniy analiz rivnya innovacijnoyi aktivnosti promislovih pidpriyemstv harkivskoyi oblasti ta tendenciyi rozvitku rozvitku [Fractal analysis of the level of innovative activity of industrial enterprises of the Kharkiv region and development trends]. *Prichornomorski ekonomichni studiyi [Black Sea Economic Studies]*, (11), 186–190 [in Ukrainian].

18. Chaikovska, I. (2014). Fraktalniy analiz ta tendenciyi rozvitku innovacijnih procesiv na promislovih pidpriyemstvah [Fractal analysis and trends in the development of innovative processes at industrial enterprises]. *Ekonomichnij chasopis-XXI [Economic magazine-XXI]*, (07-08 (2)), 65-68.

19. Mandelbrot B.B., Hudson R. L (2004). The (mis)behavior of markets. A fractal view of risk, ruin and reward. New York : Basic Books, 328 p.

20. Peters, E.E. (1994). Fractal Market Analysis: Applying Chaos Theory to Investment & Economics. John Wiley & Sons, Inc, 336 p.

21. Voloshko, A. V., Bederak, Ya. S., & Dzherya, T. E. (2020). Vznachennya pokaznika hersta pri fraktalnomu analizi elektrichnih navantazhen [Determination of the Hurst index in the fractal analysis of electric loads.]. *Energetika: ekonomika, tehnologiyi, ekologiya: naukovij zhurnal [Energy: economy, technology, ecology: scientific journal]*, (3), 22–28.

22. Peters, E.E. (1996) Chaos and Order in the Capital Markets: A New View of Cycles, Prices, and Market Volatility. Wiley; 2nd edition. 228 p.

УДК 338.242:331.5

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-456-468](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-456-468)

Кувік Віталій Михайлович викладач, ЗВО «Східно-європейський слов'янський університет», вул. Гагаріна 42-1, м. Ужгород, 88000, тел.: (050) 661-38-73, <https://orcid.org/0009-0009-0404-2201>

ШЛЯХИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ РОЗРОБКИ СТРАТЕГІЙ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ

Анотація. В статті досліджено досвід розробки стратегій управління розвитком малого та середнього бізнесу у таких країнах як Польща, Сполучені Штати Америки, Німеччина, Великобританія та Японія, оскільки саме вони досягли найкращих результатів у сфері стратегії розвитку малого та середнього бізнесу, що, в свою чергу, дозволило їм суттєво покращити соціально-економічне становище регіонів і забезпечити високий рівень зайнятості свого населення. Визначено, що дані країни забезпечують розвиток малого та середнього підприємництва за рахунок фінансово-кредитного, податкового та інвестиційного сприяння; залучення підприємств малого та середнього бізнесу до реалізації державних замовлень; допомоги експертній діяльності підприємств малого та середнього бізнесу; допомоги в процесі розробки та реалізації наукових досліджень підприємств малого та середнього бізнесу; кадрового сприяння малого та середнього бізнесу; регіонального розвитку підприємств малого та середнього бізнесу.

Встановлено, що ефективний розвиток малого та середнього бізнесу забезпечує покращення якості продукції, і загалом лежить в основі економічного розвитку на рівні регіонів країни. Виокремлено головні підходи до розвитку підприємств малого та середнього бізнесу із врахування зарубіжного досвіду. Визначено основні завдання державної стратегії розвитку малого та середнього бізнесу в Польщі, Німеччині, Великобританії та Японії.

З'ясовано, що в Україні на сьогоднішній день немає дієвих механізмів сприяння розвитку малого та середнього бізнесу, зважаючи на критерії забезпечення суспільної зайнятості і формування регіонального ВВП. Тому наведено пропозиції стосовно стратегічного розвитку малих та середніх підприємств у вітчизняних умовах, зокрема забезпечення ефективної фіскальної політики; формування на рівні регіонів нашої держави конкурентоздатної бізнес сфери за рахунок унеможливлення монополізму

«привілейованих» суб'єктів господарювання; активізація інноваційного та кооперативного розвитку малого та середнього бізнесу; активізація розвитку найбільш пріоритетних сфер малого та середнього бізнесу, які формують конкурентоздатність як державного, так і регіонального економічного розвитку.

Ключові слова: малий та середній бізнес, розвиток малого та середнього бізнесу, підходи до розвитку малого та середнього бізнесу, стратегія управління розвитком, завдання державної стратегії розвитку малого та середнього бізнесу.

Kuvik Vitalii Mykhailovych Lecturer, East European Slavic University, Naharina St. 42-1, Uzhhorod, 88000, tel.: (050) 661-38-73, <https://orcid.org/0009-0009-0404-2201>

WAYS TO IMPLEMENT FOREIGN EXPERIENCE IN DEVELOPING STRATEGIES FOR SMALL AND MEDIUM -SIZED BUSINESS DEVELOPMENT STRATEGIES

Abstract. The article examines the experience of developing management strategies for the development of small and medium-sized businesses in such countries as Poland, the United States of America, Germany, Great Britain and Japan, since they achieved the best results in the field of strategies for the development of small and medium-sized businesses, which, in turn, allowed them to significantly improve the socio-economic situation of the regions and ensure a high level of employment of their population. It was determined that these countries ensure the development of small and medium-sized entrepreneurship at the expense of financial and credit, tax and investment assistance; involvement of small and medium-sized enterprises in the implementation of government orders; assistance to the expert activities of small and medium-sized businesses; assistance in the process of development and implementation of scientific research of small and medium-sized enterprises; HR support for small and medium-sized businesses; regional development of small and medium-sized enterprises.

It has been established that the effective development of small and medium-sized businesses ensures the improvement of product quality, and is generally the basis of economic development at the level of the country's regions. The main approaches to the development of small and medium-sized enterprises, taking into account foreign experience, are highlighted. The main tasks of the state strategy for the development of small and medium-sized businesses in Poland, Germany, Great Britain and Japan have been determined.

It was found that Ukraine currently has no effective mechanisms for promoting the development of small and medium-sized businesses, taking into account the criteria for ensuring public employment and the formation of regional GDP. Therefore, suggestions are given regarding the strategic development of small and medium-sized enterprises in domestic conditions, in particular, ensuring an effective fiscal policy; formation of a competitive business sphere at the level of the regions of our state by preventing the monopoly of "privileged" business entities; activation of innovative and cooperative development of small and medium-sized businesses; activation of the development of the most priority areas of small and medium-sized businesses, which shape the competitiveness of both state and regional economic development.

Keywords: small and medium-sized business, small and medium-sized business development, approaches to small and medium-sized business development, development management strategy, tasks of the state strategy for the development of small and medium-sized businesses.

Постановка проблеми. Функціональне значення малого та середнього бізнесу у економічному розвитку будь-якої держави полягає у створенні нових робочих місць, яке забезпечує зростання рівня зайнятості населення та рівня конкуренції. Відтак, можна стверджувати, що ефективний розвиток малого та середнього бізнесу забезпечує покращення якості продукції, і загалом лежить в основі економічного розвитку на рівні регіонів країни. На специфічні особливості розвитку малого та середнього бізнесу у будь-якій державі впливають певні обставини. Передусім, стан і перспективні напрями розвитку малого та середнього бізнесу залежать від історичного етапу досягнення державою певного технологічно-організаційного стану еволюції. В той же час ефективність розвитку малого та середнього бізнесу залежить від великого підприємництва, оскільки саме великий бізнес безперервно спонукає до переходу малого та середнього підприємництва на вищі технологічні рівні. Держави з більш розвинутою економікою, в якій малий та середній бізнес здатен забезпечити левову частку валового внутрішнього продукту (ВВП), на підтримку їх розвитку кожного року припадає мізерний відсоток (2-3%) бюджетних видатків. Це пов'язано з тим, що саме малий та середній бізнес є найуразливішим до несприятливого впливу зовнішніх факторів. Водночас, в Україні на сьогоднішній день немає дієвих механізмів сприяння розвитку малого та середнього бізнесу, зважаючи на критерії забезпечення суспільної зайнятості і формування регіонального ВВП. Тому, на даний час виняткової актуальності набуває питання дослідження зарубіжного досвіду розробки стратегій управління розвитком малого та середнього бізнесу з метою подальшого визначення шляхів його імплементації в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями розробки стратегій управління розвитком малого та середнього бізнесу в зарубіжних країнах займалися такі науковці як Д.І. Берницька, І.С. Біла, М.Ю. Бондарчук, В.О. Капітан, Г.В. Колеснікова, В.І. Ляшенко, А.Ф. Мельник, Н.С. Науменко, М.О. Рибалко, Н.М. Салатюк, Г.Ф. Толмачова, О.В. Якушева та інші.

Метою статті є дослідження зарубіжного досвіду розробки стратегій управління розвитком малого та середнього бізнесу та визначення шляхів його імплементації у вітчизняних умовах.

Виклад основного матеріалу. Провівши дослідження зарубіжного досвіду розробки стратегій управління розвитком малого та середнього бізнесу, на нашу думку варто виділити такі основні підходи до його розвитку:

1. Держави з більш розвиненою економікою найбільшою пріоритетністю наділяють питання інтеграції малого та середнього з великим бізнесом, що досягається за рахунок введення субконтрактних договорів, лізингових операцій, франчайзингу, а також колективної реалізації науково-технічних розробок тощо.

2. Держави з індустріальною та постіндустріальною економікою використовують стратегію, яка полягає у найкращому використанні переваг малого та середнього бізнесу і утримання нормативів його розвитку.

3. Держави, які використовують стратегію, яка полягає у форсованому розвитку підприємств малого та середнього бізнесу. Однак, беручи до уваги істотне погіршення індикаторів економічного розвитку таких держав призводить до того, що вони найбільшою пріоритетністю наділяють саме невиробничий сектор економіки, який вважається початковим етапом розвитку малого та середнього бізнесу.

Важливим елементом регулювання в країнах ЄС є система державного прогнозування, програмування та коротко- і середньострокового планування. У Франції держава займається індикативним плануванням, а визначений об'єм державної власності та її участь у фінансовій сфері залишається важливим аспектом його ефективності. Шведська модель планування розвитку передбачає поєднання інтересів монополій, профспілок, уряду і планових комісій в процесі програмування розвитку національної економіки. Останнє базується на збиранні інформації, перевірці реалістичності прогнозів і проектів із точки зору використання національного доходу на споживання та заощадження. У Голландії короткострокове планування розвитку виступає у вигляді комбінації державних бюджетів, щорічних поточних програм і економічного прогнозування. При чому під час планування уряд впливає на економіку шляхом поширення інформації для приватного сектора, що допомагає останнім скоординувати свої дії [1, с. 130-131].

Основними напрямками державної підтримки малого та середнього підприємництва в країнах ЄС є формування інфраструктури підтримки і розвитку підприємництва, встановлення системи пільг і прозорої системи оподаткування, наявність фінансово-кредитної підтримки та співробітництва з великими підприємствами тощо. Однак це зовсім не означає створення «теплих» умов для малих і середніх підприємств, а скоріш є засобом вирівнювання можливостей малих, середніх і великих підприємств в умовах конкурентної боротьби, способом компенсації витрат підприємців від діяльності у ризикованих сферах [2, с. 27].

На нашу думку, задля розкриття зарубіжного досвіду розробки стратегій управління розвитком малого та середнього бізнесу варто дослідити практику країн, які досягли найкращих результатів у сфері стратегії розвитку малого та середнього бізнесу, що, в свою чергу, дозволило їм суттєво покращити соціально-економічне становище регіонів і забезпечити високий рівень зайнятості свого населення. Такими державами є Польща, Сполучені Штати Америки, Німеччина, Великобританія та Японія.

Польща. Державна стратегія розвитку малого та середнього бізнесу в Польщі. Стратегічні документи та система регулювання малого та середнього бізнесу в країні визначає її функціонування в складі ЄС. Концепції, прийняті у вітчизняних документах про сприяння підприємництва, відповідають документам Європейського Союзу таким, як, наприклад, Лісабонська стратегія чи Small Business Act. До найважливіших документів з питань сприяння підприємництва в Польщі відносяться, зокрема: Стратегія розвитку країни, Національні стратегічні основи співвідношення, Збірник про сприяння розвитку підприємництва [3, с. 81].

Слід зазначити, що крім вищезазначених документів у Польщі немає єдиного документа присвяченому політиці підприємства. Сучасна політика щодо підприємництва, особливо малих і середніх підприємств, робить найбільший акцент на наступні питання: спрощення адміністративних процедур та зменшення адміністративних навантажень, збільшення доступності зовнішніх джерел фінансування, просування експорту і збільшення інноваційності підприємств, поліпшення співробітництва між ними. За створення і реалізацію політики підприємництва відповідальне Міністерство економіки. Суттєве сприяння розвитку підприємництва в Польщі забезпечується союзними фондами, кошти яких, крім всього іншого, призначені і на підтримку малого бізнесу. Цікаво, що їх розпорядником виступає Міністерство регіонального розвитку. Республіканські програми вводяться як через окремі міністерства, так через установи нижчого рівня, як наприклад, урядові агентства [4, с. 116].

Крім республіканських програм, підтримка підприємців здійснюється також у рамках регіональних програм. Введенням цих програм займаються окремі органи регіонального самоврядування (апарати маршалів воєводств) в кожному з 16 воєводств у Польщі. На відмінно від республіканських програм, в яких перевага віддається проектам інноваційного характеру, здебільшого високо бюджетним, регіональні програми мають трохи більшу спрямованість на задоволення потреб менших підприємств, що здійснюють більш прості інвестиційні проекти. Польське агентство розвитку підприємництва (ПАРП) є урядовим агентством, що знаходяться в підпорядкуванні відповідному міністрові з питань економіки. Завданням Агентства є управління фондами з бюджету держави і Європейського Союзу. ПАРП є ініціатором створення мережі регіональних центрів сприяння малим і середнім підприємствам, тобто Всепольської системи послуг для малих і середніх підприємств, Всепольської мережі інновацій та консультативних пунктів. Ці установи надають на безоплатній основі або за професійними ставками послуги зі сфери інформації, консалтингу, навчання та фінансові послуги [5, с. 82].

Ефективними стратегічними інструментами, які використовуються для активізації розвитку підприємництва в Польщі є: спеціальні економічні зони; промислові і технологічні парки; інкубатори підприємництва; кластери; позичкові і гарантійні фонди; підтримка місцевих ініціатив. У Польщі система підтримки МСБ переорієнтувалася на інновації і стартапи, які потребують зовсім інших інструментів та підходів до моделі ведення бізнесу. Нова модель підтримки та стимулювання МБ у Польщі характеризується податковими, фінансовими перевагами, проводиться активна популяризація бізнесу, створення необхідних інституцій підтримки МБ. Крім загальних форм оподаткування, малі підприємства в Польщі можуть користуватися спрощеними формами, які характеризуються нижчим рівнем зобов'язань, простими правилами й легкістю застосування в щоденній практиці, чого поки не вистачає в Україні [6, с. 160-161].

Сприятливий податковий клімат дав змогу легалізувати більшу частину бізнесу та тим самим подолати корупцію. Підприємництво в Польщі розглядається не як елемент заробітку грошей для окремого підприємця, а як впливовий важіль розвитку економічної системи країни, тому створюються усі необхідні умови для його активного розвитку. У бізнес-середовищі Польщі переважає не конкуренція, а синергія зусиль, тобто підприємці не конкурують між собою, а допомагають один одному, створюючи необхідні мережі, клуби, центри стимулювання МБ. Ці структури в процесі взаємодії з урядом та парламентом забезпечують надання достовірної інформації щодо стану та перспектив розвитку підприємництва в країні, а також забезпечують надання кредитів малим підприємствам, сприяють розвитку інноваційних технологій

та їх застосуванню в малому бізнесі. Фінансова підтримка малого бізнесу передбачає використання системи проектного фінансування малих підприємств, тобто цільове кредитування позичальника для реалізації інвестиційного проекту. Отже, Польща створила усі необхідні умови для розвитку МСБ, є яскравим прикладом успішного виходу з економічної кризи та упевнено претендує на позиції лідера Східної Європи [7, с. 457-458].

Отже, основні завдання державної стратегії розвитку малого та середнього бізнесу в Польщі полягають у:

- стимулюванні інноваційного розвитку нових суб'єктів господарювання;
- покращення розвитку підприємств малого та середнього бізнесу на східних територіях держави;
- модернізації системи навчання та підготовки персоналу для малого та середнього бізнесу;
- підтримці в процесі пошуку фінансування роботи малого та середнього бізнесу;
- дерегулюванні економіки і зменшенні бюрократизму;
- підтримці експортної діяльності малого та середнього бізнесу.

Німеччина. У Федеративній Республіці Німеччина малий бізнес є одним з найбільш стабільних і активно розвинутих серед країн ЄС. У цій країні малий та середній бізнес займає 80 % усіх підприємств країни та 70 % зайнятого населення працює саме в цій сфері. Саме ці люди забезпечують половину усього ВВП Німеччини. У ФРН до категорії МСБ належать підприємства з кількістю працівників більше 250 осіб і річним оборотом до 50 млн. євро. Допомогаючи цим компаніям розвиватися, держава розробляє різноманітну кількість інструментів до яких належать податкові пільги, юридичні і консультаційні послуги, освітні програми. Але найбільш ефективну підтримку для МСБ надають так звані банки розвитку, які надають для пільгові кредити, кредитні гарантії, а також беруть участь у капіталі підприємства [8].

Отже, основні завдання державної стратегії розвитку малого та середнього бізнесу в Німеччині полягають у:

- забезпеченні сприятливих передумов для розвитку малого та середнього бізнесу;
- підвищенні заінтересованості молодого населення у здійсненні підприємницької діяльності;
- формуванні навчального забезпечення при освітніх закладах з метою навчання та підготовки молодого населення до здійснення підприємницької діяльності;
- нарощенні фінансово-технічної допомоги підприємцям-початківцям з метою забезпечення їх стабільного подальшого розвитку;

- мінімізації бюрократичних перешкод, спрощенні доступності до ресурсів та сучасних технологій;
- покращенні інноваційно-ділового забезпечення малого та середнього бізнесу у сфері науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт за рахунок активної реалізації заходів непрямого сприяння.

Великобританія. Питаннями розвитку малого бізнесу на національному рівні в країні займається Міністерство торгівлі та промисловості, в складі якого утворений спеціальний орган з підтримки і розвитку малих підприємств The Small Business Service (SBS), яка має регіональні відділення на місцях. При Міністерстві функціонує Стратегічна рада малих і середніх підприємств. Завданням SBS є: представлення інтересів та потреб малого бізнесу в уряді, розвиток і обслуговування системи підтримки малого бізнесу, пропаганда підприємництва в суспільстві, скорочення бюрократичних бар'єрів. Державна стратегія розвитку малого бізнесу передбачає реалізацію наступних напрямів економічної політики:

- підвищення культури підприємництва і ділових відносин;
- активізація процесів зародження нових підприємств, створення умов для їх прискореного розвитку і подальшого розвитку;
- поліпшення доступу до фінансових ресурсів;
- розвиток підприємництва в депресивних районах і в окремих соціальних групах;
- залучення підприємництва до активного використання державних служб (інформація, маркетинг, держзамовлення, фінансування, експорт і т.п.);
- розробка ефективних заходів державної політики і регулювання підприємницької діяльності;
- підвищення рівня дослідження ринку малого і середнього бізнесу та оцінки його стану. Крім цього, у Великобританії діє жорстка система контролю над діяльністю підприємств, яка протидіє різного роду неправомірним діям зі сторони бізнесу [9, с. 117-118].

Отже, основні завдання державної стратегії розвитку малого та середнього бізнесу у Великобританії полягають у:

- консультуванні нових та вже існуючих підприємств малого та середнього бізнесу;
- наданні фінансової підтримки підприємствам малого та середнього бізнесу;
- впровадженні регіональних програм сприяння дрібним підприємствам;
- стимулюванні експортної діяльності дрібних підприємств.

США. Серед основних елементів державного регулювання підприємництва в США можна виділити такі:

1. Розгорнута система антимонопольного регулювання, в тому числі регулювання природних монополій, яка здійснюється для захисту конкуренції та обмеження монополістичних тенденцій.

2. Прогнозування та стратегічне планування, яке забезпечує основу для всіх управлінських рішень, в тому числі, прогнозування в системі державного регулювання.

3. Стимулювання передових технологій, фундаментальної науки та проведення інноваційної політики держави, яка має на меті об'єднання науково-технічної та інвестиційної політики. Майже 50% витрат на НДДКР у країні здійснюється державою.

4. Підтримка розвитку малих і середніх підприємств, що включає пільгове оподаткування; стимулювання та фінансування науково-технічних розробок (у США на сектор малого підприємництва припадає близько 50% науково-технічних розробок); здійснення фінансово-кредитної допомоги малому бізнесу через надання малим підприємствам гарантованих позик тощо [10, с. 27-28].

Отже, основні завдання державної стратегії розвитку малого та середнього бізнесу у США полягають у:

- нарощенні експортного потенціалу підприємств малого та середнього бізнесу;
- наданні допомоги в процесі передачі технологій;
- покращенні конкурентоздатності продукції вітчизняних виробників в порівнянні з імпортом;
- покращенні доступності до довгострокового кредитування, спрямованого на реконструкцію, купівлю устаткування, виробництво нової продукції тощо;
- розповсюдженні інформаційних даних стосовно різних державних, регіональних та приватних програм, спрямованих на покращення конкурентоздатності підприємств малого та середнього бізнесу;
- забезпеченні моніторингу та представленні інтересів підприємств малого та середнього бізнесу на торгових переговорах.

Японія. Японія відноситься до країн із жорсткою системою регулювання бізнесу. Справами малого бізнесу займається відповідне управління Міністерства торгівлі і промисловості. У країні діє 4-ланкова система підтримки малого підприємництва – центральний уряд, місцеві органи влади, крупний бізнес та самостійні об'єднання малих підприємств. Місцеві та центральні органи влади стимулюють становлення і розвиток підприємств малого бізнесу за допомогою субсидій, позик, кредитних гарантій, податкових пільг, надання допомоги в навчанні кадрів та полегшення доступу до інформації (субсидії надаються виключно на науково-технічні програми).

Стратегія розвитку малих підприємств розробляється на національному рівні. Відповідно до цієї стратегії уряди регіонів готують конкретні плани на перспективний період, які узгоджуються центральним урядом у частині відповідності загальній стратегії та виділеному бюджетному фінансуванню. Плани підлягають систематичному коригуванню відповідно до змінних умов. Обов'язковим при плануванні є забезпечення взаємодії центральних, регіональних, місцевих органів влади та відповідних структур підтримки малого бізнесу [11, с. 118].

Головною функцією держави в країні є стимулювання, спрямування та прискорення структурних змін в економіці, які необхідні для довгострокового зростання. Взаємовідносини підприємництва та держави в значній мірі є відносинами співробітництва, на відміну від США. Серед основних елементів державного регулювання підприємництва можна виокремити такі:

1. Довгострокове планування, яке носить індикативний характер, та програмування національної економіки, що створює ефективні умови для розвитку.

2. Фінансування та бюджетне субсидування фундаментальних досліджень та програм розробки новітніх технологій, які здійснюються державними інститутами і дослідницькими центрами разом із приватними компаніями.

3. Підтримка розвитку малого та середнього бізнесу, що включає пільгове кредитування, підтримку технічних проєктів, налагоджену інфраструктуру підтримки малих і середніх підприємств, систему захисту від зловживань з боку великих суб'єктів підприємництва тощо. Важливо зазначити, що малі підприємства значно залучені у державні проєкти.

4. Захист конкурентного середовища шляхом обмеження монополістичних тенденцій та доступу великих фірм на ринок.

5. Грошово-кредитне регулювання, в тому числі гнучке варіювання облікової ставки, особливо під час криз в економіці [12, с. 29].

Отже, основні завдання державної стратегії розвитку малого та середнього бізнесу в Японії полягають у:

- впровадженні гнучкого управління економікою;
- посиленні сприяння інноваційній діяльності підприємств малого та середнього бізнесу;
- покращенні стабільного розвитку систем економічної безпеки підприємств малого та середнього бізнесу;
- покращенні умов праці і системи соціального забезпечення в бізнес сфері;
- покращенні мобільності трудового забезпечення у сфері послуг;

- покращенні доступності до фінансового забезпечення і акціонерного капіталу;
- активізації співпраці структур сприяння та розвитку підприємств малого та середнього бізнесу.

Стосовно України, то негативними факторами для ведення бізнесу у нашій країні визначено (в порядку зменшення): інфляцію, корупцію, політичну нестабільність, високі податкові ставки, складність податкового законодавства, нестабільність урядів, ускладнений доступ до фінансів, неефективну державну бюрократію, регулювання валютного ринку, недостатню освіченість працівників, погану етику робочої сили, недостатню здатність до інновацій, обмежувальне регулювання ринку праці, невідповідну якість інфраструктури, злочинність та крадіжки, низьку якість охорони здоров'я [13, с. 172].

Таким чином, із врахуванням проведеного дослідження зарубіжного досвіду розробки стратегій управління розвитком малого та середнього бізнесу можна навести такі пропозиції стосовно стратегічного розвитку малих та середніх підприємств у вітчизняних умовах: забезпечення ефективної фіскальної політики, зокрема із застосуванням податкових пільг; формування на рівні регіонів нашої держави конкурентоздатної бізнес сфери за рахунок унеможливлення монополізму «привілейованих» суб'єктів господарювання; активізація інноваційного та кооперативного розвитку малого та середнього бізнесу; активізація розвитку найбільш пріоритетних сфер малого та середнього бізнесу, які формують конкурентоздатність як державного, так і регіонального економічного розвитку. Зокрема це можливо виконати за рахунок надання експортних субсидій та забезпечення безперешкодного доступу до кредитування тощо. При цьому, варто зазначити, що в процесі реалізації державної політики стосовно розвитку малого та середнього бізнесу необхідно безперервно оцінювати її ефективність за рахунок проведення діагностики розвитку малих та середніх підприємств.

Висновки. Таким чином, беручи до уваги все вище наведене можна дійти висновку, що в цілому, зарубіжні країни забезпечують розвиток малого та середнього підприємництва за рахунок: фінансово-кредитного, податкового та інвестиційного сприяння; залучення підприємств малого та середнього бізнесу до реалізації державних замовлень; допомоги експертній діяльності підприємств малого та середнього бізнесу; допомоги в процесі розробки та реалізації наукових досліджень підприємств малого та середнього бізнесу; кадрового сприяння малого та середнього бізнесу; регіонального розвитку підприємств малого та середнього бізнесу. Водночас на сьогоднішній день державна політика сприяння розвитку малого та середнього бізнесу в Україні вимагає вагомих змін, оскільки саме даний бізнес у вітчизняних умовах максимально забезпечує населення робочими місцями, тому може виступати

найголовнішим фактором не лише державного, але і регіонального економічного розвитку.

Література:

1. Мельник А.Ф. Державне регулювання економіки перехідного періоду (світовий досвід і проблеми України). Тернопіль : Збруч, 1995. 181 с.
2. Біла І.С., Салатюк Н.М. Світовий досвід державного регулювання підприємництва. Проблеми економіки. 2014. № 1. С. 26-30.
3. Бондарчук М.Ю. Системи підтримки малого підприємництва в Україні та Республіці Польща. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. № 9. С. 80-84.
4. Капітан В.О. Зарубіжний досвід формування державної стратегії розвитку малого бізнесу задля забезпечення зайнятості населення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 4. С. 115-119.
5. Бондарчук М.Ю. Системи підтримки малого підприємництва в Україні та Республіці Польща. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. № 9. С. 80-84.
6. Толмачова Г.Ф., Ляшенко В.І., Колеснікова Г.В. Регулювання розвитку малого і середнього підприємництва: досвід зарубіжних країн для України. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 1 (47). С. 157-185.
7. Якушева О. В. Регіональні особливості економічного розвитку малого та середнього бізнесу в Україні. *Економіка і суспільство*. 2017. № 8. С. 455-461.
8. Науменко Н.С., Рибалко М.О. Регулювання малого бізнесу в Німеччині: досвід для України. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/21204/1/%D0%9D%D0%BE%D0% B2%D0%B0%20%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0%2022%20-%2023%20%D0%93%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%BD%D1%8F%202017.pdf#page=24>.
9. Капітан В.О. Зарубіжний досвід формування державної стратегії розвитку малого бізнесу задля забезпечення зайнятості населення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 4. С. 115-119.
10. Біла І.С., Салатюк Н.М. Світовий досвід державного регулювання підприємництва. Проблеми економіки. 2014. № 1. С. 26-30.
11. Капітан В.О. Зарубіжний досвід формування державної стратегії розвитку малого бізнесу задля забезпечення зайнятості населення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 4. С. 115-119.
12. Біла І.С., Салатюк Н.М. Світовий досвід державного регулювання підприємництва. Проблеми економіки. 2014. № 1. С. 26-30.
13. Берницька Д.І. Проблеми розвитку підприємництва в умовах фінансової та економічної нестабільності. *Економічний форум*. 2016. № 3. С. 170-177.

References:

1. Melnyk, A.F. (1995). *Derzhavne rehuliuвання ekonomiky perekhidnoho periodu (svitovyi dosvid i problemy Ukrainy) [State regulation of the economy of the transition period (world experience and problems of Ukraine)]*. Ternopil : Zbruch [in Ukrainian].
2. Bila, I.S., & Salatiuk, N.M. (2014). Svitovyi dosvid derzhavnoho rehuliuвання pidpriemnytstva [World experience of state regulation of entrepreneurship]. *Problemy ekonomiky – Problems of the economy, 1*, 26-30 [in Ukrainian].
3. Bondarchuk, M.Iu. (2014). Systemy pidtrymky maloho pidpriemnytstva v Ukraini ta Respublitsi Polshcha [Small business support systems in Ukraine and the Republic of Poland]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University, 9*, 80-84 [in Ukrainian].

4. Kapitan, V.O. (2017). Zarubizhnyi dosvid formuvannia derzhavnoi stratehii rozvytku maloho biznesu zadlia zabezpechennia zainiatosti naseleennia [Foreign experience in the formation of a state strategy for the development of small businesses to ensure the employment of the population]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 4, 115-119 [in Ukrainian].
5. Bondarchuk, M.Iu. (2014). Systemy pidtrymky maloho pidpriemnytstva v Ukraini ta Respublitsi Polshcha [Small business support systems in Ukraine and the Republic of Poland]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*, 9, 80-84 [in Ukrainian].
6. Tolmachova, H.F., Liashenko, V.I., & Koliesnikova, H.V. (2017). Rehuliuвання розв'язку малoho i serednoho pidpriemnytstva: dosvid zarubizhnykh krain dlia Ukrainy [Regulation of the development of small and medium-sized enterprises: the experience of foreign countries for Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of Donbass*, 1 (47), 157-185 [in Ukrainian].
7. Yakusheva, O.V. (2017). Rehionalni osoblyvosti ekonomichnoho rozvytku maloho ta serednoho biznesu v Ukraini [Regional peculiarities of the economic development of small and medium-sized businesses in Ukraine]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and society*, 8, 455-461 [in Ukrainian].
8. Naumenko, N.S., & Rybalko, M.O. (2017). Rehuliuвання maloho biznesu v Nimechchyni: dosvid dlia Ukrainy [Small business regulation in Germany: experience for Ukraine]. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/21204/1/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0%2022%20-%2023%20%D0%93%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%BD%D1%8F%202017.pdf#page=24> [in Ukrainian].
9. Kapitan, V.O. (2017). Zarubizhnyi dosvid formuvannia derzhavnoi stratehii rozvytku maloho biznesu zadlia zabezpechennia zainiatosti naseleennia [Foreign experience in the formation of a state strategy for the development of small businesses to ensure the employment of the population]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 4, 115-119 [in Ukrainian].
10. Bila, I.S., & Salatiuk, N.M. (2014). Svitovyi dosvid derzhavnoho rehuliuвання pidpriemnytstva [World experience of state regulation of entrepreneurship]. *Problemy ekonomiky – Problems of the economy*, 1, 26-30 [in Ukrainian].
11. Kapitan, V.O. (2017). Zarubizhnyi dosvid formuvannia derzhavnoi stratehii rozvytku maloho biznesu zadlia zabezpechennia zainiatosti naseleennia [Foreign experience in the formation of a state strategy for the development of small businesses to ensure the employment of the population]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 4, 115-119 [in Ukrainian].
12. Bila, I.S., & Salatiuk, N.M. (2014). Svitovyi dosvid derzhavnoho rehuliuвання pidpriemnytstva [World experience of state regulation of entrepreneurship]. *Problemy ekonomiky – Problems of the economy*, 1, 26-30 [in Ukrainian].
13. Bernytska, D.I. (2016). Problemy rozvytku pidpriemnytstva v umovakh finansovoi ta ekonomichnoi nestabilnosti [Problems of entrepreneurship development in conditions of financial and economic instability]. *Ekonomichnyi forum – Economic Forum*, 3, 170-177 [in Ukrainian].

УДК 658.012.3:330.341.1

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-469-483](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-469-483)

Лавров Руслан Валерійович доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки і управління, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, вул. Гетьмана Полуботка, 53, м. Чернігів, 14013, <https://orcid.org/0000-0002-9655-4467>

Райко Діана Валеріївна доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», вул. Кирпичова, 2, м. Харків, 61002, <https://orcid.org/0000-0002-9307-103X>

Еатон Гелена В'ячеславівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин, менеджменту та бізнесу, ПВНЗІ «Українсько-американський університет Конкордія», вул. Тургенєвська, 8-14, м. Київ, 01054, <https://orcid.org/0009-0000-3013-1448>

СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ БІЗНЕСУ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ: АДАПТАЦІЯ ДО НОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена пошуку комплексних рішень щодо стратегічного розвитку бізнесу в постійно мінливих умовах. *Метою дослідження* є обґрунтування стратегії розвитку бізнесу в умовах сучасного ринку та конкуренції за запропонованою авторами класифікацією за додатково обґрунтованими ознаками (ринкові стратегії, продуктові стратегії, стратегічні альянси, технологічні стратегії, антикризові стратегії), відмінністю яких є запропонування додаткових ознак в контексті сучасного бізнес-середовища з урахуванням адаптації до нової реальності, що дозволило забезпечити гнучку та адаптивну концепцію бізнесу, що є найбільш важливим в умовах сьогодення.

З метою дослідження були використані загальнонаукові методи пізнання, зокрема критичний аналіз літератури, групування, систематизація даних. Аналіз літератури показав, що більшість науковців вбачають, що основою стратегії розвитку бізнесу повинна бути спрямованість на розвиток цифрових технологій та адаптивність до кризового середовища. *За результатами комплексного дослідження було встановлено*, що в умовах сучасної конкуренції стратегії розвитку бізнесу зосереджуються на адаптації до ринкових тенденцій та пошуку балансу між цілями компанії та зовнішніми умовами. В процесі дослідження було показано, що ринкові стратегії включають міжнародну експансію та проникнення на ринок, що сприяє

збільшенню ринкової частки. Встановлено, що продуктові стратегії, такі як розробка продуктів та диверсифікація, спрямовані на розвиток та впровадження інноваційних продуктів. Аналіз показав, що лідерство за витратами дозволяє компаніям пропонувати продукти за конкурентоздатними цінами. Також було визначено, що стратегічні альянси, включаючи партнерства та злиття, є важливими для об'єднання ресурсів у спільних проектах. Значну роль у модернізації процесів та підтримці конкурентоспроможності відіграють технологічні стратегії, зокрема цифрова трансформація та інновації. У контексті останніх криз, важливість набувають антикризові стратегії, орієнтовані на стійкість бізнесу, екологізацію, розвиток талантів та впровадження нових технологій. Ці види стратегій особливо актуальні для бізнесу України, що знаходиться в умовах війни та планує розвиток в умовах післявоєнного відновлення. *Практичне значення дослідження* полягає в наданні компаніям чіткого орієнтира щодо формування ефективних бізнес-стратегій у сучасних умовах конкуренції. Воно допомагає керівникам та стратегам розуміти необхідність адаптації до змінних ринкових умов, визначати оптимальні напрямки для міжнародної експансії, розвитку продуктів та зниження витрат.

Ключові слова: стратегії розвитку, конкуренція, бізнес, адаптація.

Lavrov Ruslan Valeriiovich Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Economics and Management, T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium», Hetmana Polubotka Str., 53, Chernihiv, 14013, <https://orcid.org/0000-0002-9655-4467>

Raiko Diana Valeriivna Doctor of Economics, Professor, Head of Department of Marketing, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Kyrpychova Str., 2, Kharkiv, 61002, <https://orcid.org/0000-0002-9307-103X>

Eaton Helena Viacheslavivna Ph.D. in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Economic Relations, Management and Business, Ukrainian-American Concordia University, Turhenievskaya St., 8-14, Kyiv, 01054, <https://orcid.org/0009-0000-3013-1448>

BUSINESS DEVELOPMENT STRATEGIES IN TODAY'S COMPETITIVE ENVIRONMENT: ADAPTATION TO THE NEW REALITY

Abstract. The article is devoted to the search for comprehensive solutions for strategic business development in a changing environment. The purpose of this study is to comprehensively cover the types of strategic business development in the

modern market and competition. For the purpose of the study, general scientific methods of cognition were used, in particular, critical analysis of the literature, grouping, and systematization of data. The literature analysis has shown that most scholars see the main business development strategy as aimed at developing digital technologies and adaptability to the crisis environment. The comprehensive study found that in today's competitive environment, business development strategies focus on adapting to market trends and finding a balance between the company's goals and external conditions. The study shows that market strategies include international expansion and market penetration, which helps to increase market share. It was found that product strategies, such as product development and diversification, are aimed at developing and introducing innovative products. The analysis showed that cost leadership allows companies to offer products at competitive prices. It was also determined that strategic alliances, including partnerships and mergers, are important for pooling resources in joint projects. Technology strategies, including digital transformation and innovation, play a significant role in modernizing processes and maintaining competitiveness. In the context of the recent crises, anti-crisis strategies focused on business sustainability, environmental protection, talent development, and the introduction of new technologies are gaining importance. These types of strategies are especially relevant for Ukrainian businesses that are at war and planning to develop in the post-war recovery. The practical significance of this study is to provide companies with a clear benchmark for formulating effective business strategies in today's competitive environment. It helps managers and strategists to understand the need to adapt to changing market conditions, identify the best areas for international expansion, product development and cost reduction.

Keywords: development strategies, competition, business, adaptation.

Постановка проблеми. У світі, де зміни є єдиною константою, бізнес повинен постійно розвиватися, щоб процвітати. На порозі 2024 року вкрай важливо розуміти та впроваджувати стратегії зростання, які відповідають останнім тенденціям та економічним реаліям. У сучасному динамічному бізнес-середовищі компанії можуть використовувати різноманітні стратегії зростання для розширення та розвитку. Кожна з наведених у дослідженні стратегій пропонує унікальні шляхи до зростання, що відповідають різним бізнес-цілям та ринковим умовам.

Огляд останніх наукових досліджень та публікацій. Питання побудови стратегій розвитку бізнесу є достатньо добре висвітленими у науковій літературі. Більшість дослідників сходяться у думці про те, що основними напрямками розвитку є цифровізація, оптимізація ресурсів та адаптація до мінливого середовища. На думку Д.О. Хмелевського [16], для

сучасного етапу формування бізнес-стратегії в Україні важливо враховувати останні технологічні досягнення, котрі значно збільшують конкурентну боротьбу серед виробників товарів та послуг. Конкурентну стратегію розвитку можна розглядати як інструмент, який допомагає компанії перейти з її поточної ринкової позиції до бажаної. У роботі І. Семенчи та С. Гордієнка [15] акцентується увага на необхідності динамічного підходу до формування бізнес-стратегій в контексті змінюваних умов, зокрема в Україні під час та після війни. Основні принципи включають адаптацію до змін у законодавчому полі, активну відповідь на макроекономічні виклики, особливу увагу до релокаційних питань, та потребу в антикризових чи стабілізаційних стратегіях для підприємств, які зазнали втрат. Проте ці дослідження не показують комплексні стратегії розвитку бізнесу із врахуванням поточного ринкового стану. Так багато бізнес-структур уже адаптували цифрові технології, а тому вимагають додаткових стратегічних рішень. З цією метою було досліджено низку зарубіжної спеціальної літератури, яка висвітлює різні стратегічні напрями розвитку бізнесу в сучасних умовах.

Мета дослідження – обґрунтування стратегії розвитку бізнесу в умовах сучасного ринку та конкуренції за запропонованою авторами класифікацією за додатково обґрунтованими ознаками (ринкові стратегії, продуктові стратегії, стратегічні альянси, технологічні стратегії, антикризові стратегії), відмінністю яких є об'єднання за специфічними ознаками в контексті сучасного бізнес-середовища з урахуванням адаптації до нової реальності, що дозволило забезпечити гнучку та адаптивну концепцію бізнесу, що є найбільш важливим в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Аналіз останніх статистичних даних дозволив виявити, що сучасний бізнес виявляється динамічним та багатогранним. Загальна кількість підприємств у світі оцінюється приблизно в 582 мільйони і ця кількість має зростаючу тенденцію попри кризові ситуації. Пандемія спричинила значний ріст нових бізнесів, що підкреслює важливість адаптації та інновацій в сучасному бізнесі. На цьому фоні серйозно активувалася електронна комерція [13]. Ця сфера демонструє вражаюче зростання. З 2020 року, коли обсяг ринку становив 4,2 трлн доларів, він очікується досягти 6,3 трлн доларів у 2023 році з прогнозом до 2026 році на рівні 8,1 трлн дол США. Вже через 3 роки електронна комерція складатиме 25% загальних міжнародних торговельних операцій.

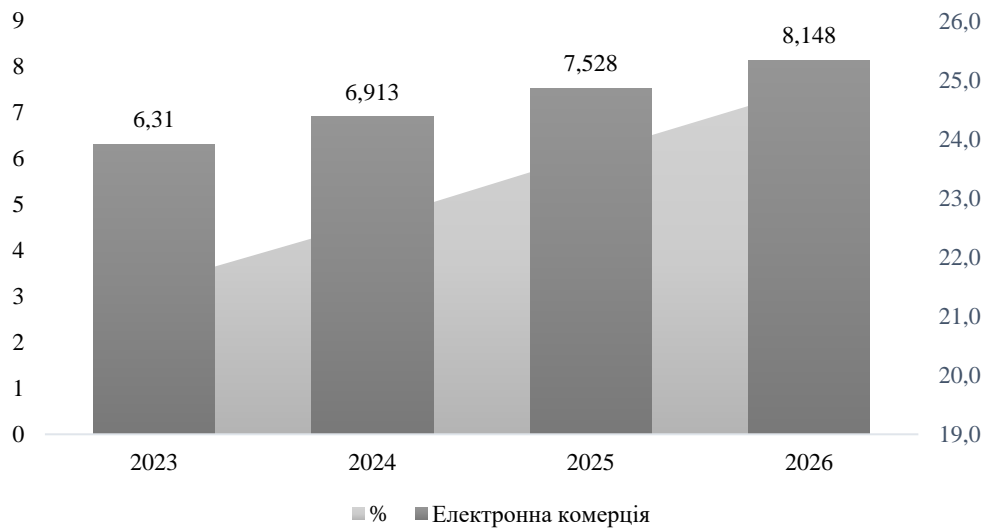

Рис.1. Тенденції розвитку електронної комерції за 2023-2026 рр [11]

Цей ріст не лише відображає збільшення онлайн-торгівлі, але й вказує на важливість інтеграції цифрових платформ в бізнес-моделі. Паралельно, з розвитком електронної комерції, зростає впровадження інноваційних фінансових технологій, таких як криптовалюти. Статистика свідчить, що 93% компаній, які вже використовують криптовалюту як засіб платежу, планують продовжувати це робити. Це вказує на стійку тенденцію до прийняття цифрових платежів, яка, в свою чергу, впливає на стратегії багатьох підприємств [13].

Останні роки принесли значні зміни у світовій бізнес-практиці, зокрема у використанні різних стратегій компаніями для досягнення успіху та зростання. Розглянемо основні стратегії, які були популярні серед різних видів бізнесів в залежності від загальних цілей стратегічного розвитку та здійснимо їх класифікацію за додатковими ключовими ознаками (ринкові стратегії, продуктові стратегії, стратегічні альянси, технологічні стратегії, антикризові стратегії)), відмінністю яких є урахуванням адаптації до нової реальності (рис.2).

У світлі останніх ринкових тенденцій, компанії прагнуть до розроблення таких бізнес-стратегій, які відповідають цілям компанії з одного боку, і ринковим умовам їх реалізації з іншого. Дана удосконалена класифікація за додатково запропонованими ознаками стратегічного розвитку дозволяє підвищити загальну ефективність бізнесу та зменшити ризики кризового впливу.

Ринкові стратегії зосереджуються на взаємодії компанії з ринком. Це може включати міжнародну експансію, де фокус зміщується на виході на нові географічні ринки з метою збільшення ринкової частки. Проникнення на

ринок передбачає збільшення продажів існуючих продуктів на існуючому ринку.

Рис.1. Класифікація стратегій розвитку бізнесу в сучасних конкурентних умовах за додатковими ознаками
Примітка: удосконалено авторами на основі [9]

Продуктові стратегії зорієнтовані на розвиток та впровадження продуктів. Розробка продукту означає створення нових або поліпшених продуктів для існуючого ринку. Диверсифікація включає створення нових продуктів для нових ринків, що допомагає розширити бізнес і знизити ризики. Лідерство за витратами передбачає мінімізацію витрат на виробництво та розповсюдження для того, щоб пропонувати продукти за низькими цінами.

Стратегічні альянси включають співпрацю з іншими організаціями. Це може бути у формі партнерства та альянсів, що дозволяє об'єднувати ресурси та компетенції для спільних проєктів або цілей, а також злиття та поглинання (M&A), що дозволяє компаніям швидко розширити свої можливості та ринкову частку.

Технологічні стратегії відіграють ключову роль у сучасному бізнесі. Цифрова трансформація дозволяє компаніям модернізувати свої процеси, підвищувати ефективність та відкривати нові можливості. Інновації та R&D спрямовані на розробку нових продуктів та технологій, що допомагає підтримувати конкурентоспроможність та лідерство на ринку.

В кризовому середовищі, що супроводжує бізнес впродовж останніх п'яти років, важливими також є антикризові стратегії, що орієнтуються на підтримку бізнесу, екологізацію, розвиток талантів та нові технології.

Міжнародна експансія є ключовою стратегією зростання для бізнесу у всьому світі впродовж багатьох років. Це підкреслює, що глобальне розширення є важливою частиною стратегій багатьох компаній.

- Дослідження світового ринку. Дослідження та розуміння міжнародних ринків.
- Культурна адаптація. Адаптація бізнес-практик до різних культурних контекстів.
- Локальні партнерства. Формування партнерських відносин з місцевим бізнесом для виходу на ринок.
- Дотримання місцевих правил. Забезпечення відповідності міжнародному торговельному законодавству та місцевим нормам [9].

Стратегія проникнення на ринок є важливим елементом в стратегіях зростання бізнесу. Ця стратегія зосереджена на збільшенні продажів існуючих продуктів на вже існуючому ринку, яка включає різні підходи, такі як конкурентне ціноутворення, посилення маркетингових зусиль, використання відгуків клієнтів для покращення продуктів чи сервісу, та стимулювання збуту через знижки або спеціальні пропозиції. Однією з ключових переваг стратегії проникнення на ринок є її відносно низький рівень ризику порівняно з іншими стратегіями зростання, оскільки компанія вже має уявлення про динаміку ринку та уподобання клієнтів. Це також дозволяє компанії побудувати відносини з існуючою клієнтською базою, підвищуючи лояльність бренду. Також важливо, що компанія може використовувати свої існуючі канали дистрибуції та маркетингові стратегії, що знижує витрати порівняно з іншими стратегіями зростання [8].

- Конкурентне ціноутворення є однією з найпопулярніших тактик у цій стратегії. За даними досліджень, ефективне коригування цін може збільшити продажі на 20-30%.
- Посилення просування також є важливою тактикою цієї стратегії. Інвестиції в маркетинг і рекламу, за даними аналітиків, можуть збільшити рівень впізнаваності бренду на 40-50%.
- Відгуки та залучення клієнтів є ключовими для розуміння потреб та вподобань споживачів. Згідно з дослідженнями, позитивні відгуки клієнтів можуть підвищити продажі на 18-25% [9].

Розвиток ринку як стратегія зростання бізнесу включає кілька ключових тактичних дій, спрямованих на розширення діяльності компанії на нові ринки. Основні тактичні дії цієї стратегії включають:

- Вихід на нові географічні ринки. Розширення бізнесу в нових регіонах або країнах. Це може бути полегшено за допомогою технологій, таких як AI API, які підтримують обробку декількох мов, полегшуючи комунікацію та адаптацію до місцевих потреб.
- Орієнтація на нові демографічні групи. Виявлення та залучення нових сегментів клієнтів. Це включає аналіз продуктів чи послуг із точки зору того, які переваги вони можуть надати, та визначення, хто може бути зацікавлений у цих перевагах.
- Культурна адаптація. Адаптація продуктів або маркетингових стратегій до місцевих культурних уподобань на нових ринках. Це може включати зміну дизайну продуктів, функцій, ціноутворення чи маркетингових повідомлень, щоб вони були більш відповідними для місцевих споживачів.
- Розширення ринку в Інтернеті. Використання електронної комерції та інших цифрових каналів для виходу на ширші ринки[14].

Стратегія фокусування або нішева стратегія зосереджується на спеціалізованих пропозиціях, цільовому маркетингу, розвитку експертизи, та залученні спільнот. При використанні нішевої стратегії компанії можуть скористатися перевагами меншої конкуренції, сильних відносин з клієнтами та можливостями для диференціації на ринку. Однак, існують також ризики, такі як вразливість до змін на ринку та обмежені можливості для зростання [10]. Розглянемо основні тактичні рішення цього стратегічного напрямку.

- Спеціалізовані пропозиції. Компанії розробляють продукти або послуги, які спрямовані на задоволення потреб певного нішевого ринку.
- Цільовий маркетинг. Сфокусовані маркетингові зусилля на конкретній групі клієнтів дозволяють ефективно досягати цільової аудиторії, розуміючи її потреби та уподобання.
- Розвиток експертизи. Компанії можуть створити глибоку експертизу в певній галузі, стаючи лідерами у своєму сегменті ринку.
- Залучення спільнот. Взаємодія з нішевими спільнотами допомагає побудувати сильні відносини з клієнтами, збільшуючи лояльність до бренду.

Компанії, що вкладають у розробку продукту, стикаються з викликами, такими як високий рівень невдач. Лише 40% нових споживчих продуктів вважаються успішними на ринку. Це підкреслює важливість ретельного дослідження та розробки, а також необхідність ефективних маркетингових стратегій для забезпечення успіху продукту. Водночас, швидкість розвитку продукту є важливою, адже 80% керівників бізнесу вважають її життєво важливою для успіху організації. Однак лише 6% компаній мають добре

визначені процеси інновацій та розробки продукту [3]. Основні елементи цієї стратегії включають:

- Інновації, засновані на думці клієнтів. Ця тактика передбачає розробку продуктів на основі прямого зворотного зв'язку від клієнтів.
- Використання технологій. Впровадження новітніх технологій дозволяє компаніям вдосконалювати або створювати продукти, при цьому 88% команд з продуктового розвитку експериментують з AI у своєму процесі розробки.
- Інвестиції в НДДКР. Вкладення коштів у дослідження та розробку є ключовим для створення інноваційних продуктів. У США близько 14% інвестицій у приватні НДДКР направляються на розробку продукту [5].

Стратегія диверсифікації є однією з основних стратегій зростання, яка включає розширення бізнесу за рахунок нових продуктових ліній, придбання інших компаній, стратегічних інвестицій у нові галузі, та управління ризиками. Диверсифікація може бути особливо ефективною в економіках, що розвиваються, де найбільш диверсифіковані компанії створювали найвищі надлишкові доходи, 3,6%, у порівнянні з -2,7% у компаній, які зосереджені лише на одному виді діяльності

- Нові продуктові лінійки включають створення абсолютно нових продуктів, які відповідають різним потребам клієнтів.
- Стратегічні інвестиції в нові галузі або стартапи з потенціалом зростання можуть допомогти компаніям урізноманітнити свої активи та знизити ризики.
- Управління ризиками через диверсифікацію пропозицій дозволяє зменшити ринкові або галузеві ризики, підвищуючи стійкість компанії до економічних змін [4].

Стратегія лідерства за витратами зосереджується на мінімізації витрат виробництва та операційних витрат для підтримки конкурентоспроможних цін та збільшення ринкової частки. Ключ до успіху в цій стратегії полягає в поєднанні низької вартості з адекватною якістю продукту або послуги, щоб зберегти конкурентоспроможність та привабити більше клієнтів [7]. Основні аспекти цієї стратегії включають:

- Економія від масштабу, що включає збільшення обсягів виробництва для зниження вартості одиниці продукції.
- Управління бюджетом, що включає жорсткий контроль витрат та заходи щодо їх скорочення.
- Оптимізація ланцюжка поставок, щоб мінімізувати витрати на логістику, зберігання та управління запасами.

Стратегії партнерства та альянсів у бізнесі охоплюють ряд тактик, які мають на меті побудову взаємовигідних відносин між компаніями. Згідно з

дослідженням McKinsey, партнерства та альянси можуть бути особливо цінними в економіках, що розвиваються, де диверсифіковані компанії створюють вищі надлишкові доходи [2]. Основні види таких стратегій включають:

- Спільні підприємства. Це форма співпраці, де дві або більше компаній об'єднують свої ресурси для створення нового бізнесу з метою взаємної вигоди.
- Стратегії перехресного просування. Компанії можуть взаємодіяти з взаємодоповнюючими бізнесами для перехресного просування своїх продуктів та послуг.
- Партнерства в ланцюжку поставок. Створення стратегічних альянсів з постачальниками або дистриб'юторами може покращити ефективність ланцюга поставок, оптимізувати витрати та підвищити якість продукції.
- Обмін технологіями. Спільне використання або спільна розробка технологій з іншими компаніями може прискорити інноваційний процес та забезпечити доступ до нових технологій.

Стратегія злиття та поглинання (M&A) включає різні тактики, які мають на меті забезпечення стратегічних переваг для компаній. Стратегія M&A є важливою для зростання у більшості галузей, причому успіх у період волатильності та невизначеності часто залежить від сміливості підходу до цих угод [1]. Основні аспекти цієї стратегії включають:

- Стратегічні придбання інших фірм для отримання стратегічних переваг, таких як доступ до нових технологій, талантів або ринків.
- Злиття заради синергії. Це включає об'єднання компаній із метою використання спільних сильних сторін та ресурсів для досягнення синергетичного ефекту.
- Розширення охоплення ринку. Злиття та поглинання використовуються для швидкого виходу на нові ринки або регіони, розширюючи географічне охоплення компанії.

Цифрова трансформація в бізнесі включає ряд ключових стратегій, які допомагають компаніям адаптуватися до швидко змінюваного цифрового світу. 91% підприємств вже мають стратегію цифрової трансформації або планують її впровадити. В той же час, успіх таких трансформацій є неоднозначним – деякі дослідження показують, що 56% компаній відзначили покращення прибутку після цифрових ініціатив [12]. Ці стратегії включають:

- Впровадження нових технологій, зокрема штучний інтелект, хмарні обчислення та блокчейн.
- Оптимізація операцій. Використання цифрових інструментів для підвищення ефективності та зниження витрат.

- Покращення клієнтського досвіду. Використання цифрових платформ для покращення взаємодії з клієнтами.

- Прийняття рішень на основі даних. Використання аналітики даних для прийняття обґрунтованих бізнес-рішень. Це включає збір та аналіз даних для кращого розуміння потреб ринку та поведінки клієнтів.

Стратегія інновацій та НДДКР (науково-дослідної та дослідно-конструкторської роботи) є ключовою для сучасних компаній, оскільки вона охоплює різні тактики та підходи, спрямовані на створення та вдосконалення продуктів та процесів. За даними ZipDo, 94% виконавчих директорів вважають інновації одним із трьох найважливіших пріоритетів у стратегії бізнесу. Окрім цього, 84% виконавчих директорів підтверджують важливість інновацій для стратегії зростання їхньої компанії [6]. Основні аспекти цієї стратегії включають:

- Постійне вдосконалення продуктів і процесів, що включає розробку нових продуктів або поліпшення існуючих, а також оптимізацію бізнес-процесів.

- Рішення, орієнтовані на майбутнє. Компанії фокусуються на розробці продуктів або послуг, які відповідають майбутнім ринковим тенденціям та потребам споживачів.

- Спільні дослідження, співпраця з університетами, науково-дослідними установами або іншими компаніями для спільної розробки нових продуктів або технологій.

- Інтелектуальна власність, зосередження уваги на створенні та захисті інтелектуальної власності, що є важливим для забезпечення конкурентних переваг.

Враховуючи прогнози щодо можливого економічного спаду, компаніям вкрай важливо підготуватися до його наслідків. Це включає управління ризиками, підтримання гнучкої структури витрат і зосередження на ключових клієнтах та ринках. Проактивне планування на випадок уповільнення темпів зростання може допомогти пом'якшити негативні наслідки та зберегти стабільну траєкторію зростання.

- Сталий розвиток та досягнення еко-цілей. У 2024 році компанії надаватимуть пріоритет нульовим екологічним показникам та інтегруватимуть екологічну відповідальність у свої плани розвитку. Впровадження сталих практик не лише сприяє зменшенню впливу на довкілля, але й підвищує цінність бренду та лояльність клієнтів.

- Залучення та утримання талантів. Проблема пошуку та утримання кваліфікованих працівників продовжує залишатися однією з найактуальніших особливо для малого бізнесу. Компанії повинні прагнути створювати привабливі робочі місця з акцентом на добробут, баланс між роботою та

особистим життям і можливості для професійного зростання. Розвиток сильної корпоративної культури має вирішальне значення для залучення та утримання талантів.

- Використання можливостей метапростору. Метапростір, поєднання віртуальної та доповненої реальностей, відкриває нові горизонти для бізнес-інновацій. Від віртуальних вітрин магазинів до вдосконалених онлайн-сервісів - можливості широкі, особливо в секторах роздрібної торгівлі та залучення клієнтів. Компанії, які першими освоїли ці нові платформи, можуть отримати конкурентну перевагу, досліджуючи їх [9].

Висновок. В умовах сучасної конкуренції, стратегії розвитку бізнесу зосереджуються на адаптації до ринкових тенденцій та пошуку балансу між цілями компанії та зовнішніми умовами. Результатом даного дослідження є обґрунтування та аналіз стратегій розвитку бізнесу в умовах сучасного ринку та конкуренції. Центральним елементом аналізу є класифікація, запропонована авторами, яка включає ринкові стратегії, продуктові стратегії, стратегічні альянси, технологічні стратегії та антикризові стратегії. Ключовою відмінністю цих стратегій є їх об'єднання за додатковими ознаками та адаптація до умов сучасного бізнес-середовища та нової реальності. Дослідження підкреслює важливість гнучкості та адаптивності в концепції бізнесу, що є критично важливим у сьогоднішній день, особливо в контексті швидкозмінних ринкових умов та технологічних інновацій.

Ринкові стратегії включають міжнародну експансію і проникнення на ринок, покликані збільшити ринкову частку. Продуктові стратегії, включаючи розробку продуктів та диверсифікацію, спрямовані на розвиток та впровадження інноваційних продуктів. Лідерство за витратами дозволяє компаніям пропонувати продукти за конкурентноздатними цінами. Стратегічні альянси, які включають партнерства та злиття, допомагають об'єднувати ресурси для спільних проєктів. Технологічні стратегії, особливо цифрова трансформація та інновації, відіграють ключову роль у модернізації процесів та підтримці конкурентоспроможності. У контексті недавніх криз, антикризові стратегії також набувають важливості, орієнтуючись на стійкість бізнесу, екологізацію, розвиток талантів та впровадження нових технологій.

Література:

1. 2023 M&A Trends Survey: Navigating Uncertainty. Deloitte, 2023. URL: <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/mergers-and-acquisitions/articles/m-a-trends-report.html>
2. Bamford J., Ernst D. Measuring alliance performance. McKinsey, 2005. URL: <https://www.mckinsey.com/capabilities/strategy-and-corporate-finance/our-insights/measuring-alliance-performance>
3. Castillo, L. Must-Know Product Development Statistics. Gitnux, 2023. URL: <https://gitnux.org/product-development-statistics/>

4. Causillo F., Houben S., Noor, J. Mapping the value of diversification. McKinsey, 2015. URL: <https://www.mckinsey.com/capabilities/strategy-and-corporate-finance/our-insights/mapping-the-value-of-diversification>
5. Eser A. Essential Innovation in Business Statistics In 2024. ZipDo, 2024. URL: <https://zipdo.co/statistics/innovation-in-business/>
6. Eser A. Essential Product Development Statistics In 2024. Zipdo, 2023. URL: <https://zipdo.co/statistics/product-development/>
7. Holland, T., Levy D. Cost Leadership at Fast-Growing Tech Companies: The Sector's Unsung Hero. Bain and Company, 2021. URL: <https://www.bain.com/insights/cost-leadership-at-fast-growing-tech-companies-the-sectors-unsung-hero/>
8. Jones P. Market Penetration: What It Is & Strategies to Succeed. Semrush Blog, 2024. URL: <https://www.semrush.com/blog/market-penetration/>
9. Kempe D. Business Growth Strategies in 2024: Navigating New Frontiers. GrowthPannels, 2023. URL: <https://blog.growthpanels.com/business-growth-strategies-in-2023-navigating-new-frontiers/>
10. Kirsch, K. Developing a Niche Marketing Strategy that Drives Growth. Hubspot, 2022. URL: <https://blog.hubspot.com/marketing/niche-marketing-strategy>
11. Lee K.M. The Best Shopify Plus Apps That Drive Revenue. Beehexa, 2023. URL: <https://www.beehexa.com/blog/best-shopify-plus-apps>
12. McKinsey. Three new mandates for capturing a digital transformation's full value, 2022. URL: <https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/three-new-mandates-for-capturing-a-digital-transformations-full-value>
13. Noor K., Krasnolutska Ya. 200+ Business Statistics You Need to Know In 2023. Marketsplash, 2023. URL: <https://marketsplash.com/business-statistics/?ref=blog.growthpanels.com>
14. What Makes an Effective Market Development Strategy? Designity, 2023. URL: <https://www.designity.com/blog/market-development-strategy-your-roadmap-to-success>
15. Семенча І., Гордієнко С. Формування стратегії розвитку бізнесу з урахуванням умов воєнної економіки. *Економічний простір*, 2022, (181), 143-150. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/181-25>
16. Хмелевський Д.О. Сучасні аспекти та стратегії розвитку бізнесу. *Економіка та держава*, 2021, 12. 135-139. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/12_2021/25.pdf
17. Сидоров О. А. Підхід до забезпечення економічної безпеки на основі інтелектуального потенціалу. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 27. Ч. 1. С. 90–94. URL: http://www.bses.in.ua/journals/2018/27_1_2018/20.pdf
18. Fedyk, M., Kudyn, Bondarchuk, M. Digitalization of the world business environment under the conditions of global instability. *Economics & Education*, 2022, 7(1), 34-41. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/econedu/article/view/1697/1716>
19. Sydorovych, O., Perchuk, O, Fedyk, M., Klymenko, S., Matviy, I., Chupryna, L., Yaremko, I. Digitization of the Financial System in the World Economy. *International Journal of Computer Science and Network Security*, 2021, Volume 21, Issue 12, 611-619. URL: http://paper.ijcsns.org/07_book/202112/20211284.pdf
20. Федик М. В. Про особливості ринку праці України в умовах воєнного стану. *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. 2023. Випуск 63. С. 243–255. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2022.63.0.6319>

References:

1. Deloitte. (2023). 2023 M&A trends survey: Navigating uncertainty. Retrieved from <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/mergers-and-acquisitions/articles/m-a-trends-report.html> [in English].

2. Bamford, J., & Ernst, D. (2005). Measuring alliance performance. McKinsey. Retrieved from <https://www.mckinsey.com/capabilities/strategy-and-corporate-finance/our-insights/measuring-alliance-performance> [in English].
3. Castillo, L. (2023). Must-know product development statistics. Gitnux. Retrieved from <https://gitnux.org/product-development-statistics/> [in English].
4. Causillo, F., Houben, S., & Noor, J. (2015). Mapping the value of diversification. McKinsey. Retrieved from <https://www.mckinsey.com/capabilities/strategy-and-corporate-finance/our-insights/mapping-the-value-of-diversification> [in English].
5. Eser, A. (2024). Essential innovation in business statistics in 2024. ZipDo. Retrieved from <https://zipdo.co/statistics/innovation-in-business/> [in English].
6. Eser, A. (2023). Essential product development statistics in 2024. ZipDo. Retrieved from <https://zipdo.co/statistics/product-development/> [in English].
7. Holland, T., & Levy, D. (2021). Cost leadership at fast-growing tech companies: The sector's unsung hero. Bain and Company. Retrieved from <https://www.bain.com/insights/cost-leadership-at-fast-growing-tech-companies-the-sectors-unsung-hero/> [in English].
8. Jones, P. (2024). Market penetration: What it is & strategies to succeed. Semrush Blog. Retrieved from <https://www.semrush.com/blog/market-penetration/> [in English].
9. Kempe, D. (2023). Business growth strategies in 2024: Navigating new frontiers. GrowthPannels. Retrieved from <https://blog.growthpanels.com/business-growth-strategies-in-2023-navigating-new-frontiers/> [in English].
10. Kirsch, K. (2022). Developing a niche marketing strategy that drives growth. Hubspot. Retrieved from <https://blog.hubspot.com/marketing/niche-marketing-strategy> [in English].
11. Lee, K. M. (2023). The best Shopify Plus apps that drive revenue. Beehexa. Retrieved from <https://www.beehexa.com/blog/best-shopify-plus-apps> [in English].
12. McKinsey. (2022). Three new mandates for capturing a digital transformation's full value. Retrieved from <https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/three-new-mandates-for-capturing-a-digital-transformations-full-value> [in English].
13. Noor, K., & Krasnolutska, Y. (2023). 200+ business statistics you need to know in 2023. Marketsplash. Retrieved from <https://marketsplash.com/business-statistics/?ref=blog.growthpanels.com> [in English].
14. Designity. (2023). What makes an effective market development strategy? Retrieved from <https://www.designity.com/blog/market-development-strategy-your-roadmap-to-success> [in English].
15. Semencha, I., & Gordienko, S. (2022). Formuvannia stratehii rozvytku biznesu z urakhuvanniam umov viiennoi ekonomiky [Formation of business development strategy considering the conditions of war economy]. *Ekonomichnyi prostir*, (181), 143-150. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/181-25> [in Ukrainian].
16. Khmelevskiy, D.O. (2021). Suchasni aspekty ta stratehii rozvytku biznesu [Modern aspects and strategies of business development]. *Ekonomika ta derzhava*, 12, 135-139. Retrieved from http://www.economy.in.ua/pdf/12_2021/25.pdf [in Ukrainian].
17. Sydorov, O. A. (2018). Pidkhid do zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky na osnovi intelektualnogo potentsialu [Approach to ensuring economic security based on intellectual potential]. *Black Sea Economic Studies*, 27(1), 90–94. Retrieved from http://www.bses.in.ua/journals/2018/27_1_2018/20.pdf [in Ukrainian].
18. Fedyk, M., Kudyn, S., & Bondarchuk, M. (2022). Digitalization of the world business environment under the conditions of global instability. *Economics & Education*, 7(1), 34-41. Retrieved from <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/econedu/article/view/1697/1716> [in English].

19. Sydorovych, O., Perchuk, O, Fedyk, M., Klymenko, S., Matviy, I., Chupryna, L., Yaremko, I. (2021). Digitization of the Financial System in the World Economy. International Journal of Computer Science and Network Security, Volume 21, Issue 12, 611-619. Retrieved from http://paper.ijcsns.org/07_book/202112/20211284.pdf [in English].

20. Fedyk, M. V. (2023). Pro osoblyvosti rynku pratsi Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [On the peculiarities of the labor market of Ukraine in the conditions of war]. Visnyk of the Lviv University. Series Economics. Issue 63. P. 243–255. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2022.63.0.6319> [in Ukrainian].

УДК 657.1:336.22

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-484-495](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-484-495)

Маліков Володимир Васильович доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри обліку і оподаткування, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, вул. Ярослава Мудрого, 25, м. Харків, 61002, <https://orcid.org/0000-0002-6676-1799>

Плекан Марія Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аналізу, Національний університет «Львівська Політехніка», вул. Митрополита Андрея, 5, м. Львів, 79013, <https://orcid.org/0000-0003-2715-1290>

Йолтуховська Оксана Юріївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Ужгородський національний університет, вул. Університетська, 14а, м. Ужгород, 88015, <https://orcid.org/0000-0001-5601-6923>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ У СФЕРІ ОБЛІКУ І ОПОДАТКУВАННЯ НА МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Анотація. Стаття присвячена аналізу сучасних тенденцій у сфері обліку та оподаткування малих підприємств в Україні, особливо в контексті воєнного стану та його впливу на зміни в законодавстві. Метою статті є дослідити вплив цих змін на малий бізнес, включаючи адаптацію бізнес-процесів до нових вимог та умов роботи. Методи дослідження включають загальнонаукові методи пізнання, такі як аналіз, синтез, порівняльний та системний підходи. Це дозволило всебічно розглянути як теоретичні, так і практичні аспекти теми. Результати дослідження показали, що малий бізнес у 2023 році відіграє значну роль в економіці України, особливо в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. Аналіз показав, що впродовж 2023 року відбулися значні зміни у законодавстві України, пов'язані з оподаткуванням та обліком у воєнний час. Від 1 серпня було скасовано систему оподаткування єдиним податком за ставкою 2% і відновлено сплату єдиного податку для ФОП 1 та 2 груп. Також уточнено про звільнення від ПДФО благодійної допомоги та компенсації за збитки внаслідок військових дій. Рекомендується відкласти радикальні зміни в податковому законодавстві, за винятком необхідних кроків для євроінтеграції та макрофінансової підтримки, з дотриманням перехідного періоду не менше шести місяців. Практичне значення дослідження полягає в розробці рекомендацій для малих підприємств щодо оптимізації облікових

процедур та використання можливостей, які відкриваються в результаті нових законодавчих ініціатив.

Ключові слова: мале підприємство, облік, оподаткування, законодавчі зміни, воєнний стан, економіка України.

Malikov Volodymyr Vasyliovych Doctor of Public Administration, Professor, Professor of the Department of Accounting and Taxation, Kharkiv National Automobile and Road University, Yaroslava Mudrogo St., 25, Kharkiv, 61002, <https://orcid.org/0000-0002-6676-1799>

Plekan Mariia Volodymyrivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting and Analysis, National University «Lviv Polytechnic», Metropolitan Andrey St., 5, Lviv, 79013, <https://orcid.org/0000-0003-2715-1290>

Yoltukhovska Oksana Yuriyivna Candidate of Economic Sciences, Docent, Docent of the Department of Accounting and Audit, Uzhgorod National University, Universitetskaya St., 14a, Uzhgorod, 88015, <https://orcid.org/0000-0001-5601-6923>

CURRENT TRENDS IN THE FIELD OF ACCOUNTING AND TAXATION AT SMALL ENTERPRISES

Abstract. The article analyzes current trends in the field of accounting and taxation of small enterprises in Ukraine, especially in the context of martial law and its impact on changes in legislation. The purpose of the article is to investigate the impact of these changes on small businesses, including the adaptation of business processes to new requirements and working conditions. The research methods used include general scientific methods of cognition, such as analysis, synthesis, comparative and systematic approaches. This allowed us to comprehensively consider both theoretical and practical aspects of the topic. The results of the study showed that small business in 2023 will play a significant role in the Ukrainian economy, especially in the context of martial law and post-war recovery. The analysis showed that in 2023, there were significant changes in Ukrainian legislation related to taxation and wartime accounting. On August 1, the system of taxation by a single tax at a rate of 2% was abolished and the payment of a single tax for individual entrepreneurs of groups 1 and 2 was restored. The personal income tax exemption for charitable aid and compensation for damages caused by military operations was also clarified. It is recommended to postpone radical changes in tax legislation, except for the necessary steps for European integration and macro-

financial support, with a transition period of at least six months. The practical significance of the study lies in the development of recommendations for small enterprises to optimize accounting procedures and use the opportunities that open up as a result of new legislative initiatives.

Keywords: small enterprise, accounting, taxation, legislative changes, martial law, economy of Ukraine.

Постановка проблеми. В останні роки сфера обліку та оподаткування на малих підприємствах в Україні переживає значні зміни, головним чином через вплив військових дій та постійно змінюваного законодавства. Незважаючи на важкі умови, які склалися внаслідок війни в Україні, місцеві бізнесмени проявляють значну витривалість та рішучість. За результатами опитувань 2022 року приблизно 76% власників малого та середнього бізнесу в країні мали намір розширити свою діяльність у 2023 році [1]. У 2023-2024 році основною тенденцією розвитку малого бізнесу стала релокація [2]. За офіційною інформацією, основними регіонами для релокації стали відносно спокійні області України. Найбільшу кількість переселенців прийняла Львівська область (24%), за нею слідує Закарпатська (14,5%), Чернівецька (9,8%), Івано-Франківська (8,3%), Хмельницька (7,3%) та Тернопільська (6,3%). Львівська область виявилася лідером у прийнятті релокованих підприємств з часу початку масштабних військових дій. Всього в регіон релокувалося 225 підприємств з різних галузей, з яких 130 вже відновили роботу. Релокація підприємств на території Львівщини сприяла створенню 4511 нових робочих місць [2].

Війна в Україні спонукала уряд до введення спеціальних податкових пільг та відстрочок, які мають на меті полегшити фінансовий тягар на малий бізнес в умовах кризи. Окрім того, протягом 2022 року спостерігається тенденція до зменшення податкового та адміністративного тиску на ці підприємства, з метою стимулювання їх розвитку та підтримки підприємницької активності.

Спрощення процедур звітності та більш гнучкі правила обліку також відіграють ключову роль у підтримці малого бізнесу в цей непростий час. Проте, швидкі зміни у законодавстві вимагають від підприємців постійної уваги та адаптації до нових норм, що є складним завданням.

Тема сучасних тенденцій у сфері обліку та оподаткування малого бізнесу вимагає неперервного оновлення та уваги, оскільки вона постійно залишається актуальною. Це особливо важливо зараз, на порозі 2024 року, коли малий бізнес відіграє ключову роль у економічному розвитку. Завдяки своїй гнучкості та інноваційному потенціалу, малий бізнес становить основу для сталого зростання економіки. Таким чином, забезпечення актуальності та

адекватності правил обліку та оподаткування для малого бізнесу є критично важливим для підтримки цього сектору, що розвивається.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема сучасних тенденцій у сфері обліку та оподаткування на малих підприємствах є дуже широко досліджуваною, проте вона потребує актуальних досліджень через часті зміни в законодавстві, особливо в контексті військових подій в Україні. Для цього дослідження було опрацьовано лише літературу 2023 року, зокрема наукову літературу та спеціальні видання. Зокрема, Токаренко В.В. [6] висвітлює аспекти обліку і оподаткування діяльності суб'єктів малого підприємництва. Його робота охоплює детальний огляд поточного стану в цій сфері та пропонує можливі напрями вдосконалення системи обліку і оподаткування в Україні. Скрипник С., Лавров Р., Шепель І. [7] також займаються дослідженням цієї теми, аналізуючи сучасні підходи до обліку та оподаткування на малих підприємствах. Вони розглядають як теоретичні аспекти, так і практичні приклади, демонструючи специфіку українського контексту. Уманська В.Г. [8] зосереджується на перспективах розвитку системи обліку та оподаткування на малих підприємствах. Її робота містить аналіз поточного стану та висвітлює ключові тенденції і напрями розвитку в цій сфері, з акцентом на інноваційні підходи. Подольська І.С. [9] досліджує сучасний стан та напрями удосконалення обліку і звітності суб'єктів малого підприємництва. Її робота включає аналіз сучасних проблем і викликів, з якими стикаються малі підприємства в Україні, та пропонує шляхи їх вирішення. Онищенко В., Пустовий М. [10] розглядають проблемні питання сучасного бухгалтерського обліку і оподаткування в Україні. Їхня робота акцентує увагу на важливості адаптації облікових та податкових систем до сучасних викликів та мінливого економічного середовища. У даному дослідженні особливо цінним є аналіз спеціальної літератури, думок експертів, а також огляд сучасних періодичних видань. Це дозволяє отримати глибше розуміння теми, оскільки такі матеріали часто містять деталізовані дослідження, актуальні статистичні дані та новітні підходи до вирішення проблем.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження фокусується на вивченні останніх публікацій та наукових робіт, актуальних на кінець 2023 року, щоб забезпечити найсвіжіший аналіз сучасних тенденцій. Залучення актуальної літератури є ключовим для ідентифікації та вирішення невирішених досі аспектів загальної проблеми, а також для виявлення нових напрямків у розвитку обліку та оподаткування малого бізнесу. Особлива увага приділяється сучасним змінам та викликам, з якими стикається малий бізнес, що дозволяє зробити висновки про поточний стан галузі та спрогнозувати майбутні тенденції.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – дослідити вплив змін у законодавстві, пов'язаного з воєнним станом в Україні, на облік та оподаткування малого бізнесу. Основна увага приділяється оцінці, як ці законодавчі зміни впливають на функціонування та розвиток малого бізнесу в умовах війни. Щоб досягнути мети, будуть виконані наступні завдання:

1. Вивчення суті та значення малого бізнесу для економіки України у воєнний період.
2. Аналіз основних змін у податковому законодавстві, які впливають на малий бізнес.
3. Аналіз змін у облікових процедурах малого бізнесу у зв'язку з воєнними умовами.
4. Підведення підсумків.

Виклад основного матеріалу. Мале підприємство відіграє ключову роль у економіці України, особливо у вирішенні питань зайнятості, що стає критично важливим у воєнний час та під час післявоєнного відновлення [3]. У період війни та післявоєнного відновлення, малі підприємства можуть швидко адаптуватися до змінених умов, забезпечуючи зайнятість та стабільність у регіонах, особливо в тих, де великі компанії можуть мати обмежені можливості для діяльності. Вони також сприяють децентралізації економіки, зменшуючи залежність від великих промислових центрів і створюючи умови для розвитку різноманітних економічних секторів. Крім вирішення питань зайнятості, малі підприємства сприяють економічному зростанню, підтримуючи конкуренцію та інновації. Це може бути особливо цінним у воєнний час, коли потрібно швидко адаптувати продукти та послуги до змінених потреб і умов. Творчі та інноваційні підходи, що є характерними для малих підприємств, можуть стимулювати розвиток нових ідей та технологій, які будуть необхідні для відновлення та розвитку країни в післявоєнний період [3].

Загалом у першому півріччі 2023 року українці відкрили трохи менше 134 тисяч нових справ, що становить майже 70% від кількості відкритих ФОПів за весь 2022 рік. Більшість нових бізнесменів займаються роздрібною торгівлею. Показник реєстрацій нових ФОПів у червні став найбільшим не лише за період великої війни, а й за останні три роки. Востаннє більше 30 тисяч нових підприємців було зареєстровано у червні та липні 2020 року [4].

Ці підприємства, які згідно із законодавством включають мікро та малі компанії з активами до 4 мільйонів євро, доходом до 8 мільйонів євро та кількістю працівників від 10 до 50 осіб, є основою для створення нових робочих місць і підтримки місцевого розвитку (Табл.1). Зокрема, у 2024-му від ПДФО місцеві бюджети мали би отримати орієнтовно 225 млрд грн, а ресурс місцевих бюджетів на 2024 рік складе сумарно більше 279 млрд грн [5].

Таблиця 1

Критерії поділу підприємств на малі, середні великі [6]

Критерії	Мікро	Малі
Балансова вартість активів	до 350 тис. євро	від 350 тис. євро до 4 млн. євро
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	до 700 тис. євро	від 700 тис. євро до 8 млн. євро
Середня кількість працівників	до 10 осіб	від 10 до 50 осіб

Сучасні тенденції у сфері обліку і оподаткування малих підприємств тією чи іншою мірою формуються під впливом наступних чинників.

- Вплив війни в Україні: військовий стан, мобілізація та економічні наслідки призвели до змін в оподаткуванні та обліку. На початку війни уряд вводив спеціальні податкові пільги, відстрочки або зменшення податкових ставок для підтримки малого бізнесу в умовах кризи. Бізнесам надавалася можливість переходу на спрощену систему оподаткування, за якою вони платили єдиний податок у розмірі 2% від обороту замість стандартного податку з обороту 5%. Однак ця система була скасована з 1 серпня 2023 року. Окрім цього, фізичні особи були звільнені від митного збору, акцизного податку та ПДВ при імпорті автомобілів. Мито не застосовувалося до імпорту товарів, за винятком алкоголю та тютюнових виробів. Також було впроваджено спрощення деяких облікових процедур, щоб зменшити адміністративний тягар на підприємства, які борються за виживання. Сьогодні ж економіка країни переходить на військові рейки, а тому малий бізнес повертається на звичайні ставки оподаткування.

- Постійно змінюване законодавство: у зв'язку зі швидко змінними економічними та політичними умовами, законодавство в сфері обліку та оподаткування в Україні постійно адаптується. Це означає, що малі підприємства повинні постійно слідкувати за оновленнями в законодавстві, щоб забезпечити відповідність своїх облікових та податкових процедур сучасним вимогам.

Особливості змін до обліку і оподаткування в період військового стану 2023 року наведені у табл.2.

Таблиця 2

Ключові зміни спрощеної системи обліку та оподаткування в умовах воєнного стану 2023 року

Аспект	Зміни
Строки, визначені податковим законодавством	З 1 серпня 2023 року відновлено перебіг строків, зупинених через воєнний стан. Мораторій на відлік строку давності для перевірок.
Єдиний податок	Скасування особливої системи оподаткування єдиним податком за ставкою 2%. Відновлення обов'язку сплати єдиного податку для ФОП 1 та 2 груп.
Податок на доходи фізичних осіб	Уточнення щодо звільнення від ПДФО благодійної допомоги. Звільнення від ПДФО доходу як компенсації за пошкоджене/знищене майно через військові дії.
ЄСВ	Уточнення штрафних санкцій за порушення законодавства про ЄСВ. Мораторій на перевірки ЄСВ до припинення воєнного стану. Особливості сплати ЄСВ після перевірок.
РРО	Звільнення від відповідальності за порушення з 01.01.2022 по 01.10.2023. Звільнення від відповідальності за порушення з 01.10.2023 по 31.07.2025 у певних умовах.

З 1 серпня 2023 року відновлюється перебіг термінів, які були скоректовані в 2022 році. Для малого бізнесу найбільш важливою подією 2023 року є відновлення документальних планових та позапланових перевірок, на які в 2022 році діяв мораторій. Це означає, що малий бізнес мають продовжувати зберігати документи та відповідну інформацію на весь період зупинення відліку цього строку давності.

З 1 серпня 2023 року припиняється дія особливої системи оподаткування за ставкою 2% («Особлива система»). Ті платники податків, які використовували Особливу систему і не відмовилися від неї самостійно, з цієї дати переходять на систему оподаткування, якою користувалися до прийняття Особливої системи. Новостворені суб'єкти господарювання, що обрали Особливу систему від дня державної реєстрації, вважаються платниками єдиного податку 3 групи за ставкою 5%. Також визначено особливості оподаткування ПДВ та податком на прибуток підприємств для тих, хто перейшов з Особливої системи на іншу систему оподаткування.

Фізичні особи-підприємці (ФОП), платники єдиного податку 1 та 2 груп, зобов'язані сплачувати єдиний податок. Якщо вони раніше скористалися правом не сплачувати податок, то нараховані податковим органом авансові внески, штрафи та пеня за цей період з 1 квітня 2022 року по 31 липня 2023 року скасовуються.

ФОП, зареєстровані на територіях, де ведуться бойові дії або на тимчасово окупованих територіях України, мають право не сплачувати єдиний податок 1 та 2 групи за період з початку бойових дій або окупації до їх завершення.

Платникам ПДВ, які сформували податковий кредит у період з лютого по травень 2022 року на основі первинних документів від особи, яка на момент виникнення податкових зобов'язань була зареєстрована як платник ПДВ та згодом перейшла на сплату єдиного податку за ставкою 2%, гарантовано право на податковий кредит. Це стосується податкових накладних, виставлених такою особою, за умови їх реєстрації в Єдиному реєстрі податкових накладних протягом 60 днів після відновлення реєстрації як платника ПДВ.

Внесено уточнення щодо звільнення від оподаткування податком на доходи фізичних осіб (ПДФО) благодійної допомоги, отриманої благодійниками, які зареєстровані у Реєстрі волонтерів.

Також звільнені від оподаткування ПДФО суми доходу, отримані як компенсація за пошкоджене або знищене внаслідок бойових дій та інших агресивних дій нерухоме майно, згідно із Законом України № 2923-ІХ від 23.02.2023. Дохід від продажу нерухомості може бути зменшений на витрати, підтверджені документально, включаючи витрати, зазначені у житловому сертифікаті на придбання житла, отриманому як компенсація за пошкоджене або знищене майно.

Змінено правила застосування штрафів за порушення правил щодо Єдиного соціального внеску (ЄСВ). За порушення, які сталися з початку дії воєнного стану до 1 серпня 2023 року, штрафи не накладатимуться, пеня не буде нараховуватися, а вже нарахована пеня за цей час буде анульована. Від 1 серпня 2023 року до кінця воєнного стану встановлюється мораторій на проведення перевірок щодо правильності нарахування, обчислення та сплати ЄСВ, за винятком деяких випадків, таких як перевірки у зв'язку з припиненням діяльності юридичної особи чи ФОП. Перевірки, які були розпочаті до 24 лютого 2022 року і не завершені, будуть поновлені на той час, який не був використаний, окрім випадків, коли на них діє мораторій. Також встановлено правила щодо сплати ЄСВ, що було донараховано після документальних перевірок. Якщо платник сплачує ЄСВ впродовж 30 днів після отримання вимоги про сплату недоплати, нарахованої після перевірок, які почалися з 1 серпня 2023 року і завершилися до кінця воєнного стану, то штрафи за цей ЄСВ анулюються, а пеня не нараховується.

Що стосується облікових моментів та розрахунково-касової дисципліни, то у період з 1 січня 2022 року по 1 жовтня 2023 року суб'єкти господарювання звільняються від відповідальності за деякі порушення, пов'язані з використанням реєстраторів розрахункових операцій (РРО) у сфері торгівлі,

громадського харчування та послуг. Виключення становлять порушення, пов'язані з продажем підакцизних товарів, валютних операцій та грального бізнесу. У період з 1 серпня 2023 року по 31 липня 2025 року (або до завершення воєнного стану) до ФОП, які є платниками єдиного податку та не зареєстровані платниками ПДВ, застосовуються штрафи за порушення правил використання РРО або розрахункових книжок при продажу товарів чи наданні послуг. Штрафи становитимуть 25% вартості проданих товарів (послуг) за перше порушення та 50% за кожне наступне.

Уточнено, що фізичні особи-підприємці (ФОП) з 1 березня по 31 грудня 2022 року звільняються від обов'язку нарахування та сплати мінімального податкового зобов'язання (МПЗ) за земельні ділянки та частки (паї), які знаходяться в їх власності або користуванні на територіях, де ведуться активні бойові дії, або на тимчасово окупованих територіях України. Раніше, таке право на ненарахування та ненадходження МПЗ за вказаний період надавалося тільки юридичним особам, а також фізичним особам протягом 2022 року.

Останні наукові дослідження, проведені науковцями Токаренко В.В. [6], Скрипник С., Лавров Р., Шепель І. [7], Уманська В.Г. [8], Подольська І. С. [9], Онищенко В., Пустовий М. [10] вказують на те, що зміни в оподаткуванні та обліку малого підприємства в умовах війни можуть стати нищівними для бізнесу. Враховуючи досвід функціонування суб'єктів малого підприємництва в умовах війни та очікувань бізнесу від майбутнього, можна визначити заходи, які сприяють підтримці та стимулюванню розвитку малих підприємств та мікробізнесу. Важливо відновити:

- мораторій на податкові перевірки, що допоможе зменшити адміністративний тиск на бізнес під час війни;
- скасування обов'язковості застосування РРО / ПРРО для платників єдиного податку, які не використовують працю найманих осіб та / або здійснюють діяльність на території сіл та селищ, а також звільнених територіях і при цьому не здійснюють ризикових видів діяльності чи торгівлі;
- забезпечити стабільність податкової системи загалом, утримання податкової стабільності протягом війни та щонайменше року після завершення конфлікту. Радикальні зміни в податковому законодавстві мають бути відкладені, за винятком необхідних заходів для євроінтеграції та отримання макрофінансової допомоги, які повинні впроваджуватися з обов'язковим перехідним періодом тривалістю не менше шести місяців.

Висновки. Мале підприємство є важливим елементом економіки України, особливо у контексті воєнного стану та післявоєнного відновлення. У першому півріччі 2023 року в Україні було зареєстровано майже 134 тисячі нових малих підприємств, що становить майже 70% від кількості відкритих

підприємств за весь 2022 рік. Ці підприємства, як правило, класифікуються як мікро та малі компанії з активами до 4 мільйонів євро, доходом до 8 мільйонів євро та кількістю працівників від 10 до 50 осіб. Вони не тільки сприяють створенню нових робочих місць, але й є основою для підтримки місцевого розвитку. Орієнтовний ресурс місцевих бюджетів на 2024 рік від ПДФО від цих підприємств може скласти більше 279 млрд грн, що підкреслює їхній внесок у економічне зростання країни.

У 2023 році в умовах воєнного стану відбулися ключові зміни в законодавстві України щодо оподаткування та обліку. З 1 серпня скасовано особливу систему оподаткування єдиним податком за ставкою 2% та відновлено обов'язок сплати єдиного податку для ФОП 1 та 2 груп. Також уточнено питання щодо звільнення від ПДФО благодійної допомоги та доходу як компенсації за пошкоджене або знищене майно через військові дії. Внесено уточнення щодо штрафних санкцій за порушення законодавства про ЄСВ, з мораторієм на перевірки ЄСВ до припинення воєнного стану. Аналіз літератури та думок експертів показав, що ці зміни можуть не забезпечити значного позитивного впливу на розвиток малого бізнесу в Україні. Для підтримки бізнесу в період війни та післявоєнного відновлення, експерти рекомендують впровадити такі заходи: мораторій на податкові перевірки для зменшення адміністративного тиску, скасування обов'язковості застосування РРО/ПРРО для певних категорій платників єдиного податку, та забезпечення стабільності податкової системи в цілому. Радикальні зміни в податковому законодавстві повинні бути відкладені, крім необхідних заходів для євроінтеграції та отримання макрофінансової допомоги, з обов'язковим перехідним періодом не менше шести місяців.

Література:

1. Попри війну 76% підприємців планують розширення бізнесу в 2023 році – ЕВА. Укрінформ, 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3671001-popri-vijnu-76-pidpriemciv-planuut-rozsirennja-biznesu-v-2023-roci-eva.html>
2. Кириченко А. (2023). Релокація бізнесу через війну: які регіони для цього найбільш затребувані. Уніан. URL: <https://www.unian.ua/economics/other/relokacija-biznesu-cherez-vijnu-yaki-regioni-dlya-cogo-naubilsh-zatrebuvani-12433224.html>
3. Іонан В. Роль підтримки МСП у відновленні післявоєнної економіки країн світу. Українська правда, 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/11/22/694090/>
4. Жарикова А. Українці в червні зареєстрували рекордну кількість ФОПів за 3 роки. Економічна правда, 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/07/10/702050/>
5. Перун В. Шмигаль розповів, скільки місцеві бюджети могли би у 2024-му отримати від ПДФО. ЛБ. 2023. URL: https://lb.ua/economics/2023/11/10/583747_shmigal_rozpoviv_skilki_mistsevi.html
6. Токаренко В.В. Облік і оподаткування діяльності суб'єктів малого підприємництва. Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ, 2023, 4 (30). URL: <http://www.vtei.com.ua/doc/2023/konf2203/4/30.pdf>

7. Скрипник С., Лавров Р., Шепель І. Облік і оподаткування суб'єктів малого підприємництва. *Економіка та суспільство*, 2023, (52). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-61>

8. Уманська В.Г. Перспективи розвитку системи обліку та оподаткування на малих підприємствах. *Економіка та суспільство*, 2023, 5. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-50>

9. Подольська І. С. Сучасний стан та напрямки удосконалення обліку і звітності суб'єктів малого підприємництва. 2023/ URL: <http://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/29-90-93.pdf>

10. Онищенко В. Пустовий М. Проблемні питання сучасного бухгалтерського обліку і оподаткування в Україні. Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції «Перспективи розвитку обліку, аналізу та аудиту в контексті євроінтеграції». 18 травня 2023 р, м. Одеса. С. 109–111. URL: <https://lib.lntu.edu.ua/sites/default/files/2023-18.05.2023.pdf#page=110>

11. Didenko A., Kovalenko-Marchenkova Ye., Kravets O., Lizut R. Cognitive approach to modeling population's quality of life. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Vol. 1. No. 2. P. 81–90. URL: <https://doi.org/10.31733/2786-491X-2021-2-81-90>

References:

1. Ukrinform. (2023). Popri viynu 76% pidpryyemstiv planuyut rozshirennya biznesu v 2023 rotsi – EVA [Despite the war, 76% of entrepreneurs plan to expand their business in 2023 – EVA]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3671001-popri-vijnu-76-pidpriemciv-planuut-rozsirenna-biznesu-v-2023-roci-eva.html>

2. Kyrychenko, A. (2023). Relokatsiya biznesu cherez viynu: yaki rehiony dlya ts'oho naybil'sh zatrebuvani [Business relocation due to the war: which regions are most in demand for this]. UNIAN. Retrieved from <https://www.unian.ua/economics/other/relokatsiya-biznesu-cherez-viynu-yaki-regioni-dlya-cogo-naybilsh-zatrebuvani-12433224.html>

3. Ionan, V. (2022). Rol' pidtrymky MSP u vidnovlenni pislyavoyennoyi ekonomiky krayin svitu [The role of SME support in the recovery of post-war world economies]. *Ukrayinska Pravda*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/11/22/694090/>

4. Zharikova, A. (2023). Ukrayintsi v chervni zareyestruvaly rekordnu kil'kist' FOPiv za 3 roky [Ukrainians registered a record number of sole proprietors in June for 3 years]. *Ekonomichna Pravda*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/news/2023/07/10/702050/>

5. Perun, V. (2023). Shmyhal' rozpoviv, skil'ky mistsevi byudzhety maly by u 2024-mu otrymaty vid PDFO [Shmygal tells how much local budgets could receive from personal income tax in 2024]. *LB.ua*. Retrieved from https://lb.ua/economics/2023/11/10/583747_shmigaal_rozpoviv_skilki_mistsevi.html

6. Tokarenko, V. V. (2023). Oblik i opodatkovannya diyal'nosti sub'yektiv maloho pidpryyemnytstva [Accounting and taxation of the activities of small business entities]. *Vinnytsya Trade and Economic Institute of the State University of Trade and Economics*. Retrieved from <http://www.vtei.com.ua/doc/2023/konf2203/4/30.pdf>

7. Skrypnyk, S., Lavrov, R., & Shepel, I. (2023). Oblik i opodatkovannya sub'yektiv maloho pidpryyemnytstva [Accounting and taxation of small business entities]. *Економіка та Суспільство* [Economics and Society], (52). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-61>

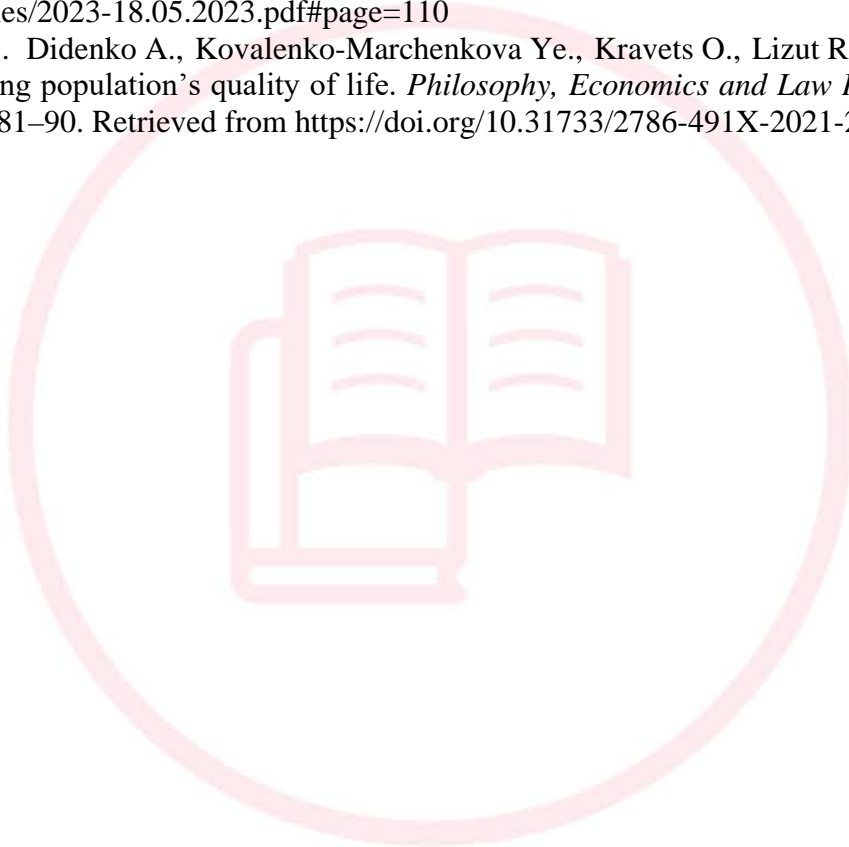
8. Umanska, V. H. (2023). Perspektivy rozvytku systemy obliku ta opodatkovannya na malykh pidpryyemstvakh [Prospects for the development of accounting and taxation systems in small enterprises]. *Економіка та Суспільство* [Economics and Society], 5. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-50>

9. Podolska, I. S. (2023). Suchasnyy stan ta napryamky udoskonalennya obliku i zvitnosti sub'yektiv maloho pidpryyemnytstva [The current state and directions of improvement of accounting and reporting of small business entities]. Retrieved from <http://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/29-90-93.pdf>

10. Onyshchenko, V., & Pustovyi, M. (2023). Problemy suchasnoho bukhhalters'koho obliku i opodatkuvannya v Ukraini [Problems of modern accounting and taxation in Ukraine]. In Materialy XI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Perspektyvy rozvytku obliku, analizu ta audytu v konteksti yevrointehratsii" [Proceedings of the XI International Scientific-Practical Conference "Prospects for the Development of Accounting, Analysis and Audit in the Context of European Integration"] (pp. 109-111). Retrieved from <https://lib.lntu.edu.ua/sites/default/files/2023-18.05.2023.pdf#page=110>

11. Didenko A., Kovalenko-Marchenkova Ye., Kravets O., Lizut R. Cognitive approach to modeling population's quality of life. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Vol. 1. No. 2. P. 81–90. Retrieved from <https://doi.org/10.31733/2786-491X-2021-2-81-90>

УДК 658.3:005.95

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-496-502](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-496-502)

Мосієнко Оксана Вікторівна кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління, Поліський національний університет, вул. Старий бульвар, 7, м. Житомир, 10002, тел.: (093) 75-86-801, <https://orcid.org/0009-0002-6148-2018>

Плотнікова Марія Федорівна кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, підприємництва та туризму, Поліський національний університет, вул. Старий бульвар, 7, м. Житомир, 10002, тел.: (067) 44-00-349, <https://orcid.org/0000-0003-2852-3009>

ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ НА ОСНОВІ РЕФЛЕКСІЇ

Анотація. Досліджено теоретичну основу рефлексії, як процесу прийняття рішень. Розглянуто сутність поняття рефлексія. Визначено базові характеристики рефлексії в науці управління. Проаналізовано теоретичні засади технології прийняття рефлексивних рішень в управлінні персоналом підприємств. Розкрито сутність рефлексивного управління персоналом, як гуманістичного напрямку управління з використанням інструментів психологічного впливу на персонал. Означено, що рішення, передусім, сприймається як логіко-розумний акт, тобто. під управлінським рішенням розуміється внутрішня розумова діяльність суб'єкта управління, спрямована на вирішення певної проблеми, саме від швидкості прийняття управлінських рішень залежить подолання кризових явищ у сучасному швидкозмінному ринковому середовищі.

Визначено, що при прийнятті управлінського рішення особистісна рефлексія керівника культивує вироблення індивідуального, діалогічного та кооперативного рішення, яке є універсальним для сприйняття та виконання персоналом. Було окреслено, що у процесі прийняття управлінських рішень на основі рефлексії виділяють стадії його формування, а саме: виявлення проблеми та її усвідомлення, формування робочої гіпотези подолання проблеми, її перевірка та апробація, обговорення та прийняття рішення та організація його виконання. Стадії рефлексивних рішень є складовими проектного та організаційного типів рефлексії.

Розглянуто суть особистісної та колективної рефлексії в процесі формування управлінських рішень для подолання проблем господарської

діяльності. Описано практичне використання технології та стадій прийняття управлінських рішень на основі рефлексії, як невід'ємної складової інтелектуальної праці керівника. Обґрунтовано необхідність використання рефлексивних технологій в системі управління персоналом підприємства, як необхідного інструмента формування команди однодумців та зменшення опору змінам. Виявлено, що в процесі рефлексивного управлінського впливу спостерігається більша задоволеність персоналу результатами роботи, адже в рефлексивному процесі створюється процесуальне «ядро» спільної діяльності та відповідальності.

Ключові слова: управління, персонал, рефлексія, управлінські рішення, організація.

Mosienko Oksana Viktorivna PhD in Economics, associate professor of the Department of Economic Theory, Intellectual Property and Public Management, Polissia National University, St. Stariy Bulvar, 7, Zhytomyr, 10002, tel.: (093) 75-86-801, <https://orcid.org/0009-0002-6148-2018>

Plotnikova Maria Fedorivna PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economy, Entrepreneurship and Tourism, Polissia National University, St. Stariy Bulvar, 7, Zhytomyr, 10002, tel.: (067) 44-00-349, <https://orcid.org/0000-0003-2852-3009>

AN ACCEPTANCE OF ADMINISTRATIVE DECISIONS IS ON THE BASIS OF REFLECTION

Abstract. Theoretical basis of reflection is investigational, as to the process of making decision. Essence of concept is considered reflection. Base descriptions of reflection are certain in science of management. Theoretical principles of technology of acceptance of reflection decisions are analysed in the management of enterprises a personnel. Marked, that a decision, foremost, is perceived as mental act, id est. the internal intellection of management subject, sent to the decision of certain problem, understands under an administrative decision, exactly on speed of acceptance of administrative decisions overcoming of the crisis phenomena depends in a modern quick-changing market environment.

It was determined that when making a management decision, the manager's personal reflection cultivates the development of an individual, dialogic and cooperative decision, which is universal for the perception and implementation of the staff. It was outlined that in the process of taking managerial actions based on reflection, stages of its formation are distinguished, namely: identification of the problem and its awareness, formation of a working hypothesis for overcoming the

problem, its verification and approval, discussion and decision-making, and organization of its implementation. The stages of reflective decisions are components of project and organizational types of reflection.

Essence of reflective management a personnel is exposed, as humanistic direction of management with the use of instruments of psychological influence on a personnel. Essence of personality and collective reflection is considered in the process of forming of administrative decisions for overcoming of problems of economic activity. The practical use of technology and stages of acceptance of administrative decisions is described on the basis of reflection, as an inalienable constituent of intellectual labour of leader. The necessity of the use of reflective technologies is reasonable for control system by the personnel of enterprise, as a necessary instrument of forming of command of like-minded persons and reduction to resistance. It is educed that in the process of reflection administrative influence there is greater satisfaction of personnel by job performances, in fact the judicial "kernel" of joint activity and responsibility is created in a of reflective process.

Keywords: management, personnel, reflection, administrative decisions, organization.

Постановка проблеми. Основним продуктом діяльності керівника в області управління є прийняття та реалізація управлінських рішень. Прийняття рішення здійснюється на всіх етапах управлінської та виробничої діяльності, починаючи від мети та цілей підприємства закінчуючи контролем за їх здійсненням. Управлінське рішення - комплексне явище, і для розуміння його сутності необхідно розглядати всі його основні аспекти. Сутність прийняття рішення полягає у тому, що рішення, передусім, сприймається як логіко-розумний акт, тобто. під управлінським рішенням розуміється внутрішня розумова діяльність суб'єкта управління, спрямована на вирішення певної проблеми. Саме від швидкості прийняття управлінських рішень залежить подолання кризових явищ у сучасному швидкозмінному ринковому середовищі. Рефлексивний аспект прийняття управлінських рішень пов'язаний з координацією професійних позицій та групових ролей суб'єктів, з кооперацією їх спільних дій. Управління передбачає опору на рефлексивну антиципацію - прогнозування і попередження управлінських дій у відповідь та за допомогою постійної кооперації з працівниками підприємства. Рефлексивні управлінські рішення є адаптованими під потреби працівників, які у свою чергу віддзеркалюють загальну мету діяльності підприємства. Такі рішення зменшують опір змінам і позитивно сприймаються підлеглими. Рефлексивне управління сповідує напрямок гуманізації управління, основним завданням якого є підвищення ефективності індивідуальної та спільної діяльності працівників через пошук такого економічного та психологічного механізму

стимулювання, який забезпечує ефективну діяльність всіх учасників управлінського процесу на підприємстві [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішенню проблеми модернізації систем управління персоналом та підвищення її ефективності через використання рефлексивних технологій присвятили свої дослідження вчені як: О. Крушельницька, Є. Ходаківський, М. Найдьонов, Т. Калінеску; моделюванню рефлексивних управлінських рішень у економічній системі присвятили свої праці О. Іваницька, С. Смирнов, О. Біловус. Але рефлексивні механізми прийняття управлінських рішень в контексті поведінкової економіки вивчені не достатньо, що зумовило вибір теми дослідження.

Мета статті – дослідження теоретико-методичних засад формування управлінських рішень з позиції рефлексії учасників управлінського процесу.

Виклад основного матеріалу. Поняття рефлексії достатньо широко вивчено у психології та є полісемічним у інших науках. В економіці та управлінні вдалим є трактування яке характеризує рефлексію, як «уміння суб'єкта виділяти, аналізувати і зіставляти з предметною ситуацією власні дії» [5]. При прийнятті управлінського рішення включається особистісна рефлексія керівника для культивування індивідуального, діалогічного та кооперативного рішення. У процесі прийняття управлінського рішення на основі рефлексії виділяють такі стадії (рис 1).

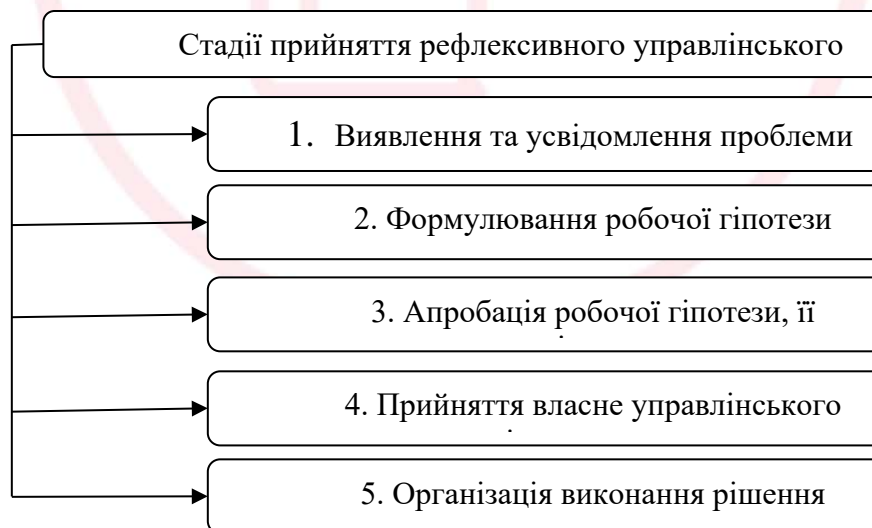

Рис.1 Стадії рефлексивного управлінського рішення

Кожна стадія рішення вимагає з боку суб'єкта ухвалення рішення осмислення та переосмислення, особливо в умовах інновацій та змін ринкового середовища, саме тому розвиток рефлексивного мислення у керівників набуває особливої значущості. Рефлексивне управління зменшує опір змінам, завдяки тому, що працівники сприймають зміну, не як певний

набір стресогенів сформований невизначеністю, а як поступовий, поетапний власний розвиток працівника поєднаний з розвитком підприємства в цілому, а працівник стає активним учасником такої зміни та прагне залучити до її реалізації більшу кількість колег, при цьому спостерігається мінімальний керівний вплив та синергетичний ефект від рефлексивної взаємодії персоналу [4]. Перші три стадії є складовими проектного типу рефлексії, четверта та п'ята – організаційного. Якщо організація прийнятого рішення органічно сприймається підлеглими, такий тип рефлексивного рішення називають продуктивним чи ініціативним [1].

Будь яка рефлексивна дія виникає на основі 3 х основних ресурсів:

- проблемно-конфліктна ситуація з суперечністю
- особистий досвід подолання проблеми та знання
- інноваційний ресурс - рефлексивно-творчий потенціал групи щодо вирішення проблеми [5].

Далі виникає інтенція, або рефлексивний акт: обрання стратегії пошуку вирішення проблеми, тобто формування управлінського рішення. Мислення суб'єктів рішення на репродуктивному рівні створює конструктивну модель виходу з проблеми. Комунікативний рівень рефлексії визначається кількістю людей які приймають участь в рішенні проблеми. Як що людина (керівник) сама вирішує проблему - це мінімальний рівень, або особистісна рефлексія. Якщо у вирішенні проблеми приймає участь група людей, це - міжособистісна рефлексія: комунікативна (рефлексія групового спілкування), кооперативна (рефлексія груповий спільної діяльності), культуральна (прагнення до вищих творчих досягнень у професії). Управління на основі рефлексивної взаємодії керівника і персоналу формує вдале екзистенціальне управлінське рішення, в основі якого лежить свобода його прийняття, яка визначає відповідальність за результат свого вибору.

Розглянемо формування управлінських рішень на кожній стадії.

На першій стадії виявлення та усвідомлення актуальних проблем професійної діяльності складність полягає саме у виділенні, актуалізації проблеми. На цій стадії багато керівників мають обмеження в чіткості та ясності формулювання проблеми. Наприклад, одне з важливих місць займає кадрова проблема, яка в управлінській роботі сформулюється як «нестача кваліфікованих кадрів», або «недостатній професіоналізм» службовців. При рефлексивному управлінні керівник скеровує свій вплив на виділення актуальних завдань, коротко і точно формулює цілі професійної діяльності персоналу та область відповідальності на кожному виробничому етапі.

На другій стадії при виборі проблеми для колегіального обговорення, за рефлексивного управління, керівник методом позиційної дискусії з підлеглими формулює шляхи її вирішення. Колективна рефлексивна робота

спрямована на переосмислення запропонованих стратегій та тактик можливого вирішення проблеми. Висунуті гіпотези критикуються всіма учасниками проблеми з аргументацією можливих обмежень вибору тієї чи іншої стратегії та тактики. Конструктивна критика при організованій дискусії дозволяє виробити рішення прийнятне як для керівництва та і для персоналу.

На третій стадії апробації робочих гіпотез, їх перевірки, рефлексія проводилася на заключному етапі організованого експерименту щодо ефективності прийняття рішень при вирішенні нестандартних завдань та вирішення проблемних ситуацій. Порівняльний аналіз висловлювань суб'єктів прийняття рішень, дозволяє прийняти найефективніші рішення, адже суб'єктом прийняття управлінського рішення є не тільки керівник, а підлеглі, які мають рефлексивні міркування, пов'язані з переосмисленням власних намічених стратегій і дій у подоланні визначеної проблеми. Рефлексія робить їх відповідальними за результат прийнятого рішення.

На четвертій стадії прийняття власне управлінського рішення керівнику потрібно усвідомлювати, що в умовах проблемної ситуації необхідно враховувати комплексність предметного змісту, прихованість частини інформації, необхідної для прийняття правильного рішення, власні індивідуальні бар'єри-утруднення у виборі остаточного колегіального рішення та аргументи на захист або заперечення наданих раніше варіантів рішень.

На п'ятій стадії - організації виконання рішення - керівнику потрібно переосмислити ситуацію групових форм взаємодії відповідно до специфіки самого рішення. В ході групового обговорення, на попередніх стадіях, утворюється майже вдвічі більше ідей порівняно з ситуаціями, коли ті ж особи працюють одноосібно. Тут потрібно зазначити, що вирізняють інтерактивні та номінальні групи, тобто. ті, члени якої безпосередньо взаємодіють один з одним у полях прийняття рішення та групи, члени яких діють порівняно ізольовано один від одного, але на проміжних стадіях роботи вони забезпечуються інформацією про чужі дії, мають можливість змінювати свої думки і дії [2]. Тому важливим на всіх етапах прийняття рішень є синтез думок, номінальних та інтерактивних груп, коли висловлені членами групи ідеї зіставляються, обговорюються і комбінуються. Об'єднавшись для формування управлінського рішення керівник і підлеглі створюють новий формат - гетерогенні групи, члени яких різняться між собою за кваліфікацією та досвідом, вміннями та знаннями, зазвичай такі групи приймають рішення вищої якості. Хоча в процесі рефлексивного управлінського впливу спостерігається більша конфліктність при формуванні управлінського рішення, спостерігається більша задоволеність членів груп результатами роботи, адже в рефлексивному процесі створюється процесуальне «ядро» спільної діяльності та відповідальності [3].

Висновки. Можна зробити висновок, що у сучасній управлінській сфері не у повній мірі застосовується рефлексивний аналіз при формуванні управлінських рішень, що підтверджує необхідність інтенсивного розвитку рефлексивного мислення в процесі управління. Для підвищення якості прийняття та реалізації управлінських рішень необхідна спеціальна підготовка щодо розвитку рефлексивного мислення на кожній із стадій прийняття рішення як керівнику, так і виконавцям. У об'єктній площині управлінської діяльності, рефлексія виконує функцію узгодження та інтеграції цілей всіх учасників виробничого процесу з загальними цілями підприємства. У суб'єктній площині рефлексія виконує функції узгодження та інтеграції індивідуальних цілей персоналу відповідно їх мотивам, вибудовуючи їх ієрархію. За допомогою рефлексії здійснюється контроль за інтеграцією особистих цілей працівника, які формують відношення суб'єкта до процесу змістовного руху в рішенні задачі та конкретні дії. Саме цей рівень є головним, центральним при вирішенні творчого завдання, так як саме він забезпечує такі важливі характеристики, як системність, цілісність, конструктивність управління.

Література:

1. Іваницька О. В. Вплив інформаційного середовища на прийняття рішень економічних суб'єктів: рефлексивний підхід. Економічний вісник «КПІ». № 14, 2017. С. 476-482.
2. Калінеску Т.В. Самоорганізація підприємств: тенденції соціалізації економіки: монографія / Т.В. Калінеску. Луганск: Ноулідж, 2012. 395с.
3. Крушельницька О.В. Управління персоналом / О.В. Крушельницька. Київ: Кондор, 2005. 303с.
4. Мосієнко О.В. Синергетичний ефект рефлексивної взаємодії персоналу підприємства. ІНТЕЛЕКТ XXI. № 3, 2019. С. 74-78.
5. Найд'онов М.І. Формування системи рефлексивного управління в умовах складнокоординованості / М. І. Найд'онов. Київ: IRIS, 2008. 65 с.

References:

1. Ivanyts'ka, O.V. (2017). Influence of environmental information for decision-making economic subjects: reflexive approach [Analysis of the impact of the information environment on decision-making by economic entities: a reflexive approach]. *Ekonomichnyj visnyk «KPI» – Economic Bulletin of the KPI*, 14, 476-482 [in Ukrainian].
2. Kalinescu, T.V. (2012). *Samoorganizatsiia pidprijemstv: tendentsii sotsializatsii ekonomiky* [Self-organization of enterprises: trends in the socialization of the economy]. Luhansk: Noulidzh [in Ukrainian].
3. Krushel'nyts'ka, O.V. (2005). *Upravlinnia personalom* [Personnel management]. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
4. Mosienko, O.V. (2019). Synergetic effect of reflexive interaction of personnel of agricultural enterprises [Analysis of organization potential of innovative development on basis of psychological innovation]. *INTELEKT XXI – INTELLIGENCE XXI*, 3, 74-78 [in Ukrainian].
5. Najd'onov, M.I. (2008) *Formuvannia systemy refleksyvnoho upravlinnia v umovakh skladnokoordinovanosti* [Formation of a reflexive management system in conditions of complex coordination]. Kyiv: IRIS [in Ukrainian].

УДК 332.143

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-503-513](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-503-513)

Мосійчук Дмитро Олексійович аспірант кафедри економіки і підприємництва, Національний технічний університет «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, 01001, тел.: (066) 943-29-42, <https://orcid.org/0000-0002-7407-7145>

Шашина Марина Володимирівна д.е.н., професор, професор кафедри економіки і підприємництва, Національний технічний університет «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, 01001, тел.: (067) 246-35-07, <https://orcid.org/0000-0001-6676-3316>

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІК

Анотація. У даній статті розглядається тема інституційного забезпечення просторового розвитку регіонів в умовах цифровізації економіки. Акцентується увага на ключових аспектах, які варто враховувати для успішної цифрової трансформації регіонів.

Основна увага приділяється розвитку цифрової інфраструктури, яка є основою для реалізації цифрових рішень. При цьому важливим фактором стає створення сприятливого інвестиційного клімату, щоб привернути інвестиції в цифрові технології та послуги.

Також зазначається значення розвитку людського капіталу, оскільки компетентність і готовність кадрів до використання цифрових технологій є важливим фактором успішної цифрової трансформації. Тому необхідно забезпечити належне навчання та підготовку працівників до роботи в цифровій економіці.

Додатковою складовою успішної цифрової трансформації є створення інноваційних екосистем, які сприятимуть зростанню цифрових стартапів та розвитку малого та середнього бізнесу. Також важливо забезпечити захист кібербезпеки та створити цифрові платформи, які сприятимуть обміну даними та співпраці між різними суб'єктами.

Застосування цих стратегій у регіональній політиці допоможе досягти просторового розвитку регіонів і забезпечити рівномірний розподіл користі від цифрової трансформації економіки. Аналіз і моніторинг результативності таких заходів є необхідним для визначення їхньої ефективності та коригування стратегій у майбутньому.

В умовах цифровізації економіки інституціональне забезпечення просторового розвитку регіонів набуває важливості. Це вимагає створення сприятливих умов для розвитку цифрової інфраструктури, доступу до інформаційних технологій та впровадження сучасних методів управління. Для досягнення цієї мети потрібні ефективні інституційні реформи, спрямовані на покращення управління, стимулювання інновацій та залучення інвестицій.

Важливим аспектом є розвиток цифрових технологій у всіх сферах життя регіонів, включаючи освіту, охорону здоров'я, громадську безпеку та інфраструктуру. Це сприятиме збільшенню конкурентоспроможності регіонів, створенню нових робочих місць та підвищенню якості життя мешканців.

Забезпечення доступу до цифрових технологій для всіх верств населення є ключовим аспектом розвитку. Важливо враховувати потреби та можливості різних груп громадян, щоб забезпечити включеність всіх в процес цифровізації. Такий підхід сприятиме зменшенню рівня соціальної вразливості та розбіжностей між регіонами.

Урядовим та місцевим органам влади слід спільно працювати над створенням сприятливого середовища для розвитку цифрової економіки в регіонах шляхом спрощення адміністративних процедур, створення інноваційних програм та стимулювання підприємництва в цифровій сфері.

В цілому, стаття підкреслює важливість розуміння та впровадження інституційних механізмів, що сприятимуть просторовому розвитку регіонів у контексті цифрової трансформації економіки.

Ключові слова: інституційне забезпечення, просторовий розвиток, регіони, цифровізація економіки, цифрова інфраструктура.

Mosiichuk Dmytro Oleksiyovych PhD student at the Department of Economics and Entrepreneurship, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, 01001, tel.: (066) 943-29-42, <https://orcid.org/0000-0002-7407-7145>

Shashyna Maryna Volodymyrivna Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, 01001, tel.: (067) 246-35-07, <https://orcid.org/0000-0001-6676-3316>

INSTITUTIONAL ENSURING THE SPATIAL DEVELOPMENT OF REGIONS IN THE CONDITIONS OF ECONOMIC DIGITALIZATION

Abstract. This article examines the topic of institutional support for spatial development of regions in the conditions of digitalization of the economy. Attention

is focused on the key aspects that should be lost for the successful digital transformation of regions.

The main attention is paid to the development of digital infrastructure, which is the basis for the implementation of digital solutions. This factor includes creating a favorable investment climate to attract investment in digital technologies and services.

The importance of human capital development is also noted, because the competence and readiness of personnel to use digital technologies is a factor in successful digital transformation. Therefore, it is necessary to ensure proper training and preparation of employees to work in the digital economy.

An additional component of successful digital transformation is the creation of innovative ecosystems that contribute to the growth of digital startups and the development of small and medium-sized businesses. It is also important to ensure cybersecurity protection and create digital platforms that facilitate data sharing and collaboration between different actors.

The application of these strategies in regional policy will help achieve spatial development of regions and ensure an even distribution of benefits from the digital transformation of the economy. Analysis and monitoring of the effectiveness of such measures is necessary to determine their effectiveness and adjust strategies in the future.

In the conditions of the digitalization of the economy, institutional support for the spatial development of regions is gaining importance. This requires the creation of favorable conditions for the development of digital infrastructure, access to information technologies and the introduction of modern management methods. Achieving this goal requires effective institutional reforms aimed at improving governance, stimulating innovation and attracting investment.

An important aspect is the development of digital technologies in all areas of life in the regions, including education, health care, public safety and infrastructure. This will help increase the competitiveness of regions, create new jobs and improve the quality of life of residents.

Ensuring access to digital technologies for all segments of the population is a key aspect of development. It is important to use the needs and capabilities of different groups of citizens to ensure that everyone is included in the digitalization process. This approach will contribute to reducing the level of social vulnerability and differences between regions.

Government and local authorities should work together to create a favorable environment for the development of the digital economy in the regions by simplifying administrative procedures, creating innovative programs and stimulating entrepreneurship in the digital sphere.

In general, the article emphasizes the importance of understanding and implementing institutional mechanisms that contribute to the spatial development of regions in the context of the digital transformation of the economy.

Keywords: institutional support, spatial development, regions, digitalization of the economy, digital infrastructure.

Постановка проблеми. У сучасному світі цифрова трансформація визначає темпи розвитку економіки та суспільства. Однак, для того щоб забезпечити просторовий розвиток регіонів у цьому новому економічному ландшафті, необхідне ефективне інституціональне забезпечення.

Однією з ключових проблем є адаптація законодавчої бази до вимог цифрової економіки. Швидкі технологічні зміни часто виходять за рамки існуючого законодавства, що утруднює регулювання нововведень та захист прав учасників цифрового ринку. Проблеми кібербезпеки, захисту приватності та етичних норм використання цифрових технологій стають все більш актуальними.

Іншою важливою проблемою є нерівномірний розвиток цифрової інфраструктури в різних регіонах. Брак доступу до високошвидкісного Інтернету та сучасних технологій може створювати «цифровий відчуження» для певних територій, поглиблюючи їхню відставку від темпів розвитку.

Недостатня увага до розвитку кадрового потенціалу також стає важливою проблемою. Зміни в економіці вимагають нових навичок та компетенцій, але система освіти та навчання часто не встигає за такими темпами. Це може створювати дисбаланс на ринку праці та гальмувати інноваційний розвиток.

Також важливо враховувати соціокультурні виклики цифровізації. Питання етики використання штучного інтелекту, впливу автоматизації на ринок праці та зміни взаємодії людей у цифровому середовищі потребують уважної уваги та розвинутих інституційних механізмів вирішення.

Отже, на фоні цифрової трансформації економіки, інституціональне забезпечення просторового розвитку регіонів в Україні стоїть перед низкою серйозних викликів, які потребують комплексного та виваженого підходу для знаходження оптимальних рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатьма вченими у різних країнах досліджуються різні аспекти трансформації економіки, зокрема управління на підприємствах, в умовах технологічного прогресу та цифровізації. Розвиток цифрової економіки значно впливає на перетворення управлінських процесів на промислових підприємствах, і це обговорюється на щорічних конференціях ООН [5;6]. Українські науковці, такі як А.А. Гриценко [3], А.І. Пустоваров [4], колектив авторів під керівництвом Н.Ю. Брюховецької і

І.П. Булеєва [1], О.С. Вишневський [2] та інші, вивчають інституціональне забезпечення процесів цифровізації та цифрової трансформації. Однак, питання щодо стимулювання трансформації промислових підприємств до цифрової економіки, формування інституціонально-правових засад цієї трансформації, а також нового економічного та управлінського мислення, ще потребують подальшої уваги та досліджень.

Мета статті – дослідження інституціонального забезпечення просторового розвитку регіонів в умовах цифровізації економіки.

Виклад основного матеріалу. Цифрові технології в останні десятиліття відіграють ключову роль у розвитку економіки, зокрема впливаючи на регіональний розвиток. Цифровізація не лише прискорює темпи економічного зростання, але й вносить суттєві зміни в соціальну та культурну сфери. Для забезпечення просторового розвитку регіонів в умовах цифрової трансформації, необхідне ефективне інституціональне управління.

Роль інституцій полягає в створенні сприятливого середовища для впровадження цифрових інновацій. По-перше, законодавча база повинна бути гнучкою та адаптованою до стрімкого темпу змін в цифровому просторі. Це дозволяє уникнути відставання законодавства від реальних потреб господарства та суспільства.

Однак ефективні інституції – це не лише правові рамки. Надійна цифрова інфраструктура є ключовою складовою успішної цифровізації регіонів. Забезпечення високошвидкісного Інтернету, доступу до сучасних технологій та електронних сервісів створює простір для економічного зростання та підвищення якості життя громадян.

Крім того, інституції повинні активно сприяти розвитку кадрового потенціалу. Організація програм навчання, що відповідають вимогам цифрового світу, та підтримка наукових та інноваційних проектів є важливою складовою просторового розвитку.

Співпраця регіонів грає ключову роль у вирішенні загальних проблем та викликів, пов'язаних із цифровою трансформацією. Об'єднання зусиль у сфері цифровізації сприяє обміну досвідом, створенню інноваційних рішень та підвищенню конкурентоспроможності кожного окремого регіону.

Інституціональне забезпечення просторового розвитку регіонів в умовах цифровізації економік має бути спрямоване на вирішення таких завдань:

- Забезпечення просторового використання природних ресурсів. Цифрова економіка вимагає великих обсягів енергії та інших ресурсів. Інституціональне забезпечення має забезпечити ефективне використання ресурсів, зниження їх споживання та зменшення негативного впливу на довкілля.

- Створення екологічно чистих робочих місць. Цифрова економіка створює нові робочі місця, але не всі вони є екологічно чистими. Інституціо-

нальне забезпечення має сприяти розвитку екологічно чистих галузей економіки та створенню нових робочих місць у цих галузях.

- Зниження соціальної нерівності. Цифрова економіка може призвести до збільшення соціальної нерівності. Інституціональне забезпечення має сприяти розвитку соціальних програм, які знизять негативний вплив цифрової економіки на соціально незахищені групи населення.

Просторовий розвиток регіонів в умовах цифровізації економік є складним завданням, яке вимагає комплексного підходу. Інституціональне забезпечення є одним з важливих елементів цього підходу [4].

Загалом, інституціональне забезпечення просторового розвитку регіонів в умовах цифрової економіки вимагає комплексного підходу та взаємодії всіх суб'єктів, що дозволяє досягти гармонійного поєднання економічного зростання, соціального розвитку та збереження навколишнього середовища.

Успішність процесів цифровізації економіки та трансформації промислових підприємств залежить від різних факторів, таких як розвиненість державних інституцій та інституціонально-правових засад трансформації до цифрової економіки. Однак, в Україні з 24.02.2022 року оголошений воєнний стан, і на території країни тривають бойові дії. У таких умовах функціонування економіки стає надзвичайно складним завданням. Рівень життя населення знизився, відчуття безпеки відсутнє, права людей обмежені, що негативно впливає на моральний стан та психічне здоров'я економічно активного населення. Багато підприємств було зруйновано, інші припинили свою роботу або були змушені переселитися в інші регіони. Умови воєнного стану обмежують здатність бізнесу працювати на повну потужність, здійснювати міжнародні поїздки та повноцінну експортну діяльність [6].

Тим не менше, деякі цифрові інструменти сприяли задоволенню потреб населення, бізнесу та підприємств навіть у таких умовах, що пришвидшило процеси цифровізації в Україні та формування інституціонально-правових засад трансформації підприємств до цифрової економіки.

Трансформація підприємств до цифрової економіки відбувається в контексті існуючого інституціонального середовища, яке формується впливом національних та міжнародних правил, норм та інших формальних та неформальних інститутів. У цьому дослідженні термін «інститут» використовується для позначення системи взаємопов'язаних формальних та неформальних норм, правил, цінностей, звичаїв, які приймаються людьми, організаціями та підприємствами у конкретному суспільстві на певній території та в певний час. Ці інститути визначають способи дії, поведінку, мислення індивідів та груп у різних сферах життєдіяльності, таких як економічна, політична та соціальна сфери. Система формальних та неформальних норм і правил поведінки, а також організацій, що забезпечують

їх дотримання, є важливою складовою інфраструктури та сприятливого середовища для просторового розвитку суспільства. В умовах воєнного стану всі ці інститути піддаються змінам та трансформації, і їх дослідження є необхідним для розуміння того, як стимулювати розвиток підприємств у цифровій економіці, а також для забезпечення функціонування та відновлення промислового та економічного потенціалу в умовах воєнного стану.

Базовими інститутами у будь-якому суспільстві є: соціальні (або соціокультурні), економічні, політичні. Базові суспільні інститути впливають на модель економіки (економічну систему), яка превалює в країні у певний період часу і навпаки – модель економіки визначає форми, характер і риси базових інститутів. Цифрову трансформацію підприємств не можна розглядати у відриві від інституціонального середовища, інституціонально-правових засад, неформальних інститутів у країні. Водночас досконала законодавча база є основою нормального функціонування і розвитку підприємств та організацій. Тому саме на державу покладається завдання забезпечити ефективне функціонування в Україні інституціонально-правових засад та довгострокових векторів розвитку. Формування інституціонально-правових засад трансформації підприємств до цифрової економіки здійснюють передусім інститути державної влади. Наразі в Україні створено державну інституцію, яка розробляє та реалізує політику у сфері розвитку інформаційного суспільства та цифрової економіки – Міністерство цифрової трансформації України (далі – Мінцифри). Мінцифри реалізує низку проєктів, які спрямовані на розвиток цифрової економіки, суспільства, підприємств. Урядом України підтримуються загальносвітові тренди щодо цифровізації економіки, зокрема й в умовах воєнного стану. Ведеться робота із інституціонального забезпечення цього розвитку. Все це створює передумови для цифрової трансформації управління на підприємствах.

Незважаючи на позитивні зрушення у розвитку цифрової економіки, в Україні існують певні фактори, специфічні для країни, які гальмують процес цифровізації промислових підприємств. Починаючи з 2022 року, окрім воєнного стану, на діяльність промислових підприємств впливають такі фактори: ризик діяльності, релокація підприємств та організацій, втрата робочої сили, віддалена робота та робота через Інтернет-платформи, розвиток електронної комерції та інше. У зв'язку з цим, суб'єкти господарювання та споживачі продукції все більше потребують розвинутих цифрових технологій та цифрових послуг, що стимулює швидку цифрову трансформацію підприємств в Україні. Цифрові технології показали свою здатність не тільки поліпшувати якість життя, комфорт, освіту, бізнес і розвиток, але й розв'язувати питання безпеки в різних сферах життя. Проте умови господарювання в країні залишаються складними, особливо в умовах воєнного

часу, що вимагає стимулювання промислових підприємств до цифровізації та трансформації управління в нових умовах.

Дослідження показали, що разом з позитивними аспектами розвитку цифрової економіки та інформаційного суспільства серйозною загрозою є кіберзлочинність. Тому широкомасштабна цифровізація можлива тільки за умови належної системи кібербезпеки. Розвиток національної системи кібербезпеки стає актуальним та активно реалізується в Україні. На рівні підприємств важливими стають питання використання інформації та взаємодії з цифровими технологіями, а також зростає значення цифрових навичок і підготовки кадрів. В цьому контексті кібербезпека та цифрова грамотність стають важливими напрямками для трансформації управління на підприємствах в умовах цифрової економіки.

Стратегічний курс України спрямований на євроінтеграцію, що впливає на розвиток цифрової економіки в країні. Цей процес визначається не лише внутрішніми факторами, але й залежить від зовнішніх інституційних впливів. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом передбачає імплементацію європейських реформ та адаптацію європейських підходів до українських умов. Співпраця в галузі цифрової економіки є одним із ключових пріоритетів у взаємодії України та ЄС. У рамках наближення національного законодавства до європейського права, українська сторона розпочала діалог з Європейською Комісією щодо імплементації європейських законодавчих актів до внутрішнього законодавства України. Була передана Європейській Комісії Дорожня карта з інтеграції України до Єдиного цифрового ринку ЄС, що відкрило шлях для структурованого співробітництва [3].

Широкий спектр інституційного співробітництва передбачений у рамках проекту-ініціативи ЄС «Східне партнерство» (СхП). Однією з центральних програм ініціативи ЄС є EU4Digital Facility (EU4Digital), яка спрямована на підтримку цифрової трансформації в країнах Східного партнерства. Метою цієї програми є розширення єдиного цифрового ринку на країни регіону. EU4Digital підтримує політику у шести ключових сферах, таких як телекомунікації, довіра та безпека, електронна торгівля, ІКТ-інновації, електронна охорона здоров'я та електронні навички. Україна досягла певного прогресу у цих напрямках, проте ще потребує посиленої уваги та координації з боку українських органів державної влади для подальшого цифрового розвитку економіки та підприємств.

У 2022 році Україна приєдналася до Програми «Цифрова Європа» до 2027 року, яка надає фінансування для цифровізації країн Європи у різних напрямках. Обсяг фінансування для проєктів, доступних для України, становить приблизно 6 млрд євро. Ці кошти розподіляться на такі напрями: високопродуктивний комп'ютерний розрахунок - 2,2 млрд євро, штучний

інтелект, дані та хмарні послуги - 2,1 млрд євро, цифрові навички - 580 млн євро, використання цифрових технологій в економіці та суспільстві - 1,1 млрд євро, а також кібербезпека (напрямок закритий для держав-не членів ЄС).

Участь країн у Програмі передбачає сплату внесків, проте Україну звільнили від сплати внесків у 2021-2022 роках і надали знижку 95% на фінансові внески протягом 2023-2027 років.

Таким чином, для трансформації підприємств до цифрової економіки в Україні важливо створити інституціонально-правові засади, що враховуватимуть внутрішні національні та наднаціональні інституції, а також економічні й політичні обставини країни. Для цього потрібна системна і злагоджена робота законодавчої та виконавчої влади щодо трансформації та стимулювання розвитку підприємств у сфері цифрової економіки, зокрема промислових підприємств. Серед необхідних заходів є розбудова цифрової інфраструктури, забезпечення доступу до швидкісного Інтернету, безперебійного Інтернет-зв'язку, розвиток цифрових навичок, прийняття стратегічних документів у сфері цифрового розвитку та стимулювання трансформації підприємств до цифровізації.

Для досягнення цифрової трансформації промислових підприємств важливо розробити сучасну промислову політику. Наприклад, у 2021 році Кабінетом Міністрів України була затверджена Національна економічна стратегія до 2030 року (НЕС-2030), в якій промисловість визначена як один з основних напрямів економічної політики. В НЕС-2030 визначені стратегічні цілі та завдання промислового розвитку. Проте, досі не було прийнято Закону України «Про державну промислову політику». Також слід переглянути чинну Концепцію державної промислової політики для врахування сучасних векторів економічного та промислового розвитку [2].

Державна політика повинна зосередитися на знятті перешкод перед цифровою трансформацією промислових підприємств, створенні робочих механізмів, підтримці чесної конкуренції, сприянні залученню інвестицій, розвитку цифрової інфраструктури, захисті національних пріоритетів, створенні механізмів підтримки та стимулювання підприємств у цифровізації. Також важливими є доступ до програмного забезпечення, наявність кваліфікованих спеціалістів та фінансування цифрових трансформацій.

Висновки. У контексті цифрової економіки важливим фактором для просторового розвитку регіонів є їхнє інституціональне забезпечення. Успішна цифрова трансформація регіонів вимагає ефективної інституційної підтримки. Інституції повинні бути готові до впровадження новітніх технологій, а також забезпечувати розвиток інфраструктури, яка підтримує цифровий прогрес.

Також важливо враховувати, що цифрова трансформація може призвести до нових викликів, таких як кібербезпека та нерівність в доступі до цифрових технологій. Інституції мають бути здатні ефективно реагувати на ці виклики, розробляти стратегії забезпечення кібербезпеки та зменшення цифрового розриву. Усі ці фактори вказують на необхідність комплексного та узгодженого підходу до інституціонального забезпечення просторового розвитку регіонів в умовах цифрової економіки. Тільки за таких умов можна очікувати позитивні та стійкі результати, спрямовані на збалансований розвиток регіональних господарств та підвищення їхньої конкурентоспроможності.

Література:

1. Брюховецька Н.Ю., Булеєв І.П. та ін. Інтелектуалізація підприємств: концептуальні підходи та механізми стимулювання: монографія. НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2022. 424 с
2. Вишневський О.С. Цифрова платформізація процесу стратегування розвитку національної економіки: монографія. Київ: Ін-т економіки пром-сті. НАН України, 2021. 449 с.
3. Гриценко А.А. Інформаційно-цифровий етап розвитку соціально-економічних систем. Економіка України. 2022. № 1. С. 29–46. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.01.029>
4. Пустоваров А.І. Інституційне забезпечення процесу цифрової трансформації управління розвитком національної економіки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 24. Ч. 1. С. 164–168.
5. Програма EU4Digital. URL: <https://eufordigital.eu/ru/discover-eu/eu4digitalsupporting-digital-economy-and-society-in-the-eastern-partnership/>.
6. Digital economy report 2021. Cross-border data flows and development: For whom the data flow. 2021, United Nations. URL: https://unctad.org/system/files/officialdocument/der2021_en.pdf

References:

1. Briukhovetska, N.Yu., Buleyev, I.P., et al. (2022). *Intellectualization of enterprises: Conceptual approaches and stimulation mechanisms [Intelektualizatsiia pidprijemstv: kontseptualni pidkhody ta mekhanizmy stymuliuvannia: monohrafiia]*. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Industrial Economics [in Ukrainian].
2. Vyshnevsky, O.S. (2021). *Digital platformization of the process of strategic planning for the development of the national economy [Tsyfrova platformizatsiia protsesu stratehuvannia rozvytku natsionalnoi ekonomiky]*. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Industrial Economics [in Ukrainian].
3. Hrytsenko, A.A. (2022). Informatsiino-tsyfrovyi etap rozvytku sotsialno-ekonomichnykh system [Informational-digital stage of socio-economic systems development]. *Ekonomika Ukrainy - Economy of Ukraine*, 1, 29-46. Retrieved from <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.01.029> [in Ukrainian].
4. Pustovarov, A.I. (2019). Instytutsiine zabezpechennia protsesu tsyfrovoy transformatsii upravlinnia rozvytkom natsionalnoi ekonomiky [Institutional support of the process of digital transformation in managing the development of the national economy]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University, Series: Economics*, 24(1), 164-168 [in Ukrainian].

5. Prohramma EU4Digital [EU4Digital Program]. Retrieved from <https://eufordigital.eu/ru/discover-eu/eu4digitalsupporting-digital-economy-and-society-in-the-eastern-partnership/> [in Ukrainian].

6. Digital Economy Report 2021. Cross-border data flows and development: For whom the data flow. (2021). United Nations. Retrieved from https://unctad.org/system/files/officialdocument/der2021_en.pdf.

УДК 332.14; 726.6

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-514-525](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-514-525)

Новаковська Ірина Олексіївна доктор економічних наук, професор, чл.-кор. НААН, професор кафедри земельного кадастру, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0002-1473-7543>

Береза Олександр Васильович аспірант кафедри земельного кадастру, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0009-0006-9544-6217>

Новаковський Дмитро Леонідович аспірант кафедри землевпорядного проектування, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0009-0001-4778-8507>

ОЦІНКА РИЗИКІВ ДЛЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УМОВАХ УРБАНІЗАЦІЇ

Анотація. Досліджено актуальну проблему впливу зростаючої урбанізації на культурну спадщину міст та регіонів. Відзначено, що Україна є країною з високим рівнем урбанізації, а процеси урбанізації відбувалися дещо швидше, ніж в цілому у світі. Наголошено, що урбанізація, хоча й сприяє розвитку міських територій, може призвести до серйозних викликів і ризиків для збереження цінностей культурної спадщини, яка є чутливим компонентом міського середовища.

Визначено, що реконструкція, нова забудова, інфраструктурні проекти, забруднення та деградація, соціальний та економічний тиск, інституційні та правові проблеми збереження, зміна клімату є основними факторами, що можуть загрожувати цілісності культурних об'єктів.

Вказується на важливість розробки конкретних заходів та методики оцінки впливу урбанізації на культурну спадщину. Увага акцентується увагу на необхідності розробки ефективного інструменту для оцінки впливу урбанізації на міську культурну спадщину з метою забезпечення сталого розвитку останньої.

В існуючих методиках, мають місце недоліки, які обмежені врахуванням впливу лише окремих проектів, не враховуються комбінований та сукупний ефекти декількох ініціатив. Підкреслюється важливість

визначення оцінки впливу на спадщину, що ґрунтується на розрахунках кумулятивних наслідків, таких як ймовірність, експозиція та вразливість сукупного впливу на об'єкти культурної спадщини. Підтримується підхід, який забезпечує баланс між зростанням міст і збереженням цінностей минулого. Особлива увага приділяється ідентифікації конкретних ризиків, які можуть негативно впливати на культурну спадщину. Формула для визначення цих параметрів розширює можливості науковців у виявленні та аналізі системи негативних наслідків антропогенної діяльності на культурні об'єкти. Розробка та впровадження заходів захисту культурної спадщини в умовах урбанізації є критично важливою для забезпечення доступу нащадків до цінних елементів минулого в контексті сучасного міського розвитку.

Ключові слова: урбанізація, культурна спадщина, історичні ареали населених місць, оцінка ризиків, зміна клімату, забруднення та деградація, міське землекористування, планування, прогнозування використання територій.

Novakovska Iryna Oleksiivna Doctor of Economic Sciences, professor, Chlen korespondent NAAN, The National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, St. Heroyiv Oborony, 15, Kyiv, 03041, tel.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0002-1473-7543>

Bereza Oleksandr Vasyliovych Graduate student of the Department of Land Cadastre, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Heroyiv Oborony St., 15, Kyiv, 03041, tel.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0009-0006-9544-6217>

Novakovsky Dmytro Leonidovych Graduate student of the Department of Land Management Design, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Heroyiv Oborony St., 15, Kyiv, 03041, tel.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0009-0001-4778-8507>

RISK ASSESSMENT FOR CULTURAL HERITAGE IN THE CONTEXT OF URBANIZATION

Abstract. Researched is the pressing issue of the impact of growing urbanization on the cultural heritage of cities and regions. It is noted that Ukraine is a country with a high level of urbanization, and the processes of urbanization have occurred somewhat faster than globally. Emphasis is placed on the fact that while urbanization contributes to the development of urban areas, it can lead to serious challenges and risks for preserving the values of cultural heritage, which is a sensitive component of the urban environment.

It is identified that reconstruction, new construction, infrastructure projects, pollution and degradation, social and economic pressures, institutional and legal

preservation issues, and climate change are key factors that can threaten the integrity of cultural objects. The importance of developing specific measures and methodologies for assessing the impact of urbanization on cultural heritage is highlighted. Attention is focused on the need to develop an effective tool for assessing the impact of urbanization on urban cultural heritage to ensure its sustainable development.

Existing methodologies have limitations, such as considering the impact of only individual projects and not accounting for the combined and cumulative effects of multiple initiatives. The importance of determining heritage impact assessments based on calculations of cumulative consequences, such as probability, exposure, and vulnerability to the cumulative impact on cultural heritage objects, is emphasized. The approach supporting a balance between urban growth and the preservation of past values is advocated. Special attention is given to identifying specific risks that may negatively affect cultural heritage. The formula for determining these parameters expands researchers' capabilities in identifying and analyzing the system of negative consequences of anthropogenic activities on cultural objects.

The development and implementation of measures to protect cultural heritage in the context of urbanization are critically important for ensuring future generations' access to valuable elements of the past within the framework of modern urban development.

Keywords: urbanization, cultural heritage, historical areas of settlements, risk assessment, climate, change, pollution and degradation, urban land use, planning, territorial forecasting.

Постановка проблеми. Зростаюча урбанізація, як відомо, є невід'ємною частиною сучасного світу, вносить значний внесок у розвиток міст та регіонів, але разом з тим обумовлює ряд викликів та ризиків, пов'язаних із забудовою та реконструкцією поселень. Слід зазначити, що урбанізація є одним із основних факторів, який сприяє зниженню цінності та цілісності культурної спадщини. Як невід'ємний компонент міської території, культурна спадщина може опинитися під загрозою через процес урбанізації та призвести до втрати або спотворення об'єктів культурної спадщини.

У зв'язку з вказаним визначення заходів для захисту та збереження вказаних територій для нащадків є надзвичайно важливим завданням містобудування. Для цього, перш за все, необхідно сформулювати ризики та визначити методику оцінки впливу урбанізації на культурну спадщину, зберігаючи при цьому баланс між збереженням культурної спадщини та зростанням міст. Оцінка можливих негативних наслідків руйнування або недбалого використання культурної спадщини є не менш важливим завданням сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження як вітчизняних, так і закордонних авторів свідчать про значний інтерес до наукового

обґрунтування функціонування урбанізованих місць та формування основних аспектів використання, збереження та відновлення міських комплексів з історичною забудовою в контексті сталого розвитку. Використано роботи Лаврик О. [4], Власенка Р. [4], Новаковської І. [6, 10, 11, 12], Гунько Л. [6], Долинського І. [6], Русанової І. [9], Чернової І. [9], Скрипник Л. [10], Li Fu [13], Qingping Zhang [13], Yizhou Tang [13], Jie Pan [13], Qun Li [13], Jones FC [14], Seyedashrafi B [15], Ravankhah M [15], Weidner S [15], Schmidt M [15] та інших.

Мета статті полягає в аналізі та визначенні потенційних небезпек і загроз для культурної спадщини у контексті процесу урбанізації. Оцінка ризиків спрямована на ідентифікацію факторів, які можуть негативно вплинути на об'єкти культурної спадщини в міському середовищі.

Виклад основного матеріалу. Україна є країною з високим рівнем урбанізації, оскільки станом на 2015 рік майже 69% населення проживало в містах. За даними перепису населення 2001 року урбанізація в Україні характеризувалася наступними показниками: міське населення складало 32574, 0 тис. осіб (67,2%), сільське населення - 15883,0 тис. осіб (32,8%). Станом на 1 січня 2013 року міське населення становило 31378,6 тис. осіб (68,9%), сільське населення - 14174,4 тис. осіб (31,1%) [1]. На 1 січня 2022 року в містах проживає 28693, 7 тис. осіб (майже 70 % населення). [1] (Рис. 1)

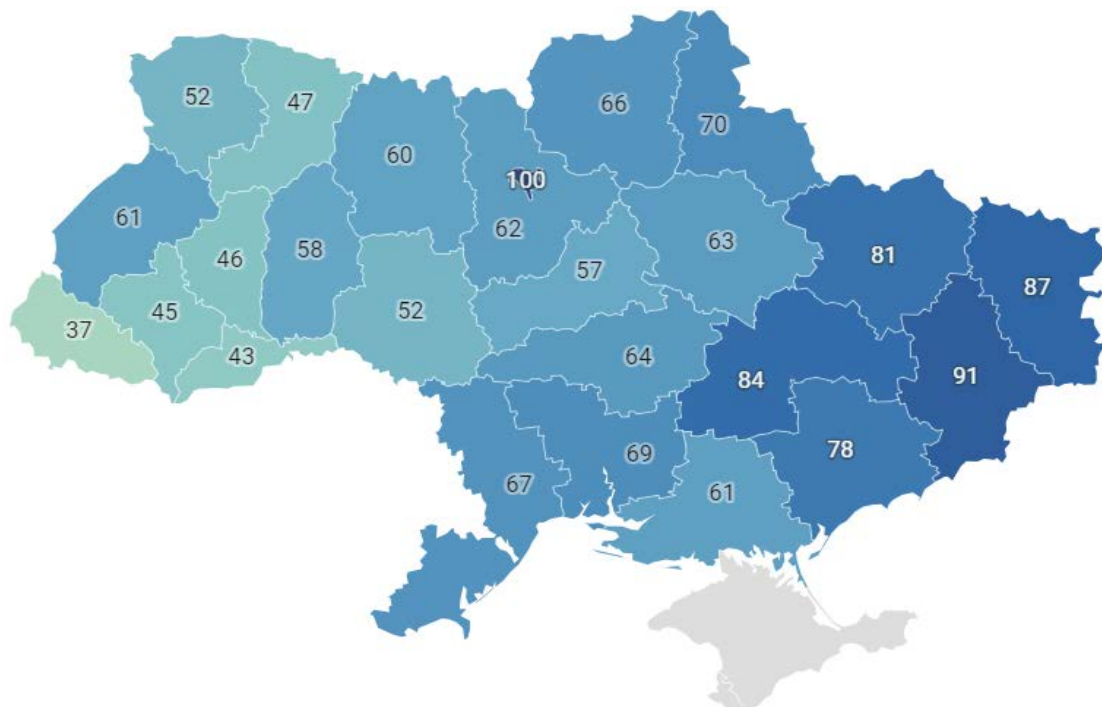

Рис. 1. Частка міського населення за областями у 2021 р., % [1,2]

Слід відзначити, що в Україні урбанізація відбувалася дещо швидше, ніж в цілому у світі. Так, уже наприкінці 1990-х майже 70% українців жили в містах (фактично, можливо, більше, оскільки не вся міграція є зареєстрованою) (Рис. 2), в той же час як рівень урбанізації в цілому до 2050 року, за прогнозами ООН, становитиме 68 %. [3]

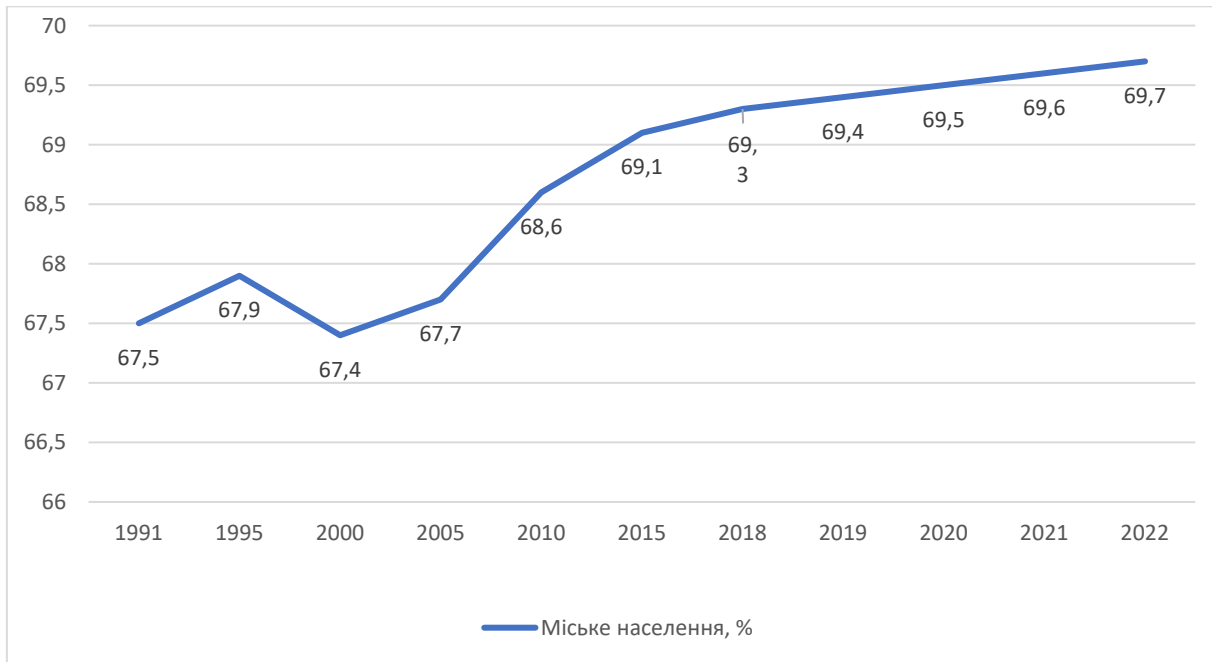

Рис. 2 Частка міського населення в Україні, %*
*Сформовано авторами за даними [1]

Розподіл та кількість міст у різних регіонах України виявляються нерівними, і це пояснюється, в першу чергу, різними темпами урбанізації. Найвищий рівень урбанізації відзначається в столиці, місті Київ, яке функціонує як окрема адміністративно-територіальна одиниця, а також в Донецькій, Луганській, Харківській, Дніпропетровській і Запорізькій областях. Високий рівень міського населення (близько 50%) також характерний для Вінницької області. З іншого боку, Закарпатська, Чернівецька, Івано-Франківська, Тернопільська та Рівненська області, розташовані в західній частині України, відзначаються найнижчим рівнем урбанізації. [4]

Зростання та трансформація міської території може становити значну загрозу для міської культурної спадщини, яка є чутливим компонентом міського середовища. Перелік ризиків впливу урбанізації на культурну спадщину міст наведено в рис.3.

Рис.3 Ризики впливу урбанізації на міську культурну спадщину

Першим ризиком вважається забудова, яка може створювати загрозу для історичних об'єктів та архітектурних пам'яток взагалі. Сучасні будівельні технології та попит на житло нерідко обумовлюють знецінення або навіть знищення цінних культурних об'єктів. Так, сучасний Київ – столиця України, відкриває Список історичних населених місць України, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 № 878, [5] вважається прогресивним міським середовищем, яке знаходиться в постійному русі, розвитку та перевтіленні. В останні десятиріччя зовнішній вигляд міста змінюється дуже швидко через велику кількість новобудов, проте не всі з них є вдалими. [6]

Проблема зношеного фонду актуальна тією чи іншою мірою для всіх країн, але найбільш гостро стоїть у пострадянських державах. За даними Держстату на 2019 рік загальна площа житлового фонду України становила 1011,4 млн м², не менше половини якого – застарілий. У столиці на

2019 рік житловий фонд мав загальну площу 59,1 млн м². [7] За інформацією комунальної організації «Інститут Генерального плану м. Києва», близько 12 млн м² займають застарілі будівлі.

Іншою проблемою є житлові довгобуди, яких понад сотня в країні. Більш ніж половина таких будівель розміщена в столиці. Сучасна забудова з року в рік знищує історичну - навіть коли не фізично, то стирає візуальні комплексні ансамблеві зв'язки, які існували у столиці. Тому важливо впроваджувати стратегії збереження та враховувати історичний контекст при плануванні нових забудов.

Другий аспект ризиків стосується змін в інфраструктурі, які можуть впливати на навколишнє середовище та призводити до втрати культурних ландшафтів. Розширення доріг та інших міських комунікацій повинно враховувати екологічні наслідки та намагатися мінімізувати втрати природних та культурних цінностей.

Третім важливим аспектом є забруднення та деградація, спричинені інтенсивним використанням та неадекватним доглядом. Урбанізація може призводити до погіршення якості повітря та води, а також стану історичних споруд. Ефективна система догляду та обслуговування об'єктів культурної спадщини є необхідною для умов її довгострокового збереження.

Соціальний та економічний тиск, пов'язаний із зростанням урбанізації, також може негативно впливати на сприйняття та збереження культурної спадщини. Зміни в суспільстві та економіці іноді викликають втрату інтересу до історичних цінностей та можуть призвести до їхнього занедбання. Сприяння усвідомленню цінності культурної спадщини для громад та залучення громадян до процесів збереження є ключовим завданням.

Недостатня увага до систем управління та захисту може призвести до неадекватного регулювання будівельної діяльності та збереження культурних об'єктів. Відповідно до норм закону [8] «об'єкти культурної спадщини незалежно від форм власності відповідно до їхньої археологічної, естетичної, етнологічної, історичної, мистецької, наукової чи художньої цінності підлягають реєстрації шляхом занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категоріями національного та місцевого значення пам'ятки». Існуючий обсяг нерухомих об'єктів культурної спадщини України, що перебувають на державному обліку складає в даний час понад 170 тисяч. (Рис.4). Частину з них знищено російськими агресорами або пошкоджено під час воєнних дій.

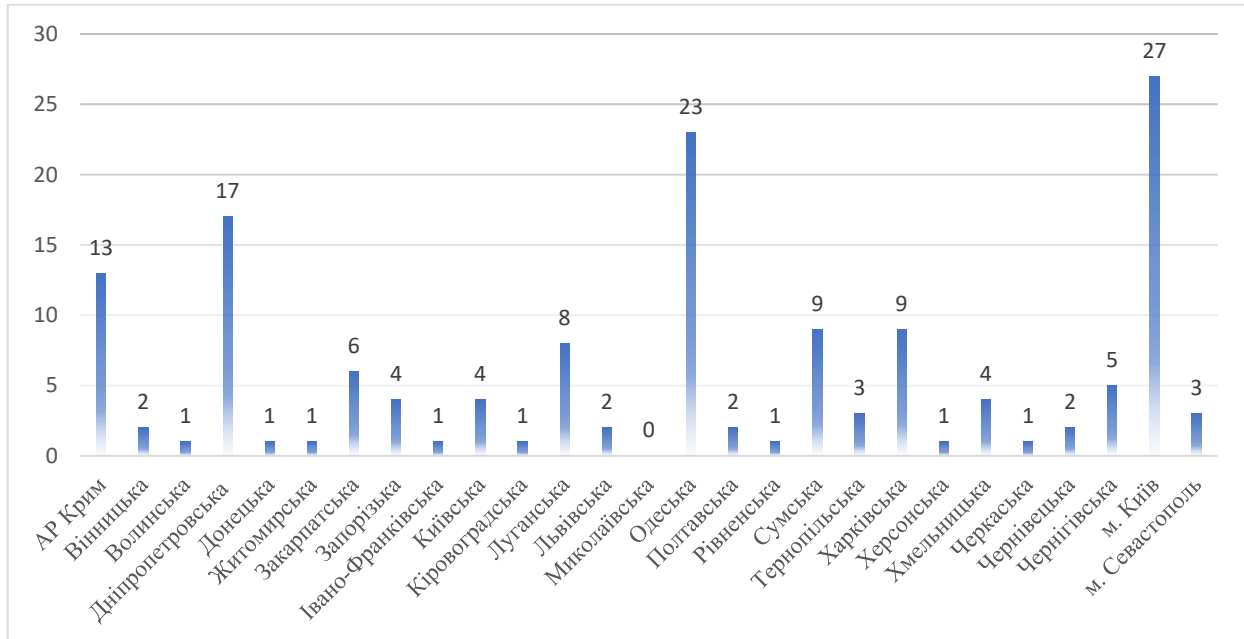

Рис. 4. Співвідношення кількості внесених пам'яток до Реєстру культурної спадщини України, %*
*Сформовано авторами за даними [1,7]

Сучасні технології та ефективне управління є важливими для забезпечення збалансованого розвитку та захисту культурної спадщини.[9, 10]

Зміни клімату створюють додаткові загрози для культурної спадщини, зокрема такі як підтоплення та затоплення. Необхідно враховувати ці аспекти при розробці стратегій збереження та адаптації історичних об'єктів до нових умов, що пов'язані також з глобальними змінами клімату.

Підтримка сталого розвитку культурної спадщини вимагає відповідного інструменту оцінки. [11] Відмінні характеристики та незрівнянна цінність об'єктів повинна мати методика, яка включала б набір індексів для оцінки впливу урбанізації, на міську культурну спадщину на основі оцінки ризиків.

Однак методи оцінки, що застосовуються і вітчизняними вченими, розглядають вплив одного з проектів розвитку не враховуючи комбінований вплив кількох проектів.[12]

У цьому заслуговує на увагу запропоноване визначення оцінки впливу на спадщину для виявлення та аналізу можливих негативних наслідків антропогенної діяльності на об'єкти культурної спадщини на основі розрахунку кумулятивних наслідків, які призводять до численних навантажень та впливають на об'єкти культурної спадщини: ймовірність кумулятивного впливу, експозицію кумулятивного впливу та вразливість кумулятивного впливу на культурну спадщину за наступною формулою (1). Ця методика застосовується в Канаді та Сполучених Штатах протягом

багатьох років, де її процедури включені в процедури Оцінки впливу на навколишнє середовище та Стратегічної екологічної оцінки [13,14]:

$$\text{Cumulative impact} = \int (\text{CP}, \text{CE}, \text{CV}) \quad (1)$$

де CP – імовірність сукупного впливу,
CE – сукупний наслідок впливу,
CV – сукупна вразливість до впливу.

Система індексів оцінки кумулятивного впливу побудована на основі оцінки ризику [15]. Імовірність сукупного впливу, за дослідженнями означає ймовірність впливу майбутньої урбанізації на об'єкт культурної спадщини. (Рис. 5)

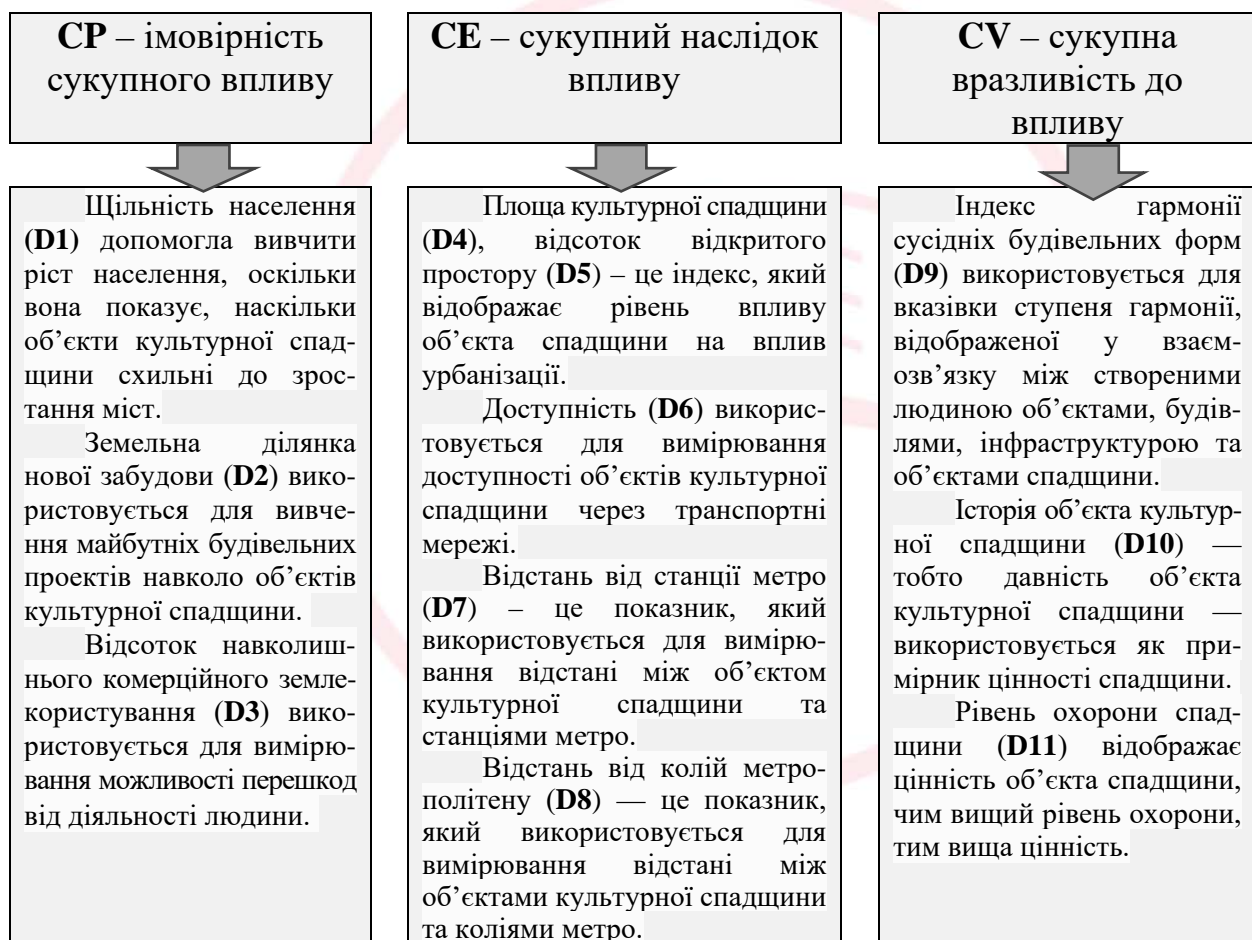

Рис. 5 Система індексів оцінки сукупного впливу міської культурної спадщини[13]

Висновки. Зростаюча урбанізація, незаперечно, призводить до активного розвитку міст та регіонів, проте цей процес також породжує серйозні виклики і ризики для культурної спадщини. Основним фактором, що сприяє зниженню цінності та цілісності культурної спадщини, є сама урбанізація, з її забудовою та реконструкцією.

Визначено, що для збереження культурної спадщини в умовах зростаючої урбанізації необхідно вживати конкретних заходів та мати відповідну методику оцінки впливу урбанізації на ці цінності. Важливо уникати втрати або спотворення цінностей культурної спадщини, забезпечуючи при цьому баланс між збереженням цих цінностей та зростанням міст.

Основним завданням є ідентифікація конкретних ризиків, таких як реконструкція, забудова та інфраструктурні проекти, які можуть стати загрозою для культурної спадщини. Оцінка можливих негативних наслідків руйнування чи недбалого використання культурної спадщини внаслідок урбанізаційних процесів є важливим етапом, щоб забезпечити її належне збереження.

Таким чином, розробка та впровадження конкретних заходів захисту та збереження культурної спадщини у контексті зростаючої урбанізації є надзвичайно важливою для забезпечення нащадкам доступу до цінних елементів минулого в умовах сучасного міського розвитку.

Література:

1. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 2.01.2024)
2. Сологуб Ілона. Урбанізація в Україні. URL: <https://voxukraine.org/urbanizatsiya-v-ukrayini> (дата звернення: 2.01.2024)
3. До 2050 року в містах житиме 68 відсотків населення світу. URL: <https://www.dw.com/uk>
4. Лаврик О. Д. Основи геоурбаністики: навч. посіб / О. Д. Лаврик, Р. П. Власенко. Житомир: Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2022. 158 с.
5. Постанова Кабінету Міністрів України № 878 «Про затвердження Списку історичних населених місць України» від 26.07.2001 р.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2001-%D0%BF#Text>
6. Новаковська І.О., Гунько Л.А., Долинський І.М. Наукові засади сталого розвитку міського землекористування: монографія - К.: Видавничий центр НУБіП України, 2023. 243 с.
7. Збірник «Україна у цифрах, 2021» Державна служба статистики, 2022. 46 с. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/08/zb_Ukraine%20in%20figures_21u.pdf (дата звернення: 12.01.2024)
8. Закон України № 1805-III. «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення: 2.01.2024)
9. Iryna Rusanova, Iryna Chernova . Current problems of preservation and development of historical areas of the city. URL : <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-077-3-8>
10. Новаковська І.О., Скрипник Л.Р., Новаковський Д.Л. Інвентаризація земель історико-культурного призначення. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель № 1 (2022), сс. 30-37. URL: <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2022.01.03>
11. Новаковська І., Береза О. Столичне землекористування: проблеми та шляхи їх вирішення згідно з концепцією сталого розвитку. Наукові інновації та передові технології. Серія «Економіка». № 11 (25). 2023. сс.404-414. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-11\(25\)](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-11(25))

12. Новаковська І., Береза О., Коляда І. Принципи та підходи до формування сталого землекористування міських територій: зарубіжний досвід. Наукові перспективи. Серія «Економіка», № 10. 2023 р. сс. 65-77. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-10\(16\)](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-10(16))
13. Li Fu, Qingping Zhang, Yizhou Tang, Jie Pan, Qun Li. Assessment of urbanization impact on cultural heritage based on a risk-based cumulative impact assessment method. Fu et al. Heritage Science .2023. URL: <https://doi.org/10.1186/s40494-023-01024-0>
14. Jones FC. Cumulative effects assessment: theoretical underpinnings and big problems. Environ Re., 2015. URL: <https://doi.org/10.1139/er-2015-0073>.
15. Seyedashrafi B, Ravankhah M, Weidner S, Schmidt M. Applying Heritage Impact Assessment to urban development: World Heritage property of Masjed-e Jame of Isfahan in Iran. Sustain Cities Soc, 2017. URL: <https://doi.org/10.1016/j.scs.2017.01.002>.

References:

1. State Statistics Service of Ukraine. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
2. Ilon Sologub. Urbanization in Ukraine. URL: <https://voxukraine.org/urbanizatsiya-v-ukrayini> [in Ukrainian].
3. By 2050, 68 percent of the world's population will live in cities. URL: <https://www.dw.com/uk> [in Ukrainian].
4. Lavryk O. D., Vlasenko R. P. (2022). Osnovy heourbanistyky [Basics of geo-urbanism] tutorial Zhytomyr: I. Franko State University, 158 p. [in Ukrainian]
5. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny № 878. «Pro zatverdzhennya Spysku istorychnykh naselenykh mist' Ukrayiny vid 26.07.2001 r. [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 878 "On Approval of the List of Historical Settlements of Ukraine" dated July 26, 2001.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2001-%D0%BF#Text>
6. Novakovska I.O., Gunko L.A., Dolynskyi I.M. (2023). Naukovi zasady staloho rozvytku mis'koho zemlekorystuvannya [Scientific principles of sustainable development of urban land use]: monograph. K.: Publishing center NUBiP of Ukraine, 243 p. [in Ukrainian]
7. Collection "Ukraine in numbers, 2021" (2022) .State Statistics Service, 46 p. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/08/zb_Ukraine%20in%20figures_21u.pdf [in Ukrainian].
8. Zakon Ukrayiny № 1805-III. «Pro okhoronu kul'turnoyi spadshchyny» vid 08.06.2000 r. [Law of Ukraine No. 1805-III. "On the Protection of Cultural Heritage" dated June 8, 2000.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>
9. Iryna Rusanova, Iryna Chernova. Current problems of preservation and development of historical areas of the city. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-077-3-8> [in English].
10. Novakovska I.O., Skrypnyk L.R., Novakovsky D.L. (2022) Inventaryzatsiya zemel' istoryko-kul'turnoho pryznachennya [Inventory of lands of historical and cultural purpose] URL : <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2022.01.03> [in Ukrainian].
11. Novakovska I., Bereza O. (2023) Stolychne zemlekorystuvannya: problemy ta shlyakhy yikh vyrishennya z hidno z kontseptsiiyeyu staloho rozvytku [Metropolitan land use: problems and ways to solve them according to the concept of sustainable development]. URL: : [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-11\(2\)](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-11(2)) [in Ukrainian].
12. Novakovska I., Bereza O., Kolyada I. (2023). Pryntsypy ta pidkhody do formuvannya staloho zemlekorystuvannya mis'kykh terytoriy: zarubizhnyy dosvid [Principles and approaches to the formation of sustainable land use in urban areas: foreign experience]. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-10\(16\)](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-10(16)) [in Ukrainian].

13. Li Fu, Qingping Zhang, Yizhou Tang, Jie Pan, Qun Li (2023) Assessment of urbanization impact on cultural heritage based on a risk-based cumulative impact assessment method. URL: <https://doi.org/10.1186/s40494-023-01024-0> [in English].

14. Jones FC. (2015) Cumulative effects assessment: theoretical underpinnings and big problems. Environ Rev. URL: <https://doi.org/10.1139/er-2015-0073> [in English].

15. Seyedashrafi B, Ravankhah M, Weidner S, Schmidt M. (2017) Applying Heritage Impact Assessment to urban development: World Heritage property of Masjed-e Jame of Isfahan in Iran. URL: <https://doi.org/10.1016/j.scs.2017.01.002> [in English].

УДК 658

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-526-533](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-526-533)

Проць Роман Романович аспірант, ЗВО "Львівський університет бізнесу та права", Львів, 7900, [https:// orcid.org/0000-0003-4498-725x](https://orcid.org/0000-0003-4498-725x)

ПРОЦЕС АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ СУЧАСНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМСТВА: ВИКЛИКИ ВОЄННОГО ЧАСУ

Анотація. Метою дослідження є характеристика особливостей процесу антикризового управління економічною безпекою сучасного сільськогосподарського підприємства в умовах воєнного часу. Доведено, що сутність сучасної антикризової системи управління економічною безпекою сільськогосподарського підприємства полягає у розробці та впровадженні стратегій та методів, які дозволяють протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам, що можуть негативно вплинути на стабільність та ефективність виробничої та фінансової діяльності підприємства. Визначено, що воєнний стан загострює потребу в міцній антикризовій системі управління, адже він може призвести до великої нестабільності на ринках, перебоїв у ланцюжках поставок, змін у законодавстві та загальної політичної нестабільності. Виокремлено ключові завдання антикризової системи управління сільськогосподарського підприємства. Доведено, що впровадження воєнного стану в Україні мало значний вплив на забезпечення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств. Визначено, що воєнні дії також призвели до значних логістичних проблем, ускладнюючи постачання необхідних матеріалів та експорт сільськогосподарської продукції. Це в свою чергу вплинуло на економічну ефективність підприємств, їх доходи та можливості інвестування в розвиток. Встановлено, що воєнний стан часто призводить до фізичного пошкодження інфраструктури та ресурсів підприємства, зменшуючи його здатність ефективно захищати себе від зовнішніх та внутрішніх загроз. Виокремлено ключові негативні наслідки воєнного стану на сучасну антикризову систему управління сільськогосподарського підприємства. Доведено, що аграрний сектор є особливо вразливим до змін клімату, цінових коливань на світових ринках, політичної нестабільності та інших зовнішніх факторів. Перспективи для подальших досліджень у цій області можуть включати розробку нових моделей прогнозування та управління ризиками, які враховують специфіку воєнного часу та глобальні зміни.

Ключові слова: економічна безпека підприємства, управління економічною безпекою, антикризова система, сільськогосподарське підприємство, воєнний стан, воєнний час

Prots Roman Romanovych ZVO "Lviv University of Business and Law",
Lviv, <https://orcid.org/0000-0003-4498-725x>

THE PROCESS OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF ECONOMIC SECURITY OF A MODERN AGRICULTURAL ENTERPRISE: WARTIME CHALLENGES

Abstract. The purpose of the study is to characterize the features of the process of anti-crisis management of the economic security of a modern agricultural enterprise in wartime conditions. It has been proven that the essence of a modern anti-crisis management system for the economic security of an agricultural enterprise lies in the development and implementation of strategies and methods to counter external and internal threats that can negatively affect the stability and efficiency of the production and financial activities of the enterprise. It has been determined that martial law exacerbates the need for a strong anti-crisis management system, because it can lead to great instability in markets, supply chain disruptions, changes in legislation and general political instability. The key tasks of the anti-crisis management system of an agricultural enterprise are highlighted. It has been proven that the introduction of martial law in Ukraine had a significant impact on ensuring the economic security of agricultural enterprises. It was determined that military operations also led to significant logistical problems, complicating the supply of necessary materials and the export of agricultural products. This, in turn, affected the economic efficiency of enterprises, their income and the ability to invest in development. It has been established that martial law often leads to physical damage to a business's infrastructure and resources, reducing the ability to effectively protect itself from external and internal threats. The key negative consequences of martial law on the modern anti-crisis management system of an agricultural enterprise are highlighted. It has been proven that the agricultural sector is especially vulnerable to climate change, price fluctuations in world markets, political instability and other external factors. Prospects for further research in this area may include the development of new forecasting and risk management models that take into account the specifics of wartime and global changes.

Keywords: economic security of an enterprise, management of economic security, anti-crisis system, agricultural enterprise, martial law, wartime

Постановка проблеми. Зовнішні фактори відіграють критичну роль у формуванні антикризової системи управління економічною безпекою сільськогосподарських підприємств, особливо в умовах сучасного динамічного та часто непередбачуваного зовнішнього середовища. Відтак, ці фактори можуть включати зміни у міжнародних торговельних угодах, глобальні економічні тенденції, зміну клімату, технологічні інновації, а також політичні та соціальні перетворення. Важливо розуміти, як ці зовнішні сили

можуть впливати на безпеку та продуктивність сільськогосподарських підприємств, оскільки вони можуть призводити до коливань у цінах на сировину, змін у попиті на агропродукцію, а також до нестабільності в системі постачання. Таким чином, звернення уваги на ці фактори є ключовим для вироблення ефективних антикризових стратегій. Наприклад, врахування зміни клімату може спонукати до адаптації агротехнік, тоді як знання про міжнародні ринки може допомогти прогнозувати зміни у попиті та цінах.

Особливу актуальність це набуває у контексті воєнного стану, який призвів до непередбачуваних збурень у економіці та суспільстві України. Воєнний стан загострює потребу в міцній антикризовій системі управління, адже він може призвести до великої нестабільності на ринках, перебоїв у ланцюжках поставок, змін у законодавстві та загальної політичної нестабільності. В умовах воєнного стану необхідно бути готовим до швидких змін та невизначеності, розробляючи стратегії, які можуть ефективно адаптуватися до нових умов, захищаючи при цьому основні інтереси як самого сільськогосподарського підприємства та його працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти дослідження антикризового управління економічною безпекою розкривалися в роботах таких вчених як І. Ансофф, К. Головач, В. Гавриленко, Н. Давиденко, О. Євтух, І. Єпіфанова, В. Захаров, О. Копилук, М. Криштанович, С. Кован, Л. Ліготенко, А. Литвин, Є. Ляшенко, Ю. Прохорова, А. Панченко, О. Рудик, Д. Савчук, О. Силкін, О. Терещенко, В. Чернишова, І. Шварц, О. Школьник, А. Штангрет та ін. Однак ряд теорій і концепцій що стосується умов воєнного стану, досі залишаються не розкритими в повній мірі, що і зумовило вибір даної тематики і її сучасну актуальність.

Метою статті є характеристика особливостей процесу антикризового управління економічною безпекою сучасного сільськогосподарського підприємства в умовах воєнного часу.

Виклад основного матеріалу. Сутність сучасної антикризової системи управління економічною безпекою сільськогосподарського підприємства полягає у розробці та впровадженні стратегій та методів, які дозволяють протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам, що можуть негативно вплинути на стабільність та ефективність виробничої та фінансової діяльності підприємства [1-3]. Основна мета такої системи - забезпечити стійкість підприємства до різноманітних небезпек, включаючи економічні коливання, природні катастрофи, політичні зміни, технологічні ризики та інші фактори, які можуть вплинути на економіку сектору [4-6]. Відтак, сучасне завдання антикризової системи включає ідентифікацію потенційних ризиків та загроз, розробку ефективних стратегій реагування, включаючи планування, прогнозування та превентивні дії, а також моніторинг та оцінку стану економічної безпеки з метою своєчасного виявлення та вирішення проблем [7-10].

Слід зауважити, що питання забезпечення економічної безпеки є особливо актуальним для аграрного сектору України. Цей сектор відіграє ключову роль у національній економіці, будучи одним із основних джерел експортного доходу та забезпечення продовольчої безпеки країни. Аграрний сектор є особливо вразливим до змін клімату, цінових коливань на світових ринках, політичної нестабільності та інших зовнішніх факторів. Окрім того, висока залежність від сезонних умов та природних ресурсів робить сільське господарство чутливим до екологічних змін та катастроф. Тому, забезпечення економічної безпеки в аграрному секторі є не лише питанням стабільності окремих підприємств, але й важливим аспектом національної безпеки та стабільності.

Ключові завдання антикризової системи управління сільськогосподарського підприємства представлено на табл.1.

Таблиця 1

**Ключові завдання антикризової системи управління
сільськогосподарського підприємства**

№	Завдання	Характеристика
1	Протидія негативному впливу загроз	Це включає ідентифікацію потенційних внутрішніх та зовнішніх загроз, аналіз їх можливих наслідків та розробку стратегій для ефективного реагування та мінімізації їх впливу на сільськогосподарське підприємство
2	Планування та прогнозування	Розробка довгострокових та короткострокових планів для антикризового управління, включаючи прогнозування можливих кризових ситуацій та підготовку ефективних стратегій реагування
3	Забезпечення фінансової стійкості	Управління фінансовими ресурсами підприємства таким чином, щоб забезпечити його стійкість у кризових умовах, включаючи оптимізацію витрат та пошук альтернативних джерел фінансування
4	Розвиток гнучкості та адаптивності	Підвищення здатності підприємства швидко адаптуватися до змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі, включаючи розвиток гнучких бізнес-процесів та навчання персоналу
5	Формування безпекового середовища	Створення умов, які сприяють підвищенню рівня безпеки підприємства, включно з безпекою праці, захистом від фізичних загроз, кібербезпекою та стійкістю до економічних коливань
6	Моніторинг та оцінка ризиків	Постійне спостереження за потенційними загрозами та впровадження системи оцінки ризиків для своєчасного виявлення та реагування на можливі кризові ситуації

Джерело: сформовано автором

Впровадження воєнного стану в Україні мало значний вплив на забезпечення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств. Основними наслідками цього стали зростання ризиків та невизначеностей, що суттєво ускладнило умови ведення агробізнесу. Перш за все, воєнний стан вплинув на фізичну безпеку та доступність аграрних територій через суцільне мінування та активні бойові дії. Це не тільки призвело до неможливості обробки значної частини земель, але й створило серйозні ризики для життя та здоров'я працівників. Крім того, мінування земель значно ускладнює подальше відновлення аграрного виробництва, оскільки потребує додаткових ресурсів та часу для розмінування. Відтак, воєнні дії також призвели до значних логістичних проблем, ускладнюючи постачання необхідних матеріалів та експорт сільськогосподарської продукції. Це в свою чергу вплинуло на економічну ефективність підприємств, їх доходи та можливості інвестування в розвиток. Окрім цього, воєнний стан в Україні спричинив за собою зміни у законодавстві та державній політиці, які вимагають швидкої адаптації з боку аграрних підприємств. Необхідність оперативного реагування на змінені умови та швидке прийняття рішень ставить перед керівництвом високі вимоги до гнучкості управління та стратегічного планування.

Ще одним вагомим фактором зовнішнього середовища що безпосередньо вплинув на економічну безпеку сільськогосподарських підприємств України є страйк фермерів в Польщі. Відтак страйки могли спричинити тимчасові перебої у торгівлі між Україною та Польщею. Це, у свою чергу, могло вплинути на українські сільськогосподарські підприємства, які залежать від експорту своєї продукції на польський ринок, створюючи ризик зниження доходів та фінансових проблем. Таким чином, перебої у торгівлі спровокували накопичення непроданих запасів у Україні, що ставить під загрозу не тільки поточну ліквідність підприємств, але й може вплинути на планування виробництва в наступних циклах. Відтак, нестабільність цін та попиту на сільськогосподарську продукцію ускладнює прогнозування ринкових умов для українських виробників. Невизначеність у торгових відносинах змушує підприємства шукати альтернативні ринки збуту або адаптувати свої бізнес-моделі до змінених умов.

Негативні наслідки воєнного стану на сучасну антикризову систему управління сільськогосподарського підприємства представлено на табл.2.

Таблиця 2

Негативні наслідки воєнного стану на сучасну антикризову систему управління сільськогосподарського підприємства

№	Наслідки	Характеристика
1	Зниження безпекового потенціалу	Воєнний стан часто призводить до фізичного пошкодження інфраструктури та ресурсів підприємства, зменшуючи його здатність ефективно захищати себе від зовнішніх та внутрішніх загроз
2	Погіршення системи постачання	Військові дії можуть серйозно ускладнити або навіть перервати ланцюги поставок, від сировини до збуту продукції, що ускладнює ведення звичайної бізнес-діяльності
3	Економічна нестабільність та зростання витрат	Воєнний стан часто супроводжується інфляцією, нестабільністю валют та зростанням витрат на ресурси, що ставить під загрозу фінансову стабільність підприємств
4	Втрата робочої сили та кадрові проблеми	Мобілізація, втрата працівників через бойові дії або переміщення населення призвела до дефіциту кваліфікованої робочої сили
5	Обмеження доступу до ринків та зниження попиту	Воєнні дії обмежили доступ до традиційних ринків збуту, а також знизили попит на сільськогосподарську продукцію через загальне зниження економічної активності та покупної спроможності населення

Джерело: сформовано автором

У цілому, воєнний стан в Україні створив серйозні виклики для забезпечення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, вимагаючи від них адаптації до нових умов ведення бізнесу, швидкого реагування на зміни та здатності ефективно управляти підвищеними ризиками. Воєнний стан в Україні значно посилив кризовий розвиток для більшості сільськогосподарських підприємств, поставивши перед ними ряд критичних викликів. Перше і найважливіше - це безпосередній фізичний вплив воєнних дій на аграрні території. Обстріли, бомбардування та мінування земель не тільки знищують вже посіяні культури та інфраструктуру, але й

перешкоджають веденню звичайної сільськогосподарської діяльності, що призводить до втрати урожаю та доходів. Военні дії ускладнюють транспортування товарів, як в межах країни, так і для експорту. Закриття морських портів, пошкодження доріг та залізничних ліній серйозно обмежують можливості для збуту продукції, що веде до падіння доходів та накопичення непроданого запасу. Военний стан призводить до мобілізації, відтоку робочої сили та внутрішньої міграції, що впливає на доступність та вартість праці. Багато сільськогосподарських підприємств зіштовхуються з дефіцитом кваліфікованих працівників, що ускладнює ведення звичайної діяльності.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що сформувати ефективну сучасну антикризову систему управління економічною безпекою сільськогосподарського підприємства сьогодні є складним завданням через низку факторів. Сучасний світ характеризується високим рівнем глобалізації, що означає, що місцеві аграрні ринки є тісно пов'язаними з міжнародними економічними процесами. Це веде до підвищеної вразливості перед зовнішніми шоками, такими як зміни у світових цінах на продовольство, коливання валютних курсів. Додатково, технологічні інновації постійно змінюють середовище агробізнесу, вимагаючи від сільськогосподарських підприємств адаптації до нових методів виробництва та управління. Війна в Україні додатково ускладнює цю ситуацію, оскільки вона призводить до значної нестабільності, яка впливає не тільки на внутрішній, але й на міжнародний аграрний сектор.

Перспективи для подальших досліджень у цій області можуть включати розробку нових моделей прогнозування та управління ризиками, які враховують специфіку воєнного часу та глобальні зміни. Особливу увагу слід приділити розробці гнучких стратегій, здатних адаптуватися до швидких змін у зовнішньому середовищі.

Література:

1. Sylkin, O., Kryshchanovych, M., Zachepa, A., Bilous, S., & Krasko, A. Modeling the process of applying anti-crisis management in the system of ensuring financial security of the enterprise. *Business: Theory and Practice*, 20, 2019, 446-455.
2. Ilyash, O., Lupak, R., Kravchenko, M., Trofymenko, O., Duliaba, N., & Dzhadan, I. A forecasting model for assessing the influence of the components of technological growth on economic security. *Business: Theory and Practice*, 23(1), 2022, 175-186.
3. Gontareva, I., Babenko, V., Kuchmacz, B., & Arefiev, S. Valuation of information resources in the analysis of cybersecurity entrepreneurship. *Estudios de Economia Aplicada*, 2021, 38(4).
4. Melnyk, S., Shuprudko, N., Kolosovska, I., Berest, I., Pasichnyk, M. Anti-crisis personnel management in the process of ensuring the economic security of the enterprise. *Business: Theory and Practice*, 2020, 21(1): 272-281.
5. Khalatur, S., Masiuk, Y., Kachula, S., Brovko, L., Karamushka, O., & Shramko, I. Entrepreneurship development management in the context of economic security. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 9(1), 2021, 558-573.

6. Pushak, Y., Lagodiienko, V., Basiurkina, N., Nemchenko, V., & Lagodiienko, N. Formation the system for assessing the economic security of enterprise in the agricultural sector. *Business: Theory and Practice*, 22(1), 2021, 80-90.

7. Entringer, T., Nascimento, D., Ferreira, A., Siqueira, P., Boechat, A., Cerchiaro, I., Mendonça, S., & Ramos, R. Comparative analysis main methods business process modeling: literature review, applications and examples. *IJAERS*, 6(5), 2019, 100–116.

8. Plastun, O. Qualitative diagnostic methods in the financial security of business entities. *Bulletin of the Ukrainian Academy of Banking*, 22(1), 2017, 40–44.

References:

1. Sylkin, O., Kryshtanovych, M., Zachepa, A., Bilous, S., & Krasko, A. (2019). Modeling the process of applying anti-crisis management in the system of ensuring financial security of the enterprise. *Business: Theory and Practice*, 20, 446-455. <https://doi.org/10.3846/btp.2019.41> [In English]

2. Ilyash, O., Lupak, R., Kravchenko, M., Trofymenko, O., Duliaba, N., & Dzhadan, I. (2022). A forecasting model for assessing the influence of the components of technological growth on economic security. *Business: Theory and Practice*, 23(1), 175–186. [In English]

3. Gontareva, I., Babenko, V., Kuchmacz, B., & Arefiev, S. (2021). Valuation of information resources in the analysis of cybersecurity entrepreneurship. *Estudios de Economia Aplicada*, 38(4). [In English]

4 Melnyk, S., Shuprudko, N., Kolosovska, I., Berest, I., Pasichnyk, M. (2020). Anti-crisis personnel management in the process of ensuring the economic security of the enterprise. *Business: Theory and Practice*, 21(1): 272-281. <https://doi.org/10.3846/btp.2020.11438> [In English]

5. Khalatur, S., Masiuk, Y., Kachula, S., Brovko, L., Karamushka, O., & Shramko, I. (2021). Entrepreneurship development management in the context of economic security. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 9(1), 558–573. [In English]

6. Pushak, Y., Lagodiienko, V., Basiurkina, N., Nemchenko, V., & Lagodiienko, N. (2021). Formation the system for assessing the economic security of enterprise in the agricultural sector. *Business: Theory and Practice*, 22(1), 80-90. [In English]

7. Entringer, T., Nascimento, D., Ferreira, A., Siqueira, P., Boechat, A., Cerchiaro, I., Mendonça, S., & Ramos, R. (2019). Comparative analysis main methods business process modeling: literature review, applications and examples. *IJAERS*, 6(5), 100–116. [In English]

8. Plastun, O. (2017). Qualitative diagnostic methods in the financial security of business entities. *Bulletin of the Ukrainian Academy of Banking*, 22(1), 40–44. [In English]

УДК 330.3:351

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-534-550](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-534-550)

Різник Дмитро Васильович кандидат економічних наук, кафедра фінансів, грошового обігу та кредиту, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська 1, м. Львів, 79000, <https://orcid.org/0000-0003-3188-5158>

Чернецька Теодозія Юріївна аспірантка кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет "Львівська політехніка", вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79013, <https://orcid.org/0009-0002-1040-9734>

Просеков Андрій Дмитрович директор ТОВ "СОФТ ЕКСПАНШЕН ПРОФЕШЕНЛ СИСТЕМС", просп. Космонавтів, 30а, м. Вінниця, 21021, <https://orcid.org/0009-0002-8133-3191>

РОЛЬ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СТИМУЛЮВАННІ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ

Анотація. Механізми державного управління та різні форми управлінського впливу держави на інвестиційні потоки відіграють вагомую роль у залученні іноземних інвесторів в національну економіку. Різні форми державного управління впливають на залучення зовнішніх фінансових ресурсів в різні сектори економіки країни та на розподіл інвестицій між різними видами капіталу (акціонерний, борговий); впливають на створення сприятливого інвестиційного клімату з метою залучення іноземних інвесторів або ж зумовлюють відтік капіталу з країни у формі вкладень резидентів у різні види капіталу іноземних підприємств; впливають на стимулювання розвитку інвестиційної діяльності через створення сприятливих правових, організаційних, управлінських, економічних та фінансових, інституційних передумов здійснення інвестицій; здійснюють вплив на формування мікроекономічних та макроекономічних пропорцій, зокрема на регіональному рівні. В Україні запроваджено наступні форми стимулів іноземних інвестицій: 1) спеціальні комплексні (правові, податкові) режими для інвестування найбільш розвинених та перспективних галузей економіки (для промисловості шляхом розвитку правових та податкових умов для ведення відповідних видів діяльності; для ІТ-галузі шляхом створення спеціального правового та податкового режиму «Дія.Сіті»); 2) інвестиційні стимули за галузями та секторами економіки, зокрема найбільш перспективними (креативні індустрії, еко-виробництво транспорту, зелена енергетика, інфраструктура та інші); 3) спеціальні стимули для реалізації інвестиційних проектів зі значними

інвестиціями. Як показує емпіричний аналіз динаміки та структури прямих іноземних інвестицій з України та в Україну за їх потоками та залишками саме промисловість та ІТ-сектор, для яких запроваджені правові та податкові стимули, забезпечують залучення коштів іноземних інвесторів. Розгляд найбільш поширених інструментів інвестування показує, що нерезиденти найбільше інвестують в акціонерний капітал вітчизняних підприємств, здійснюючи в подальшому реінвестування доходів, та в боргові інструменти (кредити та торгові кредити). В цілому в Україні відсутня стабільність потоків ПІІ як в банківському, так і в реальному секторах економіки, а з початком війни простежується відтік ПІІ з України в реальні сектори економіки інших країн. В регіональному розрізі найбільше прямих інвестицій сконцентровано у регіонах з високим рівнем розвитку промисловості, ІТ сектору, фінансової та страхової діяльності.

Ключові слова: Foreign direct investment, capital investments, Інвестиції регіонів України

Riznyk Dmytro Vasyliovych PhD of Economic Sciences, Department of Finance, Money Circulation and Credit, Ivan Franko National University of Lviv, 79000, Lviv, Universytetska, 1, <https://orcid.org/0000-0003-3188-5158>

Chernetska Theodosia Yuryivna Postgraduate Student of Department of Administrative and Financial Management, National University "Lviv Polytechnic", 79013, Lviv, str. Stepan Bandera, 12, <https://orcid.org/0009-0002-1040-9734>

Prosekov Andrii Dmytrovych Director of LLC SOFT XPANSION PROFESSIONAL SYSTEMS, 21021, Vinnitsa, prosp. Cosmonauts, 30a, <https://orcid.org/0009-0002-8133-3191>

THE ROLE OF STATE ADMINISTRATION IN PROMOTING FOREIGN INVESTMENT

Abstract. State management mechanisms and various forms of state management influence on investment flows play an important role in attracting foreign investors to the national economy. Different forms of government influence the attraction of external financial resources in various sectors of the country's economy and the distribution of investments between different types of capital (equity, debt); influence the creation of a favorable investment climate in order to attract foreign investors, or cause the outflow of capital from the country in the form of investments by residents in various types of capital of foreign enterprises; influence the stimulation of the development of investment activities through the creation of favorable legal, organizational, managerial, economic and financial, institutional prerequisites for making investments; influence the formation of microeconomic and macroeconomic proportions, in particular at the regional level.

The following forms of foreign investment incentives have been introduced in Ukraine: 1) special complex (legal, tax) regimes for investing in the most developed and promising sectors of the economy (for industry by developing legal and tax conditions for conducting relevant types of activities; for the IT industry by creating a special legal and tax regime "Diya.City"); 2) investment incentives by industries and sectors of the economy, in particular the most promising (creative industries, eco-production of transport, green energy, infrastructure, and others); 3) special incentives for the implementation of investment projects with significant investments. As the empirical analysis of the dynamics and structure of direct foreign investments from Ukraine and into Ukraine shows, according to their flows and balances, it is the industry and the IT sector, for which legal and tax incentives have been introduced, that ensure the attraction of foreign investors' funds. A review of the most common investment instruments shows that non-residents invest most in the equity capital of domestic enterprises, making further reinvestment of income, and in debt instruments (loans and trade credits). In general, there is no stability of FDI flows in Ukraine, both in the banking and in the real sectors of the economy, and with the beginning of the war, the outflow of FDI from Ukraine to the real sectors of the economy of other countries can be traced. Regionally, most direct investments are concentrated in regions with a high level of industrial development, the IT sector, financial and insurance activities.

Keywords: Foreign direct investment, capital investments, Investments of the regions of Ukraine

Постановка проблеми. Важливим фактором економічного зростання є іноземні інвестиції за умови ефективного державного управління та впливу його інструментів та методів на інвестиційну діяльність підприємств. На основі державного управління формується інвестиційна політика, яка позначається на обсягах та структурі джерел, напрямів, інвестицій, здійснення заходів, потрібних для виконання регіональних і місцевих, національних соціально-економічних, інноваційних, технологічних програм на мікро- та макроекономічному рівнях [1]. Держава здійснює прямий та опосередкований вплив на інвестиції через законодавчі, економічні та фінансові, організаційні та інституційні механізми. До основних інструментів державного управління інвестиційною діяльністю відносять розробку державної інвестиційної політики, формування та вдосконалення законодавчої бази, контролю та нагляду за цільовим використанням інвестицій [2-3]. В умовах війни в Україні важливе значення відіграє стимулювання іноземних інвестицій у секторах економіки, які мають значний потенціал до зростання: промисловість, ІТ, агропромисловий сектор, креативні індустрії, інфраструктура та інші.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В літературі детально вивчаються наступні напрямки стимулювання інвестиційної активності [4-12]: податкові стимули (зниження / скасування податку на прибуток, пільги,

інвестиційні податкові кредити у формі знижок, відстрочки податків на прибуток, вільні та підприємницькі зони), амортизаційні стимули (скорочення термінів амортизації, прискорені норми амортизації), державна підтримка інвестицій (безвідсоткові кредити, гарантії, субсидії) та захист (захист прав інвесторів), розвиток інноваційної діяльності для залучення інвестицій в таку діяльність, управлінсько-адміністративні (спрощення процедур реєстрації та отримання дозволів в межах інноваційно-інвестиційної діяльності).

З метою підвищення інвестиційної активності підприємств в державному управлінні використовують податкові стимули поживлення інвестиційної діяльності. Податкові стимули – це непрямі, опосередковані методи державного управління, які передбачають відмову держави від певного обсягу податків за рахунок пільг, скорочення ставок податків, звільнення від податків на певний період в цілях розвитку інноваційної діяльності, збільшення притоку інвестицій, зокрема за рахунок коштів іноземних інвесторів. Саме завдяки нарощуванню обсягів виробництва та продажу інноваційної продукції відбувається збільшення суми податкових надходжень до державного бюджету в середньостроковому та довгостроковому періодах. Податкове стимулювання економічно вигідне для суб'єктів інноваційної діяльності та держави за умови перевищення зростання податків над обсягом податкових пільг, або наданих преференцій. Для забезпечення таких переваг варто використовувати диференційований підхід до надання цільових податкових знижок, пільг, орієнтованих на поживлення інвестиційної активності в галузях економіки зі значним потенціалом до зростання. Пільгове оподаткування прибутку належить до методів податкового стимулювання інвестиційних процесів. В цілому методи податкового регулювання інвестиційних процесів поділяють на такі групи: 1) впровадження диференційованих ставок оподаткування; 2) звільнення від сплати податку на певний термін; 3) зменшення бази оподаткування; 4) усунення подвійного оподаткування [1]; 5) зменшення податкового прибутку на вартість приладів та обладнання, що передається вищим навчальним закладам, НДІ та іншим інноваційним організаціям; 6) пільгове оподаткування дивідендів, отриманих за акціями інноваційних організацій; 7) пільгове оподаткування прибутку, отриманого в результаті використання патентів, ліцензій, ноу-хау та інших нематеріальних активів, що відносяться до інтелектуальної власності; 8) відстрочка сплати податку на прибуток [3, с. 436].

Не зважаючи на значні теоретико-практичні напрацювання науковців, у літературі мало обґрунтовується роль державного управління у стимулюванні іноземних інвестицій, особливо в умовах війни, значного скорочення ВВП та потреби у розробці нових механізмів організаційно-управлінського впливу на інвестиційний клімат в країні в цілях залучення коштів іноземних інвесторів.

Мета статті полягає у теоретико-практичному обґрунтуванні ролі державного управління у стимулюванні іноземних інвестицій.

Виклад основного матеріалу. Механізми державного управління здійснюють вагомую роль у стимулюванні іноземних інвестицій, а саме: впливають на залучення зовнішніх фінансових ресурсів в різні сектори економіки країни та на розподіл інвестицій між різними видами капіталу (акціонерний, борговий); впливають на створення сприятливого інвестиційного клімату з метою залучення іноземних інвесторів або ж зумовлюють відтік капіталу з країни у формі вкладень резидентів у різні види капіталу іноземних підприємств; впливають на стимулювання розвитку інвестиційної діяльності через створення сприятливих правових, організаційних, управлінських, економічних та фінансових, інституційних передумов здійснення інвестицій; здійснюють вплив на формування мікроекономічних та макроекономічних пропорцій, зокрема на регіональному рівні.

Рис. 1. *Форми державного управління у стимулюванні іноземних інвестицій в Україні*

Джерело: складено автором за даними [13-17].

В Україні для залучення прямих іноземних інвестицій розроблено та впроваджуються спеціальні режими для інвестування, а саме державне стимулювання розвитку індустріальних парків та створення умов для спеціального правового режиму «Дія Сіті» [13; 18]. Окрім наявних комплексних режимів інвестиційної підтримки, Україна пропонує інвесторам доступ до інвестиційних стимулів у ключових секторах економіки зі значним потенціалом до зростання.

Варто детальніше розглянути стимулювання інвестиційної активності підприємств ІТ-галузі. В Законі України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» визначені правові та податкові засади щодо створення віртуальної економічної зони «Дія.City» [13; 18], в межах якої запропоновано комфортні податкові умови та визначено інструменти, які надають можливість ІТ компаніям побудувати прозорі корпоративні структури, залучити іноземні інвестиції, задіяти додаткові механізми захисту нематеріальних активів.

«Дія Сіті» являє собою правовий режим є-резидентства, в межах якого надані податкові пільги, гнучкі правила працевлаштування, захист прав інтелектуальної власності, використання практики права Уельсу та Англії щодо інвестицій венчурного капіталу на період 25 років [18]. Зокрема, для резидентів Дія.City доступні такі стимули в цілях залучення інвестицій: корпоративний податок, що передбачає можливість сплати податку на виведений капітал у розмірі 9% замість податку на прибуток у розмірі 18%; 0% на дохід фізичних осіб як дивіденди, які нараховуються компанією-резидентом при умові, що вони виплачуються не частіше ніж 1 раз на два роки; надання податкової знижки: із загального обсягу оподаткованого доходу що підлягає оподаткуванню, вираховується сума витрат на придбання частки в стартапі України. Крім цього, перевагами для резидентів є нова форма співробітництва з ними Іт-спеціалістів за «гіг-контрактами», які сплачують ПДФО у розмірі 5%, та мають можливість визначати в контрактах наступні умови: недопущення конкуренції, зобов'язання щодо нерозголошення конфіденційної інформації, оплата праці в іноземній валюті [18-19].

Правовий режим також визначає наступні інструменти венчурного інвестування: право на збільшення розміру статутного капіталу товариства з обмеженою відповідальністю через механізм конвертованих позик; механізм володіння акціями для співробітників (ESOP); положення про відшкодування збитків, гарантії тощо [13; 18-19].

На сьогодні правовий режим Дія.Сіті в Україні пропонує резидентам найбільш вигідні умови для оподаткування (Таблиця 1), що забезпечує ряд вагомих переваг для економіки: ріст кількості інноваційних проєктів, зайнятості та робочих місць; вигідні умови ведення ІТ-бізнесу завдяки

спрощеним умовам оподаткування та альтернативній моделі найму; зростання інвестиційної привабливості українських компаній та стартапів завдяки інструментам венчурного інвестування та англійського права; збільшення питомої ваги високотехнологічної продукції у ВВП країни.

Відмітимо, що податковий режим Дія.Сіті було запроваджено у 2021 році, а станом на кінець 2023 року за його умовами працювало 700 компаній резидентів (430 у 2022 році), які сплатили за 3 квартали 2023 року 5,9 млрд. грн. податків, що більше на 2 млрд. грн. порівняно з 2022 роком. Чисельність фахівців в рамках режиму становила 54 тис. осіб станом на жовтень 2023 року (35 тис. осіб у 2022 році). Не зважаючи на те, що обсяг податків резидентів режиму значно менший за обсяги податкових надходжень від ІТ-бізнесу (частка податків склала 6% у 2022 році від обсягу податків індустрії), ці умови стимулювання вигідні для українських ІТ-компаній (EPAM, Monobank, Нова Пошта, AJAX, Samsung, Softserve) [20-21].

Відмітимо також, що у березні 2023 року урядом спрощено умови вступу та отримання статусу резидента Дія.City для ІТ-компаній на період воєнного стану, а саме скасовано критерії та вимоги до кількості працівників, середнього рівня оплати праці, звітність про відповідальність, незалежний аудиторський висновок [21].

Таблиця 1

**Порівняння розрахунку податків в Україні та в інших країнах
зі спеціальними умовами, євро**

Вид податку	Дія.Сіті	Індія	Казахстан	США	Грузія	Польща
Податок на прибуток	-	5500	-	1275	-	-
Податок на виведений капітал	1800	-	-	-	1000	-
ПДФО	7200	7200	14400	4976	28800	7200
ЄСВ	7440	5760	9360	22032	2880	30925
Всього, річні	16440	18460	23760	29183	32680	38125

Джерело: складено автором за даними [18-19].

В цілях розвитку індустріальних парків (далі – ІП) у Законі України «Про індустріальні парки» та супровідному законодавстві запропоновано різні інструменти їх стимулювання, а саме передбачено вимоги щодо їх ініціації, експлуатації та управління. Для керуючих компаній, ініціаторів їх створення – суб'єктів господарювання та учасників індустріальних парків надано право на обрати наступні інвестиційні стимули: можливість компенсації відсоткової

ставки за позиками (кредитами) на ведення господарської діяльності в межах ІІ; для облаштування ІІ, забезпечення будівництва об'єктів суміжної інфраструктури (лінії зв'язку, автомобільні шляхи, інженерні комунікації тощо) надають кошти на безповоротній основі; можливість отримати компенсацію витрат на приєднання та / або підключення до інженерно-транспортних мереж; за умови реінвестування в розвиток інвестиційного проекту надається можливість звільнення від податку на прибуток терміном 10 років; можливості звільнення від оподаткування ПДВ та ввізним митом нового обладнання (устаткування), ввезеного на території України, для власного використання; за рішенням органу місцевого самоврядування надається можливість застосування пільг на податок на нерухомість на території ІІ [15].

13 лютого 2021 року набрав чинності Закон України № 1116 від 17.02.2022 р. «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні» (Закон про інвестиційних нянь), метою якого є залучення значних інвестицій в економіку України. Відповідно до Закону та відповідних змін до Податкового та Митного кодексів України (набрання чинності з 28 березня 2021 року), пакет спеціальних інвестиційних стимулів буде доступний для інвестиційних проектів, що відповідають певним вимогам [22].

Для реалізації інвестиційних проектів зі значними обсягами інвестування в Україні впроваджуються спеціальні стимули : звільнення від оподаткування податку на прибуток підприємств, від сплати ПДВ та митних платежів, компенсація вартості будівництва, вартості обладнання та інших об'єктів інвестування (наприклад, окремих витрат), зменшення ставок окремих податків (земельного, рентної плати тощо). Законодавчо визначені вимоги до проектів, які підлягають фінансуванню: обсяг інвестицій більше 20 млн. євро з терміном впровадження до 5 років, сукупний обсяг інвестицій – до 30% капітальних витрат, створення більше 80 робочих місць [14; 17].

Для стимулювання інвестування в галузь сільського господарства та агро-переробної промисловості України урядом надається державна підтримка у формі фінансування суб'єктів господарювання, а саме: 1) спеціальні бюджетні дотації на безповоротній основі (максимальний розмір 60 тис. грн.); 2) часткове відшкодування вартості придбаних для відтворення племінних тварин; 3) часткове відшкодування в розмірі до 50% (70% для кооперативів) вартості будівництва та/або реконструкції тваринницьких ферм, комплексів, доїльних залів, рибницьких господарств, підприємств з переробки сільськогосподарської продукції, в тому числі профінансованих за рахунок кредитів; 4) часткове відшкодування вартості будівництва та/або реконструкції підприємств із зберігання та переробки зерна; 5) спеціальні бюджетні дотації за утримання

кізочок, ярк, козематок, вівцематок, за приріст поголів'я корів власного відтворення. В Україні також діє програма «Доступні кредити 5% – 7% – 9 %» терміном п'ять років для аграрних виробників з частковою компенсацією процентних ставок за кредитами в цілях розвитку підприємництва, рефінансування кредитів, фінансування суб'єктів господарювання [16].

За даними від початку дії програми «Доступні кредити 5% – 7% – 9 %» підприємці отримали 74 тис. одиниць кредитів на суму 242 млрд. грн. Від початку війни за програмою видано понад 39 тис. одиниць позик на загальну суму більше ніж 152 млрд. грн., в тому числі 58,8 млрд. грн. отримали майже 11,3 тис. аграрних виробників [23].

Починаючи з 2021 р. для виробників еко-транспорту та його компонентів в Україні доступні наступні податкові та митні стимули: тимчасове звільнення від податку на прибуток підприємств (до 2036 р.) для юридичних осіб, які проводять виключно господарську діяльність з виробництва та реалізації електродвигунів, літій-іонних (літій-полімерних) акумуляторів, їх заряджаючих пристроїв, електротранспорту, транспорту, що працює на газі або біо-газі, вагонів трамваю та метро; тимчасове звільнення від ПДВ (до 2026 р.) для імпорту та продажу на території України електротранспорту та транспорту, що працює на газі або біо-газі; тимчасове звільнення від ПДВ та митних платежів (до 2031 року) для імпорту товарів юридичними особами, які провадять господарську діяльність або планують створити/модернізувати своє виробництво для провадження виключно промислового виробництва електромобілів, транспорту, що працює на газі або біо-газі, вагонів трамваю та метро [24].

Доцільно також оцінити реальний вплив наявних стимулів державного управління на обсяги прямих іноземних інвестицій. В Україні відбувається зростання відпливу прямих іноземних інвестицій (ПІІ) у 2016-2018 роках зі скороченням обсягу відпливу у 2019-2020 роках, значним зростанням відпливу ПІІ у 2021 році та 2023 році та сповільненням відпливу ПІІ у 2022 році (Таблиця 2). Така динаміка пояснюється суттєвим перевищенням пасивів (вкладенням нерезидентів в українські фінансові інструменти, зокрема акціонерний капітал вітчизняних підприємств та у боргові інструменти) над активами (вкладеннями резидентів в іноземні фінансові інструменти) у відповідні періоди. Зростання активів у 2016-2017 та 2019 роках пояснюється збільшенням обсягів торгових кредитів, які були надані іноземним підприємствам, а також значним обсягом інвестицій в акціонерний капітал іноземних підприємств (652 млн. дол. у 2019 році). Зростання пасивів у 2016-2020 роках, 2021 та 2023 роках, пов'язано зі значними обсягами вкладень іноземних інвесторів в акціонерний капітал українських підприємств та реінвестуванням доходів, а також зі збільшенням боргових зобов'язань

(кредитів, особливо у 2021 році). Таким чином, ПІІ в економіку України значно переважають ПІІ за кордон. У 2019 році вагома частина ПІІ мала форму кредитів від материнських компаній.

Таблиця 2

Динаміка прямих інвестицій в Україну та з України у 2015-2023 роках, млн. дол. США

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
ПРЯМІ ІНВЕСТИЦІЇ (А - L)	1175,00	-178,00	-717,00	-2056,00	-782,00	-305,00	-2284,00	-172,00	-1640,00
А Чисті активи (А1 + А2) (за кордон)	-75,00	85,00	185,00	-11,00	546,00	49,00	-277,00	49,00	-14,00
А1 Інструменти участі в капіталі	-2,00	10,00	0,00	-1,00	652,00	19,00	19,00	1,00	10,00
А1.1 Інвестиції прямого інвестора в підприємства прямого інвестування	-2,00	10,00	0,00	-1,00	652,00	19,00	19,00	1,00	10,00
А2 Боргові інструменти (А2.1 + А2.2)	-73,00	75,00	185,00	-10,00	-106,00	30,00	-296,00	48,00	-24,00
А2.1 Інвестиції прямого інвестора в підприємства прямого інвестування	0,00	0,00	0,00	0,00	-4,00	1,00	6,00	0,00	0,00
А2.2 Інвестиції підприємств прямого інвестування в прямого інвестора (зворотне інвестування)	-73,00	75,00	185,00	-10,00	-102,00	29,00	-302,00	48,00	-24,00
кредити	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	4,00	0,00	0,00
торгові кредити (дебіторська заборгованість)	-73,00	75,00	185,00	-10,00	-102,00	29,00	-306,00	48,00	-24,00
L Чисті зобов'язання (L1 + L2) (в Україні)	-1250,00	263,00	902,00	2045,00	1328,00	354,00	2007,00	221,00	1626,00
L1 Інструменти участі в капіталі (2)	-976,00	191,00	557,00	1890,00	1179,00	647,00	62,00	289,00	1522,00
L1.1 Інвестиції прямого інвестора в підприємства прямого інвестування (L1.1.1 + L1.1.2)	-976,00	191,00	557,00	1890,00	1179,00	647,00	62,00	289,00	1522,00
L1.1.1 Інструменти участі в капіталі, крім реінвестування доходів	1031,00	131,00	255,00	560,00	776,00	286,00	582,00	277,00	269,00
L1.1.2 Реінвестування доходів (2)	-2007,00	60,00	302,00	1330,00	403,00	361,00	-520,00	12,00	1253,00
L2 Боргові інструменти (L2.1 + L2.2 + L2.3) (3)	-274,00	72,00	345,00	155,00	149,00	-293,00	1945,00	-68,00	104,00
L2.1 Інвестиції прямого інвестора в підприємства прямого інвестування	-310,00	95,00	266,00	102,00	199,00	-286,00	2028,00	61,00	43,00
кредити	-91,00	41,00	81,00	198,00	439,00	-32,00	1516,00	30,00	48,00
торгові кредити (кредиторська заборгованість)	-219,00	54,00	185,00	-96,00	-240,00	-254,00	512,00	31,00	-5,00
L2.2 Інвестиції підприємств прямого інвестування в прямого інвестора (зворотне інвестування)	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	11,00	0,00	1,00
L2.3 Інвестиції між сестринськими підприємствами (3)	36,00	-23,00	79,00	53,00	-50,00	-7,00	-94,00	-129,00	60,00

Джерело: [25].

В Україні відсутня стабільність потоків ПІІ як в банківському, так і в реальному секторах економіки (Рисунок). У 2015 році відмічено суттєвий ріст ПІІ в реальний сектор економіки, натомість у 2017-2023 роках простежується відтік ПІІ з України в реальні сектори економіки інших країн.

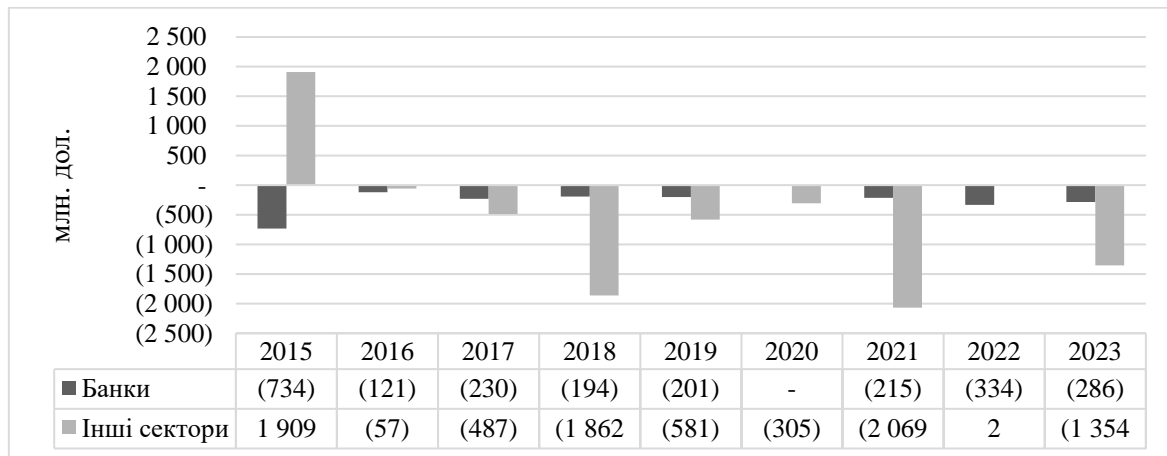

Рис. 1. Динаміка ПІІ (потоки) за секторами, млн. дол.
 Джерело: [25].

В Україні суттєво переважають запаси ПІІ, накопичені від вкладень іноземних інвесторів у формі надання кредитів та торгових кредитів вітчизняним підприємствам, а також у формі зобов'язань перед материнськими компаніями нерезидентів.

Таблиця 3

Динаміка ПІІ України за принципом спрямованості (запаси) у 2015-2023 роках, млн. дол.

	31.12.2015	31.12.2016	31.12.2017	31.12.2018	31.12.2019	31.12.2020	31.12.2021	31.12.2022	30.09.2023
ПРЯМІ ІНВЕСТИЦІЇ (A - L)	-45429,00	-47165,00	-47021,00	-46305,00	-52467,00	-51184,00	-66041,00	-51854,00	55724,00
A Прямі інвестиції за кордон (A1 + A2)	580,00	541,00	744,00	589,00	1743,00	907,00	-295,00	-867,00	-782,00
A1 Інструменти участі в капіталі	2793,00	2660,00	2627,00	2600,00	3417,00	2755,00	2260,00	1680,00	1760,00
A2 Боргові інструменти	-2213,00	-2119,00	-1883,00	-2011,00	-1674,00	-1848,00	-2555,00	-2547,00	-2542,00
L Прямі інвестиції в Україну (L1 + L2)	46009,00	47706,00	47765,00	46894,00	54210,00	52091,00	65746,00	50987,00	54942,00
L1 Інструменти участі в капіталі	35562,00	37054,00	36310,00	35391,00	41663,00	37600,00	47796,00	34112,00	38106,00
L2 Боргові інструменти	10447,00	10652,00	11455,00	11503,00	12547,00	14491,00	17950,00	16875,00	16836,00

Джерело: розраховано автором за даними [25].

В регіональному розрізі найбільше прямих інвестицій сконцентровано у таких регіонах України (за середнім значенням у 2015-2022 роках, станом на 31 грудня): Харківська область – 1010,73 млн. дол., Одеська область – 1141,98 млн. дол., Запорізька область – 1403,72 млн. дол., Львівська область – 1442,98 млн. дол., Київська область – 1446,70 млн. дол., Полтавська область – 1465,70 млн. дол., Донецька* область – 2231,36 млн. дол., Дніпропетровська область – 5315,96 млн. дол., м. Київ область – 15897,43 млн. дол. Детальний розгляд прямих інвестицій за видами економічної діяльності станом на 31 грудня

2022 року в м. Київ показує, що найбільше залишків прямих інвестицій зосереджено в галузі промисловості (окрема в переробній промисловості), оптовій та роздрібній торгівлі, секторі інформацій та телекомунікацій, фінансовій та страховій діяльності, операціях з нерухомим майном. Прямі інвестиції в сектор інформацій та телекомунікацій в м. Київ зростають щорічно з 2015 року: 1912,9 млн. дол. у 2015 році, 2319,4 млн. дол. у 2020 році, 2506,9 млн. дол. у 2021 році, 2369,2 млн. дол. у 2022 році). Тож державне стимулювання іноземних інвестицій саме в Київській області та м. Київ ефективно з точки зору вкладень іноземних інвесторів у ІТ-сектор.

Таблиця 4

Динаміка прямих інвестицій в Україну у 2015-2022 роках (залишки за видами економічної діяльності) (інструменти участі в капіталі), млн. дол.

	2015	2019	2020	2021	2022	Середнє значення	Стандартне відхилення	Темп росту, %
Вінницька	276,80	601,55	384,11	536,78	502,48	385,35	142,99	16%
Волинська	218,97	323,88	247,94	376,14	260,24	264,75	56,05	6%
Дніпропетровська	5172,94	5430,26	4661,65	7254,27	6204,62	5315,96	968,09	5%
Донецька*	2967,72	2204,62	1745,28	2301,67	-	2231,36	376,57	-2%
Житомирська	223,78	401,91	320,40	397,85	284,04	319,16	60,27	6%
Закарпатська	244,65	256,31	241,97	571,26	405,10	312,01	118,18	15%
Запорізька	914,35	1725,68	1427,81	2006,72	1355,24	1403,72	422,93	14%
Івано-Франківська	678,96	389,18	548,65	514,79	421,72	569,10	121,22	-4%
Київська	1386,96	1315,59	1313,26	1824,01	1456,78	1446,71	163,95	2%
Кіровоградська	106,77	147,66	174,56	207,15	180,44	137,74	47,81	10%
Луганська*	432,73	168,27	158,39	226,29		238,19	98,46	-21%
Львівська	1120,43	1668,31	1601,46	2010,02	1693,52	1442,99	350,50	9%
Миколаївська	254,34	265,76	355,21	567,56	235,64	301,77	114,10	6%
Одеська	1004,57	1329,63	1116,73	1201,21	852,77	1141,98	150,96	-1%
Полтавська	741,65	1876,84	1947,00	2878,73	1658,82	1465,70	758,32	19%
Рівненська	250,71	239,74	264,04	378,29	246,89	253,71	54,67	3%
Сумська	332,54	377,96	341,51	426,37	313,96	343,32	40,00	1%
Тернопільська	168,04	45,62	49,07	71,54	68,42	66,87	42,65	-1%
Харківська	1551,32	959,47	910,43	1143,75	634,58	1010,74	382,61	-5%
Херсонська*	199,63	191,07	159,05	231,05		187,93	23,46	-11%
Хмельницька	243,80	154,94	118,39	310,44	260,45	182,44	77,28	15%
Черкаська	476,68	211,51	209,43	352,79	304,07	287,51	96,51	-2%
Чернівецька	52,97	62,60	55,65	63,56	54,12	52,35	9,89	6%
Чернігівська	71,68	459,81	447,68	598,51	570,74	369,81	193,98	44%
м. Київ	13885,80	18065,28	15923,32	18356,13	12307,92	15897,43	2020,64	0%

Джерело: розраховано автором за даними [26].

Для порівняння, станом на 31 грудня 2022 року в Полтавській області найбільша частка прямих інвестицій зосереджена в добувній та переробній промисловості (73%), оптовій та роздрібній торгівлі (14%), операціях з нерухомим майном (6%). У Львівській області найбільша частка прямих інвестицій зосереджена в промисловості (в переробній – 33%, в постачанні електроенергії, газу – 19%), в оптовій та роздрібній торгівлі (15%), у фінансовій та страховій діяльності (8%), в операціях з нерухомим майном (13%). Відмітимо, що обсяги інвестицій в сектор інформацій та телекомунікацій зростають щорічно з 2015 до 2022 року включно (18,4 млн. дол. у 2015 році, 30,8 млн. дол. у 2020 році, 68,8 млн. дол. у 2021 році, 73,9 млн. дол. у 2022 році).

Висновки. Аналіз ролі державного управління у стимулюванні іноземних інвестицій доводить важливість впливу державної інвестиційної політики та впровадження в її межах комплексних правових, податкових режимів та інших форм стимулювання інвестиційної активності. В Україні запроваджено наступні форми стимулів іноземних інвестицій: 1) спеціальні комплексні (правові, податкові) режими для інвестування найбільш розвинених та перспективних галузей економіки (для промисловості шляхом розвитку правових та податкових умов для ведення відповідних видів діяльності; для IT-галузі шляхом створення спеціального правового та податкового режиму «Дія.Сіті»); 2) інвестиційні стимули за галузями та секторами економіки, зокрема найбільш перспективними (креативні індустрії, еко-виробництво транспорту, зелена енергетика, інфраструктура та інші); 3) спеціальні стимули для реалізації інвестиційних проектів зі значними інвестиціями. Як показує емпіричний аналіз динаміки та структури прямих іноземних інвестицій з України та в Україну за їх потоками та залишками саме промисловість та IT-сектор, для яких запроваджені правові та податкові стимули, забезпечують залучення коштів іноземних інвесторів. Розгляд найбільш поширених інструментів інвестування показує, що нерезиденти найбільше інвестують в акціонерний капітал вітчизняних підприємств, здійснюючи в подальшому реінвестування доходів, та в боргові інструменти (кредити та торгові кредити). В цілому в Україні відсутня стабільність потоків ПІІ як в банківському, так і в реальному секторах економіки, а з початком війни простежується відтік ПІІ з України в реальні сектори економіки інших країн. В регіональному розрізі найбільше прямих інвестицій сконцентровано у регіонах з високим рівнем розвитку промисловості, IT сектору, фінансової та страхової діяльності.

Література:

1. Гургула, Т. Р. Податкові стимули поживлення інвестиційної діяльності в Україні. *Реформування системи управління державними фінансами: проблеми, тенденції та перспективи митної та податкової політики*, 109. URL: https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/05/Tezy_14.05.20.pdf#page=109 (дата звернення 20.01.2024).

2. Бавдик, Я. О. Фінансові інструменти стимулювання інвестиційної діяльності в Україні. *Пріоритетні шляхи розвитку науки та освіти (частина I): матеріали Міжнародної науково-практичної конференції м. Львів, 5-6 травня 2020 року. Львів: Львівський науковий форум, 2020. 68 с., 18.*
3. Гомон М. В. Податкова політика держави у сфері стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 12. С. 434–438.
4. Денисенко, М. П., Бреус, С. В. Імплементация світового досвіду в національну модель управління українською економікою. In *The X International Science Conference «Topical issues, achievements and innovations of fundamental and applied sciences, 2021 (pp. 80-85).*
5. Денисенко, М. П., Шапошнікова, О. М., Будякова, О. Ю. Економічні заходи державного управління щодо залучення інвестицій. *Науковий вісник: Державне управління*. 2020. № (1 (3)). С. 53-65.
6. Дзюрах, Ю. М., Карковська, В. Я., & Химич, О. В. (2021). Державне регулювання інвестиційної діяльності у сільському господарстві: сучасні аспекти. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2021. № (3-4). С. 280-281.
7. Мітал, О. Г., Ладонько, Л. С. Шляхи підвищення дієвості механізмів забезпечення державної політики залучення іноземних інвестицій в регіональний розвиток. *Науковий вісник*. 2021. № 70.
8. Нечипорук, О. Класифікаційні ознаки інструментарію інвестиційної політики держави. *Економіка та суспільство*. 2021. № (26). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-55> (дата звернення 20.01.2024).
9. Нечипорук, О. В. Світовий досвід формування інвестиційної політики держави. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2020. № 4. С. 343-348.
10. Орлова-Курилова, О. В., Березовський, Д. О., Пастернак, Л. Ф., Рій, М. М. Державне управління інноваційним підприємництвом: регулювання оновлення інституціонального середовища та інвестиційного стимулювання в умовах Covid-19. *Економіка та держава*. 2021. № 10. С. 20-23. URL: <http://dspace.dsau.dp.ua/jspui/handle/123456789/6402> (дата звернення 20.01.2024).
11. Федорчак, О. В. Податкові інструменти стимулювання інвестиційної діяльності: державно-управлінський аспект. *Ефективність державного управління*. 2020. № 64.
12. Яценко, О. В., Яценко, В. М. Інструменти регіональної політики управління інвестиційною активністю територій у зарубіжній практиці. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2022. № 76-77. С. 89-102.
13. Офіс просування інвестицій (UkraineInvest) при Кабінеті Міністрів України. URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/incentives/it/> (дата звернення 20.01.2024).
14. Інвестиційні проекти із значними інвестиціями. Офіс просування інвестицій (UkraineInvest) при Кабінеті Міністрів України. URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/incentives/investment-projects-with-significant-investments/> (дата звернення 20.01.2024).
15. Індустріальні парки. Офіс просування інвестицій (UkraineInvest) при Кабінеті Міністрів України. URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/incentives/industrial-parks/> (дата звернення 20.01.2024).
16. Сільське господарство та агро-переробна промисловість. Офіс просування інвестицій (UkraineInvest) при Кабінеті Міністрів України. URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/incentives/agriculture/> (дата звернення 20.01.2024).
17. Нормативно-правова база у сфері державної підтримки для інвестиційних проектів із значними інвестиціями. Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=6830e96a-ea33-419d-9c21-af44c9434a05&title=Normativno-pravovaBazaUSferiDerzhavnoiPidtrimkiDliaInvestitsiiniKhProektivIzZnachnimiInvestitsiiami> (дата звернення 20.01.2024).

18. Офіційний сайт «Дія.City». URL: <https://city.diia.gov.ua> (дата звернення 20.01.2024).
19. Спеціальний податковий режим Дія Сіті. Державна податкова служба України. Офіційний портал. URL: <https://tr.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/print-581918.html> (дата звернення 20.01.2024).
20. Резиденти «Дія.City» за три квартали сплатили на 2 млрд грн більше податків, ніж за весь минулий рік. Це все ще менше від усіх ІТ-податків в Україні. URL: <https://forbes.ua/innovations/rezidenti-diyacity-za-tri-kvartali-splatili-na-2-mlrd-grn-bilshe-podatkiv-nizh-za-ves-minuliy-rik-tse-vse-shche-kaplya-v-mori-vid-usikh-it-podatkiv-v-ukraini-28122023-18204> (дата звернення 20.01.2024).
21. Понад 400 резидентів та 4 млрд гривень сплачених податків — Дія.City відзначає свою першу річницю. URL: <https://itc.ua/ua/novini/ponad-400-rezydentiv-ta-4-mlrd-gryven-splachenyh-podatkiv-diya-city-vidznachaye-svoyu-pershu-richnytsyu/> (дата звернення 20.01.2024).
22. Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні: Закон України 1116-IX від 17.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text> (дата звернення 20.01.2024).
23. Доступні кредити 5-7-9: 3 початку року аграрії отримали 34 млрд грн. міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/news/dostupni-krediti-5-7-9-z-pochatku-roku-agrariyi-otrimali-34-mlrd-grn> (дата звернення 20.01.2024).
24. Виробництво еко-транспорту та компонентів до нього. Офіс просування інвестицій (UkraineInvest) при Кабінеті Міністрів України. URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/incentives/eco-transport/> (дата звернення 20.01.2024).
25. Прямі інвестиції. Прямі інвестиції за інструментами та секторами. Статистика зовнішнього сектору. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external#5> (дата звернення 20.01.2024).
26. Прямі інвестиції. Залишки за регіонами за видами економічної діяльності. Статистика зовнішнього сектору. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/files/ES/FDI_As_u.xlsx (дата звернення 20.01.2024).

References:

1. Hurhula, T. R. Podatkovi stymuly pozhvavlennia investytsiinoi diialnosti v Ukraini. [Tax incentives for revitalizing investment activity in Ukraine] *Reformuvannia systemy upravlinnia derzhavnymy finansamy: problemy, tendentsii ta perspektvy mytnoi ta podatkovoï polityky*, 109. Retrieved from https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/05/Tezy_14.05.20.pdf#page=109 [in Ukrainian]
2. Bavdyk, Ya. O. (2020). Finansovi instrumenty stymuliuvannia investytsiinoi diialnosti v Ukraini. [Financial instruments for stimulating investment activity in Ukraine]. *Priorytetni shliakhy rozvytku nauky ta osvity (chastyna I): materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii m. Lviv, 5-6 travnia 2020 roku*. Lviv: Lvivskiyi naukovyi forum, 68, 18. [in Ukrainian].
3. Homon M. V. (2016). Podatkova polityka derzhavy u sferi stymuliuvannia innovatsiino-investytsiinoi diialnosti. [Tax policy of the state in the sphere of stimulating innovative investment activity]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*. 12, 434–438. [in Ukrainian].
4. Denysenko, M. P., Breus, S. V. (2021). Implementatsiia svitovoho dosvidu v natsionalnu model upravlinnia ukraïnskoïu ekonomikoïu. [Implementation of world experience in the national model of management of the Ukrainian economy]. *In The X International Science Conference «Topical issues, achievements and innovations of fundamental and applied sciences, 80-85*. [in Ukrainian].
5. Denysenko, M. P., Shaposhnikova, O. M., Budiakova, O. Yu. (2020). Ekonomichni zakhody derzhavnoho upravlinnia shchodo zaluchennia investytsii [Economic measures of state administration to attract investments]. *Naukovyi visnyk: Derzhavne upravlinnia*. 1 (3), 53-65. [in Ukrainian].

6. Dziurakh, Yu. M., Karkovska, V. Ya., & Khymych, O. V. (2021). Derzhavne rehuliuвання investytsiinoi diialnosti u silskomu hospodarstvi: suchasni aspekty [State regulation of investment activities in agriculture: modern aspects]. *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*. 3-4, 280-281. [in Ukrainian].
7. Mital, O. H., Ladonko, L. S. (2021). Shliakhy pidvyshchennia diievosti mekhanizmiv zabezpechennia derzhavnoi polityky zaluchennia inozemnykh investytsii v rehionalnyi rozvytok [Ways to increase the effectiveness of the mechanisms for ensuring the state policy of attracting foreign investment in regional development]. *Naukovyi visnyk*. 70. [in Ukrainian].
8. Nechyporuk, O. (2021). Klasyfikatsiini oznaky instrumentariiu investytsiinoi polityky derzhavy [Classification features of the toolkit of the state's investment policy]. *Ekonomika ta suspilstvo*. 26. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-55> [in Ukrainian].
9. Nechyporuk, O. V. (2020). Svitovi dosvid formuvannia investytsiinoi polityky derzhavy [World experience in the formation of state investment policy]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*. 4, 343-348. [in Ukrainian].
10. Orlova-Kurylova, O. V., Berezovskyi, D. O., Pasternak, L. F., Rii, M. M. (2021). Derzhavne upravlinnia innovatsiinym pidpriumystvom: rehuliuвання onovlennia instytutsionalnoho seredovyscha ta investytsiinoho stymuliuvannia v umovakh Covid-19 [State management of innovative entrepreneurship: regulating the renewal of the institutional environment and investment stimulation in the conditions of Covid-19]. *Ekonomika ta derzhava*. 10, 20-23. Retrieved from: <http://dspace.dsau.dp.ua/jspui/handle/123456789/6402> [in Ukrainian].
11. Fedorchak, O. V. (2020). Podatkovi instrumenty stymuliuvannia investytsiinoi diialnosti: derzhavno-upravlinskyi aspekt [Tax instruments for stimulating investment activity: state and administrative aspect]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*. 64 [in Ukrainian].
12. Iatsenko, O. V., Yatsenko, V. M. (2022). Instrumenty rehionalnoi polityky upravlinnia investytsiinoiu aktyvnistiu terytorii u zarubizhnii praktytsi [Tools of the regional policy of managing the investment activity of territories in foreign practice]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*. 76-77, 89-102 [in Ukrainian].
13. Ofis prosvannia investytsii (UkraineInvest) pry Kabineti Ministriv Ukrainy [Investment Promotion Office (UkraineInvest) under the Cabinet of Ministers of Ukraine]. Retrieved from <https://ukraineinvest.gov.ua/incentives/it/> [in Ukrainian].
14. Investytsiini proekty iz znachnymy investytsiiamy [Investment projects with significant investments]. *Ofis prosvannia investytsii (UkraineInvest) pry Kabineti Ministriv Ukrainy* Retrieved from <https://ukraineinvest.gov.ua/incentives/investment-projects-with-significant-investments/> [in Ukrainian].
15. Industrialni parky [Industrial parks]. *Ofis prosvannia investytsii (UkraineInvest) pry Kabineti Ministriv Ukrainy*. Retrieved from <https://ukraineinvest.gov.ua/incentives/industrial-parks/> [in Ukrainian].
16. Silske hospodarstvo ta ahro-pererobna promyslovist [Agriculture and agro-processing industry]. *Ofis prosvannia investytsii (UkraineInvest) pry Kabineti Ministriv Ukrainy* Retrieved from <https://ukraineinvest.gov.ua/incentives/agriculture/> [in Ukrainian].
17. Normatyvno-pravova baza u sferi derzhavnoi pidtrymky dlia investytsiinnykh proektiv iz znachnymy investytsiiamy [Regulatory framework in the field of state support for investment projects with significant investments]. *Ministerstvo ekonomiky Ukrainy*. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=6830e96a-ea33-419d-9c21-af44c9434a05&title=NormativnopravovaBazaUSferiDerzhavnoiPidtrimkiDliaInvestizinihProektivIzZnachnymiInvestitsiiami> [in Ukrainian].

18. Ofitsiynyi sait «Diia.City» [Official site "Diya.City"]. Retrieved from <https://city.diia.gov.ua> [in Ukrainian].
19. Spetsialnyi podatkovyi rezhym Diia Siti [Special tax regime Diya City]. *Derzhavna podatкова sluzhba Ukrainy. Ofitsiynyi portal*. Retrieved from <https://tr.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/print-581918.html> [in Ukrainian].
20. Rezydenty «Diia.City» za try kvartaly splatyli na 2 mlrd hrn bilshe podatkiv, nizh za ves mynulyi rik. Tse vse shche menshe vid usikh IT-podatkiv v Ukraini [Residents of "Diya.City" paid UAH 2 billion more in taxes for three quarters than for the whole of last year. This is still less than all IT taxes in Ukraine]. Retrieved from <https://forbes.ua/innovations/rezidenti-diyacity-za-tri-kvartali-splatili-na-2-mlrd-grn-bilshe-podatkiv-nizh-za-ves-minuliy-rik-tse-vse-shche-kaplyav-mori-vid-usikh-it-podatkiv-v-ukraini-28122023-18204> [in Ukrainian].
21. Ponad 400 rezydentiv ta 4 mlrd hryven splachenykh podatkiv — Diia.City vidznachaie svoiu pershu richnytsiu [Over 400 residents and 4 billion hryvnias in taxes paid — Diya.City celebrates its first anniversary]. Retrieved from <https://itc.ua/ua/novini/ponad-400-rezydentiv-ta-4-mlrd-gryven-splachenyh-podatkiv-diya-city-vidznachaye-svoyu-pershu-richnytsyu/> [in Ukrainian].
22. Pro derzhavnu pidtrymku investytsiinykh proektiv iz znachnymy investytsiamy v Ukraini: Zakon Ukrainy 1116-IX vid 17.09.2023 [On state support of investment projects with significant investments in Ukraine: Law of Ukraine 1116-IX dated September 17, 2023]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text> [in Ukrainian].
23. Dostupni kredyty 5-7-9: Z pochatku roku ahrarii otrymaly 34 mlrd hrn [Available loans 5-7-9: Since the beginning of the year, farmers have received UAH 34 billion]. *Ministerstvo ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy*. Retrieved from <https://minagro.gov.ua/news/dostupni-krediti-5-7-9-z-pochatku-roku-agrariyi-otrimali-34-mlrd-grn> [in Ukrainian].
24. Vyrobnystvo eko-transportu ta komponentiv do noho [Production of eco-transport and its components]. *Ofis prosuvannia investytsii (UkraineInvest) pry Kabineti Ministriv Ukrainy*. Retrieved from <https://ukraineinvest.gov.ua/incentives/eco-transport/> [in Ukrainian].
25. Priami investytsii. Priami investytsii za instrumentamy ta sektoramy [Direct investments. Direct investments by instruments and sectors]. *Statystyka zovnishnoho sektoru. Natsionalnyi bank Ukrainy*. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external#5> [in Ukrainian].
26. Priami investytsii. Zalyshky za rehionamy za vydamy ekonomichnoi diialnosti [Direct investments. Balances by regions by types of economic activity]. *Statystyka zovnishnoho sektoru. Natsionalnyi bank Ukrainy*. Retrieved from https://bank.gov.ua/files/ES/FDI_As_y.xlsx [in Ukrainian].

УДК 339.9:355.337.2

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-551-563](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-551-563)

Савко Юрій Остапович координатор програми Волонтери ООН в Україні, Кловський Узвіз, 1, м. Київ, 01021, <https://orcid.org/0009-0000-6776-6412>

Корогодова Олена Олександрівна к.е.н., доцент, доцент кафедри міжнародної економіки, КПІ ім. Ігоря Сікорського, проспект Берестейський, 37, м. Київ, 03056, тел.: (044) 204-98-60, <https://orcid.org/0000-0003-2338-365X>

Войтко Сергій Васильович д.е.н., професор, завідувач кафедри міжнародної економіки, КПІ ім. Ігоря Сікорського, проспект Берестейський, 37, м. Київ, 03056, тел.: (044)204-91-03, <https://orcid.org/0000-0002-2488-3210>

ЗАСАДИ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Анотація. Стаття присвячена актуальним питанням визначення ролі волонтерської діяльності в умовах трансформації міжнародної економічної системи. Розглянуто теоретико-методичні основи забезпечення ефективної волонтерської діяльності у контексті еволюції міжнародної економіки. Висвітлено проблематику формування показників виміру ефективності волонтерської діяльності та забезпечення розвитку особистості, громад, суспільства в цілому. Проаналізовано роль і значення волонтерської діяльності як важливого фактору трансформації суспільства та її впливу на економіку громад. Зосереджуючи увагу на ефективності волонтерських програм наднаціональних утворень, зокрема Організації Об'єднаних Націй (ООН), автори аналізують вплив зазначених програм на соціальний, економічний та екологічний розвиток країн. Визначено сучасні теоретико-методичні положення щодо оцінювання рівня ефективності волонтерської діяльності в умовах глобальних трансформацій. Підкреслено функціональну роль волонтерства, здійснено аналіз волонтерської діяльності в контексті міжнародної економіки та визначено важливість волонтерських ініціатив для соціального та економічного розвитку країни. Наведено класифікацію форм роботи та волонтерської діяльності відповідно до системи національних рахунків. Дослідження висвітлює важливі соціальні, особисті та економічні переваги, які волонтери приносять, впливаючи на громаду та сприяючи економічному зростанню. Зазначено, що їхні зусилля генерують позитивні ефекти для місцевої економіки, викликаючи потенційні фінансові вигоди.

Висвітлено економічний вплив волонтерської діяльності на громади та підкреслено її значущість як джерела підтримки економічного розвитку.

Ключові слова: волонтерська діяльність, міжнародна економічна система, трансформаційний розвиток, сталий розвиток, волонтерство, ефективність

Savko Yuriy Ostapovych Country Coordinator of the UN Volunteers Programme, Klovsky Uzviz, 1, Kyiv, 01021, <https://orcid.org/0009-0000-6776-6412>

Korohodova Olena Oleksandrivna Ph.D. in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Economics, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, 37 Beresteyskyi Ave., Kyiv, 03056, tel.: (044)204-98-60, <https://orcid.org/0000-0003-2338-365X>

Voitko Serhii Vasyliovych Doctor of Economic Science, Professor, Head of the Department of International Economics, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, 37 Beresteyskyi Ave., Kyiv, 03056, tel.: (044) 204-91-03, <https://orcid.org/0000-0002-2488-3210>

PRINCIPLES OF VOLUNTEER ACTIVITY IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL ECONOMIC SYSTEM TRANSFORMATION

Abstract. This article addresses the pertinent issues surrounding the assessment of the role of volunteering amidst the transformations occurring within the international economic system. The study delves into the theoretical and methodological foundations essential for ensuring the effectiveness of volunteer activities amid the evolving international economic landscape. A focal point is the formulation of indicators to measure the efficacy of volunteer endeavours, with a concerted effort to enhance their impact on the development of individuals, communities, and society at large. The paper extensively examines the role and significance of volunteering as a pivotal factor in societal transformation. Special attention is given to the analysis of the impact of volunteer programs, particularly those spearheaded by supranational organisations such as the United Nations, on the social, economic, and environmental fabric of nations. The study identifies contemporary theoretical and methodological tenets governing the evaluation of volunteer activity effectiveness amidst global transformations. Emphasis is placed on the functional role of volunteering, situating volunteer activity within the context of the international economy, and elucidating its paramount importance for social and economic development. The article presents a classification of work and volunteer activity forms aligned with the system of national accounts. It underscores

the considerable social, personal, and economic benefits that volunteers confer upon communities, significantly contributing to economic growth. Notably, their endeavours yield positive effects for the local economy, manifesting as potential financial benefits. The research accentuates the economic impact of volunteer work on communities, underscoring its pivotal role as a catalyst for economic development.

Keywords: volunteer activity, international economic system, transformational development, sustainable development, volunteering, efficiency

Постановка проблеми. Глобальні трансформації в сучасній міжнародній економічній системі вказують на важливі проблеми та визначають завдання для розвитку соціальних інституцій та ресурсного забезпечення економічної діяльності. Вплив таких трансформацій на світовий економічний розвиток породжує необхідність удосконалення та ефективного використання волонтерської діяльності як одного з важливих інструментів соціального та економічного прогресу. Визначення понятійно-категоріального апарату, ролі та значення вимірювання ефективності волонтерських ініціатив у контексті міжнародного економічного відновлення залишається важливим завданням. Питання формування зазначених показників, оцінювання рівня впливу волонтерської діяльності на розвиток особистості, громад і суспільства загалом, а також проблематика забезпечення відповідного інструментарію для оцінювання суспільного феномену волонтерства потребують детального наукового аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зацікавленість дослідників у вивченні питань волонтерства постійно зростає. Дослідженню волонтерської діяльності приділяють увагу чимало науковців, проте питання визначення рівня ефективності волонтерської діяльності та оцінювання вимірів її внеску у загальну структуру суспільного добробуту, і в Україні, і у світі залишається й досі актуальним. Підходи до визначення поняття «волонтерська діяльність» наведено у роботах О. В. Панькової, О. Ю. Касперович, О. В. Іщенко [1], Н. І. Гріщенко [2], С. М. Попової [3]. Оцінюванню грошової вартості волонтерської роботи присвячено дослідження J. Orłowski, P. Wicker [4], розрахунки цінності волонтерської діяльності містяться у роботах Lester M. Salamon, S. Wojciech Sokolowski, Megan A. Haddock [5], а також Роя, Зімека [6]. Волонтерство як суспільний феномен розглядається у працях Т. Л. Лях [7] і Ю. В. Кривенко [8]. П. В. Горінов і Л. Г. Драпушко акцентують увагу на тому, що волонтерська діяльність є соціальним феноменом і об'єктом державної політики [9]. Однак, проблема забезпечення ефективної волонтерської діяльності в умовах трансформації міжнародної економічної системи відображена у працях науковців частково, тому потребує подальшого

опрацювання з розробкою конкретних рекомендацій. Таким чином, інтерес представляє ефективність волонтерських програм, зокрема, Організації Об'єднаних Націй, та їхній вплив на соціальний, економічний та екологічний розвиток суспільства.

Мета статті – визначення сучасних теоретико-методичних положень і висвітлення поняття ефективної волонтерської діяльності під впливом трансформацій, які відбуваються у міжнародній економічній системі у результаті структурних і системних зрушень.

Виклад основного матеріалу. Волонтерська діяльність відіграє значну роль у суспільстві, пропонуючи нові можливості окремим особам, громадам та організаціям. Окрім суспільних та особистих переваг, волонтерство також несе в собі економічну цінність. Волонтери часто відіграють вирішальну роль у своїх громадах, заповнюючи прогалини в послугах, які в іншому випадку залишилися б нереалізованими чи не наданими державою через обмеженість державних ресурсів (фінансових чи людських). Їхня відданість також поширюється на покращення загального добробуту та зовнішнього вигляду їхніх громад за допомогою проєктів, спрямованих на благоустрій та екологічну стійкість. Крім того зазначимо, що волонтерська діяльність має позитивний ефект, який може розглядатися як «ефект доміно» для місцевої економіки. Позитивні наслідки охоплюють такі процеси, зокрема, стимулювання розвитку місцевого бізнесу та підтримку економічної активності в громадах, що забезпечить значущий вплив на місцеве господарство. Час і зусилля, що витрачені волонтерами, безпосередньо перетворюються на економічні вигоди для громади та суспільства. Таким чином, волонтерство не лише приносить користь окремим особам і громадам, але й може виступати рушійною силою економічного зростання.

Враховуючи економічний внесок волонтерських ініціатив, особи, які наділені владою на різних рівнях місцевого самоврядування та державного управління, можуть ефективно розподіляти бюджетні кошти, визначати пріоритети фінансування та алокувати ресурси. Зазначене забезпечує можливість для інститутів і наднаціональних утворень розпізнавати потенційні фінансові переваги волонтерської діяльності як життєздатної альтернативи оплачуваній праці. Так, Міжнародна конференція з трудової статистики (ICLS) [10] розробляє рекомендації з визначених питань у формі резолюцій та директив, які у подальшому схвалюються Керівним органом Міжнародної організації праці (МОП) [11] перед тим, як вони включаються до системи міжнародних стандартів з трудової статистики. Зазначені стандарти націлені на концепції, визначення, класифікації та інші методологічні процедури, які узгоджуються як представницька "найкраща практика" у відповідних сферах. Використання цих стандартів національними статистичними організа-

ціями (зокрема, Державна служба статистики України) [12] сприяє уніфікації, спрощенню та підвищенню можливості отримання міжнародно порівняльних даних у сфері трудової статистики.

Згідно з Резолюцією щодо статистики трудової діяльності, зайнятості та недовикористання робочої сили, прийнятою 19-ю Міжнародною конференцією статистиків праці (ICLS) [13] у 2013 році, термін «волонтери» визначає осіб, які упродовж короткого облікового періоду (четверть року або один календарний місяць) виконували будь-яку безоплатну, необов'язкову діяльність, пов'язану з виробництвом товарів або наданням послуг на користь інших осіб. На конференції також ставились питання у визначенні чітких меж для розрізнення зайнятості від волонтерської роботи, наприклад, у країнах, де стипендія, яку отримують волонтери, вища за середню заробітну плату у регіоні. Також Резолюція 19-ї ICLS розширила сферу статистики праці, визнавши необхідність збирати дані про різні форми праці, як оплачувані, так і неоплачувані. З цією метою зайнятість була визначена вужче як робота, яка виконується за оплату або прибуток, тоді як діяльність, яка не здійснюється в обмін на винагороду (тобто робота на власному виробництві, волонтерська робота та неоплачувана робота стажувальників) визнавалася іншими формами праці [14]. У рамках спільного проекту МОП, Програми Волонтери ООН [17] і Державної служби статистики України був розроблений модуль обстеження робочої сили щодо трудової діяльності волонтерів для щорічного національного опитування домогосподарств. Статистична інформація цього модуля розміщена на офіційному вебсайті Держстату [12] у розділі «Статистична інформація» / «Демографічна та соціальна статистика» / «Ринок праці» / «Зайнятість та безробіття» [15].

Становить інтерес саме необхідність уточнення порогу та характеру компенсації, яку можна отримати в обмін на волонтерську роботу, оскільки це може відрізнятися від країни до країни залежно від конкретних умов національних економік. Якщо компенсація або стипендії перевищують певний поріг, такий як мінімальна заробітна плата, роботу слід розглядати як зайнятість, а не як волонтерську роботу, незалежно від наміру діяльності. Якщо за виконану роботу надаються харчування та стипендії як компенсація, цю роботу слід вважати зайнятістю. Для волонтерської роботи такі виплати повинні бути випадковими та не пов'язаними з компенсацією виконаної роботи [14]. Існує потреба в деталізації визначення волонтерської діяльності відповідно до різних форм національних цивільної та військової службової діяльності, а також обговорення визначення «неоплачуваної роботи» для членів сім'ї за межами господарства. Уточнення умов, при яких виконання соціальної відповідальності вважатиметься волонтерською діяльністю, а також більш чіткого визначення поняття «необов'язковий», сприятиме

вдосконаленню методів вимірювання організованого та неформального волонтерства.

Волонтерська діяльність може існувати як у прибуткових, так і у неприбуткових організаціях, а також у формальних і неформальних умовах. Зазначимо, що існує широкий діапазон тлумачень того, що є волонтерською роботою. У 2001 році Організація Об'єднаних Націй прийняла спеціальні критерії, щоб відрізнити волонтерство від інших форм поведінки, які можуть зовні його нагадувати [16]. За даними ООН, волонтерство не має здійснюватися, у першу чергу, заради фінансової вигоди; здійснюється за власним бажанням; приносить користь третій стороні, а також людям, які є волонтерами.

Термін «будь-яка діяльність» означає роботу, яка виконується упродовж, як мінімум, однієї години, а «безоплатна» – відсутність винагороди у грошовій чи натуральній формах за виконану роботу або відпрацьований час. Волонтери можуть отримувати певну незначну підтримку або компенсацію у грошовій формі, яка повинна складати менше третини від розміру заробітної плати на ринку праці (наприклад, за особисті витрати або витрати на проживання, здійснені під час цієї діяльності) або у натуральному вигляді (наприклад, харчування, транспорт і символічні подарунки) [12; 15].

До «необов'язкової» належить робота, що виконується без цивільних, юридичних або адміністративних зобов'язань, що відрізняються від виконання соціальних зобов'язань суспільного, мистецького або релігійного характеру. До виробництва «на користь інших осіб» відносяться роботи, що виконуються у такий спосіб: за допомогою або в інтересах організацій, що включають ринкові та неринкові одиниці (тобто волонтерство на основі організації), у тому числі за допомогою або в інтересах груп самопомочі або взаємопомочі, членом яких є волонтер; в інтересах домашніх господарств (крім домашнього господарства працівника-волонтера або пов'язаних з ним членів сім'ї) [12; 15].

До діяльності волонтерів не відносяться: громадські роботи або роботи у місцях позбавлення волі за рішенням суду, аналогічного органу, обов'язкові роботи на військовій або альтернативній цивільній службі; робота на користь інших осіб упродовж робочого часу [12; 15]. Детальніше форми робіт відповідно до системи національних рахунків наведено у табл. 1.

Таблиця 1.

Форми роботи та система національних рахунків 2008

Цільове призначення виробництва	Для власного кінцевого використання		Для використання іншими				
	Робота власного виробництва	Працевлаштування (робота за оплати або прибуток)	Неоплачувана робота стажера	Інша трудова діяльність	Волонтерська робота:		
Форми роботи	У т.ч. послуг	У т.ч. товарів			у ринкових і неринкових одиницях	у домогосподарствах, що виробляють:	
						товари	послуги
Відношення до системи національних рахунків	–	Діяльність у межах виробничого обсягу системи національних рахунків				–	
	Діяльність у межах загального виробничого обсягу СНР, за виключенням категорії працевлаштування						

*побудовано авторами за [14]

У своїй роботі з вимірювання та оцінювання волонтерства домогосподарств Міжнародна Організація Праці та Програма Волонтери ООН [17] розрізняють «організоване» та «неорганізоване» волонтерство. Організоване волонтерство визначається як неоплачувана допомога у формі часу, послуг або навичок, добровільно наданих особою через організацію чи групу. Офіційне або організоване волонтерство є непрямим, оскільки здійснюється через організацію. Відшкодування витрат або дрібні подарунки не вважаються виплатою заробітної плати. Робота, оплачена натуральною оплатою, не вважається волонтерською діяльністю. Неорганізоване волонтерство визначається як неофіційна неоплачувана допомога та догляд, які відбуваються в особистих мережах родини, друзів, сусідів і знайомих. Неформальне або неорганізоване волонтерство є прямим, оскільки не посередництвом організації. Це включає регулярну, спонтанну та випадкову допомогу між друзями та сусідами, як-от надання порад, догляд за дітьми інших людей або допомога літньому сусідові.

Найчастіше у літературі зазначають альтруїстичне бажання допомагати іншим, але одночасно існує необхідність у взаємодії, особистісному розвитку, здобутті професійних знань і навичок. Наявність заохочень зі сторони організації також виявляється значущим стимулом для активної участі особи

у волонтерських ініціативах. Відданість служінню суспільству сприяє формуванню громадянських почуттів, а саме волонтерська діяльність стає оптимальним контекстом для виявлення альтруїзму та гуманності, сприяючи самореалізації та самовдосконаленню особистості будь-якого віку [8].

Волонтерська діяльність в Україні регулюється законодавством та іншими нормативними актами. Зазначимо, що основні інституції щодо регулювання волонтерської діяльності в Україні такі:

1. Закон України «Про волонтерську діяльність» надає визначення волонтерської діяльності, встановлює права та обов'язки волонтерів і волонтерських організацій, а також регулює їхні відносини з державними органами. Закон встановлює механізми реєстрації волонтерських організацій та діяльність державних органів з підтримки волонтерства. Законодавство також встановлює правила та відповідальність за порушення закону у межах волонтерської діяльності. Це включає у себе норми, що стосуються безпеки, недопущення корупції та інших правопорушень [18].

2. Процес реєстрації волонтерських організацій забезпечується в установах державного реєстрування або уповноважених органах. Реєстрація дозволяє організаціям отримувати правовий статус і доступ до певних пільг і ресурсів. У Законі «Про благодійну діяльність та благодійні організації» зазначено про створення реєстру волонтерів антитерористичної операції та/або здійснення заходів із забезпечення національної безпеки та оборони, відсічі та стримування збройної агресії російської федерації [19].

3. Волонтерські організації підлягають фінансовій та податковій регуляції відповідно до законодавства України. Вони можуть отримувати благодійні внески, гранти та інші джерела фінансування для своєї діяльності. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності та діяльності неприбуткових установ та організацій в умовах збройної агресії російської федерації проти України» регулює, зокрема, відшкодування неприбутковою організацією волонтерам документально підтверджених витрат, пов'язаних з наданням волонтерської допомоги [20].

4. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» зокрема надає можливість волонтерам ставати членами опікунських рад при закладах охорони здоров'я, надає право волонтерам з відповідною кваліфікацією надавати медичну допомогу в закладах охорони здоров'я, залучати медичних працівників, фахівців з реабілітації, які є іноземцями (крім громадян рф або республіки білорусь) або особами без громадянства та прибули в Україну для надання медичної допомоги, реабілітаційної допомоги на запрошення закладу охорони здоров'я або іншого підприємства, організації чи установи [21].

Волонтери та волонтерські організації можуть співпрацювати з державними органами та органами місцевого самоврядування у рамках різних проектів і програм, спрямованих на допомогу громадам і розвиток соціуму. Так, у табл. 2 представлено дані щодо волонтерської активності серед осіб у віці 15 років і старше, які працювали на базі різних організацій упродовж січня-червня 2021 року в Україні (за даними Держстату).

Таблиця 2.
Волонтерська активність серед осіб у віці 15 років і старше

	Усього		Жінки		Чоловіки	
	кількість волонтерів у віці 15 років і старше, тис. осіб	середня тривалість відпрацьованого часу за 4 тижні, годин	кількість волонтерів у віці 15 років і старше, тис. осіб	середня тривалість відпрацьованого часу за 4 тижні, годин	кількість волонтерів у віці 15 років і старше, тис. осіб.	середня тривалість відпрацьованого часу за 4 тижні, годин
Волонтери, які працювали на основі організації, всього	222,7	6	156,0	6	66,7	6
у тому числі через:						
Громади	126,4	5	83,5	5	42,9	6
Підприємства, установи, організації	96,3	7	72,5	7	23,8	8
у тому числі за видами економічної діяльності, % до підсумку						
державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	5,9	5	4,6	4	10,1	7
освіта	25,5	5	23,0	5	32,8	6
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2,0	5	1,9	6	2,1	3
інші види економічної діяльності	66,6	8	70,5	8	55,0	9
з них						
діяльність громадських організацій	60,0	9	63,2	9	50,4	10

*побудовано за даними [15]

Більшість волонтерів складають жінки (156 тис. осіб з 222,7 тис. осіб), що характерно, передусім, для їхньої діяльності у громадських організаціях. Праця чоловіків-волонтерів є превалюючою у секторі державного управління й оборони, обов'язкового соціального страхування, а також освіти та охорони здоров'я.

Зазначимо, що волонтерська діяльність в Україні має важливе значення для громад і суспільства в цілому, особливо у періоди гуманітарних криз. Регулювання цієї діяльності сприяє підтримці та захисту прав волонтерів і забезпечує законність та ефективність їхньої діяльності.

Волонтерська ініціатива не може бути визначена як абсолютно безкорислива, оскільки завжди приносить вигоду учасникам, хоча ця вигода не має матеріального вияву. Вона дозволяє особам отримати більший контроль над своїм власним життям. Наприклад, участь у волонтерських ініціативах серед тих, хто сам потребує підтримки (самотні пенсіонери, люди з особливими потребами, малозабезпечені, колишні особи з алкогольною чи наркотичною залежністю тощо), вже визнана як діяльність, що сприяє позитивним змінам у їхньому житті. Вони розвивають впевненість у собі, розширюють свої навички та налагоджують нові соціальні зв'язки, допомагаючи іншим. Крім того, волонтерство надає змогу особистості відкрити для себе цінності та звички, що сприяють здоровому, продуктивному та насиченому життю, особливо це актуально для підлітків і молоді [8].

Висновки. Наукове дослідження розкриває суттєвий вплив волонтерської діяльності на соціальний, економічний та екологічний розвиток в умовах трансформації міжнародної економічної системи. Аналізуючи волонтерські програми, зокрема ООН, автори дійшли висновку, що волонтерство є ключовим чинником позитивних змін на різних рівнях розвитку суспільства. Зазначено, що економічна важливість волонтерської діяльності виявляється в її внеску у благоустрій громад, підтримку важливих суспільних проєктів і загальний розвиток економіки країн. Волонтерська діяльність не лише заповнює прогалини в наданні послуг, але й має значний вплив на економічні процеси, перетворюючи витрачений час і зусилля на конкретні економічні вигоди для громад, і всього суспільства у цілому. Підкреслено, що волонтерська діяльність сприяє економічному зростанню і може слугувати життєздатною альтернативою оплачуваній роботі. Зусилля волонтерів визначають пріоритети фінансування і сприяють ефективному розподілу ресурсів на різних рівнях управління економікою. Враховуючи вищезазначене, дослідження підкреслює загальне значення волонтерської діяльності як важливого елементу сталого розвитку в контексті сучасних геополітичних та економічних трансформацій. Проблематика визначення ролі волонтерської діяльності, як рушійної сили трансформаційного розвитку

міжнародної економічної системи, є предметом поточного інтересу авторів, результати досліджень яких будуть апробовані у подальших публікаціях.

Література:

1. Панькова О. В., Касперович О. Ю., Іщенко О. В. Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи // *Український соціум*. 2016. № 2(57). С. 27.
2. Грищенко Н. І. Волонтерський рух в сучасній Україні як стратегія розвитку молодіжного лідерства // *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2018. Вип. 2(38). С. 78
3. Попова, С. М. (2022). Волонтерська діяльність в умовах війни на території України. *Проблеми сучасної поліцейстики*: тези доп. наук.-практ. конф.(м. Харків, 20 квіт. 2022 р. Харків, 2022. С. 114-118.
4. Orłowski, J., & Wicker, P. (2014). The Monetary Value of Voluntary Work: Conceptual and Empirical Comparisons. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 26(6), 2671–2693.
5. Lester M. Salamon, S. Wojciech Sokolowski, Megan A. Haddock The Scope and Scale of Global Volunteering: Current Estimates and Next Steps. A Background Paper for the 2018 State of the World's Volunteerism Report. 2018 State of the World's Volunteerism Report project. https://www.researchgate.net/publication/330543604_The_Scope_and_Scale_of_Global_Volunteering_Current_Estimates_and_Next_Steps_A_Background_Paper_for_the_2018_State_of_the_World's_Volunteerism_Report
6. K. Roy, S. Ziemek: On the Economics of Volunteering, ZEF – Discussion Papers On Development Policy No. 31, Center for Development Research, Bonn, August 2000, pp. 47. https://www.econstor.eu/bitstream/10419/84747/1/zef_dp31.pdf
7. Лях, Т. Л. (2004). Волонтерство як суспільний феномен. *Проблеми педагогічних технологій: зб. наук. пр.*, (3-4), 139-144.
8. Кривенко Ю. В. Волонтерська діяльність: поняття та ознаки. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 41-44. <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8288/Chasopys%2041-44.pdf.pdf?sequence=1>
9. Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження: монографія / Павло Горінов, Ростислав Драпушко. Київ: Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2022. 240 с
10. International Conference of Labour Statisticians (ICLS). The official site. <https://ilostat.ilo.org/about/standards/icls/?playlist=4194a13&video=38313ec>
11. International Labour Organisation. The official site. <https://www.ilo.org/global/lang-en/index.htm>
12. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. <https://www.ukrstat.gov.ua>
13. 19th International Conference of Labour Statisticians https://www.ilo.org/beirut/events/WCMS_222614/lang--en/index.htm
14. Report of the Conference: 19th International Conference of Labour Statisticians, Geneva, 2–11 October 2013/ International Labour Office, Department of Statistics. Geneva, ILO, 2013. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/publication/wcms_234124.pdf
15. Статистична інформація" / "Демографічна та соціальна статистика" / "Ринок праці" / "Зайнятість та безробіття"/. Офіційний сайт Державної служби статистики України https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/rp/tdv_21.xlsx

16. UNV KNOWLEDGE PORTAL. The official site. <https://www.unv.org/volunteerism>
17. Програма Волонтери ООН. Офіційний сайт. <https://www.unv.org.ua/about>
18. ЗАКОН УКРАЇНИ Про волонтерську діяльність. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 42, ст.435. №3236-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>
19. ЗАКОН УКРАЇНИ Про благодійну діяльність та благодійні організації (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 25, ст.252). №5073-VI. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17?find=1&text=%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80#w1_1
20. ЗАКОН УКРАЇНИ Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності та діяльності неприбуткових установ та організацій в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України. №2520-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2520-20#Text>
21. ЗАКОН УКРАЇНИ Основи законодавства України про охорону здоров'я (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 4, ст.19). №2801-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>

References:

1. Pankova O. V., Kasperovych O. Yu., Ishchenko O. V. Rozvytok volonterskoi diialnosti v Ukraini yak proiav aktyvizatsii sotsialnykh resursiv hromadianskoho suspilstva: spetsyfika, problemy ta perspektyvy [The development of volunteer activity in Ukraine as a manifestation of the activation of social resources of civil society: specifics, problems and prospects]// *Ukrainskyi sotsium*. 2016. № 2(57). S. 27.
2. Hryshchenko N. I. Volonterskyi rukh v suchasni Ukraini yak stratehiia rozvytku molodizhnogo liderstva [The volunteer movement in modern Ukraine as a strategy for the development of youth leadership] // *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*. 2018. Vyp. 2(38). S. 78
3. Popova, S. M. (2022). Volonterska diialnist v umovakh viiny na terytorii Ukrainy. [Volunteer activity in the conditions of war on the territory of Ukraine.] *Problemy suchasnoi politseistyky: tezy dop. nauk.-prakt. konf.(m. Kharkiv, 20 kvit. 2022 r. Kharkiv, 2022. S. 114-118.*
4. Orłowski, J., & Wicker, P. (2014). The Monetary Value of Voluntary Work: Conceptual and Empirical Comparisons. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 26(6), 2671–2693.
5. Lester M. Salamon, S. Wojciech Sokolowski, Megan A. Haddock The Scope and Scale of Global Volunteering: Current Estimates and Next Steps. A Background Paper for the 2018 State of the Worlds Volunteerism Report. 2018 State of the Worlds Volunteerism Report project. https://www.researchgate.net/publication/330543604_The_Scope_and_Scale_of_Global_Volunteering_Current_Estimates_and_Next_Steps_A_Background_Paper_for_the_2018_State_of_the_Worlds_Volunteerism_Report
6. K. Roy, S. Ziemek: On the Economics of Volunteering, ZEF – Discussion Papers On Development Policy No. 31, Center for Development Research, Bonn, August 2000, pp. 47. https://www.econstor.eu/bitstream/10419/84747/1/zef_dp31.pdf
7. Liakh, T. L. (2004). Volonterstvo yak suspilnyi fenomen. [Volunteering as a social phenomenon] *Problemy pedahohichnykh tekhnolohii: zb. nauk. pr.*, (3-4), 139-144.
8. Kryvenko Yu. V., Kryvenko Yu. V. Volonterska diialnist: poniattia ta oznaky. [Volunteer activity: concepts and signs] *Chasopys tsyvilistyky*. 2015. Vyp. 18. S. 41-44. <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8288/Chasopys%2041-44.pdf?sequence=1>

9. Volonterska diialnist v Ukraini: sotsialno-pravove doslidzhennia [Voluntary activity in Ukraine: socio-legal research]: monohrafiia / Pavlo Horinov, Rostyslav Drapushko. Kyiv: Derzhavnyi instytut simeinoi ta molodizhnoi polityky, 2022. 240 s
10. International Conference of Labour Statisticians (ICLS). The official site. <https://ilostat.ilo.org/about/standards/icls/?playlist=4194a13&video=38313ec>
11. International Labour Organisation. The official site. <https://www.ilo.org/global/lang-en/index.htm>
12. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Ofitsiinyi sait. <https://www.ukrstat.gov.ua>
13. 19th International Conference of Labour Statisticians https://www.ilo.org/beirut/events/WCMS_222614/lang-en/index.htm
14. Report of the Conference: 19th International Conference of Labour Statisticians, Geneva, 2–11 October 2013/ International Labour Office, Department of Statistics. Geneva, ILO, 2013. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/publication/wcms_234124.pdf
15. Statystychna informatsiia" / "Demohrafichna ta sotsialna statystyka" / "Rynok pratsi" / "Zainiatist ta bezrobittia"/. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/rp/tdv_21.xlsx
16. UNV KNOWLEDGE PORTAL. The official site. <https://www.unv.org/volunteerism>
17. UN Volunteers Program. Official site. <https://www.unv.org.ua/about>
18. ZAKON UKRAINY Pro volontersku diialnist. [THE LAW OF UKRAINE On volunteering] Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2011, № 42, st.435. №3236-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>
19. ZAKON UKRAINY Pro blahodiinu diialnist ta blahodiini orhanizatsii [THE LAW OF UKRAINE On Charitable Activities and Charitable Organizations] (Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2013, № 25, st.252). №5073-VI. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17?find=1&text=%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80#w1_1
20. ZAKON UKRAINY Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo spriannia rozvytku volonterskoi diialnosti ta diialnosti neprybutkovykh ustanov ta orhanizatsii v umovakh zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy. [THE LAW OF UKRAINE On Amendments to the Tax Code of Ukraine regarding the promotion of the development of volunteer activities and activities of non-profit institutions and organizations in the conditions of armed aggression of the Russian Federation against Ukraine.] №2520-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2520-20#Text>
21. ZAKON UKRAINY Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia [THE LAW OF UKRAINE Basics of the legislation of Ukraine on health care] (Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1993, № 4, st.19). №2801-XII.<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>

УДК 338.43:339.137

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-564-580](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-564-580)

Токар Катерина Сергіївна аспірантка 3 року навчання, Вінницький національний аграрний університет, тел.: (068) 080-31-40, м. Вінниця, 21002, <https://orcid.org/0000-0002-1062-957X>

КОМПЛЕКСНА ДІАГНОСТИКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. У статті розкрито різні підходи до сутності поняття «діагностика». На основі аналізу сутності діагностики, встановлено, що більшість науковців акцентують увагу на визначенні поточного стану підприємства та виявленні майбутніх перспектив у здійсненні його господарської діяльності, при цьому є багато розбіжностей щодо виявлення відхилень та встановлення збоїв нормального перебігу господарського процесу.

Діагностика конкурентоспроможності аграрного підприємства охоплює широкий спектр аспектів, що впливають на успішність його функціонування на ринку. Тому, діагностика конкурентоспроможності аграрного підприємства являє собою комплексну, багатоаспектну категорію, яка віддзеркалює ступінь конкурентних переваг в усіх сферах діяльності підприємства. Встановлено, що отримані результати діагностики конкурентоспроможності аграрного підприємства дозволяють отримати повніше уявлення про потенціал підприємства, його переваги та слабкі сторони, та визначити напрямки для подальшого розвитку та підвищення конкурентоспроможності на ринку.

У статті, на підставі аналізу літературних джерел, визначено основні функції діагностики та представлено розширену характеристику базових принципів оцінки рівня конкурентоспроможності аграрного підприємства. Здійснено аналіз структури системи діагностики конкурентоспроможності підприємства.

Проведений аналіз факторів та груп показників (фінанси, внутрішні бізнес-процеси, клієнти, навчання та розвиток, організаційна культура, організаційна структура, корпоративна соціальна відповідальність) конкурентоспроможності аграрного підприємства за джерелами їх утворення. Представлено **алгоритм оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах воєнного стану**. Встановлено, що алгоритм оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств у воєнний період є базовим напрямком, проте вимагає постійного аналізу та адаптації через

непередбачуваність та швидкозмінність ситуації, оскільки воєнний час супроводжується значними змінами на ринку, в економіці та політичному середовищі.

Ключові слова: підприємство, конкурентоспроможність аграрного підприємства, конкурентні переваги, оцінка конкурентоспроможності, показники конкурентоспроможності, комплексна діагностика.

Tokar Kateryna Serhiivna PhD student, 3rd year of study, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia, 21002, tel.: (068) 080-31-40, <https://orcid.org/0000-0002-1062-957X>

COMPLEX DIAGNOSTICS OF THE COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Abstract. The article reveals different approaches to the essence of the concept of "diagnosis". Based on the analysis of the essence of diagnostics, it was established that most scientists focus on determining the current state of the enterprise and identifying future prospects in the implementation of its economic activity, while there are many disagreements regarding the detection of deviations and the establishment of failures in the normal course of the economic process. Diagnostics of the competitiveness of an agricultural enterprise covers a wide range of aspects affecting the success of its operation on the market. Therefore, the diagnosis of the competitiveness of an agricultural enterprise is a complex, multifaceted category that reflects the degree of competitive advantages in all spheres of the enterprise. It was established that the obtained results of the diagnosis of the agricultural enterprise's competitiveness allow to get a more complete picture of the enterprise's potential, its advantages and weaknesses, and to determine directions for further development and increase of competitiveness in the market. The article, based on the analysis of literary sources, defines the main functions of diagnostics and presents an extended description of the basic principles of assessing the level of competitiveness of an agricultural enterprise. An analysis of the structure of the system for diagnosing the competitiveness of the enterprise was carried out. The analysis of factors and groups of indicators (finances, internal business processes, customers, training and development, organizational culture, organizational structure, corporate social responsibility) of the competitiveness of an agricultural enterprise by the sources of their formation was carried out. The algorithm for assessing the competitiveness of agricultural enterprises under martial law is presented. It was established that the algorithm for assessing the competitiveness of agricultural enterprises in the wartime period is a basic direction, but it requires constant analysis and adaptation due to the unpredictability and rapid

change of the situation, since the wartime is accompanied by significant changes in the market, economy and political environment.

Keywords: enterprise, competitiveness of an agricultural enterprise, competitive advantages, assessment of competitiveness, indicators of competitiveness, complex diagnostics.

Постановка проблеми. Управління конкурентоспроможністю є ключовим фактором для успіху аграрних підприємств у сучасних умовах, де вимоги ринку постійно змінюються. Нині, в умовах воєнного стану, нестабільного ринкового середовища, жорсткої конкуренції та обмежених економічних ресурсів здатність аграрних підприємств до ефективного функціонування на ринку стає критично важливою. Діагностика конкурентоспроможності аграрного підприємства є важливою умовою конкурентної боротьби. Проте, єдиного підходу до визначення методології та діагностики управління конкурентоспроможністю аграрного підприємства на сьогодні не існує, що і зумовило вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню сутності конкурентоспроможності підприємства присвячені наукові праці таких зарубіжних авторів як Ф. Котлер, Ж.-Ж. Ламбен, М. Портер та інші. Серед вітчизняних вчених-економістів дослідженням діагностики конкурентоспроможності аграрних підприємств займалися такі науковці як Баглай І.Є. [10], Гетьман О.О. [4], Дикань В.Л. [5], Загорна Т.О. [1], та ін.

Мета статті. Метою дослідження є визначення та обґрунтування методичних підходів та критеріїв проведення діагностики конкурентоспроможності аграрних підприємств.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день в Україні склалася достатньо складна економічна ситуація, яка спричинена агресією росії проти України. Внаслідок цього спостерігається значне падіння ВВП (у 2023 році в порівнянні з попереднім роком понад 30%, що є найбільшим за період незалежності України). Переважна більшість підприємств, які здійснювали свою діяльність на окупованих територіях були змушені припинити свою діяльність, частково обмежити її або й взагалі релокувати свій бізнес. Як результат, вітчизняні підприємства зазнають великих збитків, але все ж докладають чималих зусиль для того, щоб утриматися на ринку.

Спричинена воєнним станом складна економічна ситуація зумовлює потребу в розробці та застосуванні нової стратегії конкурентоспроможності, направленої на досягнення цілей аграрного підприємства відповідно до умов, що склались.

Конкурентоспроможність аграрного підприємства в умовах війни – це не лише питання прибутковості. Це комплексний показник, який відображає

здатність підприємства бути лідером на ринку та забезпечувати стабільність, яка базується на довірі й гарній репутації. Широкий спектр аспектів, таких як лідерство на ринку, стабільність, ділова репутація, етика та соціальна відповідальність формують конкурентоспроможність підприємства та визначають його місце на ринку і вплив на суспільство.

Для глибокого розуміння поточного стану аграрного підприємства та його перспектив важливо об'єднати аналіз минулого та оцінку можливих шляхів майбутнього розвитку. Впоратись з цим завданням допоможе комплексна діагностика конкурентоспроможності аграрних підприємств.

При дослідженні діагностики конкурентоспроможності аграрного підприємства особливу увагу необхідно звернути на трактування сутності поняття «діагностика». Вивчення праць видатних вітчизняних та зарубіжних науковців дозволило встановити, що в економічній літературі запропоновано безліч концептуальних підходів до трактування сутності поняття «діагностика».

Так, Р. Шніппер під діагностикою розуміє «визначення стану господарюючого суб'єкта, вплив факторів розвитку соціально-економічних процесів та виявлення відхилень від нормального розвитку» [1, с. 10].

Муравйов А.І. трактує діагностику як спосіб встановлення характеру збоїв нормального перебігу господарського процесу на підставі типових ознак, властивих тільки даному об'єкту [2].

Дмитрієва О. вважає, що «економічна діагностика близька до економічного аналізу, однак це не одне й те саме. Вони розрізняються за цілями, завданнями і використанням інструментарієм» [1, с. 10].

Автори монографії «Конкурентоспроможність підприємства: планування та діагностика» О.Є. Кузьмін, О.Г. Мельник та О.П. Романко зазначають, що діагностика діяльності підприємства передбачає оцінювання та ідентифікування стану, тенденцій та перспектив розвитку на основі системи індикаторів з метою формування структурованої інформаційної бази для прийняття обґрунтованих управлінських рішень, спрямованих на усунення проблемних моментів та слабких сторін організації чи використання шансів умов функціонування і сильних позицій підприємства [3, с. 83].

Зарубіжний дослідник Б. Коллас відзначає, що «...займатися діагностикою – це означає розглядати фінансовий стан підприємства так, щоб виявити в динаміці симптоми явищ, які можуть затримати досягнення поставленої мети та вирішення завдань, піддаючи небезпеці плановану діяльність» [4, с. 43].

Автор навчального посібника «Економічна діагностика» Загорна Т.О., трактуючи сутність діагностики та здійснюючи широку характеристику даної категорії, акцентує увагу на її ідентифікаційно-розпізнавальній функції. На думку автора, основною метою діагностики є надання висновку про стан досліджуваного об'єкта. Окрім того, Загорна Т.О. зазначає, що діагностика має дослідницький, пошуковий та пізнавальний характер [1, с. 17-18].

Дискусійним, на наш погляд, є визначення діагностики за Р. Шніппером та А.І. Муравйовим, оскільки акцент лише на відхиленнях від «нормального перебігу» може бути обмеженим, так як поняття «нормальності» може розумітися різними способами, що ускладнює точне визначення стану підприємства. Тому, нами запропоновано авторське трактування категорії «діагностика».

На основі аналізу вище зазначених точок зору, на нашу думку, діагностика – це процес виявлення, аналізу та оцінки стану, характеристик або проблем певного об'єкта для розуміння його поточного стану, що є важливим інструментом для з'ясування причини виникнення проблемних питань та визначення шляхів їх вирішення.

Діагностика розглядається як система, вона представляє собою комплексний підхід до оцінки, аналізу та визначення стану об'єкта чи процесу. Системний підхід у діагностиці дозволяє більш повно і глибоко зрозуміти причини та фактори, які впливають на конкурентоспроможність, та спрямувати зусилля на покращення ключових аспектів для підвищення ефективності підприємства. Ключовими елементами системи діагностики конкурентоспроможності аграрного підприємства є суб'єкти діагностики, які перебувають у безпосередній взаємодії. Суб'єктами діагностики виступають зацікавлені сторони, а саме: власники, керівники, тематичні фахівці підприємства (економісти, фінансисти, збутовики, постачальники, маркетингологи, плановики тощо); інвестори, кредитори підприємства; споживачі, постачальники, контрагенти; державні органи влади (Державна податкова інспекція, Антимонопольний комітет України, Держпожежнагляд, Санепідемстанція та ін.) тощо. Кожен суб'єкт діагностики переслідує властиві йому цілі, які можуть характеризуватися різноманітним масштабом, а саме: діагностика конкурентоспроможності продукції, ефективності функціонування підприємства, частки ринку, конкурентоспроможності підприємства, розвитку. Цілі суб'єктів діагностики надалі визначають характер методів, методик, склад та структуру бізнес-індикаторів та критеріїв діагностики, які поєднуються у логічній послідовності за допомогою технології здійснення діагностики [3, с. 84].

Об'єктом діагностики може бути як складна, високорозвинена динамічна система (економіка держави, галузі, регіону, підприємства, фірми будь-якої форми власності), так і будь-який елемент цих систем (організаційна структура, конкретний вид ресурсів, окремі виробничі функції, собівартість продукції, конкурентоспроможність) [5, с. 9].

Методичні засади комплексної діагностики будь-якого явища охоплюють: принципи, мету, завдання, структуру методичного підходу, його алгоритм та методику проведення. Вихідним елементом виступають принципи здійснення аналітичного процесу.

Базовими принципами оцінки рівня конкурентоспроможності аграрного підприємства є:

– комплексність – результати дослідження конкурентоспроможності підприємства повинні об'єднувати і оцінку ефективності процесу його адаптації до змінних умов функціонування, і ступінь реалізації стратегічного потенціалу, і конкурентні позиції підприємства відносно одного або декількох конкурентів, що розглядаються як база порівняння;

– системність – основою для оцінки рівня конкурентоспроможності і розробки відповідних рекомендацій можуть виступати лише результати системного аналізу впливу чинників зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства з урахуванням міжфакторних взаємозв'язків та обумовленого ними синергічного ефекту;

– об'єктивність – результати дослідження та оцінки конкурентоспроможності підприємства повинні базуватися на повній та достовірній інформації про зовнішні та внутрішні умови його функціонування і відображати реальні конкурентні позиції суб'єкта господарювання;

– динамічність – основним завданням дослідження конкурентоспроможності є не статична оцінка фактичних конкурентних позицій підприємства на конкретний момент часу, а прогнозування їх змін та розробка на цій основі ефективних управлінських рішень;

– безперервність – процес дослідження та оцінки конкурентоспроможності та змін її рівня має носити безперервний характер (шляхом створення системи моніторингу ринку, чинників конкурентоспроможності, конкурентних позицій підприємства), оскільки дискретні оцінки не завжди дають можливість своєчасно зафіксувати стрибкоподібні зміни чинників конкурентоспроможності, оцінити можливі тенденції динаміки конкурентних позицій підприємства та своєчасно прийняти та реалізувати відповідні управлінські рішення;

– оптимальність – у відповідності з цим принципом об'єктом дослідження є не лише сам рівень конкурентоспроможності, але і ступінь ефективності його досягнення, тому необхідною є комплексна оцінка шляхів досягнення певних конкурентних позицій з урахуванням як прямих витрат, пов'язаних з реалізацією заходів по регулюванню конкретного чинника, так і потенційних витрат на розвиток та підтримку конкурентної переваги в майбутньому [4].

Гетьман О.О. та Шаповал В.М. акцентують увагу на тому, що основним завданням діагностики є обґрунтування управлінських рішень та розроблення заходів, які були б спрямовані на усунення небажаних та/або аномальних відхилень та підвищення ефективності функціонування підприємства і його складових [4, с. 8-10].

На підставі аналізу літературних джерел та вивчення практики функціонування аграрних підприємств виокремлено основні функції діагностики та наведено їхню ґрунтовну характеристику (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика функцій діагностики аграрних підприємств

Функція	Коротка характеристика
Аналітична	Здійснює деталізацію виробничо-господарської діяльності підприємства за складовими залежно від аналітичних цілей
Антикризова	Передбачає розроблення заходів протидії аномальним кризовим явищам внутрішнього та зовнішнього середовища у поточному періоді та запобігання виникнення потенційних кризових явищ у майбутньому
Дослідницька	Базується на цільовому дослідженні різних сфер функціонування підприємства, що передбачає дотримання таких вимог: визначення суб'єктів дослідження, процедури та базових параметрів
Ідентифікаційна	Має на меті ідентифікацію існуючого поточного стану функціонування підприємства, а також його ретроспективного та перспективного станів. Йдеться про встановлення характерних ознак, визначення переваг та недоліків, шансів та загроз функціонування.
Інформаційна	Передбачає перманентний або систематичний збір інформації про усі сфери функціонування підприємства з різних джерел, її систематизацію, пріоритизацію та перевірку на достовірність.
Консультаційно-дорадча	Передбачає розгляд альтернативності та багатоваріантності заходів, які розробляють конкретні користувачі з метою цільового вирішення проблем.
Попереджувальна	Покликана виявити потенційні ризики та розробити перелік заходів уникнення, запобігання та боротьби з ними.
Регульовальна	Має на меті усунення виявлених недоліків, відхилень, вирішення існуючих проблем.
Симптоматична	Виявляє та інтерпретує «симптоми» існуючого стану підприємства.
Спрямувальна	Покликана розробляти заходи, що ґрунтуються на отриманих результатах діагностики та спрямовуються на покращання стану об'єкта дослідження.

Джерело: [3, с.115].

Під системою діагностики діяльності підприємства в економічній літературі прийнято розглядати сукупність суб'єктів, об'єктів, цілей, технології, методів, методик, бізнес-індикаторів, критеріїв діагностики та ресурсів, які у взаємодії забезпечують виконання цільових діагностичних функцій (рис. 1).

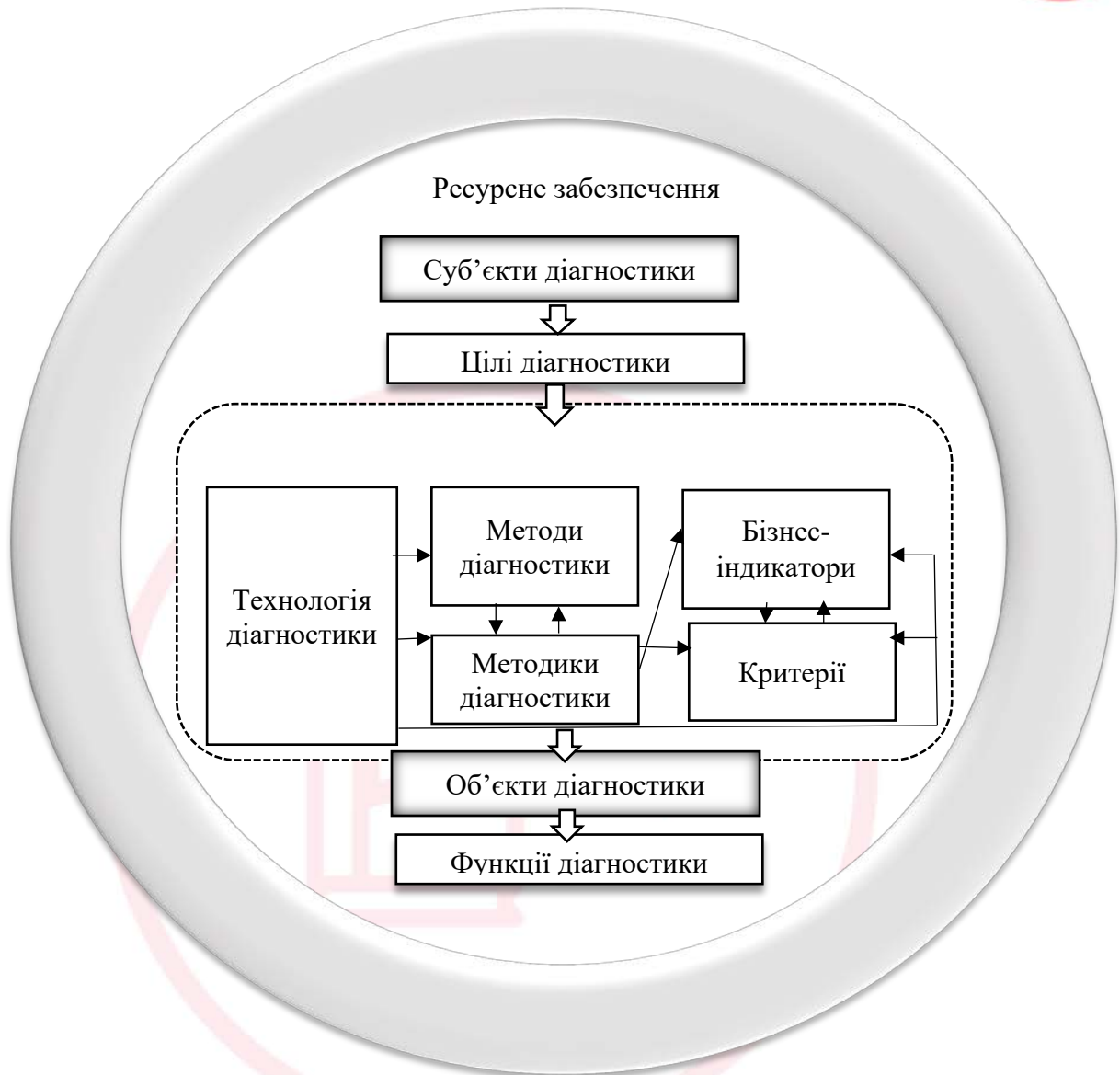

Рис. 1. Структура системи діагностики конкурентоспроможності підприємства

Джерело: [3, с. 84].

Діагностика діяльності аграрного підприємства передбачає оцінювання та ідентифікування стану, тенденцій та перспектив розвитку на основі системи індикаторів з метою формування структурованої інформаційної бази для прийняття обґрунтованих управлінських рішень, спрямованих на усунення проблемних моментів та слабких сторін організації чи використання шансів умов функціонування і сильних позицій підприємства.

Оцінювання конкурентоспроможності аграрного підприємства – це, перш за все, аналіз результатів його боротьби з конкурентами. Аналіз конкурентоспроможності базується на комплексному огляді багатьох факторів для

отримання повної картини про ефективність діяльності аграрного підприємства на ринку та його здатність конкурувати з іншими учасниками.

Набір чинників, що впливають на конкурентоспроможність будь-якого підприємства, є настільки суттєвими і своєрідними, що не існує єдиної методики збору даних щодо їх обробки та ідентифікації для ухвалення відповідних рішень. Разом з тим досить велике коло таких чинників змушує приділяти особливу увагу на так звані конкурентні переваги підприємства, які забезпечують підприємству перевагу над прямими конкурентами.

Чинники, які впливають на конкурентоспроможність аграрного підприємства, можуть бути базовими або похідними (другорядними) [6].

До базових чинників можна віднести [7, с. 27]:

- природні (кліматичні умови, географічне положення);
- демографічні (населення, його розмір, структура та особливості впливають на споживчий ринок, ринок праці та попит на продукцію аграрних підприємств);

- некваліфіковану та малокваліфіковану робочу силу (рівень кваліфікації та доступність робочої сили впливають на ефективність виробництва, використання технологій та загальну продуктивність підприємства);

- наявність тих чи інших ресурсів (наявність та доступність ресурсів, таких як земля, вода та інші, грають важливу роль у виробництві та впливають на обсяги та якість продукції.).

Такі чинники є фундаментальною базою, що підприємство має з моменту створення та потребує порівняно невеликих капітальних вкладень. Конкурентні переваги, засновані лише на цих чинниках, є неміцними, оскільки їхнє значення суттєво зменшується за рахунок вседоступності та скорочення потреби в них.

Для конкурентоспроможності більше значення мають похідні чинники, оскільки вони забезпечують конкурентні переваги високого порядку. До них слід віднести [8]:

- сучасну інфраструктуру обміну інформацією;
- висококваліфіковані кадри;
- високотехнологічне виробництво;
- дослідницькі структурні підрозділи в країні, галузі, підприємстві.

Види чинників впливу на конкурентоспроможність аграрного підприємства, залежно від класифікаційних ознак, розглянемо у таблиці 2.

Таблиця 2

Класифікація чинників впливу на конкурентоспроможність підприємства

За принципом спеціалізації	
<p>Загальні:</p> <ul style="list-style-type: none"> - сучасна інфраструктура; - висококваліфікований персонал; - система інформаційного забезпечення; - інші чинники. 	<p>Спеціалізовані:</p> <ul style="list-style-type: none"> - персонал з вузькою спеціалізацією; - специфічна інфраструктура; - бази даних у визначених галузях знань; - інші чинники.
За принципом приналежності до підприємства	
<p>Зовнішні:</p> <ul style="list-style-type: none"> - загальнополітична ситуація в країні; - зовнішньополітичні та економічні зв'язки з іншими державами; - регулююча роль держави, - прийнята систему управління галузями; - експортно-імпортні відносини держави; - наявність конкурентів у певній галузі, сфері діяльності, - інші чинники 	<p>Внутрішні:</p> <ul style="list-style-type: none"> - системи і методи управління фірмою; - рівень техніки і технології на підприємстві; - маркетингове забезпечення; - система розроблення і впровадження нововведень; - рівень організації виробництва; - система планування; - система економічного стимулювання; - соціальні, психологічні, екологічні та інші чинники
Відносно наявності видів конкурентних переваг	
<p>Матеріальні:</p> <ul style="list-style-type: none"> - доступ до сировини, енергії, комплектуючих; - кадровий склад і кваліфікація працівників; - структура власного і повернутого фінансового засобу; - наявність системи науково-технічної, виробничої, комерційної співпраці; - інші чинники 	<p>Віртуальні:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ініціативність працівників; - наявність „ноу-хау" в дослідженнях і проектуванні; - інші чинники
Відносно терміну впливу	
<p>Стратегічний чинник - це компонент зовнішнього або внутрішнього його середовища, за яким воно може випереджати конкуруючі підприємства після виконання в перспективі конкретних умов, які визна-чають перевагу аналізованого чинника підприємства порівняно з конкурентами.</p>	<p>Тактичний чинник - це компонент зовнішнього або внутрішнього середовища підприємства, за яким воно випереджає або випереджатиме в найближчий період (не більше одного року) підприємства-конкуренти.</p>

Джерело: узагальнено автором на основі [7].

Для того, щоб діяльність аграрного підприємства була ефективною, необхідно постійно працювати над чинниками підвищення його конкурентоспроможності. Насамперед система управління має бути здатною на практиці реалізувати проведену стратегію конкуренції, тобто обґрунтувати, запропонувати і впровадити стратегічні задуми в повсякденну практику. При цьому, необхідно правильно вибрати місце, час, ключові напрями дій, які забезпечать конкурентні переваги.

Як правило, до ключових напрямів дослідники відносять: розроблення конкурентоспроможної продукції; раціоналізацію відносин з постачальниками; ефективне просування продукції на ринку; підвищення конкурентоспро-

можності мережі реалізації продукції і сфери послуг; розвиток організаційних структур управління в умовах конкуренції та інше [5, 114].

Дяченко Т.О. [9] вважає, що всі фактори конкурентоспроможності підприємства можна поділити на дві групи. Перша група – це фактори, які можуть бути контрольовані підприємством, друга група – ті, на які підприємство впливати не може. До першої групи факторів автор відносить стратегію діяльності підприємства, навчання працівників та підвищення їх кваліфікації, загальні видатки, якість транспортних послуг, технологію здійснення перевезень та вантажно-розвантажувальних робіт. До другої групи факторів відносяться ті, що не залежать від підприємства (державні, ринкові, природні).

Загалом систему факторів конкурентоспроможності аграрного підприємства можна схематично представити у вигляді рис. 2.

Рис. 2. Фактори конкурентоспроможності аграрного підприємства за джерелами їх утворення
Джерело: згруповано автором на основі [9].

Баглай І.Є. [10, с. 16], наголошує на тому, що для оцінки конкурентоспроможності підприємства необхідно скористатися такими групами показників: фінанси, внутрішні бізнес-процеси, клієнти, навчання та розвиток, організаційна культура, організаційна структура, корпоративна соціальна відповідальність (рис. 3). Варто зауважити, що всі запропоновані вченим блоки та їх показники можна вважати внутрішніми для підприємства, оскільки вони визначаються на основі результатів функціонування підприємства.

Рис.3. Групи показників оцінки конкурентоспроможності підприємства

Джерело: згруповано автором на основі [10].

Дробітько Н.А. [11] у своїй дисертаційній роботі «Управління конкурентоспроможністю в умовах ринкової економіки» для здійснення оцінки рівня конкурентоспроможності підприємства пропонує визначати інтегральний показник, який ґрунтується на оцінці трьох елементів. Цими елементами є конкурентоспроможність продукції; ринкова активність підприємства; власні можливості підприємства. Автор розглядає ринкову активність підприємства як важливу мету, досягнення якої забезпечить власнику підприємства стабільний прибуток, а також підвищить можливість нарощування величини власного капіталу. У свою чергу, власні можливості підприємства характеризують наявність та ефективність використання таких ресурсів підприємства як основні засоби, оборотні засоби та трудові ресурси. Представлений автором підхід досить простий у використанні, проте не дозволяє за кожним елементом здійснити аналіз сильних та слабких сторін досліджуваного підприємства при встановленні його конкурентних позицій.

В дисертаційній роботі В.О. Лаготюк [12] в якості індикаторів конкурентоспроможності підприємства запропоновано використовувати низку фінансово-господарських показників: рентабельність, ліквідність, фінансову стійкість. При цьому, показником, який би свідчив про досягнення конкурентних переваг В.О. Лаготюк обрав корпоративну соціальну відповідальність.

У роботі Г.В. Станко [13, с. 16] запропонована концепція конкурентоспроможності підприємства, котра базується на оцінці ефективності використання його ресурсів та включає в себе такі позиції як:

- ефективність функціонування основного капіталу (конкурентоспроможність, що забезпечується фондами);
- кадровий потенціал організації та рівень його розвитку (конкурентоспроможність, що забезпечується персоналом);
- показники фінансової ефективності підприємства (оцінка показника рентабельності продажів);
- забезпечення й підтримка інвестиційної привабливості бізнес-діяльності (оцінка вартості ділової репутації підприємства);
- підтримка обраної ринкової позиції поміж конкурентів за рахунок виробництва затребуваної на ринку продукції (оцінка вартості бренду).

В умовах сьогодення переважна більшість вітчизняних підприємств змушені функціонувати у надскладних умовах, що пояснюється агресією росії проти України, впливом фінансово-економічної кризи, падінням попиту на продукцію, відсутністю купівельної спроможності у населення, зростанням потреб споживачів та їхніх вимог щодо якості та цін на товари, застарілістю технологічної та технічної бази, нестачею ресурсів для розвитку тощо.

З огляду на вищезазначене виникає необхідність у цілеспрямованому формуванні конкурентоспроможності вітчизняних аграрних підприємств на засадах покращання параметрів їх функціонування на ринку. Для вирішення цього питання нами запропоновано авторський підхід до проведення діагностики конкурентоспроможності аграрних підприємств, що функціонують в умовах воєнного стану, з акцентуванням уваги на маркетинговий аспект.

Включення маркетингового аспекту в алгоритм оцінки конкурентоспроможності аграрного підприємства може включати такі етапи:

- аналіз ринку та споживчих уподобань в умовах воєнного конфлікту;
- оцінка діяльності конкурентів під час воєнного стану;
- стратегічне планування;
- брендуння та комунікації;
- технологічна адаптація;
- оцінка ефективності маркетингових заходів.

Ці кроки дозволяють аграрним підприємствам оцінювати і змінювати свої маркетингові стратегії відповідно до змін на ринку в умовах кризи або воєнного конфлікту.

Даний підхід до проведення діагностики конкурентоспроможності аграрних підприємств дозволяє підприємствам у галузі сільського господарства адаптуватися до складних умов воєнного періоду, шукаючи нові можливості та стратегії, які допоможуть зберегти їхню конкурентоспроможність.

В загальному вигляді, алгоритм може виглядати приблизно так (рис. 4):

Рис. 4. Алгоритм оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах воєнного стану

Джерело: розроблено автором.

Таким чином, алгоритм оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств у воєнний період є базовим напрямком, але вимагає постійного аналізу та адаптації через непередбачуваність та швидкозмінність ситуації. Воєнний час супроводжується значними змінами на ринку, в економіці та політичному середовищі, що вимагає ретельного моніторингу та відповідного реагування.

Постійний аналіз дозволить адаптувати стратегії підприємства до змін у вимогах ринку, споживчих потребах та умовах ведення бізнесу. Важливо постійно оновлювати інформацію про зміни на ринку, дії конкурентів, та реагувати на них, змінюючи стратегії відповідно до ситуації.

Такий постійний цикл аналізу, оновлення стратегій та коригування планів дозволить аграрному підприємству пристосовуватися до непередбачуваних обставин і зберігати або покращувати свою конкурентоспроможність навіть у важких умовах війни.

Висновки. Отже, конкурентоспроможність аграрного підприємства є багатоаспектною та вимірюється складною системою показників. Це не просто кінцеві результати діяльності аграрного підприємства, але і продукт управлінських рішень на всіх рівнях його функціонування. Таким чином, проведення комплексної діагностики конкурентоспроможності аграрних підприємств створює базу для оцінки підприємства у контексті конкурентного середовища та дозволяє ідентифікувати сильні та слабкі сторони для подальшого удосконалення.

Діагностика конкурентоспроможності аграрного підприємства розглядається як комплексна, багатоаспектна категорія, яка віддзеркалює ступінь конкурентних переваг в усіх сферах діяльності підприємства за допомогою сукупності оцінювальних показників, які характеризують успішність підприємства на конкретному ринку за визначений період часу, з врахуванням умов воєнного стану, відносно аналогічних показників діяльності конкурентів.

Таким чином, своєчасно проведена комплексна діагностика конкурентоспроможності аграрного підприємства допомагає підприємству бути готовим до викликів ринку, виявляти свої переваги і слабкі місця, розробляти ефективні стратегії та плани дій для підвищення його ефективності та успішності.

Література:

1. Загорна Т.О. Економічна діагностика: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 400 с.
2. Лук'янова В.В. Сучасний стан теоретичних основ діагностики діяльності підприємств. *Економічні науки. Серія «Економіка і менеджмент»: Збірник наукових праць. ЛНТУ*. Випуск 7(26). Ч. 2. Луцьк, 2010. URL: http://www.nbuiv.gov.ua/ujrn/soc_gum/en_em/2010_7_2/22.pdf.

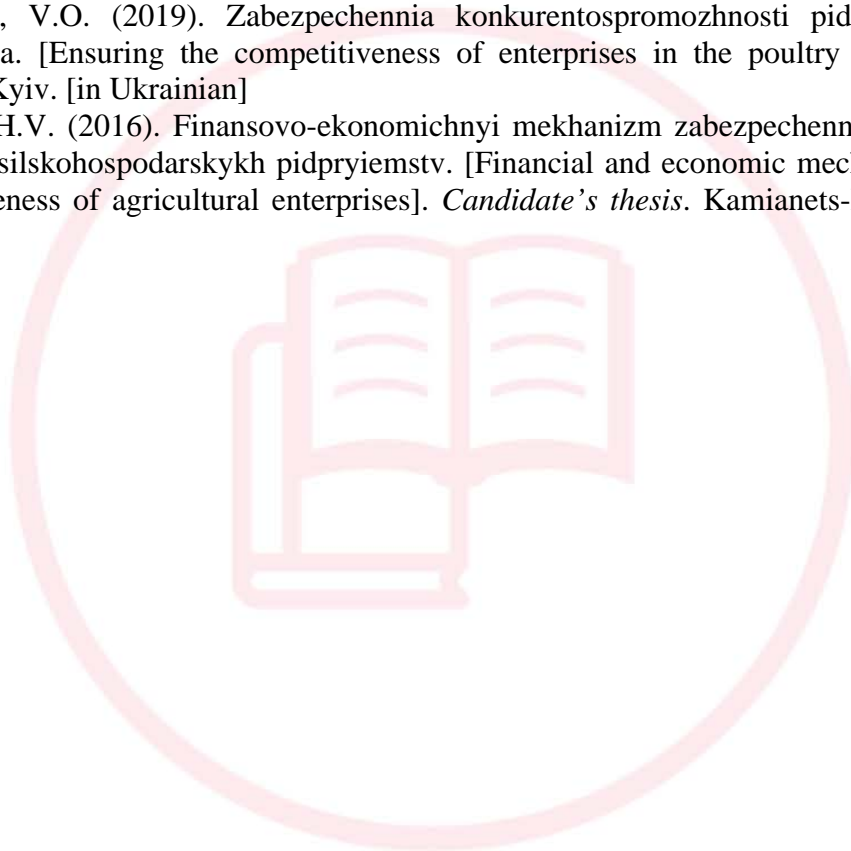
3. Кузьмін О.Є., Мельник О.Г., Романко О.П. Конкурентоспроможність підприємства: планування та діагностика: монографія. за ред. проф. Кузьміна О.Є. Івано-Франківськ, 2011. 180 с.
4. Гетьман О.О., Шаповал В.М. Економічна діагностика: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2007. 307 с.
5. Економічна діагностика: підручник / В.Л. Дикань, та ін. Харків: УкрДУЗТ, 2022. 284 с.
6. Кривов'язюк І.В. Економічна діагностика: навч. посіб. Вид. 2-ге. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 456 с.
7. Дикань В.Л., Зубенко В.О., Толстова А.В. Діагностика конкурентоспроможності підприємства та продукції: конспект лекцій. Харків: УкрДАЗТ, 2010. 42 с.
8. Міщенко А.П. Стратегічне управління: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 336 с.
9. Дяченко Т.О. Визначення конкурентоспроможності автотранспортних підприємств та стратегії її підвищення: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.07.04. Київ, 2002. 20 с.
10. Баглай І.Є. Вибір та економічне оцінювання стратегії конкуренції промислових підприємств в умовах іноземного інвестування: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.04. Львів, 2018. 24 с.
11. Дробітько Н.А. Управління конкурентоспроможністю в умовах ринкової економіки: автореф. дис... канд. екон. наук. 08.00.04. Харків: ХНЕУ, 2001. 20 с.
12. Лаготюк В.О. Забезпечення конкурентоспроможності підприємств галузі птахівництва: дис... канд. екон. наук: 08.00.04. Київ, 2019. 278 с.
13. Станко Г.В. Фінансово-економічний механізм забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств: автореф. дис.. канд. ек. наук: 08.00.04, Кам'янець-Подільський, 2016. 20 с.

References:

1. Zahorna, T.O. (2007). *Ekonomichna diahnostyka. [Economic diagnosis]*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian]
2. Lukianova, V.V. (2010). Suchanyi stan teoretychnykh osnov diahnostyky diialnosti pidpriemstv. [The current state of the theoretical foundations of enterprise diagnostics]. *Ekonomichni nauky – Economic sciences*, 7 (26). Retrieved from http://www.nbuv.gov.ua/ujrn/soc_gum/en_em/2010_7_2/22.pdf. [in Ukrainian]
3. Kuzmin, O.Ie., & Melnyk, O.H., & Romanko, O.P. (2011). *Konkurentospromozhnist pidpriemstva: planuvannia ta diahnostyka. [Enterprise competitiveness: planning and diagnosis]*. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian]
4. Hetman, O.O., & Shapoval, V.M. (2007). *Ekonomichna diahnostyka. [Economic diagnostics]*. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury. [in Ukrainian]
5. Dykan, V.L., & Tokmakova, I.V., & Ovchynnikova, V.O., & Korin, M.V., & Tolstova, A.V. (2022). *Ekonomichna diahnostyka. [Economic diagnosis]*. Kharkiv: UkrDUZT. [in Ukrainian]
6. Kryvoviazziuk, I.V. (2017). *Ekonomichna diahnostyka. [Economic diagnosis]*. (Vols. 2) Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian]
7. Dykan, V.L., & Zubenko, V.O., & Tolstova, A.V. (2010). *Diahnostyka konkurentospromozhnosti pidpriemstva ta produktsii. [Diagnostics of the competitiveness of the enterprise and products]*. Kharkiv: UkrDAZT. [in Ukrainian]
8. Mishchenko, A.P. (2004). *Stratehichne upravlinnia. [Strategic management]*. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury. [in Ukrainian]

9. Diachenko, T.O. (2002). Vyznachennia konkurentospromozhnosti avtotransportnykh pidpriemstv ta stratehii yii pidvyshchennia. [Determination of the competitiveness of motor transport enterprises and strategies for its improvement]. *Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian]
10. Bahlai, I.Ie. (2018). Vybir ta ekonomichne otsiniuvannia stratehii konkurentsii promyslovykh pidpriemstv v umovakh inozemnoho investuvannia. [Selection and economic evaluation of the strategy of competition of industrial enterprises in the conditions of foreign investment]. *Candidate's thesis*. Lviv. [in Ukrainian]
11. Drobitko, N.A. (2001). Upravlinnia konkurentospromozhnosti v umovakh rynkovoï ekonomiky. [Management of competitiveness in the conditions of a market economy]. *Candidate's thesis*. Kharkiv: KhNEU. [in Ukrainian]
12. Lahotiuk, V.O. (2019). Zabezpechennia konkurentospromozhnosti pidpriemstv haluzi ptakhivnytstva. [Ensuring the competitiveness of enterprises in the poultry industry]. *Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian]
13. Stanko, H.V. (2016). Finansovo-ekonomichnyi mekhanizm zabezpechennia konkurentospromozhnosti silskohospodarskykh pidpriemstv. [Financial and economic mechanism of ensuring competitiveness of agricultural enterprises]. *Candidate's thesis*. Kamianets-Podilskyi. [in Ukrainian]

СЕРІЯ «Право»

УДК 342.7

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-581-589](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-581-589)

Белкін Марк Леонідович адвокат, кандидат юридичних наук, докторант, Національний авіаційний університет, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-0805-9923>

Юринець Юлія Леонідівна доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного та адміністративного права, Національний авіаційний університет, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-0281-3251>

Белкін Леонід Михайлович адвокат, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, адвокат індивідуальної практики, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-8672-8147>

ЗАСТОСУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ПРИНЦИПУ НЕПРИПУСТИМОСТІ ВИСНОВУВАТИ СУДОВЕ РІШЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ НА ПРИПУЩЕННЯХ

Анотація. Згідно статті 62 Конституції України, особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Формальне застосування цих норм може навести на думку про застосовність цих принципів тільки для кримінального процесу. Однак, зокрема, у рішеннях Європейського Суду з прав людини, не робиться суттєвої межі між кримінальним і адміністративним процесом в аспекті застосовності статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Методичною основою статті є, насамперед, документальний метод, який ґрунтується на вивченні документів судових справ. Формально-юридичний метод став інструментом опрацювання правових позицій Верховного Суду, у яких відображена застосовність висновків Верховного Суду щодо застосування статті 62 Конституції України. Метою статті є дослідження правових позицій Верховного Суду щодо застосування статті 62 Конституції України. Основна

гіпотеза роботи полягає у тому, що конституційно-правовий принцип неприпустимості висновувати судові рішення в адміністративному процесі на припущеннях підлягає застосуванню і при розгляді адміністративних справ. На підставі вивчення та узагальнення постанов Верховного Суду України і Верховного Суду сформульовано висновок про те, що ще Верховний Суд України у справах адміністративної юрисдикції неодноразово висловлювався на користь застосування цього принципу і в адміністративних правовідносинах. В подальшому цю позицію підтримав і пореформений Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду. Згідно ч. 2 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Отже, висновки даної роботи мають важливе теоретичне і практичне значення, оскільки дають обґрунтовані підстави вважати, що конституційні норми щодо неприпустимості висновувати судові рішення в адміністративному процесі на припущеннях підлягають застосуванню і при розгляді адміністративних справ.

Ключові слова: кримінальний процес, адміністративний процес, Верховний Суд, правові позиції Верховного Суду, неприпустимість обґрунтувань судових рішень припущеннями

Belkin Mark Leonidovych Lawyer, Candidate of Law, doctoral student, National Aviation University, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-0805-9923>

Iurynets Juliya Leonidovna Doctor of law, professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law, National Aviation University, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-0281-3251>

Belkin Leonid Mykhailovych Lawyer, Candidate of Technical Sciences, Senior Researcher, attorney in private practice, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-8672-8147>

APPLICATION OF THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL PRINCIPLE OF INADMISSIBILITY TO CONCLUDE JUDICIAL DECISIONS IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS ON ASSUMPTIONS

Abstract. According to Article 62 of the Constitution of Ukraine, a person is considered innocent of committing a crime and cannot be subjected to criminal

punishment until his guilt is proven in a legal manner and established by a court verdict. The accusation cannot be based on evidence obtained illegally, as well as on assumptions. The formal application of these norms may suggest the applicability of these principles only to the criminal process. However, in particular, in the decisions of the European Court of Human Rights, no significant line is drawn between criminal and administrative proceedings in terms of the applicability of Article 6 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The methodological basis of the article is, first of all, the documentary method, which is based on the study of court case documents. The formal legal method became a tool for working out the legal positions of the Supreme Court, which reflected the applicability of the Supreme Court's conclusions regarding the application of Article 62 of the Constitution of Ukraine. The purpose of the article is to study the legal positions of the Supreme Court regarding the application of Article 62 of the Constitution of Ukraine. The main hypothesis of the work is that the constitutional-legal principle of the inadmissibility of basing a court decision in an administrative process on assumptions is also applicable in the consideration of administrative cases. Based on the study and generalization of the decisions of the Supreme Court of Ukraine and the Supreme Court, the conclusion was formulated that the Supreme Court of Ukraine in matters of administrative jurisdiction has repeatedly expressed itself in favour of the application of this principle in administrative legal relations. Later, this position was supported by the reformed Supreme Court as part of the panel of judges of the Administrative Court of Cassation. According to Part 2 of Art. 13 of the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges», court decisions that have entered into force are mandatory for implementation by all state authorities, local self-government bodies, their officials and employees, natural and legal entities and their associations on throughout the territory of Ukraine. Therefore, the conclusions of this work have an important theoretical and practical significance, as they provide reasonable grounds to believe that the constitutional norms regarding the inadmissibility of deriving a court decision in an administrative process on assumptions are also applicable in the consideration of administrative cases.

Keywords: criminal process, administrative process, Supreme Court, legal positions of the Supreme Court, inadmissibility of justifications of court decisions by assumptions

Постановка проблеми. Згідно статті 62 Конституції України, особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях.

Формальне застосування цих норм може навести на думку про застосовність цих принципів тільки для кримінального процесу. Однак, зокрема, у рішеннях Європейського Суду з прав людини, наприклад, у рішенні від 19.11.2015 у справі «Михайлова проти Росії», не робиться суттєвої межі між кримінальним і адміністративним процесом в аспекті застосовності статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (пункт 65). Тому питання застосування/незастосування вимоги статті 62 Конституції України в частині неприпустимості висновувати судові рішення на припущеннях і при розгляді адміністративних справ є актуальним. Про вирішення цього питання у наукових статтях і публікаціях невідомо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботі [1] здійснена спроба узагальнення принципів адміністративного права. Зазначається, що для того, щоб принципи адміністративного права були не лише основоположними ціннісними орієнтирами нормативно-правового регулювання, а мали використання як практико-прикладний засіб регулювання прав та обов'язків учасників конкретних адміністративно-правових відносин, вони потребують конкретизації під час судового правозастосування у світлі відповідних фактичних обставин та застосовного законодавства, результати чого, **особливо якщо вони походять від найвищого суду**, матимуть керівний вплив на організацію та порядок здійснення публічного адміністрування. З іншого боку, конституційно-правовий принцип неприпустимості висновувати судові рішення в адміністративному процесі на припущеннях також потенційно може бути визнаний принципом адміністративного права, якщо це буде підтримано судами найвищого рівня.

Варто зазначити, що у статті 62 Конституції України принцип презумпції невинуватості безпосередньо пов'язується з принципом неприпустимості висновувати судові рішення на припущеннях. До аналогічного висновку щодо кримінального процесу приходять Сербіна Н.О. [2], яка зазначає, що відповідно до вітчизняного кримінального процесуального законодавства, однією з засад **презумпції невинуватості** є те, що обвинувачення не може ґрунтуватися на засадах, одержаних незаконним шляхом, а також на **припущеннях**, що покладено в основу вимог законності й обґрунтованості реалізації норм права [2, с. 69]. Далі авторка приходять до висновку, що презумпція невинуватості має діяти не лише для випадків обвинувачення у вчиненні злочину, але й у разі притягнення осіб до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень і потребує законодавчої ініціативи.

При цьому, дійсно, на необхідності дотримання принципу презумпції невинуватості як такого в адміністративно-деліктному провадженні наголошується у низці наукових робіт [3-5]. Однак дотримання принципу

презумпції невинуватості, взагалі, і принципу неприпустимості висновувати судові рішення в адміністративному процесі на припущеннях, зокрема, в адміністративних провадженнях за Кодексом адміністративного судочинства (далі – КАС) України не досліджувалося.

Метою цієї статті є з'ясування правових позицій Верховного Суду з приводу застосування принципу неприпустимості висновувати судові рішення в адміністративному процесі на припущеннях в адміністративних провадженнях за КАС України.

Виклад основного матеріалу. Згідно ч. 2 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Згідно ч. 5 ст. 242 КАС України, при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках Верховного Суду. Отже, якщо певні процесуальні норми прямо не містяться у процесуальних кодексах, ці норми, як вказано вище, можуть походити «**від найвищого суду**» [1].

Так, згідно ч. 3 ст. 373 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, обвинувальний вирок **не може ґрунтуватися на припущеннях** і ухвалюється лише за умови доведення у ході судового розгляду винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Разом із тим, безпосередньо у Кодексі адміністративного судочинства України такої чи аналогічної норми немає.

При цьому парадокс полягає у тому, що у Цивільному процесуальному кодексі України аналогічна норма передбачена. Так, згідно ч. 6 ст. 81 цього Кодексу, доказування не може ґрунтуватися на припущеннях.

Разом із тим, у Кодексі України про адміністративне порушення (КУпАП) такої чи аналогічної норми також немає.

Натомість ще Верховний Суд України у справах адміністративної юрисдикції неодноразово висловлювався на користь застосування принципу неприпустимості висновувати судові рішення в адміністративному процесі на припущеннях. Зокрема, у Постанові від 01 червня 2010 року № 21-300во10 Колегії суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України [6] вказано, що *«вирішуючи правові спори у справах цієї категорії, суд повинен досліджувати правомірність рішення суб'єкта владних повноважень на момент його прийняття (вчинення) та не може обґрунтовувати юридичну правильність (правомірність) таких актів із урахуванням подій, які сталися, або могли статися у майбутньому. Рішення суду не може ґрунтуватися на припущеннях і домислах, а також тих фактичних обставинах, які на*

момент його ухвалення хронологічно ще не відбулися, проте ймовірно могли мати місце у майбутньому».

Більше того, на даний момент накопичена певна судова практика у колегій суддів Касаційного **адміністративного** суду.

Так, у Постановах Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного **адміністративного** суду від 22 грудня 2021 року у справі № 822/2506/17, адміністративне провадження № К/9901/45922/18 (пункт 48) [7], від 07 липня 2022 року у справі № 1940/1347/18, адміністративне провадження № К/9901/22208/19 [8] та багатьох інших вказано: **«Суд касаційної інстанції звертає увагу на те, що встановлюючи наявність або відсутність фактів, якими обґрунтовувалися вимоги чи заперечення, визнаючи одні та відхиляючи інші докази, суди повинні належним чином мотивувати свої висновки та враховувати, що доказування не може ґрунтуватися на припущеннях»**.

У Постанові від 01 жовтня 2019 року у справі № 751/1237/16-а, адміністративне провадження № К/9901/5002/18 Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного **адміністративного** суду вказано (відповідач – митна служба) [9]: **«Відповідно до статті 62 Конституції України вина особи, яка притягається до відповідальності, має бути доведена належними доказами, а не ґрунтуватись на припущеннях, усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь»**.

У пунктах 35-37 Постанови від 25 липня 2019 року у справі № 523/5624/16-а, адміністративне провадження № К/9901/23025/18 Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного **адміністративного** суду вказано [10] (відповідач – Державна служби з питань праці):

«35. Основним спірним питанням в межах справи є надання належної правової оцінки встановленим фактичним обставинам справи щодо правомірності винесення постанови про накладання адміністративного стягнення № 430 від 13 квітня 2016 року.

36. Частиною другою статті 19 Конституції України встановлено, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

37. Згідно ч. 3 ст. 62 Конституції України обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь».

Таким чином, Верховний Суд сформував усталену правову позицію, відповідно до якої при розгляді адміністративних справ підлягає застосуванню конституційно-правовий принцип неприпустимості висновувати судові рішення в адміністративному процесі на припущеннях.

Зокрема, у Постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 13 грудня 2023 року у справі № 638/17380/19, провадження № 61-10017св23, наведені можливі критерії, що, звичайно не є вичерпними, які можуть вказувати на те, що судові рішення висновується припущеннями. Так, у Постанові «Верховний Суд звертає увагу апеляційного суду на недопустимість використання у судовому рішенні слів «навіть», «якби», оскільки це є припущенням» [11].

Висновки. Конституційно-правовий принцип неприпустимості висновувати судові рішення в адміністративному процесі на припущеннях тісно пов'язаний із забезпеченням презумпції невинуватості особи. При цьому цей принцип підлягає застосуванню не тільки у кримінальному процесі, як це прямо слідує із норми статті 62 Конституції України, але й в адміністративному процесі, про що свідчить усталена правова позиція Верховного Суду. Згідно ч. 5 ст. 242 КАС України, при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановах Верховного Суду.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку – аналіз судової практики Верховного Суду у даному напрямку в адміністративно-деліктних відносинах.

Література:

1. Дояр Є.В. Принципи адміністративного права: засади тлумачення та конкретизація змісту. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2022. № 3.
2. Сербіна Н.О. Презумпція невинуватості як об'єктивне правоположення у правозастосовчій діяльності. Право і суспільство. 2018. № 4. С. 66-70.
3. Ковалів М.В. Провадження у справах про адміністративні правопорушення. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2013. № 3. С. 240-248.
4. Сокурєнко О. Презумпція невинуватості як елемент захисту прав особи в адміністративній діяльності. Адміністративне право і процес. 2017. № 7. С. 73-76.
5. Берназюк Я. Презумпція та фікція в адміністративному судочинстві: проблема розмежування понять. Національна школа суддів. 2023. Режим доступу: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/presentatia_bernaziuk_PRESUMPTION.pdf
6. Постанова Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України від 01 червня 2010 року у справі № 21-300во10. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10120864>
7. Постанова Верховного Суду від 22 грудня 2021 року у справі № 822/2506/17, адміністративне провадження № К/9901/45922/18. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102127165>
8. Постанова Верховного Суду від 07 липня 2022 року у справі № 1940/1347/18, адміністративне провадження № К/9901/22208/19. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105158478>

9. Постанова Верховного Суду від 01 жовтня 2019 року у справі № 751/1237/16-а, адміністративне провадження № К/9901/5002/18. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84704455>.

10. Постанова Верховного Суду від 25 липня 2019 року у справі № 523/5624/16-а, адміністративне провадження № К/9901/23025/18. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83244245>.

11. Постанова Верховного Суду від 13 грудня 2023 року у справі № 638/17380/19, провадження № 61-10017св23. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115722808>.

References:

1. Doiar Ye.V. (2022). Pryntsypy administratyvnoho prava: zasady tлумachennia ta konkretyzatsiia zmistu [Principles of administrative law: principles of interpretation and specification of content]. Problemy suchasnykh transformatsii. Serii: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia – Problems of modern transformations. Series: Law, Public Management and Administration, 3 [in Ukrainian].

2. Serbina N.O. (2018). Prezumpsiia nevinovatosti yak obiektyvne pravopolozhennia u pravozastosovchii diialnosti [Presumption of innocence as an objective rule of law in law enforcement activities]. – Pravo i suspilstvo – Law and society, 4, 66-70 [in Ukrainian].

3. Kovaliv M.V. (2013). Provdzhennia u spravakh pro administratyvni pravoporushennia [Proceedings in cases of administrative offenses]. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Serii yurydychna – Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. Legal series, 3, 240-248 [in Ukrainian].

4. Sokurenko O. (2017). Prezumpsiia nevinovatosti yak element zakhystu prav osoby v administratyvni diialnosti [Presumption of innocence as an element of protection of individual rights in administrative activities]. Administratyvne pravo i protses – Administrative law and process, 7, 73-76 [in Ukrainian].

5. Bernaziuk Ya. (2023). Prezumpsiia ta fiktsiia v administratyvnomu sudochynstvi: problema rozmezhuвання poniat [Presumption and fiction in administrative proceedings: the problem of distinguishing concepts]. Natsionalna shkola suddiv – National School of Judges, Retrieved from: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/presentatia_bernaziuk_PRESUMPTION.pdf [in Ukrainian]

6. Postanova Sudovoi palaty v administratyvnykh spravakh Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 01 chervnia 2010 roku u spravi № 21-300vo10 [Resolution of the Judicial Chamber in Administrative Cases of the Supreme Court of Ukraine dated June 1, 2010 in case No. 21-300vo100]. Retrieved from: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10120864>

7. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 22 hrudnia 2021 roku u spravi № 822/2506/17, administratyvne provadzhennia № К/9901/45922/18 [Resolution of the Supreme Court of December 22, 2021 in case No. 822/2506/17, administrative proceeding No. К/9901/45922/18]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102127165>

8. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 07 lypnia 2022 roku u spravi № 1940/1347/18, administratyvne provadzhennia № К/9901/22208/19 [Resolution of the Supreme Court dated July 7, 2022 in case No. 1940/1347/18, administrative proceeding No. К/9901/22208/19]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105158478>

9. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 01 zhovtnia 2019 roku u spravi № 751/1237/16-а, administratyvne provadzhennia № К/9901/5002/18 [Resolution of the Supreme Court dated October 1, 2019 in case No. 751/1237/16-а, administrative proceeding No. К/9901/5002/18]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84704455>.

10. Постанова Верховного Суду від 25 липня 2019 року у справі № 523/5624/16-а, адміністративне провадження № К/9901/23025/18 [Resolution of the Supreme Court of July 25, 2019 in case No. 523/5624/16-a, administrative proceeding No. K/9901/23025/18]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83244245>.

11. Постанова Верховного Суду від 13 грудня 2023 року у справі № 638/17380/19, провадження № 61-10017sv23 [Resolution of the Supreme Court of December 13, 2023 in case No. 638/17380/19, proceeding No. 61-10017cb23]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115722808>.

УДК 351.746.2

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-590-603](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-590-603)

Вінгловська Олена Іванівна кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри публічного та приватного права навчально-наукового гуманітарного інституту, Таврійський національний університет ім. В.І.Вернадського, вул. Джона Маккейна, 33, м. Київ, 01042, тел.: (044) 529-05-16, <https://orcid.org/0009-0007-2517-6271>

ПРИВАТНІ ДЕТЕКТИВНІ ЗАХОДИ ЯК ОДИН З ДІЄВИХ ЗАСОБІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Анотація. В статті розкрито сутність приватних детективних заходів, які вважаються одним із дієвих засобів протидії корупційним правопорушенням. З'ясовано, що велику частину подібних правопорушень не вдається встановити саме через небажання громадян звертатися до правоохоронних органів із повідомленням про випадки корупції, та, крім того, в результаті часткової бездіяльності суб'єктів протидії корупції стосовно запобігання, виявлення і документування корупційних дій, насамперед за фактами скоєння корупційних правопорушень. Розкрито сутність поняття «корупція» та «детективна діяльність». Визначено, що детективна діяльність – невід'ємний елемент цілісної системи новітньої розшукової діяльності в переважній частині світових держав.

Проаналізовано сутність поняття «детектив» та визначено, що детектива сприймають як особу, котра має стосунок насамперед до правоохоронної системи. Наведено головні особливості, які відрізняють приватну детективну діяльність від правоохоронної діяльності, зокрема приватна детективна діяльність провадиться відповідно до договірної основи та розрахована на те, щоб одержати прибуток; приватна детективна діяльність ґрунтується на договірних відносинах; приватній детективній діяльності характерні в основному запобігаючи ознаки.

Визначено ризики, що постають в рамках превентивної діяльності державних детективів, зокрема відсутність політичної волі щодо профілактики корупції (брак послідовності й пріоретизації; незацікавлення і неготовність посадовців до запобігання корупції); заангажованість у політичному контексті; відхід від мети запобігання злочинності й концентрування на розв'язанні винятково корпоративних й власних інтересів; зловживання службовими повноваженнями і (або) їх перевищення.

Обґрунтовано необхідність узаконення такого виду діяльності в Україні, що дасть змогу не тільки скоротити число корупційних правопорушень, а також покращити змоги громадян України та їхніх об'єднань щодо захисту власних законних прав та інтересів, примножити надходження до бюджету завдяки сплаті податків суб'єктами приватної детективної діяльності, сприятиме покращенню криміногенної обстановки.

Ключові слова: корупція, корупційні правопорушення, детектив, детективна діяльність, особливості, ризики.

Vinhlovska Olena Ivanivna Candidate of legal sciences, associate professor, professor of the department of public and private law of the educational and scientific humanitarian institute, Tavri National University named after V. I. Vernadskyi, St. John McCain, 33, Kyiv, 01042, tel.: (044) 529-05-16, <https://orcid.org/0009-0007-2517-6271>

PRIVATE DETECTIVE ACTIVITIES AS ONE OF THE EFFECTIVE MEANS OF COMBATING CORRUPTION OFFENSES

Abstract. The article reveals the essence of private detective activities, which are considered one of the effective means of countering corruption offenses. It was found that a large part of such offenses cannot be established precisely because of the reluctance of citizens to contact law enforcement agencies with a report on cases of corruption, and, in addition, as a result of the partial inaction of anti-corruption actors regarding the prevention, detection and documentation of corrupt actions, primarily on the facts of committing corruption offences. The essence of the concept of "corruption" and "detective activity" is revealed. It was determined that detective activity is an integral element of the integrated system of the latest investigative activities in most of the world's countries.

The essence of the concept of "detective" was analyzed and it was determined that a detective is perceived as a person who is primarily related to the law enforcement system. The main features that distinguish private detective activity from law enforcement activity are given, in particular, private detective activity is conducted in accordance with the contractual basis and is designed to make a profit; private detective activity is based on contractual relations; private detective activity is characterized mainly by preventive features.

The risks arising within the preventive activities of state detectives are identified, in particular the lack of political will to prevent corruption (lack of consistency and prioritization; lack of interest and unwillingness of officials to prevent corruption); involvement in the political context; moving away from the goal of crime prevention and focusing on solving exclusively corporate and personal interests; abuse of official powers and (or) exceeding them.

The need to legalize this type of activity in Ukraine is substantiated, which will make it possible not only to reduce the number of corruption offenses, but also to improve the ability of Ukrainian citizens and their associations to protect their own legal rights and interests, to increase budget revenues thanks to the payment of taxes by subjects of a private detective agency activity, will contribute to the improvement of the criminogenic situation.

Keywords: corruption, corruption offenses, detective, detective activity, features, risks.

Постановка проблеми. Процес інтеграції в європейську спільноту продовжує залишатися незмінним і пріоритетним напрямом у внутрішній і зовнішній політиці України. Зважаючи на це, беручи до уваги досить інтенсивну динаміку євроінтеграції, що існують протягом останніх років, терміново вважається потреба в розробці й ухваленні українським законодавцем ряду нормативно-правових актів з метою виконання великого обсягу умов, встановлених Європейським Союзом. А саме, йдеться про вирішення проблеми вибіркового правосуддя, боротьбу з корупцією, покращення інвестиційного й бізнес-клімату та інше.

На сьогодні одна з основних перепон на шляху до вступу України в Європейський Союз – корупція. Передусім вражаючим є кількісний показник правопорушень у корупційній сфері, котрий кожного року швидко збільшується. Оптимальним варіантом протистояння такому негативному суспільному феномену стало б залучення до співпраці з державними органами суб'єктів приватної детективної діяльності, котрі би виявляли та запобігали проявам корупції. Проте в Україні, на жаль, до цього часу немає законодавчого акта, котрий би регламентував створення та порядок провадження приватної детективної діяльності певними суб'єктами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дану проблематику досліджували чимало науковців, зокрема В.М. Бесчастний, С.О. Бичін, О.О. Болгов, С.С. Вітвіцький, І.Б. Гончаренко, С.К. Даниленко, В.С. Ковальський, Ю.О. Михайлова, Є.С. Назимко, П.О. Попов, М.О. Семенишин, Д.О. Сіренко, В.О. Черков, С.С. Юрко та інші. Проте у деяких дослідженнях охоплено тільки загальні нюанси цієї тематики й здійснено аналіз тільки певних законопроектів, що були актуальними для цих авторів у той період. Через це можливо стверджувати про неналежний рівень наукових напрацювань в згаданій галузі, що зумовлює актуальність цього дослідження.

Метою статті є розкриття сутності приватних детективних заходів як один з дієвих засобів протидії корупційним правопорушенням.

Виклад основного матеріалу. Корупція – одна з основних проблем, яка викликає занепокоєння колег з Європи та ставить під загрозу майбутню

євроінтеграцію України. Також обсяги корупції загрожують національній безпеці України і не сприяють розвитку авторитету держави. Невід'ємним компонентом корупції є правопорушення, що мають з нею зв'язок. В Україні згадане явище проникло у велику кількість галузей життя суспільства. Зважаючи на це (особливо протягом останнього часу), велику увагу зосереджують на покращенні існуючих і пошуку нових форм та методів протидії корупції.

Згідно із Законом України «Про запобігання корупції», корупція – це використання особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 ст. 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [1].

Це дає змогу стверджувати, що під зазначене описання підпадає будь-хто, незалежно від фаху, хто володіє певними повноваженнями для вирішення питань, використовуючи свою посаду на власний розсуд (чиновник, депутат, суддя, співробітник правоохоронних органів, адміністратор, екзаменатор, лікар тощо). Головним стимулом поширення корупції є можливість отримання економічного прибутку, зв'язаного з використанням владних повноважень, а головним стримуючим чинником – ризик викриття і покарання. Тому треба чітко усвідомлювати, що корупція існувала і буде існувати, що вона має різні рівні і в кожному випадку, для виявлення цих протиправних дій, потрібен власний підхід. Водночас усіх, хто пов'язаний із корупційними правопорушеннями, об'єднують грошові потоки, які можливо відстежити. Також важливу роль відіграє психотип людини та її ставлення до отримання неправомірної вигоди за зловживання своїм службовим становищем [2].

Згідно з даними Transparency international Ukraine, у 2022 році Україна отримала 33 бали зі 100 можливих в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index — CPI). Цей показник зріс на один бал, і тепер Україна посідає 116 місце зі 180 країн у CPI. Варто зазначити, що за останні 10 років показник України зріс на 8 балів. Агресія з боку росії стала своєрідним іспитом для усіх українських державних інституцій, у тому числі й для органів антикорупційної системи, створених уже після Революції Гідності. Робота антикорупційних органів, попри деякі обмеження, зумовлені воєнним часом, все одно відбувалася, а її результати були помітними. Серед безперечних позитивів 2022 року можна згадати ухвалення державної Антикорупційної стратегії, довгоочікуване призначення керівника Спеціалізованої антикоруп-

ційної прокуратури (САП), що стало рушійною силою для активізації розслідувань щодо топ-корупції. Також свою ефективність показав Вищий антикорупційний суд – за 2022 рік суд розглянув 49 справ, із яких 37 – із винесенням вироків [3].

Водночас варто не забувати, що результативного ефекту в боротьбі з корупційними правопорушеннями можливо добитися тільки в разі активної підтримки громадськості антикорупційних органів. Справа в тому, що одна з особливостей корупційних правопорушень – дуже значний ступінь латентності. Велику частину подібних правопорушень не вдається встановити саме через небажання громадян звертатися до правоохоронних органів із повідомленням про випадки корупції, та, крім того, в результаті часткової бездіяльності суб'єктів протидії корупції стосовно запобігання, виявлення і документування корупційних дій, насамперед за фактами скоєння корупційних правопорушень.

Стаття 3 Конституції України проголошує, що людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [4].

Отже, українець недемократичним і негуманним є позбавлення громадян права звертатися для проведення розслідування чи вирішення інших не заборонених законом особистих питань (у цивільних, адміністративних, господарських і кримінальних провадженнях) до приватних детективних структур. У такому разі в людини відсутній вибір та є лише один шлях – звернення до карально-адміністративного апарату, який сьогодні є уособленням усієї системи правоохоронних органів (поліції, органів безпеки, прокуратури та ін.). При цьому «каральний» означає той державний орган, який виконує покладене на нього завдання в боротьбі з правопорушеннями шляхом викриття винних, притягнення їх до відповідальності з метою покарання останніх. Тобто кінцевою метою дій усіх цих державних органів є недопущення вчинення або розкриття здійснених правопорушень та обов'язкове покарання осіб, що їх учинили [5].

Таким чином, найкращим варіантом для виходу з обставин, які виникли в секторі боротьби з корупційними правопорушеннями, стало б введення в державі законодавчого акта, який визначає порядок організації приватної детективної діяльності. Детективна діяльність – невід'ємний елемент цілісної системи новітньої розшукової діяльності в переважній частині світових держав. Проте в Україні подібна діяльність доволі довго не існувала.

Формування інституту приватної детективної діяльності актуальне в першу чергу в розрізі запобігання злочинності в Україні. На жаль, сьогоднішні

інститути державних детективів (слідчих) не спроможні повністю втілювати кримінально-правову політику, зважаючи на ряд процесуальних нюансів, які мають зв'язок з чітким на рівні законодавства встановленим порядком виконання завдань і функцій. Безумовно, збільшення переліку суб'єктів запобігання кримінально-протиправній діяльності у державі збільшить змоги з'ясування законодавчих прогалів та, крім того, визначить додаткові галузі, які не повною мірою є захищеними від протиправного впливу. Таким чином, розвиток приватних детективних агентств – один з потенційно дієвих способів покращення кримінологічної політики в країні.

У сучасному законодавстві України відсутнє визначення поняття «детектив», яке є основоположним для нашого дослідження. Тому звернемося до доктринальних джерел з цієї тематики. Сучасні українські енциклопедичні видання визначають детектива (англ. detective – сищик, від disclosure – розкриття) як агента розшуку, сищика. Детектив сприймається як особа, яка має відношення передусім до правоохоронної системи [6].

Детектив – агент карного розшуку поліції, сищик. «Детективом» називають співробітника поліцейських структур деяких зарубіжних країн, переважно організованих на основі англосаксонської системи права, країн Британської Співдружності, фахівців з розслідування злочинів, які здійснюють збір інформації про факти, що можуть бути використані в суді як докази. Детектив має багато спільного із професією слідчого в українській правовій системі, але діяльність детектива традиційно мала більш універсальний характер. Детектив поєднує в собі оперативного працівника та слідчого. Кримінальний процес США та Великої Британії не містить таких стадій як дізнання чи досудове слідство та чіткого розмежування слідчої та оперативно-розшукової діяльності. Тому, детектив може поєднувати огляди, обшуки, допити з аудіо-, відеоконтролем особи, спостереженням за особою чи, наприклад, використовувати конфіденційне співробітництво [7].

Суть зазначених визначень дозволяє стверджувати, що детектива сприймають як особу, котра має стосунок насамперед до правоохоронної системи. В той же час приватна детективна діяльність ризичується з правоохоронною діяльністю, яку провадять державні органи, за наступними особливостями:

- 1) приватна детективна діяльність провадиться відповідно до договірної основи та розрахована на те, щоб одержати прибуток;
- 2) приватна детективна діяльність ґрунтується на договірних відносинах, де конкретно встановлені межі та час утворення й припинення згаданих відносин;
- 3) особам, котрі провадять приватну детективну діяльність, не делеговані повноваження посадових осіб правоохоронних органів, а у випадку порушення

своїх обов'язків вони несуть відповідальність в іншому порядку, ніж посадові особи державних правоохоронних органів;

4) приватній детективній діяльності характерні в основному запобігаючі ознаки. Компетенція згаданих структур завершується (переходить до державних органів) у тому випадку, коли скоєно злочинні дії щодо клієнта.

С. С. Юрко під визначає поняття приватної детективної діяльності, як незалежної професійної діяльності, що становить систему пошукових заходів, які здійснюються приватними детективами на договірних засадах із приводу надання детективних послуг та із застосуванням технічних засобів. До змісту приватної детективної діяльності, як правило, входять послуги зі збору відомостей по кримінальних провадженнях на договірній основі з учасниками процесу, розшук осіб, які переховуються від судочинства, а також розшук викраденого майна клієнта. Разом із тим, приватна детективна діяльність має більш різноплановий характер. Сучасні детективні агентства, крім того, надають послуги із: вивчення ринку, пошук і збір інформації для клієнтів з метою підготовки ділових переговорів, з'ясування фінансового стану, рівня реальної кредитоспроможності і надійності існуючих та потенційних ділових партнерів; відтворення для замовника втраченої (зниклої) інформації з питань його приватних інтересів; пошук і збір біографічних та інших відомостей про осіб – потенційних або існуючих клієнтів і партнерів замовника послуг; захист замовників (суб'єктів господарювання) від підприємницького шпигунства та інших проявів недобросовісної конкуренції; з'ясування обставин розголошення комерційної, банківської, науково - технічної або іншої інформації, що становить службу, комерційну або особисту приватну таємницю; пошук і виявлення фактів протиправного використання прав інтелектуальної власності, які є власністю замовника; встановлення авторів і відправників анонімних листів, поширювачів відомостей, що ганьблять окремих осіб; пошук боржників та осіб, які ухиляються від виконання своїх договірних обов'язків [8].

С. К. Даниленко приватною детективною діяльністю називає діяльність, яку здійснюють на договірній основі з метою отримання прибутку особи, які не наділені повноваженнями посадових осіб правоохоронних органів і в разі порушення своїх обов'язків несуть відповідальність в іншому порядку, ніж посадові особи державних правоохоронних органів. В Україні сьогодні цілком легально діють приватні нотаріуси, приватні адвокати, приватні юридичні контори, приватні охоронні фірми, які здійснюють охорону фізичних осіб, рухомого й нерухомого майна, але при цьому приватної детективної діяльності досі не існує. Водночас, за неофіційними відомостями, у всіх регіонах нашої країни працює кілька тисяч приватних детективів і приватних детективних агентств [9].

І. Б. Гончаренко та Ю. О. Михайлова пропонують під приватною детективною (розшуковою) діяльністю розуміти передбачена законом та дозволена органами Національної поліції України підприємницьку діяльність приватних детективів або приватних детективних підприємств (агентств) щодо надання клієнтам на платній договірній основі детективних послуг з метою захисту їхніх законних прав та інтересів [10].

В той же час, попри ряд переваг під час формування зазначеного інституту, потрібно зауважити на існуванні ризиків порушення прав та свобод громадян під час діяльності приватних детективних агентств. Неможливо залишити поза увагою також певні ризики, що постають в рамках превентивної діяльності державних детективів. До них можливо зарахувати: відсутність політичної волі щодо профілактики корупції (брак послідовності й пріоретизації; незацікавленість і неготовність посадовців до запобігання корупції); заангажованість у політичному контексті; відхід від мети запобігання злочинності й концентрування на розв'язанні винятково корпоративних й власних інтересів; зловживання службовими повноваженнями і (або) їх перевищення.

Таким чином, можливо говорити про те, що діяльність державних детективів, зважаючи на вичерпний перелік способів взаємодії зі сторонами й іншими учасниками кримінального провадження наразі є невідповідним запитам сучасної держави й суспільства. В той же час превентивна діяльність приватних детективів теж має недоліки й певні ризики, до котрих належать зловживання наданими правами проведення детективної (розшукової) діяльності; витік приватних даних; головність корпоративних інтересів у ході напрацювання проєкту Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність»; незважання на нормативному рівні на обов'язки стосовно запобігання злочинності; самоусунення від лінії запобіжної діяльності та інше.

Аналізуючи сучасний стан надання детективних послуг в Україні, дослідники зазначають, що де-юре приватної детективної діяльності в Україні не існує, тоді як де-факто ціла армія цілком професійних сищиків проводить численні розслідування на замовлення клієнтів. За лічені дні детективні агентства обіцяють знайти зниклу людину, викрити якусь аферу, установити факт подружньої зради, допомогти під час розслідування карних справ та навіть викрити й задокументувати факт корупційного діяння. Проте з юридичної точки зору вони діють поза межами правового поля, оскільки їхня діяльність не врегульована жодним нормативно-правовим актом. Приватна детективна діяльність визнана на державному рівні в багатьох країнах. Скажімо, в Британії кількість приватних охоронних й детективних фірм удвічі перевищує кількість працівників поліції. У США приватні служби безпеки (в лавах яких налічується понад 1,1 млн працівників) мають бюджет, що на 50%

перевищує бюджет усіх поліцейських органів країни. Проте в нашій державі ситуація дещо інша. Наразі в Україні (за неофіційними даними) вже нараховується кілька тисяч приватних детективів та детективних агентств: ТОВ «УДС», «Центр правової допомоги», «ЛЕГІОН», «Кратос», «Українська група пошуку», «НЛС», «Спрут» тощо. Водночас вітчизняні шерлоки холмси (на відміну від закордонних побратимів) не сприяють і найближчим часом навряд чи зможуть сприяти загальному оздоровленню криміногенної ситуації. Проблема не лише у відсутності «іхнього» закону [11]. Таким чином, в даному разі наочним вважається «зворотній ефект» – брак відповідного нормативно-правового акта, котрий би врегулював функціонування цих суб'єктів, зумовлює як умисне, так і несвідоме порушення ними діючого законодавства в різних галузях.

Інститут приватної детективної діяльності нині є предметом уваги науковців і фахівців у галузі надання правоохоронних послуг. Починаючи з 2000 р., законодавцем було розроблено, зареєстровано та подано на голосування декілька законопроектів, які регламентують порядок організації та здійснення приватної розшукової діяльності в нашій державі, більшість з яких не отримали необхідної кількості голосів у парламенті. Виключенням є хіба що останній проект Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність», зареєстрований у Верховній Раді України 28 грудня 2015 р. під № 3726 (далі – Законопроект), за який у першому читанні віддали свої голоси 233 народні депутати. Ураховуючи неоднозначність думок, велику кількість критики та нарікань, що почали надходити з експертного середовища стосовно змісту законопроекту, було прийняте рішення направити останній на доопрацювання в Комітет ВРУ з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності. У 2018 році даний Закон було відхилено [12].

Натомість у 2020 році Верховною Радою України було одержано проект Закону про приватну детективну діяльність № 3010 від 4 лютого 2020 р., який визначає правові засади організації та здійснення приватної детективної діяльності, спрямованої на забезпечення захисту прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб шляхом надання приватних детективних послуг, встановлює права та обов'язки суб'єктів правовідносин, а також особливості державного контролю в цій сфері. Згідно із с. 1 даного Законопроекту, приватна детективна діяльність – це незалежна професійна діяльність приватного детектива або діяльність детективного агентства щодо надання замовникам приватних детективних послуг з метою забезпечення захисту їх прав та законних інтересів на платній договірній основі в порядку, визначеному цим Законом [13].

У ст. 13 Законопроекту наведено перелік приватних детективних послуг, які дозволяється надавати суб'єктам приватної детективної діяльності, зокрема:

1) збирання, фіксування та дослідження відомостей, необхідних для розгляду справ у кримінальному, цивільному, господарському, адміністративному судочинстві;

2) вивчення ринку, пошук і збір інформації з відкритих джерел з метою підготовки ділових переговорів замовника, з'ясування фінансової платоспроможності, майнового стану та благонадійності потенційних ділових партнерів;

3) з'ясування біографічних та інших даних, що характеризують особу, стосовно окремих громадян (за їхньої письмової згоди) при укладенні ними трудових та інших договорів із замовником приватних детективних послуг, виявлення їхніх ділових зв'язків, у тому числі з конкурентами замовника, в Україні та за кордоном;

4) пошук осіб, місцезнаходження яких невідоме, з'ясування причин та обставин їх зникнення, можливостей і умов їх повернення, розшук осіб, які втратили родинні або дружні зв'язки;

5) спостереження за поведінкою неповнолітніх, недієздатних, обмежено дієздатних або осіб з інвалідністю на замовлення їх законних представників.

б) розшук зниклого майна, предметів і тварин;

7) здійснення заходів з відтворення втраченої (зниклої) інформації з питань законних прав та інтересів замовника;

8) виявлення фактів незаконного (несанкціонованого) збирання інформації з метою використання відомостей, що становлять комерційну таємницю замовника, або їх розголошення, а також фактів незаконного (несанкціонованого) збирання конфіденційної інформації стосовно фізичних осіб;

9) пошук, виявлення та фіксування фактів незаконного використання прав інтелектуальної власності, що належать замовнику, а також випадків недобросовісної конкуренції;

10) пошук боржників та осіб, які ухиляються від виконання своїх договірних зобов'язань, а також належного їм майна та інших активів.

11) забезпечення захисту інформації з обмеженим доступом (комерційної, професійної таємниці) замовника приватних детективних послуг.

12) перевірка достовірності наданої страхувальниками страховим компаніям інформації про обставини заявлених страхових випадків;

13) збір інформації яка може бути підставою для звернення замовника приватних детективних послуг до уповноважених органів виконавчої та/або судової влади з метою захисту його законних прав і інтересів.

14) консультування з надання приватних детективних послуг [14].

Розвиток в Україні приватної детективної діяльності – незворотний процес. Доказ цього – напрацювання й подання на розгляд парламенту України декількох законопроектів щодо детективної діяльності із окресленням головних підстав її провадження, переліку послуг, що повинні надавати

суб'єкти такої діяльності, контролю й відповідальності за її реалізацією. Тривале та штучне гальмування узаконення детективної діяльності непоправно шкодить не лише вже наявним суб'єктам приватної детективної діяльності й охочим провадити такий вид підприємництва, а й інтересам громадян, котрим необхідні такі послуги, та, крім того, державним інтересам й іміджу України в системі міжнародних відносин. Через це в Україні постала потреба якнайбільш швидкого ухвалення Закону "Про приватну детективну діяльність".

Погоджуємося з думкою В.О. Черков та П.О. Попов, які вважають, що приватна детективна (розшукова) діяльність повинна бути ліцензованою, оскільки така діяльність пов'язана із здійсненням заходів, які можуть торкатися сфери приватного життя людини, інтересів юридичної особи, комерційної та банківської таємниці, а, відповідно, потребує особливого регулювання та контролю. Вивчаючи зарубіжний досвід законодавчого регулювання приватної детективної діяльності можна побачити, що у більшості країн світу така діяльність потребує ліцензування. Так, у США, в переважній більшості штатів (40 з 50), для здійснення детективних функцій необхідна спеціальна ліцензія, яка видається владою даного штату та, за умов наявності такої ліцензії, детектив має право займатися охоронно-пошуковою діяльністю (в залежності від класу ліцензії) тільки на території того штату, де він отримав ліцензію. Відтак, на прикладі зарубіжних країн спостерігаємо як даний інститут, що на сьогодні, на жаль, не знайшов законодавчого врегулювання в Україні, функціонує та продуктивно діє поряд з державними правоохоронними органами інших держав, не породжуючи ані "хаосу", ані будь-яких колізій у державній правоохоронній діяльності. При цьому, національне законодавство України повинно самостійно розвиватися у напрямку врегулювання суспільних відносин, пов'язаних з приватною детективною діяльністю, враховуючи наявний законодавчий та практичний досвід зарубіжних країн. У цьому процесі слід обов'язково, враховувати характер правової системи нашої держави, особливості українського менталітету, рівень правосвідомості громадян тощо [15].

Висновки. Таким чином, у будь-якої особи мати бути вибір, тому що, окрім правової (соціальної) справедливості, є, крім того, особиста (моральна) справедливість. Під останньою варто розглядати суб'єктивне відношення потерпілої особи до правопорушника й особисте розуміння міри відповідальності останнього. Не завжди потерпілий прагне того, щоб настали негативні правові наслідки для його кривдника у формі обмежень особистого, майнового або іншого плану. Крім того, для будь-якої особи має бути альтернативний варіант щодо суб'єкта звернення у випадку порушення особистих прав і свобод. Відсутність інституту приватної детективної

діяльності є неприпустимою в правовій державі, де найвища соціальна цінність – це людина, а основна мета – формування громадянського суспільства зі значним ступенем правової й моральної культури. Отже, розвиток в Україні приватної детективної діяльності – незворотний процес. Натомість тривале та штучне сповільнення узаконення детективної діяльності непоправно шкодить не лише вже наявним суб'єктам приватної детективної діяльності й охочим провадити такий вид підприємництва, а й інтересам громадян, котрим необхідні такі послуги, та, крім того, державним інтересам й іміджу України в системі міжнародних відносин. Через це узаконення такого виду діяльності в Україні дасть змогу не тільки скоротити число корупційних правопорушень, а також покращити змоги громадян України та їхніх об'єднань щодо захисту власних законних прав та інтересів, примножити надходження до бюджету завдяки сплаті податків суб'єктами приватної детективної діяльності, сприятиме покращенню криміногенної обстановки. Також ухвалення Закону України «Про приватну детективну діяльність» буде сприяти покращенню іміджу України на міжнародній арені як держави, де забезпечені всі відповідні умови для того, щоб громадяни реально могли захистити свої права, свободи й законні інтереси.

Література:

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
2. Болгов Р.О. Приватна детективна діяльність у запобіганні корупції. URL: <https://www.burorus.com/index.php/articles/153-detective-against-corruption>.
3. Офіційний сайт Transparency international Ukraine. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/#/>.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
5. Сіренко Д.О. Приватні детективні (розшукові) заходи як ефективний засіб протидії адміністративним корупційним правопорушенням. *Право і суспільство*. 2017. № 2(2). С. 100-104.
6. Семенишин М.О., Бесчастний В.М., Вітвіцький С.С., Бичін С.О., Назимко Є.С. Детективна діяльність в механізмі запобігання злочинності: монографія. Київ : ВД «Дакор», 2020. 160 с.
7. Юрко С.С. Недержавна охоронна і правоохоронна діяльність в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 250 с.
8. Юрко С.С.. Недержавна охоронна і правоохоронна діяльність в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 250 с.
9. Даниленко С. К. Поняття, зміст детективних послуг та перспективи їх розвитку в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 3. С. 84-86.
10. Гончаренко І. Б., Михайлова Ю. О. Проблемні питання законодавчих пропозицій щодо легалізації приватної детективної діяльності в Україні. *Публічне право*. 2016. № 2. С. 196-203.

11. Ковальський В.С. Приватний детектив. URL: <http://www.imzak.org.ua/articles/article/id/2136>.
12. Сіренко Д.О. Приватні детективні (розшукові) заходи як ефективний засіб протидії адміністративним корупційним правопорушенням. *Право і суспільство*. 2017. № 2(2). С. 100-104.
13. Проект Закону про приватну детективну діяльність від 4 лютого 2020 р. № 3010. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68051.
14. Проект Закону про приватну детективну діяльність від 4 лютого 2020 р. № 3010. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68051.
15. Черков В.О., Попов П.О. Приватна детективна діяльність в розвинутих країнах світу. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2010. Вип. 2. С. 248-259.

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii» [The Law of Ukraine «On prevention of corruption»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> [in Ukrainian].
2. Bolhov, R.O. (2016). Pryvatna detektyvna diialnist u zapobihanni koruptsii [Private detective activity in the prevention of corruption]. (n.d.). *burorus.com*. Retrieved from <https://www.burorus.com/index.php/articles/153-detective-against-corruption> [in Ukrainian].
3. Sait Transparency international Ukraine [Site of Transparency international Ukraine]. *cpi.ti-ukraine.org*. Retrieved from <https://cpi.ti-ukraine.org/#/> [in Ukrainian].
4. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
5. Sirenko, D.O. (2017). Pryvatni detektyvni (rozshukovi) zakhody yak efektyvnyi zasib protyidii administratyvnykh koruptsiinym pravoporushenniam [Private detective (investigative) activities as an effective means of combating administrative corruption offenses]. *Pravo i suspilstvo – Law and society*, 2(2), 100-104 [in Ukrainian].
6. Semenyshyn, M.O., Beschastnyi, V.M., Vitvitskyi, S.S., Bychin, S.O., & Nazymko, Ye.S. (2020). *Detektyvna diialnist v mekhanizmi zapobihannia zlochynnosti* [Detective activity in the crime prevention mechanism]. Kyiv : VD «Dakor» [in Ukrainian].
7. Iurko, S.S. (2017). *Nederzhavna okhoronna i pravookhoronna diialnist v Ukraini* [Non-state security and law enforcement activities in Ukraine]. Odesa: Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia» [in Ukrainian].
8. Iurko, S.S. (2017). *Nederzhavna okhoronna i pravookhoronna diialnist v Ukraini* [Non-state security and law enforcement activities in Ukraine]. Odesa: Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia» [in Ukrainian].
9. Danylenko, S.K. (2015). Poniattia, zmist detektyvnykh posluh ta perspektyvy yikh rozvytku v Ukraini [Concept, content of detective services and prospects for their development in Ukraine]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys – South Ukrainian legal journal*, 3, 84-86 [in Ukrainian].
10. Honcharenko, I.B., & Mykhailova, Yu.O. (2016). Problemni pytannia zakonodavchykh propozytsii shchodo lehalizatsii pryvatnoi detektyvnoi diialnosti v Ukraini [Problematic issues of legislative proposals regarding the legalization of private detective activity in Ukraine]. *Publichne pravo – Public law*, 2, 196-203 [in Ukrainian].
11. Kovalskiy, V.S. (2012). Pryvatnyi detektyv [Private detective]. (n.d.). *imzak.org.ua*. Retrieved from <http://www.imzak.org.ua/articles/article/id/2136> [in Ukrainian].

12. Sirenko, D.O. (2017). Pryvatni detektyvni (rozshukovi) zakhody yak efektyvnyi zasib protydivi administratyvnyim koruptsiinym pravoporushenniam [Private detective (investigative) activities as an effective means of combating administrative corruption offenses]. *Pravo i suspilstvo – Law and society*, 2(2), 100-104 [in Ukrainian].

13. Proekt Zakonu pro pryvatnu detektyvnu diialnist [Draft of the Law on Private Detective Activities]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68051 [in Ukrainian].

14. Proekt Zakonu pro pryvatnu detektyvnu diialnist [Draft of the Law on Private Detective Activities]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68051 [in Ukrainian].

15. Cherkov, V.O., & Popov, P.O. (2010). Pryvatna detektyvna diialnist v rozvynutykh krainakh svitu [Private detective activity in the developed countries of the world]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka – Bulletin of E. O. Didorenko Luhansk State University of Internal Affairs*, 2, 248-259 [in Ukrainian].

УДК 342.9

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-604-616](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-604-616)

Гаран Ольга Володимирівна доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та господарського права, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, тел.: (067) 999-54-25, <https://orcid.org/0000-0002-6757-6309>

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Анотація. Стаття присвячена дослідженню адміністративно-правового механізму державно-приватного партнерства в контексті інноваційних підходів. Адміністративно-правовий механізм державно-приватного партнерства визначається як цілісна система стратегічних напрямків впливу учасників на суспільні відносини. Його мета полягає у встановленні рівноправних партнерських відносин між державним та приватним секторами, спрямованих на досягнення спільних цілей через конкретну взаємодію. Визначено, що адміністративно-правовий механізм ДПП складається з взаємопов'язаних елементів, які створюють правові умови для учасників державно-приватного партнерства. Підкреслено, що є необхідність оновлення моделі адміністративно-правового механізму державно-приватного партнерства. Акцент робиться на наступних компонентах: 1) Нормативно-правове регулювання; 2) Розвиток інституційної бази; 3) Заходи та способи створення умов функціонування ДПП; 4) Адміністративні процедури. Доведено, що оновлення моделі адміністративно-правового механізму ДПП спрямоване на врахування сучасних викликів та підвищення ефективності механізму, сприяючи стійкому та взаємовигідному розвитку ДПП. Звертається увага на тому, що орієнтація на новітні підходи відкриває можливості для гнучкості та адаптації, сприяючи еволюції юридичного підходу до вирішення складних сучасних викликів. Тому, сучасні реалії вимагають перегляду підходів до моделі адміністративно-правового механізму державно-приватного партнерства. Зазначено, що на змістовне наповнення адміністративно-правового механізму ДПП впливає принцип партисипативності, який ґрунтується на взаєморозумінні та визнанні взаємних інтересів усіх учасників відносин у сфері ДПП. Визначено, що наукове дослідження новаторських механізмів є актуальним для підвищення ефективності ДПП та відповідності європейським стандартам, що дозволяє вдосконалити систему управління в цьому контексті. Зазначено, що

застосування інноваційних підходів до адміністративно - правового механізму ДПП дає можливість розкрити нові перспективи та забезпечити оптимальний пошук інноваційних рішень.

Ключові слова: адміністративно-правовий механізм, державний партнер, адміністративно – правове регулювання, державно-приватне партнерство, інвестиції, партнерство, приватний партнер, будівництво та експлуатація транспортних шляхів

Haran Olha Volodymyrivna Doctor of Juridical Sciences, Professor the Department of Administrative and Commercial Law, Odesa I. I. Mechnikov National University, Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odesa, tel. : (067) 999-54-25, <https://orcid/0000-0002-6757-6309>

INNOVATIVE APPROACHES TO THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP

Abstract. The article is devoted to the study of the administrative-legal mechanism of public-private partnership in the context of innovative approaches. The administrative-legal mechanism of public-private partnership is defined as a holistic system of strategic directions of influence of participants on social relations. Its purpose is to establish equal partnerships between the public and private sectors aimed at achieving common goals through concrete interaction. It was determined that the administrative-legal mechanism of the PPP consists of interconnected elements that create legal conditions for the participants of the public-private partnership. It is emphasized that there is a need to update the model of the administrative-legal mechanism of public-private partnership. Emphasis is placed on the following components: 1) Normative and legal regulation; 2) Development of the institutional base; 3) Measures and methods of creating the conditions for the functioning of PPPs; 4) Administrative procedures. It is proven that updating the model of the administrative and legal mechanism of the PPP is aimed at taking into account modern challenges and increasing the effectiveness of the mechanism, contributing to the sustainable and mutually beneficial development of the PPP. Attention is drawn to the fact that focusing on the latest approaches opens up opportunities for flexibility and adaptation, contributing to the evolution of the legal approach to solving complex modern challenges. Therefore, modern realities require a review of approaches to the model of the administrative-legal mechanism of public-private partnership. It is noted that the content of the administrative and legal mechanism of PPPs is affected by the principle of participation, which is based on mutual understanding and recognition of the mutual interests of all participants in relations in the field of PPPs. It was determined that the scientific study of innovative

mechanisms is relevant for increasing the efficiency of PPPs and compliance with European standards, which allows improving the management system in this context. It is noted that the application of innovative approaches to the administrative and legal mechanism of the PPP makes it possible to open new perspectives and ensure the optimal search for innovative solutions.

Keywords: administrative-legal mechanism, state partner, administrative-legal regulation, public-private partnership, investment, partnership, private partner, construction and operation of transport routes.

Постановка проблеми. Одним із ефективних засобів отримання фінансових ресурсів є застосування державно-приватного партнерства, «оскільки у більшості випадків державі не вистачає власних ресурсів, щоб повноцінно виконувати всі покладені на неї функції, а існування природної монополії й відсутність конкуренції на ринку негативно відображається на якості, вартості та своєчасності надання послуг, виникає об'єктивна необхідність у пошуку інноваційних підходів подолання цих обмежень» [1, с. 101].

На рівні законодавства, в контексті ДПП, є потреба у визначенні і удосконаленні механізмів адміністративно-правового регулювання, що стосуються реалізації гарантованих державою прав учасників державно-приватного партнерства. Розгляд поняття та складових цього механізму не тільки має вагомий практичний вагу для подальшого вдосконалення законодавства України та розвитку науки адміністративного права, але й сприяє збагаченню правозастосовчої практики в даній сфері.

В той же час, пошук оптимальних інструментів впливу на економіку України повинен урахувати процеси євроінтеграції. Актуальність проблем удосконалення адміністративно-правового регулювання в секторі національної економіки наголошує на необхідності доктринального аналізу для своєчасного та ефективного вирішення цих викликів із урахуванням раціональності діяльності для підвищення її ефективності.

Акцентуючи увагу на цьому, слід відзначити, що актуальність даного дослідження також полягає і у можливості, яку воно відкриває, а саме у можливості провести аналіз теоретичних аспектів та юридичної практики, оцінити погляди адміністративістів, та визначити поняття механізму адміністративно-правового регулювання діяльності державно-приватного партнерства в сучасних умовах

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика державно-приватного партнерства в контексті адміністративно-правового механізму досліджувалась у наукових працях І. Барбір, І. Брайловського, Н. Бондаря, А. Бровдія, М. Білика, І. Дробот, Д. Горобець, В. Головка, А. Домбровської, І. С. Грищенко, Килимника, Т. Коляди, В.В. Круглова, Ю. Мех, М. Соколова,

І. Петрова, Є. Чорного та інших. Досліджуючи питання трансформації змісту адміністративного права, слід зауважити, що питання визначення адміністративно-правових засад державно-приватного партнерства не отримали належного доктринального вивчення. Нові реалії та виклики сучасності потребують глибшого осмислення цих аспектів в контексті еволюції адміністративно-правової науки та практики. Урахування цих аспектів сприятиме формулюванню концепції, яка відповідає сучасним вимогам та динаміці розвитку адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства.

Метою статті є встановлення сучасного погляду на адміністративно-правового механізму державно-приватного партнерства.

Виклад основного матеріалу. Розвиток сучасної економіки обумовлює необхідність визначення ступеня втручання держави у функціонування ринків з метою забезпечення їх конкурентоспроможності. В умовах загострення глобальної економічної кризи приватний сектор набуває статусу рівноправного партнера держави у виконанні стратегічних завдань соціально-економічного розвитку країни [2]. Адміністративно-правове забезпечення будь-якої сфери суспільних відносин повинна відповідати обраним стратегіям виконавчо-розпорядчої діяльності в цілому. На стан адміністративно-правового регулювання ДПП впливають, з одного боку, обрані концепції розвитку держави (такі як цифровізації суспільства, застосування суб'єктами господарювання принципів соціально відповідального бізнесу, реалізовувати проектів бізнесу таким чином, щоб враховувати можливі екологічні наслідки тощо), а з іншого – зовнішні фактори. Глобалізація суспільних відносин призводить до розмиття національних кордонів. У таких умовах вирішення питань ДПП та пошук універсальних методів їх вирішення стають необхідністю, але потребують врахування основних цифрових трендів, а саме: «дані, які стають головним джерелом конкурентоспроможності; розвиток сфери Інтернету речей (*Internet of things, IoT*); цифрові трансформації як окремих бізнесів, так і цілих секторів; економіка спільного користування (*sharing economy*); віртуалізація фізичних інфраструктурних ІТ-систем; штучний інтелект (ШІ, з англ. *artificial intelligence, або AI*); цифрові платформи» [3].

Доречно буде звернути увагу на позицію О.Є. Кононова, який визначає стратегічні підходи до досягнення стійкого росту на прикладі будівельної сфері, зокрема, через впровадження інноваційних технологій та вдосконалення будівельних процесів. Він підкреслює важливість створення умов для залучення інвестицій та розвитку партнерських відносин з іноземними партнерами.

«Серед зазначених напрямків виділено: впровадження стратегії коопетиції (стратегії розвитку організованого інституційного багаторівневого

господарства, керованого із застосуванням ринкових методів) для суб'єктів будівельної галузі України; використання інноваційних елементів управління (... передавання процесів звітування, будівництва в онлайн - режимі ... тощо); застосування екологізації будівельної діяльності (екологічні матеріали. ...))» [4, с. 67]. Стратегія, яка сприяє інноваційній відкритості значно збільшує зв'язки між суб'єктами структури в контексті обміну знаннями, незалежно від відстані між ними і рівня подібності [5]. Вчені активно враховують потреби практики та визнають важливість якісного правозастосування. Це призвело до розвитку різних підходів у сфері адміністративно-правового регулювання, враховуючи і теоретичні, і юридичні аспекти цього процесу із урахуванням раціональності діяльності для підвищення її ефективності.

Багатогранні й складні завдання, які повинна вирішувати економіка в умовах хронічної нестачі фінансових ресурсів та потреби відновлення країни після завершення повномасштабної війни, вимагають не тільки переосмислення існуючих, але й створення принципово нових, науково обґрунтованих форм і методів управління, застосування яких давало б змогу досягати бажаних кінцевих результатів. На змістовне наповнення адміністративно-правового механізму ДПП впливає принцип партисипативності. «Партисипативне управління широко використовується в сучасному менеджменті. Термін *«Participative Management»* означає управління, засноване на участі всіх працівників організації в прийнятті управлінських рішень» [6, с. 47].

Публічне управління стикається із складністю, різнобічністю та взаємозалежністю проблем, що вимагає інноваційних підходів для ефективного вирішення визначених завдань. Основну відмінність між загальною системою управління та інноваційною системою управління ДПП науковці вбачають у тому, що остання полягає у встановленні та використанні всіма суб'єктами відносин пріоритетів якості: якості умов, якості процесу та якості результатів цього процесу. Партисипативне управління, ґрунтоване на взаєморозумінні та визнанні взаємних інтересів усіх учасників відносин, є ключовим стимулом для інтеграції цих інтересів та активізації зацікавленості сторін у досягненні високих результатів. Це виражається у різних формах: участь у доходах (бюджетах) та збитках; участь у прибутках і власності; участь в управлінні. Хоча кожна з цих форм може функціонувати ізольовано, їхнє оптимальне поєднання забезпечує досягнення синергетичного ефекту. Взаємодія цих аспектів дозволяє створювати унікальне середовище, де спільна відповідальність, підтримка та взаємодія стають основою успішного функціонування організації. Цей синергетичний підхід впливає на культуру взаємодії, забезпечуючи ефективну та стійку динаміку управлінського процесу.

Партисипативне управління, на думку науковців та практиків, є одним з найперспективніших напрямів сучасного управління у різних галузях суспільної діяльності – бізнесі, освіті, соціальних відносинах [6] тощо.

Сьогодні адміністративне право виступає важливим регулятором, незалежно від того, наскільки деталізованим є його положення. Основна мета полягає в організації ефективного функціонування владних інституцій та досягненні результативності їх соціально-упорядковуючих впливів. Адміністративне право визначає рамки та сприяє оптимізації владних процесів управління та спрямоване на забезпечення ефективності публічних інституцій та їх результативності, сприяючи гармонійному розвитку суспільства.

Тобто, орієнтація на новітні підходи відкриває можливості для гнучкості та адаптації, сприяючи еволюції юридичного підходу до вирішення складних сучасних викликів. Сучасні реалії вимагають перегляду підходів до моделі адміністративно-правового механізму державно-приватного партнерства. Нинішні виклики та можливості вимагають оновлення цієї моделі, щоб вона була більш адаптованою до потреб сучасного суспільства та сприяла б ефективному взаємодії між державними та приватними секторами.

В цілому, адміністративно-правовий механізм державно-приватного партнерства можна розглядати як інтегровану систему взаємодіючих напрямів, спрямованих на цілеспрямований вплив уповноважених суб'єктів на суспільні відносини. Ця система орієнтована на визначення рівноправних партнерських відносин сторін з метою досягнення спільних цілей, враховуючи конкретний публічний інтерес. Вона застосовує нормативно-правові можливі способи та засоби для створення підґрунтя для повноцінної реалізації моделі державно-приватного партнерства в конкретному секторі взаємодії.

Більшість науковців до структури механізму адміністративно-правового регулювання відносять такі основні елементи: 1) норми адміністративного права; 2) адміністративно-правові відносини; 3) реалізацію прав та обов'язків; 4) акти застосування адміністративно-правових норм. Поряд із цим виокремлюються факультативні елементи механізму адміністративно-правового регулювання: принципи адміністративно-правового регулювання, мета та завдання, функції, методи, форми та структури (суб'єкти) адміністративно-правового регулювання [7]; практична діяльність апаратів, служб та окремих працівників [8, с.17]; юридичний факт [9]; акти тлумачення норм адміністративного права [10, с. 17]; принципи, інструменти, методи регулювання, а також процедури і алгоритми реалізації діяльності [11] тощо. Інші дослідники до елементів механізму правового регулювання відносять правові санкції щодо порушників норм права [12]; законність, правосвідомість, правову культуру [13] та інше.

Підсумовуючи, приходимо до висновку про необхідність оновлення моделі адміністративно-правового механізму державно-приватного партнерства, фокусуючись на його змінних характеристиках, зокрема – на підходах до окремих компонентів адміністративно-правового механізму та їх

інтерпретації. Звертається увага на змінні характеристики адміністративно-правового механізму, де визначаються такі елементи: (1) Нормативно-правове регулювання забезпечення державно-приватного партнерства у конкретній сфері; (2) Інституційне забезпечення державно-приватного партнерства у визначеному секторі діяльності; (3) Заходи та способи створення умов та підтримки державно-приватного партнерства відповідно до специфіки сфери діяльності; (4) Адміністративні процедури, що супроводжують державно-приватне партнерство в певній галузі діяльності.

Ю.В. Мех звертає увагу, що «Формування оновленого бачення зазначених складових полягатиме в наступному. Нормативно-правове (підзаконне) регулювання забезпечення державно-приватного партнерства ... держави обов'язково враховує міжнародні стандарти, а точніше стандарти Європейського Союзу, що спричинено інтеграцію України. Відтак, цим елементом адміністративно-правового механізму набуто нових рис та форм, спричинених євроінтеграцією» [14, с. 104].

Увага до питання правового механізму ДПП пов'язана із тим, що дана форма співпраці держави і бізнесу має ряд переваг і виступає потужним інструментом вирішення публічних інтересів.

«До основних переваг ДПП належать: фінансові вигоди для органів державної влади та ОМС, соціально-економічні вигоди для територіальної громади, а також політичні переваги; Окремі рентабельні проекти ДПП можуть виступати джерелом надходження нових фінансових ресурсів завдяки розподілу прибутку між приватним оператором (партнером) та органами влади/ОМС. Таким чином, проект може реалізовуватись, не створюючи тягаря для бюджету, а вивільнені бюджетні ресурси можуть спрямовуватись на інші цілі, такі як охорона здоров'я, освіта, та інші соціальні проекти; Прискорена реалізація проектів дозволить швидше отримати ефект для громади від впровадження нових послуг чи підвищення якості існуючих та сприятиме збільшенню приватних інвестицій та економічному розвитку регіону; ДПП змінює роль уповноважених органів державної влади/ОМС з органу, який володіє та експлуатує, в орган, який адмініструє і контролює. Це дозволяє державним органам влади та ОМС підвищити рівень якості державних і комунальних послуг, зменшивши при цьому видатки державного/місцевого бюджету, у т.ч. витрати людських ресурсів на надання цих послуг»[15, с.5-6].

Першою складовою адміністративно-правового механізму державно-приватного партнерства є нормативно-правове регулювання забезпечення державно-приватного партнерства у конкретній сфері.

Бачення такого елемента адміністративно-правового механізму як нормативно-правове регулювання забезпечення державно-приватного партнерства у конкретній сфері відбувається крізь призму виокремлення

рівнів законодавчого регулювання. Таким чином, на даний час, загальне нормативне підґрунтя ДПП сформовано чотирма загальними законами (Цивільним кодексом України, Господарським кодексом України, Законами України «Про державно-приватне партнерство та «Про концесію») та підзаконними актами, зокрема: а) Постановами Кабінету Міністрів України від 11.04.2011 № 384 «Деякі питання організації здійснення державно-приватного партнерства» (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 22.04.2020 № 294 «Про внесення змін до Порядку проведення аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства»); (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 20.05.2020 № 401 «Про внесення змін до Порядку проведення конкурсу з визначення приватного партнера для здійснення державно-приватного партнерства щодо об'єктів державної, комунальної власності та об'єктів, які належать Автономній Республіці Крим»); від 16.02.2011 № 232 «Про затвердження Методики виявлення ризиків здійснення державно-приватного партнерства, їх оцінки та визначення форми управління ними»; України від 01.07.2020 № 541 «Про затвердження Порядку заміни приватного партнера (концесіонера) за договором, укладеним в рамках державно-приватного партнерства (концесійним договором)»; від 22.07.2020 № 621 «Про затвердження Порядку повернення концесієдавцю об'єкта концесії після припинення дії концесійного договору»; від 12.08.2020 № 706 «Про затвердження Методики розрахунку концесійних платежів»; від 09.10.2020 № 950 «Про затвердження Порядку залучення радників для підготовки проекту, що здійснюється на умовах концесії»; від 20.08.2021 № 909 «Про порядок проведення концесійного конкурсу та конкурентного діалогу в електронній торговій системі»; від 04.11.2022 № 1241 «Про затвердження Порядку ведення Реєстру довгострокових зобов'язань у рамках державно-приватного партнерства»; від 08.02.2023 № 117 «Про затвердження Порядку прийняття рішення про надання державної підтримки здійснення державно-приватного партнерства»; від 14.03.2023 № 222 «Про затвердження Порядку спрямування коштів на підготовку проектів державно-приватного партнерства та виконання довгострокових зобов'язань у рамках державно-приватного партнерства щодо об'єктів державної власності»; б) Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 07.06.2016 № 944 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо застосування Методики виявлення ризиків здійснення державно-приватного партнерства, їх оцінки та визначення форми управління ними»; в) Наказами Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 26.05.2020 № 986 «Про затвердження Порядку подання державними партнерами (концесієдавцями) щорічного звіту про виконання договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства, у тому числі

концесійного договору» ; від 22.12.2020 № 2721 «Про затвердження Порядку конкурсного відбору незалежних експертів»; г) Наказом Міністерства економіки України від 14.12.2021 № 1067 «Про затвердження Методики аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства».

На сучасному етапі розвитку відносин у сфері ДПП також важливим викликом є необхідність створення відповідного інституційного середовища, яке визначало б чіткі рамки та повноваження органів влади на всіх етапах проектного циклу. Однією з першочергових задач є встановлення чіткої відповідальності для центральних і місцевих органів влади, які залучаються до реалізації проектів ДПП.

Н. Ю. Цибульник зазначає, що « удосконалення адміністративно-правового регулювання суспільних відносин, яких пов'язано з здійсненням управління ... можливе в частині реформування інституційного механізму ... шляхом його структуризації, налагодження взаємодії між окремими суб'єктами, що наділені повноваженнями ..., поширення практики використання цифрових технологій у їх діяльності тощо» [16, с. 84].

Тому, важливо визначити ролі та обов'язки органів влади на різних етапах проектів, починаючи від ініціювання та планування і закінчуючи впровадженням та моніторингом. Це створить прозоре та ефективне управління проектами, забезпечуючи високий ступінь відповідальності кожного учасника.

Окрім того, для ефективності роботи інституцій, які здійснюють ДПП, варто впроваджувати систему об'єктивних критеріїв оцінки їх діяльності. Розгляд системи критеріїв дозволить оцінити не лише кількісний аспект укладання договорів, але й якість управління, ступінь досягнення поставлених цілей та забезпечення сталого розвитку.

Такий підхід до інституційного середовища ДПП дозволить створити систему, де владні структури і бізнес можуть ефективно співпрацювати на користь розвитку інфраструктурних та соціально значущих проектів, забезпечуючи максимальну вигоду для суспільства та стійкий економічний розвиток.

Третім компонентом правового механізму державно-приватного партнерств є заходи та способи створення умов та підтримки ДПП. Створення умов та підтримки державно-приватного партнерства здійснюється відповідно до сучасного підходу до розуміння інструментів, що можуть застосовуватися суб'єктами владних повноважень. Ці інструменти визначаються та адаптовані до концепції цифровізації економіки, суспільства. Застосування цифрового інструментарію стає обов'язковим для органу публічної влади, враховуючи принципи цифрової економіки.

На даний час, «існують два сценарії розвитку цифрової економіки України залежно від оцінки критичності та необхідності здійснення швидких та глибоких змін у традиційному економічному укладі: а) інерційний (еволюційний) та б) цільовий (форсований). У разі реалізації інерційного сценарію українська економіка залишиться неефективною, триватиме трудова міграція та «відтік мізків», українська продукція програє конкуренцію на зовнішніх ринках. Україна залишиться на задвірках цивілізації. Цільовий (форсований) сценарій передбачає перехід української економіки до цифрової за 3–5 років»[3].

Четвертим компонентом правового механізму забезпечення діяльності є адміністративні процедури, які супроводжують державно-приватне партнерство. Тому, вивчення адміністративних процедур, пов'язаних з державно-приватним партнерством, потребує комплексного оновлення у зв'язку із впровадженням нових правових норм, зокрема: 1) Закону України «Про адміністративні процедури», який деталізує загально-правові умови проведення будь-яких адміністративних заходів; 2) Системи підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють конкретні аспекти адміністративних процедур у контексті реалізації державно-приватного партнерства. Зокрема, вони охоплюють сферу виконання інспекційних повноважень у сфері контролю та нагляду, таких як наслідки перевірок господарської діяльності та застосування стягнень. Також, вони стосуються застосування адміністративних процедур, пов'язаних із проектами державно-приватного партнерства, таких як отримання дозволів, ліцензій, вирішення земельних питань, участь приватного партнера у тендерних процедурах у рамках ДПП, концесійних конкурсів, процедури заміни приватного партнера (концесіонера) за угодою, укладеною в рамках ДПП (концесійна угода) та інші [17].

Висновки. Сучасні тенденції розвитку України вимагають значущих змін у правовому механізмі впровадження державно-приватного партнерства (ДПП). В цілому, адміністративно-правовий механізм державно-приватного партнерства можна визначити як систему взаємопов'язаних стратегічних напрямків впливу учасників на суспільні відносини щодо установавання рівноправних партнерських відносин між сторонами і це спрямовано на досягнення спільних цілей шляхом конкретної взаємодії державного та приватного секторів, використовуючи нормативно можливі засоби та методи, які створюють підґрунтя для повноцінної реалізації моделі державно-приватного партнерства в конкретному секторі взаємодії. Адміністративно-правовий механізм складається зі взаємопов'язаних елементів, створює правові умови для учасників ДПП здійснювати свої суб'єктивні права та виконувати обов'язки. Підкреслюючи це, приходимо до висновку про

необхідність оновлення моделі адміністративно-правового механізму ДПП, зосереджуючись на його змістовних характеристиках та їх інтерпретації. Акцент зроблений на змістовних ознаках адміністративно-правового механізму, де визначаються такі складові: 1) Нормативно-правове регулювання – це забезпечення державно-приватного партнерства через систему чіткого та сучасного нормативно-правового законодавства. 2) Інституційне забезпечення – це розвиток інституційної бази для ефективного функціонування та розвитку ДПП. 3) Заходи та способи створення умов функціонування ДПП – це сукупність заходів та підходів для створення сприятливих умов і підтримки ДПП. 4) Адміністративні процедури. Це оновлення моделі націлене на врахування сучасних викликів та підвищення ефективності механізму, сприяючи стійкому та взаємовигідному розвитку ДПП. Важливо акцентувати, що є необхідність у дослідженні інноваційних механізмів, спрямованих на підвищення ефективності ДПП у відповідності з європейськими стандартами. Аналіз та впровадження таких новаторських підходів дозволять вдосконалити систему управління та регулювання, забезпечуючи взаємовигідні умови для всіх сторін у рамках державно-приватного партнерства.

Література:

1. Дробот І. О., Барбір І. М. Механізм державно-приватного партнерства у сфері транспортної інфраструктури України. *Ефективність державного управління*. 2019. Вип. 4. Ч.1 С. 98–109. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/959591> (дата звернення: 20.01.2024).
2. Концепція розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013-2018 роки : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2013 р. № 739-р . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/739-2013-%D1%80#Text>
3. Україна 2030E - країна з розвинутою цифровою економікою. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoju.html> (дата звернення 20.01.2024)
4. Кононова О. Є. Оцінка ефективності впровадження стратегії коопетиції суб'єктів будівельної галузі України за рахунок партнерського об'єднання. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки», 2020. № 4 (36). Т. 2 .С. 59-69.*
5. Grynko, T., Shevchenko, T., Pavlov, R., Shevchenko V. & Pawliszczy, D. The impact of collaboration strategy in the field of innovation on the effectiveness of organizational structure of healthcare institutions. *Knowledge and Performance Management*. 2020. No 4(1), 37–51. doi: 10.21511/kpm.04(1).2020.04
6. Патинська-Попета, М. (2021). Упровадження в Україні європейських стандартів партисипативного управління територіальними громадами. *InterConf*. (42). 74-79. URL: <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.02.2021.007> (дата звернення 23.01.2024).
7. Федорова К. І. Адміністративно-правове регулювання приватної нотаріальної діяльності в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» . К., 2008. 17 с.
8. Головін А. П. Адміністративно-правове регулювання діяльності міліції громадської безпеки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». К., 2004. 20 с.

9. Коваль Л. В. Адміністративне право: курс лекцій [для студ. юрид. вузів та фак-в] 3-є вид. К. : Вентурі, 1998. 208 с.
10. Ярмакі Х. П. Адміністративно-наглядова діяльність міліції в Україні : монограф. Одеса : Юрид. літ-ра, 2006. 336 с.
11. Присяжнюк А. Й. Адміністративно-правовий механізм забезпечення економічної безпеки держави. *Форум права*. 2011. № 1. С. 808–813. URL : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11praiebd.pdf> (дата звернення : 19.01.2024).
12. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [ред. кол. : Ю. С. Шемшученко та ін.]. К. : Укр. енцикл., 2003. Т. 5 : П-С. 736 с.
13. Шестопалова Л. М. Теорія держави і права : навч. посібник. К. : Прецедент, 2006. 197 с.
14. Мех Ю. В. Сучасний погляд на формування моделі адміністративно-правового механізму державно-приватного партнерства в секторі безпеки держави. *Наука і техніка сьогодні*. № 14(28) (2023). С.101-110. URL : <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/8215> (дата звернення : 19.01.2024).
15. Державно-приватне партнерство як механізм реалізації нової регіональної політики: можливості застосування та практичні аспекти підготовки і впровадження інвестиційних проектів. URL : https://rdpa.regionet.org.ua/images/129/PPP_report_U-LEAD_30_10_2017.pdf (дата звернення : 19.01.2024).
16. Цибульник Н.Ю. Шляхи удосконалення адміністративно-правового регулювання суспільних відносин в секторі безпеки. *Журнал східноєвропейського права*. 2023. № 117. С.84-90.
17. Інфраструктура та державно-приватне партнерство. URL : <https://jurimex.ua/ua/practice/infrastruktura-ta-derzhavnoprivatne-partnerstvo> (дата звернення : 19.01.2024).

References:

1. Drobot, I. O. & Barbir, I. M. (2019). Mekhanizm derzhavno-pryvatnoho partnerstva u sferi transportnoi infrastruktury Ukrainy [The mechanism of public-private partnership in the field of transport infrastructure of Ukraine]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia – Efficiency of public administration*. 4(1). 98–109. Retrieved from <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/959591> [in Ukrainian].
2. Kontseptsiia rozvytku derzhavno-pryvatnoho partnerstva v Ukraini na 2013-2018 roky. (2013). [Concept of development of public-private partnership in Ukraine for 2013-2018]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/739-2013-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
3. Ukraina 2030E – kraina z rozvynutoiu tsyfrovoyu ekonomikoju (2020).[Ukraine 2030E is a country with a developed digital economy] *strategy.uifuture.org* Retrieved from <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoju.html> [in Ukrainian].
4. Kononova, O. Ye. (2020). Otsinka efektyvnosti vprovadzhennia stratehii kooperatsii sub'ektiv budivelnnoi haluzi ukrainy za rakhunok partnerskoho obiednannia. [Evaluation of the effectiveness of the implementation of the strategy of cooperation of the subjects of the construction industry of Ukraine at the expense of the partnership association] *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Seriya: «Ekonomiczni nauky» – International scientific journal "Internauka". Series: "Economic Sciences"*, 4(36)(2), 59-69. [in Ukrainian].
5. Grynko, T., Shevchenko, T., Pavlov, R., Shevchenko V. & Pawliszczycy, D. The impact of collaboration strategy in the field of innovation on the effectiveness of organizational structure of healthcare institutions. *Knowledge and Performance Management*. 2020. 4(1), 37–51. doi: 10.21511/kpm.04(1).2020.04.

6. Patynska-Popeta, M. (2021). Uprovadzhennia v Ukraini yevropeiskykh standartiv partysypatyvnoho upravlinnia terytorialnymy hromadamy [Implementation of European standards of participatory management of territorial communities in Ukraine]. *InterConf*, (42), 74-79. Retrieved from <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.02.2021.007> [in Ukrainian]
7. Fedorova, K. I. (2008). *Administratyvno-pravove rehuliuвання pryvatnoi notarialnoi diialnosti v Ukraini*. [Administrative and legal regulation of private notary activity in Ukraine]. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Holovin, A. P. (2004). Administratyvno-pravove rehuliuвання diialnosti militsii hromadskoi bezpeky [Administrative and legal regulation of the activities of the public security police]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
9. Koval, L. V. (1998). *Administratyvne pravo [Administrative law]*. Kurs lektsii dlia studentiv yurydychnykh vuziv ta fakultetiv. K. : Venturi [in Ukrainian].
10. Iarmaki, Kh. P. (2006). *Administratyvno-nahliadova diialnist militsii v Ukraini*. [Administrative and supervisory activities of the police in Ukraine]. Monohraf. Odesa : Yuryd. literatura [in Ukrainian].
11. Prysiazhniuk, A. Y. (2011). Administratyvno-pravovi mekhanizm zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky derzhavy [Administrative and legal mechanism for ensuring the economic security of the state]. *Forum prava – Law forum*, 1, 808–813. Retrieved from <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11paiebd.pdf> [in Ukrainian].
12. Shemshuchenko, Yu. S. (Eds.). (2003). *Iurydychna entsyklopediia [Legal encyclopedia]*. K. : Ukr. entsykl, T. 5 [in Ukrainian].
13. Shestopalova, L. M. (2006). *Teoriia derzhavy i prava [Theory of the state and law]* navch. posibnyk. K. : Pretsedent [in Ukrainian].
14. Mekh, Yu. V. (2023). Suchasnyi pohliad na formuvannia modeli administratyvno-pravovoho mekhanizmu derzhavno-pryvatnoho partnerstva v sektori bezpeky derzhavy. [A modern view of the formation of a model of the administrative-legal mechanism of public-private partnership in the state security sector]. *Nauka i tekhnika sohodni – Science and technology today*, 14(28), 101-11. Retrieved from <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/8215> [in Ukrainian].
15. Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak mekhanizm realizatsii novoi rehionalnoi polityky: mozhlyvosti zastosuvannia ta praktychni aspekty pidhotovky i vprovadzhennia investytsiinykh proektiv. (2017). [Public-private partnership as a mechanism for implementing a new regional policy: application possibilities and practical aspects of preparation and implementation of investment projects] (n.d.). *rdpa.regionet.org.ua* Retrieved from https://rdpa.regionet.org.ua/images/129/PPP_report_U-LEAD_30_10_2017.pdf [in Ukrainian].
16. Tsybulnyk N. Iu. (2023). Shliakhy udoskonalennia administratyvno-pravovoho rehuliuвання suspilnykh vidnosyn v sektori bezpeky. [Ways of improving the administrative and legal regulation of public relations in the security sector]. *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava – Journal of Eastern European Law*, 117, 84-90. C.84-90. [in Ukrainian].
17. Infrastruktura ta derzhavno-pryvatne partnerstvo. (2024). [Infrastructure and public-private partnership]. *jurimex.ua/ua* Retrieved from <https://jurimex.ua/ua/practice/infrastruktura-ta-derzhavnoprivatne-partnerstvo> [in Ukrainian].

УДК 351.746.2

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-617-630](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-617-630)

Губарев Сергій Володимирович кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри публічного та приватного права навчально-наукового гуманітарного інституту, Таврійський національний університет ім. В.І.Вернадського, вул. Джона Маккейна, 33, м. Київ, 01042, тел.: (044) 529-05-16, <https://orcid.org/0000-0003-0340-8514>

ПРАВОВІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕТЕКТИВА НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ

Анотація. В статті досліджено правові основи діяльності детектива національного антикорупційного бюро України, який для українського законодавства вважається новим учасником кримінального провадження з боку сторони обвинувачення, що спричиняє значне наукове зацікавлення дослідженням його правового статусу й діяльності. Наведено фактори, які сприяли розвитку інноваційного антикорупційного законодавства, зокрема соціальні, економічні, політичні. Визначено завдання діяльності національного антикорупційного бюро України, головним з яких є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, котрі скоєні вищими посадовими особами, що мають повноваження виконувати функції держави чи місцевого самоврядування, і загрожують національній безпеці.

Проаналізовано правове регулювання діяльності НАБУ. Встановлено, що доречно затвердити правовий статус НАБУ як правоохоронний орган, котрий гарантує запобігання, встановлення і усунення корупційних правопорушень, які вчинені вищими посадовими особами, котрі вповноважені здійснювати функції держави чи місцевого самоврядування, згідно з порядком, встановленим кримінальним процесуальним законом України. Визначено, що одним із основних чинників поліпшення діяльності підрозділів детективів у НАБУ є ефективне адміністративно-правове гарантування, беручи до уваги міжнародний досвід. Наведено ознаки вітчизняного нормативно-правового регулювання діяльності детектива НАБУ.

Як висновок наведено, що іноземний досвід, а саме держав Європи, Азії та США, може стати значущим джерелом розвитку й покращення детективної діяльності в Україні. Головні кроки задля поліпшення діяльності підрозділів детективів у НАБУ передбачають вдосконалення на законодавчому рівні, що визначає напрацювання й покращення законодавчих актів, котрі є відповідними міжнародним стандартам і найбільш вдалими практикам. Встановлення

конкретних повноважень і їх збільшення, і детальних механізмів роботи підрозділів детективів, гарантування їх правового статусу й незалежності та, крім того, визначення процедур внутрішнього контролю.

Ключові слова: НАБУ, детектив, правові основи, правовий статус НАБУ, ознаки нормативно-правового регулювання.

Hubariev Serhii Volodymyrovych Candidate of legal sciences, associate professor, head of the department of public and private law of the educational and scientific humanitarian institute, Tavri National University named after V. I. Vernadskyi, St. John McCain, 33, Kyiv, 01042, tel.: (044) 529-05-16, <https://orcid.org/0000-0003-0340-8514>

LEGAL BASIS OF ACTIVITY OF THE DETECTIVE OF THE NATIONAL ANTI-CORRUPTION BUREAU OF UKRAINE

Abstract. The article examines the legal basis of the activity of a detective of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, who is considered a new participant in criminal proceedings by the prosecution for Ukrainian legislation, which causes significant scientific interest in the study of his legal status and activity. Factors that contributed to the development of innovative anti-corruption legislation are given, including social, economic, and political factors. The tasks of the national anti-corruption bureau of Ukraine have been defined, the main of which is combating criminal corruption offenses committed by high-ranking officials who have the authority to perform the functions of the state or local self-government and threaten national security.

The legal regulation of NABU activity was analyzed. It has been established that it is appropriate to approve the legal status of NABU as a law enforcement agency, which guarantees the prevention, detection and elimination of corruption offenses committed by high-ranking officials who are authorized to perform the functions of the state or local self-government, in accordance with the procedure established by the criminal procedural law of Ukraine. It was determined that one of the main factors in improving the activity of detective units in NABU is an effective administrative and legal guarantee, taking into account international experience. The signs of the domestic regulatory and legal regulation of the activities of the NABU detective are given.

As a conclusion, it is stated that foreign experience, namely the countries of Europe, Asia and the USA, can become a significant source of development and improvement of detective activity in Ukraine. The main steps to improve the activity of detective units at NABU involve improvements at the legislative level, which determines the development and improvement of legislative acts that are in line with

international standards and the most successful practices. Establishment of specific powers and their increase, and detailed mechanisms for the work of detective units, guaranteeing their legal status and independence, and, in addition, defining internal control procedures.

Keywords: NABU, detective, legal basis, legal status of NABU, signs of legal regulation.

Постановка проблеми. На нинішній стадії становлення держави розв'язання проблеми корупції – одне з головних завдань для суспільства в Україні. Здійснення правової реформи, формування довіри до влади, збільшення економічного потенціалу країни, поліпшення благополуччя населення не можуть відбуватися без позитивних змін в напрямку подолання корупції. За даними дослідження Transparency International Ukrain «у 2022 році Україна отримала 33 бали зі 100 можливих в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index — CPI). Цей показник зріс на один бал, і тепер Україна посідає 116 місце зі 180 країн у CPI. Варто зазначити, що за останні 10 років показник України зріс на 8 балів» [1]. Досягти цих результатів значно допомогло формування наступних антикорупційних інституцій: Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ); Спеціалізованої антикорупційної прокуратури й Вищого антикорупційного суду. Один із суб'єктів, котрому визначено завдання протидіяти корупції, - детектив НАБУ, котрий для українського законодавства вважається новим учасником кримінального провадження з боку сторони обвинувачення, що спричиняє значне наукове зацікавлення дослідженням його правового статусу й діяльності. Наразі цей науковий інтерес зростає, крім того, зважаючи на наявну правозастосовну практику, що не завжди вважається результативною. Також зростання актуальності проблем діяльності детектива НАБУ спричинене й недосконалістю діючого законодавства, котре її регулює, та, крім того, недостатністю її наукового та методичного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику діяльності детектива національного антикорупційного бюро України, зокрема її нормативно-правове регулювання дослідували такі науковці як Є. Довжич, А. Легін, А. Семеняка, О. Юрченко, О. Юхно та інші. Попри існування великого числа наукових досліджень, що тим або іншим чином мають відношення до зазначеної проблематики, велика кількість наявних прикладних і наукових проблем у зазначеній галузі поки що не вирішені. Це спричиняє актуальність дослідження згаданої теми та окреслює її доктринальну й практичну роль, що зрештою зводиться до одержання нових наукових знань стосовно процесуального статусу детектива НАБУ, його діяльності, обґрунтування пропозицій, орієнтованих на покращення його правового регулювання й гарантування єдності правозастосування.

Метою статті є дослідження правових основ діяльності детектива національного антикорупційного бюро України.

Виклад основного матеріалу. Нині корупція продовжує залишатися однією з найбільш гострих проблем цивілізованого суспільства на сучасному етапі. Поза сумнівом, вона негативним чином відображається на процесах державотворення, зростання економіки, захисту прав і свобод громадян, послаблює демократичні інституції, сповільнює розвиток громадянського суспільства. І хоч зазначений суспільний феномен властивий великому числу країн, проте Україна відноситься до тих держав, які страждають від його наслідків найбільше, в тому числі, зважаючи на брак потужної економічної й політичної основи та нестабільність політичних і демократичних інститутів. Негативне відношення соціуму до корупції і зневіра в здатності державних інститутів її подолати роблять актуальною необхідність у напрацюванні нових теоретичних і практичних підходів щодо протидії зазначеному деструктивному явищу, спричиняє термінову потребу в здійсненні наукових досліджень в згаданій галузі.

Інноваційне антикорупційне законодавство спричинене рядом факторів, зокрема:

1) соціальний – утворення правової свідомості й культури в громадян України, що визначає прагнення людей жити у відкритому суспільстві, де пануватиме демократія та закон матиме вищу силу, аніж приватні зв'язки або гроші;

2) економічний – необхідність налагодити добробут населення, гарантії зростання його прожиткового мінімуму й соціальних стандартів, втілення трудового потенціалу на території Батьківщини;

3) політичний – політична визначеність народу, що показала Революція Гідності, котра засвідчила те, що Україна повинна просуватися у напрямку проєвропейських прагнень.

Все це разом свідчить про деякий тиск на владу, що спричинено прагненням формування прозорості у взаємодії суспільства й персоналу державного апарату, утворенням довіри між ними.

Щоб сформувати дієву загальнонаціональну систему запобігання й протидії корупції в системі публічної адміністрації, сформували Національне антикорупційне бюро України як незалежний орган із правоохоронними функціями, який володіє суттєвими перевагами, порівнюючи із існуючими правоохоронними органами. Нині згаданий орган суспільство розглядає як змогу уникнути застарілої малорезультативної практики щодо протидії корупційним правопорушенням і досягти більш значних ефектів у зазначеному напрямку. Вважається, що, на противагу всім існуючим правоохоронним органам, можливо сформувати довіру соціуму до зазначеного органу й значну

підтримку громадян, тому що він поки не зарахований у переконаннях громадян до недієвих і корумпованих державних інституцій. Значним позитивним моментом формування цього органу виявилось те, що зважаючи на власну автономність, він нині – незалежний від корупційних і політичних впливів, та, крім того, від решти органів влади, що дає йому змогу дієво втручатися в їхню діяльність в разі виявлення, розкриття й запобігання корупційних правопорушень в колі високопосадовців.

Національне антикорупційне бюро України є державним правоохоронним органом, який здійснює запобігання, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних злочинів, що належать до його компетенції, а також запобігає вчиненню нових. Відповідно до Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» НАБУ:

1) вживає заходів щодо розшуку та забезпечення безпеки коштів та іншого майна, які можуть бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації у кримінальних справах;

2) взаємодіє з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами у виконанні покладених на них обов'язків;

3) здійснює інформаційно-аналітичну діяльність з метою виявлення та усунення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів, віднесених до сфери управління Національного бюро;

4) забезпечує конфіденційність та добровільність співпраці з особами, які повідомляють про корупційні злочини;

5) здійснює міжнародне співробітництво в межах своєї компетенції відповідно до нормативно-правових актів України та міжнародних договорів України [2].

Погоджуємося з думкою О.М. Юрченка, не доцільно було вживати у редакції цієї статті поняття «попередження» та «запобігання» як різноманітні, тому що в науці вони ототожнюються, оскільки означають одне і те саме явище, а саме систему заходів, спрямованих на протидію процесам детермінації деліктності, що має на меті ресоціалізацію потенційних правопорушників, недопущення вчинення суспільно небезпечних діянь. При цьому за чинним КПК України таких стадій кримінального провадження, як «розслідування» та «розкриття», немає, тому що законодавець виокремлює лише такі стадії, як досудове розслідування та досудове провадження. Тому, враховуючи ці зауваження, ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» доцільно викласти в такій редакції: «Національне антикорупційне бюро України є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення та припинення корупційних правопорушень, які можуть бути вчинені вищими посадовими

особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» [3].

Іншими словами, серед завдань НАБУ немає основного завдання кримінологічної політики держави, а саме превентивних заходів щодо злочинності, а встановлено тільки її компонент – протидію. Таким чином, можливо стверджувати, що завдання НАБУ не повністю є відповідними його одній з головних функцій, зокрема запобіганню скоєнню корупційних правопорушень.

Внаслідок цього, правильно зазначає А.В. Легін, що в основному діяльність детективів НАБУ спрямована на розслідування вже вчинених злочинів. Попри те, що ст. 1 Закону «Про Національне антикорупційне бюро України» передбачає в діяльності детективів також запобіжну функцію, їй не приділено належної уваги в інших положеннях цього Закону [4].

Отже, кінцевий результат, на здобуття котрого націлені обов'язки НАБУ, перебуває в секторі кримінально-правових відносин, проте в напрямку його досягнення активно застосовуються методи адміністративної діяльності. Завдання НАБУ – протидіяти кримінальним корупційним правопорушенням, котрі скоєні вищими посадовими особами, що мають повноваження виконувати функції держави чи місцевого самоврядування, і загрожують національній безпеці.

Насамперед, варто звернутися до ст. 2 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», де вказано, що правову основу діяльності Національного бюро становлять Конституція України, міжнародні договори України, цей та інші закони України, а також прийняті відповідно до них інші нормативно-правові акти [5].

Щодо правового регулювання діяльності НАБУ на основі національних нормативно-правових актів, варто зазначити, що відповідно до норми ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [6].

Тому і запобігання корупції, що здійснюється системою відповідних органів, відбувається на підставі ряду нормативно-правових актів. Вказані нормативні акти являють собою систему, превалююче значення в якій відіграє Конституція України. Під правовим забезпеченням діяльності НАБУ варто розуміти систему правових норм, що містяться в нормативно-правових актах щодо регулювання діяльності зазначеного органу. Своєю чергою, НАБУ є спеціально уповноваженим суб'єктом у сфері протидії корупції згідно з нормою ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» [7].

Беручи до уваги зазначене, доречно затвердити правовий статус НАБУ як правоохоронний орган, котрий гарантує запобігання, встановлення і

усунення корупційних правопорушень, які вчинені вищими посадовими особами, котрі вповноважені здійснювати функції держави чи місцевого самоврядування, згідно з порядком, встановленим кримінальним процесуальним законом України. НАБУ призначене для запобігання кримінальним правопорушенням, іншими словами, злочинам, які скоюють вищі посадові особи, що вповноважені виконувати функції держави чи місцевого самоврядування.

Детективні підрозділи сформовані і доволі ефективно працюють в таких державних інституціях, як Національне антикорупційне бюро України, Бюро економічної безпеки України та Національна поліція України. Державні інституції України, в яких функціонують підрозділи детективів, відіграють важливу роль у забезпеченні правопорядку та безпеки громадян. Ці підрозділи мають здатність проводити розслідування складних злочинів. Вони сприяють ефективному функціонуванню правоохоронної системи та забезпеченню законності в країні. Відповідно до законодавства та нормативних актів, детективні підрозділи в державних інституціях України мають на меті проведення розслідувань різних злочинів, зокрема корупційних, та забезпечення правопорядку. Вони займаються збором доказів, веденням допитів, проведенням операцій та координацією розслідувань. Функції детективних підрозділів в державних інституціях України включають співпрацю з іншими правоохоронними органами, обмін інформацією та використання спеціальних методів розслідування [8].

Правове забезпечення діяльності детективів НАБУ здійснюється за допомогою системи нормативно-правових актів, до яких входять:

- 1) Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР [9];
- 2) Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII, який визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень [10];
- 3) Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 року № 1698-VI, який визначає правові основи організації та діяльності Національного антикорупційного бюро України [11];
- 4) Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI, який визначає питання досудового слідства та притягнення до кримінальної відповідальності вищих посадових осіб, що уповноважені виконувати функції держави або органів місцевого самоврядування [12];
- 5) Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III, який встановлює діяння, що визнаються злочинами, та відповідальність за їх вчинення [13];

6) Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 року № 2135-XII, який регулює особливості здійснення оперативно-розшукової діяльності детективом НАБУ [14];

7) Закон України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки» від 20 червня 2022 року № 2322-IX, відповідно з яким затверджується Антикорупційна стратегія на 2021-2025 роки [15];

8) Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки» від 4 березня 2023 року № 220, мета якої полягає у досягненні значного прогресу в запобіганні та протидії корупції, забезпеченні злагодженості та системності антикорупційної діяльності всіх державних органів та органів місцевого самоврядування, а також належному процесі післявоєнного відновлення України [16];

9) Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення службового розслідування» від 13 червня 2000 р. № 950, яка визначає процедуру проведення службового розслідування стосовно осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції» [17];

10) інші правові акти.

Згідно з Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України», Національне антикорупційне бюро України має на меті запобігання, виявлення, розслідування та припинення корупційних злочинів. В сферу компетенції детектива Національного антикорупційного бюро України згідно з нормою ст. 16 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро» входить:

- здійснення оперативно-розшукових заходів з метою попередження, виявлення та розкриття кримінальних правопорушень підслідних НАБУ;
- ведення справ, витребуваних від інших правоохоронних органів;
- здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень;
- вживання заходів щодо розшуку та арешту майна, які можуть бути предметом конфіскації;
- взаємодія з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування;
- здійснення інформаційно-аналітичної роботи з метою виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню правопорушень, звітування про свою діяльність та інформування суспільства щодо результатів роботи [18].

Відповідно до норми ч. 5 ст. 216 КПК України, детективи НАБУ здійснюють досудове розслідування злочинів, передбачених ст. 191, 206-2, 209, 210, 211, 354 (стосовно юридичних осіб публічного права), 364, 366-1, 368, 368-2, 369, 369-2, 410 Кримінального кодексу України, якщо наявна хоча б одна з таких умов:

1) злочин учинено;

2) розмір предмета злочину або завданої ним шкоди в п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, установленого законом на час вчинення злочину (якщо злочин учинено службовою особою державного органу, правоохоронного органу, військового формування, органу місцевого самоврядування, суб'єкта господарювання, у статутному капіталі якого частка державної або комунальної власності перевищує 50%);

3) злочин, передбачений ст. 369, ч. 1 ст. 369-2 КК України, вчинено щодо службової особи, визначеної у ч. 4 ст. 18 КК України, або у п. 1 ч. 1 ст. 216 КПК України [19; 20].

Підслідність детективів Національного антикорупційного бюро України визначається ч. 5 ст. 216 КПК України. Відповідно до ч. 1, 2 ст. 41 КПК України оперативні підрозділи органів Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора, а підрозділ детективів, оперативно-технічний підрозділ та підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України – за письмовим дорученням детектива або прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури [21].

Отже, особливостями підслідності НАБУ є таке:

1) визначається за суб'єктивним критерієм і стосується найвищих посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування в Україні, а також господарських товариств, де присутня відповідна частка держави;

2) визначається майновим критерієм, якщо злочинне діяння вчинено найвищими посадовими особами органів державної влади та місцевого самоврядування в Україні, а також представниками господарських товариств, де присутня відповідна частка держави;

3) можливість включення до підслідності будь-якого іншого провадження за рішенням Директора НАБУ за погодженням із прокурором САП, якщо це необхідно для розслідування злочинів, які безпосередньо підслідні НАБУ [22].

Характерними ознаками вітчизняного нормативно-правового регулювання діяльності детектива НАБУ вважається те, що згаданими нормативними положеннями:

1) встановлюється налагодження діяльності самого НАБУ й порядок організації праці детективів НАБУ;

2) визначаються дії, котрі вважаються злочинами;

- 3) встановлюються повноваження і правовий статус детектива НАБУ;
- 4) затверджується підслідність кримінальних проваджень детективам НАБУ;
- 5) встановлюється механізм притягнення осіб, що вчиняють злочини, котрі є підслідними детективам НАБУ, до кримінальної відповідальності;
- б) визначається порядок здійснення оперативно-розшукової діяльності детективом НАБУ.

Ми вважаємо, одним із основних чинників поліпшення діяльності підрозділів детективів у НАБУ є ефективне адміністративно-правове гарантування, беручи до уваги міжнародний досвід. Головні кроки задля досягнення зазначеної мети передбачають вдосконалення на законодавчому рівні, що визначає напрацювання й покращення законодавчих актів, котрі є відповідними міжнародним стандартам і найбільш вдалим практикам. Встановлення конкретних повноважень і їх збільшення, і детальних механізмів роботи підрозділів детективів, гарантування їх правового статусу й незалежності та, крім того, визначення процедур внутрішнього контролю.

Надання широких можливостей для постійного професійного розвитку співробітників підрозділів детективів, що включає проведення спеціалізованих тренінгів, семінарів та курсів, а також участь у міжнародних програмах обміну досвідом. Врахування міжнародного досвіду допомагає ознайомитися з новими методиками розслідування та підходами, які можна впровадити для покращення професійного рівня підрозділів детективів. Розширення та зміцнення співробітництва з міжнародними правоохоронними структурами дозволить співробітникам підрозділів детективам обмінюватися інформацією, залучати міжнародну підтримку у розслідуванні складних справ, а також навчатися кращих практик інших країн. Використання сучасних технологій та інноваційних рішень може значно полегшити та прискорити роботу підрозділів детективів, що включає використання спеціалізованого програмного забезпечення для збору, аналізу та обробки даних, впровадження електронних систем управління документами та спільної роботи, а також використання сучасних засобів комунікації та обміну інформацією [23].

Висновки. Таким чином, щоб подолати в Україні корупцію, мало сформувавши НАБУ як спеціально уповноважений правоохоронний орган, потрібно напрацювати відповідну нормативно-правову основу, котра б використовувалася детективами НАБУ у своїй професійній діяльності. Сьогодні в певній галузі суспільних відносин потрібно забезпечити всю правову процедуру використання належних положень задля усунення прогалин, суперечностей, колізій і недоліків, котрі значно впливають на роботу НАБУ. Розгляд нормативного базису діяльності НАБУ дав змогу зробити висновок про те, що законодавець обрав модель формування окремого

державного правоохоронного органу з компетенцією стосовно запобігання, встановлення, припинення, розслідування і розкриття корупційних правопорушень, зарахованих до його підслідності, та, крім того, запобігання скоєнню нових. Отже, правове забезпечення роботи НАБУ в досліджуваній сфері вимагає поетапної оптимізації, в ході чого повинні братися до уваги також означені проблемні питання.

Порівнюючи з іноземними державами, в державних інституціях котрих діють детективні підрозділи, а саме НАБУ, можливо порівнювати з аналогічними антикорупційними агенціями, що виконують розслідування тяжких й особливо тяжких злочинів. Іноземний досвід, а саме держав Європи, Азії та США, може стати значущим джерелом розвитку й покращення детективної діяльності в Україні. Конкретний приклад, який є наближеним до інституцій України, - це практика державних інституцій, де функціонують підрозділи детективів у Фінляндії, Польщі й Молдові. Наступне дослідження в зазначеній галузі може допомогти збільшити значення державних інституцій України, де діють підрозділи детективів.

Література:

1. Офіційний сайт Transparency international Ukraine. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/#/>.
2. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>.
3. Юрченко О.М. Національне антикорупційне бюро України: перспективи діяльності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 2(33). С. 69-73.
4. Легін А.В. Деякі проблемні питання законодавчого та нормативно-правового забезпечення діяльності детективів Національного антикорупційного бюро України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6. С.141-144.
5. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>.
6. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
7. Довжич Є.В. Сучасний стан правового регулювання діяльності Національного антикорупційного бюро України: національний аспект. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Випуск 2. С. 181-184.
8. Семеняка А.Г. Підрозділи детективів як складова державних інституцій України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 433-436.
9. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
10. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
11. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

13. Кримінальний кодекс України від 5 квітня .2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

14. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>.

15. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20 червня 2022 року № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>.

16. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>.

17. Про затвердження Порядку проведення службового розслідування: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 червня 2000 року № 950. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2000-%D0%BF#Text>.

18. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>.

19. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

20. Кримінальний кодекс України від 5 квітня .2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

21. Юхно О. Процесуальний статус детектива: порівняльно-правовий аспект національного і зарубіжного законодавства. Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики. 2018. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/21_11_2018/pdf/106.pdf.

22. Довжич Є.В. Ознаки діяльності детектива Національного антикорупційного бюро України в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Випуск 41. С. 116-119.

23. Семеняка А.Г. Підрозділи детективів як складова держаних інституцій України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 433-436.

References:

1. Sait Transparency international Ukraine [Site of Transparency international Ukraine]. *cpi.ti-ukraine.org*. Retrieved from <https://cpi.ti-ukraine.org/#/> [in Ukrainian].

2. Закон Ukrainy «Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy» [Law of Ukraine «About the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> [in Ukrainian].

3. Iurchenko, O.M. (2014). Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy: perspektivy diialnosti [National anti-corruption bureau of Ukraine: prospects of activity]. *Borotba z orhanizovanoiu zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka) – Fight against organized crime and corruption (theory and practice)*, 2(33), 69-73 [in Ukrainian].

4. Lehin, A.V. (2018). Deiaki problemni pytannia zakonodavchoho ta normatyvno-pravovoho zabezpechennia diialnosti detektyviv Natsionalnoho antykoruptsiinoho biuro Ukrainy [Some problematic issues of legislative and regulatory support for the activity of detectives of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii – Actual problems of domestic jurisprudence*, 6, 141-144 [in Ukrainian].

5. Закон Ukrainy «Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy» [Law of Ukraine «About the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> [in Ukrainian].

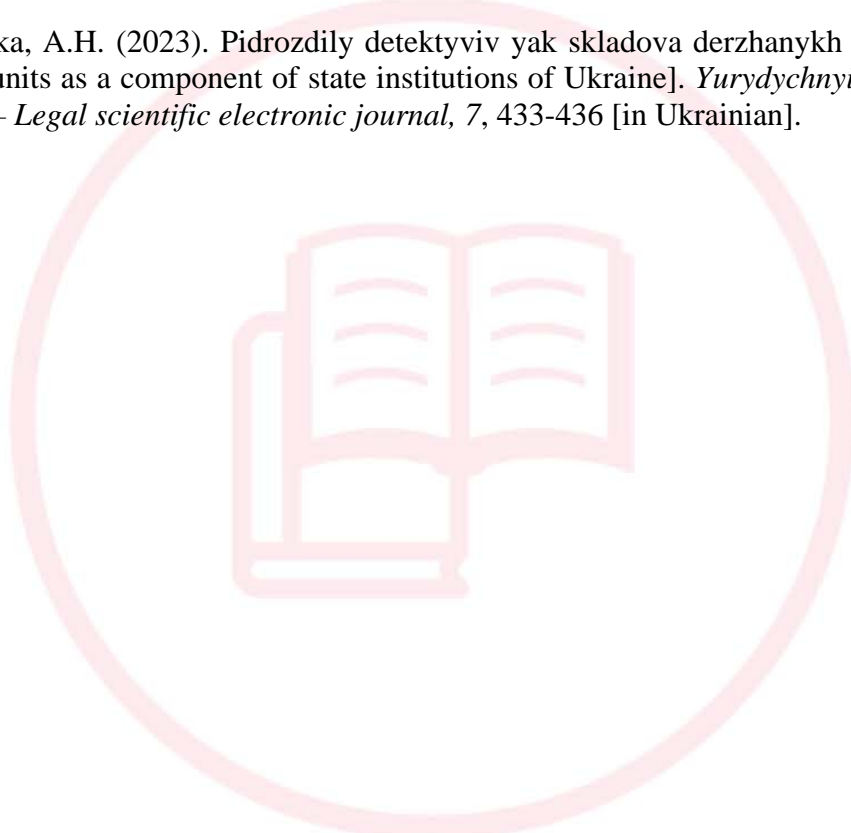
6. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
7. Dovzhych, Ye.V. (2016). Suchasnyi stan pravovoho rehuliuвання diialnosti Natsionalnogo antykoruptsiinoho biuro Ukrainy: natsionalnyi aspekt [The current state of legal regulation of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine: national aspect]. *Naukovyi visnyk publicnogo ta pryvatnogo prava – Scientific bulletin of public and private law*, 2, 181-184.
8. Semeniaka, A.H. (2023). Pidrozdily detektyviv yak skladova derzhanykh instytuttsii Ukrainy [Detective units as a component of state institutions of Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 7, 433-436.
9. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
10. Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii» [Law of Ukraine «On prevention of corruption»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> [in Ukrainian].
11. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy» [Law of Ukraine «About the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> [in Ukrainian].
12. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
13. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
14. Zakon Ukrainy «Pro operativno-rozshukovu diialnist» [Law of Ukraine «On operative and investigative activity»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> [in Ukrainian].
15. Zakon Ukrainy «Pro zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky na 2021-2025 roky» [Law of Ukraine «On the principles of state anti-corruption policy for 2021-2025»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> [in Ukrainian].
16. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Derzhavnoi antykoruptsiinoi prohramy na 2023-2025 roky» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the approval of the State Anti-Corruption Program for 2023-2025»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
17. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia sluzhbovoho rozsliduvannia» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the Procedure for conducting an official investigation»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2000-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
18. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy» [Law of Ukraine «About the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> [in Ukrainian].
19. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
20. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].

21. Iukhno, O. (2018). Protsesualnyi status detektyva: porivnialno-pravovyi aspekt natsionalnoho i zarubizhnoho zakonodavstva [Procedural status of the detective: comparative legal aspect of national and foreign legislation]. *Aktualni pytannia dosudovoho rozsliduvannia ta tendentsii rozvytku kryminalistychnoi metodyky – Current issues of pre-trial investigation and trends in the development of forensic methods*. Retrieved from https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/21_11_2018/pdf/106.pdf [in Ukrainian].

22. Dovzhych, Ye.V. (2016). Oznaky diialnosti detektyva Natsionalnoho antykoruptsiinoho biuro Ukrainy v kryminalnomu provadzhenni [Signs of activity of the detective of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine in criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 41, 116-119 [in Ukrainian].

23. Semeniaka, A.H. (2023). Pidrozdily detektyviv yak skladova derzhanykh instytutsii Ukrainy [Detective units as a component of state institutions of Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 7, 433-436 [in Ukrainian].

УДК 347.962.1

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-631-640](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-631-640)

Дзядевич Володимир Русланович аспірант, кафедра юстиції, Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, помічник адвоката Адвокатське об'єднання «Адвокатська фірма «Грамацький і Партнери», вул. Михайлівська, 16, 2-4 поверх, м. Київ, 01001, тел.: (067) 704-55-61, <https://orcid.org/0000-0001-5608-7238>

ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ СУДДІВ У ВІДСТАВЦІ

Анотація. У статті розглядається важливість судової влади як показника демократії та оцінки правової системи. Особливий акцент робиться на ролі суддів як ключових посередників в забезпеченні прав та свобод громадян, підтримці законності та збалансованості правопорядку. Зазначається, що гарантії незалежності суддів, зокрема право на відставку, визначаються міжнародними стандартами. Однак в Україні цей статус регулюється обмежено, існують проблеми у висвітленні та регулюванні прав та обов'язків суддів у відставці.

Автор системно аналізує законодавство України щодо статусу суддів у відставці, зосереджуючись на ролі та значенні «права на відставку» як гарантії незалежності судді. Визначаючи два умовних поділи прав та обов'язків суддів у відставці – пойменовані та непойменовані, автор висвітлює їх взаємодію та вплив на незалежність. Зазначається, що саме «право на відставку» відіграє роль потенційної гарантії, стимулюючи належну поведінку судді. Аналізуються аспекти трансформації статусу судді при виході у відставку та збереження деяких прав і обов'язків. Робота наголошує на важливості цього механізму як складного фактора забезпечення незалежності суддів.

Автор також досліджує складні аспекти цього механізму з правового, соціально-економічного та соціально-культурного погляду, підкреслюючи його не лише як додаткову гарантію, але й як трансформацію статусу судді.

В роботі також запропонований перелік окремих прав та обов'язків судді у відставці, а також наголошено на необхідності та потенційних напрямках проведення подальших досліджень.

Серед основних прав судді у відставці у статті зазначені такі права, право на матеріальне та соціальне забезпечення, котре полягає у щомісячному довічному грошовому утриманні або отриманні пенсії; вихідній допомозі при виході судді у відставку; медичному обслуговуванні та санаторно-курортному лікуванні; право на заняття оплачуваною діяльністю, право на участь у суддівському врядуванні та інші.

Серед обов'язків судді у відставці, автор виокремлює обов'язок збереження правового зв'язку із державою, дотримання етичних стандартів та належної соціальної поведінки, забезпечення підтримання довірити та авторитету сегменту судової влади та інші.

Ключові слова: статус судді у відставці, звільнення судді, правосуддя, суддівська етика, правовий статус судді.

Dziadevych Volodymyr Ruslanovych PhD Student, department of Justice, Educational and Research Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv; assistant attorney of Gramatskiy & Partners law firm, 16 Mykhailivska St., 2-4 floor, Kyiv, 01001, tel.: (067) 704-55-61, <https://orcid.org/0000-0001-5608-7238>

RIGHTS AND DUTIES OF RETIRED JUDGES

Abstract. The article examines the importance of the judiciary as an indicator of democracy and an assessment of the legal system. Particular emphasis is placed on the role of judges as key intermediaries in ensuring the rights and freedoms of citizens, maintaining the rule of law and the balance of law and order. It is noted that the guarantees of judicial independence, including the right to resign, are determined by international standards. However, in Ukraine, this status is regulated to a limited extent, and there are problems in the coverage and regulation of the rights and obligations of retired judges.

The author systematically analyses the Ukrainian legislation on the status of retired judges, focusing on the role and significance of the "right to resign" as a guarantee of judicial independence. Defining two conventional divisions of rights and obligations of retired judges - named and unnamed - the author highlights their interaction and impact on independence. It is noted that it is the "right to resign" that plays the role of a potential guarantee, stimulating proper behaviour of a judge. The article analyses the aspects of transformation of the status of a judge upon retirement and preservation of certain rights and obligations. The paper emphasises the importance of this mechanism as a complex factor in ensuring judicial independence.

The author also examines the complex aspects of this mechanism from the legal, socio-economic and socio-cultural perspectives, emphasising it not only as an additional guarantee, but also as a transformation of the status of a judge.

The paper also proposes a list of specific rights and obligations of a retired judge, and emphasises the need for and potential areas for further research

Among the fundamental rights of a retired judge, the article lists the following rights: the right to material and social security, which consists of a monthly lifetime allowance or a pension; severance pay upon retirement; medical care and sanatorium

treatment; the right to engage in paid activities; the right to participate in judicial governance, and others.

Among the duties of a retired judge, the author identifies the duty to maintain legal ties with the State, to comply with ethical standards and proper social behaviour, to ensure that the judiciary segment maintains trust and authority, and others.

Keywords: status of a retired judge, dismissal of a judge, justice, judicial ethics, legal status of a judge.

Постановка проблеми. В кожному суспільстві, країні, в різних історичних відрізках їх розвитку судова влада – завжди є одним із лакмусових папірців, що дозволяє визначити ступінь демократії, забезпечення прав і свобод людини, рівень дотримання та реалізації принципу верховенства права, мету та вектор державної політики: держава існує для суспільства чи навпаки, і навіть надає можливість зробити висновки щодо економічного розвитку країни.

Будучи опорою та центральною складовою сегменту судової влади, судді відіграють ключову роль у підтримці та реалізації системи захисту прав і свобод громадян, забезпеченні справедливого застосування законів та підтримання крихкого балансу між правопорядком та дотриманням особистих прав і свобод людини.

При цьому, враховуючи таку важливість судової влади, для забезпечення її легітимності, незалежності та ефективності передбачений ряд механізмів, принципів та гарантій, що взаємопов'язані один із одним: принцип верховенства права, гарантії дотримання недоторканості та імунітет судді, особливий порядок призначення, незмінюваність, матеріальне та соціальне забезпечення судді тощо. Однією із гарантій незалежності є передбачене право судді на відставку.

Статус судді у відставці, як одна із гарантій незалежності судді закріплена також і на міжнародному рівні, зокрема у статтях 6 та 7 Європейської хартії про закон «Про статус суддів» [1], статті 13 Загальної (Універсальної) хартії судді 1999 року [2].

В той же час, в Україні статус судді у відставці фактично регулюється лише Законом України «Про судоустрій і статус суддів», окремими рішеннями органів суддівського врядування щодо найбільш нагальних питань (наприклад, рішення Ради суддів України «Щодо соціального забезпечення суддів у відставці») [3], а також нечисленними згадками Конституційного Суду України – в більшості випадків лише на рівні декларування важливості такого статусу, як особливої гарантії незалежності та елементу статусу судді.

При цьому, за даними Ради суддів України вже станом на 2019 рік кількість суддів у відставці була 3294 особи [4]. Лише за період з 1 січня

2023 року по 13 червня 2023 року Вищою радою правосуддя було звільнено 168 суддів у зв'язку із поданням заяви про відставку. відомостями Державної судової адміністрації України, станом на 31 грудня 2022 року, чисельність суддів становила 6278 суддів, при цьому в 2022 році здійснювали правосуддя – 4434 судді [5].

Не дивлячись на таку значну кількість суддів у відставці, як бачимо із аналізу законодавства, належне висвітлення проблем, пов'язаних із цим статусом залишається часто і поза увагою як законодавця, так і органів суддівського врядування (відсутні згадки про таку категорію і в Кодексі суддівської етики, і звітах різноманітних звітах щодо фінансового чи соціального забезпечення таких осіб) досить багато запитань все ще залишається неврегульованими.

Як вже ми зазначали вище, одна із складових правового статусу є права та обов'язки особи, що має відповідний статус. Враховуючи зазначене, вважаємо за необхідне в межах цієї статті охарактеризувати та виокремити окремі права та обов'язки судді у відставці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання статусу судді у відставці загалом, та прав і обов'язків судді у відставці зокрема – не є добре дослідженими. Можна констатувати, що вони висвітлені не в повній мірі, а опосередковано, переважно через призму лише окремих аспектів, як то дослідження понятійно-категоріального апарату (Л. М. Москвич), висвітлення різноманітних аспектів та елементів статусу судді (С. В. Прилуцький), матеріальне забезпечення суддів у відставці (В.О. Швець) тощо. На нашу думку, це може бути зумовлено досить швидкою динамікою впровадження судових реформ, а також відносно незначного (порівняно з іншими державами) часу незалежності України.

Безпосередньо над проблематикою статусу судді у відставці працювали такі науковці як: О. З. Хотинська-Нор, С. Штогун, О. М. Овчаренко, Г. А. Зуб та інші. Серед науковців що досліджували загалом питання статусу судді варто виділити таких вчених, як С. В. Прилуцький, Л. М. Москвич, С.В. Подкопаєв та інших. Серед вчених інших країн, варто виділити Руджеро Дж. Алдісерт, Маріанна Браун Бетман, Ненсі Гертнер, Аарон Барак та інших

Мета статті – висвітлення проблем, пов'язаних із нормативним закріпленням та обсягом прав та обов'язків судді у відставці.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до п. 11 ч. 5 ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [6] (надалі – Закон), незалежність судді забезпечується правом судді на відставку. При цьому, зазначена частина ст. 48 Закону виділяє ще 10 інших складових, що також забезпечують незалежність судді. Окрім цього, в Законі передбачений навіть окремий розділ X, що має назву «Статус судді у відставці». Зазначеним розділом визначаються

також підстави та порядок виходу у відставку, а також частково закріплюється перелік прав судді у відставці та ще в менш очевидній формі, перелік обов'язків особи, що має такий статус.

При системному аналізі Закону доходимо до висновку, що на законодавчому рівні фактично можемо виділити дві категорії прав та обов'язків судді у відставці: поійменовані та непоійменовані. Якщо із розумінням природи перших проблем не виникаю: це ті права чи обов'язки, які чітко названі та визначені у законодавстві, то от другі потребують для їх виокремлення деякого застосування логіки та системного аналізу. Так, непоійменовані права та обов'язки, на нашу думку, хоч прямо і не визначені в нормативно-правовому акті, проте логічно випливають або із їх тлумачення, або із самої природи статусу судді у відставці.

При цьому варто зауважити, що деякі права чи обов'язки особи пов'язані не скільки навіть із отриманням статусу судді у відставку, скільки із свого роду трансформацією статусу судді у статус (почесне звання) судді у відставку.

Відповідно до ст. 116 Закону, за суддею, звільненим за його заявою про відставку, зберігається звання судді та гарантії недоторканості, встановлені для судді до його виходу у відставку. Окрім того, як ми вже зазначали вище, законодавець визначає «право судді на відставку» – як одну із гарантій незалежності судді. У цьому розрізі варто звернути увагу, що наявність «права на відставку» може виступати гарантією незалежності щонайменше у двох проявах: як потенційна гарантія та фактична, тобто безпосередньо після реалізації цього права. Якщо із другим проявом все зрозуміло: суддя виходить у відставку, отримує соціальне та матеріальне забезпечення що прямо впливає на незалежність такої особи. То із першим проявом як «потенційної гарантії» все трохи складніше. Пропонуємо коротко прослідкувати механізм дії конструкції «права на відставку» та того, яким же чином він має забезпечити незалежність. Для цілей пояснення цієї тези вважаємо за доцільне не вдаватись у складну структуру та пояснення поняття «незалежний суд» чи «незалежність судді» (із аналізом зовнішніх атрибутів незалежності, гарантій проти зовнішнього впливу, способів призначення судді тощо). Натомість пропонуємо поки що розглянути на прикладі концепції «незалежності», запропонованої Законом України «Про судоустрій і статус суддів», відповідно до якої під незалежністю судді розуміється незалежність від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Не секрет, що один із можливих варіантів посягання на незалежність судді є спроба надання судді неправомірної вигоди. Із залученням економічних важелів впливу, окремий суддя втрачає не лише таку ознаку як «безсторонність та неупередженість», але є стає залежним (фінансово залежним) від особи, що надає неправомірну вигоду. Про загрозу саме встановлення «фінансового панування» над суддею,

як однією із основних проблем правосуддя свідчить і те, що сам законодавець однією із складових, що забезпечують незалежність судді визначає «належне матеріальне та соціальне забезпечення судді», і непоодинокі рішення Конституційного Суду України, в яких Суд наголошує на важливості щомісячного довічного грошового утримання судді при виході у відставку [7] тощо. Отже, якщо ми говоримо про наявність права на відставку як потенційний елемент забезпечення незалежності судді, то його роль (роль права на відставку) у цьому вимірі полягає в тому, що суддя, повноцінно здійснюючи правосуддя та займаючи посаду судді, знаючи, що за настання відповідних умов матиме можливість реалізації свого права на відставку – матиме впевненість у своєму майбутньому навіть після залишення посади судді. А це означає, що навіть до моменту реалізації самого права на відставку, сама лише потенційна наявність такого права – вже починає діяти та вже забезпечує незалежність судді. Оскільки у судді в такому випадку не лише має бути відсутня мотивація отримання неправомірної вигоди (бо він знатиме, що після виходу у відставку матиме належне грошове забезпечення), але й одночасно наявність права на відставку саме є свого роду «мотивацією для належної поведінки судді». Оскільки за умови настання обставин для виходу у відставку та після реалізації цього права, суддя матиме змогу користуватись всіма складовими статусу судді у відставку.

Тобто стає зрозумілим, що будучи однією із складових, яка забезпечує незалежність судді, «право на відставку» із правового, соціально-економічного та соціально-культурного погляду є досить складним механізмом, який полягає не виключно в наданні судді додаткових гарантій/прав чи полягає виключно у трансформації статусу судді. Зазначене наштовхує й на інші роздуми відносно того чи припиняється та в якій мірі самий статус судді при виході його у відставку. Оскільки так, очевидним є те, що суддя у відставці після реалізації права на відставку виключаються із штату відповідного суду, щодо нього не ведеться кадровий облік, така особа не здійснює правосуддя (хоча така практика характерна не для всіх країн), зникає обмеження щодо окремих видів діяльності тощо, але разом із тим, оскільки особа, котра отримала статус «суддя у відставці» не в повній мірі втрачає свій статус судді (тому ми й ведемо мову про трансформацію, а не повне припинення), то ряд прав та обов'язків, що притаманні судді також зберігається і за суддею у відставці. І саме в такому вимірі ми можемо говорити про наявність окремих непойменованих прав чи обов'язків судді у відставці.

Для зручності співставлення, пропонуємо спершу визначити так звані «пойменовані» права та обов'язки судді у відставці. Тобто ті, які досить явно закріплені у законодавстві. Так, відповідно до ст. 142 Закону, суддя у відставці

має право на щомісячне довічне грошове утримання (або пенсію, за наявності відповідних умов). Відповідно до ст. 143 Закону, судді, який вийшов у відставку, виплачується вихідна допомога. Відповідно до ст. 144 Закону, судді у відставці, а також члени їх сімей мають право на медичне обслуговування та санаторно-курортне лікування. Власне, на цьому, розділ X Закону і вичерпує перелік прав судді у відставці. Але разом із тим, як ми зазначали на початку статті, вважаємо за необхідне виділяти також окремі «непойменовані» права.

Так, наприклад, відповідно до ч. 5 ст. 131 Закону, «делегати на з'їзд суддів України обираються ... з числа суддів відповідних судів або суддів у відставці ...», тобто вже стає очевидним, що судді у відставці мають право на участь у суддівському врядуванні (хоч і обмежене та не у всіх формах такого врядування). В частині 23-1 Прикінцевих та перехідних положеннях Закону України «Про вищу раду правосуддя» [8], також зазначено, що «перший склад Етичної ради формується ... із числа суддів або суддів у відставці ...», в ст. 29-2 того ж Закону, згадується про загальну кількість дисциплінарних інспекторів з числа суддів у відставці. Відповідно до ст. 10 Закону «Про вищу раду правосуддя», «з'їзд суддів України обирає членів Вищої ради правосуддя з числа суддів або суддів у відставці ...». В п. 2 ч. 7 розділі III Положення про Раду суддів України [9], Рада суддів України має право залучати до участі у своїй роботі суддів у відставці, відповідно судді у відставці мають право брати участь у роботі Ради.

Окремо також варто підтримати позицію Хотинської-Нор Оксани Зіновіївни, яка міркуючи над проблематикою обсягу прав та обов'язків судді у відставці зазначає: «... з виходом у відставку суддя також має право іншим чином реалізовувати своє конституційне право на працю та отримувати заробіток (прибуток). Це не припиняє виплату пенсії або щомісячного довічного грошового утримання судді» [11, с. 113]. Таким чином, оскільки зникає обмеження щодо заборони зайняття особою що має статус судді певними видами діяльності (підприємницька, адвокатська тощо), то відповідно можемо стверджувати про наявність такого права у судді у відставці.

Що стосується обов'язків судді, то профільний Закон не містить окремого переліку таких обов'язків, натомість, якщо враховувати наявність запропонованих «непойменованих» обов'язків, до них можна віднести обов'язок збереження правового зв'язку із державою. Так, серед підстав припинення відставки судді, визначеною статтею 145 Закону, зазначено «припинення його громадянства або набуття ним громадянства іншої держави». І якщо в одних випадках, наприклад при аналізі такої підстави припинення відставки як «визнання безвісно відсутнім або оголошення померлим» недоцільно вести мову про виникнення якихось обов'язків,

оскільки зазначені обставини не пов'язані із вчиненням особою активних дій та не залежать від волі особи. То у випадку із громадянством ситуація інакша, оскільки в своїй переважній більшості, втраті чи набуттю громадянства у цьому випадку передують вчинення активних дій зі сторони особи. Відтак, суддя у відставці зобов'язаний утримуватись від вчинення таких дій. Окрім того, обов'язок збереження правового зв'язку із державою пояснюється ще й соціально-правовою складовою статусу судді у відставці, про що ми зазначали раніше. Те ж стосується і вимог (обов'язків) до соціальної поведінки, оскільки набрання законної сили обвинувальним вироком за вчинення умисного злочину також є підставою для припинення відставки. В цьому контексті важко не погодитись членом Вищої ради правосуддя Інною Плахтій, котра під час участі у круглому столі на тему «Колаборація як виклик судовій системі» зазначала, що «за суддею у відставці зберігаються особливий статус судді, як особи із соціально-професійним статусом державної ваги, а також особливе матеріальне забезпечення у вигляді довічного грошового утримання. Такий статус вимагає дотримання вимог законів та високих стандартів поведінки» [10]. Враховуючи особливості трансформації статусу судді у відставці, можемо стверджувати також і про обов'язок особи дотримуватись і Кодексу суддівської етики, в тій мірі, в якій положення кодексу не стосуються безпосереднього здійснення правосуддя.

Висновки. Підводячи підсумки зазначимо, що проблема недостатньо чіткого нормативного закріплення та регулювання прав та обов'язків судді у відставці все ще залишається актуальною для України. Враховуючи це, одним із варіантів виділення та класифікації таких прав може бути їх поділ на «пойменовані» та «непойменовані», в залежності від того чи вони прямо закріплені у законодавстві чи потребують додаткового тлумачення. Серед основних пойменованих прав можна виділити право на матеріальне та соціальне забезпечення (щомісячне довічне грошове утримання або пенсія; вихідна допомога; медичне обслуговування та санаторно-курортне лікування). Серед непоймованих прав доцільно виділяти право на заняття оплачуваною діяльністю, право на участь у суддівському врядуванні тощо.

Що стосується обов'язків судді у відставці, то до них можна віднести обов'язок збереження правового зв'язку із державою, дотримання етичних стандартів та належної соціальної поведінки, забезпечення підтримання довірити та авторитету сегменту судової влади тощо.

Разом із тим, вважаємо, що подальшої розробки та аналізу потребують не лише класифікація таких прав та обов'язків, але й розширення їх переліку та більш детальний аналіз кожного із таких прав чи обов'язків та їх характеристика.

Література:

1. Європейська хартія про закон "Про статус суддів": Хартія Ради Європи від 10.07.1998 р. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_236#Text.
2. Загальна (Універсальна) хартія судді, ухвалена 17 листопада 1999 р. Центральною Радою Міжнародної Асоціації Суддів в Тайпеї (Тайвань): Хартія Міжнар. союзу (асоц.) суддів від 17.11.1999 р. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j63#Text.
3. Щодо соціального забезпечення суддів у відставці: Рішення Ради суддів України від 01.03.2019 р. № 12. Режим доступу: <https://rsu.gov.ua/ua/documents?id=93&page=12&per-page=8>.
4. Лист Секретаріату Вищої ради правосуддя від 14 червня 2023 року № 5238/0/9-23.
5. Статистика про стан здійснення правосуддя в умовах воєнного стану за 2022 рік. Державна судова адміністрація України. Режим доступу: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1384015/>.
6. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII: станом на 1 січ. 2024 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 2, абзацу другого пункту 2 розділу II „Прикінцеві та перехідні положення“ Закону України „Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи“, статті 138 Закону України „Про судоустрій і статус суддів“ (справа щодо змін умов виплати пенсій і щомісячного довічного грошового утримання суддів у відставці) від 3 червня 2013 року № 3-рп/2013.
8. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 р. № 1798-VIII: станом на 30 груд. 2023 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>.
9. про Раду суддів України: Положення від 16.09.2010 р.: станом на 14 берез. 2017 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-10#Text>.
10. Інна Плахтій: колабораційна діяльність судді у відставці повинна мати наслідком втрату статусу судді у відставці з позбавленням права на відповідні соціальні гарантії | Вища рада правосуддя. *Вища рада правосуддя*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hcj.gov.ua/news/inna-plahdiy-kolaboraciynna-diyalnist-suddi-u-vidstavci-povynna-maty-naslidkom-vtratu-statusu>.
11. Хотиснька-Нор О. З. Статус судді у відставці: проблеми правового регулювання. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 2. С. 107–117. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2019_khotynska_nor.pdf (дата звернення: 10.01.2024).

References:

1. Yevropeiska khartiia pro zakon "Pro status suddiv" [European Charter on the Law on the Status of Judges], Khartiia Rady Yevropy (1998). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_236#Text [in Ukrainian].
2. Zahalna (Universalna) khartiia suddi [General (Universal) Charter of Judges], ukhvalena 17 lystopada 1999 r. Tsentralnoiu Radoiu Mizhnarodnoi Asotsiatsii Suddiv v Taipei (Taiwan), Khartiia Mizhnarodnoho soiuzu (asotsiatsii) suddiv (1999). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j63#Text [in Ukrainian].
3. Shchodo sotsialnoho zabezpechennia suddiv u vidstavtsi [Regarding social security of retired judges], Rishennia Rady suddiv Ukrainy No. 12 (2019) (Ukraina). Retrieved from <https://rsu.gov.ua/ua/documents?id=93&page=12&per-page=8> [in Ukrainian].

4. Lyst Sekretariatu Vyshchoi rady pravosuddia [Letter from the Secretariat of the High Council of Justice] vid 14 chervnia 2023 roku № 23 5238/0/9(n.d.) [in Ukrainian].

5. Statystyka pro stan zdiisnennia pravosuddia v umovakh voiennoho stanu za 2022 rik [Statistics on the administration of justice under martial law in 2022]. Derzhavna sudova administratsiia Ukrainy. (n.d.). Retrieved from <https://dsa.court.gov.ua/dsa-pres-centr/news/1384015/> [in Ukrainian].

6. Pro sudoustrii i status suddiv [On the judicial system and the status of judges], Zakon Ukrainy No. 1402-VIII (2024) (Ukraine). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukrainian].

7. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen statti 2, abzatsu druhoho punktu 2 rozdilii II „Prykintsevi ta perekhidni polozhennia“ Zakonu Ukrainy „Pro zakhody shchodo zakonodavchoho zabezpechennia reformuvannia pensiinoi systemy“, statti 138 Zakonu Ukrainy „Pro sudoustrii i status suddiv“ (sprava shchodo zmin umov vyplaty pensii i shchomisiachnoho dovichnoho hroshovoho utrymannia suddiv u vidstavtsi) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of the Supreme Court of Ukraine on the compliance of certain provisions of Article 2, paragraph 2, item 2, section II "Final and Transitional Provisions" of the Law of Ukraine "On Measures to Legislatively Ensure Reform of the Pension System", Article 138 of the Law of Ukraine "On the Judiciary and Status of Judges" (case on changes to the conditions of payment of pensions and monthly lifetime allowance to retired judges)] vid 3 chervnia 2013 roku № 3-rp/2013, n.d. [in Ukrainian].

8. Pro Vyshchu radu pravosuddia [On the High Council of Justice], Zakon Ukrainy No. 1798-VIII (2023) (Ukraine). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text> [in Ukrainian].

9. Pro Radu suddiv Ukrainy [on the Council of Judges of Ukraine], Polozhennia (2017) (Ukraine). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-10#Text> [in Ukrainian].

10. *Inna Plakhtii: kolaboratsiina diialnist suddi u vidstavtsi povynna maty naslidkom vtratu statusu suddi u vidstavtsi z pozbavleniam prava na vidpovidni sotsialni harantii* [Inna Plakhtii: Collaborative activities of a retired judge should result in the loss of the status of a retired judge with the deprivation of the right to appropriate social guarantees] | *Vyshcha rada pravosuddia*. (n.d.). *Vyshcha rada pravosuddia* [in Ukrainian].

11. Khotynska-Nor, O. Z. (2019). Status suddi u vidstavtsi: problemy pravovoho rehuliuвання [Status of a retired judge: problems of legal regulation]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*, (2), 107–117. Retrieved from https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2019_khotynska_nor.pdf [in Ukrainian].

УДК 004.056

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-641-653](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-641-653)

Кравченко Олена Миколаївна кандидат юридичних наук, начальник наукової лабораторії, Національна академія Служби безпеки України, вул. М. Максимовича, 22, м. Київ, 03022, <https://orcid.org/0000-0003-0246-1022>

Петренко Світлана Володимирівна науковий співробітник науково-організаційного центру, Національна академія Служби безпеки України, вул. М. Максимовича, 22, м. Київ, 03022, <https://orcid.org/0000-0003-1219-2401>

ПРАВОВІ АСПЕКТИ КІБЕРГІГІЄНИ: ЗАХИСТ ВІД ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ ТА ОНЛАЙН- ЗЛОВЖИВАНЬ

Анотація. В статті розглядається важливість правових рамок у забезпеченні безпеки даних та поведінки в цифровому просторі, з особливим акцентом на кібербулінг та мову ненависті. Обговорюється необхідність балансу між технічними інноваціями, змінами у природі кіберзагроз і захистом основних прав людини, а також роль освіти та підвищення обізнаності у формуванні безпечного цифрового середовища.

Кримінально-правові засоби захисту від кіберзагроз та онлайн-зловживань включають законодавчі рамки, які визначають та передбачають кримінальну відповідальність за кіберзлочинність. Ці засоби охоплюють різноманітні форми, в яких можуть вчинятись кіберзлочини, включаючи несанкціонований доступ до даних, шахрайство, розповсюдження шкідливих програм та мову ненависті в Інтернеті. Застосування кримінального законодавства передбачає ідентифікацію, переслідування та покарання винних осіб, що вимагає координації з правоохоронними органами та ефективної судової системи.

Цивільно-правові засоби захисту від кіберзагроз та онлайн-зловживань є ключовими елементами у боротьбі з цифровими порушеннями. Вони включають в себе вимоги щодо спростування неправдивої інформації, захисту особистих даних, відшкодування шкоди, завданої кіберзлочинами, та використання права на відповідь у випадках оціночних суджень. Цивільно-правовий захист надає можливість постраждалим від кібербулінгу та інших форм онлайн-зловживань відстоювати свої права через судові процедури. Ефективне застосування цих засобів вимагає чіткої правової бази та освіченості громадян щодо їхніх прав і механізмів їх захисту.

Аналіз підкреслює важливість комплексного підходу, який включає як правові, так і освітні аспекти для ефективного забезпечення кібергігієни. Стаття робить акцент на постійному оновленні законодавчої бази, щоб вона відповідала актуальним викликам кіберсвіту.

Ключові слова: кібергігієна, психологічний вплив, онлайн-зловживання, кіберзлочинність, кіберзлочини, мова ненависті.

Kravchenko Olena Mykolaivna PhD in Law, Head of science laboratory, National academy of Security service of Ukraine, M. Maksymovicha St., 22, Kyiv, 03022, <https://orcid.org/0000-0003-0246-1022>

Petrenko Svitlana Volodymyrivna researcher associate of scientific and organizational center, National academy of Security service of Ukraine, M. Maksymovicha St., 22, Kyiv, 03022, <https://orcid.org/0000-0003-1219-2401>

LEGAL ASPECTS OF CYBER HYGIENE: PROTECTION FROM PSYCHOLOGICAL IMPACT AND ONLINE ABUSES

Abstract. This article examines the importance of legal frameworks in ensuring data security and behavior in the digital space, with a particular focus on cyberbullying and hate speech. The necessity of balancing between technological innovations, changes in the nature of cyber threats, and the protection of fundamental human rights is discussed, as well as the role of education and awareness in creating a safe digital environment. Criminal law measures for protecting against cyber threats and online abuses include legislative frameworks defining and prescribing criminal liability for cybercrimes. These measures cover various forms of cybercrimes, including unauthorized data access, fraud, dissemination of harmful software, and hate speech on the Internet. The application of criminal law involves identifying, prosecuting, and punishing the guilty parties, which requires coordination with law enforcement agencies and an effective judicial system. Civil law measures for protection against cyber threats and online abuses are key elements in combating digital violations. They include requirements for refuting false information, personal data protection, compensation for damages caused by cybercrimes, and using the right to reply in cases of evaluative judgments. Civil law protection allows victims of cyberbullying and other forms of online abuses to defend their rights through legal procedures. The effective application of these measures requires a clear legal basis and citizens' awareness of their rights and freedoms as well as of protection mechanisms applied. The analysis drives attention to the significance of a comprehensive approach that includes both legal and educational aspects for the effective provision of cyber hygiene. The article

highlights the need for continuous updating of the legislative foundations to meet the current challenges of the cyber world.

Keywords: cyber hygiene, psychological impact, online abuses, cybercrime, cybercrimes, hate speech.

Постановка проблеми. У сучасному світі, де цифрові технології переплітаються з повсякденним життям, питання кібергігієни набуває особливої ваги. Ми живемо в епоху, коли онлайн-інтеракції можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на психологічний стан людини. В цьому контексті важливість розуміння та застосування правових норм для захисту від небажаного психологічного впливу та різноманітних форм онлайн-зловживань важко переоцінити.

У пропонованій статті розглядається, як законодавство України слугує засобом захисту від кібербулінгу, дезінформації, та інших форм маніпуляцій у цифровому просторі. Розкриваються актуальні правові підходи та стратегії, які можуть використовуватися для захисту користувачів інтернету, з особливою увагою до механізмів запобігання та реагування на онлайн-зловживання.

У висновках до статті буде сформульовано практичні рекомендації стосовно того, як правова система може адаптуватися до викликів цифрової ери, ефективно захищаючи особистість від негативного впливу в кіберпросторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженні Ю. В. Білявської та Я. І. Шестака аналізується взаємозв'язок між кібербезпекою та кібергігієною у контексті сучасних цифрових технологій [1, с. 47-59]. В. І. Дрішлюк розглядає поняття зловживання цивільними правами, що має важливе значення у контексті кібергігієни [2, с. 242-246]. О. О. Климчук присвячує свою роботу аналізу правових основ кібернетичної безпеки у Великій Британії [3, с. 87-90]. І. М. Козубцов, В. П. Самелюк та М. П. Явич надають огляд різних підходів до визначення кібергігієни [4, с. 301-304]. З. Сverdлик зосереджує увагу на питаннях кібербезпеки та кіберзахисту, які є актуальними для українського суспільства [5, с. 175-188]. І. М. Сопілко обговорює особливості протидії кіберзагрозам за допомогою правових методів [6, с. 105-110]. В. Суботка та Н. В. Медведенко досліджують правове регулювання та суб'єктів кібербезпеки в Україні [7, с. 19-22]. В. О. Тіщенко та Є. С. Логвиненко розглядають правові засади забезпечення кібербезпеки під час воєнного стану [8, с. 71-73]. О. В. Шагака аналізує відшкодування збитків, завданих внаслідок зловживання правами при укладенні договорів в Інтернеті [9, с. 180].

Проведений огляд літератури підкреслює актуальність теми кібергігієни та її правових аспектів. Сучасне суспільство інтенсивно використовує цифрові технології, що підвищує ризики кіберзлочинів та потребу в ефективному захисті персональних даних. Зростаюча увага до кібергігієни у науковій

літературі відображає необхідність розробки нових правових підходів для захисту від кіберзагроз та зловживань у цифровому просторі. Це підтверджує важливість дослідження та розробки ефективних правових механізмів для забезпечення безпеки у кіберпросторі.

Мета пропонованої статті полягає в аналізі та розробці комплексних правових механізмів для захисту особистості в кіберпросторі. Стаття спрямована на вивчення сучасних викликів кібербезпеки та розробку ефективних стратегій правового регулювання для запобігання та реагування на кіберзагрози, зокрема ті, що стосуються психологічного впливу та онлайн-зловживань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кібергігієна – це поняття, що охоплює заходи та практики, які вживаються індивідами, організаціями та суспільством для забезпечення безпеки та захисту у цифровому просторі. Вона включає дії для запобігання кібератакам, захисту персональних та корпоративних даних, а також забезпечення конфіденційності інформації. Ефективна кібергігієна включає регулярні оновлення програмного забезпечення, використання надійних антивірусів, створення міцних паролів, обережність у соціальних мережах та освіту користувачів щодо потенційних кіберзагроз.

Правові аспекти кібергігієни включають норми та регуляції, які стосуються захисту цифрових інформаційних систем та даних, з одного боку, та цивільних прав й інтересів особи, з іншого. Такі правові аспекти охоплюють законодавство про кібербезпеку, захист персональних даних, авторське право та інтелектуальну власність в цифровому середовищі. Також сюди входять закони, які регулюють відповідальність за кіберзлочини, такі як хакінг, фішинг, розповсюдження шкідливого програмного забезпечення та інші форми кібератак. Це створює правову основу для забезпечення безпеки в цифровому просторі та захисту користувачів від незаконних або шкідливих дій у мережі.

Правопорушення у цифровій сфері – це дії або бездіяльність, що порушують законодавство в контексті використання цифрових технологій та інформаційних систем. Це може включати незаконний доступ до комп'ютерних систем, розповсюдження шкідливого програмного забезпечення, кібершахрайство, порушення авторських прав, фішинг, кібербулінг, та інші види зловживань. Нижче ми схарактеризуємо різні форми онлайн-зловживань, а також проаналізуємо правові засоби протидії зазначеним явищам. В залежності від конкретних обставин справи подібні дії можуть тягнути кримінальну, адміністративну або цивільну відповідальність.

Кібершахрайство — це вид кримінальної діяльності, що полягає у використанні комп'ютерних та мережевих технологій для обману та

незаконного заволодіння активами. Суспільна небезпека цього явища полягає у його здатності завдавати істотної шкоди суспільним відносинам, оскільки воно порушує довіру до цифрових систем, спричиняє значні фінансові збитки як для окремих осіб, так і для організацій, та підриває загальну безпеку в мережі. Кібершахрайство може мати серйозні наслідки для економічної стабільності та особистої безпеки громадян.

Так, фішинг становить собою метод кібершахрайства, що з'явився з розвитком інтернету і включає використання обманних електронних листів або веб-сайтів для крадіжки конфіденційної інформації. В Україні, як і у багатьох інших країнах, фішинг є поширеним видом кіберзлочинності, часто використовується для крадіжки банківських даних.

Скімінг – це вид шахрайства, який включає встановлення незаконних пристроїв на банкомати або платіжні термінали для копіювання інформації з магнітної стрічки банківських карток. Ці пристрої можуть бути непомітними для користувачів. Одним із прикладів є встановлення скімінгових пристроїв на банкомати, де вони читають дані картки, коли вона вводиться у слот для картки. Часто разом з цим використовуються мініатюрні камери або клавіатурні накладки для збору пін-кодів. Ця інформація потім використовується для створення дублікатів карток та здійснення несанкціонованих транзакцій. Вибудовування довіри — це тактика, при якій шахраї створюють довірчі відносини з жертвами перед здійсненням фінансового шахрайства.

Шахрайство з використанням банківських рахунків включає в себе шахрайські схеми, при яких шахраї отримують неправомірний доступ до банківських рахунків осіб. Це може здійснюватися через встановлення шкідливого програмного забезпечення або через використання отриманих через фішинг банківських даних.

Кібершахрайство з інвестиціями охоплює шахрайство, пов'язане з інвестиційними платформами, де жертвам обіцяють надвисокі прибутки від інвестицій в цифрові активи, але після внесення коштів жертви втрачають свої інвестиції. Кібершахрайство з інвестиціями часто відбувається через неправдиві обіцянки високих доходів від інвестицій у цифрові активи, такі як криптовалюти або акції стартапів. Наприклад, шахраї можуть створити фальшиві веб-сайти, що імітують реальні інвестиційні платформи, та залучати інвесторів вкладати кошти під виглядом привабливих інвестиційних можливостей. Після отримання грошей, шахраї зникають, а інвестори втрачають свої кошти. Інший приклад — використання пірамідальних схем, де пізніші інвестори платять дивіденди ранішим, створюючи ілюзію успішної інвестиції, поки схема не обвалюється.

Схарактеризовані вище діяння можуть мати характер кримінально-правового діяння у випадку наявності суспільної небезпеки, тобто здатності або фактичному спричиненні істотної шкоди для охоронюваних правом суспільним відносинам. Так відповідні дії можуть бути за визначених умов бути кваліфіковані за статтею 190 Кримінального кодексу України (далі – КК України) як шахрайство, тобто заволодіння чужим майном чи придбання права на певне майно з використанням обману чи зловживання довірою.

Для можливості кваліфікації так званого кібершахрайства за відповідною статтею КК України необхідно детальніше розглянути особливості формулювання об'єктивної сторони злочину, передбаченого статтею 190 КК України.

Характеристика шахрайства полягає в тому, що його об'єктом можуть бути як майнові цінності, так і права на ці цінності. Ці права часто закріплені у документації, як-от акціях, довіреностях на розпорядження власністю, договорах про борг, заповітах тощо. Деталізація прав на власність зазначена в загальних положеннях до цього розділу.

З іншого боку, об'єктивна сторона шахрайства виявляється у незаконному заволодінні майном або отриманні прав на власність шляхом обдурювання чи зловживання довірою. Внаслідок обманних дій, потерпілий, який є власником або опікуном майна, добровільно передає ці цінності чи права на них особі, що вчинила обман. В контексті нашого дослідження важливо врахувати, що волевиявлення потерпілого та його активна участь у передачі власності є ключовими особливими рисами шахрайства, що відрізняють його від крадіжки та інших майнових злочинів.

Відтак, якщо кібершахрайство було пов'язане, наприклад, із вимогою передачі чужого майна чи вчинення будь-яких дій майнового характеру із погрозою застосування насильства до потерпілого (та/або до його близьких родичів), або погрозою утиску прав, свобод або законних інтересів вказаних осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що було їм довірене, чи погрозою розголосити відомості, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці, відповідні дії мають бути кваліфіковані за статтею 189 КК України.

Таким чином, шахрайство хоч і схоже на вимагання через активну роль потерпілого в процесі незаконного відчуження майна, але відрізняється мотивацією потерпілого: при шахрайстві потерпілий переконаний, що діє за власною ініціативою та інтересами, хоча насправді його введено в оману щодо законності передачі майна або прав на нього. Така добровільність є ілюзорною через використання обману. У випадках, коли потерпілий через вік або ті чи інші вади, чи обставини не здатний адекватно оцінити та усвідомити свої дії або контролювати їх, передача майна чи прав на нього в результаті вчинення

кібершахрайства вже не вважається добровільною. Використання цих недоліків чи стану потерпілого для заволодіння майном може класифікуватися як крадіжка, а отримання прав на власність у подібних обставинах може розглядатися як недійсний або недієздатний правочин, згідно зі статтями 222-226 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року.

Розглянувши поняття кібершахрайства як одного з можливих наслідків порушення кібергігієни та правових засобів протидії цьому явищу, ми звернемо увагу на інше явище, що входить в предмет нашого дослідження і поширеність якого на тлі сьогодення зростає, це т.зв. «кібербулінг». Під останнім слід розуміти форму цькування або залякування, яка відбувається через цифрові засоби зв'язку, такі як соціальні мережі, месенджери, ігрові платформи, форуми та електронні листи. Це включає в себе різні види агресивної поведінки, такі як розповсюдження неправдивої інформації, образливих коментарів, погроз та приниження. Особливість кібербулінгу полягає в тому, що він може відбуватися анонімно і поширюватися швидко, часто з великим охопленням аудиторії. Це робить кібербулінг особливо шкідливим, оскільки він може мати тривалий вплив на психічне здоров'я жертви, включаючи стрес, тривогу та депресію.

Використання сучасних технологій обміну інформацією наділяє кібербулінг такими рисами, яких він не мав в контекстах побутових конфліктів. Прикметно, що коли жертва звичайного булінгу спроможна чітко ідентифікувати агресора і вдатись до самозахисту, як у вербальній формі, так і шляхом застосування сили, то у віртуальному середовищі проблема ідентифікації часто-густо не може знайти свого вирішення. А це, своєю чергою, сприяє поширенню кібербулінгу, роблячи відповідні порушення латентними й недосяжними для системи правопорядку й правозахисту.

Анонімність тих, хто вчиняє або вдається до кібербулінгу, та легкість, з якою вони можуть видаляти або редагувати свої повідомлення в інтернеті, ускладнюють захист прав жертв. Однак водночас законодавство України передбачає надійну правову підставу для захисту в подібних випадках.

В українському законодавстві поняття кібербулінгу було визначено Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18 грудня 2018 року. Згідно зі статтею 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення, викладений в редакції зазначеного закону, держава зобов'язана реагувати на випадки цькування, що стосуються неповнолітніх або вчиняються ними, особливо якщо це веде до психічної чи фізичної шкоди стосовно потерпілого. Загалом булінг охоплює дії, які включають психологічне, фізичне, економічне, сексуальне насильство, зокрема через електронні засоби комунікації.

Що стосується повнолітніх осіб, то хоча чинне законодавство України не містить специфічних норм для реагування на цькування в мережі інтернет поза сферами середньої освіти й праці, це не означає повної відсутності правових механізмів захисту. Передусім, правовий захист поширюється на спеціальних суб'єктів. Наприклад, для журналістів наявні додаткові засоби захисту від кібербулінгу, зокрема, відповідно до частини другої статті 171 Кримінального кодексу України, будь-який вплив на журналіста з метою перешкоджання його професійній діяльності або переслідування карається штрафом, арештом або обмеженням волі. Українське законодавство не конкретизує чи то способи, чи то механізми такого впливу, тому будь-яке втручання в діяльність журналіста через електронні комунікації також може розглядатися в якості кримінального правопорушення за вказаною статтею КК України.

У тих випадках, коли цькування в Інтернеті базується на етнічних, расових або інших схожих критеріях, такі випадки кібербулінгу можуть бути кваліфіковані як кримінальне порушення за статтею 161 Кримінального кодексу України «Порушення рівноправності громадян: «умисні дії, спрямовані на підбурювання ворожнечі або ненависті на основі національності, раси чи релігійних переконань, зниження національної честі та гідності, образу релігійних почуттів громадян, а також будь-які дії, що обмежують права або створюють привілеї на основі раси, кольору шкіри, політичних чи релігійних переконань, статі, інвалідності, етнічного чи соціального походження, майнового стану, місця проживання, мови або інших критеріїв. За такі дії передбачено покарання у вигляді штрафу, обмеження волі до п'яти років або позбавлення волі до трьох років, з можливістю позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю». Зазначимо, що кваліфікації за цією статтею КК України підлягають лише такі діяння, котрі не тільки формально підпадають під ознаки, перераховані у цій статті (та в інших, з котрими стаття пов'язана різноманітними генетичними, функціональними та іншими системними зв'язками), але й реально спричинити істотну суспільну шкоду відповідним суспільним відносинам, тобто бути мати характер суспільно-небезпечного діяння.

У найбільш драматичних ситуаціях, коли кібербулінг стає причиною самогубства або спроб до нього, винну особу необхідно притягти до відповідальності за статтею 120 Кримінального кодексу України. Згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року №2, яка стосується судової практики у справах проти життя та здоров'я людини, частина 1 статті 120 ККУ передбачає відповідальність за доведення до самогубства через жорстоке поводження, шантаж, примушування до протиправних дій або систематичне приниження гідності. Жорстоке

поводження означає дії, що завдають фізичних чи психічних страждань, а систематичне приниження гідності включає тривалі образи або глум. Втім, в літературі відзначається, що судова практика застосування статті 120 КК України вельми обмежена й вичерпується поодинокими справами.

Цивільно-правовий захист від кібербулінгу в Україні є багатогранним і включає кілька ключових аспектів. По-перше, особи, які стали жертвами кібербулінгу, мають право вимагати спростування неправдивої інформації, яка була поширена про них у мережі. Це означає, що вони можуть звернутися до суду з вимогою про видалення такої інформації або навіть вимагати публічного спростування, якщо їхні права та репутація були порушені.

По-друге, постраждалі мають право використовувати так зване «право на відповідь» щодо оціночних суджень. Це дозволяє їм офіційно відповідати на звинувачення або коментарі, що їх турбують, і цим самим спростовувати недостовірну інформацію або викривлені факти.

По-третє, важливою частиною цивільно-правового захисту є вимоги про відшкодування моральної та матеріальної шкоди. Жертви кібербулінгу можуть звертатися до суду з позовами про компенсацію за моральну шкоду, яку вони зазнали внаслідок неправдивих висловлювань або образ. Також можливе відшкодування матеріальної шкоди, якщо внаслідок кібербулінгу людина зазнала фінансових збитків.

Однак всі ці заходи ефективні лише в тому випадку, коли можна встановити конкретних винних осіб. В інтернеті це часто є складним завданням через анонімність та складність відстеження джерел негативної інформації.

Крім того, важливу роль у захисті від кібербулінгу відіграють внутрішні правила та політики адміністрування веб-сайтів і соціальних мереж. Ці платформи мають встановлювати та виконувати правила, які запобігають поширенню ненависті та цькування. Рішення Європейського суду з прав людини у відомих справах проти Естонії та Норвегії стали прецедентом, який підкреслив відповідальність власників платформ за недостатнє реагування на образливі коментарі та за неналежне адміністрування контенту, який може призвести до систематичного цькування.

Таким чином, цивільно-правовий захист пропонує широкий спектр інструментів для боротьби з кібербулінгом, проте його ефективність значною мірою залежить від можливості ідентифікації винних осіб та активної позиції адміністрацій веб-платформ.

Наступним явищем, що тісно пов'язане як із кібергігієною, так і зі зловживаннями у мережі, є мова ненависті.

Мова ненависті, хоч і не має універсально прийнятого юридичного визначення, часто визначається у міжнародних актах та документах м'якого

права. Одне з найбільш вагомих визначень можна знайти у рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи.

Згідно з Рекомендацією R (97) 20 Комітету Міністрів Ради Європи, мова ненависті визначається як «всяка форма вираження, яка поширює, розпалює, просуває або виправдовує расову ненависть, ксенофобію, антисемітизм або інші форми ненависті, засновані на нетерпимості, включаючи нетерпимість, виражену у формі агресивного націоналізму та етноцентризму, дискримінації та ворожості проти меншин, мігрантів та людей іммігрантського походження».

Згідно з визначенням Рекомендації R (97) 20 Комітету Міністрів Ради Європи, мова ненависті охоплює кілька ключових аспектів, кожен з яких має свої особливості та наслідки.

Перша ознака мови ненависті – це висловлювання, які «поширюють, розпалюють, просувають або виправдовують расову ненависть, ксенофобію, антисемітизм або інші форми ненависті». Це означає, що мова ненависті не обмежується лише прямими заявами ненависті чи агресії. Вона також включає в себе мову, яка може не виглядати відверто агресивною, але сприяє культурі нетерпимості або виправдовує дискримінацію проти певних груп.

Другий аспект ознаки – це фокус на «нетерпимості, включаючи нетерпимість, виражену у формі агресивного націоналізму та етноцентризму». Таке формулювання вказує на те, що мова ненависті може бути замаскована під «захист національних інтересів» або «захист традиційних цінностей», але насправді вона виступає проти інших груп, сприяючи їхній ізоляції або деморалізації.

Щодо зручності та можливості застосування цих ознак, вони створюють певні виклики. По-перше, ідентифікація мови ненависті вимагає глибокого розуміння контексту висловлювань. Не завжди очевидно, коли слова "поширюють або виправдовують" ненависть, особливо коли це робиться під прикриттям інших тем, таких як політика або національна безпека.

По-друге, врахування великого спектра форм ненависті, включаючи ксенофобію, антисемітизм та інші, вимагає комплексного підходу до аналізу та реагування на такі висловлювання. Це робить застосування даного визначення складним, але водночас і ефективним для боротьби з різними проявами ненависті.

В цілому, хоча застосування визначення мови ненависті вимагає обережності та глибокого аналізу, воно є важливим інструментом у боротьбі з дискримінацією та сприянні толерантності та взаєморозуміння у суспільстві.

Проаналізоване визначення важливе, оскільки воно включає не лише прямі висловлювання ненависті, але й такі, що можуть розпалювати чи виправдовувати ненависть, нетерпимість або дискримінацію на основі різних

ознак. Це поняття також активно використовується для формування законодавства та політик в багатьох країнах, а також для інформування міжнародних ініціатив з прав людини.

В широкому ж сенсі, мова ненависті, яка є предметом вивчення у сфері соціальних наук, юриспруденції та кіберпсихології, визначається як будь-яка форма вираження, що розпалює, підтримує або виправдовує ненависть, дискримінацію або ворожість проти особи або групи на основі таких ознак, як раса, етнічність, національність, релігія, стать, ідентичність, вік або інвалідність.

Кібергігієна, що є важливим аспектом сучасної цифрової культури, включає в себе заходи та практики, спрямовані на забезпечення безпечного та здорового онлайн-середовища. В цьому контексті мова ненависті представляє значний ризик, оскільки вона може сприяти створенню токсичного і небезпечного цифрового простору.

Мова ненависті в онлайн-просторі може мати серйозні наслідки, включаючи психологічний стрес, тривогу та в цілому негативний вплив на добробут особистості. Особливо вразливі до цього явища молоді люди та меншини. Кібергігієна вимагає активних заходів з боку індивідів, спільнот та платформ для запобігання та реагування на мову ненависті. Це включає в себе освіту щодо цифрової етики, розвиток навичок критичного мислення та відповідальне використання онлайн-платформ. Сучасні технології, такі як штучний інтелект та машинне навчання, можуть використовуватися для ідентифікації та фільтрації мови ненависті. Проте це також порушує питання щодо цензури та свободи слова, що є предметом гарячих дебатів серед вчених, юристів та правозахисників.

Висновки. Виходячи з аналізу правових аспектів кібергігієни, можна сформулювати наступні висновки.

Кібергігієна як частина цифрової безпеки охоплює не лише технічні аспекти захисту даних, а й правові рамки, що визначають поведінку користувачів у мережі. Право стає ключовим інструментом у протидії кіберзлочинності та забезпеченні цифрових прав і свобод.

Для вдосконалення законодавства в області кібербезпеки необхідно знайти баланс між технічними інноваціями, змінами у природі кіберзагроз і захистом основних прав людини. Особливу увагу слід приділяти проблемам, таким як кібербулінг та мова ненависті, які становлять серйозний ризик для психологічного здоров'я користувачів інтернету. Важливість ідентифікації порушників та належного реагування з боку правоохоронних органів і веб-платформ є критичною для ефективної боротьби з цими явищами.

Важливо також розуміти, що правові механізми самі по собі не можуть повністю вирішити проблеми кібергігієни. Важливу роль у цьому процесі

відіграє освіта та підвищення обізнаності серед користувачів. Підвищення рівня розуміння кіберзагроз, а також виховання культури безпечного і відповідального використання інтернету є фундаментальними для створення здорового цифрового середовища.

Враховуючи швидкість розвитку цифрових технологій, необхідно також звертати увагу на постійне оновлення законодавчої бази, щоб вона відповідала актуальним викликам. Це має включати як регулювання нових форм кіберзлочинності, так і захист персональних даних та приватності в онлайн-просторі.

Таким чином, комплексний підхід до кібергігієни, що включає як правові, так і освітні аспекти, є ключем до ефективного забезпечення безпеки та здоров'я в цифровому світі.

Література:

1. Білявська Ю.В., Шестак Я.І. Кібербезпека та кібергігієна: нова ера цифрових технологій. Товари і ринки. №3-2022. С 47-59.
2. Дрішлюк В. І. Щодо визначення поняття «зловживання цивільними правами». Актуальні проблеми держави і права. 2005. Вип. 25. С. 242-246.
3. Климчук О. О. Правові основи кібернетичної безпеки Великої Британії. Інформаційна безпека: виклики і загрози сучасності, 2013, С. 87-90
4. Козубцов І. М., Самелюк, В. П., Явич, М. П. Огляд дефініції кібергігієни у науковій літературі та суспільних думок. Тези доповідей ІХ Міжнародної науково-практичної конференції з проблем вищої освіти і науки «Інформаційні технології в освіті, науці і виробництві (ІТОНВ-2023) (25-26 травня 2023 року). Луцьк: відділ іміджу та промоції ЛНТУ, 2023. 2023, 301-304
5. Свердлик З. Кібербезпека та кіберзахист: питання порядку денного в українському суспільстві. Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук, 2022. №10. С. 175-188.
6. Сопілко І. М. Особливості протидії кіберзагрозам правовими методами та засобами. Юридичний вісник, 4 (61) 2021. С. 105-110.
7. Суботка В., Медведенко Н. В. Правове регулювання та суб'єкти кібербезпеки в Україні. Кібербезпека в Україні: правові та організаційні питання: матеріали міжн. наук. практ. конф., м. Одеса, 23 листопада 2022 р. Одеса : ОДУВС, 2022. 152 с. С.19-22.
8. Тіщенко В. О., Логвиненко, Є. С. Правові засади забезпечення кібербезпеки в умовах воєнного стану. Протидія кіберзлочинності та торгівлі людьми: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф.(м. Вінниця, 31 трав. 2023 р.). Вінниця: ХНУВС, 2023. С. 71-73.
9. Шагака О. В. Відшкодування збитків, завданих в результаті зловживання правами при укладенні договорів в Інтернеті. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Одеса, 2021. 180с.
10. Recommendation No. R (97) 20 on «hate speech» and its Explanatory Memorandum. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680505d5b

References:

1. Biliavska, Yu. V., & Shestak, Ya. I. (2022). Kyberbezpeka ta kyberhihiyena: nova era tsyfrovyykh tekhnolohiy [Cybersecurity and cyber hygiene: The new era of digital technologies]. International Scientific and Practical Journal "Goods and Markets", 3-2022, 47-59 [in Ukrainian].

2. Drishliuk, V. I. (2005). Shchodo vyznachennia ponyattia «zlovzhivannia tsyvilnymy pravamy» [Regarding the definition of the concept of "abuse of civil rights"]. *Actual Problems of State and Law*, 25, 242-246 [in Ukrainian].
3. Klymchuk, O. O. (2013). Pravovi osnovy kybernetychnoi bezpeky Velykoi Brytanii [Legal bases of cyber security in Great Britain]. *Information Security: Challenges and Threats of Modernity*, 87-90 [in Ukrainian].
4. Kozubtsov, I. M., Sameliuk, V. P., & Yavych, M. P. (2023). Ohliad definitsii kyberhihiyeny u naukovii literaturi ta suspilnykh dumok [Review of the definition of cyber hygiene in scientific literature and public opinions]. *Proceedings of the IX International Scientific and Practical Conference on Problems of Higher Education and Science "Information Technologies in Education, Science and Production (ITONV-2023)"*, May 25-26, 2023. Lutsk: Image and Promotion Department of LNTU, 301-304 [in Ukrainian].
5. Sverdlyk, Z. (2022). Kyberbezpeka ta kyberzakhyst: pytannia poriadku dennoho v ukrainskomu suspilstvi [Cybersecurity and cyber protection: Agenda issues in Ukrainian society]. *Ukrainian Journal of Library and Information Sciences*, 10, 175-188 [in Ukrainian].
6. Sopilko, I. M. (2021). Osoblyvosti protydii kyberzahrozam pravovymy metodamy ta zasobamy [Features of countering cyber threats by legal methods and means]. *Legal Bulletin*, 4 (61), 105-110 [in Ukrainian].
7. Subotka, V., & Medvedenko, N. V. (2022). Pravove rehuliuвання ta subiekty kyberbezpeky v Ukraini [Legal regulation and subjects of cyber security in Ukraine]. *Cybersecurity in Ukraine: Legal and Organizational Issues: Materials of the International Scientific and Practical Conference*, Odessa, November 23, 2022. Odessa: ODUVS, 19-22 [in Ukrainian].
8. Tishchenko, V. O., & Lohvynenko, Ye. S. (2023). Pravovi zasady zabezpechennia kyberbezpeky v umovakh viiennoho stanu [Legal principles of ensuring cybersecurity in conditions of martial law]. *Counteraction to Cybercrime and Trafficking in Human Beings: Collection of Materials of the International Scientific and Practical Conference*, Vinnytsia, May 31, 2023. Vinnytsia: KHNUVS, 71-73 [in Ukrainian].
9. Shagaka, O. V. (2021). Vidshkoduvannia zbytkiv, zavdanykh v rezultati zlovzhivannia pravamy pry ukliadenni dohovoriv v Interneti [Compensation for damages caused as a result of abuse of rights in online contracts]. *Doctoral Thesis in Law*, Odessa, 180 [in Ukrainian].
10. Council of Europe. (1997). Recommendation No. R (97) 20 on "hate speech" and its Explanatory Memorandum. Retrieved from https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680505d5b [in English].

УДК 351.746.2

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-654-667](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-654-667)

Криворучко Лариса Сергіївна доктор юридичних наук, старший дослідник, професор кафедри публічного та приватного права навчально-наукового гуманітарного інституту, Таврійський національний університет ім. В.І.Вернадського, вул. Джона Маккейна, 33, м. Київ, 01042, тел.: (044) 529-05-16, <https://orcid.org/0000-0001-6635-2381>

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕТЕКТИВА НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ

Анотація. В статті розкрито особливості діяльності детектива національного антикорупційного бюро України, який вважається новим учасником кримінального провадження зі сторони обвинувачення. З'ясовано, що на згаданий правоохоронний орган здійснення своєрідних функцій, також великі сподівання на його відповідну діяльність є і в усього українського суспільства й, крім того, іноземних держав і міжнародних організацій, котрі гарантують Україні підтримку й надають сприяння в протидії корупції.

Визначено, що детектив НАБУ – працівник державного правоохоронного органу, на котрого покладено запобігання, встановлення, припинення, розслідування й розкриття корупційних правопорушень, що віднесені до його підслідності, та, крім того, превентивні заходи щодо скоєння нових. З'ясовано головне завдання детектива, яке полягає у протидії кримінальним корупційним правопорушенням, що вчинені вищими посадовими особами, що мають повноваження здійснювати функції держави чи місцевого самоврядування, й загрожують національній безпеці, та, крім того, здійснення інших визначених законом заходів стосовно протидії корупції. З'ясовано основну характерну ознаку діяльності детективів, яка полягає в тому, що вони працюють над кримінальним провадженням у групах, котрі одночасно займаються веденням 3–4 справ. Наведено головну мету професійної діяльності детектива НАБУ, яка полягає у запобіганні, встановленні, припиненні, розслідуванні й розкритті корупційних правопорушень, що скоєні вищими посадовими особами, які уповноважені на виконувати функції держави чи місцевого самоврядування, й загрожують національній безпеці.

Визначено гарантії діяльності детективів НАБУ, тобто систему на нормативному рівні визначених засобів, націлених на створення умов для втілення прав детектива НАБУ й реалізацію ним своїх службових обов'язків. Наведено класифікаційні критерії гарантій діяльності детектива НАБУ.

Визначено правовий зміст відповідальності детектива НАБУ. Наведено проблеми дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної та кримінальної відповідальності детектива НАБУ.

Ключові слова: детектив, НАБУ, завдання детектива, мета, ознака, гарантії діяльності детективів, відповідальність детектива НАБУ.

Kryvoruchko Larysa Serhiivna Doctor of legal sciences, senior researcher, professor of the department of public and private law of the educational and scientific humanitarian institute, Tavri National University named after V. I. Vernadskyi, St. John McCain, 33, Kyiv, 01042, tel.: (044) 529-05-16, <https://orcid.org/0000-0001-6635-2381>

PECULIARITIES OF THE ACTIVITY OF THE DETECTIVE OF THE NATIONAL ANTI-CORRUPTION BUREAU OF UKRAINE

Abstract. The article reveals the peculiarities of the activity of the detective of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, who is considered a new participant in criminal proceedings from the side of the prosecution. It was found out that there are great expectations for the aforementioned law enforcement body to perform its specific functions, as well as for its corresponding activity, both in the entire Ukrainian society and, in addition, in foreign countries and international organizations, which guarantee support to Ukraine and provide assistance in combating corruption.

It was determined that the NABU detective is an employee of the state law enforcement agency, who is entrusted with the prevention, detection, termination, investigation and disclosure of corruption offenses under his jurisdiction, and, in addition, preventive measures against the commission of new ones. The main task of the detective has been clarified, which consists in combating criminal corruption offenses committed by high-ranking officials who have the authority to perform the functions of the state or local self-government, and which threaten national security, and, in addition, the implementation of other measures defined by law in relation to combating corruption. The main characteristic feature of the activity of detectives has been clarified, which is that they work on criminal proceedings in groups that are simultaneously engaged in conducting 3-4 cases. The main goal of the NABU detective's professional activity is stated, which consists in preventing, establishing, stopping, investigating and uncovering corruption offenses committed by high-ranking officials who are authorized to perform the functions of the state or local self-government, and which threaten national security.

Guarantees for the activity of NABU detectives have been defined, i.e. a system at the normative level of defined means aimed at creating conditions for the

realization of the rights of a NABU detective and the implementation of his official duties. The classification criteria for guarantees of activity of the NABU detective are given. The legal content of the NABU detective's responsibility has been determined. Problems of disciplinary, civil-legal, administrative and criminal liability of the NABU detective are presented.

Keywords: detective, NABU, task of the detective, purpose, sign, guarantees of detectives' activity, responsibility of the NABU detective.

Постановка проблеми. Вирішення проблеми корупції – одне з головних завдань для суспільства в Україні. Реалізація правової реформи, формування довіри до влади, покращення економічного потенціалу країни, поліпшення благополуччя населення не можуть відбуватися без позитивних змін в контексті подолання корупції. Отриманню результатів певним чином сприяло формування наступних антикорупційних інституцій: Національного антикорупційного бюро України; Спеціалізованої антикорупційної прокуратура й Вищого антикорупційного суду. Один із суб'єктів, котрому делеговано завдання протидіяти корупції, - детектив НАБУ. Для українського законодавства саме детектив НАБУ вважається новим учасником кримінального провадження зі сторони обвинувачення. Зазначене спричиняє велике наукове зацікавлення щодо дослідження його правового статусу та діяльності.

Потреба розгляду проблематики діяльності детектива НАБУ зумовлена, крім того, покладанням на згаданий правоохоронний орган здійснення своєрідних функцій, також великі сподівання на його відповідну діяльність є і в усього українського суспільства й, крім того, іноземних держав і міжнародних організацій, котрі гарантують Україні підтримку й надають сприяння в протидії корупції. Через це питанням діяльності детектива НАБУ надається велика увага, а оцінити як результативність діяльності згаданих осіб, так і функціонування всього цього органу державної влади не можливо, не встановивши, до чого зводиться суть і зміст діяльності детектива НАБУ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дану проблему досліджували такі науковці як Р.В. Войтюк, О.В. Гейко, Є.В. Довжич, С.І. Корсун, О.Ф. Скакун, Л.І. Якимишина та інші. В той же час в сучасній теорії кримінального процесуального права проблематика діяльності детектива НАБУ в комплексі не розглядалася, що зумовлює необхідність у здійсненні повного, всебічного й ґрунтовного дослідження зазначеного питання.

Метою статті є розкриття особливостей діяльності детектива національного антикорупційного бюро України.

Виклад основного матеріалу. Детектив НАБУ – працівник державного правоохоронного органу, на котрого покладено запобігання, встановлення,

припинення, розслідування й розкриття корупційних правопорушень, що віднесені до його підслідності, та, крім того, превентивні заходи щодо скоєння нових. Завдання детективів – протидіяти кримінальним корупційним правопорушенням, що вчинені вищими посадовими особами, що мають повноваження здійснювати функції держави чи місцевого самоврядування, й загрожують національній безпеці, та, крім того, здійснення інших визначених законом заходів стосовно протидії корупції.

Щоб оволодіти професією детектива, потрібна відповідна освіта, покликання й задатки, котрі сприятимуть у формуванні цілого ряду професійних навичок та умінь. Ця форма діяльності орієнтована на пряме виконання процесуальних норм під час досудового розслідування кримінальних проваджень. Характерна ознака діяльності детективів в тому, що вони працюють над кримінальним провадженням у групах, котрі одночасно займаються веденням 3–4 справ. Згідно із законодавством, детективи виконують оперативно-розшукові й слідчі дії, іншими словами, в особі детектива поєднується слідча функція й оперативно-розшукова функція. Детективи НАБУ систематично, проте не рідше як один раз на два роки, обов'язково підвищення кваліфікації.

Детектив НАБУ повинен знати: правові основи, форми та методи оперативно-розшукової діяльності; правові засади кримінального та кримінального процесуального законодавства, основи кваліфікації, тактики та методики досудового розслідування кримінальних правопорушень; тактику розшуку та арешту коштів та іншого майна, які можуть бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації у кримінальних правопорушеннях; структуру, завдання та функції державних органів, органів місцевого самоврядування; психологічні особливості та поведінкові реакції типових порушників антикорупційного законодавства; основи інформаційно-аналітичної роботи; основи роботи із засобами зв'язку, спеціальними технічними засобами, спецзасобами та табельною зброєю; нормативно-правове забезпечення міжнародного співробітництва; мати спеціальні знання з психології, економічного аналізу, ІТ, управлінського та фінансового обліку та інших вузьких галузей. Детектив НАБУ повинен уміти: установити психологічний контакт з різними категоріями людей; уміти налагоджувати ефективну комунікацію з людьми в інтересах виконання поставлених завдань; досконало володіти процесуальними прийомами та тактикою слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; професійно фіксувати слідчі та розшукові дії; досконало володіти технічними та криміналістичними засобами; дотримуватися встановлених порядку і правил щодо нерозголошення відомостей досудового розслідування та службової діяльності; зберігати за будь-яких обставин службову документацію, табельну зброю,

засоби зв'язку та спеціальні технічні засоби; протистояти негативному впливу учасників процесу; швидко орієнтуватися в умовах, що змінюються; оцінювати поточну ситуацію об'єктивно, без шаблонів та стереотипів мислення [1].

Мета професійної діяльності детектива НАБУ – запобігання, встановлення, припинення, розслідування й розкриття корупційних правопорушень, що скоєні вищими посадовими особами, які уповноважені на виконувати функції держави чи місцевого самоврядування, й загрожують національній безпеці. Важливість професії детектива НАБУ виявляється у втіленні в життя соціально значущої місії – очищення влади від корупції з метою формування й розвитку успішного суспільства, а також ефективної держави.

За загальним правилом, у юридичній літературі окрім прав та обов'язків, як структурних елементів правового статусу особи, виділяють гарантії та відповідальність. У контексті досліджуваного питання варто звернути увагу на визначення гарантій діяльності детективів НАБУ, надане Войтюком Р.В., під якими автор розуміє правову систему прав та обов'язків, яка має внутрішню єдність, і забезпечують реалізацію правової поведінки учасників кримінального провадження в межах, визначених законодавцем [2].

Разом з тим з подібним визначенням складно погодитися, зважаючи на такі підстави. Діяльність детектива НАБУ зводиться як до виконання ним своїх повноважень, що пов'язані з розслідуванням кримінального правопорушення, так і до виконання повноважень в ході виконання ним оперативно-розшукової діяльності, що визначено ст. 10 ЗУ «Про Національне антикорупційне бюро України». Зважаючи на те, що оперативно-розшукова діяльність виконується до початку кримінального провадження, іншими словами, «допроцесуальна», встановити гарантії діяльності детектива НАБУ тільки у рамках кримінального провадження здається недоречним. Зважаючи на окреслені ознаки, переконані, що гарантіями діяльності детектива НАБУ вважається система на нормативному рівні визначених засобів, націлених на створення умов для втілення прав детектива НАБУ й реалізацію ним своїх службових обов'язків.

Окрему увагу варто приділити дослідженню системи гарантій діяльності детектива НАБУ. На підставі системного аналізу норм міжнародно-правових актів та національного законодавства можна навести наступні класифікаційні критерії гарантій діяльності детектива НАБУ:

1) за нормативним закріпленням таких гарантій. За нормативним закріпленням гарантії діяльності детектива НАБУ можна розподілити на міжнародні та внутрішньодержавні (національні). Так, відповідно до ч. 2 ст. 6 Конвенції ООН проти корупції кожна Держава учасниця забезпечує органу або органам, зазначеним у пункті 1 цієї статті, необхідну незалежність, згідно

з основоположними принципами своєї правової системи, з метою надання такому органу або органам можливості виконувати свої функції ефективно й в умовах свободи від будь-якого неналежного впливу. Варто забезпечити необхідні матеріальні ресурси та спеціалізований персонал, а також таку підготовку персоналу, яка може бути потрібна для виконання покладених на нього функцій [3]. Щодо національного законодавства, ЗУ «Про Національне антикорупційне бюро України» передбачено: конкурсні засади відбору працівників Національного бюро, їх особливий правовий та соціальний захист, належні умови оплати праці; установлений законом порядок фінансування та матеріально-технічного забезпечення Національного бюро; визначені законом засоби забезпечення особистої безпеки працівників Національного бюро, їх близьких родичів, майна; гарантується повне і своєчасне фінансування Національного бюро в обсязі, достатньому для його належної діяльності [4].

2) залежно від особливостей правового статусу детектива НАБУ, гарантії можна розподілити на: гарантії детектива НАБУ як державного службовця; гарантії детектива НАБУ як суб'єкта, який здійснює досудове розслідування чи оперативно-розшукову діяльність.

Відповідно до ч. 3 ст. 10 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» детективи НАБУ є державними службовцями, що й обумовлює виокремлення такої групи гарантії. Так, відповідно до Закону України «Про державну службу», можна виокремити, наприклад, такі гарантії, як: належна оплата праці державних службовців; соціально-побутове забезпечення; створення належних умов для виконання посадових обов'язків. Стосовно гарантії, які надають детективу НАБУ під час здійснення ним оперативно-розшукової діяльності, варто зазначити, що Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» передбачені такі гарантії діяльності оперативних співробітників, як: сприяння органів державної влади, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності у вирішенні завдань оперативно-розшукової діяльності; додаткові пільги в питаннях соціально-побутового та фінансового забезпечення в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України; забезпечення безпеки, життя, здоров'я, майна працівників оперативно-розшукових підрозділів або його близьких родичів. Окрім того, зазначеним нормативно-правовим актом передбачено, що не несе відповідальності працівник оперативного підрозділу, який заподіяв шкоду правам, свободам людини, інтересам держави під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, перебуваючи у стані необхідної оборони, крайньої необхідності або професійного ризику, а так само у зв'язку із затриманням особи, у діях якої є ознаки злочину (ч. 4 ст. 12 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність») [5].

Щодо гарантій, які надаються детективу НАБУ як суб'єкту, який здійснює досудове розслідування, варто зазначити, що чинним кримінальним процесуальним законодавством України передбачено низку положень, які закріплюють додаткові гарантії діяльності детектива НАБУ, що не притаманні слідчим інших органів досудового розслідування. Так, наприклад, відповідно до ч. 5 ст. 36 КПК України забороняється доручати здійснення досудового розслідування кримінального правопорушення, віднесеного до підслідності Національного антикорупційного бюро України, іншому органу досудового розслідування. Окрім того, щодо кримінальних процесуальних гарантій діяльності детектива НАБУ варто звернути увагу на систему гарантій, запропоновану Р. В. Войтюком, який вважає, що до такої системи входять дві складові:

1. Загальні гарантії діяльності детектива: самостійність; владний характер повноважень; прокурорський нагляд і судовий контроль; можливість оскаржити рішення, дії чи бездіяльність прокурора та оскарження ухвал слідчого судді.

2. Спеціальні гарантії діяльності детектива: незалежність, яка забезпечується: конкурсними засадами прийому на роботу; особливим правовим і соціальним захистом; належними умовами оплати праці; визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки детективів Національного бюро, їх близьких родичів, майна [6].

Проте з подібним підходом складно погодитися, тому що кримінальними процесуальними гарантіями діяльності детектива НАБУ вважаються на нормативному рівні зафіксовані засоби гарантування прав і обов'язків детектива НАБУ в ході проведення ним досудового розслідування. Тому визначення спеціальної групи гарантій в зазначеному розрізі виявляється сумнівним. Також чинний КПК України не визначає змоги детектива НАБУ оскаржувати ухвали слідчого судді. Вважається, що до кримінальних процесуальних гарантій діяльності детектива НАБУ слід зарахувати: процесуальну самостійність; незалежність; обов'язковість рішень слідчого; кримінальну процесуальну форму. Зважаючи на подане вище, можливо дійти висновку, що гарантіям діяльності детектива НАБУ притаманні досить розгалужені особливості і їх закріплено в ряді нормативно-правових актів. Проте вважається, що уніфікація таких гарантій і закріплення їх на нормативному рівні в окремій статті Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» буде сприяти покращенню результативності діяльності та захисту прав детективів НАБУ.

Діяльність детектива НАБУ проходить у соціальній професійній сфері, що передбачає наявність досвіду розумітися на поведінці людей, потребує безперервної особистої комунікації з ними. Для цього потрібні комунікативна

здатність, красномовність і гуманітарні здібності. Разом з цим частина діяльності детектива відбувається в інтелектуальній та конвенційній професійних сферах, для котрих важливе значення мають стрімкий інтелектуальний тиск, абстрактне мислення, творчі, аналітичні й логічні здібності, націленість на інтелектуальну, пошуково-дослідницьку діяльність. Крім того, детективу потрібні здібності для того, щоб обробляти певну рутинну й цифрову інформацію.

Детектив НАБУ здійснює оперативно-розшукові заходи з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також в оперативно-розшукових справах, витребуваних від інших правоохоронних органів. Детектив здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також проводить досудове розслідування інших кримінальних правопорушень у випадках, визначених законом, вживає заходів щодо розшуку та арешту коштів та іншого майна, які можуть бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації у кримінальних правопорушеннях, здійснює діяльність щодо зберігання коштів та іншого майна, на яке накладено арешт. Для виконання своїх обов'язків детектив взаємодіє з державними органами, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами, здійснює інформаційно-аналітичну роботу з метою виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного бюро. Також на детективів може бути покладено обов'язок щодо забезпечення особистої безпеки працівників Національного бюро та інших визначених законом осіб, захист від протиправних посягань на осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, у підслідних кримінальних правопорушеннях. Детектив зобов'язаний забезпечувати на умовах конфіденційності та добровільності співпрацю з особами, які повідомляють про корупційні правопорушення. Детектив вживає заходів щодо виявлення необґрунтованих активів та збору доказів їх необґрунтованості, надсилає Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі матеріали для вирішення питання про пред'явлення позову про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, збирає і надсилає Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі матеріали для вирішення питання про пред'явлення позову про визнання недійсними угод у випадках, передбачених законодавством України [7].

Своєрідність правовідносин, в котрих задіяні детективи НАБУ, встановлює потребу визначення їх відповідальності в разі неналежного виконання своїх функцій. Ступінь професійності детектива НАБУ та його відповідальності під час виконання службових функцій прямо впливає на

законність та якість діяльності в секторі кримінального переслідування вищих посадових осіб органів державної влади України й органів місцевого самоврядування України, котрі скоюють правопорушення корупційного характеру. Якраз через це справедливо й потрібно використовувати різні заходи впливу до детективів НАБУ за їхні протиправні дії або бездіяльність. Правовий зміст відповідальності детектива НАБУ зводиться до існування двох складових:

- 1) дія або бездіяльність детектива НАБУ, яка завдала шкоди інтересам держави, громадян і Національного антикорупційного бюро України;
- 2) визначену діючим законодавством України втрату особистого, організаційного й майнового плану, використання котрої безпосередньо впливає із дії або бездіяльності детектива НАБУ.

Отже, питання правового статусу окремих державних органів та їх посадових осіб мають особливе значення при аналізі та вирішенні проблем організації та діяльності носіїв конкретного статусу. Зі створенням Національного антикорупційного бюро України постало питання правової регламентації правового статусу детектива НАБУ. Окреме місце у ньому займає його юридична відповідальність, яка реалізується в результаті вчиненого правопорушення або у зв'язку з невиконанням чи неналежним виконанням певних обов'язків. У сучасній юридичній науці відсутнє єдине поняття юридичної відповідальності. Ряд авторів визначає її як соціально-правовий регулятор, інші як вид правовідносин, що забезпечує права та інтереси взаємопов'язаних сторін. Так, деякі вчені визначають юридичну відповідальність як обов'язок правопорушника нести покарання, зазнавати санкцій, що передбачені правовими нормами і застосовуються компетентними органами за вчинення ним протиправного діяння [8].

О.Ф. Скакун вважає, що юридична відповідальність – це передбачені законом вид і міра державно-владного (примусового) зізнання особою втрат благ особистого, організаційного і майнового характеру за вчинене правопорушення. Ознаки юридичної відповідальності:

- 1) виникає із факту правопорушення як результату недодержання фізичними або юридичними особами встановлених законом заборон, невиконання ними визначених законом зобов'язань, завдання шкоди охоронюваним державою правам, свободам та законним інтересам суб'єктів (учасників) суспільних відносин і має характер охоронно-захисних правовідносин між державою в особі її спеціальних компетентних органів і правопорушником;

- 2) виражається в обов'язку особи зазнавати конкретних виду і міри позбавлення благ психічного (попередження, оголошення зауваження чи догани), організаційного і майнового характеру за свою вину, тобто нести

кару, яка є новим, додатковим, юридичним обов'язком, котрий не існував до правопорушення;

3) настає лише за вчинені правопорушення або такі, що вчиняються, при встановленні складу правопорушення, тобто є результатом винного протисуспільного діяння;

4) здійснюється компетентним органом у суворій відповідності закону, а саме – до санкцій норм права, якими встановлюються вид і міра позбавлення благ;

5) реалізується у відповідних процесуальних формах у процесі правозастосовної діяльності з дотриманням певного процедурно-процесуального порядку і форм, установлених законом [9].

Аналіз відповідальності детектива НАБУ розпочнемо із **дисциплінарної відповідальності**. Перелік підстав для притягнення детектива Національного антикорупційного бюро України до дисциплінарної відповідальності є вичерпним, і його визначено в частині 4 статті 28 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 року № 1698-VI [10]:

- 1) невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків;
- 2) незаконне розголошення інформації з обмеженим доступом, яка стала відомою працівнику у зв'язку з виконанням його повноважень;
- 3) порушення встановленого законом порядку і строків подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;
- 4) публічне висловлювання, яке є порушенням презумпції невинуватості;
- 5) негативні результати перевірки на доброчесність або моніторингу способу життя працівника;
- 6) інші підстави, передбачені Законом України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII [11] для працівників Національного бюро, які є державними службовцями, або Дисциплінарним статутом органів внутрішніх справ України [12] для працівників Національного бюро, які є особами начальницького складу.

Зауважимо, що перелік підстав притягнення до дисциплінарної відповідальності детектива НАБУ містить невичерпний характер. Кожна з перелічених підстав не вважається достатньою для того, щоб притягнути детектива НАБУ до цивільно-правової, адміністративної чи кримінальної відповідальності, проте водночас їх утворення безумовно зумовлює потребу застосування до детектива НАБУ санкцій. З-поміж проблем дисциплінарної відповідальності детектива НАБУ виокремимо такі:

1. Дисциплінарна відповідальність детектива НАБУ по суті не врегульовується у нормах Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України»

2. В прокурора, як процесуального керівника, відсутня змога впливу на детектива НАБУ, в тому числі немає можливості також притягувати його до відповідальності за неправомірні дії або бездіяльність в ході проведення досудового розслідування.

Наступний вид відповідальності детектива НАБУ – цивільно-правова, що визначає таке:

1) детектив НАБУ – державний службовець, а через це його притягнення до цивільно-правової відповідальності відбувається відповідно до норм Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII;

2) компенсацію за майнову шкоду, зумовлену діями або бездіяльністю детектива НАБУ, виплачує держава, котра, проте, володіє правом регресної вимоги до детектива НАБУ;

3) цивільно-правова відповідальність детектива НАБУ передбачає добровільно-примусовий особливості.

Проблема цивільно-правової відповідальності детектива НАБУ вважається аналогічною до однієї з проблем дисциплінарної відповідальності – цивільно-правову відповідальність детектива НАБУ не врегульовано у нормах Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України».

В свою чергу, адміністративна відповідальність детектива НАБУ – це застосування до детективів НАБУ, які вчинили адміністративні проступки, адміністративних стягнень, що накладаються уповноваженими на те органами чи посадовими особами на підставах і у порядку, встановлених нормами адміністративного права, та які застосовуються з метою виховання особи, в дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень, як самим детективом НАБУ, так і іншими особами, у разі, якщо порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності. Тож, у процесі дослідження адміністративної відповідальності детектива НАБУ нами виділено її наступні особливості:

1) притягнення детектива НАБУ до адміністративної відповідальності здійснюється за допомогою норм Кодексу України про адміністративні правопорушення та Закону України «Про запобігання корупції» № 1700-VII;

2) в Кодексі законодавець оперує терміном «посадова особа» у значенні «державний службовець», хоча останній є значно ширшим поняттям, тож це створює проблематику при притягнення детектива НАБУ до адміністративної відповідальності;

3) основним видом адміністративного стягнення, який застосовується до детективів НАБУ, є штраф [13].

Стосовно проблем адміністративної відповідальності детектива НАБУ, вона наразі фактично вважається теж однією – в адміністративному законо-

давстві немає поняття «державний службовець». Як результат, притягнення детективів НАБУ до адміністративної відповідальності як державних службовців теж ускладнюється.

Зважаючи на значущість діяльності детектива НАБУ у кримінальному процесі, найважливіше і найсуворіше місце серед видів відповідальності займає кримінальна відповідальність. Таким чином, кримінальна відповідальність детективів НАБУ характеризується наступними особливостями:

1) притягнення детектива НАБУ до кримінальної відповідальності здійснюється за допомогою норм Кримінального кодексу України;

2) в Кодексі законодавець оперує терміном «службова особа» у значенні «державний службовець», що також ускладнює кваліфікацію вчинюваних детективом НАБУ злочинів;

3) за вчинення злочину на детектива НАБУ може бути накладено одне із наступних стягнень – штраф зі спеціальною конфіскацією майна, позбавлення волі чи позбавлення спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю за вчинений злочин, передбачений нормами Кримінального кодексу України [14].

Крім того, з-поміж проблем кримінальної відповідальності детективів НАБУ виокремимо оперування законодавцем поняттям «службова особа» в значенні «державний службовець».

Висновки. Таким чином, під час дослідження ми з'ясували, що детективів НАБУ можна притягнути до дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної чи кримінальної відповідальності. Зважаючи на те, що зі згаданих випадків детективів НАБУ притягують до відповідальності як державних службовців, досліджуваний інститут відзначається рядом прогалин і неточностей. Насамперед зауважимо на проблемах Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» № 1698-VI, котрий по суті не врегульовує питання дисциплінарної й цивільно-правової відповідальності детективів НАБУ та не має посилань на Закон України «Про державну службу» № 889-VIII. Проблеми адміністративної й кримінальної відповідальності містять переважно термінологічні особливості, оскільки думка про те, чи вважаються детективи НАБУ посадовими та службовими особами – спірна.

Література:

1. Корсун С.І., Якимишина Л.І. Професіографічний опис діяльності детектива Національного антикорупційного бюро України. *Габітус*. 2020. Випуск 14. С. 244-249.
2. Войтюк Р.В. Детектив Національного антикорупційного бюро України як суб'єкт кримінальних процесуальних правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. К.: НАВС, 2019. 20 с.
3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР). Офіц. вид. К. : Парлам. вид-во, 2003.

4. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 року № 1698-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>.
5. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>.
6. Войтюк Р.В. Детектив Національного антикорупційного бюро України як суб'єкт кримінальних процесуальних правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. 2019. 20 с.
7. Корсун С.І., Якимішина Л.І. Професіографічний опис діяльності детектива Національного антикорупційного бюро України. *Габітус*. 2020. Випуск 14. С. 244-249.
8. Гейко О.В. Юридична відповідальність як елемент правового статусу детектива Національного антикорупційного бюро України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 3 (50). С. 91-96.
9. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.
10. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 року № 1698-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>.
11. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 року № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>.
12. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України: Закон України від 22.02.2006 року № 3460-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-15#Text>.
13. Довжич Є.В. Відповідальність детектива НАБУ. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 1 (22). С. 201-206.
14. Довжич Є.В. Відповідальність детектива НАБУ. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 1 (22). С. 201-206.

References:

1. Korsun, S.I., & Yakymyshyna, L.I. (2020). Profesiohrafichniy opys diialnosti detektyva Natsionalnoho antykoruptsiinoho biuro Ukrainy [Professional description of the activity of a detective of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine]. *Habitus*, 14, 244-249 [in Ukrainian].
2. Voitiuk, R.V. (2019). Detektyv Natsionalnoho antykoruptsiinoho biuro Ukrainy yak subiekt kryminalnykh protsesualnykh pravovidnosyn [The detective of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine as a subject of criminal procedural legal relations]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: NAVS [in Ukrainian].
3. Konventsiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii [United Nations Convention against Corruption]. (2003, October 31). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy» [Law of Ukraine «About the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy «Pro operatyvno-rozshukovu diialnist» [Law of Ukraine «On operative and investigative activity»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> [in Ukrainian].
6. Voitiuk, R.V. (2019). Detektyv Natsionalnoho antykoruptsiinoho biuro Ukrainy yak subiekt kryminalnykh protsesualnykh pravovidnosyn [The detective of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine as a subject of criminal procedural legal relations]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: NAVS [in Ukrainian].
7. Korsun, S.I., & Yakymyshyna, L.I. (2020). Profesiohrafichniy opys diialnosti detektyva Natsionalnoho antykoruptsiinoho biuro Ukrainy [Professional description of the activity of a detective of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine]. *Habitus*, 14, 244-249 [in Ukrainian].

8. Heiko, O.V. (2018). Yurydychna vidpovidalnist yak element pravovoho statusu detektyva Natsionalnoho antykoruptsiinoho biuro Ukrainy [Legal responsibility as an element of the legal status of a detective of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk – Carpathian Legal Gazette*, 3 (50), 91-96 [in Ukrainian].

9. Skakun, O.F. (2001). *Teoriia derzhavy i prava [Theory of the state and law]*. Kharkiv: Konsum [in Ukrainian].

10. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy» [Law of Ukraine «About the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> [in Ukrainian].

11. Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu sluzhbu» [Law of Ukraine «On civil service»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> [in Ukrainian].

12. Zakon Ukrainy «Pro Dystsyplinarnyi statut orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy» [Law of Ukraine «On the Disciplinary Statute of Internal Affairs Bodies of Ukraine»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-15#Text> [in Ukrainian].

13. Dovzhych, Ye.V. (2018). Vidpovidalnist detektyva NABU [Responsibility of the NABU detective]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk – Carpathian Legal Gazette*, 1 (22), 201-206 [in Ukrainian].

14. Dovzhych, Ye.V. (2018). Vidpovidalnist detektyva NABU [Responsibility of the NABU detective]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk – Carpathian Legal Gazette*, 1 (22), 201-206 [in Ukrainian].

УДК 342.9

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-668-677](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-668-677)

Кузьменко Оксана Володимирівна доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри публічного та міжнародного права ННІ «Юридичний інститут, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», <https://orcid.org/0000-0002-0830-766X>

Чорна Вікторія Григорівна доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та міжнародного права ННІ «Юридичний інститут, Київський національний економічний університет, імені Вадима Гетьмана», <https://orcid.org/0000-0002-6072-0283>

Кожура Людмила Олександрівна доктор юридичних наук, професор, директор ННІ «Юридичний інститут, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», <https://orcid.org/0000-0003-4100-9530>

ФІНАНСОВА ВІДПОВІДАЛІСТЬ ОГАНІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ, ЩО ДІЮТЬ ЗА ПРИНЦИПОМ СУСИДАРНОСТІ

Анотація. У даній статті здійснено дослідження фінансової відповідальності органів публічного адміністрування, які діють за принципом субсидіарності. Органи публічного адміністрування, особливо на місцевому рівні, виконують важливі завдання та функції, які визначені їхньою компетенцією. В контексті принципу субсидіарності ці функції набувають особливого значення, оскільки передбачають делегування повноважень від центральних органів влади до місцевого рівня, що сприяє більш ефективному та адаптованому до місцевих умов управлінню.

Фінансова відповідальність органів місцевого самоврядування є ключовим аспектом їх діяльності. Вона включає в себе не лише забезпечення ефективного використання бюджетних коштів, а й відповідальність перед громадою за рішення, що впливають на місцевий розвиток. Органи місцевого самоврядування несуть відповідальність за реалізацію власних і делегованих повноважень, а також за дотримання принципів прозорості та підзвітності перед громадянами.

Розглядаючи функції місцевого самоврядування через призму субсидіарності, важливо зазначити, що вони обумовлені не лише місцем органів

самоврядування в системі народовладдя, але й потребою адаптації до специфічних умов та потреб місцевих громад. Це означає, що місцеве самоврядування має гнучко реагувати на зміни, ефективно управляючи ресурсами та враховуючи власні та делеговані повноваження.

В контексті фінансової відповідальності місцевого самоврядування важливе значення має забезпечення балансу між необхідністю самостійного вирішення питань місцевого значення та забезпеченням відповідності цих рішень загальнодержавним нормам і законам. Фінансова відповідальність, таким чином, перетворюється на ключовий елемент забезпечення ефективності та прозорості управління на місцевому рівні.

Подвійний адміністративно-правовий статус органів місцевого самоврядування в контексті субсидіарності вказує на необхідність поєднання гнучкості у вирішенні місцевих питань з дотриманням вищестоящих правових та адміністративних вимог. Це створює основу для розвитку місцевих ініціатив та зміцнення демократичних основ управління.

Висновком є те, що функції місцевого самоврядування у вимірі субсидіарності сприяють підвищенню ефективності та адаптивності управлінських рішень, а також зміцненню відповідальності та залученості місцевих громад до процесу управління.

Ключові слова: публічна влада, субсидіарність, публічне адміністрування, децентралізація, механізм держави, місцеве самоврядування, публічно-правова сфера, публічне адміністрування.

Kuzmenko Oksana Volodymyrivna Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Department of Public and International Law of the Institute of Law, Vadym Hetman Kyiv National University of Economics, <https://orcid.org/0000-0002-0830-766X>

Chorna Victoria Hryhorivna Doctor of legal sciences, professor, professor of the department of public and international law of the NNI "Law Institute, Vadym Hetman Kyiv National University of Economics", <https://orcid.org/0000-0002-6072-0283>

Kozhura Lyudmila Oleksandrivna Doctor of Law, Professor, Director of the Institute of Law, Vadym Hetman Kyiv National University of Economics, <https://orcid.org/0000-0003-4100-9530>

FINANCIAL RESPONSIBILITY OF PUBLIC ADMINISTRATION BODIES OPERATING ON THE PRINCIPLE OF SUBSIDIARY

Abstract. In this article, the functions of the bodies of public administration operating on the principle of subsidiarity are investigated. The bodies of public

administration, especially at the local level, perform important tasks and functions determined by their competence. In the context of the principle of subsidiarity, these functions take on special significance, as they imply the delegation of powers from central authorities to the local level, facilitating more efficient and locally adapted management.

Financial responsibility of local self-government bodies is a key aspect of their activity. It includes not only ensuring effective use of budget funds but also responsibility to the community for decisions affecting local development. Local self-government bodies are accountable for implementing their own and delegated powers, as well as adhering to the principles of transparency and accountability to citizens.

Considering the functions of local self-government through the lens of subsidiarity, it is important to note that they are determined not only by the place of self-government bodies in the system of people's power but also by the need to adapt to the specific conditions and needs of local communities. This means that local self-government must respond flexibly to changes, effectively managing resources and considering both its own and delegated powers.

In the context of the financial responsibility of local self-government, it is crucial to ensure a balance between the necessity of independently resolving local issues and ensuring these decisions comply with national norms and laws. Financial responsibility thus becomes a key element in ensuring the effectiveness and transparency of management at the local level.

The dual administrative and legal status of local self-government bodies in the context of subsidiarity highlights the need to combine flexibility in solving local issues with adherence to higher legal and administrative requirements. This forms the basis for the development of local initiatives and the strengthening of democratic governance foundations.

In conclusion, the functions of local self-government in the dimension of subsidiarity contribute to the enhancement of management decision effectiveness and adaptability, as well as the strengthening of responsibility and community involvement in the management process.

Keywords: public power, state mechanism, local self-government, public-legal sphere, public administration, administrative reform, principles of subsidiarity.

Постановка проблеми. У цій статті ми зосереджуємо увагу на аналізі фінансової відповідальності органів публічного адміністрування в Україні, які діють за принципом субсидіарності. Субсидіарність як ключовий принцип місцевого самоврядування набуває особливого значення у контексті децентралізації влади та розподілу фінансових ресурсів. Проблематика

відповідальності та автономії органів місцевого самоврядування у фінансовій сфері є актуальною, особливо з огляду на необхідність забезпечення ефективного управління та використання бюджетних коштів. Важливість цього питання підкреслюється також зростаючою потребою у зміцненні місцевої демократії та розвитку громадської участі у процесі управління.

Метою статті є дослідження механізмів фінансової відповідальності органів публічного адміністрування в Україні, що діють на засадах принципу субсидіарності, з метою визначення шляхів їх оптимізації для зміцнення місцевого самоврядування та підвищення ефективності управління.

Аналіз останніх дослідження і публікацій. Вивченню становлення та розвитку місцевого самоврядування в контексті принципу субсидіарності присвячують свої праці такі вчені як І. Козюбра, Н. Пархоменко та А. Ткачук. Фінансово-економічні аспекти місцевого самоврядування, що включають питання фінансової відповідальності, досліджують Ю. Дехтяренко та О. Лебединська. Правові аспекти місцевого самоврядування, включаючи питання фінансової відповідальності органів місцевого самоврядування та принципи субсидіарності, аналізують М. Баймуратов, О. Батанов, В. Кампо та інші. Управлінський аспект місцевого самоврядування, в тому числі питання фінансового менеджменту в рамках субсидіарності, вивчають В. Авер'янов, П. Ворона та Ю. Шаров. Територіальний розвиток і управління містом з позицій субсидіарності та фінансової відповідальності вивчають В. Бабаєв, О. Бобровська, В. Вакуленко та інші. Ці дослідження важливі для розуміння того, як місцеве самоврядування може ефективно функціонувати, використовуючи принципи субсидіарності та забезпечуючи відповідальне фінансове управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах сучасного розвитку української держави виникає гостра необхідність аналізу фінансової відповідальності органів публічного адміністрування, що діють на основі принципу субсидіарності. З урахуванням змін у законодавчій системі, сучасний стан фінансової відповідальності потребує переосмислення. Наразі українські органи публічного адміністрування зіштовхуються з викликами, які вимагають забезпечення прозорості та ефективності у фінансовому управлінні. Реалізуючи політику децентралізації, влада намагається передати більше повноважень місцевим органам. Це ставить перед ними завдання не тільки ефективного розподілу ресурсів, але й забезпечення відповідності своєї діяльності вимогам законодавства.

Упровадження принципу субсидіарності в українській публічній адміністрації має вирішальне значення. Це дозволяє місцевим органам самоврядування більш ефективно вирішувати локальні питання. Підхід заснований на переконанні, що найкращі рішення приймаються на рівнях, які

безпосередньо стикаються з проблемами. Такий підхід веде до підвищення відповідальності та залученості місцевих громад.

Паралельно з субсидіарністю, децентралізація влади є ключовим фактором у реформуванні української державної системи. Вона передбачає передачу повноважень від центральної влади до місцевих органів. Це зміцнює місцеве самоврядування, даючи йому більше автономії у прийнятті рішень. Основна мета – забезпечити більш ефективну відповідь на потреби громадян.

Зростаюча централізація влади в Україні стала предметом гострої критики. Це призвело до підвищення уваги до потреби децентралізації та субсидіарності. Ці принципи сприяють розвитку здорової балансу між різними рівнями влади. Така модель управління забезпечує більшу ефективність та гнучкість.

Історія та еволюція принципу субсидіарності мають глибокі корені, що сягають античності. Поєднуючи філософські підходи Платона та Аристотеля, цей принцип згодом знайшов своє місце у європейському праві. В українському контексті, він відображає зусилля країни забезпечити демократичне управління, орієнтуючись на європейські стандарти.

Завданням сучасного українського уряду є визначення чітких механізмів для реалізації принципу субсидіарності. Важливим аспектом є зміцнення місцевих структур влади та забезпечення їм необхідних ресурсів. Такий підхід спрямований на створення сильних та самодостатніх громад, здатних ефективно вирішувати місцеві проблеми.

Заглиблюючись у тему фінансової відповідальності, не можна ігнорувати важливість субсидіарності як ключового принципу в управлінні. Він сприяє розширенню автономії та самостійності місцевих органів, при цьому накладаючи на них додаткову відповідальність. В умовах децентралізації, органи публічного адміністрування повинні не тільки забезпечувати раціональне використання фінансових ресурсів. Вони також мають бути відповідальними перед громадянами за свої рішення. Такий підхід вимагає належного контролю та звітності в сфері фінансів.

Треба зауважити, що відповідальність місцевого самоврядування має комплексний характер, охоплюючи не тільки конституційно-правові, але й значні фінансові аспекти. Особливу увагу в цьому контексті заслуговує фінансова відповідальність, яка передбачає не лише раціональне використання бюджетних коштів, але й дотримання принципів економічної ефективності та прозорості. Важливими елементами контролю є механізми звітності та аудиту, які забезпечують прозоре та законне управління фінансовими ресурсами.

З точки зору принципу субсидіарності, фінансова відповідальність набуває ще більшого значення. Вона спонукає місцеві органи самоврядування до самостійного прийняття рішень у сфері фінансового управління, водночас

забезпечуючи відповідальність перед місцевою громадою. Такий підхід сприяє ефективнішому розподілу ресурсів та реалізації місцевих ініціатив, але також збільшує необхідність у зміцненні контрольних функцій.

Фінансова незалежність та фінансова відповідальність є ключовими аспектами для ефективного функціонування органів місцевого самоврядування, як це вказує Європейська хартія місцевого самоврядування. Незалежність у фінансових питаннях передбачає право органів місцевого самоврядування на доступ до власних адекватних фінансових ресурсів, включаючи місцеві податки та збори. Важливим є те, що ці ресурси мають бути достатніми для ефективного виконання повноважень, визначених конституцією або законом, забезпечуючи реалізацію автономії у прийнятті місцевих рішень.

Фінансова відповідальність означає, що органи місцевого самоврядування мають не тільки право, але й обов'язок ефективно та відповідально управляти фінансовими ресурсами. Це включає відповідальне бюджетне планування, прозоре витрачання коштів та забезпечення їх використання в інтересах місцевого населення. Ключовим елементом є також забезпечення адекватного нагляду та контролю за фінансовою діяльністю, що допомагає запобігти зловживанням та сприяє ефективному використанню публічних коштів.

Європейська хартія наголошує на важливості фінансової автономії органів місцевого самоврядування, визначаючи це як право вільно розпоряджатися власними фінансовими ресурсами. Це дозволяє місцевим органам самоврядування самостійно вирішувати, які проекти фінансувати та як краще використовувати бюджетні кошти, що в свою чергу сприяє більш ефективному задоволенню потреб громадян.

Треба зазначити, що фінансова автономія, як її визначає Європейська хартія місцевого самоврядування[1], передбачає гарантію прав органів місцевого самоврядування на наявність і вільне управління власними фінансовими ресурсами, які мають бути пропорційними до їх повноважень. Це право включає здатність самостійно регулювати та управляти місцевими справами без зовнішнього втручання з боку держави, забезпечуючи при цьому ефективне виконання наданих завдань.

Фінансова автономія також охоплює можливість органів місцевого самоврядування отримувати достатні кошти для реалізації делегованих повноважень, а також підтримку у зміцненні їхньої спроможності до генерації власних доходів. Важливим є також отримання частки державних доходів, які мають бути розподілені на основі прозорих та справедливих критеріїв, і можливість захисту фінансово слабших органів місцевого самоврядування через процедури фінансового вирівнювання.

Крім того, фінансова автономія передбачає, що органи місцевого самоврядування мають право на належні консультації в усіх фінансових питаннях, що впливають на них, зокрема у справах надання перерозподілених ресурсів. Це забезпечує участь місцевого самоврядування у вирішенні важливих фінансових питань та сприяє більшій прозорості та відповідальності у фінансовому управлінні.

Наприкінці важливо підкреслити, що фінансова автономія місцевого самоврядування не повинна піддаватися ризику через надмірний державний нагляд або використання цільових коштів, і має бути гарантована та захищена на державному рівні. Забезпечення цієї автономії є необхідним для розвитку справжнього самоврядування, яке забезпечує ефективне та відповідальне управління на місцевому рівні.

Водночас, фінансова відповідальність передбачає також забезпечення прозорості та підзвітності у фінансовій діяльності, що є ключовим для зміцнення довіри громадян до органів влади.

У контексті забезпечення фінансової незалежності та відповідальності, Хартія також підкреслює важливість адекватних фінансових ресурсів для місцевих органів самоврядування. Це означає, що фінансування повинно відповідати повноваженням, наданим органам місцевого самоврядування, та бути достатнім для виконання цих завдань. Водночас, органи місцевого самоврядування мають право та можливість встановлювати місцеві податки та збори, що дає їм можливість мати більший контроль над власними фінансовими ресурсами.

Загалом, Європейська хартія місцевого самоврядування визначає фінансову незалежність та відповідальність як фундаментальні принципи для забезпечення ефективного та демократичного управління на місцевому рівні. Зміцнення цих принципів є ключовим для розвитку місцевих громад та забезпечення їхнього благополуччя[2].

Українське законодавство імплементує основні новели Європейської хартії місцевого самоврядування, відповідно відображає принцип субсидіарності в регулюванні фінансової відповідальності місцевого самоврядування за допомогою наступних положень:

відповідальність перед територіальною громадою (Стаття 74 Закону України «Про місцеве самоврядування»), тобто органи та посадові особи місцевого самоврядування несуть відповідальність за свою діяльність перед територіальною громадою. Це відображає суть субсидіарності, де нижчі рівні влади, такі як місцеве самоврядування, відповідають безпосередньо перед громадою, якій вони служать;

відповідальність перед державою (Стаття 76), де органи місцевого самоврядування відповідають перед державою у разі порушення Конституції

або законів України. Це демонструє баланс між самостійністю місцевого самоврядування та контролем з боку держави, що є важливим елементом субсидіарності;

підзвітність, підконтрольність та відповідальність перед громадами (Стаття 75), місцеве самоврядування підзвітне, підконтрольне і відповідальне перед територіальними громадами, підкреслюючи важливість прозорості та звітності перед громадянами;

делеговані повноваження (Стаття 76), у контексті делегованих повноважень, місцеве самоврядування є підконтрольним органам виконавчої влади. Це відповідає суті субсидіарності, де вищі рівні влади надають підтримку та контроль у сферах, що вимагають їх участі[3].

Ці положення закону України «Про місцеве самоврядування» вказують на те, що фінансова відповідальність місцевого самоврядування є багатогранною і включає відповідальність перед різними стейкхолдерами: громадянами, державою та іншими суб'єктами. Важливість субсидіарності в цьому контексті полягає у наданні місцевим органам самоврядування достатньої свободи та автономії для вирішення питань місцевого значення, одночасно забезпечуючи їх відповідальність перед громадою та дотриманням загальнодержавних норм і законів.

Отже, враховуючи сучасні виклики та тенденції, місцеве самоврядування повинно активно використовувати можливості, які надає принцип субсидіарності, особливо у сфері фінансової відповідальності. Це передбачає не тільки більш глибоке розуміння місцевих потреб, але й належне управління фінансовими ресурсами для досягнення стратегічних цілей громади. Ключовим аспектом тут є забезпечення відповідності між місцевими ресурсами та потребами, що дозволить підвищити ефективність та відповідальність в управлінні, а також підсилити довіру громадян до органів місцевого самоврядування. Впровадження принципу субсидіарності у фінансову відповідальність створює передумови для більш самостійного та відповідального підходу до управління місцевими ресурсами, відкриваючи нові можливості для розвитку та зростання територіальних громад.

Особливу увагу в контексті фінансової відповідальності варто приділити прозорості та обліку витрат. Принцип субсидіарності передбачає не тільки розподіл повноважень, але й відповідальність за фінансові результати. Важливим стає розробка чітких механізмів звітності та аудиту. Забезпечення відкритості та прозорості фінансових операцій є важливим для збереження довіри громадян та підвищення ефективності управління.

Слід також враховувати, що фінансова відповідальність органів публічного адміністрування має бути поєднана з відповідальністю соціального характеру. Рішення, прийняті на основі субсидіарності, повинні враховувати

не тільки економічну доцільність, але й соціальний вплив. Це створює необхідність балансування між економічною ефективністю та соціальною справедливістю. Вирішення цього завдання вимагає комплексного підходу та взаємодії з різними зацікавленими сторонами, включаючи місцеві громади та громадські організації.

Підводячи висновок викладеному, вважаємо, що на сьогодні удосконалення системи органів публічного адміністрування є ключовим завданням, особливо з погляду принципу субсидіарності. Перш за все, важливо зосередитись на впровадженні чітких стандартів фінансової звітності для місцевих органів самоврядування. Це не тільки підвищить прозорість розподілу і використання бюджетних коштів, але й сприятиме залученню громадян до процесу контролю за фінансовою діяльністю. Забезпечення відкритості фінансових операцій відіграє важливу роль у формуванні довіри до органів влади та зміцненні демократичних основ управління.

Також необхідно впровадити систему незалежного фінансового аудиту. Такий підхід дозволить об'єктивно оцінювати ефективність використання бюджетних ресурсів та виявляти можливі відхилення від законодавчих норм. Незалежний аудит є ключовим елементом у забезпеченні прозорості та відповідальності, що сприятиме відновленню довіри громадян до органів місцевого самоврядування.

Навчання та підвищення кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування у сфері фінансового управління має стати пріоритетом. Посилення професійних знань та навичок сприятиме кращому плануванню, контролю та використанню бюджетних коштів. Це також дозволить посадовим особам більш ефективно реагувати на зміни у фінансовому середовищі та адаптувати стратегії управління до місцевих умов.

Забезпечення механізмів громадського контролю та активне залучення громадян до процесу прийняття рішень, що стосуються фінансування місцевих проектів, має стати невід'ємною частиною реформ[4]. Такий підхід сприятиме не тільки збільшенню прозорості та відповідальності, але й забезпечить більш ефективне використання ресурсів, відповідно до реальних потреб та пріоритетів громади. Втілення принципу субсидіарності через таку участь громадян сприятиме розвитку демократичного управління та підсиленню відповідальності на місцевому рівні.

Розробка та впровадження ефективних механізмів відповідальності за неправомірні фінансові рішення, включаючи правові та фінансові санкції, є важливим кроком у зміцненні фінансової відповідальності. Це створить додатковий рівень запобігання порушень та зловживань у сфері фінансів. Водночас, встановлення регресних вимог до посадових осіб, які заподіяли шкоду через некомпетентність або особисті інтереси, забезпечить справедливе відшкодування збитків громаді.

Зміцнення ролі місцевих органів самоврядування у фінансовому плануванні та визначенні пріоритетів, виходячи з принципу субсидіарності, є ключовим для підвищення ефективності та відповідальності. Розширення повноважень місцевих органів у цій сфері дозволить більш гнучко реагувати на місцеві потреби та ініціативи. Це сприятиме більш ефективному використанню бюджетних коштів, забезпечуючи при цьому відповідність між ресурсами та реальними потребами громад.

Література:

1. Конгрес місцевих та регіональних влад: сучасний коментар для кращого розуміння Європейської хартії місцевого самоврядування. URL: https://www.coe.int/en/web/congress/all-news-newsletter/-/asset_publisher/CR0prMtPOIKO/content/a-contemporary-commentary-for-a-better-understanding-of-the-european-charter-of-local-self-government?_101_INSTANCE_CR0prMtPOIKO_viewMode=view/
2. Золлер-Вінклер М. Фінансова автономія — основа місцевого самоврядування. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/13610>
3. Про місцеве самоврядування. Закон України від 21 травня 1997 року №280/97. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст.170.
4. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>

References:

1. Konhres mistsevykh ta rehionalnykh vlad: suchasnyi komentar dlia krashchoho rozuminnia Yevropeiskoi khartii mistsevoho samovriaduvannia [Congress of Local and Regional Authorities: A Modern Commentary for a Better Understanding of the European Charter of Local Self-Government] Retrieved from https://www.coe.int/en/web/congress/all-news-newsletter/-/asset_publisher/CR0prMtPOIKO/content/a-contemporary-commentary-for-a-better-understanding-of-the-european-charter-of-local-self-government?_101_INSTANCE_CR0prMtPOIKO_viewMode=view/
2. Zoller-Vinkler M. Finansova avtonomiia — osnova mistsevoho samovriaduvannia [Zoller-Winkler M. Financial autonomy — the basis of local self-government] Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/news/13610>
3. Zakon Ukrainy Pro mistseve samovriaduvannia [Law of Ukraine About local self-government] zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine On the approval of the Concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine] vid 1 kvitnia 2014 r. № 333-r. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>

УДК 343.13

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-678-690](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-678-690)

Налуцишин Віктор Володимирович доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, вул. Героїв Майдану, 8, м. Хмельницький, 29013, тел.: (0382) 71-80-00, <https://orcid.org/0000-0002-2053-9906>

Налуцишин Володимир Вікторович кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, вул. Героїв Майдану, 8, м. Хмельницький, 29013, тел.: (0382) 71-80-00, <https://orcid.org/0000-0002-5161-4219>

СПРОЩЕНИЙ ПОРЯДОК ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ (ДОСВІД ДЕРЖАВ РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї)

Анотація. Диференціація проваджень у кримінальному процесі, зокрема виправданих спрощень і скорочень стадії розслідування, стала характерною рисою кримінально-процесуального законодавства багатьох держав, що підкреслює об'єктивну потребу світового співтовариства в знаходженні та використанні оптимальних процесуальних форм.

Розглядаються основні напрями кримінально-процесуальної політики провідних держав Західної Європи - Франції, Німеччини, Італії, Португалії, Швейцарії. Зазначається, що ключовими проблемами, які стоять перед вказаними країнами у сфері кримінальної юстиції, є складність і догматичність кримінально-процесуального законодавства, низький рівень довіри суспільства до органів кримінальної юстиції, а також необхідність зниження витрат на кримінальне судочинство. Розв'язання зазначених проблем має комплексний характер і включає в себе відмову від найскладніших форм кримінального судочинства - загального порядку судового розгляду і досудового розслідування, із заміною їх на спрощені форми провадження у кримінальних справах, а також оптимізацію кримінального переслідування з його заміною на альтернативні заходи, відмову від письмової форми кримінального судочинства.

Державам романо-германської правової сім'ї притаманні різноманітні види спрощених проваджень досудового розслідування у кримінальних справах про злочини невеликої тяжкості. Спільним для них є те, що вони призначені для максимального скорочення проміжку часу між моментом

вчинення злочину і застосуванням кримінального покарання за дотримання необхідних процесуальних гарантій. При цьому скорочені форми провадження сприймаються як явища абсолютно нормальні та необхідні, оскільки збільшують ефективність судочинства і допомагають досягти цілей кримінального процесу з найменшими витратами, не ущемляючи нічиїх прав.

Ключові слова: кримінальний процес, кримінальне процесуальне законодавство, держави романо-германської правової сім'ї, спрощені порядки кримінально-процесуального провадження, наказ про покарання, скорочене провадження.

Nalutsyshyn Viktor Volodymyrovych Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Criminal Law and Procedure, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, 8 Heroiv Maidanu St., Khmelnytskyi, 29013, tel.: (0382) 71-80-00, <https://orcid.org/0000-0002-2053-9906>

Nalutsyshyn Volodymyr Viktorovych PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, 8 Heroiv Maidanu St., Khmelnytskyi, 29013, tel.: (0382) 71-80-00, <https://orcid.org/0000-0002-5161-4219>

SIMPLIFIED PRE-TRIAL INVESTIGATION PROCEDURE IN CRIMINAL PROCEDURE LEGISLATION (EXPERIENCE OF THE STATES OF THE ROMANO-GERMANIC LEGAL FAMILY)

Abstract. Differentiation of proceedings in criminal procedure, including justified simplifications and reductions of the investigation stage, has become a characteristic feature of criminal procedure legislation of many States, and this underscores the objective need of the international community to find and use optimal procedural forms.

The author examines the main directions of criminal procedure policy of the leading Western European countries - France, Germany, Italy, Portugal, and Switzerland. The author notes that the key problems faced by these countries in the field of criminal justice are the complexity and dogmatism of criminal procedure legislation, low level of public trust in criminal justice authorities, and the need to reduce the costs of criminal proceedings. The solution to these problems is complex and includes the abandonment of the most complex forms of criminal proceedings - the general procedure of trial and pre-trial investigation, with their replacement by simplified forms of criminal proceedings, as well as optimisation of criminal prosecution with its replacement by alternative measures, and abandonment of the written form of criminal proceedings.

The states of the Romano-Germanic legal family have various types of simplified pre-trial investigation proceedings in criminal cases of minor offences. What they have in common is that they are designed to minimise the time period between the commission of a crime and the application of criminal punishment, subject to the necessary procedural guarantees. At the same time, abbreviated forms of proceedings are perceived as absolutely normal and necessary, as they increase the efficiency of the judicial process and help to achieve the goals of the criminal process at the lowest cost without infringing on anyone's rights.

Keywords: criminal procedure, criminal procedure legislation, states of the Romano-Germanic legal family, simplified criminal procedure procedures, sentencing order, summary proceedings.

Постановка проблеми. Кримінальна процесуальна форма містить гарантії реалізації прав і свобод учасників процесу, забезпечує здійснення демократичних принципів, створює умови, які сприяють всебічному і об'єктивному розгляду та вирішенню питань кримінального провадження по суті. В умовах пошуку оптимальної процесуальної форми здійснення правосуддя у кримінальних справах, що дає змогу істотно знизити навантаження судів і спростити порядок їхнього розгляду, виникає об'єктивна потреба в проведенні наукових досліджень, присвячених особливим порядкам кримінального провадження. Останнім часом пошук прискорених і спрощених форм досудового провадження як в Україні, так і за кордоном є проявом тенденції гуманізації кримінального процесу.

Одним з актуальних наукових напрямів на сьогоднішній день є порівняльно-правове дослідження процесуальної моделі спрощених порядків досудового розслідування та аналогічних моделей у кримінальному судочинстві зарубіжних держав, що дає змогу виявити їхні схожості й відмінності, переваги і недоліки, та на цій основі визначити напрямки вдосконалення законодавства і правозастосовчої практики в розглядуваній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку проблемних питань застосування та імплементації досвіду щодо кримінально-процесуальної форми та її диференціації, спрощених порядків досудового розслідування та судового розгляду внесли такі науковці, як: І. В. Гловюк, В. Г. Дрозд, О. В. Капліна, С. А. Крушинський, Л. М. Лобойко, В. В. Навроцька, О. О. Пунда, О. В. Сачко, Г. К. Тетерятник, В. М. Трофименко, О. Г. Шило, В. Д. Юрчишин та інші. Проте, питання кримінального процесуального законодавства зарубіжних держав в контексті розуміння спрощених порядків досудового розслідування не втрачають актуальності та потребують свого подальшого наукового пошуку.

Мета статті – комплексний загальнотеоретичний аналіз проблем спрощених порядків досудового розслідування у кримінальному процесуальному законодавстві держав романо-германської правової сім'ї.

Виклад основного матеріалу. Побудова ефективного державного реагування на кримінальні правопорушення (злочини) за всіх часів була предметом активних дискусій у наукових колах, серед законодавців та правозастосувачів. Пошук оптимальної процедури та організації досудового провадження безумовно є перспективним напрямом удосконалення кримінально-процесуального законодавства та наукових досліджень, оскільки дотепер не склалося єдиного доктринального уявлення про правильну побудову досудового провадження.

Сучасний етап розвитку вітчизняного кримінально-процесуального законодавства дає змогу інакше поглянути на аргументи та доводи щодо передумов оптимізації досудового провадження, визначити переваги та недоліки наявних позицій.

Варто зазначити, що одним із пріоритетних елементів доктрини розвитку кримінально-процесуального законодавства України стає широке впровадження спрощених процедур на стадіях досудового розслідування та судового розгляду. Закріплення спрощених порядків досудового та судового провадження на рівні Кримінального процесуального кодексу України (глава 35 КПК України) [1] істотно вплинуло на прискорення розслідування та розгляду кримінальних проваджень при одночасному збереженні та посиленні загальновизнаних міжнародних стандартів та принципів охорони та захисту прав людини та громадянина.

Вітчизняний законодавець зацікавлений у розвитку правових інститутів, що позитивно зарекомендували себе в правозастосовчій практиці зарубіжних держав, зокрема в кримінально-процесуальній. Порівняльно-правовий аналіз може допомогти уникнути можливих помилок, проблем, прогалів, суперечностей, що виникають під час повного або часткового запозичення правових конструкцій. У цьому контексті проаналізуємо порядок спрощеного та прискореного досудового провадження в деяких державах романо-германської правової сім'ї.

У більшості зарубіжних держав поряд зі звичайним порядком кримінального судочинства існує і порядок, що відрізняється від нього більшою простотою і прискореною процедурою. Спрощення може виражатися або в скороченні, або в повній ліквідації формального досудового провадження і перенесення центру тяжіння на судовий розгляд, або в усуненні судового розгляду.

Аналізуючи основні моделі побудови досудового провадження в провідних державах Західної Європи, констатуємо той факт, що метою будь-якого

спрощеного та прискореного провадження є усунення невинуватих перешкод доступу до правосуддя.

Законодавство і практика держав континентальної традиції уніфікується та гармонізується під впливом таких чинників, як міжнародні стандарти у сфері прав людини, які є однаково застосовними в більшості держав - членів Ради Європи, що підписали та ратифікували Європейську Конвенцію з прав людини і на які поширюється дія рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи щодо спрощеного та скороченого вирішення кримінальних справ.

Найяскравішими прикладами в царині організації скороченого досудового провадження є законодавство Німеччини та Франції - членів романо-германської правової сім'ї.

Кримінально-процесуальне законодавство **Франції** передбачає три стадії досудового провадження: дізнання, порушення кримінального переслідування та досудове слідство, причому французькі процесуалісти вважають дізнання та досудове слідство цілком самостійними стадіями, де дізнання спрямоване на встановлення події злочину та винної особи, а досудове слідство - на з'ясування винуватості конкретної особи у встановленому злочині. З урахуванням поділу у Франції всіх злочинних діянь на злочини (crimes), проступки (delits) і правопорушення (contraventions) зазначимо, що провадження досудового слідства є обов'язковим лише у справах про злочини, факультативним - у справах про проступки, а у справах про правопорушення здійснюється лише на вимогу прокурора у виняткових випадках (ст. 79 КПК Франції) [2].

Провадження дізнання реалізується судовою поліцією і є первісною стадією кримінального процесу, що має відмінні риси: 1) починається після отримання повідомлення про кримінальне посягання; 2) на цій стадії встановлюються підстави для початку розслідування або їх відсутність для прийняття іншого процесуального рішення.

Закон виокремлює два види дізнання: за очевидними кримінальними діяннями і первісне дізнання.

Класичною формою спрощеного розслідування злочинів у Франції є дізнання очевидних злочинів. Воно проводиться за наявності таких умов:

- коли злочин виявлено в момент або відразу ж після вчинення;
- коли підозрюваний переслідується «вигуками людей»;
- коли при ньому виявлено предмети або на ньому є сліди, що дають підстави для припущення про його причетність до щойно скоєного злочину;
- коли злочин скоєно в житловому приміщенні, і його господар запрошує прокурора або офіцера судової поліції засвідчити цю обставину.

Деякі вчені Франції зазначають, що «умови очевидності, сформульовані в законі, тлумачаться досить широко, тому будь-який злочин можна розглядати

як очевидний» [3, с. 456]. Тим не менш, вони позитивно оцінюють дану форму процесуального провадження, оскільки, на їхню думку, «така процедура дає змогу швидко встановити факт злочину, затримати злочинця і закріпити докази, поки вони не зникли. Найчастіше досудове провадження обмежується дізнанням очевидних злочинів».

Дізнання починається в момент виявлення злочину. Для цього винесення процесуального акта не потрібно. Судова поліція, що здійснює дізнання, наділена повноваженнями слідчого судді, тобто може проводити будь-які слідчі дії: обшуки, допити потерпілих, свідків, затримання підозрюваного тощо. Для проведення обшуку не потрібно винесення відповідної постанови, а також санкції прокурора або судді. Строк провадження розглянутого виду дізнання законом не обмежений, але на практиці воно, як правило, триває не більше кількох днів. Дані, отримані судовою поліцією, мають таке саме доказове значення, як під час провадження досудового слідства. Результати цієї діяльності закріплюються в протоколах слідчих дій, які з іншими процесуальними документами передаються прокурору. Відповідно до ст. 72 КПК Франції дізнання очевидних злочинів має право також здійснювати слідчий суддя [2].

У КПК Франції регламентовано також два види спрощеного провадження на основі угоди сторін.

У першому випадку кримінально-правовий штраф за угодою (*composition penale*) являє собою угоду, яку укладають до порушення кримінальної справи, між прокурором та особою, що підлягає переслідуванню. Угода затверджується судом. Стаття 41.2 КПК Франції обмежує можливість її укладення тільки з особою, яка визнала свою провину в скоєнні малозначного діяння, до яких відносяться окремі насильницькі дії, проступки проти інтересів сім'ї, дрібні майнові злочини.

У другому випадку попереднє визнання провини (*prealable de culpabilité*) являє собою угоду, що укладається між прокурором і особою, яка зробила заяву про визнання провини. Угоду затверджує суд, переконавшись у добровільності волевиявлення підсудного. Процедура «*prealable de culpabilité*» може бути застосована до справ про злочини, що караються строками до п'яти років позбавлення волі, і дає змогу за згоди прокурора призначити покарання у вигляді тюремного ув'язнення строком не більше ніж на один рік і не більше ніж на половину строку, який підсудний міг би отримати, і це покарання у вигляді тюремного ув'язнення може бути умовним (ст. 495.8 КПК Франції) [2]. Викладене дає змогу зробити висновок про те, що застосовувані у Франції угоди з правосуддям на основі угод - *composition penale* і *prealable de culpabilité* - укладає прокурор незалежно від провадження у справі в стадії дізнання або попереднього слідства.

Італійська система кримінального судочинства передбачає дві скорочені процедури судочинства: «abbreviato» і «patteggiamento», першу називають прискороною процедурою, другу - клопотання про покарання на прохання сторін. Однак, звернувшись безпосередньо до КПК *Італії*, слід констатувати, що Книга VI «Спеціальні процедури» (Procedimenti speciali) цього кодексу передбачає п'ять таких процедур: прискорений порядок (giudizio abbreviato) (ст. ст. 438-443); призначення покарання на прохання сторін (l'applicazione della pena su richiesta delle parti) (ст. 444-448); прямий розгляд (giudizio direttissimo) (ст. 449-452); негайне рішення (giudizio immediato) (ст. 453-458); процедура наказу (pro-cedimento per decreto) (ст. 459-464) [4]. Зазначимо, що слово «abbreviato» має місце в назві першої процедури, слово «patteggiamento» в КПК Італії взагалі не вживається, хоча й використовується в юридичній літературі стосовно другої [5; 6].

Варіант скороченого досудового провадження, регламентований ст. ст. 444-448 КПК Італії, називається «patteamento» і передбачає значне зниження покарання за згодою сторін захисту та обвинувачення.

Характерні риси такої скороченої процедури провадження:

1. Проводиться щодо кримінально-караних діянь, які мають «малозначний характер» і не становлять великої суспільної небезпеки.
2. Угода між сторонами захисту та обвинувачення укладається з приводу розміру покарання, яке може обмежитися штрафом, але не повинно перевищувати строк 5 років позбавлення волі.
3. Для проведення провадження «patteamento» необхідна згода не тільки підозрюваного, а й потерпілого, і затверджується ця угода судом.
4. Визнання вини громадянином необов'язкове, оскільки «patteamento» впливає тільки на характер і розмір осудного покарання.
5. З 1999 року органи суду під час проведення такого скороченого провадження були позбавлені права відмови в затвердженні цього правочину і фактично були віднесені до сторони обвинувачення [7, с. 43-44].
6. Застосування угоди «patteamento» можливе до всіх категорій злочинів, за винятком тих, за які призначається довічне позбавлення волі.

Попереднє розслідування у **ФРН** здійснюється в єдиній процесуальній формі, застосування якої дозволяє встановлювати більшість осіб, підозрюваних у скоєнні злочинів. Незважаючи на те, що головна роль в ухваленні підсумкових процесуальних рішень відводиться прокуратурі, основний обсяг роботи з провадження дізнання покладено законом на органи поліції (§ 161 КПК ФРН) [8]. За наявності приводу і законної підстави провадження будь-якої слідчої та процесуальної дії розпочинається без винесення окремого процесуального документа про початок розслідування.

На поліцейських Німеччини законом покладено досить широкі повноваження, під час реалізації яких вони не пов'язані суворою процесуальною формою. Винятком є слідчі дії та оперативно-розшукові заходи, що вимагають участі слідчого судді. Поліцейські при провадженні дізнання мають право: проводити допити; витребувати довідки, складати плани і схеми; застосовувати тимчасове затримання особи, яку застали під час вчинення злочину; проводити оперативно-розшукові заходи, спрямовані на встановлення винної особи; здійснювати інші дії за приписом прокуратури або суду.

КПК ФРН передбачає сумарне та спрощене провадження при розслідуванні кримінальних діянь, що не становлять серйозної небезпеки для суспільства. До категорії таких підпадає кримінальний проступок, як правило, це дрібні крадіжки, транспортні порушення, пошкодження майна тощо.

Серед особливостей сумарного провадження слід зазначити: 1) згоду підсудного з призначеним судом покаранням, в основному це конфіскація здобутого злочинним шляхом майна, штраф, позбавлення права керування транспортним засобом тощо; 2) відсутність судового розгляду в разі відсутності сумнівів у судді, який задовольняє заявлене прокурором клопотання і виносить наказ про покарання (§ 408 КПК ФРН). Таке провадження скорочує тимчасові витрати громадян при здійсненні правосуддя і витрати учасників у справі, а також позбавляє від нервового напруження під час судових розглядів.

Щодо інших кримінальних посягань, покарання за які не перевищує одного року позбавлення волі, застосовується спрощене провадження (§ 419 КПК ФРН). Серед його особливостей слід виділити наявність: 1) категоричних і достатніх даних, що підтверджують вину зловмисника; 2) письмового або усного клопотання прокурора, що є відправною точкою до початку кримінального провадження [8].

У кримінальному процесі ФРН існують дві форми спрощення кримінального судочинства, а саме: прискорене провадження (*das beschleunigte Verfahren*) і судовий наказ (*das Strafbefehlsverfahren*) [9]. Рішення про застосування того чи іншого провадження у спрощеній формі ухвалюється за принципом від простого до складного: від наказу про покарання, в якому не потрібне проведення судового засідання, через прискорене провадження, в якому судове засідання є необхідним, але воно спрощене, до звичайного провадження [10].

Вибір між названими видами провадження здійснює прокурор. Під час ухвалення рішення, клопотати про винесення наказу про покарання чи ні, прокурор звертає увагу і на визнання вини обвинуваченим, бо від цього залежить ризик подання протесту, а отже, і ризик переходу до загального порядку. В разі невиконання умов, за яких можливе винесення наказу про

покарання, прокурор перевіряє можливість проведення прискореного провадження. Якщо прискорене провадження, виходячи з фактичних обставин, теж не можна застосувати, то провадження продовжується в загальній формі.

Провадження з винесення наказу про покарання (das Strafbefehlsverfahren), або просто наказ про покарання (der Strafbefehl), врегульоване § 407 КПК ФРН, є найпростішою формою провадження у кримінальних справах. Згідно зі статистичними даними, у 2018 році із застосуванням цієї форми скороченого провадження у Німеччині розслідували близько 14 000 кримінальних справ, що становить 25% від загальної кількості злочинів [11]. Наказ про покарання виноситься без проведення судового засідання. Згідно з § 407 (1) 2 КПК ФРН, якщо після закінчення досудового розслідування прокурор дійде висновку, що в проведенні судового розгляду немає необхідності, він заявляє клопотання про винесення наказу про покарання перед уповноваженим суддею. Необхідність у судовому розгляді відсутня, якщо для вирішення справи не є важливим отримати інформацію від свідків або не потрібно зробити акцент на спеціальній превенції [12]. Суддя, дійшовши висновку про допустимість клопотання прокурора, одноосібно, тобто без судового засідання за участю підсудного, прокурора, свідків, вивчає матеріали справи, отримані під час досудового розслідування, за результатами чого ухвалює наказ про покарання, який надсилають підсудному за допомогою поштового зв'язку [13].

Розглянувши клопотання прокурора, суд, крім винесення наказу про покарання, також може відхилити заявлене клопотання і виправдати особу у зв'язку з тим, що стосовно підозрюваного відсутня достатньо обґрунтована підозра (§ 408 (2) 1 КПК ФРН) [14], або призначити судовий розгляд у загальному порядку (§ 408 (3) 2 КПК ФРН) [15].

Варто зазначити, що в наказі про покарання процедури спрощені серйозніше, ніж у прискореному провадженні, незважаючи на те, що вони частково збігаються. Найголовніша відмінність цих форм - відсутність при винесенні наказу про покарання і наявність у прискореному провадженні такої стадії розгляду справи по суті, як судовий розгляд.

У *Португалії* скорочена форма досудового провадження, встановлена ст. ст. 392-400-1с КПК Португалії, здійснюється на підставі угоди в письмовій формі між органами поліції та обвинуваченим, який є ініціатором скороченого розслідування. Письмова угода являє собою не що інше, як клопотання перед суддею про пом'якшення покарання під час ухвалення вироку, зазвичай пов'язаного із заміною позбавлення волі на її обмеження або штраф, за сприяння розслідуванню обвинуваченої особи. У разі затвердження такої угоди суддя може додатково викликати до себе на допит сторони обвинувачення і захисту, а також встановлених на той момент свідків злочину

для з'ясування обставин, що його цікавлять, для постановлення рішення про задоволення клопотання про призначення скороченого провадження або відмову.

В *Швейцарії* під час оновлення кримінально-процесуального законодавства (2011 р.) особливу увагу було приділено спрощеним формам провадження у кримінальних справах. Наразі спрощення кримінального процесу в Швейцарії можливе у формі наказу про покарання (*der Strafbefehl*) і скороченого провадження (*das abgekürzte Verfahren*). Найменування першої форми збігається з найменуванням аналогічної в німецькому кримінальному процесі.

Наказ про покарання виноситься щодо злочинів, які не мають великої суспільної небезпеки. Він являє собою певну форму оферти до вирішення кримінальних справ без суду. Обвинувачений, приймаючи цю пропозицію, погоджується на обмеження своїх процесуальних прав у частині, але забезпечує собі зниження покарання. Обставини справи вважаються остаточно встановленими на стадії досудового розслідування: процес закінчується винесенням прокурором на підставі встановлених ним обставин наказу, прирівняного до судового вироку [16]. Якщо обвинувачений не згоден з винесеним наказом про покарання, за ним зберігається право заявити в десятиденний строк протест (ст. 354 КПК Швейцарії).

Скорочене провадження - новела швейцарського КПК, що передбачає можливість укладення формальних угод, які нагадують американські *plea bargaining*. Рішення про перехід до скороченого провадження ухвалює виключно прокурор за заявою обвинуваченого на стадії досудового розслідування. Суть цієї процедури полягає в угоді між прокурором і обвинуваченим про зміст обвинувального висновку (ст. 358 та ін. КПК Швейцарії) [17]. Це є певного роду обмін: зізнання у скоєнні злочину (щонайменше, в якійсь частині) і визнання цивільно-правових претензій з боку обвинуваченого в обмін на обмеження кримінального переслідування і зниження застосовуваних санкцій. Перехід до скороченого провадження можливий лише до винесення обвинувального висновку (абз. 1 ст. 358 КПК Швейцарії). Якщо угода в зазначений період відбудеться, провадження у справі триває без повноцінного досудового розслідування і без розгляду справи по суті в суді, а лише в порядку сумарного провадження судом першої інстанції [18]. Тобто судом формально перевіряється згода обвинуваченого на перехід до спрощеної форми та усвідомлення ним характеру і наслідків ухваленого рішення про розгляд справи у скороченому провадженні, окремо підлягає перевірці виконання передбачених законом умов переходу до спрощеного провадження.

Скорочене провадження у Швейцарії, по суті, є не угодою з правосуддям, а угодою з правоохоронними органами, адже головну роль під час її укладення з обвинуваченим відіграє прокурор, а не на суд.

В деяких зарубіжних державах, наприклад у *Бельгії, Нідерландах*, у досудовому провадженні застосовується спрощене провадження у вигляді так званої трансакції. Суть цієї процедури полягає в тому, що, щоб уникнути судового розгляду в усіх справах про злочини, за які передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 5 років, обвинувачений, який не заперечує своєї вини та сплатив до скарбниці встановлювану в кожному конкретному випадку суму (якщо злочином заподіяна шкода тільки інтересам держави), а також повністю відшкодував шкоду потерпілому (якщо шкода заподіяна інтересам приватної особи), звільняється від кримінальної відповідальності із закриттям справи в досудовій стадії кримінального процесу.

Висновки. Результат проведеного дослідження зумовив висновки про те, що основними тенденціями сучасної кримінально-процесуальної політики країн Західної Європи є поступова відмова від найскладніших і найтриваліших кримінально-процесуальних процедур із поступовою їх заміною на спрощені та прискорені форми провадження у кримінальних справах. Підсумовуємо, що ключовими особливостями правового регулювання спрощеного досудового розслідування в державах романо-германської правової сім'ї є такі: обмеженість переліку складів злочинів, за якими допускається спрощення, такими критеріями, як - невелика суспільна небезпека (тяжкість) злочину й покарання; заподіяння злочином незначної шкоди; очевидність події злочину, простота його обставин; скорочені порівняно з повним досудовим слідством строки проведення; спрощений порядок збору та фіксації доказової інформації; допустимість відступу від низки базових засад кримінального судочинства, насамперед - вимог повноти та всебічності розслідування (фіксації підлягають лише суттєві докази, а проведенню лише невідкладні слідчі дії); законодавчо чітко регламентуються процесуальні особливості спрощеного судочинства, а також система процесуальних гарантій; особливо встановлюються правила й умови «перетворення» спрощеного судочинства на звичайне; для кримінальних справ, щодо яких здійснюється спрощене провадження.

Вважаємо, що позитивний зарубіжний досвід важливий для подальшого реформування вітчизняних особливих порядків кримінального провадження у кримінальному процесі.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n478>. (дата звернення: 11.01.2024).
2. Кримінально-процесуальний кодекс Франції. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154/ (дата звернення: 11.01.2024).

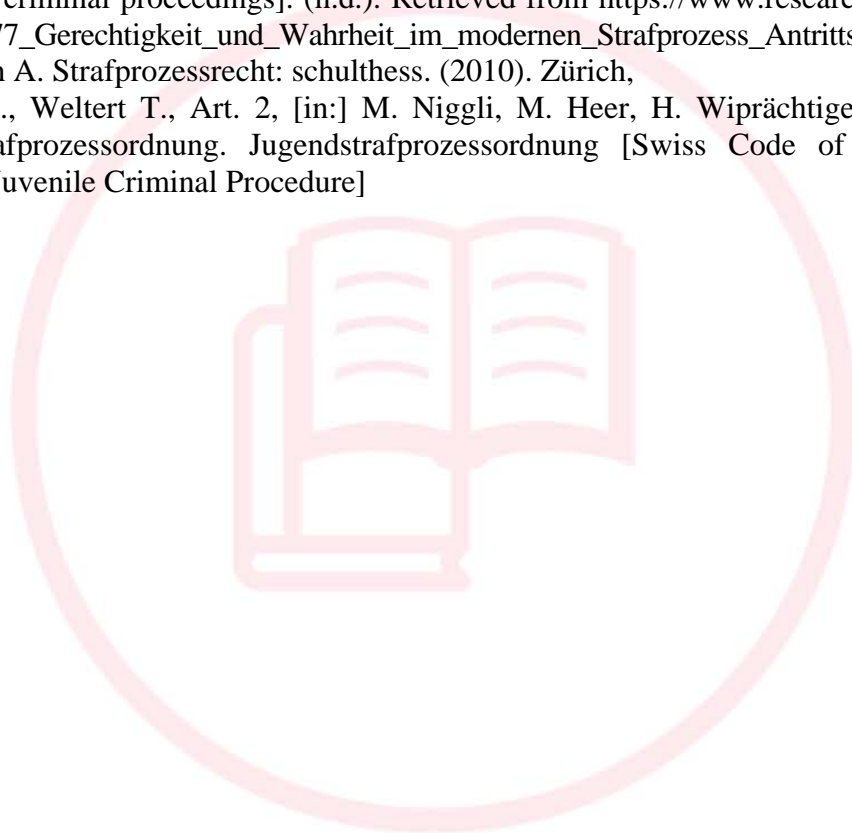
3. Rassat M. L. Procédure pénale. PUF, 2-e éd. 1995. 720 p.
4. Кримінально-процесуальний кодекс Італії. URL: <https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2014/10/30/codice-di-procedura-penale> (дата звернення: 11.01.2024).
5. Borasi I. Il Patteggiamento. URL: <https://shop.wki.it/offerta/il-patteggiamento-s532389/> (дата звернення: 10.01.2024).
6. Maniscalco M. Il patteggiamento. - Torino : Utet, 2006. <https://www.libroco.it/dl/Maniscalco-Marzia/UTET/9788802072401/Il-patteggiamento/cw210961193644117.html> (дата звернення: 10.01.2024).
7. Thaman S. Comparative criminal procedure: a casebook approach. 2nd ed. 2008. 296 p.
8. Кримінально-процесуальний кодекс Німеччини. (в редакції Закону від 26 липня 2023 року (BGBl. I, с. 203). URL: <https://dejure.org/gesetze/StPO> (дата звернення 10.01.2024).
9. Heghmanns M. Strafverfahren: Strafrecht für alle Semester. Grund-und Examenswissen-kritisch vertieft. - Springer-Verlag, 2014. - 389 S.
10. Hellmann U. Strafprozessrecht. - Springer-Verlag, 2006. - 408 S.
11. Frommann M. Regulating Plea-Bargaining in Germany. - Gamburg, 2019. - S. 18.
12. Lemke M., Julius K.P., Krehl C. u.a. Heidelberger Kommentar zur StPO. - C.F. Müller, 2001. - 1907 S.
13. Meyer-Goßner L. Strafprozessordnung. - C.H.Beck, 2013. - 998 S.
14. Ostendarf H. Der Wandel vom klassischen zum ökonomischen Strafprozess // ZIS. - 2013. - № 4. - S. 172-180.
15. Putzke H., Scheinfeld J., Strafprozessrecht. - C.H.Beck, 2013. - 226 S.
16. Thommen M. Gerechtigkeit und Wahrheit im modernen Strafprozess. URL: https://www.researchgate.net/publication/281756477_Gerechtigkeit_und_Wahrheit_im_modernen_Strafprozess_Antrittsvorlesung
17. Donatsch A. Strafprozessrecht: schulthess. Zürich, 2010. S. 247.
18. Straub P., Weltert T., Art. 2, [in:] M. Niggli, M. Heer, H. Wiprächtiger, Schweizerische Strafprozessordnung. Jugendstrafprozessordnung, Basel 2010.

References:

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Procedure Code of Ukraine]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n478>.
2. Kryminalno-protseualnyi kodeks Frantsii [French Code of Criminal Procedure]. (n.d.). Retrieved from https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154/
3. Rassat M. L. (1995). Procédure pénale. [Criminal procedure]. PUF
4. Kryminalno-protseualnyi kodeks Italii [Italian Code of Criminal Procedure]. (n.d.). Retrieved from <https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2014/10/30/codice-di-procedura-penale>
5. Borasi I. Il Patteggiamento [The plea agreement]. (n.d.). Retrieved from <https://shop.wki.it/offerta/il-patteggiamento-s532389/>
6. Maniscalco M. (2006). Il patteggiamento [The plea agreement]. (n.d.). Retrieved from <https://www.libroco.it/dl/Maniscalco-Marzia/UTET/9788802072401/Il-patteggiamento/cw210961193644117.html>
7. Thaman S. (2008). Comparative criminal procedure: a casebook approach. 2nd ed.
8. Kryminalno-protseualnyi kodeks Nimechchyny [German Code of Criminal Procedure]. (n.d.). Retrieved from <https://dejure.org/gesetze/StPO>
9. Heghmanns M. Strafverfahren. (2014). Strafrecht für alle Semester. Grund-und Examenswissen- kritisch vertieft [Criminal law for all semesters. Basic and exam knowledge - critically deepened]. Springer-Verlag

10. Hellmann U. Strafprozessrecht. (2006). Springer-Verlag
11. Frommann M. (2019). Regulating Plea-Bargaining in Germany. Gamburg,
12. Lemke M., Julius K.P., Krehl C. u.a. (2001). Heidelberger Kommentar zur stop [Heidelberg Commentary on the Code of Criminal Procedure]. C.F. Müller
13. Meyer-Goßner L. (2013). Strafprozessordnung [Code of Criminal Procedure]. C.H.Beck
14. OstendarfH. (2013). Der Wandel vom klassischen zum ökonomischen Strafprozess [The change from classical to economic criminal proceedings]. ZIS
15. Putzke H., Scheinfeld J., Strafprozessrecht. - C.H.Beck, (2013).
16. Thommen M. (2014). Gerechtigkeit und Wahrheit im modernen Strafprozess [Justice and truth in modern criminal proceedings]. (n.d.). Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/281756477_Gerechtigkeit_und_Wahrheit_im_modernen_Strafprozess_Antrittsvorlesung
17. Donatsch A. Strafprozessrecht: schulthess. (2010). Zürich,
18. Straub P., Weltert T., Art. 2, [in:] M. Niggli, M. Heer, H. Wiprächtiger, (2010). Schweizerische Strafprozessordnung. Jugendstrafprozessordnung [Swiss Code of Criminal Procedure. Code of Juvenile Criminal Procedure]

УДК 341

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-691-699](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-691-699)

Ноняк Михайло Васильович кандидат економічних наук, докторант відділу теорії держави і права, Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, 01001, тел.: (044) 278-80-24, <https://orcid.org/0009-0004-9268-3490>

БЕЗПЕКА ЯК ПЕРЕДУМОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ НА МИР

Анотація. У світлі різних викликів що існують сьогодні чільне місце належить безпековим питанням, з особливостями забезпечення яких сьогодні стикнулася як окрема людина, так і суспільство в цілому. Всі ці виклики приводять до питання щодо «ревізії» у системі безпеки на глобальному та регіональному рівнях, що, в свою чергу, має слугувати не просто формальному закріпленню, а ефективній реалізації права людини на мир, яке може розглядатися як у площині окремої особистості, певних соціальних груп та суспільства, так і людства в цілому.

У статті робиться екскурс по безпекових міжнародних інституціях, які не показали належний рівень ефективності і у практичній площині виявилися недієздатними. Особливо простежується неефективність Ради Безпеки ООН у контексті віроломного нападу РФ на Україну та розгортання повномасштабної російсько-української війни. Недієвим виявилася і ОБСЄ, яка за своєю природою покликана вирішувати питання безпеки у європейському регіоні. Величезній критиці за час повномасштабної війни піддався Міжнародний Комітет Червоного Хреста.

Акцентується увага на пошуках світовою спільнотою модернізованих правил міжнародного життя та відповідних механізмів його регулювання з метою реалізації права людини на мир. Зокрема на порядку денному мають міститися питання перегляду низки принципово важливих положень теорії та практичної діяльності, щодо врегулювання внутрішньо-державних конфліктів, міжнародного втручання, а також застосування сили для врегулювання конфліктів. Актуальним є питання вироблення механізму виключення РФ з Ради Безпеки із відповідними санкційними та правовими наслідками, включно з притягненням до відповідальності, або і взагалі доречно було б оновлення всього складу РБ ООН.

Обґрунтовується, що важливе значення у реалізації права людини на мир належить саме безпековій складовій, яка містить два компоненти:

- 1) охоронний (має виконувати завдання, що виявилися не під силу існуючим безпековим інституціям, і у разі необхідності застосовував силову оборону);
- 2) розширення прав і можливостей людей (стосується законодавчого закріплення права людини на мир).

Ключові слова: права людини, право на мир, захист прав людини, безпека людини, міжнародна безпека, міжнародні стандарти.

Noniak Mykhailo Vasylovych PhD in Economics, doctoral student of the Department of Theory of State and Law, Institute of State and Law named after V.M. Koretsky NAS of Ukraine, Trohsvyatitelskaya St., 4, Kyiv, 01001, tel.: (044) 278-80-24, <https://orcid.org/0009-0004-9268-3490>

SECURITY AS A PREREQUISITE FOR THE IMPLEMENTATION OF THE HUMAN RIGHT TO PEACE

Abstract. In the light of various challenges that exist today, a prominent place belongs to security issues, with the peculiarities of ensuring which both an individual and society as a whole are faced with today. All these challenges lead to the question of "revision" in the security system at the global and regional levels, which, in turn, should serve not just for formal consolidation, but for the effective implementation of the human right to peace, which can be considered at the level of an individual, certain social groups and society, as well as humanity as a whole.

The article provides an overview of international security institutions that did not show the proper level of efficiency and proved to be ineffective in practice. The inefficiency of the UN Security Council is especially noticeable in the context of the treacherous attack of the Russian Federation on Ukraine and the unfolding of a full-scale Russian-Ukrainian war. The OSCE, which by its very nature is called to solve security issues in the European region, also proved to be ineffective. The International Committee of the Red Cross was heavily criticized during the full-scale war.

Attention is focused on the world community's search for modernized rules of international life and appropriate mechanisms for its regulation in order to realize the human right to peace. In particular, the agenda should contain the issues of revising a number of fundamentally important provisions of theory and practical activity regarding the settlement of intra-state conflicts, international intervention, as well as the use of force to settle conflicts. The urgent issue is the development of a mechanism for the exclusion of the Russian Federation from the Security Council with appropriate sanctions and legal consequences, including prosecution, or, in general, it would be appropriate to renew the entire composition of the UN Security Council.

It is justified that the important importance in the realization of the human right to peace belongs to the security component, which contains two components: 1) security (must perform tasks that were beyond the power of the existing security institutions, and, if necessary, use force defense); 2) expansion of people's rights and opportunities (refers to the legislative consolidation of the human right to peace).

Keywords: human rights, right to peace, protection of human rights, human security, international security, international standards.

Постановка проблеми. Загострення геополітичного й геоекономічного протиборства між провідними країнами світу, інтернаціоналізованих внутрішніх конфліктів у ряді країн, зокрема російсько-українського, ізраїльсько-палестинського, які можуть перерости навіть у Третю світову вимагають пошуків вирішення цих проблем і реалізації всіх прав і свобод людини. У цьому контексті є актуальним забезпечення права людини на мир, яке, враховуючи сучасні реалії, вийшло за межі прав третього покоління, і потребує серйозної розробки як з позиції національних механізмів захисту прав людини, так і з позицій міжнародного захисту.

Протягом майже двох років увесь світ є свідком того, що Росія не просто системно порушує усі норми міжнародного права, а й те, що фактично не несе за це жодної відповідальності. Слова міжнародної спільноти про глибоку стурбованість, ніяк не заспокоюють і не вирішують проблему жодним чином. Порушення Росією основоположних прав людини вже досягли небачених раніше масштабів. Тисячі українців були позбавлені права на життя (з них значна кількість в особливо жорстокий спосіб), чимало громадян втратили здоров'я, майно, не мають можливості гідно жити, працювати чи здобувати освіту. Значна кількість громадян стала біженцями, рятуючи своє життя, ще багатьох незаконно депортували, утримують у жахливих умовах, а люди на окупованих територіях зникають без сліду. Женевські конвенції, як головний «воєнний інструмент», продемонстрували свою абсолютну неефективність. Тому можна стверджувати, що якщо держави не дотримуються загально-визнаних прав людини, то саме тому, що існуючі міжнародні правові інструменти не діють у реальності – рівно настільки, щоб стати вимогою для цих держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання безпеки протягом сотень і тисяч років перебуває в центрі уваги багатьох учених, істориків, правників та філософів. Так, Аристотель у своїх роздумах про ідеальне державне облаштування та способи управління суспільством висував критерій безпеки громадян [1]. Інший філософ - Т. Гоббс першим із системних позицій проаналізував проблеми безпеки і виживання держави, суспільства та окремого індивіда в контексті їхньої взаємодії і визначив у своєму знаменитому творі «Левіафан», забезпечення безпеки головною метою держави [2].

Серед сучасників, що піднімали питання безпеки, в тому числі міжнародної слід відмітити таких вчених як А. Вальстром, А. П. Ладиненко, Г. Моргентау, Є. Стрельцов, А. Нікітін, В. Тихий, С. Хантінгтон. Питання пов'язані з правом людини на мир, які до повномасштабного вторгнення розглядалися досить фрагментарно, нині становлять важливий напрям дослідження у таких метрів правової науки як Н.Оніщенко, П. Рабінович, С. Сунегін. Втім, варто зазначити, що реалії сьогодення потребують модернізованого наукового дослідження щодо безпеки людини, підсумком якого стало б забезпечення права людини на мир.

Метою статті є теоретико-прикладне дослідження безпеки людини та її забезпечення як детермінантного чинника у реалізації її права на мир.

Виклад основного матеріалу. Досліджувати зазначені вище питання розпочнемо з наявних уявлень про безпеку, включаючи всі сфери буття та діяльності соціуму. У центрі сучасного поняття безпеки, що формується на різних рівнях (починаючи з безпеки життя в конкретному суспільстві і до національного та міжнародного рівня), стоїть людина, а не держава. Саме поняття безпеки широке і включає в себе різні складові, зокрема воєнна, економічна, продовольча, політична, інформаційна, екологічна тощо. І коли всі ці складові забезпечені на належному рівні у суспільстві панує мир. Навряд чи можна заперечувати загальне прагнення до безпеки, що є постійною потребою як кожної окремої людини, так і суспільства в цілому, необхідною умовою існування й розвитку. Невипадково Українська формула миру яка складається з 10 пунктів, перші три визначає саме безпекові (радіаційна та ядерна, продовольча, енергетична).

Враховуючи вищевикладене поділяємо думку В. Тихого, який визначає право людини на безпеку як комплексне, узагальнююче, інтегральне право, право на такий правопорядок, за умов якого забезпечуються (гарантуються, охороняються і захищаються) права і свободи людини [3, с. 37-38].

Трансформаційні зміни в системі міжнародної безпеки, які нині спостерігаються є результатом нерішучої діяльності світових лідерів та міжнародних організацій проти агресивних заяв РФ та нападів через які постраждали Грузія, Придністров'я, Україна тощо. Відтак виникає необхідність «ревізії» у системі безпеки на глобальному та регіональному рівнях, що, в свою чергу, має слугувати не просто формальному закріпленню, а ефективній реалізації права людини на мир.

Дійсно, як показують реалії сьогоденного життя, головною умовою реалізації всіх прав людини є мир, який являється запорукою не лише ефективності будь-якої соціальної взаємодії, але й реальності, дійсності всіх інших її прав. Право на мир можна розглядати як у площині окремої особистості, певних соціальних груп та суспільства, так і людства в цілому.

Саме тому право на мир доцільно розглядати одночасно як таке, що має колективний та індивідуальний характер. Його основою потрібно визнати прагнення до досягнення згоди як між державами та їх народами, так і між окремими громадянами та їх об'єднаннями всередині певного суспільства, прагнення до мирного врегулювання будь-яких конфліктних ситуацій на макро- та мікрорівнях. З цього випливає, що суб'єктами права на мир мають бути визнані не лише народи, нації або суспільства, але й окремі індивіди та їх об'єднання. Адже мирне співжиття громадян в державі є необхідною передумовою розвитку відповідних механізмів забезпечення та захисту будь-яких інших прав і свобод людини [4, с. 319].

Сучасний концепт права людини на мир ґрунтується саме на доктрині міжнародного права. Так, для підтримання миру і стабільності, з метою забезпечення, безпеки та свободи у світі, було створено ряд міжнародних інституцій, прийнято низку міжнародних актів, які визначили зміст та межі міжнародного правопорядку, і включають в себе низку важливих універсальних принципів його практичного забезпечення, зокрема, принцип незастосування сили та погрози силою, принцип вирішення міжнародних спорів мирними засобами, принцип невтручання у внутрішні справи держав, принцип рівності та самовизначення народів, принцип територіальної цілісності держав тощо.

Відправним пунктом зазначеного, став Статут ООН, де вперше в історії людства було встановлено заборону державам застосовувати в міжнародних відносинах погрозу силою або її застосування проти політичної незалежності будь-якої держави і її територіальної цілісності. Ідея була така: співробітництво між державами, не дивлячись на всі наявні розбіжності між ними, має бути лише мирним. Держави є суб'єктами, які самостійно визначають зміст своєї політики і межі її правомірності, а суперечки, у разі їх виникнення, покликаний розв'язувати Міжнародний Суд ООН. Проте ідея себе не виправдала. Збройний конфлікт в Абхазії, анексія Криму, війна в Україні, Ізраїлі свідчить про неефективність сучасних міжнародно-правових механізмів та потребують побудови ефективних безпекових рівнів. Тому порядок денний має містити питання перегляду низки принципово важливих положень теорії та практичної діяльності, зокрема щодо врегулювання внутрішньо-державних конфліктів, міжнародного втручання, а також застосування сили для врегулювання конфліктів.

В контексті неефективності міжнародних безпекових механізмів варто згадати, що повномасштабний напад Російська Федерація на Україну 24 лютого 2022 року відбувся саме під час головування РФ в Раді Безпеки ООН. Це являється ще одним свідченням недотримання Росією усіх міжнародних прав договорів та організації, учасницею яких вона є. Постає питання чи може бути

суб'єктом міжнародного права держава, що не виконує певний мінімум норм такого права? Звісно – ні. Проте на практиці ми бачимо іншу картину: РФ «править балом», коли головує в основній міжнародній безпековій інституції світу, метою якої є збереження миру, відвернення та попередження конфліктів, також блокує там і в ОБСЄ цілком зрозумілі мотивовані рішення. Вважаємо що має бути вироблений механізм виключення РФ з Ради Безпеки із відповідними санкційними та правовими наслідками, включно з притягненням до відповідальності. Взагалі доречно було б говорити про оновлення всього складу РБ ООН, яка за такий проміжок часу не спромоглася прийняти жодних дієвих рішень, і виявився не здатним виконати своє головне завдання - забезпечити мир для країн. Тому, аналізуючи безпекову ситуацію у світі, є всі підстави вважати, що якщо найближчим часом ООН не реалізує всю свою силу то повторить долю Ліги Націй.

Існує низка пропозицій щодо реформування Ради Безпеки ООН. Серед таких пропозицій, збільшення числа як постійних, так і непостійних членів Радбезу, врахування регіонального принципу, перегляд самого положення про вступання рішень. Серед потенційних постійних держав-членів Ради Безпеки розглядаються Індія, Японія, Німеччина і Бразилія, тобто учасники Групи чотирьох. Вони зазначили, що РБ ООН не спромоглася підтримати міжнародний мир і безпеку через використання права вето її постійними членами, а отже це питання викликає глибокі та серйозні дискусії [5].

Радбез перебуває в глухому куті, який можна обійти створенням демократичного інструменту, через який держави-члени можуть передати дискусійне безпекове питання на розгляд більшого журі – Генеральної Асамблеї. Це було б особливо наочно в контексті протиборства України і Російської Федерації, адже Генеральна Асамблея засудила дії Російської Федерації. Президент ПАР – держави, яка планує долучитися до числа сталих членів РБ ООН – С. Рамафоса зазначив, що вся безпекова архітектура організації має бути переглянута, а принципи дії РБ ООН – демократизовані, щоб робота не паралізувалася волею меншості країн-членів. В. Зеленський зазначив у промові до японських законодавців, що потрібно розробити новий інструмент, здатний гарантувати міжнародну безпеку. Утім, нині реальні перспективи реформи РБ ООН виглядають доволі сумнівними, адже нинішні світові лідери не бажають втрачати свою владу й важелі впливу [6].

Про безпекову складову йдеться і у Договорі про Європейський Союз. Зокрема у статті 42 указано що спільна безпекова та оборонна політика Європейського Союзу є невідокремленою частиною його спільної зовнішньої та безпекової політики, яка забезпечує операційну спроможність, що спирається на цивільні та військові засоби. Союз може використовувати ці засоби у місіях поза межами Союзу, щоб підтримувати мир, запобігати

конфліктам та зміцнювати міжнародну безпеку згідно з принципами Статуту ООН [7, с. 61-62]. ЄС сам по собі засновувався на переконанні того, що зміцнення миру на засадах справедливості та міжнародного співробітництва є життєво важливим для збереження суспільства та цивілізації. Тому, без перебільшення, ці положення мають стати підґрунтям безпекової та оборонної політики України на етапі сучасного миробудівництва.

Континентальний компонент в питаннях безпеки покликана вирішувати ОБСЄ. Проте, як і низка інших міжнародних організацій, вона не в силі забезпечити дієвість в умовах збройної агресії. Тристороння контактна група, яка була створена для надійних умов врегулювання збройного конфлікту в Україні, припинила свою діяльність після взяття в полон спостерігачів ОБСЄ. За результатами діяльності ОБСЄ в Україні під час війни, можна сказати що вона за своєю суттю навіть не відповідає власній назві, так як консенсусний принцип прийняття рішень блокує її діяльність. Формат у якому працює Організація може лише розробляти та ухвалювати декларативні документи, меморандуми, принципи, які не підкріплені жодними практичними діями.

У контексті неефективності не можна не згадати про Міжнародний Комітет Червоного Хреста, який неодноразово піддавався обвинуваченням з боку суспільства щодо бездіяльності у справі щодо доступу до військовополонених та ряду інших питань, що лежать в межах його компетенції. Але проблема тут значно глибша, і полягає у тому що сьогодні Міжнародний комітет Червоного Хреста не має юридичних важелів впливу на ворогуючу сторону для того, щоб якимось змусити дати доступ (до військовополонених), окрім звернень, а РФ, в свою чергу, ігнорує такі звернення, тим самим черговий раз порушуючи норми міжнародного гуманітарного права. Відповідно однією із основних проблем, яка потребує переосмислення та негайного розв'язання, є ефективність міжнародного правопорядку, зокрема в межах міжнародного гуманітарного права, а саме його нормативної, інституційної та організаційної складових. У вказаному контексті необхідні конкретні рішення по механізмах вироблення «зелених коридорів», доступу до військовополонених, а також надання медичної, гуманітарної допомоги, які мають забезпечуватись силовою підтримкою та санкційними діями проти порушників таких досягнутих рішень.

Вважаємо, що важливе значення у забезпеченні права людини на мир належить саме безпековій складовій, яка без перебільшення, знаходиться на етапі глибокої кризи. Безпека людини доповнює її права, тому що вона бере під контроль ситуації, що серйозно загрожують таким правам, та підтримує розвиток систем, що дають людям структурні елементи, «цеглини» виживання, гідності та фундаментальні свободи. Для досягнення цього слід використовувати два компоненти, які в сукупності посилюють один одного.

Перший компонент - охоронний, який має виконувати завдання, що виявилися не під силу існуючим безпековим інституціям, і у разі необхідності застосовував силову оборону. В контексті цього вважаємо доречним створення спеціальних підрозділів безпекових структур, які б моніторили дотримання норм міжнародного права суб'єктами, а також розроблення гнучкої системи санкційних дій (наприклад Міжнародний санкційний кодекс) у разі порушення таких норм суб'єктом. Хочемо наголосити про важливість продовження співпраці з Північноатлантичним альянсом з метою збереження переваг у соціально-економічному та безпеково-оборонному секторі. Слід зацентувати увагу, що після повномасштабного вторгнення РФ, санкцій запроваджених Заходом критично мало, хоча для певного результату, вони повинні були б зачепити такі сектори економіки як енергетика, металургія і загалом фінансова система. Побоювання міжнародної спільноти щодо «роздратування» ядерної країни надало можливість агресору до ще більших маніпуляцій. В час коли держави, які мають визнану ядерну зброю, особливо США та РФ, повинні подавати приклади передової практики та дотримуватися своїх публічно проголошених ядерних доктрин для забезпечення прозорості, РФ бере участь у зловмисних діях в ядерному управлінні чим створює нові ризики для глобальної безпеки. Другий компонент це розширення прав і можливостей людей. Він має стосуватися законодавчого закріплення права людини на мир, адже мирне співжиття громадян в державі є необхідною передумовою розвитку відповідних механізмів забезпечення та захисту будь-яких інших прав і свобод людини, що дозволить реалізувати у повній мірі свій потенціал у різних галузях.

Війна витверезила кожного з нас, сприяла виробленню конкретних висновків і дієвих рішень, які, без сумніву, відіграватимуть провідну роль у творенні післявоєнної системи міжнародної безпеки. Реалізація і дотримання права людини на мир дозволить побачити післявоєнний світ не просто іншим, а значно кращим, насамперед гуманнішим і безпечнішим.

Висновки. Права людини є узагальненням практичного досвіду міжлюдського спілкування і являються ключовим інститутом в будь-якої демократичної, правової держави. Значною мірою міцний зв'язок між міжнародними правами людини і правом на мир пояснюється тим, що відсутність миру веде до великої кількості порушень прав людини. Саме тому право людини на мир, як природно зумовлена потреба кожного, має стати універсальною ідеєю, безумовним взірцем та орієнтиром політики кожної окремої держави та міжнародного співтовариства в цілому.

Важливе значення у забезпеченні права людини на мир належить саме безпековій складовій, адже вона створює умови для їх, тому що бере під контроль ситуації, що серйозно загрожують таким правам, та підтримує

розвиток систем. Для досягнення цього слід використовувати два компоненти, які в сукупності посилюють один одного. Перший - охоронний, який має виконувати завдання, що виявилися не під силу існуючим безпековим інституціям, і у разі необхідності застосовував силову оборону. Доречним є створення спеціальних підрозділів безпекових структур, які б моніторили дотримання норм міжнародного права суб'єктами, а також розроблення гнучкої системи санкційних дій (наприклад Міжнародний санкційний кодекс) у разі порушення таких норм суб'єктом. Другий - розширення прав і можливостей людей - має стосуватися законодавчого закріплення права людини на мир, адже мирне співжиття громадян в державі є необхідною передумовою розвитку відповідних механізмів забезпечення та захисту будь-яких інших прав і свобод людини.

Література:

1. Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ: Основи, 2000. 239 с.
2. Т. Гоббс Левіафан. Пер. з англ. Київ: Дух і Літера, 2000. 606 с.
3. Тихий В.П. Безпека людини: поняття, правове забезпечення, значення, види. Вісник Національної академії правових наук України. 2016. № 2 (85). С. 31-46.
4. Оніщенко Н.М., Сунегін С.О. Правове забезпечення взаємодії Збройних Сил України з громадянським суспільством: концептуальні засади. Наукові інновації та передові технології. 2023. № 5(19). С. 313-321.
5. Singh Y. UNGA adopts Veto resolution by consensus as India voices serious concerns about such 'take it or leave it' initiatives. The Print. URL: <https://theprint.in/author/yoshita-singh/>
6. Ukraine, the UN and history's greatest broken promise. BBC. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-61021862>
7. Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) / пер. Г. Друзенка та С. Друзенко; за заг. ред. Г. Друзенка. Київ: «К.І.С.», 2010. 536 с.

References:

1. Aristotel' (2000). *Politika [Politics]*. Київ: Osnovi [in Ukrainian].
2. Gobbs, T. *Leviafan [Leviathan]*. Київ: Duh i Litera [in Ukrainian].
3. Tihij, V.P. (2016). Bezpeka ljudini: ponjattja, pravove zabezpechennja, znachennja, vidi [Human security: concept, legal support, meaning, types]. *Visnik Nacional'noi akademii pravovih nauk Ukraini - Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 2 (85), 31-46 [in Ukrainian].
4. Onishhenko, N.M., Sunegin, S.O. (2023). Pravove zabezpechennja vzaemodii Zbrojnih Sil Ukraїni z gromadjans'kim suspil'stvom: konceptual'ni zasadi [Legal support of the interaction of the Armed Forces of Ukraine with civil society: conceptual principles]. *Naukovi innovacii ta peredovi tehnologii - Scientific innovations and advanced technologies*, 5(19), 313-321 [in Ukrainian].
5. Singh, Y. UNGA adopts Veto resolution by consensus as India voices serious concerns about such 'take it or leave it' initiatives. *theprint.in* Retrieved from <https://theprint.in/author/yoshita-singh/> [in English].
6. Ukraine, the UN and history's greatest broken promise. *www.bbc.com* Retrieved from <https://www.bbc.com/news/world-europe-61021862> [in English].
7. Druzenko, G. (2010). *Konstitucijni akti Evropejs'kogo Sojuzu (v redakcii Lisabons'kogo dogovoru) [Constitutional acts of the European Union (as amended by the Treaty of Lisbon)]*. Київ: «K.I.S.» [in Ukrainian].

УДК 340.1

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-700-718](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-700-718)

Онiщенко Наталiя Миколаiвна доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, академик НАПрН України, заступник директора з наукової роботи, Інститут держави і права імені В.М.Корецького НАН України, вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, 01001, тел.: (044) 278-80-24, <https://orcid.org/0000-0002-1671-2139>

Сунєгiн Сергiй Олександрович кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу теорії держави і права, Інститут держави і права імені В.М.Корецького НАН України, вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, 01001, тел.: (044) 278-80-24, <https://orcid.org/0000-0003-4304-708X>

Клещенко Наталiя Олександрiвна кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу теорії держави і права, Інститут держави і права імені В.М.Корецького НАН України, вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, 01001, тел.: (044) 278-80-24, <https://orcid.org/0000-0002-4317-1470>

ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ НА МИР: ЗМІСТОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Анотація. В період суттєвого загострення військових та терористичних загроз у сучасному світі і, зокрема, повномасштабного вторгнення рф в Україну, особливого значення набуває дослідження проблематики забезпечення і захисту права людини на мир. Нагальною необхідністю в цих умовах є створення ефективної системи юридичних гарантій права людини на мир на міжнародному та національному рівнях, здатних на належному рівні, з одного боку, підтримувати міжнародний мир та безпеку, а з іншого – запобігати виникненню загрози миру та придушувати акти агресії або інші порушення миру.

Створення належної системи юридичних гарантій прав і свобод людини, їх ефективність або позитивна результативність, безпосередньо взаємопов'язані з численними та багатоманітними процесами, що відбуваються в суспільному житті (політичними, економічними, культурними тощо), з конкретно історичними умовами розвитку суспільства і держави, з цілями, які ставляться в процесі правового регулювання суспільних відносин, а також завданнями і функціями, на реалізацію яких спрямовуються відповідні правові норми.

Юридичні гарантії прав людини безпосередньо взаємопов'язані з природою та особливостями таких прав, з об'єктивними параметрами або характером суспільних відносин, в яких ці права здійснюються, з тенденціями їх розвитку тощо. У повній мірі це стосується і права людини на мир, повноцінна реалізація якого, на відміну від більшості інших прав і свобод людини, здійснюється не безпосередньо у конкретних діях, а передбачає низку складових, які пов'язують його зміст з іншими фундаментальними правами людини, зокрема, з правом на життя, правом на медичне та інше соціальне забезпечення, правом на безпечне довкілля, правом на свободу та особисту недоторканість тощо.

Обґрунтовано, що найважливішими складовими нормативно-комунікативних практик сьогодення, які формують зміст юридичних гарантій права людини на мир та, відповідно, якісного правового забезпечення всієї системи прав і свобод людини, є питання безпекового характеру, протидії різним проявам дискримінації в суспільному житті, охорони та захисту соціально-економічних прав людини, а також утвердження в суспільстві моральних цінностей добра, соціальної відповідальності, порядності, сумлінності, поваги тощо.

Ключові слова: права людини, право на мир, юридичні гарантії прав людини, протидія дискримінації, мораль, соціальна регуляція.

Onishchenko Nataliia Mykolaivna Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Academician of the National Academy of Law Sciences of Ukraine, Deputy Director for Research of the Institute of State and Law named after V.M. Koretsky NAS of Ukraine, Trohsvyatitelskaya St., 4, Kyiv, 01001, tel.: (044) 278-80-24, <https://orcid.org/0000-0002-1671-2139>

Sunihin Serhii Oleksandrovych Candidate of Law, Senior Research Fellow, Department of Theory of State and Law, Institute of State and Law named after V.M. Koretsky NAS of Ukraine, Trohsvyatitelskaya St., 4, Kyiv, 01001, tel.: (044) 278-80-24, <https://orcid.org/0000-0003-4304-708X>

Kleshchenko Nataliia Oleksandrivna Candidate of Law, Research Fellow, Department of Theory of State and Law, Institute of State and Law named after V.M. Koretsky NAS of Ukraine, Trohsvyatitelskaya St., 4, Kyiv, 01001, tel.: (044) 278-80-24, <https://orcid.org/0000-0002-4317-1470>

LEGAL GUARANTEES OF THE HUMAN RIGHT TO PEACE: COMPREHENSIVE CHARACTERISTICS

Abstract. In the period of significant aggravation of military and terrorist threats in the modern world and, in particular, the full-scale invasion of the Russian

Federation into Ukraine, the study of the issues of ensuring and protecting the human right to peace acquires special importance. The urgent need in these conditions is the creation of an effective system of legal guarantees of the human right to peace at the international and national levels, capable at an adequate level, on the one hand, to maintain international peace and security, and on the other hand, to prevent the occurrence of a threat to peace and to suppress acts of aggression or other breach of peace.

The creation of an appropriate system of legal guarantees of human rights and freedoms, their effectiveness or positive results, are directly interconnected with numerous and multifaceted processes taking place in social life (political, economic, cultural, etc.), with the specific historical conditions of the development of society and the state, with the goals that are set in the process of legal regulation of social relations, as well as tasks and functions, the implementation of which is directed by the relevant legal norms.

Legal guarantees of human rights are directly interconnected with the nature and features of such rights, with objective parameters or the nature of social relations in which these rights are exercised, with trends in their development, etc. This fully applies to the human right to peace, the full implementation of which, unlike most other human rights and freedoms, is not carried out directly in specific actions, but involves a number of components, which connect its content with other fundamental human rights, in particular, with the right to life, the right to medical and other social security, the right to a safe environment, the right to freedom and personal integrity, etc.

It is substantiated that the most important components of today's normative and communicative practices, which form the content of legal guarantees of the human right to peace and, accordingly, the qualitative legal support of the entire system of human rights and freedoms, are issues of a security nature, counteracting various manifestations of discrimination in public life, guarding and protecting socio-economic human rights, as well as establishing in society the moral values of goodness, social responsibility, decency, conscientiousness, respect, etc.

Keywords: human rights, the right to peace, legal guarantees of human rights, anti-discrimination, morality, social regulation.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна РФ проти України спричинила докорінні зміни у національному та міжнародному безпековому середовищі, поставивши на порядок денний питання щодо ефективності міжнародної системи безпеки, дієвості норм сучасного міжнародного права, зокрема міжнародного гуманітарного права, а також забезпечення основоположних прав людини, в системі яких особливого «звучання» набуває право людини на мир. Реалії нинішньої російсько-української війни, яка триває вже

майже два роки, переконливо засвідчили, що право людини на мир у будь-якому суспільстві є необхідною передумовою забезпечення та захисту всіх інших фундаментальних прав і свобод людини, зокрема, права на життя, здоров'я, особисту недоторканість, працю, власність, достатній життєвий рівень, свободу пересування тощо.

Сьогодні, мабуть, вже ні в кого не виникає сумнівів, що навіть така найголовніша соціальна цінність як життя людини, а отже і право на нього, яке традиційно займає найвище місце в ієрархії прав людини, може бути належним чином реалізоване лише в умовах мирного співіснування як держав між собою, так і громадян відповідного суспільства. Це, у свою чергу, підносить на новий рівень дослідження проблематики юридичних гарантій права людини на мир, яке потребує створення належного механізму і умов його охорони та захисту, при чому не лише в умовах війни, але й в реаліях стабільного функціонування та розвитку суспільства і держави, коли основне завдання таких гарантій полягає у недопущенні проявів регресивних або деструктивних тенденцій соціального розвитку, які можуть призвести до посилення соціальних та міжнародних протиріч і виникнення на їх підставі відповідних агресивних конфліктів.

У вказаному контексті необхідно також зазначити, що Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України з початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну приділяє особливу увагу саме дослідженню проблематики права людини на мир та його гарантування з урахуванням багатоманітних реалій сьогодення, що є закономірним наслідком суто формальної «дієздатності» багатьох міжнародних інституцій, зокрема Організації Об'єднаних Націй, ефективність роботи якої, на жаль, бажає залишатися набагато кращою, а також фактичною «неспроможністю» сучасного міжнародного публічного та гуманітарного права забезпечувати міжнародний мир та безпеку. Нагальною необхідністю в цих умовах, безумовно, стає створення ефективної системи юридичних гарантій права людини на мир на міжнародному та національному рівнях, здатних на належному рівні, з одного боку, підтримувати міжнародний мир та безпеку, а з іншого – запобігати виникненню загрози миру та придушувати акти агресії або інші порушення миру.

Мета статті є визначення змісту юридичних гарантій права людини на мир на національному та міжнародному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика юридичних гарантій прав і свобод людини не є новою у вітчизняній та зарубіжній загальнотеоретичній юридичній науці. Так, питання, пов'язані з юридичними гарантіями прав людини, досліджували такі вчені, як С. Бобровник, Л. Богачова, С. Гусарєв, М. Козюбра, Д. Ллойд, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Петришин,

Ю. Шемшученко тощо. Разом з тим, особливості сучасного етапу розвитку людства загалом та українського суспільства зокрема вимагають переосмислення підходів до розуміння сутності та природи права людини на мир, а також системи гарантій, у тому числі юридичних, спрямованих на його забезпечення та захист, що потребує здійснення додаткових наукових досліджень питань, пов'язаних з цією проблематикою.

Виклад матеріалу. Загальновідомо, що людина, її права та свободи у правовій державі займають найвищу соціальну цінність. У даному питанні найголовнішим є те, що на їхнє забезпечення і гарантії дотримання у громадянському житті має бути спрямована вся державна діяльність, а у окремих випадках (наприклад, міжнародного конфлікту) – діяльність всього міжнародного співтовариства.

Не викликає сумніву те, що цілісна система гарантій прав і свобод людини, органічною складовою якої є юридичні гарантії, повинна демонструвати реалістичність (життєздатність), ефективність, дієвість відповідних прав і свобод. По суті гарантії прав людини являють собою засоби, умови та зобов'язання, спрямовані, з одного боку, на їх ефективну реалізацію у діях та поведінці громадян, а з іншого – на протидію або попередження їх порушень з боку інших суб'єктів, а у випадку такого порушення – на їх відновлення та захист. У даному випадку йдеться насамперед про зобов'язання сучасних держав та міжнародного співтовариства створити всі необхідні умови, у тому числі правові, для здійснення прав людини, їх охорони та захисту, у зв'язку із чим такі гарантії умовно можна поділити на внутрішні (національні, державні) та зовнішні (наднаціональні, міжнародні).

Саме тому у сучасній юридичній літературі під гарантіями прав людини розуміється система загальних і спеціально-юридичних засобів та інститутів, спрямованих на сприяння реалізації прав людини, а також забезпечення їх всебічної охорони та захисту від порушень [1, с. 468].

Таким чином, гарантії прав людини охоплюють собою як загальні засоби та інститути, які забезпечують їх практичну реалізацію, охорону та захист, так і спеціальний або юридичний інструментарій їх забезпечення, що проявляє себе на національному та міжнародному рівнях. У першому випадку йдеться про політичні, соціальні, економічні, культурні та інші загальні передумови належної реалізації, охорони та захисту прав людини, а у другому – про правовий механізм або взаємопов'язані правові засоби, які надають можливість кожній людині вільно і в повному обсязі реалізовувати та захищати свої права. Адже метою юридичних гарантій прав людини є забезпечення правовими засобами максимального сприяння здійсненню прав і свобод людини, а також їх охорона й захист. Природа юридичних гарантій

прав людини безпосередньо пов'язана з природою права як соціонормативної системи, зокрема з тим, що такі гарантії мають загальнообов'язковий, формально визначений характер, втілюються у правових нормах різної юридичної сили (конституційних, законодавчих, підзаконних тощо), приймаються на рівні окремих держав, їх об'єднань (наприклад, Європейський Союз), а також відповідних міжнародних організацій.

Слід погодитися з думкою, що юридичні гарантії прав людини мають визначену структуру, яка включає в себе наступні складові:

1) юридичні засоби реалізації прав людини, тобто закріплені правовими нормами межі прав і свобод людини, засоби конкретизації їх змісту, у тому числі визначення обов'язків інших осіб; юридичні факти, з якими пов'язують їх реалізацію; процесуальні форми здійснення прав; заходи заохочення та пільги для стимулювання їх правомірної реалізації;

2) юридичні засоби охорони прав людини, які полягають у створенні державою комплексних заходів нагляду та контролю за дотриманням норм законодавства, визначення чітких процесуальних форм охорони прав, вжиття заходів з профілактики та запобігання порушенню прав і свобод людини і громадянина;

3) юридичні засоби захисту прав людини, які полягають у створенні державою умов для ефективної та професійної роботи правоохоронних органів з фіксації та розкриття вчинених правопорушень, з притягнення винних осіб до юридичної відповідальності, визначення процесуальних форм захисту прав, забезпечення рівного і повного доступу до незалежного і справедливого правосуддя [2, с. 186].

Отже, незважаючи на те, що юридичні гарантії прав людини завжди мають визначену нормативно-правову форму, вони знаходять своє об'єктивне (зовнішнє) вираження у конкретних юридично значущих фактах соціальної дійсності (наприклад, безпосереднє використання особою наданого їй права, організаційна та правозастосовна діяльність суб'єктів владних повноважень, розгляд і вирішення судами певних категорій юридичних справ тощо).

У контексті зазначеного варто зауважити, що створення належної системи юридичних гарантій прав і свобод людини, їх ефективність або позитивна результативність, безпосередньо взаємопов'язано з численними та багатоманітними процесами, що відбуваються в суспільному житті (політичними, економічними, культурними тощо), конкретно історичними умовами розвитку суспільства і держави, з цілями, які ставляться в процесі правового регулювання суспільних відносин, а також завданнями і функціями, на реалізацію яких спрямовуються відповідні правові норми. Адже юридичні гарантії прав і свобод людини органічно поєднують в собі нормативні приписи, спрямовані на забезпечення ефективної реалізації та охорони

закріплених прав і свобод, а також норми, які визначають відповідний інструментарій або механізм їх відновлення та захисту у випадку порушення з боку інших осіб. Йдеться, зокрема, про юридичні факти, з якими пов'язується виникнення та використання прав і свобод, про механізм судового та адміністративного контролю і нагляду за їх дотриманням, у тому числі правові норми, які визначають порядок притягнення до юридичної відповідальності осіб, які своїми діями або бездіяльністю порушують права і свободи людини, про засоби профілактики та протидії порушенням прав людини тощо.

Водночас, слід звернути увагу на те, що юридичні гарантії прав і свобод людини, які встановлює держава в процесі правотворчої діяльності, мають спеціальний характер, у зв'язку із чим їх ефективність безпосередньо залежить від низки об'єктивних та суб'єктивних чинників і умов. У цьому сенсі, мабуть, аксіоматичним слід визнати, що в умовах реалізації збалансованої соціальної, економічної та культурної політики держави, високого рівня моральної та правової свідомості її громадян, стабільно функціонуючої демократичної політичної системи тощо, порушення прав і свобод людини матиме поодинокий, несистемний характер, оскільки мінімізовані основні чинники або передумови, які сприяють таким порушенням. Це означає, що зміст юридичних гарантій прав і свобод людини пов'язується, з-поміж іншого, з загальними тенденціями розвитку суспільства і держави на певному історичному етапі, з особливостями взаємозв'язків та взаємодії в системі координат загального нормативного континууму, зі специфікою організації та діяльності інституційної складової правової системи тощо.

Крім цього, юридичні гарантії прав людини безпосередньо взаємопов'язані з природою та особливостями таких прав, з об'єктивними параметрами або характером суспільних відносин, в яких ці права здійснюються, з тенденціями їх розвитку тощо. Так, наприклад, інформаційні права людини, функціонування та розвиток глобального інформаційного суспільства, комп'ютерні технології та віртуальний простір, вимагають закріплення на конституційному та законодавчому рівнях адекватних юридичних гарантій реалізації, охорони та захисту інформаційних прав людини. Зокрема, в Україні окремі з цих гарантій встановлені у відповідних статтях Конституції, серед яких можна назвати норму статті 31, відповідно до якої кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; частину другу статті 32, згідно із якою не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини; частину четверту статті 32, яка визначає, що кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію

про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації; частини першу та другу статті 34, що передбачають право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, а також право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб.

У повній мірі це стосується і права на мир, яке, окрім традиційного для науки міжнародного права осмислення його змісту крізь призму колективного права, суб'єктами якого виступають народи, нації або суспільства, має також чітко виражений індивідуальний характер, у зв'язку із чим воно повинно розглядатися, досліджуватися та забезпечуватися як невід'ємне право кожної людини на мир. При цьому слід звернути увагу на те, що повноцінна реалізація даного індивідуального, особистого права кожної людини, на відміну від більшості інших прав і свобод людини, здійснюється не безпосередньо у конкретних діях, а передбачає низку складових, які пов'язують його зміст з іншими фундаментальними правами людини, зокрема, з правом на життя, правом на медичне та інше соціальне забезпечення, правом на безпечне довкілля, правом на свободу та особисту недоторканість тощо. Адже об'єктом даного права виступає не якесь конкретне індивідуально та соціально значуще благо, а загальна категорія «мир», яку потрібно розуміти насамперед як стан гармонії, узгодженості, злагоди, єдності, консенсусу між суб'єктами права на всіх рівнях.

З огляду на зазначене, вважаємо, що система юридичних гарантій права людини на мир, окрім безпосередніх норм, які на конституційному рівні повинні закріплювати передусім право кожного на мир або мирне життя в суспільстві та державі, включає в себе також низку правових норм, які спрямовані на забезпечення ефективної реалізації, охорони та захисту інших фундаментальних прав людини.

Для того щоб прикладно проілюструвати вказані роздуми, хочемо запропонувати деяку ілюстративну базу. Зокрема, в контексті закріплення ефективних юридичних гарантій права людини на мир вважаємо за необхідне визначити передусім наступні змістовні блоки нормативно-комунікативних практик сьогодення, які вимагають належного правового забезпечення з метою ефективного гарантування даного права, а саме: а) безпековий; б) антидискримінаційний; в) соціально-економічний; 4) моральний.

Безпековий блок юридичних гарантій права людини на мир, із зрозумілих причин, повинен відтворюватися із врахуванням нормативно-правового масиву, створеного в Європейському Союзі. Зокрема, йдеться про конституційні акти ЄС. У вказаному контексті вважаємо за необхідне

наголосити на тому, що стаття 2 Договору про Європейський Союз встановлює, що Союз засновано на вартостях шани людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та шанування прав людини, зокрема прав осіб, що належать до меншин. Ці вартості є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де панує плюралізм, недискримінація, толерантність, справедливість, солідарність та рівність жінок і чоловіків.

У статті 3 зазначеного Договору визначено мету Союзу – підтримувати мир, свої вартості та добробут своїх народів. Союз пропонує своїм громадянам простір свободи, безпеки та правосуддя без внутрішніх кордонів, де забезпечено вільне переміщення осіб і водночас належні заходи щодо контролю на зовнішніх кордонах, притулку, імміграції, запобігання злочинності та боротьби проти неї. Союз сприяє миру, безпеці та тривкому розвитку Землі, солідарності та взаємному шануванню народів, вільній справедливій торгівлі, викоріненню злиденності та захистові прав людини, зокрема прав дитини, а також суворому дотримуванню й розвитку міжнародного права, зокрема, шануванню принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй.

Непересічну цінність для забезпечення права кожного громадянина України на мир в реаліях сьогодення, на нашу думку, мають положення статті 42 Договору про Європейський Союз, що стосуються спільної безпекової та оборонної політики. Відповідно до норм вказаної статті спільна безпекова та оборонна політика Європейського Союзу є невідокремленою частиною його спільної зовнішньої та безпекової політики, яка забезпечує операційну спроможність, що спирається на цивільні та військові засоби. Союз може використовувати ці засоби у місіях поза межами Союзу, щоб підтримувати мир, запобігати конфліктам та зміцнювати міжнародну безпеку згідно з принципами Статуту ООН. Вважаємо, що ці положення мають стати підґрунтям безпекової та оборонної політики України на етапі сучасного миробудівництва [3, с. 35-36, 61-62].

Антидискримінаційний блок змістовних характеристик юридичних гарантій права людини на мир стосується насамперед громадян з так званих соціально вразливих груп населення. Слід звернути увагу на те, що у мирний час, до російської агресії проти України, на відповідних комунікативних платформах традиційно обговорювалися гарантії забезпечення прав таких представників соціально вразливих груп, як наприклад, жінки-роми, жінки, що проживають в сільській місцевості, жінки з інвалідністю тощо. Після російської агресії, особливо її повномасштабного виміру та дії на всій території України правового режиму воєнного стану, ця проблематика, на жаль, доповнена наступними категоріями: внутрішньо переміщені особи, зовнішньо переміщені особи; особи, які перебувають на окупованих територіях,

на лінії розмежування вогню; жінки, які зазнали гендерно зумовленого насильства; діти тощо.

У зв'язку із цим, можемо констатувати наявність: а) певних вразливих соціальних груп, що існували до російської агресії; б) вразливих соціальних груп, що пов'язані з такою агресією, особливо після 24 лютого 2022 року. Пропонуємо враховувати вказані обставини та відповідну їм сукупність соціально вразливих груп населення науковому загалу в національному та міжнародному вимірах.

З огляду на те, що статейний публікаційний обсяг не надає можливості детального розгляду всіх означених категорій, в межах даного викладу пропонуємо проаналізувати деякі аспекти протидії гендерно зумовленому насильству, яке, безсумнівно, занепокоює не тільки представників української соціогуманітарної доктрини, але й весь цивілізований світ, у тому числі враховуючи останні події в Ізраїлі. Варто зазначити, що кожна з перерахованих вище соціально вразливих груп може зазнавати гендерно-зумовленого насильства. На жаль, але потрібно констатувати недостатнє правове забезпечення протидії гендерно зумовленому насильству, захисту від його небезпечних наслідків щодо акцентованих соціально вразливих груп громадян.

Цілком очевидним слід визнати, що розгляд означеної проблематики необхідно здійснювати з урахуванням відповідних джерел права, зокрема міжнародних, а також сучасних надбань соціогуманітарної доктрини. Так, потрібно зауважити, що згідно з Резолюцією Ради Безпеки ООН 2106 сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту й постконфліктних ситуаціях значно більше зачіпає жінок і дівчат, але також і чоловіків та хлопців. Наступною тезою хочемо привернути увагу до форм гендерно зумовленого насильства (ст. 2 Декларації ООН щодо викорінення насильства щодо жінок 20 грудня 1993 року), а саме:

- 1) фізичне, сексуальне і психологічне насильство, яке скоюється у сім'ї і в суспільстві, включно з побиттям, сексуальним насильством проти дівчат, насильство, пов'язане з посагом, зґвалтування в шлюбi;
- 2) пошкодження жіночих статевих органів та інші традиційні практики, які завдають шкоди жінкам;
- 3) позашлюбне насильство;
- 4) насильство, пов'язане з експлуатацією, сексуальні домагання і залякування на роботі та в освітніх установах;
- 5) примусова вагітність, аборти і стерилізація;
- 6) торгівля жінками та примусова проституція;
- 7) насильство з боку чи з потурання держави [4].

Таким чином, гендерно зумовлене насильство – це будь-яке насильство, спрямоване на особу на основі її соціальної ролі та яке завдає або може завдати фізичної, сексуальної й психологічної або економічної шкоди чи страждання, зокрема, це погрози цих дій, примусу чи свавільне позбавлення волі, незалежно від того, чи відбувається це в публічному або приватному житті. Широке розуміння гендерно зумовленого насильства передбачає, що воно спрямоване проти чоловіка або жінки на основі його/її конкретної ролі в суспільстві та застосовується до жінок, дівчат, чоловіків і хлопців аби ствердити та відтворити усталені гендерні ролі й норми.

З урахуванням означених точкових вимірів досліджень гендерно зумовленої проблематики, а також користуючись приналежністю саме до наукових кіл, пропонуємо побіжно окреслити завдання наукового опрацювання цієї важливої в реаліях повномасштабного вторгнення РФ в Україну проблематики, зокрема в частині підвищення ефективності імплементації міжнародних стандартів гендерної рівності у національну правову систему України, спрямованих на забезпечення від наведених вище дій.

Як відомо, міжнародні стандарти гендерної рівності являють собою систему конкретних міжнародно-правових приписів, спрямованих на забезпечення гендерної рівності у всій багатоманітності її прояву, насамперед рівності прав, можливостей і результатів жінок та чоловіків, яких повинні досягати сучасні демократичні держави в процесі формування та реалізації державної політики у відповідній сфері або галузі суспільного життя. На теперішній час ці стандарти закріплені у низці загальних та спеціальних міжнародно-правових актів на рівні ООН, Європейського Союзу, Ради Європи тощо. Йдеться, зокрема, про такі міжнародно-правові акти, як Загальна декларація прав людини (1948 р.), Європейська конвенція з прав людини (1950 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.), Міжнародний пакт про економічні соціальні і культурні права (1966 р.), Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.), Європейська соціальна хартія (переглянута) (1996 р.), Хартія Європейського Союзу про основні права (2000 р.), Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (далі – Стамбульська конвенція) (2011 р.) тощо.

У вказаному контексті потрібно зазначити, що міжнародні стандарти гендерної рівності розвиваються в межах п'яти основних напрямів, а саме:

- 1) усунення дискримінації (нерівноправності, нерівного доступу тощо), що передбачає захист прав жінок у різних сферах суспільного життя;
- 2) досягнення рівноправності чоловіків і жінок (якісна рівність);
- 3) забезпечення рівності у представництві чоловіків і жінок у громадських і державних інституціях (кількісна рівність);

4) запобігання злочинам, в яких об'єктом злочину є жінки (наприклад, проституція, работоргівля тощо) [5, с. 32];

5) запобігання насильству стосовно жінок, у тому числі домашньому насильству та протидія цим явищам.

Розглядаючи вказані напрями розвитку міжнародних стандартів гендерної рівності, необхідно звернути увагу на те, що традиційно відносини чоловіків і жінок завжди перебували і у значній мірі продовжують перебувати під впливом певної сукупності соціальних регуляторів, серед яких слід насамперед виокремити право, мораль і релігію. При цьому кожна з названих соціонормативних систем відповідає за формування і розвиток відповідної складової нормативної свідомості індивідів, зокрема, правової свідомості, моральної свідомості та релігійної свідомості, які в тій чи іншій мірі притаманні кожній особистості та, поряд із загальними функціями та особливостями їх прояву, мають визначені межі оптимального, позитивного впливу на її свідомість, волю та поведінку. Це, у свою чергу, означає, що в процесі розробки та прийняття міжнародних стандартів гендерної рівності, а тим більше їх подальшої імплементації в національні правопорядки сучасних держав, повинні враховуватися об'єктивні взаємозв'язки між основними соціонормативними системами, узгодженість яких є запорукою ефективності практичної реалізації таких стандартів в суспільному житті та зниження рівня конфліктогенності суспільних відносин у зв'язку із кореляцією та взаємовідповідністю нормативних вимог до змісту гендерної рівності, що функціонують в межах права, моралі та релігії.

Дійсно, якщо мова йде, наприклад, про створення правових гарантій забезпечення прав жінок України професійно займатися наукою, мистецтвом, політикою, юриспруденцією, громадською діяльністю, високотехнологічним виробництвом тощо, то це, безумовно, в цілому узгоджуватиметься з суспільною мораллю українського суспільства, яка включає в себе систему етичних норм, правил поведінки, що склались у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість. Більше того, подібні правові гарантії цілком відповідатимуть і християнській традиції українського народу, якщо при цьому не буде заперечуватися природне призначення жінки бути матір'ю, яке не повинно заважати їй займатися відповідною соціально корисною діяльністю. Проте дещо іншою в означеному контексті буде ситуація, якщо, наприклад, у правових нормах закріплюватимуться відповідні наративи, які сприятимуть залученню жінок до важкої фізичної праці, здатної негативно впливати на здоров'я, насамперед репродуктивне. Останнє у повній мірі стосується і все більш популярної на сьогодні ідеї залучення жінок до служби в армії на посадах, які передбачають їх участь у бойових діях. Мабуть,

потрібно визнати, що в цих випадках правові стандарти не відповідатимуть в належній мірі морально-релігійній системі координат українського суспільства.

У зазначеному контексті слід звернути також особливу увагу на імплементацію міжнародних стандартів гендерної рівності у сфері запобігання насильству стосовно жінок, у тому числі домашньому насильству та протидії цим явищам, зокрема, тих нормативних вимог, які містяться у Стамбульській конвенції.

Багатоаспектність проблематики, пов'язаної з різними формами прояву насильства стосовно жінок, у тому числі домашнього насильства, широкий суспільний резонанс, соціальна значущість та неоднозначний характер наслідків імплементації у вітчизняну правозастосовну практику існуючого на сьогодні міжнародного мейнстріму розуміння різноманітних гендерних питань, визначають необхідність розгляду феномену насильства стосовно жінок у соціокультурному контексті в цілому, правова складова якого може мати лише обмежену ефективність, у зв'язку із чим потребує відповідної «підтримки» з боку інших соціонормативних систем, традиційно функціонуючих у суспільстві. Адже очевидним є те, що будь-яке насильство як форма поведінки, обумовлюється низкою чинників соціокультурного характеру, значна частина яких об'єктивно перебуває поза правовим впливом, яким би досконалим та виваженим він не був. У даному випадку йдеться про соціокультурні складові, які визначають насильницькі форми поведінки індивідів, зокрема такі, як дефіцит моральної культури в результаті неналежного виховання; світоглядні установки людини, пов'язані з культом сильної особистості, етнічною приналежністю, індивідуалізмом, егоцентризмом тощо; значне поширення різноманітних субкультур, окремі з яких мають відверто шкідливий та навіть суспільно небезпечний характер, тощо [6].

У зв'язку із цим, причини насильства стосовно жінок, у тому числі домашнього насильства, у більшості випадків перебувають у суто моральному вимірі, оскільки пов'язані насамперед з недостатньою розвиненістю моральної свідомості людини, з хибними ціннісними установками, що проявляються у домінуванні її егоцентричних якостей, зокрема, таких як нетерпимість, презирство, безвідповідальність, корисливість, ворожість, брутальність, жорстокість, нахабність, невихованість, підозрілість, лихослів'я, хамство тощо. Саме ці та інші негативні з точки зору моралі людські якості та почуття, а не відсутність знань норм відповідного законодавства чи відповідні патріархальні або будь-які інші гендерні стереотипи, виступають однією з основних причин здійснення насильства, у тому числі насильства стосовно жінок.

Таким чином, імплементація міжнародно-правових стандартів гендерної рівності у національну правову систему України повинна відбуватися з

урахуванням цілісності та узгодженості основних складових соціонормативного континууму українського суспільства, в якому накопичено значний історичний досвід профілактики різноманітних патологій у гендерних відносинах на основі системного впливу всіх важливих соціальних регуляторів. Саме такий підхід надасть можливість забезпечити реальну, а не декларативну ефективність відповідних комунікативних практик між жінками та чоловіками, звівши до мінімуму показники насильства стосовно жінок.

Третій блок змістовних характеристик юридичних гарантій права людини на мир пов'язаний із захистом соціально-економічних прав людини.

Розмірковуючи про соціальні права, наукова і громадянська спільноти повинні належним чином наголошувати на тому, що в наш час не тільки держава виявилася неспроможною хоча б наближено до європейських взірців реагувати на деякі загрози, але й, власне, національна правова система продемонструвала «аритмічний» характер функціонування в умовах сьогодення. Необхідно звернути увагу на те, що в реаліях сьогодення соціально-економічний блок прав і свобод людини безпосередньо взаємопов'язаний з такими загальносоціальними завданнями як гарантування національної безпеки, ліквідація наслідків повномасштабного вторгнення РФ в Україну та екологічних катастроф; реалізація соціальних програм, які відображатимуть позиції «все необхідне враховано»; підтримання реабілітаційних заходів, у тому числі соціальний зріз ветеранської політики тощо.

Надзвичайно важливо в цих умовах, який «зріз» соціальних прав належить сьогодні забезпечувати правовій системі, гарантувати державі та відстоювати судовій владі: ті, що будуть вибудовуватися тепер десятиліттями за залишковим принципом, чи ті, що допоможуть у сучасних українських реаліях жити не тільки «хлібом єдиним», але й мати достатні умови для самореалізації особи, захисту її честі та гідності. Так, у європейських державах в умовах сьогодення право на достатній життєвий рівень є одним із найголовніших соціальних прав особи. Незважаючи на те, що кожна людина повинна особисто дбати про свій добробут, їй, однак, мають бути створені умови для того, щоб вона мала можливість забезпечити собі мінімальний життєвий рівень. Особливо, коли йдеться про людину похилого віку, інваліда. Це – обов'язок держави, згідно з яким вона визнає право кожного на достатній життєвий рівень для нього самого та його родини.

Слід зазначити, що поняття «достатній життєвий рівень», принаймні, до певної міри є оціночним, тобто кожна людина сама для себе визначає рівень, який відповідає її уявленню про достатній рівень життя. Проте сформульоване юристами Стародавнього Риму положення, відповідно до якого «право може і повинно бути визначеним» (Дигести Юстиніана), є актуальним для будь-якої правової системи. Принцип визначеності, точності,

однозначності правової норми вважається гарантією міцного правопорядку, оскільки за умови, що кожному члену суспільства зрозумілі його права й обов'язки, він одержує певну свободу дій і рішень в межах правового простору. Справа ж держави – визначити і встановити мінімальні стандарти, нижче яких життєвий рівень громадян знижуватися не може.

Звичайно, забезпечення достатнього життєвого рівня становить складну проблему навіть для заможних держав. Реалізація права на достатній рівень життя, безумовно, торкається внутрішніх ресурсів та можливостей держави. Право на достатній життєвий рівень включає, як уже йшлося, ще й такі можливості, як право на достатнє харчування, право на достатню кількість одягу, право на житло, на поліпшення умов життя тощо.

Гарантування достатнього життєвого рівня для громадян є складовою здійснюваної в державі соціальної політики, метою якої є забезпечення матеріальних та духовних благ громадян, досягнення стабільності та безпеки життя в суспільстві, цілісності та динамізму його розвитку. Саме тому вкрай важливо для забезпечення соціальних прав людини, як зазначають провідні юристи-практики та представники наукового осередку, опрацювати наступні напрями, а саме:

1. Перерозподіл матеріальних благ між регіонами та прошарками населення, спрямування їх на забезпечення досягнутого даною країною середнього рівня життя на всій території країни, недопущення бідності, зміни якості показників життя в бік погіршення (у тому числі для внутрішньо переміщених осіб).

2. Створення державних, насамперед правових, гарантій для запобігання стихійним лихам, епідеміям, епізоотіям, техногенним катастрофам, для негайної ліквідації їх наслідків, допомога потерпілому населенню.

3. Створення доступних для широких прошарків населення систем освіти, охорони здоров'я, пенсійного забезпечення, вирішення інших соціальних питань, з урахуванням питання безпеки громадян, груп населення тощо.

Крім того, маємо враховувати, що проведення «добротної» соціальної політики неможливе сьогодні без наступних констатацій: важливо наголосити, що для забезпечення на практиці соціальних прав людини необхідно доктринально опрацювати і зреалізувати категорію «соціальна відповідальність» держави, бізнесу та інших інститутів громадянського суспільства. Без належних, кореспондуючих правам обов'язків, а також належного рівня соціальної відповідальності відповідних інститутів, ставити питання про ефективність реалізації соціально-економічних прав неможливо ані в теоретичному сенсі, ані в практичній площині.

Нарешті, декілька слів про останній, так званий «моральний» блок змістовних характеристик юридичних гарантій права людини на мир, який

пов'язаний із необхідністю забезпечення оптимального балансу взаємозв'язків в цілісному нормативному полі функціонування будь-якого суспільства, центральною складовою якого є право, мораль та релігія як відповідні соціонормативні системи.

У вказаному контексті необхідно зауважити, що формування та розвиток зрілої, відповідальної особистості в будь-якому суспільстві завжди відбувається не стільки через належний рівень правового виховання та правової обізнаності, ознайомлення дітей та молоді з найкращими досягненнями правової культури та доктрини в процесі юридичної освіти, скільки через засвоєння нею основних моральних імперативів, чимало з яких до того ж мають відповідне релігійне обґрунтування. Здійснюючи виховний та регулятивний вплив на волю та свідомість індивідів крізь призму дихотомії добра і зла та похідних від них явищ і процесів, мораль не лише впливає на їх вчинки, поведінку, діяльність та їх відповідні результати або наслідки, але й конструє зразкові, ідеальні моделі певних суспільних відносин та соціальних інститутів, до яких необхідно прагнути у суспільному житті. При цьому джерела моралі мають об'єктивно-суб'єктивний вимір, оскільки, з одного боку, мають певне релігійне підґрунтя та історичний досвід духовно-практичного освоєння дійсності, спираються на визначені соціокультурні практики і традиції, а з іншого – пов'язані з індивідуальною свідомістю людини, її внутрішніми здібностями та іншими можливостями, за допомогою яких вона здатна осмислювати та оцінювати оточуючу її реальність.

Досліджуючи проблематику взаємозв'язків права і моралі в реаліях сьогодення, окремі вітчизняні науковці вірно відзначають, що в сучасному суспільстві гостро відчувається брак моральності. Відчуженість, байдужість, агресивність, нігілізм, жорстокість стали проявами буденного життя. Суспільство реагує на це, з одного боку, незадоволенням і обуренням, адже наслідки аморальності порушують інтереси кожного, а з іншого – примиренням і байдужістю, тому що воно не може вплинути на моральні результати, а право, як інший соціальний регулятор, не завжди задовольняє потреби очікуваної справедливості [7, с. 299].

Дійсно, право як державний регулятор суспільних відносин об'єктивно не може встановити ту чи іншу моральну та/або релігійну систему координат, надавши їй формально визначений, загальнообов'язковий статус, оскільки мораль має своєю основою, сутнісною характеристикою принцип добровільного визнання та виконання людиною моральних імперативів або норм. Моральна система координат не насаджується наказом або законом, виданим уповноваженим органом державної влади, а є наслідком як відповідного історичного досвіду духовного осмислення багатоманітної соціальної дійсності, так і численних темпорально-просторових комунікативних практик

та взаємодій, в яких проявляються індивідуальна свобода та особисті якості тих чи інших суб'єктів, що мають насамперед моральний вимір своєї оцінки.

Водночас, право може і повинно бути необхідним інструментом захисту суспільної моралі, тобто системи моральних норм і правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних морально-релігійних (духовних) цінностей, зокрема, уявлень про добро і зло, честь та гідність, справедливість, добросовісність, громадський обов'язок та соціальну відповідальність тощо. Адже у протилежному випадку, особливо в сучасних умовах ускладнення суспільних відносин, їх всеохоплюючої капіталізації та інформатизації, у тому числі віртуалізації, нівелювання ролі та значення традиційних моральних норм з одночасною абсолютизацією можливостей права щодо врегулювання всіх відносин в суспільстві неминуче призведе до загострення конфлікту моральних і правових цінностей, що сприятиме подальшій дестабілізації правопорядку в суспільстві та його інститутах, поширення девіантної поведінки, а отже, руйнації мирної взаємодії на макро- та мікрорівнях.

Розвиваючи вказану думку, потрібно наголосити на тому, що одним із першочергових завдань сучасної демократичної, правової, соціальної держави слід визнати створення ефективного правового, організаційного, технологічного забезпечення захисту громадян, особливо дітей, від впливу негативної або шкідливої інформації, а також стимулювання виробництва якісного, соціально корисного медійного продукту, спрямованого на моральне виховання індивідів та формування у них відповідних моральних переконань та особистих якостей. При цьому очевидним є також те, що успішно реалізувати вказані завдання можливо лише за умови ефективної взаємодії держави з відповідними інститутами громадянського суспільства, від активності яких навіть в більшій мірі залежить стан морального клімату в суспільному житті.

Висновки. З огляду на все вищенаведене, можемо зробити наступні висновки:

1. В умовах посилення воєнних та терористичних загроз право на мир все більше набуває індивідуального значення, у зв'язку із чим воно повинно досліджуватися та забезпечуватися як невід'ємне, основоположне право кожної людини на мир, що виступає необхідною передумовою реалізації будь-яких інших прав і свобод людини. Адже такі найвищі соціальні цінності в державі, як життя і здоров'я людини, її честь та гідність, недоторканість і безпека тощо, можуть бути належним чином забезпечені та захищені лише в умовах мирного співіснування людей, соціальних груп, суспільств та держав.

2. Юридичні гарантії права людини на мир являють собою систему правових засобів, спрямованих на утвердження в суспільстві стану гармонії, узгодженості, злагоди, єдності, консенсусу між суб'єктами права на всіх

рівнях з метою забезпечення ефективної реалізації, охорони та захисту всіх інших прав і свобод людини. При цьому ефективність юридичних гарантій права людини на мир безпосередньо залежить від правильного врахування законодавцем в процесі їх встановлення низки об'єктивних та суб'єктивних чинників і умов (економічних, культурних, політичних тощо), які мають місце в суспільному житті.

3. Найважливішими складовими нормативно-комунікативних практик сьогодення, які формують зміст юридичних гарантій права людини на мир та, відповідно, якісного правового забезпечення всієї системи прав і свобод людини, є питання безпекового характеру, протидії різним проявам дискримінації в суспільному житті, охорони та захисту соціально-економічних прав людини, а також утвердження в суспільстві моральних цінностей добра, соціальної відповідальності, порядності, сумлінності, поваги тощо.

Література:

1. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін.; за заг. ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
2. Загальна теорія права. Нормативний курс: підручник / за заг. ред. С.В. Бобровник. Київ: Юрінкомінтер, 2021. 576 с.
3. Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) / пер. Г. Друзенка та С. Друзенко; за заг. ред. Г. Друзенка. Київ: «К.І.С.», 2010. 536 с.
4. Declaration on the Elimination of Violence against Women. General Assembly resolution 48/104. 1993. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-elimination-violence-against-women>
5. Заїка А. А. Міжнародно-правові (європейські) стандарти захисту від гендерної дискримінації. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 143. С. 30-37. DOI: 10.21564/2414-990x.143.146276.
6. Кальницька К. О. Соціально-психологічні технології роботи з жінками-жертвами насильства в сім'ї та чоловіками-кривдниками. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія: Психологічні науки*. 2014. Вип. 121. Т. 1. С. 143-148.
7. Ценко М. Б. Про актуальність морального виховання. *Суперечності взаємодії права і моралі в сучасному суспільстві: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 22 травня 2020 р.)*. Харків: Друкарня Мадрид, 2020. С. 299-303.

References:

1. Petryshyn O. V., Lukyanov D. V., Maksymov S. I., & Smorodynskiy V. S. (2020). *Zahalna teoriia prava. [General theory of law]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
2. Bobrovnik S.V. (2021). *Zahalna teoriia prava. [General theory of law]*. Kyiv: Yurinkominter [in Ukrainian].
3. Druzenko H., & Druzenko S. (2010). *Konstytutsiini akty Yevropeiskoho Soiuzu (v redaktsii Lisabonskoho dohovoru). [Constitutional acts of the European Union (as amended by the Treaty of Lisbon)]*. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].

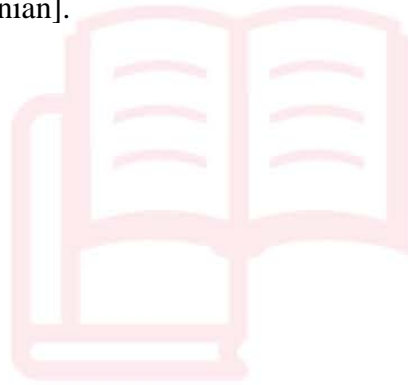

4. Deklaratsiia pro likvidatsiiu nasylstva shchodo zhynok [Declaration on the Elimination of Violence against Women]. *Rezoliutsiia Heneralnoi Asamblei - General Assembly resolution*. Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-elimination-violence-against-women> [in English].

5. Zaika, A. A. (2018). Mizhnarodno-pravovi (ievropeiski) standarty zakhystu vid hendernoi dyskryminatsii. [International legal (European) standards of protection against gender discrimination]. *Problemy zakonnosti. - Problems of legality*, 143, 30-37 [in Ukrainian].

6. Kalnytska, K. O. (2014). Sotsialno-psykholohichni tekhnolohii roboty z zhinkamy-zhertvamy nasylstva v simi ta cholovikamy-kryvdnykamy. [Socio-psychological technologies for working with women victims of domestic violence and male perpetrators]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni T. H. Shevchenka. - Bulletin of the T.H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"*, 121, 143-148 [in Ukrainian].

7. Tsenko, M. B. (2020). Pro aktualnist moralnoho vykhovannia. [On the relevance of moral education]. Proceedings from *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Superechnosti vziaimodii prava i morali v suchasnomu suspilstvi»- International scientific and practical conference "Contradictions of the interaction of law and morality in modern society"* (pp. 299-303). Kharkiv: Drukarnia Madryd [in Ukrainian].

УДК 340.13:159.98:351.74

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-719-730](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-719-730)

Остапович Володимир Петрович доктор юридичних наук, старший дослідник, завідувач науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення, Державний науково-дослідний інститут МВС України, пров. Є. Гуцала, 4А, м. Київ, 01011, тел.: (067)983-54-13, <https://orcid.org/0000-0002-9186-0801>

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПРАЦІВНИКАМ ПОЛІЦІЇ В КРИЗОВИХ СТАНАХ

Анотація. Професійна діяльність працівників поліції здійснюється в складних екстремальних умовах діяльності, особливо в умовах війни. Ефективність її виконання залежить не тільки від професіоналізму поліцейського, але й від його стану психологічного здоров'я, який безпосередньо забезпечується структурним підрозділом з питань психологічного забезпечення центрального органу управління Національної поліції України.

Підвищеної уваги потребує належне нормативно-правове забезпечення надання кризової психологічної допомоги поліцейським, особливо тим, які постраждали внаслідок злочинів, терористичних актів, були свідками загибелі чи травмування колег або громадян, безпосередньо залучалися до ексгумації тіл, спілкувалися з громадянами, що зазнали насильницьких дій та ін. Тому мета даної статті полягала у висвітленні проблематики нормативно-правового забезпечення з надання психологічної допомоги працівникам поліції в кризових станах.

Проведений аналіз дозволив констатувати, що у нашій державі особливості надання кваліфікованої психологічної допомоги регламентується низкою нормативно-правових актів: Конституцією України, Концепцією розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року, Законами України «Про психіатричну допомогу», «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я», Постановою Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2022 р. № 1338 та іншими документами. Окрім зазначених нормативних актів діють відомчі нормативні документи, що регулюють питання надання психологічної допомоги поліцейським в кризових станах. У них чітко окреслено випадки у яких повинна вчасно надаватися психологічна допомога працівникам поліції, визначено напрями, що безпосередньо відносяться до профілактики кризових станів, обґрунтовано підстави включення поліцейських до групи психологічної підтримки та допомоги й особливості роботи з нею.

Ключові слова: нормативне-правове забезпечення, Конституція України, працівники поліції, психологічна допомога, реабілітація, кризові стани, екстремальні ситуації.

Ostapovych Volodymyr Petrovych Doctor of Laws, Senior Researcher, Chief of the Research Laboratory of Psychological Support, State research institute of Ministry of internal affairs of Ukraine, 4a Y. Gutsalo Lane, Kyiv, 01011, <https://orcid.org/0000-0002-9186-0801>

PECULIARITIES OF REGULATORY SUPPORT OF THE PROVISION OF PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE TO POLICE OFFICERS IN CRISIS SITUATIONS

Abstract. The professional activity of police officers is carried out in difficult extreme conditions, especially in wartime. The effectiveness of its performance depends not only on the professionalism of a police officer, but also on his/her state of psychological health, which is directly ensured by the structural unit for psychological support of the central management body of the National Police of Ukraine.

The proper regulatory and legal support for the provision of crisis psychological assistance to police officers, especially those who have suffered as a result of crimes, terrorist acts, witnessed the death or injury of colleagues or citizens, were directly involved in the exhumation of bodies, communicated with citizens who have been subjected to violent acts, etc. requires increased attention. Therefore, the purpose of this article is to highlight the issues of regulatory support of the provision of psychological assistance to police officers in crisis situations.

The analysis made it possible to state that in our country, the specifics of providing qualified psychological assistance are regulated by a number of legal acts: Constitution of Ukraine, Concept for the Development of Mental Health Care in Ukraine until 2030, Laws of Ukraine "On Mental Health Care", "On Rehabilitation in the Health Care Sector", Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 29 November 2022 No 1338 and other documents. In addition to these regulations, there are departmental regulations governing the provision of psychological assistance to police officers in crisis. They clearly outline the cases in which psychological assistance should be provided to police officers in a timely manner, identify the areas directly related to the prevention of crises, and substantiate the grounds for including police officers in the group of psychological support and assistance and the specifics of working with it.

Keywords: regulatory support, Constitution of Ukraine, police officers, psychological support, rehabilitation, crisis states, extreme situations.

Постановка проблеми. Нові реалії сьогодення, зокрема, інтенсивні соціально-економічні й політичні трансформації, війна, динамічні впливи інформаційно-комунікаційних технологій висувають високі вимоги до українського суспільства. Участь працівників поліції в бойових діях, виконання професійних завдань в умовах воєнного стану поліцейськими супроводжуються значними психофізіологічними навантаженнями, постійним ризиком для життя та здоров'я, високою відповідальністю за виконання поставлених завдань й призводять до підвищених травмувань, поранень, проявів дезадаптації, погіршення психічного стану.

Підвищеної уваги в наданні кризової психологічної допомоги потребують поліцейські, що постраждали внаслідок злочинів, терористичних актів, були свідками загибелі чи травмування колег або громадян, безпосередньо залучалися до ексгумації тіл, спілкувалися з громадянами, які зазнали насильницьких дій тощо. Зарубіжні науковці констатують наявність у поліцейських проявів депресії, синдрому «емоційного вигорання», зловживання алкоголем, посттравматичного стресового розладу (ПТСР), суїцидальних спроб та ін., які обумовлюють необхідність обов'язкового втручання фахівців [16; 17; 18]. Усе це зумовлює актуальність проблематики не лише у сфері психології, а й у правовому полі й потребує глибшого аналізу та розробки належного нормативно-правового забезпечення, дієвої системи психопрофілактичних заходів, спрямованих на збереження життя і здоров'я поліцейських.

Уважаємо, що у світовій психологічній науці напрацьовано великий об'єм психотехнологій за напрямом надання психологічної допомоги особам у кризових станах. Водночас потребують ґрунтовного перегляду й удосконалення питання нормативного забезпечення з надання психологічної допомоги поліцейським як під час ведення військових дій, так і в мирний час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості надання психологічної допомоги в кризових станах досліджували зарубіжні та українські вчені: В. Барко, І. Бурлакова, Дж. Віоланті, В. Зливков, О. Колесніченко, С. Лукомська, А. Тара, О. Тімченко, Вінсент Б. Ван Хасселт, О. Хаустова, Н. Шевченко, О. Чабан, Л. Юр'єва, та ін. Зважаючи на значне розмаїття досліджень серед науковців, актуалізується необхідність проведення теоретичного аналізу наукового бачення окреслених питань, зокрема в умовах війни.

В українській психологічній науці учені кризовий стан трактують: як ситуацію, коли особа наражається на значні труднощі, що безпосередньо перевищують її внутрішній ресурс; як нормальну реакцію особистості на психотравмівну подію життя; як психічний стан індивіда, що раптово пережив суб'єктивно значиму й важку психологічну травму (внаслідок неочікуваної та

раптової зміни способу життя, внутрішньоособистісного життєвого стану) чи перебуває під загрозою появи психотравмівної ситуації тощо [3; 13].

На державному рівні відповідно до ст. 49 Конституції України кожному громадянину гарантовано невід'ємне й непорушне право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Ст. 46 чітко регламентовано право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [4].

За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) та згідно з «Концепцією розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року» психічне здоров'я трактується як «...стан благополуччя, при якому кожна людина може реалізувати свій власний потенціал, впоратися із життєвими стресами, продуктивно та плідно працювати, а також робити внесок у життя своєї спільноти» [1; 10]. Головна мета упровадження Концепції полягає у створенні цілісної ефективної системи охорони психічного здоров'я в державі, яка ефективно функціонувала б в єдиному міжвідомчому просторі та сприяла б ефективному забезпеченню покращання якості життя й дотримання прав та свобод людини [10].

У чинному Законі України «Про психіатричну допомогу» чітко встановлено порядок надання психіатричної допомоги, експертизу психічного стану, окреслено особливості правового й соціального захисту осіб, що мають психічні розлади [11]. У чинному Національному класифікаторі хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я в Україні, міжнародному класифікаторі хвороб (МКХ-10) та DSM-5, визначено перелік хвороб, які можуть також бути діагностовані в поліцейських після їх перебування у кризі [5; 12; 14]. Слід акцентувати увагу на тому, що психічні розлади здатні спричинити соціально трудову дезадаптацію працівника поліції, порушити сталість сімейних стосунків, а також призвести до інвалідизації.

Постановою Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2022 р. № 1338 регламентовано порядок та умови надання безоплатної психологічної допомоги отримувачам послуг, яким встановлено один із таких статусів: учасника бойових дій; особи з інвалідністю внаслідок війни та членів сімей; особи, яка має особливі заслуги перед Батьківщиною; учасника війни; постраждалого учасника Революції Гідності; члена сім'ї загиблого (померлого) ветерана війни та членів сімей; члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника чи Захисниці України. Нею визначено, що на період воєнного стану та протягом трьох місяців після його припинення (скасування) до отримувачів послуг належать також працівники Національної поліції України. Нормативним документом чітко визначені суб'єкти надання послуг, визначено права отримувачів послуг, порядок їх звернення за психологічною

допомогою, особливості документального оформлення, моніторинг стану та оцінка якості надання психологічних послуг [2; 12].

Безоплатна психологічна допомога надається в разі можливого ризику розвитку розладів психіки та поведінки, для подальшої їх психосоціальної адаптації до життєвих змін, розширення можливостей самореалізації, а також з метою надання допомоги в вирішенні сукупності психологічних проблем, спричинених складними життєвими ситуаціями, кризовим станом, надзвичайною ситуацією та/або катастрофою, воєнними діями тощо [2]. Базовими видами послуг психологічної допомоги встановлено: першу психологічну допомогу, психологічну діагностику, групову роботу, психоедукацію, психологічне консультування та психотерапію. Отримувачам послуг психологічна допомога надається на трьох рівнях: першому (соціально-психологічна підтримка та супровід), другому (психологічна реабілітація) і третьому (комплексна медико-психологічна реабілітація).

Законом України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» урегульовано питання реабілітації осіб з обмеженнями повсякденного функціонування чи зі стійкими обмеженнями життєдіяльності. До отримувачів реабілітаційної допомоги можуть входити особи з обмеженнями повсякденного функціонування, члени сімей осіб з обмеженнями повсякденного функціонування. До цієї категорії можуть належати поліцейські, що перебували в кризових та екстремальних ситуаціях, отримали травми та втратили або можуть втратити здатність до участі у заняттєвій активності у спосіб і в межах, звичайних для неї [9].

Можна стверджувати, що в нашій державі життя і здоров'я людини є найвищою цінністю, питання психічного здоров'я громадян та особливості надання кваліфікованої психологічної допомоги регламентуються: Конституцією України, Концепцією розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року, законами України «Про психіатричну допомогу», «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я», Постановою Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2022 р. № 1338 та іншими нормативно-правовими документами. Зазначимо, що наразі на загально-державному рівні потребує врегулювання питання правових та організаційних питань забезпечення громадян психологічною допомогою, з огляду на права людини і громадянина, особливо гостро постає в умовах війни.

З огляду на брак концептуальних розробок щодо порушеного питання *мета статті* зорієнтована на аналіз низки проблемних питань нормативно-правового забезпечення з надання психологічної допомоги працівникам поліції в кризових станах.

Виклад основного матеріалу. Приділимо увагу нормативно-правовому забезпеченню питанню надання допомоги поліцейським в кризових станах в

Національній поліції України. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України» пп. 30. п. 4 визначено, що відповідно до покладених завдань МВС України безпосередньо «... організовує та здійснює медичне обстеження, у тому числі психофізіологічне, з метою визначення за станом здоров'я та фізичного розвитку придатність кандидатів на службу в поліцію, поліцейських, кандидатів на навчання у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, курсантів і слухачів таких закладів освіти» [7].

Також особливості та порядок надання психологічної допомоги поліцейським під час та після перебування в кризових станах нормативно урегульовані наказом МВС України від 6 лютого 2019 року № 88 «Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських». Згідно з наказом, цими питаннями безпосередньо опікується структурний підрозділ з питань психологічного забезпечення центрального органу управління Національної поліції України, а в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання – структурний підрозділ з питань психологічного забезпечення апарату Міністерства внутрішніх справ України [6].

Керівники органів поліції та закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання в обов'язковому порядку повинні протягом доби повідомити психолога задля надання вчасної психологічної допомоги поліцейським у таких випадках [6; 8]:

- використання власне працівником (курсантом, слухачем) вогнепальної зброї чи застосування проти нього вогнепальної зброї;
- перебування в екстремальних ситуаціях, особливо в ситуаціях, що пов'язані із загибеллю, пораненням, травмуванням людей;
- перебування в заручниках чи ведення перемовин зі злочинцями щодо звільнення захоплених ними заручників;
- звільнення працівника з місць несвободи, полону або із заручників, повернення з інтернування в нейтральних державах;
- отримання поранення (контузії, травми, каліцтва);
- істотних труднощів з адаптацією або проявами дезадаптації, деструктивною, залежною поведінкою, наявними суїцидальними висловлюваннями про намір покінчити життя самогубством чи спроб самогубства.

У п. 1 «Психологічне вивчення працівників поліції» V розділу виокремлено напрями, що безпосередньо належать до профілактики кризових станів поліцейських. Зокрема, акцентовано увагу на питаннях [6; 8]:

– організації та проведення вивчень під час психологічного супроводження службової діяльності працівників поліції, особливо тих, які брали безпосередню участь у бойових діях, залучалися до боротьби з тероризмом, забезпечували здійснення заходів із національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії на території України, звільнені з місць несвободи, полону або із заручників, повернені з інтернування в нейтральних державах;

– оцінювання психологічної готовності працівників поліції до служби в екстремальних умовах, психологічного добору поліцейських до підрозділів, що беруть участь у відсічі і стримуванні збройної агресії Російської Федерації на території України, забезпеченні публічної безпеки та порядку на деокупованих територіях.

Також виокремлено важливі підпункти психопрофілактичної роботи з питань надання кризової психологічної допомоги, зокрема такі [6; 8]:

– проведення цільової психологічної діагностики, експрес-діагностики для виявлення у працівників поліції несприятливих психоемоційних станів, що негативно впливають на ефективне виконання службових обов'язків, знижують загальну працездатність, негативно позначаються на їх фізичному та психологічному стані;

– надання психологічної підтримки та допомоги працівникам поліції та/або членам їх сімей (за згодою) у разі загибелі члена сім'ї, отримання поранення (контузії, травми, каліцтва), знаходження в місцях несвободи, полоні або в заручниках чи звільнення з них, повернення з інтернування в нейтральних державах;

– соціально-психологічна підтримка та психологічний супровід працівників поліції, що отримали статус учасника бойових дій, учасника війни, внутрішньо переміщеної особи, члена сім'ї загиблого (померлого) ветерана війни, члена сім'ї загиблого (померлого) захисника чи захисниці України, що передбачає сприяння їх психічному здоров'ю, психосоціальному благополуччю та соціальній адаптації (реадаптації);

– проведення психокорекційних заходів, які спрямовані на нівелювання несприятливих психологічних, емоційних станів, підвищення адаптивних можливостей працівників поліції, розширення їх поведінкового діапазону та підтримки психологічного здоров'я;

– організація роботи в групі психологічної допомоги та підтримки з працівниками поліції;

– забезпечення проведення сеансів психологічної саморегуляції для профілактики негативних наслідків впливу професійної діяльності;

– залучення поліцейських до групових форм і методів психопрофілактичної роботи;

– надання психологічної допомоги працівникам поліції, які зазнали значних психогенних навантажень після їх перебування в екстремальних ситуаціях, пов'язаних із виконанням службових завдань, застосуванням вогнепальної зброї, звільнення з місць несвободи, полону або із заручників, повернення з інтернування в нейтральних державах, отриманням поранень (контузії, травми, каліцтва) для відновлення їх належної функціональності та профілактики проявів адиктивної (залежної) поведінки;

– надання кризової психологічної допомоги працівникам поліції, що постраждали внаслідок злочинів, терористичних актів, збройної агресії Російської Федерації на території України, та забезпечення (за потреби) психологічної підтримки членів їх сімей;

– участь (у межах компетенції) у службових розслідуваннях випадків самогубства та самокаліцтва працівників поліції;

– здійснення аналізу психологічних чинників, причин скоєння працівниками поліції самогубства;

– забезпечення взаємодії із закладами охорони здоров'я МВС, медичними реабілітаційними центрами МВС, у тому числі лікарями-психіатрами, психологами закладів охорони здоров'я МВС, із питань психопрофілактики.

Зазначимо, що під час проведення поліцейськими оперативних заходів та слідчих дій також забезпечується обов'язковий психологічний супровід екстремальних службових ситуацій й надається невідкладна психологічна допомога (пп. 3, п. 5).

У VI розділі урегульовано особливості організації роботи з працівниками поліції, курсантами (слухачами), поліцейськими ЗВО, які потребують психологічної підтримки та допомоги.

З метою нівелювання психологічних проблем, швидкого відновлення належної функціональності поліцейських, збереження їх життя та здоров'я, створюється відповідна група, членам якої обов'язково надається першочергова психологічна допомога для нівелювання негативного впливу на них стресових чинників службової діяльності і належної диференціації психопрофілактичних заходів.

Основними підставами включення працівників поліції до групи психологічної підтримки та допомоги визначено [6]:

1) наявність ознак гострої стресової реакції під час або після виконання працівником службових завдань в екстремальних ситуаціях;

2) установлення за результатами психодіагностичних досліджень ознак посттравматичного стресового розладу внаслідок:

– застосування, використання вогнепальної зброї працівником поліції або застосування вогнепальної зброї проти нього;

– перебування в екстремальних ситуаціях, у тому числі пов'язаних із загибеллю, пораненням, травмуванням людей;

- перебування в заручниках або ведення переговорів із злочинцями щодо визволення захоплених ними заручників;
- перебування в місцях несвободи, полоні або в заручниках, повернення з інтернування в нейтральних державах;

3) виявлення за результатами додаткового психодіагностичного вивчення негативних проявів, а саме:

- істотного зниження професійної успішності за значного погіршення загального стану здоров'я, постійних скарг на хронічну втоми, погіршення самопочуття;

- різких поведінкових змін, мінливості настрою, підвищеної емоційності, агресивності, дратівливості, наявності гострих реакцій на буденні життєві подразники або – проявів апатії, усамітненості, крайнього ступеня емоційної холодності;

- проявів адиктивної поведінки, надмірного вживання алкоголю, тютюну, трудового ігрового залежності, випадків вживання психоактивних речовин;

- проявів деструктивної, саморуйнівної поведінки, пресуїцидальної поведінки, суїцидальні висловлювання,;

4) дезадаптації до умов службової діяльності;

5) рекомендації лікаря-психіатра за результатами проведення обов'язкового періодичного (позачергового) психіатричного медичного огляду.

Зазначимо, що після прийняття рішення психологом включення працівника до групи психологічної підтримки та допомоги обов'язково проводиться планова відповідна індивідуальна або групова робота. Усі результати психологічної роботи з поліцейським заносяться психологом до карти психологічного супроводження працівника та відповідного журналу. Термін перебування поліцейського у групі психологічної підтримки та допомоги залежить від загального його психоемоційного стану й результатів психокорекційних заходів. Психолог, у разі відсутності протягом року позитивних змін у стані поліцейського, після оформлення відповідної довідки інформує заклад охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ, на обслуговуванні якого перебуває працівник, а сам працівник поліції в подальшому проходить психіатричний профілактичний огляд.

Висновки. Насамкінець слід зазначити, що в чинних нормативних документах ураховані особливості надання допомоги особам, що перебувають у кризових станах. Зокрема, наказ МВС України від 6 лютого 2019 року № 88 «Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських» доповнено змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства внутрішніх справ № 393 від 15.05.2023, у якому

враховано кризові і екстремальні ситуації, у яких можуть перебувати працівники поліції в умовах ведення воєнних дій у державі. Водночас у нормативно-правовому полі деякі питання потребують уваги, зокрема, подальшого урегулювання понятійного апарату. Так, вважаємо за доцільне вдосконалення визначень певних понять, наприклад, «психологічна допомога», а також чітке розмежування понять «психологічна допомога» і «психологічна профілактика».

Перспектива подальших досліджень. Уважаємо, що вдосконалення нормативно-правового забезпечення з питань надання психологічної допомоги поліцейським у кризових станах у подальшому дозволить вирішити низку питань щодо проблем ментального здоров'я та забезпечення ефективного виконання професійних обов'язків поліцейським.

Література:

1. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ). URL: <https://geneva.mfa.gov.ua/rosolstvo/2612-who>
2. Деякі питання надання безоплатної психологічної допомоги особам, які звільняються або звільнені з військової служби, з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членам сімей таких осіб та членам сімей загиблих (померлих) ветеранів війни і членам сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2022 р. № 1338 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2022-%D0%BF#Text>
3. Зливков В.Л., Лукомська С.О. Федан О.В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. Київ : Педагогічна думка, 2016. 219 с.
4. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)* від 28 червня 1996 р., № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Національний класифікатор України. Класифікатор хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я НК 025:2021. Київ : Міністерство охорони здоров'я України. 2021. 1670 с. URL: <https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/nacziionalnyj-klasyfikator-nk-025.pdf>
6. Наказ МВС України Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських : від 06.02.2019 р. № 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#Text>
7. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-п#Text>
8. Про затвердження Змін до Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських : Наказ МВС України від 15.05.2023 р. № 393.
9. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2021. № 8. Ст. 59. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text>
10. Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року: розпорядження КМУ від 27 грудня 2017 р. № 1018-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80#Text>

11. Про психіатричну допомогу: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2000. № 19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>
12. Психологічні технології надання допомоги працівникам поліції після їх перебування в екстремальних ситуаціях: метод. рекомендації / укл.: В. Остапович, Л. П'янківська, О. Давидова, Ю. Бойко-Бузиль; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф., заслуженого юриста України В. Криволапчука. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 96 с.
13. Психологія діяльності в особливих умовах : словник-довідник / І.І. Приходько та ін.; за заг. ред. проф. І.І. Приходька. Харків : НА НГУ, 2021. 118 с.
14. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5-TR). American Psychiatric Association. URL: <https://www.psychiatry.org/psychiatrists/practice/dsm>
15. John M. Violanti. «Police Suicide: A National Comparison with Fire-fighter and Military personnel. Policing: *An International Journal of Police Strategies and Management*. 2010. 33(2): 270–286.
16. Kristin E. Klimley, Vincent B. Van Hasselt, and Ashley M. Stripling, «Posttraumatic Stress Disorder in Police, Firefighters, and Emergency Dispatchers. *Aggression and Violent Behavior: A Review Journal*. 2018. 43 (August).
17. Tara A. Hartley et al. Health Disparities in Police Officers: Comparisons to the U.S. General Population. *International Journal of Emergency Mental Health*. 2011. 13, (4): 211–220.
18. Vincent B. Van Hasselt, Kristin E. Klimley Margres, Steve Geller and Samantha Rodriguez. Behavioral Health Training for Police Officers: *A Prevention Program*. 2020. September 10. URL: <https://leb.fbi.gov/articles/featured-articles/behavioral-health-training-for-police-officers-a-prevention-program>

References:

1. Vsesvitnya orhanizatsiya okhorony zdorov"ya (VOOZ). [World Health Organization (WHO)]. URL: <https://geneva.mfa.gov.ua/posolstvo/2612-who> [in Ukrainian].
2. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny Deyaki pytannya nadannya bezoplatnoyi psykholohichnoyi dopomohy osobam, yaki zvil'nyayut'sya abo zvil'neni z viys'kovoyi sluzhby, z chysla veteraniv viyny, osib, yaki mayut' osoblyvi zasluhy pered Bat'kivshchynoyu, chlenam simey takykh osib ta chlenam simey zahyblykh (pomerlykh) veteraniv viyny i chlenam simey zahyblykh (pomerlykh) Zakhysnykiv ta Zakhysnyts' Ukrayiny vidpovidno do Zakonu Ukrayiny «Pro status veteraniv viyny, harantiyi yikh sotsial'noho zakhystu» [Some issues of providing free psychological assistance to persons who are discharged or released from military service, from among war veterans, persons who have special merits to the Motherland, family members of such persons and family members of deceased (deceased) war veterans and family members of deceased (deceased) Defenders of Ukraine in accordance with the Law of Ukraine "On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection"). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
3. Zlyvkov V. L., Lukomsjka S. O., Fedan O. V. (2016). Psykhodiagnostyka osobystosti u kryzovykh zhyttjevykh sytuacijakh [Psychodiagnosics of personality in life crisis situations]. Kyjiv : Pedagoghichna dumka. 219 [in Ukrainian].
4. Konstytutsiya Ukrayiny [Constitution of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR)* (1996, June 28). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
5. Natsional'nyy klasyfikator Ukrayiny. Klasyfikator khvorob ta sporidnenykh problem okhorony zdorov"ya NK 025:2021.(2021). [National Classifier of Ukraine. Classifier of diseases and related health care problems NK 025:2021]. Kyjiv : Ministerstvo okhorony zdorov"ya Ukrayiny. 1670 [in Ukrainian].

6. Nakaz MVS Ukrainy Pro zatverdzhennja Porjadku orghanizaciji systemy psykholohichnogho zabezpechennja policejsjkykh, pracivnykiv Nacionaljnoji policiji Ukrainy ta kursantiv (slukhachiv) zakladiv vyshhoji osvity iz specyfichnymy umovamy navchannja, jaki zdijsnjutj pidghotovku policejsjkykh [On the approval of the Procedure for organizing the system of psychological support for police officers, employees of the National Police of Ukraine and cadets (students) of higher education institutions with specific learning conditions that train police officers]. (2019, February 6). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#Text> [in Ukrainian].

7. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennja Polozhennja pro Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy [On the approval of the Regulation on the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. (2015, October 28). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-п#Text> [in Ukrainian].

8. Nakaz MVS Ukrainy Pro zatverdzhennja Zmin do Poryadku orhanizatsiyi systemy psykholohichnogho zabezpechennja politseys'kykh, pratsivnykiv Natsional'noyi politsiyi Ukrainy ta kursantiv (slukhachiv) zakladiv vyshchoyi osvity iz spetsyfichnymy umovamy navchannja, yaki zdiysnyuyut' pidghotovku politseys'kykh [On the approval of the Amendments to the Procedure for the Organization of the System of Psychological Support for Police Officers, Employees of the National Police of Ukraine and Cadets (students) of Higher Education Institutions with Specific Learning Conditions, which Train Police Officers]. (2023, May 15). [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainy Pro reabilitatsiyu u sferi okhorony zdorov'ya [Law of Ukraine On rehabilitation in the field of health care]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (VVR)*. (2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> [in Ukrainian].

10. Rozporyadzhennja KМУ Pro skhvalennja Kontseptsiyi rozvytku okhorony psykhichnoho zdorov'ya v Ukraini na period do 2030 roku [Order of the CMU On the approval of the Concept of development of mental health care in Ukraine for the period until 2030]. (2017, December 27). [in Ukrainian].

11. Zakon Ukrainy Pro psykiatrychnu dopomohu [The Law of Ukraine On Psychiatric Care]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (VVR)*. (2000). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> [in Ukrainian].

12. Psykholohichni tekhnologhiji nadannja dopomoghy pracivnykam policiji pislja jikh perebuvannja v ekstremal'nykh sytuacijakh [Psychological technologies for providing assistance to police officers after their stay in extreme situations] (2023): metod. rekomendaciji / ukl.: V. Ostapovych, L. P'jankivs'jka, O. Davydova, Ju. Bojko-Buzylj; za zagh. red. d-ra juryd. nauk, prof., zasluženogho jurysta Ukrainy V. Kryvolapchuka. Kyjiv: «Vydavnytstvo «Ljudmyla». 96 [in Ukrainian].

13. Prykhod'ko I.I. ta in (2021) Psykholohiya diyal'nosti v osoblyvykh umovakh [Psychology of activity in special conditions]. Kharkiv : NA NHU. 118 [in Ukrainian].

14. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5-TR). American Psychiatric Association. URL: <https://www.psychiatry.org/psychiatrists/practice/dsm> [in USA].

15. John M. Violanti. (2010). Police Suicide: A National Comparison with Fire-fighter and Military personnel. *Policing: An International Journal of Police Strategies and Management*. 33(2):270-286. [in USA].

16. Kristin E. Klimley, Vincent B. Van Hasselt, and Ashley M. Stripling (2018). Posttraumatic Stress Disorder in Police, Firefighters, and Emergency Dispatchers. *Aggression and Violent Behavior: A Review Journal*. 43 (August). [in USA].

17. Tara A. (2011). Hartley et al. Health Disparities in Police Officers: Comparisons to the U.S. General Population. *International Journal of Emergency Mental Health*. 13, (4):211-220. [in USA].

18. Vincent B. Van Hasselt, Kristin E. Klimley Margres, Steve Geller and Samantha Rodriguez (2020). Behavioral Health Training for Police Officers: A *Prevention Program*. September 10, URL: <https://leb.fbi.gov/articles/featured-articles/behavioral-health-training-for-police-officers-a-prevention-program> [in USA].

УДК 340.13:614.3(477)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-731-741](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-731-741)

Петрова Ірина Анатоліївна доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», Золочивська, 8а, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-1652-6715>

Петров Сергій Олександрович кандидат технічних наук, доцент, професор кафедри органічного синтезу та фармацевтичних технологій, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», вул. Кирпичова, 2, м. Харків, 61002, тел.: (057) 707-61-41, <https://orcid.org/0000-0001-6500-5310>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ХАРЧОВИХ, КОСМЕТИЧНИХ І ФАРМАЦЕВТИЧНИХ ПРОДУКТІВ У БАЗОВОМУ ЗАКОНІ УКРАЇНИ

Анотація. Захист прав споживачів є провідною темою, оскільки це забезпечує безпечність та якість продуктів, що споживаються людьми. Харчові продукти, косметика та ліки є особливо важливими, оскільки вони безпосередньо впливають на здоров'я людей. Наприклад, небезпечні харчові продукти можуть призвести до отруєння, а неконтрольоване застосування косметики та ліків може призвести не тільки до серйозних наслідків для здоров'я, але й до смерті споживача. Забезпечення безпечності та якості продуктів, що споживаються людьми є однією з основних причин, чому зміни та наближення нормативно-правового регулювання прав споживачів харчових продуктів та косметики в Україні до міжнародних стандартів і практик є основним питанням сьогодення. Для вирішення цього питання Україна може взяти до уваги досвід США та ЄС, щоб покращити національні стандарти та вимоги до споживчих продуктів.

Досвід і практики США наведені, як приклад через те, що вони мають глибоку історію трансформацій, зосередженість на групі товарів (харчові та косметичні продукти, ліки тощо), а також визнану в Світі ефективність.

Практики ЄС в цьому напрямку також виокремлюють харчові продукти та ліки в окрему групу товарів. В ЄС Європейським парламентом були прийняті положення «Заходи захисту споживачів» призначені для захисту здоров'я, безпеки та економічних та правових інтересів європейських споживачів, де б вони не жили, не подорожували або не купували в ЄС. Ці

положення спрямовані на конкретні продукти, включаючи ліки, харчові продукти, генетично модифіковані організми, тютюнові вироби, косметику та інші, які відносяться до основного напрямку під категорією «А» - Захист здоров'я та безпеки споживачів.

Однак, варто зазначити, що Україна має свої особливості та потреби, тому необхідно адаптувати законодавство до внутрішніх потреб та реалій країни. Для ефективного впровадження закордонного досвіду та практик спочатку необхідно дослідити систему нормативно-правових засад захисту прав споживачів в Україні. На першому етапі, в цій роботі, нами було проведено аналіз Закону України «Про захист споживачів» в системі «споживчого» законодавства України.

Ключові слова: права споживачів, нормативно-правові засади, закон України, харчові продукти, косметичні продукти, ліки, закордонний досвід, стандарти, споживчі товари, безпечність продукції, якість.

Petrova Iryna Anatolyivna Doctor of Law, Professor, Principal Researcher, Principal Researcher National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute», Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-1652-6715>

Petrov Serhii Oleksandrovyich Ph.D., Professor of the Department of Organic Synthesis and Pharmaceutical Technologies of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0001-6500-5310>

REGULATORY AND LEGAL PRINCIPLES FOR THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF CONSUMERS OF FOOD, COSMETIC AND PHARMACEUTICAL PRODUCTS IN THE BASIC LAW OF UKRAINE

Abstract. Consumer protection is a leading theme as it ensures the safety and quality of products consumed by people. Food products, cosmetics and medicines are particularly important because they directly affect people's health. For example, dangerous food products can lead to poisoning, and the uncontrolled use of cosmetics and drugs can lead not only to serious health consequences, but also to the death of the consumer. Ensuring the safety and quality of products consumed by people is one of the main reasons why changes and approximation of the legal regulation of the rights of consumers of food products and cosmetics in Ukraine to international standards and practices is the main issue today. To solve this issue, Ukraine can take into account the experience of the USA and the EU in order to improve national standards and requirements for consumer products.

The experience and practices of the USA are given as an example due to the fact that they have a deep history of transformations, focus on a group of goods (food and cosmetic products, medicines, etc.), as well as world-recognized efficiency.

EU practices in this direction also separate food products and medicines into a separate group of goods. In the EU, the European Parliament adopted the provisions "Consumer Protection Measures" designed to protect the health, safety and economic and legal interests of European consumers, wherever they live, travel or shop in the EU. These provisions are aimed at specific products, including drugs, foodstuffs, genetically modified organisms, tobacco products, cosmetics and others, which fall under the main direction under category "A" - Protection of health and safety of consumers.

However, it is worth noting that Ukraine has its own peculiarities and needs, therefore it is necessary to adapt the legislation to the internal needs and realities of the country. In order to effectively implement foreign experience and practices, it is first necessary to study the system of legal frameworks for the protection of consumer rights in Ukraine. At the first stage, in this work, we analyzed the Law of Ukraine "On Consumer Protection" in the system of "consumer" legislation of Ukraine.

Keywords: consumer rights, regulatory frameworks, law of Ukraine, food products, cosmetic products, medicines, foreign experience, standards, consumer goods, product safety, quality.

Постановка проблеми. Законодавча база з питань охорони прав споживачів в Україні містить значну кількість нормативно-правових актів різної юридичної сили та галузевої спрямованості. Вона включає норми різних галузей права – конституційного, адміністративного, кримінального, цивільного, господарського у яких закріплено базові категорії та визначено принципи захисту прав споживачів. Так, сучасна нормативно-правова база консумеризму в Україні, за виключенням базового Закону України «Про захист споживачів», нараховує більше 50 законів, і підзаконних нормативних актів. Система нормативно-правових актів представлена сукупністю окремих правових норм, законів і підзаконних актів, що визначають права та обов'язки споживачів.

Зазначимо, що загальні норми, містить Конституція України, ст. 42 якої проголошує: «Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів» [1]. Відповідно до ст. 50 Основного Закону кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про

якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення; така інформація ніким не може бути засекречена.

Отже, в Україні захист прав споживачів віднесено до найважливіших сфер державної політики. Подальше забезпечення цих норм Конституції України здійснюється чинними Кодексами й Законами України, а також підзаконними нормативно-правовими актами. Наголосимо, що виходячи з міжнародного досвіду вітчизняна система потребує деяких змін та посилення цього напрямку відповідно до типів та груп товарів (послуг). В полі інтересів дослідження слід виокремити групу споживчих товарів, що відносяться до харчових, косметичних і фармацевтичних продуктів, а також сировини та напівпродуктів, які використовуються для їх виготовлення (в тому числі харчових добавок, компонентів косметичних засобів та інших синтетичних та природних речовин).

В рамках межох першої частини дослідження нормативно-правових засад захисту прав споживачів харчових, косметичних та фармацевтичних продуктів нами було проведено аналізування Закону України «Про захист споживачів» в системі «споживчого» законодавства України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досвід і практики США наведені, як приклад через те, що вони мають глибоку історію трансформацій, зосередженість на групі товарів (харчові та косметичні продукти, ліки тощо), а також визнану в Світі ефективність.

Адміністрація з питань харчових продуктів та лікарських засобів (FDA) [2] є найстарішим агентством США, яке забезпечує захист прав споживачів і контроль якості та безпеки харчових продуктів, лікарських засобів, косметики та інших продуктів, що підлягають регулюванню. FDA була створена в 1906 році, коли був прийнятий закон «Чисті харчові продукти та ліки» (Pure Food and Drugs Act), який забороняв міжштатну торгівлю забрудненими чи підробленими харчовими продуктами та ліками. Згодом, у 1938 році, був прийнятий закон «Харчові продукти, ліки та косметика» (Food, Drug, and Cosmetic Act) [3], який замінив закон «Чисті харчові продукти та ліки» та розширив компетенції FDA на контроль якості та безпеки косметики й інших продуктів, що підлягають регулюванню. З тих пір, FDA змінювалась разом з соціальними, економічними, політичними та правовими змінами в США. FDA має великий досвід у регулюванні прав споживачів харчових продуктів та косметики, що дозволяє їй ефективно забезпечувати контроль якості та безпеки продуктів, що споживаються людьми.

Практики ЄС в цьому напрямку також виокремлюють харчові продукти та ліки в окрему групу товарів. В ЄС Європейським парламентом були прийняті положення «Заходи захисту споживачів» [4] призначені для захисту здоров'я, безпеки та економічних та правових інтересів європейських

споживачів, де б вони не жили, не подорожували або не купували в ЄС. Ці положення спрямовані на конкретні продукти, включаючи ліки, харчові продукти, генетично модифіковані організми, тютюнові вироби, косметику та інші, які відносяться до основного напрямку під категорією «А» - Захист здоров'я та безпеки споживачів.

Важливі дослідження в Україні вже зроблені в роботах О. В. Запотоцької щодо публічного адміністрування у сфері безпечності та якості харчової продукції [5], О. І. Головка-Гавришевої щодо правового регулювання захисту прав споживачів в Україні з огляду на зобов'язання України щодо адаптації до законодавства ЄС [6], І.А. Петрової, С.О. Петрова, Л.В. Кричковської щодо загальних методів визначення якості та безпеки споживчих товарів [7]. Однак, це питання наразі розглянуто не в повному обсязі та потребує подальшого вивчення.

Метою статті є аналізування базового Закону України «Про захист прав споживачів» щодо нормативно-правових засад захисту прав споживачів харчових, косметичних та фармацевтичних продуктів.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що центральне місце в системі «споживчого» законодавства посідає Закон України «Про захист прав споживачів» (далі – Закон), прийнятий Верховною Радою України 12 травня 1991 року і, згодом, був істотно оновлений і доповнений [8]. Цей Закон започаткував упровадження нових принципових підходів у правовому регулюванні відносин за участю громадян-споживачів, саме у ньому набуло спеціального юридичного значення поняття «споживач». Зазначимо, що Закон України «Про захист прав споживачів» є основним документом, який регулює відносини між споживачами товарів (робіт, послуг) і виробниками (виконавцями, продавцями) та визначає права споживачів і окреслює механізм реалізації державного захисту їхніх прав.

Слід констатувати, що Закон України «Про захист прав споживачів» складається з преамбули та п'яти розділів: «Загальні положення», «Права споживачів та їх захист», «Громадські організації споживачів (об'єднання споживачів)», «Діяльність органів влади у сфері захисту прав споживачів», «Прикінцеві положення», і містить 26 статей. Після 15 грудня 1993 року до цього Закону було внесено кілька змін, однак вони не були принциповими і не змінювали його ідеологію (так, див.: редакція Закону № 3682-ХІІ від 15.12.93, ВВР, 1994, № 1, ст. 1 ; редакція Закону № 3161-IV від 01.12.2005, ВВР, 2006, № 7, ст. 84).

У преамбулі Закону «Про захист прав споживачів» зазначено, що він регулює відносини між споживачами товарів (робіт, послуг) і виробниками, виконавцями, продавцями в умовах різних форм власності, встановлює права споживачів і визначає механізм реалізації державного захисту їхніх прав.

Розділ «Загальні положення» складається лише з двох статей (ст.ст. 1, 2) організаційного змісту.

Центральне місце в Законі посідає розділ II «Права споживачів та їх захист» (ст.ст. 3...24). Норми, що містяться в цьому розділі, умовно можна об'єднати у такі групи, як:

– організаційно-правові, які визначають повноваження спеціалізованих органів виконавчої державної влади, службових осіб цих органів та їх правовий захист (ст.ст. 4...7, 9...10);

– правовстановлюючі норми, котрі встановлюють права споживачів: переддоговірні, договірні та права у разі порушення умов договору (ст.ст. 3, 11...16, 18...20);

– правозобов'язуючі норми, що зобов'язують виконавців, виробників, продавців додержувати визначених вимог до якості товарів (робіт, послуг), безпеки, гарантійних термінів перед установами договірних відносин зі споживачами (ст.ст. 12, 13);

– праворегулюючі норми, які регулюють відносини, що виникають між продавцями (виконавцями) і покупцями (замовниками) як сторонами договору, і визначають правові наслідки порушень прав споживачів (ст.ст. 14, 15, 17, 20, 23);

– правозахисні норми, що окреслюють організаційно-процесуальні способи захисту порушених прав споживачів (ст. ст. 8, 9, 24).

Відповідно до Закону, споживачем є фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника. З метою задоволення своїх потреб споживач вступає у відносини з виробником, виконавцем або продавцем. Виробником, виконавцем або продавцем може бути підприємство, установа, організація або громадянин-підприємець, які виробляють товари для реалізації, виконують або надають послуги, реалізують товари за договором купівлі-продажу.

У процесі придбання товарів чи задоволенні будь-яких побутових потреб кожен з нас, навіть не задумуючись над цим, стає учасником правовідносин, які виникають між споживачем з одного боку та підприємством, установою, організацією або громадянином-підприємцем з іншого. Для уникнення будь-яких непорозумінь між споживачем та господарюючим суб'єктом, який займається реалізацією товарів або наданням послуг, важливо щоб перед вибором товару (послуги) споживач отримав, за можливості, максимум інформації про цей товар, а за необхідності й безпосередньо про суб'єкта господарювання.

Законом встановлено, що споживач має право на одержання необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про товари (роботи, послуги), що забезпечує можливість їх свідомого та компетентного вибору. Така інформація має бути надана споживачеві до придбання ним товару чи замовлення роботи (послуги). Важливо пам'ятати, що згаданим Законом передбачений конкретний перелік відомостей про товари (роботи, послуги), які повинна містити інформація під час їх реалізації, а саме:

- назву товару;
- зазначення нормативних документів, вимогам яких повинні відповідати вітчизняні товари (роботи, послуги);
- дані про основні властивості товарів (робіт, послуг), а щодо продуктів харчування:
 - а) про склад (включаючи перелік використаної у процесі їх виготовлення сировини, в тому числі харчових добавок);
 - б) номінальну кількість (масу, об'єм тощо);
 - в) харчову та енергетичну цінність;
 - г) умови використання та застереження щодо вживання їх окремими категоріями споживачів;
 - д) іншу інформацію, що поширюється на конкретний продукт;
- відомості про вміст шкідливих для здоров'я споживача речовин порівняно з вимогами нормативно-правових актів і нормативних документів, а також протипоказання щодо застосування;
- позначку про застосування генної інженерії під час виготовлення товарів;
- дані про ціну (тариф), умови та правила придбання товарів (виконання робіт, надання послуг);
- дату виготовлення;
- відомості про умови зберігання;
- гарантійні зобов'язання виробника (виконавця);
- правила та умови ефективного і безпечного використання товарів (робіт, послуг);
- термін придатності (служби) товарів (робіт, послуг), відомості про необхідні дії споживача після його закінчення, а також про можливі наслідки в разі невиконання цих дій;
- найменування та адресу виробника (виконавця, продавця) і підприємства, яке здійснює його функції щодо прийняття претензій від споживача, а також проводить ремонт і технічне обслуговування.

У теоретичне підґрунтя правового регулювання захисту прав споживачів закладено такі стрижневі принципи, як:

- пріоритетність забезпечення безпечності та якості товарів та послуг;

- повнота та об'єктивність інформування про якість, склад і безпеку товарів;
- запровадження запобіжних заходів із захисту прав споживачів;
- обов'язковість сертифікації та декларування безпеки товарів і послуг;
- покладення на виробника (продавця) товарів та послуг повної відповідальності за якість та безпечність товарів і послуг;
- невідворотність відповідальності за порушення прав споживача;
- обов'язкова компенсація шкоди, заподіяної здоров'ю та майну споживача внаслідок реалізації неякісних і небезпечних товарів й послуг.

У параграфі 1 статті 4 Закону України «Про захист прав споживачів» [8] наведено основні права споживачів:

- захист своїх прав державою;
- належну якість продукції та обслуговування;
- безпеку продукції;
- необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію державною мовою про продукцію, її кількість, якість, асортимент, її виробника (виконавця, продавця) відповідно до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [9];
- обслуговування державною мовою відповідно до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»;
- відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої внаслідок недоліків продукції (дефекту в продукції), відповідно до закону;
- звернення до суду та інших уповноважених органів державної влади за захистом порушених прав;
- об'єднання в громадські організації споживачів (об'єднання споживачів).

Крім того, Законом вказано на наявність у споживачів також інших прав, встановлених законодавством про захист прав споживачів (наприклад, ст. 6 даного Закону передбачено право споживача на належну якість продукції, у ст. 7 – визначено гарантійні зобов'язання; а ст. 8 окреслює права споживача у разі придбання ним товару неналежної якості). Поряд із цим статтею 3 Закону окреслено обов'язки споживача, а саме:

- перед початком експлуатації товару уважно ознайомитися з правилами експлуатації, викладеними в наданій виробником (продавцем, виконавцем) документації на товар;
- в разі необхідності роз'яснення умов та правил використання товару – до початку використання товару звернутися за роз'ясненнями до продавця (виробника, виконавця) або до іншої вказаної в експлуатаційній документації особи, що виконує їх функції;
- користуватися товаром згідно з його цільовим призначенням і дотримуватися умов (вимог, норм, правил), встановлених виробником товару (виконавцем) в експлуатаційній документації;

– з метою запобігання негативним для споживача наслідкам використання товару – застосовувати передбачені виробником у товарі засоби безпеки з дотриманням передбачених експлуатаційною документацією спеціальних правил, а в разі відсутності таких правил в документації – дотримуватися звичайних розумних заходів безпеки, встановлених для товарів такого роду.

Щодо захисту прав споживачів законодавчо передбачено, що обов'язок цього забезпечення покладено на державу. Так стаття 5 Закону прямо вказує, що держава забезпечує споживачам захист їх прав, надає можливість вільного вибору продукції, здобуття знань і кваліфікації, необхідних для прийняття самостійних рішень під час придбання та використання продукції відповідно до їх потреб, і гарантує придбання або одержання продукції іншими законними способами в обсязі, що забезпечує рівень споживання, достатній для підтримання здоров'я і життєдіяльності.

У Законі також зазначено (стаття 21), що крім інших випадків порушень прав споживачів, які можуть бути встановлені та доведені виходячи з відповідних положень законодавства у сфері захисту прав споживачів, вважається, що для цілей застосування цього Закону та пов'язаного з ним законодавства про захист прав споживачів права споживача вважаються в будь-якому разі порушеними, якщо:

- під час реалізації продукції будь-яким чином порушується право споживача на свободу вибору продукції;
- під час реалізації продукції будь-яким чином порушується свобода волевиявлення споживача та/або висловлене ним волевиявлення;
- у процесі надання послуги, від якої споживач не може відмовитись, а одержати може лише в одного виконавця, виконавець нав'язує такі умови одержання послуги, які ставлять споживача у нерівне становище порівняно з іншими споживачами та/або виконавцями, не надають споживачеві однакових гарантій відшкодування шкоди, завданої невиконанням (неналежним виконанням) сторонами умов договору;
- порушується принцип рівності сторін договору, учасником якого є споживач;
- будь-яким чином (крім випадків, передбачених законом) обмежується право споживача на одержання необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про відповідну продукцію;
- споживачу реалізовано продукцію, яка є небезпечною, неналежної якості, фальсифікованою;
- ціну продукції визначено неналежним чином;
- документи, які підтверджують виконання договору, учасником якого є споживач, своєчасно не передано (надано) споживачу.

Окремо слід наголосити, що Законом передбачено судовий захист прав споживачів (стаття 22) та вказано, що захист прав споживачів, передбачених

законодавством, здійснюється судом. Спільно із задоволенням прав споживача суд одночасно вирішує питання щодо відшкодування моральної (немайнової шкоди). Крім того зазначено, що споживачі звільняються від сплати судового збору за позовами, котрі пов'язані з порушенням їх прав.

Висновки. В роботі було проведено аналізування Закону України «Про захист споживачів» в системі «споживчого» законодавства України відносно до споживачів харчових, косметичних та фармацевтичних продуктів. Результати роботи стануть базою для подальшого дослідження та систематизація законодавства щодо захисту прав споживачів, а також менеджменту захисту прав споживачів в Україні. Всі ці етапи є необхідними для адаптації нормативно-правових засад України відповідно до успішного міжнародного досвіду та ефективних практик США та ЄС.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 11.01.2024).
2. Food and Drug Administration Report on Good Guidance Practices. Improving Efficiency and Transparency. US Dep. of Health and Hum. Serv. ; FDA, 2011. 20 p. URL: <https://www.fda.gov/media/82644/download> (дата звернення: 11.01.2024).
3. Federal food, drug, and cosmetic act [As Amended Through P. L. 118–15, Enacted September 30, 2023]. 2023. 925 p. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-973/pdf/COMPS-973.pdf> (дата звернення: 11.01.2024).
4. Ratcliff C., Wosyka M., Martinello B., Franco D. Consumer protection measures / Fact Sheets on the European Union. European Parliament. 04-2023. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/47/consumer-protection-measures> (дата звернення: 14.01.2024).
5. Запотоцька О. В. Публічне адміністрування у сфері безпечності та якості харчової продукції : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2019.
6. Holovko-Navyrsheva O. Legal regulations of the consumer protection in Ukraine with regard to Ukraine's obligation of adaptation to the EU legislation. *Przegląd Europejski*. 2020. No. 4. Pp. 61—78. DOI: 10.31338/1641-2478p.4.20.5 (дата звернення: 14.01.2024).
7. Петрова І. О., Петров С. О., Кричківська Л. В. та ін. Загальні методи визначення якості та безпеки споживчих товарів : навч.-практ. посіб. Харків, 2017. 232 с.
8. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-ХІІ (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення: 06.01.2024).
9. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 р. № 2704-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 06.01.2024).

References:

1. Zakon Ukraini "Konstitucija Ukraini" [The Law of Ukraine "Constitution of Ukraine"]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> [in Ukrainian].
2. Food and Drug Administration Report on Good Guidance Practices. Improving Efficiency and Transparency. US Dep. of Health and Hum. Serv. ; FDA www.fda.gov Retrieved from <https://www.fda.gov/media/82644/download> [in English].

3. Federal food, drug, and cosmetic act [As Amended Through P. L. 118–15, Enacted September 30, 2023]. *www.govinfo.gov* Retrieved from <https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-973/pdf/COMPS-973.pdf> [in English].

4. Ratcliff, S., Wosyka, M., Martinello, V., Franco, D. Consumer protection measures / Fact Sheets on the European Union. European Parliament. 04-2023. *www.europarl.europa.eu* Retrieved from <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/47/consumer-protection-measures> [in English].

5. Zapotoc'ka, O. V. (2019) Publichne administruvannja u sferi bezpechnosti ta jakosti harchovoï produkciï [Public administration in the sphere of safety and quality of food products]. *Doctor's thesis*. Kiïv [in Ukrainian].

6. Holovko-Havrysheva, O. (2020). Legal regulations of the consumer protection in Ukraine with regard to Ukraine's obligation of adaptation to the EU legislation. *Przegląd Europejski*, 4, 61—78. DOI: 10.31338/1641-2478pe.4.20.5 [in English].

7. Petrova, I. O., Petrov, S. O., Krichkovs'ka, L. V. (2017). *Zagal'ni metodi viznachennja jakosti ta bezpeki spozhivchih tovariv [General methods of determining the quality and safety of consumer goods]*. Harkiv [in Ukrainian].

8. Zakon Ukraïni “Pro zahist prav spozhivachiv” [The Law of Ukraine “On the protection of consumer rights”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> [in Ukrainian].

9. Zakon Ukraïni “Pro zabezpechennja funkcionuvannja ukraïns'koï movi jak derzhavnoï” [The Law of Ukraine “On ensuring the functioning of the Ukrainian language as a state language”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> [in Ukrainian].

УДК 340.12; 341.231.14

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-742-752](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-742-752)

Цебенко Соломія Богданівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії права та конституціоналізму Інституту права, психології та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С.Бандери, 12, м. Львів, 79000, тел.: (032) 258-30-92, <https://orcid.org/0000-0002-9247-1867>.

ПРАВО КОЖНОГО НА СВОБОДУ ДУМКИ, СОВІСТІ І РЕЛІГІЇ ТА МОЖЛИВІСТЬ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена висвітленню питання про можливість реалізації кожною людиною свого права на свободу думки, совісті та релігії враховуючи воєнний стан в Україні.

У статті зазначено, що світськість української держави проявляється, зокрема, через конституційне закріплення відокремлення держави від церкви. Однак, це не означає, що держава не взаємодіє з релігійними організаціями і ніякого відношення не має до цієї сфери. Навпаки, світськість держави передбачає здійснення цілого спектру заходів (юридичних, організаційних), з метою забезпечення кожному права на свободу світогляду та віросповідання. Аналізуючи юридичну літературу та практику Європейського суду з прав людини, у статті стверджується, що держава на законодавчому рівні має гарантувати кожному право на свободу думки, совісті та релігії закріплюючи та забезпечуючи принцип ідеологічної багатоманітності, при тому не порушуючи принципу нейтралітету держави щодо релігії та рівності перед законом усіх конфесій.

Визначено, що право на свободу думки, совісті та релігії, яке гарантується національним законодавством України має два аспекти. Перший - право мати, приймати чи змінити релігію (*forum internum*). І це є внутрішній аспект права на свободу світогляду і віросповідання, який є абсолютним правом кожного, не підлягає обмеженню і здійснюється всередині кожної людини, переважно в її почуттях та думках. Другий – це зовнішній аспект права кожного сповідувати релігію як індивідуально, так і колективно (*forum externum*), який також захищається державою, але вона вправі встановлювати обмеження щодо його реалізації.

У статті зроблено висновок, що кожен має право на свободу думки, совісті та релігії, яке передбачене і гарантоване національним законодавством

та міжнародними стандартами. Людина, маючи можливість вільно обрати світоглядні орієнтири свого життя, повинна мати також можливість і діяти відповідно до своїх релігійних поглядів і під час воєнного стану, який зараз триває в Україні У зв'язку з тим, варто було б розробити і прийняти на найвищому рівні держави Порядок направлення на альтернативну (невійськову) службу під час мобілізації та внести відповідні зміни у чинне законодавство України, враховуючи міжнародний досвід та практику Європейського суду з прав людини. Адже примусове нав'язування будь-яких переконань заборонене, а діяти всупереч своїй совісті людина також не може.

Ключові слова: свобода совісті, свобода релігії, права людини, негативні зобов'язання держави, позитивні зобов'язання держави, релігійний плюралізм, світськість, толерантність, Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, принцип правової визначеності, нейтралітет, військовий обов'язок, альтернативна (невійськова) служба, безпека.

Tsebenko Solomiia Bohdanivna Ph.D. in Law, Docent, Associate Professor of the Department of Theory of Law and Constitutionalism, Institute of Law, Psychology and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University, St. S. Bandery, 12, Lviv, 79000, tel.: (032) 258-30-92, <https://orcid.org/0000-0002-9247-1867>.

THE RIGHT OF EVERYONE TO FREEDOM OF THOUGHT, CONSCIENCE AND RELIGION AND THE POSSIBILITY OF ITS EXERCISE DURING THE WAR IN UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the issue of the possibility of exercising the right to freedom of thought, conscience and religion by every person in view of the martial law in Ukraine.

The article notes that the secularism of the Ukrainian state is manifested, in particular, through the constitutional separation of the state and the church. However, this does not mean that the state does not interact with religious organisations and has nothing to do with this area. On the contrary, the secularism of the state implies the implementation of a whole range of measures (legal and organisational) to ensure everyone's right to freedom of worldview and religion. Analysing the legal literature and case law of the European Court of Human Rights, the article argues that the State should guarantee everyone the right to freedom of thought, conscience and religion at the legislative level by enshrining and ensuring the principle of ideological diversity, while not violating the principle of neutrality of the State with regard to religion and equality before the law of all faiths.

The author determines that the right to freedom of thought, conscience and religion guaranteed by the national legislation of Ukraine has two aspects. The first is the right to have, adopt or change a religion (*forum internum*). This is the internal aspect of the right to freedom of thought and religion, which is an absolute right of everyone, is not subject to restrictions and is exercised within each person, mainly in his or her feelings and thoughts. The second is the external aspect of the right of everyone to manifest religion, both individually and collectively (*forum externum*), which is also protected by the State, but it has the right to impose restrictions on its exercise.

The article concludes that everyone has the right to freedom of thought, conscience and religion, which is provided for and guaranteed by national legislation and international standards. A person, having the opportunity to freely choose the ideological guidelines of his or her life, should also have the opportunity to act in accordance with his or her religious views during martial law, which is currently ongoing in Ukraine. In this regard, it would be worthwhile to develop and adopt at the highest level of the State the Procedure for referral to alternative (non-military) service during mobilisation and to make appropriate changes to the current legislation of Ukraine, taking into account international experience and the practice of the European Court of Human Rights. After all, the forced imposition of any beliefs is prohibited, and a person cannot act against his or her conscience.

Keywords: freedom of conscience, freedom of religion, human rights, negative state obligations, positive state obligations, religious pluralism, secularism, tolerance, European Court of Human Rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, principle of legal certainty, neutrality, military duty, alternative (non-military) service, security.

Постановка проблеми. Право на свободу думки, совісті та релігії здійснюється всередині кожної людини, переважно в її почуттях та думках. Лише коли людина виказує свої думки або переконання, держава дізнається про їх існування та характер. Під час війни в Україні, яка вже фактично триває 10 років, відбуваються порушення всіх основних прав людини, в тому числі й у сфері релігійної свободи. До таких порушень можемо, зокрема, віднести знищення або не належним чином використання релігійних споруд, забороняються певні практики колективного вираження своїх поглядів і переконань тощо. А починаючи з 24 лютого 2022 року також питання виникало чи можна мобілізувати громадян, якщо з одного боку безпека держави цього потребує, а з іншого – їхня релігія забороняє тримати в руках зброю. З огляду на все вищезазначене вважаю, що тема статті є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Право на свободу віросповідання досліджують у своїх працях, зокрема, М. Бабій, І. Бальжик,

М. Васін, Д. Вовк, Т. Горбачевська, Ю. Кривенко, Д. Лук'янов, С. Лук'янченко, О. Панкевич, П. Рабінович, С. Рабінович, В. Сорокун, Є. Ткаченко, Ю. Цветкова, Л. Ярмол та інші.

Метою даної статті є загальнотеоретичний аналіз можливості реалізації кожною людиною свого права на свободу думки, совісті та релігії враховуючи воєнний стан в Україні.

Виклад основного матеріалу. У демократичному суспільстві, де поміж населенням співіснують багато релігій або багато відгалужень однієї релігії, може бути необхідно додати до цієї свободи належні обмеження задля примирення інтересів різних груп і забезпечення поваги до переконань кожного. Держава, на законодавчому рівні має гарантувати кожному право на свободу думки, совісті та релігії закріплюючи та забезпечуючи принцип ідеологічної багатоманітності. Взаємовідносини держави з церквою повинні будуватися на принципі нейтралітету держави щодо релігії та рівності перед законом усіх конфесій. Як зазначив Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі Metropolitan Church of Bessarabia and other v. Moldova від 13.12.2001 р. держава, здійснюючи регуляторні повноваження у сфері свободи релігії та переконань, повинна зберігати нейтралітет і безсторонність у стосунках з різними релігіями, культурами і віруваннями, оскільки йдеться про підтримання плюралізму і належного функціонування демократії. [1, §§ 115-116].

Україна у статті 35 Конституції 1996 р. проголосили себе світською державою, в якій діє принцип відокремлення держави від церкви. Це означає, що в нашій країні заборонено встановлювати будь-яку релігію в якості державної. Крім того, в Конституції України закріплено положення про те, що права і свободи людини є рівними незалежно від їх ставлення до релігії (ст. 24) і що кожній людині гарантоване право на свободу совісті та свободу віросповідання (ст. 35) [2].

У сучасному світі релігія відокремлена від держави, за винятком деяких країн. Це означає, що держава є світською установою в якій владні органи не обтяжують себе релігійними зобов'язаннями, а релігійні організації не беруть на себе функцій, які належать до компетенції держави. Будучи відокремленими від держави, релігійні організації не відокремлюють себе від народу і від суспільства.

Світськість української держави проявляється, зокрема, через: конституційне закріплення відокремлення держави від церкви; відсутність державної релігії; державний контроль за дотриманням законодавства про свободу совісті та релігійні організації тощо. У будь-якому разі держави, з метою збереження стабільності та добробуту в суспільстві, зобов'язані встановити специфічний механізм регулювання діяльності релігійних організацій [3, с. 159–163].

З юридичної точки зору, при вирішенні проблеми офіційного державного ставлення до тієї чи іншої релігії професор П. Рабінович акцентував увагу на таких положеннях:

1) держава мусить чітко окреслити у законодавстві межі свого втручання (межі впливу, сприяння, протидії та ін.) у сповідування будь-якої віри, у діяльність релігійних та атеїстичних організацій, виходячи із загальнолюдських цінностей і прав людини;

2) вона не повинна надавати матеріальної підтримки або в іншій формі активно виявляти свою прихильність до будь-яких релігійних організацій, а також до організацій атеїстичного спрямування;

3) позитивна діяльність держави щодо різних конфесій має бути обмежена: а) обліково-реєстраційною діяльністю на основі повідомного (заявницького) принципу; б) нейтральним арбітруванням у разі виникнення міжконфесійних суперечок, конфліктів з майнових та деяких інших неідеологічних питань — за умови звернення цих організацій до відповідних юрисдикційних державних органів і беззастережного визнання обов'язковості рішень останніх;

4) держава має законодавчо визначити межі діяльності, фізичної поведінки (проте аж ніяк не думок, не віри), поза які не можуть виходити прихильники будь-якої релігії або іншої віри (віруючі) і будь-які релігійні та атеїстичні організації, відповідно до міжнародних стандартів цих меж;

5) держава повинна здійснювати контроль за непорушенням цих меж, тобто за додержанням законності (законів) з боку віруючих усіх конфесій, усіх релігійних і атеїстичних організацій, та притягувати до юридичної відповідальності тих із них, хто порушив чинне законодавство [4, с. 448].

Українська держава будує своє внутрішнє і зовнішнє життя на основі демократичних цінностей. Демократія, як механізм реалізації народом своєї влади, передбачає становлення таких взаємовідносин у суспільстві, які найповнішою мірою відповідають прагненням і інтересам переважної більшості його членів, при збереженні поваги до прав всіх інших.

Норми закону, які регулюють сферу свободи думки, совісті та релігії повинні бути якісними та зрозумілими для населення. Тобто, норми закону мають бути так сформульовані, щоб будь яка людина, яка візьме і прочитає нормативно-правовий акт розуміла в яких випадках і як вона повинна діяти, щоб дотримуватися законодавства держави. Дослідники принципу правової визначеності, зокрема Ю. Матвеева, виокремлює такі критерії якості правової норми, що вироблена нормозастосовчою практикою ЄСПЛ: нечітке формулювання правової норми допускається лише у виняткових випадках, коли з контексту самої норми або рішення суду можна з достатньою очевидністю з'ясувати, що вимагається від особи; вимога чіткості та

зрозумілості правової норми є диференційованою щодо справ, які стосуються прав, обов'язків та відповідальності осіб, та справ, що стосуються меж втручання держави у приватне життя особи; чіткість правової норми, що проявляється у детальній визначеності, є не тільки гарантією захисту особи від свавільного втручання у приватне життя, а й засобом, що обмежує дискреційні повноваження суб'єктів владних повноважень [5, с. 191].

Однією з вимог, які ставлять міжнародні акти до держави у сфері свободи релігії є забезпечення толерантного ставлення конкуруючих груп одна до одної, надаючи можливість вирішення проблем шляхом діалогу. Тобто, будь яке застосування насильства з метою ліквідації плюралізму в сфері свободи релігії та переконань є забороненими. [1, § 116]

В Україні вже два роки, з моменту повномасштабного вторгнення росії 24 лютого 2022 року на території суверенної незалежної держави Україна, тримає воєнний стан. Це означає, що, відповідно до статті 64 Конституції України 1996 року в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Право на свободу віросповідання не відноситься до переліку захищених прав, які не підлягають обмеженню [2]. Тобто, це означає, що люди різного віросповідання можуть бути мобілізовані для виконання конституційного обов'язку для захисту незалежності та територіальної цілісності України.

Як зазначив директор Інституту релігійної свободи М. Васін, військовий обов'язок є однаковим як для віруючих, так і для невіруючих. Конституція закріплює рівність усіх громадян і не допускає дискримінації за ознакою релігії [6].

У Рішенні № 4-р/2022 у справі щодо повної назви релігійних організацій від 22.12.2022 р. Конституційний Суд України наголосив на тому, що Конституція України та міжнародні стандарти у сфері свободи релігії захищають два аспекти. По-перше, право мати, приймати чи змінити релігію (*forum internum*). І це є внутрішній аспект права на свободу світогляду і віросповідання, який є абсолютним правом кожного, яке не підлягає обмеженню. По-друге, захищається також і зовнішній аспект права кожного сповідувати релігію як індивідуально, так і колективно (*forum externum*), але держава вправі встановлювати обмеження щодо цього [7].

У мирний час, єдиною особливістю є те, що для віруючих передбачена можливість заміни військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою, коли релігійні переконання не дозволяють воювати. Ще в 1999 році Постановою Кабінету Міністрів України № 2066 був затверджений Перелік релігійних організацій віровчення яких не допускає користування зброєю. Однак в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть бути встановлені окремі обмеження цього права із зазначенням строку їх дії [8].

Проте у воєнний час у законодавстві України допускається обмежувати проходження альтернативної (невійськової) служби також п. 16 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» альтернативна (невійськова) служба під час війни не визначена. Тому, навіть священники чи керівники релігійних організацій можуть бути мобілізовані, адже їх не має в переліку тих осіб, які можуть мати відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації (ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію») [6].

Аналізуючи Європейську конвенцію з прав людини (далі – ЄКПЛ), держава має негативні та позитивні зобов'язання за статтею 9 – свобода думки, совісті та релігії. Негативні зобов'язання якраз і полягають в тому, щоб не втручатися у внутрішню сферу цього права. Однак, частина 2 статті 9 ЄКПЛ передбачає виключний перелік законної мети втручання державою у здійснення людиною свого права на свободу думки, совісті та релігії.

Розглядаючи справи ЄСПЛ користується принципом пропорційності, хоча він і прямо не передбачений ЄКПЛ. Але цей принцип пов'язаний, насамперед, із проблемою правомірності обмежень прав людини і при її оцінці Суд послідовно вирішує чотири групи питань:

- 1) чи було передбачене законом те обмеження (втручання), що заперечується;
- 2) чи переслідувало воно одну з легітимних цілей, зазначених у Конвенції;
- 3) чи було воно необхідним у демократичному суспільстві;
- 4) чи було воно розмірним до тієї правомірної мети, яка переслідувалась [9, с.303-305].

Особливістю статті 9 ЄКПЛ є те, що, на відміну від деяких інших статей Конвенції, вона не дозволяє обмежувати право, яке вона захищає заради «національної безпеки». Як свого часу зазначив ЄСПЛ, це упушення є далеко не випадковим, навпаки, відмова творців Конвенції включити «національну безпеку» до переліку законних підстав втручання віддзеркалює першорядне значення релігійного плюралізму як «однієї з підвалин демократичного суспільства» і відображає той факт, що держава не може диктувати людині, у що вона повинна вірити, також держава не може вживати примусових заходів, щоб змусити її змінити свої переконання [10, § 79].

Незважаючи на те, що точного визначення відмови від військової служби з міркувань совісті не існує, ЄСПЛ вважав за доцільне дотримуватися думки Комітету ООН з прав людини про те, що відмова від військової служби з міркувань совісті ґрунтується на праві на свободу думки, совісті та релігії, коли вона вступає в протиріччя з примусовим застосуванням сили ціною

людських життів. Застосовуючи статтю 9 Конвенції, ЄСПЛ обмежив відмову від військової служби з міркувань совісті релігійними або іншими переконаннями, що включають, зокрема, тверду, постійну і щирю відмову від будь-якої участі у війні або носіння зброї. [11, § 81; 12, с.26].

За два роки повномасштабної війни росії проти України так і не було на законодавчому рівні врегульовано питання про можливість направлення військовозобов'язаних на альтернативну (невійськову) службу під час мобілізації. Хоча, зрозуміло, що під час війни держава потребує спеціалістів з різних сфер. Тому, варто було б розробити порядок направлення на альтернативну (невійськову) службу під час мобілізації.

Щодо національної практики, то деякі військовозобов'язані в судовому порядку намагаються відстояти своє право на можливість проходження альтернативної служби. Зокрема, у постанові від 25 травня 2023 року по справі №344/7666/22 Касаційний кримінальний суд Верховного Суду сказав, що суд першої інстанції в кожній конкретній справі має з'ясувати наявність чи відсутність підстав для проходження військовозобов'язаним альтернативної служби з урахуванням Конституції України, законів України, які регулюють вказане питання, а також основних міжнародних договорів, які регламентують право людини на свободу совісті і віросповідання та згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [13].

Отже, кожен має право на свободу думки, совісті та релігії, яке передбачене і гарантоване національним законодавством та міжнародними стандартами. Людина, маючи можливість вільно обрати світоглядні орієнтири свого життя, повинна мати також можливість і діяти відповідно до своїх релігійних поглядів і під час воєнного стану, який зараз триває в Україні. У зв'язку з тим, варто було б розробити і прийняти на найвищому рівні держави Порядок направлення на альтернативну (невійськову) службу під час мобілізації та внести відповідні зміни у чинне законодавство України, враховуючи міжнародний досвід та практику Європейського суду з прав людини. Адже примусове нав'язування будь-яких переконань заборонене, а діяти всупереч своїй совісті людина також не може.

Література:

1. Metropolitan Church of Bessarabia and other v. Moldova : ECHR [GC]. 12.12.2001 (Application no. 45701/99). HUDOC URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#/%22itemid%22:\[%22001-59985%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/#/%22itemid%22:[%22001-59985%22])
2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Рябко І.В. Правовий аспект взаємодії держави і православної церкви в демократичному суспільстві. Держава та регіони : науково-виробничий журнал ; Серія : Державне управління. 2009. № 1. С.159-163. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr/du/2009_1/files/DerzUpr_01_2009_Rjabko.pdf.

4. Рабінович П. Чинне і проєктоване законодавство України про свободу світогляду і віровизнання у світлі положень статті 9 Конвенції про захист прав людини та основних свобод // Європейське конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / За ред. О.Л.Жуковської. К.: ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. С. 445-458.

5. Матвеева Ю.І. Принцип правової визначеності як складова верховенства права. Дис. канд. юрид. наук. Київ, 2019. 220 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5db500da-d91f-422b-b976-bc2258d24a43/content>

6. Васін М. Мобілізація віруючих і альтернативна служба під час війни: питання та відповіді. 19.03.2022. URL: <https://irs.in.ua/p/103>

7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення зміни до статті 12 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» щодо назви релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України» (справа щодо повної назви релігійних організацій) від 27.12.2022 р. № 4-р/2022. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/4-r2022_0.pdf

8. Про затвердження нормативно-правових актів щодо застосування Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.11.1999. № 2066. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2066-99-%D0%BF#Text>

9. Погребняк С. П. Принцип пропорційності в українській юридичній практиці та практиці ЄСПЛ. Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : зб. наук. ст. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 вересня 2012 р.) / за ред. С. В. Ківалова ; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2012. С. 294-310.

10. Ivanova v. Bulgaria: ECHR, 12.07.2007. (Application № 52435/99). HUDOC URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22tabview%22:\[%22document%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-80075%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22tabview%22:[%22document%22],[%22itemid%22:[%22001-80075%22]}).

11. Enver Aydemir v. Turkey: ECHR, 07.06.2016. (Application № 26012/11). HUDOC URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#{%22tabview%22:\[%22document%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-163456%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22tabview%22:[%22document%22],[%22itemid%22:[%22001-163456%22]}).

12. Guide on Article 9 of the European Convention on Human Rights. Freedom of thought, conscience and religion. Most recently on 31 August 2022. 107 p. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/guide_art_9_eng.

13. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 25.05.2023. Справа № 344/7666/22. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/111160092?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03

References:

1. Metropolitan Church of Bessarabia and other v. Moldova : ECHR [GC]. 12.12.2001 (Application no. 45701/99). HUDOC URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:\[%22001-59985%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:[%22001-59985%22]})

2. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR / Verkhovna Rada Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

3. Riabko I.V. Pravovyi aspekt vzaiemodii derzhavy i pravoslavnoi tserkvy v demokratychnomu suspilstvi [The Legal Aspect of the Vzaiemod of the State and the Orthodox Church in Democratic Suspicion]. Derzhava ta rehiony : naukovo-vyrobnychy zhurnal ; Seria : Derzhavne upravlinnia. 2009. № 1. S.159-163. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr/du/2009_1/files/DerzUpr_01_2009_Rjabko.pdf.

4. Rabinovych P. Chynne i proektovane zakonodavstvo Ukrainy pro svobodu svitohliadu i virovyznannia u svitli polozhen statti 9 Konventsii pro zakhyst prav liudyny ta osnovnykh svobod [The new and drafted legislation of Ukraine on freedom of information and freedom of expression in the world of work is in line with Article 9 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] // Yevropeiske konventsiiia z prav liudyny: osnovni polozhennia, praktyka zastosuvannia, ukraïnskyi kontekst / Za red. O.L.Zhukovskoi. K.: ZAT «VIPOL», 2004. S. 445-458.

5. Matvieieva Yu.I. Pryntsyp pravovoi vyznachenosti yak skladova verkhovenstva prava [The principle of legal certainty as a component of the rule of law]. Dys. kand. yuryd. nauk. Kyiv, 2019. 220 s. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5db500da-d91f-422b-b976-bc2258d24a43/content>

6. Vasin M. Mobilizatsiia viruiuchykh i alternatyvna sluzhba pid chas viiny: pytannia ta vidpovidi [Mobilisation of believers and alternative service in time of war: questions and answers]. 19.03.2022. URL: <https://irs.in.ua/p/103>

7. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 49 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zminy do statti 12 Zakonu Ukrainy «Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii» shchodo nazvy relihiinykh orhanizatsii (obiednan), yaki vkhodiat do struktury (ie chastynoiu) relihiinoi orhanizatsii (obiednannia), kerivnyi tseñtr (upravlinnia) yakoi znakhodytsia za mezhamy Ukrainy v derzhavi, yaka zakonom vyznana takoiu, shcho zdiisnyla viiskovu ahresiiu proty Ukrainy ta/abo tymchasovo okupuvala chastynu terytorii Ukrainy» (sprava shchodo povnoi nazvy relihiinykh orhanizatsii) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 49 MPs of Ukraine on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the Law of Ukraine "On Amendments to Article 12 of the Law of Ukraine "On Freedom of Conscience and Religious Organisations" regarding the name of religious organisations (associations) that are part of the structure (part of the religious organisation (association), the governing centre (management) of which is located outside Ukraine in a state that is recognised by law as having committed military aggression against Ukraine and/or temporarily occupied by Ukraine (the case of the full name of religious organisations)] vid 27.12.2022 r. № 4-r/2022. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/4-r2022_0.pdf

8. Pro zatverdzhennia normatyvno-pravovykh aktiv shchodo zastosuvannia Zakonu Ukrainy «Pro alternatyvnu (neviiskovu) sluzhbu» [On Approval of Regulatory Acts on the Application of the Law of Ukraine «On Alternative (Non-Military) Service»]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.11.1999. № 2066. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2066-99-%D0%BF#Text>

9. Pohrebniak S. P. Pryntsyp proportsiinosti v ukraïnskii yurydychnii praktytsi ta praktytsi ECHR [The principle of proportionality in Ukrainian legal practice and the case law of the ECHR]. Pravove zabezpechennia efektyvnoho vykonannia rishen i zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny : zb. nauk. ct. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Odesa, 15 veresnia 2012 r.) / za red. S. V. Kivalova ; NU «OIuA». Odesa : Feniks, 2012. S. 294-310.

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 1(43) 2024

10. Ivanova v. Bulgaria: ECHR, 12.07.2007. (Application № 52435/99). HUDOC URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-80075%22%5D%7D>.

11. Enver Aydemir v. Turkey: ECHR, 07.06.2016. (Application № 26012/11). HUDOC URL: <https://hudoc.echr.coe.int/#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-163456%22%5D%7D>.

12. Guide on Article 9 of the European Convention on Human Rights. Freedom of thought, conscience and religion. Most recently on 31 August 2022. 107 p. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/guide_art_9_eng.

13. Постанова Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court] vid 25.05.2023. Sprava № 344/7666/22. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/111160092?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03

УДК 35.076

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-753-760](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-753-760)

Шевчук Оксана Романівна кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права та судочинства юридичного факультету, Західноукраїнський національний університет, <https://orcid.org/0000-0001-6453-355X>

Кузь Тетяна Володимирівна викладач кафедри адміністративного права та судочинства юридичного факультету, Західноукраїнський національний університет, <https://orcid.org/0000-0002-6854-9230>

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ АКТИВ ЦИВІЛЬНОГО СТАНУ: АДМІНІСТРАТИВНО – ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. У науковій статті проаналізовано процес адміністративно – правового регулювання інституційного забезпечення процесу державної реєстрації актів цивільного стану

Метою статті є проведення наукового дослідження полягає в проведенні комплексного аналізу теоретико-правових основ адміністративно-правового забезпечення інституційного забезпечення процесу державної реєстрації актів цивільного стану, в розробці рекомендацій щодо його вдосконалення.

Обґрунтовано, що на сьогодні в Україні існують усі зазначені технології надання адміністративних послуг, ефективно застосовуючи які можна удосконалити процес реєстрації актів цивільного стану. Зазначені процеси притаманні кожній організації, проте предметом нашого дослідження стали саме процеси, які відбуваються під час надання адміністративних послуг органами державної реєстрації актів цивільного стану.

Під актами цивільного стану запропоновано розглядати дії та події що нерозривно пов'язані із фізичною особою, а також створюють, змінюють та припиняють її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків. Також акти цивільного стану можуть виконувати функцію ідентифікації особи, з метою її індивідуалізації, зокрема у них закріплюється ім'я, по - батькові та прізвище фізичної особи, її стать, родинна спорідненість, а також вказується сімейний стан та інші важливі характеристики

Співавтори приходять до висновку, про можливість запровадження ліквідації територіальних установ ДРАЦС та необхідність надання багаторівневих адміністративних послуг без делегування та передачі повноважень

органів місцевого самоврядування та залучення інших суб'єктів. Відповідно до багаторівневої моделі, загальним інструментом підвищення якості надання адміністративних послуг у сфері ДРАЦС має стати поглиблення процесу децентралізації, тобто передача відповідних повноважень органам місцевого самоврядування та органам нотаріату. За таких умов громадяни зможуть впливати на якість наданих послуг та ефективно використовувати ресурси територіальної громади.

Ключові слова: державна реєстрація актів цивільного стану, електронна адміністративна послуга, органи державної виконавчої влади, ДРАЦ, органи місцевого самоврядування, ЦНАП, інформаційна безпека держави, напрями формування інформаційної безпеки.

Shevchuk Oksana Romanivna Candidate of science, docent Administrative law and judiciary, Western Ukrainian National University, <https://orcid.org/0000-0001-6453-355X>

Kuz Tetyana Volodymyrivna lecturer Administrative law and judiciary, Western Ukrainian National University, <https://orcid.org/0000-0002-6854-9230>

INSTITUTIONAL ENSURING THE PROCESS OF STATE REGISTRATION OF CIVIL STATUS ACTS: ADMINISTRATIVE – LEGAL ASPECT

Abstract. The scientific article analyzes the process of administrative and legal regulation of institutional support for the process of state registration of acts of civil status

The purpose of the article is to conduct a scientific study, which consists in conducting a comprehensive analysis of the theoretical and legal foundations of administrative and legal support for the institutional support of the process of state registration of acts of civil status, in the development of recommendations for its improvement.

It is substantiated that today in Ukraine there are all mentioned technologies for the provision of administrative services, effectively applying which it is possible to improve the process of registration of civil status acts. The specified processes are inherent in every organization, but the subject of our study was precisely the processes that take place during the provision of administrative services by the state registration of civil status acts.

Under civil status acts, it is proposed to consider actions and events that are inextricably linked with a physical person, as well as create, change and terminate his ability to be a subject of civil rights and obligations. Also, acts of civil status can

perform the function of identification of a person, for the purpose of his individualization, in particular, they record the name, patronymic and surname of an individual, his gender, family relationship, as well as indicate marital status and other important characteristics

The co-authors come to the conclusion that it is possible to introduce the liquidation of territorial institutions of DRATS and the need to provide multi-level administrative services without the delegation and transfer of powers of local self-government bodies and the involvement of other subjects. According to the multi-level model, the general tool for improving the quality of the provision of administrative services in the field of DRATS should be the deepening of the decentralization process, that is, the transfer of relevant powers to local self-government bodies and notary bodies. Under such conditions, citizens will be able to influence the quality of provided services and effectively use the resources of the territorial community.

Keywords: state registration of acts of civil status, electronic administrative service, bodies of state executive power, DRATS, local self-government bodies, TsNAP, information security of the state, directions of information security formation.

Постановка проблеми. Створення зручних умов для отримання адміністративних послуг приватними особами є одним із головних завдань, які мають вирішити ОБВ та ОМС. Адже кожен громадянин за якістю цих послуг може оцінити, наскільки держава піклується про нього та поважає права та гідність громадянина. Тому однією з новацій законодавства є надання адміністративних послуг через ЦНАП. ЦНАП є основним інституційним елементом надання адміністративних послуг, які надаються шляхом взаємодії розпорядників із суб'єктами надання таких послуг. Слід зазначити, що ЦНАП не є суб'єктом надання адміністративних послуг [1], хоча більшість послуг, необхідних громадянам на всіх рівнях влади (місцевому та державному), має надавати ЦНАП. Фізичні та юридичні особи можуть особисто звернутися до компетентного органу за наданням послуг через ЦНАП або онлайн-платформу ЦНАП, яка надсилає отримані заявником документи безпосередньо до відповідального органу. Надавати послуги. ЦНАП контролює своєчасне надання та забезпечує передачу результатів керованих послуг клієнту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інституційне забезпечення процесу державної реєстрації актів цивільного стану, знаходяться у фокусі наукових досліджень вчених юристів, політологів та економістів. Теоретичні проблеми, пов'язані з різними аспектами процесу державної реєстрації актів цивільного стану досліджувались в наукових роботах зарубіжних авторів: І. Фішера, М. Вебера, А. Маршалла, Д. Коатса, А. Сміта, С. Нілсона, та ін.

У вітчизняних наукових колах актуальне питання державної реєстрації актів цивільного стану досі залишається дискусійним. У результаті аналізу наукового доробку фахівців різних галузей наукових досліджень сформовано не менше двох десятків визначень із різним змістовим навантаженням. Серед вітчизняних авторів, які досліджують інституційне забезпечення процесу державної реєстрації актів цивільного стану, можна виділити Г. Гулака, Бендікова М.А., Гончаренко Л.П., Вишнякова Я.Д., Клейнера Г.Б., Драга А.А., Костицького В., Олейникова Е.А., В. Мунтіян, М. Єрмошенко, Харченко С.А. та ряд інших.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета проведення наукового дослідження полягає в проведенні комплексного аналізу теоретико-правових основ адміністративно-правового забезпечення інституційного забезпечення процесу державної реєстрації актів цивільного стану, в розробці рекомендацій щодо його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. У рамках національної системи надання адміністративних послуг розглянемо підсистему надання адміністративних послуг у сфері ДРАЦС. Досліджувана нами система є відкритою та активно взаємодіє із зовнішнім середовищем, переважно із системами вищого рівня – державного управління. На думку Жовнірчук Ю. (*Zhovnirchuk, Y., & Martseniuk A. (2020)*) зазначена взаємодія відбувається через прямі та зворотні зв'язки. [2, с. 805]

Вона безпосередньо пов'язана із системою та впливає на розвиток системи надання адміністративних послуг через політичний вплив, нормативне коригування, організаційні заходи, фінансове забезпечення, інформаційне забезпечення, контроль тощо. Зворотний зв'язок передбачає надання інформації системі надання адміністративних послуг про стан її функціонування та пропозицій щодо внесення змін до нормативно-правових актів, що регулюють відносини у зазначеній сфері. Перелічені зовнішні зв'язки є вертикальними, тобто між суб'єктом управління та керованим об'єктом.

Крім того, досліджувана система має горизонтальні зовнішні зв'язки з низкою органів державної влади, які не входять до системи, установами та організаціями, обмінюючись інформацією, необхідною для надання адміністративних послуг, забезпечуючи розробку відповідного програмного забезпечення для оптимізації процесів для надання цих послуг, залучення коштів та майна, забезпечення створення належних умов обслуговування громадян, які потребують послуг. Крім того, система взаємодіє з громадськістю. Інформувати про свою діяльність та вивчати потреби громадян регіону та суспільне сприйняття її ефективності, що впливає на рівень довіри населення до системи державного управління в цілому та дає змогу розвивати та змінювати роботу системи досліджень системи державного управління з метою її оптимізації. [3, с.195]

Будь-яку інституцію, яка є невід'ємною частиною системи надання адміністративних послуг, а в нашому випадку – органи управління та органи місцевого самоврядування, також можна розглядати як систему, в якій відбувається багато взаємопов'язаних процесів, які визначають функціонування всієї організаційної системи держави. [4, с.99]

Процесний підхід на сьогоднішній день є найдосконалішим підходом в організації заходів і тому широко використовується в усіх сферах управління, виробництва та обслуговування. Це дозволяє визначити причинно-наслідковий зв'язок проблеми та з'ясувати, де, коли та яка організація (відділ) відповідає за проблему. [5]

Зміст процесу розкривають застосовувані процедури (програма (від лат. *procedure* – рухатися вперед) –це послідовність взаємопов'язаних дій) та виконувані операції, а саме: підготовка інформації, контроль за розміщенням інформації, підготовка інформації, прийом записів, перевірка повноти та відповідності всіх складових пакету документів необхідним вимогам, реєстрація прийняття документів тощо. При цьому набір операцій у кожному процесі залежить від технології надання послуги з державної реєстрації цивільного стану.

Сьогодні в Україні існують усі зазначені технології надання адміністративних послуг, ефективно застосовуючи які можна удосконалити процес реєстрації актів цивільного стану. Зазначені процеси притаманні кожній організації, проте предметом нашого дослідження стали саме процеси, які відбуваються під час надання адміністративних послуг органами державної реєстрації актів цивільного стану. Тому, на нашу думку, під актами цивільного стану варто розуміти дії та події що нерозривно пов'язані із фізичною особою, а також створюють, змінюють та припиняють її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків. Також акти цивільного стану можуть виконувати функцію ідентифікації особи, з метою її індивідуалізації, зокрема у них закріплюється ім'я, по - батькові та прізвище фізичної особи, її стать, родинна спорідненість, а також вказується сімейний стан та інші важливі характеристики [6, с.77].

Державній реєстрації відповідно до Закону «Про державну реєстрацію актів цивільного стану»: «...підлягають народження фізичної особи та її походження, шлюб, розірвання шлюбу у випадках, передбачених законом, зміна імені, смерть. Державна реєстрація актів цивільного стану у встановлених законом випадках є обов'язковою...» [7]

До органів ДРАЦС, відповідно до статті 4 згаданого Закону [7], відносяться:

«...1) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері ДРАЦС (Міністерство юстиції України);

2) відділи ДРАЦС Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в АРК, головних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі, районних, районних у містах, міських, міськрайонних управлінь юстиції;

3) виконавчі органи сільських, селищних і міських рад...» [7]

Громадяни України, які проживають або тимчасово перебувають за кордоном, можуть отримати послуги у сфері ДРАЦС у дипломатичних представництвах та консульствах України за кордоном. [8]

До компетенції відділу ДРАЦС належать:

державна реєстрація народження та походження фізичних осіб, шлюбу, розірвання шлюбу, зміни імені, смерті;

внесення змін до актових записів цивільного стану, поновлення та анулювання; формування та ведення реєстрів;

збереження архівних фондів.

Виконавчі органи сільських, селищних, міських рад здійснюють державну реєстрацію народження та походження фізичних осіб, шлюбу та смерті.

Дипломатичні представництва і консульські служби України проводять державну реєстрацію народження і походження, шлюбу, розірвання шлюбу, зміни імені, смерті фізичних осіб громадян України, приймають і розглядають заяви про зміну актового запису, поновлення та анулювання громадянства. Державну реєстрацію зміни імені та розірвання шлюбу здійснюють лише дипломатичні представництва та консульські установи України для громадян України, які постійно проживають за кордоном.

Відділи ДРАЦС ведуть державний реєстр актів цивільного стану - це державна інформаційна електронна система, що містить відомості про зареєстровані акти цивільного стану, зміни, які вносяться до актових записів, їх поновлення та анулювання, а також відомості про видані свідоцтва про державну реєстрацію актів цивільного стану та витягів із нього. Утримувачем реєстру є Міністерство юстиції України, порядок ведення реєстру встановлено Кабінетом міністрів України. Адміністратором реєстру є державне підприємство, що належить до сфери управління Міністерства юстиції України. Адміністратор реєстру забезпечує заходи щодо створення та супроводження програмного забезпечення державного реєстру актів цивільного стану, а також збереження та захисту персональних даних, відповідає за його належне функціонування, надає безоплатний доступ до реєстру органам державної реєстрації актів цивільного стану, забезпечує реєстрацію такого доступу, а також належне збереження відомостей про кожен такий доступ.

Висновки. Проаналізувавши порядок надання адміністративних послуг в установах ДРАЦС, приходимо до наступних висновків: можливість

запровадження ліквідації територіальних установ ДРАЦС та необхідність надання багаторівневих адміністративних послуг без делегування та передачі повноважень органів місцевого самоврядування та залучення інших суб'єктів. Відповідно до багаторівневої моделі, загальним інструментом підвищення якості надання адміністративних послуг у сфері ДРАЦС має стати поглиблення процесу децентралізації, тобто передача відповідних повноважень органам місцевого самоврядування та органам нотаріату. За таких умов громадяни зможуть впливати на якість наданих послуг та ефективно використовувати ресурси територіальної громади.

Тому в країні створена достатньо розгалужена система надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації актів цивільного стану. Однак це не виключає потреби в організаційній підтримці для оптимізації механізмів надання послуг на більш якісному рівні, враховуючи тенденції адміністративно-територіальної реформи та впровадження підходу до децентралізації послуг у створених територіальних громадах.

Література:

1. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (Дата звернення 23.01.2024)
2. Zhovnirchuk, Y., & Martseniuk A. (2020). Electronic governance and electronic workflow in the process of adoption management decisions. *Public Administration and Regional Development*, (6), 802-823. <https://doi.org/10.34132/pard2019.06.05>
3. Гуненко О.В., Молодожен Ю. Б. Процес надання адміністративних послуг через призму системного підходу. Університетські наукові записки: часопис Хмельн. унів-ту упр. та права. Хмельницький: Вид-во ХУУП, 2014. № 3 (51). С. 194–203.
4. Гуненко О.В. Надання адміністративних муніципальних послуг в умовах децентралізації влади України: дис... канд. наук держ. упр.: 25.00.04. Одеса, 2019. 283с
5. Битяк Ю.П. Адміністративне право України: підруч., Київ: Юрінком Інтер, 2005. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/law/bityak_admpu/part5/5_01.htm.
6. Nataliya Felikissimivna Mentukh, Oksana Romanivna Shevchuk, Verbitska Mariana Vasylivna, Kuz Tetiana Volodymyrivna., (2023). Ensuring Information Security: Comparative Legal Aspect. *Central European Management Journal*, 31(3), 74–87. Retrieved from https://journals.kozminski.cem-j.org/index.php/pl_cemj/article/view/917
7. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010р. №2398-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text> (дата звернення 23.01.2024).
8. Deneha V., Chorny Y., Shevchuk O., & Mentukh N. (2023). Competence of state authorities and local self-government bodies in the public-private partnerships area. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 26(6), 1-19.

References:

1. Zakon Ukrayiny Pro administratyvni posluhy. [Law of Ukraine. On administrative services] dated September 6, 2012 No. 5203-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (Date of application 01/23/2024)[in Ukrainian]

2. Zhovnirchuk, Y., & Martseniuk A. (2020). Electronic governance and electronic workflow in the process of adoption management decisions. *Public Administration and Regional Development*, (6), 802-823. <https://doi.org/10.34132/pard2019.06.05>[in English]
3. Gunenkova O.V., Molodozhen Yu.B. (2014) Protsey nadannya administratyvnykh posluh cherez pryzmu systemnoho pidkhotu. [The process of providing administrative services through the prism of the system approach]. *University scientific notes: journal Khmel'n. univ-tu pr. and rights Khmelnytskyi*: KhUUP Publishing House, 2014. No. 3 (51). P. 194–203. [in Ukrainian]
4. Hunenkova O.V.(2019) Nadannya administratyvnykh munitsypal'nykh posluh v umovakh detsentralizatsiyi vlady Ukrainy [Provision of administrative municipal services in the conditions of decentralization of the power of Ukraine] *Dissertation. of State Sciences control: 25.00.04*. Odesa, 2019. 283 p[in Ukrainian]
5. Bityak Yu.P. Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine] *textbook*, Kyiv: *Yurinkom Inter*, 2005. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/law/bityak_admpu/part5/5_01.htm. [in Ukrainian]
6. Nataliya Feliksimivna Mentukh, Oksana Romanivna Shevchuk, Verbitska Mariana Vasylivna, Kuz Tetiana Volodymyrivna,. (2023). Ensuring Information Security: Comparative Legal Aspects. *Central European Management Journal*, 31(3), 74–87. Retrieved from https://journals.kozminski.cem-j.org/index.php/pl_cemj/article/view/917[in English]
7. Zakon Ukrainy Pro derzhavnu reyestratsiyu aktiv tsyvil'noho stanu [Law of Ukraine On state registration of acts of civil status] dated July 1, 2010. No. 2398-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text> (date of application 01/23/2024). [in Ukrainian]
8. Deneha V., Chornyi Y., Shevchuk O., & Mentukh N. (2023). Competence of state authorities and local self-government bodies in the public-private partnerships area. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 26(6), 1-19. [in English]

УДК 342.7

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-761-770](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-761-770)

Шумак Ігор Олексійович кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри інтелектуальної власності та приватного права, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», просп. Берестейський, 37, м. Київ, 03056, <https://orcid.org/0000-0003-3799-7476>

ЗАХИСТ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН ЗА УМОВ НАДЗВИЧАЙНОГО АБО ВОЄННОГО СТАНУ: БАЛАНС МІЖ БЕЗПЕКОЮ ТА СВОБОДОЮ

Анотація.

Вступ. Держава, відповідно до національного та міжнародного законодавства, повинна гарантувати захист конституційних прав громадян. Внаслідок надзвичайного або воєнного стану, людські свободи можуть порушуватись, якщо йдеться про забезпечення безпеки населення.

Сьогодні, внаслідок збройної агресії росії проти України, спостерігаємо обмеження людських прав, оскільки в країні запроваджено воєнний стан. Це є актуальною проблемою сьогодення, яка потребує вирішення. Адже, держава повинна враховувати всі ризики, здійснюючи нормотворчу діяльність, для того, щоб на права людини не впливали будь-які зовнішні та внутрішні фактори.

Державні гарантії безпеки та свободи, в практичній діяльності, повинні працювати таким чином, щоб не порушувати межі одна одної, незважаючи на всі ризики.

Актуальним є теоретико-правовий аналіз національної та міжнародної нормативної та наукової джерельної бази, для знаходження позитивного міжнародного досвіду та шляхів розв'язання проблемних аспектів низки питань, врахувавши всі прогалини та ризики.

Мета. Метою статті є теоретико-правовий аналіз нормативної та джерельної бази захисту конституційних прав громадян за умов надзвичайного та воєнного стану, знаходження балансу між безпекою та свободою.

Матеріали та методи. Матеріалами дослідження є: вітчизняні та зарубіжні теоретичні наукові джерела, нормативно-правові акти, що регулюють питання захисту конституційних прав і свобод та безпеки людей. При написанні статті використано метод аналізу, системний метод, структурно-функціональний метод. Метод порівняння використовується при дослідженні міжнародних та національних джерел. Метод прогнозування застосовується при пропозиції впровадження шляхів вирішення проблем, щодо порушення людських прав.

Результати. У результаті теоретико-правового дослідження проаналізовані міжнародні та вітчизняні джерела, здійснено узагальнення наукового матеріалу та внесено рекомендації та пропозиції щодо дослідження позитивного зарубіжного досвіду та впровадження його в державах, які перебувають у стані воєнного чи надзвичайного стану.

Перспективи. Теоретико-правовий аналіз наукової та нормативної бази, з питань захисту конституційних прав громадян за умов надзвичайного та воєнного стану, дає змогу знайти баланс між безпекою та свободою, вирішити актуальні питання сьогодення і запропонувати детальне вивчення проблем та впровадження дієвих механізмів їх вирішення на практиці.

Ключові слова: конституційні права, безпека, воєнний стан, надзвичайний стан, свободи, нормативно-правова база, теоретико-правове дослідження.

Shumak Ihor Oleksiyovych Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.), Docent, Associate Professor at the Department of Intellectual Property and Private Law, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Ave. Beresteiskyyi, 37, Kyiv, 03056, <https://orcid.org/0000-0003-3799-7476>

PROTECTION OF THE CONSTITUTIONAL RIGHTS OF CITIZENS DURING A STATE OF EMERGENCY OR WAR: THE BALANCE BETWEEN SECURITY AND FREEDOM

Abstract.

Introduction. The state, in accordance with national and international legislation, must guarantee the protection of the constitutional rights of citizens. As a result of a state of emergency or war, human liberties may be violated when it comes to ensuring the safety of the population.

Today, as a result of Russia's armed aggression against Ukraine, we are observing restrictions on human rights, as martial law has been introduced in the country. This is an actual problem today that needs to be solved. After all, the state must take into account all risks when carrying out rule-making activities, so that human rights are not affected by any external and internal factors.

State guarantees of security and freedom, in practice, must work in such a way as not to violate each other's boundaries, despite all the risks.

The theoretical and legal analysis of the national and international normative and scientific source base is relevant, in order to find positive international experience and ways of solving problematic aspects of a number of issues, taking into account all the gaps and risks.

Purpose. The purpose of the article is a theoretical and legal analysis of the normative and source base for the protection of the constitutional rights of citizens under conditions of emergency and martial law, finding a balance between security and freedom.

Materials and methods. The research materials are: domestic and foreign theoretical scientific sources, normative legal acts regulating the protection of constitutional rights and freedoms and people's safety. When writing the article, the method of analysis, the system method, and the structural-functional method were used. The comparison method is used in the study of international and national sources. The forecasting method is used when proposing ways to solve problems related to human rights violations.

Results. As a result of the theoretical and legal research, international and domestic sources were analyzed, scientific material was summarized, and recommendations and proposals were made regarding the study of positive foreign experience and its implementation in states that are in a state of war or state of emergency.

Discussion. The theoretical and legal analysis of the scientific and regulatory framework, on the protection of the constitutional rights of citizens under conditions of emergency and martial law, makes it possible to find a balance between security and freedom, to solve the current issues of today, and to propose a detailed study of the problems and the implementation of effective mechanisms for their solution in practice.

Keywords: constitutional rights, security, martial law, state of emergency, freedoms, legal framework, theoretical and legal research.

Постановка проблеми. Сьогодні проблемним питанням є обмеження конституційних прав громадян, в умовах надзвичайного чи воєнного стану, та запровадження, у таких випадках, державними органами, заходів для забезпечення безпеки населення, які можуть порушувати людські свободи.

На законодавчому рівні є певні прогалини, адже практика показує, що відсутній баланс між свободою та безпекою. Зазвичай, країни не готові до таких несприятливих подій і це є актуальною проблемою, адже не можна порушувати норми Основних законів та міжнародних документів, які вони ратифікували.

Надзвичайний стан та воєнні дії – це актуальні глобальні проблемні питання, які негативно впливають на громадян та несуть загрозу людській безпеці.

Держави, звичайно, турбуються про життя та здоров'я населення, тому часто вводять певні обмеження, які частково можуть порушувати права та свободи, наприклад, право на пересування, коли вводиться комендантська година.

Практика показує, що можливі заборона виїзду, обмеження прав на освіту та на охорону здоров'я, що прямо суперечить міжнародним правовим актам. Запобігти цим порушенням можна шляхом законодавчого закріплення

алгоритму дій, у разі надзвичайних ситуацій та воєнного стану, врахувавши всі ризики та прогалини та пристосували законодавство до будь-яких несприятливих факторів, не порушуючи свободи та права людей. Можливо було б доречним запрошувати міжнародну спільноту, для обміну досвідом та запровадженню програми ефективної роботи державних органів для збереження життя та здоров'я населення, не порушуючи основні норми законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельною базою дослідження є національне та міжнародне законодавство, що вивчає питання захисту конституційних прав громадян за умов надзвичайного та воєнного стану, а також наукові праці вчених, таких як, Л.М. Акімова [1], Ю.М. Бисага [2], М.В. Грушко [3], N.A. Bondar [4], Д. Чижов [5], О.Р. Dzioban [6], А.С. Славко [7], О. Skrypniuk [8].

Проаналізована ЗДПЛ [9], Європейська конвенція 1950 року [10], Конституція України [11], Закон України № 2469-VIII [12], Закон України № 2206-VIII [13], Конвенція про права дитини 1989 року [14].

При написанні статті використано юридичні методи, метод аналізу, системний метод, статистичний метод, структурно-функціональний метод, історичний метод, метод порівняння тощо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження нормативної та джерельної бази захисту конституційних прав громадян за умов надзвичайного та воєнного стану, знаходження балансу між безпекою та свободою. Основним завданням є теоретико-правовий аналіз міжнародної та національної законодавчої та наукової бази та внесення пропозицій, щодо протидії загроз порушення конституційних прав, незалежно від зовнішніх та внутрішніх обставин.

Виклад основного матеріалу. Гарантія забезпечення безпеки населенню є першочерговим завданням кожної держави. Це звичайна національно та міжнародно закріплена потреба людей, незалежно від факторів зовнішнього та внутрішнього характеру, адже життя та здоров'я є найвищою цінністю.

Слушно зазначити, що Л.М. Акімова, проводить аналіз проблемних аспектів, щодо безпеки територіальних громад і говорить про знищення об'єктів та величезні збитки для населення, внаслідок воєнних дій [1], тим самим порушуючи людські права.

31 березня 2023 року в Україні вступив в дію Закон № 2469-VIII, який урегулював питання національної безпеки [13].

Доречно підкреслює Д. Чижов, що кожна держава зобов'язана забезпечити населенню безпечні умови та зберегти територіальні кордони. Вчений вважає, що кожна країна повинна на нормотворчому рівні створити свою політичну діяльність таким чином, щоб негативно не впливати на

людські свободи своїх громадян [5, с. 101]. Вважаємо, що зазначена думка потребує подальшого дослідження та знаходження шляхів реалізації на практиці.

Д. Чижев у своїх наукових працях аналізує роботу вчених С. Жданенка та О. Дзьобана та вказує на важливості безпеки населення. Вчені вважають, що тільки в таких умовах буде ефективно розвиватися суспільство, а разом з ним основні свободи та права людей [5; 6, с. 15]. Звичайно, кожна людина має право на безпечні умови, а особливої уваги та захисту потребують діти.

Вважаємо, що доречно було б в майбутньому більш детально дослідити питання щодо захисту прав дітей в умовах воєнного та надзвичайного стану, балансу між безпекою молоді, дітей та свободою, адже країни, в першу чергу, відповідно до норм міжнародного права, зобов'язані забезпечити безпечні умови для дітей, але не порушувати при цьому їхні права та свободи.

А.С. Славко стверджує, що впровадження воєнного та надзвичайного станів, в результаті впливу негативних чинників, є характерною рисою для всіх країн світу [7, с. 72].

А.С. Славко, проаналізувавши законодавство Молдови, США, ФРН стверджує, що у випадку порушення безпеки населення державою повинні забезпечуватись такі права: рівності, уникнення дискримінації, на життя, презумпція невинуватості та справедливе судочинство та недоторканість людського тіла. Провівши аналіз, науковець вказує, що всі інші обмежуючі заходи можуть застосовуватись у міжнародних державах [7, с. 72]. Наприклад, вчений слушно зазначає, що у Молдові, відповідно до внутрішнього законодавства, у разі таких непередбачуваних обставин, можуть вводиться обмеження, щодо вільного пересування, розпорядження власністю, примусової трудової діяльності, наукових досліджень, таємної кореспонденції тощо [7, с. 71; 14].

Хочеться підкреслити, що в США перші обмеження були реалізовані Лінкольном, що звичайно, викликало певне невдоволення серед законотворців [7, с. 69].

У ФРН, якщо громадяни вважають, що їхні свободи та права порушуються, у будь-якому випадку можуть оскаржувати ці рішення у судді [15; 7, с. 70].

Вчений підкреслює, що введення обмежуючих права та свободи людини заходів є необхідним кроком нормотворчості та застосовано у практичній діяльності багатьох держав, у разі екстрених ситуацій [7, с. 72].

Н.А. Вондар у своїх наукових працях, слушно зазначає, що у національному законодавстві основним засобом захисту людських прав та свобод є вирішення справи в судовому порядку [4, с. 27].

М.В. Грушко вважає, що звернення до практики ЄСПЛ та її вивчення є актуальним та необхідним, для запобігання проблемних питань з порушень людських свобод та прав [3, с. 3].

Вважаємо, що запобігти порушенням людських свобод та прав можливо шляхом нормотворчого закріплення алгоритму послідовних дій, у разі надзвичайних ситуацій та воєнного стану, врахувавши всі непередбачувані умови, ризики та прогалини на практиці та пристосувавши законодавство до будь-яких несприятливих факторів, не порушуючи норми конституційного права.

Пропозицією, може виступити запрошення делегацій з міжнародних країн, для обміну досвідом та знаходження шляхів вирішення проблем.

В результаті аналізу міжнародної практики, було б доречним запровадження програм ефективної роботи державних органів, чітким алгоритмом дій у разі екстрених, непередбачуваних обставин, для збереження життя та здоров'я населення, не порушуючи основні норми законодавства.

Л. Сердюк наголошує що в сучасному національному законодавстві необхідно конкретно та чітко встановити випадки обмеження конституційних свобод та прав [16, с. 271].

Вважаємо актуальним запропонувати авторську програму, щодо захисту конституційних прав громадян за умов надзвичайного та воєнного стану, на основі аналізу та вивчення досліджень вчених у формі таблиці 1.

Таблиця 1

Програма захисту конституційних прав громадян за умов надзвичайного та воєнного стану

№ пп	Цілі програми	Впровадження
1	Теоретико-методологічні дослідження балансу між безпекою та свободою, у контексті міжнародного досвіду.	Запропоновано створення умов для балансу між безпекою та свободою.
2	Комплексний, окремо-розроблений, спеціальний підхід для впровадження безпеки громадян та дотримання людських прав та свобод	Опитування серед населення щодо порушення конституційних прав, розвиток нормотворчої діяльності та роботи державних органів.
3	Створення науково-практичних правил для удосконалення безпеки та дотримання свобод громадян.	Впровадження теоретико-правових положень для покращення безпеки населення, та інформування населення щодо можливості судового захисту порушень.
4	Розв'язання проблеми порушення людських прав та свобод	Нормотворча діяльність, ефективна практична діяльність державних органів, підтримка суспільства.

Джерело: авторська розробка на основі узагальнення використаної літератури

Зазначена програма потребує подальшого вивчення та дослідження.

Слушно зазначити, що, наприклад, зараз в Україні, через воєнні дії, у людей є обмеження, щодо забезпечення медичними послугами, їхнє право на

доступність медичного обслуговування порушується. Багато сімейних лікарів переїхали у безпечні місця. Звичайно держава забезпечує безпеку населенню, але внаслідок збройної агресії росії, вважаємо доречним запровадити державну підтримку телемедицини, адже, у сучасних умовах, це дасть змогу зберегти здоров'я людей та, в окремих випадках, навіть життя [13]. Особливий підхід повинен бути щодо захисту прав дітей [14; 8].

ЗДПЛ [9] та Європейська конвенція 1950 року [10] гарантують кожному захист прав та свобод. Тому важливим було б розширити обізнаність населення, щодо непорушності конституційних прав, адже Конституція України повністю відповідає міжнародним документам, які Україна ратифікувала.

Проаналізувавши наукову літературу доцільно в майбутньому продовжити дослідження питання балансу між свободою та безпекою. Слушно зазначити, що у разі екстрених ситуацій, як показує досвід зарубіжних країн, важливим є забезпечення безпеки населенню державними органами. Можливо, варта уваги думка, що балансу можна досягти, у разі порушень прав та свобод, звернувшись до суду, але життя людини є найвищою цінністю, відповідно до національного та міжнародного законодавства, та має бути завжди в пріоритеті.

У результаті теоретико-правового дослідження та аналізу міжнародних та національних джерел, узагальнивши науковий матеріал, доречно внести рекомендації та пропозиції щодо дослідження позитивного зарубіжного досвіду та впровадження його в державах, які перебувають в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Слушно зазначити, що подальший теоретико-правовий аналіз наукової та нормативної бази, з питань захисту конституційних прав громадян за умов надзвичайного та воєнного стану, використання історичного позитивного зарубіжного досвіду дає змогу вирішити актуальні проблеми сьогодення не тільки України, а багатьох країн світу і запропонувати детальне вивчення проблем та впровадження дієвих механізмів їх вирішення на практиці.

Висновки. В результаті аналізу та дослідження проаналізовано теоретико-правову джерельну базу, щодо захисту конституційних прав громадян в умовах воєнного та надзвичайного стану.

Здійснено спробу знаходження балансу між безпекою та свободою. Також розглянута міжнародна нормативно-правова база, яка ратифікована Україною та внесено пропозиції, щодо запобігання загроз порушення чи обмеження конституційних прав, незалежно від зовнішніх та внутрішніх обставин.

Вказано на важливості запрошення міжнародної спільноти, для обміну досвідом та запровадженню програми ефективної роботи державних органів,

для збереження життя та здоров'я населення, не порушуючи основні права та свободи людей.

У результаті дослідження, розкрито пропозицію використання досвіду США, щодо звернення з оскарженнями до суду, у разі порушення їх конституційних прав та свобод та розширення обізнаності населення з цього питання.

Запропоновано, на основі вивчення джерельної бази, авторську програму захисту конституційних прав громадян, за умов надзвичайного та воєнного стану. Зазначені дослідження потребують в майбутньому подальшого вивчення, удосконалення та реалізації на практиці.

Література:

1. Акімова Л.М. Сутнісна характеристика основних загроз в економічній безпеці держави. *Державне управління: удосконалення та розвиток: електронне наукове фахове видання*. 2016. № 10. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1247> (дата звернення 10.01.2024).
2. Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Белов Д.М., Данканич М.М. Основні права людини : навч. посіб. Ужгород : Ліра, 2003. 66 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/5101/1/%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0.pdf> (дата звернення 10.01.2024).
3. Грушко М.В. Міжнародно-правовий захист прав дітей. *Конгрес міжнародного та європейського права* : матеріали між нар. наук.-практ. конф. м. Одеса, 19 квітня 2019, Одеса: Фенікс. С. 80-86. URL: <https://hdl.handle.net/11300/19273> (дата звернення 10.01.2024).
4. Bondar N.A., Mishchenko's M.S. Freedom as a legal value: nature and features. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. 2023. vol. 5. pp. 26-30. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.05.3.
5. Chyzhov D. Organizational and legal support of human rights and freedoms in the national security of Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2021. vol. 7, pp. 98–103. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/7/16.pdf> (дата звернення 10.01.2024).
6. Dzioban, O.P., Zhdanenko, S.B. Prava liudyny i natsionalna bezpeka: filosofsko-pravovi aspekty vzaiemozviazku. *Information and law*. 2020. vol. 2(33). pp. 9–22.
7. Славко А.С. Обмеження прав і свобод людини і громадянина за умов дії режиму воєнного стану: порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. № 41(2). С. 68-72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_41%282%29__19 (дата звернення 10.01.2024).
8. Skrypniuk O., Tokarchuk L. Protection of children's rights and interests under war conditions in the east of Ukraine and in the annexed Crimea Republic: new challenges for Ukraine. *ScienceRise: Juridical Science*. 2020. pp. 4–11. DOI: 10.15587/2523-4153.2020.210860.
9. Universal Declaration of Human Rights. Документ 995_015 від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення 10.01.2024).
10. European Convention on the Protection of Rights and Fundamental Freedoms (1950). Ратифіковано Законом України від 17 липня 1997 р. №475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 10.01.2024).
11. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення 10.01.2024).

12. Про режими надзвичайного, облогового та військового стану: Закон Республіки Молдова від 24 червня 2004 р. №212-XV. URL: <http://lex.justice.md/> (дата звернення 10.01.2024).
13. Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості. Закон України від 14 листопада 2017 р. № 2206-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2206-19#Text> (дата звернення 10.01.2024).
14. Конвенція про права дитини (1989). Ратифіковано Постановою ВР від 27 лютого 1991 р. № 789-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення 10.01.2024).
15. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, vom 23. Mai 1949. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html>. (дата звернення 10.01.2024).
16. Сердюк Л. Законодавчо визначені підстави правомірного обмеження конституційних прав і свобод людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 269-272. URL: 10.31733/2078-3566-2022-6-269-272 (дата звернення 10.01.2024).
17. Про національну безпеку України. Закон України від 31 березня 2023 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення 10.01.2024).

References:

1. Akimova, L.M. (2016). Sutnisna kharakterystyka osnovnykh zahroz v ekonomichnyy bezpetsi derzhavy [Essential characteristics of the main threats to the economic security of the state], *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok: elektronne naukove fakhove vydannya – Public administration: improvement and development: electronic scientific publication*. 10. Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1247> [in Ukrainian].
2. Bysaga, Y.M., Palinchak, M.M., Belov, D.M., & Dankanych, M.M. (2003). *Osnovni prava lyudyny [Fundamental human rights]*. Uzhhorod: Lira. Retrieved from: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/5101/1/%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0.pdf> [in Ukrainian].
3. Hrushko, M.V. (2019). Mizhnarodno-pravovyy zakhyst prav ditey. [International legal protection of children's rights]. *Congress of International and European Law: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference Odessa, April 19, 2019*, p. 80-86. Odesa: Phoenix. Retrieved from: <https://hdl.handle.net/11300/19273> [in Ukrainian].
4. Bondar, N.A., & Mishchenko's, M.S. (2023). Freedom as a legal value: nature and features. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 26-30. DOI:10.24144/2788-6018.2023.05.3.
5. Chyzhov, D. (2021). Organizational and legal support of human rights and freedoms in the national security of Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 7, 98–103. Retrieved from: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/7/16.pdf> [in English].
6. Dzioban, O.P., & Zhdanenko, S.B. (2020). Prava lyudyny i natsionalna bezpeka: filozofsko-pravovi aspekty vzaiemozviazku. *Human rights and national security: philosophical and legal aspects of the relationship*, 9–22.
7. Slavko, A.S. (2016). Obmezheniya prav i svobod lyudyny i hromadyanyna za umov diyi rezhymu voyennoho stanu: porivnyal'no-pravovyy aspekt [Limitation of the rights and freedoms of a person and a citizen under the conditions of martial law: a comparative legal aspect], *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Pravo – Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University. Series: Law*, 41(2), 68-72. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_41%282%29__19 [in Ukrainian].
8. Skrypniuk, O., & Tokarchuk, L. (2020). Protection of children's rights and interests under war conditions in the east of Ukraine and in the annexed Crimea Republic: new challenges for Ukraine. *ScienceRise: Juridical Science*. 4–11. DOI: 10.15587/2523-4153.2020.210860.

9. Universal Declaration of Human Rights (1948). Dokument 995_015 vid 10 hrudnya 1948 [universal Declaration of Human Rights. Document 995_015 dated December 10, 1948] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 [in Ukrainian].

10. European Convention on the Protection of Rights and Fundamental Freedoms (1950). Ratyfikovano Zakonom Ukrayiny vid 17 lypnya 1997 r. №475/97-VR [European Convention on the Protection of Rights and Fundamental Freedoms. Ratified by the Law of Ukraine dated July 17, 1997 No. 475/97-VR]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian].

11. Constitution of Ukraine of June 26, 1996. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

12. Pro rezhymy nadzvychnoho, oblohovoho ta viys'kovoho stanu. (2004). Zakon Respubliky Moldova vid 24 chervnya 2004 r. №212-XV [On regimes of emergency, siege and martial law: Law of the Republic of Moldova dated June 24, 2004 No. 212-XV]. Retrieved from: <http://lex.justice.md/>. [in Moldovan].

13. Pro pidvyshchennya dostupnosti ta yakosti medychnoho obsluhovuvannya u sil's'kiy mistsevosti. (2017). Zakon Ukrayiny vid 14 lystopada 2017 № 2206-VIII [On increasing the availability and quality of medical care in rural areas. Law of Ukraine dated November 14, 2017 No. 2206-VIII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2206-19#Text> [in Ukrainian].

14. Konventsiya pro prava dytyny. (1989). Ratyfikovano Postanovoyu VR vid 27 lyutoho 1991 № 789-XII. [Convention on the Rights of the Child (1989). Ratified by Resolution of the Verkhovna Rada of February 27, 1991 No. 789-XII]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 [in Ukrainian].

15. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, vom 23. Mai 1949. Retrieved from: <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html>. [in German].

16. Serdyuk, L. (2022). Zakonodavcho vyznachenі pidstavy pravomirnoho obmezheniya konstytutsiynykh prav i svobod lyudyny v umovakh voyennoho stanu [Legislatedly defined grounds for lawful restriction of constitutional rights and freedoms of a person in the conditions of martial law], *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2, 269-272. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-6-269-272.

17. Pro natsional'nu bezpeku Ukrayiny. (2023). Zakon Ukrayiny vid 31 bereznya 2023 № 2469-VIII [On the national security of Ukraine. Law of Ukraine No. 2469-VIII dated March 31, 2023]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Психологія»

УДК 376:54/98:54

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-771-781](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-771-781)

Вишник Ольга Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 24, м. Глухів, 41400, тел.: (05444) 2-34-74, <https://orcid.org/0000-0003-4030-4482>

Жданова Анна Анатоліївна старший викладач кафедри психології та педагогічної освіти, Приватний заклад вищої освіти «Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика», вул. Котельна, 2, м. Миколаїв, 54001, тел.: (0512) 57-48-62, <https://orcid.org/0009-0004-8673-5194>

Дьоміна Ганна Анатоліївна кандидат психологічних наук, доцент, Український державний університет імені М. П. Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601, тел.: (044) 234-11-08, <https://orcid.org/0000-0001-8319-3431>

АДАПТАЦІЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ ДО НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ: ВИКЛИКИ ТА СТРАТЕГІЇ ПІДТРИМКИ

Анотація. Адаптація дітей з особливими освітніми потребами (ООП) до навчального процесу в початковій школі є важливою умовою забезпечення їхнього повноцінного розвитку та інтеграції в суспільство. Стаття присвячена аналізу викликів та стратегій підтримки, необхідних для успішної адаптації цієї категорії учнів. Висвітлено теоретичні аспекти інклюзивної освіти та практичні підходи до адаптації, включаючи модифікацію навчальних програм, методик навчання та навчального середовища. Основною метою дослідження є проаналізувати явище адаптації дітей з ООП до навчального процесу в умовах початкової школи, з акцентом на створення інклюзивного освітнього середовища, що сприяє рівноправному здобуттю освіти. Дослідження зосереджується на аналізі сучасних підходів до інклюзивної освіти, викликів, з якими стикаються учасники освітнього процесу, та стратегіях подолання цих викликів. Особлива увага приділяється ролі вчителя в процесі адаптації дітей з ООП, їх підготовці та підтримці з боку освітніх інституцій.

У статті представлені результати аналізу науково-педагогічної літератури та нормативно-правових документів, які визначають основні напрями розвитку інклюзивної освіти в Україні та світі. Основні виклики, що виникають під час адаптації дітей з ООП до шкільного середовища, включають необхідність адаптації навчальних матеріалів, методів навчання та оцінювання, а також створення психологічно комфортного середовища для дітей. Стратегії підтримки адаптації охоплюють різні аспекти, від організаційних змін у школі до індивідуального супроводу кожної дитини з ООП. Значну роль відіграє підготовка педагогічних кадрів, здатних ефективно працювати в інклюзивному класі, використовуючи індивідуальний підхід та сучасні технології навчання. Висновки дослідження підкреслюють необхідність комплексного підходу до адаптації дітей з ООП, що включає законодавчу, організаційну, педагогічну та психологічну підтримку, з метою створення умов для їх успішної інтеграції в освітній процес та суспільство в цілому. Дане дослідження надає загальне уявлення про зміст статті, її цілі, методологію та основні висновки, підкреслюючи важливість інклюзивної освіти та адаптації дітей з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: інклюзивна освіта, адаптація, освітня інклюзія, освіта, освітній процес, учні з ООП, особливості, доступ.

Vyshnyk Olha Oleksandrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, St. Kyivska, 24, Hlukhiv, 41400, tel.: (05444) 2-34-74, <https://orcid.org/0000-0003-4030-4482>

Zhdanova Anna Anatoliivna Senior Lecturer of the Department of Psychology and Pedagogical Education, Private higher educational institution «Pylyp Orlyk International Classical University», St. Kotelnaya, 2, Mykolaiv, 54001, tel.: (0512) 57-48-62, <https://orcid.org/0009-0004-8673-5194>

Domina Hanna Anatoliyivna Candidate of Psychological Sciences, Docent, Ukrainian State Drahomanov University, St. Pirogova, 9, Kyiv, 01601, tel.: (044) 234-11-08, <https://orcid.org/0000-0001-8319-3431>

ADAPTATION OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS TO THE EDUCATIONAL PROCESS IN PRIMARY SCHOOL: CHALLENGES AND SUPPORT STRATEGIES

Abstract. The adaptation of children with special educational needs (SEN) to the educational process in primary school is a crucial condition for ensuring their full development and integration into society. This article is dedicated to analyzing

the challenges and support strategies necessary for the successful adaptation of this category of students. It highlights the theoretical aspects of inclusive education and practical approaches to adaptation, including the modification of curricula, teaching methods, and the learning environment.

The main goal of the research is to analyze the phenomenon of adaptation of children with SEN to the educational process in primary school settings, with an emphasis on creating an inclusive educational environment that facilitates equal access to education. The study focuses on analyzing contemporary approaches to inclusive education, the challenges faced by participants in the educational process, and strategies for overcoming these challenges. Particular attention is given to the role of the teacher in the adaptation process of children with SEN, their preparation, and support from educational institutions. The article presents the results of an analysis of scientific-pedagogical literature and normative-legal documents that define the main directions for the development of inclusive education in Ukraine and the world. The main challenges arising during the adaptation of children with SEN to the school environment include the need to adapt educational materials, teaching and assessment methods, as well as creating a psychologically comfortable environment for the children. Support strategies for adaptation cover various aspects, from organizational changes in schools to individual support for each child with SEN. The preparation of teaching staff, capable of effectively working in an inclusive classroom using an individual approach and modern teaching technologies, plays a significant role. The conclusions of the research underline the necessity of a comprehensive approach to the adaptation of children with SEN, which includes legislative, organizational, pedagogical, and psychological support, with the aim of creating conditions for their successful integration into the educational process and society as a whole. This study provides an overall understanding of the content of the article, its objectives, methodology, and main conclusions, emphasizing the importance of inclusive education and the adaptation of children with special educational needs.

Keywords: inclusive education, adaptation, educational inclusion, education, educational process, students with SEN, features, access.

Постановка проблеми. Кожна дитина, у тому числі ті, що мають особливості розвитку, володіє необхідним конституційним правом на здобуття освіти в Новій українській школі в місці свого проживання з урахуванням забезпечення всіх необхідних умов для їх навчання. Це право, яке діє в багатьох країнах світу, зокрема в Україні з 2012 року, підкріплене рядом нормативно-правових актів: Конституцією України, Конвенцією про права дитини, Конвенцією про права осіб з інвалідністю, Концепцією розвитку інклюзивної освіти, Концепцією Нової української школи.

За результатами аналізу науково-педагогічної літератури (таких авторів, як А. Колупаєва, С. Найда, О. Мартиненко, З. Шевців та ін.) та нормативно-правових документів, сучасна міжнародна освітня політика виділяє два ключові напрямки у навчанні дітей з інвалідністю: інклюзію та інтеграцію. Модель інклюзивної освіти в Україні, що розвивалася завдяки зусиллям громадських організацій, поступово здобуває популярність. Умови інклюзивного навчання передбачають інтеграцію учнів з особливими освітніми потребами та їх визнання як рівноправних членів класного колективу, забезпечуючи доступ до навчальних програм, підтримку та супровід шкільного психолога та команди психолого-педагогічного супроводу.

Важливу роль в інклюзивній дидактиці відіграє Саламанська декларація, яка встановлює, що всі діти, незважаючи на свої особливості [11], повинні навчатися разом [10], що є фундаментальним принципом інклюзивної освіти. Школи, що практикують інклюзію, мають враховувати різноманітність потреб учнів, забезпечувати якісну освіту для всіх, розробляти кваліфіковані навчальні плани та організовувати навчальні заходи, використовуючи ресурси громад. Інклюзивна освіта, заснована на різноманітності шкільного колективу [1], включає індивідуальні методи навчання [3], адаптовані навчальні програми та спеціально підібрані навчальні матеріали, що відповідають освітнім потребам дітей з особливостями.

У ролі вчителя в інклюзивному освітньому середовищі зазначається необхідність не робити відмінностей між учнями з інвалідністю та іншими дітьми [2], активно залучаючи їх до колективної діяльності та групових проєктів, незалежно від форми навчання - очної, дистанційної, змішаної чи індивідуальної. Важливо використовувати різні стратегії колективної участі у спільних заходах та уроках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція інклюзивної освіти являє собою одне з ключових втілень демократичних принципів у світовій освітній практиці, ґрунтуючись на фундаментальному переконанні, що кожна дитина має значення та є активним учасником суспільства. Основа інклюзивного навчального процесу полягає у трьох компонентах: інклюзивній культурі, політиці та практиці. Інклюзивна культура базується на філософії та цінностях інклюзивної освіти, які є загальноприйнятими серед усіх працівників освітнього закладу, забезпечуючи доступність інклюзивної освіти для всієї громади. Інклюзивна політика має відображати принципи інклюзії у всіх шкільних документах, стратегіях та процесах інституційного розвитку. Шкільні документи повинні містити чітку стратегію розвитку інклюзивного освітнього середовища для дитини [4]. Інклюзивна практика передбачає виклики для освітньої системи та навчальних закладів, мобілізуючи згуртованість персоналу, поліпшення навчального плану, методів навчання, а також розвиток професійних навичок вчителів.

Теоретичні аспекти інклюзивної освіти дітей з особливими освітніми потребами знайшли своє відображення у працях таких вітчизняних науковців, як Ю. Бондаренко, О. Боряк, В. Бондар, Т. Дегтяренко, Т. Євтухова, А. Колупаєва, Ю. Косенко, З. Ленів, І. Луценко, В. Ляшенко, І. Малишевська, Л. Прядко, О. Савченко, С. Сидоренко, В. Синьов, Є. Синьова, О. Столяренко, О. Федоренко та ін. Ці дослідження охоплюють широкий спектр питань, пов'язаних з освітою осіб з особливими потребами, їх соціалізацією, адаптацією соціальних норм, специфікою роботи вчителів у сфері інклюзивної освіти, урахуванням особливостей психолого-педагогічної підтримки, організацією навчального процесу, різноманітністю методів та форм навчання, участю батьків та іншими аспектами.

Мета статті – проаналізувати явище адаптації дітей з особливими освітніми потребами до навчального процесу в початковій школі.

Виклад основного матеріалу. Сучасний підхід до освіти та місця людини в соціумі є важливою характеристикою інноваційного розвитку будь-якого суспільства. В сучасному світі освіта набуває рис загальності, доступності та рівності, особливо у високорозвинутих країнах. Основу концепції освітньої інклюзії складають глибокі концептуальні корені, що знаходять своє відображення в теоріях соціальної справедливості, прав людини, соціальних систем, соціального конструктивізму, структуралізму, інформаційного суспільства та соціальної критики. Згідно з цими теоріями, освіта розглядається як суспільне благо, що вимагає надання рівних можливостей для доступу до цієї важливої соціальної цінності. Подолання соціальної нерівності в такому контексті передбачає створення можливостей для здобуття значущого місця в суспільстві через освіту.

У сучасних умовах гнучка індивідуалізована система навчання дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітніх закладах може стати засобом подолання соціальних та академічних проблем цієї категорії осіб. Інклюзивна освіта, спираючись на зазначене концептуальне підґрунтя, починає офіційно займати паритетне місце в освітній системі, включаючи розробку державної інклюзивної політики, систем управління та підтримки національних освітніх програм [5]. Формування державної стратегії інклюзивної освіти передбачає подолання як соціальних, так і організаційних бар'єрів, включаючи вдосконалення професійної підготовки вчителів, підвищення рівня освіти батьків та громадськості, адаптацію шкільних приміщень для потреб дітей з інвалідністю та науково-методичне забезпечення навчально-виховного процесу.

Ключ до успіху в інклюзивному класі полягає в розумінні того, що кожна дитина має свої інтереси, здібності та віддає перевагу різним способам засвоєння інформації згідно зі своїм унікальним пізнавальним стилем.

Наступним кроком є пошук ефективних технологій навчання в інклюзивному середовищі, що включає розробку адекватних стратегій навчання та методів репрезентації нової інформації, відповідно до індивідуальних особливостей кожного учня.

У рамках концепції Нової української школи, яка відображена на сайті Міністерства освіти і науки України, велика увага приділяється створенню інклюзивного простору як ключовому аспекту нової освітньої парадигми. Цей підхід акцентує на важливості забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх учнів, без урахування їхніх індивідуальних потреб та особливостей. Важливим елементом є компетентне педагогічне моделювання інклюзивного навчання, щоб забезпечити високу якість освітніх послуг для кожного учня.

Перехід до шкільного навчання є стресовим моментом для всіх учнів, особливо для тих, хто має особливі освітні потреби. Згідно з поглядами С. Єфімової, адаптація до школи включає перебудову мотиваційної, пізнавальної та емоційно-вольової сфер дитини в процесі переходу до систематизованого шкільного навчання. Після вступу до школи життя дитини кардинально змінюється, оскільки навчання стає основним процесом. Такі заняття вимагають від дитини значно більше зусиль для реалізації та дотримання правил, а також розвитку комунікативних навичок для взаємодії з однолітками та педагогами.

Діти, які мають досвід спілкування, розвинену мову, сформовані пізнавальні мотиви та вміння регулювати власну поведінку, зазвичай адаптуються до шкільних умов без особливих труднощів. Водночас діти з недостатньою підготовкою можуть зіткнутися з проблемами адаптації, що може призвести до дезадаптації та навіть до виникнення «шкільних неврозів» [9]. Спостереження за першокласниками показують, що адаптація проходить по-різному: більшість дітей (56 %) здатні адаптуватися протягом двох місяців, демонструючи увагу, доброзичливість і послух, а також виконуючи навчальні вправи та завдання. Однак у них також можуть виникати проблеми з однокласниками або вчителями, пов'язані з бажанням розважатися і відпочивати, а не продовжувати навчальний процес.

Зазвичай до кінця жовтня більшість учнів (близько 56 % за даними спостережень) починають приймати свій статус учня та активно здійснювати поставлені перед собою цілі та завдання. Проте, існує значна група дітей (близько 30 %), які виявляють труднощі з адаптацією до шкільного середовища. Ці учні часто дозволяють собі відволікатися на уроках, гратися, бігати, а також можуть конфліктувати з однокласниками та вчителями, плакати чи залишати клас. Внаслідок проблем з поведінкою, ці діти мають складнощі з засвоєнням навчального матеріалу, і лише до кінця першого півріччя починають адаптуватися.

Ще 14 % учнів належать до третьої групи, яка виявляє неухважність і проблеми психологічного характеру. Ці діти можуть перешкоджати проведенню уроків, поводячись таким чином, що викликають скарги від батьків та інших учнів через свою поведінку, яка «заважає іншим» та «зриває уроки».

Головними формами адаптації до навчання у початковій школі є:

1. Адаптація дитини до умов навчальної діяльності, включаючи фізичні та інтелектуальні навантаження. Цей аспект адаптації залежить від віку дитини, рівня її загального розвитку, впливу сімейних умов та підготовки до шкільного навчання, яке могло відбуватися як у дошкільних закладах, так і в домашніх умовах.

2. Адаптація до нових соціальних взаємин та зв'язків включає просторово-часові аспекти (наприклад, денний режим, спеціальне місце для зберігання шкільних речей, підготовка до уроків), особово-сміслові взаємини (наприклад, ставлення до дитини в класі, спілкування з однолітками та дорослими) та характеристики діяльності та спілкування дитини (наприклад, стиль поведінки батьків, особливості сімейного мікроклімату, соціальна компетентність дитини).

Забезпечення успішної адаптації в школі вимагає комплексного підходу, що включає як підготовку дитини до навчального процесу, так і підтримку соціальних і психологічних аспектів її розвитку.

Адаптація дітей до нових умов пізнавальної діяльності у школі – це багатогранний процес, що включає різні аспекти розвитку дитини. Основні фактори, що впливають на цей процес:

1. Актуальний освітній рівень дитини, включаючи знання, уміння та навички, здобуті в дошкільній установі.

2. Інтелектуальний розвиток, що є ключовим для здатності дитини успішно адаптуватися до нових навчальних вимог.

3. Здатність до навчання та опанування уміннями та навичками навчальної діяльності, яка визначає, наскільки легко дитина зможе асимілювати новий навчальний матеріал.

4. Допитливість як основа пізнавальної активності, яка стимулює бажання дитини вчитися та досліджувати нове.

5. Сформованість творчої уяви, що сприяє креативному підходу до навчання та вирішення проблем.

6. Комунікативні здібності, важливі для взаємодії з вчителями та однолітками.

Щодо адаптації дитини з особливими освітніми потребами (ООП), особливо важливим є процес соціалізації. Навчитися контактувати та активно спілкуватися з іншими однолітками є ключовим для легшої адаптації та

соціалізації дитини з ООП. Учні з ООП, які не стикаються з глибокими освітніми труднощами, можуть успішно розвиватися в масовій загальноосвітній школі за умови отримання відповідної педагогічної та соціальної підтримки.

Інклюзивне навчання має на меті розвиток особистості кожного учня, зокрема через формування етичних уявлень, адекватних форм поведінки, та залучення учнів до освітньої діяльності, сприяючи розвитку їх психічних функцій та самостійності [8]. Освітня реформа в Україні, відповідно до закону «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020, забезпечує доступ до якісної освіти для дітей з ООП, дозволяючи їм бути активними учасниками загальної освітньої системи. Це включає можливість формування індивідуальних навчальних планів з урахуванням потреб та талантів кожного учня.

Зростання чисельності дітей з інвалідністю та різними особливими освітніми потребами (ООП) є важливим викликом сучасної освіти [5]. Це ставить перед суспільством завдання забезпечення можливостей для кожної дитини реалізувати свій потенціал та стати повноцінним учасником суспільства.

Інклюзивна освіта відіграє ключову роль у цьому процесі, дозволяючи дітям з інвалідністю навчатися у звичайних загальноосвітніх закладах разом зі своїми однолітками [6]. Такий підхід сприяє не лише здобуттю якісної освіти, але й розвитку навичок соціальної взаємодії.

Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 року передбачає індивідуальний підхід до навчання кожного учня. Це означає, що учні та/або їхні батьки мають право ініціювати розробку індивідуального навчального плану, який буде створено командою психолого-педагогічного супроводу, затверджено педагогічною радою та директором закладу.

Успіх у навчанні дітей з ООП залежить від здатності педагогів адаптувати методи навчання, навчальне середовище та навчальні матеріали до їхніх спеціальних потреб. Це включає адаптації або модифікації базових навчальних планів та програм, методичних рекомендацій та конспектів уроків, формуючи індивідуальну програму розвитку дитини. Центральне місце у такій системі займає індивідуальний підхід до кожної дитини, її особливостей, талантів та потреб.

Адаптація та модифікація в інклюзивному навчанні – це ключові стратегії, що допомагають учням з особливими освітніми потребами (ООП) ефективно інтегруватися в навчальний процес. Важливо розрізняти ці два підходи:

Адаптація. Цей процес полягає в зміні методик навчання, способів подачі та демонстрації матеріалу, але без зміни самої освітньої програми. Дитина з ООП засвоює такий же обсяг знань, як і її однокласники. Адаптація

може включати зміну послідовності формування навичок, використання спеціальних методик, а також пристосування навчальних матеріалів до пізнавальних можливостей учня. Це може означати спрощення інструкцій, індивідуалізацію матеріалів чи додавання візуальних підказок.

Модифікація. У цьому випадку відбувається зміна або спрощення змісту освітньої програми. Це може включати скорочення матеріалу або використання спрощених версій завдань. Модифікація забезпечує можливість дитині з ООП продуктивно брати участь у навчальній діяльності, попри можливі відмінності в рівні засвоєння матеріалу порівняно з іншими учнями.

Важливо зазначити, що адаптація чи модифікація не включає практики, які ізолюють дитину з ООП або позбавляють її можливості активної участі в навчальному процесі [7]. Наприклад, відправлення дитини до ресурсного класу без необхідності, пропонування беззмістовних завдань, виконання завдань за дитину або виключення дитини з активної участі у святах та заняттях не вважаються адекватними формами адаптації чи модифікації.

Метою інклюзивного навчання є забезпечення рівних можливостей для всіх учнів, незалежно від їхніх особливих потреб, для розвитку їхніх здібностей і потенціалу в рамках загальної освітньої програми.

Висновки. Протягом останнього десятиліття інклюзивна освіта значно утвердилася в українському освітньому просторі. П'ять років тому кількість інклюзивних класів була вдсятеро менша, ніж сьогодні, що свідчить про динамічний розвиток інклюзивної освіти в Україні. Ця тенденція підкреслює важливість концепції толерантності, яка стала основою для створення умов, що дозволяють всім учасникам освітнього процесу активно взаємодіяти та сприяти якісному управлінню та плануванню освітньої діяльності.

Створення інклюзивного середовища в школах передбачає не лише наявність учнів, які потребують спеціальної підтримки, але й готовність інших учнів, викладачів, батьків та інших партнерів співпрацювати та підтримувати інтеграцію дітей з особливими освітніми потребами (ООП). Це включає підготовку педагогів та інших працівників до роботи в інклюзивному середовищі, а також активну участь батьків і спільноти у процесі освіти. Умови для створення інклюзивного середовища можна умовно поділити на педагогічні, психологічні та соціальні:

1. Соціальні умови зосереджуються на забезпеченні фізичного доступу до освітніх закладів та безперешкодного переміщення в них, що є критично важливим для дітей з ООП.

2. Психологічні умови передбачають створення толерантного та емоційно підтримувального освітнього середовища, яке мотивує та сприяє ефективній взаємодії всіх учасників освітнього процесу.

3. Педагогічні умови включають адаптацію навчальних програм, підручників, методик навчання до потреб дітей з ООП, використання

спеціальних навчальних матеріалів, а також надання додаткової підтримки через послуги асистента вчителя.

Успішна інтеграція дітей з ООП в загальноосвітній процес залежить від комплексного підходу до створення відповідних умов, що враховують як фізичні, так і психологічні аспекти навчання та соціалізації. Залучення всіх учасників освітнього процесу до створення інклюзивного середовища є ключем до реалізації потенціалу кожної дитини.

Література:

1. Бовкуш К. П. Модель формування готовності майбутнього вчителя початкової школи до взаємодії учнів в умовах інклюзивного навчання. *Пед. науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 6. С. 67–74.

2. Бойчук Ю. Д. Інклюзивна компетентність майбутнього вчителя основ здоров'я : монографія. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2015. 117 с.

3. Демченко І. І. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутнього вчителя початкових класів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти: автореф. дис. д. пед. наук: 13.00.04; 13.00.03. Умань, 2016. 46 с.

4. Єфімова, С. М. Як зробити школу інклюзивною? Досвід проектної діяльності : методичний посібник. Київ, ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2012. 152 с.

5. Кучерук О. Інклюзивна компетентність майбутнього вчителя основ здоров'я як результат його підготовки до професійної діяльності в умовах інклюзивного навчання. *Наук. зап. Кіровоград. держ. пед. ун-ту ім. Володимира Винниченка. Серія: Пед. науки*. 2013. Вип. 121 (1). С. 109–112.

6. Ленів З. П. Підготовка висококваліфікованих кадрів для забезпечення якісної освіти дітям з порушеннями психофізичного формування: інклюзивний аспект. *Рідна школа*. 2014. № 7. С. 16-17.

7. Міненко А. Психолого-педагогічні аспекти професійного самоформування майбутнього вчителя початкової школи в умовах впровадження інклюзивної освіти. *Педагогіка і психологія проф. освіти*. 2016. № 3. С. 69–79.

8. Gryshova I. Ju., Negodenko V. S., Shestakovska T. L. The methodological principles of determining the level of performance of the functions of consumerism. *Науковий вісник Полісся*. 2017. № 3 (11). Ч. 1. С. 62–67.

9. Koutsouris G., Stentiford L., Norwich B. A critical exploration of inclusion policies of elite UK universities. *British Educational Research Journal*. 2022. № 48 (1). P. 1-18. Available at: <https://doi.org/10.1002/berj.3799>

10. Cotan A., Aguirre A., Morgado B., Melero N. Methodological strategies of faculty members: moving toward inclusive pedagogy in higher education. *Sustainability*. 2021. № 13 (6). P. 1-13. Available at: <https://doi.org/10.3390/su13063031>

11. Nilholm C. Research about inclusive education in 2020. How can we improve our theories in order to change practice? *European Journal of Special Needs Education*. 2021. Vol. 36. № 3. P. 358-370. Available at: <https://doi.org/10.1080/08856257.2020.1754547>

References:

1. Bovkush K. P. (2015) Model formuvannia hotovnosti maibutnoho vchytelia pochatkovoї shkoly do vzaiemodii uchniv v umovakh inkliuzyvnoho navchannia [Model of formation of readiness of the future primary school teacher for interaction of pupils in the conditions of inclusive training]. *Ped. nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii – Ped. sciences: theory, history, innovative technologies*, 6, 67–74. [in Ukrainian]

2. Boichuk Yu. D. Inkliuzyvna kompetentnist maibutnoho vchytelia osnov zdorovia : monohrafiia [Inclusive competence of the future teacher of basics of health]. Kharkiv : KhNPU im. H. S. Skovorody, 2015. 117 s. [in Ukrainian]

3. Demchenko I. I. (2016) Teoretychni i metodychni zasady pidhotovky maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv do profesiinoi diialnosti v umovakh inkliuzyvnoi osvity [Theoretical and methodical principles of preparation of the future teacher of initial classes to professional activity in the conditions of inclusive education]: avtoref. dys. d. ped. nauk: 13.00.04; 13.00.03. Uman, 46. [in Ukrainian]

4. Yefimova, S. M. (2012). Yak zrobyty shkolu inkliuzyvnoiu? Dosvid proektnoi diialnosti : metodychni posibnyk [How to make a school inclusive? Experience of project activity: methodical guide.]. Kyiv, TOV « Vydavnychi dim «Pleiady», 152. [in Ukrainian]

5. Kucheruk O. (2013) Inkliuzyvna kompetentnist maibutnoho vchytelia osnov zdorovia yak rezultat yoho pidhotovky do profesiinoi diialnosti v umovakh inkliuzyvnoho navchannia [Inclusive competence of the future teacher of basics of health as a result of his preparation for professional activity in the conditions of inclusive education]. *Nauk. zap. Kirovohrad. derzh. ped. un-tu im. Volodymyra Vynnychenka. Seriya Ped. nauky – Kirovograd. state ped. un-tu them. Volodymyr Vynnychenko. Series: Ped. science*, 121 (1), 109–112. [in Ukrainian]

6. Leniv Z. P. (2014) Pidhotovka vysokokvalifikovanykh kadrov dlia zabezpechennia yakisnoi osvity ditiam z porushenniamy psykhofizychnoho rozvytku: inkliuzyvnyi aspekt [Training of highly qualified personnel to provide quality education for children with psychophysical disorders: an inclusive aspect]. *Ridna shkola – Native school*, 7, 16-17. [in Ukrainian]

7. Minenok A. (2016) Psykholoho-pedahohichni aspekty profesiinoho samorozvytku maibutnoho vchytelia pochatkovoї shkoly v umovakh vprovadzhennia inkliuzyvnoi osvity [Psychological and pedagogical aspects of professional self-formation of the future primary school teacher in the implementation of inclusive education]. *Pedahohika i psykhologhiia prof. osvity – Pedagogy and psychology prof. education*, 3, 69–79. [in Ukrainian]

8. Gryshova, I. Ju., Negodenko, V. S., Shestakovska, T. L. (2017). The methodological principles of determining the level of performance of the functions of consumerism. *Науковий вісник Полісся*, 3 (11): 1, 62–67. [in English].

9. Koutsouris, G., Stentiford, L., Norwich, B. A (2022). critical exploration of inclusion policies of elite UK universities. *British Educational Research Journal*, 48 (1), 1-18. Available at: <https://doi.org/10.1002/berj.3799> [in English].

10. Cotan, A., Aguirre, A., Morgado, B., Melero, N. (2021). Methodological strategies of faculty members: moving toward inclusive pedagogy in higher education. *Sustainability*, 13 (6), 1-13. Available at: <https://doi.org/10.3390/su13063031> [in English].

11. Nilholm, C. (2021). Research about inclusive education in 2020. How can we improve our theories in order to change practice? *European Journal of Special Needs Education*, 36, 3, 358-370. Available at: <https://doi.org/10.1080/08856257.2020.1754547> [in English].

УДК 152.32

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-782-791](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-782-791)

Засекін Артур Анатолійович кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та суспільно-гуманітарних наук, Заклад вищої освіти «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая», <https://orcid.org/0009-0008-3825-8548>

РОЗВИТОК ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНОСТІ СТУДЕНТІВ В КОНТЕКСТІ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТЕОРІЙ І КОНЦЕПЦІЙ

Анотація. Нові інформаційні технології стрімко проникають у всі сфери нашого життя. Їхнє впровадження в систему освіти, роботу й дозвілля є чинником формування в молодого покоління нових духовно-моральних основ, що спираються на віртуальну культуру. А цей вид культури ґрунтується на новому засобі комунікації. Фактично відбувається заміна культурно-інформаційного простору, де центральне місце належить не так людині як носієві інформації, як «візуальному образу», що заснований на екранно-комп'ютерному потоці зображень.

Метою статті є обґрунтування особливостей розвитку Інтернет-залежності студентів в контексті психологічних теорій і концепцій. Головним завданням дослідження є теоретичний аналіз проблеми Інтернет-залежності у психологічній літературі.

У статті зазначено, що до основних чинників виникнення Інтернет-залежності відносяться особливості віртуального середовища (набагато менша жорсткість бар'єрів і обмежень; значно вищий ступінь свободи; міфологічність; відсутність просторових обмежень; часова гнучкість; необмежена доступність контактів; можливість запису; анонімність; фізична не представленість; своєрідність протікання процесів міжособистісного сприймання в умовах відсутності невербальної інформації; нерегламентованість поведінки; зниження психологічного й соціального ризику в процесі спілкування). Не менш важливими чинниками є психологічні особливості користувачів (особливості емоційної сфери; наявність негативної комунікативної установки, соціальна фрустрованість, наявність депресії тощо).

Всесвітня мережа сьогодні більше нагадує чарівну казку, у якій «користувач» володіє надприродними можливостями, на відміну від реального життя. З постійним розвитком комп'ютерних технологій зростає як кількість людей, котрі постійно використовують комп'ютер в робочих цілях,

так і тих, які надмірно захоплюються комп'ютерними іграми і використовують Інтернет, так званих комп'ютерних адиктів.

Ключові слова: здобувачі освіти, Інтернет-залежність, кіберпростір, кіберсоціалізація, віртуальне спілкування.

Zasekin Artur Anatoliyovych Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology and Social and Humanities, Institute of Higher Education "International Scientific and Technical University named after Academician Yuriy Bugai", <https://orcid.org/0009-0008-3825-8548>

DEVELOPMENT OF INTERNET ADDICTION OF STUDENTS IN THE CONTEXT OF PSYCHOLOGICAL THEORIES AND CONCEPTS

Abstract. New information technologies are rapidly penetrating all spheres of our lives. Their implementation in the system of education, work and leisure is a factor in the formation of new spiritual and moral foundations based on virtual culture in the young generation. And this type of culture is based on a new means of communication. In fact, there is a replacement of the cultural and informational space, where the central place belongs not so much to the person as the carrier of information, but to the "visual image" based on the screen-computer flow of images.

The purpose of the article is to substantiate the peculiarities of the development of students' Internet addiction in the context of psychological theories and concepts. The main task of the research is the theoretical analysis of the problem of Internet addiction in the psychological literature.

The article states that the main factors in the emergence of Internet addiction include the features of the virtual environment (much less rigidity of barriers and restrictions; a much higher degree of freedom; mythology; lack of spatial restrictions; temporal flexibility; unlimited availability of contacts; possibility of recording; anonymity; physical non-representation; the peculiarity of interpersonal perception processes in the absence of non-verbal information; unregulated behavior; reduction of psychological and social risk in the process of communication). Equally important factors are the psychological features of users (features of the emotional sphere; the presence of a negative communicative attitude, social frustration, the presence of depression, etc.).

The World Wide Web today is more like a magical fairy tale in which the "user" has supernatural abilities, unlike real life. With the constant development of computer technologies, the number of people who constantly use a computer for work purposes and those who are excessively fond of computer games and use the Internet, the so-called computer addicts, is increasing.

Keywords: education seekers, Internet addiction, cyberspace, cyber socialization, virtual communication.

Постановка проблеми. Поширення Інтернет-залежності є актуальною проблемою сьогодення, оскільки цей вид адикції згубно впливає на особистість, спричиняє руйнування її соціальних зв'язків, стосунків в сім'ї, призводить до особистісних деформацій. Враховуючи вищесказане, дослідження особливостей Інтернет-залежності є актуальним завданням, що постає сьогодні перед психологами та представниками суміжних професій.

Сьогодні Інтернет стає для багатьох людей основним середовищем функціонування, що має власні специфічні особливості та закони, які певним чином впливають на особистість, змушуючи її пристосуватись до них та діяти у відповідності з ними. Виходячи з цього можна стверджувати, що Інтернет починає функціонувати як субкультура, оскільки володіє всіма необхідними складовими. Інтернет-середовище охоплює значну кількість людей, об'єднаних спільними інтересами, потребами та проблемами, що змушує особистість шукати інформацію, розуміння та підтримку саме в мережі. Інтернет займає все більше місця в житті людей та часто провокує розвиток залежності від нього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням вказаної проблеми займалися різні науковці. Так, низку праць присвячено аналізу специфіки побудови взаємодії у віртуальному просторі (Ю. Бабаєва, Л. Бабанін, О. Войскунський, А. Гольдберг, А. Жичкіна, О. Смилова, Дж. Сулер, Н. Чудова, Л. Юр'єва); аналізу мотивів, що спонукають особистість надавати перевагу перебуванню в інтернеті на противагу реальним стосункам (Л. Бабанін, А. Войскунський, О. Смилова); вивченню задоволеності особистості перебуванням в інтернеті (Є. Белінська, А. Жичкіна, В. Нестеров, Є. Нестерова); психологічним аспектам комунікативних процесів у мережі (А. Войскунський, А. Жичкіна, І. Шевченко) [1–5].

Метою статті є обґрунтування особливостей розвитку Інтернет-залежності студентів в контексті психологічних теорій і концепцій. *Головним завданням* дослідження є теоретичний аналіз проблеми Інтернет-залежності у психологічній літературі.

Виклад основного матеріалу. Обмін інформацією на будь-якому етапі розвитку суспільства відігравав величезну роль в процесі життєдіяльності особистості. Використання засобів комп'ютерної техніки у свою чергу викликало появу так званого віртуального простору, який, використовуючи найпоширеніший англomовний термін, можна назвати кіберпростором. Поняття «кіберпростір» є сполученням двох слів «кібер» та «простір». Уперше

цей термін було введено у вжиток письменником Вільямом Гібсоном (William Gibson) у 1982 р. у новелі «Зпалення Хром» [2, 4].

Кіберпростір характеризується основними ознаками: це інформаційний простір; він є комунікативним середовищем; утворюється за допомогою технічних систем. Таким чином, *кіберпростір* – це інформаційне середовище (простір), яке виникає (існує) за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем під час взаємодії людей між собою, взаємодії інформаційно-телекомунікаційних систем та управління людьми цими системами [1, 3]. Вітчизняний науковець О. Вакуленко виділила два аспекти впливу [2, 5]:

по-перше, Інтернет істотно сприяє засвоєнню студентами широкого спектру соціальних норм та формуванню у них ціннісних орієнтацій у сфері здоров'я, права, політики, економіки тощо;

по-друге, Інтернет фактично є своєрідною системою неформальної освіти та просвіти студентів.

Кіберсоціалізація – процес якісної зміни структури самосвідомості особистості і мотиваційної сфери індивіда, що відбувається під впливом і внаслідок використання людиною сучасних інформаційно-комунікативних і комп'ютерних технологій у контексті життєдіяльності [3, 4].

Разом з тим, С. Бондаренко [6, с. 263] вказує на відносну некоректність терміна «кіберпростір» стосовно Інтернету, враховуючи, що префікс «кібер» походить від грецького слова «kybernetes» – керманич, кермовий. Тому пізніше були запропоновані нові терміни, що описують новий простір – «віртуальний простір» і «віртуальна реальність» [2, 4].

Віртуальна реальність, на думку соціолога О. Немеш М., надає нові можливості й небезпеки для сучасної культури, які несе із собою комп'ютерна цивілізація. Вона виявляє на індивідів, що перебувають у ній, реальний за своїми наслідками вплив [2, 5].

Перше знайомство особистості із соціальною реальністю Інтернет здійснюється в процесі первинної соціалізації, який починається з моменту одержання користувачем інформації про феномен кіберпростору [1, 2].

Бондаренко С. розглядає суб'єкта соціалізації як користувача виділяючи в первинній соціалізації користувача два етапи: архетипічний і інструментально-когнітивний. В *архетипічному етапі* первинної соціалізації суб'єктивна реальність кіберпростору формується в індивіда на основі культурних артефактів: знайомства з публікаціями мас-медіа, рекламними оголошеннями, кінофільмами, книгами, розповідями інших акторів [1, с. 37]. У процесі *інструментально-когнітивного етапу* соціалізації особистість засвоює конкретні рольові орієнтації; пізнає нормативні моделі соціальних взаємодій; відчуває на собі дію механізмів соціального контролю [1, 3].

Наявність інших етапів кіберсоціалізації припускає А.Чистяков. Це власне інструментальна й соціальна фази в процесі віртуальної соціалізації [2, 4]. Доінструментальної ставиться оволодіння «електронною» грамотністю, а до соціальної – освоєння соціальних норм, цінностей і рольових вимог.

Варто зазначити, що процес і результат освоєння особистістю всього обсягу соціально значимої інформації, що включає в себе певну систему знань, норм і цінностей, що дозволяють функціонувати в якості повноправного члена суспільства, також називається соціалізацією [1, 4]. Отже, стає очевидним, що процес кіберсоціалізації є новим видом соціалізації, який обумовлений появою віртуального простору.

Враховуючи вище описане, розглянемо погляди різних науковців щодо особливостей Інтернет-залежності, оскільки між ними є суттєві відмінності. Так, Т. Вакуліч вважає, що Інтернет-адикція зумовлює появу когнітивних, емоційних та фізіологічних порушень, які виявляються у поведінці, вказуючи на те, що в індивіда відсутній контроль над застосуванням Інтернету, він не в змозі припинити цей процес, продовжує значний час знаходитись у віртуально-інформаційному середовищі, незважаючи на негативні наслідки [2, 3].

Х. Турецька пропонує модель Інтернет-залежності, яка включає декілька рівнів. Рівень базових передумов включає особливості соціальної ситуації та віртуального середовища, що сприяють виникненню залежності. Рівень необхідних умов охоплює такі психологічні особливості Інтернет-адиктів, як інтровертованість, шизоїдна акцентуація, соціальна фрустрованість, несміливість у соціальних контактах, агресивність, високий рівень абстрактного мислення, індивідуалізм, готовність задовольнятися опосередкованими контактами з іншими, нонконформізм. Рівень достатньої умови характеризується дисфункціональними установками щодо інтернету [1, 2].

В. Посохова стверджує, що людину приваблюють такі особливості Інтернет-середовища, як анонімність, редукованість, опосередкована активність. Особистості надається можливість самостійно обирати кількість співрозмовників, що сприяє так званому приватному спілкуванню, де люди взаємодіють один на один, або обирається спілкування в чаті, що дає змогу людині здійснювати контакти з необмеженою кількістю користувачів. Крім того, у процесі Інтернет-спілкування суб'єкт має можливість визначати для себе стиль поведінки, обирати нове ім'я, змінювати професію і вік тощо. При цьому найчастіше користувачі віддають перевагу вражаючому, драматичному, домінантному та відкритому стилям поведінки в мережі [1, 4].

При дослідженні особливостей формування Інтернет-залежності особлива роль надається аналізу специфіки комунікативного Інтернет-

середовища, яке є привабливим свої унікальними особливостями: широкими комунікативними можливостями; відсутністю впливу просторової та часової складових (співрозмовники можуть знаходитися на великій відстані один від одного, а збереження в базах даних дозволяє підтримувати спілкування незалежно від часових меж); можливістю взаємодії в аудіо, відео і текстовому форматах; альтернативою реальності (реалізація у віртуальному світі потреб, включаючи ті, які з ряду причин в реальному житті реалізувати неможливо) [3, 4].

Як зазначає В. Лабунська, при віртуальному спілкуванні, в більшості випадків, відсутня невербальна взаємодія, яка включає: просторову підсистему (міжособистісний простір), погляд, оптико-кінетичну підсистему (зовнішній вигляд співрозмовника, міміка, пантоміміка), паралінгвістичну підсистему (вокальнідані: діапазон, тональність, тембр голосу), екстралінгвістичну (немовну) підсистему (темп мови, паузи, сміх та ін.) [5, с. 29].

Виділяють ряд особливостей Інтернет-спілкування [1, 3]:

- ✚ анонімність, яка може призвести до безкарності, розкутості, і безвідповідальності поведінки учасників спілкування;
- ✚ відсутність невербальної інформації, установка на бажані риси партнера; добровільність контактів;
- ✚ стійке прагнення до емоційного наповнення тексту, що виражається у створенні спеціальних знаків для позначення емоцій;
- ✚ прагнення до нетипової, ненормативної поведінки, коли користувач презентує себе по-іншому, ніж у реальному житті, програє не реалізовані в діяльності поза мережею ролі, сценарії, і, не знаючи співрозмовника, створює його образ, відмінний від реального;
- ✚ більша, ніж у реальному світі, залежність від співрозмовника у спілкуванні, наслідком чого є порушення безпосереднього живого спілкування;
- ✚ відсутність єдності простору і часу, тобто Інтернет дає можливість бути одночасно у різних місцях, а також спілкуватися з людьми з інших годинних поясів;
- ✚ характер спілкування майже завжди письмовий.

Віртуальне спілкування, на відміну від спілкування в реальному житті, має такі особливості як показано в таблиці 1.

Таблиця 1

Переваги та недоліки віртуального спілкування в контексті психологічних теорій і концепцій

Переваги	Текстове форматування	Недоліки
1	2	3
Безпечність	Написаний текст, на відміну від вираженого вербально, сприймається більш серйозніше тому, що при живій розмові втрачаються деякі факти, які в текстовому форматі добре помітні	Відсутність візуальної складової розширює поле для фантазій, неможливість бачити партнера створює інтригу й дозволяє вибудовувати свій бажаний образ партнера (що, ймовірно, призведе до розчарування при зустрічі з ним у реальному житті)
Анонімність	Детабування питань сексу (в Інтернет-спілкуванні легше перебороти заборони в обговоренні сексуальних тем, ніж навіть при анонімній телефонній розмові), що створює атмосферу довірливості й інтимності між віртуальними партнерами	Застосування прийому особистісних інтерпретацій (тобто висловлення припущень про особисті якості партнера або особливості його зовнішності) може призводити (у випадку небажання другої сторони переривати відносини через невідповідність вимогам або ідеалам партнера) до свідомого перекручування дійсних фактів або відвертої неправди
Наявність мультимедійних можливостей, що надають Інтернет-технології (можна послати співрозмовнику «живу» листівку, файл в аудіо- чи відеоформаті тощо)	Думки, почуття й емоції учасників представлені в письмовій формі, у зв'язку із чим сприйняття написаного тексту підсилюється	Можливість для більш точного, лаконічного формулювання переданої інформації завдяки тимчасовим особливостям віртуального простору, може створювати ілюзорні уявлення про достоїнства партнера
Швидкість передачі інформації	Можливість багаторазово перечитати й заново переосмислити написане (у результаті чого текст, в очах співрозмовників може набувати нового, більш глибокого змісту)	Відчуття винятковості, що створює ілюзію персональної спрямованості емоцій і почуттів партнера лише на співрозмовника
Можливість в будь-який момент перервати листування		Нарощування обсягу листа створює в партнера враження про зацікавленість другої сторони, в результаті чого людина сама починає збільшувати обсяг написаного й сильніше захоплюється тим, що відбувається

М. Дрепа серед критеріїв Інтернет-залежності виділяє наступні: складність контролю часу, що проводиться в Інтернеті, лабільність настрою

при його використанні, включення в різні види діяльності в Інтернеті, зневажання діяльністю поза мережею [3, 4].

Х. Ціммерль і Б. Панош пропонують своє бачення критеріїв, згідно з якими можна ідентифікувати патологічну схильність до користування інтернетом: часте непереборне бажання вийти в Інтернет; відсутність контролю (тривале бажання перебувати в мережі) внаслідок чого виникає почуття провини; соціально-небезпечна ексцентрична поведінка в колі найближчого оточення (друзі, колеги, сім'я); слабка працездатність; приховування / недооцінка звички до Інтернету; психічна дратівливість, що виникає у разі відсутності доступу до Інтернету, що викликано певними перешкодами (може виявлятися у формі нервозності, підвищеній збудливості й депресії); численні невдалі спроби перебороти захоплення Інтернетом [1, 5].

У науковій літературі, присвяченій проблемам комп'ютерної залежності, серед головних ознак, що свідчать про її початок, наводять такі [2, 4]:

- ✚ небажання закінчити роботу або гру на комп'ютері;
- ✚ роздратування, прояв агресивності через вимушене відволікання;
- ✚ нездатність або небажання спланувати заздалегідь кінець роботи або гри на комп'ютері;
- ✚ надмірні стосовно статків сім'ї грошові витрати на постійне оновлення програмного забезпечення та пристроїв комп'ютера, всілякі добування грошей (навіть крадіжки) для купівлі нових ігор або відвідування ігрових залів;
- ✚ забування про домашні справи, навчання, домовленості, зустрічі упродовж роботи або гри на комп'ютері;
- ✚ нехтування власним здоров'ям, гігієною і сном на користь взаємодії з комп'ютером;
- ✚ готовність задовольнятися нерегулярним, випадковим харчуванням, не залишаючи комп'ютера;
- ✚ відчуття емоційного піднесення під час роботи або гри на комп'ютері; обговорення комп'ютерної тематики з усіма, хто хоча б трохи знається на цьому.

Таким чином, діагностичні критерії розладу в цілому відповідають критеріям для нехімічних залежностей: використання комп'ютера викликає дистрес, шкідливо впливає на фізичний, психологічний, міжособистісний, сімейний, економічний або соціальний статус.

М. Орзак виділила психологічні та фізіологічні симптоми, характерні для Інтернет-залежності. До *психологічних* вона віднесла хороше самопочуття або ейфорію за комп'ютером, неможливість зупинитися, збільшення кількості часу, проведеного за комп'ютером, занедбання родинних та дружніх обов'язків,

відчуття порожнечі, депресії, роздратування поза комп'ютером, приховування правди від роботодавців або членів сім'ї про свою діяльність за комп'ютером, проблеми з роботою чи навчанням. До *фізіологічних* – синдром карпального каналу (тунельне ураження нервових стовбурів руки, пов'язане з тривалою перенапруженою м'язів), сухість в очах, головні болі за типом мігрені, болі в спині, нерегулярне харчування, пропуск прийомів їжі, занедбання особистої гігієни, розлади сну, зміна режиму сну тощо [1, 5].

Висновки. Таким чином, формування Інтернет-залежності – це стадійний процес, що починається тоді, коли людина починає отримувати більше позитивних емоцій від перебування в мережі, ніж від спілкування з оточуючими людьми та звичної діяльності. Прагнення відчути приємні переживання спонукає людину все більше часу проводити в Інтернеті, що стає невід'ємною частиною життя людини і поступово витісняє всі інші види діяльності, що призводить до виникнення залежності. Бажання перебувати в Інтернеті починає носити нав'язливий характер, він стає осередком життя людини, котра забуває про свої обов'язки, не слідкує за здоров'ям, не підтримує соціальні контакти, які відходять на задній план. Людина приділяє перебуванню в Інтернеті все більше і більше часу, що призводить до виснаження, хронічної втоми, емоційної нестабільності та дратівливості. Часто на цьому етапі з'являється бажання обмежити час, що витрачається на Інтернет, однак, зазвичай, особистість не здатна це зробити, що супроводжується почуттям провини. Перебування в Інтернеті використовується вже не для того, щоб отримати позитивні емоції, а щоб позбавитися від негативних. Поглиблення Інтернет-залежності призводить до особистісних деформацій, руйнування соціальних контактів, проблем на роботі тощо.

Інтернет-залежність сприяє негативному перетворенню особистості студента, адже саме порушення емоційно-вольової сфери на цьому віковому етапі, спричиняє кардинальні зміни у формуванні його особистості.

Література:

1. Bai Y.-M., Lin Ch.-Ch, Chen J.-J. Internet addiction disorder серед клієнтів з віртуальної клініки. *Psychiatric Services*. 2001. V. 52(10). P. 1397.
2. Кириченко Є.А., Ярута А. Г. Особливості інтернет-комунікації, як нової форми соціалізації в сучасному суспільстві. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/24615/1/Kyrychenko.pdf>.
3. Немеш О. М. Вплив спілкування в соціальних мережах на розвиток особистості підлітка. *Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць К-ПНУ ім. І. Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. 2014. Вип. 26. С.449-450.
4. Посохова В. Особливості життєвого планування Інтернет-залежної молоді. *Психологічні перспективи*. 2004. Вип.6. С.150–157.
5. Штонь І. Кіберзалежність – хвороба епохи інформаційних технологій [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ns-plus.com.ua/2017/03/29/kiber-zalezhnist-hvoroba-epochy-infor/>.

References:

1. Bai, Y.-M., Lin, Ch.-Ch, Chen, J.-J. (2001). Internet addiction disorder серед клієнтів з віртуальної клініки. *Psychiatric Services*, 52(10), 1397 [in USA].
2. Kyrychenko, Ye.A., Yaruta, A. H. Osoblyvosti internet-komunikatsii, yak novoi formy sotsializatsii v suchasnomu supilstvi [Peculiarities of Internet communication as a new form of socialization in modern society]. Retrieved from : <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/24615/1/Kyrychenko.pdf>. [in Ukrainian].
3. Nemes, O. M. (2014). Vplyv spilkuvannia v sotsialnykh merezhakh na rozvytok osobystosti pidlitka. *Problemy suchasnoi psykholohii: zb. nauk. prats K-PNU im. I. Ohienka, Instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy*, 26, 449-450 [in Ukrainian].
4. Posokhova, V. (2004). Osoblyvosti zhyttievoho planuvannia Internet-zaleznoi molodi. *Psykholohichni perspektyvy*, 6, 150–157 [in Ukrainian].
5. Shton I. Kiberzaleznist – khvoroba epokhy informatsiinykh tekhnolohii [Cyber addiction is a disease of the age of information technologies]. Retrieved from : http://archive.nbu.gov.ua/Portal/soc_gum/Dtr_du/2011_3/files/DU311_07.pdf [in Ukrainian].

УДК 159.9.316.6

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-792-805](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-792-805)

Інжиєвська Леся Анатоліївна кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки, психології та менеджменту, Білоцерківський інститут неперервної професійної освіти, відокремлений структурний підрозділ державного закладу вищої освіти «Університет менеджменту освіти» НАПН України, вул. Леваневського, 52/4, м. Біла Церква, 09108, <https://orcid.org/0000-0002-2058-1485>

Павленко Микола Сергійович аспірант, кафедра психології та особистісного розвитку, ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України, вул. Січових стрільців, 52-А, м. Київ, 04053, <https://orcid.org/0009-0004-3338-0393>

ФЕНОМЕН РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ДО ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Анотація. Емоційне вигорання – це стан фізичного, емоційного та психологічного виснаження, який виникає внаслідок тривалого впливу стресу на роботі. Медичні працівники є однією з груп професіоналів, які найбільше схильні до емоційного вигорання. Це пов'язано з особливостями їхньої роботи, яка передбачає постійний контакт з людьми, які потребують допомоги, а також з високим рівнем відповідальності та стресу.

Резильєнтність до емоційного вигорання – це здатність медичних працівників протистояти стресу та уникати емоційного вигорання. Резильєнтність до емоційного вигорання може бути обумовлена як індивідуальними, так і зовнішніми факторами. До індивідуальних факторів резильєнтності відносяться:

- особистісні якості, такі як оптимізм, екстраверсія, емпатія, самоконтроль, стресостійкість;
- вміння ефективно справлятися зі стресом;
- достатня кількість ресурсів для підтримки здоров'я та самопочуття.

До зовнішніх факторів резильєнтності відносяться:

- підтримка з боку колег, керівників та членів сім'ї;
- сприятливі умови праці;
- можливість професійного розвитку.

Вивчення феномену резильєнтності до емоційного вигорання медичних працівників може допомогти розробити ефективні заходи щодо профілактики

та подолання емоційного вигорання в цій групі професіоналів. Резильєнтність до емоційного вигорання – здатність людини протистояти стресу та своєчасно відновлюватися після нього. Це важлива характеристика для всіх, але особливо для людей, які працюють у галузях, де є високий ризик емоційного вигорання.

Резильєнтність до емоційного вигорання – це важливий ресурс, який може допомогти вам залишатися здоровими та продуктивними під час стресу. Розвиваючи здорові способи coping зі стресом, встановлюючи чіткі межі та підтримуючи соціальну підтримку, ви можете підвищити свою резильєнтність і зменшити ризик емоційного вигорання.

У процесі дослідження автор дійшов висновків, що емоційне вигорання є серйозною проблемою для медичних працівників. А сам феномен резильєнтності до емоційного вигорання медичних працівників – важливе завдання, яке може допомогти розробити ефективні заходи щодо профілактики та подолання емоційного вигорання в цій групі професіоналів.

Ключові слова: емоційне вигорання, резильєнтність, медичні працівники, фактори резильєнтності, заходи щодо підвищення резильєнтності, резильєнтність.

Inzhyievska Lesia Anatolyivna Ph.D. (Psychology), Assistant Professor at the Department of Psychology and Personal, Bila Tserkva Institute of Continuous Professional Education «University of Educational Management» National Academy of Educational Sciences Of Ukraine, 52/4, Levanevsky St., Bila Tserkva, 09108, <https://orcid.org/0000-0002-2058-1485>

Pavlenko Mykola Serhiyovych Postgraduate, Department of Psychology and Personal Development, DZVO "University of Education Management" National Academy of Educational Sciences of Ukraine, 52 A, Sichovykh Striltsiv St., Kyiv, 04053, <https://orcid.org/0009-0004-3338-0393>

PHENOMENON OF RESILIENCE TO EMOTIONAL BURNOUT OF MEDICAL WORKERS

Abstract. Emotional burnout is a state of physical, emotional and psychological exhaustion that occurs as a result of prolonged exposure to stress at work. Medical professionals are one of the groups of professionals most prone to emotional burnout. This is due to the specifics of their work, which involves constant contact with people who need help, as well as a high level of responsibility and stress.

Resilience to emotional burnout is the ability of healthcare workers to withstand stress and avoid emotional burnout. Resilience to emotional burnout can

be caused by both individual and external factors. Individual resilience factors include:

- personal qualities, such as optimism, extroversion, empathy, self-control, stress resistance;
- the ability to effectively cope with stress;
- sufficient resources to support health and well-being.

The external factors of resilience include:

- support from colleagues, managers and family members;
- favorable working conditions;
- the possibility of professional development.

Studying the phenomenon of resilience to emotional burnout of medical professionals can help to develop effective measures to prevent and overcome emotional burnout in this group of professionals. Resilience to emotional burnout is a person's ability to withstand stress and recover from it in a timely manner. This is an important characteristic for everyone, but especially for people who work in industries where there is a high risk of emotional burnout.

Resilience to emotional burnout is an important resource that can help you stay healthy and productive during times of stress. By developing healthy ways of coping with stress, setting clear boundaries, and maintaining social support, you can increase your resilience and reduce the risk of emotional burnout.

During the research, the author came to the conclusion that emotional burnout is a serious problem for medical workers. And the very phenomenon of resilience to emotional burnout of medical workers is an important task that can help to develop effective measures to prevent and overcome emotional burnout in this group of professionals.

Keywords: emotional burnout, resilience, medical workers, resilience factors, measures to increase resilience, resilience.

Постановка проблеми. Емоційне вигорання – стан фізичного, емоційного та психологічного виснаження, який виникає внаслідок тривалого впливу стресу на роботі. Медичні працівники є однією із груп професіоналів, які найбільше схильні до емоційного вигорання. Це пов'язано з особливостями їхньої роботи, яка передбачає постійний контакт з людьми, високим рівнем відповідальності та стресу. Емоційне вигорання може призвести до серйозних наслідків, зокрема зниження продуктивності праці, погіршення якості роботи, а також фізичних та психічних захворювань. Крім того, емоційне вигорання може негативно позначитися на відносинах з колегами, пацієнтами та членами сім'ї. Резильєнтність – здатність людини долати труднощі та адаптуватися до змін. Однак, резильєнтність до емоційного вигорання може бути обумовлена як індивідуальними, так і зовнішніми особливостями.

Вивчення феномену резильєнтності до емоційного вигорання медичних працівників – важливе завдання, оскільки це може допомогти розробити ефективні заходи щодо профілактики та подолання емоційного вигорання в цій групі професіоналів. Дослідження резильєнтності до емоційного вигорання медичних працівників може бути спрямоване на вивчення таких питань:

- оцінку рівня резильєнтності до емоційного вигорання у медичних працівників;
- визначення факторів, що впливають на резильєнтність до емоційного вигорання;
- розробку заходів щодо підвищення резильєнтності до емоційного вигорання медичних працівників.

Резильєнтність до емоційного вигорання – здатність медичних працівників протистояти стресу та емоційному виснаженню. Резильєнтність до емоційного вигорання – фактор, який сприяє збереженню здоров'я та професійній продуктивності медичних працівників. Саме тому дослідження феномену резильєнтності до емоційного вигорання медичних працівників важливе для збереження психічного здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика синдрому емоційного вигорання неодноразово досліджувалася у роботах українських та зарубіжних вчених. Велика частина досліджень присвячена змісту та структурі феномену, зокрема С. Максименка, Е. Махер, М. Смульсон, Т. Форманюк, В. Бойко, Н. Водоп'янова, О. Старченкова та багато інших. Емоційне вигорання вивчали й працівники медичних закладів Г. Каплан, Г. Робертс та інші. Попри високий інтерес з боку багатьох науковців, багато питань досі залишаються не дослідженими.

Мета статті – дослідити феномен резильєнтності до емоційного вигорання медичних працівників. На основі наукової літератури, теоретичних та практичних аспектів виявити фактори, включаючи особистісні характеристики, професійні навички та соціальну підтримку, які сприяють резистентності. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання:

- вивчити теоретичні основи феномену резильєнтності до емоційного вигорання;
- провести аналіз наукової літератури з даної проблематики;
- визначити фактори, які сприяють резильєнтності до емоційного вигорання медичних працівників.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Вигорання – одне з найпоширеніших професійних захворювань 21 століття. Йому піддаються не лише працівиті

люди, випадки вигорання можна зустріти в різних професіях і галузях, а також серед працівників, які щоденно займаються охороною здоров'я. Працівники медичних закладів, які мають постійний контакт з клієнтами, пацієнтами чи іншими працівниками, більш сприйнятливі до стресу, який є основною причиною професійного вигорання.

Синдром професійного вигорання – стан емоційного, психічного та фізичного виснаження, спричинений тривалим стресом, спричиненим виконанням професійних обов'язків. Це впливає на людину, яка відчуває це, а також на її колег, організацію та приватне життя працівника.

У 2019 році вигорання було визнано ВООЗ офіційним медичним діагнозом і включено до Класифікації хвороб і проблем зі здоров'ям. З січня 2022 року лікарі різних країн можуть діагностувати професійне вигорання у співробітників, але варто пам'ятати, що професійне вигорання – це не хвороба, а стан значного виснаження. Симптоми, пов'язані з цим, не є одноразовою подією, а процесом, під час якого повсякденний стрес і тривога поступово погіршують психічне та фізичне здоров'я людини [1].

Термін «синдром емоційного вигорання» (burn-out) вперше з'явився у 1974 році в статті американського психіатра Герберта Фрейденбергера, який описав його як стан емоційного, фізичного та психологічного виснаження, який виникає внаслідок тривалого впливу стресу на роботі. Психіатр описував його як «порадку, виснаження або зношення, що відбувається з людиною внаслідок різко завищених вимог до власних ресурсів і сил» [2]. Фрейденбергер спочатку використовував цей термін для опису стану працівників психіатричної сфери, які постійно стикалися з травмами та стражданнями своїх пацієнтів. Однак пізніше Фрейденбергер виділив три основних симптоми синдрому емоційного вигорання:

- емоційне виснаження: відчуття втоми, виснаження та відсутності сил;
- дегуманізація: відчуття байдужості, цинізму та розчарування у роботі;
- неефективність: зниження продуктивності праці та якості роботи.

У 1977 році на конференції Американської психологічної асоціації Фрейденбергер представив свою теорію синдрому емоційного вигорання, яка отримала широке визнання серед психологів. Завдяки Фрейденбергеру термін «синдром емоційного вигорання» став широко використовуватися для опису стану працівників, які відчувають тривалий стрес на роботі. Інший родоначальник ідеї емоційного вигорання – соціальний психолог С. Maslach, яка у 1984 році описала в цьому феномені симптоми емоційного виснаження, деперсоналізації та зниження загальної працездатності [3].

Масові експериментальні дослідження феномену вигорання розпочалися у 80-х роках 20 ст. коли з'явилася у 1980 році шкала «Staff Burnout Scale for Health Professionals» та у 1982 році опитувальника «Maslach Burnout Inventory»[8]. МВІ складається з 22 пунктів, які оцінюють три основні симптоми вигорання:

- емоційне виснаження: відчуття втоми, виснаження та відсутності сил;
- дегуманізація: відчуття байдужості, цинізму та розчарування у роботі; ефективність: зниження продуктивності праці та якості роботи.

МВІ був адаптований для використання в різних країнах світу та застосований у численних дослідженнях, які підтвердили його надійність та валідність. Ці та інші дослідження, проведені у 80-х роках, сприяли популяризації феномену вигорання та розвитку досліджень у цій галузі [9].

У Міжнародній класифікації хвороб (МКХ-11), яка була прийнята Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) у 2019 році, емоційне вигорання визначається як «синдром, який є результатом хронічного стресу на робочому місці, який не був успішно подоланий» [8].

Діяльність медичних працівників, які належать до системи професій «людина-людина», відрізняється тим, що в них присутня велика кількість ситуацій з високою емоційною насиченістю, високим рівнем стресу і складністю міжособистісного спілкування.

Це пов'язано з тим, що медичні працівники постійно контактують з людьми, які потребують допомоги, часто в важких життєвих обставинах. Вони повинні бути готові до емоційних навантажень, таких як горе, біль, страх і страждання. Крім того, вони повинні ефективно взаємодіяти з пацієнтами, їхніми родичами та іншими медичними працівниками.

Ці фактори підвищують ризик виникнення емоційного вигорання у медичних працівників. Емоційне вигорання – це стан, який характеризується трьома основними симптомами:

- емоційне виснаження (відчуття втоми, виснаження та відсутності сил);
- дегуманізація (відчуття байдужості, цинізму та розчарування у роботі);
- неефективність (зниження продуктивності праці та якості роботи).

Дослідження вітчизняних науковців за останнє десятиліття демонструють значну поширеність синдрому емоційного вигорання у медичних працівників. Так, за даними дослідження, проведеного у 2022 році серед медичних працівників України, частота поширеності вигорання становила 55,4%.

Емоційне вигорання може призвести до серйозних наслідків для здоров'я та життя медичних працівників, зокрема:

- фізичні захворювання: серцево-судинні захворювання, порушення сну, головні болі, проблеми шлунково-кишкового тракту;
- психічні захворювання: тривога, депресія, посттравматичний стресовий розлад;
- зниження продуктивності праці та якості роботи (І. Гурєєва, В. Євдокимов, Н. Козина, Є. Лозинська, Г. Макарова, М. Скугаревська та інші) [5].

Синдром починає формуватися вже у студентів-медиків старших курсів. Це пов'язано з тим, що студенти-медики старших курсів вже мають достатньо знань та навичок для того, щоб виконувати професійні обов'язки. Вони починають контактувати з пацієнтами, часто в важких життєвих обставинах. Крім того, вони відчувають тиск з боку викладачів та керівництва, необхідність досягати високих результатів у навчанні [8].

Фактори навколишнього середовища включають насамперед ті, що пов'язані з вимогами до роботи. Це: надмірні вимоги та надмірна відповідальність, психофізичне навантаження (стресори), неправильний стиль управління установою та кадровим потенціалом, відсутність конкретних цілей та надмірна конкуренція та конфлікти, які порушують міжособистісні стосунки між працівниками. Аналізуючи робоче середовище та індивідуальні рівні участі, можна визначити інші детермінанти. Однак цікаво, що багато людей, які працюють у несприятливих умовах, не відчувають симптомів синдрому вигорання. Це пояснюється тим, що внутрішні фактори, присутні в організації, відіграють однаково важливу роль. Вони пов'язані з виконуваною роллю, системою особистих цінностей, міжособистісними стосунками та, перш за все, рисами та структурою особистості. Існує цілий ряд факторів – у цьому випадку особистісні риси та змінні – які наражають людей на ризик вигорання.

До особистісних характеристик, які сприяють синдрому вигорання, відносяться: низький рівень психічної стійкості (витривалості), низька самооцінка, внутрішня суперечливість, емоційна нестабільність, лякливність, імпульсивність, гіперчутливість, сором'язливість, пасивність, а також відсутність навичок подолання стресу та відсутність позитивного тренування у витримці фрустрації, що найчастіше спостерігаємо у «жертв» виховання без стресу. Слід підкреслити, що у групі високого ризику вигорання також знаходяться трудоголіки та люди з «синдромом месії».

З метою детальнішого аналізу цього процесу нами проведено пілотне дослідження резильєнтності емоційного вигорання серед працівників мережі стоматологічних клінік Astra Dent м.Київ.

Емпатія та співпереживання – важливі особистісні якості для медичних працівників, оскільки вони дозволяють їм краще розуміти та допомагати пацієнтам. Однак, якщо медичний працівник схильний сприймати та переживати проблеми пацієнтів як особисті, це може призвести до емоційного вигорання [8].

Маслах визначив вигорання як «відстрочену реакцію на хронічний стрес», яка проходить у 3 стадії:

- емоційне виснаження – втома, зневіра, песимізм, постійна напруга, низька продуктивність на роботі, перепади настрою, дратівливість, соматичні проблеми (нестача енергії, головні болі, безсоння, проблеми зі шлунком, зниження імунітету);
- деперсоналізація – ізоляція від колег і начальства, цинізм, почуття злості, байдужість до інших людей в цілому;
- знижена оцінка власних досягнень – втрата впевненості в собі, незадоволеність досягненнями, сумніви у своїх компетенціях, відчуття нерозуміння, конфліктність, численні пропуски, стійкі зміни рис особистості, погіршення якості життя.

Вкрай важлива специфічна чутливість до проблеми. Сміливе заперечення труднощів і надмірний оптимізм у зобов'язаннях піддали багатьох людей своєрідному «випробуванню вогнем». Також варто ознайомитися з деякими методами чи пропозиціями, які допоможуть запобігти вигоранню. Почнемо з інституційних питань. Будь-яке вдосконалення організації та її структур, створення належних міжособистісних стосунків, інтеграція в широкому розумінні, покращення комунікації та всі дії, спрямовані на розширення можливостей співробітників, усувають привид вигорання. Важливу роль відіграє клімат, в якому виконується робота. Тому не варто шкодувати зусиль для об'єднання команд і створення груп, які надають підтримку, допомогу та професійні поради.

Важливо, що ці етапи не повинні відбуватися один за одним. Вони можуть взаємопроникати, а може початися з одного з них. Співробітники, які постраждали від професійного вигорання, – це люди, які люблять свою роботу. Вони захоплені роботою, і це головна мета їхнього життя. Ці люди часом ставляться до своєї роботи чи компанії майже як до своєї дитини. Вона так само важлива для них, як член сім'ї.

Немає сумніву, як уже було сказано, що стрес є основною причиною вигорання. Однак стрес – фактор широкого розуміння, який нагадує великий мішок, у якому можна знайти: навантаження, неналежну організацію роботи – внаслідок некомпетентності начальства та погано організованих процесів; відсутність контролю за виконанням завдань, нереалістичні очікування щодо

власної ефективності (виконання так званої мавпячої роботи); перфекціонізм (часто плутають з професіоналізмом); неприємна атмосфера; відсутність підтримки з боку колег; нечіткі правила, відчуття несправедливості (нерівна оплата, нерівне ставлення); оплата праці не відповідає виконуваним завданням; незадовільні відносини (відсутність поваги, атомізація команди); брак часу на відпочинок і особисте життя (відсутність можливості підтримувати так званий баланс робочого життя, відсутність часу для відпочинку після роботи та під час роботи, перерви в роботі, відхід з роботи після закінчення робочого часу).

Дослідження, проведені за допомогою методики Бойка, показали, що емоційне вигорання є поширеною проблемою серед медичних працівників. Так, за даними дослідження, проведеного у 2022 році серед медичних працівників України, частота поширеності вигорання становила 55,4%. На рівні організації це може включати:

- забезпечення сприятливих умов праці: нормовані робочі години, достатня кількість відпочинку та відпусток, адекватна матеріальна винагорода;
- розвиток ефективних систем управління стресом: програми стресостійкості, техніки релаксації;
- програми підтримки працівників: програми психічного здоров'я та професійного розвитку.

На рівні індивідуального працівника це може включати:

- вміння ефективно справлятися зі стресом: техніки релаксації, медитація, фізичні вправи;
- достатня кількість відпочинку та відновлення;
- забезпечення підтримки з боку колег, друзів та сім'ї.

Першими симптомами синдрому професійного вигорання можуть бути легка втома, періодичні проблеми із засипанням і періодичне небажання йти на роботу. Наступна фаза вигорання супроводжується виснаженням, перепадами настрою, зниженням працездатності та концентрації, депресією та тривогою, а також проблемами у стосунках та низькою самооцінкою [9].

Перші симптоми можуть бути незначними, але поступово вони стають більш серйозними. Вони можуть бути як психічними, так і фізичними. Вигорання зазвичай складається з чотирьох стадій:

Етап 1:

Легке невдоволення: людина ще не до кінця усвідомлює, що щось не так, але нас трохи дратує перевантаження роботою.

Етап 2:

Неусвідомлене ігнорування проблеми – думки та емоції стають все більш неприємними, невдоволення також може проявлятися в перенесенні поганого настрою на інших. Підсвідомо людина пручається симптомам.

Етап 3:

Свідоме оніміння – починають з'являтися симптоми вигорання, такі як виснаження, стрес і тривога. Людина свідомо намагається заглушити ці неприємні стани, але це не вирішує проблему.

Етап 4:

Травма – синдром вигорання стає хронічним, можуть виникати панічні атаки, повне фізичне та психічне виснаження.

Ідеальним рішенням є бажання впоратися з синдромом вигорання на першому етапі, щоб запобігти подальшому розвитку проблеми. Ефективна профілактика синдрому вигорання передбачає зосередження уваги на ваших стосунках з роботою чи навчанням, а також із життям загалом і нашими стосунками [2]. Добре знати про свої очікування та робити їх реалістичними. Це також зменшить ризик вкладати занадто багато енергії в роботу та працювати за межами наших можливостей.

Навіть на цьому етапі профілактики хорошим вибором є консультація психотерапевта чи тренера. Тому варто звернутися до експертів, щоб інвестувати у свій розвиток і отримати максимум від життя.

«Резистентність» – це один із компонентів синдрому емоційного вигорання, який характеризується надмірним емоційним виснаженням, що провокує виникнення та розвиток захисних реакцій, які роблять людину емоційно закритою, відстороненою, байдужою.

Спостереження за працівником, за тим, як він почувається на роботі, та чесна розмова допоможуть оцінити, чи перебуває працівник у стресі та, чи не може впоратися з навантаженням. Безперечно, роботодавці повинні захищати працівників від перевтоми. Хоча хтось, хто проводить додаткові години на робочому місці та викладається на 110%, може здаватися цінним для компанії, з часом він може ставати більш сприйнятливим до розчарування та стресу. Брати на себе все більше і більше завдань швидко призведе до вигорання [3].

Мережа стоматологічних клінік Astra Dent – один із найбільших стоматологічних операторів у Києві. Клініка має понад 100 співробітників, які надають широкий спектр стоматологічних послуг. У 2023 році в Astra Dent було проведено дослідження резильєнтності емоційного вигорання серед співробітників клініки. Дослідження проводилося з метою оцінки рівня резильєнтності співробітників до емоційного вигорання та розробки заходів щодо підвищення цієї резильєнтності. Дослідження було проведено за допомогою анкетування, в якому взяли участь 50 співробітників клініки. Анкета включала питання про особистісні характеристики співробітників, їхні способи coping зі стресом, а також про їхні уявлення про емоційне вигорання.

Таблиця 1.

Характеристика учасників дослідження

Характеристика	Значення
Кількість учасників	50
Стать	Чоловіки – 25, жінки – 25
Вік	25-35 років – 20, 35-45 років – 20, 45-55 років – 10
Освіта	Вища – 40, середня – 10
Стаж роботи в Astra Dent	До 5 років – 20, 5-10 років – 20, понад 10 років – 10

Таблиця 2.

Результати анкетування щодо особистісних характеристик учасників дослідження

Характеристика	Значення
Самооцінка	Висока – 20, середня – 25, низька – 5
Оптимізм	Високий – 25, середній – 20, низький – 5
Самостійність	Високий – 25, середній – 20, низький – 5
Відповідальність	Високий – 25, середній – 20, низький – 5
Адаптація	Високий – 25, середній – 20, низький – 5

Таблиця 3.

Результати анкетування щодо уявлень учасників дослідження про емоційне вигорання

Характеристика	Значення
Розуміння емоційного вигорання	Високий – 25, середній – 20, низький – 5
Вплив емоційного вигорання на особисте життя	Високий – 25, середній – 20, низький – 5
Вплив емоційного вигорання на професійне життя	Високий – 25, середній – 20, низький – 5

Таблиця 4.

Результати дослідження щодо чинників, які підвищують ризик емоційного вигорання у співробітників Astra Dent

Чинник	Частота виникнення
Високий рівень стресу на роботі	40%
Нестача соціальної підтримки	35%
Відсутність здорового способу життя	25%

Результати дослідження показали, що рівень резильєнтності співробітників Astra Dent відносно високий. Виявлено, що деякі співробітники мають більш високий ризик емоційного вигорання. Опираючись на результати дослідження, роботодавець може вжити низку заходів. Рекомендовано розробити заходи щодо підвищення резильєнтності співробітників Astra Dent до емоційного вигорання:

1. Запровадження програми з управління стресом.
2. Створення програми соціальної підтримки.
3. Клініка має впровадити кампанію з пропаганди здорового способу життя серед співробітників.

Пріоритетним кроком має бути, перш за все, мінімізація стресу на робочому місці шляхом забезпечення працівників відповідними ресурсами, включаючи інструменти та засоби, необхідні для виконання їхньої роботи. Побудова позитивної атмосфери, плавний потік інформації та прозорість рішень є надзвичайно важливими. Працівник повинен знати, які обов'язки він повинен виконувати та чого очікує від нього роботодавець. Чітка комунікація, почуття справедливості в компанії (наприклад, винагорода, відповідна посаді та справедливий розподіл обов'язків) і взаємна повага дозволяють вам контролювати власні дії та сприяти професійному розвитку. Щирі розмови, позитивні відгуки колег і прозорі правила роботи в компанії позитивно впливають на коректні стосунки між колегами, сприяють спілкуванню і, як наслідок, створюють позитивне середовище. Доступ до психолога або платформ підтримки психічного здоров'я стає все більш популярним у приватних медичних установах. На ринку медичних послуг також є ряд рішень, які підтримують психічний стан працівника.

Висновки. У сучасному світі медичні працівники стикаються з безліччю стресових факторів, які можуть призвести до розвитку емоційного вигорання. Резильєнтність до емоційного вигорання важлива характеристика для медичних працівників, оскільки дозволяє їм ефективно виконувати свої професійні обов'язки та зберігати психічне та фізичне здоров'я. Для підвищення рівня резильєнтності медичних працівників важливим є проведення заходів як на рівні організації, так і на рівні індивідуального працівника. На рівні організації це може включати:

1. Забезпечення сприятливих умов праці: нормовані робочі години, достатня кількість відпочинку та відпусток, адекватна матеріальна винагорода.
2. Розвиток ефективних систем управління стресом: техніки стресостійкості та релаксації.
3. Програми психічного здоров'я та професійного розвитку.

Підвищення рівня резильєнтності медичних працівників є важливим завданням, яке дозволяє їм ефективно виконувати свої професійні обов'язки та зберігати психічне та фізичне здоров'я.

Література:

1. Лотоцька-Голуб Л.Л. Соціально-психологічні чинники резистентності до емоційного вигорання у професійній діяльності лікарів : дис. ... канд. психолог. наук. Київ. 2016. 258 с.
2. Назаренко І.П. Синдром емоційного вигорання серед медичних працівників психіатричної сфери. *Новини медицини та фармації*. 2011. № 383.
3. Психологічні аспекти медичної праці : навч. посіб. / уклад. І.В. Федік. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2017. 126 с.
4. Терзи О.О. Корекція та профілактика синдрому емоційного вигорання у лікарів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2017. Вип. 6(2). С. 101–105.
5. Шелков В.Ю. Профілактика синдрому вигорання у медичних працівників методами психологічної саморегуляції. *Український медичний часопис*. 2009. № 2(70). 2009. С. 57–59.
6. Bragard I., Dupuis G., Fleet R. Quality of work life, burnout, and stress in emergency department physicians: a qualitative review. *European Journal of Emergency Medicine*. 2015. № 22(4). p 227-234, DOI: 10.1097/MEJ.000000000000194.
7. Degen Ch. Li J., Angerer P. Physicians' intention to leave direct patient care: an integrative review. *Human Resources for Health*. 2015. vol. 13. p. 74.
8. Estryng-Behar M., Doppia M.-A., Guetarni K. [et al.]. Emergency physicians accumulate more stress factors than other physicians results from the French SESMAT study. *Emergency medicine journal*. 2010. URL: <https://www.researchgate.net/publication/49650984>. (дата звернення 04.01.2024).
9. Freudenberger H.J. Staff burn-out. *Journal of Social Issues*. 1974. 30. pp. 159–166.

References:

1. Lototska-Golub, L.L. (2016). Sotsial'no-psykholohichni chynnyky rezystentnosti do emotsiynoho vyhorannya u profesiyniy diyal'nosti likariv [Socio-psychological factors of resistance to emotional burnout in the professional activity of doctors]. *Candidate's thesis*. Kyiv. 258. [In Ukrainian].
2. Nazarenko, I.P. (2011). Syndrom emotsiynoho vyhorannya sered medychnykh pratsivnykiv psykiatrychnoyi sfery [The syndrome of emotional burnout among medical workers in the psychiatric field]. *Novyny medytsyny ta farmatsiyi – News of medicine and pharmacy*, 383. [In Ukrainian].
3. Fedik, I.V. (Layout). (2017). *Psykhologichni aspekty medychnoyi pratsi [Psychological aspects of medical work]* Education. Manual. Kyiv: SE "Vyd. House "Personal". [In Ukrainian].
4. Terzy, O.O. (2017). Korektsiya ta profilaktyka syndromu emotsiynoho vyhorannya u likariv [Correction and prevention of emotional burnout syndrome in doctors]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: Psykhologichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological sciences*, 6(2), 101–105. [In Ukrainian].
5. Shelkov, V.Yu. (2009). Profilaktyka syndromu vyhorannya u medychnykh pratsivnykiv metodamy psykhologichnoyi samorehulyatsiyi [Prevention of burnout syndrome in medical workers by methods of psychological self-regulation]. *Ukrayins'kyy medychnyy chasopys – Ukrainian medical journal*. 2(70), 57–59. [In Ukrainian].
6. Bragard, I., Dupuis, G., & Fleet, R. (2015). Quality of work life, burnout, and stress in emergency department physicians: a qualitative review. *European Journal of Emergency Medicine*, 22(4), 227-234. DOI: 10.1097/MEJ.000000000000194.
7. Degen, Ch., Li, J., & Angerer, P. (2015). Physicians' intention to leave direct patient care: an integrative review. *Human Resources for Health*, 13, 74.

8. Estryn-Behar, M., Doppia, M.-A., & Guetarni, K. [et al.]. (2010). Emergency physicians accumulate more stress factors than other physicians results from the French SESMAT study. *Emergency medicine journal*. URL: <https://www.researchgate.net/publication/49650984>.
9. Freudenberger, H.J. (1974). Staff burn-out. *Journal of Social Issues*, 30, 159–166.

УДК 159.923:159.942.52(045)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-806-815](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-806-815)

Кондратьєва Ірина Павлівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри психіатрії, медичної та спеціальної психології, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, 65020, тел.: (067) 904-41-96, <https://orcid.org/0000-0003-0360-4072>

Вдовіченко Оксана Володимирівна доктор психологічних наук, професор, декан соціально-гуманітарного факультету, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, 65020, <https://orcid.org/0000-0003-0430-2295>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ЩО НАВЧАЮТЬСЯ НА ПЕРШОМУ КУРСІ

Анотація. Одним із найбільш актуальних завдань для психології та системи освіти є підвищення психічного здоров'я у здобувачів освіти. Основними проблемами, характерними для періоду навчання у закладах вищої освіти, є: висока поширеність стресів, пов'язана зі збільшенням навчального навантаження, порушенням звичної адаптації під час відриву від сім'ї та друзів дитинства, зміною режиму сну, а також негативні наслідки переживання криз у вигляді дезадаптації особистості (відрахування, психосоматичне нездоров'я тощо), навіть спроби суїциду. На даний час ще не розроблена чітка програма кризової інтервенції і виникає питання, як кваліфіковано надати психологічну допомогу здобувачам освіти, які перебувають у кризі. У статті зазначено, що для розробки цієї програми необхідно уточнити зміст кризових переживань, зроблено аналіз змісту переживань за допомогою виділення факторів, які є найважливішими складовими «кризи першокурсника». У дослідженні взяли участь 214 здобувачів освіти перших курсів Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Для вивчення змісту переживання кризових ситуацій використовувався факторний аналіз за методом обертання головних компонент. Результати дослідження дозволили виділити чотири провідні фактори, такі як: загальний стан кризи, оцінка обраної спеціальності, труднощі адаптації до навчальної діяльності, брак соціальної підтримки. У статті аналізується якісний зміст

зазначених факторів. Авторками відзначена складність і багатогранність «кризи першокурсника», що полягає в поєднанні декількох типів криз: біографічних, ідентичності та входження в дорослість. Отримані результати вказують на необхідність розробки комплексної програми з психологічного супроводу здобувачів освіти, яка повинна враховувати зміст «кризи першокурсника».

Ключові слова: специфіка переживання кризових ситуацій, кризові ситуації, здобувачі освіти, першокурсники

Kondratyeva Iryna Pavlivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of psychiatry, medical and special psychology, The State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», Odesa, <https://orcid.org/0000-0003-0360-4072>

Vdovichenko Oksana Volodymyrivna Doctor of Psychological Sciences, Professor, Dean of the Social and Humanities Faculty, The State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», Odesa, <https://orcid.org/0000-0003-0430-2295>

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE EXPERIENCE OF CRISIS SITUATIONS IN FIRST-YEAR STUDENTS

Abstract. One of the most urgent tasks for psychology and the education system is to improve the mental health of students. The main problems characteristic of the period of study in institutions of higher education are: high prevalence of stress associated with an increase in the academic load, disruption of the usual adaptation during separation from family and childhood friends, changes in sleep patterns, as well as negative consequences of experiencing crises in the form of personality maladjustment (withdrawal, psychosomatic illness, etc.), even suicide attempts. Currently, a clear crisis intervention program has not yet been developed, and the question arises as to how to provide qualified psychological assistance to students in crisis. The article states that in order to develop this program, it is necessary to clarify the content of crisis experiences, an analysis of the content of experiences was made with the help of the selection of factors that are the most important components of the "freshman crisis". 214 first-year students of the State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky» took part in the study. To study the content of experiencing crisis situations, factor analysis using the principal component rotation method was used. The results of the study made it possible to identify four leading factors, such as: the general state of the crisis, evaluation of the chosen specialty, difficulties in adapting to educational

activities, lack of social support. The article analyzes the qualitative content of these factors. The authors noted the complexity and multifacetedness of the "freshman crisis", which consists of a combination of several types of crises: biographical, identity and entering adulthood. The obtained results indicate the need to develop a comprehensive program for psychological support of education seekers, which should take into account the content of the "freshman crisis".

Keywords: specifics of experiencing crisis situations, crisis situations, students, first-year students

Постановка проблеми. Життя людини у будь-які часи наповнене труднощами, чи то хвороби, життєві зміни чи втрати. Кількість труднощів, з якими доводиться стикатися сучасній людині, значно зросла за рахунок збільшення кількості потенційних небезпек у зв'язку з посиленням соціально-політичної напруженості, технологічним прогресом, розширенням переліку сфер діяльності, що висувають величезні вимоги до особистості людини тощо. У зв'язку з цим проблема підготовки людини до діяльності в напружених умовах має безперечну значущість, що й визначає підвищений інтерес до неї з боку сучасних фахівців. Дослідження стосуються різних аспектів зазначеної проблеми, основними з яких є розробка методологічних підходів до її аналізу, опис, систематизація та інтерпретація фактичного матеріалу, а також вироблення практичних рекомендацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В даний час у психологічній науці відзначаються суперечливі погляди на специфіку кризових ситуацій. У найбільш загальному вигляді кризові ситуації розглядають як «Різка зміна звичайного стану речей; злам, загострення становища» [8]. Специфікою кризових періодів виступають прояви регресу, важковиховуваності дитини, складності у відносинах з оточуючими, при цьому розвиток у такі періоди помітно прискорюється: «розвиток дитини набуває бурхливого, стрімкого, інколи катастрофічного характеру й нагадує революційний перебіг подій як за темпом, так і за змістом змін» [9, с. 88].

Криза є нормальним процесом на життєвому шляху. Кризова ситуація є періодом перебудови особистості, в якому може відзначатися як зниження, так і підвищення можливостей для подальшого особистісного розвитку. Підвищення можливостей, ймовірно, обумовлено тим, що криза латентно містить у собі креативний потенціал, що надає енергію для якісних особистісних метаморфоз [3]. Таким чином, кризові ситуації розглядають не лише як негативні моменти у розвитку, а й як процеси, пов'язані з подальшим особистісним зростанням. При кваліфікованому психологічному супроводі можна допомогти здобувачам освіти самостійно виконати певну внутрішню роботу з подолання кризи, запобігти фіксації та застряганням на окремих

негативних моментах кризи, а також отримати необхідний ресурс на здійснення цієї діяльності.

Дослідники стосовно періодів юності і ранньої дорослості виділяють такі типи кризів: «юнацька криза самовизначення», «криза першокурсника» або «криза очікувань», «криза самовизначення» і «криза молодого фахівця», що поділяється на «кризу працевлаштування» та «кризу професійної адаптації» [1, 3, 6]. Проте зміст кризових переживань під час навчання у ЗВО нині недостатньо досліджено. Як джерела криз, на думку дослідників, можуть виступати зовнішні життєві події та внутрішні переживання (наприклад, відчуття спустошеності, втрати сенсу і цілей у житті тощо) [5, 6]. Кризовий стан (криза) – «гострий, обмежений у часі феномен, який суб'єктивно переживається як приголомшлива емоційна реакція на стресову ситуацію (або подію), соціальну ситуацію (або подію), період психосоціального розвитку, катастрофу, стихійне явище або суб'єктивне сприйняття цієї події» [3]. У кризовий період зміни не виставляють напоказ, що, безсумнівно, становить істотну труднощі виявлення кризових станів.

Виклад основного матеріалу. У роботі ми розглядаємо прояви «кризи першокурсника». В якості передумов до виникнення «кризи першокурсника» можна виділити за даними різних авторів ряд труднощів, що виникають при переході зі шкільного навчання до вузівського. До таких труднощів можна віднести недостатню психологічну підготовленість, невизначеність мотивації вибору професії, негативні переживання, пов'язані з відходом зі шкільного колективу, проблеми саморегуляції діяльності, високі вимоги до соціальної адаптації, супутня криза ідентичності [9]. Основною ознакою «кризи першокурсника» є труднощі адаптації, її критерії: труднощі звикання до нової форми навчання; хворобливий відрив від сім'ї, підтримки близьких та перехід до самопідтримки; відрив від друзів дитинства [6].

На наш погляд, можна виділити ряд особливостей, характерних для здобувачів освіти на початковому етапі навчання, які можуть ускладнювати нормальний перебіг кризи. По-перше, серед критичних подій позитивної модальності найбільшу значимість мають події, пов'язані з навчанням, освітою та зі змінами Я-концепції. Можна припускати, що невдачі у цих сферах можуть призводити до посилення кризових переживань. По-друге, у період юності ціннісно-сміслової сфера недостатньо сформована і тому в критичних ситуаціях немає точок для опори, що може сприяти дезадаптації. По-третє, цей період пов'язаний з ослабленням тісних з'єднань у сім'ї та виникненням сильнішої орієнтації в соціальних групах, ця фаза представляє кризовий розвиток для кожної молодої людини. Проте чи всі здобувачі освіти можуть безболісно здійснити цю трансформацію соціальних взаємин. Іноді природна трансформація значно утруднюється при необхідності переїзду в

інше місто та відриві від сім'ї, що викликає низку переживань. По-четверте, при надмірній фіксації на негативних моментах при проходженні кризи можливий розвиток деструктивної поведінки. Деякі автори зазначають, що така поведінка є проявом патологічної адаптації [2]. Виділяють три основні варіанти деструктивної поведінки в період кризи: суїцид, «занурення» у залежність або в психосоматичні захворювання [1, 5, 6].

Ймовірність переходу до суїцидальної поведінки залежить від структури особистості молодого людини, її сімейної ситуації та соціального контексту. Підкреслюється, що відхід в адикцію є найбільш доступним способом. Дослідниками зазначається, що поява при перебігу криз клінічних симптомів може призводити до виникнення нових дезадаптивних реакцій [7].

Проблема полягає в тому, що «кризу першокурсника» переважно пов'язують із труднощами адаптації до освітньої діяльності, у зв'язку з чим при наданні психологічної допомоги увага зосереджена на подоланні тільки цих труднощів та ігнорується низка інших. Вирішенням цієї проблеми є розробка комплексної програми психологічного супроводу. На наш погляд, програма має ґрунтуватися на ретельному аналізі змісту кризових переживань, який практично не представлений у науковій літературі. Для педагога-психолога особливо важливо як діагностувати наявність чи відсутність кризи, а й цілісно враховувати її зміст. Аналіз досліджень періоду «студентства» вказує на ряд труднощів, які можуть знайти відображення в кризових переживаннях, і дозволяє зробити припущення про те, що їх зміст можна подати у вигляді комплексу факторів.

Метою цього дослідження є вивчення змісту переживання кризових ситуацій у здобувачів освіти, що навчаються на першому курсі. Як методику дослідження ми використали адаптовану анкету кризових переживань для здобувачів освіти (В. Манукян) [2], яка дозволяє визначити індивідуальну структуру психологічного змісту кризи людини, виділити в ньому провідні ознаки, що зумовлюють його характер. Залежно від того, які ознаки виявляються провідними, можна визначити і тип кризи, і напрямок психологічної допомоги.

У дослідженні взяли участь 214 здобувачів освіти перших курсів Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Середній вік учасників дослідження склав 17,3 років, з них: 46 юнаків та 168 дівчат. У дослідженні 52,8% (113) респондентів є приїжджими, решта – 47,2% (101) є місцевими; 147 (68,69%) респондентів з повних сімей, 67 (31,31%) – з неповних сімей. Статистична обробка проводилася за допомогою програми SPSS Statistics 17.0 для персональних комп'ютерів. Для вивчення специфіки переживання кризових

ситуації використовувався факторний аналіз методом обертання основних компонентів (табл. 1).

У фактор 1 «Загальний стан кризи» увійшли переживання, що відносяться до криз ідентичності, входження в дорослість та до біографічних криз. При переживанні біографічних криз відзначається тенденція до зниження оцінки ефективності життєвого шляху. Джерелом для цього типу кризи є неоптимальна життєва програма і найбільш дієвим засобом для її корекції є біографічний тренінг [6]. Одним з домінуючих переживань у змісті першого фактору є «переживання свого образу Я», що може свідчити про процеси продовження формування ідентичності у здобувачів освіти на першому році навчання. Перехід від шкільної системи навчання до системи ЗВО та відповідна зміна соціальної ситуації розвитку призводять до виникнення кризи ідентичності, що характеризується такими переживаннями, як дискомфорт, невпевненість у собі. Почуття безнадійності і безсилля, виражена поведінка пасивності є частими реакціями в репертуарі молодих людей у відповідь на виникаючі труднощі, що може зробити внесок у розвиток дезадаптивної поведінки. У змісті першого фактору відзначаються ознаки деякої фрагментарності життєвого шляху, що відзначається відсутністю безперервності особистісної історії, сприйняття життя у призмі окремих подій, що може призвести до блокування динаміки життєвих процесів.

Можна відзначити відсутність перспективи майбутнього, що виражається в наступних переживаннях: «відсутність помітно приваблюючих цілей», «невизначеність, непередбачуваність майбутнього», «трудності визначення напрямів розвитку»; зниження цінності минулого: «знецінення своїх минулих успіхів та їх неактуальність у теперішньому періоді життя»; випробування проблемами у поточної діяльності.

Одним із провідних переживань у структурі виділеного фактору є «переживання недостатньої свідомості життя», що відображає характерну для цього періоду несформованість ціннісно-сислової сфери та відсутність точок опори. Можна припустити, що відсутність точок опори може виявлятися у дифузії тимчасової перспективи: знецінення минулого, відсутність чіткої перспективи майбутнього. Отже, однією з найважливіших галузей для кризової допомоги є інтеграція минулого, сьогодення та майбутнього.

Таблиця 1

**Фактори переживання кризових ситуацій у здобувачів освіти
першого курсу**

Фактор 1 – «Загальний стан кризи»	
1. Переживання недостатньої свідомості життя	0,739
2. Відсутність помітно привабливих цілей у майбутньому	0,681
3. Переживання свого «образу Я»	0,657
4. Невизначеність, непередбачуваність майбутнього	0,640
5. Проблеми орієнтування у складному потоці подій	0,633
6. Переживання почуття самотності	0,631
7. Проблеми визначення напрямів розвитку у майбутньому	0,596
8. Страх виходити у дорослий світ на останніх курсах навчання	0,554
9. Знецінення своїх минулих успіхів та їх неактуальність у теперішньому періоді життя	0,447
Фактор 2 – «Оцінка обраної спеціальності»	
1. Відсутність бажання вчитися за обраною спеціальністю	0,840
2. Розчарування у вибраній професії	0,839
3. Розбіжність очікувань та набутого у процесі навчання бачення професії	0,705
4. Проблеми, пов'язані з прийняттям професійних норм	0,625
5. Проблеми адаптації у трудовому колективі	0,512
6. Переживання власної некомпетентності	0,450
Фактор 3 – «Труднощі адаптації до освітньої діяльності»	
1. Труднощі у розподілі часу та сил між різними сферами життя	0,839
2. Ситуація конфлікту двох однаково важливих потреб	0,669
3. Проблеми, пов'язані з початком навчання	0,621
4. Відчуття сильної втоми, відсутність енергії для активної діяльності	0,582
Фактор 4 – «Нестача соціальної підтримки»	
1. Відрив від друзів дитинства	0,812
2. Переживання туги за шкільним колективом, друзям	0,772
3. Болючий відрив від сім'ї, підтримки близьких людей та перехід до самопідтримки	0,501
4. Жаль з приводу втрачених можливостей	0,457

До фактору 2 «Оцінка обраної спеціальності» увійшли невластиві для «кризи першокурсника» переживання. Деякі дослідники відзначають, що дані переживання найбільш характерні для здобувачів 3-5 курсів і пов'язані з «кризою самовизначення» або «кризою молодого фахівця» [5]. Інші дослідники – відзначають, що в період юності (18-23 роки) виникає потреба в соціальному та професійному самовизначенні та самостійності [7]. У зв'язку з цим можна припустити що переживання з оцінки обраної спеціальності рееструються у здобувачів освіти з першого курсу. Соціально-економічна

нестабільність країни може також провокувати настільки ранню оцінку обраної професії, з погляду її затребуваності, матеріальної забезпеченості. Можливо, отримані результати обумовлені також тим, що в цьому дослідженні більшість респондентів навчаються за спеціальністю «Психологія», специфіка якої передбачає початок рефлексивної діяльності вже з перших курсів навчання.

В даний час у суспільстві продовжує відзначатися недостатнє розуміння змісту роботи психолога, здобувачі освіти в процесі навчання активно починають зіставлення суспільних поглядів з реаліями і усвідомлювати своє спотворене сприйняття. Можна припускати, що на цьому ґрунті і виникають переживання, пов'язані з відсутністю бажання вчитися за обраною спеціальністю, розчаруванням у обраній професії. Однак цей факт потребує спеціального вивчення.

До третього фактору «Труднощі адаптації до навчальної діяльності» увійшли переживання, що відображають одне з найбільш значущих завдань для здобувачів освіти-першокурсників щодо адаптації до системи освіти у ЗВО. Домінуючими переживаннями в структурі фактору є «труднощі розподілу часу і сил між різними сферами діяльності» та «ситуація конфлікту двох однаково важливих потреб». Відсутність навичок саморегуляції є найбільш важливою проблемою, характерною для початкового етапу навчання. Здобувачі освіти першого курсу мають вирішити такі завдання на початковому етапі навчання у ЗВО: формування творчого Я, успішна адаптація. При цьому необхідною умовою успішної адаптації є освоєння особливостей навчання. Наявність конкуруючих потреб, безсумнівно, може ускладнювати успішність освоєння цих особливостей. Освітня діяльність здобувача часто супроводжується проблемами адаптації: збільшенням навантажень, труднощами навчального характеру, складнощами організації побуту та режиму життєдіяльності, зростанням відповідальності за прийняття рішень та у зв'язку з цим проблеми, пов'язані з нею, є потужним стресовим фактором. Таким чином, необхідно допомогти здобувачам освіти адаптуватися до системи ЗВО, навчити навичок саморегуляції та планування власного часу.

Четвертий фактор «Недолік соціальної підтримки» включає переживання, пов'язані з вимушеним відривом від звичного соціуму. Можна припускати, що дані переживання обумовлені тим, що часто здобувачі освіти змушені змінювати місце проживання і, отже, відбувається зміна звичної їм соціальної обстановки. У цьому дослідженні 52,8% (113) респондентів є приїжджими. Можливо, що закономірні процеси трансформації сімейних взаємин (перехід від підтримки сім'ї до орієнтації на соціальні групи) не можливі у зв'язку з вимушеним відривом від близьких. Проблеми, пов'язані з порушенням сімейних взаємин, є одними з найважливіших стресів на першому

році навчання. Можна зробити висновок, що найважливішою ланкою в кризовій допомозі є адаптація до обстановки, що змінилася, і налагодження комунікативних зв'язків у новій групі.

Результати дослідження дозволяють зробити наступний **висновок**: зміст переживання кризових ситуацій у здобувачів освіти першого курсу можна структурно подати у вигляді чотирьох провідних факторів : «загальний стан кризи», «оцінка обраної спеціальності», «труднощі адаптації до освітньої діяльності», «недолік соціальної підтримки». Виділені фактори містять у собі поєднання різних типів криз: біографічних, ідентичності та входження в дорослість.

Загальний стан кризи включає переживання недостатньої свідомості життя, розрив між тимчасовими перспективами минулого, сьогодення та майбутнього, страх виходити у дорослий світ, переживання, пов'язані з кризою ідентичності. Оцінка обраної спеціальності включає: не бажання навчатися, розчарування у вибраній професії, труднощі включення до професійної спільноти. Проблеми адаптації до освітньої діяльності відображають проблеми у розподілі часу між різними сферами діяльності, ситуацію конфлікту найбільш важливих потреб. Недолік соціальної підтримки містить переживання відриву від друзів та підтримки сім'ї.

Виходячи з отриманих результатів, необхідна розробка комплексної програми для психологічного супроводу здобувачів освіти з урахуванням виділених факторів, що зумовлюють зміст «кризи першокурсника».

Література:

1. Варбан Є. О. Життєва криза: поняття, концепції та прояви. *Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. 2010. Випуск 8. С. 120-133.
2. Мельник І. М. Психологічні особливості розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів початкової школи. Дис... доктора філософії у галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальність 053 Психологія. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2021. 290 с. Режим доступу : <https://www.vspu.edu.ua/content/graduate/doc/a13dis.pdf>
3. Мироненко О., Рослюк С., Мироненко Д. Кризові стани. Клінічні та психотерапевтичні аспекти. *Медицина світу*. 2011. Том XXX. Режим доступу: <http://msvitu.com/archive/2011/may/article-5.php>
4. Психологічний словник / Авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергеєнкова / За ред. Н. А. Побірченко. Київ : Науковий світ, 2007. 336 с. Режим доступу : https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf
5. Психологія людини: Л. С. Виготський та сучасна наука : зб. ст. / за ред. М. В. Папучі. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. Вип. 1. 127 с.
6. Психосоціальна допомога в роботі з кризовою особистістю : навчальний посібник/ наук. ред. та керівник проблем. групи Л. М. Вольнова. Київ , 2012. 275 с.

7. Рисинець Т. П., Потоцька І. С., Лойко Л. С. Психологічний аналіз категорій життєвої ситуації та складної життєвої ситуації. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. 2016. Вип. 1(2). С. 69-73. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2016_1%282%29__14

8. Словник української мови: в 11 томах. Том 4, 1973. Режим доступу : <https://sum.in.ua/s/kryza>

9. Шаповал А. До питання про історичні особливості становлення методології досліджень психічної реальності *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2020. Випуск 33 С.86-93, <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.33.11>

References:

1. Varban, Є. О. (2010). Zhitteva kriza: ponjattja, koncepcii ta projavi. Problemi suchasnoi psihologii [Life crisis: concepts, concepts and manifestations]. *Zbirnik naukovih prac' K-PNU imeni Ivana Ohienka, Institutu psihologii im. G. S. Kostjuka APN Ukraini - Problems of modern psychology. Collection of scientific works of K-PNU named after Ivan Ohienko, Institute of Psychology named after G. S. Kostyuk, APN of Ukraine*, 8, 120-133 [in Ukrainian].

2. Mel'nik, I. M. (2021).; Psihologichni osoblivosti rozvitku profesijnoi identichnosti majbutnih uchiteliv pochatkovoї shkoli [Psychological features of the development of professional identity of future primary school teachers]. *Doctor's thesis*. Vinnicja :Vinnic'kij derzhavnij pedagogichnij universiteti imeni Mihajla Kocjubins'kogo. Retrieved from <https://www.vspu.edu.ua/content/graduate/doc/a13dis.pdf> [in Ukrainian].

3. Mironenko, O., Rosljuk, S., Mironenko, D. (2011). Krizovi stani. Klinichni ta psihoterapevtichni aspekti [Crisis states. Clinical and psychotherapeutic aspects]. *Medicina svitu - Medicine of the world*, XXX. Retrieved from <http://msvitu.com/archive/2011/may/article-5.php> [in Ukrainian].

4. Pobirchenko, N. A. (2007). *Psihologichnij slovnik [Psychological dictionary]*. Kii'v : Naukovij svit. Retrieved from https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf [in Ukrainian].

5. Papuchi, M. V. (2018). *Psihologija ljudini: L. S. Vigots'kij ta suchasna nauka [Human psychology: L. S. Vygotsky and modern science]*. Nizhin : NDU im. M. Gogolja [in Ukrainian].

6. Vol'nova, L. M. (2012). *Psihosocial'na dopomoga v roboti z krizovoju osobististju [Psychosocial assistance in working with a crisis personality]*. Kii'v. [in Ukrainian].

7. Risinec', T. P., Potoc'ka, I. S., Lojko, L. S. (2016). Psihologichnij analiz kategorij zhittevoї situacii ta skladnoї zhittevoї situacii [Psychological analysis of categories of life situation and complex life situation]. *Naukovij visnik Hersons'kogo derzhavnogo universitetu. Serija : Psihologichni nauki - Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological sciences*, 1(2), 69-73. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2016_1%282%29__14 [in Ukrainian].

8. *Slovník ukraíns'koї movi [Dictionary of the Ukrainian language]*. (vol. 1-11). Retrieved from <https://sum.in.ua/s/kryza> [in Ukrainian].

9. Shapoval, A. (2020). Do pitannja pro istorichni osoblivosti stanovlennja metodologii doslidzhen' psihichnoї real'nosti [On the question of the historical features of the formation of the methodology of psychical reality research]. *Visnik L'vivs'kogo universitetu. Serija filoz.-politolog. Studii - Visnyk of Lviv University. Philosopher-political scientist series. studio*, 33 , 86-93, <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.33.11> [in Ukrainian].

УДК 159.922:343.261-052

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-816-828](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-816-828)

Кухар Тетяна Володимирівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Пенітенціарної академії України, вул. Гонча 34, м. Чернігів, 14000, тел.: (067)259-64-91, <https://orcid.org/0000-0002-7021-7091>

Борець Юлія Василівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Пенітенціарної академії України, 14000, Чернігів, вул. Гонча 34, тел.: (063)495-27-92, <https://orcid.org/0000-0002-7501-8606>

Шарапова Юлія Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології Пенітенціарної академії України, вул. Гонча 34, м. Чернігів, 14000, тел.: (073)483-42-80, <https://orcid.org/0009-0002-8473-5612>

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Анотація. Процес самореалізації осіб в місцях позбавлення волі має ґрунтуватися не стільки на викоріненні негативних рис характеру колишнього засудженого, скільки на формуванні в нього позитивних якостей. Опинившись за ґратами, багато засуджених відчують так званий «тюремний стрес», що є наслідком переживання страху, стану фрустрації, почуття провини, каяття, ситуації невизначеності, змін умов життя та середовища, правового та соціального статусу тощо. Все це надалі неминуче призводить до дезадаптації ізольованої від суспільства особи та втрати особливостей міжособистісного спілкування.

Методологія дослідження базується на методах синтезу, порівняльного аналізу та узагальнення теоретичних даних, представлених у науковій літературі в сфері психології.

У межах проведеного дослідження одержано такі результати, які складають **наукову новизну**: - дано теоретико-методологічний аналіз наукових підходів щодо проблеми самореалізації засуджених до позбавлення; - розглянуто психологічні особливості засуджених до позбавлення волі; - визначено методи та форми впливу на особистість засуджених до позбавлення волі осіб.

Висновки. Здійснено теоретико-методологічний аналіз наукових підходів щодо проблеми самореалізації засуджених до позбавлення волі. Встановлено, що самореалізація особистості являє собою складний феномен,

що містить у структурі інтереси, потреби, професійну спрямованість, вмотивованість на досягнення, розуміння психологічного благополуччя та диференціацію «успішної» та «не успішної» поведінки. Проведено емпіричне дослідження психологічних особливостей самореалізації осіб засуджених до позбавлення волі метою якого було перевірити аспекти індивідуально-психологічних особливостей самореалізації засуджених до позбавлення волі.

Ключові слова: досягнення, засуджені до позбавлення волі, інтелектуалізація, мета, особистість, особливості, перспектива, професійне самовизначення, психологічне благополуччя, самореалізація, соціальна роль, успішність.

Kukhar Tetyana Volodymyrivna Candidate of psychological sciences, docent,

Associate Professor of the Department of Psychology, Penitentiary Academy of Ukraine, Goncha St., 34, Chernihiv, 14000, tel.: (067) 259-64-91, <https://orcid.org/0000-0002-7021-7091>

Borets Yuliia Vasilivna Candidate of psychological sciences, Associate Professor of the Department of Psychology, Penitentiary Academy of Ukraine, Goncha St., 34, Chernihiv, 14000, tel.: (063) 495-27-92, <https://orcid.org/0000-0002-7501-8606>

Sharapova Yuliia Volodymyrivna Candidate of pedagogical sciences, Associate Professor of the Department of Psychology, Penitentiary Academy of Ukraine, Goncha St., 34, Chernihiv, 14000, tel.: (073)483-42-80, <https://orcid.org/0009-0002-8473-5612>

INDIVIDUAL PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF SELF REALIZATION OF CONDEMNED PRISONERS TO DEPRIVATION OF WILL

Abstract. The purpose of the work is to study the individual and psychological features of the self-realization of convicts. The process of self-realization of persons in places of deprivation of liberty should be based not so much on the eradication of negative character traits of the ex-convict, but on the formation of positive qualities in him. Once behind bars, many convicts experience the so-called «prison stress», which is the result of experiencing fear, frustration, guilt, remorse, uncertainty, changes in living conditions and environment, legal and social status, etc. All this inevitably leads to the maladaptation of a person isolated from society and the loss of features of interpersonal communication.

The research methodology is based on the methods of synthesis, comparative analysis and generalization of theoretical data presented in scientific literature in the field of psychology.

Within the framework of the conducted research, the following results were obtained, which constitute scientific novelty: - a theoretical and methodological analysis of scientific approaches to the problem of self-realization of those sentenced to deprivation was given; - the psychological characteristics of those sentenced to imprisonment were considered; - methods and forms of influence on the personality of persons sentenced to deprivation of liberty are defined.

Conclusions. A theoretical and methodological analysis of scientific approaches to the problem of self-realization of those sentenced to deprivation of liberty was carried out. It was established that the self-realization of the individual is a complex phenomenon, which includes interests, needs, professional orientation, motivation to achieve, understanding of psychological well-being and differentiation of «successful» and «unsuccessful» behavior in the structure. An empirical study of the psychological features of self-realization of persons sentenced to deprivation of liberty was carried out, the purpose of which was to check the aspects of individual psychological features of self-realization of persons sentenced to deprivation of liberty.

Keywords: achievements, sentenced to imprisonment, intellectualization, goal, personality, peculiarities, perspective, professional self-determination, psychological well-being, self-realization, social role, success.

Постановка проблеми. Дослідницький інтерес до проблеми самореалізації особистості різко зріс як у вітчизняній, так і в зарубіжній психології. Посилення уваги до цієї проблеми пов'язано з розумінням її визначальної ролі в розвитку особистості, пред'явленні більш високої вимоги до таких якостей людини, як здатність до саморозвитку та самовдосконаленню, зокрема й психологічні особливості самореалізації.

Додатковим вектором є дослідження та розуміння психологічних особливостей самореалізації осіб, що є засудженими до позбавлення волі. В умовах обмеження волі відбувається перейняття стереотипів поведінки у виправному закладі, зниження критичності при оцінці своїх власних дій та дій інших людей, переоцінка цінностей, деформація емоційної сфери [5, с. 162-166]. Все це надалі неминуче призводить до дезадаптації ізольованої від суспільства особи та втрати особливостей міжособистісного спілкування. Важливо, щоб люди, що мають досвід перебування за ґратами не втратили мотивацію до саморозвитку, самостановлення та могли реалізувати себе у професійній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес самореалізації осіб, в місцях позбавлення волі, на нашу думку, має ґрунтуватися не стільки на

викоріненні негативних рис характеру колишнього засудженого, скільки на формуванні в нього позитивних якостей.

Так, кримінально-правові аспекти зазначеної проблематики досліджували В.С. Наливайко, В.Г. Панасевич та інші. Ідея самоздійснення особистості та самореалізації розглядалася в роботах В.П. Зінченко, А. Маслоу, О.М. Кокун, К. Роджерс, Е. Фромм та інших [3, с. 190-198]. На сучасному етапі питання технології роботи з соціалізації та самореалізації ув'язнених розглядаються в працях таких науковців як: Р.Ф. Беспальча, В.М. Вовк, Т.В. Журавель, Н.Ю. Максимова [4, с. 136-140].

Мета статті – дослідження індивідуально-психологічних особливостей самореалізації засуджених до позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу. Сучасна кримінально-виправна політика спрямована на пом'якшення покарання та посилення виховних заходів впливу на засуджених, створення гуманного середовища відбування покарання [6, с. 10-17]. В окресленому векторі, важлива роль у реформуванні кримінально-виконавчої системи доручається соціально-психологічній службі. Головне завдання фахівців соціально-психологічної служби – підвищення ефективності виправного впливу на засуджених, надання їм психологічної допомоги, оптимізація взаємин між засудженими та особовим складом виправної установи. Слід враховувати, що вплив на засуджених без урахування їх індивідуально-психологічних особливостей знижує ефективність виховних заходів, породжує конфліктні ситуації, посилює негативний вплив криміногенних чинників [1, с. 115-119].

Опинившись за ґратами, багато засуджених відчують так званий «тюремний стрес», що є наслідком переживання страху, стану фрустрації, почуття провини, каяття, ситуації невизначеності, змін умов життя та середовища, правового та соціального статусу, різного роду обмежень, у тому числі й особистого простору, обмеження можливостей задоволення потреб особистості, адаптація до нової для індивіда кримінальної субкультури. Як і будь-який стрес, негативно впливаючи на психіку людини «тюремний стрес» при несприятливій динаміці сприяє появі різних форм деструктивної поведінки [2, с. 112-117]. Його характеристики пов'язані з низкою екстремальних характеристик навколишніх умов, як фізичного, так і соціального середовища, що виявляються у монотонності, стереотиповій поведінці; в обмеженні простору, у доступі до інформації, комунікації, в жорсткому визначенні діапазону рольових дій.

В умовах, що склалися, вивчення індивідуально-психологічних особливостей засуджених у процесі ресоціалізації, є однією з найскладніших і актуальних у сучасній науці. В даний час дуже мало досліджень, присвячених цій темі.

Метою нашого емпіричного дослідження – експериментально перевірити аспекти індивідуально-психологічних особливостей самореалізації засуджених до позбавлення волі.

В дослідженні взяли участь 60 засуджених до позбавлення волі ДУ «Чернігівський слідчий ізолятор», віком 20-25 років, серед них – 30 юнаків та 30 юнок. Розподіл 50% - 50% за статтю дозволило нам встановити не лише індивідуальні, але й гендерні особливості у змісті дослідження самореалізації особистості. Вік засуджених – 20-25 років. Дана вікова межа належить до періоду молодості – найбільш продуктивного та творчого періоду у житті, якому відповідає максимальна самореалізація та пік у розвитку особистості, набуття життєвого досвіду через виправлення певних помилок у житті та окреслення нового життєвого вектору діяльності.

1. Самооцінка і рівень домагань, Методика Дембо-Рубінштейн.

В ході проведення методики діагностики самооцінки особистості нами отримані такі дані, що зображені на рисунку 1.:

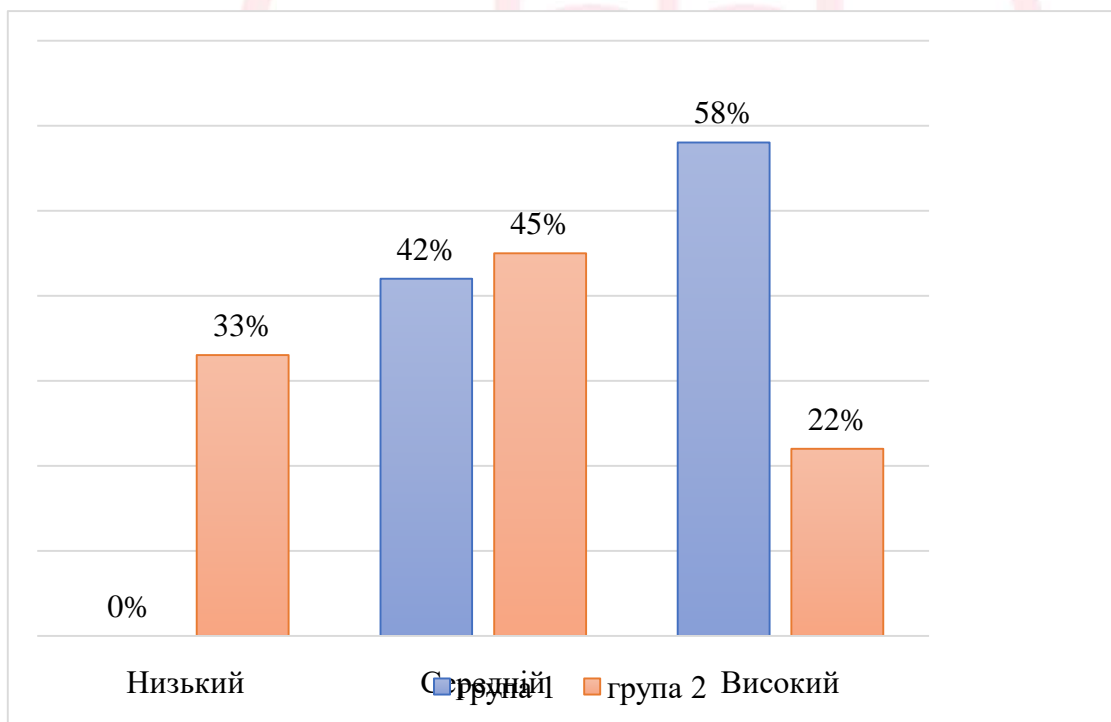

Рис.1. Результати діагностики самооцінки у групах (у %)

У групі 1 (юнаки) у 58 %, у групі 2 (юнки) у 22% визначився високий рівень самооцінки. При цьому рівні самооцінки випробувані виявляються не обтяженими «комплексом неповноцінності», правильно реагують на зауваження інших та рідко сумніваються у своїх діях. В групі 1 у 42%, у групі 2 у 45% рівень самооцінки виявився середнім. Про них можна сказати, що вони рідко страждають від «комплексу неповноцінності» та іноді піддаються

впливу, можуть бути «керованими». В групі 1 ні в кого, у групі 2 у 33% був виявлений низький рівень самооцінки, це проявляється у хворобливому реагуванні на критику на свою адресу, - намаганні завжди зважати на думки інших, часто діагностуються страждання від «комплексу неповноцінності», коли уявлювані «моделі» не відповідають реальній дійсності.

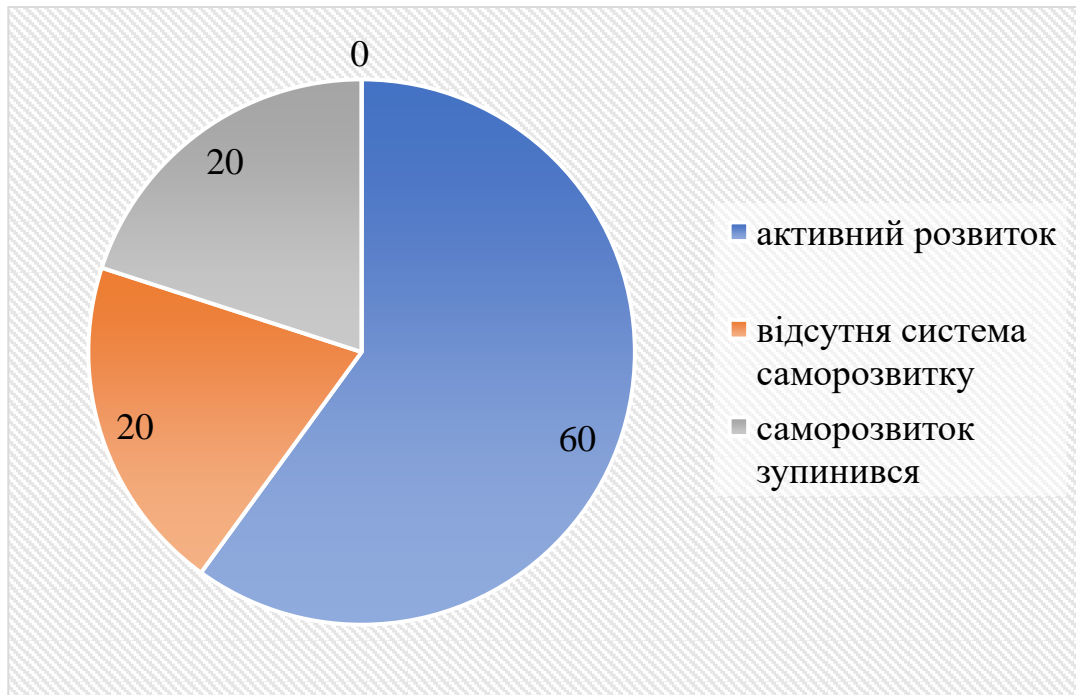

Рис. 2. Рівень саморозвитку (у %)

60% – займають позицію активного саморозвитку; 20% – відсутня система саморозвитку, орієнтація в розвитку залежить від різних умов; 20% - саморозвиток, що зупинився.

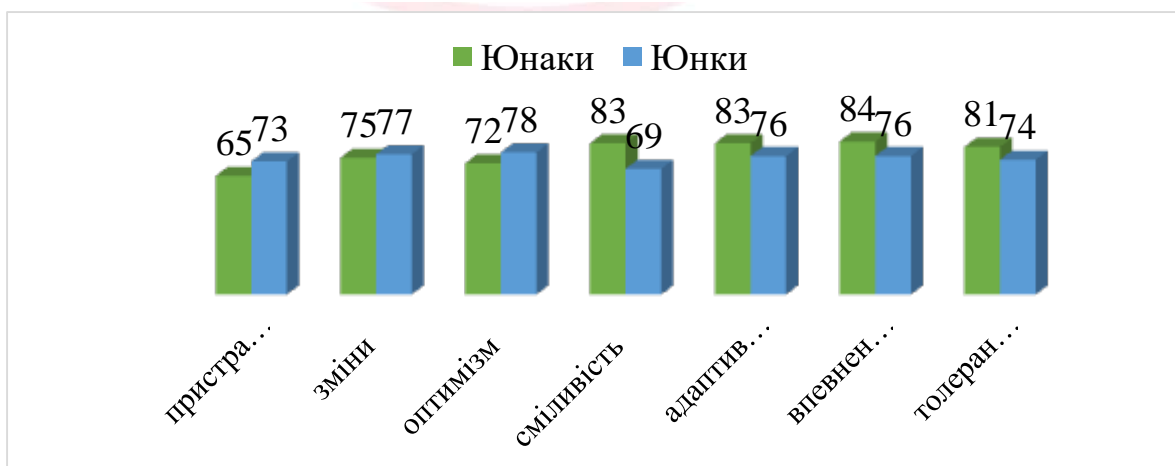

Рис. 3. Розподіл показників готовності до змін у юнаків та юнок (у %)

Таблиця 1.

Критерій Пірсона (група юнок N 10)

1		готовність до змін	воля		
2	1	69	71	Коефіцієнт кореляції 0,56487	
3	2	72	72		
4	3	75	74		
5	4	73	75		
6	5	71	69		
7	6	72	70		
8	7	65	69		
9	8	68	71		
10	9	71	69		
11	10	73	72		

Встановлена позитивна залежність між готовністю до змін та вольовими якостями у юнок: відповідно, чим вищою є сформованість вольової регуляції, тим вищою є готовність та прийняття змін.

Таблиця 2.

Критерій Пірсона (група юнаків N 10)

1		готовність до змін	воля		
2	1	64	62	Коефіцієнт кореляції 0,51558	
3	2	69	68		
4	3	69	66		
5	4	73	69		
6	5	70	69		
7	6	71	70		
8	7	68	64		
9	8	69	67		
10	9	71	69		
11	10	69	72		

Встановлена позитивна залежність між готовністю до змін та вольовими якостями у юнаків: відповідно, чим вищою є сформованість вольової регуляції, тим вищою є готовність та прийняття змін. Проте показник сталості взаємозв'язку є вищим у юнок, ніж у юнаків.

2. Тест смисложиттєвих орієнтацій СЖО, Леонтєва.

Тут було виділено 3 групи:

Група з високою самооцінкою. Група із середньою самооцінкою. Група із низькою самооцінкою.

- Загальний показник ІЖЗ у трьох групах розподілився у межах значень 35,9 бала – 27,6 бала. Згідно із середньостатистичними даними за даною методикою значення за цією шкалою знаходяться в межах $29,3 \pm 4,03$, що підтверджує достовірність результатів;

- Показник за шкалою «Інтерес до життя» розподілився в межах від 6,2 бала до 5,2 бала. Виходячи з того, що середньостатистичний показник за шкалою знаходиться в межах $5,38 \pm 0,64$, ми можемо стверджувати, що ці показники знаходяться в межах значущості.

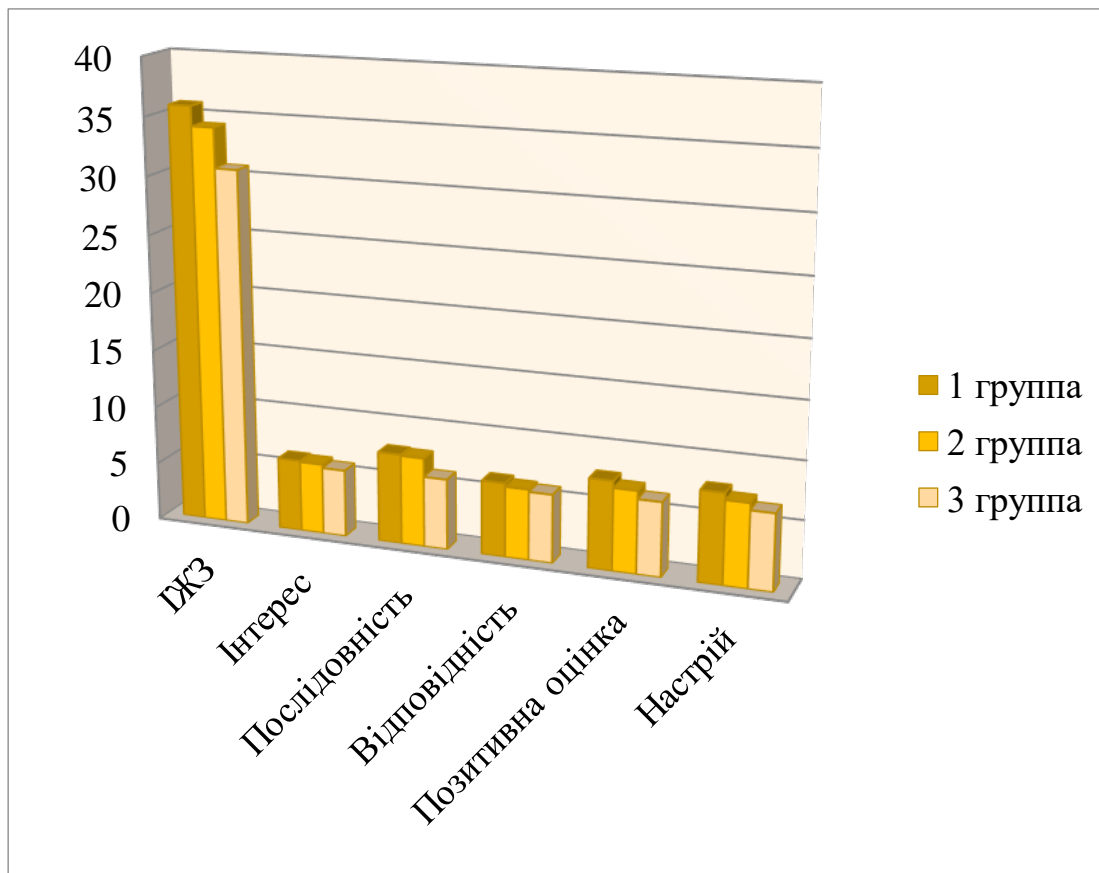

Рис.4. Показники за методикою «ІЖЗ» (у %)

Найбільш високий показник також характерний для першої експериментальної групи – ці люди виявляють максимальний інтерес до життя, при тому, що останнє місце в рейтингу також залишається за представниками третьої експериментальної групи – ці люди мають знижений життєвий інтерес;

- «Послідовність у досягненні цілей», показники за даною шкалою розподілилися таким чином від 7,8 до 5,4 бала. Виходячи з того, що середньостатистичний показник за шкалою знаходиться в межах $5,46 \pm 1,30$, ми можемо стверджувати, що дані показники знаходяться в межах значущості, при цьому показник у першій групі на кілька пунктів перевищує статистичне значення. Найбільш високий показник також характерний для першої експериментальної групи – люди послідовні у досягненні своїх цілей мають чітке планування, при цьому, високі показники характерні і для другої експериментальної групи.

Останнє місце в рейтингу, як і раніше, залишається за представниками третьої експериментальної групи учасників емпіричного дослідження, які не задоволені станом свого життя в теперішньому та найближчому майбутньому, не вмію планувати власне життя.

- «Узгодженість з метою» показники за цією шкалою розподілилися в межах 6,4 бала та 5,2 бала. За середньостатистичного результату $6,83 \pm 1,69$, що показує розподіл показників у межах значущості. Найвищий результат у представників першої експериментальної групи вказує на те, що ці люди узгоджують і структурують власну діяльність. Представники третьої групи набрали мінімальну кількість балів, що показує незадоволення цих респондентів у результатах власного життя та не вміння розставити пріоритети значущості.

- «Позитивна оцінка себе та вчинків» - показники розподілилися за умов від 7,7 бала – 5,7 бала, за середньостатистичних даних $6,65 \pm 1,39$, що також у межах значущості (при тому що показники третьої групи трохи нижчі від значень). Дані показники свідчать, що з першої групи характеру впевненість у своїх силах, позитивна оцінка своєї діяльності у соціумі, для представників третьої групи – невпевненість у собі й власні сили, що відбивається у зниженою самооцінці власних досягнень.

- «Фон настрою» - показники розподілилися за умов від 7,8бала – 6,1 бала, при середньостатистичних даних $5,65 \pm 1,39$, що у межах значимості. Дані показники говорять про те, що для представників усіх груп характерне гарне емоційне тло, при цьому представники першої групи трохи більше задоволені результатами життя, але з графіка ми бачимо, що для респондентів третьої групи, характерним показником є зниження пунктів значень показників у порівнянні з усіма. іншими групами, що може бути обумовлено проблемою відсутності особистісної реалізації респондентів цієї групи.

3. Тест Емоційний інтелект.

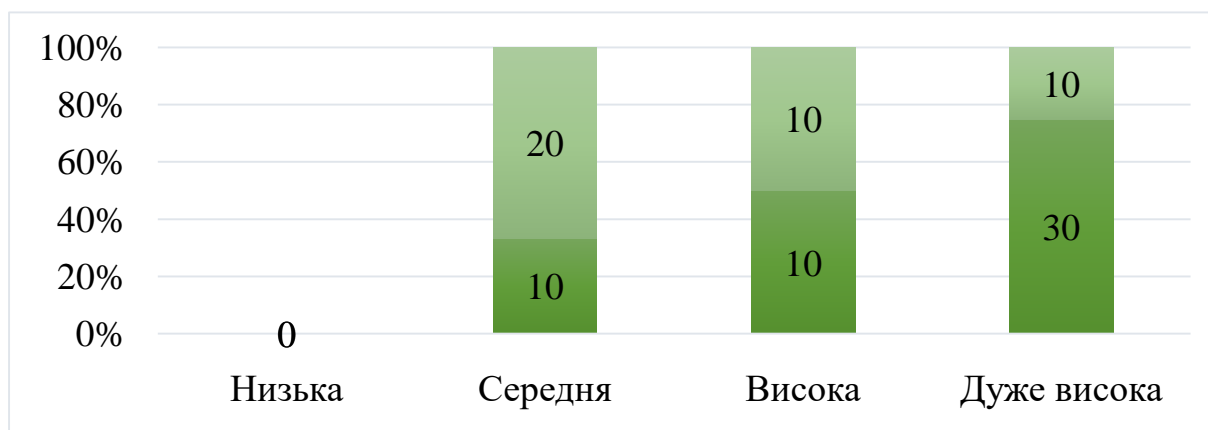

Рис. 5. Показники емпатії випробуваних (%)

Відповідно до показників, представлених на рисунку, у групі юнаків в середньому 50% мають середній рівень емпатії, натомість по 25% набрали високий та дуже високий рівень.

У групі юнок лише 20% мають середній рівень емпатії, проте інші випробувані мають показник високого та дуже високого рівня розвитку емпатії. Низького рівня не діагностовано в обидвох групах.

Можливо припустити, що ті особи, що демонструють середній рівень емпатії мають власні індивідуальні погляди, потреби та інтереси, що підкреслюють особливості поведінки в певній ситуації.

4. Проективна методика «Тест руки».

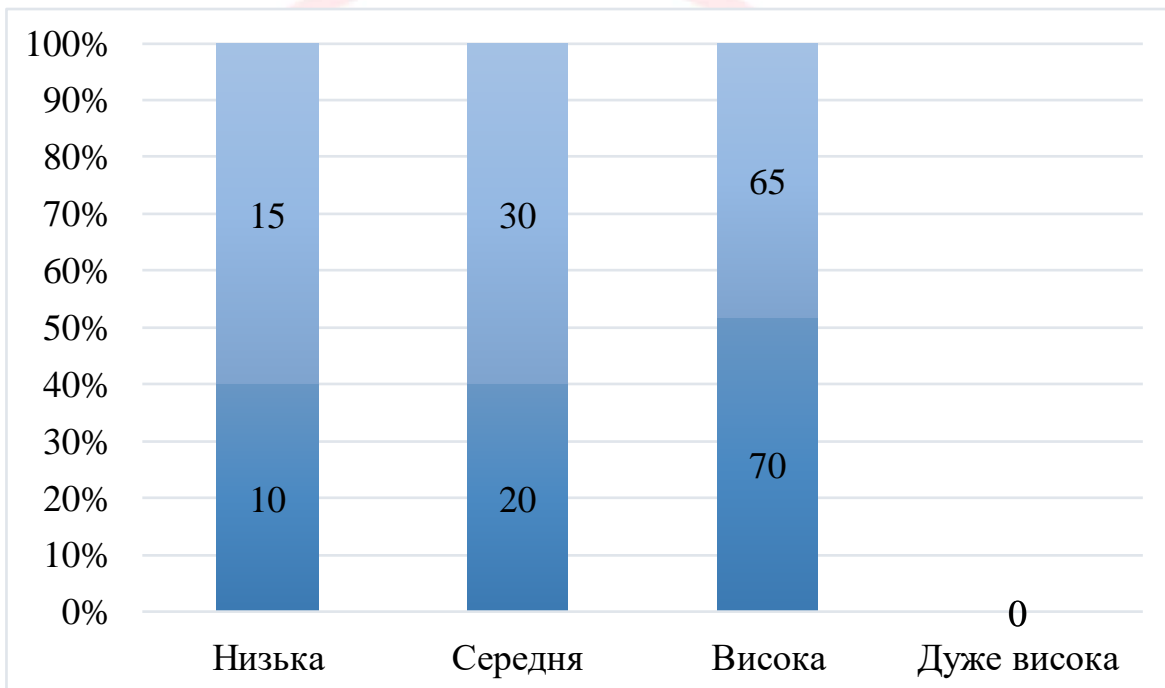

Рис. 6. Показники рівня конфліктності у двох групах (у %)

Більшість юнаків (70%) та юнок (65%) випробуваних мають високий рівень конфліктності та агресії. Натомість 20% та 30% відповідно – мають низький та середній рівень схильності до конфліктної поведінки.

5. Опитувальник вольових якостей людини (ВКЛ) М.В. Чумакова.

Було проведено дослідження розподілу показників за такими шкалами:

1. Відповідальність (відповідальний, обов'язковий – безвідповідальний, ненадійний, легковажний).

2. Ініціативність (головний, діловий, сильний, ініціативний, діяльний, впливовий, далекоглядний – пасивний, безініціативний, лінивий, бездіяльний).

3. Рішучість (упевнений, рішучий – нерішучий, невпевнений, мінливий).

4. Самостійність (самостійний, незалежний – залежний, несамостійний, керований).

5. Витримка (витриманий, терплячий, розсудливий, самокерований – невитриманий, нестримний).

6. Наполегливість (твердий, бойовий, стійкий, наполегливий – ненаполегливий, нестійкий, слабкий).

7. Енергійність (активний, життєдіяльний, енергійний, оптимістичний – безсилий, депресивний).

8. Уважність (уважний, зібраний, непохитний – неуважний).

9. Цілеспрямованість (цілеспрямований, завзятий – нецілеспрямований).

Порівняння результатів у двох підгрупах серед юнаків та серед юнок було наведено нами у таблиці 3., після чого проведено аналіз та інтерпретація отриманих показників.

Таблиця 3.

Критерій Пірсона (група юнок N 10)

1		життєстійкість	воля		
2	1	64	62	Коефіцієнт кореляції 0,45726	
3	2	68	68		
4	3	71	66		
5	4	72	69		
6	5	67	69		
7	6	72	70		
8	7	69	64		
9	8	68	67		
10	9	67	69		
11	10	69	72		

Встановлена позитивна залежність між життєстійкістю та вольовими якостями у дівчат: відповідно, чим вищою є сформованість вольової регуляції, тим вищою є життєстійкість та адаптованість до змін.

Таблиця 4.

Критерій Пірсона (група юнаків N 10)

1		життєстійкість	воля		
2	1	68	71	Коефіцієнт кореляції 0,62208	
3	2	71	72		
4	3	70	74		
5	4	72	75		
6	5	68	69		
7	6	72	70		
8	7	69	69		
9	8	69	71		
10	9	67	69		
11	10	70	72		

Встановлена позитивна залежність між життєстійкістю та вольовими якостями у юнаків: відповідно, чим вищою є сформованість вольової регуляції, тим вищою є життєстійкість та адаптованість до змін (зв'язок у групі юнаків є вищим ніж у групі юнок).

Висновки. Отже, на підставі отриманих результатів емпіричного дослідження ми дійшли висновку про те, що необхідно формувати у засуджених активної життєвої позиції: залучати до змагальних видів діяльності; підбір виду діяльності, що викликає позитивне ставлення засудженого; сприяти підвищенню самооцінки; заохочувати прагнення до лідерства. Важливо формувати у засудженого перспективи, що динамічно розвиваються – ближню, середню та далеку; спільно з засудженим аналізувати прямі та побічні результати та наслідки його діяльності.

Література:

1. Кожушко А.Р. Вплив індивідуально-психологічних особливостей засуджених жінок на адаптацію у виправних установах. *Науковий журнал «Право і безпека»*. 2015. № 2(57). С. 115-119.
2. Гарасимів Т.З. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. 420 с.
3. Романов М. В. Виправлення засуджених до позбавлення волі як результат діяльності системи виконання кримінальних покарань. *Проблеми законності: республіканський міжвідомчий науковий збірник*. відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2008. Вип. №. 9. С. 190–198.
4. Помацалюк А.Р. Соціально-психологічна адаптація засуджених жінок у виправних установах. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Психологія». Збірник наукових праць*. Харків, 2014. Вип. № 1110. С. 136-140.
5. Кожушко А.Р. Причини агресивної поведінки жінок в місцях поведінки, особистісний розвиток засуджених жінок в період ресоціалізації. *Науковий журнал «Право і безпека»*. Київ, 2015. Вип. № 3 (58). С. 124-128.
6. Бараш Є. Ю. Зарубіжний досвід соціальної роботи зі засудженими. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби: наук. журн.* Житомир, 2016. Вип. № 1 (11). С. 10–17.

References:

1. Kozhushko A.R. (2015). *Vplyv indyvidualno-psykhologichnykh osoblyvosteŭ zasudzhenykh zhinok na adaptatsiiu u vypravnykh ustanovakh..* [The influence of individual and psychological characteristics of convicted women on adaptation in correctional institutions]. Scientific journal "Law and Security". No. 2(57). pp.. 115-119. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
2. Garasimov T.Z. (2015). *Pryrodni ta sotsialni determinanty formuvannia deviantnoi povedinky liudyny: filosofsko-pravovyi vymir : monohrafiia..* [Natural and social determinants of the formation of deviant human behavior: philosophical and legal dimension: monograph]. Lviv State University of Internal Affairs. 420 p. Lviv [in Ukrainian].

3. Romanov M. V. (2008). *Vypravlennia zasudzhenykh do pozbavlennia voli yak rezultat diialnosti systemy vykonannia kryminalnykh pokaran. Problemy zakonnosti: respublikanskyi mizhvidomchyi naukovyi zbirnyk, vidp. red. V. Ya. Tatsii. [Correction of those sentenced to imprisonment as a result of the system of execution of criminal punishments. Legality problems: republican interagency scientific collection, resp. ed. V. Ya. Tatsii].* Kharkiv: Nat. law Acad. of Ukraine. No. 9. P. 190–198. Kharkiv [in Ukrainian].

4. Pomatsalyuk A.R. (2014). *Sotsialno-psykholohichna adaptatsiia zasudzhenykh zhinok u vypravnykh ustanovakh. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina. Seriia «Psykholohiia». Zbirnyk naukovykh prats. [Socio-psychological adaptation of convicted women in correctional institutions. Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazin. "Psychology" series. Collection of scientific works].* No. 1110.S. 136-140. Kharkiv [in Ukrainian].

5. Kozhushko A.R. (2015). *Prychyny ahresyvnoi povedinky zhinok v mistsiakh povedinky, osobystisnyy rozvytok zasudzhenykh zhinok v period resotsializatsii. Naukovy zhurnal «Pravo i bezpeka». [Causes of aggressive behavior of women in places of conduct, personal development of convicted women during resocialization. Scientific journal "Law and Security"].* No. 3(58). P. 124-128. Kyiv [in Ukrainian].

6. Barash E. Yu. (2016). *Zarubizhnyi dosvid sotsialnoi roboty zi zasudzhenyimi. Naukovyi visnyk Instytutu kryminalno-vykonavchoi sluzhby: nauk. zurn. [Foreign experience of social work with convicts. Scientific Bulletin of the Institute of Criminal Enforcement Service: Science].* No. 1 (11). P. 10–17. Zhytomyr: ZhDU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].

УДК 61:159.9

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-829-840](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-829-840)

Лівандовська Інна Антонівна викладач, кафедра психології, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, <https://orcid.org/0000-0001-9636-0454>

Голярдик Наталія Анатоліївна кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, <https://orcid.org/0000-0001-9624-7582>

Клімушева Ганна Сергіївна студент магістерського рівня, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, просп. Незалежності, 4, м. Харків, <https://orcid.org/0009-0007-4019-4646>

ЕФЕКТИВНІ МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВETERANІВ ВІЙНИ: НАВЧАЛЬНІ ПРИКЛАДИ ТА КРАЩІ ПРАКТИКИ

Анотація. Дослідження проблематики ролі психологічної підтримки та реабілітації ветеранів війни під час повномасштабної збройної агресії набуло надзвичайної актуальності, оскільки саме ветерани відчують високий рівень хронічного психологічного навантаження та травм, стрес, депресію, тривогу та деструктивні спогади. Отже, метою статті стало визначення ефективних методів психологічної реабілітації ветеранів війни, вивчення навчальних прикладів та виокремлення кращих практик. Для подолання психологічних розладів та захворювань розроблені різноманітні програми психологічної підтримки задля психофізичного та емоційного відновлення, що має особливо велике значення для психологічної реабілітації ветеранів війни. Вибір методів психологічної реабілітації є дуже важливим для відновлення, а позитивна соціальна взаємодія є ключовим прикладом здорового функціонування особистості. У статті розглянуто основні сучасні методологічні принципи надання психологічної підтримки ветеранам війни. Вони засновані на індивідуальних показниках, характеру та тривалості стресу, способу отримання травми та психологічного стану ветерана. Методи психокорекції та психотерапії включають наступні види: терапія тривалого впливу, терапія когнітивної обробки, когнітивно-поведінкова терапія, поведінкова активація та психотерапевтичний вплив посттравматичних стресових розладів. Поряд із

традиційними психотерапевтичними методиками було доведено важливість застосування психофізіологічних тренінгів за принципом біологічного зворотного зв'язку та впровадження в практику реабілітації сучасних smart технологій. Підкреслюється необхідність залучення експертів та впровадження інноваційних підходів для створення ефективних індивідуально-орієнтованих систем психологічної реабілітації в Україні, які базуються на комплексному підході, соціальній адаптації та допоможуть покращити якість життя ветеранам війни. Насамперед психологічна реабілітація спрямовується на особистість ветерана, його самооцінку, комунікативні властивості, потреби, психологічні механізми компенсації та захисту, способи поведінки в родині, у професійному колективі та в інших соціальних групах. Її завданням є найшвидше усунення хворобливих симптомів (невротичних, неврозоподібних) та їх подолання.

Ключові слова: військові, ветерани, психологічна реабілітація, посттравматичний стресовий розлад, абілітація.

Livandovska Inna Antonivna Lecturer, Department of Psychology, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova Sr., 28, Uman, <https://orcid.org/0000-0001-9636-0454>

Holiardyk Nataliia Anatoliivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology, Pedagogy and Socio-Economic Disciplines, National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, Shevchenka St., 46, Khmelnytskyi, <https://orcid.org/0000-0001-9624-7582>

Klimusheva Hanna Serhiivna Master Student, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Ave., 4, Kharkiv, <https://orcid.org/0009-0007-4019-4646>

EFFECTIVE METHODS OF PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF WAR VETERANS: CASE STUDIES AND BEST PRACTICES

Abstract. The study of the issues related to the role of psychological support and rehabilitation for war veterans during full-scale armed aggression has become extremely relevant. Veterans experience a high level of chronic psychological burden, trauma, stress, depression, anxiety, and destructive memories. Therefore, the article aims to identify effective methods of psychological rehabilitation for war veterans, study case examples, and highlight best practices. Various psychological support programs have been developed to overcome psychological disorders and illnesses, promoting psychophysical and emotional recovery. The choice of

psychological rehabilitation methods is crucial for recovery, and positive social interaction serves as a key example of healthy functioning. The article explores the fundamental modern methodological principles of providing psychological support to war veterans. These principles are based on individual indicators, the nature and duration of stress, the method of trauma acquisition, and the psychological state of the veteran. Methods of psychocorrection and psychotherapy include the following types: prolonged exposure therapy, cognitive processing therapy, cognitive-behavioral therapy, behavioral activation, and therapeutic interventions for post-traumatic stress disorders. In addition to traditional psychotherapeutic methods, the importance of applying psychophysiological training based on the principle of biofeedback and incorporating modern smart technologies into rehabilitation practices has been demonstrated. The necessity of involving experts and implementing innovative approaches to create effective individual-oriented psychological rehabilitation systems in Ukraine is emphasized. These systems should be based on a comprehensive approach, and social adaptation, and contribute to improving the quality of life for war veterans. Psychological rehabilitation primarily focuses on the personality of the veteran, encompassing self-esteem, communicative properties, needs, psychological compensation and defense mechanisms, and behaviors in the family, professional collective, and other social groups. Its task is to promptly eliminate pathological symptoms (neurotic, neurosis-like) and overcome them.

Keywords: military, veterans, psychological rehabilitation, post-traumatic stress disorder, habilitation.

Постановка проблеми. Складні травматичні події, що пов'язані зі збройними конфліктами стають все більш поширеними в сучасному світі. Більше половини військовослужбовців, які зазнали складних травматичних подій та отримали бойовий стрес, ризикують отримати не лише посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), але й інші супутні психічні порушення. Було встановлено проблеми, які можуть виникнути серед ветеранів війни: депресія або тривога, травматичний стрес, психосоматичний стан, недовіра або ворожість/агресія по відношенню до інших, ускладнена соціальна адаптація [1–3].

Проблема реабілітації учасників бойових дій у сучасному світі є актуальною для всіх країн. Вибір конкретної програми для пацієнта має базуватись на розробці та складанні персоніфікованої цільової карти з вимірюванням значення функціональних показників, що дозволяє віднести пацієнтів до відповідних груп корекції. В наш час запропоновано різні варіанти програм соціально-психологічної реабілітації та абілітації учасників бойових дій на основі міжнародного досвіду. Провідну роль відіграє

психотерапія. Обсяг і завдання психотерапевтичних впливів визначають з урахуванням механізмів негативного впливу на психіку та психологічного стану хворого. У процесі психотерапії використовуються різні техніки і методи (психодинамічні, гуманістичні та когнітивно-поведінкові). Поряд з традиційними психотерапевтичними методиками використовуються психофізіологічні тренінги за принципом біологічного зворотного зв'язку. Актуальною складовою реабілітації ветеранів є проведення корекційної роботи з членами їх сімей. Важливе місце приділяється реабілітації членів сімей постраждалих – робота з гострим горем, життєвою кризою, катастрофічним досвідом. Збереження та відновлення психічного здоров'я ветеранів війни є не лише особистісною, а й соціальною проблемою.

В останніх дослідженнях було визначено найбільш поширені проблеми з якими стикаються ветерани війни в Україні, а саме, конфлікт та непорозуміння з родиною, набута алкогольна та наркотична залежність, зміни у психіці ветеранів, підвищена агресія, депресія, складні відносини із людьми, які часто не розуміють ветеранів, пошкоджена функціональність нервової системи, труднощі в соціальній адаптації [4]. Крім того, було окремо було окреслено проблему почуття страху та невпевненості щодо майбутнього, панічні атаки, психосоматичні прояви проблеми [2; 4].

Наразі наголошується на необхідності проведення фундаментальних досліджень з оцінки впливу війни в Україні на психічне здоров'я ветеранів війни з метою ефективної підтримки психічного здоров'я під час конфлікту [4; 6]. Сучасні проблеми психічного здоров'я ветеранів війни не тільки в Україні, а й в інших країнах світу, вказують на необхідність в особливій психосоціалній допомозі, необхідності допомоги високо кваліфікаційних спеціалістів до розробки індивідуальних програм психологічної реабілітації та абілітації на рівні держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стаття присвячена розгляду актуального питання щодо методів психологічної реабілітації, психотерапії та соціально-психологічної підтримки ветеранів війни. Яка буде включати персоналізовані підходи до кожного ветерана, вибір ефективних методів психологічної допомоги та схем психотерапії, які враховують ризики та фактори, що модифікуються.

Актуальність проблеми реабілітації та професійної психологічної допомоги ветеранам війни було досліджено у роботах: П. Ковентрі [1], Н. Сингх [2], А. Ченг [3], Е. Хароз [4], В. Позниш [5], Р. Риккарделлі [6], Г. Кеніг [8], К. Бабов [9], К. Джонс [7; 10], С. Богданов [11], Д. Бейдель [12], К. Бурасса [13], Л. Эшуіс [14], Р. Гартелл [15], Д. Тургус [16], Р. Далівал [17], О. Вдовиченко [18].

Аналіз наукових публікацій показав, що необхідно переглянути підходи до психологічної реабілітації ветеранів та визначити індивідуальні фактори ризику стресу на основі набору фізіологічних даних.

Мета статті – дослідити ефективні методи психологічної реабілітації ветеранів війни та визначити ефективні техніки та кращі соціально-психологічні практики.

Виклад основного матеріалу. Військовослужбовці піддаються потенційно високому стресу та травматичному досвіду під час несення служби в умовах війни[6]. Такі впливи можуть позначитися на їхньому психічному та психосоціальному здоров'ї та призвести до ПТСР і, відповідно, до наявності симптомів, які можуть не відповідати діагностичним критеріям, але заважати повсякденній соціальній, робочій або сімейній діяльності. Цей розлад є найпоширенішим для ветеранів війни, і залишається головною темою більшості міжнародних досліджень за даним напрямом. ПТСР, який характеризується симптомами вторгнення, уникненням соціальних контактів, змінами в когнітивній сфері, емоційному настрої, а також змінами в збудженості та реактивності, історично було важко лікувати через різноманітність супутніх симптомів. Ізольований або кумулятивний травматичний досвід також може спричинити довгострокову психологічну та ментальну боротьбу, що включає депресію, тривогу та моральну травму. Моральна травма – це окремий травматичний синдром, який є результатом впливу морально шкідливого досвіду на особистість, такого як бути свідком або брати участь у діях, які порушують особисту мораль і цінності [7], та є потенційно ключовим супутнім захворюванням ПТСР [8].

Враховуючи те, що ПТСР включає досить широкий спектр як соматичних, так і психогенних розладів, його діагностика досить складна. Її основною метою є виключення захворювань іншої етіології. В цьому випадку найважливішим є виявлення травматичного досвіду в анамнезі та встановлення пов'язаних з ним розладів. Це реалізується за допомогою використання різних клінічних опитувальників, які збирають результати, отримані під час психодіагностичних процедур. У зв'язку з цим фактори, що дозволяють встановити наявність розладу, можуть залежати від їх свідомого або несвідомого сприйняття пережитого досвіду та суб'єктивної оцінки пацієнта. Як наслідок, дедалі очевиднішою стає необхідність об'єктивізації клінічних критеріїв ПТСР у просторі психофізіологічних параметрів. Так, результати психофізіологічного дослідження підтвердили значущі відмінності у функціонуванні центральної та вегетативної нервової системи, сенсорної та когнітивної систем між умовно здоровими людьми та людьми з ПТСР.

Варто зазначити, що психологічна терапія, заснована на фактичних даних, є ефективним для одноразового ПТСР, і наразі невідомо, чи буде така

терапія ефективною по відношенню до осіб, які пережили особливо складні політравматичні події (полон). Комплексні психологічні втручання, орієнтовані на терапію такої травми, є ефективними щодо зменшення проблем психічного здоров'я та супутніх захворювань ветеранів війни. Аналіз сучасної літератури свідчить, що багатокомпонентні втручання, які можуть включати пофазові підходи, були найефективнішим методом терапії ПТСР при складній травмі [1; 9].

У наукових джерелах акцентована увага на тому, що фармакологічні втручання були менш ефективними, ніж психологічні втручання для лікування симптомів ПТСР і покращення сну. Але ці два методи впливу на травму продемонстрували меншу ефективність для ветеранів війни. Для них було розроблено багатокомпонентні втручання, які продемонстрували високу ефективність для лікування симптомів ПТСР, а також ці підходи були перспективними для управління порушень самоорганізації [1].

Для лікування ПТСР використовуються численні психотерапевтичні втручання, які є золотим стандартом:

- терапія тривалого впливу;
- терапія когнітивної обробки;
- когнітивно-поведінкова терапія;
- поведінкова активація та терапевтичний вплив.

Терапія тривалого впливу та когнітивно-поведінкова терапія були в центрі уваги досліджень протягом останніх 25 років оскільки мають найбільшу ефективність [7; 10].

Традиційна психотерапія базується на класичній експозиційній терапії, включаючи пролонговану експозицію, ефективність якої вимагає присутності як пацієнта, так і психолога на сеансах разом із дотриманням протоколу заходів.

Одним із ефективних методів нефармакологічного лікування ПТСР є когнітивно-поведінкова психотерапія. На практиці вона продемонструвала високу ефективність, тому що безпосередньо спрямована на причини виникнення розладу. В результаті чого цей метод було внесено до протоколів надання психологічної допомоги.

Ветерани війни мають високий рівень психічної супутньої патології та відчувають високий рівень проблем, які можуть негативно вплинути на успішне залучення до психологічного супроводу, такого як міжособистісні проблеми та емоційна дисрегуляція. Поетапні втручання, які спрямовані на усунення порушень самоорганізації за допомогою стратегій, що засновані на навичках, у поєднанні зі стратегіями, що спрямовані на травматичні спогади, були одними з найбільш перспективних психотерапевтичних підходів до емоційної дисрегуляції та міжособистісних проблем у ветеранів. Когнітивно-

поведінкова терапія, яка орієнтована на травму, була найефективнішим підходом для управління негативною самоконцепцією. Гнучке використання поєднань терапії, яка орієнтована на травму, і стратегій, що засновані на навичках, залежно від прояву симптомів, ймовірно, буде ефективним оскільки усуває потребу в фіксованих підходах у випадках складної психотравми [1].

У дослідженнях П. Ковентрі та ін. дійшли висновку про те, що клієнти надають перевагу психологічним втручанням. При цьому важливо запровадити такі системи, які будуть мати переваги та гарантувати максимальну результативність. Наприклад, було показано, що уважність є ефективним засобом лікування депресії та покращення сну серед ветеранів, але оптимізація надання таких втручань як частини багатокомпонентних пакетів, потребує усвідомлення уподобань клієнтів щодо часу, оточення та формату терапії [1].

У дослідженні С. Богданова та ін. проводилась оцінка ефективності як стандартного, так і короткого підходу до терапії загальних елементів (СЕТА) порівняно з умовами контролю списку очікування серед ветеранів в Україні. Як коротке, так і стандартне СЕТА знизило тяжкість депресії, тривоги, ПТРС і функціональних порушень, причому, найбільший ефект спостерігався у тих, хто брав участь у стандартному СЕТА. Стандартний СЕТА більш ефективний, ніж короткий, останній також мав значні ефекти порівняно з контролем очікування. З огляду на продемонстровану ефективність, СЕТА можна було б розширити як ефективний підхід на рівні місцевих громад [11].

Ризик відмови ветерана-клієнта від психологічної реабілітації та зниження ефективності терапії викликає особливе занепокоєння при наявності комплексного ПТСР, який нещодавно був визнаний Міжнародним класифікатором хвороб – 11 (МКХ-11) як новий діагноз. Він включає основні симптоми посттравматичного стресового розладу (підвищена тривога та емоційне збудження, уникнення та заціпеніння, повторне переживання травматичної події) та додаткові симптоми, які пов'язані з порушеннями самоорганізації (афективна дисрегуляція, негативне самооцінка та міжособистісні проблеми). Хоча втручання з питань психічного здоров'я переважно проводяться особисто, пандемія та географічні бар'єри перешкоджають особистому доступу до оцінки та безпосередніх реабілітаційних втручань. Також існує дуже обмежений доступ до спеціалізованих послуг психічного здоров'я безпосередньо на територіях, де ведуться бойові дії, а також у віддалених громадах. Тому є необхідним перехід від особистої до дистанційної психотерапії (наприклад, телетерапія, eHealth та відеоконференції). Додатковою перевагою є потенційна відповідність з точки зору потреби в справедливому та своєчасному доступі до послуг психічного здоров'я у віддалених і сільських місцевостях [7].

Цифрова охорона психічного здоров'я (наприклад, телетерапія, телемедицина, електронна охорона здоров'я та мобільне психічне здоров'я) може вчасно запропонувати ветеранам війни альтернативний доступ до послуг психічного здоров'я та терапії. Сучасна наукова література визначає загальноприйняті переваги, які пов'язані з особистим наданням золотих стандартів передової психотерапії, включаючи гнучкі терміни надання допомоги, приватність, що дозволяє уникнути стигматизації, стимулює підвищену самоефективність і мінімізує негативне ставлення до втручань у психічне здоров'я ветерана.

У дослідженні Р. Гартелл та ін. надана позитивна оцінка додатку SwarMyMood, що продемонструвало доцільність його інтеграції в клінічну психологічну допомогу. SwarMyMood – це програма для смартфонів, яка підтримує засновані на доказах стратегії регуляції емоцій і вирішення проблем як доповнення до традиційної допомоги ветеранам війни, які мають хронічні симптоми легкої черепно-мозкової травми і супутні психологічні стани. Цей додаток є клінічно ефективним додатковим інструментом для підтримки виконавчої функції і може бути впроваджено в клінічних умовах [15].

Незважаючи на збільшення кількості ветеранів війни, які звертаються за лікуванням ПТСР, залишається низка перешкод для звернення за допомогою, що заважає багатьом з них отримати доступ до психологічної терапії. Дистанційна терапія є одним із потенційних методів збільшення кількості ветеранів, які зможуть отримувати підтримку [16]. Незважаючи на те, що ці зміни допомогли забезпечити своєчасне надання психотерапії, існує багато проблем, включаючи клінічні, культурні, практичні питання, питання конфіденційності та безпеки, якість Інтернету, знання програмного забезпечення та компетентність у роботі з технологіями [17]. Крім того, обмежений доступ до клінічних та реабілітаційних психологів, які належним чином навчені дистанційному веденню психотерапевтичних сесій, та індивідуальні змінні, такі як несприятливе ставлення до психологічних втручань, також можуть бути суттєвими перешкодами для отримання переваг цифрової терапії.

Загальновідомо, що процес реабілітації може стати невиправдано затягнутим, якщо пацієнт втрачає до нього інтерес або відсутні достатні людські та технічні ресурси. Передчасне припинення лікування було відзначено у 20–25% ветеранів із ПТСР. Порушення регуляції афекту та знаходження лікування «надто стресовим» є одними з наведених причин. Таким чином, постачальникам послуг може знадобитися адаптувати існуючі методи лікування для задоволення індивідуальних потреб пацієнтів. Важливою проблемою є ризик розвитку вторинного травматичного стресу у психологів та спеціалістів допоміжних професій, які надають психологічну та соціальну допомогу ветеранам війни [10].

Сучасний досвід Ізраїлю в галузі психологічної реабілітації вказує на важливість дотримання принципів "ВІЗЕД" для підтримки ветеранів війни у ситуаціях стресу і психологічної травми [18]. Цей принцип включає в себе валідацію (визнання та прийняття емоцій і досвіду постраждалих), інформування (чітка та об'єктивна інформація про те, що сталося), емоційну та практичну підтримку, експресію (вираження емоцій та переживань), розробку (саморозвиток постраждалих та допомога їм знайти нові ресурси і стратегії для подолання травматичного досвіду). В Україні є можливість ознайомитись, адаптувати та застосовувати ізраїльський досвід у сфері психологічної реабілітації ветеранів та їхніх родин. Крім того, необхідно провести залучення експертів та впровадження інноваційних підходів для створення подібної системи в Україні з урахуванням специфіки регіону, що сприятиме комплексній реабілітації та допомозі жертвам військової агресії.

Висновки. Отже, у ветеранів війни, які постраждали в результаті участі в збройному конфлікті, спостерігаються психогенні розлади, що вимагає оперативної оцінки їх стану, прогнозу розвитку, проведення всіх можливих психодігностичних і реабілітаційних заходів. Розробка індивідуально орієнтованої програми має базуватись на результатах багатоаспектних психодігностичних досліджень та спостережень динаміки процесу реабілітації ветерана. Ефективним є використання когнітивно-поведінкової терапії, яка безпосередньо орієнтується на отриману травму. Психокорекційні та психотерапевтичні методи збільшують стійкість до несприятливих психогенних впливів, корегують систему взаємовідносин особистості, пом'якшують соматичні та вегетативні розлади, формують активну позицію ветерана щодо подолання травмивних наслідків війни, підвищують його мотивацію щодо психосоціального відновлення в процесі отримання допомоги. Доцільно використовувати міжнародний досвід та ефективні програми реабілітації ветеранів адаптовані до реалій сьогодення на території України, адже впровадження цих практик та методів роботи допоможе поліпшити якість їх життя і посприє їхній соціальній адаптації.

Література:

1. Psychological and pharmacological interventions for posttraumatic stress disorder and comorbid mental health problems following complex traumatic events: systematic review and component network meta-analysis / P. A. Coventry et al. *PLoS medicine*. 2020. Vol. 17. No. 8. Article e1003262. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1003262> (date of access: 17.01.2024).
2. Experiences of mental health and functioning among conflict-affected populations: a qualitative study with military veterans and displaced persons in Ukraine / N. S. Singh et al. *The American journal of orthopsychiatry*. 2021. Vol. 91. No. 4. P. 499–513. DOI: <https://doi.org/10.1037/ort0000537> (date of access: 17.01.2024).

3. Patterns of somatic distress among internally displaced persons in Ukraine: analysis of a cross-sectional survey / A. Cheung et al. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*. 2019. Vol. 54. No. 10. P. 1265–1274. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00127-019-01652-7> (date of access: 17.01.2024).

4. Measuring implementation in global mental health: validation of a pragmatic implementation science measure in eastern Ukraine using an experimental vignette design / E. E. Haroz et al. *BMC Health Services Research*. 2019. Vol. 19. No. 1. Article 262. DOI: <https://doi.org/10.1186/s12913-019-4097-y> (date of access: 17.01.2024).

5. Application of art therapy for correction of personal disorders of psychoemotional state of children – inhabitants of radiation polluted territories and children displaced from the armed conflict on the southern east of Ukraine / V. A. Poznysh et al. *Problemy radiatsiinoi medytsyny ta radiobiologii*. 2019. No. 24. P. 439–448. DOI: <https://doi.org/10.33145/2304-8336-2019-24-439-448> (date of access: 17.01.2024).

6. Canadian public safety personnel and occupational stressors: how PSP interpret stressors on duty / R. Ricciardelli et al. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2020. Vol. 17. No. 13. Article 4736. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph17134736> (date of access: 17.01.2024).

7. Virtual trauma-focused therapy for military members, veterans, and public safety personnel with posttraumatic stress injury: systematic scoping review / C. Jones et al. *JMIR mHealth and uHealth*. 2020. Vol. 8. No. 9. Article e22079. DOI: <https://doi.org/10.2196/22079> (date of access: 17.01.2024).

8. Examining the overlap between moral injury and PTSD in US veterans and active duty military / H. G. Koenig et al. *The Journal of Nervous and Mental Disease*. 2020. Vol. 208. No. 1. P. 7–12. DOI: <https://doi.org/10.1097/NMD.0000000000001077> (date of access: 17.01.2024).

9. The effectiveness of high-tone therapy in the complex rehabilitation of servicemen with post-traumatic stress disorder complicated by traumatic brain injury / K. D. Babov et al. *Neurological Sciences*. 2023. Vol. 44. No. 3. P. 1039–1048. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10072-022-06510-0> (date of access: 17.01.2024).

10. Therapist and operator experiences utilizing multi-modal motion-assisted Memory Desensitization and Reconsolidation (3MDR) for treatment of combat related posttraumatic stress disorder amongst military and veteran populations / C. Jones et al. *European Journal of Psychotraumatology*. 2022. Vol. 13. No. 1. Article 2062996. DOI: <https://doi.org/10.1080/20008198.2022.2062996> (date of access: 17.01.2024).

11. A randomized-controlled trial of community-based transdiagnostic psychotherapy for veterans and internally displaced persons in Ukraine / S. Bogdanov et al. *Global Mental Health*. 2021. Vol. 8. Article e32. DOI: <https://doi.org/10.1017/gmh.2021.27> (date of access: 17.01.2024).

12. Trauma management therapy with virtual-reality augmented exposure therapy for combat-related PTSD: a randomized controlled trial / D. C. Beidel et al. *Journal of Anxiety Disorders*. 2019. Vol. 61. P. 64–74. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2017.08.005> (date of access: 17.01.2024).

13. The impact of prolonged exposure therapy on social support and PTSD symptoms / K. J. Bourassa et al. *Journal of Affective Disorders*. 2020. Vol. 260. P. 410–417. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jad.2019.09.036> (date of access: 17.01.2024).

14. Efficacy of immersive PTSD treatments: a systematic review of virtual and augmented reality exposure therapy and a meta-analysis of virtual reality exposure therapy / L. V. Eshuis et al. *Journal of Psychiatric Research*. 2021. Vol. 143. P. 516–527. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2020.11.030> (date of access: 17.01.2024).

15. Gartell R., Morris J., Wallace T. Feasibility of using a mobile app supported executive function intervention in military service members and veterans with mTBI and co-occurring psychological conditions. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2023. Vol. 20. No. 3. Article 2457. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph20032457> (date of access: 17.01.2024).

16. Turgoose D., Ashwick R., Murphy D. Systematic review of lessons learned from delivering tele-therapy to veterans with post-traumatic stress disorder. *Journal of Telemedicine and Telecare*. 2018. Vol. 24. No. 9. P. 575–585. DOI: <https://doi.org/10.1177/1357633X17730443> (date of access: 17.01.2024).

17. Synchronous web-based psychotherapy for mental disorders from a health quality perspective: scoping review / R. Dhaliwal et al. *Journal of Medical Internet Research*. 2023. Vol. 25. Article e40710. DOI: <https://doi.org/10.2196/40710> (date of access: 17.01.2024).

18. Psychological rehabilitation and support of war veterans: the experience of Israel / O. V. Vdovychenko et al. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Technicznej w Katowicach*. 2023. Vol. 16. P. 107–119. URL: <https://yadda.icm.edu.pl/baztech/element/bwmeta1.element/baztech-53789d43-dfe0-442a-a6ea-cb1668e3dac5> (date of access: 17.01.2024).

References:

1. Coventry, P. A., Meader, N., Melton, H., Temple, M., Dale, H., Wright, K., ... & Gilbody, S. (2020). Psychological and pharmacological interventions for posttraumatic stress disorder and comorbid mental health problems following complex traumatic events: Systematic review and component network meta-analysis. *PLoS Medicine*, 17(8), Article e1003262. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1003262>

2. Singh, N. S., Bogdanov, S., Doty, B., Haroz, E., Girnyk, A., Chernobrovkina, V., ... & Bolton, P. A. (2021). Experiences of mental health and functioning among conflict-affected populations: A qualitative study with military veterans and displaced persons in Ukraine. *American Journal of Orthopsychiatry*, 91(4), 499–513. <https://doi.org/10.1037/ort0000537>

3. Cheung, A., Makhashvili, N., Javakhishvili, J., Karachevsky, A., Kharchenko, N., Shpiker, M., & Roberts, B. (2019). Patterns of somatic distress among internally displaced persons in Ukraine: analysis of a cross-sectional survey. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 54(10), 1265–1274. <https://doi.org/10.1007/s00127-019-01652-7>

4. Haroz, E. E., Bolton, P., Nguyen, A. J., Lee, C., Bogdanov, S., Bass, J., ... & Murray, L. (2019). Measuring implementation in global mental health: Validation of a pragmatic implementation science measure in eastern Ukraine using an experimental vignette design. *BMC Health Services Research*, 19(1), Article 262. <https://doi.org/10.1186/s12913-019-4097-y>

5. Poznysh, V. A., Vdovenko, V. Y., Kolpakov, I. E., & Stepanova, E. I. (2019). Application of art therapy for correction of personal disorders of psychoemotional state of children - inhabitants of radiation polluted territories and children displaced from the armed conflict on the southern east of Ukraine. *Problemy Radiatsiinoi Medytsyny ta Radiobiologii*, (24), 439–448. <https://doi.org/10.33145/2304-8336-2019-24-439-448>

6. Ricciardelli, R., Czarnuch, S., Carleton, R. N., Gacek, J., & Shewmake, J. (2020). Canadian public safety personnel and occupational stressors: How PSP interpret stressors on duty. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(13), Article 4736. <https://doi.org/10.3390/ijerph17134736>

7. Jones, C., Miguel-Cruz, A., Smith-MacDonald, L., Cruikshank, E., Baghoori, D., Chohan, A. K., ... & Brémault-Phillips, S. (2020). Virtual trauma-focused therapy for military members, veterans, and public safety personnel with posttraumatic stress injury: systematic scoping review. *JMIR mHealth and uHealth*, 8(9), Article e22079. <https://doi.org/10.2196/22079>

8. Koenig, H. G., Youssef, N. A., Ames, D., Teng, E. J., & Hill, T. D. (2020). Examining the overlap between moral injury and PTSD in US veterans and active duty military. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 208(1), 7–12. <https://doi.org/10.1097/NMD.0000000000001077>
9. Babov, K. D., Zabolotna, I. B., Plakida, A. L., Volyanska, V. S., Babova, I. K., Gushcha, S. G., & Kolker, I. A. (2023). The effectiveness of high-tone therapy in the complex rehabilitation of servicemen with post-traumatic stress disorder complicated by traumatic brain injury. *Neurological Sciences*, 44(3), 1039–1048. <https://doi.org/10.1007/s10072-022-06510-0>
10. Jones, C., Smith-MacDonald, L., Van Veelen, N., VanderLaan, A., Kaneva, Z., Dunleavy, R. S., ... & Bremault-Phillips, S. (2022). Therapist and operator experiences utilizing multi-modal motion-assisted memory desensitization and reconsolidation (3MDR) for treatment of combat related posttraumatic stress disorder amongst military and veteran populations. *European Journal of Psychotraumatology*, 13(1), Article 2062996. <https://doi.org/10.1080/20008198.2022.2062996>
11. Bogdanov, S., Augustinavicius, J., Bass, J. K., Metz, K., Skavenski, S., Singh, N. S., ... & Bolton, P. (2021). A randomized-controlled trial of community-based transdiagnostic psychotherapy for veterans and internally displaced persons in Ukraine. *Global Mental Health*, 8, Article e32. <https://doi.org/10.1017/gmh.2021.27>
12. Beidel, D. C., Frueh, B. C., Neer, S. M., Bowers, C. A., Trachik, B., Uhde, T. W., & Grubaugh, A. (2019). Trauma management therapy with virtual-reality augmented exposure therapy for combat-related PTSD: A randomized controlled trial. *Journal of Anxiety Disorders*, 61, 64–74. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2017.08.005>
13. Bourassa, K. J., Smolenski, D. J., Edwards-Stewart, A., Campbell, S. B., Reger, G. M., & Norr, A. M. (2020). The impact of prolonged exposure therapy on social support and PTSD symptoms. *Journal of Affective Disorders*, 260, 410–417. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2019.09.036>
14. Eshuis, L. V., van Gelderen, M. J., van Zuiden, M., Nijdam, M. J., Vermetten, E., Olf, M., & Bakker, A. (2021). Efficacy of immersive PTSD treatments: A systematic review of virtual and augmented reality exposure therapy and a meta-analysis of virtual reality exposure therapy. *Journal of Psychiatric Research*, 143, 516–527. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2020.11.030>
15. Gartell, R., Morris, J., & Wallace, T. (2023). Feasibility of using a mobile app supported executive function intervention in military service members and veterans with mTBI and co-occurring psychological conditions. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(3), Article 2457. <https://doi.org/10.3390/ijerph20032457>
16. Turgoose, D., Ashwick, R., & Murphy, D. (2018). Systematic review of lessons learned from delivering tele-therapy to veterans with post-traumatic stress disorder. *Journal of Telemedicine and Telecare*, 24(9), 575–585. <https://doi.org/10.1177/1357633X17730443>
17. Dhaliwal, R., Yap, S., Talarico, F., Al-Shamali, H., Mcweeny, R., Reeson, M., ... & Burbach, L. (2023). Synchronous web-based psychotherapy for mental disorders from a health quality perspective: Scoping review. *Journal of Medical Internet Research*, 25, Article e40710. <https://doi.org/10.2196/40710>
18. Vdovychenko, O. V., Sokolova, I. M., Pedchenko, O. V., Sergeevna, S. S., & Frolova, O. V. (2023). Psychological rehabilitation and support of war veterans: The experience of Israel. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Technicznej w Katowicach*, 16, 107–119. <https://yadda.icm.edu.pl/baztech/element/bwmeta1.element.baztech-53789d43-dfe0-442a-a6ea-cb1668e3dac5>

УДК 616.711

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-841-848](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-841-848)

Лукашенко Юрій Ігорович здобувач вищої освіти (аспірант) Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, лікар-інтерн фізичної реабілітаційної медицини, КНП «Жмеринська лікарня відновного лікування Вінницької обласної ради», м. Жмеринка, <https://orcid.org/0009-0001-2738-4994>

КЛІНІКО-ПСИХОЛОГІЧНА ДІАГНОСТИКА ТА ДОМЕДИЧНА ДОПОМОГА ПОТЕРПІЛИМ ІЗ УШКОДЖЕННЯМ ХРЕБТА

Анотація. У статті розкрито особливості клініко-психологічної діагностики та домедичної допомоги потерпілим із ушкодженням хребта. Для потерпілих із травмою хребта характерні суттєві психоемоційні та соціальні наслідки. Спинальна травма здатна тотально змінити на гірше всю життєдіяльність постраждалої людини. Крім того, що особливо важливою є адекватна соціальна адаптація, яку часто здатний надати лише такий спеціалізований реабілітаційний центр як, необхідно пам'ятати про побутову і гігієнічну опіці, оскільки інвалід у більшості випадків позбавлений самостійності в цих моментах своєї не дуже райдужної повсякденності.

При неврологічному огляді слід визначити рівень розладу (втрати) чутливості і активних рухів, а також наявність і характер тазових розладів. Збереження хоч би мінімальної спроможності до довільних рухів може свідчити про сприятливий прогноз. Послідовно перевіряють всі види чутливості (тактильна, больова, температурна, пропріоцептивна), скрупульозно проводиться пошук «острівців» залишкової чутливості, що має сприятливе прогностичне значення. Про рівень пошкодження спинного мозку більш достовірно свідчать рухові, ніж чутливі розлади. У гострий період реєструють в'ялі паралічі, в більш пізні строки – спастичність. Наявність патологічних рефлексів Бабінського свідчить про пошкодження пірамідного тракту або про одночасну травму спинного і головного мозку.

Діагностування травми хребта та спинного мозку встановлюється за даними анамнезу та результатами клінічного і параклінічного обстежень. При обстеженні травмованого повинні бути отримані відомості про обставини травми, що дозволяє оцінити характер пошкодження. Важливе значення має швидкість наростання неврологічних розладів. При швидкій втраті м'язової сили і чутливості перспективи на видужання менш сприятливі, ніж при

повільному їх наростанні, що відображає прогресуючу компресію спинного мозку з необхідністю невідкладного оперативного втручання.

Ключові слова: травми хребта, клініко-психологічної діагностика, домедична допомога, психоемоційні та соціальні наслідки, профілактика ускладнень та реабілітація.

Lukashenko Yuriy Ihorovych Graduate student (postgraduate student) of the Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University, intern physician of physical rehabilitation medicine, Zhmerinka Rehabilitation Hospital of the Vinnytsia Regional Council, Zhmerinka, <https://orcid.org/0009-0001-2738-4994>

CLINICAL AND PSYCHOLOGICAL DIAGNOSTICS AND DOMESTIC CARE FOR PATIENTS WITH SPINE INJURIES

Abstract. The article reveals the peculiarities of clinical and psychological diagnosis and pre-medical care for victims with spinal cord injury. Victims with a spinal cord injury are characterized by significant psychoemotional and social consequences. A spinal injury can completely change the entire life of the affected person for the worse. In addition to the fact that adequate social adaptation is especially important, which can often be provided only by such a specialized rehabilitation center as, it is necessary to remember about household and hygienic care, since in most cases the disabled person is deprived of independence in these moments of his not so rosy everyday life.

The neurological examination should determine the level of disorder (loss) of sensitivity and active movements, as well as the presence and nature of pelvic disorders. Preservation of at least minimal ability to make voluntary movements may indicate a favorable prognosis. All types of sensitivity (tactile, pain, temperature, proprioceptive) are consistently checked, and a scrupulous search is made for "islands" of residual sensitivity, which has a favorable prognostic value. The level of damage to the spinal cord is more reliably indicated by motor disorders than by sensory disorders. In the acute period, flaccid paralysis is registered, in later periods - spasticity. The presence of pathological Babinski reflexes indicates damage to the pyramidal tract or simultaneous injury to the spinal cord and brain.

The diagnosis of spine and spinal cord injury is established based on the anamnesis and the results of clinical and paraclinical examinations. During the examination of the injured person, information about the circumstances of the injury should be obtained, which allows to assess the nature of the damage. The rate of development of neurological disorders is important. With a rapid loss of muscle strength and sensitivity, the prospects for recovery are less favorable than

with their slow increase, which reflects progressive compression of the spinal cord with the need for urgent surgical intervention.

Keywords: spinal injuries, clinical and psychological diagnosis, premedical assistance, psychoemotional and social consequences, prevention of complications and rehabilitation.

Постановка проблеми. Ризик ушкодження хребта і спинного мозку в результаті отриманих травм становить близько 3%, однак більше половини пацієнтів з даним типом травми має <35 років. У групі потерпілих із ушкодженнями хребта переважають чоловіки (4:1). У 40-50% цей вид травм отримують в результаті дорожньо-транспортних пригод (ДТП), на другому місці (приблизно 20%) – в результаті падіння з висоти [2, 3].

Останнім часом бойова травма хребта не є проблемою винятково воєнної хірургії. Ускладнення криміногенної обстановки у багатьох країнах світу, участь у політичній боротьбі екстремістських угруповань, оснащених вогнепальною зброєю, терористичні акти з використанням потужних вибухових пристроїв змушують вважати таку травму однією з важливих проблем екстремальної медицини. Травми хребта можуть призвести до різноманітних ускладнень. Як наслідок – потерпілий стане непрацездатним на тривалий період часу [2, 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Переломи хребта з ушкодженням спинного мозку та (або) його корінців виникають при безпосередньому застосуванні механічної сили (прямі ушкодження), падінні з висоти на ноги чи голову (кататравма), при надмірному згинанні чи розгинанні хребта (непрямі ушкодження), при пірнанні у воду вниз головою, а саме їх клінічний перебіг й визначає актуальність досліджуваної теми.

Метою статті є обґрунтування особливостей клініко-психологічної діагностики та домедичної допомоги потерпілим із ушкодженням хребта.

Виклад основного матеріалу. В Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та інших нормативно-правових актах у сфері охорони здоров'я термін «пошкодження хребта» вживається у такому значенні як наявність ознак травми хребта в тому числі з ознаками пошкодження спинного мозку, незалежно від механізму травми. До *ознак травми хребта* віднесено такі: сильний біль або відчуття тиску в голові, шиї або спині; поколювання або втрата чутливості в пальцях рук та ніг; втрата рухових функцій кінцівок; втрата чутливості в окремих ділянках тіла; деформація в області хребта; забої, рани в області хребта [4].

Таблиця 1

Класифікація причин й симптомів згідно механізму ушкодження хребта

Причини	Характеристика
1	2
Суб'єктивні симптоми	біль у шії або спині; сенсорні порушення – оніміння, поколювання; рухові порушення – м'язова слабкість або відсутність активних рухів
Об'єктивні симптоми	біль при рухах або пальпації ділянки хребта; деформація контурів хребта; гіпертонус м'язів; втрата чутливості; м'язова слабкість, млявий параліч; відсутність контролю над сечовим міхуром або анальних сфінктерів; симптоми нейрогенного шоку
Психологічні причини	порушення свідомості; серйозні травми інших частин тіла; відсутність болю і деформації в місці пошкодження неправильна оцінка РГ; травма спинного мозку без змін на РГ (<i>spinal cord injury without radiological abnormalities (SCIWORA)</i>)

Для потерпілих із травмою хребта характерні суттєві психоемоційні та соціальні наслідки. Спинальна травма здатна тотально змінити на гірше всю життєдіяльність постраждалої людини. Крім того, що особливо важливою є адекватна соціальна адаптація, яку часто здатний надати лише такий спеціалізований реабілітаційний центр як, необхідно пам'ятати про побутову і гігієнічну опіку, оскільки інвалід у більшості випадків позбавлений самостійності в цих моментах своєї не дуже райдужної повсякденності [2, 4].

Зазначимо, що шийний відділ хребта, обумовлений найбільш рухливими суглобами, через свою структуру й найчастіше схильний до вивихів. Масивні поперекові та грудні хребці частіше ламаються або поєднують перелом з вивихом. Найчастіше подібного роду травма хребта зустрічаються на перехідній ділянці від поперекових до грудних хребців, де їх біохімічні характеристики зазнають значних змін, що робить їх уразливішими порівняно з хребетними елементами конкретно грудей чи попереку. Механізм нанесення травми хребта в грудному та поперековому відділах помітно впливає на їх класифікацію [3, 4]:

1. При вертикальній компресії та порушенні хребетних тіл відбувається травма хребта за типом А, можливий при сильному ефекті здавлення.
2. Ушкодження зв'язок, суглобів, хребцевих відростків, дуг і ніжок під дією сильного розгинання, згинання, розтягування формують категорію травма хребта типу В.

3. Ротаційні травми хребта типу С – це найбільш важкі порушення, що відбуваються з розтяжкою, скручуванням і тиском одночасно. У такій ситуації переважно порушується сегмент, що складається з двох хребців і міжхребцевого диска, що знаходиться між ними.

Діагноз травми хребта та спинного мозку встановлюється за даними анамнезу та результатами клінічного і параклінічного обстежень. При обстеженні травмованого повинні бути отримані відомості про обставини травми, що дозволяє оцінити характер пошкодження. Важливе значення має швидкість наростання неврологічних розладів. При швидкій втраті м'язової сили і чутливості перспективи на видужання менш сприятливі, ніж при повільному їх наростанні, що відображає прогресуючу компресію спинного мозку з необхідністю невідкладного оперативного втручання [1, 2, 4].

Перед клінічним оглядом хворого потрібно роздягнути з великою обережністю, щоб уникнути будь-яких рухів хребта. При цьому одяг не можна знімати через голову, а необхідно розрізати. Швидке і методичне дослідження всіх органів і систем має на меті виявити не тільки рівень та ступінь пошкодження спинного мозку, але і супровідні пошкодження. Відразу після травми помічається сильний біль, утруднене дихання (при переломі грудних хребців), біль у животі (при ушкодженні поперекових хребців), локальний біль посилюється при пальпації остистих відростків. При переломах в поперековій ділянці хребта може спостерігатися симптом «прилиплої п'ятки». При переломах шийних хребців спостерігається вимушене положення голови, напруженість шийних м'язів, різкий біль при рухах голови [1, 4].

При неврологічному огляді слід визначити рівень розладу (втрати) чутливості і активних рухів, а також наявність і характер тазових розладів. Збереження хоч би мінімальної спроможності до довільних рухів може свідчити про сприятливий прогноз. Послідовно перевіряють всі види чутливості (тактильна, больова, температурна, пропріоцептивна), скрупульозно проводиться пошук «острівців» залишкової чутливості, що має сприятливе прогностичне значення. Про рівень пошкодження спинного мозку більш достовірно свідчать рухові, ніж чутливі розлади. У гострій період реєструють в'ялі паралічі, в більш пізні строки – спастичність. Наявність патологічних рефлексів Бабінського свідчить про пошкодження пірамідного тракту або про одночасну травму спинного і головного мозку [2, 3].

Неврологічні прояви дають уявлення тільки про рівень пошкодження спинного мозку, а говорити про ступінь і характер пошкодження нервової тканини тяжко. Неврологічні розлади проявляються: руховими, чутливими, трофічними та тазовими розладами, а також корінцевим болям (в ділянці тулуба біль має оперізуючий характер, а на кінцівках – в ураженому корінці вздовж кінцівки), які особливо сильні при частковому пошкодженні, а не при анатомічному перериванні [2, 3].

Розлади чутливості можуть бути сегментарні, провідникові, корінцеві та деколи десоційовані у вигляді анестезії, гіпестезії, рідше гіперестезії. В перші години та дні після травми розлади чутливості зазвичай симетричні, провідникові розлади переважають над усіма іншими, що зумовлено спінальним шоком. Наявність корінцевого болю в гострому періоді травми може бути зумовлене стисненням корінців гострим випинанням грижі міжхребцевого диска, підпавутинним крововиливом. Поява корінцевого болю в пізній період травми вказує на розвиток пізніх ускладнень (арахноїдит, епідурит, абсцес, остеомієліт).

Механізм надання домедичної допомоги постраждалим при підозрі на пошкодження хребта особами, які не мають медичної освіти, але за своїми службовими обов'язками повинні надавати домедичну допомогу визначає таку послідовність дій [4] (табл. 2).

Таблиця 2

Послідовність дій при наданні домедичної допомоги постраждалим при підозрі на пошкодження хребта

№ п/п	Послідовність дій
1	2
1	перед наданням допомоги переконатися у відсутності небезпеки та за її відсутності перейти до наступного кроку
2	заспокоїти постраждалого та пояснити свої подальші дії
3	здійснити виклик екстреної медичної допомоги та дотримуватись вказівок диспетчера прийому виклику
4	обмежити рухи постраждалого в області шийного відділу хребта: здійснювати ручну фіксацію голови в осі тіла
5	якщо при переведенні голови по осі виникають больові відчуття у постраждалого – слід фіксувати голову у наявному положенні
6	при необхідності переміщення постраждалого з місця події використовувати транспортувальну дошку та/або підбірні ноші
7	будь-які переміщення постраждалого здійснювати з мінімальними рухами в хребті
8	якщо у постраждалого вогнепальне поранення в області хребта та відсутні ознаки пошкодження спинного мозку, додаткова фіксація хребта не потрібна
9	вкрити постраждалого термопокривалом/ковдрою
10	забезпечити постійний нагляд за постраждалим до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги
11	при погіршенні стану постраждалого до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги повторно зателефонувати диспетчеру екстреної медичної допомоги
12	за можливості зібрати у постраждалого максимально можливу кількість інформації стосовно обставин травми та обставинах при її отримання. Всю отриману інформацію передати фахівцям бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги або диспетчеру служби екстреної медичної допомоги

Ступінь пошкодження спинного мозку може супроводжуватися короточасним порушенням провідності аж до стійкого постійного паралічу на основі повного анатомічного розриву спинного мозку. Тут на перший план виступають явища спінального шоку, в основі якого лежать явища щадного гальмування чи парабіотичний стан. Тільки з цих позицій повинні розглядатися головні механізми зворотних травматичних змін спинного мозку, які є основними факторами «видужання».

Відновлення після травми хребта здатне тривати досить тривалий період часів, коли нерви межі у хворого, а й у його оточення. Важлива когнітивно-поведінкова терапія та консультації кваліфікованого психолога, невролога та допомога, яку здатний надати мануальний терапевт. Фізіотерапія та ЛФК (лікувальна фізкультура) здатні відіграти вирішальну роль у процесі оздоровлення. Депресія, апатія і фрустрація можуть перерости в деменцію (недоумство), якщо травмований відноситься до людей з особливими потребами, які досягли поважних років. Не можна нехтувати жодним методом, який має сучасна реабілітаційна практика, що успішно поєднує медикаментозне лікування з психологічними програмами відновлення після травми хребта.

Відновлення неврологічних функцій буде при неповному ушкодженні спинного мозку, коли декомпресія здійснюється в ранні терміни і поєднується з місцевою гіпотермією і внутрішньовенним введенням кортикостероїдів. При повному анатомічному розриві мозку операція не приносить поліпшення. Проте стабілізація хребта виправдана, оскільки покращує профілактику ускладнень та поліпшує реабілітацію.

Висновок. Таким чином, травма хребта характеризується нестабільністю ушкодження, що зумовлено порушенням анатомічної цілісності хребців, дисків, суглобів та зв'язкового апарату, при яких можливе повторне зміщення хребців з додатковою компресією спинного мозку та корінців. До нестабільних ушкоджень хребта належать багатоуламкові (вибухові) переломи, ротаційні ушкодження, вивихи хребців, переломи та вивихи суглобових відростків, розриви міжхребцевих дисків та їх поєднання з ушкодженням тіл хребців. Усі потерпілі з нестабільністю хребта потребують лікувальної стабілізації (за допомогою корсетів, шин, стяжок, з використанням хірургічних методів).

До основного переліку клініко-психологічних діагностувань віднесено: тимчасову втрату фізіологічної функції (провідності нерва після легкого ушкодження); анатомічні зміни (головним чином з боку мієлінових оболонок); клінічно спостерігаються переважно рухові порушення, з боку чутливості перш за все відзначаються парестезії; вегетативні порушення відсутні або не виражені. нестабільністю ушкодження травми хребта характеризується відновленням, що настає протягом декількох днів. Ця форма відповідає струсу нерва.

Повний перерив нерва або тяжке ушкодження обумовлене важкістю стану, що характеризується розривом окремих його стовбурів, внаслідок чого регенерація хребта неможлива без хірургічного втручання.

Література:

1. Візнюк І. М. Соціально-психологічні особливості адаптації особистості в аспекті збереження здоров'я. Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. № 3 (53). Т. 3. С. 19-30.
2. Мозгова Г.П., Візнюк І. М. Психологічна реабілітація психосоматичних хворих працездатного віку. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. Вип. 16 (61), 2021. С. 62-73. URL: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.16\(61\).06](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.16(61).06)
3. Наказ від 09.12.2015 № 702 «Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, які брали участь в антитерористичній операції, під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів)». URL: <http://surl.li/pjkla>
4. Наказ Міністерства охорони здоров'я України 09 березня 2022 року № 441 «Порядок надання домедичної допомоги постраждалим при підозрі на пошкодження хребта». URL: <http://surl.li/pjkko>

References:

1. Mozghova, H.P., Vizniuk, I. M. (2020). Psykholohichna rehabilitatsiia psykhosomatichnykh khvorykh pratsezdatnoho viku [Psychological rehabilitation of psychosomatic patients of working age]. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 12. Psykholohichni nauky. 16 (61). 62-73. URL: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.16\(61\).06](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.16(61).06)
2. Nakaz Ministerstva okhorony zdorov'ia Ukrainy 09 bereznia 2022 roku № 441 «Poriadok nadannia domedychnoi dopomohy postrazhdalym pry pidozri na poshkodzhennia khrebta» [The procedure for providing first aid to victims of suspected spinal cord injury]. URL: <http://surl.li/pjkko>
3. Vizniuk, I. M. (2020). Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti adaptatsii osobystosti v aspekti zberezhenia zdorovia [Socio-psychological features of personality adaptation in the aspect of health preservation]. Teoretychni i prykladni problemy psykholohii : zb. nauk. prats Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu im. V. Dalia. Sievierodonetsk : Vyd-vo SNU im. V. Dalia. 3 (53). 3. 19-30.
4. Nakaz vid 09.12.2015 № 702 «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro psykholohichnu rehabilitatsiiu viiskovosluzhbovtziv Zbroinykh Syl Ukrainy, yaki braly uchast v antyterorystychnii operatsii, pid chas vidnovlennia boiezdatnosti viiskovykh chastyn (pidrozdiliv)» [On the approval of the Regulation on the psychological rehabilitation of servicemen of the Armed Forces of Ukraine who participated in the anti-terrorist operation during the restoration of combat capability of military units (units)]. URL: <http://surl.li/pjkla>

УДК 343.144:316.776.34

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-849-857](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-849-857)

Меліков Єхтибар Саваланович здобувач третього освітньо-наукового рівня за спеціальністю 053 психологія, кафедра психології та педагогічної освіти, ПЗВО «Міжнародний класичний університет ім. Пилипа Орлика», вул. Котельна, 2, м. Миколаїв, 54003, <https://orcid.org/0009-0009-2316-0692>

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАЦІЇ З ПІДОЗРЮВАНИМИ, ЯКІ ОБВИНУВАЧУЮТЬСЯ У ВЧИНЕННІ НАВМИСНИХ ВБИВСТВ

Анотація. Комунікація із підозрюваним являє собою двохсторонню взаємодію між психологом та особою, яка обвинувачується у вчиненні злочині. Таке спілкування передбачає дотримання психологом певної лінії поведінки, що сприяє встановленню прогнозу подальших дій та висловлювань підозрюваного. При цьому під час комунікації підозрюваний може як активно контактувати із психологом, так і навпаки відмовлятися від будь-якої взаємодії, що може бути обумовлено тяжкістю злочину, відсутністю чи навпаки наявністю власного інтересу у вирішенні справи, суспільним резонансом, мотивацією особи чи її ціннісними орієнтаціями, адаптацією до умов позбавлення волі, конфліктністю особи, наявністю захисної домінанти, рівнем самоконтролю, психічною напруженістю.

Якщо брати до уваги навмісне вбивство, то спілкування із підозрюваним базується на тому, що дана категорія злочинів відноситься до тяжких, крім того, такі злочини часто мають суспільний резонанс. Відповідно, спілкування із підозрюваним має відбуватися обережно задля того, щоб можна було дізнатися максимально повну інформацію про психологічний стан особи, яка вчинила даний злочин. Це можна пояснити тим, що особа, яка вчинила навмісне вбивство, як правило, є продуманою у своїх діях, уважною, розвиненою у розумовому аспекті, хитрою, сміливою. Така особа часто навмісно заплутує правоохоронні органи та психолога, намагаючись як уникнути покарання, так і пограти з ними у гру, намагаючись довести свою величність.

При цьому психолог працюючи із підозрюваним у вчиненні навмісного вбивства може ще не розуміти чи перед ним справжній вбивця чи невинна особа, або ж можливо особа, яка намовляє на себе з певних причин. Завданням психолога тут є визначити психологічний стан підозрюваного та особливості розвитку його морального стану, що дозволяє говорити про його причетність до вчиненого вбивства. Як наслідок, психолог має володіти спеціальними

психологічними знаннями для встановлення ефективної комунікації з підозрюваним у навмисному вбивстві.

Ключові слова: злочин, комунікація, навмисне вбивство, підозрюваний, психолог.

Melikov Yekhtybar Savalanovych Applicant for the Third Educational and Scientific Level in the Specialty 053 Psychology, Department of Psychology and Pedagogical Education, International Classical University named after P. Orlyk, St. Kotelna, 2, Mykolaiv, 54003, <https://orcid.org/0009-0009-2316-0692>

FEATURES OF COMMUNICATION WITH SUSPECTS ACCUSED OF INTENTIONAL MURDER

Abstract. Communication with a suspect is a two-way interaction between a psychologist and a person accused of committing a crime. Such communication requires the psychologist to observe a certain line of behavior, which contributes to establishing a forecast of further actions and statements of the suspect. At the same time, during communication, the suspect can either actively contact the psychologist or, on the contrary, refuse any interaction, which may be due to the severity of the crime, the absence or, on the contrary, the presence of his own interest in solving the case, public resonance, the motivation of the person or his value orientations, adaptation to the conditions of deprivation of liberty, the person's conflict, the presence of a protective dominant, the level of self-control, mental tension.

If we take into account intentional murder, communication with the suspect is based on the fact that this category of crimes is serious, in addition, such crimes often have a public resonance. Accordingly, communication with the suspect should be done carefully in order to learn as much complete information as possible about the psychological state of the person who committed this crime. This can be explained by the fact that a person who commits intentional murder is usually thoughtful in his actions, attentive, mentally developed, cunning, and brave. Such a person often deliberately confuses the law enforcement authorities and the psychologist, trying both to avoid punishment and to play a game with them, trying to prove his greatness.

At the same time, a psychologist working with a suspect of intentional homicide may not yet understand whether he is facing a real murderer or an innocent person, or perhaps a person who is persuading himself for certain reasons. The task of the psychologist here is to determine the psychological state of the suspect and the peculiarities of the development of his moral state, which allows us to talk about his involvement in the committed murder. As a result, a psychologist must possess special psychological knowledge to establish effective communication with a suspect of premeditated murder.

Keywords: crime, communication, intentional murder, suspect, psychologist.

Постановка проблеми. Комунікація психолога із підозрюваними у вчиненні злочинів досить часто ускладнюється різними негативними факторами. Переважно це стрес у підозрюваного, який впливає на появу емоційного та психологічного перевантаження організму. Адже людина потрапляє у критичну, як на її думку, ситуацію, де її вважають винною у злочині, якого вона ймовірно не здійснювала. При цьому навіть розуміючи свою невинуватість, вона все одно переживає сильне хвилювання, так як усвідомлення, що потрібно буде певний період провести в ізоляції від світу, за злочин вчинений кимось, призводить до появи негативних психологічних змін.

Відповідно, психологічний стан підозрюваних у вчиненні навмисних вбивств є досить складним. Так, такі особи зіштовхуються з тим, що вони повинні будуть відбутися покарання протягом тривалого періоду або можливо провести у в'язниці все життя. Це призводить до появи думок про безцільність свого існування. Адже якщо така людина відбуде покарання, то скоріше за все, вона втратить значну частину свого життя, їй буде складно адаптуватися до нових умов, потрібно буде здійснювати пошук нового джерела доходу чи роботи. Для багатьох підозрюваних проблемним аспектом є суспільний осуд, адже на етапі досудового розслідування, коли особа вважається невинною, все одно соціум вже сприймає її як вбивцю.

Крім того, підозрюваний може відчувати біль від втрати близької людини. Це можна пояснити тим, що жертва та підозрюваний у більшості випадків є добре знайомими, тому навіть якщо підозрюваний не є вбивцею, він все одно жалкуватиме через смерть близької людини. До того ж розуміння того, що його вважають винним, може вагомо пригнічувати підозрюваного.

Тому комунікація із підозрюваним у вчиненні навмисного вбивства має власну специфіку. Психолог, працюючи із підозрюваним, надає йому допомогу у таких напрямках як емоційна підтримка (демонстрація розуміння переживань підозрюваного), рекомендаційна (надання порад щодо життєвого шляху підозрюваного), оцінювальна (допомога в оцінюванні вчиненого злочину та життєвого шляху загалом), інструментальна (показ вправ для стабілізації психологічного стану). Відповідно, варто розкрити специфіку комунікації з підозрюваними, які обвинувачуються у вчиненні навмисних вбивств у роботі більш детально.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу питання комунікації з підозрюваними, які обвинувачуються у вчиненні навмисних вбивств, являють собою праці А. Зякун, Я. Когут, І. Мухіної, В. Негребецького, В. Шепітька, І. Шинкаренка. Вони стверджують, що комунікація із підозрю-

ваними має власні особливості, що залежить від кваліфікації злочину та психічного стану підозрюваного. Таким чином, нині літератури з даного питання є достатньо для його повного розкриття.

Мета статті – розкрити специфіку комунікації з підозрюваними, які обвинувачуються у вчиненні навмисних вбивств.

Виклад основного матеріалу. Нині питанню комунікації із підозрюваними, які обвинувачуються у вчиненні навмисних вбивств, приділено досить вагому увагу. Безпосередньо це обумовлено тим, що необхідно першочергово з'ясувати чи причетний підозрюваний до вчинення даного злочину, чи може він бути осудний, які мотиви та стимули мав для вчинення навмисного вбивства, які душевні переживання має, чи відчуває провину через вчинений злочин. Відповідно, спілкування із підозрюваними, які обвинувачуються у вчиненні навмисних вбивств, потребує особливих психологічних знань, що дозволяє психологу розкрити особистість підозрюваного.

Водночас єдиного погляду на питання комунікації із підозрюваними, які обвинувачуються у вчиненні навмисних вбивств, нині не існує. Так, деякі дослідники наполягають на тому, що психолог має використати деталізація для того, щоб підозрюваний чітко та повністю окреслив ситуацію, що пов'язана із вбивством, відповідно, що дозволяє визначити його причетність чи непричетність до навмисного вбивства. Інші дослідники акцентують увагу на бесіді із підозрюваним, що полягає у зміні ролей слухача та того, хто розповідає про події. Також існує думка, що комунікація повинна передбачати детально складений план спілкування, відповідно до якого, психолог отримує від підозрюваного чіткі деталі та паралельно дізнається про душевний стан підозрюваного.

Наявність спеціальних психологічних знань дозволяє визначити психологу імовірні мотиви підозрюваного, вислухати його версію подій, встановити психічний та соціальний стан підозрюваного, визначити можливі шляхи приховування вчиненого злочину. Водночас комунікація сприяє отриманню повної інформації про вподобання та інтереси підозрюваного у вчиненні навмисного вбивства, інтелектуальні та розумові здібності, психофізичні показники, реакцію, емоційний стан. Також важливо дізнатися як підозрюваний реагує на об'єктивні обставини, що пов'язані із навмисним вбивством. Це дозволяє визначити ймовірність причетності підозрюваного до навмисного вбивства, якщо у слідства відсутні прямі докази провини підозрюваного.

Необхідно зазначити, що під час комунікації із підозрюваними у вчиненні навмисних вбивств, психолог використовує спеціальні психологічні знання для отримання інформації про:

- суб'єктивну сторону злочину;
- кваліфікуючі ознаки злочину;
- осудність / неосудність підозрюваного;
- вікові характеристики особистості підозрюваного;
- особливості поведінки підозрюваного;
- наявність у підозрюваного психічних відхилень чи розладів;
- обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання [1, с. 73].

Залучення психолога до комунікації із підозрюваним у вчиненні навмисного вбивства може відбуватися на різних етапах слідства. Зокрема, психолог може бути присутнім на місці вчинення злочину. Так, якщо підозрюваний опинився на місці подій, до прикладу, самостійно викликав правоохоронні органи та повідомив про вбивство (знайшов тіло, був свідком подій, вчинив злочин самостійно) чи не встиг втекти із місця події, то психолог може відразу з ним поспілкуватися, безпосередньо під час огляду місця вбивства. Психолог під час спілкування визначає чи усвідомлював підозрюваний свої дії, яку роль у злочині він відігравав, чи розумів підозрюваний серйозність своїх дій. Також оцінюється емоційний та психологічний стан підозрюваного, до прикладу, чи він спокійний та зосереджений або ж навпаки, перебуває у стані сильного душевного хвилювання. Встановлюється чи особа є адекватною, а також які погляди на життя має. Це дозволяє сформувати психологічний портрет підозрюваного. Провідною формою роботи тут є бесіда із підозрюваним.

На досудовому етапі психолог комунікує із підозрюваним у вчиненні навмисного вбивства задля встановлення тих аспектів особистості підозрюваного, що можуть вплинути на хід слідства. Особлива увага приділена спілкуванню із тими підозрюваними, які вчинили навмисне вбивство за сильного душевного хвилювання. Зокрема, якщо підозрюваний має нестабільний психічний стан, то розповідаючи про обставини злочину він може занадто хвилюватися, все це може призвести до того, що він не може надати точні показання, отже буде плутатися у версіях, що може призвести до невірної кваліфікації злочину та встановлення всіх обставин.

Якщо особа занадто хвилюється, то психолог може попросити підозрюваного вдатися до спогадів. Це дозволить сконцентруватися та зосередитися на тому, що передувало вчиненні навмисного вбивства. Зокрема, підозрюваний має розповісти про місце подій та все, що запам'ятав, відповідно, згадуючи обстановку, підозрюваний може згадати ті деталі, які забув або не вважав, що вони є важливими. Це дозволить визначити роль підозрюваного у злочині та при встановленні його непричетності, з'ясувати, хто вчинив вбивство. До того ж психолог під час комунікації визначає вплив зовнішнього середовища на психічний та емоційний стан підозрюваного, що вплинуло на його прагнення до вчинення навмисного вбивства [1, с. 74].

Під час комунікації із підозрюваними у вчиненні навмисних вбивств можуть бути застосовані наступні методи роботи, що продемонстровані на Рис. 1.

Рис. 1. Методи роботи під час комунікації із підозрюваними у вчиненні навмисних вбивств

Сутність емоційного експерименту полягає у тому, що психолог штучно створює умови, за яких на підозрюваного діє подразник, що викликає певну реакцію. Відповідно, проведення емоційного експерименту дозволяє встановити ставлення підозрюваного до вчинення ним навмисного вбивства або ж до інших подій, що мають відношення до вчиненого злочину. Проте психолог повинен продумано здійснювати емоційний експеримент задля того, щоб не вплинути негативно на психіку підозрюваного.

Метод спостереження виявляється у тому, що психолог під час спілкування із підозрюваним виявляє прояви його психіки та реакції. Це здійснюється шляхом фіксації реакції на певні контрольні показники, що відображають ставлення підозрюваного до певних подій, що пов'язані із навмисним вбивством. Наприклад, спостереження за рухами підозрюваного під час розповіді щодо вчинення ним навмисного вбивства чи доведенні своєї

невинуватості. Спостереження дозволяє визначити психологічні особливості підозрюваного та розкрити його ставлення до певних аспектів справи.

Біографічний метод передбачає встановлення психологічних особливостей підозрюваного шляхом його розповіді про свій життєвий шлях. До прикладу, підозрюваний може розповісти про соціальне становище родини, свою освіту, професію, посаду, взаємовідносини із друзями та особисте життя. Як наслідок, можна визначити у яких умовах формувалася особистість підозрюваного, його соціальну роль, оточення, негативні фактори формування особистості. Це дозволяє визначити мотиви навмисного вбивства чи навпаки довести невинуватість особи. При цьому дізнатися інформацію найкраще за допомогою інтерв'ю з підозрюваним [2, с. 14].

Метод бесіди полягає у безпосередньому спілкуванні із підозрюваним, що сприяє встановленню його соціально-психологічних характеристик. Бесіда проводиться за заздалегідь складеними запитаннями, що стосуються як предмету розмови, так і другорядних тем, щоб сформувати цілісний образ підозрюваного. Крім того, бесіда передбачає отримання відповідей від підозрюваного у навмисному вбивстві на ключові запитання. Особливістю бесіди є отримання інформації саме за допомогою вербальної комунікації.

Анкетування полягає у тому, що опитування підозрюваного у навмисному вбивстві відбувається за допомогою чіткої форми. Це дозволяє отримати відповіді на питання, які стосуються процесів та явищ, що пов'язані із навмисним вбивством. За допомогою анкети можна визначити реальне ставлення підозрюваного до вчиненого злочину, адже відповідаючи на питання, підозрюваний задумується щодо того, яку відповідь має дати.

Тестування передбачає вирішення підозрюваним певного завдання, що сформоване у вигляді тесту. За допомогою тесту можна визначити психологічні особливості особистості. Водночас варто зауважити, що тести повинні відповідати предмету розмови, адже за допомогою вірно підібраних психологічних тестів можна сформувати психологічний образ підозрюваного, що вчинив навмисне вбивство [2, с. 15].

Використання таких тестів (наприклад малюнків, ситуаційний характер яких проявляється як подразник) дає змогу певною мірою визначити психологічну структуру особи (властивості темпераменту) і прогнозувати психологічну сумісність особи, а також параметри її поведінки в ситуаціях, які вимагають прийняття миттєвих рішень [3, с. 18].

Під час комунікації із підозрюваним важливий візуальний контакт. Підтримання візуального контакту допомагає психологу відчувати ставлення до нього підозрюваного. Погляд може регулювати розмову. Коли один з учасників діалогу закінчує говорити, то він дивиться на співрозмовника, очікуючи на продовження бесіди [4, с. 55].

Водночас психічний стан підозрюваного у навмисному вбивстві характеризується пануванням оборонної (захисної) домінанти. Під домінантою у психології розуміють тимчасово переважну рефлекторну систему, що зумовлює роботу нервових центрів у певний момент і тим самим додає поведінці відповідну спрямованість. Домінанта, як переважний осередок збудження, підсумовує і накопичує імпульси, що надходять у центральну нервову систему, одночасно пригнічуючи активність інших центрів [5, с. 191]. Оборонна домінанта визначає спрямованість психічної діяльності в підозрюваного, формує у нього спеціальні механізми психологічного захисту [6, с. 308].

Особливо драматичним є психічний стан невинуватого, якому вручена підозра. Це різко дезорганізує його психіку, породжує неадекватні поведінкові вчинки, які можуть бути інтерпретовані як непрямі докази винуватості. Намагаючись покласти край такому стану, невинна особа може вдатися навіть до самообмови [7, с. 7].

Одним із основних чинників ефективного професійного спілкування психолога є вміння активно слухати. Активно слухати – означає віддавати повну увагу іншим у процесі спілкування, а це більше, ніж просто дослуховуватися до слів того, хто говорить. Це не тільки «слухання», а й «бачення» жестів, міміки, змін інтонації голосу, виразу обличчя; це вловлювання психологічного і семантичного підтексту, інтуїтивне відчуття того, що людина не може або не хоче вимовити [8, с. 32].

Висновки. Отже, було встановлено, що комунікація із підозрюваними у вчиненні навмисних вбивств має певні особливості. Зокрема, характерними рисами такої комунікації є можливість встановлення психологічного зв'язку із підозрюваним на місці вчинення злочину та на досудовому етапі, а також використання вербальних та невербальних засобів комунікації. Одночасно з цим, до методів роботи під час комунікації із підозрюваними у вчиненні навмисних вбивств можна віднести емоційний експеримент, спостереження, біографічний метод, метод бесіди, анкетування, тестування. Значна увага має бути приділена візуальному контакту, який сприяє формуванню довіри між психологом та підозрюваним у вчиненні навмисного вбивства.

Література:

1. Зякун А. І. Застосування спеціальних психологічних знань під час досудових слідчих дій // Правові горизонти. Вип. 15 2019, с. 70-75.
2. Шепітько В. Ю. Психологія судової діяльності. Харків: Право, 2006. 160 с.
3. Шинкаренко І. В Конспект лекцій «Юридична психологія». Дніпро: ДДУВС, 2016. 174 с.
4. Мухіна І. Г. Юридична психологія: навчально-методичний посібник. Київ: ВД «Дакор», 2019. 236 с.

5. Шепітько В. Ю. Велика українська юридична енциклопедія. Харків: Право, 2018. 952 с.
6. Негребецький В. І. Роль психології підозрюваного під час слідчого експерименту // Криміналістика. Вип. 3 2020, с. 307-311.
7. Основи психології слідчої діяльності та окремих учасників кримінального провадження <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/03/Material-po-Temi-7-YURYDYCHNA-PSYKHOLOHIYA-1.pdf>
8. Когут Я. М. Психологічні особливості комунікації в діяльності оперативного працівника поліції: методичні рекомендації. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 112 с.

References:

1. Zyakun, A. I. (2019). Zastosuvannya spetsial'nykh psykholohichnykh znan' pid chas dosudovykh slidchykh diy [Application of special psychological knowledge during pre-trial investigative actions]. *Pravovi horyzonty - Law horizons*, 15, 70-75 [in Ukrainian].
2. Shepit'ko, V. YU. (2006). *Psykholohiya sudovoyi diyal'nosti*. Kharkiv: Pravo, 160 s. [Shepitko, V. Yu. (2006). *Psychology of judicial activity*. Kharkiv: Pravo, 160 p.] [in Ukrainian].
3. Shynkarenko, I. V. (2016). *Konspekt lektsiy «Yurydychna psykholohiya»*. Dnipro: DDUVS, 174 s. [Shinkarenko, I. V. (2016). In *Synopsis of lectures "Legal psychology"*. Dnipro: DDUVS, 174 p.] [in Ukrainian].
4. Mukhina, I. H. (2019). *Yurydychna psykholohiya: navchal'no-metodychnyy posibnyk*. Kyiv: VD «Dakor», 236 s. [Mukhina, I. G. (2019). *Legal psychology: educational and methodological manual*. Kyiv: VD "Dakor", 236 p.] [in Ukrainian].
5. Shepit'ko, V. YU. (2018). *Velyka ukrayins'ka yurydychna entsyklopediya*. Kharkiv Pravo, 952 s. [Shepitko, V. Yu. (2018). *Great Ukrainian legal encyclopedia*. Kharkiv Pravo, 952 p.] [in Ukrainian].
6. Nehrebets'kyi, V. I. (2020). Rol' psykholohiyi pidozryuvanoho pid chas slidchoho eksperymentu [The role of the suspect's psychology during the investigative experiment]. *Kryminalistyka – Criminalistics*, 3, 307-311 [in Ukrainian].
7. *Osnovy psykholohiyi slidchoyi diyal'nosti ta okremykh uchasnykiv kryminal'noho provadzhennya* [Basics of the psychology of investigative activity and individual participants in criminal proceedings]. Retrieved from <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/03/Material-po-Temi-7-YURYDYCHNA-PSYKHOLOHIYA-1.pdf> [in Ukrainian].
8. Kohut, YA. M. (2019). *Psykholohichni osoblyvosti komunikatsiyi v diyal'nosti operatyvnoho pratsivnyka politysiyi: metodychni rekomendatsiyi*. L'viv: L'vDUVS, 112 s. [Kogut, Y. M. (2019). *Psychological features of communication in the activities of a police operative: methodological recommendations*. Lviv: LvDUVS, 112 p.] [in Ukrainian].

УДК 316.6.159.9.

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-858-868](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-858-868)

Музиченко Ірина Вікторівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, бульв. І.Шамо, 18/2, м.Київ, тел.: (044) 295-78-58, <https://orcid.org/0000-0003-3539-6730>

Бурак Анастасія Дмитрівна магістр освітньої програми «Практична психологія», Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, бульв. І.Шамо, 18/2, м.Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Анотація. Стаття присвячена проблемі суїцидальної поведінки студентської молоді. Освітній процес у закладах вищої освіти нерідко загострює вже існуючі внутрішньо особистісні проблеми молодого людини, що можуть призвести до криз. Найпоширенішими серед них є: криза адаптації до умов навчання у вищому навчальному закладі (1 курс); криза «середини» навчання (2–3 курси); криза завершення навчання і переходу в інший соціальний статус (4-5 курси – початок трудової діяльності). Тому основними причинами самогубства можуть бути проблеми адаптації до нового життя, підвищений рівень відповідальності, зміна пріоритетів, відсутність опіки батьків, комунікативні труднощі, низька самооцінка та несприйняття себе, формування взаємовідносин з протилежною статтю тощо.

Крім того, сучасна молодь найбільш гостро реагує на соціальні негаразди в суспільстві, що впливають на зростання кількості чинників, які можуть бути вирішальними щодо прийняття рішення про суїцид. До основних чинників відносять: алкоголізм, наркоманію, зловживання токсичних речовин, депресію, хвороби, фінансові проблеми, насилля (емоційне, психічне, фізичне, сексуальне) та ін.

Акцентується увага на індивідуально-психологічних та соціально-психологічних факторах ризику, які можуть сприяти виникненню суїцидальної поведінки у молоді: проблеми з коханою людиною; міжособистісні конфлікти або втрата значущих відносин; тривале перебування у ролі жертви; розчарування ЗВО або невдачі у навчанні; високі вимоги ЗВО до підсумкових результатів навчальної діяльності (іспитів); проблеми із працевлаштуванням,

фінансові проблеми; складні життєві обставини, катастрофи тощо. Суїцидальна поведінка у студентської молоді пояснюється тим, що вони не мають достатньо життєвого досвіду та не можуть правильно визначити мету життя та шляхи її досягнення.

Визначено складові суїцидальної поведінки: суїцидальні думки, уявлення, переживання, а також суїцидальні тенденції, серед яких можна виділити задуми та наміри. Використаний методичний інструментарій дав змогу визначити рівні депресії та схильність до суїцидальної поведінки у студентської молоді.

Ключові слова: суїцид, суїцидальна поведінка, студентська молодь, депресія.

Muzychenko Iryna Viktorivna PhD in Psychology, Associate Professor of the Department of Practical Psychology, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, boul. I.Shamo, 18/2, Kyiv, tel.: (044) 295-78-58, <https://orcid.org/0000-0003-3539-6730>

Burak Anastasiia Dmytrivna master of the educational program «Practical Psychology», Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, boul. I.Shamo, 18/2, Kyiv, tel.: (044) 295-78-58,

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SUICIDAL BEHAVIOR OF STUDENT YOUTH

Abstract. The article is devoted to the problem of suicidal behavior of student youth. The educational process in institutions of higher education often exacerbates already existing internal personal problems of a young person, which often lead to a crisis. The most typical among them are: a crisis of adaptation to the conditions of study in a higher educational institution (1st year); crisis "in the middle" of studies (2-3 courses); crisis of completion of studies and transition to another social status (4-5 courses - beginning of work). Therefore, the main reasons for suicide can be problems of adaptation to a new life, an increased level of responsibility, a change in priorities, lack of parental care, communication difficulties, low self-esteem and lack of self-acceptance, forming relationships with the opposite sex, etc.

In addition, today's youth most acutely react to social troubles in society, which affect the growth of the number of factors that can be decisive in making a decision about suicide. The main factors include: alcoholism, drug addiction, abuse of toxic substances, depression, illness, financial problems, violence (emotional, mental, physical, sexual).

Attention is focused on individual-psychological and social-psychological risk factors that can contribute to the emergence of suicidal behavior of young people: problems with a loved one; interpersonal conflicts or loss of significant relationships; long stay in the role of a victim; disappointment in higher education or failure in studies; high requirements of higher education institutions for the final results of educational activities (exams); employment problems, financial problems; difficult life circumstances, disasters, etc. Suicidal behavior among student youth is explained by the fact that they do not have enough life experience and cannot correctly determine the goal of life and ways to achieve it.

The components of suicidal behavior are identified: suicidal thoughts, ideas, experiences, as well as suicidal tendencies, among which thoughts and intentions can be distinguished. The used methodological toolkit made it possible to determine the levels of depression and the tendency to suicidal behavior among student youth.

Keywords: suicide, suicidal behavior, student youth, depression.

Постановка проблеми. Суїцидальна поведінка є однією з важливих проблем для сучасної України. Наша країна відноситься до держав із високим рівнем суїцидальної активності, а за останні 10 років рівень самогубств зріс майже вдвічі. Найуразливішою віковою групою є студентська молодь.

Навчання у ЗВО є важливим етапом у житті молодої людини. Адже у цей період людина стикається з низкою криз: студентський вік характеризується психологічною кризою, яка пов'язана із становленням ідентичності і процесом самовизначення. Не вирішення, або часткове, вирішення проблем може провокувати суїцидальну поведінку.

Суїцидальна поведінка студентської молоді характеризується психологічними особливостями молодої людини (низький рівень самооцінки, високий рівень тривожності, схильність до депресії) соціальними (відсутність друзів, самотність, замкненість) та фізіологічними (порушення сну, втрата апетиту та ваги, фізична слабкість, психосоматичні захворювання) особливостями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз проблеми дослідження в наукових працях відбувався в різних аспектах. Психологічні особливості суїцидальної поведінки молоді відображено в працях М.Корольчука, О.Лісової, В.Москальця, Т.Титаренко, В.Рибалки, Р.Федоренко, Н.Хазратової та ін.

Індивідуально-психологічні аспекти суїцидальної поведінки висвітлено в працях А. Адлера, З. Кісарчук, А. Тіщенко, Н.Фейбероу, З.Фройда, К. Хорні та ін.

Мета статті - з'ясувати психологічні особливості суїцидальної поведінки студентської молоді.

Виклад основного матеріалу. Основні теоретичні положення суїцидальної поведінки були закладені соціологом Е. Дюркгеймом. Е. Дюркгейм, відповідно до соціального стану особистості здійснив класифікацію типів самогубств, виділивши егоїстичні, альтруїстичні, аномічні та фаталістичні. Він визначив чотири типи можливої суїцидальної поведінки. Перший і другий типи пов'язані з порушенням соціальної інтеграції: ступінь залучення людини до суспільства. Це егоїстичне (соціальна інтеграція значно знижена) та альтруїстичне (соціальна інтеграція занадто висока) самогубства. Третій та четвертий типи пов'язано з порушенням соціального регулювання - ступінь впливу суспільства на індивіда за допомогою обмежень. Це аномічне (соціальне регулювання знижено) і фаталістичне (соціальне регулювання підвищено) самогубства [6].

Е. Дюркгейм у своїй соціологічній праці "Le Suicide" (1897) описував можливі соціальні чинники, що можуть бути причинами суїциду. Серед них: віросповідання, сімейний стан, економічна ситуація в суспільстві тощо. Е. Дюркгейм дійшов висновку, що між рівнем самогубств та ступенем інтеграції індивідуумів у громаді, сім'єю та державою існує взаємозв'язок. Вчений наголошував, що основною причиною самогубств у суспільстві є ослаблення соціальних зв'язків, а також індивідуальна ізоляція. Отже, чим вищий рівень інтеграції (згуртованості) соціальної групи, тим нижчий рівень самогубств. І навпаки, чим нижчий рівень інтеграції (згуртованості) соціальної групи, тим вищий рівень самогубств [6].

З. Фройд пояснював суїцидальну поведінку людини через взаємозв'язок двох основних інстинктів – «інстинкт життя» (Лібідо) та «інстинкт смерті» (Танатос). Вчений вважав, що у момент кризи співвідношення між свідомим і несвідомим порушується, несвідоме вступає у свої права, «керуючи» одним з інстинктів. Іноді бажання смерті виявляється сильнішим за бажання жити. Здійснюючи аутоагресивний вчинок, людина вбиває в собі почуття любові. Крім того, з віком сила Лібідо слабшає, Танатос стає все сильнішим. Але, панування Танатос майже ніколи не буває абсолютним, що і дає можливість попередження самогубства [10].

А. Адлер обґрунтовував тезу про те, що бути людиною - значить відчувати свою неповноцінність. Він вважав, що прагнення вирішити певні життєві проблеми спонукає до подолання людиною своєї неповноцінності. Кому це не вдається - відчувають потребу до агресивних дій щодо інших людей. У цьому випадку суїцид стає прихованою атакою на інших людей. За допомогою саморуйнування людина прагне викликати співчуття до себе та засудження тих, хто відповідальний за його знижену самооцінку [6].

К.Г. Юнг вважав, що однією з найважливіших причин суїцидальної поведінки є неусвідомлене прагнення людини до духовного переродження.

Він розглядав суїцидальний акт як результат вирішення важкої життєвої ситуації. Усвідомлений вибір смерті, як він вважав, зумовлений напруженою чи афектом. На думку вченого, люди не так бажають уникнути нестерпних умов існування, як хочуть відчутти себе в безпеці [12].

Американський учений Карл Меннінгер вважав, що для скоєння самогубства необхідно: бажання померти, бажання вбити та бажання бути вбитим. На думку вченого, люди, які схильні піддавати своє життя необґрунтованому ризику – бажають померти. Це бажання, за Меннінгером, є поширеним серед хворих, які вважають, що смерть – це єдині ліки від фізичних та душевних мук. Крайня форма агресії – бажання вбити. Найвищим ступенем підпорядкування є бажання бути вбитим. Людина не може витримати страждань та докору сумління через порушення моральних норм, тому бачить спокуту провини лише у припиненні життя. За Меннінгером, людина, яка опинилася у складній ситуації бачить вихід із своїх страждань лише у припиненні життя [6].

Henry & Short розглядали самогубство у межах теорії агресії. Вони пояснювали самогубство як напад на себе через те, що людина вважала себе винною у своїх проблемах [13].

К. Хорні сформулювала основні засади соціокультурної теорії, згідно з якою суїцидальна поведінка є результатом взаємовідносин соціокультурних факторів та особистісних характеристик людини. Вона стверджує, що сучасна культура породжує в людях високий рівень тривожності, що викликає суїцидальний ризик або його еквіваленти у вигляді різних адикцій. К. Хорні вважала, що основа суїциду лежить у «базисній тривозі», яка формується з дитинства і виникає внаслідок невідповідності уявлень людини про саму себе та «ідеалізований спосіб» або стандарт, який створюється суспільством. Якщо почуття невідповідності соціокультурним стандартам велике, людина здійснює суїцид [6].

Різні аспекти суїцидальної поведінки молоді представлено у роботах українських вчених: Н. Абдюкової, Т.Вашека, Т.Ларіної, О.Лосієвської, М. Миколайського, А.Олійника, Е. Орбан-Лембрик, Ю. Сидорика та ін. Так, Р. Федоренко виділяє соціально-психологічні фактори ризику, які можуть сприяти виникненню суїцидальних проявів у молоді: проблеми у сім'ї; смерть дорогої або значущої людини; розрив стосунків з коханою людиною; міжособистісні конфлікти або втрата значущих відносин; тривале перебування у ролі жертви; розчарування в ЗВО або невдачі у навчанні; високі вимоги у ЗВО до підсумкових результатів навчальної діяльності (іспитів); проблеми із працевлаштуванням, фінансові проблеми; надзвичайні зовнішні ситуації, катастрофи тощо [9].

Дослідження психологічних особливостей суїцидальної поведінки студентської молоді проводилося онлайн. У дослідженні взяли участь 50 студентів спеціальностей «Журналістика» та «Психологія» Київського університету імені Бориса Грінченка. Серед яких було 25 студентів 1-го курсу та 25 - 3-го курсу.

Для дослідження суїцидальної поведінки серед студентської молоді було використано: Шкалу депресії А. Т. Бека; Методику вивчення схильності до суїцидальної поведінки (М. В. Горська). З метою виявлення статистично-значимого взаємозв'язку результатів дослідження особливостей суїцидальної поведінки у студентської молоді було використано t-критерій Стьюдента.

Для визначення депресії у студентської молоді було використано шкалу депресії А.Т.Бека (рис.1).

Рис.1. Результати за шкалою депресії А.Т.Бека

За результатами проведеного дослідження депресію не виявлено у 36 % студентської молоді, 26% студентів має виражену депресію, 20% має помірну депресію, у 8% - констатовано легку депресію (субдепресію). У 10 % респондентів виявлено важку форму депресії. За результатами дослідження встановлено, що більшість респондентів має різні форми депресії.

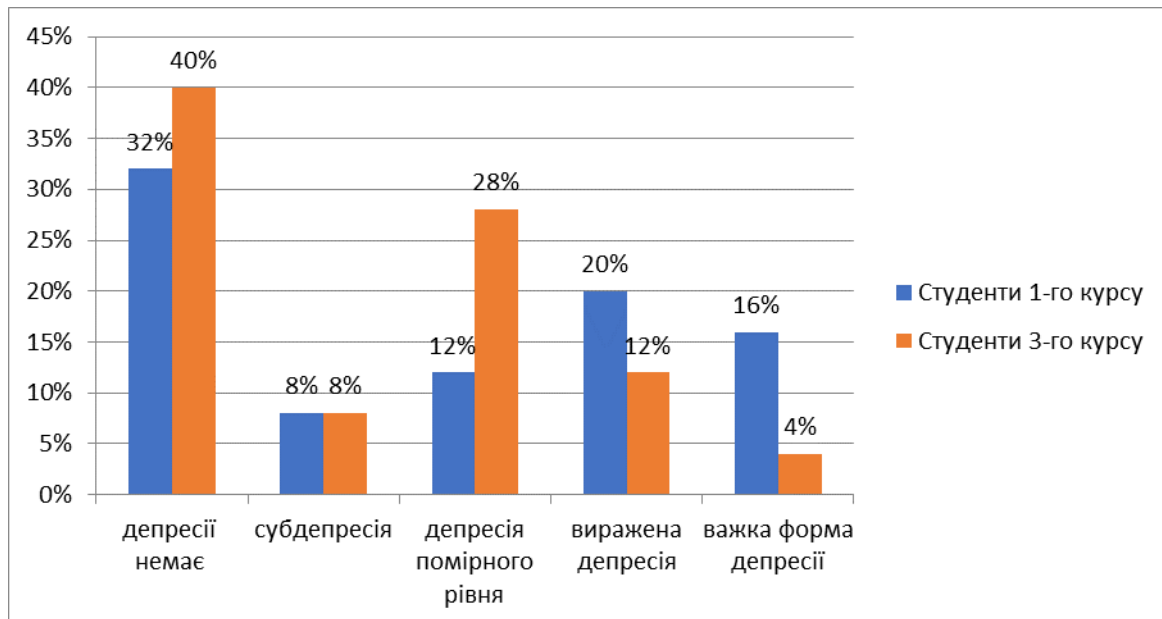

Рис. 2. Результати діагностики за шкалою депресії А. Т. Бека у студентів 1-го та 3-го курсу навчання

Серед 32% респондентів 1-го курсу та в 40% 3-го курсу навчання депресії виявлено не було. В даному випадку може допускатися наявність слабовиражених ознак депресивного розладу, які не потребують психотерапевтичного впливу. Найчастіше подібні симптоми зникають самостійно через короткий проміжок часу.

Серед 28% студентів 3 курсу та 12% студентів 1-го курсу була виявлена депресія помірного рівня. Ця форма характеризується схильністю до меланхолії, втратою життєвого інтересу і постійним почуттям смутку. Прояв зазначеного рівня залежить від зовнішніх змін, з якими стикається особистість.

У 20% студентів 1-го курсу та в 12% 3-го курсу була зафіксована виражена депресія. Подібні результати є чітким свідченням наявності у респондентів депресивного розладу, який має чітку вираженість: спостерігаються зміни в емоційному сприйнятті та фізіологічному стані.

16% студентів 1-го та 4% 3-го курсів мають важку форму депресії, що вимагає роботи з фахівцями. Цей показник є ознакою наявності у респондентів важкого депресивного розладу. Психічні порушення виражаються гнітючим станом і почуттям смутку, які змушують відмовитися від звичного способу життя. Такі особистості можуть відчувати власну малозначущість і страждати від заниженої самооцінки. Важкий депресивний розлад супроводжується зниженням працездатності, втратою апетиту і життєво важливих стимулів.

У 8% досліджуваних 1-го та 3-го курсу навчання була помічена субдепресія тобто легкий рівень схильності до депресії.

З метою виявлення схильності до суїцидальної поведінки було використано «Методику вивчення схильності до суїцидальної поведінки у студентської молоді» (М.В.Горська).

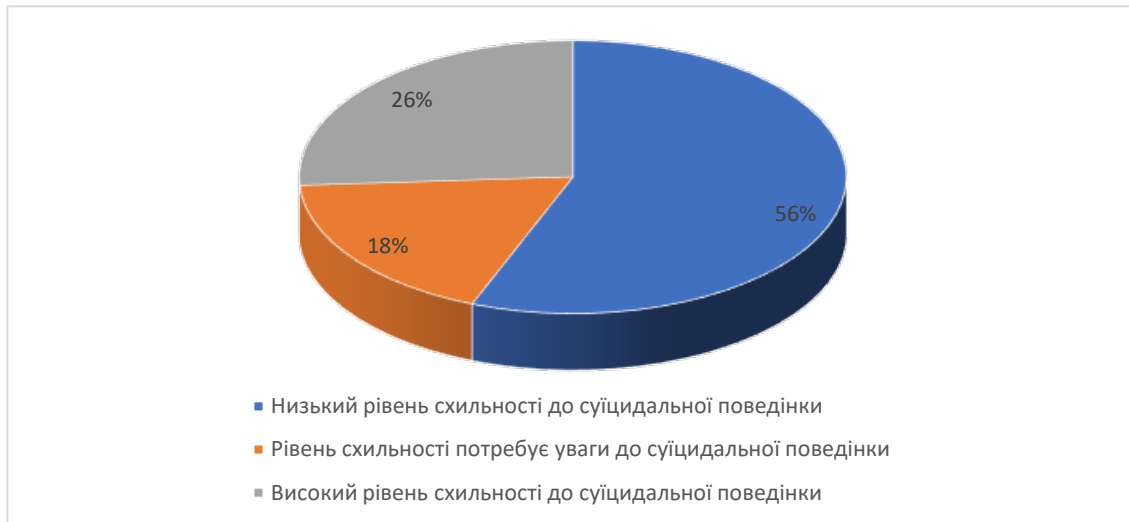

Рис. 3. Результати дослідження за «Методикою вивчення схильності до суїцидальної поведінки» (М.В.Горська)

Результати дослідження засвідчили, що 56% студенської молоді мають низький рівень суїцидальної поведінки, 26% та 18% - високий рівень та рівень схильності, що потребує уваги до суїцидальної поведінки.

Згідно результатів дослідження за «Методикою вивчення схильності до суїцидальної поведінки» (М. В. Горська) у студентів 1-го та 3-го курсу навчання були отримані такі дані (рис.4).

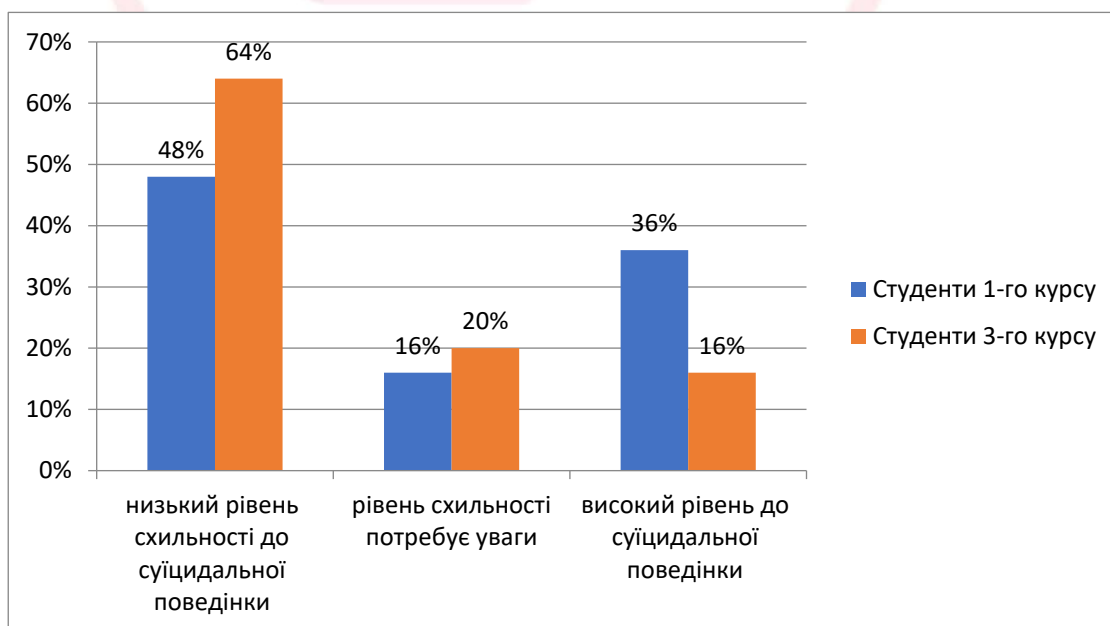

Рис. 4. Результати діагностики студентів 1-го та 3-го курсу навчання за «Методикою вивчення схильності до суїцидальної поведінки» (М. В. Горська).

Серед студентів 1-го курсу 36% був виявлений високий рівень схильності до суїцидальної поведінки, коли у студентів 3-го курсу цей показник становить 16%. Студенти, що мають високий рівень потребують корекційної роботи. 16% студентів 1-го курсу був виявлений середній рівень схильності до суїцидальної поведінки, у студентів 3-го курсу - 20% респондентів. Особистості, що мають середній рівень потребують уваги спеціалістів. У 48% першокурсників був виявлений низький рівень схильності до суїцидальної поведінки, 64% мали цей показник студенти 3-го курсу. Тобто схильності до суїцидальних намірів виявлено не було.

З метою виявлення статистично-значимого взаємозв'язку результатів дослідження особливостей суїцидальної поведінки у студентської молоді нами було визначено ступінь взаємозв'язку показників депресивності й схильності суїцидальної поведінки. Порівняння параметрів за показником депресивності й схильності до суїцидальної поведінки при використанні коефіцієнта ранкової кореляції Стьюдента маємо значимий показник ($r = 0,532$, $p > 0,05$). Присутні значимі зв'язки між рівнем суїцидальної поведінки студентів 1-го курсу та рівнем депресії за шкалою депресії А. Т. Бека.

Дослідження психологічних особливостей суїцидальної поведінки серед студентської молоді дозволяє зробити **наступні висновки**:

Суїцидальна поведінка у студентської молоді характеризується недостатністю життєвого досвіду, спостерігаються труднощі у визначенні мети життєвого шляху та шляхи її реалізації. Визначено, що складовими суїцидальної поведінки є: суїцидальні думки, уявлення, переживання, задуми та наміри.

За результатами діагностики студентів 1-го та 3-го курсу навчання за шкалою депресії А. Т. Бека було виявлено, що студенти 1-го курсу мають вищі показники вираженої депресії, ніж студенти 3-го курсу. 20% від загальної кількості респондентів мають високий рівень вираженої депресії.

За результатами діагностики студентів 1-го та 3-го курсу за методикою «Вивчення схильності до суїцидальної поведінки» (М. В. Горська) було встановлено, що студенти 1-го курсу мають вищі показники вираженості схильності до суїцидальної поведінки, ніж студенти 3-го курсу. Серед загальної кількості студентів (50 студентів) у 26% виявлено високий рівень суїцидальних намірів.

Під час дослідження виявлено, що студенти із підвищеним рівнем схильності до суїцидальних намірів часто скаржаться на здоров'я, порушення сну, втрату апетиту, фізичну слабкість.

Для перевірки отриманих даних було використано t-критерій Стьюдента, згідно якого підтверджено зв'язок рівня депресії з рівнем суїцидальних ризиків.

Перспективами подальшого дослідження вбачаємо вивчення гендерних особливостей суїцидальної поведінки студентської молоді.

Література:

1. Агаркова А.І. Кризи навчання у ВНЗ як чинник схильності до суїцидальної поведінки серед студентської молоді/ А.І. Агаркова// Психологічні перспективи. – 2017. – Вип.30. – С. 8-18. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppst_2017_30_3
2. Баришева О. І. Психологічні особливості суїцидальної поведінки студентської молоді / О.І. Баришева // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. - 2008. - Сер.: Психологія. – №4. - С. 1-17.
3. Журавель А. О., Белякова С. М. Соціально-психологічні особливості суїцидальних намірів у студентів / А. О.Журавель, С. М. Белякова// Молодий вчений. – 2017. – №5 (45). – С.207-210.
4. Лебедєв Д.В., Назаров О.О., Тімченко О.В., Христенко В.Є., Шевченко І.О. Психологія суїцидальної поведінки: Посібник/За заг. ред. проф. О.В. Тімченка – Харків: НУЦЗУ, 2007. – 129 с.
5. Москалець В. П. Психологія особистості. Підручник – Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. – 364 с.
6. Столярєнко О. Б. Психологія особистості. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 280 с.
7. Суліцький В.В., Пелешенко М.Л. Ефективність проведення соціально-педагогічної профілактики суїцидальної та аутодеструктивної поведінки серед студентської молоді / В.В.Суліцький, М.Л. Пелешенко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки. – 2018 - № 8 (322). - Ч. 2. - С. 256-264.
8. Титаренко Т.М.. Життєві домагання як соціально-психологічний механізм самоздійснення особистості / Т.М. Титаренко// Життєві домагання особистості: монографія; за ред. Т.М. Титаренко. – К.: Педагогічна думка, 2007. – С.8-33.
9. Федоренко Р.П. Психологія суїциду: навч.посіб. / Р.П.Федоренко. - Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. - 260 с.
10. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Нові висновки. / З.Фройд - К.: Навчальна книга – Богдан, 2021. – 552с.
11. Чернега А. О. Суїцидальна поведінка підлітків як соціально-психологічне явище / А.О. Чернега // Молодий вчений. - 2020. - №8. - С.89-93.
12. Юнг К.Г. Архетипи і колективне несвідоме. / К.Г. Юнг - Львів: Астролябія, 2023.- 608с.
13. Lester D . Henry and Short on Suicide: a Critique // The Journal of Psychology . - 04 Nov 2012, P. 179-186.

References:

1. Aharkova, A.I. (2017) Kryzy navchannia u VNZ yak chynnyk skhylnosti do suitsydalnoi povedinky sered studentskoi molodi [Study crises in a higher educational institution as a factor in the tendency to suicidal behavior among student youth]. Psykholohichni perspektyvy – Psychological perspectives, 30, 8-18. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppst_2017_30_3 [in Ukrainian].
2. Barysheva, O.I. (2008) Psykholohichni osoblyvosti suitsydalnoi povedinky studentskoi molodi [Psychological features of suicidal behavior of student youth]. Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova - Scientific journal named after M. P. Drahomanova, 4, 1-17. [in Ukrainian].

3. Zhuravel, A.O., & Beliakova, S.M. (2017) Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti suitsydalnykh namiriv u studentiv [Socio-psychological features of suicidal intentions among students]. *Molodyi vchenyi - Young scientist*, 5 (45), 207-210. [in Ukrainian].
4. Liebiediev, D.V., Nazarov, O.O., Timchenko, O.V., Khrystenko, V.Ie., Shevchenko, I.O. (2007) Psykholohiia suitsydalnoi povedinky [Psychology of suicidal behavior]. Kharkiv: NUTSZU, 129. [in Ukrainian].
5. Moskalets, V. P. (2020) Psykholohiia osobystosti [Personality psychology]. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K, 364. [in Ukrainian].
6. Stoliarenko, O. B. (2012) Psykholohiia osobystosti [Personality psychology]. K.: Tsentr uchbovoi literatury, 280. [in Ukrainian].
7. Sulitskyi, V.V., & Peleshenko, M.L. (2018) Efektyvnist provedennia sotsialno-pedahohichnoi profilaktyky suitsydalnoi ta autodestruktyvnoi povedinky sered studentskoi molodi [Effectiveness of socio-pedagogical prevention of suicidal and self-destructive behavior among student youth]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka: Pedahohichni nauky - Bulletin of the Taras Shevchenko Luhansk National University: Pedagogical Sciences*, 8 (322), 256-264. [in Ukrainian].
8. Tytarenko, T.M. (2007) Zhyttievi domahannia yak sotsialno-psykholohichniy mekhanizm samozdiisnennia osobystosti [Harassment in life as a socio-psychological mechanism of self-realization of the individual]. K.: Pedahohichna dumka, 8-33. [in Ukrainian].
9. Fedorenko, R.P. (2011) Psykholohiia suitsydu [Psychology of suicide]. Lutsk: VNU im. Lesi Ukrainky, 260. [in Ukrainian].
10. Freud, Z. (2021) Vstup do psykhoanalizu. Novi vysnovky [Introduction to psychoanalysis. New findings.]. K.: Navchalna knyha – Bohdan, 552 . [in Ukrainian].
11. Cherniha, A.O. (2020) Suitsydalna povedinka pidlitkiv yak sotsialno-psykholohichne yavyshe [Suicidal behavior of teenagers as a socio-psychological phenomenon]. *Molodyi vchenyi - Young scientist*, 8, 89-93. [in Ukrainian].
12. Yung, K.G. (2023) Arkhetypy i kolektyvne nesvidome [Archetypes and the collective unconscious]. Lviv: Astrolibiia, 608. [in Ukrainian].
13. Lester, D. (2012) Henry and Short on Suicide: a Critique. <https://doi.org/10.1080/00223980.1968.10544947>

УДК 159.9:343.137.5

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-869-881](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-869-881)

Небитова Наталя Юріївна доктор філософії, провідний науковий співробітник навчально-наукового інституту № 1, Національна академія внутрішніх справ, <https://orcid.org/0009-0007-8047-3498>

Небитов Андрій Анатолійович доктор юридичних наук, професор, заступник Голови Національної поліції – начальник кримінальної поліції України, <https://orcid.org/0000-0002-8493-3064>

Охріменко Іван Миколайович доктор юридичних наук, професор, професор кафедри юридичної психології, Національна академія внутрішніх справ, 03035 м. Київ, пл. Солом'янська, 1, тел.: (095)102-20-43, <https://orcid.org/0000-0002-8813-5107>

РОЛЬ ПСИХОЛОГА В ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЗА УЧАСТЮ ДІТЕЙ

Анотація. Метою дослідження є актуалізація ролі та форм діяльності психолога в досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень за участю дітей. *Методологічною основою статті* є теоретико-прикладний аналіз організаційно-психологічних складових діяльності психолога в кримінальних провадженнях за участю дітей. Використано метод контент-аналізу нормативних документів, публікацій науковців, а також можливостей структурно-функціонального підходу (під час окреслення позицій процесуальної тактики у межах досудового розслідування кримінальних правопорушень за участю дітей). Зазначається, що ключовою ланкою у відносинах “слідчий – психолог” залишається перший як безпосередній суб’єкт процесуальної діяльності. Вказується, що найбільш поширеними формами діяльності психолога в кримінальних провадженнях за участю дітей є консультація та залучення фахівця до розробки і проведення слідчих (розшукових) дій.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в узагальненні організаційно-тактичних форм діяльності фахівця-психолога в кримінальних провадженнях за участю дітей. Розширення повноважень і функцій психологів у досудовому розслідуванні правопорушень сприяє реалізації міжнародних стандартів із забезпечення прав дітей, а також суттєво підвищує ефективність здійснення кримінальних проваджень даної категорії.

Висновки. Допомога фахівців-психологів слідчим в кримінальних провадженнях за участю дітей може відбуватися в таких якісно нових для вітчизняної юридичної практики формах, як: складання психологічного портрета підозрюваного на основі характерних ознак кримінального правопорушення; формулювання рекомендацій щодо підготовки та проведення окремих слідчих (розшукових) дій, які базуються на психологічному аналізі інформації про об'єкт дослідження. Участь психолога має бути невід'ємним атрибутом ефективної слідчої тактики, видозмінюючись у варіаціях використання спеціального психологічного пізнання в процесуальній діяльності: консультування з приводу обставин, що мають психологічний зміст; безпосередня психологічна допомога при здійсненні окремих слідчих (розшукових) дій. Це підкріплює позицію вчених та сучасних слідчих щодо комплексного підходу до організації досудового розслідування, що має забезпечуватися активною інтеграцією в практику засобів і методів юридичної психології.

Ключові слова: психолог, досудове розслідування, кримінальне провадження, слідчі (розшукові) дії, діти.

Niebytova Natalia Yuryivna Doctor of Philosophy, Leading Researcher of Educational and Scientific Institute No.1, National Academy of Internal Affairs, <https://orcid.org/0009-0007-8047-3498>

Niebytov Andrii Anatoliyovych Doctor of Law, Professor, Deputy Head of the National Police – Chief of the Criminal Police of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-8493-3064>

Okhrimenko Ivan Mykolayovych Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Legal Psychology, National Academy of Internal Affairs, 03035 Kyiv, Solomyanskaya square, 1, tel.: (095)102-20-43, <https://orcid.org/0000-0002-8813-5107>

THE ROLE OF A PSYCHOLOGIST IN THE PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES INVOLVING CHILDREN

Abstract. *The research aims to actualize the role and forms of psychologist's activities in the pre-trial investigation of criminal offenses involving children. The methodological basis of the article is a theoretical and applied analysis of the organizational and psychological components of a psychologist's activities in criminal proceedings involving children. The author uses the method of content analysis of regulatory documents, publications of scholars, as well as the possibilities of the*

structural and functional approach (when defining the positions of procedural tactics within the framework of pre-trial investigation of criminal offenses involving children). It is noted that the key link in the “investigator-psychologist” relationship remains the former as a direct subject of procedural activity. It is indicated that the most common forms of psychologist’s activities in criminal proceedings involving children are consultation and involvement of a specialist in the development and conduct of investigative (detective) actions.

The scientific novelty of the results obtained lies in generalizing organizational and tactical forms of a psychologist’s activities in criminal proceedings involving children. Expanding the powers and functions of psychologists in the pre-trial investigation of offenses contributes to the implementation of international standards for ensuring the rights of children, and significantly increases the efficiency of criminal proceedings in this category.

Conclusions. The assistance of psychologists to investigators in criminal proceedings involving children may take place in such qualitatively new forms for the national legal practice as drawing up a psychological portrait of a suspect based on the characteristic features of a criminal offense; formulation of recommendations for the preparation and conduct of certain investigative (detective) actions based on the psychological analysis of information about the subject of investigation. The participation of a psychologist should be an integral attribute of effective investigative tactics, with variations in the use of special psychological knowledge in procedural activities: counseling on circumstances with a psychological content; and direct psychological assistance in carrying out certain investigative (detective) actions. This reinforces the position of scientists and modern investigators regarding an integrated approach to organizing pre-trial investigations, which should be ensured by actively integrating legal psychology tools and methods into practice.

Keywords: psychologist, pre-trial investigation, criminal proceedings, investigative (detective) actions, children.

Постановка проблеми. Важливою вимогою до сучасної процесуальної діяльності все більше стає необхідність оновлення її арсеналу сучасними науковими технологіями. Комплексний підхід до організації досудового розслідування кримінальних правопорушень повинен забезпечуватися за рахунок активної інтеграції в цю діяльність прийомів, засобів і методів, що розробляються і використовуються в інших галузях наукового пізнання, у тому числі – і в загальній та юридичній психології. Саме тому удосконалення та якісне оновлення юридичної практики, про необхідність якого сьогодні багато говориться на різних рівнях, неможливе без психологічного її забезпечення. Доволі часто неоднозначне та, подекуди, хибне тлумачення ситуації чи поведінки конкретних осіб, позбавлене кваліфікованого залучення

психологічних можливостей, призводить до прорахунків та проблемних моментів юридичної діяльності сьогодні.

Сучасний процесуальний досвід демонструє, що своєчасне та обґрунтоване застосування психологічних знань суттєво розширює можливості виявлення фактів, необхідних для встановлення істини при здійсненні досудового розслідування кримінальних правопорушень. Звідси використання спеціальних знань набуває ознак необхідного та ефективного засобу вирішення завдань як у правоохоронній і правозастосовній діяльності загалом, так і сучасній юридичній практиці, зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання використання спеціальних психологічних знань в кримінальній процесуальній діяльності завжди привертало увагу теоретиків та практиків, і на сьогодні вже існує значна кількість опублікованих наукових праць (В. Г. Андросюк, В. П. Бахін, В. В. Бедь, В. К. Весельський, Т. В. Варфломєєва, І. Ю. Гловацький, Ю. М. Грошевий, В. Г. Лукашевич, Л. І. Казміренко, В. О. Коновалова, М. В. Костицький, В. В. Коцинець, В. С. Кузьмічов, В. Я. Марчак, В. С. Медведєв, О. М. Морозов, С. М. Стахівський, С. А. Тарарухін, В. Ю. Шепітько, В. В. Юсупов, С. І. Яковенко, М. О. Янковий та інші). Але слід зауважити, що комплексні психологічні дослідження з цієї проблематики проводилися фрагментарно, а узагальнені висновки формулювалися, здебільшого, на підставі адаптованого використання загальних психологічних знань, а також запозичення деяких емпіричних даних дотичного характеру. Слід також підкреслити, що з огляду на специфіку чинного кримінального процесуального законодавства аналіз можливостей використання спеціальних психологічних знань у кримінальному провадженні вказує на доцільність окреслення їх ролі, значення й впливу на перебіг юридичної діяльності та правовідносин учасників. Це у котрий раз підкреслює актуальну необхідність розробки наукового концептуального підходу з даної проблематики. Не становить винятку й процесуальна практика взаємодії з дітьми (насамперед неповнолітніми), яка потребує додаткового опрацювання з позицій пошуку напрямів її удосконалення. У цьому можна вбачати **основну мету даної статті**.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до положень кримінального процесуального законодавства України (ст. 227 КПК), при проведенні слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. Окремою нормою передбачено участь зазначених осіб при проведенні допиту малолітньої або неповнолітньої особи (ст. 226 КПК) (Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny, 2013).

Разом із тим, варто зазначити, що у вітчизняній процесуальній діяльності тривалий час була досить розповсюдженою практика залучення до

кримінального провадження передусім педагога. Проте його присутність досить часто мала несприятливий вплив на ефективність проведення слідчих (розшукових) і процесуальних дій за участю неповнолітніх (Nechuprey, 2016; Shepit'ko, Konovalova, & Zhuravel', 2009). Це пов'язано насамперед з рядом факторів, таких як:

- упереджене ставлення педагога до події, яка відбулася або можливо упереджене ставлення до самого неповнолітнього правопорушника в силу стереотипного сприйняття;
- особисті неприязні стосунки між педагогом і неповнолітнім делінквентом, які могли виникнути під час забезпечення освітнього процесу;
- небажання неповнолітньої особи озвучувати у присутності незнайомого педагога інформацію, що має особистий характер тощо.

Загалом, як свідчить сучасна наукова думка та слідча практика (Piyeu, & Yukhno, 2014; Romanuyuk, 2016), роль педагога здебільшого зводиться до формального перебування останнього в приміщенні, де проводяться слідчі (розшукові) дії за участю неповнолітніх осіб.

З огляду на такі аргументи, у цьому контексті важливим є узагальнення наукових ідей й удосконалення наявних підходів щодо механізму розслідування зазначеного виду кримінальних правопорушень, у тому числі, що заснований на комунікативній складовій. Дійсно, дитина має стати у центрі кримінального процесу, її голос має підсилюватися, а права – забезпечуватися. У цьому плані суттєву допомогу здатен надавати фахівець-психолог.

Психологи, залучені до процесу досудового розслідування кримінальних правопорушень, можуть перебувати в різних статусах, а саме:

- ✓ консультант – як особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки;
- ✓ спеціаліст, тобто особа, яка має відповідну освіту і присутня при проведенні слідчих (розшукових) дій, формулює певні висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (ст. 71 КПК України);
- ✓ свідок – особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні.

Варто відзначити, що проведені раніше наукові дослідження, у тому числі за нашою участю (Mannarova, et al., 2020; Okhrimenko, & Hrebenuk, 2009), свідчать, що застосування спеціальних психологічних знань в процесуальній діяльності може бути реалізоване у трьох основних формах:

- 1) консультація;
- 2) залучення штатного фахівця-психолога до розробки і участі у проведенні слідчих (розшукових) дій;

3) безпосередня діяльність слідчого або судді, який має відповідну спеціальну психологічну підготовку.

Тож, розширюючи повноваження і функції психологів у кримінальних провадженнях, не лише реалізуються міжнародні стандарти забезпечення прав дітей, а й відбувається суттєве підвищення ефективності досудового розслідування. На наш погляд, не є принциповим дотримання позиції щодо залучення виключно штатного психолога до розробки та реалізації окремих слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх. Безумовно, ключовою ланкою у відносинах “слідчий – психолог” залишається перший як безпосередній суб’єкт діяльності, тому де-факто в конкретно взятому випадку саме він вирішуватиме, яку процесуально значущу інформацію надавати фахівцю-психологу і в якому обсязі та вигляді.

Варто наголосити, що залучення підготовлених осіб для надання консультацій (у тому числі психологічних) з питань, що знаходяться у межах їх компетенції, є важливою формою використання спеціальних знань. Згідно положень статті 71 КПК України спеціаліст у кримінальному провадженні може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (Kriminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy, 2013). Так, консультація фахівця-психолога може знадобитися при підготовці до реалізації окремих слідчих (розшукових) дій за участю дітей, особливо тих, що побудовані на інформаційно-комунікативній взаємодії з дітьми: допит, пред’явлення особи для впізнання, слідчий експеримент тощо. Всі вони пов’язані із комунікацією слідчих з різними категоріями дітей (малолітніми, неповнолітніми), що становлять інтерес або з їх продуктами (результатами) діяльності. У першому випадку психологічний чинник присутній у чистому вигляді як психологічні особливості конкретної людини, що потребують стимуляції з метою отримання інформації про злочин та особу (осіб), що його вчинила; у другому випадку – він трансформований у матеріалізовані носії психологічної інформації.

Слідчий з метою забезпечення завдань кримінального провадження може в усній чи письмовій формі звернутися до компетентної особи за консультацією і отримати таку (відповідно в усній чи письмовій формі). Уявляється, що особа, яка знається на психології, здатна надати консультацію з таких питань:

- 1) основні напрями та нові досягнення в галузях загальної психології;
- 2) індивідуальні психологічні відмінності, типологія особи, специфічні прояви поведінки окремих психологічних типів;
- 3) вікові особливості психічного розвитку неповнолітньої особи, динаміка пізнавальних, емоційно-вольових процесів на різних етапах її становлення і розвитку;

4) вплив на поведінку перенесених чи наявних психічних і соматичних захворювань, затримки в розвитку неповнолітньої особи, її соціальна адаптація;

5) типові психологічні риси неповнолітніх делінквентів; можливості врахування в діяльності особистісних, соціальних, криміногенних особливостей особистості; прогнозування кримінальної поведінки об'єкта в залежності від ситуації та індивідуальних ознак;

6) окремі психологічні феномени, стани, процеси, їх наявність чи відсутність у ситуації вчинення кримінального правопорушення;

7) методи, засоби та межі психологічного впливу на особу з метою встановлення психологічного контакту, формування довірчих відносин та ін.

Звичайно, такі консультації психологів мають, як правило, загальний характер, адже слідчий не завжди може пред'явити консультанту всі матеріали кримінального провадження. Крім того, методичний арсенал психолога при наданні консультації на етапі підготовки до проведення слідчої (розшукової) дії може бути обмеженим: часом не досліджується головний необхідний об'єкт – особистість конкретної людини.

Психолог, як спеціаліст, може проводити спостереження, застосовувати інші методи для визначення психологічних аспектів обставин і фактів, які встановлюються слідчим у межах кримінального провадження. Згідно вимог кримінального процесуального законодавства від має право:

1) ставити запитання учасникам процесуальної дії з дозволу сторони кримінального провадження;

2) користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням;

3) викладати у висновку відомості, що мають значення для кримінального провадження і щодо яких йому не були поставлені запитання;

4) знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження й ін. (Kriminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy, 2013).

З цією метою фахівець-психолог може використовувати психодіагностичні методики і методи дослідження об'єкта (дитини), а також результати його активності під час досудового розслідування. Це відповідає позиції деяких учених й практиків, які виступили проти заборони спеціалісту проводити спеціальні дослідження і вказали, що аргументація про підміну спеціалістом експертного дослідження тут недоречна, оскільки це не суперечить інтересам об'єктивної тенденції практики щодо широкого використання спеціальних знань (Baranyak, & Nesimko, 2018; Bohdana, Vakulyk, Serhieieva, Luchko, & Makarov, 2022; Mandic, Hundric, Ricijas, & Kuharic, 2018). Дослідження спеціаліста у даному випадку за своїм характером є процесуальною діяльністю, яка здійснюється офіційно, хоча гарантією її

об'єктивності все ж таки буде не норма кримінального процесуального закону, що передбачає юридичну відповідальність (ст. 72 КПК України), а насамперед його професійна етика.

Участь фахівця-психолога може мати деякі обмеження юридичного характеру, пов'язані з неможливістю робити висновки про правильність процесуальних дій, діяти поза вказівками уповноваженої службової особи. Виходячи з цього, фахівець-психолог повинен залучатися до проведення тих слідчих (розшукових) дій за участі дітей, що насичені пізнавальними та комунікативними компонентами. Його допомога особливо була б сприятливою у синтезі міркувань щодо мотивів злочинного діяння, особистісних відмінностей підозрюваного (потерпілого, свідка), його стану у криміногенній ситуації, а також сприяла уникненню можливих помилок щодо визначення психологічних особливостей дитини і психологічного характеру ситуації вчинення злочину, оскільки базувалася, насамперед, на спеціальних наукових знаннях, що виходять за межі компетентності слідчого.

Аналіз міждисциплінарних наукових джерел засвідчує (Fedorenko, Dotsenko, Okhrimenko, Radchenko, & Gorbenko, 2020; Kryvolapchuk, Kulyk, Barko, Kalynovskyi, & Kosiak, 2020; Maksymenko, & Medvedyev, 2018), що кваліфікований психолог, залучений до кримінального провадження, створює додаткові можливості щодо ефективності досудового розслідування правопорушень за участю дітей. На нашу думку, така практика:

- створює атмосферу довіри та безпеки;
- надає підтримку дитині під час підготовки до допиту, пояснюючи процес та важливість її ролі;
- допомагає дитині висловлювати свої думки та почуття;
- сприяє зниженню стресу чи тривоги, які виникають у дитини під час допиту;
- враховуючи вікові особливості дитини, адаптує допит до зрозумілої для неї мови;
- уникаючи травматизації чи повторної віктимізації дитини під час допиту, зберігає баланс між отриманням інформації і турботою про її психічний стан;
- забезпечує взаємодію не лише з дитиною, слідчим/дізнавачем, але і з іншими учасниками процесу, такими як законні представники, адвокати, судді, представники соціальних служб та інші.

На раціональності аналогічної практики наголошують й практики-юристи. Так, зокрема, за результатами проведеного нами опитування в 2023 році серед слідчих Національної поліції України (всього – 221 осіб) 65.2% респондентів вбачають у цьому прикладну доцільність, яка викликана вимогами сучасності. Проте відносна кількість респондентів (24.0%) не

вбачають принципової різниці між залученням педагога чи психолога до проведення слідчих (розшукових) дій за участю дітей. 10.8% – вагаються, а тому не можуть дати чіткої відповіді. Разом із тим, лише 21.3% сучасників практиків мають досвід консультації з психологами.

У той же час, на думку практиків, участь психолога в роботі з дітьми під час досудового розслідування (насамперед неповнолітніми особами) має зводитися до таких заходів:

- допомога в підготовці проведення конкретної слідчої (розшукової) дії за участю дитини (допит, пред'явлення особи для впізнання, слідчий експеримент й ін.) (28.5%);
- спеціальне психологічне пізнання особистості упродовж кримінального провадження з метою визначення індивідуальних ознак (19.0%);
- встановлення психологічного контакту з дитиною (59.7%);
- напрацювання тактики процесуально-психологічної взаємодії (41.2%);
- визначення послідовності питань та обставин, що підлягають встановленню під час допиту (40.7%);
- діагностування поведінки особистості на предмет нещирості, фантазування, перекручування інформації тощо (26.7%);
- інше (5.9%).

Наведені заходи безумовно взаємопов'язані між собою, що дає переконаність у їх ефективності. Так, результативність проведення конкретної слідчої (розшукової) дії багато в чому залежить від якості її підготовки. Зокрема, вважається, що підготовка, наприклад, до допиту має передбачати вивчення особи допитуваного та його взаємовідносин з іншими учасниками процесу (Aleksandrov, Barko, Okhrimenko, & Yakovenko, 2017; Fedorenko, et al., 2023). Це необхідно, перш за все, для досягнення психологічного контакту з особою, адже основою вирішення складних завдань кримінального провадження є інформаційно-контактна взаємодія, результати якої досягаються лише завдяки ефективним комунікативним технологіям (Bondarenko, et al., 2020; Cleary, 2017; Miloradova, Okhrimenko, Dotsenko, Matiienko, & Rivchachenko, 2022). Допит, як класичний різновид контактної взаємодії слідчого з допитуваною особою (зокрема, дитиною), виступає засобом встановлення подій, фактів, обставин вчиненого кримінального правопорушення, які часто не спостерігаються безпосередньо, а встановлюються шляхом сприйняття інформації про подію, особу злочинця та ін.

Поряд із цим, психолог здатен надати слідчому допомогу в психологічній інтерпретації відомостей щодо життєвого шляху неповнолітнього підозрюваного, його освіти, соціального статусу, способу життя, типових форм поведінки, зацікавлень та уподобань, психологічних властивостей та якостей, ставлення до кримінального правопорушення тощо.

Безпосередньо під час досудового розслідування пізнається рівень загальної культури та розвитку дитини, особливості його мови, міміки та пантоміміки, психологічні стани та реакції, готовність до співпраці або ж негативне ставлення до правоохоронних органів тощо. Оскільки під час процесуальної взаємодії суб'єктів з дитиною відбувається не тільки збір інформації, але й психологічний вплив, то слід визначитися зі схильністю особи до навіюваності, з'ясувати рівень її комунікативності, загальної тривожності та агресивності тощо.

Як зазначають слідчі за результатами проведеного нами опитування, здійснення психологічного впливу щодо неповнолітніх підозрюваних (обвинувачених) є виправданим при проведенні комунікативних слідчих (розшукових) дій (81.9%), допустимість якого, на думку практиків, може визначатися у тому числі за участю психолога (як консультанта) (50.2%). Серед інших критеріїв допустимості психологічного впливу називаються: положення законодавства (61.3%); вимоги моралі (34.4%); правомірна позиція самого слідчого (57.7%); поведінка особи (21.3%); інше (10.4%).

Отже, як видно з наведених показників, більшість опитаних нами слідчих мають чітке уявлення щодо доцільності розвитку практики залучення психолога до досудового розслідування кримінальних правопорушень, насамперед, за участю дітей. Ефективність цього процесу залежить значною мірою від досвіду взаємодії слідчого з психологом та кваліфікації самого фахівця.

Суб'єкти правозастосовної діяльності повинні мати чітке уявлення не тільки про те, яким чином результати професійної активності можуть ввійти в кримінальний процес і за яких умов їх можна використовувати як основу для формування доказів, але й яку роль відіграють психологічні закономірності в процесі встановлення істини. Доводиться констатувати, що за сучасних умов у правоохоронній та правозастосовній діяльності (як різновидів юридичної діяльності) залишається чимало невирішених питань як на сутнісному, так й на психологічному рівнях, що потребують свого належного розв'язання. Залучення психолога до кримінального провадження дозволяє зрозуміти і правильно оцінити особливості психічної активності та поведінки підозрюваних осіб, що мають значення у сфері юридичної дійсності.

Висновки. Таким чином, використання спеціального психологічного знання при виконанні процесуальних завдань, передусім, має полягати в зверненні слідчого за місцем роботи фахівця-психолога або особисто до нього з проханням безпосередньо прийняти участь у слідчих (розшукових) діях за участю дітей. У необхідних випадках – у запрошенні психолога для ознайомлення з окремими матеріалами кримінального провадження і надання консультації на їх підставі. Зокрема, допомога фахівців-психологів слідчим в кримінальних провадженнях за участю дітей може відбуватися в таких якісно

нових для вітчизняної юридичної практики формах, як: складання психологічного портрета підозрюваного на основі характерних ознак кримінального правопорушення; формулювання рекомендацій щодо проведення окремих слідчих (розшукових) дій, які базуються на психологічному аналізі інформації про об'єкт дослідження. Участь психолога має бути невід'ємним атрибутом ефективної слідчої тактики, видозмінюючись у варіаціях використання спеціального психологічного пізнання в процесуальній діяльності: консультивання з приводу обставин, що мають психологічний зміст; безпосередня психологічна допомога при здійсненні окремих слідчих (розшукових) дій. Це підкріплює позицію вчених та опитаних слідчих щодо комплексного підходу до організації досудового розслідування, що має забезпечуватися активною інтеграцією в цю діяльність засобів і методів юридичної психології.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Керівництво з розслідування злочинів: наук.-практ. посіб. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Х. : Одісея, 2009. 960 с.
3. Нечупей Л. Ю. Тактика допиту неповнолітніх при розслідуванні корисливо-насильницьких злочинів. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. Вип. 1. С. 297-306.
4. Пієв С. С., Юхно О. О. Окремі проблеми забезпечення прав неповнолітнього підозрюваного під час досудового розслідування. *Право і безпека*. 2014. № 4 (55). С. 142-145.
5. Романюк В. В. Деякі особливості допиту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні. *Право і Безпека*. 2016. № 4. С. 81-85.
6. Mannarova, K., Okhrimenko, I., Tverdokhvalova, I., Bychkova, S., Makarenko, P., & Melnychuk, V. (2020). Peculiarities of providing psychological assistance to abused children. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 11(2Sup1), 139-156. <https://doi.org/10.18662/brain/11.2Sup1/100>
7. Охріменко І. М., Гребенюк М. О. Використання спеціальних знань при розслідуванні насильницьких злочинів. *Юридична психологія та педагогіка*. 2009. № 2. С. 78-88.
8. Бараняк В., Несімко О. Особливості проведення експертного дослідження у кримінальному провадженні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2018. № 5. С. 124-128.
9. Bohdana, S., Vakulyk, O., Serhieieva, D., Luchko, O., & Makarov, M. (2022). Normative content of the principle of immediacy of research of testimonies, things and documents during criminal procedural evidence. *Cuestiones Politicas*, 40(72), 108-124. doi: 10.46398/cuestpol.4072.06
10. Mandic, S., Hundric, D.D., Ricijas, N., & Kuharic, M. (2018). The view of experts on the effectiveness of the juvenile justice system. *Zbornik Pravnog Fakulteta Sveucilista u Rijeci*, 39(3), 1259-1286. doi: 10.30925/zpfsr.39.3.4
11. Fedorenko, O., Dotsenko, V., Okhrimenko, I., Radchenko, K., & Gorbenko, D. (2020). Coping behavior of criminal police officers at different stages of professional activity. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 11(2), 124-146. <https://doi.org/10.18662/brain/11.2/78>

12. Kryvolapchuk, V., Kulyk, O., Barko, V., Kalynovskyi, B., & Kosiak, N. (2020). Attitude of young people to the criminality problem in Ukrainian postmodern society. *Postmodern Openings*, 11(1Sup1), 93-115. <https://doi.org/10.18662/po/11.1sup1/125>
13. Максименко С. Д., Медведєв В. С. Юридична психологія: підручник. Київ: Видавничий дім «Слово», 2018. 448 с.
14. Професійне спілкування працівників Національної поліції: підручник / Д. О. Александров, В. І. Барко, І. М. Охріменко та ін.; за ред. С. І. Яковенка. Одеса: Астропринт, 2017. 260 с.
15. Fedorenko, O., Kharchenko, S., Makarova, O., Makarenko, P., Miloradova, N., Dotsenko, V., & Chervonyi, P. (2023). Communicative competence of law enforcement officers. *Cadernos Educacao Tecnologia e Sociedade*, 16(2), 349-360. doi: 10.14571/brajets.v16.n2.349-360
16. Bondarenko, V., Okhrimenko, I., Yevdokimova, O., Sydorchuk, N., Dzheshchuk, O., Boichuk, I., Kalashnik, N., Kozlovets, M., Slyusar, V., Pavlenko, V., Biruk, N., Verbovskyi, I., & Bloshchynskyi, I. (2020). Professional skills and competencies of the future police officers. *International Journal of Applied Exercise Physiology*, 9(5), 35-43. <http://www.ijaep.com/index.php/IJAE/article/view/975>
17. Cleary, H. M. D. (2017). Applying the lessons of developmental psychology to the study of juvenile interrogations: New directions for research, policy, and practice. *Psychology Public Policy and Law*, 23(1), 118-130. doi: 10.1037/law0000120
18. Miloradova, N., Okhrimenko, I., Dotsenko, V., Matiienko, T., & Rivchachenko, O. (2022). Training technologies as a means of communicative competences development of prejudicial inquiry agencies' investigators. *Postmodern Openings*, 13(2), 01-22. <https://doi.org/10.18662/po/13.2/441>

References:

1. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny [Criminal Procedure Code of Ukraine]. (2013). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Information of the Supreme Council of Ukraine*, 9-10, 11-12, 13, St. 88. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Shepit'ko, V. Yu. (Ed.), Konovalova, V. O., & Zhuravel', V. A. (2009). *Kerivnyts'tvo z rozsliduvannya zlochyniv [Guide to the investigation of crimes]*. Kharkiv: Odissey. [in Ukrainian].
3. Nechupey, L. Yu. (2016). Taktyka dopytu nepovnlitnikh pry rozsliduvanni koryslyvo-nasyt'nyts'kykh zlochyniv [Tactics of interrogation of minors in the investigation of selfish and violent crimes]. *Visnyk Chernivets'koho fakul'tetu Natsional'noho universytetu "Odes'ka yurydychna akademiya" – Bulletin of the Chernivtsi Faculty of the National University "Odesa Law Academy"*, 1, 297-306. [in Ukrainian].
4. Piyev, S. S., & Yukhno, O. O. (2014). Okremi problemy zabezpechennya prav nepovnlit'oho pidozryuvanoho pid chas dosudovoho rozsliduvannya [Separate problems of ensuring the rights of a minor suspect during a pre-trial investigation]. *Pravo i bezpeka – Law and security*, 4, 142-145. [in Ukrainian].
5. Romanyuk, V. V. (2016). Deyaki osoblyvosti dopytu nepovnlit'oho pidozryuvanoho u kryminal'nomu provadzhenni [Some peculiarities of interrogation of a minor suspect in criminal proceedings]. *Pravo i Bezpeka – Law and Security*, 4, 81-85. [in Ukrainian].
6. Mannapova, K., Okhrimenko, I., Tverdokhvalova, I., Bychkova, S., Makarenko, P., & Melnychuk, V. (2020). Peculiarities of providing psychological assistance to abused children. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 11(2Sup1), 139-156. <https://doi.org/10.18662/brain/11.2Sup1/100>

7. Okhrimenko, I. M., & Hrebenyuk, M. O. (2009). Vykorystannya spetsial'nykh znan' pry rozsliduvanni nasyl'nyts'kykh zlochyniv [Use of special knowledge in the investigation of violent crimes]. *Yurydychna psykholohiya ta pedahohika – Legal psychology and pedagogy*, 2, 78-88. [in Ukrainian].

8. Baranyak, V., & Nesimko, O. (2018). Osoblyvosti provedennya ekspertnoho doslidzhennya u kryminal'nomu provadzhenni [Peculiarities of expert research in criminal proceedings]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekhnik» – Bulletin of the Lviv Polytechnic National University*, 5, 124-128.

9. Bohdana, S., Vakulyk, O., Serhieieva, D., Luchko, O., & Makarov, M. (2022). Normative content of the principle of immediacy of research of testimonies, things and documents during criminal procedural evidence. *Cuestiones Politicas*, 40(72), 108-124. doi: 10.46398/cuestpol.4072.06

10. Mandic, S., Hundric, D.D., Ricijas, N., & Kuharic, M. (2018). The view of experts on the effectiveness of the juvenile justice system. *Zbornik Pravnog Fakulteta Sveucilista u Rijeci*, 39(3), 1259-1286. doi: 10.30925/zpfsr.39.3.4

11. Fedorenko, O., Dotsenko, V., Okhrimenko, I., Radchenko, K., & Gorbenko, D. (2020). Coping behavior of criminal police officers at different stages of professional activity. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 11(2), 124-146. <https://doi.org/10.18662/brain/11.2/78>

12. Kryvolapchuk, V., Kulyk, O., Barko, V., Kalynovskyi, B., & Kosiak, N. (2020). Attitude of young people to the criminality problem in Ukrainian postmodern society. *Postmodern Openings*, 11(1Supl1), 93-115. <https://doi.org/10.18662/po/11.1sup1/125>

13. Maksymenko, S. D., & Medvedyev, V. S. (2018). *Yurydychna psykholohiya [Legal psychology]*. Kyiv: Slovo Publishing House. [in Ukrainian].

14. Aleksandrov, D. O., Barko, V. I., Okhrimenko, I. M., & Yakovenko, S. I. (Ed.). (2017). *Profesiyne spilkuvannya pratsivnykiv Natsional'noyi politysi [Professional communication of National Police officers]*. Odesa: Astroprint. [in Ukrainian].

15. Fedorenko, O., Kharchenko, S., Makarova, O., Makarenko, P., Miloradova, N., Dotsenko, V., & Chervonyi, P. (2023). Communicative competence of law enforcement officers. *Cadernos Educacao Tecnologia e Sociedade*, 16(2), 349-360. doi: 10.14571/brajets.v16.n2.349-360

16. Bondarenko, V., Okhrimenko, I., Yevdokimova, O., Sydoruk, N., Dzhhezhyk, O., Boichuk, I., Kalashnik, N., Kozlovets, M., Slyusar, V., Pavlenko, V., Biruk, N., Verbovskyi, I., & Bloschynskyi, I. (2020). Professional skills and competencies of the future police officers. *International Journal of Applied Exercise Physiology*, 9(5), 35-43. <http://www.ijaep.com/index.php/IJAE/article/view/975>

17. Cleary, H. M. D. (2017). Applying the lessons of developmental psychology to the study of juvenile interrogations: New directions for research, policy, and practice. *Psychology Public Policy and Law*, 23(1), 118-130. doi: 10.1037/law0000120

18. Miloradova, N., Okhrimenko, I., Dotsenko, V., Matiienko, T., & Rivchachenko, O. (2022). Training technologies as a means of communicative competences development of prejudicial inquiry agencies' investigators. *Postmodern Openings*, 13(2), 01-22. <https://doi.org/10.18662/po/13.2/441>

УДК 367:54/98

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-882-891](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-882-891)

Парасей-Гочер Аліна Олександрівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології, Український гуманітарний інститут, вул. Інститутська, 14, м. Буча, 08292, тел.: 073-432-54-33, <https://orcid.org/0000-0002-2340-5903>

Федоренко Любов Петрівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри політичної психології та міжнародних відносин, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, 02000, тел.: (044) 239-30-17, <https://orcid.org/0000-0002-3573-1343>

САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ У МОЛОДІЖНИХ ОБ'ЄДНАННЯХ МІГРАНТІВ: ВПЛИВ ГРОМАДСЬКОЇ АКТИВНОСТІ НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Міграційні потоки мають значний вплив на економічну структуру, демографічну динаміку, релігійний та етнічний ландшафт країн, а також на їхню політичну стабільність і загальний розвиток. Масовий характер цих процесів вимагає уваги при розробці політичних стратегій, зокрема в контексті національної безпеки та формування міграційної політики, що відповідає сучасним політичним умовам. Актуальність дослідження особистості мігранта, особливо з погляду його психічного здоров'я та самоактуалізації, набуває важливості в контексті сучасних подій. Психологічне благополуччя виступає як фундамент, що сприяє активному та гармонійному розвитку особистості, її психічних функцій, емоцій, інтелекту, творчих здібностей та іншого. У контексті стратегічного напрямку адаптації молоді до суспільного життя, молодіжні організації повинні зосередити увагу на вихованні психічно здорової молоді. Оптимально організована громадянська соціалізація, як засіб формування у молоді розуміння навколишнього світу, набуває особливої важливості в умовах інтенсивних міграційних процесів та геополітичної напруженості, таких як російська агресія. Аналізуючи вплив громадської активності на формування особистості у контексті самореалізації молоді у мігрантських об'єднаннях, визначено ключові аспекти та впливові фактори цього процесу. Основною метою впливу громадської активності є посилення громадянської ідентичності та самосвідомості в молодіжних мігрантських групах. Громадянськість у цьому контексті розглядається як комплексна особистісна якість, що виникає в

результаті трансформації громадянської свідомості в особистісну самосвідомість, формуючи уявлення про себе як громадянина та патріота. Вона включає активну участь у формуванні цього самоусвідомлення через духовний, правовий, політичний, національно-патріотичний та екологічний розвиток. Зміст громадянської самореалізації в молодіжних мігрантських організаціях охоплює набір суспільних цінностей та активну участь у громадському житті, засновану на особистісному досвіді. Засоби цього процесу включають участь молоді в мігрантських організаціях, що сприяють їх активній участі у різноманітній громадській діяльності, включаючи освітні, благодійні, гуманітарні, екологічні та політичні ініціативи, які взаємодіють з різними соціальними інституціями. Факторами, що сприяють громадянській самореалізації молоді, є активна участь у громадському житті та різні внутрішні та зовнішні умови діяльності мігрантських організацій. Важливу роль у цьому процесі відіграє громадянське виховання серед молоді як ключовий соціально-педагогічний процес.

Ключові слова: мігранти, самоактуалізація, молодь, юнаки, дівчата, громадські організації, соціалізація.

Parasiei-Hocher Alina Oleksandrivna PhD in Psychology, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology, Ukrainian institute of arts and science, St. Instytutska, 14, Bucha, 08292, tel.: (073) 432-54-33, <https://orcid.org/0000-0002-2340-5903>

Fedorenko Liubov Petrivna PhD in Psychology, Associate Professor of the Department of Political Psychology and International Relations, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, St. Pirogova, Kyiv, 02000, tel.: (044) 239-30-17, <https://orcid.org/0000-0002-3573-1343>

SELF-ACTUALIZATION IN MIGRANT YOUTH ASSOCIATIONS: THE INFLUENCE OF PUBLIC ACTIVITY ON PERSONALITY DEVELOPMENT

Abstract. Migration flows have a significant impact on the economic structure, demographic dynamics, religious and ethnic landscape of countries, as well as on their political stability and overall development. The massive nature of these processes requires attention when developing political strategies, in particular in the context of national security and the formation of a migration policy that corresponds to modern political conditions. The relevance of the study of the migrant's personality, especially from the point of view of his mental health and self-actualization, acquires importance in the context of modern events. Psychological

well-being acts as a foundation that contributes to the active and harmonious development of the personality, its mental functions, emotions, intelligence, creative abilities, and more. In the context of the strategic direction of youth adaptation to social life, youth organizations should focus on educating mentally healthy youth. Optimally organized civil socialization, as a means of forming young people's understanding of the world around them, acquires special importance in the conditions of intensive migration processes and geopolitical tensions, such as Russian aggression. Analyzing the impact of public activity on personality formation in the context of youth self-realization in migrant associations, the key aspects and influential factors of this process are determined. The main goal of the influence of public activism is to strengthen civic identity and self-awareness in youth migrant groups. Citizenship in this context is considered as a complex personal quality that arises as a result of the transformation of civic consciousness into personal self-awareness, forming an idea of oneself as a citizen and patriot. It includes active participation in the formation of this self-awareness through spiritual, legal, political, national-patriotic and ecological development. The content of civic self-realization in youth migrant organizations includes a set of social values and active participation in public life based on personal experience. The means of this process include the participation of young people in migrant organizations that promote their active participation in various social activities, including educational, charitable, humanitarian, environmental and political initiatives that interact with various social institutions. Factors contributing to the civic self-realization of young people are active participation in public life and various internal and external conditions for the activities of migrant organizations. An important role in this process is played by civic education among young people as a key socio-pedagogical process.

Keywords: migrants, self-actualization, youth, boys, girls, public organizations, socialization.

Постановка проблеми. Значимість теми міграції в сучасному світі обумовлюється її впливом на різноманітні аспекти життя суспільства в умовах поточної політичної обстановки. Геополітичні перетворення у світовій арені стимулюють зміни у причинах та мотивації міграційних потоків, перетворюючи людський капітал у вирішальний фактор соціально-економічного прогресу країн, а міграцію – у важливе глобальне явище. Ці фактори акцентують на важливості дослідження міграційних проблематик. Величезні масштаби міграцій, їхні напрямки та соціально-політичні реперкусії підкреслюють потребу в новому підході до розуміння міграцій як складного соціально-філософського феномена. Міграційні потоки мають значний вплив на економічну структуру, демографічну динаміку, релігійний та етнічний ландшафт країн, а також на їхню політичну стабільність і загальний розвиток.

Масовий характер цих процесів вимагає уваги при розробці політичних стратегій, зокрема в контексті національної безпеки та формування міграційної політики, що відповідає сучасним політичним умовам.

Актуальність дослідження особистості мігранта, особливо з погляду його психічного здоров'я та самоактуалізації, набуває важливості в контексті сучасних подій. Психологічне благополуччя виступає як фундамент, що сприяє активному та гармонійному розвитку особистості, її психічних функцій, емоцій, інтелекту, творчих здібностей та іншого. Сучасна динамічна та складна реальність характеризується різноманітними формами ресоціалізації цінностей, притаманних мігрантам. Умови глобальних трансформацій ускладнюють процес створення "психічно здорового суспільства", що може призвести до обмеження особистісного розвитку мігрантів.

Національна та міжнародна наука мають різні підходи щодо визначення характеристик психічно здорового суспільства, його впливу на особистісний ріст, формування цінностей, сенсів, ставлення до таких феноменів, як любов, творчість, свобода, відповідальність, автономія. Однак до цього часу не існує одностайної думки щодо критеріїв психічно здорового суспільства. Виходячи з гуманістичних теорій, формування такого суспільства передбачає створення спільноти самоактуалізованих особистостей [4]. Психологія не дає однозначної відповіді на питання про взаємозв'язок між особистісним ростом і впливом культури, менталітету, етнопсихологічних орієнтацій. Дослідження зосереджені переважно на моделях індивідуальних особистісних конструктів та культурних змінних, часто займаючись лише пов'язаними з ними аспектами.

У контексті стратегічного напрямку адаптації молоді до суспільного життя, молодіжні організації повинні зосередити увагу на вихованні психічно здорової молоді. Оптимально організована громадянська соціалізація, як засіб формування у молоді розуміння навколишнього світу, набуває особливої важливості в умовах інтенсивних міграційних процесів та геополітичної напруженості, таких як російська агресія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічні аспекти вимушеної міграції розглядалися у роботах J. Berry, A. Fathi, W. Renner, B. Juen, A. Javanbakht, A. Tabor, T. Milfont, C. Ward, F. Zandt, С. Гудвін-Гілл і П. Невалайнен. Феномену адаптації мігрантів та її психологічних засад присвячені роботи низки вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як: М. Слюс рецький, О. Бліова, Ш. Юрків, І. Леонова, J. Berry, M. Todaro, E. Cohen, та інші. Визначенням чинників, умов та змісту процесу психологічної та соціокультурної адаптації біженців, вимушених мігрантів та переселенців у країнах прибуття присвячені праці A. Javanbakht, A. Tabor, T. Milfont, C. Ward, F. Zandt, В. Каліненко, Г. Габдрахманова, В. Гриценко та інших.

Так, психологічні аспекти вимушеної міграції розглядалися у роботах Г. Гудвін-Гілл і П. Невалайнен. Проблемою психологічних засад адаптації мігрантів займалася низка вітчизняних та зарубіжних дослідників, таких як: О. Блінова, І. Леонова, М. Слюсаревський, Н. Шульга, Я. Юрків, J. Berry, E. Cohen, M. Todaro та інші. Особливостями процесу психологічної та соціокультурної адаптації біженців і вимушених переселенців на нових територіях було присвячено праці Г. Габдрахманова, В. Гриценко, В. Каліненко, Г. Солдатової, Л. Шайгерової. Не зважаючи на значну кількість досліджень проблем, що ставить перед собою психологія міграції, проблема особливостей соціально- психологічної адаптації українців до умов міграції все ще є недостатньо вивченою, що і зумовило вибір теми нашого дослідження.

Мета статті – проаналізувати вплив громадської активності на розвиток особистості в контексті самоактуалізації у молодіжних об'єднаннях мігрантів.

Виклад основного матеріалу. Самоактуалізація мігрантів є ключовим механізмом їх соціально-психологічної адаптації, вважаючи її надзвичайно важливим компонентом розвитку особистості, який безпосередньо впливає на підтримання їхнього суб'єктивного благополуччя. У міжнародній психологічній літературі виявлено взаємозв'язок між позитивним розвитком, саморегуляцією та вищими рівнями життєвого задоволення, що впливає з розвинених навичок самоконтролю та саморегуляції [5]. Визначено, що саморегуляція є захисним чинником у формуванні соціальної поведінки мігрантів. Серед ключових аспектів самореалізації виділяються самосвідомість та самоаналіз, автономність та незалежність, креативність та оригінальність, позитивний образ себе та самооцінка, прагнення до особистісного зростання та досягнення цілей у різних сферах життєдіяльності, усвідомлення життєвих цілей та сенсу.

В процесі самоактуалізації формується специфічна система ціннісних орієнтацій, яка визначає зміст та методи досягнення життєвих цілей особистості, стаючи основою для саморегуляції соціальної поведінки. Паралельно з самоактуалізацією розвивається соціально-конструктивна життєва позиція, що включає відповідальність за особисте життя, ставлення до інших як до рівноправних учасників життя, а не лише засобів досягнення власних цілей. Компетентність особистості у професійній сфері є одним із проявів самоактуалізації, що передбачає інтеграцію минулого досвіду та майбутнього планування [7].

Для досягнення психологічного благополуччя важливо зберігати психологічну рівновагу, яка вимагає гармонійної організації психіки та її адаптації до стресових ситуацій [3, с. 25]. Духовні здобутки особистості проявляються в переосмисленні таких понять, як любов, зрілість, і в розвитку

особистісного зростання [4]. Визначенням психологічного здоров'я є не лише відчуття власного благополуччя, але й реалістичне сприйняття навколишнього світу.

Значну роль у самоактуалізації мігрантів відіграють молодіжні об'єднання мігрантів, які сприяють громадській активності та соціалізації. Участь у таких об'єднаннях забезпечує підтримку та сприяє розвитку соціально-психологічної адаптації мігрантів.

Концепція громадянської соціалізації особистості базується на гуманістичних та «Я-центричних» філософських підходах, які підкреслюють важливість розвитку індивідуальності та самоідентифікації особистості в контексті її соціальної ролі та громадянської відповідальності. Розуміння феномену громадянської соціалізації вимагає аналізу соціально-педагогічного процесу через призму чотирьох функцій філософії в структурі педагогічного знання: онтологічної, гносеологічної, аксіологічної та праксеологічної [6].

У філософському аспекті, після завершення епохи міфологічного пояснення реальності, людство переходить до більш систематичного та обґрунтованого пошуку відповідей на питання про природний світ та місце людини в ньому. Основною проблемою філософського знання стає питання про буття, яке охоплює все, що оточує людину. У сучасній філософії існує метафізична категорія, спрямована на пояснення природи абсолютного, незмінного та істинного буття, що є предметом філософської онтології.

Об'єктивна реальність у філософії сприймається як абстракція, що формується в свідомості людини. Ця абстракція, названа деякими науковцями «теоретичним зліпком», стає предметом пізнання. Водночас, такий предмет пізнання є детермінованим людською свідомістю і залежить від часу та мислення, що унеможлиблює його абсолютну «чистоту».

Поняття громадянськості, як фундаментального аспекту соціальної ідентичності, історично зазнавало змін під впливом різноманітних історико-культурних контекстів. У різні епохи та в різних культурах воно набувало різних значень, але завжди залишалося ключовим фактором у процесі соціалізації особистості, акцентуючи на розумінні та виконанні громадянських прав і обов'язків.

Громадянськість як характеристика особистості не є вродженою, а формується у процесі громадянської соціалізації. Соціалізація як рух характеризується цілеспрямованістю, зумовленістю та континуальністю. Цілеспрямованість виявляється у засвоєнні досвіду, зумовленість - у взаємодії компонентів соціалізації (механізмів, засобів, агентів), а континуальність вказує на безперервність та постійність процесу.

У філософії рух розуміється як онтологічна характеристика матерії, що є необхідною для її існування. Взаємодії об'єктів і зміна їх стану є загальним

визначенням руху. Його ключовими властивостями є об'єктивність, незнищеність, загальність, абсолютність, відносність та суперечливість. До цього можна додати і етапність руху. Д. Мід визначив три етапи соціалізаційного руху в контексті онтогенезу:

1. Психогенетичний етап, що характеризується засвоєнням маркерів задоволення потреб через процеси спроб та помилок.

2. Образно-символічний етап, на якому особистість засвоює досвід за допомогою системи символів.

3. Інтелектуально-концептуальний етап, де досвід стає центральним механізмом для будь-яких дій.

Ці етапи підкреслюють, що громадянська соціалізація є складним, багатограним процесом, який включає розвиток різних психологічних та інтелектуальних аспектів особистості.

Громадянська соціалізація мігрантів, яка розглядається як процес їх руху до розвитку в сфері взаємин з суспільством, дійсно є процесом, насиченим діалектичними принципами [10]. Основою діалектики, як відомо, є принцип всезагального зв'язку, що виражається у взаємозв'язках, взаємопідпорядкованості, взаємовпливовості та взаємозумовленості різних елементів процесу соціалізації.

Громадянська соціалізація складається з множини елементів, які включають об'єкти соціалізації (індивід та його оточення), інтенсивність руху (різні форми соціалізації, від стихійної до цілеспрямованої), вектори соціалізаційного руху (різні форми громадянської соціалізації), соціалізаційний простір (агенти та інститути соціалізації) та етапи цього процесу.

Т. Аллексеєнко трактує громадянську соціалізацію як багатограний процес, під час якого індивід засвоює громадянські норми та цінності конкретного суспільства, досягаючи усвідомленого рівня інтеграції цих якостей у свою особистість. Результатом такої соціалізації є формування громадянсько соціалізованої особистості, здатної до позитивної перебудови суспільства.

Це тлумачення акцентує важливість індивідуально орієнтованого підходу, який відображає комплексність процесу громадянської соціалізації. Це підкреслює, що громадянська соціалізація не лише про засвоєння зовнішніх стандартів та норм, але й про внутрішнє осмислення та інтеграцію цих принципів у власне життя ідентичності.

Визначення громадянської соціалізації, надане сучасними дослідниками, відображає комплексність цього процесу [2]. Вони розглядає громадянську соціалізацію як процес, у якому особистість засвоює, активно відтворює та розвиває громадянський досвід, норми, цінності та традиції конкретного суспільства. Ця дефініція підкреслює активність та творчий підхід особистості до процесу соціалізації.

Здатність мігранта до самоактуалізації у молодіжних організаціях, зокрема, оволодіння громадянськими цінностями і нормами, є критичною для ефективної інтеграції та позитивної взаємодії з суспільством. Активна участь в суспільному житті є важливою для процесу громадянської соціалізації, оскільки вона забезпечує практичне застосування засвоєних цінностей та норм.

Самоактуалізація особистості мігранта включає в себе такі аспекти, як повне прийняття реальності, комфортне ставлення до неї, прийняття інших та себе, професійну захопленість улюбленою справою, автономність, незалежність від соціального середовища, самостійність суджень, здатність до розуміння інших, готовність до вирішення проблем і труднощів. Самоактуалізація передбачає залучення особистості до життя та усвідомлення її потенціалу.

Цікаво, що самоактуалізація мігрантів не завжди є далекосяжною метою, але може бути розглядана як природна схильність особистості до реалізації свого потенціалу у будь-який момент, незалежно від обставин. Це підкреслює важливість безперервного розвитку та самовдосконалення в процесі громадянської соціалізації.

Самоактуалізація мігрантів у контексті молодіжних організацій є складним психічним процесом, який розвивається поступово. Цей процес включає безперервність у формуванні особистості, наявність різних стадій, а також перехід через різні онтогенетичні етапи.

Самоактуалізація характеризується еволюцією форм, що поступово ускладнюються. Це означає, що на різних етапах цього процесу мігранти засвоюють, адаптують та інтегрують у свою особистість різні аспекти громадянського досвіду, цінностей та норм, які є характерними для суспільства, в якому вони перебувають.

Формування самоактуалізації на негативному полюсі може призводити до проблем соціалізації [9], які ускладнюють соціальний розвиток особистості як на внутрішньому [8], так і на зовнішньому рівні [5]. Нерозв'язані проблеми соціалізації можуть негативно впливати на розвиток характерологічних особливостей особистості, що в свою чергу може стати причиною деструктивної соціальної поведінки.

Самоактуалізація відіграє важливу роль у формуванні та розвитку ціннісних орієнтацій мігрантів. Вона відображає процес, під час якого індивіди засвоюють та інтегрують у свою особистість певні громадянські цінності та норми, які сприяють їхньому успішному соціальному розвитку та адаптації у новому соціальному середовищі.

Висновки. Аналізуючи вплив громадської активності на формування особистості у контексті самореалізації молоді у мігрантських об'єднаннях,

визначено ключові аспекти та впливові фактори цього процесу. Основною метою впливу громадської активності є посилення громадянської ідентичності та самосвідомості в молодіжних мігрантських групах. Громадянськість у цьому контексті розглядається як комплексна особистісна якість, що виникає в результаті трансформації громадянської свідомості в особистісну самосвідомість, формуючи уявлення про себе як громадянина та патріота. Вона включає активну участь у формуванні цього самоусвідомлення через духовний, правовий, політичний, національно-патріотичний та екологічний розвиток.

Зміст громадянської самореалізації в молодіжних мігрантських організаціях охоплює набір суспільних цінностей та активну участь у громадському житті, засновану на особистісному досвіді. Засоби цього процесу включають участь молоді в мігрантських організаціях, що сприяють їх активній участі у різноманітній громадській діяльності, включаючи освітні, благодійні, гуманітарні, екологічні та політичні ініціативи, які взаємодіють з різними соціальними інституціями.

Факторами, що сприяють громадянській самореалізації молоді, є активна участь у громадському житті та різні внутрішні та зовнішні умови діяльності мігрантських організацій. Важливу роль у цьому процесі відіграє громадянське виховання серед молоді як ключовий соціально-педагогічний процес.

Література

1. Алексеев Т. Ф. Проблемы вынужденных переселенцев в Украине как феномен бифуркации ценностных смыслов реального життя і соціального виховання. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія: Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Київ, 2018. № 2 (24). С. 174-180.
2. Алексеев Т.Ф., Гончар Л.В., Куниця Т.Ю., Бирик Д.Д. Вынужденные переселенцы: социально-педагогические проблемы і досвід підтримки. Монографія / за ред. Т.Ф. Алексеев. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 240 с.
3. Галецька І, Сосновський Т. Психологічне здоров'я: теорія і практика. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка; 2006. 338 с.
4. Максименко С.Д. Психологія учіння людини: генетико-моделюючий підхід: монографія. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2013. 592 с.
5. Толкунова І., Терещенко Л. Самоактуалізація особистості як чинник збереження її психологічного здоров'я. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2021. № 4. С. 81-88.
6. Барсученко І. Психологічні особливості самоактуалізації та делінквентності неповнолітніх. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 7 (25). С. 349-359.
7. Gestsdottir S., Lerner R.M. Positive development in adolescence: The development and role of intentional self-regulation. *Human Development*. 2008. № 3. С. 202-224.
8. Converse P.D., Beverage M.S. Vaghef K., Moore L.S. Self-control over time: Implications for work, relationship, and well-being outcomes. *Journal of Research in Personality*. 2018. № 73. С. 82-92.

9. Elliot A.J., Thrash T.M., Murayama K. A longitudinal analysis of self-regulation and well-being: Avoidance personal goals, avoidance coping, stress generation, and subjective well-being. *Journal of Personality*. 2011. № 3. С. 643-674.

10. Popova O., Koval L., Horetska O., Serdiuk N., & Burnazova V. Theoretical and Practical Aspects of Psychological and Pedagogical Support for Children and Adolescents Temporarily Displaced from the Territories of Permanent Residence. *Journal of History Culture and Art Research*. 2018 Vol. 7(2). P. 177-183.

References:

1. Aliexsieienko, T. F. (2018). Problemy vymushenykh pereselentsiv v Ukraini yak fenomen bifurkatsii tsinnisnykh smysliv realnoho zhyttia i sotsialnoho vykhovannia [Problems of forced migrants in Ukraine as a phenomenon of bifurcation of value meanings of real life and social education]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova*. Serii: Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika – Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series: Social work. *Social pedagogy*, 2 (24), 174-180. [in Ukrainian].

2. Aliexsieienko, T. F., Honchar, L. V., Kunytsia, T. Iu., Bybyk, D. D., (2020). Vymusheni pereselentsi: sotsialno-pedahohichni problemy i dosvid pidtrymky [Forced migrants: socio-pedagogical problems and experience of support]. *Monohrafiia / za red. T.F. Aliexsieienko*. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD, 240. [in Ukrainian].

3. Haletska, I. & Sosnovskiy, T. (2006). *Psykhologichne zdorovia: teoriia i praktyka [Psychological health: theory and practice]*. Lviv: Vyd. tsestr LNU im. I. Franka [in Ukrainian].

4. Maksymenko, S.D. (2013). *Psykhologhiia uchinnia liudyny: henetyko-modeliuiuchy pidkhid [Psychology of scientific people: genetic-modeling approach]*. Kyiv: Vydavnychy Dim «Slovo» [in Ukrainian].

5. Tolkunova, I. & Tereshchenko, L. (2021). Samoaktualizatsiia osobystosti yak chynnyk zberezhenia yii psykhologichnoho zdorovia [Self-actualization of specialness as an agent of preserving psychological health]. *Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia i sportu – Theory and methodology of physical training and sports*, 4, 81-88 [in Ukrainian].

6. Barsuchenko, I. (2023). Psykhologichni osoblyvosti samoaktualizatsii ta delinkventnosti nepovnolitnikh [Psychological features of self-actualization and delinquency of minors]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Prospects for innovation in science*, 7 (25), 349-359 [in Ukrainian].

7. Gestsdottir, S. & Lerner, R.M. (2008). Positive development in adolescence: The development and role of intentional self-regulation. *Human Development*, 3, 202-224 [in English].

8. Converse, P.D., Beverage, M.S., Vaghef, K. & Moore, L.S. (2018). Self-control over time: Implications for work, relationship, and well-being outcomes. *Journal of Research in Personality*, 73, 82-92 [in English].

9. Elliot, A.J., Thrash, T.M. & Murayama, K. (2011). A longitudinal analysis of self-regulation and well-being: Avoidance personal goals, avoidance coping, stress generation, and subjective well-being. *Journal of Personality*, 3, 643-674 [in English].

10. Popova, O., Koval, L., Horetska, O., Serdiuk, N., & Burnazova, V. (2018). Theoretical and Practical Aspects of Psychological and Pedagogical Support for Children and Adolescents Temporarily Displaced from the Territories of Permanent Residence. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(2), 177-183. [in English].

УДК 159.97

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-892-902](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-892-902)

Пелех Ірина Володимирівна викладач кафедри психології та психотерапії, Зклад вищої освіти «Український католицький університет, Іларіона Свенціцького 17, 79011, тел.: (093) 989-99-47, <https://orcid.org/0000-0001-7930-1364>

Гринишин Наталія Олександрівна асистент кафедри теоретичної та практичної психології, Національний університет «Львівська Політехніка», вул. Князя Романа 1/3, м. Львів, 79013, тел.: (093)252-22-81, <https://orcid.org/0000-0003-2535-9776>

НАПІВСТРУКТУРОВАНЕ ІНТЕРВ'Ю ЯК СПОСІБ ОТРИМАННЯ ЕМОЦІЙНОГО ВІДГУКУ ПРО ПЕРЕЖИВАННЯ, ЩО ВИНΙΚАЮТЬ В СНОВИДІННІ В ПАЦІЄНТІВ, ЯКІ ПРОХОДЯТЬ ЛІКУВАННЯ В УМОВАХ ПСИХОНЕВРОЛОГІЧНОГО СТАЦІОНАРУ

Анотація. Сновидіння пов'язане з переглядом, реорганізацією та безпечним способом репетиції ким ми є в нашому денному житті. Звертаючись до твердження К. Юнга висловленого в есе “Про природу сновидінь”, ключові сновидіння життя відображають частину особистості, яка ще не повністю виникла, але перебуває в процесі становлення, таким чином, ми отримуємо можливість ознайомитись з ключовими екзистенційними проблемами сновидця [1]. Аналіз та інтерпретація сновидінь слугують ефективно доведеним терапевтичним інструментом не лише в межах довготривалої, а й короткотермінової терапії для дослідження центрального конфлікту переживань пацієнта в швидких термінах, а інтерпретація символічної сцени, що розгортається в сновидіння створює безпечну площину доступу до реінтеграції витіснених переживань, що підвищує інтеграцію особистості, саморозуміння і самосприйняття, відтак зменшення важкості клінічної симптоматики, орієнтованої на формування стратегії терапевтичної роботи з пацієнтами в межах стаціонару. В представленій статті проаналізовано доцільність використання методу напівструктурованого інтерв'ю як якісного методу наукового дослідження в контексті способу систематизації такого специфічного дослідницького матеріалу як зміст сновидінь пацієнтів, що проходять лікування тривожно-депресивного розладу в умовах стаціонарного психоневрологічного відділення. Отримані результати дозволяють розширити перспективи розбудови якісних досліджень сновидінь

в україномовній науковій дискусії, зокрема, проведених в умовах стаціонару. Результати отримані в дослідженні допоможуть розширити перспективи психодинамічного та терпапевтичного розуміння символів та ключових мотивів сновидінь в контексті симптоматики тривожно-депресивного розладу. В роботі здійснено якісне напівструктуроване дослідження контент-аналізу серій сновидінь двох груп. Досліджувану групу склали пацієнти, що проходили лікування в межах стаціонару Комунального некомерційного підприємства Львівської обласної ради “ЛОК ПСИХОНЕВРОЛОГІЧНИЙ ДИСПАНСЕР” Стаціонар №1 - 30 осіб, що мали симптоми тривожно- депресивного розладу. Отримані результати порівняли з контрольною групою, до якої ввійшли 30 осіб, у яких симптоми тривоги й депресії не були клінічно вираженими на момент обстеження. Матеріал сновидінь було зібрано в обох групах з використанням плану опрацювання сновидіння У.Філіпса (модифікація М.Компанович).

Ключові слова: стаціонарне психоневрологічне відділення, симптом, пацієнт, сновидіння, тривожно-депресивний розлад.

Pelekh Iryna Volodymyrivna Lecturer at the Department of Psychology and Psychotherapy, Ukrainian Catholic University, 17 Parion Svetsitskoho Str., 79011. tel.: (093) 989-99-47, <https://orcid.org/0000-0001-7930-1364>

Hrynyshyn Nataliia Oleksandrivna Assistant Professor, Department of Theoretical and Practical Psychology, Lviv Polytechnic National University, 1/3 Knyazya Romana St., Lviv, 79013, tel.: (093) 252-22-81, <https://orcid.org/0000-0003-2535-9776>

SEMI-STRUCTURED INTERVIEW AS A WAY TO OBTAIN AN EMOTIONAL RESPONSE TO EXPERIENCES ARISING IN A DREAM IN PATIENTS UNDERGOING TREATMENT IN A PSYCHONEUROLOGICAL HOSPITAL

Abstract. Dreaming is about revising, reorganizing, and safely rehearsing who we are in our waking lives. Referring to the statement of C. Jung in his essay "On the Nature of Dreams", the key dreams of life reflect a part of the personality that has not yet fully emerged but is in the process of becoming, thus we get an opportunity to get acquainted with the key existential issues of the dreamer [1]. The analysis and interpretation of dreams serve as an effectively proven therapeutic tool not only in long-term but also in short-term therapy to explore the central conflict of the patient's experiences in a short time, and the interpretation of a symbolic scene that unfolds in a dream creates a safe plane of access to the reintegration of displaced

experiences, which increases the integration of personality, self-understanding and self-perception, and thus reduces the severity of clinical symptoms, focused on the formation of a strategy for therapeutic work with patients in the hospital. The article analyzes the feasibility of using the semi-structured interview method as a qualitative research method in the context of a way to systematize such specific research material as the content of dreams of patients undergoing treatment for anxiety-depressive disorder in an inpatient psychoneurological department. The obtained results allow us to expand the prospects for the development of qualitative research on dreams in the Ukrainian-language scientific discussion, in particular, conducted in an inpatient setting. The results obtained in the study will help to expand the perspectives of psychodynamic and therapeutic understanding of symbols and key motifs of dreams in the context of the symptoms of anxiety-depressive disorder. The paper presents a qualitative semi-structured study of the content analysis of dream series of two groups of dreamers. The study group consisted of patients who were treated in the hospital of the Municipal Non-Profit Enterprise of the Lviv Regional Council "LOK PSYCHONEUROLOGICAL DISPENSARY", Inpatient No. 1 - 30 people with symptoms of anxiety and depressive disorder. The results were compared with the control group, which included 30 people whose symptoms of anxiety and depression were not clinically evident at the time of the examination. The dream material was collected from both groups using the W. Phillips dream processing plan (modified by M. Kompanovych).

Keywords: inpatient psychoneurological department, symptom, patient, dreams, anxiety-depressive disorder.

Постановка проблеми. В контексті аналізування клінічного матеріалу представленого у даній статті необхідно звернутись до категорії суб'єтивізації власне «матеріалу» сновидінь та їх відтворення. Досліджуючи проблематику суб'єктивної інтерпретації сновидінь в клінічній практиці, Хобсон апелює до аргументів запропонованих в дослідженні Грін та Светс щодо точно "чистоти" тлумачення звітів про сновидіння, згідно з їх основним твердженням, експериментатор може тільки покладатися на суб'єктивне сприйняття сновидіння і в результаті фіксації матеріалу сновидіння не маємо жодної незалежної перевірки того, що сновидець "насправді" пережив суб'єкт. Попри те, отриманий суб'єктивний досвід можна систематизувати за допомогою опитувальників. Перш за все, при розпитуванні про конкретний зміст сновидіння, експериментатор повинен уникати будь-яких зауважень або невербальних сигналів, які могли б вплинути на переказ змісту сновидіння досліджуванам [2] Згідно з актуальними даними, більшість провідних психотерапевтичних напрямів імплементували в свої клінічні практики аналіз сновидінь пацієнтів для прогнозування динаміки розвитку розладу в клінічній й терапевтичні парадигмах як ефективний досвід.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щодо диференційної діагностики сьогодення, згідно з даними ВООЗ, тривожно-депресивний розлад входить до категорії розладів з найнижчою точністю в діагностуванні, а також відповідністю симптомів, таким чином, в МКХ-11 перегляду класифікаційна система продовжує включати діагностичну категорію субсиндромальної, коморбідної тривоги та депресії, яка перенесена з розділу тривожних розладів до розділу депресивних розладів і, відповідно, перейменована на "змішаний депресивний та тривожний розлад". На відмінно від МКХ -10, нова кваліфікація вказує на те, що генералізований тривожний розлад (ГТР) та змішаний тривожно-депресивний розлад не повинні діагностуватися при наявності депресивного епізоду (окрім панічних та фобічних розладів) [3].

Концепція змішаного тривожно-депресивного розладу в МКХ-11 становить значний відхід від МКХ-10 (Всесвітня організація охорони здоров'я, 1992), яка вказує на те, що генералізований тривожний розлад (ГТР) та змішаний тривожно-депресивний розлад не повинні діагностуватися при наявності депресивного епізоду (такого правила виключення для панічних або фобічних розладів не існує). Це узгоджується з добре встановленим перекриттям і співіснуванням депресивних і тривожних симптомів [4].

У 2018 році опубліковано нову Міжнародна класифікація хвороб МКБ-11, що включає «змішану депресію та тривожний розлад» (6A73: MDAD), позначений як розлад настрою. Цей розлад визначається симптомами як тривоги, так і депресії, що виникають більше двотижневого періоду, і жоден набір симптомів, розглянутих окремо, не є діагностичним порогом для будь-якого розладу. Однак, як стверджується в дослідженні Шевлін та колег, станом на 2021 рік жодне дослідження не перевіряло достовірність цих рекомендації на загальній вибірці населення. Врахувавши демографічні предиктори, а також результати соматизації та функціональних порушень, згідно з результатами дослідження Шевлін, було запропоновано розглядати змішаний тривожно депресивний розлад як супутню симптоматичну групу, яка згідно з методом Голдернберга, виступає моделюванням суміші факторів для перевірки критеріїв МКХ-11 для діагностики ЗМТДР. Зважаючи на отримані результати, Шевлін та інших активного поширення набуває дискусія про неможливість виведення категоріального класу який був би субсиндромальним як для тривоги, так і для депресії, тому рекомендують розглядати їх як клас коморбідних захворювань, який представляє затвердження як тривоги, так і депресії. Адже для цього класу розладів - симптоми виражаються на вищому діагностичному рівні, порівняно з групами «тривоги» та «депресії» і має високий рівень функціональних порушень і соматизації [5]. Окресливши найважливіші показники, які беруть до уваги під час аналізу нових підходів до діагностики згідно з МКХ-

11 варто виділити такі відмінності з ДСМ-5 та МКХ-11: менша увага при діагностованні приділяється симптомам тривоги, якщо вони тривають менше 6 місяців - для встановлення діагнозу, в той час як депресивний епізод може бути діагностованим в ході двох тижнів. Попри те, в багатьох пацієнтів поруч з депресивним епізодом зберігаються вагомні симптоми тривоги, які вносять суттєві зміни в клінічний статус і загалом серцевину переживань пацієнтів, що впливає на оцінювання суїцидального ризику пацієнтів, перспективу позитивного прогнозу лікування в клініці, а також відмінності в підході до лікування [6]. В дослідженні Голдберг у 2012 році проаналізовано дані попереднього діагностування згідно з старими класифікаціями вияскрививши наявність високого рівня кореляції між симптомами тривоги й депресії і домінування діагнозу тривожна депресія з вищою частотою ніж діагноз супутні розлади генералізованої тривоги й депресії (тривалість симптомів більше 6 місяців) [5]. Ряд монозиготних близнюкових досліджень підтвердили генетичну сприйнятливність генералізованого тривожного розладу й депресії [7]. В сімейному кейсовому дослідженні Тирер наведено дані про спільну генетичну схильність не так до тривоги й депресії як загалом до розладів невротичного спектру [8]. На основі клінічних досліджень Тирера субгруп пацієнтів з тривожним та депресивним розладом, а також змішаним тривожно депресивним розладом, висловлене твердження, що симптоматику досліджуваних пацієнтів можна розглядати як загальний невротичний синдром, що виражається первинно в перевазі тривоги й депресії за умови якщо: · риси тривоги й депресії виникають в ході життя не досягаючи вираженого симптоматичного рівня; · є маніфестними в ключових життєвих подіях; часто асоціюються з сімейною історією (члени сім'ї мають схожу симптоматику або тип реагування на критичні ситуації); виникають на основі стійких особистісних рис, які загострюються під час переживання фактору загального дистресу [9]. В межах цього синдрому тривожний та депресивний розлад може маніфестувати появою панічних атак або стійким патологічно високим рівнем тривоги, що спричиняють вагомий дистрес в соціальному й внутрішньо психологічному житті (переживання самих себе), а також ці симптоми часто не досягають рівня специфічного діагнозу. Деякі з пацієнтів схильні розвивати депресивний чи тривожний розлад в довготривалій перспективі, навіть незважаючи на схожий тип реагування до лікування в загальній вибірці [10]. Згідно з отриманими результатами в дослідженні Шевлін (вибірка у віці від 18 до 61 років, усіх категорій освіти та працевлаштування, в яких фіксували симптоми розладів, але вони проходили постійне лікування в межах денного стаціонару) відсоткова перевага частково належала симптомам тривоги 11.3% над 10.3% симптомам депресії. Стосовно значущості травматичного досвіду в дорослому житті менше третини досліджуваної вибірки 29.8% відзначали відсутність травматичних подій, 17.6% - одна, 14.9% - дві, 10.8% три, 27.0% чотири та більше

[4] Досліджуючи проблематику соматизації та її коморбідності при тривозі й депресії Спінговен та колеги 1997 використали шкалу соматизації SCL-90 для перевірки зв'язку з симптомами депресії та тривоги та встановили такі результати: тривога має вищий коефіцієнт зв'язку з соматизацією ніж депресія, що частково може бути протрактована вищим рівнем “фізіологічних” проявів тривоги ніж депресії, проте, обидва кластери симптомів мають високий рівень зв'язку з соматизацією [9]. Щодо профайлу особистісних рис та схильності до розвитку тривожно депресивного розладу в дослідженні Фарнам і колег, на базі лікарні де проходили лікування пацієнти з змішаним тривожно-депресивним розладом в фазі загострення симптоматики, було підтверджено домінування в профайлі пацієнтів таких рис за Великою п'ятіркою: нейротизм, інтроверсія та низький рівень згідливості. Також в дослідженні Фарнам висловлене суперечливе твердження про необхідність відокремлення особистісних рис від підбору медикаментозного лікування [11].

Мета статті – проаналізувати зібрані в ході напівструктурованого інтерв'ю емоційній відгуки на основі опитувальника аналізу сновидінь Філіпса та визначити їх значення в контексті симптоматики тривожно-депресивного розладу на основі дослідження проведеного на клінічній вибірці стаціонарного відділення.

Виклад основного матеріалу. З метою перевірки гіпотези дослідження про переважання в сновидіннях досліджуваної групи переважно негативно забарвлених переживань під впливом симптомів тривоги й депресії, що суттєво впливають на відгук про емоційне забарвлення сновидінь й знаходять відображення в символах: катастрофізації, тривоги, провини, втрати й самопошкодження були проаналізовані самозвіти пацієнтів, щодо емоційного реагування на зміст сновидіння на основі опитувальника У. Філіпса методом контент-аналізу й виокремлення ключових слів, на основі отриманих даних було виокремлено сформульовані нижче ключові тенденції. У пацієнтів зберігалась виражена симптоматика тривожно-депресивного розладу, кожен підписав інформовану згоду на участь в дослідженні, й надавав нам звіти записи опитувальника сновидінь Філіпса заповненого в часі перебування в стаціонарі. Також було сформовано контрольну групу з 30 осіб в яких симптомів тривожно-депресивного розладу та інших не відзначали. Серед 30 досліджуваних пацієнтів, після прокидання на кожен сон з серії сновидінь відзначають такі емоції: 16% досліджуваних реагували страхом на зміст пригадуваних сновидінь, 8% не могли назвати свої переживання, що частково можна пояснити високим відсотком рівня алекситимії в досліджуваній групі, 4% реагували на зміст сну тривогою та огидою, 2% реагували позитивно на зміст сну, відчували порожнечу, а також застрягання переживань страху й тривоги, ніби зі змісту сну “неможливо вибратись”.

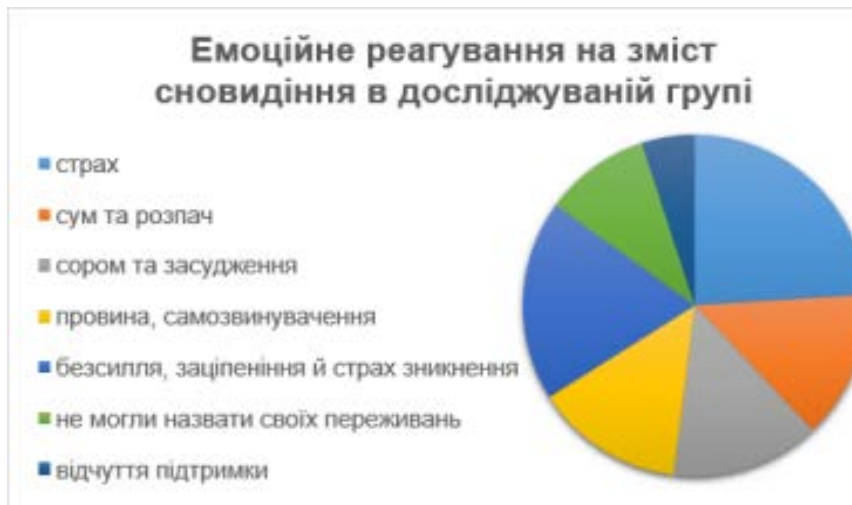

Рис 1. Порівняння емоційного реагування на зміст сну після прокидання на основі опитувальника У. Філліпса в досліджуваній та контрольній групах

Для відстежування специфічного емоційного відгуку пацієнтів досліджуваної групи на зміст й символи сновидіння було зібрано дані про емоційні переживання уві сні. У 23% загальної вибірки відзначали переживання страху до подій сновидіння, ще 14% фіксовано сум та розпач, також 14% відчували сором та засудження, ще 14% відчували провину, самозвинувачення, відчуття власної поганості.

безсилля, заціпеніння й страху зникнення. Серед досліджуваної групи 9 % не могли назвати своїх переживань, ще 4% згадували про відчуття підтримки, ці кейси стосувались пацієнтів, які згадували позитивно забарвлені сновидіння

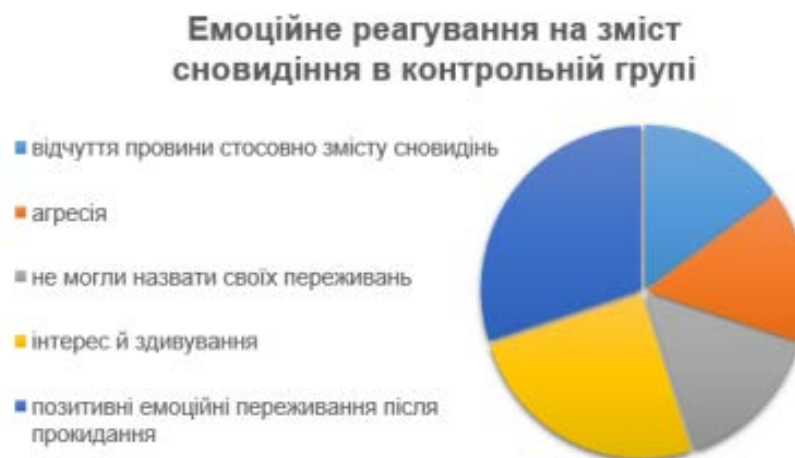

Рис 3. Порівняння емоційного реагування на зміст сну після прокидання на основі опитувальника У. Філліпса в досліджуваній та контрольній групах

Стосовно результатів контрольної групи, 15% опитуваних відзначали відчуття провини стосовно змісту сновидінь. Велику увагу при аналізі контенту сновидінь ми надали агресивним символам в контрольній групі, зокрема, 15% опитаних відзначали, що робили багато агресивних дій у сновидінні, але це не викликало у них провини після прокидання, а навпаки, вольове піднесення. Ще у 15% контрольної групи виникли труднощі з диференціацією емоцій після сновидіння, у 25% відзначали інтерес й здивування, 30% мали позитивні емоційні переживання після прокидання.

Для уточнення впливу перенесення денних переживань на сновидне життя, ми запитали про те, наскільки часто пацієнти фіксують схожі переживання до переживань уві сні і з якими ситуаціями вона пов'язані, та порівняли їх з результатами отриманими в контрольній групі, відтак, встановили такі результати:

Частота схожих переживань в денному житті

Рис 4. Перенесення денних переживань на емоційні переживання уві сні на основі опитувальника Філіпса в досліджуваній групі

Згідно з отриманими даними 32% пацієнтів рідко фіксують схожі переживання у денному житті, 12% мають відчуття покинутості, а також 12% фіксують відчуття поганості, сором 8%, страх 8%, також 8% мають денні переживання стосовно втрати близьких, заглиблюючись в особливості інтерв'ю, категоріальними відмінностями є наявність фантазії про смерть живих родичів чи близьких, смерть, що відбулась у минулому часі, а також об'єктивна загроза життю й здоров'ю близької людини, зокрема, через події війни.

Також пацієнти загалом мають схильність до фантазії про втрату близьких. Стосовно проблематики сновидінь воєнного часу в досліджуваній

вибірці лише 4% опитуваних стверджували про вплив денних переживань через війну на зміст їх сновидінь

Рис 5. Перенесення денних переживань на емоційні переживання уві сні на основі опитувальника Філіпса в досліджуваній групі

У 20% контрольної групи встановлено труднощі з називанням власних переживань, 10% відсотків стверджують, що в сновидінні на протигагу денним перебуванням в них з'являється відчуття непереможності й безстрашності, 15% у сновидінні, як правило, виражають залишки невисловлених денних переживань.

Висновки. Таким чином, нам вдалось здійснити узагальнення емоційного фону пацієнтів стосовно сновидінь у трьох площинах: реагування у теперішньому часі, емоційне ставлення до подій уві сні, та відбиток денних переживань і їх вплив на зміст сновидінь та підтвердити першу гіпотезу дослідження. Проте, вагому тенденцію, яку вдалось виокремити на основі порівнянь групи пацієнтів та контрольної групи в учасників якої не було ознак тривоги й депресії, це частота появи емоційного відгуку стосовно переживання агресії в контрольній групі, яка є основною диференційною характеристикою, адже після прокидання пацієнти стаціонару одразу тяжіють до заглиблення в переживання сорому й провини, практично не дозволяючи агресії знаходити відгук в їх емоційному житті. Наступним вагомим аспектом виступає ступінь афективного навантаження матеріалу сновидінь, адже пацієнти диспансеру описують власні емоційні переживання в застряганні між часом й простором, часом надаючи їм ригідності й константності, й зниження плато загального емоційного фону до негативного

полюсу, в той час як в контрольній вибірці спостерігається тенденція до широкого спектру наповнення емоційних переживань в динаміці сновидіння, наприклад, переживання суму й сорому часто змінюється. Обмеженнями результатів є високий рівень контекстуальної суб'єктивізації, а також мала чисельність вибірки.

Література:

1. Roesler C. Jungian theory of dreaming and contemporary dream research – findings from the research project ‘Structural Dream Analysis’. *Journal of Analytical Psychology*. 2020. Vol. 65, no. 1. P. 44–62.
2. Anxious and non-anxious forms of major depression: familial, personality and symptom characteristics / D. P. Goldberg et al. *Psychological Medicine*. 2013. Vol. 44, no. 6. P. 1223–1234.
3. Dimensional analysis of depressive, anxious and somatic symptoms presented by primary care patients and their relationship with ICD-11 PHC proposed diagnoses / C. Ziebold et al. *Psychological Medicine*. 2018. Vol. 49, no. 5. P. 764–771.
4. Screening for anxiety, depression, and anxious depression in primary care: A field study for ICD-11 PHC / D. P. Goldberg et al. *Journal of Affective Disorders*. 2017. Vol. 213. P. 199–206.
5. ICD-11 ‘mixed depressive and anxiety disorder’ is clinical rather than sub-clinical and more common than anxiety and depression in the general population / M. Shevlin et al. *British Journal of Clinical Psychology*. 2021.
6. Goldberg D. P., Prisciandaro J. J., Williams P. The primary health care version of ICD-11: the detection of common mental disorders in general medical settings. *General Hospital Psychiatry*. 2012. Vol. 34, no. 6. P. 665–670.
7. Allgulander C., Allebeck P., Brandt L. Antecedents of anxiety syndromes in a cohort of 50,465 young men in Sweden. A prospective analysis of self-reported and professionally assessed psychosocial characteristics. *Acta Psychiatrica Scandinavica*. 1992. Vol. 85, no. 2. P. 147–152.
8. The general neurotic syndrome: a coaxial diagnosis of anxiety, depression and personality disorder / P. Tyrer et al. *Acta Psychiatrica Scandinavica*. 1992. Vol. 85, no. 3. P. 201–206.
9. Beesdo K., Knappe S., Pine D. S. Anxiety and Anxiety Disorders in Children and Adolescents: Developmental Issues and Implications for DSM-V. *Psychiatric Clinics of North America*. 2009. Vol. 32, no. 3. P. 483–524.
10. Spinhoven P., Willem van der Does A. J. Somatization and somatosensory amplification in psychiatric outpatients: An explorative study. *Comprehensive Psychiatry*. 1997. Vol. 38, no. 2. P. 93–97.
11. The five factor model of personality in mixed anxiety–depressive disorder and effect on therapeutic response / A. Farnam et al. *Asian Journal of Psychiatry*. 2011. Vol. 4, no. 4. P. 255–257.

References:

1. Roesler, C. (2020). Jungian theory of dreaming and contemporary dream research – findings from the research project ‘Structural Dream Analysis’. *Journal of Analytical Psychology*, 65, 1, 44–62 [in English].
2. Goldberg, D. P. et al (2013). Anxious and non-anxious forms of major depression: familial, personality and symptom characteristics. *Psychological Medicine*, 44, 6, 1223–1234 [in English].
3. Ziebold, C. et al. (2018). Dimensional analysis of depressive, anxious and somatic symptoms presented by primary care patients and their relationship with ICD-11 PHC proposed diagnose. *Psychological Medicine*, 49, 5, 764–771 [in English].

4. Goldberg, D. P. et al. (2017). Screening for anxiety, depression, and anxious depression in primary care: A field study for ICD-11 PHC. *Journal of Affective Disorders*, 213, 199–206 [in English].

5. Shevlin, M. et al. (2021). ICD-11 ‘mixed depressive and anxiety disorder’ is clinical rather than sub-clinical and more common than anxiety and depression in the general population. *British Journal of Clinical Psychology* [in English].

6. Goldberg, D. P., Prisciandaro, J. J., Williams, P. (2021). The primary health care version of ICD-11: the detection of common mental disorders in general medical settings. *General Hospital Psychiatry*, 34, 6, 665–670 [in English].

7. Allgulander, C., Allebeck, P., Brandt, L. (1992). Antecedents of anxiety syndromes in a cohort of 50,465 young men in Sweden. A prospective analysis of self-reported and professionally assessed psychosocial characteristics. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 85, 2, 147–152 [in English].

8. The general neurotic syndrome: a coaxial diagnosis of anxiety, depression and personality disorder / P. Tyrer et al. *Acta Psychiatrica Scandinavica*. 1992. Vol. 85, no. 3. P. 201–206 [in English].

9. Beesdo, K., Knappe, S., Pine, D. S. (2009). Anxiety and Anxiety Disorders in Children and Adolescents: Developmental Issues and Implications for DSM-V. *Psychiatric Clinics of North America*, 32, 3, 483–524 [in English].

10. Spinhoven, P., Willem, van der Does, A. J. (1997). Somatization and somatosensory amplification in psychiatric outpatients: An explorative study. *Comprehensive Psychiatry*, 38, 2, 93–97 [in English].

11. Farnam, A. et al. (2011). The five factor model of personality in mixed anxiety–depressive disorder and effect on therapeutic response. *Asian Journal of Psychiatry*, 4, 4, 255–257 [in English].

УДК 159.922.7:376.335.015.3

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-903-913](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-903-913)

Розвад Анастасія Сергіївна аспірантка, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м.Київ, 01601, тел.: (044) 234-11-08, <https://orcid.org/0009-0003-3503-2176>

ЯВИЩЕ ІНКЛЮЗІЇ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. Стаття присвячена теоретичному аналізу необхідності організації та створення інклюзивного освітнього середовища в закладі освіти. На основі системного аналізу словникових джерел, нормативно-правових документів, психолого-педагогічної літератури розглянуто проблему соціальної ізоляції осіб з особливими освітніми потребами «інклюзія», «інклюзивна освіта», «інклюзивне навчання», «інклюзивний освітній простір».

Інклюзивна освіта – це комплексний процес, спрямований на забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітей з особливими освітніми потребами.

У тексті визначено, що інклюзивне навчання – це гарантована державою система освітніх послуг, що ґрунтується на принципах недискримінації та ефективного залучення всіх учасників освітнього процесу. А. Колупаєва, стверджує, що інклюзивна освіта – це гнучка система навчання дітей з особливими потребами в загальноосвітніх навчальних закладах за місцем проживання. Підкреслюється важливість індивідуального підходу та медико-соціального супроводу.

Також, у статті зазначається, що інклюзивна освіта полягає у створенні умов для розвитку дітей з особливими освітніми потребами, і не має на меті замінити спеціальну освіту. Вона спрямована на розширення доступу до освітніх послуг для всіх дітей, незалежно від їхніх індивідуальних особливостей.

Загальною метою тексту є уточнення поняття інклюзивної освіти як системи, де всі діти, в тому числі з особливими освітніми потребами, мають доступ до якісної освіти в інклюзивному середовищі. Це є ключовим питанням у створенні інклюзивного освітнього простору.

Ключові слова: інклюзія, особа з особливими освітніми потребами, особливі освітні потреби, інклюзивне навчання, інклюзивна освіта, інклюзивне освітнє середовище, простір.

Rozvad Anastasiia Serhiivna a postgraduate student at Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, 9, Pyrohova St., Kyiv, tel.: (044) 234-11-08, <https://orcid.org/0009-0003-3503-2176>

THE PHENOMENON OF INCLUSION IN EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Abstract. The article is devoted to theoretic analysis of the necessity to create an inclusive environment in the educational institution. Having analyzed the dictionaries, legal documents, psychological and pedagogical literature the author considers the issue of social isolation of learners with special educational needs 'inclusion', 'inclusive education', 'inclusive learning', 'inclusive educational environment'.

Inclusive education is a complex process aimed at ensuring an equal access to qualitative education for children with special educational needs.

The article points out that inclusive education is a state-guaranteed system of educational services based on the principles of non-discrimination and effective involvement of all participants of educational process. A. Kolupaeva states that inclusive education is a flexible system of teaching children with special needs in the institutions of general secondary education at the place of residence. The study emphasizes the importance of individual approach and medical and social support.

The article also indicates that the aim of inclusive education is to create the conditions for the development of children with special educational needs but not to substitute special education. It focuses on the extension of access to educational services for children regardless of their individual peculiarities.

The aim of the article is to clarify the concept of inclusive education as a system that provides the access to qualitative education in the inclusive environment for all the children including those with special educational needs. This is a fundamental issue in creation of inclusive educational space.

Keywords: inclusion, person with special educational needs, special educational needs, inclusive learning, inclusive education, inclusive educational environment, space.

Постановка проблеми. Проблема соціального виключення осіб з особливими потребами в суспільстві та освітньому просторі стала актуальною в 80-х роках ХХ століття. Сучасні погляди на соціальне відторгнення в науці дещо відрізняються один від одного. Однією з основних тенденцій освітнього розвитку у ХХІ столітті є створення якісної освіти для дітей з особливими освітніми потребами та забезпечення рівного доступу до освіти для всіх категорій дітей. На сучасному етапі розвитку освіти основним напрямком для навчання та виховання дітей з особливостями психофізичного розвитку є інклюзивна освіта. Модель інклюзивної школи передбачає створення для учнів з особливими освітніми потребами безбар'єрного доступу до навчання, адаптацію освітнього середовища до їх потреб та надання необхідної підтримки під час спільного навчання із дітьми з нормотиповим розвитком.

У сучасній Україні освітня реформа, яка нині знаходиться на стадії активної реалізації, включає інклюзивну складову. Вибір напрямку створення сприятливих умов навчання для дітей з особливими потребами є провідним у впровадженні європейських стандартів та принципів життя. Доступність якісної освіти на всіх її рівнях стає важливою складовою та передумовою гарантування прав та рівних можливостей у житті кожної дитини з особливими потребами, а отже, є однією з основних цінностей, яку підтримує ЮНІСЕФ у всьому світі. Тому пошук підходів до активізації розвитку інклюзивної освіти є важливим питанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз і вивчення наукових джерел із даної проблеми засвідчив, що процес інтеграції та навчання осіб з особливими освітніми потребами та шляхи їх вирішення в Україні досліджували Г. Гоцко, А. Колупаєва, М. Сварник, В. Синьова, Н. Софій, А. Шевцова та ін. У своїх працях вони зазначають потребу в зміні підходів до організації надання освітніх послуг людям із особливими потребами і необхідності впровадження нових форм і видів освіти, які сприятимуть їх інтеграції у суспільство, зокрема, інклюзивної освіти, а отже й інклюзивного освітнього середовища.

Наукове обґрунтування концептуальних засад навчання осіб із особливими потребами в умовах інклюзивного освітнього середовища, моделювання освітнього середовища визначено в наукових працях, як українських, так і зарубіжних науковців (Л. Будяк, С. Єфімова, І. Калініченко, А. Колупаєва, С. Литовченко, І. Луценко, Г. Нікуліна, П. Таланчук, О. Тараненко, О. Федоренко та ін.).

У працях зарубіжних авторів (Т. Бут, D. Armstrong, F. Armstrong, Н. М. Levin, D. Mitchel, D. L. Ryndak, A D., A. Sander, A D. Treherne, L. Jackson) досліджується проблема визначення сутності поняття «інклюзивна освіта».

Протягом останнього десятиліття вітчизняні науковці, зокрема В. Бондар, А. Колупаєва, Т. Євтухова, В. Ляшенко, І. Іванова, О. Столяренко, А. Шевчук, О. Савченко та ін. присвячують свої праці дослідженням проблеми залучення дітей з особливими потребами до навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, їх реабілітації та соціалізації до суспільних норм.

Мета статті полягає в теоретичному аналізі необхідності організації та формування інклюзивного освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу.

Починаючи з 90-х років ХХ ст. інклюзія є основною моделлю сучасних соціальних та суспільних відносин по відношенню до людей з інвалідністю, в тому числі і дітей. Інклюзія ґрунтується на визнанні та особливо повазі до індивідуальних людських відмінностей. А. Колупаєва підкреслює, що основна ідея інклюзивного підходу полягає в тому, що «Не особистість має

прилаштовуватися до суспільних, соціальних, економічних стосунків, а навпаки – суспільство має створити умови для задоволення особливих потреб кожної особистості»

Явище інклюзії стало основоположним в сучасній моделі здобуття освіти дітьми з особливими освітніми потребами. [11] «Аномальні особи», «дефективні діти», «інваліди», «діти з вадами» – це той перелік термінів, якими донедавна називали дітей з особливими потребами. Проте, у міжнародних правових документах, державних актах соціального спрямування з'явився новий термін – «діти з особливими потребами». Це пояснюється тим, що відбулося зміщення акценту з недоліків і порушень у дітей до фіксації їхніх особливих потреб. І як зауважує А. Гордеєва: «Говорячи про особливості, ми відштовхуємося від людини взагалі, а не від норми, від людини з певними особливостями, притаманними лише їй. Особливість передбачає відмінність, несхожість, можливо, неповторність, індивідуальність, унікальність».

У Законі України «Про освіту» наведено поняття «особа з особливими освітніми потребами», тобто особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту.

Особливі освітні потреби – це умови в яких учень проявляє особливі характеристики і потребує додаткової уваги, підтримки та ресурсів для успішного навчання та адаптації.

Г. Давиденко зазначає, що інклюзія – це нова філософія не тільки освітньої сфери, а й системи суспільства загалом, яке, зважаючи на його сучасну високотехнологічну й інформаційну структуру, може і має забезпечити повноцінну участь усіх членів незалежно від їхніх можливостей у соціальному й культурному житті, комунікативному діалозі й усебічній реалізованості. [4]

Американська дослідниця Шеріл Діксон характеризує інклюзію як корисну для всіх учнів освітню філософію, яка не має зводитися до випадкового розміщення дітей з особливими освітніми потребами в звичайних класах. Інклюзія упорядковує соціальний простір і надає всім учням рівні можливості для навчання й розвитку, сприяє співпраці, розв'язанню проблем, самостійному навчанню і критичному ставленню до дійсності усіх членів інклюзивного класу. [2]

На нашу думку, «інклюзія» – це педагогічний та соціальний підхід, спрямований на створення сприятливого та рівного середовища для всіх учасників освітнього процесу, незалежно від їхніх особистісних особливостей, здібностей чи обмежень. Основними принципами інклюзії є те, що кожна людина, незалежно від особливостей її розвитку повинна мати доступ до якісної освіти та можливість брати активну участь у всіх аспектах суспільного

життя, а також те, що слід поважати різноманітність індивідуальних потреб та стилів навчання для досягнення цілісного розвитку кожного учня.

У науковому обігу поруч із поняттям інклюзії функціонують поняття «інклюзивне навчання», «інклюзивна освіта» та «інклюзивне освітнє середовище».

У словниках, описують інклюзивну освіту як комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти для дітей із особливими освітніми потребами. Цей підхід передбачає організацію їхнього навчання у загальноосвітніх навчальних закладах із застосуванням особистісно-орієнтованого підходу, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей.

Інклюзивне навчання – система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників (стаття 1, пункт 12 Закону України «Про освіту» (від 05.09.2017 року; діє з 28.09.2017 року). [6]

Згідно Концепції розвитку інклюзивної освіти, «інклюзивне навчання – це комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на основі застосування особистісно-орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей» (Наказ МОН від 01.10.2010 25 № 912). [9]

А. Колупаєва конкретизує бачення інклюзивного навчання як гнучкої, індивідуалізованої системи навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах закладу освіти за місцем проживання. Навчання відбувається у школі за індивідуальним навчальним планом, дитина забезпечується медико-соціальним та психолого-педагогічним супроводом. [7]

Ми визначаємо інклюзивне навчання як комплексний процес надання системи освітніх послуг дітям з особливими освітніми потребами в закладах освіти.

За словником педагогічних термінів, інклюзивна освіта — це система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами, зокрема дитини з особливостями психофізичного розвитку, в умовах загальноосвітнього закладу.

Науковці (В. Бондар, Л. Будяк, В. Засенко, А. Колупаєва, Ю. Найда, Т. Сак, В. Синьов, Л. Фомічова та ін.) розкривають інклюзивну освіту як процес розвитку загальної освіти, що передбачає її доступність для всіх дітей, як з

особливостями психофізичного розвитку, так і для учнів з нормотиповим розвитком.

А. Колупаєва визначає інклюзивну освіту як складний, багатогранний процес розвитку загальної освіти, що передбачає її доступність для осіб із різним рівнем психофізичного розвитку, потребуючи наукових, методологічних та адміністративних ресурсів. [7]

Інклюзивна освіта – це процес, який передбачає створення сприятливих соціально-педагогічних умов для подальшого зростання дітей, які мають особливі освітні потреби. Важливо відзначити, що інклюзивна освіта не ставить собі за мету заміну спеціальної освіти; навпаки, вона значно розширює можливості доступу до освітніх послуг для всіх дітей, незалежно від їхніх індивідуальних особливостей.

С. Миронова розглядає інклюзивну освіту, як систему освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та право навчатися за місцем проживання, і передбачає навчання дитини з особливостями психофізичного розвитку в умовах загальноосвітнього закладу. [10]

І. Дичківська характеризує інклюзивну освіту як освіту, яка передбачає особистісно-орієнтовані підходи до кожної дитини, методи навчання з урахуванням особливостей, здібностей, психофізіологічних порушень дітей, та представляє гнучку систему, у якій ураховані потреби кожної дитини, а також етнічних, соціальних груп, різного віку, статі. [5]

Отже, погляди українських науковців на концепцію інклюзивної освіти не є однозначними і визначають інклюзивну освіту як: процес розвитку загальної освіти; систем, що гарантує права на освітні послуги всім дітям; систему надання освітніх послуг. Ми вважаємо, що інклюзивна освіта – це складний і багатогранний процес реформування загальної освіти, який включає забезпечення її якості та доступності для дітей із різним рівнем психофізичного розвитку.

У працях західних науковців концепція інклюзивної освіти представлена філософськими ідеями, як екзистенціалізм, прагматизм, постмодернізм та феноменологія, які реалізуються через інтерактивний підхід. Цей підхід, є теоретико-методологічною основою інклюзивної освіти в педагогіці та психології за кордоном.

Аналіз наукової педагогічної літератури, дозволяє стверджувати, що інклюзивна освіта – це освітньо-виховна та корекційно-розвивальна технологія, яка передбачає навчання, виховання і розвиток дітей з порушеннями психофізичного розвитку у закладі загальної середньої освіти, де створені відповідні умови для забезпечення максимальної ефективності навчального процесу таких дітей.

Інклюзивна освіта в Україні базується на принципах, затверджених у Конвенції ООН «Про права інвалідів»: недискримінація осіб з інвалідністю; повне й ефективне залучення їх у суспільство; повага до особливостей та здібностей інвалідів; прийняття їх як компонента людського різноманіття та частини людства; рівність можливостей; повага до права зберігати свою індивідуальність. [8]

Проаналізувавши праці українських учених та зарубіжних науковців, було визначено, що для розуміння сутності інклюзії мають значення чотири ключові аспекти:

- інклюзія – це процес, постійний пошук ефективних способів урахування питання багатоманітності, взаємодії з однолітками;
- інклюзія спрямована на виявлення й усунення бар'єрів спілкування;
- інклюзія створює необхідні умови для участі та досягнень усіх учнів, якість навчальної діяльності з урахуванням особливостей інтелектуальної діяльності тих, хто навчається, аналіз результатів навчання в межах усіх навчальних планів і програм;
- інклюзія як освітня концепція, яка постійно активно розвивається, і є важливою для формування політики й стратегій, спрямованих на усунення причин і наслідків дискримінації, нерівності та виключення.

На основі аналізу зарубіжної педагогічної літератури можна виокремити основні характеристики інклюзивної освіти як соціально-педагогічного феномена:

- інклюзивна освіта – історичний процес переходу від ексклюзії (виключення), сегрегації (поділу) і інтеграції (з'єднання) до інклюзії (включення), що веде до розвитку інклюзивного суспільства;
- інклюзивна освіта, яка є соціальним явищем, охоплює різноманітні аспекти: філософські основи, цінності та принципи інклюзії, впровадження в місцевих умовах та культурному середовищі, постійну участь та критичну оцінку учасників, що визначає, хто повинен брати участь, як саме це повинно відбуватися, коли і в яких обставинах;
- в інклюзії сама система освіти підлаштовується під потреби дитини з особливостями психофізичного розвитку, враховуючи індивідуальні особливості кожної дитини;
- інклюзивне середовище забезпечує розвиток усіх суб'єктів інклюзивного освітнього процесу;
- винятковою особливістю інклюзивної освіти вважається її ідеологія, яка виключає будь-яку дискримінацію дітей, забезпечуючи рівне ставлення до всіх людей, але створюючи особливі умови для їх особливих потреб..

У нормативно-правових документах інклюзивне освітнє середовище визначається як сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей (Стаття 1, пункт 13 Закону України «Про освіту» (від 05.09.2017 року; діє з 28.09.2017 року)).

Інклюзивна освіта передбачає створення такого освітнього середовища, яке відповідає потребам і здібностям кожної дитини, незалежно від відмінностей у психофізичному розвитку. Інклюзивні заклади повинні тісно співпрацювати із спеціальними та загальноосвітніми навчально-виховними, використовуючи напрацьовані методики роботи з дітьми, залучати до консультування фахівців із багаторічним досвідом роботи з визначеною категорією дітей. Зокрема, інклюзивні освітні заклади мають адаптувати навчальні програми та плани, методи та форми навчання із використанням існуючих ресурсів, партнерства з соціумом до індивідуальних потреб дітей, які потребують корекції психофізичного розвитку.

У словнику сутність терміну «простір» трактується як властивість реальності, що виражається в її протяжності, структурності, співіснуванні і у взаємодії її елементів. Українські науковці стверджують, що середовище є статичним, а простір динамічним.

Науковці визначають освітній простір як існуюче в соціумі місце, що має обов'язкові атрибути освітнього призначення (освітні заклади, особи, які надають освітні послуги, джерела змісту освіти, матеріально-технічна база, різноманітні засоби навчання тощо), яке змінюється з часом (поява нових закладів освіти чи зникнення інших, видання нових навчальних посібників на заміну старим), але володіє стійкістю на певному часовому.

Простір – це засвоєне середовище (культурне, соціальне, інформаційне), пристосоване для вирішення освітніх, виховних та інших завдань.

Одним із перших ідею спільного навчання дітей з нормотиповим розвитком і особливими освітніми потребами висловив Л. Виготський, який зазначав: «При всіх перевагах наша спеціальна школа відрізняється тим основним недоліком, що вона замикає свого вихованця – сліпу, глухоніму або розумово відсталу дитину – у вузьке коло шкільного колективу, створює відірваний і замкнутий світ, у якому все пристосоване до дефекту дитини, все фіксує його увагу на тілесних недоліках і не вводить його у справжнє життя...». Автор підкреслював важливість максимального розширення соціальних контактів дитини з особливостями психофізичного розвитку з однолітками і дорослими з нормотиповим розвитком. [3]

На думку Л. Виготського, структурною одиницею освітнього простору виступає заклад освіти, але він лише становить первісну основу і може розглядатись у контексті освітнього простору, коли, займаючи провідну роль,

виступає у функціональній взаємодії із соціальними, культурними, спортивними, медичними, громадськими організаціями. Крім того, правильно спроектований та створений освітній простір, відкритий для взаємодії із соціальним середовищем, є суттєвим чинником особистісного розвитку.

Зарубіжні вчені (К. Молленхауер, Т. Томас, Е. Гофман) при дослідженні особливостей навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку дотримуються соціально-педагогічного підходу. Цей підхід виражається в осмисленні природи дитини, досвіду її життя через соціально-детерміноване середовище. [1] Таким оптимальним для дитини з особливостями психофізичного розвитку середовищем, на думку авторів, є інклюзивне освітнє середовище. Для розуміння особливостей навчально-виховної та корекційно-розвивальної роботи з дітьми з особливостями психофізичного розвитку, що розгортається в інклюзивному освітньому просторі, важливо враховувати загальні характеристики такого простору. Вчені виділяють організованість, протяжність у часі і просторі, змістовність та структурованість (взаємозв'язок і взаємозалежність елементів)

Отже, інклюзивний освітній простір визначено вченими (К. Молленхауер, Т. Томас, Е. Гофман, І. Сімаєва, В. Хитрюк) як систему структурних компонентів (середовищ), у якій у досяжному для кожного учасника форматі реалізуються освітні та міжособистісні відносини, забезпечуються можливості особистісного і соціального розвитку, соціалізації, саморозвитку, тобто інклюзивний освітній простір відрізняється динамічністю, оскільки формує та відображає елементи складної системи соціальних зв'язків закладу освіти, характеризується суб'єктивним сприйняттям і є результатом конструктивної соціально-педагогічної роботи.

В. Синьов, А. Шевцов підкреслюють, що побудова інклюзивного освітнього простору ґрунтується на таких засадах: надання рівного доступу до навчання в загальноосвітніх закладах та отримання якісної освіти кожною дитиною; визнання здатності до навчання кожної дитини та необхідність створення суспільством відповідних умов для цього; забезпечення права дітей розвиватись у родинному оточенні та мати доступ до всіх ресурсів місцевої спільноти; 4) залучення батьків до навчального процесу, як рівноправних партнерів та перших учителів дітей; розробка навчальних програм на основі особистісно орієнтованого та індивідуального підходів, що сприяють розвитку навичок навчання протягом усього життя; незаперечення того факту, що інклюзивне навчання передбачає додаткові ресурси, необхідні для забезпечення особливих освітніх потреб дитини; використання результатів сучасних досліджень та практики в реалізації інклюзивної моделі навчання; реалізація командного підходу в навчанні й вихованні дітей, що передбачає залучення педагогів, батьків, спеціалістів. [12]

Інклюзивний освітній простір ми розглядаємо як освітнє, корекційно-розвивальне середовище загальноосвітнього навчального закладу, де всі учасники освітнього, корекційно-розвивального процесу взаємодіють у навчально-виховному та інтерактивному режимі в умовах інклюзивної освіти.

Інклюзивний освітній простір характеризується доступністю до всіх категорій дітей, варіативністю (зміст, час, структура, організація, методика), соціальною спрямованістю освітнього процесу, індивідуалізацією навчання та толерантним ставленням до дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивних навчальних закладах.

Висновки. Таким чином, аналіз основних понять показує, що інклюзія, інклюзивна освіта, інклюзивне навчання, інклюзивний освітній простір є взаємопов'язаними поняттями, в основі яких лежить принцип включення дітей з особливими потребами в загальноосвітній навчальний простір та забезпечення рівного доступу до якісної освіти.

У світлі сучасних вимог суспільства до рівності та справедливості освіта стає не лише платформою для отримання знань, але й місцем, де формуються цінності та підтримується різноманітність. Явище інклюзії в освітньому середовищі є важливим кроком на шляху до створення відкритого і доступного простору для всіх. Воно підкреслює цінність розмаїття, сприяє взаєморозумінню, співпраці та розвитку толерантного суспільства. Інклюзивна освіта враховує різні здібності та потреби окремих учнів і створює умови для їхнього повноцінного розвитку. Вона сприяє вихованню громадян, які розуміють і поважають відмінності, розширюють свій кругозір і здатні співпрацювати в різних соціальних групах.

Для успішної адаптації та освітньої діяльності з дітьми з особливими освітніми потребами в інклюзивному освітньому просторі необхідно мінімізувати бар'єри та організувати простір, який сприяє розвитку знань, умінь, навичок, творчих здібностей дітей тощо.

Література:

1. Davydenko H. Organization of resource center for inclusive high education // Creative thinking in the special education: Training Course MASHAV (02.02.2015 – 26.02.2015). Shfaim, 2015
2. Loreman, T., Deppeler, J.M. & Harvey, D.H.P. Inclusive education: A practical guide to supporting diversity in the classroom. Sydney: Allen & Unwin. Chapters 1 & 2. (2005)
3. Виготський Л. С. Основи дефектології : підручник для ВНЗ / Л. С. Виготський. : Лань, 2003. 656 с.
4. Давиденко Г. В. Інклюзія у вищих навчальних закладах Європейського Союзу : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 314 с.
5. Дичківська І. Інноваційні педагогічні технології : навчальний посібник. К. : Академвидав, 2004. 352 с.

6. Закон України «Про освіту» від 28.09.2017 № 2145-УІІІURL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>
7. Колупасва А. А., Савчук Л. О. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання. К.: Науковий світ, 2010. 195 с.
8. Конвенції ООН «Про права інвалідів». URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71
9. Концепція розвитку інклюзивної освіти: Затверджено Наказом міністерства освіти і науки України від 1 жовтня 2010 р. № 912. Законодавство. URI: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189/
10. Миронова С. П. Теоретико-методичні основи підготовки майбутніх учителів до корекційної роботи в освітніх закладах для дітей з вадами інтелекту: автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.03. К., 2007. 36 с.
11. Основи інклюзивної освіти. Навчально-методичний посібник / за заг. ред. Колупасової А.А. Київ : «А. С. К.», 2012. 308 с.
12. Синьов В. Нова стратегія розвитку корекційної педагогіки в Україні / В. Синьов, А. Шевцов. Дефектологія. 2004. № 2. С. 6-11

References:

1. Davydenko H. (2015). *Organization of resource center for inclusive high education*. Shfaim,
2. Loreman, T., Deppeler, J.M. & Harvey, D.H.P. (2005). *Inclusive education: A practical guide to supporting diversity in the classroom*. Sydney: Allen & Unwin. Chapters 1 & 2.
3. Vyhotskyi L. S. (2003) *Osnovy defektologii : pidruchnyk dlia VNZ [Fundamentals of defectology: a textbook for universities]* Lan
4. Davydenko H. V. (2005) *Inkliuziia u vyshchikh navchalnykh zakladakh Yevropeiskoho Soiuzu [Inclusion in higher education institutions of the European Union]* Vinnytsia : TOV «Nilan-LTD» [in Ukrainian]
5. Dychkivska I. (2004) *Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii [Innovative pedagogical technologies]* Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian]
6. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» vid 28.09.2017 № 2145-UIIIURL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1060-12> [in Ukrainian]
7. Kolupaieva A. A., Savchuk L. O. (2010) *Dity z osoblyvymy osvitnimy potrebamy ta orhanizatsiia yikh navchannia [Children with special educational needs and the organization of their education]* Kyiv: Naukovyi svit [in Ukrainian]
8. Konventsii OON «Pro prava invalidiv». URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 [in Ukrainian]
9. Kontsepsiia rozvytku inkluzyvnoi osvity: Zatverdzheno Nakazom ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 1 zhovtnia 2010 r. № 912. Zakonodavstvo. URI: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189/ [in Ukrainian]
10. Myronova S. P. (2007) *Teoretyko-metodychni osnovy pidhotovky maibutnikh uchyteliv do korektsiinoi roboty v osvitnikh zakladakh dlia ditei z vadamy intelektu [Theoretical and methodological foundations of training future teachers for correctional work in educational institutions for children with intellectual disabilities]*. Kyiv [in Ukrainian]
11. Kolupaievoi A.A. (2012) *Osnovy inkluzyvnoi osvity [Basics of inclusive education]* Kyiv : «A. S. K.» [in Ukrainian]
12. V. Synov, A. Shevtsov (2004) *Nova stratehiia rozvytku korektsiinoi pedahohiky v Ukraini [A new strategy for the development of correctional pedagogy in Ukraine]*. Kyiv [in Ukrainian]

УДК 159.973+316.62

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-914-929](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-914-929)

Чуйко Галина Василівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, тел.: (067) 188-90-19, <https://orcid.org/0000-0002-3424-3348>

Чаплак Ян Васильович кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, тел.: (099) 229-62-81, <https://orcid.org/0000-0001-6763-2967>

Комісарик Марія Іванівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, тел.: (050)555-35-38, <https://orcid.org/0000-0003-2819-4313>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ФЕНОМЕНА ІМПОСТЕРА У СТУДЕНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ

Анотація. Стаття присвячена теоретичному розгляду та емпіричному дослідженню й аналізу феномена імпостера в контексті відчуття ним психологічного благополуччя та задоволеності життям і прояву особистісних рис.

Констатується, що дослідження феномену імпостера має відносно тривалу історію, починаючись від інтересу до проблеми імпостеризму Р. R. Clance та S. A. Imes, проте і до цього часу єдине розуміння суті цього явища в психології відсутнє, а його структура та складові дозволяють тлумачити його як синдром, проте не медичний.

Зазначається, що більшість науковців розуміють феномен імпостера як прояв схильності / переконання людини недооцінювати себе та результати власних дій: успіхи та досягнення, – приписуючи їх головне джерело – випадковості чи щасливому випадку та відмовляючись від їх авторства. Це супроводжується переконаністю, що інші цілком усвідомлюють, що людина – самозванець і в будь-який момент можуть звинуватити її у шахрайстві.

Оригінальним у цьому контексті виглядає думка N. Levy, що, з філософського погляду на проблему імпостера, яку схильні розділяти і ми, насправді досягнуті людиною життєві успіхи не є суто її власним, і варто при

оцінці здобутків людини враховувати як різноманітні впливи її соціального оточення, так і спадковість та життєвий досвід людини, у формування якого інших людей є беззаперечним.

За результатами емпіричного дослідження та їх кореляційного аналізу зроблено висновок, що людина, схильна до прояву синдрому самозванця, може бути досить комунікабельною, проте – емоційно неврівноваженою (методика С.Грачова); вона погано / слабо здатна до самоуправління (методика Н.М. Пейсахова), не відчуває себе психологічно благополучною, осмислюючи своє буття (методика К.Ріфф), як і задоволеності перебігом власного життя (методика «Індекс задоволеності життям»); при цьому, чим сильніше у людини проявляються симптоми імпостеризму, тим більш вираженими можуть бути ці, названі нами, якості.

Ключові слова: феномен імпостера, синдром самозванця, недооцінка себе, випадковість успіху, страх викриття.

Chuyko Halyna Vasylivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, St. Kotsyubynsky, 2, Chernivtsi, 58012, tel.: (067)188-90-19, <https://orcid.org/0000-0002-3424-3348>

Chaplak Yan Vasylyovych Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, St. Kotsyubynsky, 2, Chernivtsi, 58012, tel.: (099)229-62-81, <https://orcid.org/0000-0001-6763-2967>

Komisaryk Mariya Ivanivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology of Preschool Education, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, St. Kotsyubynsky, 2, Chernivtsi, 58012, tel.: (050) 555-35-38, <https://orcid.org/0000-0003-2819-4313>

FEATURES OF THE IMPOSTER PHENOMENON IN FIRST-YEAR STUDENTS

Abstract. The article is devoted to the theoretical consideration and empirical research and analysis of the imposter phenomenon in the context of his feeling of psychological well-being and satisfaction with life and the manifestation of personal traits.

It is noted that the study of the imposter phenomenon has a relatively long history, starting with interest in the problem of imposterism. P. R. Clance and

S. A. Imes, however, until now there is no unified understanding of the essence of this phenomenon in psychology, and its structure and components allow it to be interpreted as a syndrome, but not a medical one.

It is noted that most scientists understand the impostor phenomenon as a manifestation of a person's tendency / conviction to underestimate himself and the results of his own actions: successes and achievements, attributing their main source to chance or luck and denying their authorship. This is accompanied by the conviction that others are fully aware that the person is an impostor and can accuse him of fraud at any moment.

Original in this context is the opinion of N. Levy that, from a philosophical view of the problem of the impostor, which we tend to share, in fact the life successes achieved by a person is not purely his own, and it is worth taking into account, when evaluating a person's achievements, as various influences of his social environment, as well as the heredity and life experience of a person, in the formation of which other people are indisputable.

According to the results of empirical research and their correlation analysis, it was concluded that a person prone to the manifestation of impostor syndrome can be quite communicable, but emotionally unbalanced (methodology of S. Grachev); he is poorly / weakly capable of self-management (N.M. Peysakhov's methodology), does not feel psychologically well-being, making sense of his existence (K. Riff's methodology), as well as satisfaction with the course of his own life ("Life Satisfaction Index" methodology); at the same time, the stronger the symptoms of impostorism are manifested in a person, the more expressed these qualities, named by us, can be.

Keywords: impostor phenomenon, impostor syndrome, self-underestimation, chance of success, fear of exposure.

Постановка проблеми. Сучасна людина так давно перетворилася на активного поціновувача зовнішніх, частіше – матеріальних, хоча, за умов, що зараз склалися в Україні, і духовних благ, що за цим, чи й через це не звикла звертати увагу на власні, суб'єктивні, хоча й не такі значні з погляду Всесвіту здобутки та звершення, недооцінюючи себе (свої здібності та можливості) способом применшення значення зробленого / досягнутого та перетворившись на імпостера (з англ. Impostor – самозванець, обманщик, крутій, шахрай, шарлатан) – людину, яка настільки безпричинно, проте цілком недовіряє собі та не впевнена у власних здібностях і можливостях, що усі свої успіхи вважає суто випадковими і переживає, що й інші це помітять і вкажуть на самозванця, привселюдно викривши його.

Уперше поняття «феномен імпостера» використали у 70-х рр. минулого століття Р.Р. Clance та S.A. Imes, вивчаючи успішних жінок, які всупереч

своїм реальним життєвим здобуткам вважали себе ошуканцями, не будучи в змозі прийняти досягнутий успіх як власний [1].

Цими науковцями були названі основні характеристики осіб із синдромом імпостера:

- цикл самозванця (починається з тривоги, викликаної необхідністю виконати нове завдання, і завершується (продовжується, оскільки це порочне коло постійно повторюється) також тривогою / тривожністю через можливе викриття, оскільки людина не йме віри, що досягла успіху самотужки і саме завдяки власним здібностям і докладеним зусиллям);
- прагнення виглядати особливим / найліпшим у своїй справі (за суттю, перфекціонізм);
- погляди / переконання і світогляд супермена (вимога до себе бути бездоганно досконалим в усьому);
- постійний і невідступний страх помилитися чи потерпіти невдачу;
- заперечення власних успіхів, компетентності, здібностей, здобутків, ігнорування похвали, аж до спроби доводити, що їх успіх – цілком випадковий;
- відчуття страху і провини за власні досягнення [1].

За десятиліття синдром самозванця став розумітися як психічний (не медичний), а кількість його основних ознак конкретизувалася і суттєво зменшилася, але, на наш погляд, це відбулося цілком доречно: 1) переконання людини в тому, що вона обманює інших; 2) боязнь бути викритою в цьому; 3) нездатність / неможливість визнати власний успіх, досягнення, інтелектуальний рівень тощо [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До теперішнього часу феномен самозванця вивчався досить значною кількістю вчених. Його, зокрема, аналізували P.R. Clance, S.A. Imes, M. Fleischhauer, C.Pákozdy, T. Kaur, N. Jain, S. Chang, S. Slank, J.C. Harvey, C. Katz, L. Duncan, J. Langford, K. Kaplan, M. Leary, N. Levy, M. Ramirez-Alvarado, D.M. Bravata, A.D. Ménard, L. Chittle, D. Goor, V. Young, S. Feenstra та багато інших. Тобто очевидно, що науковців цікавлять різні аспекти феномену імпостеризму, й інтерес до його аналізу не знижується, зокрема, через виявлену поширеність цього явища.

Так, A.D. Ménard з колегами [3], проаналізувавши різні дослідження феномену імпостера, дійшли висновку, що його прояви пов'язані з проблемами психічного здоров'я та самооцінки особистості. D.M. Bravata зі співавторами, наголошуючи на поширеності феномену самозванця у світі серед різних груп населення та посиленні його прояву в ситуації, коли імпостер стикається з підвищеною відповідальністю за виконання певного завдання [4], а також на впливі його як на здоров'я особистості, так і на результати її роботи, очевидно, прагнуть того, щоб синдром імпостера був

внесений до Діагностичного посібника Американської психіатричної асоціації чи / та міжнародної класифікації хвороб, що уможливить психотерапевтичне втручання для коригування цього явища [5]. А С.Рákozdy з колегами [6], провівши дослідження проявів синдрому імпостера у студентів, дійшли висновку, що почуття самозванства пов'язане з відсутністю відчуття ними щастя, їх браком самоефективності та дезадаптивним перфекціонізмом і може відобразитися на результаті їх навчання в університеті. D. Goog зі співавторами [7], у свою чергу, виявили, що відчуття самозванства виникає у людини у випадку, коли володіння предметами, які уособлюють розкіш, сприймається нею як невинуватий (суб'єктивно чи об'єктивно) привілей, тому людина почувається незручно / неавтентично.

Мета цієї статті – теоретично проаналізувати феномен імпостера та емпірично дослідити зв'язок його проявів з особистісними характеристиками досліджуваних та відчуттям ними психологічного благополуччя.

Виклад основного матеріалу. Р. R. Clance та S. A. Imes дещо пізніше пов'язали відчуття феномену імпостеризму з прагненням людини до перфекціонізму в усьому: від сім'ї до роботи / науки. Причому саме перфекціонізм, основою розвитку якого послужило відчуття самозванства, може обмежувати результативність роботи / діяльності людини. Адже те (той продукт), що не відповідає хоча б у чомусь високим вимогам виконавця, уже не буде винесене на сторонні очі. Проте для того, хто почувається самозванцем, ніяка досконалість і бездоганність не є остаточними, що заставляє його багаторазово (аж до безкінечності) перевіряти довершеність свого виконання завдання. Однак в кінцевому результаті людина знову відчуває себе шарлатаном (адже сама вона ніяк не могла так досконало все зробити), і в котрий раз прагнутиме виправити ситуацію, зробивши наступне завдання на ще вищому рівні. І ситуація постійно повторюється [8]. Адже перфекціоніст, оточений звичайними людьми, які з розумінням ставляться до того, що їм далеко не все вдається одразу, легко чи й взагалі, самою ситуацією, її контекстом, змушений почуватися самозванцем (як він самотужки, без допомоги, міг виконати свою роботу, якщо цього не встигли / не змогли інші?), невпевненим у собі.

До речі, на нашу думку, якби інші не сприймалися імпостером як конкуренти / суперники, а вважалися частиною єдиної команди, до якої належить і він, де результат кожного – це спільне досягнення, можливо, і активність відчуття себе самозванцем поступово б зникла.

Дослідження синдрому імпостера продовжують сучасні психологи. Так, M. Fleischhauer з колегами [9] розуміють синдром самозванця як прояв схильності людини вважати себе некомпетентною та розумово недосконалою, приписуючи свій успіх, досягнутий завдяки власним зусиллям, суто зовнішнім

факторам: щасливому випадку, удачі тощо; характеризуючи імпостерів як таких, кому властиві занижена самооцінка та підвищена невротичність, а також схильність до соціально зорієнтованого перфекціонізму (переконаності, що оточуючі чекають від них досконалості в усьому). L. Duncan зі співавторами [10] наголошують, що феномен самозванця передбачає наявність у людини відчуття здійсненого (насправді – уявного) шахрайства, поєданого з переживанням власної некомпетентності всупереч наявному досвіду, знанням і попереднім досягненням, і досліджують прояви синдрому самозванця, пов'язані з особистісними характеристиками студентів. А. Т. Kaur та N. Jain [11], вивчаючи гендерні та особистісні особливості студентів-бакалаврів у контексті аналізу синдрому самозванця, схильні вважати його психологічним явищем, коли людина постійно сумнівається у своїх успіхах і досягненнях, не приймаючи їх як власні та боїться викриття іншими людьми як ошуканця. Імпостер при цьому вважає, що не заслуговує на певний статус / посаду, оскільки є насправді некомпетентною людиною і такою, яку будь-коли можна викрити у шахрайстві.

S. Chang з колегами [12], вважаючи, що синдром самозванця здатний сприяти тому, що студенти можуть відмовитися від кар'єри дослідника, трактуючи свої знання, досвід та інтелект як недостатні для її успішності, застосовували відповідну корекційну програму (дієву й успішну), у результаті чого дійшли висновків, що синдром імпостера проявляється у невпевненості людини в собі; боязні, що власних знань і досвіду бракуватиме для вирішення завдання; постійному порівнянню себе з іншими собі не на користь, при цьому – в небажанні звертатися за допомогою до інших людей і важкості адаптації до новизни в роботі чи змін в її організації.

J.C. Harvey та C. Katz [13] запропонували власне розуміння феномену самозванця, трактуючи його як певний патерн поведінки людини, основними ознаками якого є: переконаність, що вона обманює інших, вважаючи свої досягнення результатом власних здібностей і дій, тому імпостер постійно боїться бути звинуваченою у шахраюванні, – та зазначаючи, що відчуття себе імпостером хоч раз у житті відвідувало дуже багатьох людей (успішних і не завжди).

M. Leary зі співавторами [14] помітили об'єктивну (нічим не підтверджену) нелогічність думки імпостера, що інші люди схильні значно переоцінювати його здібності, можливості та досягнення. Крім того науковці наголошують, що самозванець має достатню кількість доказів своєї причетності до досягнутого успіху, проте в будь-який спосіб намагається їх спростувати. На нашу думку, так само парадоксально і необґрунтовано для імпостера продовжувати прагнути досягти успіху, не раз до цього зіткнувшись з фактом неможливості повірити, що він сам був джерелом цих досягнень, відкидаючи очевидні докази цього.

N. Levy [15], у свою чергу, зазначає, що існують два різні способи пояснення феномену самозванця у психології та філософії, які суттєво відрізняються. Так, психологічний підхід до розуміння синдрому імпостера трактує його як індивідуальне упередження, ігноруючи при цьому філософський аспект проблеми та соціальний контекст імпостеризму, де феномен самозванця тлумачиться більш раціонально (а не емоційно), як результат впливу власного досвіду та соціальних стосунків майбутнього імпостера, що приводить до розуміння того, що індивідуальний успіх – результат не лише здібностей самої людини (її «необробленого таланту» («raw talent»)), але й таких соціальних факторів, як підтримка іншими, освіта, зв'язки, щасливий випадок (коли потрібна для виконання завдання, людина просто опиняється вчасно на своєму місці). Тому варто зосередитися не на переживанні / стражданні від усвідомлення того, що успіх, за суттю, – результат не лише власних зусиль людини, а на визнанні того, як зазначає Sh. Slank [16] що людина насправді недостойна / не гідна успіху, якщо це суто її заслуга. Іншими словами, філософський погляд на проблему припускає, що людина не так вже й помиляється, вважаючи, що досягнутий нею успіх не лише суто її власний, навіть якщо маємо докази того, що інша людина, опинившись у ситуації імпостера, могла б докласти значно менше зусиль для досягнення того самого результату.

У підсумку N. Levy робить висновок, що синдром імпостера виникає саме тоді, коли людина усвідомлює, що лише робить вигляд, вдає, що чогось досягла, хоча час від часу це роблять усі, набуваючи нового досвіду [15].

S. Feenstra зі співавторами [17], за суттю, поділяють думки N. Levy, зазначаючи, що варто проаналізувати роль зовнішніх сил, контексту, соціального середовища у виникненні феномену самозванця. Адже той, хто вважає себе самозванцем, «не існує в соціальному вакуумі», і ставлення людини до себе як до імпостера може бути спровоковане ставленням до неї соціального оточення, його оцінкою її дій, «дисфункціональним контекстом». Ми схильні погодитися із цією думкою, адже без врахування минулого досвіду людини та соціального контексту ситуації успіху перестає бути зрозумілим, чому саме у людини проявляється феномен самозванця, що стало його тригером, та що (які події), власне, започаткувало / спричинило його розвиток і прояв.

A. Gómez-Morales [18], аналізуючи наукову літературу щодо феномену самозванця, виявила, що спільними, зазначеними в ній ознаками цього явища є відчуття шахраювання; думка, що успіх незаслужений, невпевненість у своїх силах, здібностях і можливостях. Сама науковець розуміє феномен самозванця як певну послідовність відчуттів людини, яка не здатна «інтерналізувати особистий успіх» (вважати його насправді заслуженим), тому почувається

шахраєм, і сила цього почуття зростає. Вона також зазначає, що люди, які вважають себе самозванцями, мають не лише проблеми із самооцінкою та самосприйняттям, але й не можуть повністю втілити свій потенціал, працюючи на повну силу, ефективно, реалізуючи себе як професіонал.

Цікавим є погляд на імпостера, представлений М. Ramirez-Alvarado [19], яка наголошує на тому, що феномен самозванця пов'язаний з ідентичністю людини. Науковець вважає, що існують два випадки / види самозванства. У першому – ідентичність людини визначається тим, наскільки її професійні та особистісні характеристики відповідають тим, що цінуються певною групою / громадою, до якої належить людина, наскільки спільнота вважає її посправжньому «своєю». У випадку ж, коли ідентичність людини несумісна з вимогами групи, навіть її об'єктивні успіхи, що служать проявом її професійної компетентності, будуть негативно оцінюватися іншими членами товариства, що веде до формування феномену самозванця, ми б сказали, «чужого» в спільноті.

У другому випадку товариству нецікава справжня ідентичність людини, проте, оскільки вона належить до нього, то наділяється тими характеристиками / рисами, які прийняті у цій спільноті. І тут уже людині доводиться переживати, що рано чи пізно, але група все одно зрозуміє, що людина не така, якою в спільноті її вважали, не відповідає прилаштованому на неї ярлику, що вона самозванець, – і відмовиться в подальшому приймати її як справжнього члена цієї групи.

Проте, наголосимо: в обох випадках відчуття імпостеризму зумовлюється контекстом, соціальним оточенням, його впливом, умовами, в яких опинилася людина, тим, як / якою її бачить суспільство, більше, ніж її внутрішніми характеристиками.

На нашу думку, феномен самозванця проявляється у тому, що людина вважає, що досягла нереального для себе, незаслуженого успіху, причому інші це розуміють і в будь-який момент можуть заявити цій людині, що вона самозванець, шахрай у тому досягнутому, що вважає результатом суто власних здібностей і докладених зусиль. Це у результаті приводить до знецінення в очах людини власного успіху та страху його повторити чи перевершити (можливого осуду оточуючих).

Як на нас, головна і суттєва ознака імпостера – його нездатність (навіть за умови логічного доведення факту) визнати навіть перед собою власний успіх і пов'язаний із цим страх, що інші швидко зрозуміють, що «король – голий». І виглядає цілком закономірним, хоча водночас – парадоксальним, що така людина, не вірячи, що *уже* досягла певних професійних / інших висот, у подальшому ставить перед собою ще вищі / важчі завдання, несвідомо / або цілком усвідомлено прагнучи довести собі й іншим, що її здатність досягати

успіху – суто випадкова і ніяк від неї не залежна. Парадоксальним же це сприймається тому, що незрозуміло, як, не вірячи в менші власні досягнення, можна ставити перед собою усе більш престижні цілі.

Чіткі причини засвоєння людиною синдрому самозванця як основної складової власної самопрезентації у світі та самоствавлення (як і те, чим саме є синдром імпостера – особистісною рисою чи емоційним станом) досі не виявлені. Не виключено, що до цього стану людину приводить цілий комплекс різних причин і обставин, окремі з яких помітили ще автори цього поняття [1]: існування в батьківській сім'ї сиблінга, з яким постійно порівнюють (що заставляє робити все, щоб перевершити того, кого обрали для зіставлення); захваленість без міри у дитинстві: коли батьки і родичі малюка акцентують увагу на його найменших досягненнях, але вирісши, він стикається із суворим життям, де успіх досягається виключно значними зусиллями та переборенням перешкод, тому рано чи пізніше у нього з'являється розуміння, що не така вже він і успішна людина насправді (як казали батьки), що заставляє витратити сили, інтелект, здібності й енергію для досягнення найменшого успіху, проте у підсумку – систематична невіра в свою успішність.

Та, найкоротший шлях до відчуття синдрому самозванця, на нашу думку, – намагання дитини / людини понад усе відповідати очікуванням батьків у випадку, коли їх стандарти щодо інтелекту, здібностей і, відповідно, успіхів власної дитини надмірні, а реальний хист дитини не такий значний та ще й за спрямуванням (профілем здібностей) – не відповідає баченню батьків. Крім того, частково синдром самозванця соціально обумовлений, оскільки частіше виникає у тих осіб, успіх яких в професійному чи особистісному плані є незвичним / нетиповим з погляду соціуму, як, до прикладу, успішні фотомоделі-чоловіки чи у бізнесі або великих підприємствах керівники-жінки.

V. Young [20] запропонувала класифікацію імпостерів, виходячи з обставини, що різні люди переживають цей синдром по-різному:

1. Перфекціоністи – ставлять до себе надмірні, апріорі не виконувані вимоги, і навіть досягнувши поставленої мети, схильні критикувати себе, вважати некомпетентними невдахами, проте в подальшому обирають усе важчі завдання, або ж такі, які вдається зробити одразу і без видимих зусиль.

2. Експерти – володіють величезним обсягом різноманітної інформації, наявність якої підтверджують сертифікати, при цьому понад усе бояться виглядати некомпетентними чи проявити допитливість (показати своє незнання чогось: інші ж будуть вважати їх нерозумними). Ніколи не вважають себе достатньо знаючими.

3. Генії / здібні, талановиті від природи люди. Вони схильні вважати себе некомпетентними у будь-чому, що виходить в них не одразу, що доводиться робити довго, наполегливо досягаючи мети, оскільки в дитинстві їм все вдавалося завиграшки. У цьому випадку почуваються спантеличеними.

4. «Солісти» – переконані, що якщо попросять допомоги у кого-небудь у будь-чому, – інші визнають їх ні на що не здатними.

5. Супермени / стійкі індивідуалісти (незалежно від статі) – беруть на себе масу обов'язків, працюють наодинці, насправді, – більше за інших, вважають, що повинні постійно вражати усіх своїми успіхами в усіх життєвих сферах. Не просять про допомогу в інших людей, вважаючи це проявом слабкості і визнанням власної некомпетентності.

Проте, можна помітити, що усі ці характеристики типів імпостерів, так би мовити, містять позитивні моменти: вони насправді володіють певними здібностями, проте схильні недооцінювати їх та знецінювати свої досягнення, однак кожен раз знову намагаються щось усім довести, у такий спосіб поступово розвиваючись і вдосконалюючи свою майстерність.

Ми б на додачу виділили тип тривожного імпостера, оскільки не усі імпостери переживають свої «невдачі» однаково гостро, більш того, ці переживання можуть бути суто індивідуальними і не вкладатися ні в яку типову схему. Отже, особливістю тривожного імпостера, на нашу думку, є схильність відчувати немотивовану, безпричинну, невротичну тривогу, коли йому здається, що він, виконуючи завдання, щось зробив не так (і це відбувається постійно); при цьому він упевнений, що всі помітили його прорахунок (якого не було). Тому він може відчувати не лише провину за невинуваті сподівання, але й сором перед собою. У цьому випадку синдром імпостера нагадує нам комплекс неповноцінності / меншовартості А. Адлера: майбутнім «самозванцям», очевидно, з раннього дитинства демонструють, що вони ні на що не здатні, тому, отримавши в дорослому житті відповідні можливості та розвинувши власні здібності, вони не ймуть віри тому, що насправді виявилися не такими невмілими невдахами, як їм твердили у дитинстві, що їх наявні / реальні здібності цілком достатні для успішного професійного та особистого життя.

У певному смислі, імпостер є дзеркально-протилежним відображенням людини-нарциса: обоє залежні від зовнішньої оцінки, проте, якщо імпостер завжди невпевнений, що зробив бодай щось достатньо добре, й інші не оцінять його дії як помилкові, недосконалі чи нерозумні, то нарцис так само постійно і так само безпричинно самовпевнено переконаний, що він у всьому – найліпший, його погляди – максимально вірні й авторитетні, й інші до них мають прислухатися, виражаючи своє захоплення їх автору [21].

Синдром самозванця завдає великого клопоту самій людині-імпостеру, проте не її оточенню, оскільки це суто суб'єктивне переживання, нічим об'єктивно не підтверджене. Але це не найбільш небезпечний для людини психічний синдром, оскільки він здатний не лише негативно впливати на емоційний стан і самопочуття свого носія через відчуття ним постійного нервового напруження, що приводить до емоційного та фізичного виснаження, відсутності у такої людини відчуття безпеки та психологічного благополуччя /

задоволеності життям [22], але й може сприяти саморозвитку людини та вдосконаленню її здібностей і в такий спосіб – її реальній успішності в житті.

Для реалізації мети цієї статті ми провели емпіричне дослідження, визначаючи зв'язки феномену імпостера з показниками здатності респондентів до самоуправління, їх особистісними рисами та відчуттям себе психологічно благополучними і задоволеними життям. Вибіркою стали студенти-першокурсники, майбутні психологи ($n=70$); це переважно дівчата (середній вік опитаних – 17,15 років).

В емпіричному дослідженні використовувалися такі методики: Шкала феномену імпостера П. Кленс (Pauline Clance) «Clance Impostor Phenomenon Scale» (CIPS); методика здатності самоуправління (тест ЗСУ) Н. М. Пейсахова; шкала психологічного благополуччя К. Ріфф; тест «П'ять рис характеру» С. Грачова та методика «Індекс задоволеності життям» (Life Satisfaction Index A, LSIA) (Neugarten A. O.), адаптація Н. В. Паніної.

Нижче ми представили результати вибірки за методикою П. Кленс.

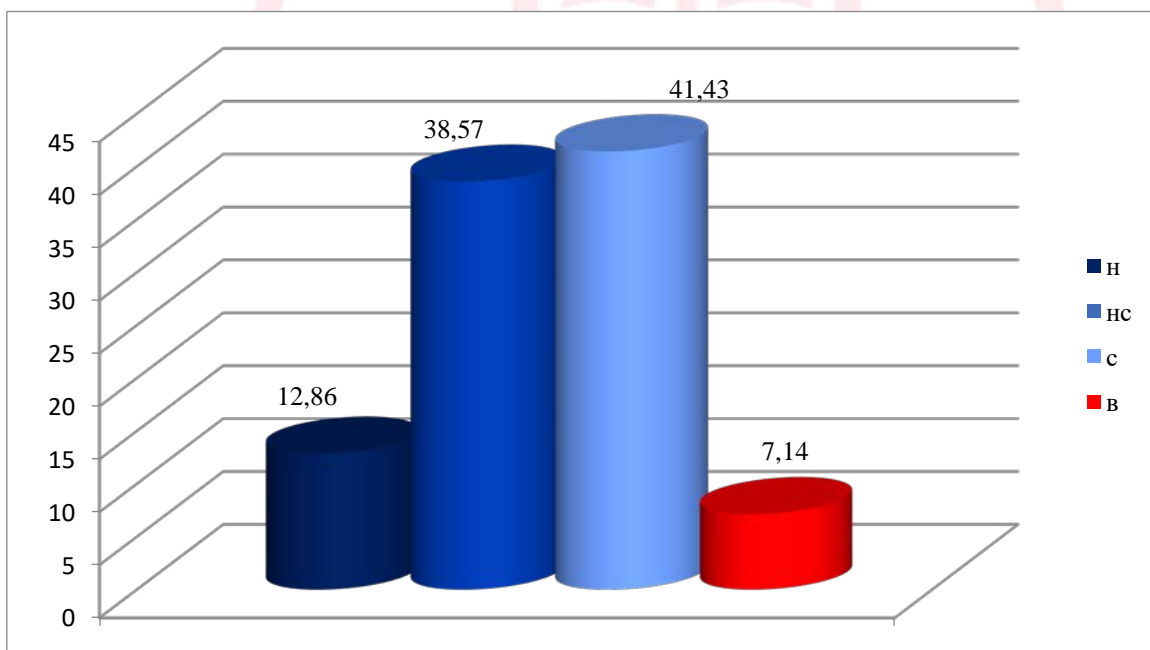

Рис. 1. Рівні прояву імпостеризму студентів-першокурсників (%)

За діаграмою очевидно, що домінують у вибірці показники середнього та нижче середнього рівнів прояву, тоді як високі та низькі показники самозванства у респондентів – у меншості.

На основі результатів кореляційного аналізу за Ч. Спірменом (Spearman r), можемо припустити, що прояви феномену самозванця пов'язані з достатньою комунікабельністю ($r=0,26$; $p\leq 0,05$) проте емоційною нестійкістю ($r=-0,62$; $p\leq 0,001$) особистості (методика С. Грачова); нездатністю / поганою здатністю

помічати й аналізувати протиріччя / суперечності ($r=-0,34$; $p\leq 0,01$), прогнозувати напрямок ймовірного розвитку майбутніх подій ($r=-0,31$; $p\leq 0,01$), визначати мету своєї діяльності ($r=-0,33$; $p\leq 0,01$) та проблемною здатністю до самоменеджменту загалом ($r=-0,28$; $p\leq 0,05$) (методика Н.М. Пейсахова); з відсутністю / браком у респондентів відчуття психологічного благополуччя в цілому ($r=-0,41$; $p\leq 0,001$) та його окремих складових: автономії ($r=-0,29$; $p\leq 0,05$), здатності керувати середовищем ($r=-0,27$; $p\leq 0,05$), особистісного росту ($r=-0,34$; $p\leq 0,01$), наявності цілей в житті ($r=-0,40$; $p\leq 0,001$) і самоприйняття ($r=-0,37$; $p\leq 0,01$) (методика К.Ріфф); та нестачею у досліджуваних задоволення від життя як загалом ($r=-0,29$), так і його компонентів: позитивної оцінки себе, своїх внутрішніх якостей та зовні зорієнтованих вчинків ($r=-0,31$; $p\leq 0,01$) і позитивно сприятливого фону настрою ($r=-0,31$; $p\leq 0,01$) – негативні емоції переважають над позитивними.

Продовжуючи дослідження та визначаючи, чи існують відмінності між респондентами з різними ступенями прояву імпостеризму за показниками різних методик дослідження, ми розділили загальну вибірку на дві групи, орієнтуючись на рівні прояву у них феномену самозванства: низького та поміркованого (група 1, $n=35$, – нижчий показник феномену імпостера) та середнього та високого (група 2, $n=35$, – вищий рівень прояву феномену імпостера). З цією метою ми використали критерій Манна-Уїтні (Mann-Whitney U-test).

Статистично значимі відмінності між досліджуваними групами представлені у таблиці.

Таблиця 1

Результати застосування критерію Манна-Уїтні (U-test)

група 1 > група 2			
показники методик	методика	U	$p \leq$
емоційна стійкість	Методика «П'ять рис характеру» С.Грачова	231	0,0000
аналіз протиріч	Методика здатності самоуправління (тест ЗСУ) Н.М. Пейсахова	424,5	0,0276
прогнозування		399	0,0123
здатність до самоуправління		379	0,0062
керування середовищем	Шкала психологічного благополуччя К.Ріфф	417	0,0219
особистісний ріст		374	0,0051
цілі в житті		316	0,0005
самоприйняття		439	0,0421
психологічне благополуччя	Тест індекс задоволеності життям (Neugarten A.O.), адаптація Н.В. Паніної	338	0,0013
позитивна оцінка себе та власних вчинків		358	0,0028
загальний фон настрою		312	0,0004

Отже, аналізуючи дані, представлені у таблиці, можемо дійти закономірного висновку, що чим *менше* людина схильна до проявів феномену імпостеризму, тим *більше* вона:

- може бути емоційно врівноваженою;
- успішною в умінні керування собою, різними формами своєї активності загалом та при аналізі нових, незвичних ситуацій заради розуміння можливостей, які вони можуть надати людині, та прогнозуванні (на основі власного досвіду), виходячи з цього, перебігу майбутніх подій, зокрема;
- здатна оцінювати власне життя, переживаючи відчуття психологічного благополуччя та осмисленості власного буття в цілому, виявляючи здатність впливати на середовище й оточення, використовуючи об'єктивні можливості для визначення та реалізації екзистенційних цілей власного життя, зорієнтованих в напрямку особистого самоздійснення та позитивно ставлячись до себе, усвідомлюючи та однаково приймаючи власні позитивні та негативні якості;
- виявляє задоволеність плином власного життя у контексті позитивної оцінки себе, власних дій і вчинків, що, відповідно, проявляється у загальній позитивній налаштованості особистості.

Висновки. У результаті проведеного дослідження ми прийшли до таких висновків: 1) чітке визначення феномену імпостера, як і розуміння причин його появи та суті імпостеризму (є він рисою особистості, проявом емоційного стану чи поведінки) у науці поки що відсутнє, тоді як наявні тлумачення феномену самозванця науковцями переважно описового характеру, завдяки чому цей феномен представляється як психологічний поведінковий синдром; 2) феномен імпостера – це схильність людини проявляти власну цілковиту переконаність у тому, що усі її досягнення у житті насправді нею не заслужені, а є результатом сприятливого впливу зовнішніх обставин чи щасливого випадку, та що оточуючим це цілком зрозуміло, і вони будь-коли можуть справедливо звинуватити людину у шахраюванні, в тому що її успіх їй насправді не належить. Це знецінює досягнення людини у власних очах. І, очевидно, вона може рухатися далі у житті одним зі шляхів: або, будучи перфекціоністом, прагнути досягти ще більшого, перевершивши уже досягнуте і в такий спосіб упевнитися у власних здібностях і можливостях, або зупинитися у власних здобутках (все одно вона не може визнати їх власними, результатом своїх зусиль і дій) і нічого не намагатися здійснити самостійно, а лише розділивши виконання будь-якого завдання з іншими людьми. І тут від вибору людини залежить вплив феномену імпостера на її подальше життя; 3) людина, у поведінці якої проявляється феномен імпостеризму, достатньо комунікабельна, проте емоційно нестійка, невірноважена; в неї наявні проблеми із самоуправлінням та відчуттям психологічного благополуччя як

осмисленістю власного буття; вона не відчуває достатньо задоволеності власним життям через переважання в ньому негативних переживань та брак позитивного самосприйняття; причому, чим сильніші прояви імпостеризму у людини, тим більш вираженими є перелічені вище якості.

Література:

1. Clance P. R., Imes, S. A. The imposter phenomenon in high achieving women: Dynamics and therapeutic intervention. *Psychotherapy: Theory, Research & Practice*. 1978. № 15(3). P. 241–247. DOI: 10.1037/h0086006.
2. Ross S. R., Stewart J., Mugge M., Fultz B. The imposter phenomenon, achievement dispositions, and the five factor model. *Personality and Individual Differences*. 2001. № 31(8), P. 1347–1355. DOI: 10.1016/S0191-8869(00)00228-2
3. Ménard A. D., Chittle L. The impostor phenomenon in post-secondary students: A review of the literature. *Review of Education*. 2023. № 11. P. 3399. DOI: 10.1002/rev3.3399.
4. Bravata D. M., Madhusudhan D. K., Boroff M., Cokley K. O. Commentary: Prevalence, Predictors, and Treatment of Imposter Syndrome: A Systematic Review. *J Ment Health Clin Psychol*. 2020. № 4(3). P. 12–16. DOI : 10.29245/2578-2959/2020/3.1207.
5. Bravata D. M., Watts S. A., Keefer A. L., Madhusudhan D.K., Taylor K.T., Clark D.M., Nelson R.S., Cokley K.O., Hagg H.K. Prevalence, Predictors, and Treatment of Impostor Syndrome: a Systematic Review. *J Gen Intern Med*. 2020. № 35(4). P. 1252–1275 DOI: 10.1007/s11606-019-05364-1.
6. Pákozdy C., Askew J., Dyer J., Gately P., Martin L., Mavor K. I., Brown G. R.. The imposter phenomenon and its relationship with self-efficacy, perfectionism and happiness in university students. *Current Psychology*. 2023. DOI: 10.1007/s12144-023-04672-4.
7. Goor D., Ordabayeva N., Keinan A., Crener S. The Impostor Syndrome from Luxury Consumption. *Journal of Consumer Research*. 2020. № 46, Vol. 6. P. 1031–1051. DOI: 10.1093/jcr/ucz044.
8. Kaplan K. Unmasking the impostor. *Nature*. 2009. № 459(7245). P. 468–469. DOI: 10.1038/nj7245-468a.
9. Fleischhauer M., Wossidlo J., Michael L., Enge S. The Impostor Phenomenon: Toward a Better Understanding of the Nomological Network and Gender Differences. *Front. Psychol*. 2021. № 12. P. 764030. DOI: 10.3389/fpsyg.2021.764030.
10. Duncan L., Taasobshirazi G., Vaudreuil A., Kota J.S., Sneha S. An Evaluation of Impostor Phenomenon in Data Science Students. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2023. № 20(5). P. 4115. DOI: 10.3390/ijerph20054115.
11. Kaur T., Jain N. Relationship Between Impostor Phenomenon And Personality Traits: A Study On Undergraduate Students. *Journal of Positive School Psychology*. 2022. № 11, Vol. 6. P. 734–746. URL: <https://journalppw.com/index.php/jpsp/article/view/14030/9095> (дата звернення: 10.11. 2023).
12. Chang S., Lee H. Y., Anderson C., Lewis K., Chakraverty D., Yates M. Intervening on impostor phenomenon: prospective evaluation of a workshop for health science students using a mixed-method design. *BMC Med Educ*. 2022. № 22. P. 802. DOI: 10.1186/s12909-022-03824-7.
13. Harvey J. C., Katz C. (1985). If i'm so successful why do i feel like a fake? : The impostor phenomenon. 1st ed. New York: St. Martin's Press. 246 p.
14. Leary M., Patton K., Orlando A., Funk W. The Impostor Phenomenon: SelfPerceptions, Reflected Appraisals, and Interpersonal Strategies. *Journal of personality*. 2000. № 68. P. 725-56. DOI: 10.1111/1467-6494.00114.

15. Levy N. Impostor syndrome and pretense. *Inquiry. An Interdisciplinary Journal of Philosophy*. 2022. <https://doi.org/10.1080/0020174X.2022.2042379>.
16. Slank Sh. Rethinking the Imposter Phenomenon. *Ethical Theory and Moral Practice*. 2019. № 22 (1). P. 205–218. DOI: 10.1007/s10677-019-09984-8.
17. Feenstra S., Begeny C. T., Ryan M. K., Rink F. A., Stoker J. I., Jordan J. Contextualizing the Impostor “Syndrome”. *Front. Psychol.* 2020. № 11. P. 575024. DOI: 10.3389/fpsyg.2020.575024.
18. Gómez-Morales A. Impostor Phenomenon: A Concept Analysis. *Nursing Science Quarterly*. 2021. № 34(3). P. 309–315. DOI: 10.1177/08943184211010462.
19. Ramirez-Alvarado M. Impostor Syndrome: The Dilemma between Who We Are and Who We Are Perceived to Be, Part Two. URL: <https://www.biophysics.org/blog/impostor-syndrome-the-dilemma-between-who-we-are-and-who-we-are-perceived-to-be-part-two> (дата звернення: 10.11. 2023).
20. Young V. The secret thoughts of successful women: Why capable people suffer from the imposter syndrome and how to thrive in spite of it. New York: Crown Business, 2011. 304 p.
21. Чуйко Г.В., Чаплак Я.В. Нарцисизм: плюси чи мінуси? *Results of modern scientific research and development*. Proceedings of the 5th International scientific and practical conference. Madrid, Spain: Barca Academy Publishing, 2021. Pp. 203–208. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2021/07/RESULTS-OF-MODERN-SCIENTIFIC-RESEARCH-AND-DEVELOPMENT-25-27.07.21.pdf> [in Ukrainian].
22. Langford J., Clance P. R. The imposter phenomenon: Recent research findings regarding dynamics, personality and family patterns and their implications for treatment. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*. 1993. № 30(3). P. 495–501. DOI: 10.1037/0033-3204.30.3.495.

References:

1. Clance P. R., Imes, S. A. The imposter phenomenon in high achieving women: Dynamics and therapeutic intervention. *Psychotherapy: Theory, Research & Practice*. 1978. № 15(3). P. 241–247. DOI: 10.1037/h0086006.
2. Ross S. R., Stewart J., Mugge M., Fultz B. The imposter phenomenon, achievement dispositions, and the five factor model. *Personality and Individual Differences*. 2001. № 31(8), P. 1347–1355. DOI: 10.1016/S0191-8869(00)00228-2.
3. Ménard A. D., Chittle L. The impostor phenomenon in post-secondary students: A review of the literature. *Review of Education*. 2023. № 11. P. 3399. DOI: 10.1002/rev3.3399.
4. Bravata D. M., Madhusudhan D. K., Boroff M., Cokley K. O. Commentary: Prevalence, Predictors, and Treatment of Impostor Syndrome: A Systematic Review. *J Ment Health Clin Psychol*. 2020. № 4(3). P. 12–16. DOI : 10.29245/2578-2959/2020/3.1207.
5. Bravata D. M., Watts S. A., Keefer A. L., Madhusudhan D.K., Taylor K.T., Clark D.M., Nelson R.S., Cokley K.O., Hagg H.K. Prevalence, Predictors, and Treatment of Impostor Syndrome: a Systematic Review. *J Gen Intern Med*. 2020. № 35(4). P. 1252–1275 DOI: 10.1007/s11606-019-05364-1.
6. Pákozdy C., Askew J., Dyer J., Gately P., Martin L., Mavor K. I., Brown G. R.. The imposter phenomenon and its relationship with self-efficacy, perfectionism and happiness in university students. *Current Psychology*. 2023. DOI: 10.1007/s12144-023-04672-4.
7. Goor D., Ordabayeva N., Keinan A., Crener S. The Impostor Syndrome from Luxury Consumption. *Journal of Consumer Research*. 2020. № 46, Vol. 6. P. 1031–1051. DOI: 10.1093/jcr/ucz044.
8. Kaplan K. Unmasking the impostor. *Nature*. 2009. № 459(7245). P. 468–469. DOI: 10.1038/nj7245-468a.

9. Fleischhauer M., Wossidlo J., Michael L., Enge S. The Impostor Phenomenon: Toward a Better Understanding of the Nomological Network and Gender Differences. *Front. Psychol.* 2021. № 12. P. 764030. DOI: 10.3389/fpsyg.2021.764030.
10. Duncan L., Taasoobshirazi G., Vaudreuil A., Kota J.S., Sneha S. An Evaluation of Impostor Phenomenon in Data Science Students. *International Journal of Environmental Research and Public Health.* 2023. № 20(5). P. 4115. DOI: 10.3390/ijerph20054115.
11. Kaur T., Jain N. Relationship Between Impostor Phenomenon And Personality Traits: A Study On Undergraduate Students. *Journal of Positive School Psychology.* 2022. № 11, Vol. 6. P. 734–746. URL: <https://journalppw.com/index.php/jpsp/article/view/14030/9095> (дата звернення: 10.11. 2023).
12. Chang S., Lee H. Y., Anderson C., Lewis K., Chakraverty D., Yates M. Intervening on impostor phenomenon: prospective evaluation of a workshop for health science students using a mixed-method design. *BMC Med Educ.* 2022. № 22. P. 802. DOI: 10.1186/s12909-022-03824-7.
13. Harvey J. C., Katz C. (1985). *If i'm so successful why do i feel like a fake? : The impostor phenomenon.* 1st ed. New York: St. Martin's Press. 246 p.
14. Leary M., Patton K., Orlando A., Funk W. The Impostor Phenomenon: SelfPerceptions, Reflected Appraisals, and Interpersonal Strategies. *Journal of personality.* 2000. № 68. P. 725-56. DOI: 10.1111/1467-6494.00114.
15. Levy N. Impostor syndrome and pretense. *Inquiry. An Interdisciplinary Journal of Philosophy.* 2022. <https://doi.org/10.1080/0020174X.2022.2042379>.
16. Slank Sh. Rethinking the Imposter Phenomenon. *Ethical Theory and Moral Practice.* 2019. № 22 (1). P. 205–218. DOI: 10.1007/s10677-019-09984-8.
17. Feenstra S., Begeny C. T., Ryan M. K., Rink F. A., Stoker J. I., Jordan J. Contextualizing the Impostor “Syndrome”. *Front. Psychol.* 2020. № 11. P. 575024. DOI: 10.3389/fpsyg.2020.575024.
18. Gómez-Morales A. Impostor Phenomenon: A Concept Analysis. *Nursing Science Quarterly.* 2021. № 34(3). P. 309–315. DOI: 10.1177/08943184211010462.
19. Ramirez-Alvarado M. Impostor Syndrome: The Dilemma between Who We Are and Who We Are Perceived to Be, Part Two. URL: <https://www.biophysics.org/blog/impostor-syndrome-the-dilemma-between-who-we-are-and-who-we-are-perceived-to-be-part-two> (дата звернення: 10.11. 2023).
20. Young V. *The secret thoughts of successful women: Why capable people suffer from the imposter syndrome and how to thrive in spite of it.* New York: Crown Business, 2011. 304 p.
21. Chujko G.V., Chaplak Ja.V. Narcyzm: pljusy chy minusy? [Narcissism: pros or cons?]. *Results of modern scientific research and development.* Proceedings of the 5th International scientific and practical conference. Madrid, Spain: Barca Academy Publishing, 2021. Pp. 203–208. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2021/07/RESULTS-OF-MODERN-SCIENTIFIC-RESEARCH-AND-DEVELOPMENT-25-27.07.21.pdf> [in Ukrainian].
22. Langford J., Clance P. R. The imposter phenomenon: Recent research findings regarding dynamics, personality and family patterns and their implications for treatment. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training.* 1993. № 30(3). P. 495–501. DOI: 10.1037/0033-3204.30.3.495.

УДК 159.9:616.89

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-930-939](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-930-939)

Чумаєва Юлія Володимирівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології, Навчально-науковий морський гуманітарний інститут Одеського національного морського університету, співавтор, вул. Мечнікова 34, м. Одеса, 65029, тел.: (067) 488-05-17, <https://orcid.org/0000-0001-6145-9585>.

Малиш Вікторія Євгенівна магістр психології, старший викладач кафедри практичної психології, Навчально-науковий морський гуманітарний інститут Одеського національного морського університету, співавтор, вул. Мечнікова 34, м. Одеса, 65029, тел.: (066) 792-28-81, <https://orcid.org/0009-0002-6869-4822>.

Коваленко Надія Василівна бакалавр психології, студентка магістратури кафедри практичної психології, Навчально-науковий морський гуманітарний інститут Одеського національного морського університету, співавтор, вул. Мечнікова 34, м. Одеса, 65029, тел.: (093) 109-84-37

КОРОТКОСТРОКОВА КОРЕКЦІЯ ПСИХІЧНИХ ТРАВМ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ EMDR ТРАВМОТЕРАПІЇ

Анотація: в статті представлено результати дослідження впливу короткострокової корекції психічних травм особистості засобами EMDR травмотерапії, а також проаналізовано ефективність застосування такого методу корекції психічних травм.

Актуальність даної теми зумовлена воєнними діями на території України, котрі матимуть складні наслідки для психічного здоров'я більшості українців. Оскільки правильна корекція може попередити посттравму у майбутньому, то ціллю дослідження заявлено перевірку ефективності психологічних засобів саме короткострокової корекції психічних травм особистості.

Для дослідження була розроблена орієнтовна програма допомоги із застосуванням протоколів EMDR-терапії, серед яких протоколи, спрямовані на емоційну стабілізацію, та протоколи на опрацювання нещодавнього та більш давнього травматичного досвіду. До програми короткострокової терапії психічних травм було відібрано протоколи, які дають максимальний результат за мінімальний час: протокол ASSYST, протокол FLASH, протокол R-TEP та стандартний протокол EMDR.

В експериментальну групу увійшли 30 українців, чоловіків та жінок, які були безпосередньо травмовані військовими діями в Україні (особи, що виїхали із зони бойових дій та деокупованих територій; особи, які опинилися під ракетними обстрілами, працівники першої лінії допомоги, військові тощо), які під час тестування показали підвищений рівень посттравматичних реакцій. Контрольна група складала 30 осіб, які знаходились в ідентичних стресогенних обставинах і за результатами діагностування показали підвищений рівень посттравматичних реакцій, але не отримували жодної психологічної допомоги.

Отримані результати дослідження дозволяють стверджувати, що розроблена програма допомагає клієнту обробити та зменшити негативні емоції, пов'язані з травмою, відновити відчуття контролю.

Ключові слова: психічна травма, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), травматерапія, короткострокова терапія, EMDR травматерапія.

Chumaieva Yuliia Volodymyrivna Candidate of psychological Sciences, Senior Research Officer, acting head of the department, associate professor Department of Practical Psychology of the Educational and Scientific Maritime Humanities Institute of the Odessa National Maritime University, Mechnikova St., 34, Odesa, 65029, tel.: (067) 488-05-17, <https://orcid.org/0000-0001-6145-9585>

Malysh Viktoriia Yevgenivna Master of Psychology, Senior Teacher of the Department of Practical Psychology of the Educational and Scientific Maritime Humanities Institute of Odessa National Maritime University, Mechnikova St., 34, Odesa, 65029, tel.: (066) 792-28-81, <https://orcid.org/0009-0002-6869-4822>.

Kovalenko Nadiia Vasylivna Bachelor of Psychology, Master's student of the Department of Practical Psychology of the Educational and Scientific Maritime Humanities Institute of Odessa National Maritime University, Mechnikova St., 34, Odesa, 65029, tel.: (093) 109-84-37

SHORT-TERM CORRECTION OF PSYCHOLOGICAL TRAUMAS IN INDIVIDUALS USING EMDR TRAUMA THERAPY

Abstract. This article presents the results of the study on the impact of short-term correction of psychological traumas in individuals using Eye Movement Desensitization and Reprocessing (EMDR) trauma therapy. The effectiveness of this correction method use or application in psychological traumas therapy is analyzed. The relevance of this topic is driven by the ongoing military actions in Ukraine, which are expected to have complex consequences for the mental health of the

majority of Ukrainians. Since proper correction can prevent post-traumatic issues in the future, the research aims to verify the effectiveness of short-term correction methods for psychological traumas.

An approximate assistance program was developed for the study, employing EMDR therapy protocols, including protocols focused on emotional stabilization and processing recent and past traumatic experiences. The short-term therapy program has selected protocols that yield maximum results in minimal time: the ASSYST protocol, FLASH protocol, R-TEP protocol, and the standard EMDR protocol.

The experimental group comprised 30 Ukrainians, both men and women, directly traumatized by military actions in Ukraine (individuals who left conflict zones and occupied territories, those ones subjected to missile attacks, frontline aid workers, military personnel, etc.), demonstrating elevated levels of post-traumatic reactions during testing. The control group consisted of 30 individuals in identical stress-inducing circumstances who, based on diagnostics, exhibited increased levels of post-traumatic reactions but did not receive any psychological assistance.

The study's results suggest that the developed program aids clients in processing and reducing negative emotions associated with trauma, facilitating the restoration of a sense of control.

Keywords: mental trauma, post-traumatic stress disorder (PTSD), trauma therapy, short-term therapy, EMDR trauma therapy.

Постановка проблеми. Війна в Україні матиме складні наслідки для психічного здоров'я більшості українців. Міністерство охорони здоров'я України передбачає, що через війну психологічної підтримки потребуватимуть близько 15 млн українців. Серед них трьом-чотирьом мільйонам необхідне буде медикаментозне лікування. А згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, кожна п'ята людина, яка проживає в зоні військових конфліктів, має проблеми з психічним здоров'ям. Разом із тим для 9% населення ці наслідки будуть на рівні середньої тяжкості або важкої хвороби [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення особливостей поведінки людини у кризових ситуаціях завжди були у центрі уваги науковців та є важливим аспектом у житті особистості. Адже психотравма викликається не тільки зовнішніми подіями, основна складність проблеми полягає у тому, що психіка переводить зовнішню травму у самотравмуючу внутрішню силу, яка на початку була захисною. Цей стан вимагає коригування через негативні наслідки для існування особистості. Вивчення та застосування засобів корекції психотравми зможе зменшити наслідки психотравми або її подальший розвиток, з якими зустрічається суспільство в сьогоденні. Правильна корекція зможе попередити посттравму у майбутньому [2,3].

Психічна травма – це шкода, яка нанесена психічному здоров'ю людини внаслідок інтенсивного впливу несприятливих чинників середовища або гострих емоційних стресових впливів інших людей на її психіку [4]. Не кожна навіть нейтральна подія проходить безслідно для психіки людини. Так, будь-які обставини, що призвели до психотравми, мають для особистості надзвичайно велике, але суто індивідуальне значення, зачіпають її емоційну сферу, життєві інтереси та цінності. Травмуючі дії можуть бути викликані надзвичайними ситуаціями, терористичними актами, насильством, тортурами, тривалими і важкими хворобами або смертю близьких людей і, звісно, війною.

Серед світових науковців, які вивчали поняття психологічної травми особистості, можна виділити наступних: Ш. Копп, Ж. Фолкс, Б. ван дер Колк, Ф. Шапіро, А. Шапіро, Г. Сельє, Дж. Бруннер, Д. Бернс, та багато інших. В Україні дослідженнями психологічної травми особистості займаються О. Москаленко, В. Самохвалова, Л. Лисенко, О. Соснова, О. Іванова та інші.

Мета статті. Наше дослідження спрямоване на повернення травмованій особистості відчуття контролю над ситуацією, а враховуючи умови війни, у котрій перебуває наша країна, величезну кількість травмованих військовими діями громадян України, а також невелику кількість кваліфікованих травматерапевтів, основною метою нашого дослідження стало надати необхідну допомогу в якомога коротший термін. Перевірка ефективності формату короткострокової (5 сесій) EMDR травматерапії – основне завдання нашої роботи.

Виклад основного матеріалу. На першому етапі нашої роботи ми дослідили та відібрали найефективніші протоколи EMDR травматерапії, які рекомендовані для короткострокового впливу та ранніх втручань.

Eye Movement Desensitization and Reprocessing (EMDR) – десенсибілізація і перероблення стресового матеріалу за допомогою спрямованого руху очей (білатеральна стимуляція) – метод, що набув свого широкого розвитку в 1987-1991 роках завдяки докторки Френсін Шапіро. На початку розвитку методу увага фахівців концентрувалася тільки на психічній травматизації. Згодом показання до застосування стали значно ширшими. Сьогодні метод працює так само в емоційній, когнітивній, тілесній і поведінковій галузях, і охоплює стимуляцію тактильної, аудіальної та нюхової систем [4].

EMDR – це форма психотерапії, яка використовується для лікування посттравматичного стресового розладу (далі – ПТСР) та інших психічних порушень. Під час EMDR-терапії, клієнт зосереджується на певній травматичній події, поки терапевт стимулює рухи очей, звуки або інші сенсорні входи. Це допомагає клієнту обробити та зменшити негативні емоції, пов'язані з травмою, та замінити їх позитивними думками та переживаннями [5]. Завдяки своїй високій ефективності, EMDR поширена у розвинених країнах світу.

Існує кілька позитивних сторін застосування EMDR-терапії:

1) Ефективність. EMDR-терапія є ефективним методом лікування ПТСР та інших психічних порушень. Деякі дослідження показали, що EMDR може бути так само ефективним, як і традиційні методи лікування, такі як когнітивно-поведінкова терапія та фармакотерапія.

2) Швидкість. EMDR може бути швидшим методом лікування, ніж інші терапевтичні методи. Деякі клієнти можуть побачити покращення після всього кількох сеансів.

3) Неінвазивність. EMDR-терапія не вимагає від клієнта розповідати деталі своєї травматичної події, як це може бути необхідним у традиційній психотерапії. Це може бути особливо корисним для тих, хто відчуває страх або тривогу, пов'язану з розповіддю про свою травму.

4) Гнучкість. EMDR може бути використана для лікування різних видів психічних порушень, включаючи ПТСР, депресію, тривожність та фобії.

5) Не вимагає фармакотерапії. EMDR-терапія не вимагає використання лікарських засобів, що може бути корисним для тих, хто не хоче або не може приймати ліки [5].

Загалом, EMDR-терапія може допомогти клієнтам покращити якість свого життя, зменшивши негативні наслідки травматичних подій та збільшивши їх здатність до функціонування в повсякденному житті, завдяки зменшенню тривожних симптомів [5].

Для дослідження була розроблена орієнтовна програма допомоги із застосуванням протоколів EMDR-терапії, серед яких спрямовані на емоційну стабілізацію, та протоколи на опрацювання нещодавнього та більш давнього травматичного досвіду. До програми короткострокової терапії психічних травм було відібрано протоколи, які дають максимальний результат за мінімальний час:

1. Протокол ASSYST (Acute Stress Syndrome Stabilization) – це методика, розроблена для стабілізації осіб, які пережили нещодавню травматичну подію або переживають надзвичайну ситуацію, таку як травма, криза чи природна катастрофа. ASSYST спрямований на негайну допомогу і використовує принципи EMDR-терапії для зниження рівня тривоги, стабілізації емоційного стану та покращення загального самопочуття особи.

2. Протокол FLASH (Flexible Approach to Trauma Processing) – це методика, що базується на EMDR-терапії, розроблена для швидкої та ефективної обробки конкретного травматичного події або враження. Протокол FLASH дозволяє зосередитися на конкретних проблемах чи епізоді, які негативні наслідки негативні. Протокол FLASH відрізняється від традиційного підходу EMDR, оскільки його спрямованість більш зосереджена на швидкій обробці конкретного епізоду, з метою досягнення конкретних

цілей. Він може бути особливо корисним у випадках, коли пацієнт має обмежений час або необхідно швидко зробити прогрес у вирішенні конкретного травматичного враження.

3. Протокол R-TEP (Recent-Traumatic Episode Protocol) – це методика, розроблена для обробки нещодавніх травматичних подій. Цей протокол, який використовується в рамках EMDR-терапії, спрямований на допомогу клієнтам в ефективному вирішенні недавніх стресових ситуацій, що викликали негативні наслідки. Протокол R-TEP є ефективним інструментом для швидкого та зосередженого опрацювання недавніх травматичних подій, сприяючи змінам в сприйнятті, емоційному регулюванні та розвитку позитивних переконань. Він надає клієнтам можливість швидко зробити прогрес у роботі зі своїми негативними досвідами, покращити самопочуття та знайти нові шляхи до зцілення.

4. Стандартний протокол EMDR (Eye Movement Desensitization and Reprocessing) є основним і широко використовуваним підходом в рамках EMDR-терапії. Цей протокол включає в себе стандартні кроки і процедури, які допомагають клієнтам переробити травматичні досвіди та змінити негативні переконання, пов'язані з цими досвідами. EMDR варіації (EMD, EMDr) включають різноманітні протоколи, розроблені для специфічних цілей, таких як робота зі складними травмами, фобіями, злочинністю тощо. Ці варіації можуть містити додаткові елементи, призначені для вирішення конкретної проблематики, що характерна для певних типів травм або симптомів. Вони можуть включати додаткові етапи, процедури або інструменти, що підсилюють ефективність терапії.

На другому етапі роботи ми використовували психодіагностичне оцінювання для визначення рівня впливу травматичних подій на психіку піддослідних:

1. Шкала оцінки впливу травматичної події (англ. Impact of Event Scale, скор. IES-R). Переглянута шкала впливу подій (IES-R) була розроблена як вимірювання симптомів посттравматичного стресового розладу (ПТСР) і є короткою анкетною для самооцінки, яку легко заповнити. Її можна використовувати для повторних вимірювань протягом певного часу для моніторингу прогресу та найкраще використовувати для недавніх і конкретних травматичних подій. IES-R містить 22 питання, 5 з яких було додано до оригінального Горовіца (IES), щоб краще охопити критерії DSM для ПТСР. Це відповідний інструмент для вимірювання суб'єктивної реакції на конкретну травматичну подію у дорослого чи літнього населення [6].

2. Методика PCL – шкала самооцінки симптомів посттравматичного стресового розладу. Ця шкала самооцінки щодо симптомів ПТСР базується на критеріях DSM-IV та займає 5-7 хвилин часу на тестування. Між версіями для

військових (М) і для цивільних (С) існують незначні відмінності, так само як і для осіб, що побували в «особливо травмуючих обставинах» (S). Відмінності є в уточненні ситуації в яких перебували постраждалі. PCL – шкала самооцінки базується на критеріях DSM-IV та містить 17 пунктів – ознак ПТСР. Респонденти оцінюють кожний пункт від 1 (зовсім ні) до 5 (дуже виражено), щоб вказати ступінь прояву конкретного симптому впродовж минулого місяця [7].

3. Шкала суб'єктивного рівня стресового навантаження SUD – це скорочення від «Subjective Units of Disturbance» (Суб'єктивні Одиниці Розладу), використовується в практиці EMDR, методу травматерапії, розробленого Франсін Шапіро. Шкала SUD дозволяє пацієнтам оцінити свій рівень дистресу (неприємних емоцій) під час згадування травматичної події, що є предметом терапії. Шкала SUD складається з десятибальної шкали, де 0 означає відсутність дистресу, а 10 – максимально можливий рівень дистресу. Під час процедури EMDR, пацієнтів просять оцінити рівень дистресу, який вони відчувають в той момент, коли вони думають про травматичну подію. Це дозволяє терапевтам визначити ефективність процедури EMDR та налаштувати терапевтичну інтервенцію на підставі поточного рівня дистресу пацієнта [5].

В експериментальну групу увійшли 30 українців, чоловіків та жінок, які були безпосередньо травмовані військовими діями в Україні (особи, що виїхали із зони бойових дій та деокупованих територій; особи, які опинилися під ракетними обстрілами, працівники першої лінії допомоги, військові тощо), які під час тестування показали підвищений рівень посттравматичних реакцій. Контрольна група складала 30 осіб, які знаходились в ідентичних стресогенних обставинах і за результатами діагностування показали підвищений рівень посттравматичних реакцій. Загальна вибірка становить 60 осіб.

На третьому етапі роботи піддослідним із експериментальної групи надавалася короткострокова психотерапевтична допомога протягом 5 сеансів із кваліфікованим травматерапевтом. Зустрічі проводились 1 раз на 3-4 дні, загалом курс тривав близько місяця для кожного піддослідного. Щоразу при роботі із певним клієнтом травматерапевт обирав конкретні протоколи для переробки його травматичного досвіду, спираючись на запит, термін, коли сталася травматична подія, наявність зовнішніх та внутрішніх ресурсів тощо. Також до роботи включалися різноманітні стабілізуючі та ресурсні вправи (такі як «Безпечне місце», «Позиція сили», «CIPOS», «Техніка абсорбції», «Чотири стихії» тощо).

Респонденти із контрольної групи не отримували жодної кваліфікованої психологічної підтримки.

Після завершення терапевтичного курсу проводилося повторне тестування для обох груп респондентів.

Аналізуючи отримані результати, можна стверджувати, що у більшості респондентів при первинному аналізі психічного стану виражений високий рівень дистресу. Так, за шкалою суб'єктивного рівня стресового навантаження SUD на початку дослідження найвищий показник становив 10 балів, а найнижчий показник – 6 балів; середній показник за методикою SUD становить 7,9 балів, що відповідає високому рівню стресового навантаження.

До проведення психотерапії у наших піддослідних були досліджені ознаки на одному рівні за критерієм Вілкоксона, значення при застосуванні методики SUD становило 0,853. Це свідчить, що нульова гіпотеза приймається з асимптотичною значимістю 0,05.

Після застосування протоколу допомоги, аналізуючи отримані результати за методикою SUD, можна стверджувати, що у більшості респондентів рівень дистресу значно зменшився. Так, середній показник ставить 1,13 балів (що відповідає низькому рівню), а це значить, що він зменшився на 6,8 балів. До надання психотерапевтичної допомоги найвищий показник становив – 10 балів, а після – 3 бали.

Після проведення психотерапії повторно було проведено дослідження на ознаки на одному рівні, а також порівняння з контрольною групою, якій не надавалась психокорекційна допомога, за критерієм U Манна-Уїтні. У даному випадку при застосуванні методики SUD показник вже становив 0,019. Це свідчить, що відмінності з'явилися і нульова гіпотеза відхилена, що говорить про дієвість обраного методу.

Аналізуючи отримані результати за методикою PCL, бачимо, що у 14 респондентів показники більше 50 балів. Дані показники вказують на можливе встановлення у даних піддослідних діагнозу ПТСР. За шкалою самооцінки симптомів ПТСР PCL на початку дослідження найвищий показник становив 61 бал, а найнижчий – 32 бали. Середній показник становить 48,3 бали, що відповідає підвищеному рівню.

До проведення психотерапії у наших піддослідних були досліджені ознаки на одному рівні за критерієм Вілкоксона, значення при застосуванні методики PCL становило 0,075. Це свідчить, що нульова гіпотеза приймається з асимптотичною значимістю 0,05.

Після проведення повторного дослідження на ознаки на одному рівні, а також порівняння з контрольною групою, якій не надавалась психокорекційна допомога, за критерієм U Манна-Уїтні, значення за методикою PCL результат вже становив 0,002. Це свідчить, що відмінності з'явилися, і нульова гіпотеза відхилена, що говорить про дієвість обраного методу.

Аналізуючи отримані результати після застосування корекційної програми за методикою PCL, бачимо, що середній показник зменшився на 16,3 бали. Найвищий показник становить вже 46 балів. І це показує, що більшість

респондентів, які мали показники високого рівня, зменшили свої показники до середнього рівню та нижче середнього.

Аналізуючи отримані результати за методикою IES-R, можна стверджувати, що у більшості респондентів (56,7%) виявлено високий рівень симптомів посттравматичного стресового розладу. Найвищий показник - 47 балів, найнижчий показник – 23 бали. Середній показник становить 32,3 бали.

До проведення психотерапії у наших піддослідних були досліджені ознаки на одному рівні за критерієм Вілкоксона, значення при застосуванні методики IES-R становило 0,971. Це свідчить, що нульова гіпотеза приймається з асимптотичною значимістю 0,05.

Після проведення повторного дослідження на ознаки на одному рівні, а також порівняння з контрольною групою, за критерієм U Манна-Уїтні, значення за методикою IES-R результат вже становив 0,043. Це свідчить про дієвість обраного методу.

Щодо аналізу результатів за методикою IES-R, можна стверджувати, що у більшості респондентів виявлена позитивна динаміка. Середній показник зменшився на 15,7 балів. Найвищий показник після застосування протоколу допомоги становить 26 балів, коли до корекції він становив – 47 балів. Абсолютна більшість (90%) понизили свій показник до середнього та нижче середнього рівню.

Як бачимо, результати шкали IES-R і методики PCL корелюють між собою, що свідчить про їх взаємозв'язок. Це дозволяє говорити про позитивні результати самопочуття піддослідних після застосування короткострокового формату EMDR-терапії не тільки по шкалі самооцінки, але і по оцінці впливу травматичної події.

При цьому середні показники по всім трьом методикам (SUD, IES-R і PCL) в учасників контрольної групи або залишилися майже на тому ж рівні, що і до початку проведення дослідження, або підвищились.

Так, незначні зміни в середніх результатах зафіксовано по шкалі оцінки впливу травматичної події IES-R: показники змінились з 36,8 балів до 36,9 балів. Також не знизився середній показник за методикою PCL: з першопочаткового результату в 49,97 балів через місяць позначка досягла показника 50,3 балів.

А за шкалою суб'єктивного рівня стресового навантаження SUD середній показник до початку терапії становив 8,2 бали, а через місяць без застосування будь-якої психологічної допомоги середній показник підвищився до 8,6 балів.

Спираючись на ці дані, можна зробити висновок, що запропонована нами форма допомоги значно полегшила загальний стан учасників дослідження та допомогла зняти певну частину травматичної напруги.

Звісно, позаяк війна ще триває, не можливо вилікувати травму загалом, бо травматичні події ще продовжують впливати, тобто наразі досягнути мети з позначкою в 0 балів по шкалі самооцінки рівня стресового навантаження неможливо. Та основна задача – це знизити рівень напруги тут і зараз. Для нашої роботи важливий загальний показник рівню впливу стресу, і він значно знизився після застосування запропонованої корекційної програми, що можна наглядно побачити завдяки результатам тестування.

Висновки. Вивчення та застосування ефективних засобів корекції психотравми зможе зменшити наслідки психічних травм або їх подальший розвиток, з якими зустрічається українське суспільство в умовах війни сьогодні. Правильна корекція зможе попередити посттравму у майбутньому, що забезпечить майбутнє благополуччя громадян нашої країни. Саме тому актуальним є подальші дослідження ефективних, дієвих і швидких технік надання травматерапевтичної допомоги.

Література:

1. Ляшко В. Вплив війни на психічне здоров'я. 2019. URL: <http://surl.li/htgcy>.
2. Туриніна О. Л. Психологія травмуючих ситуацій: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2017. 160 с.
3. Гоцуляк Н. Є. Психологічна травма: аналіз та шляхи її подолання. Збірник наукових праць національної академії державної прикордонної служби України (серія: педагогічні та психологічні науки). Вип. 1. 2015. 390 с.
4. Shapiro, F. Eye movement desensitization and reprocessing (EMDR) therapy: Basic principles, protocols, and procedures. Guilford Publications. 2018. 433 с.
5. Арне Гофманн. EMDR терапія наслідків психотравми. Львів: «Свіча-До», 2017. 260 с.
6. The Impact of Event Scale – Revised (IES-R). URL: <http://surl.li/jbjhc>.
7. PCL – шкала самооцінки наявності ПТСР. URL: <http://surl.li/hygcw>.

References:

1. Ljashko, V. (2019). *Vpliv vijni na psihichne zdorov'ja [The impact of war on mental health]*. Retrieved from <http://surl.li/htgcy>. [in Ukrainian].
2. Turinina, O. L. (2017). *Psihologija travmujuchih situacij [Psychology of traumatic situations]*. K.: DP «Vid. dim «Personal», 2017. 160 s. [in Ukrainian].
3. Goculjak, N. Є. (2015). *Psihologichna travma: analiz ta shljahi її podolannja [Psychological trauma: analysis and ways to overcome it]*. *Zbirnik naukovih prac' nacional'noi akademii derzhavnoi prikordonnoi sluzhbi Ukraini (serija: pedagogichni ta psihologichni nauki) - Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Service of Ukraine (series: pedagogical and psychological sciences)*, 1 [in Ukrainian].
4. Shapiro, F. (2018). *Eye movement desensitization and reprocessing (EMDR) therapy: Basic principles, protocols, and procedures*. Guilford Publications [in English].
5. Arne, Gofmann (2017). *EMDR terapija naslidkiv psihotravmi [EMDR therapy of the consequences of psychotrauma]*. L'viv : «Svicha-Do» [in Ukrainian].
6. The Impact of Event Scale – Revised (IES-R). *surl.li* Retrieved from <http://surl.li/jbjhc>. [in English].
7. PCL – shkala samoocinki najavnosti PTSR. *surl.li* Retrieved from <http://surl.li/hygcw>. [in English].

УДК 323:67/89:5

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-940-950](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-940-950)

Шиманова Олександра Сергіївна практичний психолог, ГО Український Центр Психології "Душа", м. Київ, 03150, тел.: (067) 445-12-84, <https://orcid.org/0009-0008-7251-6571>

Колодяжна Алла Володимирівна кандидат психологічних наук, доцент, Київський національний університет технологій та дизайну, вул. Немировича-Данченка, 2, м. Київ, 01011, тел.: (044) 256-29-75, <https://orcid.org/0000-0002-5760-883X>

Власенко Юліана Костянтинівна кандидат політичних наук, викладач, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти "Кам'янець-Подільський державний інститут", вул. Годованця, 13, м. Кам'янець-Подільський, 32300, тел.: (03849) 3-26-71, <https://orcid.org/0000-0002-4241-969X>

АНАЛІЗ НАСЛІДКІВ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТРАВМ, ПЕРЕДАНИХ ЧЕРЕЗ ПОКОЛІННЯ, НА ЕМОЦІЙНЕ І ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ ТА ОНУКІВ

Анотація. У статті виявлено, що протягом життя кількох українських поколінь практично безперервно впливали два виключно потужні за своїми катастрофічними наслідками чинники: психічна травма і трансгенераційна передача психотравмуючого досвіду. Тривалий емоційний розрив у кількох поколіннях зазвичай спричиняв утворення емоційних, соціальних чи фізичних симптомів в деяких представників наступних поколінь. Це дає нам можливість припустити, що якщо у клієнта в попередніх сімейних поколіннях стався емоційний розрив між членами сім'ї (арешт, репресії, розкуркулювання, смерті), то, можливо, частина його проблем пов'язана саме з трансгенераційною передачею травми, з не пережитим болем втрати кимось з його предків. Конкретизовано моделі витлумачення трансгенераційної травми. Перша концепція ґрунтується на соціально-когнітивній теорії навчання. Друга модель опирається на теорії екологічних систем. Третя модель відноситься до вторинної (вікарної) травми, яка виникає через сильне співчуття до жертв та втягнення в їхній травматичний досвід. Четверта модель ґрунтується на теорії прив'язаності та базується на дослідженнях Д. Бар-Она та інших вчених. П'ята модель базується на теорії руйнівальних припущень, в якій травма руйнує або "розбиває на частини" фундаментальне припущення людини про те, що світ є доброзичливим, а сама вона є вартісною. Дослідження щодо виявлення ролі сімейної історії (трансгенераційного фактора) у рівні особистісної тривожності

та психологічного благополуччя особистості засвідчило, що порушений емоційний зв'язок із родом, а також відсутність поінформованості про події життя попереднього покоління ведуть до підвищення особистісної тривожності та зниження рівня психологічного благополуччя. Інтерес становить дослідження, проведене з метою вивчення специфіки впливу трансгенераційної травми на життєву перспективу особистості. Воно показало ступінь впливу поінформованості про події життя попереднього покоління на зниження психічного благополуччя, а також те, що чим менше учасники дослідження бачили подібності або збіги у власній долі та подіях свого життя з долею своїх предків, які пережили травму геноциду або постраждали від репресій, тим частіше в них з'являлися: нав'язливі почуття, образи та/або думки, пов'язані з можливою дією травми; симптоми уникнення та/або пом'якшення переживань, пов'язаних з можливим впливом травмуючої події; злість, дратівливість, гіпертрофована реакція переляку, труднощі з концентрацією уваги, психофізіологічне збудження і безсоння, пов'язані з впливом події, що травмує.

Ключові слова: родинні історії, травма, посттравматичний стресовий розлад, трансгенераційна травма, травматичний досвід, трансгенераційна передача травми.

Shymanova Olexandra Serhiivna Psychologist, NGO Ukrainian Psychology Center "The Soul", Kyiv, 03150, tel.: (067) 445-12-84, <https://orcid.org/0009-0008-7251-6571>

Kolodyazhna Alla Volodymyrivna PhD in Psychology, Associate Professor, Kyiv National University of Technologies and Design, St. Nemyrovycha-Danchenko, 2, Kyiv, 01011, tel.: (044) 256-29-75, <https://orcid.org/0000-0002-5760-883X>

Vlasenko Yuliana Kostiantynivna PhD in Political science, Lecturer, Educational and rehabilitation institute of higher education "Kamyanets-Podil state institute", St. Godovanets, 13, Kamianets-Podilskyi, 32300, tel.: (03849) 3-26-71, <https://orcid.org/0000-0002-4241-969X>

ANALYSIS OF THE CONSEQUENCES OF PSYCHOLOGICAL INJURIES TRANSMITTED THROUGH THE GENERATIONS ON THE EMOTIONAL AND MENTAL HEALTH OF CHILDREN AND GRANDCHILDREN

Abstract. The article revealed that during the lifetime of several Ukrainian generations, two extremely powerful factors with catastrophic consequences had an

almost continuous influence: mental trauma and transgenerational transmission of psycho-traumatic experiences. A prolonged emotional gap over several generations usually resulted in the formation of emotional, social, or physical symptoms in some members of the next generation. This gives us the opportunity to assume that if the client had an emotional break between family members in previous family generations (arrest, repression, ostracism, death), then perhaps part of his problems is related to the transgenerational transmission of trauma, with no experienced pain of loss by one of his ancestors. The models of interpretation of transgenerational trauma are specified. The first model is based on A. Bandura's social-cognitive theory of learning (transmission of behavior and outlook through observation without critical evaluation of traumatic events). The second model is based on the theory of ecological systems of U. Bronfenbrenner (changes in behavior and beliefs are transmitted from generation to generation through social and cultural systems, such as the family (microsystem) or community (ecosystem)). The third pattern refers to secondary (vicarious) trauma, which arises from strong empathy for victims and immersion in their traumatic experiences. The fourth model is based on attachment theory and is based on the work of D. Bar-On and others. According to this model, genocide survivors may be reluctant to talk about their traumatic experiences to their offspring, but they may display the effects of the trauma through their behavior and attitudes toward children. As a result, children may develop disorganized attachment patterns and problem behaviors. The fifth model is based on the theory of shattered assumptions, in which the trauma destroys or "fragments" a person's fundamental assumption that the world is benevolent and that she is valuable. Research on identifying the role of family history (transgenerational factor) in the level of personal anxiety and psychological well-being of an individual proved that a broken emotional connection with the family, as well as a lack of awareness about the events of the life of the previous generation, lead to an increase in personal anxiety and a decrease in the level of psychological well-being. Of interest is the study conducted to study the specifics of the impact of transgenerational trauma on the life perspective of an individual. It showed the degree of influence of awareness about the events of the life of the previous generation on the decline of mental well-being, and also that the less the participants of the study saw similarities or coincidences in their own fate and events in their lives with the fate of their ancestors who survived the trauma of genocide or suffered from repression, the more often they had: obsessive feelings, images and/or thoughts related to the possible effect of the trauma; symptoms of avoidance and/or mitigation of experiences associated with the possible impact of a traumatic event; anger, irritability, hypertrophied startle response, difficulty concentrating, psychophysiological agitation and insomnia associated with the impact of a traumatic event.

Keywords: family history, trauma, post-traumatic stress disorder, transgenerational trauma, traumatic experience, transgenerational transmission of trauma.

Постановка проблеми. Історія нашої країни у ХХ столітті наповнена трагічними подіями: масові репресії та розкуркулювання, голодомор, світові війни. Усе це призвело до серйозних соціальних змін. Вони були радикальними, глибокими і торкнулися основ життя всього населення. При цьому зміни відбувалися несподівано і досить швидко. Такі соціальні зміни є культурною травмою – колективним феноменом, збереженою пам'яттю поколінь про значущі події, пов'язані з порушенням нормальності існування та звичного образу світу, що перетворюють сферу базових цінностей та смислів. Її характеристиками є стани напруги та шоку, проблемність та сильні переживання, що вимагають виходу. Травма твориться у суспільному дискурсі, конструюється та репрезентується суспільством, має інерцію, залишаючись у пам'яті наступних поколінь. Крім того, у суспільстві, населення якого протягом життя кількох поколінь зазнавало масової травматизації, великою мірою втрачається уявлення про здорове та адаптивне функціонування.

Особливо слід зазначити, що протягом життя кількох українських поколінь практично безперервно впливали два виключно потужні за своїми катастрофічними наслідками чинники: психічна травма і трансгенераційна передача психотравмуючого досвіду. До дії цих факторів додавався обтяжливий вплив ідеологічного тиску, що блокує формування культури та інститутів психотерапевтичної допомоги. Все це унеможливило нормальну інтеграцію та перероблення травматичного досвіду для багатьох українських сімей. До того ж, цей травматичний досвід досі залишається практично недоступним для усвідомлення багатьох українців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує багато теоретичних моделей передачі травми між поколіннями, але емпіричні дослідження на великих вибірках в цій галузі є обмеженими. Наприклад, Н. Келлерман виділяє чотири основні моделі передачі травматичного досвіду: психодинамічну (несвідому трансмісію травми через міжособистісні взаємодії), «родинносистемну» (циркуляцію травми у родинних комунікаціях), соціокультурну (передачу травми через рольові моделі, включаючи батьківство) і біологічну (спадкову вразливість до посттравматичного стресового розладу).

Так, Б. Безо пропонує п'ять моделей, що відрізняються за способом пояснення передачі травми. Перша модель ґрунтується на соціально-когнітивній теорії навчання А. Бандури, де передача поведінки та світоглядних установок відбувається через спостереження без критичної оцінки травматичних

подій. Друга модель базується на теорії екологічних систем У. Бронфенбреннера, де зміни в поведінці та переконаннях передаються від покоління до покоління через соціальні та культурні системи, такі як сім'я (мікросистема) чи громада (екосистема). Третя модель відноситься до вторинної (вікарної) травми, яка виникає через сильне співчуття до жертв та заглиблення у їхній травматичний досвід. Четверта модель базується на теорії прив'язаності і ґрунтується на дослідженнях Д. Бар-Она та інших вчених. За цією моделлю, люди, які пережили геноцид, можуть не бажати говорити про свій травматичний досвід своїм нащадкам, але вони можуть демонструвати наслідки травми через свою поведінку та ставлення до дітей. Як результат, у дітей може розвиватися дезорганізована модель прив'язаності та проблема-тична поведінка. П'ята модель базується на теорії зруйнованих припущень, в якій травма руйнує або «розбиває на часточки» фундаментальне припущення людини про те, що світ є доброзичливим, а сама вона є вартісною. Недавні дослідження також підтверджують існування передачі наслідків травми між поколіннями від батьків до дітей, опосередковано через стиль батьківства та психологічне занедбання з боку піклувальників. Таким чином, можна виділити три основних типи передачі травми між поколіннями: соціокультурний, епігенетичний і несвідомий відтворення паттернів батьківської поведінки та переконань.

Мета статті – проаналізувати вплив психологічних травм, переданих через покоління, на емоційне і психічне здоров'я дітей та онуків.

Виклад основного матеріалу. Наступність поколінь здійснюється через передачу психічного змісту між попередніми та наступними поколіннями в рамках сімейної групи, що є необхідною умовою для соціалізації нових членів сім'ї, становлення їхньої індивідуальності, засвоєння та присвоєння сімейної історії, індивідуального досвіду предків. Особливо це стосується випадків, коли батьки, а також попередні покоління, перенесли у своєму житті серйозну психічну травму; інформація про це передаватиметься нащадкам. Якщо ця подія була психічно перероблена, символізована, вписана в індивідуальну пам'ять як досвід, який отримав статус минулого, спогади, нащадку передається не лише вміст травматичного досвіду, а й способи його психічного перероблення та подолання, що впливає на індивідуальний розвиток дитини.

Але якщо батьки або попередні покоління не змогли травму психічно переробити, то вона через її інтенсивність, тривалість, індивідуальну значущість і специфіку може залишитися в психіці як фрагментований, не символізований і неструктурований «сирий матеріал». Через те, що у травматичній ситуації при надмірному збудженні відключаються інтегративні функції пам'яті, і виникає дисоційований стан самості, пов'язаний з деперсоналізацією та дереалізацією, через це травматичне переживання часто

недоступне для вираження вербальними засобами. Тому психічний зміст про травматичну подію, що відбулася, частіше передається не вербально, а через афективно-сенсорно-моторну і образну модальність. Так, наприклад, розповідь про якийсь, здавалося б, зовні незначний факт із сімейної історії може супроводжуватися сильним афектом або протилежним за модальністю афектом, причому сам транслятор може не помічати цього дисонансу. Найчастіше інформація про травму наступним поколінням передається у вигляді патологічних елементів, що мають характер невимовного якогось «стороннього тіла» у психіці.

Психотерапевти у роботі з клієнтами часто стикаються із симптоматикою, причини якої насправді можна зрозуміти лише в контексті специфіки трансгенераційної передачі травми та сімейної історії. Слід зазначити, що практично абсолютна більшість сімей в Україні: все старше покоління, бабусі й дідусі клієнтів, відчули на собі вплив війни і травмуючих подій цього часу. Тому якщо з'являється дисфункція, то вона в значній кількості випадків може бути побачена як пов'язана з пережитими старшим поколінням сім'ї травмами, що «відкликається тим чи іншим дефіцитом у поколінні дітей.

У нашій країні донедавна не проводилося систематичних досліджень поширеності психічної травматизації та «травматичних» розладів у населення, досі поки що дуже мало кількісних психологічних досліджень, які статистично вірно визначали специфіку передачі трансгенераційної травми серед населення. Відсутність систематичних досліджень у цьому напрямку, можливо, є наслідком глибини колективної травми, що виявляється у неможливості та страху перед розробкою цієї теми. Суперечність між значущістю та розвитком психологічної практики роботи з сімейною історією та дефіцитом об'єктивних наукових досліджень обумовлює актуальність досліджень впливу міжпоколінної трансляції на розвиток та становлення особистості.

Одним із перших психологічних досліджень у цьому напрямі стало дослідження О. Берназзя (O. Bernazzani) з вивчення впливу репресій на функціонування сім'ї. Він провів глибинні інтерв'ю з представниками третього покоління: 50 онуками репресованих [1]. Результати дослідження показали, що емоційний розрив із членом сім'ї, підданим репресіям, суттєво знижував рівень психологічного функціонування нащадків, що «...пов'язано з нижчими показниками базисних аспектів життя у поколінні онуків» [1, с. 119].

Це дослідження показує, що тривалий емоційний розрив у кількох поколіннях зазвичай спричиняв утворення емоційних, соціальних чи фізичних симптомів в деяких представників наступних поколінь. Це дає нам можливість припустити, що якщо у клієнта в попередніх сімейних поколіннях стався

емоційний розрив між членами сім'ї (арешт, репресії, розкуркулювання, смерті), то, можливо, частина його проблем пов'язана саме з трансгенераційною передачею травми, з не пережитим болем втрати кимось з його предків.

Інше дослідження, проведене Х. Фламандом (H. Flamand), важливе для нас тим, що в ньому були проаналізовані найбільш типові «послання» попередніх поколінь тим, хто народився в 80-ті роки, тобто тим, хто найчастіше зараз приходить у психотерапію. У дослідженні взяли участь 58 жінок (середній вік – 38 років). «Контент-аналіз відповідей показав, що найчастіше респондентами вказувався досвід пережитої в сім'ї травми – Друга світова війна, бідність, відсутність грошей та голод» [2, с. 27]. «Правила виживання, отримані від предків, здебільшого були травмоцентричними: не будувати далеких планів, нікому не довіряти, особливо державі, покладатися здебільшого на себе, свою сім'ю, друзів; робити запаси їжі, важко працювати, не здаватися» [2, с. 27]. «Джерелами сил і ресурсів згадувалися екзистенційні поняття, такі як віра, духовність, позитивний погляд, завзятість, важка праця, віра в себе» [2, с. 28].

Тобто, коли в матеріалі клієнта ми виявляємо відсутність життєвої перспективи, недовіру оточенню, страх голоду та відсутності грошей, і, начебто внаслідок цього, виснажливу роботу – це може бути маркером присутності трансгенераційної передачі травми.

Таким чином, не стільки саме по собі переживання травми представником попереднього покоління надає негативний вплив на нащадків, скільки ступінь її психічного опрацювання [4], якість і кількість послань, що передаються дитині. Мовчання батьків про їхній досвід є джерелом тривоги для дітей. Діти, які не знають, що відбувалося в їх сім'ї і яким не давалося пояснень, демонструють більше симптомів, ніж інші [4]. Мовчання, особливо в підлітковому віці, призводить до проблем ідентичності з недостатньою впевненістю в собі, амбівалентності щодо батьків, почуття сорому, змішаного з жалістю і захоплення [6]. Підліток вагається між бажанням вільно розвиватися і звільнитися від ролі рятувальника сім'ї та почуттям провини перед батьками, які багато страждали. Діти тих, хто вижив, часто мають відчуття, що батьки не сприймають їх такими, як вони є. Вони відчують труднощі в сепарації та індивідуалізації, неможливість вільно розвиватися, слідуючи своєму праву через фантазію, що це позбавить їхніх батьків опори в житті, жвавості, сенсу життя. Водночас батьки виявляють підвищену теплоту і турботливість, зміцнюючи у дітях підвищене почуття власної цінності, що заважає зростанню їх незалежності та креативності [3].

Дослідження про вплив трансгенераційного фактора на формування материнського відношення проводилося серед 122 жінок дітородного віку (від 18 до 42 років), які перебувають у третьому триместрі вагітності, які

відвідують курси з підготовки до материнства. Аналіз їхніх відповідей показав, що ранні стосунки дочки з матір'ю, яка страждає від наслідків пролонгованої травматизації, сповнені фрустрації, ненависті, розчарування та почуття провини. У цих жінок багато «тяжкоперенесених почуттів і переживань (вини, депресії, тривоги), які не мають очевидних причин і пояснень, але взаємопов'язані з порушеннями відносин і материнської поведінки в поколінні прабабків» [7]. Було виявлено, що «для жінок з емоційно-відстороненим материнським ставленням характерні глибоко порушені відносини в роді (у поколінні прабабків), що відтворюються жінкою у ставленні до майбутньої дитини вже на етапі вагітності і проявляються у ставленні до неї як до об'єкта відстороненості» [7]. А «для жінок з адекватним типом материнського відношення характерні збереження міжпоколінних зв'язків» [7].

Дослідження про зв'язок параметрів індивідуальної та міжпоколінної психічної травматизації кандидатів у прийомні батьки з їх актуальним психічним станом проводилося серед 105 слухачів шкіл прийомних батьків. Було виявлено, що чим вище поінформованість про сімейну історію (до трьох поколінь) у кандидатів у прийомні батьки, тим нижча виразність симптомів депресії та поточного дистресу [8]. Отриманий результат узгоджується з численними дослідженнями, присвяченими вивченню впливу міжпоколінного травматизму на нащадків і підкреслюють, що відсутність інформації, отже, і можливості психічного опрацювання надає патологічний вплив на індивіда. Поінформованість про історію сім'ї та роду, можливість звернутися до уявлень про предка є ресурсом подолання у складних для індивіда ситуаціях і надають йому почуття захищеності та підтримки, впевненості у собі, віри у майбутнє.

Дослідження щодо виявлення ролі сімейної історії (трансгенераційного фактора) у рівні особистісної тривожності та психологічного благополуччя особистості проводилося серед 66 осіб віком від 23 до 37 років. Було виявлено, що порушений емоційний зв'язок із родом, а також відсутність поінформованості про події життя попереднього покоління ведуть до підвищення особистісної тривожності та зниження рівня психологічного благополуччя [9]. Так респонденти, у кого були погані емоційні зв'язки в сім'ї, яким відомо мало інформації про сімейну історію, «говорили про нерозв'язні проблеми в їхньому житті, перебували у важкому емоційному стані через неможливість «рухатися далі», бажання «щось нарешті змінити» [10].

Великий практичний інтерес становить дослідження (понад 500 осіб), проведене з метою вивчення специфіки впливу трансгенераційної травми на життєву перспективу особистості. У ньому взяли участь нащадки тих, чий предки зазнавали вірменського геноциду в Туреччині, геноциду євреїв під час Другої світової війни, травми депортації, політичних репресій, розкуркулю-

вання та іншого позбавлення власності з політичних причин, а також була набрана контрольна група з людей, чії предки постраждали від будь-якого роду геноциду, депортацій, репресій. Це дослідження також показало ступінь впливу поінформованості про події життя попереднього покоління на зниження психічного благополуччя, а також те, що чим менше учасники дослідження бачили подібності або збіги у власній долі та подіях свого життя з долею своїх предків, які пережили травму геноциду або постраждали від репресій, тим частіше в них з'являлися:

- нав'язливі почуття, образи та/або думки, пов'язані з можливою дією травми;
- симптоми уникнення та/або пом'якшення переживань, пов'язаних з можливим впливом травмуючої події;
- злість, дратівливість, гіпертрофована реакція переляку, труднощі з концентрацією уваги, психофізіологічне збудження і безсоння, пов'язані з впливом події, що травмує.

Також було виявлено, що чим менше нащадки відчують причинно-наслідковий зв'язок між своїм життям та сімейною історією, чим менше у сім'ї обговорюються трагічні події, тим яскравіше у них ця симптоматика виявляється.

Висновки. Історія нашої країни у ХХ столітті наповнена трагічними подіями. Ці національні катастрофи вписані в індивідуальний досвід не тільки людей, які з ними зіткнулися, а й в індивідуальну історію їхніх нащадків, які живуть в інший час та в інших умовах. Ці події внаслідок їхньої глибокої травматичності, як правило, не обговорювалися в сім'ях. І це унеможливило нормальну інтеграцію та перероблення травматичного досвіду для багатьох сімей. Найчастіше цей досвід залишається практично недоступним для усвідомлення багатьох українців. І зараз у третьому-четвертому поколіннях стають найбільш очевидними психологічні проблеми. Ці проблеми, зумовлені в першу чергу саме трансгенераційним фактором, що виявляються в нинішньому поколінні через високий рівень тривоги, надмірну вразливість у стресових ситуаціях, почуття провини, фобії та панічні атаки, проблеми самоповаги, труднощі спілкування, схильність до нещасних випадків, проблеми ідентичності та індивідуальності. Але зараз саме ці покоління мають можливість емоційного перероблення наслідків цих травм, і психотерапія відіграє тут значну роль.

Література:

1. Bernazzani O. Transmission intergénérationnelle des problèmes psychologiques liés à la victimisation au cours de l'enfance: facteurs de risque et de protection. *Revue québécoise de psychologie*. 2011. Vol. 22, № 1. P. 117-133.

2. Flamand H. La transmission intergénérationnelle des traumatismes. *Psychologie Quebec*. 2001, 10. P. 26-28.
3. Danieli Y. Families of survivors of the Nazi Holocaust: Some short and long-term effects. Research Perspective. *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*. 1998. № 6. P. 43-68.
4. Rakoff V. et al. Children and families of concentration camp survivors. *Canada's Mental Health*. 1976. № 14. P. 24-26.
5. Rousseau C., Drapeau A. The impact of culture on the transmission of trauma: Refugees' stories and silence embodied in their children's lives. *International handbook of multigenerational legacies of trauma*. 1998. № 6. P. 465-486.
6. Rowland-Klein D., Dunlop R. The transmission of trauma across generations: identification with parental trauma in children of Holocaust survivors. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*. 1998. № 32(3). P. 358-69.
7. Yehuda R., Blair W., Labinsky E. et al. Effects of parental PTSD on the cortisol response to dexamethasone administration in their adult offspring. *Am J Psychiatry*. 2007. № 164. P. 163-6.
8. Lehrner A., Bierer L. M., Passarelli V. et al. Maternal PTSD associates with greater glucocorticoid sensitivity in offspring of Holocaust survivors. *Psychoneuroendocrinology*. 2014. № 40. P. 213-220.
9. Yehuda R., Bierer L. M., Schmeidler J. et al. Low cortisol and risk for PTSD in adult offspring of holocaust survivors. *Am J Psychiatry*. 2000. № 157. P.1252-1259.
10. Yahyavi S.T., Zarghami M., Naghshvar F. et al. Relationship of cortisol, norepinephrine, and epinephrine levels with war-induced posttraumatic stress disorder in fathers and their offspring. *Rev Bras Psiquiatr*. 2015. № 37. P. 93-98.

References:

1. Bernazzani, O. (2011). Transmission intergénérationnelle des problèmes psychologiques liés à la victimisation au cours de l'enfance: facteurs de risque et de protection. *Revue québécoise de psychologie*, 22, 1, 117-133. [in English].
2. Flamand, H. (2001). La transmission intergénérationnelle des traumatismes. *Psychologie Quebec*, 10, 26-28. [in English].
3. Danieli, Y. (1998). Families of survivors of the Nazi Holocaust: Some short and long-term effects. Research Perspective. *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*, 6, 43-68. [in English].
4. Rakoff, V. et al. (1976). Children and families of concentration camp survivors. *Canada's Mental Health*, 14, 24-26. [in English].
5. Rousseau, C., Drapeau, A. (1998). The impact of culture on the transmission of trauma: Refugees' stories and silence embodied in their children's lives. *International handbook of multigenerational legacies of trauma*, 6, 465-486. [in English].
6. Rowland-Klein, D., Dunlop, R. (1998). The transmission of trauma across generations: identification with parental trauma in children of Holocaust survivors. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 32(3), 358-69. [in English].
7. Yehuda, R., Blair, W., Labinsky, E. et al. (2007). Effects of parental PTSD on the cortisol response to dexamethasone administration in their adult offspring. *Am J Psychiatry*, 164, 163-166. [in English].

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 1(43) 2024

8. Lehrner, A., Bierer, L. M., Passarelli, V. et al. (2014). Maternal PTSD associates with greater glucocorticoid sensitivity in offspring of Holocaust survivors. *Psychoneuroendocrinology*, 40, 213-220. [in English].

9. Yehuda, R., Bierer, L. M., Schmeidler, J. et al. (2000). Low cortisol and risk for PTSD in adult offspring of holocaust survivors. *Am J Psychiatry*, 157, 1252-1259. [in English].

10. Yahyavi, S. T., Zarghami, M., Naghshvar, F. et al. (2015). Relationship of cortisol, norepinephrine, and epinephrine levels with war-induced posttraumatic stress disorder in fathers and their offspring. *Rev Bras Psiquiatr*, 37, 93-98. [in English].

УДК: 616.89- 008-054.73

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-951-970](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-951-970)

Шпартун Оксана Миколаївна доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології, КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти», вул. Грушевського, 13, м. Вінниця, 21001, <https://orcid.org/0000-0003-4528-4329>

Савчук Зоряна Степанівна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної освіти, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 31, м. Вінниця, 21001, <https://orcid.org/0000-0002-8530-0365>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ З ПРОЯВАМИ ПТСР

Анотація. Дане дослідження присвячене вивченню однієї із найбільш поширених психологічних патологій, а саме посттравматичного стресового розладу у військовослужбовців, які перебувають у зонах бойових дій, особливо у тих, хто переніс важкі психологічні травми. Посттравматичний стресовий розлад та його прояви значно ускладнюють, як військову службу, так і повсякденне життя воїна, впоратися з яким самотужки неможливо. Саме тому питання вивчення психотехнологій відновлення внутрішніх і зовнішніх ресурсів у ветеранів, що мають прояви ПТСР є важливою та актуальною темою теоретичних та практичних досліджень сьогодні.

Мета дослідження полягає у здійсненні теоретичного та практичного аналізу розвитку можливостей, потенціалу до самовідновлення внутрішніх та зовнішніх ресурсів у ветеранів із проявами посттравматичного стресового розладу. Застосування комплексного та системного підходу при вивченні посттравматичного стресового розладу у військовослужбовців та шляхів відновлення внутрішніх та зовнішніх ресурсів вимагає поєднати загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, зокрема теоретичний метод, метод математичної статистики, а також використати такі методики дослідження, як місісіпська шкала для оцінки посттравматичних реакцій (військовий варіант), опитувальник травматичного стресу І.О. Котеньова, Госпітальна шкала тривожності і депресії (HADS), методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації.

Отже, за допомогою нашого дослідження було визначено, що більшості досліджуваних із нашої вибірки притаманний високий рівень соматизації (70%), а також тривожності (86%) та ворожості (68%), як домінуючих серед

ветеранів посттравматичних реакцій. За допомогою методики «Місісіпська шкала для оцінки посттравматичних реакцій (військовий варіант)». Методика «Опитувальник травматичного стресу» І.О. Котеньова допомогла визначити домінуючі наслідки посттравматичного стресового розладу серед досліджуваних. Такими наслідками стали дистрес і дезадаптація (84%), симптоми уникнення (72%) а також подія травми (69%).

За допомогою методики «Госпітальна шкала тривожності та депресії (HADS)» нами було визначено, що 50% ветеранів із нашої вибірки притаманна клінічно виражена тривожність, а 42% – субклінічно виражена тривожність. Також дана методика дозволила нам визначити, що 40% ветеранів із нашої вибірки притаманна субклінічно виражена депресія, а іншим 40% притаманна клінічно виражена депресія. Методика «Визначення стресостійкості та соціальної адаптації» Т. Холмса і Р. Раге дозволила нам оцінити міру здатності опиратися стресу у ветеранів. В результаті її проведення ми з'ясували, що у 73% досліджуваних наявний низький рівень здатності опиратися стресу.

Також нами було проведено статистичну обробку даних за допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона, яка допомогла встановити статистично значущі прямі та обернені зв'язки між різними проявами та наслідками переживання особистістю посттравматичного стресового розладу. Такі результати отримані в результаті нашого дослідження дозволяють зробити висновок про високу потребу у ветеранів, що мають прояви ПТСР відновлення їх внутрішніх та зовнішніх ресурсів. Такі доведені теоретично та практичні результати вказують на необхідність корекційного втручання.

Ключові слова: посттравматичний стресовий розлад, психосоматика військовослужбовців, стрес, психодіагностика, гострий стресовий розлад.

Shportun Oksana Mykolaivna Doctor of psychological sciences, professor, professor of the psychology department of the Vinnytsia Academy of Continuing Education, Hrushevsky St., 13, Vinnytsia, 21001, <https://orcid.org/0000-0003-4528-4329>

Zoryana Stepanivna Savchuk, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Preschool Education of Mykhailo Kotsyubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University, Ostrozhkoho St., 31, Vinnytsia, 21001, <https://orcid.org/0000-0002-8530-0365>

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF RECOVERY OF INTERNAL AND EXTERNAL RESOURCES OF MILITARY SERVICEMEN WITH MANIFESTATIONS OF PTSD

Abstract. This study is devoted to the study of one of the most common psychological pathologies, namely, post-traumatic stress disorder in military

personnel who are in combat zones, especially those who have suffered severe psychological injuries. Post-traumatic stress disorder and its manifestations greatly complicate both military service and the everyday life of a soldier, which cannot be coped with alone. That is why the issue of studying psychotechnologies for restoring internal and external resources in veterans with PTSD symptoms is an important and relevant topic of theoretical and practical research today.

The purpose of the study is to carry out a theoretical and practical analysis of the development of opportunities, the potential for self-recovery of internal and external resources in veterans with manifestations of post-traumatic stress disorder. The application of a complex and systematic approach to the study of post-traumatic stress disorder in servicemen and ways of restoring internal and external resources requires combining general scientific and special research methods, in particular the theoretical method, the method of mathematical statistics, as well as the use of such research methods as the Mississippi scale for assessing post-traumatic reactions (military option), traumatic stress questionnaire I.O. Kotenyova, Hospital Anxiety and Depression Scale (HADS), a method for determining stress resistance and social adaptation.

Thus, with the help of our research, it was determined that the majority of the subjects from our sample have a high level of somatization (70%), as well as anxiety (86%) and hostility (68%), as the dominant post-traumatic reactions among veterans. Using the "Mississippi scale for assessing post-traumatic reactions (military version)" technique. Methodology "Questionnaire of traumatic stress" I.O. Kotenyova helped determine the dominant consequences of post-traumatic stress disorder among the researched. Such consequences were distress and maladaptation (84%), avoidance symptoms (72%) and the event of trauma (69%).

Using the Hospital Anxiety and Depression Scale (HADS) technique, we determined that 50% of veterans from our sample have clinically expressed anxiety, and 42% have subclinically expressed anxiety. Also, this technique allowed us to determine that 40% of veterans from our sample have subclinically expressed depression, and the other 40% have clinically expressed depression. The method "Determining stress resistance and social adaptation" by T. Holmes and R. Rage allowed us to assess the degree of the ability to resist stress in veterans. As a result of its conduct, we found out that 73% of the subjects have a low level of ability to resist stress.

We also performed statistical data processing using the Pearson correlation coefficient, which helped to establish statistically significant direct and inverse relationships between various manifestations and consequences of post-traumatic stress disorder. Such results obtained as a result of our research allow us to conclude that veterans with symptoms of PTSD have a high need to restore their internal and

external resources. Such proven theoretical and practical results indicate the need for corrective intervention.

Keywords: post-traumatic stress disorder, psychosomatics of military personnel, stress, psychodiagnostics, acute stress disorder.

Постановка проблеми. Початок війни в Україні у 2014 році та повномасштабне російське вторгнення на територію Незалежної України, розпочате у 2022 році спричинило значний негативний вплив на психічне здоров'я серед усіх верств населення.

Дане дослідження присвячене вивченню однієї із найбільш поширених психологічних патологій, а саме посттравматичного стресового розладу у військовослужбовців, які перебувають у зонах бойових дій, особливо у тих, хто переніс важкі психологічні травми. Посттравматичний стресовий розлад та його прояви значно ускладнюють, як військову службу, так і повсякденне життя воїна, впоратися з яким самотужки неможливо. Саме тому питання вивчення психотехнологій відновлення внутрішніх і зовнішніх ресурсів у ветеранів, що мають прояви ПТСР є важливою та актуальною темою теоретичних та практичних досліджень сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням посттравматичного стресового розладу, визначенням їх діагностичних критеріїв та методів психотерапії присвятили свої дослідження видатні українські та зарубіжні науковці. Так, стресові явища, зумовлені участю у бойових діях та екстремальних ситуаціях, їх наслідки, стали предметом вивчення О. Кокун, Н. Агаєва, І. Пішко, Н. Лозінської, Б. Михайлова. Визначенням клінічних ознак та виявленням симптомів посттравматичного стресового розладу займалися у своїх наукових дослідженнях І. Шаллан, М. Тимофієва, О. Романчук, С. Міщук. Діагностичні критерії, моделі та концепції посттравматичного стресового розладу висвітлені у наукових працях О. Сиропятова, О. Напреєнко, Н. Дзеружинської, Т. Вебер, М. Денисенко, Р. Лакінського, Л. Шестопалова.

Мета статті полягає у здійсненні емпіричного дослідження психологічних особливостей переживання ПТСР ветеранами бойових дій.

Виклад основного матеріалу. Під час проведення дослідження нами було обрано вибірку з шістдесяти осіб ветеранів, що мають прояви ПТСР і проходять лікування у Вінницькому обласному клінічному госпіталі ветеранів війни. Нами було запропоновано і отримано результати за наступними методиками, першою з яких була методика «Міссісіпська шкала для оцінки посттравматичних реакцій» (військовий варіант). Отримані дані представлено у вигляді діаграми 1.

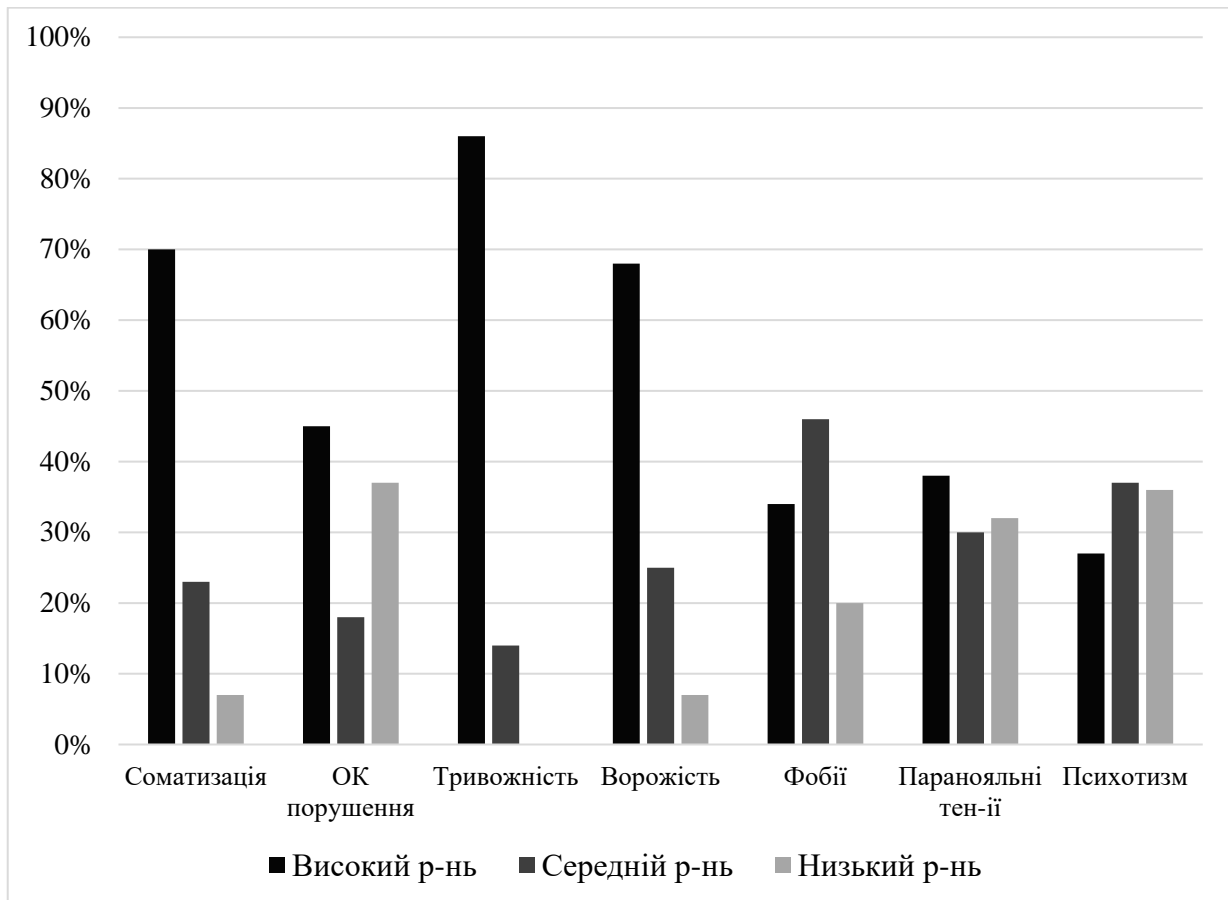

Рис. 1 Оцінка посттравматичних реакцій у досліджуваних ветеранів

Аналізуючи результати, подані у діаграмі, бачимо, що найбільш поширеною посттравматичною реакцією серед досліджуваних є тривожність. Вона спостерігається у п'ятдесяти двох ветеранів (86%) із шістдесяти. Тривожність є нормальною реакцією на пережитий сильний стрес, проте якщо рівень тривоги високий та прослідковується у людини протягом тривалого часу, саме тривога стає одним із симптомів посттравматичного стресового розладу. У сорока двох досліджуваних (70%) із нашої вибірки було визначено високий рівень соматизації, як посттравматичної реакції. Соматизація передбачає відображення психічних страждань на фізичному стані людини у вигляді хронічних болей, порушень функціонування органів та інших систем організму тощо.

Ворожість, як один із проявів ПТСР, проявляється на високому рівні у сорока одного ветерана (68%). Високий рівень ворожості передбачає потенційні порушення соціалізації людини, а також труднощі її адаптації до життя у місцях, віддалених від зони активних бойових дій. У двадцяти семи досліджуваних (45%) із нашої вибірки на високому рівні проявляються obsesивно-компульсивні порушення, як ознака прояву посттравматичного

стресу. Таким людям притаманні різні нав'язливі психічні стани, а також у них можуть розвиватися специфічні ритуальні дії, що покликані знижувати тривогу і страхи.

Паранояльні тенденції притаманні на високому рівні двадцяти трьом ветеранам (38%). Паранояльність змушує людину відчувати постійну тривогу та страхи, пов'язані з постійно присутнім відчуттям небезпеки навіть тоді, коли людина знаходиться у відносно безпечному місці. Двадцяти досліджуваним (34%) із нашої вибірки на високому рівні притаманне переживання фобій, як посттравматична реакція. Фобічні стани проживаються особистістю, як надмірно перебільшений, нереалістичний страх перед реальною або уявною подією, об'єктом чи суб'єктом. Психотизм, як посттравматична реакція, притаманний на високому рівні шістнадцяти досліджуваним (27%) із нашої вибірки. Психотизм передбачає захоплення людини витісненими пережитими травматичними спогадами та переживаннями, що викривляють відчуття реальності.

За допомогою коефіцієнту кореляції Пірсона нами було визначено прямий зв'язок між посттравматичною реакцією (чим вищий рівень прояву відповідної реакції, тим вищі наступні фактори наслідків посттравматичного стресового розладу досліджуваних) та:

- тривожністю та симптомами уникнення ($r_{xy} = 0,927$, при $p \geq 0,01$);
- тривожністю та дистресом і дезадаптацією ($r_{xy} = 0,865$, при $p \geq 0,01$);
- тривожністю і клінічно вираженою депресією ($r_{xy} = 0,834$, при $p \geq 0,01$);
- тривожністю і низькою здатністю опиратися стресу ($r_{xy} = 0,859$, при $p \geq 0,01$);
- соматизацією та повторним проживанням травми ($r_{xy} = 0,731$, при $p \geq 0,01$);
- соматизацією та клінічно вираженою тривогою ($r_{xy} = 0,788$, при $p \geq 0,01$);
- ворожістю та симптомами гіперактивації ($r_{xy} = 0,926$, при $p \geq 0,01$).

Непрямий зв'язок (чим вищий рівень прояву відповідної реакції, тим нижчі наступні фактори наслідків посттравматичного стресового розладу досліджуваних) за допомогою кореляції коефіцієнта Пірсона було визначено між – та:

- Тривожністю та відсутністю депресивних розладів ($r_{xy} = -0,769$, при $p \geq 0,01$);
- Тривожністю та високою здатністю опиратися стресу ($r_{xy} = -0,724$, при $p \geq 0,01$);

Другою використаною психодіагностичною методикою стала методика «Опитувальник травматичного стресу» І.О. Котеньова. Дана методика має на меті визначення стану людини після впливу надзвичайних чинників, а саме — перебування у екстремальних умовах. Результати проведення даної методики були висвітлені у вигляді діаграми 2.

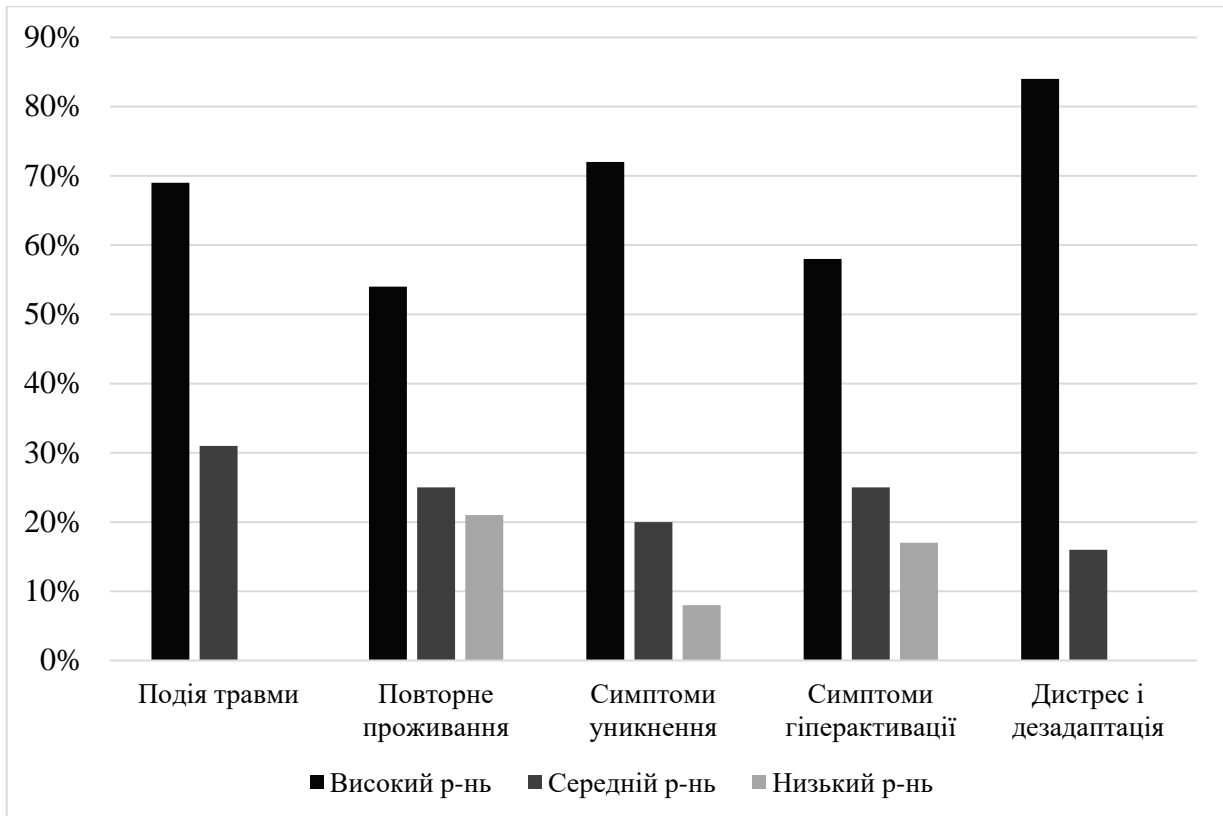

Рис. 2. Переживання наслідків посттравматичного стресового розладу у ветеранів

Аналізуючи результати подані у діаграмі, бачимо, що найбільш розповсюдженим наслідком переживання посттравматичного стресового розладу у ветеранів із нашої вибірки є дистрес та дезадаптація, прослідковується на високому рівні у п'ятдесяти осіб (84%). Дистрес — стан, при якому людина не в змозі повністю адаптуватися до стресових ситуацій та спричинених ними наслідків і проявляє дезадаптивну поведінку. Симптоми уникнення, як наслідок переживання ПТСР було діагностовано на високому рівні у сорока трьох досліджуваних (72%) із нашої вибірки. Симптоми уникнення передбачають небажання та психологічну нездатність травмованої людини стикатись із ситуаціями, що нагадують про травматичні події.

У 41 досліджуваного із нашої вибірки ветеранів (69%) було виявлено на високому рівні переживання події травми, як симптому посттравма-

тичного стресового розладу. Мається на увазі, що люди, яким притаманний саме цей наслідок, зовсім нещодавно пережили травмуючий досвід, який досі має на них сильний психо-емоційний вплив. У тридцяти п'яти ветеранів (58%) із нашої вибірки було визначено на високому рівні симптоми гіперактивності, як домінуючий наслідок проживання ПТСР. У людей із симптомами гіперактивності спостерігається підвищений рівень дратівливості, агресивності та нервового напруження. Повторне проживання травми, як симптом наслідків проживання посттравматичного стресового розладу був діагностований у тридцяти двох досліджуваних (54%) із нашої вибірки. У таких людей присутня велика кількість негативних почуттів та емоцій, викликаних спогадами про травмуючу подію.

За допомогою коефіцієнту кореляції Пірсона нами було визначено прямий зв'язок між наслідками посттравматичного стресу (чим вищий рівень прояву відповідного наслідку, тим вищі наступні фактори наслідків посттравматичного стресового розладу досліджуваних) та:

- симптомами уникнення та тривожністю ($r_{xy} = 0,927$, при $p \geq 0,01$);
- дистресом і дезадаптацією та тривожністю ($r_{xy} = 0,865$, при $p \geq 0,01$);
- повторним проживанням травми та соматизацією ($r_{xy} = 0,731$, при $p \geq 0,01$);
- симптомами гіперактивності та ворожістю ($r_{xy} = 0,926$, при $p \geq 0,01$);
- дистресом і дезадаптацією та низьким рівнем здатності опиратися стресу ($r_{xy} = 0,869$, при $p \geq 0,01$);
- подією травми та субклінічно вираженою тривогою ($r_{xy} = 0,912$, при $p \geq 0,01$);
- повторним проживанням травми та субклінічно вираженою депресією ($r_{xy} = 0,769$, при $p \geq 0,01$).

Непрямий зв'язок (чим вищий рівень прояву відповідного наслідку, тим нижчі наступні фактори наслідків посттравматичного стресового розладу досліджуваних) за допомогою кореляції коефіцієнта Пірсона було визначено між – та:

- дистресом та адаптацією та високим рівнем здатності опиратися стресу ($r_{xy} = -0,856$, при $p \geq 0,01$);
- подією травми та нормальним рівнем тривоги ($r_{xy} = -0,781$, при $p \geq 0,01$);
- повторним проживанням травми та відсутністю депресивних розладів ($r_{xy} = -0,695$, при $p \geq 0,01$).

Третьою використаною нами методикою стала Госпітальна шкала тривоги і депресії (Hospital Anxiety and Depression Scale, HADS). Методика покликана визначити наскільки критичним є переживання тривоги особистісне і чи присутні ознаки депресивних розладів. Результати, отримані завдяки даній методиці, представлені у вигляді діаграми 3.

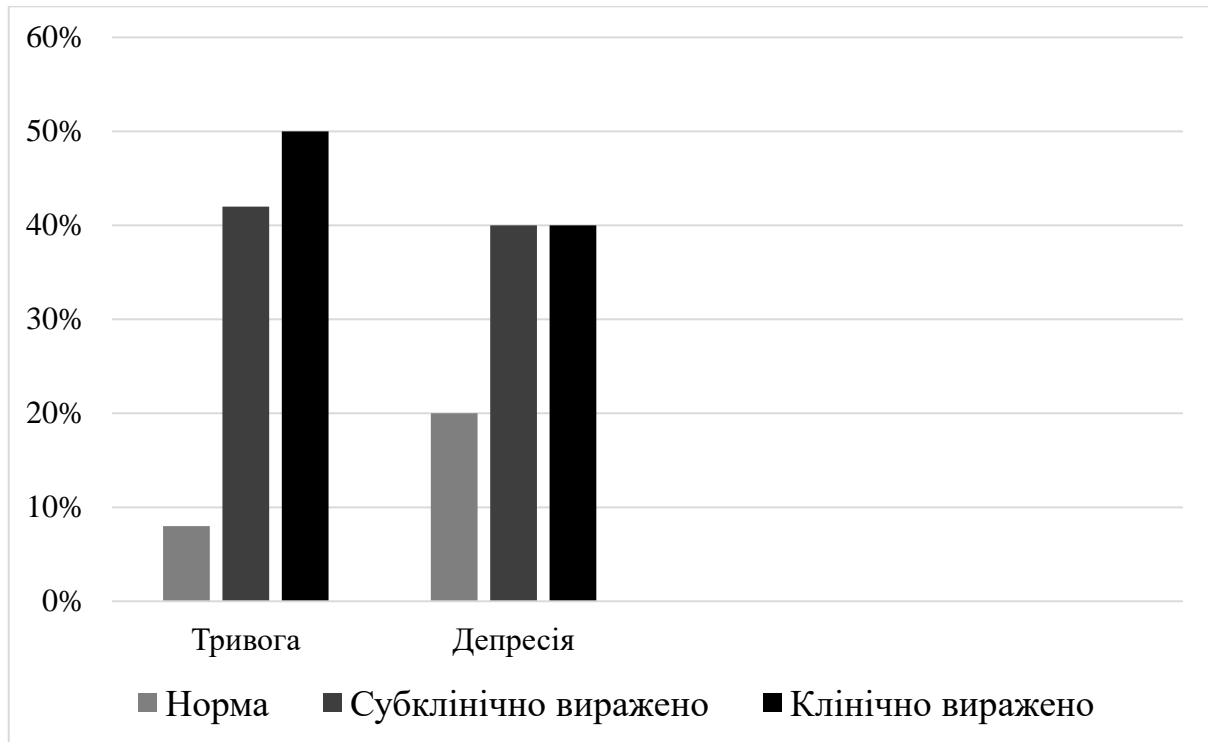

Рис. 3 Рівень тривоги та депресії у ветеранів

Аналізуючи дані подані у вигляді діаграми, можемо зробити висновок, що у більшості досліджуваних нашої вибірки, а саме у тридцяти ветеранів (50%) діагностовано клінічно виражена тривожність, яка потребує не лише психологічного, але й психіатричного, а саме, фармацевтичного втручання. Двадцяти п'яти ветеранам (42%) із нашої вибірки досліджуваних притаманна субклінічно виражена тривога. Даний рівень тривоги не обов'язково передбачає фармакологічне лікування, проте потребує психотерапевтичного втручання. У п'яти ветеранів (8%) було визначено рівень тривоги у рамках норми, так звану нормальну тривожність. Така тривожність є здоровою і навіть необхідною для повноцінного функціонування психіки людини.

Також нами було визначено клінічно виражену депресію у двадцяти чотирьох осіб (40%) із нашої вибірки досліджуваних. Такий показник є досить турбуючим, адже вказує на гостру необхідність психіатричного лікування депресивних розладів у таких осіб з можливою шпиталізацією. У двадцяти чотирьох ветеранів (40%) було визначено субклінічно виражену депресію.

Такі особи однозначно мають перебувати під наглядом кваліфікованих спеціалістів галузі психічного здоров'я. У дванадцяти досліджуваних (20%) рівень можливих депресивних порушень був діагностований як норма.

За допомогою коефіцієнту кореляції Пірсона нами було визначено прямий зв'язок між тривожністю та депресією (чим вищий рівень прояву відповідного психічного явища, тим вищі наступні фактори наслідків посттравматичного стресового розладу досліджуваних) та:

- клінічно вираженою депресією та тривожністю ($r_{xy} = 0,834$, при $p \geq 0,01$);
- клінічно вираженою тривогою та соматизацією ($r_{xy} = 0,788$, при $p \geq 0,01$);
- субклінічно вираженою тривогою та подією травми ($r_{xy} = 0,912$, при $p \geq 0,01$);
- субклінічно вираженою депресією та повторним проживанням травми ($r_{xy} = 0,865$, при $p \geq 0,01$);
- субклінічно вираженою тривогою та пороговою здатністю опиратися стресу ($r_{xy} = 0,954$, при $p \geq 0,01$);
- клінічно вираженою тривогою та низькою здатністю опиратися стресу ($r_{xy} = 0,752$, при $p \geq 0,01$);
- субклінічно вираженою депресією та пороговою здатністю опиратися стресу ($r_{xy} = 0,878$, при $p \geq 0,01$);
- клінічно вираженою депресією та низькою здатністю опиратися стресу ($r_{xy} = 0,769$, при $p \geq 0,01$).

Непрямий зв'язок (чим вищий рівень прояву відповідного психічного явища, тим нижчі наступні фактори наслідків посттравматичного стресового розладу досліджуваних) за допомогою кореляції коефіцієнта Пірсона було визначено між – та:

- нормальним рівнем тривоги та подією травми та ($r_{xy} = - 0,781$, при $p \geq 0,01$);
- відсутністю депресивних розладів та повторним проживанням травми ($r_{xy} = - 0,695$, при $p \geq 0,01$);
- клінічно вираженою тривожністю та високим рівнем здатності опиратися стресу ($r_{xy} = - 0,789$, при $p \geq 0,01$);
- клінічно вираженою депресією та високим рівнем здатності опиратися стресу ($r_{xy} = - 0,856$, при $p \geq 0,01$).

Останньою використаною методикою стала методика «Визначення стресостійкості та соціальної адаптації» Т. Холмса і Р. Раге. Дана методика

покликана дати оцінку стресостійкості особистості та її здатності справлятися із змінами у зовнішньому середовищі. Результати, отримані завдяки проведенню даної методики розміщені у вигляді діаграми 4.

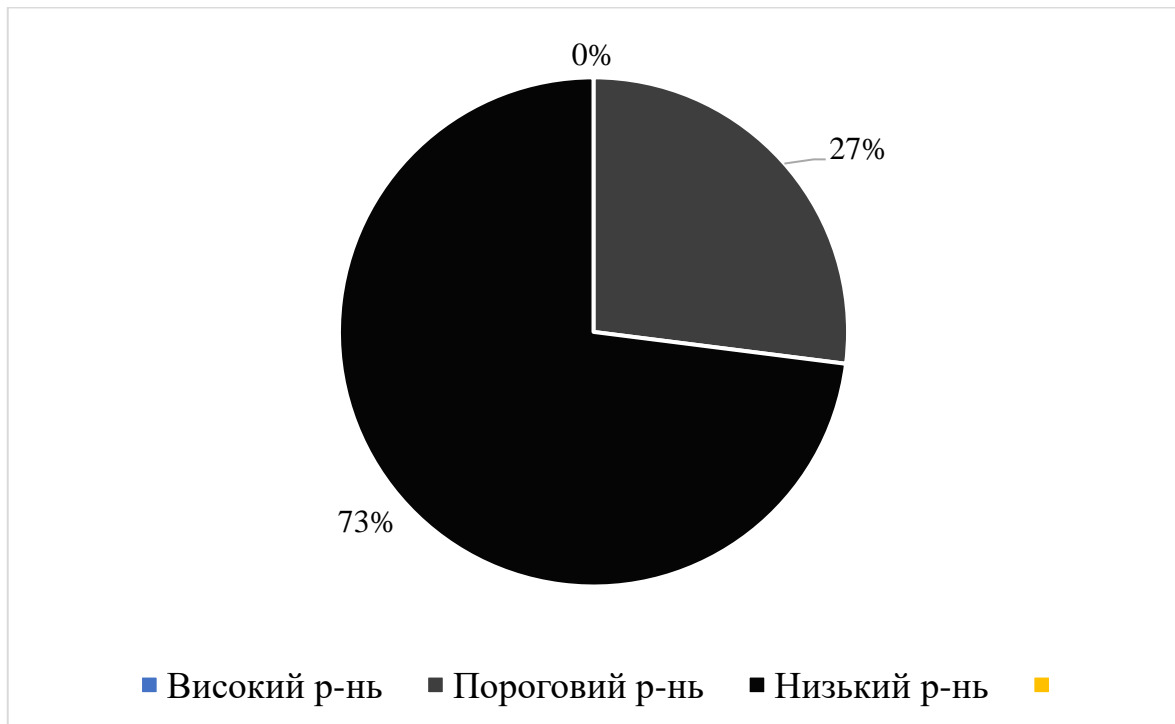

Рис.4 Міра здатності опиратися стресу у ветеранів

Аналізуючи результати подані у діаграмі, можемо зробити висновок, що у більшості ветеранів із нашої вибірки, а саме у сорока чотирьох осіб (73%) низький рівень здатності опиратися стресу. Такі люди складно адаптуються до змін у їх реальності, у випадку ветеранів, зміни місця бойових дій на місця, в яких активні бойові дії не проводяться. Вони чуттєві до різних стресових факторів і складно справляються навіть з тими подразниками, на які реагували адаптивно до переживання травматичних подій. У шістнадцяти осіб (27%) із нашої вибірки було визначено пороговий рівень здатності опиратися стресу та адаптуватися до умов зовнішньої реальності. Такі люди краще справляються зі стресом та адаптуються до змін, проте їх стресостійкість та адаптивність значно знижена порівняно з їх можливостями до переживання травмуючих подій. Високого рівня стресостійкості, нажаль, не було виявлено у жодної особи із нашої вибірки досліджуваних.

Кореляція за допомогою коефіцієнту кореляції Пірсона була проведена й зі шкалами цієї методики. З оберненою та прямою кореляцією можна ознайомитися вище у аналізі та описі попередніх методик та їх кореляцією зі шкалами методики «Визначення стресостійкості та соціальної адаптації» Т.Холмса і Р. Раге.

Висновки. Отже, за допомогою нашого дослідження було визначено, що більшості досліджуваних із нашої вибірки притаманний високий рівень соматизації (70%), а також тривожності (86%) та ворожості (68%), як домінуючих серед ветеранів посттравматичних реакцій. За допомогою методики «Місісіпська шкала для оцінки посттравматичних реакцій (військовий варіант)». Методика «Опитувальник травматичного стресу» І.О.Котеньова допомогла визначити домінуючі наслідки посттравматичного стресового розладу серед досліджуваних. Такими наслідками стали дистрес і дезадаптація (84%), симптоми уникнення (72%) а також подія травми (69%).

За допомогою методики «Госпітальна шкала тривожності та депресії (HADS)» нами було визначено, що 50% ветеранів із нашої вибірки притаманна клінічно виражена тривожність, а 42% – субклінічно виражена тривожність. Також дана методика дозволила нам визначити, що 40% ветеранів із нашої вибірки притаманна субклінічно виражена депресія, а іншим 40% притаманна клінічно виражена депресія. Методика «Визначення стресостійкості та соціальної адаптації» Т. Холмса і Р. Раге дозволила нам оцінити міру здатності опиратися стресу у ветеранів. В результаті її проведення ми з'ясували, що у 73% досліджуваних наявний низький рівень здатності опиратися стресу.

Також нами було проведено статистичну обробку даних за допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона, яка допомогла встановити статистично значущі прямі та обернені зв'язки між різними проявами та наслідками переживання особистістю посттравматичного стресового розладу. Такі результати отримані в результаті нашого дослідження дозволяють зробити висновок про високу потребу у ветеранів, що мають прояви ПТСР відновлення їх внутрішніх та зовнішніх ресурсів. Такі доведені теоретично та практичні результати вказують на необхідність корекційного втручання.

Перспективою подальших наших досліджень буде розробка та апробація психокорекційної програми «Технології відновлення внутрішніх і зовнішніх ресурсів у ветеранів, що мають прояви ПТСР».

Література:

1. Бріер, Д., & Скот, К. (2015). *Основи травмофокусованої психотерапії*. Свічадо [українською мовою].
2. Буряк, О.О., Гіневський, М.І., & Катеруша, Г.Л. (2015). *Військовий синдром «АТО»: актуальність та шляхи вирішення на державному рівні*. Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил [українською мовою].
3. Бучок, Ю.С. (2014). *Віддалені прояви посттравматичного стресового розладу: особливості клініки, формування та комплексного лікування*. Видавництво Старого Лева [українською мовою].
4. Вебер, Т. (2020). *Травмафокус. Спеціалізований психотерапевтичний метод для роботи зі стресом, травмою та хронічним болем*. Літера нова [українською мовою].

5. Волошин, П.В., Шестопадова, Л.Ф., & Підкоритов, В.С. (2002). *Посттравматичні стресові розлади: діагностика, лікування, реабілітація (методичні рекомендації)*. Медицина [українською мовою].
6. Герман, Дж. (2015). *Психологічна травма та шлях до видужання*. Видавництво Старого Лева [українською мовою].
7. Гребінь, Л.О. (2012). *Деякі аспекти психодинамічної діагностики актуального рівня функціонування структури особистості*. Форум психіатрії та психотерапії [українською мовою].
8. Гребінь, Л.О. (2013). *Відчуження як категорія структурно-психодинамічної*. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України [українською мовою].
9. Гребінь, Л.О. (2013). *Особливості практики надання психологічної допомоги пораненим військовослужбовцям*. Логос [українською мовою].
10. Дембіцький, С.С. (2018). *Рівень психологічного дистресу як показник адаптованості внутрішньо переміщених осіб: динаміка змін (2016–2018 рр.)*. Українське суспільство [українською мовою].
11. Денисенко, М.М., Лакінський, Р.В., Шестопадова, Л.Ф., & Лінський, І.В. (2017). *Основні клінічні варіанти постстресових розладів у комбатантів*. Український вісник психоневрології [українською мовою].
12. Державний експертний центр МОЗ України (2016). *Посттравматичний стресовий розлад. Адапована клінічна настанова, заснована на доказах* [українською мовою]. Відновлено з https://dec.gov.ua/wp-content/uploads/images/dodatki/2016_121_PTZR/2016_121_AKN_PTZR.pdf
13. *Діагностичні критерії ДСМ-5 посттравматичного стресового розладу. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник*. (2018). Логос [українською мовою].
14. Журавльова, Н.Ю. (2020). *Прояви ПТСР і вторинна травматизація: психотерапевтична допомога сім'ям ветеранів бойових дій*. Львівська педагогічна спільнота [українською мовою].
15. Іванов, Д.А. (2007). *Психолого-психіатричні аспекти миротворчої діяльності. Психічні розлади у військовослужбовців: клініка, діагностика, лікування, психопрофілактика, реабілітація*. Логос [українською мовою].
16. *Керівництво МПК з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в умовах надзвичайної ситуації: перелік контрольних показників для використання на місцях*. (2017). ПУЛЬСАРИ [українською мовою].
17. Кісарчук, З.Г. (2015). *Поняття «криза», «стрес», «психотравма», «посттравматичний стресовий розлад»*. Логос [українською мовою].
18. Кісарчук, З.Г. (2015). *Психологічна допомога постраждалим унаслідок стресових, травматичних подій: досвід, узагальнення, висновки / Зоя Кісарчук*. Логос [українською мовою].
19. Кісарчук, З.Г., Омельченко, Я.М., Біла, І.М., & Лазос, Г.П. (2009). *Психологічна допомога дітям у кризових ситуаціях: методи і техніки: методичний посібник*. Логос [українською мовою].
20. Кісарчук, З.Г., Омельченко, Я.М., Біла, І.М., & Лазос, Г.П. (2011). *Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник*. Логос [українською мовою].
21. Климчук, В.О. (2016) *Посттравматичне зростання та як можна йому сприяти у психотерапії*. Наука і освіта [українською мовою].

22. Кокун, О.М., Агаєв, Н.А., Пішко, І.О., & Лозінська, Н.С. (2015) (2015). *Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій: Методичний посібник*. НДЦ ГП ЗСУ [українською мовою].
23. Коростій, В.І. (2015). *Психофармакотерапія в комплексному лікуванні та реабілітації посттравматичного стресового розладу*. Міжнародний неврологічний журнал [українською мовою].
24. Кочін, І.В. (2000). *Організація діяльності державної служби медицини катастроф територіального рівня при ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій*. Наука [українською мовою].
25. Коширець, В.В. (2017). *Особливості надання першої психологічної допомоги особам з ПТСР*. РДГУ [українською мовою].
26. Крайнюк, В.М. (2018). *Психологія стресостійкості особистості: монографія*. Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України [українською мовою].
27. Лазос, Г.П. (2015). *Резильєнтність: концептуалізація понять, огляд сучасних досліджень*. Логос [українською мовою].
28. Литвиненко, Л.І. (2017). *Підтримка та медико-психологічна реабілітація учасників АТО: досвід реалізації програми «Дорога зцілення»*. ФОП Рогальська І. О. [українською мовою].
29. Литвиненко, Л.І. (2018). *Інтегративна модель у роботі з проявами ПТСР у ветеранів та військовослужбовців*. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України [українською мовою].
30. Литвиненко, Л.І. (2016). *Особливості психотерапевтичної взаємодії психолога з військовослужбовцями та ветеранами, що знаходяться на реабілітації після травмівних подій*. ФОП Рогальська І. О. [українською мовою].
31. Маркова, М.В., & Козира, П.В. (2015). *Постстресові дезадаптивні стани на тлі соціальних змін: аналіз проблеми*. Медицина [українською мовою].
32. Михайлов, Б.В. (2002). *Психотерапія в загальносоматичній медицині (клінічний посібник)*. Прапор [українською мовою].
33. Михайлов, Б.В., Міщенко, Т.С., Волошина, Н.П., & Здесенко, І.В. (2006). *Психоневрологічні розлади у осіб, що постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС (Клінічний посібник)*. Медицина [українською мовою].
34. Михайлов, Б.В., Чугунов, В.В., & Казакова, С.Є. (2013). *Посттравматичні стресові розлади : Навчальний посібник*. ХМАПО [українською мовою].
35. Міщук, С.С. (2015). *Згуртування як провідна умова подолання психотравми: традиційний та сучасний контексти*. Логос [українською мовою].
36. МКХ-10 (2005). *Класифікація психічних і поведінкових розладів. Клінічний опис і вказівки по діагностиці*. Сфера. [українською мовою]
37. Можаяєв, Г.О. (2000). *Наукова розробка та впровадження медичної системи життєзабезпечення постраждалих при техногенних аваріях і катастрофах*. Сфера [українською мовою].
38. Мюллер, М. (2014). *Якщо ви пережили психотравмуючу подію*. Свічадо [українською мовою].
39. Напрєєнко, О.К., Винник, М.І., & Влох, І.Й. (2011). *Психіатрія і наркологія : підручник*. Медицина [українською мовою].
40. Омельченко, Я.М. (2015). *Роль первинних об'єктів у процесі формування внутрішнього алгоритму подолання кризової ситуації*. Логос [українською мовою].

41. Омельченко, Я.М. (2019). *Значення типу реагування на стрес значимих дорослих у процесі формування стресостійкості особистості*. Психологічний часопис [українською мовою].
42. Омельченко, Я.М., & Мішук, С.С. (2020). *Сонце в кишені: книга-антистрес*. Твори [українською мовою].
43. Омелянович, В.Ю. (2019). *Суспільні та сімейні аспекти діагнозу «посттравматичний стресовий розлад» у військовослужбовців після повернення з зони бойових дій*. Сфера [українською мовою].
44. Підлісецька, Л. (2014). *Синопис діагностичних критеріїв DSM-V та протоколів NICE для діагностики та лікування основних психічних розладів у дітей та підлітків*. Видавництво Українського католицького університету [українською мовою]. Відновлено з <http://ipz.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/ptsr2.pdf>
45. *Програма медико-психологічної реабілітації (для постраждалого населення, осіб, які залучалися до виконання аварійно-рятувальних робіт при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природогенного характеру, і рятувальників) (Методичні рекомендації)*. (2010). МОЗ України [українською мовою].
46. Пророк, Н.В., Гончаренко, С.А., & Кондратенко, Л.О. (2015). *Допомога дітям, постраждалим внаслідок воєнного конфлікту: Довідник вихователя дошкільного навчального закладу*. Канцлер [українською мовою].
47. *Протокол з діагностики та терапії ПТСР Національного інституту клінічної майстерності Великої Британії (NICE)*. (2015). Інститут психічного здоров'я Українського католицького університету [українською мовою]. Відновлено з http://ipz.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/nice_2.pdf
48. Пюселик, Ф. (2017). *Програма самоуправління ПТСР для військового* [українською мовою]. Відновлено з https://armed.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/Robochiy_zoshit.pdf
49. Романчук, О.І. (2012). *Психотравма та спричинені нею розлади: прояви, наслідки й сучасні підходи до терапії* [українською мовою]. Відновлено з https://i-cbt.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Romanchuk_PTSD.pdf?fbclid=IwAR2Ban3MObpUBdMKWwJrVtAwSAV6Es_Rue6PiQ2pDeZ3rkMiWvGuH2I32YM
50. Крупельницька, Л.Ф., & Шпортуни, О.М. (2017). *Здатність до генерування гумору: зв'язки з емоційним та невербальним інтелектом і особистісними факторами при психічній патології*. Вісник післядипломної освіти. Серія: Соціальні та поведінкові науки, (3), 79-97. [українською мовою].
51. Сиропятов, О.Г., Напрєєнко, О.К., & Дзеружинська, Н.О. (2012). *Лікування та реабілітація комбатантів – миротворців із посттравматичним стресовим розладом*. О.Т. Ростунов [українською мовою].
52. Стеблюк, В.В. (2018). *Травма та травмотерапія: історія та сьогодення*. Укр. вісн. Психоневрології [українською мовою].
53. Тимофієва, М.П. (2009). *Психологія здоров'я: Навчальний посібник*. Книги – XXI [українською мовою].
54. Титаренко, Т.М. (2004). *Кризове психологічне консультування*. Главник [українською мовою].
55. Титаренко, Т.М. (2009). *Кризове психологічне консультування: програма навчального курсу*. Міленіум [українською мовою].
56. Титаренко, Т.М. (2015). *Психологічна допомога особистості, що переживає наслідки травматичних подій: зб. Статей*. Міленіум [українською мовою].

57. Тохтамиш, О.М. (2014). *Реабілітаційна психологія: навчально-методичний посібник*. Віндрук.
58. Фрідман, М.Д. (2016). *ПТСР–історія та загальний огляд*. Публікація центру ПТСР Міністерства у справах ветеранів США. [англійською мовою].
59. Шаллан, І.В. (2000). *Діагностика посттравматичного стресового розладу як ускладнення після перенесеної хвороби та пологів*. Медицина [українською мовою].
60. Shportun O. (2020), Peculiarities of Leadership Manifestation in the Youth Social Group, *Revista Românească pentru Educație Multidimensională* Volume 12, Issue 1 Sup. 1, pages: 304-329 | <https://doi.org/10.18662/rrem/12.1sup1/237> [англійською мовою].
61. Shportun O. (2020), Service women's Personal Traits. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 11(3), 122-135. <https://doi.org/10.18662/brain/11.3/113> [англійською мовою].

References:

1. Briere, J., & Scott, C. (2015). *Osnovy travmofokusovanoi psykhoterapii [Principles of Trauma Therapy: A Guide to Symptoms, Evaluation, and Treatment]*. Lviv : Svichado [in Ukrainian].
2. Buriak, O.O., Hinevskiy, M.I., & Katerusha, H.L. (2015). Viiskovyi syndrom «ATO»: aktualnist ta shliakhy vyrishennia na derzhavnomu rivni [Military syndrome "ATO": relevance and solutions at the state level]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho universytetu Povitrianykh Syl – Collection of scientific works of Kharkiv Air Force University*, 2(43), 176-181 [in Ukrainian].
3. Buchok, Yu.S. (2014). *Viddaleni proiavy posttravmatychnoho stresovoho rozladu: osoblyvosti kliniky, formuvannia ta kompleksnoho likuvannia [Remote manifestations of post-traumatic stress disorder: features of the clinic, formation and complex treatment]*. Vydavnytstvo Staroho Leva [in Ukrainian].
4. Veber, T. (2020). *Travmafokus. Spetsializovanyi psykhoterapevtychnyi metod dlia roboty zi stresom, travmoiu ta khronichnym bolem [Trauma focus. A specialized psychotherapeutic method for working with stress, trauma and chronic pain]*. Litera nova [in Ukrainian].
5. Voloshyn, P.V., Shestopalova, L.F., & Pidkorytov, V.S. (2002). *Posttravmatychni stresovi rozlady: diahnozyka, likuvannia, rehabilitatsiia (metodychni rekomendatsii) [Post-traumatic stress disorders: diagnosis, treatment, rehabilitation (Guidelines)]*. Kharkiv [in Ukrainian].
6. Herman, J. L. (2015). *Psykhologichna travma ta shliakh do vyduzhannia [Trauma and Recovery]*. Vydavnytstvo Staroho Leva [in Ukrainian].
7. Hrebin, L.O. (2012). Deiaki aspekty psykhdynamichnoi diahnozyky aktualnoho rivnia funktsionuvannia struktury osobystosti [Some aspects of psychodynamic diagnosis of the current level of functioning of the personality structure]. *Forum psykhiatrii ta psykhoterapii – Forum of psychiatry and psychotherapy*. (Vol. 7). Lviv [in Ukrainian].
8. Hrebin, L.O. (2013). *Vidchuzhennia yak katehoriia strukturno-psykhodynamichnoi [Alienation as a structural-psychodynamic category]*. Kyiv : G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
9. Hrebin, L.O. (2013). *Osoblyvosti praktyky nadannia psykholohichnoi dopomohy poranenym viiskovosluzhbovtciam [Peculiarities of the practice of providing psychological assistance to wounded servicemen]*. Kyiv : Lohos [in Ukrainian].
10. Dembitskyi, S.S. (2018). Riven psykholohichnoho dystresu yak pokaznyk adaptovanosti vnutrishno peremishchenykh osib: dynamika zmin (2016–2018 rr.) [The level of psychological distress as an indicator of the adaptability of internally displaced persons: dynamics of changes (2016–2018)]. *Ukrainske suspilstvo –Ukrainian society: monitoring of social changes*, 5, 372-378 [in Ukrainian].

11. Denysenko, M.M., Lakynskyi, R.V., Shestopalova, L.F., & Linskyi, I.V. (2017). Osnovni klinichni varianty poststresovykh rozladiv u kombatantiv [The main clinical variants of post-stress disorders in combatants]. *Ukrainskyi visnyk psykhonevrologii – Ukrainian Herald of Psychoneurology*, 25, 2(91), 40–44 [in Ukrainian].
12. State Expert Center of the Ministry of Health of Ukraine. (2016). Posttravmatychnyi stresovyi rozlad. Adaptovana klinichna nastanova, zasnovana na dokazakh [Post-traumatic stress disorder. Adapted evidence-based clinical guideline]. *dec.gov.ua*. Retrieved from https://dec.gov.ua/wp-content/uploads/images/dodatki/2016_121_PTZR/2016_121_AKN_PTZR.pdf [in Ukrainian].
13. *Diahnostychni kryterii DSM-5 posttravmatychnoho stresovoho rozladu. Osnovy rehabilitatsiinoi psykholohii: podolannia naslidkiv kryzy [DSM-5 diagnostic criteria for post-traumatic stress disorder. Basics of rehabilitation psychology: overcoming the consequences of the crisis]*. (2018). Kyiv : Lohos [in Ukrainian].
14. Zhuravlova, N.Yu. (2020). *Proiavy PTSR i vtorynna travmatyzatsiia: psykhoterapevtychna dopomoha simiam veteraniv boiovykh dii [Manifestations of PTSD and secondary traumatization: psychotherapeutic assistance to families of combat veterans]*. Lviv : Lvivska pedahohichna spilnota [in Ukrainian].
15. Ivanov, D.A. (2007). *Psykhologo-psykhiatrychni aspekty myrotvorchoi diialnosti. Psykhichni rozlady u viiskovosluzhbovtziv: klinika, diahnostyka, likuvannia, psykhoprofilaktyka, rehabilitatsiia [Psychological and psychiatric aspects of peacekeeping activities. Mental disorders in military personnel: clinic, diagnosis, treatment, psychoprophylaxis, rehabilitation]*. Kyiv : Lohos [in Ukrainian].
16. *Kerivnytstvo MPK z psykhhichnogo zdorov'ia ta psykhosotsialnoi pidtrymky v umovakh nadzvychainoi sytuatsii: perelik kontrolnykh pokaznykiv dlia vykorystannia na mistsiakh [IPC Guidelines for Mental Health and Psychosocial Support in Emergencies: Checklist for Field Use]*. (2017). PULSARY [in Ukrainian].
17. Kisarchuk, Z.H. (2015). *Poniattia «kryza», «stres», «psykhotravma», «posttravmatychnyi stresovyi rozlad» [Concepts of "crisis", "stress", "psychotrauma", "post-traumatic stress disorder"]*. Kyiv : Lohos [in Ukrainian].
18. Kisarchuk, Z.H. (2015). *Psykhologichna dopomoha postrazhdalym unaslidok stresovykh, travmivnykh podii: dosvid, uzahalnennia, vysnovky [Psychological assistance to victims of stressful, traumatic events: experience, generalization, conclusions]*. Kyiv : Lohos [in Ukrainian].
19. Kisarchuk, Z.H., Omelchenko, Ya.M., Bila, I.M., & Lazos, H.P. (2009). *Psykhologichna dopomoha ditiam u kryzovykh sytuatsiiah: metody i tekhniky [Psychological assistance to children in crisis situations: methods and techniques]*. Kyiv : Lohos [in Ukrainian].
20. Kisarchuk, Z.H., Omelchenko, Ya.M., Bila, I.M., & Lazos, H.P. (2011). *Psykhologichna dopomoha postrazhdalym vnaslidok kryzovykh travmatychnykh podii [Psychological assistance to victims of crisis-traumatic events]*. Kyiv : Lohos [in Ukrainian].
21. Klymchuk, V.O. (2016). Posttravmatyчне zrostannia ta yak mozhna yomu spriyati u psykhoterapii [Post-traumatic growth and how it can be facilitated in psychotherapy]. *Nauka i osvita – Science and education*, 5, 46-52 [in Ukrainian].
22. Kokun, O.M., Ahaiev, N.A., Pishko, I.O., & Lozinska, N.S. (2015). *Osnovy psykholohichnoi dopomohy viiskovosluzhbovtsiam v umovakh boiovykh dii [Basics of psychological assistance to servicemen in combat conditions]*. Kyiv : Research center for humanitarian problems of the Armed Forces of Ukraine [in Ukrainian].
23. Korostii, V.I. (2015). *Psykhofarmakoterapiia v kompleksnomu likuvanni ta rehabilitatsii posttravmatychnoho stresovoho rozladu [Psychopharmacotherapy in complex treatment and rehabilitation of post-traumatic stress disorder]*. *Mizhnarodnyi nevrolohichnyi zhurnal – International Neurological Journal*, 6, 59-71 [in Ukrainian].

24. Kochin, I.V. (2000). Orhanizatsiia diialnosti derzhavnoi sluzhby medytsyny katastrof terytorialnoho rivnia pry likvidatsii naslidkiv nadzvychainykh sytuatsii [Organization of the activities of the state disaster medicine service at the territorial level during the liquidation of the consequences of emergency situations]. *Zaporozhskyyi medytsynskyyi zhurnal – Zaporizhzhya medical journal*, 4, 54-56 [in Ukrainian].

25. Koshyrets, V.V. (2017). Osoblyvosti nadання pershoi psykhologichnoi dopomohy osobam z PTSR [Peculiarities of providing psychological first aid to persons with PTSD]. *Psykhohiia: realnist i perspektyvy – Psychology: reality and prospects*, 8, 128-133 [in Ukrainian].

26. Krainiuk, V.M. (2018). Psykhohiia stresostiikosti osobystosti [Psychology of personality stress resistance]. *Nauka i tekhnika Povitrianykh Syl Zbroinykh Syl Ukrainy – Science and Technology of the Air Force of Ukraine* [in Ukrainian].

27. Lazos, H.P. (2015). *Reziliientnist: kontseptualizatsiia poniat, ohliad suchasnykh doslidzen [Resilience: conceptualization of concepts, review of modern research]*. Kyiv : Lohos [in Ukrainian].

28. Lytvynenko, L.I. (2017). Pidtrymka ta medyko-psykhologichna reabilitatsiia uchasnykiv ATO: dosvid realizatsii prohramy «Doroha ztsilennia» [Support and medical and psychological rehabilitation of ATO participants: experience of implementing the "Road to Healing" program]. *Aktualni problemy psykhologii T. III : Konsultatyvna psykhohiia i psykhoterapiia – Urgent problems of psychology Vol. III: Counseling psychology and psychotherapy* : Proceedings of scientific works of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Sciences of Ukraine. S. D. Maksymenko (Ed.). Vol. 13. Counseling psychology and psychotherapy. Kyiv : G.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

29. Lytvynenko, L.I. (2018). Intehratyvna model u roboti z proiavamy PTSR u veteraniv ta viiskovosluzhbovtziv [An integrative model in working with PTSD manifestations in veterans and military personnel]. *Aktualni problemy psykhologii. T. III : Konsultatyvna psykhohiia i psykhoterapiia – Actual problems of psychology. Vol. III: Counseling psychology and psychotherapy* : Proceedings of scientific works of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Sciences of Ukraine. S. D. Maksymenko (Ed.). Vol. 14. Counseling psychology and psychotherapy. (P. 77–98). Kyiv : G.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

30. Lytvynenko, L.I. (2016). Osoblyvosti psykhoterapevtychnoi vzaiemodii psykhologa z viiskovosluzhbovtziamy ta veteranamy, shcho znakhodiatsia na reabilitatsii pislia travmivnykh podii [Peculiarities of psychotherapeutic interaction of a psychologist with military personnel and veterans undergoing rehabilitation after traumatic events]. *Aktualni problemy psykhologii. T. 3: Konsultatyvna psykhohiia i psykhoterapiia – Actual problems of psychology. Vol. 3: Counseling psychology and psychotherapy*, 12, 76–86 [in Ukrainian].

31. Markova, M.V., & Kozyra, P.V. (2015). Poststresovi dezadaptivni stany na tli sotsialnykh zmin: analiz problemy [Post-stress maladaptive states against the background of social changes: analysis of the problem]. *Medychna psykhohiia – Medical Psychology*, 10(1), 8-13 [in Ukrainian].

32. Mykhailov, B.V. (2002). *Psykhoterapiia v zahalnosomatychnii medytsyni [Psychotherapy in general somatic medicine]*. Kharkiv : Prapor [in Ukrainian].

33. Mykhailov, B.V., Mishchenko, T.S., Voloshyna, N.P., & Zdesenko, I.V. (2006). *Psykhonevrolohichni rozlady u osib, shcho postrazhdaly vnaslidok avarii na Chornobylskii AES [Psychoneurological disorders in persons affected by the accident at the Chernobyl NPP]*. Kharkiv [in Ukrainian].

34. Mykhailov, B.V., Chuhunov, V.V., & Kazakova, S.Ye. (2013). *Posttravmatychni stresovi rozlady [Post-traumatic stress disorders]*. Kharkiv : KhMAPO [in Ukrainian].
35. Mishchuk, S.S. (2015). *Zghurtuvannia yak providna umova podolannia psykhotravy: tradytsiinyi ta suchasnyi konteksty [Cohesion as a leading condition for overcoming psychotrauma: traditional and modern contexts]*. Kyiv : Lohos [in Ukrainian].
36. MKKh-10. (2005). *Klasyfikatsiia psykhychnykh i povedinkovykh rozladiv. Klinichnyi opys i vkazivky po diahnozytsi [Scientific development and implementation of a medical system of life support for victims of man-made accidents and disasters]*. Sfera [in Ukrainian]
37. Mozhaiev, H.O. (2000). *Naukova rozrobka ta vprovadzhenia medychnoi systemy zhyttiezabezpechennia postrazhdalykh pry tekhnohennykh avariiah i katastrofakh [Scientific development and implementation of a medical system of life support for victims of man-made accidents and disasters]*. Sfera [in Ukrainian].
38. Miuller, M. (2014). *Yakshcho vy perezhly psykhotravmuiuchu podiiu [If you have experienced a traumatic event]*. Lviv : Svichado [in Ukrainian].
39. Naprieienko, O.K., Vynnyk, M.I., & Vlokh, I.Y. (2011). *Psykhiatriia i narkolohiia [Psychiatry and narcology]*. Kyiv : Medytsyna [in Ukrainian].
40. Omelchenko, Ya.M. (2015). *Rol pervynnykh obiektiv u protsesi formuvannia vnutrishnoho alhorytmu podolannia kryzovoi sytuatsii [The role of primary objects in the process of forming an internal algorithm for overcoming a crisis situation]*. Kyiv : Lohos [in Ukrainian].
41. Omelchenko, Ya.M. (2019). *Znachennia typu reahuvannia na stres znachymykh doroslykh u protsesi formuvannia stresostiikosti osobystosti [The importance of the type of response to stress of significant adults in the process of forming the stress resistance of the individual]*. *Psykhologichnyi chasopys – Psychological journal*, 12, 169-181 [in Ukrainian].
42. Omelchenko, Ya.M., & Mishchuk, S.S. (2020). *Sontse v kysheni: knyha-antystres [The sun in your pocket: an anti-stress book]*. Vinnytsia : Tvory [in Ukrainian].
43. Omelianovych, V.Yu. (2019). *Suspilni ta simeini aspekty diahnozu «posttravmatychni stresovi rozlad» u viiskovosluzhbovtziv pislia povernennia z zony boiovykh dii [Social and family aspects of the diagnosis of "post-traumatic stress disorder" in military personnel after returning from the combat zone]*. Sfera [in Ukrainian].
44. Pidlisetska, L. (Ed.). (2014). *Synopsys diahnostychnykh kryteriiv DSM-V ta protokoliv NICE dlia diahnozyky ta likuvannia osnov nykh psykhychnykh rozladiv u ditei ta pidlitiv [Synopsis of DSM-V diagnostic criteria and NICE protocols for the diagnosis and treatment of major psychiatric disorders in children and adolescents]*. Lviv : Ukrainian Catholic University Publishing House [in Ukrainian]. Retrieved from <http://ipz.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/ptsr2.pdf> [in Ukrainian].
45. Ministry of Health of Ukraine. (2010). *Prohrama medyko-psykhologichnoi rehabilitatsii (dlia postrazhdaloho naseleння, osib, yaki zaluchalysia do vykonannia avariino-riatuvalnykh robit pry vynyknenni nadzvychainykh sytuatsii tekhnohennoho abo pryrodohennoho kharakteru, i riatuvalnykh) [Program of medical and psychological rehabilitation (for the affected population, persons who were involved in emergency rescue operations in the event of man-made or natural emergencies, and rescue workers)]*. [in Ukrainian].
46. Prorok, N.V., Honcharenko, S.A., & Kondratenko, L.O. (2015). *Dopomoha ditiam, postrazhdalym vnaslidok voiennoho konfliktu [Helping children affected by the military conflict]*. Sloviansk : Kantsler [in Ukrainian].
47. Institute of Mental Health of the Ukrainian Catholic University. (2015). *Protokol z diahnozyky ta terapii PTSR Natsionalnoho instytutu klinichnoi maisternosti Velykobrytanii (NICE) [UK National Institute for Clinical Excellence (NICE) PTSD Diagnosis and Treatment Protocol]*. Retrieved from http://ipz.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/nice_2.pdf [in Ukrainian].

48. Piuselyk, F. (2017). Prohrama samoupravlinnia PTSR dlia viiskovoho [PTSD self-management program for military personnel]. *armed.org.ua*. Retrieved from https://armed.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/Robochiy_zoshit.pdf [in Ukrainian].
49. Romanchuk, O.I. (2012). Psykhotravma ta sprychyneni neiu rozlady: proiavy, naslidky y suchasni pidkhody do terapii [Psychotrauma and disorders caused by it: manifestations, consequences and modern approaches to therapy]. *i-cbt.org.ua*. Retrieved from https://i-cbt.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Romanchuk_PTSD.pdf?fbclid=IwAR2Ban3MObpUBdMKWwJrVtAwSAV6Es_Rue6PiQ2pDeZ3rkMiWvGuH2l32YM [in Ukrainian].
50. Krupelnytska, L.F., & Shportun, O.M. (2017). Zdatnist do heneruvannia humoru: zviazky z emotsiinym ta neverbalnym intelektom i osobystisnymi faktoramy pry psykhichnii patolohii [The ability to generate humor: Relationships with emotional and nonverbal intelligence and personality factors in mental pathology]. *Visnyk pisliadyplomnoi osvity. Serii: Sotsialni ta povedinkovi nauky – Bulletin of postgraduate education. Series: Social and Behavioral Sciences*, 3, 79-97 [in Ukrainian].
51. Syropiatov, O.H., Naprieienko, O.K., & Dzeruzhynska, N.O. (2012). Likuvannia ta rehabilitatsiia kombatantiv – myrotvortsiv iz posttravmatychnym stresovym rozladom [Treatment and rehabilitation of combatants and peacekeepers with post-traumatic stress disorder]. *Ukrainskyi Visnyk Psykhonevrolohii – Ukrainian Journal of Psychoneurology*, 23, 1(82), 132-137 [in Ukrainian].
52. Stebliuk, V.V. (2018). Travma ta travmoterapiia: istoriia ta sohodennia [Trauma and trauma therapy: history and present]. *Ukrainskyi Visnyk Psykhonevrolohii – Ukrainian Journal of Psychoneurology*, 26, 4, 82-86 [in Ukrainian].
53. Tymofiiieva, M.P. (2009). *Psykhologhiia zdorovia [Health psychology]*. Chernivtsi : Knyhy – XXI [in Ukrainian].
54. Tytarenko, T.M. (2004). *Kryzove psykhologhichne konsultuvannia [Crisis psychological counseling]*. Kyiv : Hlavnuk [in Ukrainian].
55. Tytarenko, T.M. (2009). *Kryzove psykhologhichne konsultuvannia [Crisis psychological counseling]*. Kyiv : Milenium [in Ukrainian].
56. Tytarenko, T.M. (2015). *Psykhologhichna dopomoha osobystosti, shcho Perezhyvaie naslidky travmatychnykh podii [Psychological assistance to individuals experiencing the consequences of traumatic events]*. Kyiv : Milenium [in Ukrainian].
57. Tokhtamysh, O.M. (2014). *Rehabilitatsiina psykhologhiia [Rehabilitation psychology]*. Vinnytsia : Vindruk [in Ukrainian].
58. Friedman, M.J. (2016). *A Brief History of the PTSD Diagnosis*. PTSD: National Center for PTSD [in English].
59. Shallan, I.V. (2000). Diahnostyka posttravmatychnoho stresovoho rozladu yak uskladnennia pislia perenesenoi khvoroby ta polohiv [Diagnosis of post-traumatic stress disorder as a complication after illness and childbirth]. *Praktychna psykhologhiia ta sotsialna robota – Practical psychology and social work*, 4, 5-9 [in Ukrainian].
60. Shportun, O. (2020). Peculiarities of Leadership Manifestation in the Youth Social Group. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*, 12, 1(1), 304-329. Retrieved from <https://doi.org/10.18662/rrem/12.1sup1/237> [in English].
61. Shportun, O. (2020). Service women's Personal Traits. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 11(3), 122-135. Retrieved from <https://doi.org/10.18662/brain/11.3/113> [in English].

Журнал

Наукові перспективи

*(Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія»)*

Випуск № 1(43) 2024

Підписано до друку 29.01.2024 р. Формат 60x90/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2. Наклад 100 прим.

*Видавець: Громадська наукова організація
«Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»
Свідоцтво серія ДК №4957 від 18.08.2015 р.,
Андріївський узвіз, буд. 11, оф 68, м. Київ, 04070.*